

FELSŐ MAGYAR-ORSZÁGI

MINERVA.

NEMZETI FOLYÓ-ÍRÁS.

Tizedik évi Folyamat.

1835.

(ELSŐ KÖTET.)

A' Felséges kir. Magyar Helytartó-Tanács' kegyes engedelmével.

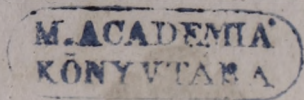
KASSÁN,

ELLINGER ISTVÁN' Cs. Kir. priv. Könyvnyomtató és Áros'
betűivel 's költségein.

301841

Él Magyar, áll Buda még!

KISFALUDY KÁROLY.

Senghoffer lith.

Sárovari Felső-Vidéki

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

Kyaszat, Sárovari Felső-Vidéki.

1.

MI GYÖNYÖRKÖDTET?

Az egész természet egy erőmív, melly az alkotott részekbe különbféle arányban béoltott erők által alkotásátul fogva munkálkodik, változásokat szül, és a' mindenséget egy bizonyos célra vezérli; nincs egy porocska is, melly magában erőt ne hordozna, melly által ingereltetik, feszül, és hat létének; melly csekély ugyan, de még sem megvetendő célja' elérésére; nincs tehát a' természetben nyugvás, nincs lomha, vagy rest alkotvány; ugyan is az erő csak akkor erő, ha hat, ha munkálkodik, mert lomha, vagy rest erő ellenmondás — megtörténhetik ugyan, hogy az erő fonákul, vagy ügyetlenül miveljen; de a' fonák és ügyetlen mivelés nem lomhaság, nem restség; így tehát az egész természetet egy varázsló élet ösztönzi, rendelteti, és mozgatja, melly az Alkotó véghetetlen erejének csalhatatlan hírnöke. Ezen életnek ható erejét némelly lények érzik, és eszmélik, 's mintegy uj alakba öntve kebelökben hordozzák; mások ellenben csak mozgattatnak, 's eszmélet nélkül egy bizonyos célra ösztönöztetnek, 's így amazokat élni, ezeket pedig csak létezni mondjuk. Az Alkotó véghetetlen boldogságának tükre az élő és érző lényekben képzeltetik, mert ezek csekély erejökhez képest olly

kellemetességet éreznek életjökben, hogy az általa semmisítettéstől irtóznak, és iszonyodnak; ha tehát a' határozott, és véges erők érzésénél illy kellemetes a' hatása, bizonyára a' véghetetlen erőnek eszmélete véghetetlen kellemetességet és boldogságot szül, — a' véghetetlen boldogságú lény csak boldogságra alkothatta lényeit; tehát az erő, melly a' lények' életének létanyaga (substantia), forrása a' boldogságnak, gyönyörűségnek, és kellemetességnek.

Az élet' gyönyörei annyifélék, a' mennyi felé kihat az élet erő; az érzékek kellemetességben éldelnek, a' képzelődés gyönyörűségeket áraszt, az erkölcsök édességgel táplálják lelküket, az isméretek bájos fénnyel ragyognak, szeretet mennyei örömeket alapít, szóval: mir az ég, mind a' föld, mind a' természet, mir a' mesterség különféle édességekkel kínálkozó örömeket nyujtanak. Itt a' lélek eszmélkedelragadtatásában túl hat a' földieken, 's a' felettebbi lényeknek örömeikben osztozódik, amott egy érzéki lény alatti gyönyöreiben elmorúlva mereng, itt az érzelő örömkönnyeket hullat, amott a' zajos világot kedvelőnek lábai a' mozdulatokban kalóznak; itt egy érzékeny szobarátjának kebelén enyhül, amott egy csapódvad szerelme' kalandjában enyhíti lángjait, mindenek mosolyognak körülöttem, 's nékem édes vélök a' mosolygás; amott jaj szók suhognak füleimben, 's nékem édes vélök a' keség. — Továbbá vizsga szemeimet az oktatállatok' országára vetvén, itt is gyönyörök ott nek szemeimbe; amott egy madár csoportos ugrándozással élleszti az élet nélküli természetet; itt ismét az erős négylábuak kaczer szédőségeikkel árulják el vígságukat; amott a'

gecskék hemizsegnek, itt a' vizek' lakói öszszeseregelve pajkosan uszkálnak egymás mellett. Az Alkotó tehát mint legboldogabb lény alkotmányait fogékonyságukhoz képest boldogoknak, vagy gyönyörködőknek lenni akarta. — De valyon miben helyhezette a' gyönyörűségre való fogékonyságukat? vagy másképpen tévén a' kérdést: miben létez az élő lények' gyönyörködtesök' alapja, vagy elve? — Ezen kérdésnek megfejtése ha bár a' mesterségekre, kézművekre, és kereskedésre hasznot nem is hajt, de lelkünk' kiható erejét foglalatoskodtatja, és ismeretünket szaporítja, — hát csak a' hasznost keressük, és ne a' gyönyörködtetőt is? hát mindenben csak érzéki jólétünket tekintsük, és értelmi érzelmeinket parlagon hagyjuk? — czélom nem a' gyönyöröknek előszámlálása, hanem a' gyönyörködhetés fogékonysága elvének vizsgálása. —

Ha mind azon szabályokat, mellyeken a' külömbféle gyönyörök alapulnak, öszszevetjük, és ha azon szabályoknak egy valamiben öszszehangzásukat észre vesszük; úgy bizonyára azon valami lészen az, melly a' gyönyörködhetés' fogékonyságának elvét magában foglalja, — hogy pedig lehetséges illy elv, onnét gyaníthatjuk, mert az egész természetben egység és egyszerűség uralkodik, — az erkölcsi világnak fő szabálya az esznek szava, melly sérthetetlenségit a' véghetetlen észnek erejétől kölcsönzi, — a' testi világ' hatásait a' mozgató erőnek vonzó, és űző hathatósága hangoztatja öszsze úgy annyira, hogy a' legellenkezőbbeknek látszó hatások is végre egy bizonyos ponton öszszeszövetkeznek, és egy jól öszszehangzó egészt képeznek, — mért nem lehetne tehát a' külömbféle

gyönyöröket is, melyekre csak az élő lények fogékonyak, egy általlyános elvre alapítani, annál inkább, minthogy a' gyönyöröknek észviszonyos arányok teszi az eszes lényeknek boldogságát, és ugyan azoknak erőviszonyos aránya állítja az oktanoknak jólétét.

A' csupa érzéki gyönyörök azok, melyek állati életünknek szabadabb hatását eszközlik, tehát melyek érzékeinket kellemetesen foglalatostkodtatják, és állati ösztöneinknek erőviszonyos kielégítéssel hizelkednek; ezen gyönyörök következő szabályokon alapulnak: Először: Mind az gyönyörködtető, mely állati tehetségeinket erőviszonyosan foglalatostkodtatja. Másodszor: érzékileg gyönyörködtető mind az, mely testi ereinket a' ronsolástul, és fájdalamtul megszabadítja.

A' csupa erkölcsi gyönyörök azon érzelmek, melyek lelkünkben támadnak akkor, midőn cselekedeteinket különbféle törvényekből származott kötelességeink' viszonyaikkal megegyezni ítéljük; ezen gyönyörök következő szabályokon nyugosznak. Először: Mind az gyönyörködtető erkölcsileg, mely az emberiség alkotásának tervével célviszonyos. Másodszor: Mind az gyönyörködtető erkölcsileg, mely cselekedeteinket mind természeti, mind polgári állapotunk' helyheztesítésével törvényviszonyosan megegyezteteti.

Az értelmi gyönyörök azon érzelmek, melyek gondolkozó, és ismérő tehetségeinket célviszonyos foglalatostkodások után kielégítik; ezen gyönyöröknek szabályai ezek: Először: értelmileg gyönyörködtető mind az, mely tehetségeinket tekéletesbülésökhöz közelebb vezetik. Másodszor: értelmileg gyönyörködtető az, mely

tehetségeinket erőviszonyos tökéletesbülésökre felemelve lenni hirdeti.

A' vegyes gyönyörök azok: mellyek az érzéki és értelmi, az értelmi és erkölcsi érzelmek viszonyos vegyületekből származnak, 's ezeknek alapos szabályaik is vegyesek, és a' fen érintettekől könnyen kifejthetők.

Most az a' kérdés: ha vallyon ezen egyele- ges gyönyörök' szabályait lehetséges é egy által- lyános elvre huzni? én úgy gondolom, hogy le- het; mert a' mondott szabályokat egyenkint vizsgálván úgy találjuk, hogy mindegyikben a' gyönyörködő lény erejének foglalatatoskodása tü- nik ki; tehát arra, hogy valamely lény gyö- nyört érezhessen, szükséges, hogy vagy testi, vagy lelki ereje foglalatatoskodjék, az az: magát gyakorolja; így tehát én a' gyönyörködés fogé- konyságának fő elvét az erő' foglalatatoskodásá- ban találom fel. — De azt mondja valaki, hogy a' gyönyör, és fájdalom vagy kellemetlenség el- lenkező dolgok, és még is ezen fejtegetés sze- rint a' fájdalom és kellemetlenség szinte az erő' foglalatatoskodásában alapszik; ugyan is a' testi fájdalom a' testi erőnek megrázkódtatásából, te- hát foglalatatoskodásából származik; a' lélek' szo- rongása, nyomorusága, és félelme szinte a' lel- ki erőnek foglalatatoskodását teszi fel; így tehát ugyan azon egy elvből ellenkező következmé- nyek folynak, melly a' józan gondolkozást fel- forgatja, és ellenmondást szül. — Azonban ezen ellenvetés elenyészik tüstént, mihelyt az említ- tett fő elvet egész mivoltába helyheztetjük. — Minthogy az erő' foglalatatoskodása maga még nem gyönyör, hanem csak elve a' gyönyörködés fo- gékonyságának; így tehát hogy világosságra hoz- zam fejtegetésemet, először is a' gyönyörnek fo-

galmát, vagy is meghatározását kell felhoznom, melly után mind a' mondott elvnek alapossága, mind a' gördíthető ellenvetésnek sikeretlensége szemünkbe fog ötleni.

A' gyönyör nem más, mint a' testi vagy lelki tehetségeknek erőviszonyos arányban ható foglalatoskodásuk; így tehát a' gyönyörködés fogékonyságának fő elvé egész mivoltában ez: „a' tehetségeknek erőviszonyos arányban ható foglalatoskodásuk gyönyörködtet.“ — Hogy a' gyönyörnek ezen fogalmát és a' feltett elvnek értelményét annál szembetűnőbben láthassuk a' bennök előforduló fogalmakat feltagulom: A' *Tehetség* alatt értetődik az élő lényeknek azon izgékonyságuk, melly által vagy ön magokban, vagy magokon kívül létező tárgyakban valamelly változást, vagy hatást okozhatnak; minthogy pedig a' tehetség csak izgékonyság; tehát szükségképpen kell a' lényben valaminek lenni, melly ezen izgékonyságot valóságos hatásba helyeztesse, ez pedig nem más, mint *Erő*; az erő tehát a' tehetségeknek rugója, és izgatója. — Némelyek az erőt az inakban, és csontokban keresik és helyhezteszik; — de csalatkoznak, mert hosszú és fáradságos foglalatoskodás után is inaink, és csontjaink ugyan azok maradnak; erőnk pedig lankadtságra és tehetetlenségre hanyatlik; szinte a' bősziűlttségben, és dühösségben az erő bámulandó fokra emelkedik, mit gyenge állatokban, és emberekben is néha tapasztalhatni, azonban inaik, és csontjaik azon perczenetben nem nevedtek; — így hát mi légyen magában az erő, nem tudjuk; annyi mindazonáltal bizonyos, hogy az a' tehetségeknek, és életnek egyedüli és szükséges alapja, 's e' szerint az élő lények mind testi, mind lelki tehetségeiknek bi-

zonyos mennyiségű és arányú erő felel meg, melly által foglalatostkodnak, és izgattatnak. — A' *Foglalatostkodás* alatt pedig értem az erőnek akár ben, akár kün hatását; mert példának okáért: lelkünk nem csak akkor foglalatostkodik, ha önnön tulajdonirul, vagy más mély igazságok-rul elmélkedik; hanem akkor is, ha a' kül dolgok érzékeinkbe bényomást tévén lelkünket eszméletre birják, így p. o. a' látásnál szemeink, a' hallásnál füleink által foglalatostkodik lelkünk. — Ezekből következők folynak: hogy az élő és érző lény gyönyört érezhessen, szükséges: 1) hogy valamelly tehetsége foglalatostkodjék; 2) ugy foglalatostkodjék, hogy a' hatás erejével megegyező arányban légyen, mert ha a' foglalatostkodó hatás erejét fellül mulja, ugy a' gyönyör helyett fájdalom vagy kellemetlenség származik; ha pedig a' foglalatostkodó hatás erejéhez képest csekélyebb, akkor unalmat, az az: megint kellemetlenséget okoz; 3) így tehát semmi ellenmondás nem létezik abban, hogy mind a' gyönyörök, mind a' fájdalmak vagy kellemetlenségek ugyan egy elvből következethetők, mert mind-egyiket a' foglalatostkodás szüli; amazokat az erőviszonyos arányban ható foglalatostkodás, emezeket pedig az erőviszonyos arányt fellül muló, vagy nem elegendőképpen, vagy éppen nem foglalatostkodtató hatás okozza; mert a' foglalatostkodásnak hiánya is a' foglalatostkodáshoz tartozik, a' mennyire a' hiány foglalatostkodtatja akkor a' tehetség erejét, minthogy lomhán nem vesztegelhet, tehát hatást keres, és a' nem találásban fekszik a' kellemetlenség. — De lám az álom gyönyörűséget okoz, pedig ez ereinknek nyugvásában áll? éppen ne hídje senki, hogy az álom az erőknek lomha nyugvásában áll, mert

mind testi, mind lelki tehetségeink foglalatostkodnak az álomban, hanem erőviszonyos arányban; — ugyan is az erők lankadtak, tehát csak lenyhe foglalatostkodás arányos reájok nézve, mellynek sikerét a' megújulásban, 's mintegy ujja születésben tapasztaljuk; ezen megújulás pedig okozat, létokozatot pedig művelő ok nélkül nem gondolhatunk, tehát tehetségeink az álomban is foglalatostkodnak; minthogy pedig ezen foglalatostkodás lenyhe, és erőviszonyos arányu, azért gyönyörködtető is; éppen így vagyon a' dolog azon állapotban is, mellyet *nyugvásnak* nevezünk, 4) a' mondott elvből az is következik, hogy az élő lényeket nem a' tárgyak, hanem a' tárgyakali foglalatostkodás gyönyörködteti; mert legyen a' tárgy magában akárminémű elragadtató tulajdonú, de ha tehetségeinket erőviszonyos arányban nem foglalatostkodtatja, éppen nem léssen kellemetes; — így p. o. a' táncz csak a' vidor testet kecsegteti; a' természet' szépségei csak a' kimívelt érzelmi tehetségnek bájolók; a' nagy tettek' méltóságát csak a' nagy lelkek érezhetik egész mivoltában; — ezekből foly 5) hogy mennél műveltebbek a' tehetségek, annál magasabb fokon állnak az erők, és annál elragadtatóbb gyönyörökre fogékonyok; innént vagyon az, hogy a' kimívelt nemzeteknél számosabbak a' gyönyörűségek, kevesebbek a' műveletleneknél, legkevesebbek a' vadaknál; minthogy ezeknek csak testi tehetségeik foglalatostkodhatnak.

Jólehet a' mondott elvnek bizonyossága olly világos, hogy majd csaknem kézzel tapogatható; mindazonáltal hogy meggyőződésünk annál erősebb legyen, némelly gyönyöri tüneteményeket előszámlálók, mellyet azon okbul is teszek,

hogy némely eseteknek világos okait annál könnyebben kitaláljuk.

I-ször: Gyakorta az ember, és más élő, és érző lény minden cél nélkül foglalatoskodik, izeg mozog a' nélkül, hogy valamit véghez vinni törekednék; tehát csak foglalatoskodik azért, hogy foglalatoskodjék; — így a' kis gyermek lótt, fut, kezeivel hadonáz, lábaival kaloz a' nélkül, hogy valami célra akarna elérni; — azonban van egy alattomos célja, mellyet valamint ő, úgy mi is alig tudunk észre venni; tudni illik: az untalani gyönyörködtető vágy, melly mozgásra, és foglalatoskodásra készíti, hogy gyönyört érezhessen; mert a' foglalatoskodás, elve a' gyönyörűségnek. Szinte az okatlan állatok' apródjai virgonczok és elevenek, még a' buta juh is ugrál és szökdös, 's általában a' barmok, ha tavasszal virányra hajtának, ugrándoznak, 's más csintalan szökéseket tesznek; még a' lomha tehén is víg mozdulatokban kalóz; — ezen virgonczság, ha tovább a' szabad legelőn hagyatnak lassacskán felhágy, és elmulik, mi ennek az oka? nem más, minthogy az apródoknak erei feszültek, és élékenyek, tehát erőviszonyos arányú foglalatoskodást találnak a' szökdösésben; szinte kikeletkor a' hosszú nyugvás után elzsibbadt erők arányos mozdulatok által állítják magokat helyre, és ezen foglalatoskodás gyönyörködteti őket; később pedig a' szabadon járás és kelés már elegendő arányu erejökhez képest, azért erősebb szökéseket nem tesznek, mert a' mindennapi erőviszonyos mozgásuk már elegendőképpn gyönyörködteti őket. Ugy szinte mi is ha tovább ülünk, és dolgozunk egy helyben, tagjainkban zsibbadtságot érzünk, melly nem az erő', hanem ennek

kihatása¹² hiányából származik, azért mintegy ösztönöztetünk a' felkelésre, és járásra; ezen járás pedig kellemetes, mert erőviszonyos arányu, ha a' mozgás már kielégítette a' mozgásra készítő erőt, a' kellemetesség megszűnik, ha tovább járunk, kellemetlenséget érzünk, mert a' mozgás már nem erőviszonyos arányú hatás. Ezekből láthatjuk okát: 1) hogy a' virgonc és élénk ifjakkak, miért olly kellemetes a' táncz, és miért olly kellemetlen nekik az egy helybeni ülés, és darvadozás? 's miért keresik ellenben az öregek, és roncsolt egészségűek vagy a' magányt, vagy az egy helyben csendesen mulató társaságot. 2) Ezekből tanulhatják a' tanítók, hogy nem éppen halálos vétket követnek el tanítványaik, ha a' hosszabb előadás közben néha néha félre tekintenek, vagy ülő helyökből mozdulnak, mert élénk ereik szinte megkívánják azt. 3) Észre vehetik a' nevelők, melly elkerülhetetlenül szükséges nevelendékeiknek a' futkározás, ugrándozás, és más szabadabb kalózás, ha csak az élénk erőt bimbájában elsorvasztani nem akarják, és a' természeténél fogva virgonc fiúból időnek előtte komor komolyságú aggastyánt képezni nem ohajtanak. Nagyon fonákul gondolkodnak tehát azon öregek, kik azt kívánják, hogy az ifjak azokban találják mulatságukat, és gyönyörűségeket, mellyekben ők helyeztetik; mert más az ifju, más a' férfiú, más az öreg korhadozó erő; tehát más, és más arányu foglalatoskodás kívántatik mindegyikhez, hogy általa gyönyörködés támadjon.

II-szor: Mindenki azon foglalatoskodást legörömetesebb gyakorolja, mellyre legtöbb, és leggyakoroltabb erőt érez magában; minthogy abból legnagyobb gyönyörűséget tapasztal; így a'

szeretett tárgyrul gondolkodni, hivatalunk' kötelességeit tellyesíteni, némelly bájoló tüneményeken érzelegni legkellemetesebb foglalatосkodás; ugyan is a' gyakorlás ereinket megedzi, és így foglalatосkodásukat, és készségöket magosabb fokra emeli, így: ki a' gondolkodásban gyakorlott, annak legkellemetesebb mulatsága a' gondolkodás; a' gondolatok' összfűzése, és azoknak egy egészsze összszealkotása; a' csillagász sokkal nagyobb gyönyörűséggel szemléli a' csillagos eget, mint az, ki nem isméri a' csillagokat; nem azért, mintha amaz nagyobb rendet venne észre a' csillagok' helyheztetésében, mert helyheztetésök' rendereá nézve nem alapos, csak csupán kényszerű képzeleti; hanem az gyönyörködteti őt, hogy bír' olly tehetséggel, mellyel a' csillagtábor számlálghatja, és kénye szerint rendezheti, mert már a' gyakorlás által mintegy megbarátkozott vélök; emez pedig csak úgy tekintí, mint egy rendetlenül elszórt nagy sokaságú világító lámpákat; amannak a' csillagtábor' szemlélése erőviszonyos arányú foglalatосkodás, emennek pedig nem; azért az gyönyörködve, ez pedig csak egykedvűleg szemlélgeti azt. — Ki valamelly nagyobb hatásu erővel bír, az azt örömet használja, 's mintegy dicsekedve mutogatja mások előtt, mert a' nagyobb erő élénkebben izgatja a' tehetséget; tehát szünteleni foglalatосkodásra nógatja azt, minthogy a' gyakori foglalatосkodás reá nézve gyakori gyönyörködés is; ezen okbol az izmos suhancz, és élénk gyermek kész mindenkor a' veszekedésre, mert az erőnek érzése untalan késztetí őket a' foglalatосkodásra; — a' veszekedés reájok nézve erőviszonyos arányu, 's azért gyönyörködtető is. — Menél magosabb fokra hág fel valamelly egyes erő,

annál nehezebben talál gyönyörködtetést; mert reá nézve a' középszerű, melly másokat kellemetesen foglalatostkodtat, nem erőviszonyos eránu, tehát nem is gyönyörködtető; így a' mívész csak felséges művekben találja fel gyönyörűségét; — így történt egy képfaragóval, ki szobrát mesterileg készítette ugyan el, 's még is megelégedetlen, és megvetőleg nézett reá akkor, midőn barátjai bámulnák azt, mellyen ezek még inkább csudálkoztak; „csak látnátok ugymond: az eredeti, és képzeletemben létező szobrot, bizonyára nem bámulnátok ezt,“ tehát az elkészült szobor nem felelt meg mívészi erejének; — a' mesteri hangászt csak fellellező hangák bájollák el, a' szép lelkű költőt, csak remek költemények elégítik ki 's a' t. ellenben a' középszerű erőknél, a' középszerű művek is elegendők; — így a' köznépet a' zavaros czigány hanga elegendőképpen mulatja, a' gyermeknek a' rimes versek tetszenek, és némellykor az egyszerű dob vagy trombita szóra is kedvét és megelégedését mutatja. — Ezekből következőknek látjuk okát: 1) a' magos elmék apróságokkal és mindennapi eseményekkel nem örömet foglalatostkodnak; a' közönséges folyamatú dolgok nekik unalmasok; ellenben mennél rendkívüliebbek, és szokatlannabbak a' történetek, annál kedvesebbek, és gyönyörködtetőbbek, azért gondolatjaik fellellezők; terveik a' szokott mindennapiságtól eltávolozók, cselekedeteik bámulandók, és általlyában hatásaik rázkódtatók; — tehát a' polgári életnek röktöni kivirágzását, valamint röktöni megbukását egyedül a' nagy elmék képesek kivinni; a' mit a' história elegendőképpen bém bizonyít, már régi monda az: „a' bölcs ha botlik, nagyot botlik.“ 2) Ezekből látjuk, mi teszi a' tanítóit

hivatalt legterhesebbé, — az tudni illik: hogy tanítványainak gyenge és erőtlen tehetségeikhez le kell ereszkednie a' tanítónak; jóllehet tehetségei magasabb fokon állván, fellebbezőbb foglalatосkodást kívánnának, tehát hivatalja nem gyönyörködtető, mert tehetségeivel nem erőviszonyos arányu; nem értem én itt azon tanítókat, kik tanítványaikkal tehetségökre nézve majd csaknem egy fokon állanak, mert ezeknek foglalatосkodásuk erőviszonyos arányu, 's azt lehet rólok elmondani: „a' vak vakot vezet“; hanem értem azokat, kik szoros értelemben tanítók, az az: jól kimívelt tehetségűek, ezek érték hivataljukat, mellyért fáradozásuk megbecsülhetetlen, és jutalmazhatatlan; mert foglalatосkodásuk nem multság (mint talán némelyek elég gúnyolódva hiszik), hanem valóságos fáradozás; nem gyönyörködtető pályázás, hanem erőt zsibbasztó munkálkodás. — Ifjak! becsüljétek tanítóitokat, mert önnön magokat áldozzák értetek. — Haza! tartsd tiszteletben fiad' oktatóit, mert ezek legnagyobb áldozatot tesznek oltárodra. 3) Ezekből láthatják az Elöljárók, kik tisztviselőket neveznek, hogy a' nagy elmék nem egyeránt alkalmasak minden tisztviselésre vagy kötelességre, mert valamint a' fényes márvány nem jól illik egy pór kalibának falaira, úgy nem minden ember alkalmaztatható minden alacsony hivatalra; — tán megtörtént már, hogy valaki egy kisdéd helységnek kormányát fonákul vezette, ki másképpen egy egész népet boldoggá tehetett volna; tán megtörtént már, hogy valaki elvetemedett gazdasági tiszt vala, ki fényesebb hivatalban csillagként ragyogott volna; mert a' melly hivatal erőviszonyos arányu, az gyönyörködtet is; a' mi gyönyörködtet, mindig fellebb és fel-

lebb készteni a' tehetség' erejét; ellenben a' nem gyönyörködtető lassan lassan elhamvasztja az erőt, míg végre lomha hamvá változtatja, — így hát nem igaz az: „ki kisebbre nem való, nagyobbra annál kevesebbé alkalmaztatható,“ a' nap egész rendszerire legboldogítóbb béhatásu, alkalmaztasd kisebb pályára, mindent zavarba dönt. 4) A' középszerű tehetségű lelkek legal-kalmatosabbak a' csendes polgári életre; mert a' polgári dolgok nem kívánnak fellengezést, hanem a' csendes egyszerűségben találják jó folyamat-jukat; ezek a' középszerű lelkeket erőviszonyos arányban foglalatostkodtatják, tehát gyönyörködtetik is; azért már a' régi költők annyira magasztalták a' boldog középszerűséget, ebben a' gyönyöröknek ezer folyamja áradoz, mert a' mennyi a' középszerű foglalatosság, annyi a' középszerű lelkeket kínáló gyönyör forrás; azért az életnek legnagyobb boldogságát éldelik a' csendes polgárok; a' magosabb elmék ellenben mindenkoron öszszeszorított és erőszakos állapotban sinlődnék, melly boldogságukat nagyon hátrál-hatja.

III-szor: Ha valamelly erő kifejlik az élő lényben, az szünetleni foglalatostkodást kíván, ha pedig foglalatostkodása akadályoztatik, a' birtokost unalommal kínozza, innét ered a' gyermeknek virgonczsága; szinte ha nekünk is valami jó, új, és érdekes gondolat ötlük eszünkbe, belsőképpen ingereltetünk annak másokkali közlésére, „e' szerint mondatik“ némelly embernél a' titok ha máshol nem, könyökén is kifúrja magát. Ez okozza, hogy általjában igen örömet boszcellünk körülállásainkról, 's vélünk történt dolgokrul; mert ezen beszédünk legaranyosabb erőviszonyunkhoz azért ezekről annyit,

beszélhetünk, hogy a' legtűrődelmesebb halgatót is kifárasztjuk. A' szerelmesek egész órákig és napokig elcsevegnek egymással a' nélkül, hogy egymásnak unalmukra lennének, pedig beszédjök' tárgya nem más, mint ez: „Szeretlek, szeretsz é te is?” ha pedig egymás közt ki nem beszélhetik magukat; barátokat és barátnékat keresnek, kikre szívök' titkát bízzák, 's untasák őket szerelmes érzelgéseikkel. Ezekből látjuk okát: 1) hogy miért szokott az indulatoktól elragadott ember, ha mást nem talál, önnön magával beszélgetni, vagy magányában ujongatni, nevetkezni? vagy miért szokta a' tudós gyákorta önnön fogalmain, ötleteit fenszóval maga magának tapsolni? melly cselekedete az alattomban nézőknek örvénynek látszik lenni, pedig természeti következése az erőviszonyos arányu hatásnak. 2) A' szenvedélyes emberek szüntelen szenvedélyök' tárgyával foglalatoskodnak, mert a' megrögzött szenvedély mindenkor hatást kíván; azért ha szenvedélyök' szerint cselekedhetnék, leggyönyörködtetőbb állapotban találják magukat; — a' bosszúállónak a' bosszúállás legnagyobb gyönyörűség; a' részeges legjobban mulatja magát, ha szeszes italait borpölheti; a' haragos megkönnyeszik, ha valakin mérgét kiöntheti; a' gúnyolódó, legörömetesebb gúnyolódik; a' gyanuskodó abban találja kedves foglalatoskodását, ha másoknak legártatlanabb cselekedeteit kormos ecsettel festegetheti; a' bús mértékletű legörömetesebb ábrándozik a' sírhalmok' szomorú sorával, a' borzasztó és rémítő esetekkel; legkellemetesebbek néki a' siralmas, és szívreszkedtető hangzengések 's a' t. mert a' kifejlett, vagy megrögzött erő' hatásához viszonyos arányu foglalatoskodást keres. 3)

Ezekből lehet megmagyarázni a' csacsogó embereknek végnélküli csevegéseket, kik némelly apró, és hiábanvalóságokrul egész nap hosszant legnagyobb tűzzel elcsevegnek, mert belső élénkségük nógatja őket a' beszédre; minthogy pedig komolyabb, és mélyebb tárgyú ismereteik nincsenek, tehát mintegy kényszerítetnek apróságokkal foglalatoskodni, hogy beszélő tehetségek arányos viszonyban foglalatoskodjék, tehát gyönyörködjék is; — a' csevegő ember mindenki-ben, ki hiábavalóságait elhalgatja, jó barátját ismeri, mert minden türedelmes halgatója néki gyönyört szerez; minthogy béketűrésevel engedő csevegő erejét foglalatoskodni, de ő is kész mindenkinek barátságát elfogadni; mert mennél több barátjai, annál nagyobb hatás köre leszen. — Az pedig már magában érthető, hogy ilyes-re titkot bízni nem tanácsos, mert azt nem rossz szándékból ugyan, hanem csupa gyönyörűségből az el-ő türedelmes barátjának kibeszéli.

IV-szer: Miképpen történik az meg, hogy többször a' míg másokban gáncsolunk, ugyan azt magunk tetteiben helyben hagyjuk? Ezen kérdést is könnyű a' feltett elvből megfejteni: Midőn más cselekszik valamit, megtörténik hogy éppen akkor ereim ellenkező arányban állanak a' tett cselekedettel, tehát ez tehetségeimmel nem áll erőviszonyos arányban, és nem is tetszhetik; mi különös tehát ha általam gáncsoltatik? ugy annyira, ha azon pillantatban én mívelném azt, önnön magammal se lennék megelégedve; későbben ereim új hatás' arányba jönnek, 's akkor olly foglalatoskodást kívánnak, hogy az előbb gáncsolt cselekedet velők tökéletesen öszszehangzik; így hát most nem csak nem gáncsolható, hanem általam helyben hagyható is. —

Semmi különös tehát, ha az embernek gondolatjait, és tetteit változóknak lenni tapasztaljuk, minthogy mind testi, mind lelki ereink részint a' küldölgök' viszontagságait, részint önnön hanyatlásaik, vagy tökéletesbüléseik által majd alantabb, majd magosabb fokra emelkednek; következésképpen más, és más arányu hatást kívánnak, és így külön-különféle időkben más, és más foglalatосkodás gyönyörködteti őket.

V-ször: Általában nagyobb gyönyörűséget érzünk valamelly jónak megszerzésében, és birására törekedésünkben, mint valóságos birásában. — Az egyik legnagyobb tűzzel építi házát, a' másik egész elragadtatással emeli, és csinosítja kertjét; a' harmadik fáradhatatlan iparral gyűjti kincsét; a' negyedik buzgó iparkodással vadászsa a' fényes hivatalokat; azt gondolván, ha célra ér, helyes meglegedéssel fogja hörpölni az ohajtott boldogság' serlegét; azért menél inkább közelít céljához, annál gyönyörködtetőbb törekedése; végre megnyílik a' kapu — célja birtokában vagyon — a' képzelt boldogság; és meglegedés helyett hiányt érez kebelében, és azt mondja magában: „egészlen más-képpen gondoltam,“ azonban illy végszóval önnön magát csalja meg, mert éppen úgy gondolta a' cél't, mint elérte; hol vagyon tehát a' hiány? bizonyára nem a' cél'nak birásában, hanem a' törekvő erők' arányos foglalatосkodásuknak a' cél' elérése által egyszerre való megszűnésében; ugyan is míg a' jónak birásában nem vagyunk, mind addig a' célra törekedés erőviszonyos arányban foglalatосkodtatja testünket, és lelkünket; pedig az erőviszonyos arányu foglalatосkodás mindenkor gyönyört szül, ha pedig egyszer cél't értünk, a' különbféle erőknek

foglalatoskodásuk megszűnik; következésképpen a' gyönyörnek is egyszerűbbnek, tehát nem olly élénken gyönyörködtetőnek kell lenni. Ha szeretett barátunk tőlünk távol van, ohajtjuk jelenlétét; ha reménység biztat, hogy nem sokára ölelhetjük őt, öröm szállang kebelünkben; mennél közelebb az édes pillantat, annál nagyobb az öröm; végre az édes pillantat beköszönt — barátunkat keblünkbe szorítjuk — 's olvadozunk az édes ölelésben; — de ezen pillantat alig reppen el, már karjaink vissza vonulnak, és új foglalatoskodásról gondolkodunk; körültekinthetjük magunkat, és kívülünk más mulatságokat szerezni iparkodunk, mellyekkel a' kedvest gyönyörködtessük; hát nem elegendő gyönyörűség a' viszonzítás? és egymásnak közös bírása? — Igen is az első pillantatra elegendő; de mihelyt az elreppent, egymásnak birásában vagyunk, már hiányt érzünk szívünkben; azért más foglalatoskodásról, vagy is mulatságról gondolkodunk, mellyel a' hiányt helyre hozzuk, és csak úgy leszen tartós a' közös boldogság, ha ölelésünket más mulatsággal és foglalatossággal közben-közben felválthatjuk. Így történik a' házasságra törekedő ifjúval is, ha csak megpillanthatja is kedvesét, már örvend; ha pedig megölelheti, akkor már csak egy lépéssel gondolja magát a' tellyes boldogságból távol lenni, és édes elmerüléssel andalog azon pillantaton, mellyen kedvesének tellyes birására jutand; szemei előtt áll a' gyönyörűség' rózsáival bújálkodó Éden, lelkét egészen megvarázsolja a' legédesebb örömeket osztó földi menny, 's ott leendenni képzei magát, hol a' tökéletes boldogságra sovárgó lelke egészen kielégítetik; — végre lobog a' hymen' oltárja, kedvesét örökké ma-

gáénak valhatja; — elmerül az édes gyönyörökben, kiragadtatik mindennapi pályájából, 's egy tündér bájország lakójának véli magát; — de alig ébred fel szerelmes álmából, alig józanodik elragadó ábrándozásából, már a' tündér bájország eltűnik, és mindennapi lakhelyét látja; a' képzelt boldogságok' Édenét csak emberinek, tehát tökéletlennek tapasztalja, 's valami ürességet vesz észre szíve' környékén; — nem azért, mintha szeretett hölgyét már nem szeretné, sőt igen is szereti; nem mintha a' kedves nő őt nem gyönyörködtetné, sőt igen is gyönyörködteti; -- hanem mivel az igen felgerjedt képzelő tehetsége már többé nem foglalatoskodik, minthogy nem ideálját, hanem a' valóságot bírja már; — így lesz ábrándozó ifjúból újra ember, — tovább haladván emberi pályáján, néha néha földi tövisekben is meg-megakad lába, melyek tudtára adják, hogy a' birásra törekvés gyönyörködtetőbb, mint maga a' birás. —

Igaz tehát, hogy a' gyönyör nem más, mint a' testi, vagy lelki tehetségeknek erőviszonyos arányban ható foglalatoskodásuk. Így hát midőn az Alkotó alkotott lényeit boldogságra teremtette, olly tehetségekkel áldotta meg őket, melyek szünteleni forrásai legyenek a' boldogságot szülő gyönyöröknek; — de hát honnét vagy az, hogy az ember jóllehet mindenkor munkálkodik és foglalatoskodik, még sem érzi mindenkor munkásságának gyönyörűségét? Az Alkotó az embert vak ösztönök helyett észszel áldotta meg; tehát bennünk az észnek kell feltalálni az arányt, melly szerint ha foglalatoskodtatjuk tehetségeinket, bizonyára gyönyörködünk is; de éppen fekszik boldogtalanságunk' kútfeje is, mert a' megkivántató arányt elhibáz-

zuk; mennél józanabb és felvilágosodottabb az ész, annál könnyebben leli fel az óhajtott kulcsot, 's annál több gyönyörűséget tapasztal minden munkáiból; — de ki az a' bölcs, ki tévedésbe soha nem esik? azért ki az, ki e' földön boldognak tarthatná magát? mert a' boldogság szakadatlan gyönyörködésben áll; én azt gondolom, hogy az ember akkor lészen tökéletesen boldog, ha tehetségeinek minden foglalatoskodását gyönyörűség koszorúzza, melly csak akkor fog megtörténni; ha annyira fog eszünk tökéletesedni, hogy az erőviszonyos arányt semmi foglalatoskodásunkban el nem hibázzuk, melly ezen a' földön még senkivel se meg nem történt, se meg nem fog történni; azért tehát viszontagságoknak fiai vagyunk, mert minden tévedés új fájdalom és fájdalomnak oka; legnagyobb vigasztalásuk az, hogy tehetségeink tökéletesbülhetők; tehát kecsegtet a' remény, hogy egyszer a' kívánt pontra felhágunk, és valóban boldogulunk is. —

Körmendy Kamill.

2.

Z A G Y V A.

(Folytatás.)

30.

A. Gellius, gazdag római polgár egy télen által attica majorjában szorulván, a' hosszú téli éjszakákon mivel töltötte idejét, semmi mulatsága nem lévén? Összefirkált egy „Noctes atticae“ név alatt reánk maradt zagyvalékot. Illy mismást olvasni, néha igen mulattságos, a' nevezett munka pedig érdekes is. — E' példára én is, minthogy írni való tárgyait özőnnel volnának, de ezeknek kidolgozhatására majd semmi időm nem engedődik, bátor vagyok a' nemes lelkű publikumnak a' fent nevezett cím alatt, némű rideg gondolatokat, kidolgozatlan stylusban kezébe bocsátani; 's ha mindennek multságára nem lehetek is, legalább némelyeknek a' gondolkodásra és ha idejük van, a' bővebb kidolgozásra is ösztönt adni.

31.

A' világon minden tárgyat kétféleképp kell tekintünk: t. i. relative, vagy individualiter, — és objectivum. Mi emberek mindent csak relative tudunk, az objectivum tőlünk végképpen elvan rejtve. De a' hiú ember ezt nem tudja, sőt azt hiszi, hogy minden, a' mit ő tud, az objectivum. Ez az oka a' sok disputationnak, a' végetlen pöröknek, a' sok siralmas pusztulásnak, országok eltörlésének 's a' t. — mert a' ki itél, az;

(kivéven a' bölcsét) a' maga individualitását, melly többnyire pedig csak a' szokásának, neveltetésének, vérmérsékének 's a' t. gyáva moztonya (machina) — teszi közönségesen absolutummá, a' másét pedig tévedésnek, csalatkozásnak, sophismának, 's individualitásnak tekinti, bár melly tökéletes igaz légyen is az. És így a' világon mindig individualitás harczol az emberek között individualitással; egyik öleli azt, mit a' másik nem szenvedhet, — sőt ugyan azon személy, más időben ohajtja azt, mit egy időben útált és üldözött. A' disputatio nem egyéb, mint gyáva individualitásunknak, szilárd objectivitásul tartása. A' nyerés csak attól függ, a' disputálló milly hatalmas, gazdag, híres 's a' t.? Vis minor cedit majori. — Csak a' bölcs van felemelkedve a' testi subjectivitás' országa felett, csak ő hódol a' valódi objectivitásnak, az igazságnak. Ugy hogy talán regulává lehetne tenni, hogy *minden, valaki az igazságnak hódol*, — vagy még jobban így: *valahányszor az ember, az igazságnak hódol: akkor mindenkör bölcs*.

Minden absolutum, igazság; — de nem minden igazság absolutum ám, — mert sokszor az igazság nem egyéb, mint a' vokсок' többsége. Ugyan is, a' mennyi az ember, annyiféle az individualitás is különböző tárgyakra nézve; de megesik bizonyos tárgyakban, hogy sok, igen sok individualitás megegyez, úgy hogy a' megegyezők' száma elnyomja az ellenkezőkét, 's a' nagyobb erő győz, övé az igazság, — holott sokszor az absoluta igazság sínlik. Sok ideig szóvitáztak azon, *mi az a' Szép?* — Némellyek meghatározzák: szép az, a' mi tetszik. — Ámde, ezt kérdik mások, azért tetszik e, mert szép? — vagy azért szép, mert tetszik? — Így a' szóvörsönynek soha se lesz vége, 's ha nem distingválunk, úgy a' mi szenvedélyes individualitásunk sok bajba kever bennünket, — 's a' midőn e' rövid életet bol-

dogúl fölthetnők: tulajdon individualitásink miatt többenél több bajt, 's poklot szerzünk magunknak. Azt mondjuk tehát a' Szépről, valamint minden egyébről is; mi emberek, objective nem tudunk semmit, ezt csak az Isten tudja; sőt mi naponkint újabb contradictiókra bukkanunk, 's egész életünk ellenkező tapasztalásoknak iskolája; mert végre is kéntelenítettünk megtanulni, hogy nincs a' világon se szép, se csunya, — hanem a' miben sok individualitás megegyez, és valamit valaminőnek, az olyan, — de csak relative, — ezt soha ne feledjük; mert jön idő, hogy változik individualitásunk, 's ellenkezőt fogunk állítani, apostatak leszünk. Minden tudatunk csak relativum, sőt nagy része hypothesis; — az absolutumot csak Isten tudja, elannyira, hogy még azon tárgyakban is, melyekben a' valódi bölcsek, — kik között már szó sincs az individualitásról, mert ő náluk csak az argumentum uralkodik; — az Istenséghez legközelebb járnak, mint p. o. a' morálban és mathesisben; míg ezen tárgyakban is csak aproximative közelítjük meg a' valódi absolutumot, maga a' tökéletes igazság örökre titok marad. És ímé, két gyáva ember, disputál! 's decidálni akar!!

32.

Melly szép, melly felséges a' Magyar-nyelv, egy Mágnás' szájában! — hát még egy mágnási nő' ajakán! Ezt csak érezni lehet, de nem kimondani. Azonban úgy látszik, mennél jobban sürgetjük, a' Magyar-nyelvet, mennél több jó munkák jelennek meg rajta, annál jobban divatozik a' külföldi nyelv, és talán most több magyar könyv vész a' Szerző' nyakán, mint annak előtte. Száz példány jóformán kielégíti a' magyar igazi olvasó publikumot, — nincs publikumunk! — Nem rég egy társaságban lévén, éppen ezen tárgyról folyt a' szomorú beszéd, de németül, hol egy értelmes német ur így fe-

jezé ki magát, a' magyar könyvek iránt: „a' magyar nem olvassa, a' német pedig nem érti,“ és így jobb a' magyar íróknak boldogabb időnkig vesztegelniök. Mi lesz hát belőlünk? Talán legtanácsossabb lenne a' Magyar-nyelvet végképpen elhagynunk, 's a' Németet tüstént megragadnunk. Minek indulunk futni olly kocsi után, mellyről bizonyosan tudjuk, hogy fel nem vészen? Az olvasás egy lelki vágy, — lelki vágyat pedig miveletlen népben képzelni se lehet, — ámbár ellenben művelődést is olvasás nélkül kívánni képtelenség. A' durva test örökké alatt marad a' sárfertőben, 's kevés-sel megelégszik; — de a' műveltség szül lelki vágyat, — a' lelki vágy szül felébredést, szorgalmat, 's egy olyan analogiát, melly szerint apró kezdeteink sikerültétől ösztönöztetvék bátorkodunk nagyokat kezdeni, 's végtére elhinni, hogy az egész természet az emberi ész és kéz szorgalmának 's boldogságának műhelyéül alkot-tatott, — 's így a' művelődés végtére szül jóllétet, a' jóllét szül luxust; a' luxusból osztán mindennek forrása kikerül, jónak, rosznak, a' szerint, mint azt kormá-nyozzák. A' Literatura' virágzása is egy része a' luxus-nak. A' hol tehát az nem virágzik, ott még nincs lu-xus, nincs jóllét, nincs szorgalom, nincs művelődés. A' szegénységnél nincs nagyobb pestise a' természetnek. De a' szegénységből lehetetlen jóllétre vergődni a' földmí-velés' valódi virágzása nélkül; ugy de ismét a' földmí-velés' valódi virágzása nem is képzelhető kereskedés nélkül; ugy de viszont a' kereskedés csupa chimaera, mint ezt már sok nagy érdemű hazafiak, és külnemze-tek' példái eléggé megmutatták, securitás nélkül. Már ha hazánk csakugyan ollyan ország volna, mellyben ezen securitást felállítani nem lehet egy más nagyobb képzeltt securitás' bomlása nélkül; ugy hazám' érdemes Irói! többé ne magyarul, hanem németül és diákul írja-

tok, mert a' Magyar-nyelv soha soha czélt nem ér; — talán ez is a' czél. Minden mesterség egymásba van kapcsolódva, elválhatatlanúl, azt mondta Cicero. Legyen gazdag akármelly nemzet, (de szigorú bölcs neveléssel és műveltetési intézetekkel párosítva; mert e' nélkül jobb örök szegénységben maradnia) ha bár a' Czigány-nemzet legyen is az; tüstént feléled a' luxus mindenben, tüstént lesznek Mecaenások, mert van jó ember a' világon elég, csak néki legyen, miből jóságoskodnia; — 's tüstént lesznek tudósok, Márók, Horátzok, elannyira, hogy hol a' jutalom bizonyos, csalhatatlan és gazdag; ott a' tudósok mint a' gomba, egyszerre ott toppannak, 's olly felséges munkákat írnak azon a' nyelven, a' mellyikeu kíváztatik rövid idő alatt, ha bár a' Czigány-nyelv legyen is az, hogy azon nyelvet minden nemzetek, minden udvarok és diplomátiák uralkodó nyelvül elősmérik, 's nyelvöket annak ideájára művelendik. Hogy ne lehetne hát illyenné a' Magyar-nyelv, a' dicső, a' remek; ha illyenné lehetett az a' randa felfordult, féloldalú francz, ángoly 's egyéb nyelv? De Mecaenás, még pedig örökös, állandó, biztos Mecaenás nélkül, és lelki vágy nélkül, ha agyon dolgozzuk is magunkat magyar írásinkal; ha mindnyájan született Newtonok, és Walter Scottok légyünk is; a' Magyar-nyelvet, ha bár menyei volna is érdekessé 's virágzóvá lenni, 's a' hír' szárnyára kikelni, soha nem szemléljük. De hát Mecaenás lehet é valaki, gazdagság nélkül? 'S honnan a' gazdagság, ha annak forrásai eltömetnek, elemei elfojtatnak, 's még csak csirába sem indulhatnak? — Más Nemzeteknek Handbuchjuk van a' tudománynak minden ágaira, a' földműveléstől fogva fel az astronomiáig; 's egy könyv, melly a' sublimior mathesisre, csupa algebrai formulákban jelenik meg, elkél, számot tart saját publikumára; de

a' Magyar-nyelven el nem kelne, ha a' legtökéletesebb Handbuch volna is az; — de nincs is még egyéb a' Magyar poesis Handbuchján kívül, az is németül jelent meg először. De nem is virágzik ki soha a' Magyar-nyelv, fel nem állhat soha a' magyar költészet és színeszet, valamíg a' luxus, és ennek egyetlen-egy alapja a' jóllét, és ennek egyetlen-egy alapja a' kereskedés nem virágzik; melly esetben ellenben magától, önként, minden erőltetés nélkül virágba indul nyelvünk, és művelődésünk. Magunk nyitjuk ki, magunk fojtjuk el; — 's ha akarjuk, egész Europa Magyar-nyelvet fog tanulni, egyedül tőlünk függ. De nem a' nyelvet kell erőltetni, oh ez késő, sokkal előbbre kell kereskedni. Eszköz nélkül semmi sem lesz; antecedens nélkül nincs consequens, 's mi ezt akarunk? Azonban talán a' művelődésnek és jóllétnek is vagynak még ellenségei? 's a' sajtó szabadságnak rosz következtetései? oh a' műveltségre, a' valódi boldog életre nagyon kevés kívántatik! — tiltott könyvek, és így sajtó szabadság éppen nem szükséges, elég itt a' szorgalom és a' hálaadás valódi felébresztése. Én sajtó szabadságot soha sem óhajtanék, sőt ezt minden nyelvben az elők közt kárhozatosnak vélem csekély béléltetéssel; egyedül a' latin nyelvben óhajtanék egész Európában sajtó szabadságot. Ugyan is, minden Nemzet kétféle polgárokból áll; tudósokból és tudatlanokból. Már a' milyen káros és veszedelmes a' tudatlannak anya-nyelvén olly könyvet látni, melly az ő homályos szemeinek igen égető fényt ad; az az: a' milyen rosz, tudatlan? kezébe igen világos könyvet, mintegy gyermeknek kést, vagy puska-port adni; éppen olly káros ellenben a' művelt lelkeket, kik lelki eledel nélkül szűkölködnek, 's szűk körökön kívül is látni, tudni kívánnak, 's holmi ízetlen Kalandárokkal meg nem elégedhetnek sajtó szabadság által,

a' míveletlen durva néppel, egy categoriába öszszeszorítani. Erre nézve a' latin nyelvet általányosan privilegiálva óhajtanám lenni sajtó szabadsággal, de az élő nyelveket censurával. Azonban ez csak az én ábrándom, ki a' dologra semmit se teszek, 's ki megvagyok győződve az iránt, hogy a' nyelv' virágzását nem a' sajtó szabadság teszi, mintha biz e' nélkül nem virágozhatnék a' nyelv, hanem egyedül maga a' Nemzet ad értéket és becsét mindenének valamint borának, búzájának, honjának, földjének, ugy nyelvének is. Mennél nagyobb a' concurrentia, vagy keresete valaminek: annál becsebb az: a' Magyar-nyelvnek concurrentiát vagy érdekét, senki, csak mi Magyarok adhatunk, vagy azt elvehetjük. De jó formán elébb utóbb Németek leszünk mi, ha jól látom a' dolgot; mert nyelvünket, literatúránkat kevés hazafit kivéven, éppen nem látszunk előmozdítani; 's nem hogy vennők a' magyar könyveket, de ha ajándékba kapjuk se olvassa nagy részünk, a' Szerző' jutalma, rendszerint megbukás, elszégyenülés, ha maga költségén nyomtattat. Mi volna illőbb és nemzetibb, ha nyelvünket, 's emelkedésünk' fokát szemmel kísérni akarnók, mint a' Tudományos Gyűjteményből legalább egy példányt minden faluban a' Parochiánál vagy más érdemes háznál tartani, 's járattni? azonban könnyű megszámolni azon helységek és személyek' számát, kik a' Tudományos Gyűjteményt egész hazába ösmérik; — de nem lehet azokét, kik annak még nevérol sem tudnak Nsemmit: mit mondjak egyéb Nemzeti folyóirásinkról; egy büszke, Magyar, nemes hazában! Ezért mondják a' Németek: *extra hungariam non est vita carnalis, sed intellectualis et rationalis.*

33.

Az emberi tökély' legfőbb foka az, midőn már a' jót a' széppel párosítva intézzük mindenben; külön va-

lasztva pedig akármellyiket is, hiúságnak, ürességnek, kontárságnak és charlatánságnak esmérjük és utáljuk. Matéria és forma, — ezek egymástól elválhatatlanok: és még is mi, sok tárgyakban elválasztjuk, 's róla semmit se tudunk. A' legszebb szűz is, csömör volna ronda szurtos ruhában, 's zsíros képpel, mocskos kezekkel. A' szép test, szép köntösben, bájol, az az: a' matériáknak bájoló erejét az aesthesis adja meg. Tudja, vagy érzi ezt, még a' míveletlen ember is, 's ez az aesthesis' érzése különös finom tulajdona az aszszonyi Nemnek; — 's el is követ sok ember mindent a' végre, hogy testét mennél szebb ruhába felpiperézve mutathassa mások előtt, sokszor tán hasa, és éhező gyermekei' rovássára is. De az különös, hogy ezen aesthesisi regulát, csak egy tárgyban, csak egy test' felcizfrázásában akarjuk követni! mért nem folytatjuk az analogiát minden más tárgyakra is? — Hiszen mindenben kellene aesthesisnek lenni a' buta matérián, nem csak egyedül a' testi ruházkodásban. A' legjobb étel is csömör rút edényben: ellenben az aesthesis, a' csinos edény, a' szép elrendelés, még a' rossz ételnek is becsét ad és érdemet. Nem csak jól kell élni, hanem szépen is: ez már a' míveltség' triumphusa, és a' tudományok' érdeme. Sok helyen készén áll a' roppant templom, 's előtte egy mocsár fertő bűzősködik! — Minő a' magyar agricultura? minők a' magyar faluk? A' búza, széna 's a' t. jó, a' randa földön is; de a' Párkban, egy valóságos paradicsom. A' rútat el kell takarni mindenben, még a' holt testet is virágokkal kell felékesíteni.

34.

Az életet csak az éldelet (Genuß) teszi, — öt érzékünk van, 's ez örökké leskelődik éldelete után, hogy magának táplálékot gyűjtsön. 'S csakugyan az az igazi boldog ember e' földön, ki váltogatva, mind az öt ér-

zékeit, mértékletes eledellel táplálhatja, 's nihelyt egyik érzéke megelégedett, tüstént másiknak ad foglalatosságot. Ezen éldelet után leskelődik szánk, nyelvünk, fülünk, kezünk; — sőt állásunk, pihenésünk, bámulásunk, nevetkérezésünk 's a' t. mind egy része a' valódi éldeletnek. Még a' mértékletes munka is bizonyos időig éldelet; — de az erős munkától, vagy maga megerőltetéstül, és maga megtagadástul retteg a' kis lelkű ember; némelly ember pedig a' legkisebb munkátul is. Nagy hírre és kedvességre csak az olyan ember tehet szert, ki a' publikumnak minden kényjeinek mennél több, szebb, váratlanabb éldeleteket tud előállítani, mert az egyformaságot elébb utóbb megunják az emberek, változás és tarkaság kívántatik. Ugyan azon egy tárgyat ezerféle szebbnél szebb köntösbe elő lehet adni, 's mindig újnak tetszik; a' tárgy olly végetlen, mint a' Calleidoscop. Ne az embereket változtassuk, ez nem lehet; hanem magunk változtassuk módunkat, őket mulattatni. Nincs az a' száraz sovány tárgy, mellyről különféle érdeklletes és mulatságos előadást tartani, 's az embereknek kelleme-tes éldeletet szerezni, 's őket tetszésünk szerint, a' hová akarjuk, ragadni, ne lehetne. Ezen tan szerint, egy jó pap mindenható lehet, senkinek sincs jobb módja és alkalma az embereknek éledeletet osztogatni, mint ő néki, 's az illy kedvesen talált éldeletek által a' legnagyobb bűnöst is az erkölcs' útjára visszavezérelni. Egy jó pap, ollyan prédikáziót mond a' halálról, hogy tüstént szeretne az ember meghalni. Az illyen pap' temploma mindig tömve lesz tudós és tudatlan halgatókkal. Ha a' vallástalanság elharapózik, és üressék a' templomok: azokat nem szoros erőltetés, hanem csak a' jó papok töltik meg halgatókkal, és megtért vallástalanokkal.

A' Poesis! az élet' fűszerszáma, e' nélkül fanyar, unalmas, nyűg az élet. Csak az az élet, a' mi kis poesis van benne. Alaptalan tehát azon hideg vérű szoros moralisták' állítása, kik az embertől minden kényelmet megtagadni igyekeznek; sőt inkább szükség e' rövid életet, 's e' gazdag természeti tárházat minduntalan valami éledelemre használunk, szükség annak idejében kényeskednünk, dévajkodnunk, bohóskodnunk, 's Horáztot „interdum insanire juvat“ jával magasztalnunk, 's mindenből valami élledelmet vonnunk; mert csak az a' miénk, a' mit itt eléldeltünk. Hanem ezen poesisnek, hogy idvességes legyen, és megölő mérgünkke ne váljék, két feltétele van: először, tudós tanult fővel, mívelt 's érzékeny lélekkel légyünk bohóskodó dévajkodó gyermekek, ne pedig durva míveletlen testel; — másodszor: hogy a' mértéket annyira megtartsuk, hogy ugy szólván: a' kóstoláson túl ne igen méllyen ereszkedjünk. Mert bár az éldelet tégye is egyedül az életet; mindazáltal minden éldeletnek mértékentűli özöne valóságos halál. Az éldeleten nem egy órát, nem a' jelen időt, hanem mennél hosszabb életkort, 's éldeletet kell érteni. Már hogy az éldeletben soká részeshessünk, és a' tartalékunkból ki ne kopjunk, ezt csak egyedül a' mértékletességnek köszönhetjük. — Poesis nélkül nem él az ember, de e' nélkül kín is volna, és tömlöcz ez élet, 's nem tudom, az urak élnek e' nagyobb poesisben, vagy a' parasztok? Szereti az ember, még az okos ember is magát andalíttatni, csiklándoztatni; mert denique testünk is van. Úton útfélen kész a' poesis a' természetben; 's ezt a' parasztok nagyon is tudják éldeletül használni. Ezen poeticus természetünket magunkkal hordozzuk mindenütt, béviszszük minden intézeteinkbe, követjük a' templomba; erőssen üzzük a'

religióba, ének, imádság, muzsika 's a' t. mind poesis, csalhatatlan jeléül, hogy mi poesis nélkül nem élhetünk. Nem is rossz ez, sőt egy a' véghetetlen jóságú Teremtő' legfelségesebb ajándékai közül; — de valamint a' tűzre vi-
gyázni kell, mert a' legnagyobb kincsünk leggonoszszabb emésztőnké válhatik: úgy mindenben szükséges gyep-
lőt és mértéket tartanunk; mert a' mértékentűli elmerülés mindenben veszedelmünk. Különös az, az emberi Nem-
zetben, hogy a' mi egyszer néki ártott; azt örökre meg-
utálja, sőt vallásilag sanctionálja, mint p. o. a' Török-
nek megtiltotta Mahumed a' bort, mert látta, melly ba-
rommá teszi az az embert. De ne csudáljuk 's ne oltsá-
roljuk a' Törököt, minden Nemzetnek, minden háznak
van, valamint tulajdon bálványja, úgy tulajdon bigót-
sága is, ha ugyan bigotságnak 's nem inkább fanatismus-
nak lehet nevezni azt, midőn a' jó Isten kész adomány-
ját megvetjük, 's minden haszon, minden éldelet nélkül
elmellőzzük. Hiszen éppen azért teremtett Isten annyi-
féle milliom tárgyakat, 's belénk azok iránt való re-
ceptivitást, hogy mi, öt érzékeink, sőt elménk által is
mennél több éldeletekkel élhessünk, 's az ő véghetetlen
jósága iránt mennél nagyobb hálára lobbanhassunk. Él-
nünk kell mindennel a' mit Isten adott, sőt magunknak
kell felfedeznünk végnélkül számtalan éldelemeket, hogy
mennél több éldelemmel élhessünk, mert erre is adott
tehetséget, elmét, tudományt, miveltséget, 's ne elé-
gedjünk meg, olly kevés éldelemmel, mint a' mive-
letlen vad nép, annyival inkább bigottságbul valamelly
éldelemet meg ne tagadjunk, se magunkat, se a' ter-
mészetet meg ne csonkítsuk. Vallyon nem bigottnak,
sőt nem fanaticusnak neveznők e az olly Nemzetet, melly
vallássá tenné, szemeinek soha hasznát nem venni, azokat
örökké zárva tartani, — csupán azon okbul sanctionál-
va, mert a' szem sokszor bűnre vezetett? — Már va-

lamint ez képtelenség, úgy képtelenség minden, a' mi egy kész Isten' ajándékát örökössen megvet, 's haszon-talanul elmellőz, holott kötelességünk örökké többeket fedezni föl, nem pedig a' készeket is semmivé tenni érzéketlen, háláadatlan bigottsággal, vagy rajoskodással, ábrándozással. Azért, hogy valamelly tárgy, valakinek ártott; nem szükség a' hibát abban keresni, ő ártatlan, ő se jó, se rossz, — hanem a' hibát mindig magunkban keressük, az éleletben, vagy az élelőben; sőt nem ebben, hanem az élelő mértékletlenségben. Semmi se ártalmas a' világon, egyedül csak a' mértékletlenség. Egy Receptje van mindennek, 's csak annyi latot, annyi uncziát kellene vennünk mindenből, mennyit a' Recept előad, úgy hogy még a' méreg is orvosság, ha az adat' nagyságát át nem lépjük. De mi emberek ezt tudni se akarjuk, hanem a' mi ín्यünknek tetszik, abból torkig lakunk, 's ha megárt; a' hibát abban, 's nem magunkban keressük. Mindenben, még a' méregben is, mértéket tartani, az élet Receptjét kitanulni, ez a' fő böltsesség, ez a' religio, — olly tárgy, melly a' lelkészeknek kiapadhatatlan tanítás, és morál' forrása. Ne kárhoztassunk mi semmit, mit a' jó Teremtő jónak látott teremteni, — a' hiba mindig subjectivum, soha sem objectivum. A' visszaélés, a' mértékletlenség, ez a' világ' pestise. Hogy ártana a' poesis a' templomban, a' religióban? sőt szárnyakra segíti az érzéki ember' vastag képzeletét, 's bizvást elmondhatjuk, hogy több lelket nyert eleitől fogva a' vallás' poesise, mint annak prózája, mert testet is birunk, sőt ezen kezdjük az életet. Mennél nagyobb poesis és aesthesis van a' templomban, annál kellemetesebb élelelmet ad az a' bemenőknek, 's ha már ilyen templomban a' hasznos párosul is a' széppel, ha a' jó eledel szép ékes edénybe adatik fel; ki tagadna az illy templomnak elsőségét azok felett,

mellyekben csak a' pusztaság, a' szigorú morál, minden öltözet, ékesség nélkül hangzik a' négy kopár falak között? Poesis volt eleitől fogva az emberi Nemzet' vezér csillaga: 's ugyan azért aligha van igazságuk azon felekezeteknek, mellyek a' poesist az élet' minden nemeiben megengedik, de a' templombul kirekesztik. Nem árt a' poesis, mint más tárgy is, hanem hogy Scylla és Charybdis közt mén rajta az emberi Nemzet, 's ha nem vigyáz magára, olly mélységbe rohanhat, mellyből századok alatt se vándorog ki; ez tagadhatatlan. De mi van a' világon, a' mi nem éppen ilyen? A' tűz felgyújt városokat, a' hajó elsüllyed ártatlanokkal, a' ház reánk szakad, 's a' t. 's a' t. és azért ne építsünk házat, ne üljünk tengerre, kiveszejtsük a' tüzet? 'sat. Távól légyen, — ez mind bigottság, vagy ábránd! egyedül a' vélelés teszi az életet vagy halált. Így tehát a' vallási poesisnál is a' mértékre és gyepőre kell vigyázni, hogy a' cél el ne tévesztessék az eszközökkel, 's a' mi csak buta eszköz, az legszentebb célnak ne tartassék, a' ruha az ő viselőjénél többre ne becsültessek; mert ezen álnok úton végre úgy eltéved az emberi Nemzet, hogy a' józan útra, talán soha többé vissza nem térhet, 's magok azok, kik őt félrevezették, többé vissza nem hozhatják. Melly sok ártatlan vért ontott már ezen vallási poesisbeli mértékletlen elmerülés!

36.

Sok ember öregségére kijózanodik, 's a' bohó, ha már ereje elhagyta, bölcsesé; — a' gonosz pedig, ha már a' bűn elhagyta, kegyessé lessz.

37.

Minden embert két oldalról kell tekinteni; mint magános embert, és mint hivatalost. Sok ember, hivatalában derék ember, de azon kívül alávaló; — sok pedig hivatalában alávaló, de azon kívül derék ember. Rit-

ka, ki mind kettőben derék volna. — Ismét az embert más két oldalról kell tekinteni, mint theoreticust, vagy író, vagy beszéllőt, — és mint practicust, vagy az ő cselekedeteit. Sok ember szép leczkéket tud adni, de ön élete azzal egyenesen ellenkezik; — sok ellenben szólni nem tud, de szorgalmában fáradhatatlan. Ritka ki mind teoriában mind praxisban egyaránt tükörül szolgálhatna. — Ismét az ember kétféle: szegény és gazdag; — a' szegény függ, — a' gazdag parancsol. Már ha a' szegény az ő függésében (szűk korlátai közt) tud olly jót tenni a' közjóra, mint a' gazdag, az ő függetlenségében; itt tetszik ki, ki a' hazafi? Ismét az ember kétféle: tudós és tudatlan; de a' tudomány csak eszköz, csak machina a' nagy czélnek könnyebb elérésére. Mi az a' nagy czél? a' természeti rendnek nem pusztítása, hanem elősegítése, — a' boldogság, — élni, és éltetni. — Már ha a' tudatlan ember ezt követi, a' tudós pedig nem; úgy amaz a' tudós, nem ez.

38.

Az ember többnyire egy első látásból itél az egészre, mint a' gyermek ha katonát lát, ő is katonának készül, — 's sokszor még a' Bíró is (in seiner Weisheit) ezen gyengeségben a' prima informatio rabja. Soha se adgy hitelt fel panaszosnak; sőt a' siető félt, bizvást gyanús-nak 's alattomosnak tarthatod. — Az igaz, hogy az első benyomás, első és külső tekintet, az öltözet, igen sokat tesz fel az ember felől, 's ezen axioma alatt sokszor az erény sínlik, míg a' bűn koronáztatik, 's innen lett e' mondás: *pénz emberség, ruha tisztesség*. De az illyen fonák analogiák meg is csálnak ám sokszor, 's megesik, hogy árnyékot kapunk, 's a' valóságot elszalasztjuk.

39.

A' luxus leghatalmasabb rúgója a' mívelődésnek, — nem is a' luxusban van a' hiba, hanem az éldelőkben. Kétfélék pedig az éldelők, t. i. bölcsek, és kábák. — Bölcsek azok, kik csak a' kamatot költik luxusra, ennél többet nem; sőt igyekeznek tőkét teremteni, hogy mennél több és biztossabb kamatot szerezhessenek: — kábák pedig azok, kik magát a' tőkét fogyasztják, 's ezen éppen azon tárgyakat szerzik meg luxusuk éldelésére, mellyeket a' bölcsek csupán csak kamatjaikból vásárolnak. Igaz, hogy száz forint, csak száz forint, és egyik száz forinton csak olyan tájétkipipát, zseborát, gyűrűt 's a' t. lehet venni mint másikon; de más ám száz forint, mint kamat, és száz forint mint tőke. Ne a' luxuson kezdjük gazdaságunkat, inkább azon végezzük.

40.

Ne tartsunk kicsinységnek semmit, — minden tárgy egy érdekű a' világon, csupán az ő analogiája, proporciója, vagy is apróbb scálájában van a' különbség. A' legbutább embernek, sőt a' legparányibb hangyának is ez a' symboluma: Nemo me impune lacessit.

41.

Ki kevélyebb, mint az ember, ha jó módja van? és ki alázatosabb, mint az ember, ha nyomoruságba van? Mint a' ló, ha abrakolják, felrúg, — ha szalmát se kap, fülit farkát leereszti: ilyen a' miveletlen ember.

42.

A' kinek pénze van, az teremt a' semmiből valódit; — a' kinek pedig pénze nincs, az a' valóból is semmit teremt. A' pénz bölcsek között, egész országoknak, egész nemzettségeknek, sőt a' földszíneének, a' climának egészen más fordulatot ad, epochát, új világot, új életet teremt.

43.

Különös az, mindnyájan tudjuk, hogy: *fac me talem, talis ero*, = a' mivé tészel, az leszek: 's még se akarunk a' bölcse nevelésre alapítványt tenni, sőt az emberi romlottság' okát még most is mindig másutt keressük, 's nem akarjuk a' nevelés' hijányját, minden bajaink egyetlen egy forrásának elősmérni, elsőül fogva utolsó koldusig. Ugyan azon egy személy, lehet angyal, vagy szörnyeteg, a' szerint, a' minő praxisban és példák közt nőtt fel. Még a' vadász kutyát is tanítani kell, különben senki se vadász véle. De minek az iskolákat? ezt mondta minap egy jó gazda, abból semmi jövedelem, — ő csak mennél több kortsmákat állít, abból örökös a' haszon. — Nem a' religio teszi az embert, hanem a' nevelés.

44.

Néha egy okos könyvnek, vagy felséges elmeszüleménynek, nem a' maga idejében, (a' midőn közönségesen üldöztetik, megégettetik) hanem vagy száz esztendővel későbbben lessz érdeke, 's foganatja. Sok nagy embereket lerajzoltatnánk most ha lehetne, kiket kortársaik levéttetés helyett üldözésre tartottak méltóknak. Így van ez most is, 's így lesz mind addig, míg a' nevelés' talpa erényen nem alapúl, 's a' külvakítás meg nem szűnik. —

45.

Theor. Boldog az, a' ki meghizik.

Dem. Csak egyedül az az ember hizik meg, kinek semmi gyötrő gond, és emésztő féreg szívében nem rágódik; mert a' ki temérdek gyötrő gondokba helyezett (már az akár a' maga szenvedélyjei, hibái, és ostobaságai, akár pedig hivatala következtében legyen is) az soha meg nem hizik, sőt a' gondok' nagyságához képest mindig inkább fogy, ha bár biborban bársonyban

öltözködve a' Darius kincsével birjon és parancsoljon is, míg a' gondtól üres ember a' csupa kenyéren és krump-
lin is meghizik. Mi kell több a' földi boldogságra? Te-
hát. Q. E. D.

46.

Tudjuk gyermek korunkban mely őszinték voltunk, szívünk, szánk, mindegy volt. Be sokszor megütik ad-
dig az ember óráát, míg az őszinte gyermek megtanul-
ja a' világot ösmérni, az élet' philosophiát könyv nél-
kül felmondani, — tettetővé lenni, — mást mondani, mást
érezni!

47.

Nints olly absurdum, melyet gyermekekkel, 's tu-
datlanokkal elhíttetni, fontossá és foganatossá tenni nem
lehetne, 's ezen degradáló méltatlan tettért üldözik a'
Whigek a' Torykat; — és ellenben nints olly titok, nints
mélység, melyet a' vakmerő tudós elme kifürkészni,
nincs az a' fortély, melybe belé tekinteni ne merészle-
ne, 's ezért üldözik a' Toryk a' Whigeket. De örökké
semmi se tart, csak a' becsület és igaz ut, a' ki ezen
ment, mai nap is él, és koronáztatik; de a' ki akár-
mely más mellékes uton ment, mind e' mái napig elébb
utóbb siralmas romok közt vészett el. Mindennek van
jutalma.

48.

Sem a' theoria praxis nélkül, sem a' praxis theo-
ria nélkül competens bíró nem lehet. Így sem az ész szív
nélkül, sem a' szív ész nélkül a' tökéletes embert nem
teheti; párosulniok kell, hogy egésséges magzatot nemz-
hessenek.

49.

Nem minden ember rossz ember, hanem némelly
emberben a' lélek erősebb a' testnél, és csak ez az igazi
erény, — némellyben pedig, és legtöbben, a' test erős-

sebb a' léleknél,—a' lélek enged a' gonosz testnek, 's gyarlósággal menti gyengeségét. De sok ember van olyan is, a' ki, ha egyszer megbukott, ha egyszer eltért az erény' útjáról, azt gondolván, hogy már mindegy, azután többé semmi szentséget nem ösmér. Veszedelmes az olyan ember, a' kinek semmi féltetni valója nints többé, minden esetre.

50.

Mi az erény? semmi egyéb, mint a' magán való uralkodásnak következése, vagy rövidebben, a' testi kény' zabolázása. A' testnek minden hiúságait, kényjeit, kívánságait, nem elfojtani, nem megölni, nem végképpen kiirtani, hanem csak illendő zabolán tartani, és mérsékelni—ez az erény. Minden bűnös ember lelki gyengeséget, kis lelket árul el, mert a' nagy lélek örökké tud uralkodni az ő testén, soha meg nem botlik, hanem mint a' szikla, a' tengeri hullámok' közepében: olly szilárdul áll vége ctig a' test indulatinak dagályos tengerében.

51.

Az ember magának a' legnagyobb kárt is elengedi; de tegyen csak más egy fillérnyi kárt; melly rettentő pör kerekedik belőle! Egy fürt szőlőért megzalogol, de borral agyon kínáll a' Magyar. —

52.

Azt akarja minden ember, hogy senki ő felette ne légyen, hanem mind alatta, 's ő tőle függjön. 'S ha osztán ő mindennel bír, nem lessz majd rest néha néha másoknak is osztani a' kegyelem' hulladékiból.

53.

Ifju! a' reményen ne építs! képzeletben minden szebb, mint valóságban. Ha megnyerted, elérted, a' mi-ről olly szépen ábrándoztál; már a' megtestesült ige soha sem olly kedves, mint volt a' képzeletben. A' testet

csak hamar megútálok, 's tovább még új képzeletet teremteni. Ezt jó előre tudni, mert a' meglegedés és hála, kulcsa. Különös az, hogy csak a' valóságból élünk, még is a' képzeletje édesebb volt, mint lett a' valósága.

54.

Mi az oka, hogy Helmezynek, a' „Jelenkort“ mind „szerkezteti“, — a' „Társalkodót“ pedig mind „szerkeszti?“ hát nincs meghatározva, ezen szónak igazi orthographiája? 's azon analogiára mén, *szerkeszttem* is, mint *rekeszttem*, *ereszttem*, *repesttem*, *sikkasztom*, *halasztom*, *melleszttem*? 'sa' t. nem pedig inkább, mint: *vetköztetem*, *érkeztetem*, *helyheztetem*, *rendeztetem*, *kárhoztatom* (nem *kárhosztatom*, annál kevésbé *kárhosztom*), — így szinte *szerkeztetem* is? (nem *szerkesztetem* annál kevésbé *szerkeszttem*.) Hiszen van illy szó: *szerkezet*, de nints *szerkeszet*, — és maga Helmezy mondja Jelenkor 21. Junii 1834, lap. 395 alól 5ik sorban „*szerkezült*“ ismét alább pag. 396 felyül 3ik sorban „*szerkezült*“, már ennél nyilvánobb argumentum nem kell, hogy *szerkeztetem* a' thema, és nem *szerkeszttem*. Ez azonban még is csak a' tudós és mély belátású hazafiak' bölcsebb ítéletétől függ, én csak a' varians lectiót sajnálom. Valamint a' szót szármosztatom, és nem szármosztom; úgy szinte, a' könyvben lévő tárgyakat is, a' szépen rendre épült házak' sora, vagy szere' módjára, rendbe *szerkeztelem*, és nem *szerkeszttem*, csekély véleményem szerint.

55.

Kérdés: Minthogy a' magyar könyvek nem kelen-dők, ugyan minő fortélyt lehetne azon magyar íróknak kigondolni, a' kik könyvírás által akarnak elélni, hogy könyvük még is kelendő legyen?

Felelet: Munkájuknak rettenetes ingerlő czimet adni, már ez sem segítvén rajtok, mert csak hamar raj

takapatnak, nincs más mód hátra, mint kritikát írniuk; de nem rendes kritikát, mert úgy nem lesz kelendő, hanem rendetlent, mellyben a' legbecsületesebb hazafiakat marczangolják, 's minden szavukat az extasisig nagyítták, nagy lármát üssenek, megne ijedjenek; mert különben ha itt is rajtakapatnak, örökre vége hitelüknek. Illy gyalázatos könyvnek még ideig óráig lenne kelete. —

(Folytatása következik.)

UDVARDY,

Mérnök.

3.

EMLÉKKÉPEK,

némelly híres férjfiakról.

(Béfezés.)

7. LUDEN.

„Megfordult e már kegyed L u d e n' teremében. El ne mulassza, ha csak mindennapi vágy, ingerét érezné is. Clio' egyik legjelesb tolmácsát esmervén benne meg, nem fogja megbánni.“ Ez szokott rendszerint egyike azon első megszólításoknak lenni, mellyek Jenában a' tudományszomju idegenekhez intéztetnek.

Igen természetes az idegen' részéről, illy buzdítás' hallása után jegyzőkönyvéhez nyulni, 's a' tisztelve említett nevet a' város' legfőbb nevezetességei' jegyével béiktatni; — vagy ha talán ott mint már kijelelt nevezetesség, megtaláltatnék, a' messze földre elhatott hir' magasztalását környék' megegyező véleményének hasonképében hitelesíteni.

Elmegy azután a' kijelelt helyre, esmerkedni a' magasztaltal. Látja a' híremelte férjfiút, hallja lelkes beszédét, igazolva leli hirét értékével, osztozik a' köz lelkesülésben. Eggy nevezetes órát éle.

Esmerkedik azonban más férjfiakkal; — 's feltéven hogy nem csak a' kellemes előadással párosult nagy tu-

dományban leli az oktató' jelességét; nem sokára másokra is talál, kiknek előadása ha meglepve nem tud is bájolni lassankint melegülve 's melegítőn, — érdekesülön 's érdekelesztőn, — végre annyira felkapja a' hallgató' figyelmét, hogy az előbbinek adott elsőséget majd nem osztani kívánná; — hogyha nem hátráltatna illy módosítást előbbség 's közvélemény.

Ha pedig már szélesb tapasztalással bir az idegen, minden esetre itt is alkalmazhatását fogja észrevenni azon gyakori tapasztalásának, melly szerint több hasonértékű tárgyak közül rendszerint egynek juthat azon megkülönböztetés, hogy társai felett magasan emelkedvén, az esmertető hírnek különösen kegyelő hódolását egyedül ő fogadhassa.

Honnét származik az illy kitüntetés? Vak sors' kockakvetéséből bizonyosan nem. Részrehajlás' befolyása sem uralkodó itten. Uralkodhatik véletlenség, 's pártszeszes megkülönböztetés ott, hol alérdem igyekszik babért nyerni; — nem pedig, midőn igazán jelesültek a' versenezők, — a' koszoruzandók.

Vagynak a' tudományos Jenának több érdemes férjfiái, kik L u d e n nél hátrább bizonyosan nem maradtak dicséretes pályájokon. És még is honnét vagyon, hogy evvel legalább egyenlő lelkesedéssel nem említetnek? — Nem látszanak annyira a' külső élet' horizonján.

Különös ügyesség kívántatik arra, hogy a' tudós a' külső világ előtt is a' lelkiben birt lépcsőn mutathassa magát. Nem lételes ugyan érdemeinek öszvelegében ezen tulajdonság; igaz arany a' tudományos érdem, akár üttetett reá a' földi bectulajdonításnak helybe hagyó jegyeke; — akár nem. De az bizonyos, hogy a' világ' számára csak úgy ragyoghat minden lelki érdem, hogyha a' birtokos elég ügyességgel bir azt világi szemlélés előtt is kitüntethetni. Minden kihatás földi tulajdonsá-

gok' eszközzésével tör-ki a' lelki élet' rejtélyes kebléből. Mennyivel inkább azon finom rajzatu alak, mellynek jelenetében magát az érdem kifejezi, induljon bár ki csupa lelki irányzatokból. Kétszer élünk a' nagy hírben, ha véle nevünk a' külső világ előtt is ölelkezhetik.

Miben áll illy mutatkozás? *Népszerűségben* (popularitas). Ez azon kulcs, melly ajtót nyit a' belső élet' rejtett munkásának, kifelé, 's előre, hogy neve ne csak négy falai között, hanem a' maradék emlékezete' fényes csarnokában is hangozhasson. Még a' roppant naptestnek is szüksége van a' kiterjesztett erősség' színhelyére, hogy kifogyhatatlan világa' sugárzatát oszthassa, esmértesse. Népszerűség közbenjáró a' tudománybirtokos' fenhéjazó, 's a' mindennapiság' egy pályaja fiának idomtalan nyelve között. Ő köz értelmű nyelv az emberi elme' számtalan lépcsőzetű foglalatosságának. Ő egy szer'smind azon értelmes diszosztó, a' ki minden pompa nélkül tud ragyogtatni tudománydísz. Apró fénysugarakra osztja a' tudomány' gazdag ragyogását, a' nélkül hogy az így történt megoszlásban az egésznek fénye gyengülne; a' nélkül, hogy az öszvetartozás' 's a' jeles eredet' nyoma elveszne. Népszerűség nyitja a' környézők' ajakait az érdeemesült' esmértetésére, kinek a' dicséret' viszhangjában is nagyságát mintegy neveli. Két hasonértékű érdem közül az esmeretesb nagyobbak fog látszani.

Igy magyarázhatom *Luden* nek más hasonlóan jelesülteknél többszöri említését.

Nem czélom azonban azon érdempályát, mellyel ő bir legkevésbé is kétségbe hozni való értékében. Gyanus ott már maga az egyszerű kétség, ha közönségesen esmért érdem eránt támasztatott. *Luden'* érdeme olly kétségentűli, hogy őt nem csak Jenában, de az egész tudós világban már régen elsők közé helyezte a' köz véle-

mény. Csak rajzolgatni kívánnám azon észrevételemet, melly szerint ő rajta más *hasonló* értékűeknél ragyogóbb hirtényt vevék észre; — ámbár ezt is tulajdon érdemében találom eredni.

Kellemes előadással vegyűlt népszerűség az ő különösen szembetűnő jelessége. Evvel lep-meg beszédében minden hallgatót; ennek eszközzésével világíthatja olly hamar ált tudományát lelki tárából a' jelenetek' körébe. E' mellett különös ügyességgel bir az előadandó tárgynak élénkítésére, mint hangmódosítás, mind pedig azon előadás' fűszerezése végett, mellyet elmészeti villanati-nak virágos szövetével színesít. 'S innét származik a' tetemes különbség az ő 's más felől *Krug*' népszerűsége között; annyira, hogy ámbár mind ketten birnak e' tulajdonság' nevezetes minéműségével, még is némileg ellenzetet képezőknek találtathatnak e' részben.

Különösnek tetszhetik olvasóim előtt, hogy éppen *Krug* és *Luden* között rajzolok párhuzamot (köz egyenletet), midőn pedig már tudományos munkálataik nemére nézve is olly különböző körűek. De bizonyos az is, hogy az egésznek nevezetes idegen neműsége mellett még mindég lehet olly egyes tulajdonságokra akadni, mellyekben különbféle irányzatu célzások legalább ideiglen össze találkoznak, 's az előadó esetekben amazoknál főbbeknek tekinthetők. Innét jó azután, hogy hasonkép' párhuzama ott is találtatik, hol első látszatra a' két tárgy' hasonnemű tulajdonságait a' kifejlődésben tetemes különbözéssel vevénk egymással általellenben észre. Népszerűség azon párhuzam, mellyet a' más tekintetben egymástól annyira különböző *Krug* és *Luden* között találunk; habár ismét számos mellyék-huzamok' szétvergődésével. Mind a' kettőnél nevezetes mutatkozásban megtaláljuk e' tulajdonságot, csak hogy mindeniknél más módosulásban. Ez t. i. csak az oktatási előadás-

ban népszerű, amaz mind itt, mind pedig irt elmemeiben. *)

De a' népszerűség se egész kiterjedésben lélek' teremtménye. Igaz ugyan, ő alatta rendszerint az előadásnak olly világos voltát, tehát a' lelki erő' kihatásában alapulandót érezzük; melly által együgyü megfogásnak is lehetséges legyen a' tudományok' rejtekébe eljutni. Azonban az illy eljuthatás' könnyüségé nem csupán a' tudomány' tolmácsától függ. Maga az előadandó tárgy is bir befolyással az előadás' minéműségére. Némelly ágai a' tudományoknak közelebb esnek a' hozzájuttatás' világához. Mások ellenben messzebb. Ugyan azért a' népszerűség itt egészen a' tárgy szerint fogja magát ugyan azon férfinál intézni. Ellenzetes helyzetben találjuk p. o. e' tekintetben a' Philosophiát, 's más felől a' Históriát.

Igaz ugyan, legfentebbi értelmében a' Historia sem más, mint alkalmazott Philosophia. **) Minden alkalmazás pedig csak úgy lehet ügyes, ha alapzatjának, a' theoriának megfelelő. Igen is. Csak hogy itt az atyafiság csupán legfőbb pontokban szemlélhető. Illyenekre emelkedhetés pedig keveseknek lehetséges. Alsóbb lépcsők' tekintetéből sehol sincs messzebb, mint itt, a' tudománynak két fő oszlopa egymástól. Sehol se bajosabb, mint Históriában igaz élű vizsgálattal feltalálni az alkotó theoria' elveit. Igen szólló a' Historia, jelenetei' élénkségével a' benne előforduló példák' érdekessége miatt. De hányadiknak adatott azon tehetség, kitalálni minden illy jelenet' szövetén a' rejtekben munkálódó alapzatot, a' theoriából hangzó illy alkalmazásnak megfelelő elveket?

*) Lásd a' róla közlöttek a' F. M. O. Minerva' mult negyedévi csomójában.

**) Hogy is lehetne máskép *Világbiráló?* (Weltgericht.)

A' nélkül, hogy értekezésem' nemes tárgyának legkevésbé is rövidségére legyen ezen észrevételeimmel; bizonyos, hogy a' Hisztoria, igen könnyen is kezét fog népszerűségi kívánlattal az előadásban. Így minden esoterikoszra érdeket ébresztőn fog kihatni. Ennél pedig az oktatótól többet kívánni, képtelenség. Még így is elég nehézséggel van egybekötve e' tudomány' mivélése. Bizonyos azonban, hogy ha csak illy minéműségben fogatik is fel mivelőjétől az oktatás' számára, jeles léssen a' kivitel' érdeme.

Jól értette L** illy feladását a' népszerűen előadható Hisztoriának. Felfejtését oktatásban fejezi-ki. 'S itt alapul különös érdeme. Előadása egyszerű lévén, a' tartalmat még is mindig vonzóvá tudja tenni, kifejező hangja' élénkséggel párosítani, 's egyszer'smind a' jelenkor' tárgyaival késérőn, nem vakon, elragadtatva, együtt előhaladni. — Minden tudomány-nem közül a' történeti láttatik legkevésbé szoros tudományi rendet megkívánni; legkönnyebben látszik megnyitni a' béavatandóknak, 's legerősb ingerrel bir avatatlanokra is hathatással. De éppen azért szoros tudományi rendszer alá az illy tudomány nem legnehezebben szorítható, egészen különböző lévén a' tulajdonképeni tudományos alakban előadandó tudomány' igénye ugyan azétól, hogyha közérthetőséghez alkalmazva bocsátatik a' köz használat' színhelyére. L** jól átlátja az illy különbséget. Meg van győződve az eránt, hogy adathatik elő ugyan azon tárgy egy léleknek kincstárából két egymástól különböző köntös alatt. Meggyőződését tettben is kifejezi, nevezetes módon. Nem egészen ugyan egy ő nála az Író az Oktatóval, valamint azt *Krugnál* láttuk. Népszerűsége mint oktatóé sokkal nagyobb. Nála az oktatás ugy intéztetik, mint elmémíveiben találtató, belső teremhez nyíló 's juttató propylaeum. 'S e szerint ugy vélem, két alakban

mutatkozni látszó tudományos munkálati mellett is, mint a' két alaku Jánusz, össze-egyeztethető személyesség ő. Sőt éppen az illy, végre csakugyan egy felé vezető szép vergődésben emeli pályája' érdekességét. Nála az oktató nem a' már kifejezett elnemív' mintájának utánzó lenyomója, vagy sokszorozási példányt szolgáltató másolója. Az ő oktatása mind azoknál, kik őt egészen esmerni, 's példázatul kijelelni kívánják, egészítője azon körnek, mellynek kikerekítése soha el-nem mulasztható, ha lelki mutatványaink' lelkesítő közéletébe behatni vágyván, független utánzásban egy illy nevezetes munkásságu lélek' rajzolatit másoló lenyomás által megszerezni igyekezünk. Illy jeles viszomban mutatván L^{**} két féle jelenésű munkásságát, nem csuda, ha elnemívei közre bocsátása után is szint olly tömött hallgatói teremmel bir; — midőn pedig máskor sok oktató csupán azért nem bocsátja egy hamar közre mivelendő tárgyára vezető kézi könyvét, minthogy abban a' kiadás után tulajdon vére 's nemzője ellen lázzadó vágytársat 's konczlopót sejt. Azt vélvén, hogy csupán a' kézi könyv' megszerzése' fejében birja hallgatóinak legalább egy részét; — fél azoknak a' kiadás' esetére megjelent kézi könyvéhez pártolástól. És miért? előre érzi, egész tudományos lételének igen is híven 's kimerítőleg történendő kifejezését kiadandó munkáiban; minthogy abba tudománya' lényeges részét már egészen áltúltette, 's a' mit még magában megtartott, az legfeljebb csak kissé változtatott periphrazisa, 's kevés újat mutatható változtatja esmert elnemívében már lerajzolt lelki hasonfelének. Nem birván illy írók az ugy nevezett teremő genie' erejével, képzésök' pályáján csak egy-két példázat után indulnak. Ezt kifejezván utánzásokban, igen is hamar kikerekül munkássági körük, minthogy minden egyoldalú utánzás szegény szokott formáltatásában lenni, 's kevés új alaku jelene-

tékkel biztató. Minden oktatónak van, az igaz, saját-sága, melyet egy könnyen elmemíveiben ki nem fejezhetvén, biztathat az oktatás közben némü-némü ujsággal. De ezt csak ott lehetjük érdeklő mértékben, hol az oktató annyi reproductiv erővel bír, hogy tellyes lelki körét elmemíveiben még ki nem fejezte; hanem, bár ezek már eléggé esméretesek, új meg új pontjait világosítja időről időre, egybefüggőn a' nagy körnek világosító's egészítő vonalival.

Illy állapotban is új ingerü érdeklettel hallgathatja L**t kiki. Még annyira esmerje bár elmemíveiben, mindig kellemesen meg fog lepetni azon ügyességétől, melly szerint az élő szóval kifejezendő tudományos pályafutásban főkép ki tudja tüntetni az élénk színezetet, melyet a' legvilágosb's szóllóbb beszéd is az írt elmemívekbe tellyes megfelelőséggel áltüntetni soha nem képes. E' mellett olly magas szempontra tud emelkedni hallgatóival, köz értelműség' rövidsége nélkül, hogy az alant lebegni látszó oktatás sem illendő emelkedettség, sem tudományos érték' hiányában sínlódni éppen nem kénytelen. Időtöltést szerző rhapsodiák' füzérének látszik első hallásra előadása, tudományos rendszer nélkül. Azonban el nem mellőzi ezt is, csak egy kevésbé leplezi azon színezet alá, melyet érdeklet élesztése végett az egészre önteni tud. Könnyü azután a' hallgató' figyelmének ezen színezetet levonni, vagy rajta hagyni, a' szerint, a' mint az oktatást csupa időtöltésnek vagy való tudományos propylaeumnak nézendí. — Ugy hiszem, minden genialis oktatónál megtaláltatik illy irányzat.

Elmézeti szikrái, mellyekkel az egészzet időről időre bővel meghinti, nem kénytelenek a' lankadó figyelem' élénkítőjének tisztét vinni; — magától vontan marad az ő hallgatóinak figyelme. Nála az illy villanatok mindig munkásságban találván a' felfogásnak külső esz-

közlőit; — mindig mélyebben behatnak az elmébe, mintsem azt más környülmények között, illy nyílt figyelem' találása nélkül tehetnék. Az elme maga érzi egész mi-voltában az illy elmészetnek ébresztő 's éltető behatását; olly vidám idegzetbe derülven, hogy az egész oktatás messze túl emelkedjék e' tekintetben is a' közönséges iskolai leczkéken. Vonszová lessz a' vonszalmi erőnek minden hajhászott használása nélkül. Azonkívül, hogy maga az Oktató egészen honnosítani látszatik az illy kellemes elmederületet; 's arcza az innét származó ví-dámság' tükrözése nélkül soha se láttatik; a' hallgatói-ban élesztett derület ismét vissza hat reá, annál élén-kebb kedvel kísérvén fáradozását. Innét van azután, hogy L**nél a' rendszerinti hallgató nem csak önként vona-tik, minden külső kényszerítés' hozzájárulása nélkül lecz-kéi szorgalmas látogatására; hanem az elmulatót is va-lóságos veszteségnek tartja. — A' rendkívüli látogatók pedig mind annyiszor, midőn előadásin jelen lehetnek, látogatásaikat esmerőseik előtt a' nap' jeles tapasztalási' sorában említik, 's rajta mint rendkívüli nyereségen, meglepetés-szülte örömmel kapnak. Maga L** pedig leg-szívesh készséggel nyitva tartja teremét mind azon tud-ni vágyó ifjaknak, kik előadásai által vonszoltatnak, rendes hallgatói azonban akadályozó környülményeik miatt nem lehetnek. Szívesen látja főképen az idegene-ket, kik Jenában megfordulván, a' tudományos neve-zetességekkel esmerkedni kívánnak. Egy pár padot (az úgy nevezett Hospitantenbank) mindig tart teremében külön az illy vendégek' számára, 's szembetűnőnek tar-tatik azon hét, mellyben ezek üresen maradának. *) Ta-

*) Az illy vendégek nem csak tanulókból állnak; gyakran láttam közöttök, valamint egyéb híres Oktatók' leczkéin, p. o. *Wegscheiderén* 's *Geseniusén* Halleban, *Mittermaier* törvénytudósén Heidelbergában 's a' t. idős, sőt ősz ha-

vaszi időben pedig, midőn a' Német mű'safiak husvéti szünetök' kedvezése által tudományos vándorlásnak erednek, egyik egyetemről a' másikra, rendre kinyujtandó látogatasaikkal; L** pedig a' tudományos pályának fél évi szakaszát még meg nem szüntette, tömve vagynak mindig a' tisztelet-nyújtás 's adásnak illy szembe tűnő tanui, e' vendégpadok.

Vidám elmeidegzetét privát életében is mindig megtartja L**. Vendégeket a' jenai tudósok' dicséretes szokása szerint szívesen lát, különösen föbb képzésre törekvő ifjakat. Nyájas arczal fogadtatnak tőle. Nem is sokaig hágyatnak tünődésben mulattatásra nézve. Ő maga hamar ad tárgyat, olly minden erőltetést távoztatva, hogy akármilyen eszmeború (Verlegenheit) hamar eloszlik, 's akármilyen idegen legyen a' látogató, nem sokára régi ismerős előtt vél állani. De akármilyen komoly tárgy felé huzódhat a' beszélgetés; enyelgő tónjából ki nem esik. A' beszéd' fonalát úgy fonja, hogy az se kelleténél hosszabbra ne nyuljon, egyenesen iskolai teremből jött Professort a' vendég előtt állani ne képzeltesse; — sem

juakat is. Az idegen tanulók' részére rendszerint két hétig tartatik illendőnek az illy látogatás. Ezen túl, ha nem tiltatik is, legalább elődőknek (Schmarozer) 's fukarnak nézik a' többszöri vendéget, minthogy egy Collegium, az az: egy tudomány' előadása kivált a' jelesb 's kedveltebb Oktatók' részére, esztendőntől minden hallgatótól 15—30 ftot be szokott hajtani pengő pénzben. Azonban még sincsenek illy elődőknek hiányával kivált olly leczkék, mint minőket L** adni szokott. De egynek legalább alkalommal értésére adta az elődés' észrevezését. A' sűrű látogatásokból már esmeretes leve ez L** előtt, kit azonkívül magánosan is meglátogatott több ízben. Oda nyújtja egyszer neki L** illy alkalommal tobákos szelenczéjét: „*Hospitiren Sie einmahl auch in meiner Doje*” mondván.

pedig más részről annyira el-ne darabolja, hogy e' miatt minduntalan tárgy-apadás 's mulattatás' hiánya nyiladoz-zék. Olly ügyességgel bir ő a' lelki életmutatkozást köz élet' közlekedésibe áltoltani, hogy őt mind azon véle egy értékű híres tudósok között, kiket a' Német földön esmiernem alkalom adódott, e' tekintetben bizvást leg-jelesbnek állíthatom. Leginkább beillik mind azok kö-zött a' külső élet' mozgékony viszonaiba, a' nélkül, hogy valódiságából valamit vesztene, de a' nélkül is, hogy a' zárt élet-nem' dermesztő ridegségéből valami visszahataást árulna-el. Legnagyobb könnyűséggel eggyez-tetni tudja ő a' lelki élet' surlódásait, köz életben érintendő társalkodás' tárgyaival. Semmi nyoma sincs rajta azon göröngyös máznak, melly a' tudósoknál gyak-ran tűnődő szorgalomból ered: mint fűszerezhessék a' tarsasági életet feszes szállásmódok' válogatott szereiv-el, midőn azt erőltetés nélkül megindítani nem tudván, didergésben gyanítják.

A' beszédet úgy tudja intézni, hogy se ő vendégét félbe ne szakassza, se őt félbe szakasztani szükséges ne légyen; minthogy erre, mint ügyes társalkodó, alkal-mat adni nem szokott. Észre pedig, ha még is megtör-ténnék, nem veteti félbe-szakasztását. Tartalma akár-minő legyen a' beszédnek, ugyan az marad megtartása. A' beszéd' foglalatjának változását rajta észre nem le-het venni, ha csak az új tárgynak megfelelő új nemű észrevételeket illy változásnak nem vesszük. Annál kön-nyebben képes ő illy maga viseleti egyalakusághoz hív maradni, minthogy, a' mint több ízben tapasztaltam, nevezetes könnyűséggel bir, vidám szeszélye' változatlan-ságához rendületlen állhatatossággal ragaszkodni. Ak-kor se tagad-meg illy magaviseleti minémüséget, hogy-ha a' tudománynak valami peres elvei, vagy párt nem-ző tárgyak érintetnek. Jeles sajátságát tünteti illyenkor

elé. Nem olly könnyen észrevehető ez ugyan, mint-hogy nemzöi: a' szerénység 's humanitás is árnyékban szoknak, ámbár annál kellemesebben, virulni. De éppen azért figyelemre méltóbb, mennél kevésbé tulajdonra másoknak. Nem csak indulat nélkül képes ő minden színű 's oldalú véleményeket ugyan azon tárgy felett kihallgatni; hanem egyszer'smind olly igénytelen (anspruchlos) figyelemmel késér minden vitatásokat, hogy esmeretlen lévén a' társaság előtt, a' jeles Hisztoriographot illy alkalommal ritkán sejteti. A' személyes jelességet, mellyből e' dicséretes társasági erény ered, nem érintve, két tekintetből jutalmaztatik az illy igénytelenség. Neki bátorodik az illy jeles férjfiuval először szemközt álló szerény idegen, midőn tapasztalja: minő türelemmel tud az birni, kivált olly gondolati körnek rajzolásakor, mellyen ő esmert érdemeinél fogva már régen túl hatott. Bizodalmat fog egyszer'smind érezni, olly nagy lélekkel általellenben, ki bizonyosan azért mutat illy szerénységet, hogy az esmeretséget óhajtó, de még elfogódott közlőségű nevendék ne gátoltassék esmeretek után törekvő vágyainak kitüntetésében. Egy igen szép neme az accommodationnak! — A' tudálékos, 's maga-meghittek előtt pedig szinte nem tettleges (negativ) kifejezésüvé válván serény leereszkedése, az illy éles ellenzetet más jelenlévőkkel elég könnyen kiolvastatja a' furcsa szerepváltozásból. Ön magát parodizálván a' kérkedő, 's midőn mintegy oraculumtól tanácsoltatni jöven, ő maga akar tanácsolni; — megszegyenülését magaviselete által ő maga eszközli. Magam voltam tanuja egy furcsa jelenetnek, midőn előtte egy bizakodó ifju tudós szabásu előadással tanítgatott, 's országglási nézeteket elhatározó hangon definiált.

Ha pedig meglel a' vitaj, véleményével ártatlan bujósdit játszik, ugy hogy rendszerint a' hevesbek' ré-

szére láttatik szegülni. De olly enyhe előadásban tudja csillámoltatni ítéletét véletlen találósággal, hogy a' szerfelett melegülők hamar visszajutnak önként a' mérseklésnek azon pontjára, mellyről egyedül lehetséges, tudományos surlódásoknak tudományos resultatumok' fogantatását eszközölni. Vagy pedig olly tréfás elmészet' alakjában szikráztatja véleményét, hogy a' hangjáték tűzi játékká kénytelen válni, a' melly minekutánna az időn kívüli lét, 's a' hirtelenkedés miatt se kisütni, se befőzni semmit nem lehetne, legalább örömtűzül, 's az egésznek vígan csillámló béfejezéséül szolgálhat. Szép, különös szerénységet mutató 's discret tekinteteket magába záró' tulajdonság egy Oktatótul, a' Professort ott elfelejthetni, hol az olly könnyen észbejutható; ámbár szerénységgel, a' tudományos érdemkoszorúnak legszebb pártázatával, olly nehezen eggyeztető.

Privát életében is szüntelen hív marad illy vidám-elműséghez L**. Ha üres órái látogatóktól is üresen maradnak, *Scott Walter*' 's más illy kellemes regélőkkel pihenteti komolyabb eszméletekben fáradozott elméjét. Nem fásulhat-el ridegségig az olly tudós, ki a' szép Literaturában pihentető gyönyörűséget talál. A' mélyebb tudományok' beavatotti' számára enyhítőbb ujlást a' szép Literaturánál, ennek pedig czélarányosb rendeltetést, nem eggy könnyen lelhetni. Ugy tér be hozzája a' tudós, mint egy messze terülő telek' birtokosa, az egyszerű haszonvétel' reményében mívelt földekről hajléka' körét díszesítő virányos kertjébe, — látszatilag csak időtöltés végett, — de éppen olly színhelyre, hol a' Gráczia'knak is áldozhat andalgása. Az ellankadott elme ujlásra talál, az érző szív' gerjedelmi új, 's a' tartós nélkülözés után annál ízletesb táplálatra. Egyszer'smind legszebb alkalomnak is kell így keletkezni izlésünk' nemesítésére. Csak a' kik illy kör-

nyékzetet mellékelnek a' tudomány' roppant mezejéhez, azok ölthetik-fel tudományos fáradozásaik' repkedésében a' *kellem'* aranyszínű szárnyait, a' honnét egyedül színesülnek az ész' hideg gondolati, vonszalom-gerjesztő erőt szívnek a' száraz vázlatban alakuló elmemívek.

Fel szokták rendszerint venni a' psychologok, hogy a' minden emberben más mintáju individualitás annál szét vergődőbb sajátságokban nyomja-ki magát, mennél fentebb áll birtokosa a' képzés' lépcsőjén. E' szerint a' characterfestés is annál szövényesb feladás fog itten lenni. Vak látszatik leendni részemről is a' merészlet, ha én ezen emléki csarnok' nemes tárgyait egymás között hasonlítom. Már a' párhuzam' felállítása végett egy különös vizsgálás' körét kellene előbájolnom. De bátorít még is azon tapasztalás, melly szerint én *Krug*, *Fries* és *Luden* között, alapcharacterök' ellenére olly eggyes pontokat véltem találni, mellyekben, legalább ezen tökéletlen rajzolatok' számára, öszve találkoznak. Legalább nem tettelegesen hasonlatossági vonalok' resultatutumit foghatom ridegebb vizsgálatok' felosztató lombikjában is üllepíthetni. 'S az által reménylem, az egész rajzolat fog nyerni, ha a' rajzolatokat egymásnak is, nem csak a' nézőknek állítjuk elejbe. Megújítom többször tett jegyzésemet, hogy én mind ezen említett férjfiakat leginkább csak mint tudományos nevezetességeket érintem. Rajzolatim is csak azt tárgyazzák körülöttök, a' mi őket ezen emlékképekben, mint tudományos jeleneteket világosíthatja. Az élet' különbféle osztályaihoz képest szemlélve különbféle helyzetben szemléltethetik egy ember, mellynek mind annyiféle befolyása szerint rajzoltatván, mind a' szín adó vonalok', mind az árnyékolatok által többféle módosulásban fog mutatkozni. Már a' sokféle viszonyok, mellyekkel ugyan azon férjfiu az élet' sokféle köreiből szövődik a' kör-

nyékhöz, sok nemű egyes sajátságok pontjaira mutatnak rajtok, magokban véve csekélyekre; de az egésznek tellyes rajzába képzeletünk előtt némileg befolyással bírókra. En az illy pontokat természetesen csak úgy érintem, ha általok a tudományos tekintetben vett fő rajzolat világosul.

Népszerűek az említett három férfiak tudományos pályájokon, de karakterök szerint különbfélékép. Krug mind a tanítói széken, mind elmémíveiben. Világos e szerint minden oldalról, de előadását 's gondolatnak külső képezését illetőleg az ő szövétneke maga sra emelve nincs; 's nem bír azon friss és kecses élet-színezettel, mellyre pedig az előadás' alsóbb régióiban, hol a népszerűség olly hasznos gondolati tolmács, igen könnyen szert lehetne tenni. Szárazon mozgatja légkörét, messze látásra juttató, de csak száraz hegytetőkre illő mérséklésben; ámbár könnyen lejtő kifejezőségénél fogva a' nehezebben nyomó, de illatos környékzete miatt előbb frissítő tájakra vagyon leszállítva. Ellenben ugyan azon nyelve maradván munkás mutatkozásinak minden részeiben; 's élő szóban kifejezett elvei által csupán esmert elnemíveit másolván, egész munkás pályája ollyan mint egy köz haszonvételre szánt, tehát czifraságot száműző, üres időöltéssel nem kecsegtető telepedés. Minthogy pedig köz hasznu, hely, idő-fáradság' kémélőn, egyedül szemlegeltető részlegek' lanesztó tekervényei nélkül; azért könnyebben hozzájárultató, 's több szükség hajtotta látogatásra számolható.

Fries' népszerűsége is illy nemű telepedés, hasonló célra. Nyitva áll mindennek. Sőt a' látogatók itt bizonyos kalauzra számolhatnak sohanem szeszélyes készségében. De éppen többszöri szorulás illy kalauzra, bizonyítja, hogy csak *igy* tartatik - fel munkáiban a' közhasznuság, hogy közvetlen kalauzolása nélkül a' hoz-

zájárulhatás nehezebb volna. Eszközölttebb tehát népszerűsége is. Miért? Mert itt már a' haszonvehető telkek, az eszméletek messzebbre kinyulának a' fellengzés' esmeretlen vidékei felé, 's inkább a' sok féleségben élő phantaziának, úgy mint az intézőnek, vagynak hatalmában. Ő is egy szokott lenni mind elmémíveiben, mind oktatásában, nem mint L**, ki azon tájakat csak a' béavattakkal láttatja, úgy hogy mélyebb eszméletek' terveivel, szemlélés' rajzoló tükrében itten esmerkedjenek. Egyszerű, 's különös bizodalmat élesztő annak szüntelen inneplő léleknyugalma, 's nyájassága. De azon magas komolyság, melly nála egyszer'smind e' két tulajdonsággal úgy egybe szövődött, hogy igazán mosolygó derületnek, p. o. tréfás szeszélynek helyt nem ad, Friesnél az esmeretlenebbeket hozzájárulhatás vagy is közlőség' hívésére olly hamar nem birhatja; — ámbar hosszash esmeretség után eléggé meggyőződhetni az eránt, hogy ezen léleknyugalommal párosult komolyság nem más, mint munkássága' legfőbb resultatumának életbe léptetése, nem pedig erőltetett nyájasság' jele. Megfér ő nála illy hidegre hajlani látszó mérséklettel a' vidám életkedv' heve. Tökélyesen rá illik *Berzsenyiként*:

„*Jég fedí homlokodat, láng csap ki komoly kebeledből.*“

Szép, ha lelkünk' külső tüköre, az arczat, egészen kifejezi a' léleknyugalmasok' életét, hol a' setét oldal, duljon bár mi kegyetlenül a' sors, túlhatalomra soha nem tehet szert, hanem csak árnyéklatul szolgál. Enyhül itt a' szerencsés élet' naptüze, nem homályosul. Igaz ugyan, kiterültebb mindég a' komoly oldal ez életben, de azért éppen nem képes egy erős karakter' jármolására. Sőt a' minden bölcs által leginkább óhajtható jóval, a' léleknyugalommal, mint legnemesb élde-

lettel, tökélyesen eggyeztethető. Egyébiránt Friesnél az életjelenetek *többszöri* komolysága is birhatott illy characteri módosításra befolyással. L**nek ellenben többet mosolygott a' szerencse. Történeti oktató lévén, tudományos köre is olyan, hogy többször van alkalma, sőt többször úgy szólván kénszerítetik, — mosolyogni az élet' jelenetin, 's rajtok tréfás ötletekben eszmélődni, tréfának nézve azt, mit az embereknek sokféle myrmidoni törekvése mesterkél; midőn emberi igyekezetek' sikerei a' humor' magas szempontjából rendszerint olly különös calleidoscop-tárgyak, mellyek egészben mindig szebbek, vonzóbbak, mint szét szedve, eggyes példázatban. Humora ugyan mind e' két férjfiúnak elég vagon, 's elég tréfás vegyületü, hogy sokszor bocsáthatának illy tárgyakat, eggy kis szatyr-za matu lugon keresztül; — de azon különösséggel, hogy ez Friesnél inkább tárgyalatos, 's ön személyére olly víg idegzet szerzőn, mint L**nél, vissza nem hat.

Az pedig dicséretesen egybe kapesoló hasonlatosság mind a' hárma között ezen férjfiaknak, hogy mindeniknek külsője tellyes mértékben fejez-ki olly igénytelen magaviseletet, melly magas állás-pontjok, 's érdemeik' öntudalmának nemes érzésében is embertársaitkat elfelejteni nem hagyja, sőt tellyes meggyőződésöket fejezi-ki az eránt, hogy ők csak ugy maradhatnak az érdemnek azon polczán, 's még magasbra is ugy emelkedhetnek, hogy ha onnét szelid szerénységgel telve tekintnek-le az alantabb allókra; munkás pályájokon embertársaikat soha el nem felejtik, sőt reájok a' humanitas' nemesítő, 's szívképző viszónával fognak béhatni.

Nem kevésse volna — legalább a' tárgyra, nem pedig csekély tehetségemtől kikerülhető rajzolatra nézve, érdeklletes, a' német Nemzet' mostani legkedvel-

tebb Történet-tudományosi, *Lauden* t. i. és *Rotteck* között párhuzamatot próbálni. Azonban én Rottecket soha nem látván, csak némileg ismerem munkáiból. Azon kívül némelly tekintetek illy öszve hasonlításnak legalább tellyes kikerekítését még most talán gátolhatnák. Annyit azonban mondhatunk, hogy mind ketten a' humanitas' magas szempontjából, hol a' *Philosophia*' első elvei fejlődnek, indulnak-ki. A' *Historia*' ideáját odáig emelik, 's így mind a' kettőt az emberiség' lelki életének méltán legnevezeteseb feladásivá teszik. Csak azon látom pályájokat egy kevésbé szét válni, hogy L** inkább az emberi lélek' tellyes fejlődési felé intézi legfőbb resultatumokra vezérlő vizsgálatit; R** ellenben a' lélek és lélek-közötti viszonyokat, tehát az egész társaságot, a' status-élet' egybe-szövődését látszatik tartani legmagasb emelkedésű eszméletei kedvelt tárgyának. Ő az embert még individualitásának általános kifejlődése előtt, már mint eleitől fogva társasági élet' számára fejlődő lényt szemléli, 's történeteit e' szempontból indulva magyarázza. Ezenkívül némelly ideáknak, mellyeknek kifejezése a' politicalai zsurlódásoknak jelenidei mozgékony korában mintegy felekezeti jelszavaknak tartatik, élesb, 's talán imitt amott valamennyire szenvedélyes figyelmet szentelt. Innét az következik, hogy személyessége is észrevehetőbben kitűnik munkáiban. Óhajta 's tünődése' szózatja is hallhatóbb. De mind e' mellett egy neműnek tartathatik e' két innepelt Történet-buvár, 's az egyes különbözés mellett egyeztetethető. Egy fő honból indulnak-ki mind ketten, hová a' legfelsőbb képzés eljutván a' humanitasnak mindenütt áldáshozó címei szabadon lobognak, párt tekinteti egyoldalúság 's előítéleti félszegség nélkül; minden népeknek, minden néprészeknek javára. Hogyha az egyik forróbban fejezi-ki óhajtaait, az jó szándékát

igazságos ítélőszék előtt még túlsággal, valamint a' másikat itt-ott mutatott mérsékléseért meghüléssel nem vádolhatja. A' mi Rotteckel történt, politikai körbe vág. — L** szendébb mérséklettel bírván, kémelőbben tapasztalta e' legujabb kor' zivatarait feje felett elhuzódni; ha csak azon durva merészletet illy jeleneteknek nem nézzük, midőn 1831-dik esztendőben Jenában némelly felhevült éretlen elműek által csendes hajlékában azon szín alatt háborgattatott, mintha nem felelt volna-meg némelly reményeknek, mellyeknek régibb magaviselete, 's különösen elmemíveinek némelly kifejezései, rajos képzelődések szerint támasztottak. Nem csuda, véte-
 nek tartják az exaltáltak, ha csak egy ellenzetet is sejtnek; annál nagyobbnak, mennél inkább megvalának előbb kába képzelményeikben győződve, hogy azon férj-fiu, kiben most az ellenzet' támadását tapasztalák, egykor vélők egy érzelmű vala. Itt különösen az véte-
 tett általok rossz néven, hogy L** nevezetes helyeztetét 's politikai befolyását nem használta azon nézetek' való-
 sítására, mellyek általa az ő szabások' alakja szerint láttattak javaltatni, 's még addig a' státuseletben nem valósulhattak. A' ki esmeretes azon fogásokkal, mellye-
 ket pártszeszes szenvedélyek használni szoknak a' néze-
 tek' hamis felfogása' vagy ármányos elcsavarására, az könnyen fel fogja L**t illy képtelen vádak alól menteni. Bir ugyan ő belső udvari Tanácsos' czímével, Fejedel-
 me' tisztelő kegyelmével, 's mint a' Weimári Ország-
 gyűlésnek hosszasan, szinte a' mult 1833-dik évig fá-
 radozott Elnöke, a' honfiak' bizodalmával. De éppen azért, minthogy több élet-sorsosinál kiterültebb körben
 vala munkás; minthogy sokrendű figyelem vala reá füg-
 gesztve, 's különbféle érdekű várakozás rajta épült;
 annál kevésbé csudálható, hogy ha még is találkozá-
 nak némelly elégedetlenek, kik a' mindennek elégséget nem

tehetést meghülésnek, némelly nézetei' nem létesülését következetlenségnek, szerény szerepét káros hallgatagságnak tartották. Történjék bár tizszer, hogy egy tudós, a' ki külső helyezete miatt az országlás' gyakorlatos körébe avattatván, megbotlik, 's nézetileg szépen öszvehangzó elveit ki nem vihetőknek találja; de csak tizeneggyedszer boldoguljon; — vádoltathatnak e következetlenséggel? Utána fog e azért tétetni több más életsorsosinak, kik még illy nemű hibát, csupa teoriákban csmélők, 's killyebb nem tekintők lévén, el nem követtek? Talán csekélyebb fog azoknak érdeme lenni, kik a' munkás életnek mind két nagy hasonfelén fáradozván, az egy oldalú irányzóknál kiterültebb körükben többször eltévedhettek? Nem mindig az károsultabb, a' ki többet vesz. Sőt nyertes lehet, csak ő tartson meg utoljára többet.

Előbb tehetnének a' politikai közélet' baráti L**nek azon fő ideája ellen kifogást, midőn valami státus' véges fő céljául a' tulhatalmat tűzi-ki. *) Azonban itt is menthető L**. Ő maga szigorún megbírált a későbbben ide célzó munkáját, 's igazítást ígért. Ha ezt még nem tette, némelly tekinteteken kívül bizonyosan hisztoriai óriás munkája miatt akadályoztatott, mellyben Nemzetének mult korát, mint *Müller* a' Helvetakét, nagynemű ecsete' remeklő vonatival emlékesíti.

*) Lásd: *Luden: Hauptbuch der Staatsweisheit und Politik. „Wir wollen nicht verhehlen,“* — így ítélt róla *Rammer Friedr. : Ueber Recht, Staat und Politik* című könyvében: „daß wir die unendliche, unausführbare Regierung herauswünschen, und unmöglich das Streben nach Übermacht jedem Staate als letztes Ziel vorstrecken können, weil es unerreichbar ist, und zuletzt gerade zu dem führt, was Luden bekämpfen will, nämlich zu der napoleonischen Tyrannei des einen, übermächtig Bleibenden.“

Kedvteléssel 's nemes iparral viselt oktatói hivatala is nem csekély részét foglalja-el munkás éltének.

Ámbar egy kevésbé értekezésem' jelelt határán túl csapongok, ha még a' következendőket érintendem, nem fog felesleg lenni az előtt, kinek tudomány 's erkölcs szoros viszonylatban éledeznek. L**nek külső helyzete is igen kívánatos és kényelmes, mint a' földi javak' szép mennyiségével felruházotté, 's egy szeretetre méltó csalárd' fejéé. Így nem vala lehetetlen, hogy szép talentumai egy szegény jó erkölcsű ifjunak esmeretséget 's bejárást szerzenek L** házánál. Feléje vonula egy szeretetre méltó leányának óhajtó figyelme. A' vonszalom azonban jó darab ideig túl nem hatott a' kebel' körén, átlátván az ifju pár, hogy igen tetemes a' sorsi különbség' választó fala. De felfedezé a' jó szívű gondos atya kedves magzatja' szívének titkát, 's minden tévovázás nélkül vejének választotta a' derék ifjat. Ez annál dícséretesb, mennél többször megtörténik más felől, hogy éppen azok, kik külső állapotra nézve a' sors' magasztaló kedvezését tapasztalták, hasonló emelkedési segedelmet másoktól annál indulatosabban megfogtak, midőn a' felmagasztalás' állapotjában illy jótékonytságot eszközölhettek, 's így a' reájok néző adósságot felebarátjaik' javára leióhatták volna.— L** t. i. maga is köz sorsu falusiak' gyermeke. *Bréma'* vidékéről, a' mint maga is tartózkodás nélkül beszéli. Nem esmerem szebb virágát a' tudományos életnek, mint külső 's belső nagyság' pontján illy igénytelen követelését a' szép pálya' díszjeleinek. Legszebb dísz érdemel magának mind az, ki az illy jeleket félre tudja időről időre tenni, 's nem szégyenli a' visszatekintést ifjai éveinek, vagy születésének mostohább környékére; — éppen ott, hol a' mindennapi lelkek' hiúsága halálosan képzei díszét rongáltatni, midőn kén-

telen említani vagy hallani, hogy attól mindég nem környékeztetett.

Számos évektől fogva egyyike lévén L** a' jenai Egyetem' csillagainak, ezen kis tudós honban tölti munkás élete' napjait. Pihenése' óráit szép kerti hajlékában, a' városhoz éjsz' nyugotra emelkedő 's a' jenai völgynek nagy részére lenéző hegységen, Lichtenhain regényes falu' szomszédságában éldeli. Az oda vivő út egy partos oldalon *Schiller'* egykori kertje mellett megy-el, hol mostan egy kis csillagászi intézet települt. Soha nem igyekeztem olly kizáró figyelemmel elfogódva a' világítéloszék' jeles tolmácsának Tusculuma felé, hogy előbb ott meg-ne állapodnám, hol e' földi pályáján egy más nagy lélek mulatott, ugyan az, ki a' Hisztóriának nagy nemü rendeltetését olly nagy nemü gondolatban kifejezte. Emlékezetes fog előttem a' jenai regényes völgynek több más érdekes tárgyai között ezen nevezetes kerti ösvény is maradni.

L**nek külsője is sokat jelentő. Közép termet, elég eleven arcz-szín, még alig őszbe szálni kezdett haj, kevésbé szende, de biztos mozdulatu testállás, élénk szemek, szelíd, de figyelemmel legegésző, 's helyelhelyel gyenge gúny-mosollyal vegyülő tekintettel; — mintegy ezek lehetnek külső caractere' vonalai. Személye fiatalabbat mutat koránál, mint általában ezen rajzolatim tárgyainak majdnem mindenikéé. Nála minden tekintetben igen kifejeződik a' német véralkat, melly ha mértékletes életmóddal óvatik, az ülésben senyedő tudósok' életnemében könnyen acclimatizálódik, vagy is honnosul, 's képes leszen, a' sorvasztó fejtörések mellett is hosszú életfonalat nyújtani. Az illy férjfiu soha remetei hidegségig nem fásul-el nemes czélra törekvő magányában. Legyen bár azonkívül más társasági közeledés eránt még olly bokrosan borzadó; még is

mindíg hív marad nemzeti karakteréhez annyiban is, hogy a' családi egybeköttetésre nem csak hajlandó, hanem különösen is vágyó. 'S ez teszi, hogy soha nem egészen holt láncz - szem a' külső társasági életben. E' tekintetben bizonyosan megérdemli, hogy különös előjességi disz tulajdoníttassék a' Németnek, több más Nemzetek' tudományosai felett; kivált a' jelenkorban, mellynek szoktatása olly sokfélekép láttatja dőngetni, az embert társalkodási ösztönrel született lénynek rajzoló puffendorfi 's t. e'féle theoriákat.

8. H E E R E N.

Több jeles férjfiak' becses esmeretségebe juttattam azon néhány napok által, mellyeket a' nagy tudomány-hirű *Göttingában* töltöttem. Mennél szűkebben vala az idő kiszabva, annál hőbb igyekezettel voltam rajta, hogy minden pillanatot óra, nap, sőt heteket kémélőn használhassak Nem leve nyereségem csekély. Itt is mindenütt azon különös szíves elfogadást tapasztaltam, melly a' német tudósoknak annyira tulajdona. Könnyen neki bátorít minden idegent illy szíves elfogadás. Képessé téssen rövid idő alatt sokat tapasztalni, nem csak időt, hanem könnyebb hozzájárulást nyerve a' tudományok' kulcsához, mellyek bizonyosan a' jelenetek' eszközlőinél, a' tudósoknál találtnak.

Nem csak elszámálnom, hanem hosszabb rajzolat tárgyaivá kellene tennem: *Pott, Wendt, Gieseler, Lücke*, 's több urakat, hogyha illy tapasztalásim' göttingai körét olvasóim előtt egészen kiterjeszteni akarnám. De minthogy ezek, jeles tudományaik mellett is, Hazánkban még annyira esmereteseknek lenni nem látszatnak, csak kettőről fogok még emlékezni. Mind a' kettő elő-küzdő veterán azon tudományokban, mellyeknél fogva

a' göttingai Egyetem már a' mult Század' derekán jelesen virágzott. Az ő koszorúik is szint azon időtől fogva már virulnak. *Heeren* és *Blumenbach* ezen két ősz bajnokok.

Heeren a' státus-tudományokban jelesült író. *Ideáival*, mellyeket a' régi kereskedő Nemzetek' politikájáról írt, főképen dísz nyert magának. Az illetett tudománynak köre nem kevésbé gazdagult e' munka által. Ha egyéb becsét ezen munkának nem tekintenénk, már felette nevezetes, az egész történet-tudományra, 's a' humanitás' előmozdítására áldott befolyással bíró a' szempont, mellyből kiindul. Elmellőzvé t. i. a' háborúknak igen is széles, de az emberi lélek' fejlődésére igen kevés jeleneteket mutató országutját, olly ösvényeket vezetett itt buvárkodása' mezejére, hol az emberiség szintűgy szokott előre haladni, mint amott a' vadság' kora felé vissza hanyatlani. Minthogy azonban illy békés haladás robaj és érzékrendítő jelenetek nélkül megy végbe, nem szokott még eddig annyira észre vétetni, sem olly számos nyomozások' tárgyául nem szolgál; ámbár tulajdonképen ezen úton fut a' különféle móddal szét darabolt emberi nagy társaságokat öszveköttő nagy pálya, alapítván az egymás közötti viszonyok által szült társasági fejlődésnek első alkatját.

Heeren e' szerint kettős nagy érdemmel bír munkás pályáján. Először, hogy a' státus-tudományt, a' nemzeti szorgalom' elemei' fejtegetése által nevezetes ideákkal gazdagította, visszatekintvén tudományos vizsgálatiban a' hajdan kornak azon nevezetes népeire, mellyek az akkori szilaj, háborús népszellem miatt a' mostaniaknál is hatalmasb akadályokkal küszködén, kereskedési közlekedéseiket még is nem csak biztosítani mérésztették, hanem azokat nevezetes néphatalmi erőnek kútfejévé teheték. Megtudta mutatni, hogy már a' régi

emberiség nem csupán azon erőhatásban vélte a' nemzeti hatalmat alapulni, hogyha szomszédja földi boldogságának, sőt tellyes létezésének semmivé tévője; hogyha nem csak az olyan pusztítási kivonásban fáradoz, mellynek szomorú maradékai őt ékesítőn illessék; — hanem abban is, hogyha ön keble feselő erejét a' földi javak' békés használásában is tudja gyakorolni, 's azoknak kölcsönös kicserélésében sokszorozni. Tudott egy kis virágos ágyat 's főzelékes kertet felfedezni, az indulatoknak buján termesztő gaz 's tuskés kóró-lepte telke megett, hol az ő kitöréseik szintugy eltiporják az emberi lélek' nemes fejlődése' csiráit, mennyiben a' vad, 's előbb-utóbb ön magát megemésztő erőhatást előmozdítják.

Másodszor, szinte nagy érdeme Heerennek, hogy Ideáiban a' történetírók' számára is jeles tárgyalatot (materiale) szolgáltatott legyen. Olly minden oldalúságában, a' mint most míveltetik a' Hisztória, kiterjeszkedik mind arra, mi az embernek, mint észről kormányzott tevős erejű lénynek általa, vagy őt illetőn, e' világon történik. Alig lehet illy fogalmu ideájának csak annyira emlékeztető hasonlatossága is a' régi, kivált a' középkori Hisztóriához; mint vagyon egy jól kikerekített egésznek valami benne megtaláltató kis részéhez. Az illy terjedésű Történet-tudománynak elmulhatlanúl kell birnia kútfejek' 's tárgyalatokkal is, bővebb mértékben, mint sem eddig volt alakjában birhatott. Nem elegendő erre nézve a' csupa háborgások 's vérontások' feljegyzése. Heeren ezt észrevéven, választott egy igazabb szempontot, hisztóriai vizsgálat' számára, melly egyszer'smind ön álladalmu tudományi rendszerül is szolgáljon. A' kereskedésnek mellyékes de gazdag tárgynyújtó ösvényében áll ez. Olly nemű vizsgálattal hatott be a' mult idők' jelenetibe, hogy munkálati irány-

zása megérintse azon támaszpontokat, melyek között csendesen szövődnek a' társaságos egybe köttetést erőgyakorlón 's javakat sokszorozón fentartó viszonyok. Ezeket is a' kereskedési közlekedésekben találjuk. Fáradozása' resultatuma két felé világít: az országlási 's a' történeti tudományok' széles köreibe. Mind a' kettőben díszérdemlőn világosít, 's épít.

Heeren is egyyike lévén a' német Literatura mostani veteránjainak, maradvány azon már alkalmasint mindenütt béfejezett korból, midőn a' Nemzet' lelki fejlődése leggyorsabb, 's legbuzgóbb hévtől sarkalt lépéseket tett a' tudományos élet' fő ideálja felé. Különösen egyyike ő azon férjfiaknak, kiknek díszes munkásságuk Göttingát a' mult század' derekátúl fogva történeti 's országlási tudományok' tekintetéből a' német egyetemek között legfentebben szárnyaló hírre emelék. Tulajdoníthatni e még néki a' jelenkorra nézve e' jeles hír' koszoruját, azt most fejtegetni nem czélom. Annyi bizonyos, hogy Heeren is, több hasonló híremeltekkel, neve' inneplésének Zenit-pontját régen elhaladta; 's ha érdemeinek való értékében nem is, de a' publikum' hódolásában már messze a' kevésbé világos hátvédi körbe tolatott.

De az igazi nagyság nem az előtte bókoló hízlegésektől nyeri valódi értékét. Magában viseli mind azon attributumokat, melyek az ő ideáját egészlítik (constituálják), 's birtoka' kiterjedését jelelik. Egyformán fog ő mindig fényleni, akár járuljon hozzá elhíresülés' külső fénye; akár emelkedjék számára dicséret tömjénje, akár nem; akár melly fokán álljon tisztelői magasztalásának. Kedves emlékezettel lehetnek azért Heeren eránt nem csak azok, kik híre virágzásának tanúi voltak, 's dicséretével tölt magasztalás' hangjai által érintettek; hanem azok is, kik most csak az ősz tu-

dóst látják, vagy egyedül elmemíveivel esmerkednek. Nem fog a' hozzá igyeksző tapasztalt idegen által várakozásánál csekélyebb szemlélési tárgyakra találni, midőn rajta is észre veszi a' senkit nem kémelő idő' nyomait. Nem csekélyebb figyelemmel fogja tudományos előadásait hallgatni, habár hallgatói teremét töltve nem találja.

Korunk' újabb idejében Heeren is osztozott Göthe' sorsában. Célul vetetett ő is *Börnétől*, kinek legédesb kedvteléséül látszik szolgálni, hogy ha ellenséges indulat' mérgével ronthat mind azokra, kiket egyébkor a' Német-nemzet tisztelni szokott. Különösen Heerennél méltatlanul bánik. Göthét csak gyűlöli, de Heerenről máskép, mint megvető gúny' hangján, nem szól. Leginkább vagdalja tisztelő kifejezésiért, mellyekkel Napoleont illetőleg nyilatkozott, ezen hódító' mindenhatóságának idejében. De valjon ki tétethető e azért gúnyoló vagdalózásoknak, minthogy azon férjfiuról azon időben tisztelettel emlékezett, midőn nem csak alattvalók, hanem számos népek reszkettek hatalmától?

Heerent mind azok, a' kik közelebbről esméri, személye' külsőjével megegyezőnek lenni állítják. Én ő benne egy igen tisztos maga tartásu nyájas öreget esmertem-meg, kinek feje felett a' kornak már hanyatló része is régen szállong, de a' nélkül, hogy az öregségnek két ritka késérőit, az egészséget, 's élénk elmét is elseperték volna magokkal a' roskadt kor' évei. Galambősz, de tömött haja, egészséges arczszíne, ép fogai, magas, de egy kevésbé előre görbült testállása, tesz ki alakja' fő tulajdonságait. Elszámlálván kérdésére, a' német földnek tőlem látott jelesb városait; a' megnevezettek közül sokat beszélt velem Berlinről, mint a' hol életének egy részét töltötte.

Végre mind Heeren, mind pedig az általam általjában e' rajzolatokban érintett férjfiak felől örömmel tehetem azon észrevételt, hogy nem vettem elmeidegzetőkben legkisebb jelet is észre, melly benne a' szélszélyes kedvnek csak legcsekélyebb nyomait is árulhatná el. Én nem ismérek kíváncsib állapotot mind magának a' bölcsnek, mind környékzetének, mint a' tiszta kék ég állhatatos derületjével kitehető zavartalan kedvélyt, (Gemüth) az életnek minden arczu jeleneti között. De maga az illy kedvélynek keblében viselője sem pecsételheti hitelesebben életphilosophiáját, mint midőn mindig tudja bírni ezen legizletesb életfűszert, melly biztosan óvó sőt orvosló erővel is bizonyosan bír mind azon fáradhatlanok' számára, kik nemes feláldozás' eltökélésével, az élet' sok nemü örömeitől magokat megfogva, egyedül a' tudományok' körében keresik éltök' folyamát.

9. BLUMENBACH.

Olly érdekes tárgy zárja-be ezen rajzolatokat, melly sok féle eredetiségére nézve olvasóimnak is különös figyelmét fogná, reménylem, igény alá venni; hogyha ezen emlékezés, mellyel itt a' következő férjfiút érintem, több 's tökélyetesb lehetne, mint eggyes emlékezet' darabjainak bizonyos rend nélküli egybefűzése, távol maradván azon rajzolattól, mellyen az egész tárgyat minden oldalról felfogó esmértetés' vonati megtalálhatná. De reménylem, hogy érdeke e' rajzolatnak még is elfogja érni más, némelly tekintetben tökélyetesbekét. A' tárgy' fő jegyéke szembetünőbb, azért könnyebben is rajzolhatóbb. Méltán dicsekedhetek, hogy olly férjfiu lészen számomra tárgy a' következendőkben, kiben az eredetiség sok tekintetre nézve mutatkozik.

Biztat e' tekintetben a' remény, hogy legalább érdektelen nem lessz az, a' mit róla mondandok.

Blumenbach a' híres természetvizsgáló, a' *Craniologia*-nak egyik alapítója, nesztori korban 's erőben éli még napjait Göttingában. Eggyike legtöbbet ígérő várakozásimnak, melyet göttingai látogatásomra építettem, az vala, hogy véle esmerkedhessem; annyival inkább, mint-hogy ő nem csak mint tudós, hanem privát életére nézve is volt előttem esmeretes. Sokszor hallottam róla boldogult atyámat emlékezni, az enyimhez hasonló utazásai tapasztalásának idejéből. Már e' tekintetből is vonzóbb érdekléssel közelgettem Göttingához, midőn *Blumenbach* nevével eggyütt azon boldog órák is mindég megújultak emlékezetemben, midőn még mint minden szüléit tisztelő gyermek számára, mind a' gyengéd érzelmeknek mind pedig a' tudnivágyásnak számára nyitva állt egy biztos *Oraculum*, — egy pontban eggyesítve a' szülék' körében. De azonkívül az esmeretesb tárgy érdeklőbb, 's már magában neveli várakozását a' személyes ismeretség' küszöbéhez közelítőnek.

Nem csuda tehát, hogy Göttingába érvén, első gondom volt *Blumenbach*al megismerkednem. Bíztam azon körülményben, hogy magamat úgy mutathattam be nála, mint fiát azon számtalan tudnivágyó idegenek' eggyikének, kinek ez előtt 40 esztendővel szinte hasonló czéltól buzdulva volt alkalma esmerkednie a' már akkor sem fiatal, de már akkor is nagy hírben ragyogó tudóssal; ámbár ő sokkal később számlálásu évei mellett is már a' mély sír' nyugalmaiban hervad. Mintegy nagyobb lészen bizodalmunk, 's előbb kitisztulunk idegen-ségünk' eszmeborujából, (*Verlegenheit*) hogyha olly esmeretségre tehetünk szert, hol már véreink sem voltak idegenek. De azonkívül még más jótékony alkalom is kínálkozik, a' tudóssal közelebbi esmeretségbe juttatás-

sal. Z** Erdélyországi nemes és jeles hazánkfia által szolgáltatott nékem ezen alkalom, szívességének több bizonyági között, olly meglepőleg, hogy ha csupán ez eggyet tapasztaltam volna részemről, már elég okom lenne magamat eránta lekötelezve éreznem. Azon órák, mellyeket vele Göttingában különösen Blumenbachnál töltöttem, ott létem' legszebb jelenetiben részesített. Csak az itten legfőbb óhajtasom, hogy minekutánna hosszas, és igen nevezetes utazásaiból ő is szerencsésen haza tért, ezen sorokat, mint reá emlékezőket olvasván, reám néhány pillanatig emlékezzék. Átala is tudósíttattam esmerkedésem nevezetes tárgya' characteréről, 's az ő sajátágiról, mellyekhez, ha szándékában boldogulni akar, emberesméret után vágyó idegennek magát alkalmazni kell.

Blumenbach természetvizsgáló. Mint általjában minden német tudós, ő is egyedül 's kizárólag választott szakmányának (Fach) él, minthogy nem kell tartania némelly *imitt-amott* még uralkodó előítéléttől, melly szerint valaki csak úgy tartatik igazán tudósnak, ha minden tudomány nemből tud valamit beszélni. Sőt maga a' természet-tudomány sem egész kiterjedésben tárgya Bl* hiremelte buvárkodásának. Ennek is csupán egy különös részéről lehet tulajdonkép felvenni, hogy nékie kedveltje, ámbár az is megvallható, hogy e' már az egész természethisztória' pályáján dicséretesen mutatkozott, az egészre kiterjedő, 's szinte a' legujabb idő-kig minden tanítói könyvtárakban gyakran látott természethisztóriai rendszeres munkájával.

Noscitur ex sociis“ mondja a' példabeszéd. Ezt a' tudósokra talán úgy alkalmazhatnánk, hogyha a' „socius“ alatt azon tudományos tárgyat értenénk, mellynek mivelését törekvéseik magas céljául kitüzvén, csupán csak annak élnek, tehát egyedül véle társalkodnak.

Itten annyival inkább építhetünk következetet a' character' megítélésében, minthogy a' „Navita de ventis“ tudósokra is és főkép az olyanokra ráillő, kik leginkább egy bizonyos tárgynak szentelték minden szorgalmokat; annyira, hogy a' mi (szabad légyen ezen minden gúnyszesz nélkül értett hasonlattal élnem) az örűlt-ség' legalsó fokán a' szegezett, vagy is fixa idea; — szinte az az illy nemű tudósoknál, — kivált ha mellette felette szorosan elzárt életmódot követnek, — kedvteléssel mivelt tárgyuk; — természetesen azon tetemes külömbséggel, hogy az objectivitást nem osztatják-fel megzavart subjectivításban, 's a' végczélt szemeik elől el-nem tévesztik.

Az illy tárgyak, mellyek valami tudós' munka körét alkotják, mindannyi nemű foglalatosságot szűlnek. Innét pedig sokféle sajátságú környülmények elevenülnek, mellyek a' tárgy' mivelő hőisével viszonzatba szövődven, kölcsönösen visszahatnak a' munkásra; úgy hogy sajátságuk' jegyékét abba beolthatják, annál nevezeteseb kitűnéssel, mennél inkább elvan szigetelve az így jegyékezett minden külső élet' befolyásítól, honnét ha éppen mindég character-törlesztés nem is, de sajátság' ledörzsölése rendszerint áradni szokott.

Illy nevezetes lévén a' tudós életkörben e'féle visszahatás, azonkívül még jelen szemlélésünk' tárgyában mély gyökérverőül erős character-t találván, nem csudálható, ha Bl^a-ban sokfélekép mutatkozik a' kedvelt tárgyára emlékeztető sajátság. Mondják, hogy midőn Herdert először meglátta: „o du himmlisches Schaaf“! 's Klopstockot szemlélve: „o du herrlicher Hund“ — kiáltott fel. Az illy sajátságra emlékeztető észrevételeket természetesen nem mindenütt szokták el-nézni. De midőn illy characterfejező 's illy rendszerre emlékeztető az észrevétel, a' bele vegyült szatyrszellemet örömet

meglehet bocsátni, annyival inkább, minthogy nehezen elhatározható: észrevevés tárgya ellen van-e intézve a' gúny' lugja, vagy pedig ön maga az észrevevő ellen, ki nem restel legfellengzőbb mellyékneveket alantabb régiójú tudománya' tárgyaihoz ültetni; vagy megfordítva ezeket, az időben létezők' gyászos maradványit p. o. az állatoknak kaponyáit emberekével egybetéve idealizálni.

Valóban Bl* is azokhoz tartozik, kiknek nem csak szenvedélyeik, de leginnepesb érzelmeik, tehát enthusiasmusok is kedvelt tárgyak által élesztetik, 's egészen utána huzódik. Mosolyognom kellett, midőn ropant kaponyagyűjteményét szemlélvén, 's minden bámulásom' ellenére kaponya támasztotta enthusiasmusomat alkalmasint csekélynek vélvén, egyszerre egész lelkesedéssel: „Wie schön, wie herrlich ist hier alles gestaltet; Zähne, Kinn, Backen, wie ein Abguß! Aber hier hier jókat ütve homlokára) muß man was haben!“ — harsogtatta. Én megvallom, szeretem bár a' mindenható' műveit mindenütt bámulni, még akkor is, midőn rajtok romlás és enyészet' rémítő ellenzete dulong; de éppen, minthogy illy jelenetek már a' szemlélésben is erődermesztő hatásuak, vizsgálatimmal elragadtatva rajtok legelészni nem tudok. Igaz ugyan az is, hogy akármi kellemetlenül érintse érzelmeinket valami vizsgálati tárgy, akár szokatlanság, akár maga a' tárgy viszályos alkatása miatt; — éppen nem lehetetlen, hogy a' tárgyhonnosító szokás, vagy a' viszályosságnak némelly tekintetben eltakarhatása lassankint annyira elgyengíthetik a' benyomást, hogy ez még idővel egészen ellenkezőnek helyet adhat. Ezt tapasztalhatjuk főképen midőn a' kellemetlen benyomás tulajdon munkásságunk által törlesztetik, 's a' szokás utnyító nyomdokát előbb mi magunk jeleljük-ki, elejbe léptetvén terv szerint intézett életmód' kormányával.

Igy lessz azután lehetséges, hogy nem csak a' képzelet, hanem maga a' munkás erő is képes, lehessen csüggedetlen szorgalom' állhatatos szövetségében, a' tárgyak' eredeti alakját nevezetesen módosítani, sőt azokat személyessége' színébe borítani, subjectivitásával assimilálni, hatalma' pecsétjét ráütni. Sőt még vonzódás is gerjedhet keblünkben az illy munkás színhellyé vált érzet borzogató rengeteg eránt, hogy ha a' benne mutatott erőhatásunk olly czélt tuda magának kijelelni, 's elérni, hogy az *tudományos értékű*, 's tudományos resultatum' szülője legyen. Így cselekedék Bl*;—igy nem fogunk megütközni, ha őt színt olly lelkesedéssel látjuk ábrándozni kaponyái előtt, mint Schillert, midőn *Poza Tell* 's t. e'féle hősi ideálokat kaponyája által hajlékolt lelkében fogantatta. E' szerint ha egygyütt legelészünk valami különös kör' szenvedélyes munkálójával az ő mezején, csak bizonyos, 's észnek ellent nem mondó czéllal birjon, megegyezhetünk egészben véle, sőt osztozhatunk közlött ideájiban is. Csak hasonló lelkesedést ne kívánjon, ha véle felérő béavatással a' belső rejtekekbe, — nem birunk. Lelkesedés olly tárgyak eránt, hol az több emberekre nézve csak részletes, akkor lehetséges, ha egybefüggése fentebb tárgyakkal általunk sejthető, ha számára 's körülte tett vizsgálatok' könyve táratik előttünk-ki, mellyből a' felfogott tárgyalviszonló ideák derengnek elejbénk. Bl* nevezetes tartalmu könyvet tárt ki ottan, hol mások egyebet, mint semmisítés dermesztő ideáját, nem lelnek, vagy ha elnének is, az illy tárgyról feléjek surranó borzadás által már előre megdermesztetnek.

Bl* characterének eredetisége alkalmasint szenvedélyével egybefüggő, tehát tudományos foglatosságától szenvedélyére lehelt nyomdok lévén, nem szegletesül olly kes ellenzetben a' szokottabb characterekkel, mint sem

azt első láttatra vélnénk. Különcznek éppen nem mondható. Lehet ugyan még benne más nemű sajátságot is találni a' mi tudományos körében viszonylatban nincs, 's annak visszahatásától szült jegyék sem lehet. De ha esmerjük azon már most a' tudósok között is alkalmasint ritka népcharacteret, melly német kedvelységnek (deutsche Gemüthlichkeit) neveztetett-el; — akkor az ő sajátságai kulcsát is alkalmasint meglegjük. Innét vagyon, miért hogy Bl* külső manierjai, 's általjában egész magatartása az idegeneknek, kivált a' régibb gondolkozás-móddal esméretlenebbeknek annyira szembetűnő. Feszességet nem esmerés, bizodalmat élesztő elejbe jövés az idegenhez; nyílt szívű egy kevésé gyalultatlan ömledezéssel (derb); mozdulatiban biztos, de némileg vaskos kifejezéssel (einigermaßen vierstellig) ezen rövid vonalozat — egykor Németországban sokakra ráillő, 's alkalmas közönséglettel bíró néparcz Bl*-ra most is alkalmaztathatik. Igen jól áll mind ez individual természetébe szövődve. A' kisedzőmők termetű élénk arczvonala öreg, sokáig emlékeztetben fog e' rajzolat alatt maradni. Hasonlít sokban Hahnemanhoz, de több kedvelységgel, 's genirozatlanabb szeszéllyel bír.

Nem hallgathatom-el erkölcsi characterének egy szép vonását. Feljebb említett Z* Hazánkfia egyszer Göttingában tartózkodása' idején beteg ágyba szegeztetett. Több esmerősei közül senki olly szánakozó részvétet, mint Bl*, nem mutatott eránta, az idegen eránt, ámbár szorosb esmeretség kötelei által öszve nem kapcsolattak. Nem szünt meg hogy létéről szinte a' bizonyos gyógyulás' feltünéséig szorgalmasan tudakozódni, 's a' fellábadónak több ízben orvosok által ajánlott ételeket küldeni. Hazánktól egy pár száz mértföldnyire, csupa idegen alakok között, illy gyengéd részvétre találni, édes; vala-

mint illy szívesség, idegenek eránt, a' tiszta motivumu
erénynek egy legjelesb virága.

Göttingának egyik külvárosában lakik Bl* igen es-
mos díszes hajlékban. Állapotja érdemével megegyező,
s kényelmes lehet, mint általában majd minden jelen-
sori német tudósnak, a' ki elég ügyességgel bir, jeles
tudományát, 's ez által gyümölcsöző érdemeit a' publi-
cummal esmertetni. Itten tölti szép 's kívánt öregségig
nyúló napjait, még most is ébrekeny munkásságban, a'
minek szőlő bizonyosságát azon elragadtatásban tapaszt-
altam, mellyre alkalmas csendességű phlegmát mutatott
öreg egyszerre elevenült, midőn bennünk szobájából a'
második emeletben telepített Muzeumába vezetvén, en-
nek különféle tárgyait megpillantotta.

Ezen nevezetes gyűjtemény, melly szinte némelly
oskolai kézi könyvekben is említetik, tevé előttem Göt-
tingát legnevezetesebbé; ez juttata számomra alkalmat,
hellyel-hellyel bépílanthatni olly nevezetes characterbe
mint a' minőnek én, úgy hiszem, minden esmerősivel
együtt, Bl*ét tartom. Itt is erősült meggyőződése az
eránt, hogy úgy szólván csak alkalom számunkra a' le-
hetőség' eszközlője gyakorlatos esmerkedésünk' munká-
latjában; hogy esmerkedés a' felfedezendő tárgyak' je-
lenléte által érhet igazi fogamatot' 's hogy helyesen ma-
gyarázó tolmács csak az lehet, ki a' kérdéses tárgyakat
szemlélés számára létre juttatta, vagy a' czélérés' lehet-
ségét eszközlő rendszerbe fűzhette. De azt is valósulva
tapasztalám, hogy a' dicséretes pálya' hőse úgy terjesz-
kedhetik ki beavatatlanok előtt is hírét megigazoló fén-
nyel, hogyha tulajdon körében láttatik tisztelőitül, 's
pedig abban, hol fáradozása nem csak áldozó, hanem
már gyümölcsöző is leve. Szerencsésnek tarthattam ma-
gamat illy észrevételek' tevéseben, annyiival inkább,
minthogy tudós tolmácsunk nem is fűsvénykedett ma-

gyarázatival. Nem állott ugyan ez folyvást tartó leírásokbul. Töredékes kifejezésekben elégíté kulcs nélkül szükölködő szemlélődésinket, hosszas pauzáktól felváltatva. De nékem az illy magyarázat annál kedvesb vala. Figyelmemet nem fárasztotta; — eggyes észrevételeiben pedig, mellyeket magában foglalt, rendszerint gyarapítóbb vala a' tanuság, mint azon zsoldos örökében, kik az illy kabinetokban az idegen előtt werkli módon elcsevegik a' magyarázatot, látszó idő 's fáradság rövidítéssel, mellynek láttatja az, hogy amaz, kéntelen lévén bámulást mutatni illy ügyes eleven lajstromon, csupa point d' honneur miatt se mer ismétlés után esedezni, 's így kényszerítve képzelt megesmerkedéssel bölcsen eltölve, magát ajánlja, 's odébb áll.

De én Göttingában azon különös szerencsével élhettem, hogy maga a' birtokos, a' gyűjtő volt számomra mutatója 's magyarázója e' nevezetes kabinetnak. Első nap ugyan még nem vala létesülő e' látogatás. „Sie wollen gewiß etwas bei mir sehen?“ így előzé meg önként kérelmemet. Ja, Morgen recht gern; alle weil (jezt, nem mint Ausztriában: immer) muß ich zur Promotion. Sie sehen ja meinen Doktorhut.“ (Előtte t. i. az asztalkán.) De a' következő napnak egész délelőttjét ott töltöttük. 'S ezen részeltetett azon már többször érintett, tapasztalással teljes órákban.

Méltó lészen némelleyeket a' gyűjtemény' tárgyai közül itt is említmem. Általában véve bir sok becses ritkaságokkal, mellyek fő ranguaktól kapott ajándékok. Mutatott eggyet, mellyet egykori hallgatójától, a' mostani Bajor Királytól kapott. Ez egy 1½ arasznyi hosszú vas színű, fejer-szürkén tarkított *Aërolith*. Főképen ezen tárgyakat jegyeztem-meg.

Lakszobájában az eggyik kanapé felett: *Heine* a' hires nyelvésznek képe; azután *Fedor Ivanovics*, Kal-

muk eredetü, de *Carlsruheban* települt festész. Mellette a' Bécsben is látott braziliai Botochud vad házaspár. Az asszony' hálántékait varkócs *) (hajfonadék) fedi, de azonkívül feje sugarformán felfelé álló hajfelleggel van béborítva. Mind a' kettőnek ajakin egy különös, szörnyeteg ékesség, dugó kérgű tölgybül. A' férje gömbölyeg; a' nőé hosszukás. Rajzolat 's ajándék az Amerikában sokaig járt jeles utazó *Newwiedi Max* Princztől.

2. A' másik kanapé felett: Agnes, született *Mansfeldi* Grófné, a' 30 éves háborúnak egyik, habár ártatlan oka. Élet sorsa esmeretes. A' mint maga Bl* is mondja, sok másokkal én *Stuárt Máriának* néztem, olly szólló hasonlatosága vagyon ezen gyászos végű hires szépséghez. Csupán haja egy kevésse verhenyegesb. Egyébiránt még öltözete is egészen megegyező. Menekvés, 's ha lehetséges lenne, segedelmezés reményében férjétől Hollandiába küldetett; innét Angliába ment, 's magát *Erzsébet* Királynénál is bémutatta. Mondják, elájult látására emez. — A' kép mívészti tekintetben is nevezetes, onnan, hogy tollal lévén rajzolva, finomabb a' legtisztább rézmetszésnél; ámbár közelebből nézve a' tollvonatokat is jelesen kitünteti. A' tollrajz remeknek tartatik, kivált arczatján.

3. A' feljebbihez jobbra, 's balra látszik, — ugyan egy Angol királyi udvart látogató, de már egészen más időkben élő házas pár. *Sandwich* a' Cook' uj világának legnevezeteseb sziget' csoportja uralta e' párt, mint fejedelmét. Képzés után vágyó ösztön vivé mult 1824-ben Londonba, hol mind a' kettő szinte egyszerre, kora sírt találta. Öltözetjek egészen angol, a la *fuschion*. A' természeti jelentőségét még el-nem vesztett, tehát a' nagy világ finomulása' tekintetéből még gyalulatlannak

*) Abanji szó. Másutt Czopf.

mondható arcz, 's az europai viselet' divatos formáiba még bele nem simult izmos termet igen kikandikál az angol tournür' esztrengája alól, kivált a' férjnél. — Valóban éles ellenzet a' szomszéd kép mellett! Pedig mindenike látta valaha Angliát. Hová tűntek mindnyájan, vendéglőikkel? Mi történhetett Erzsébet Királyné' korában Sandwichhel? És minő honnú népekkel jöhet még Európának kifinomult fia harmadfél század mulva közlekedésbe? 's minő körülmények között?

4. Egy *Eszkimo* asszony. Arczulatja' körrajza kitetszőn három szögöt képező. A' homlokzat is igen lefolyik a' szemöldökre. Hajáról hosszú gyöngyfűzér lógg-le.

5. Kaponyagyűjteménye leggazdagabb. Hogy ő ennek legtöbb figyelmet szentelt, onnét is látható, mint-hogy le is van rajzolva, — kaponyatársaságban. Ezek között megjegyzésre méltók:

a) Robert, Scott Királyé, a' ki Scott Walternek: „Szigetek' Ura“ című költeményében előjön. Élt 1272 körül, a' Század' végéig.

b) Egy görög kaponya, már több mint 2000 esztendő. Mintegy ellenzetül van mellette.

c) Egy Lappé. Minő szembetűnő ott az arányzatos sokféles g, 's minő egyneműen lapúl itt le minden.

d) Egy kihalt *Kamcsatkai* faj, igen feldudorodott pofával. 'S ezeken kívül mindenféle népeké. Valóban meglepő, olly sokféle külömséget észrevenni az egymás mellett találtató ellenzeteken. Így a' *Szerecsenek* leginkább ellenkeznek a' *Mongolokkal*. Profilban amazok laposan végződnek; ezek hegyesen. — Hires a' Circasszi. Látni az egymáshoz hasonlókat is. Sajnálom, hogy elfelejtettem megérinteni a' birtokosnak egy hasonlatját, a' hol valóban sántikálni láttatik ezen jeles kaponya — Homer. A' Magyarét 's Kalmukét veti egybe! Itt méltán ellent mondott néki boldogult nemzöm. Mumiája is

vagyon, a' melly azonban Göttingában nem Phoenix. Társa t. i. vagyon az Egyetem' Muzeumában. Láttam természeti Mumiát is, egy *Guancho* t' canari szigetekről a' Spanyolok által ki irtott emberfajból. Ki volt erősen aszva, mint amazok, mellyeket a' bremai ólom-pinczében szemléltem.

Vége még egy tréfás vizsont is állított elejbénk, melly a' nevelés és a' kaponya között, — *Rousseau* szerint, — fenforog. „A' Cannibálok t. i. mondá: kívülről nyomják a' kaponyát; a' nevelők belőlrül.“ Tréfás, ámbár nem más, mint eggyes észvillanat.

Gyűjteménye már halála' esetére a' hannoveri kormány által 80,000 ezüst talléron meg van véve, de úgy, hogy azt élteben még, mint tulajdonát úgy nézze. Szép volt tőle: hogy a' szinte két annyit ígérő Porosz-kormánynak nem adta, csak hogy kedves Göttingájában maradhasson, munkás pályája' színhelyén.

Bámulva tapasztaltam nevezetes emlékező tehetséget. Csak úgy szórta anekdotáit legkülömbfélébb tárgyakról a' vidám öreg, rövid idő alatt. Detailirozott adatiban legvilágosb pontossággal mutatkozott, akarmiről kérdeztetett tőlünk, bizodalomra nyílóktól. Egy szóval, ritka egy példány ő a' maga nemében. Nem idegenkedném az övével hasonló öregség' megérésétől. Adja Isten, hogy szenvedélyének mindenki olly ártatlan, 's a' mellett olly hasznos, sőt olly hírrel ölelkezhető irányzatot tudhasson adni.

Te pedig, rajzolatimnak türelmes, jó indulatu szemlélője, hidd-el, hogy, — akár nyertek rajtok a' vonatok, előtted felállításukkal, akár nem; a' rajtok mindig viruló emlékezet az én számomra legvonszóbb ne-felejes-fűzért fog kötni; mult korom' számára. De részvevő szemlélésed által bizonyosan gyümölcsözésig fognak e' képek élénkülni, 's mások' számára is illatozni.

Ennek reményében teszem ki e' füzért kedves Hazám-nak, e' nemes tárában felső vidéki Honunk' Miner-vájában. Mintegy nevededik a' többszörös figyelemnek érdekekkel szemlélt tárgya, ha részemre alkalmazható e' mondat : — Czelomat elértem.

Hrabowszky Dávid.

4.

HADI LITERATURA.

Handbuch der Militär-Geographie von Europa, von C. A. Freiherrn von Malchus, k. würtembergischen Finanz-Präsidenten a. D. Wien, und Heidelberg 1832—1833. 8-távban. Két kötet, egy oro-hydrographiai abrosszal, és egy magyarázó kötettel.

Kivonatkép az öster. Milit. Zeitschrift után.

A' szerző olly velős rövidséggel fejezi ki magát e' jeles munka' czélja iránt az előszóban, hogy mi czelarányosnak tartjuk a' kitünőbb tételeket kivonatkép olvasóink' elébe terjeszteni. Azokból kitetszők a' szerző' nézetei. Bennünk a' tudomány alapja — esmereteket sze-

rezhető módok, végre a' nevezetesebb czélzatok, a' hadi geographiának ezekből következő elkerülhetetlen szükségese léte, szinte olly kimerítőleg mint tanuságosan is ki vagyon fejtve.

„A' jelenkor' hadviselése a' régiekétől leginkább abban különböznék, hogy azok a' csupa empirikumi mesterségből egy kiterjedtebb az elmésségben alapított tudományra kimívelve képzettékké magokat. Ennek következtében a' hadseregek' mozgásai, fejlődései, egy általában az egész hadimunkaság olly tervek szerint rendeltetik el, mellyek minden lehetséges változó eseteket szorgosan megtekintve jól előre készülnek. Ebből fejlik ki azon szükség, hogy most a' hadi szolgálatra vállalkozóknak, leginkább a' rangbeli főtisztoknak, kivált kik a' tábornoki-testnél *) szolgálnak, különös tudományos kimiveltetést kell nyerniük, tulajdonukká tenniük több számos esmérteket, mellyek közt első helyet foglal tökéletes esmérése azon földtér természetes minőségének, mellyen a' hadszín megnyílik, esmérése az ott találkozó minden tájéki tárgyaknak, esmérése a' kitűzött tartomány' materialis erejének, és módjának. Ezen esmértek pedig *a' tiszta geographia és statistika'* tanulásával megszerezhetők.“

„E' tanulás' szükséges léte nincs is kétségben, de annak esmérteit köre iránt különböznek a' néző-ítéletek, különböznek a' módban, mikép kellessék azon esmérteket ama két tudomány-köréből kiválasztani, egy bevégzett egészé olvasztani, és a' kitűzött tárgyra nézve szükségessé, 's egyszer'smind kielégítővé tenni.“

„A' nélkül hogy azon kiválasztás mértékének theotikái vizsgálatában ereszkednénk, úgy látszik, hogy az

*) Tábornoki-test, Generalquartiermeister-Staab.

olly egyszerűn mint természetesen azon esméretek' valóján alapszik, mellyek a' kijelelt két tárgy' elérésére szükségesek, és elegendők. A' szerző' ítélete szerint két fő' kathégoriája vagyon azon esméreteknek, mellyekkel birni, az operatioterv' kidolgozásakor, és annak a' háború' következetére nézve a' csataszínen végrehajtásakor egyenlő mértékben szükséges. Az elsőhöz tartoznak mind azok, mellyek a' hadszínnak határozott ország földtére természetes tulajdonait illetik, azokat egyáltalában tökéletesen esmérni, különösen minden egyes helyeit, nevezetesebb táj' tárgyait jól tudni nagyot nyom az hadmunkaság' befolyásában, azok azt könnyíthetik, vagy nehezíthetik. Az utóbbiak a' csataszínt magában foglaló országok materiális erejüknek, és a' hadsereg' fentartására fordítható segéd eszközök kiterjedt esméretében állanak."

„Az első nemű esméreteket, ugymint a' hegyek' orographiai szerkezetük, vonalmuk, egymásban függésük, magóságuk, járhatóságuk 's a' t. nem különben a' vizek' folyamatjuk, nagyságuk, hajókázhatóságuk 's a' t. tudását a' tiszta geographiától kell kölcsönözni. A' statistika vezet ellenben minket a' második neműekhez, ugymint a' földtér' népesége, az ottani gabona termesztés, barom tenyésztés 's a' t. esméréséhez, szintűgy megismérteti velünk a' politikai erőt, ide számláljuk a' finansziái szerkezetet, a' fegyveres erőt; és a' megerősített helyeket 's a' t.

Minekutánna rövid előbbi értekezésünkkel azon szellemet, mellyel a' munka elvagyon látva, olvasóinkka megismértettük, tekintsünk annak foglalatja' elosztására, és materiális folyamatjára, mikép igyekszik a' szerző olvasóit, Európának hadi, geographiai körében tanuságosan bevezetgetni.

ELSŐ SZAKASZ.

Europának közönséges áttekintete : Areal' nagysága, képezete, és taglalatja. — Hegysystemája — tengerzuham- és folyam birtokai (Meer- Strom- und Flussgebiet.) A' klima' minősége, és annak befolyása a' természetnyekre; gabona termesztés' bősége, a' barom tenyésztés' nagysága, és a' minerális kör' minősége. — Népeség, tanító- és kimivelő intézetek 's a' t. Az országok' belső alkotásaik, és az országolás-módjaik' különbsége szerint Európának birodalmi felosztása. A' nyilvános pénzbeli jövedelem, költség, adóság, és a' fegyveres erő' nagysága.

Europa földjének esmértetése. Orographiai értelmi határozatok, a' föld' felső körlapján előforduló természeti tárgyak' megjelelő nevezetjük. — A' hegyek' külső képezetük, alkotó részeik' különbsége, és más egyéb szerkezetük' mértéke szerint. — A' hegyek rendezete nagyságuk, és magóságuk' tekintetében.

Europa' orographiai átnézete.

I. Alpini hegy systema.

A) *Az Alpesek*; kiterjedésük szerint geographiai fekvésük, vonalmuk' közönséges aránya; három főfőtömegjeinek egybenfüggésük ugymint: a) Nyugoti alpesek: a' grájusi, kottusi, és a' tengeriek. b) Középpontialpesek: penninusi, lepontini, és a' rhétziai. c) Keleti alpesek: karniai, és a' juliai. Az Alpesek külső körzetük; képezetük; magóságuk; egyáltalában természeti tulajdonuk. Keblükben eredő folyók, és ezek' völgyei. Az Alpeseken keresztül vivő utak egybeköttetésük. B) *Az Apenninek.* (az alpini hegysysthéma déli főtömege.) Ezek főcsoportozatai: ligurai, hetruriai, romai, és neápoli apenninek. — Sicilia, Corsica és Sardinia szí-

getek' hegyei. *C) Az Alpini hegysystema' keleti felosztása.* — Dinári alpesek; a' Haemus vagy Balkán; hélleni, albániai, dalmátiai, boszniai, és szerviai hegyek.

II. *Karpatusi hegysystema.*

Ennek fő csoportozatai: erdélyi havasok; karpatusi erdőshegyek; a' közép karpát; beskidák; Magyar- és Erdély-országot választó hegyek.

III. *Herziniai hegysystema.*

Négy főosztályai vannak *A) Szudetták;* — Szilézia-morva — Glácsi cseh-morva — és a' Lausitzzi hegyek. *B) A' cseh és szász érczhegyek* a' cseh-országi közép hegyekkel. *C) Harz* (szurkos) hegyek. *D) Weser* hegyek. A' herziniai hegyövedzet' éjszaki sarka, és az éjszaki 's keleti tenger közti földtér.

IV. *A' középhegyek.*

Ezek álnak az elébbi három systhéma közt lévő hegyvonalom' egybenfüggéséből: *A) Jura, és Jorat hegyláncz.* *B) Rénus balparti középhegyek:* Vogézek' Hardt; Donnersberg; Hochwald; Eifel, a' magos Vennel; Mosel-hegyek; Argonnák, és Ardennák. — *C) Rhénus jobbparti középhegyek:* Schwarzwald; Odewald; Taunus; Westermwald; és a' Sauerlandi hegyek. *D) Rhénus-völgy.* *E) Az éjszaki transversalis hegyvonal:* (Main' folyó jobb partján) Vogelsberg; hasziai Hochland; a' fuldai emelet; Spessart; Rhon hegyek; Thuringiai, és Fránkónai erdős-hegyek, Fichtelberg, és a' Böhm erdős hegyek. — *F) Main-völgy.* *G) Déli transversalis hegyvonal.* (Nekar Duna, és a' Main' balpart folyói közt) Svábalp, ellwangi, limburgi, és löwensteini hegyek. *H) Dunavölgy.* *I. Déli közép hegyek:* (déli, és éjszaknyugoti Franczia-országban) Cevennák, ennek többféle csoportozatai; Du Velay, Du Forez, Auvergne, ennek éjszaki, és délnyugoti ágazatai.

V. *A' pyrenei félsziget' hegysystémája.*

Közönséges figyelmeztetés a' félsziget hegyeire, azoknak három főtömegre szakadásaikra, és ezeknek külön-külön vonalmaira. *A) Az északi sark hegyek.* a) Pyreneák' vonalmuk, magóságuk, természetes tulajdonuk, folyói, völgyei, útjai. b) Kantabriák. *B) Középponti hegyek.* a) Iberiai hegyláncz. b) Duero, és a' Tajó közti transversalis hegyvonál. c) Guadiána, és Guadalquivir folyók közti déli hegyek. *C) A' déli sark hegyek:* Siera de Navada, Alpujarras, Siera de Ronda, ágazataival, és hegy fokaival.

VI. *A' Skandinaviai hegysystéma.*

Ennek déli csoportozatai: Hecklefield, Longfield, Dovrefield; északi része pedig: Kionlen.

VII. *A' szarmácziai hegysystéma.*

Alaun; Volga-Dniepper hegyek, és a' jeges tengerparti hegy vonál.

VIII. *Taurus félszigeti hegyek.*

IX. *Britanniai hegyei.*

A) Nagy Britanniában: Cornvalli hegyek; déli, és közép Angol-ország' földgerincze; Peak- hegyek Valesben; Cheviot, és Grampians; skotziai ormok. *B) Irlandiában.* *C) Skotziai sziget csoportok:* Orkney; Schetland, Faerör, Hebridák, és a' nyugoti szigetek.

Europa' hydrographiai átnézete:

I. Hidrographiai értelmek — Figyelmeztetések a' folyam birtokra, azok' külömbféle nagyságait, hosszáságait, szélességeit mértékes tekintetben véve; a' folyóvizekre; azok' mélységét, esését, és a' folyam' gyorsaságát megvizsgálva.

II. Hidrographiai áttekintet a' külömbféle tengerbirtokokon, azok' főbb ereszein, és határkörein.

III. Külömb tengerbirtokokra elosztott zuham és folyam birtokok. A) Az éjszaki oceán, vagy a' jeges-tenger birtokában: Pekchora, Mezen, Dwina, és Ouega. — B) A' baltikumi tengerében: Ezen tengert, és birtokát illető közönséges figyelmeztetés. Dűna, Niemen, Pregel, Visztula, és Óder. A' finniai, és skandináviai tavakból jövő befolyások. A' porosz, pommeráneumi, és meklemburgi partok' folyamai. Ezen két tengerbirtokban találtató csatornyák. C) Az éjszaki tó birtokában. Figyelmeztetés ennek határait. A' skandináviai félsziget tavainak befolyásai. Szinte úgy Nagybrittaniából is. Csatorna systhéma ebben. Elbe, Véser, Ems, és Rénus folyambirtokok. D) Az atlantikum tenger' birtokában. Brittus szigetekből hozzáfolyások. Szinte Franciaország-ból is. Somme, Seine, Loire, Garonne, és Adour folyam birtokok. Befolyások pyrenéumi félszigetből. Mincho, Duero, Tajo, Guadiana. Guadalquivir folyambirtokok. Guadalquivir, és Tarifa fok közti partfolyók. Az atlantikumi tengert részint, részint pedig a' közföldit az éjszaki tóval egybekapcsoló csatornyák. E) Közföldi tenger' birtokában: Pyreneumi félsziget' befolyásai: és pedig 1) a' déli parton: Guadarangue, Guadiaro, Guadaljore, Guadalmedina, Matril, Adra, és Almeria. 2) dél's keleti partokon: Almanzor, Segura, Xucar, Guadalviar, Mizares, Ebro, Clobregat-major, Ter, Fluvia, Clobregat-minor. — Befolyások délkeleti, és déli francia partokrul: Tech, Aude, Herault, Rhone, Var. Az olasz félszigetből, a' honnét nyugotrul a' tyrrheniai, keletről pedig az ádriai tengerben, ide esnek a' déli part' folyamai is. Végre a' Pófolyam birtokának tavai. F) Fekete tengerbirtokában: Duna, Dnester, Dnieper, és Don folyambirtokok. G) Kaspikum tengerében: Volga, és Ural.

IV. Mindegyik zuham- és folyam birtok' kiterjedésének, a' főzuhamok, és folyóvizek' folyamajok hosszasságának közönséges átnézete.

MÁSODIK SZAKASZ.

Birodalmi tudomány Európáról.

I. *Austriai Császárság.* A) Erről birodalmi tudomány — a) Areal' kiterjedése, határai, a' birodalom' alkotó részei, hegyei, folyói, a' földhasználata. b) Plánta, álat, vagy érczbeli természetményei. c) Népesége, ezeknek lakhelyekre elosztása. d) Industriai és technikai készítményei, és a' kereskedés. e) Tanító, és tudományos intézetei. f) Státus jövedelme, és adósága. g) Fegyveres ereje. h) Birodalmi szerkezete, és országglás' módja. B) Mindenegyik austriai tartomány topographiája.

II. *Porosz-ország.*

III. *Német szövetségi országok, és szabad városok.*

IV. *Helvetziui szövetség.*

V. *Alsó-németország, és Belgium.*

VI. *Olasz-ország. Az egész felszigetet illető észrevételekkel.*

VII. *Franczia-ország.*

VIII. *Görög-ország.*

IX. *Joniai szigetek.*

X. *Pyreneumi felsziget.*

XI. *Dániai Királyság.*

XII. *Skandinaviui felsziget.*

XIII. *Europai Orosz-birodalom.*

XIV. *Krakóvi szabad státus.*

XV. *Török-ország Európában.*

XVI. *Brittus-birodalom Európában.*

Nem hibázunk talán, ha hogy egynehány példa adatban megmutatjuk, mikép tellyesíté a' szerző ezen nagy munka' tervét, részenként mikép felelt meg vállalkozása-

nak. Azért tehát következő sorokban három birodalom, u. m. Nagy-Britannia, Török-ország, és Orosz-császárság — hadi szerkezéseit a' szerző' előadása szerint láthatóvá tesszük.

I. *Britania' hadiszerkezete.*

A' szárazföldi sereg 1830 Januarius havában következő lábon állott:

a) *Hadilisztek*: a' felsőbb lépcsőkön: 507 hadvezér }
245 ezredes }
786 alezredes }
650 őrnagy } öszv. 2188.

b) *Lovasság*: Gárda 10 }
nehéz }
könnyű } *dragonyos* 3 } *ezered*,
13 }

öszvesen 26, mindegyik 8 századból.

c) *Gyalogság*: Gárda 3 }
Linia 99 } *ezered*, öszvesen 102.

(A' Granátos-gárda ezered 26 századból, a' Coldstrom, és 3ik gárda ezered pedig mindegyik 16 századból.

A' Linia al 6 skot fölföldi, 8 könnyű, 4 tűzcsöves, és 48 linia ezeredből, mindegyik ezered 10 századból ál, kivéven 68-dikat, ennek 20 százada van.)

d) *Riste brigáda*: *) (vadászok, és lövészek) e' Zászlóaly, mindegyik 10 századból.

e) *Artilleria*: **) 9 gyalog zászlóaly, és egy brigada lovas artilleria, 20 ezredessel, 42 alezredessel, 166 kapitánnyal, és 106 hadnaggyal.

*) *Brigada*, ezt *dandár* magyar szóval akarjuk kifejezni, de talán nem helyesen, mivel *dandár* vélekedésem szerint *Standár* szóból ered; e' pedig nem magyar részint, részint a' brigada' nagyobb testét nem is jelentheti.

**) *Artilleriát Pattyantusággal* nem tudom megegyeztetni; míg jobb, és az értelemnek megfelelő szavat találánk, talán maradna addig az *Artilleria*.

- f) *) *Genie-testben* van 11 ezredes, 27 alezredes, 80 kapitány, 106 hadnagy.
- g) *Külön hadikarok*, úgymint: *Utász* (Pionnier) *Hidász*, (Pontonnier) *Árkász* (Sappeur) és *Aknász* (Mineur) karok—2 *Nyugotindiai ezered*, egyikegyik 9 századdal — 1 *Ceylon-Rifle ezered*, — 1 *Malta-Fenible* — 1 *Royal-Afrikan ezered* — a' *Kap-Morented-Riflemen* lovag vadász kar, — *Royal-New-South - Wales* századok — és a' *Royal New-Foudland* kar; végre a' szétosztott militziának kormány törzsökei, Nagy-britanniának 129 őrzethelyére elosztva.
- h) *Hadibiztoság* 199; az egészségi biztoság pedig 157 személyből áll.

A' hadsereg' öszveséges ereje a' fentemlített évben 88,000 főből állott, ezek közt 14,910 tisztek; költség reá — kivévén a' keletindiai társaság' haderejét 3015330 font sterlingre, vagy 34676330 pengő forintra üt.

A' hadisereg' főparancsnoksága, és igazgatása következő főtitiztség, és kormányhatóság alatt van:

a) *Secretary of State for War, und Colonies* (A' hadsereg munkaságának, és használatának igazgatása.)

b) *Secretary of War* (Tulajdonkép a' hadminister) alatta: a' gyalogság és lovasság' administratioja, felruháztatása, felkészülete, tápláltatása, mind a' két fegyver-nem' materialéja; végre az egész hadi költség.

c) *Comander en Chef of all His Majestys Forces*, alatta a' tiszti előbblépések, a' sereg' száma szaporítása, tanítása, fenyítése, lovakkal ellátása.

d) *Master general of the ordonance*, alatta az *Artilleriának*, és *Genie-testnek* személyessége.

*) *Genie*, vagy *Ingenieur corpst*, én *várnoki-testtel* akar-
tam kifejezni, mivel tisztjei a' várak' védelmével, kör-
táborlásával, építésével, erősítésével foglalatoskodnak;
de talán meg nem felel az értelemnek, azért jobb to-
vábbig maradjunk a' fránczia szónál.

Tengeri erefe Nagy Britanniának 1832 Oktob. havában
következő volt:

a.	120	14	1680	
b.	112	1	112	
c.	110	3	330	
d.	108	1	108	
e.	106	3	318	
f.	104	3	312	
g.	92	3	276	
h.	84	12	1008	
i.	80	10	800	
k.	78	9	702	
l.	76	7	532	
m.	74	67	4958	
n.	64	4	256	
o.	60	1	60	
p.	58	3	174	
q.	52	7	364	
r.	50	21	1050	
s.	48	2	96	
t.	46	68	3128	álgyú.
u.	44	2	88	
v.	42	24	1008	
w.	38	2	76	
x.	36	3	108	
y.	34	2	68	
z.	32	3	96	
aa.	30	2	60	
bb.	28	18	504	
cc.	26	13	338	
dd.	24	6	144	
ee.	22	4	88	
ff.	20	8	160	
gg.	18	44	792	
hh.	16	13	208	
ii.	14	5	70	
kk.	12	5	60	
ll.	10	73	730	

álgyús hajó

van rajta

Öszveséggel: hajó 466, van rajtok 20847 álgyú.

Ezekon kívül van még 10 álgyús brigg — 5 mozsáros hajó — 55 Shoon — 5 Yaht — 22 gőzhajó; mennyi az álgyú rajtuk, nincs megjegyezve. Ezen 563 külömbnemű hajókat igazgatja 5096 fő tisztt (az az 177 Admirál — 805 kapitány — 891 kommandor, 3225 hadnagy.) E' hajók közül mindegyik nagyságból fel vagy on fegyverkezve 155 hajó 3420 álgyúval; — 26 hajó 1486 álgyúval, kikötői szolgálatban van: 13 hajó 306 álgyúval külön határozatban, 8 hajó 88 álgyúval Cannadánál; 272 fegyvertelenül hever, 49 pedig az építőben. *)

*) Malchus úr előadásához Schels János úr őrnagy az *öster. milit. Zeitschrift* fáradhatatlan nagy érdemű kiadója és szerkesztője a' *weimári genealogisch-historisch-statistisch Almanach* 1834 évi folyamatajából még következőket ad tudtunkra:

Az 1831. évi népszámlálatkor a' hadiflotta' fegyveresei, és a' száraz földi sereg 277017 főből állott.

1830-ban a' hadi költség: Hadsereg 74322294 font sterling.

Hadi szer mesterség 1689444 — —

Flotta 5594955 — —

összeséggel 81606693 font sterling,

majd 140 millio pengő forint.

A' száraz földi hadsereg 1833-ban, és pedig:

Nagy Britanniában 21783 fő

Irlandban 23135 —

Gyarmatokban 33585 — Keletindiát kivéve

Keletindiában 17288 — összeséggel 95791 fő.

Keletindiában van azon kívül a' társaság' szolgálatjában:

6072 európaiak, és 186062 benszülettek, összeséggel

az ottani erő 209422 fő. 1833-ban a' hadi erő 574 ha-

jóból állott, ezek közül 1832 év utolján valóságos szol-

gálatra elkészülve csak 134 hajó 3647 álgyúval, és

20000 matrozsal, és 12000 katonasággal volt.

II. *Török-oroszának Európában hadiszerkezete.*

A' felfegyverkezést minden nemét 1828 év szerint Malchus úr ekép adja elé:

1. *Gyalogság.*

a) Császári gárda	6000 ember	}	133000
b) 68 zászlóaly europai mód szerint	68000 —		
c) 8 könnyű zászlóaly	8000 —		
d) Hajóskatonák szárazon is szolgálók	40000 —		
e) Azsiai könnyű karok	6000 —		
f) Önkéntesek	5000 —	}	196000

2. *Lovasság.*

a) Császári gárda	1500 —	}	196000
b) Zsoldos spáhik	25000 —		
c) Tartalék lovasság	20000 —		
d) Timariszták	120000 —		
e) Önkéntesek	30000 —		

3. *Artilleria.*

a) Császári gárda	2000 —	}	40000
b) 20 Pattyantús zászlóaly	12000 —		
c) Bombázókar	3000 —		
d) Várpattyantús	14000 —		
e) Aknászok és utászok	3000 —		
f) Szekeresek	6000 —		

Öszveséggel 369000 ember.

Navarini veszély óta a' török hajósereg 8 Linia-hajóból, 24 Fregátból, Corvetből, és több számos apró fegyveres sajkákból ál. Toldalékul még ezt adja elő Malchus úr, hogy újabb tudósítás szerint Török-biro-

dalom' europai ereje 150000 ember, tengeri ereje 80 hajó, közte 32 linia és fregát 1800 algyúval. *)

III. Orosz-ország' hadi szerkezete.

A) Szárazföldi hadsereg 1828ik évben következő volt:

a) Gyalogság.

12 gárda ezred	28800 fő.
2 árkász zászlóaly	2000 —
127 linia gyalogság (köztük a' gránátosok és vadászok is)	304800 —
50 könnyű vadász ezred	80000 —
36 helyőrzeti zászlóaly	77000 — 490600 fő.

b) Lovasság.

8 gárda ezred (4 vasas 1 dragonyos,	
1 dzidás, 1 huszár, egy vadász)	8000 —
3 század gárda kozák	800 —
16 vasas lovas ezred	16000 —
52 linia lovas ezred (dragonyos,	
huszár, uhlán, vadász)	52000 —

*) *A' genealogisch-historisch etc. Almanach* 1834, a' török szárazföldi hadinépét 218000-re számlálja, és ez 70000 rendezett gyalogságból (Nisami - Dschedid) — 24000 patyautsából, tűzaknászból, fegyvergyártókból, és szekerezőkből — 25000 rendezet, és 100000 rendezetlen lovasságból áll. A' tengeri erőnél Malchus által előadott linia-hajókhöz, és fregátokhoz még 12 bombázó hajó, és más kissebb nemű evezet (Fahrzeug) toldatik.

Az europai Török-birodalomban a' megerősítet helyek következők: *Konstantinápoly — Adriánopol — Várna — Szilisztria — Simla — Rustsuk — Nicopolis — Viddin — Kladova — Szemendria — Belgrád — Hasszán-basa palánka — Szabác — Zwornik — Brod — Banyaluka — Dubicza — Bihác* és más több csarnok várak, és palánkozatok, és nagyobb tűz telepek, mellyek közt a' *Bosporus* és a' *Dardanelák*' erősegei legnevezetesebbek.

Rendezett, és rendezetlen kozákok,
 u. m. 38 ezered rendezet kozák,
 18 ezered doni, 10 ezered fekete
 tengeri, 10 ezered urali, 3 ezered
 volgai kozákok, baskirok, kal-
 mukok 105000 fő. 181800 fő.

c) *Artilleria, Genie, és más külön karok.*

60 század vártvivó artilleria	12000	—
60 század tábori	12000	—
12 század, és 62 szá-	} artilleria	11500 —
kasz belőrzeti		
22 szakasz lovas		
Gárda	800	—
10 utász	} század	2400 —
10 hidász		
Több külön karok	27000	— 72100 fő.

d) *Főtisztok:*

a' hadvezérektől kezdve az utolsó
 lépcsőig 20000 — 20000 fő.

Az egész hadsereg' száma 766500 fő.

B. Tengeri erő 1832-ben: 32 linia hajó — 25 fre-
 gát — 20 Corvet és brig — 6 kutter — 84 Shoner — 7 bri-
 gantina — 20 gálya — 25 úszó tüztelep — 121 algyús csaj-
 ka = mindössze 310 evedzet, van rajtuk: 4000 algyú,
 szolgálat 33000 ember, ezek közt van 3000 pattyantús,
 9000 tengeri hadnép, a' többi matróz.

A' tengeri erő baltikumi, és a' fekete tengeri flot-
 tára vagyron felosztva. Az első, a' mellyhez a' közföld
 tengeri hajóosztály is tartozik ál: 15 linia hajóból (1178
 algyú) 13 fregátból 564 (algyú) 2 Corvetből (48 algyú,
 és 5 brigből (90 algyú) mindössze 35 evedzet, 1880
 algyúval.

Az utóbbihoz számláltatik: 16 linia hajó (1254 álgúval), 6 fregát (268 álgúval), 7 brig (142 álgúval); mindössze 29 evedzet 1664 álgúval.

A' többi evedzetek — kivéven azokat, mellyek ochoczi, és a' kaspiumi tengeren vannak — egyik vagy a' másik flotta' szaporítására vannak határozva.

A' lengyel hadsereg a' lázzadás' kiütésekor 36000 gyalogból, 12000 lovasból, 3600 pattyantusból állott, mindössze 51600 fő. Az 1832 év 14 (26) februáriusi kinyilatkoztatás' következtében a' nemzeti lengyel hadsereg egészen széthányatott, és az orosz sereggel öszve kapcsoltatott.

Az öszveséges orosz sereg 1828-ban következő nagy tömegekre osztatott: a) Gárda; b) déli; c) nyugoti hadsereg; d) litvániai és lengyel hadsereg; e) különözött kaukazusi; f) különözött finniai haditest; g) katona gyarmatok' ezeredei; h) tartalék haditestek. *)

A' szerző' terve, a' könyv' tartalmának váza, és az emint közlött három próbák esmérhetővé teszik az egész könyv' belső értékét. Ez érdemes munka a' hadi geographia' tanulását igen könnyítheti, és földünk' europai részének átnézetét szemlélhetővé teheti. De a' kézikönyv csekély bősége miatt a' haditudományt közelébb-

*) A' többször már említett 1833-iki *Almanach*, változatlanul megmaradt 1834-re is l. 88—89, az orosz hadihajók' számát nagyobbra teszi, p. o. 54 linia hajóra, 35 fregátra, 10 bombazóhajóra, 22 kutterre, 25 gyújtóra, 50 gályára, 45 kisebb hajókra, és 500 álgú csajkakra, öszvesen 1241 evedzetre, 9617 álgúval. Schels őrnagy úr közli velünk Oroszország' megerősített helyeit is, ezek: Sz. Pétervár — Schlüsselburg — Kronstadt — Narva — Sweaborg — Viburg — Réval — Riga — Dünamünde — Kaminiec — Chotim — Ismail — Kilanova — Akierman — Bender — Nowogrod — Dünaburg — Bobruisk — Warsaw — Modlin — Czenstachow — Sandomier — Zamosc.

ről érdeklő értekezések p. o. kimerítő leírása a' csata-színeknek, sereghelyhezeteknek, csatamezőknek, folyón általmeneteknek, hegyeknek 's a' t. kimaradtak, az olvasó ezen nagy mértékű tanításokat részint már megjelent több kritikai memoirokban szétszórva, részint a' hadévek' történeteiben egybegyűjtve feltalálhatja, és így szerzett esméreteit Malchus úr' munkájából gyűjtött béléatásaival ellátva a' haditörténetek' studiumát hasznvétellel tulajdonává teheti.

Kiss Károly.

5.

BERENCs' VÁRA.

Az Osztria- 's Morva-ország ellen oltalomul emelkedett végváraknak sorukban *Berencs* az éjszaki legutólsóbb 's végsőbb határ. Nyitra Vármegyének nyugoti vidékén, közel *Szobotiszt* mező-várossához, ama' hegységnek szélén feküdve, melly *Szokolczától* keresztül a' Vág fölé képezi édes Hazánknek határját és többszerű ágazatokban símul rónává, mellynek termékeny völgyein és halmozatin számos, Kopanyiczáknak nevezett, egyes udvarok taláztatnak széljel szórva; — három oldalról hegyek közé rejtezve 's csupán dél fölé szabadon térföldre tekintve, igen alkalmas menedékhelynek találaték már a' hajdankorban, majd az ellenséges indula-

tu szomszédoknak rablást lehellő beütéseik ellen, majd az ellenők támadólag szándéklott készületeknek egyesítésökre és fedezésökre.

A' vár egy elszigetelve nyúló, elég magas, de nem igen meredek hegynek csúcsán fekszik, melly körül *Podbrancs* nevű falu terül el. A' várkapu, melly keletre fekszik, magasb erősség által védelmeztetett. Az egész csúcsnak, meglehetősen nagyságu tojásdad kerekseget képező térsége kőfallal vala körülvéve, mellyen mind e' napiglan több tornyoknak maradványjai láthatók. Azon belől, — körös-körül szabad hely 's ezen túl a' fő épületet köröskörül bezáró árok vala. A' fő épület hosszúkás négyszegyet képezett, homlokával Nyugotnak fordítva, holott a' szegletet képező két tornyoknak romjai között a' teremnek nagy ablakai még ma is láthatók. Túlhan, a' bemenetelnek általellenében egy négyszegű és egy roppant gömbölyű torony látszatik; egyébaránt az egész vár, a' megnevezett maradékokon kívül tökéletesen öszvedült omladék. — A' főkapu előtt, e' hegynek lépcsőjén láthatni egy kis félgömbölyű kápolna' nyomait. Az ezzel általellenben nyúló domb azon helynek mondatik, mellyet hajdan *Nyáry Sigmond*, a' most már *Szobotiszban* népes gyülekezetre szaporodott *Habánereknek*, azon ő dajkája' atyjafiainak és hitsorsosinak, ki őt a' tulajdon édes anyja üldözései elől bátorságba helyhezé, legelső menedék- és lakhelyül mutatott ki. — Ezen kilátás nyájas ugyan, hanem majd nem egészen egyszerű csendes élet' képjét varázsolja 's tárja a' szemlélőnek elébe; mert a' dél fölé alaktalan ködbe burkolódzó távol látáson kívül, körös-körül rétekek', szántóföldekkel 's erdőkkel fedett halmozatok látszanak, itt ott szélyt szórva füstölgő udvarok által szakítgatva. Ezen egész vidéknek mélézó csöndjét csodállatosan megzavarja az

ezen halomról történő lövés által okoztatott 's körben többszöröztetett viszhang; hanem egyszer'smind azon észrevétel is képeződik itt a' vizsga szemlélőben, hogy e' romok, mellyek távolbul igen fölséges pillanattal kérkednek, mint számtalan más dolgok földünkön igen sokat vesztenek közelben tekintetőkbül. — A' Szobotisztba vezető út ezentúl több kies rajzú vidékeket tüntet szem elébe; különösen igen fölséges fekvésű Báró Horczkinak majorsága, mellynek tulajdonossa mind jeles műveltsége, mind igaz magyar vendégszeretete 's kellemetesen mulattató társalkodása által, fő nyereség mind azokra nézve, kik ezen vidékeket figyelmökre méltatván, betérnek hozzája.

Berencs, a' legrégibb oklevelekben *Branz*, *Brancs* és *Brencs*, főhelye a' messze terjedésű, most már több uraságok között felosztatott berencsi uradalomnak, történetészi tekintetben sok részből nevezetes. Hajdan üdőben, igen hihető, mint végvár, magányos tulajdonuk vala Királyainknak; legelőször a' híres neves *Stibor Vajda* birtokában fordul elő, kinek azt *Sigmond Király* 1394ben költ oklevelében ajándékozá, 's 1406-ban újra biztosítá széles birtokában. A' hatalmas Vajda' Nemzetsége ugyan, *Stibor* nevű fijában, mindjárt 1334-ben kihalván, hihetőleg ezen magszakadásból *Berencs* a' *Sz. Györgyi 's Bazíngi* hatalmas grófi nemzetség' adományos tulajdona lőn. Mivel ezen nemzetségnek, melly a' XIII-dik század' elejétől fogva a' XVI-diknak közepéig virágzott és hatalmaskodott hazánkban, *János* és *Sigmond* nevű testvérfajzati általadák 1468-ban ezen erősséget *Mátyás* Királyunknak, ki ezt Morva- és Cseh-Országok ellen viseltt hadainak tárukká fordítá, 's helyjébe pótlékul királyi megegyezését 's adományját adá *Dévén*' vára 's uradalma fölött nékiek, mellyet *Gara László*tul a' *Nádortul*, egyezések és kötések által

szerzettek magoknak. Ezt bizonyítja ama', Po'sonyban Dénes' napján, 1468-ban *Szent Györgyi és Bazingi János és 'Sigmund* grófoknak számukra, a' megnevezett Nádor' özvegyje 's *fija János* ellen költt királyi védparancs, mellyben egyszer'smind a' posonyi Káptalannak is meghagyatik, hogy a' törvényes igtatást (statutio) Dévénbe hajtana mennél előbb végre. Az említett háború' bevégezésével szükségtelennek találhatá *Mátyás Király* ezen erősséget; mivel már 1486-ban *Buchan Oszvaldnak, Korlátközi Bárány*nak, a' haza árulási vétke miatt jószágaitól megfosztatott *korlátközi Bánfy Mihály'* öccsének, 's üdösb *Buchan Oszvald*, makói Al-Bán' kisebb fijának adományozá azt, ki 1490-ben 's 1502-ben új adománylevelet is kapott ezen birtoka fölött, 's utóbbi évben be is igtatattott ünnepélyesen. Oszvald' fijának, Péternek leánya *Erzsébet*, a' híres magyar hős *Bedeghi Nyáry Ferencznek*, honthi Fő-Ispánynak 's a' korona' Lovász-mesterének felesége, minekutánna atyja' testvérjével, *Korlátközi 'Sigmund*al 1534-ben megegyeze 's ennek 1543-ban örökösse is lön, *Berencs* és *Korlátkö* várainak birtokukba jutott derek férjével együtt; 's ennek halála előtt kevéssel 1547-ben be is igtatattak mind ketten törvényesen azokban. Magtalan kimulása után, *Nyáry Ferencz'* végrendelése következtében, *Berencset* a' hozaja tartozó minden helységekkel együtt, fölében ugyan atyja' testvérjének, *Nyáry János*nak: fölében pediglen leánytestvérjének *Katulinnak, Porkoláb Dénes*; máskint *Boox de Neboisza'* hitvessének, és második leánytestvérje *Sára*, előbb *Pálffy Tamás'* azután *Tardy István* hitvessé' hátramaradott gyermekeinek *Tardy Gáspárnak* és *Ursulának*, *Zichy Bernard'* hölgyének adományozá *I-ső Ferdinand Király* 1551-ben. Így eredett lassankint sokféle ágazó, mind a' két nemre kiterjedő örökösödésök több familiáknak, mellyek mind a' Nyá-

ry, már *III-dik István Királyunk* alatt Lengyel-or-szágból bevándorlott, 's 1632-ben *Nyáry Istvánnal* grófi méltóságra emeltetett nemzetségnek, melly számos hősokeet ada 's nevele hazánk' díszére 's védelmére, köszönhetik birtokbeli jogukat. — *Szeniczben* és *Szobotisztban* majd minden lépten nyomon emlékeztetnek számos maradványok 's építmények a' *Nyáry* familiára; mellyek között a' két nagy, többnyire protestans isteni tisztelet' helyjéül ezen két helységekben szenteltetett templomok jelesen díszeskednek; az elsőben 1630-ban *Nyáry János*, az utóbbiban 1637-ben *Nyáry Lajos* által építtetve. — Egy, hajdan a' vár' belső kapuja fölött nyugot-éjszaki oldalán díszeskedett, most *Horeczky Báró* kertfalában *Szobotiszt*on beépíttetett régi czímert nehéz meghatározni, mi nemzetségé lehetett. Ez fehér márvány-lapon az 1480-ik esztendőnek számját tünteti szem' elébe. Jobbra hajló, nagy német sisakkal fedezett paizson láthatni néhány nem igen jól ösmérhető alakokat, mellyek keresztbe tett két liliomokkal együtt mértékhez vagy királyi pálczához hasonlítanak. Az esztendő szám után ítélvén, Berensnek ez üdőben még *Mátyás Király'* birtokában kell vala lennie, ha csak *Bucháni Oszvald* előtt valamelly más egészen ösméretlen hősnek nem ajándékozá azt királyunk. Midőn ezen czímer' egész alakja szerint német eredetűnek látszatik, igen lehető, hogy a' *Kvinspergi* német lovagé volt — *Kvinspergi Pankner* vagy *Plankner János*, *Testőré*, 's *fijaie Volfgangé* 's *Jánosé* — kiknek, mint igen jeles hiveinek, Mátyás király 1485-ben a' szomszéd *Korláthkőt* adományozá, kik talán *Berensben* a' király' várnagyjai valának 's itten birtokot is szerzének magoknak.

Valljon 's mi tekintetben legyen *Berens* nevezetes hazánk' hadi történeteiben? eddig elé nem tudatik; jóllehet nem kételkedhetünk, hogy ezen vár a' *Husszi-*

táknak egykori beütéseik korukban támadatlanul nem maradhatta a' mult század' elején, mint a' többi szomszéd' várak, *Rákóczy'* hadai előtt kéméltetve semmiképpen sem hagyattata. — Magyar hazánk' egyházi történetében azon némelly észrevételekre anyagot szolgáltató ellenkezés miatt nevezetes, hogy ezen vár, jöllehet sokáig a' környék' protestáns lakosainak menedék helyül szolgálta, 1674-ben mindazonáltal a' po'sonyi, úgy nevezett királyi biztosság által gályára ítéltetett ágostai és helvetziai hitvallásu papoknak és tanítóknak 9 egész hónapokon által tömlöczül rendeltete. —

Záradékul még némelly észrevételeket közlendünk a' már egy ízben említett *Habánerek* felett, kik Magyar-ország' népleirási ritkaságaihoz méltán számíttatnak.

Az ugy nevezett *morvai atyafiak*, a' Huszitáknak azon maradványai, kik *Kuliksztinusoknak* (a' Kelyhet az Úrvatsorájában békességnek okaért megnyert keresztyéneknek) egyezéseiket megvetvén, elsőbb Csehországban 1457-ben kezdenek tulajdon felekezetet képezni, — el valának régtől fogva a' szomszéd Morvaországban terjedve; főhelyök *Fúlnek*, legjelesebb püspökjök *Romerius Ámos* nevezetes; nem csak pedig, hanem a' *Keresztelkedők*, *Anabaptisták*, *Mennoniták* is, kiknek felekezetök mindjárt a' vallás' másíttatása elején Hollandiában származa, mint olyan Egyház, melly minden hibáktól mentt, csupa kegyes emberekből állana 's épen ezért minden világi felsőségeket, hivatalokat, az esküvést, büntetéseket, háborút 's a' t. megvetne, és egyedül azokat engedné megkereszteltetni, kiknek értelmök és okosságuk ki lenne már fejlődve; — jöllehet eleinte 1536-ban elfojtatott légyen is erőszakkal, mindazonáltal *Simonis Menno* által (meghalt 1561-ben) helyre állíttatva 's a' reformáta Hitvalláshoz alakíttat-

va, éjszaki Német-országban, Holzátziában és Hollandiában leginkább elterjedve, — békességes lakóhelyeket nyerének itten darab üdeig. A' fejér hegyen Cseh-országban történt borzasztó csata után elnyomattatva a' korlátlan hatalmú Helytartó, olmuczi püspök és kardinál *Dietrichstein Ferencznek*, 1622-dik Szent Mihály Hava 28-kán költ kemény parancsa kiűzé Morva-országból mind két felekezetet irgalom nélkül egészen. A' *morvai Atyafiak* ekkor Luzátziába vonulának, holott az ő maradványaikból egy századdal későbbben (1722-ben) *Zinzendorf* pártfogása mellett alakult a' *Herrnhuthi* gyarmat. Az utóbbiak pediglen, a' morvai *Anabaptisták* vagy *Mennoniták* három szállítványokban vándorlának bé édes hazánkba, mellyeknek egyikök Nyitra vármegyei *Szobotiszt* helységébe, másíkok és harmadíkok Po'sony vármegyei *Szent János* és *Nagy Lévárd* falvaiba fogadtatának be vendégszeretőleg. Ezek az ugy nevezett *Habánerek*, kik egyedül a' megnevezett három helységekben kerülnek elő. Mint igen ügyes szorgalmas mesteremberek 's békességetszerető becsületes emberek, meghagytának ők új hazájokban régi hitök és szokásaik mellett, sőt némelly szabadságokkal is felruháztatának, mellyeknek némellyíkök mind e' napiglan, mostani helyheztetésökben is divatozik közöttök, mint p. o. katonai szolgállatra 's hadi adózásra nem köteleztetnek, külön gyülekezetet képeznek mind a' három nevezett helységekben, a' földes uraság' részéről minden robottól szabadok 's a' t. — A' vallási üldöztetés' dühös vihariban, a' Magyar-országi Katholicizismusnak XVII. században erőltetett újjá születését eszközölő szélveszek nyom és siker nélkül csillapodának ezen ő csendes magányaikban alig észrevett új polgártársaink fölött; csupán *Mária Therésia* uralkodása alatt kényszeríttethének, az uralkodó vallás' elfogadására; nagy ré-

szök azonban, a' mesterségi szorgalom' nem csekély kárára és hátramaradására, kivándorla ekkor inkább, mintsem ősi hitét 's szokását megtagadná. Orosz-ország örömmel fogadá polgárjai közé az ügyes vándorokat 's éjszak fölé *Szarepta'* gyarmatai nagyobbára nekik köszönhetik gyarapodásukat és virágzásukat; holott elég csodálatosan, Á'siának legéjszakaibb vidékein a' másfél századnak előtte elvált hitsorsosaikkal, a' *Herrnhutherekkel* ismét együvé vezéreltetének, együvé jövének. — Amaz üdőszaktól fogva, mind a' három nevezett helységekben tulajdon papok, misszionáriusok által végeztetik el a' megtérített Újkatholikuskoknak isteni tiszteletök tulajdon kápolnáknban, a' habáneri nevezet utáltatik, régi könyveik szorgalmatosan elszedettek és megsemmisítettettek; mindazonáltal előbbi szokásaiknak némelly árnyékaik mind e' napiglan sértetlenül meghagyattak: vagyon t. i. mind a' három helységekben közudvaruk, mellyben és melly körül nagyobbára lakoznak; szokásaik még mindig a' hajdan kor' bélyegeit viselik; anyanyelvök 's ruházatjuk eddig elé német; mellyek a' többnyire magasb testalkatás, többnyire szőke haj 's ábrázat mellett Celta eredetre mutatnak. Házaik tulajdon építésűek; házfedeleik — habánerfedél név alatt gazdasági épületeken is már itt-amott nagy haszonnal utánóztatva — agyag 's szalma éghetetlen és igen tartós vegyületből állanak; 's belőlről többnyire egy, sőt két emeletűek is, holott vagynak a' tulajdonképeni lakszobák és háló kamarák, midőn földszínt többnyire a' közös műhelyek találtatnak. A' lakosok majd nem általjában véve timárok, vargák, fazekasok és késinűvesek; készítményeik igen tartósak, becsesek és kerestetnek mindenfelé. A' férjfiak közöttök megkülömböztetik magokat bizonyos szelíd komolyság, szorgalmatosság és szilárd igazságszeretet által; a' tolvaj-

ság és mindenféle törvénytelenység hallatlan közöttük; az asszonyok' különös tisztaságuk, hűségök és rendszeretők miatt még mostan is örömet fölfogadtatnak 's kerestetnek dajkáknak és pesztonkáknak. Fájdalom! hogy azon tervszerénti szándék, mellynél fogva őket a' közöttök lakozó Tótokkal öszve igyekeznek keverni, napról-napra mind inkább valósul; úgy, hogy nem sokára ezen tiszteletre méltó emberi faj' eredeti példányjai a' ritkaságok közé tartozandanak.

Némethy Pál.

6.

A' BOSSZUÁLLÁS.

Míglen Europa délnyugoti tartományjaiban, a' pyrenéi félszigeten igen bájos énekekben és versekben, a' szeretet', becsület' és vallásbeli buzgóság' legfényesebb vonásaiban tündöklök vetélkedve a' hajdani Góthok és Arabok unokájok között, az Izlám melletti 's elleni viadal; az alatt ellenben Európa délkeleti részein, magyar hazánkban, a' Törökök és Magyarok 's ezeknek német szövetségeseik és fegyvertársaik között kérelhetetlen elkeseredés, meg kicsapongó kegyetlenkedés' borzasztó pillanatit és iszonyú tetteit tünteti előnkbe az ugyan azon Izlám elleni 's melletti dühös harc.

A' nagy *Szoliman'* utolsó éveiben történtt vitéz cselekedeteknek legjelesebb, legrettenthetetlenebb hősei

közé számíttathatik a' gazdag 's hatalmas *Kerecsényi László* minden tekintetben. — Serdülő ifjúságában, a' Törököktől ünnepélyesen elfogadott magát föladási kötés' megszégésével, csupán szerencsés váratlan eset által kerülván ki a' legkegyetlenebb 's borzasztóbb halált, bosszút, vértszomjúhozó bosszút esküve ő a' Korán' minden híveinek. — Míglen más jelesb vitéz családok' ivadéki becsülhetetlen örökség gyanánt őseikről unokaikra hagyák tiszteletbeli czimzetül a' *Török ostoni* nevezetet; az alatt *Kerecsényi* országszerte *Török-kinozonak* hivaték egyedül. Hanem tulajdon jobágjai között is vas vesszővel parancsolgatott ő szüntelen, 's a' legmerészebb legszilajabb korabeli bajnokok is remegtek, ha lángoló szemeivel veszélyt lehellő soraikra veté pillanatját. Az ő 14 évű fija *Kristóf*, ugy látszék, atyjának minden hibájitól bőv mértékben környékeztetet, a' nélkül, hogy egyetlen egy jelesb tulajdonával bírtt és tündöklött volna.

Érezvén, melly igen gyűlöltetik hazájában; ezen kívül kerese magának *Kerecsényi* birtokot. Igen kívántt alkalmat szolgáltatott ezen szándékjának teljesíthetésére nékie *Liechtenstein Kristóf* példátlan pazérlása. Elfevésérlé ő csak hamar házának drágakövét, *Nikolsburgot* Ósztria és Morvaország' határjain; — azon *Nikolsburgot*, mellyel *Ottokár* a' porosz-mongol 's magyar háborúban kitünt hőst, *Liechtenstein Henriket* megajándékozá 's kifüzeté azért, hogy neki általadá Ósztriát, a' helyjébe, hogy Miszniából csecsemős gyermeket hozott volna ezen fölséges tartomány' kormányjára. — *Nikolsburgban* őrizé *Kerecsényi* minden kincsét, *Nikolsburgban* őrizé azon jelesb fogoly Törököket, kiktől nagy summa pénzt reménylhetett váltságúl; 's néhány alsóbb rendűeket, kiket dühe' vérszomjának eloltására szemelt ki. Ezen szerencsétlenek t. i. czélul szolgálának

Kristófnak a' nyers ifjúnak, ki ügyesen lövöldözgeté mindenkor nyilait. — Gyakorta három, négy napokon egymás után a' vár' kertjének erősb fájihoz kötöztetének irgalmatlanul a' sajnálatra méltó foglyok, 's azután a' gunyolódva mosolygó atya határoza meg majd kezeiket, majd lábaikat, majd ismét válaikat, szemeiket vagy testöknek más akármelly részeit nyers fíjának, hova a' hegyes nyilnak kelle pontosan egyenes vonalban röpülnie. — Gyakorta tetszék ezen üdösb 's ifjabb vérszopóknak, hogy csupán ötödik, hatodik napon vezessék a' szerencsétlenek' szenvedéseinek egy a' szíven keresztülható jól arányzott lövés által vég és határ.

Körül belől másfél évekig epesztődött ezen nikolsburgi mészárlók között *Aly*, nemes vérből származott szép török ifjú, jeles hősnek ivadéka. Nagy nehezen megnyeré ő *Kerecsényitől*, hogy szinte kegyetlen fogásra került szolgáját *Haszánt* atyjához küldheté, a' kívánt váltsági sommának fölhozására. —

Az előre kikötöt nap immáron fölpírula, de *Haszán* még mindig nem érkeze vissza. Lángola ekkor az üdösb *Kerecsényi* haragja 's *Aly* estvére czélul jelöltetett ki az ifjú vérszopónak. Nem használá semmit az egeket is kérlelhető könyörgés, nem semmit a' szívreható panasz; vért kívánt a' kegyetlen szörnyetegnek olthatatlan szomja. Magok tulajdon cselédjei, kik az ifjú Törököt szereték, tisztelék, — hasztalan reménykedének és esedezének térdre omolva urok előtt kegyelemért; példátlan szilárdsággal és borzasztó komolysággal rezzentetének ők is mind annyszor kamrájikkba. — Elkezdődött az égre kiáltó kinoztatás! másnap kelle annak újra dühösben kezdődnie! *Aly* ájúlva rogya öszve épen, azon fánál, mellyhez kötöztetett, midőn *Haszán* sebes vágatva halálig izzasztott tájtékzó paripáján valahára előugrat 's megpillantja borzadás közben ifjú parancsnokát, sietve oldván aran-

nyal tömött zacskóját 's szabad útlevelét előrántván nyereg-kápájából. Ekkor *Alynak* röpül, hogy az ő rablánczait mi előbb föloldhassa. — *Kerecsényi* parancsolá tüstént vonakozó övéinek, hogy a' hű szolgát ragadnák el ura mellől. „Most ez egyszer, ugymond ő, későske jövel, urad külömben is elveszett. Nem akadályoztathatja többé azért semmi én fiamnak kedv 's üdőtöltését.“ Nehány lövések múlva halált lehelve utolsó nyíl röpüle irgalom nélkül a' jeles ifjú' vitézi szívében.

Három évek mulva (erdélyi Fejedelem *Zápolya 'Sigmond*tól, János Királynak és Fejedelemnek fíjától ösztönöztetve és felszözlíttatva) nagy erővel 's hatalommal fenyegeté, ijesztgeté a' nagy Vezér hazánk' alsóbb részeit. *Kerecsényi* elhagyá ekkor *Nikolsburgot* és nagy határu birtokába 's jeles erősségű várába *Gyulára* sieté. *Miksa* Császár és Király álgyúval, pénzzel, eleséggel 's hadi készülettel megrakatá a' nagy fontosságú helyet 's a' Hadi tármester *Grünevald* alatti német őrsereget szaporítá *Jörger* és *Hoppenráth* gyalog kapitányok alatt két zászlóaljnyi vitézivel 's *Holcha*, *Zaviszt*, és *Vizi János* vezérlette némelly magyar seregekkel. *Kerecsényi* nyeré teljes hatalommal egyedül a' főparancsnokságot fölöttök. Két hónappal előbb a' mindenfelé győzedelmes *Szolimán* ellen, felejthetetlen hősünk *Zrínyi Miklós* által példátlan vitézséggel 's dicsősséggel védelmezett *Sziget'* híres neves megtámadtatásánál: (1566-diki Jakab hava' 2-kán) két jeles török hadak jelenének meg a' híres *Perszauff* Basa és a' *Tömösvári Basa* vezérekedésök alatt *Gyula'* falainál. Alig pihegék magokat ki ezen hitetlenek, midőn egymás után öt napiglan folytaták szünet nélkül e' városra dühös megtámadásaikat. Csak hamar kitűne miatta, hogy ennek további védelmezése lehetetlenüle. — Visszahúzá azért magát *Kerecsényi* seregével az elővárba. Magát a' várost fölgyuj-

tatá mind a' négy szegletén. A' hitetlenek csupán füstölő romokat nyerének általa.

Negyedik hétig oltalmazá 's védelmezé Kerecsényi vitézül mind a' külső, mind a' belső várat. A' Törökök azonban igen nagy mesterek valának ekkor a' minázásban. Minák és földalatti árkok által leonták az elővárat 's *Kerecsényi* a' belső várba szorítottatott övéivel. — Fájdalom! nem zárathatá be többé annak fölvonó hidját. Az ellenséges pattantyúk behatának egy a' leégett elővárban készültt sánczról a' várnak belsejébe azonnal. Fő czéljok az igen régi 's erős romai torony vala, mellyre öt egész napokig sűrűn röpülének az álgú golyók. Nem sokára a' 3 főbástyák is lerontattak. Az ostromoltatott vitézeknek hősi bátorságuk mind ezek által meg nem rezzenthetett. Most már a' víz is elfogott 's csapoltatott szomjoknak elolthatásától, 's eleségszűke miatt csupán fél falat adaték hatod naptól oltaminden vitézeknek. — Oroszlánkint tódulának azonban ők mindnyájan öszve, ünnepélyesen esküvén, hogy az erősséget utósó csöpp vérökig leendnének oltalmazandók.

Csodálatos módra érkezék *Perszaff Basától* ekkor föladásra az első fölszóllítás. — *Kerecsényi* feleletre sem méltatá a' hirnököt. *Perszaff Basa* épen a' várkapu mellett hamarjában szálfákból 's ágnyalábokból a' belső bástyával egyenlő magasságú halmozatot készítetté, mellyről ostromoltatá közelébb tüzesen a' rettenthetetlen várbelieket. *Kerecsényiben* fölgyullada és lángola régi bátorsága. Sok száz Törökök omlának élet nélkül, sokan omlának vérengző sebekkel ez ostromi máglyáról alá a' sötét mélységbe. A' Tömösvári Basának valát nyílt röpíté keresztül. — Ekkor *Perszaff Basa* fölgynjtatá a' fából készült halmozatot azon véleményben, hogy tűz, láng és füst által föladásra kényszeríthetendi a' bátor, vitéz várbeli sereget. De az épen akkor megfordúlt szél,

semmisíti dühös szándékját; sőt inkább a' Törökök kén-
telenek magokat az elő-várból is miatta visszavonniok.
Ezen körülmény új erőt lövelle az ostromlottak' min-
denre kész bátorságukba és merészségökbe. Bátyákat
javíztatának, és új sántzokat hányogatának az ellenség'
szeme láttára.

Egy estve mély gondolatokba merülve mélézott
Kerecsényi az őrhelyen. Eggyetlen egy fija, nemzetsé-
gének utolsó ivadéka, a' nyers *Kristóf*, egy utóbbi
kiütésben terhesen megsebesült; sem orvos, sem orvos-
ság nem leheté itten segedelmére nekie. Annyival in-
kább fölébrede benne magában ez életnek szeretete.
Most, e' komor pillanatban lépe hozzá kapitánya *Vi-
zi János*, jelentvén, hogy a' Törökök által immáron
megásattak minden bátyák, következő napon kétség
kívül levegőbe lobbantandók. — *Kerecsényi* ezen hír'
hallattára magán kívül tollat ragad, 's levelet ír hir-
telen *Perszaff Basához* a' várnak föladatását ígervén,
ha becsülettél egyeztethető szabad elmenetelt nyerend
seregével. Más napra kelve, korán reggel, megérkeze
a' kapu elébe *Perszaffnak* hirnőke, kívánván *Kerecsé-
nyivel* szóllani, neki urának üdvezletét jelenteni, 's
még azon napon bizonyos választ biztosítani számára.

Kerecsényi' vitézei hüllemedének a' hirnők' meg-
jelenésén, zúgolódva vonák himezés-hámozás nélkül
parancsnokukat kérdőre, hogy titkos alkudozásokba
ereszkedett vala a' Törökökkel.

„Hogyan küldhetél, urunk! hirünk 's tudtunk nél-
kül fölszóllítást az ellenség' táborába? Megfelejtkezél
illy hamar azon ünnepélyes eskünkről, hogy vagy utól-
só csöpp vérünket is készek vagyunk kiontatnunk, vagy
ez erősséget megtartandjuk Királyunknak?“ — *Kerecsé-
nyi* döbbenve lebegé azon hazug állítását, hogy ő sem-
mit sem ír a' Vezérhez, hanem csupán elhúnyt hit-

vessének testvérjéhez, ki Osztriában elkövetett némelly gonosz tetteiért 's ezivakodásaiért a' Törökökhöz szegődött, Törökké is lón, 's mint Török *Rebeknek* neveztetne, küldött legyen illy kétséges körülmények között némi tudósítát. *Kerecsényi*, ki poklot rejte tulajdon kebelében, felejté, hogy *Rebek* őt' halálban gyűlöli, mivel említett hibás lépése alkalmat szolgáltatata *Kerecsényinek*, hogy az ő minden javait és vagyonit eltulajdonítsa magának.

Kerecsényi tulajdon seregéből egy Nemest küld most ezüst pánczéllal 's arany markolatú karddal, mint ajándékkal a' vezér' számára, ennek táborába, ki szinte nagy becsű ajándékokat küld vizont *Kerecsényinek* ezen alkalommal. Három jelesb Törökök jövének kezesül a' várba; honnan két kapitányok küldetének szinte kezesül a' Török nagy táborba. Közvetetlenül ezen önkényes hasonleső alkudozások után öszvegyűjté *Kerecsényi* mind a' magyar mind a' német seregeket maga körül; megmutatá eleven képekben nékiek a' várnak romlott állapotját, a' betegeknek 's fegyverteleneknek nagy számukat és hogy a' további ellentállás' lehetetlensége mellett a' tisztességes elmenetelt élébe kelljen tenniök a' bizonyos halálnak. — Ámúlva hallák ők ezen újságot mindnyájan; ő pediglen a' bátorságos elmenetelt magának a' vezérnek minden török szokás szerénti számtalan biztosításokkal ellátott írásával igazolgatá 's támogatá előttük.

A' vitézek némulva 's bámulva állongának mindnyájan körüle. Csupán *Vizi János*, ugyan azon derék szemes hős, ki előbb a' földalatti árkoknak levegőbe való fölvetetésökből rájuk háromló kárt és veszedelmet közelledőnek mondogatá, inté 's emlékezteté *Kerecsényit* a' Törökök által Tömösvár és Erdőd alatt rútúl megszegett föladásbeli kötéseikre, — sőt azon esetben is, ha e'

hitetlenek betöltenék annak minden pontjait: akkor is elébe tenné ő, esküjöknel fogva több más bajnok társaival a' dücsöséges halált illy gyalázatos megszabadulásnak, ha ki mint *Vizi János*, úgy gondolkodik és úgy érez: emelje föl tüstént kardját — Majd fele cselekvé ezt a' vitéz őriző seregnek. Másik fele szótalanul sűtő földre fejét 's kardját. — *Kerecsényi szólla* egyedül: „ki gyaláza engemet, úgymond ő, valaha bátortalanságomról? de ki harczolhat a' lehetetlenségek ellen? A' Török-vezér ünnepélyesen írásba foglalá az alkudozást, kezeseket is küldé közinkbe. Mi! veszedelmen és kétségen kívül vagyunk.“ — Aláíraték azonnal és az ellenség' táborába küldeték a' földadásbeli kötés, melyet a' Vezér is megerősítvén, csupán azt kívána még annak betöltendése előtt, fizetnék ki zabolázhatatlan Janicsárjainak egy hónapi zsoldjokat, hogy megnyernék részökre ezeknek is hajlandóságukat. — Cselekvé ezt is, minden ő fukarsága mellett, *Kerecsényi* készséggel. Négy ezer tallérokat küldé ő nyomban a' táborba; gondolván, hogy ezennel be vagyon immáron fejezve 's el vagyon intézve minden ő kötésök.

Alig pitymallott Mihály hava' 2-dikának reggele, (miután csupán öt nappal később egészen más kimenevelt vívott ki Sziget alatt a' halhatatlan *Zrinyi* magának és vitéz seregének; 's épen ezen két napok között halt el a' nagy *Szolimán* szigeti roppant táborában, midőn *Gyula*' romjai között szakadatlan élet és elevenség ébredett, hosszú sorokban rendelődzvén immáron a' gyalázatos szabadulás; — elől menének a' Parancsnok' cselédjei 's tanácsosi, azután szekereken a' betegek 's az egész vidékből a' várba menekedett népség, utól a' Vitézek lépdelenek, kiknek hosszas állhatatos ellentállásuk, méltán vitéz hős tettek 's viseleteknek számukba tétethetik. A' német vitézek 's lovagok legelől, azután

a' magyar gyalog csapatok takarodának ki a' roncsolt várból. A' Magyar lovasok, csapatjuk' közepette *Kerecsényit* vezetvén 's a' török kezéseket fűdözvén, hátul követék a' kivonuló sereget.

Kerecsényi a' Basa' sátorába vezettetett. Egész testében reszketve, határtalan dühösséggel pillanatjában, meredt szemekkel tekintte *Perszaft* rája, 's fölemelé jobb kezét. Ezen jelre 10 Janicsárok rohanák meg 's levetköztetik fegyvereiből *Kerecsényit*. — „Hah, *Kerecsényi*! te rettentő ostoruk és kinozójok a' Törököknek, te kegyetlen gyilkossa az én Alynak, hatalmamba keríthetelek valahára tégedet? Ime ládd, a' rettegett hős is szereti az életet, mellyet te szörnyeteg, kedvtelve oltál el sokakban ördögi kegyetlenséggel. *Aly*' vére, vért kiált ellened, halotti áldozatul szolgálland a' te véred ő nékie — el vele Belgrádba.“

Ugyan ezen pillanatban megrohanák a' számos török csapatok a' keresztyén Vitézeknek ritkúlt 's gyöngült soraikat. Csupán a' magyar lovasság menekhete meg nagyobb számmal a' mézárhlástól, mellyben a' betegek és megsebesültek sem kiméltetének meg a' dühre fortyant törököktől.

A' Basa kevés napok múlva *Jenőt* is kezére keríté. Azután Belgrádba sietett! — *Kerecsényi* nyomban elébe hozaték föld alatti tömlöczéből. Megmutatá a' keseredett Atya, fijának *Alynak* bebalsamoztatott holt testét nekie. — Ösmered te vérszopó keresztyén eb! ki volt légyen ezen Ifju? ösmered vonásait? — Tudd meg, kínosabb halál váraozik te rád, mint minövel megfosztád fiamat becses életétől. — Tudd meg, *Rebek* nyers fiad' anyjának testvérje, árula el tégedet! — Perczeneted lejár nem sokára.

Kerecsényi üres hordóba fenekeltetett. *Perszaff* Basa ízenként hegyes szögeket veretett beléje 's gúnymosolygva szemlélgeté, miként zakkant várának röges köves halmozatján, alá szöke Dunánk' habjaiba.

A' nyers ifjú *Kristóf*, csodálatosan megszabadulva néhány kevés Huszárral, Atyjának régtől megérdemlett, hanem borzasztó halálát csupán hat évekig élheté fölül. — Régi hatalmas nevének 's nemzetségének utolsó ivadéka, kinos utálatos halállal múlt ő ki, borzasztó kicsapongásainak elhatalmazott következeiseiben. — *Nikolszburg* a' Császár' birtokába került, ki ezt szíve' kedvenczének *Dietrichstein Ádámnak* adományozá. —

Némethy Pál.

7.

Polyklétus' utazása, vagy Római Levelek.*(Folytatás.)***Negyvenkettődik Levél. — Polyklét Crantorhoz.***Temetési Czeremonia. — Elégelés. — Sirkő 's a' t.*

Míg ezen vérengző esetek tartottak, saját sorsommal nem gondolva czél és menedék nélkül bolongtam Rómában 's bámultam azon, hogy ennyi veszedelmek között életben maradhaltam. Azon helyre, hol olly soká laktam, egy belső ösztön által vissza menni kényszerítettén, irtózva szemléltem azon most pusztán álló folyosókat, hol olly sokszor szám-talan Clienseket láttam könyörögni annak a' férfinak boldogságáért, ki már közülünk elenyészett, még a' rabszolgák is elfutottak; az a' kötél, melly őket egyesítette, el volt szaggatva; kiki a' maga megmenekedhetésétől aggódván, elhagyta az árván maradt házat. Mindenütt lehetett ebben a' nyomozások' jeleit látni, mellyek azoknak, kik talán elrejtezhettek volna, felkeresése végett a' legtitkossabb helyeken is tétettek; mindazáltal még sem rontatott össze semmi ezen vad emberek által, kik forróbban szerették a' vétket, mint a' kincset.

Octavius' familiájának régi képeit helyeiken találtam. Szent képek, így kiálték fel! boldogabb idők utóbb soraitokba fogják helyhezni azt, kinek szánakodása méltó maradványai most háladatlan földön fekszenek; a' Rómaiak irtózni fognak annak a' tiszteletre méltó főnek látására, mellyet ők olly méltatlanul feláldozták, 's bánatjok még felül fogja haladni mostani dühösségöket.

Midőn a' halgatásnak és halálnak ezen szomorú lakhelyét elakartam hagyni, hirtelen megfogta valaki karomat; hideg verejték folyt homlokomból, rettegve fordultam vissza, 's melly igen megvigasztalódtam midőn abban az emberben, ki így megrémített, Octaviusnak egy rabszolgáját esmertem meg, „hát itt vagy Polyklét monda, már régen kereslek; végre az a' remény, hogy talán itt foglak találni ezen házba vezetett engemet, jöjj velem.“ Megyünk, a' vezetőm nem sokára egy titkos ajtón egy tágas házba vitt bé, mellyet Dolabella házának esmertem lenni. Ennek nemes szíve nem láthatta szánakozás nélkül az én kegyetlen helyheztetésemet „'s jóllehet saját nyomorúságával is elég baja volt, még is meg tett mindent, hogy engem kiszabadíthasson.“ Ó Polyklét! így kiálta fel fájdalomosan nihelyt meglátott; alig folytak le egynehány napok miolta örömtől részegedve, 's a' boldogság ragyogó fényjével környúlva fiatal feleségemet ide hoztam, a' virágok, mellyek fejét koszorúzták alig hervadtak el, 's már gyász ruha foglalta el helyöket. De a' szerencsétlen Octaviával saját nyomorúsága nem tudta elefelejteni Luciusnak fogadott testvér bátyját, ezen név alatt fogsz ezután közöttünk élni. Ne legyen terhedre gyászos házunkban lakni, 's osztozzál azoknak fájdalmaiban, kik örömeiket veled megosztották. Óh hát élsz még! így szóllék áltölelvén őt, melly csuda-tétel által kerültél el azoknak kegyetlenségét,

kiket olly sok szin-csókók fegyverkeztettek fel életed ellen.“ „A' hiv Sertoriusnak köszönjük életünket, felele ő. Az atyám olly szerencsés volt, hogy egykor nagyon fontos szolgálatot tehetett neki; 's ezen nemes szívű ellenség azt emlékezetében tartotta. Nem félt Marius boszullásának magát ellene szegezni; 's a' mit talán ennél is nehezebben vihetett véghez; kicsikarta tőle azt az engedelmet, hogy a' szerencsétlen Octaviusnak a' végső tisztelet megtétethessék. Ezen halotti-czeremonia holnap fog tartatni, ha bár nem megy is most azon fényes pompával véghez, melly szerencsésebb időben téged bámulásra indított volna, legalább enyhíteni fogja egy árván maradott familiájának keserűségét. Vajha ezen feláldoztatott dicső férfinak árnyékát megengesztelhetné, 's az Istenek' méltó haragját lecsillapíthatná. De fordítsd el figyelmedet egy szempillantatig ezen gyötrő gondolatoktól 's csendesítsd le egy kevés álom által régtől fogva háborgó lelkedet, hadd legyen egy kis köz az eddig látott rettenetes vérontás, és holnap következő gyász-ünnep között.

Magánosan maradván mostani uj lakhelyemben, így szólék magamban: látom már hijában akarunk ezen kegyetlen 's egyszer'smint nagy lelkű Rómaiakat gyűlölni. Mikor őket mint halandóknál felsőbb voltságokat készülök csudálni, dühösségeik hirtelen utáltatják őket vélem 's minden boszszonkedásomtól elragadtatva benne csak vétket és vért szomjúhozó csuda állatokat vélek szemlélni, álhatatosan tartó jószágok, viszont háládatosságra kényszerite. Csudálkozásra méltó emberek, kik az Istenektől teremtetten rényekkel minden vétkeket, mellyeket azok megszenvednek egyesítitek, szünjete meg a' kettőből, olly csuda vegyítettéket csinálni, 's vagy érdemeljete meg

ez emberi Nemzet' hódolását, vagy legyetek megvételének és gyűlölségének örökös tárgyai.

Elmulván az éjszaka, mellyben a' nappal látott szörnyű esetek' képei álmomat szüntelen háborgatták, Dolabella hozzám jött: „Jer menjünk monda a' szerencsétlen Octavius' házába, márt holt testét oda vittük. Szabadosai és rabszolgái, kik nálam kerestek mindig helyet, ezen szempillantatban urok' halotti-pompájának elrendelésében foglalatoskodnak, nekem kell a' fija képét viselnem, 's talán te is kész lesz ezen kötelességet velem megosztani.“

Az a' mit itt latni fogsz, így szóllott tovább, csak hijánossan fogja mutatni, hogyan szoktuk rokonaink' hamvát megisztelni. Az a' szomorú történet, melly Octavius életének véget vetett, nem engedte meg gyermekeinek, hogy őt halálos ágyán körül vették, 's utolsó lehelletét elfogadták volna. Nem lehetett nekik szomorú szívvel szemlélni a' békességnek egymásra gyorsan következő elnehezedéseit, mellyek minden előtt eloszlásához visznek, a' nélkül, hogy akármelly képzelt mesterség is ellent állhatna; nem érezték azt a' gyötrő kétséget, melly a' mélyen megszorodott rokonokat azon rettenetes szempillantatban kinozza, melly mind az élettél, mind a' halállal egyaránt határoz. Ollyankor a' gyermekek atyokhoz járulnak, az utolsó csókot adják neki, mintha magokhoz akarnák fogadni azt a' lelket, melly halhatatlan céljához repül. Hogy bizonyosok lehessenek kimulása felül, a' körülötte lévők fennszóval kiáltják őt nevénel fogva, ezen kiáltást, (Conclamatiónak neveztetik), négyszer ismétlik egymás után. Néha hadi-kürt vagy trombita is harsog a' hallottak' szobájában. Ha egyszer a' gyászos ítélet ezen szóval conclamatum est, ki vagy mondva; akkor a' Libitinariusoknál vagy Libitinának a' halottak Istennéjének templomában tartanak min-

dent, valami a' temetési czeremoniához szükséges; ők gondoskodnak vivókról, strázsákról, sírásó asszonyokról 's a' t. is. A' megholtnak rangjához, vagy a' rokonoknak gazdagságához képest, ezekkel az egész temetésért szokás megegyezni bizonyos summában; melly temetési költségnek (arbitrium) nevezetik; 's mellyhez mindenkor különösen egy darab pénz is adattatván, az, az Istenné oltárjára tétetik, 's előbb egy Urnába vettetik; ez az Urna bizonyos tekintetben halotti lajstrom gyanánt szolgál. Mikor minden el van rendelve a' Libilivánusok némmelly szolgálkat küldenek, kik Polinctoroknak neveztetnek, ezek a' holt testet langyos vízzel megmosásák, azután illatos és erős szerrel a' mindenkor korán jövő rothadásnak gátolása végett békenik, 's rangjához vagy hivatalához illő öltözetben a' pompa-ágyra kinyújtóztatják. Azután virágokkal megkoszorúva ki teszik a' tornáztba, lábait az ajtó felé fordítva, 's az ágyról leeresztve, hamar leendő elmene telét akarván jelenteni. A' ház ajtója eleibe mindenkor egy cziprus ág állítatik; hogy ezen gyászos jel a' történetből ide jöhető fő-papot a' házba menéstől vissza tartóztassa 's ama tisztátalan lélektől megmentse, melly reája nézve a' holt testnek csupa látásából is származnék. Minthogy ilyenkor minden nyitva van, szüntelen strázsák vigyáznak a' halott körül; némelleyek cziprus ágakkal a' bogarakat űzik el, mások a' szobában fel 's alá járnak, hogy minden rendetlenségnek elejét vegyék.

Minekutánna a' test két egész napig ki van tértve, akkor következik végre a' temetés' ideje. Reggel egy kiáltó szélyel jár az utszákon, 's ezt hirdeti fennszóval: Mindeneknek, kik N. N-nek N. N. fijának temetésén jelen kívánnak lenni, ezennel tudokra adatik: hogy a' temetési pompa tüstént kezdődik, a' holt test ezennel kivitelik a' házból,

Ezekből állanak a' vellejekre nézve azon czeremoniának előkészületei, melyet most szemlélni fogsz. A' mostani szomorú környülmények között csak igen hiányosan találhatnak ezek helyet; minden nagy sietséggel történt, sietnünk kell, azon engedelemmel élni, melyet egyetlen egy szó ismét vissza vehetett volna; 's csak az Octaviusok nemzetségének tagjait 's ezeket is csak ritkán hivathattuk öszve, attól tartván, hogy a' nép között veszedelmes 's egyszer'smint haszontalan zendülést ne okozzunk.

Mire ezen szókat elvégezte, elértünk azon házhoz, melly tegnap este rémitő pusztaságot mutatott. Most minden az előbbeni formáját látszott visszaadni; a' Cliensek 's a' szolgák szokott helyeiken voltak, 's urok' elvesztését magokban siratván, úgy látszott féltek azon történetekről emlékezni, mellyek azt okozták.

Hogyan írjam le azon fájdalmat, melly szívemet elfogta, midőn annak szomorú maradványait láttam, kit annyira tiszteltem? egy pompás ágyra volt holt teste ki nyújtóztatva; most is kezében tartotta a' hatalom-jelentő páltzát; egy bársony fedező eltakarta azon sebeket, mellyeket ábrázattyán kegyetlen kezek ejtettek. Fájdalmamnak engedvén, megfogtam jéggé vált kezét, 's ajakomhoz nyomván így szóllottam: „Oh nemes 's nagy lelkű védelmezőm, te ki második atyám voltál, méltóztassál kegyesen elfogadni szeretetemnek utolsó jeleit, 's legyenek ezen háláló könnyeim előtted kedves áldozatok.“

De már a' temetési Czeremonia' elrendelője, ki itt Designatornak neveztetik, mindent elkészített; 's minekutánna kinek-kinek helyét 's foglalatosságait kiszabta, jelt adott a' menésre, 's a' számos késérősereg elindult. Elöl egy kürtölőnek (Buccinator) vezérlése alatt a' síposok' serege ment lassu lépé-

sekkel, 's szomorú hangok zengedezése között. Utánok nagy számmal következtek a' sirató asszonyok (praeficae), kik mindenkor készek pénzért könnyeket hullatni, 's kiknek lármás jajgatása az igaz fájdalmat, melly mindenkor csendes és halgató szokott lenni, akadályoztatta. Míg némellyek közzülök zokogtak, kétségbe esés jeleivel melyeket verték, mások Octavius' dicséretére, hymnusokat énekeltek; egy kis idő múlva felváltották egymást, 's a' kik előbb sirtak, azok kezdetek énekelni.

Ezen asszonyok után sok Cliensek mentek meggyújtott fáklyákkal. Egy kis távolyságban a' holt test vitetett bársony ágyon, melly Octophoronnak nevezetik, minthogy azt nyoltz legközelebbi rokon viszi; a' tizenkét Lictorok, a' consuli méltóság' jelei, előtte mentek fekete ruhába öltözve 's vessző kéveiket le felé fordítva; az ágy mellett két felül több férjfiak mentek katona ruhában; ezekre részszerént azon koronákat vitték, melyeket a' consul nyert, részent az általa az ütközetekben elvett zászlókat és fegyvereket.

Mások régi eleinek képeit hosszú dardák' hegyeire függesztették, mellyek között Octaviánusnak hamarjában készült melyképe is tündöklött. Bámulva láttam egy sereg bohóskodók között, kik a' halottas-ágy után mentek egy Archimimust, ki Octavius' mindeonapi ruhájába felöltözve annak szokott mozgásait utánozta, 's az által a' nézőket annak természeti szokásaira emlékeztetni akarta, néha még azokhoz, kik hozzá legközelebbiek voltak; annak legtöbbszer hallott mondásait is intézte, próbálván szózattya hangját utánozni és saját kifejezésével élni. Akármelly komoly és tréfálástól megvált legyen is ezen utánozás, nekem még is helytelennek látszik az illy szomorú környülmények között. Ha egyszer az ember nem él, tsak legnemesebb vonásaiban kell azt mutatnunk.

Aztán a' szabadosok jöttek, kiknek mindnyájoknak a' szabadság' süvege volt fejökön. Jóllehet czeknek száma most is elég nagy volt, de még is sokkal nagyobb lett volna, ha egy váratlan halál a' legnemesebb szívű embert nem gátolta volna szolgálai eránt jóságának utolsó bizonyosságát adni. A' Rómaiak egész halálokig pompaszeretők lévén, szeretik abban a' szempillantatban, mellyben életök megszűnik, annak édességeit azokkal-is kóstóltatni, kik mindaddig csak bajait esmerték.

A' szabadosok után, a' gyermekek, rokonok és jó barátok jöttek; mindnyájan gyász-ruhát viseltek, de az ifjú Octavia az uralkodó szokással ellenkezőt akarván mutatni, feje ruhában, széllyel ódott hajjal, fődözetlen fövel 's meztláb jelent meg, férje pedig bé takart ábrázattal. A' jelen lévők akármelly rang és hivatalbeliek voltak is, semmi külső jelekkel sem különböztették meg magokat; az arany gyűrű helyét vas gyűrű foglalta el. Az egész sereget a' halotti-czeremonia' elrendelője rekesztette-bé, ki előtt a' halotti-kenők (sollunctores), koporsóvivők (vespillones), és a' Vénus Libitina szolgálattya'hoz tartozó különbféle segédek mentek. A' holt testet számtalan köznép' sokasága követte.

A' késérő sereg a' Forum felé vette úttyát, mellyen megállapodás nélkül keresztül ment. Más szerencsétlen időben a' szólnoki-szék előtt meg állott 's ott egy a' Senatus által rendelt szólnok, rendszerént a' bánatra méltónak legközelebbi rokona, fölötte halotti-beszédet tartott volna. Ezen megtiszteltetést a' nép rendeli azoknak, kik míg éltek, az Ország' legfőbb hivataljaiban magokat híresekké tették; sőt még az ilyenek' feleségeikre-is kiterjesztette, miolta 360-dik esztendőben a' Római-asszonyok egy veszedelmes történet alkalmával, drágaságaikat a' hazának feláldozták.

Róma piatzáról a' késérő-sereg Mars' mezejére ment, hol a' testet megégetni kellett, minthogy a' 12 táblák ezen czeremonia' véghez vitetését a' városban *) nem engedik meg. Egy tágas kerítésben emelkedett fel oltár formájára a' halotti máglya, a' szerencse' hajótörése, 's a' szerencsétlenség utolsó menedéke. Ez igen száraz tser- fenyő- és gertyánfa hasábokból áll; 's hogy könnyebben meggyulladjon, a' hasábok' körei papyrussal, szurokkal és más égő matériákkal töltenek-bé; véteknek tartatnék már valamire használt fát, e' végre fordítani, sőt faragott és simított fát sem szabad venni. Minnekutánna a' máglya drága illatú szerekkal megöntöztetett, reá tétetett a' holt test, lemettztetvén róla egy uj, mellynek külön kell eltemettetni. A' szemek feluyittattak, az Istenség eránt tartozó hódolás gyanánt nézettetvén ezeknek az ég felé való fordítása, 's szájába egy darab pénz tétetvén, hogy a' fősvény Chárontól az árnyékok' országába való általvitetést megvehesse. Ekkor Dolabella és ifju Octavia, az utolsó csókot adták az attyoknak; azután az első, mint legközelebbi rokon meggyújtotta a' máglyát; de fére fordult ábrázattal annak jeléül, melly nagy fájdalommal teszi semmivé az olly kedves maradványokat. Tüstént láng és füst emelkedett fel a' levegőbe, mellynek egy éppen akkor támadott nagy szél még nagyobb erőt adott, 's egyszer'smint ugy is nézettetett mint Octavius Maucesseinek, megnyugtató-

*) Ezen tilalom a' tüzi veszedelemnek akarta elejét venni. A' Basilica Porcia, Clodius testének megégettetésekor meggyulladott 's elégett. Némelly nemzetségek p. o. a' Valeriusoké, Fabriciusoké 's a' t. a' városban való elégettetés jussával bírtak, de a' közbátorság tekintetéből önként nem éltek ezen jussal; hogy mindazáltal jussok feledékenységbbe ne menne, halottjaikat a' Forumra vitték, ott égő fáklyát tettek a' halottas ágy alá, de azt tüstént tovább vitték; 's másutt ment véghez az elégetés' czeremoniája.

sára szolgáló szerentsés jelenség. Fegyverei 's mindennapi ruhái, a' lángba vetettek, még a' papok számokra is ekkor feláldoztatott barmoknak vérét is reá öntözték. Közel a' máglyához hamarjában egy harczoló-hely készítettett, hol Gladiatorok viaskodtak, mintha a' halálnak még nem lett volna elegendő áldozattya. Egy különös elegyítés szerint a' halotti-ceremoniához sokszor szekéren való pályafutások, 's színjátékok is kapcsoltnak, 's néha a' pompa-szeretés mértékletlenségében, még a' jelenlévők meg is vendégeltetnek; de hogy a' vendéglés vig mulatsággá, millyenné azt a' két nemek' együttléte rendszerént tenni szokta, ne válhassék, az asszonyok belőlle kizáratnak; azoknak jelenléte szentség-törésnek tartatnék. Publius Sempronius egyedül azért vált-el feleségétől, hogy ez a' halotti-játékokon jelen volt.

Mikor a' holt test egészen elégett, 's a' láng, illatos szerek reá öntése által eloltatott, Octavius' gyermekei annak hamvát öszveszedték, melyet könnyen megtalálhattak, minthogy előre-vigyázásból a' holt test amianth-kőből készült gyoltsba takartatott-bé. Megöntözték azt borral és téjjel, azután egy arany Urnába töltötték, melly az Octaviusok' temető-helyébe tétetett.

Az áldozatot tévő pap, a' jelen lévőkre háromszor hiutett szentelt vizet, egy olaj-ággal, melly meglévén, a' sirató-asszonyok közzül a' legelső ezen innepi módon mondott szóval botsátotta el a' gyűlést: elmehettek (ilicet). Ekkor Marcus Cnéjus Octavius nevének háromszori említése után, mindenek ezt kiáltottak; Isten hozzád! Isten hozzád! Isten hozzád! mi-is utánad megyünk, mikor a' természet által kijegyzett rendben következünk.

A' jelenlévők most nagy részént elhagyták bennünket csak Octavius' rokonai, baráttyai és szabado-

sai maradtak hátra. Utunkat azon gyászos hely felé vettük, hol a' földnek minden nagysága elenyészik. lassu lépésekkel, lesütött szemekkel mentek, mély tsendesség uralkodott közöttök, alig szakasztatva félbe még a' könnyhullatásoktól-is, mellyek sokkal szívből származóbbak voltak, mintsem hogy lármások lehettek, ezen kisebb kísérő-sereg, melly tsak a' jó barátok és hűséges szolgák kevesebb számából állott, olyan szívreható indulatot fejezett-ki, mellyet az előbbeni nagyobb seregben nem lehetett észre venni, 's én bennem sokkal fájdalmasabb érzést gerjesztett, mint a' mellytől addig elfoglalva voltam.

A' Mars-mezején túl érvén a' Tiberis partján mentünk, balkéz felől hagyván Mucius' réttyeit, mellyek azért neveztetnek így, minthogy azokat Mucius Scaevola vitézsége jutalmául nyerte; egynehány Stádiumot hátra hagyván, megláttuk célunkat a' temető emléket. Cnejus Octavius Praetor a' Consul' nagy atya építette azt Görög-országból visszatérésekor, hogy magának és maradékainak, temető-helyül szolgálja. Ezen épület egy kis templomhoz hasonlít; formája négyszegletű, teteje kerekded, 's előtte négy egyszerűen, 's nemes ízléssel készült oszlopokon egy kis folyosó állott, vas rostély kerítés körül; azon kívül állottak meg, a' bennünket követő rabszolgák. Mi bé mentünk az emlék' belsejébe, közepén egy kis óltár találtatott, mellyen myrha és tömjény gyujtatott-meg. Kiki meg-csókolta utólszor a' szent Urnát, melly aztán egy e' végre készült, földalatti boliba tétetett le, egy meggyujtott méttel együtt, melly a' közvélekedés szerint soha sem aluszik el. A' Kryptából kijövetelünkör Dolabella így kiáltott fel: atyánknak és barátunknak szent hamvai, legyen nektek könnyű a' föld, melly titeket örökre fedez! Ezen óhajást minden jelenlévők ismételték, 's aztán szép rendel vissza mentünk.

A' nappali foglalatosságot, innepi vendégség fejezte-bé. Kilentz nappal utóbb még egy másik következett Novemdiale név alatt. A' kettő között lévő idő, isteni tiszteleti gyakorlásokra fordítatik. Idege-nektől semmi látogatás nem fogattatik-el; az atyafiság gyászol és szomorkodik, 's tagjai sem különös, sem országos dolgokban nem idéztethetnek törvényszék eleibe. Végre tizedik napon a' ház kiseprés által megtisztittatik, mindazok is, kik benne laknak tüzen való átlépéssel megtisztítják magokat, aztán kiki vissza tér előbbeni foglalatosságára. Ezen utolsó innep demicálénak neveztetik, 's rendszerént a' nép között ajándékoknak kiosztása által megyen véghez. Illyen szembetünő pompával mutatják ki a' főrendű Rómaiak, az ő rokonaik eránt való szeretetöket, és azon tiszteletet, mellyel azoknak hamvai eránt viseltetnek. Egy nép sem haladta őket felyül az illy szent kötelességek' innepi módon való tellyesítésében. Halotti-pompájoknál könnyen meg lehet különböztetni az igaz gyermeki szeretetet, attól a' fényüzéstől, melly annak csak álорczáját viseli. Az első mindenkor egyszerű, és szívreható módon fejezi ki magát; egy szó, egy sokat mondó könnyből áll beszéde. A' másik hijjában próbálja a' fájdalom jeleit utánozni; szemfényvesztéshez folya-modik, minthogy a' szívre nem tud hatni, 's azoknak, kik ezen álорczát viselik, homlokokon lehet olvasni lelkök' ürességét. De itt Rómában a' mértékletlen pompa-szeretés az embert még abban a' szempillantatban is kíséri, mellyben semmiségét kellene megesmérnie; 's a' haszontalan költségeskedés arannyal és bársonnyal fedezi be azt, a' kinek már tsak egy kevés urnára van szüksége.

A' holt testek' elégetése, a' mint hallom nem igen régi szokás, még most is mutattatik az a' hely, a' hová a' jeles tulajdonokkal ékes

Numa eltemettetett. Némelly híres familiák, p. o. a' Corneliusoké megmaradott a' régi szokás mellett. A' gyengekorban meghaló gyermekek is a' régi szokás szerint temettetnek-el.

A' közrendű polgárok' végső megtisztelése kevesebb költséggel megyen véghez. Négy emberek, kik koporsó-vivóknak (Sandapilari) nevezetnek, egy koporsóban viszik őket ki; fejök mezitlen, csak virág koszorú van rajta, beleszerető Máneseik engesztelésére nem omlik Gladiatorok vére; holt testök nem égettetik-el, hanem csak kőből vagy égetett agyagból készült hosszú koporsókba szokás tenni, melyekre nevök és rangjok feljegyeztetik, 's legnevezetesebb tselekedeteik 's jó tulajdónaik is bé vésetnek; 's álltallyában minden megtétetik, hogy a' rövid életnek, melyet az Istennek úgy látszik nem örömet adnak, mennél tovább és állandóbban fenn lehessen nyomait marasztalni. — Végre halandó részök mellé egy kis cserép-edény is tétetik, melly könnyedénynek (vas lacrimanina) nevezetik, 's mellybe néhány a' gyermek szemeikből hullott könnyek záratnak: egy szerény és tiszta áldozat, melyet a' pompának semmi mesterkedése sem érhet fel; annak a' szerentsés közép-szernek öröksége, melyet minden emberek dicsernek, 's mellyből még is mindenek fellyebb menni törekednek. —

(Folytatása következik.)

S. K. J.

8.

UTAZÁSI LEVÉL-TÖREDÉK.

(Nagy - Kátáról.)

F lórim! Ezen hanyatló hónap 5-dikén kiszállongék laktombul Tisza tájára; — 's hidd el szép jegyzékekkel gazdagodott irományaim kised tára; — de hidd el barátom azt is, hogy miket nem akartam, nem vártam, azokat kéntelenitém rajz-ónom (cerusám) tárgyul vállalni, 's így meggyőződni arról, mit Gróf Széchényi István' könyvének 106-dik bölcs lapján monda t. i. „*Annyi fiatalsági erővel, olly közel állni a' dicsőség forrásához, mint mi állunk; 's azokat még sem nyitni soha meg, olly kín, — hogy azt - - - csak nevetve türrhetni.*“ — Barátom! te is tudod jelenkori szellemünk mi dicső czél után sohajt, melly a' csinosbulás; azon óriási vállak, mellyek tudós egyesületek sorában györnyedtlenül viselik, honunk, nemzetünk nyelvi virágzására ezen örökítettő terhet, meg nem nyithatják azon *dicsőség forrásokat*, mellyeknek ha szabad mondani: vak erejin könnyez Szécsényink, ha csak távuli erő is, nem támogattya azokat. — Scythia eleink megvitták volna é magyar földünket, ha csak ön magoknak hagyattatva, ön fegyvereiket villogtatták volna, segéd kar nélkül, honunk' határi közt? 's a' t. Illy arányban állanak Pesti tudós egyesületeink is; — egymást érik a' jutalom kérdések, — kettő vagy három a' felelő, — egymás után hirdettetnek a' szép művek, annyi az aláíró; — egymást váltják fel a' folyóiratok sajtó alatt, — 's nincs a' ki olvassa 's a' t. Ez segédesség, annyira élledő nemze-

tisedésünk pályáján? mit tudáljuk, ha nincs *Szemlélő*, — nincs *Élet és Literatura* 's a' t. mert nincs a' ki az elsőt szemlélje, vagy a' másodikba éljen!!! — Jól mondá nagy emlékü írónk Fáy András ezt: „*semmit olly bölcsen a' természet az írónál nem szoktatott, mint azt; hogy írásánál ollykor ajkai közé szorítja tollát, — annak jeléül: hogy az író, ma holnap tollát rágni kéntelen lesz.*“ — De talán kérded már, édes Flórim, mi jegyzéket tevék utamban? — pirulva valloam meg, 's tőled meg sem tagadom, — ha senkinek sem szóllasz: én Barátom, Czeglédi, Nagy-Kőrösi pósta hivataloknál tudakoztattam, vallyon több rendű 's számú Folyó-írá-sok, Ujságok járnak-é? — olvasó-eggyesületek vannak-é? ouokákra által szállittandó könyvtárak állittatnak é? — Köz hasznu nemzeti Intézetek alapittatnak-é? — olly helyeken: a' hol a' mint a' népesedés, úgy a' tehetség virágzó! — Az első kérdésre vala az igenzet, — a' többire! — Sőt olly helyre is akadék, a' hol öszvesen 15 ezer csinosult lakosok közt, alig jut az illető posta hivatalnak egy ingyen példány Ujság. — Mit mondasz erre Flórim! illy eszközök mellett hajnalhat e' felettünk a' valódi hon-szeretet, várhattuk e az ebből háramlandó nyelv, 's így nemzeti mívelés? remélhettyük e, hogy későbbiekünk áldani fogják jelen egünket, melly a' Magyar, tette Magyarra? Ah jer Hazám, szép Nemzetem, élledj ezen mívelési fejlő egednek egy elszánt kebellet; ne kiméld filléredet le tenni e' jelen hon-nosodásunk' oltárára, nyelvünk, nemzeti mívelésünk áldott kincséért. — A' Magyarok' Istene jutalmazza-meg valaha maradékokban horostyánzott hála tömjényed', dicső áldozatod', nagy neved' koszorús emlékeit.

Csernyánszky.

9.

AZ ARISTARCHUSOKHOZ.

Azt kiáltom ama' Schweitzival, ki belletristicai türe-
delmet hirdete: Békeség tinétek, Aristarchusok és
tudós kritikusok, kik mindig csak költőink és szép lel-
keink' háborúit, csatáit, diadalmit és pusztulását emle-
getitek! Csak egy kis emberiséget és türe-
delmet! így kész a' békesség; én legalább bátor vagyok annak mód-
ját következő jegyzetemben megmutatni:

Mindenekelőtt egy alapmondás' igaz voltát kell meg-
ismernünk, uraim, hogy a' pártefeleket egymással meg-
egyeztetésre bírassuk. Az alapmondás ez: *az emberek'*
aestheticai ítéleteik mindaddig nem lesznek egygyé, valámig
érzetekre nézve nem egyformán vannak organisálva, 's
erkölcsi műveltségökre nézve különböző fokon állanak. Ha
e' thesis igaz, úgy *aesthetica'* ügyében műbíróink' min-
den csálhatlansága nevetséges praetensiokint fog el-
enyészni. Felfogadok, hogy ha belletristicus párthőseink
ezen pont' valósága felől practicus ész által felvilágosod-
tanak volna, parnasszunkon nem sokára ezt a' szöveget
hallanók: *pax vobis!* De látom eleve, hogy ennek eli-
gazítása végett egyik pártfél sem fog alkura lépni. Ez
kényszerít engem azon mi Schweitzinkkel a' dolgot
más uton venni pártfogás alá.

Kik a' Németek' kedvenczirói? — Bizony nem csu-
pán ama' nagy költőink, kik *Horác'*, *Boileau'*, *Bat-*
teaux', *Sulzer'* és *Lessing'* rendszabásik után indulván;

énekeikben halhatatlanságokat zengék-el a' világ előtt. Ezek' publikuma nagyon kicsiny. Ezek csak a' miveltebb népesoport' kedvencei. Kivánjátok é a' németek' kedvenczírót megismerni? Menjetek a' végett holmi kölesönző- és olvasó-könyvtárakba; nézzétek ott a' könyvczímtárakat, tudakozzátok, kinek munkáit keresik leggyakortább? — Vizsgáljátok-meg a' vásári czímtárakat, és látni fogjátok, kinek irományi dicsekednek többszeri kiadással? — Menjetek a' játékszínekbe, 's kérdezzétek ott: kinek művére jelennek-meg legtöbben és legnagyobb vágyal. — Az urak nevetnek, édes Aris-tarchusim, és azt kívánják, hogy az írók tökéletes remeket adjanak. Ez nem czélirányos. Mellyik a' legnemesb czél minden szép művekben, a' philosophusra és a' státus' emberére nézve? Az, hogy a' népre hassanak, a' durva elméket nemesítsék, és a' vadságot szelidítsék. Gondolják e uraimék, hogy vagyonosb falusiak, kézművesink, kalmáraink, senátorink 's a' t. fognának kezökbe valaha könyvet venni, ha németeknek nem volnának egyéb nézőjátékaik, mint *Göthe' Iphigeniája*, *Schiller' Don Carlosa*; 's ha nem volnának egyéb regényeik, mint *Jakobi' Waldemárja* 's *Wieland' Agathonja*? — Culturának minden különböző nemeiben megkivántatik ugyanazon különféleség az írókban is. Magában véve sokkal többet ér, ha valaki az ő korbelijinek lehet kedvenczírója, mint egy literaturai-ujsnak.

Középszerü munkák' olvasása mellett általán fogva kiemeltetik a' nép az ő durvaságiból, 's odajut, hogy utóbb nagyobb mestereit is tiszteletben fogja tartani. Munkák' érdemit nem a' kritikusok' kis csoportja, hanem azon néposztály' helybenhagyó ítélete határozza-meg, mellynek értelméhez 's megfoghatóságához alkal-mazottan jövének napvilágra. — Ezenkívül illy becsmérték még a' dologhozértők' világában is mulékony, mint

a' divat (módi). A' változandó ember változásra lévén maga is hajlandó, új és új divatot kíván. Itt az írók úgy lépnek-fel mint a' *marchand des modes*-ek, de műveik, mihelyt a' divat megavúl, feledéssel jutalmaztatnak. — Miért zúdultok tehát olly dühös indulattal, *Schlegel*, *Tieck*, *Novalis*, *Pellegrine* 'sa' t. urak' klingklang-jai és mysticus játszadoási ellen? — A' divat eltűnt. — A' *Wandsbecker Bothe*, *Asmus* (már ma feledve van) és *Göthe*' némelly aprósági mozgásba hozák irás' manierjában az apostroph- és gondolatjelekkel való élést, hogy az naivságot és erőt jelentsen. — Feltűnének a' Bárdok. *Kretschmann* és *Sined* (anagramma *Denis*-ből) előálltak, 's velök a' zordon éjszak' mythológiája vagy mesevilága is. *Wodan* a' tiszteletreméltó *Zeusz*-nek, *Freya Venus*nak izene hadat. Akárhova figyelünk, mindenütt egy Bárd ordított. Megjelentek most a' költői költők (die poetischen Poeten), és szokások szerint kibeszélték magokat homályos hangzatkákban (Klinggedichten); megvetnek ezek mindeneket, valakik az ő sonettóik' magas fokaig fellebegni nem tudnak, 's mint-hogy minden ellenmondást gyűlölnék, néha olly gorombák és illetlen magaviseletűek, mint hajdan a' fő geniek és a' Bárdok valának. 'S mi a' következése? — Egy kis idő múlva el fognak felejtetni, mint fő zsenik és Bárdok' lármája is. — Francziák a' könnyű, vidám és nyájos elmésséget szeretik. Angolok azt a' mi erős, bátor és különös. A' Németek pedig különösen hajolnak minden csudálatoshoz. Szép literaturájokban olly divatok, mellyeknek csuda volt alapja, mindig tartós szerencsével birtanak. Illyenek tudtommal a' Robinzonádok, úgy, hogy Európának minden tartománya, Német-ország-nak majd minden kerülete, sőt az idegen világrészek' tartományi is, nagy idők' folytában, olly történeteket állítanak-elő, mellyek az alghieri rabszolgasággal jötte-

nek szövedékbe, a' tengeri rablókkal sok bolondságot űztek, végre egy lakatlan pusztta földön vagy szigetben egy sziklavárat leltek, ott királyságot alkottanak, melyről azóta sem *Büsching* sem *Fabri* semmit sem hallottak.

Végre mindenek megunák az örök régi lantot. *Siegwart* megjelent, 's azonnal békét hagyának a' déli tenger' szigeteinek és a' korzárokknak; de másfelől elég baj volt a' holdvilággal és a' könyhullatásokkal. *Werther*' gyötrelmei pisztolyt adának az érzelgő világ' kezébe. Jobbról, balról agyonlövések hallattak; klastromokban sorvadozott és sírhalmok felett hala-meg minden, 's e' nyomoruság több ideig tartta. Ki az olvasó könyvtárat megtekinti, minden fáradság nélkül fogja tapasztalni, hogy a' *Siegwartok*, *Burgheimek*, *Therézák*, és a' holdvilágból merített minden más szerelmeskedések, már most csak szobaleányoktól, szakácsnéktől és felpallérozottságu mesterlegényektől olvastatnak gyönyörrel és epesztő könyhullongásokkal. — A' szende 's szerelemtől epedő alakok, utóbb a' régi lovagok, kuruczfutások 's a' t. által hamar elgázoltatának. Most láncsatörés, leányrablás, szarándokság és gyilkosság jövének divatba. *Weber Vitus*' regéi az előidőből drágákká tevék a' félrevetett régi kronikákat. Minden ember lovagot, tourniert, värelhagyást óhajtott; mindenik a' kisvárosok' cancellariai stilusán beszélt, 's azzal igen sokat állított maga felől. Szerencsétlenségre *Huber* emlékezetbe hozá a' *secretum criminale judiciumot*, Nagy lón most a' baj mindenütt. Császár, ország, mind elveszték a' magok igazságát; a' legjobb lovagok általadattak a' szent ítélőszéknek; de ez, az ököligazságnak (*Faustrecht*) véget nem vetván, a' bajt még inkább nevelte. — Így a' lovagregények' annyi ostorai és gyilkolásai után semmi csuda sem volt, ha a' halottak' lelkei megjelentenek. *Schiller* a' léleklátás' észké-

pét (ideáját) élénken előadta; 's ennek következtében mindenik annál több lelkeket látott, minél kevesb lélek vala önmagában. A' feldúlt várak' romjai kísértetek' tanyáivá lettenek. Minden könyvboltok tömve valának elszállott lelkek' megjelenésivel, lélek-exorcizálókkal és látókkal, nemtőkkel (geniusokkal), körülsugárzott szüzekkel, 's más efféle tündérekkel, és a' lipcsei vásárlajstrom' regénycikkelye egy tökéletes névtára volt a' Cöcyton lebegő árnyaknak. A' lovagtörténeti rendtelenségeknek egy második következése lett a' közönséges szerzetek' rémítő sokaságának eredete, hogy a' gonosztévőket megbüntessék. Már most mindenfelől ólálkodtanak a' frigyes bajnokok, minden szögletekben. Voltanak titkaik némelly nagy hatalmu társaságoknak, mellyek homályban vagy alattomban az egész világot kormányozák. A' lovagok', lelkek' és szerzetesek' utolsó maradványa még most is behat az olvasás' nagy világába, noha csak gyenge erővel. Mert más hősek támadtanak, és a' német keresztyénség' szeretetét azok nyerek-meg. *Abüllino* maga is csak egy utóképe a' schilleri *Moor Károlynak*, még is a' legroszabb semmirevalókból egész légiót hiva-be Narancs-országból a' német földre. Koborlók és zsványok hirtelen kitolák a' lovagokat, lelkeket és szerzeteseket. *Vulpinus* maga betölté Német-országot egész csapat gyilkosokkal. Mielta *Rinaldo Rinaldini* a' kardjával egy kis darab kenyeret kapott, azonnal zsványok' és korhelyek' rubricája lőn a' lipcsei vásári könyvczimtár. 'S ezen alávaló zsványok maig is kinoznak bennünket, mintha semmi politzia sem volna e' világon. Csak addig óhajtnék még élni, mikor azt megláthatnám, milly új jelenet fogja e' dühös fajzatot elűzni. — Így változik szép literatura világában a' divat. — Ki beszél már ma *Miller* felől? Ki gyönyörködik még ma is *Sined* Bárd-báljában? Ki találja *We-*

ber Vitusnak „Gramsalbusse“ című munkáját szépnek?
 — Kevés évek' multával minden zsivány és bandit
 történetek feledés' özönébe fúladnak, és csak a' poetai
 poézis fog még élni az emberi gyarlóságok' történeteiben.
 — A' miveltebb, és így a' nemzet kisebb részé-
 nek számára irnak első rangú költőink; a' kevésbbé
 művelt népcsoport' számára irnak a' *minorum gentium*
 költők, azok' szükségéhez 's megfoghatóságokhoz alkal-
 mazva. Ezek azok, kik nemzetünket a' művészség által
 közvetetlenül csinosítják és nevelik; ők azok, kik a'
 bárbárt emberré teszik a' költés' varáslatival. Ezt soha
 nem kellene hozzáértőinknek és műbíráinknak elfeled-
 niök, hogy ítéleteiket — ezen szempontból indulva —
 mind inkább tökéletesítenék.

N. A. Kiss Sámuel.

10.

DENISHEZ AZ ELÜZION' LAKOSÁHOZ.

Szívbeli szomorúsággal kel jelentenem az urnak, szelíd és jó Denis! Szkeptikusink' azon véleményit és szörszálhasogatásit, mellyek az urnak két kedvenczköltőit, Ossziánt és Homért érdeklik. Az emberi tudatnak ezen csalódásit senki előtt sem vallhatom-meg nyiltabban, mint az ur előtt, ki hajdani tanítóm volt. Itt van a' tarkabarka társaság, Homér és Osszián, és a' mi műbiráink' szkepticismusa. — Mióta a' skót Macpherson, 1776-dik évtől kezdve, ama Scót hősnek és költőnek, Ossziánnak, epikus énekeit a' világgal megismerteté, egész Europa legforróbb enthusiasmmussal fogadá azokat, minden nyelvre lefordítottak, Homér' szüleményihez hasonlítatván, igen sok költők utánozák azokat. Ki olvasá Szelma' énekeit, Fingal' és Oszkar' tetteit megindulás nélkül? — Elbeszélte Macpherson, milly fáradtsággal gyűjté 's szerkezteté ő azon éneket Skótziaiban, hol azokat a' hegyek' lakosi még az elavúlt nyelven mondogaták-el egymásnak. Ő ebben magának semmi más érdemet nem tulajdonított, mint azt, hogy ő Ossziánnak egyszerű fordítója volt. Egy angol történetíró az ossziáni énekek' homályos szövevényiből egy világos egészt próbála teremteni, 's azzal Nagybritannia' régibb történetit megmagyarázni. — Mi lett ebből utóljára? Macpherson igen megilletődék azon, hogy már egy könyvecskét adván világ' elébe, azt senki sem

magasztalá. Hogy magát figyelemre méltóvá tegye, összevegyűjte holmi skót népdalokat, ezekből hosszú epopoeákat készíté, 's közikbe néhol azon eredeti balladákból némelly helyeket szóról-szóra belészövé, úgy adta-ki azokat mint Osszián' dalainak fordítását, melyek felől azt hirlelé, hogy azok őneki eredeti kéziratban birtokában volnának. Így egész Európa meglegedést jelentő tapssal méne Macpherson' elébe, ki a' könyvárostul szép jutalmat nyervén, az ossziáni dalok' számát rövid' idő múlva még többre szaporítá. Már Jahnson' élet elméjének gyanús lőn azon énekek' valódisága. Másokat is kétes gondolatok nyugtalanítának, kik közt vala különösen Loing Malcolm, az 1805-ik évben. — A' skótziai társaság büszke lévén polgártársában Ossziánban, arra törekvék, hogy miután Macpherson elhala, 's így már kételkedőit meg nem czáfolhatá, felálljon megszabadítani a' maga celta Homérének ostrom alá vett bécületét a' világ előtt. E' czélból egy különös biztosságot rendelt. Valami csak Skótziaiban régi tradiókból és balladákból iratban és szájban volt, mind összeszedeték, 's e' gyűjteményből csak egy ballada és rege sem hasonlíta szórulszóra azon költeményekhez, melyeket Macpherson napfényre bocsátott. A' beszedett nyomorú balladák majd igen közönségesek és durvák, majd a' nevetségig dagályosak lévén, olly messze jártak az ossziáni dalok' szellemétől, hogy szintúgy nem hasonlítanak ahoz, mint a' nagy folyamhoz a' sokszor kiszáradó kised patakok nem. Semmi lágy érzelem, semmi nemesség és bátorság sincs azokban az ossziáni hősekből, hanem durva félvadak azok. Például: Gaul úgy összetagolja az énekes Carrilt, hogy teste kék és barna lesz, 's ezt azért tévé, mert Carril nem engedé-
által neki egy szelet marha-hust a' hagymamártással. — Fingált tehát nem látott a' világ, kiről Osszián énekle,

mert az csak Macpherson képzetiben létezett. Ha Macpherson el nem találta volna azon mesterséges fogást, melyet művei eladhatására fordíta, ki tudja, nem kelene é azokat, — a' helyett, hogy Homérhez hasonlitanók — gyengéknek 's ízetleneknek mondanunk? — De már a' világ csak ilyen; az előítélet minden időkorban gyakorolja kemény uralkodói hatalmát. Mennyi műv nyere magasztalást és *remek* czímetet, hogy N** vala szerzője, míg azonban egészen középszerűnek találtnék az a' műv, ha ismeretlen volna írója! — ki leend immár kezes, hogy Homér' énekeivel nem úgy van a' dolog mint az ossziáni dalokkal? Ki fogna kezes lenni, volt e' valaha valóban egy Homér, mind a' mellett is, hogy hét — vagy mint Suidas erősíti, szinte 19 városok versengének azon dicsőségért, hogy Homér ott született? — Az őskornak azon állítására, mely szerint az Odysea' és Ilias' szerzője Homér vala, keveset lehet adni. Ha Macpherson ellen Johnson, Loing és a' skótziai társaság ki nem kelt volna, maig is szívesen hinné egész Europa Ossziánt, ki soha sem élt; 's néhány század mulva senki sem merne még gyanút is mutatni. — Homér, a' szokott időszámolás szerint, a' világ teremtese után 3000-ik év körül élt és írt. Ezen időtáj után még 100 év mulva vitt Lycurgus Ázsiából Görög-országba népdalokat, melyek majdnem minden összefüggés nélkül voltak. Ezeket Pisistratus még néhány század mulva szedette egybe, 's két darabot eszközle belőlök alkotni, az Odyseát és Iliást, melyeken utóbb Aristoteles, Callisthenes, Anaxarchus, Xenodot és Aristarchus nem kevés igazításokat és javításokat tettek. Hedelin Ferencz nevű Apát nem félt ugyan már éles-elmeszülte okaival kétséget előadni az iránt, hogy valaha Homér élt 's létezett volna, 's a' Homér név alatt kijött műveket inkább tulajdonította vala-

melly későbbi szerzőnek, Pisistratus' műveltebb időkorából, ki a' régi balladákkal úgy teheti, mint Macpherson; de meg kell vallani, minden philologusok, rectorok és correctorok készebbek lettek volna magokat agyon veretni, mint azt az eretnekséget helybenhagyni, hogy az Odyssea 's Iliás nem Homér' művei. — Minket ugyan nem igen érdekel, ha egy Homér nevű vak ember, vagy egy izléssel teljes költő Pisistratus' udvarából, volt is az Iliás' és Odyssea' teremtetője; hanem nevetséges, mikor mind a' régi mind az újabb történetírók az érintett két költeményből akarván venni bizonyos segéd-esszöket a' régi Görög-ország' és kis ázsia' történetihez, az erkölcsöket és szokásokat a' trójai ló' idejéből és az Odyszeából hozzák-ki, vagy következtetik. — Függelékül említem a' schweitzzi Tell Wilhelmet illető gyanút is. Ezelőtt 40—50 évvel volt az a' veszedelmes idő, mikor Tell Willhelmről azt az anekdotát beszéltek, hogy egy Gessler nevű főember' mondására tulajdon gyermeke' fejéről az almát lelőtte. Mielőtt t. i. (azt mondák akkor) Tell Wilhelm a' világot látta, (1307 körül élt), már Saxo Grammatikus (ki 1204-ben halt meg) az egész anekdotát környülményesen így beszélte el Dánia' történetiben: Egy Tocco nevű lövő nagyon elhíresedék arról, hogy messzéről is bizonyosan célzott talál az ő nyila. A' Dánusok' királya Harald, megakarván Tacconak a' lövésmesterségi ügyességét próbálni, megparancsolá neki, hogy az ő jelenlétében annak saját gyermeke' fejéről egy almát lőne-le. Szót fogadott a' lövő, 's magzata' fejéről az almát kétfelé lőtte. Ezután kérdé a' király tőle: mért hozza magával két nyilat? Mellyre így felele Tocco: Azért, hogy ha netalán gyermekemet ölte volna meg annak fején állott almára irányzott nyilam, tehát a' másikkal téged lőhesselek meg.

Denis, kinek árnyékához e' munka íratott, megérdemli hogy itt rövid pályaképét közöljük olvasóinkkal. Denis Mihály cs. kir. Tanácsnok és a' bécsi udvari könyvtár' első őre, Schärdingben Bajor-országban született az 1729-ik év' 9-ik hava' 27-ikén. Passauban a' Jezuiták' collegiomában tanulta a' humaniorákat és philosophiát, 's 1747-ben a' 10-dik hó' 18-ikán a' Jezuiták' rendébe lépett. Próbaévei után megtanulta a' keleti-nyelveket, három évig Gréczben és Klagenfurtban tanított az alsóbb iskolákban. Gréczben négy évig tanulta a' theológiát. Egy évig Pozsonyban prédikált; innét a' cs. k. Theresianumba ment Bécsbe, hol egy évig a' nemes ifjakra felvigyázónak megbízott, 's a' következő évben szinte 1773-ig a' szép tudományokban adott oktatást a' nemes ifjaknak; 's ugyanezen éven a' *Garelli* nevet viselt könyvtárnak is felvigyázója lett. Ezen könyvtár mellett meg is maradott a' Jezuitaszerzetnek eltörlése után, míg a' Theresiana lovag-academia is megszűnt 1784-ben, hol a' historia literariát és bibliographiát tanította. József császár a' *Garelli* könyvtárt őrével együtt a' Lembergi egyetemhez tévé által, de Bécs még tovább is birta Denist. Kollár cs. k. udvari Tanácsnok' elhunytával egy hivatal ürült-meg a' cs. kir. udvari könyvtár mellett, 's oda Denis állítták mint harmadik őr. Első őrnek 's valós. cs. kir. Tanácsnoknak 1791-ben neveztetett-ki. Latán verseket is adak 1794-ben. Ossziánt költői manierban lefordította. Elsőbb munkáiban *Sinednek* nevezé magát, melly t. i. az ő valódi nevének palindroma. — Kimúlt 1800-ban, a' 9-ik hó' 29-ikén, és így éppen neve napján.

N. A. Kiss Sámuel.

11.

MUTATVÁNY

„A' Magyar hajdan és most“ czimű eredeti vigjátékból. Irta N. A. Kiss Sámuel.

Személyek:

Ősházi, falusi öreg ur.

Éva, nője.

Manczi, leánya.

Sándor, fia.

Imre, Sándor' barátja.

Hohenberg, gróf.

Amália, nője.

Tini, leánya. (A' dolog történik falun, Ősházi' lakában.)

ELSŐ FELVONÁS.

Első Jelenés.

(Egy tágas szoba az öreg Ősházinál, benne holmi ősiszlésű házi butorok, a' falon kardok, pisztolyok, puskák és rovasok, mellyekhez közel egy szüette rámban a' nemzetségi czímer. A' szoba' egyik szögletében két kő só, a' kályha körül téjfazekak; egy roppant testű vén almáriom mellett három véka, mellyekben tyúk, récze és pulyka-tojások.)

Ősházi. Éva. Ősházi (egy régi füles székben ülve, kalendáriom a' kezében, szemüveg az orrán.)

Éva bejő. Jaj nekem! apjok. Bizony mind elhullnak libáim. A' sok tojás megvan, de ha a' többi majorsághoz is illy szerencsém leend csak, nem tudom mi lesz belőlem. 'S már ma két bárány is megkórságosult. Bizony megesz a' méreg!

Ósházi (hálósapkájával fejét dörzsöli.) Hiszen már, Éva, ha a' majorság vész is, csak a' régi jó szokás el ne veszne. Ha bárányaink közül kórságosul is meg egy-kettő, csak a' mostani fiatalok ne kórságosulnának. A' majorság egyik éven elhull is bár, másikon helyreszaporíthatja az ember; de a' régi jó szokás vész, vész, vész, 's mint már láthatni, bizony örökre is odavész. Bárányokban ha egyet-kettőt ér is a' kórság' veszélye, többet nem; de a' mai fiatalok széltiben kórságosok. Én soha nem tudom elgondolni, mi lesz a' mai világból. Egy fiunk 's egy leányunk, és azoknak is hiába igyekszünk olly nevelést adni, millyet boldogult szüléinktől magunk is vevénk. A' régi időkorral elmúlt a' régi jó szokás is; de ezt a' mai fiatalok nem hiszik. — No, csak egészségesek legyünk.

Éva. Az úgy van! Mennyit mondok én annak a' (erős hangon) *Manczinak*, és semmi haszna. Megesz a' méreg!

Második Jelenés.

Az előbbieik. Manczi bejő.

Manczi. Tessék parancsolni.

Éva. Nem hívtunk.

Manczi. Pedig nevemet hallám.

Éva. Lehetett is hallanod, mert épen most beszélém atyádnak, hogy te is ollyan vagy mint a' többi mai fiatal leányok.

Manczi. Oh, jaj nekem! Aztán millyen volnék én?

Eva. Kereken mondván, édes leányom, olyan vagy, hogy a' ruhákban igen válogatsz, különös szabásra készíted azokat: úgy, hogy a' házi foglalatosságokra felette alkalmatlanok, és sok rendbeli öltözetet kívánsz. Olyan vagy, hogy mindig azt mondogatod: nekünk csak egy csinos szobánk sincs; egyikben a' só, téjfazekak, a' sok tojás; másokban a' zsír, vaj, túró, sajt; harmadikban a' sok vászon van elől, 's tűnik mingyárt szembe.“ Olyan vagy, hogy hiábavaló veszedelmes könyvek' olvasásával töltöd üres óráidat. De most elő sem tudnám mind számlálni; majd megmondhatom még a' többi bogaraidat is. Miattad megesz a' méreg.

Manczi. Hisz' édes mamám, mi az elsőt illeti: mint más leányok öltöznek, csak úgy kell nekem is. Változik az idő, 's vele a' szokás és divat is; azért minden másképen van most mint hajdan.

Eva. Igen! mi az elsőt illeti: ha másnak nincs esze, neked se legyen, úgy e? Mikor én leány voltam, akkor is úgy öltöztem, mint — Isten nyugossa! — édes anyám és nagy anyáim leánykorukban öltöztenek. Szüléimnek soha sem volt az a' szomorúságok, hogy változást láttak volna ruháim' szabásán. 'S a' melly ruhám még menyasszonyi volt, most is legkedvesb ünnepiruhám.

Manczi (mosolygva). Megengedjen édes mamám, hisz' a' zsidók szokják vőlegényi 's menyasszonyi köntöseiket bizonyos ünnepök' alkalmával holtiglan viselni.

Eva (tüzesen). No, hallgass, mert ---- minek azt a' fertelmes abroncsos bő ruhaujjat? Hát azt a' tudórágó miedert? hát fejed' tetején azon szarvakat? Ha leánykoromban valaki azon szalag füleket vagy szarvakat tűzvén fejére, a' házból kiment volna; lehetetlen, hogy az *őrült* nevezetet elkerülheté. Még az előtt csak megismerhették a' magyar asszonyt és kisasszonyt; de már ma magyar asszonyságot zsidó asszonyságtól, és

magyar leányasszonyt zsidó kisasszonytól, öltözeteikre nézve megválasztani gyakran igen nagy gondot ad. Változik az idővel a' szokás és divat is — mondod. — Igen, ezek ám változzanak, de az ész ne változzék. Az idő, ha roszra változott, ismét jóra változhatik; de jaj akkor, midőn az okosság megbomlik!

Ósházi. Jól mondod, édes anyjok.

Manczsi. Mi a' másodikat illeti: igaz is, hogy egy csinos szobánk sincs. A' mi háromban széllyel van, t. i. rendetlenül, az mind egyben lehetne, t. i. rendesen.

Éva (tüzesen). Mi a' másodikat illeti, arra semmi gondod se legyen. Majd, édes leányom, tulajdon házadnál úgy tehetsz, mint akarsz. Ágyi 's egyéb ruháim tiszták; az asztalok, székek 's a' t. naponkint kétszer háromszor is le vannak törölve. Mi kell más a' csinos-sághoz? Tég, vaj, zsír, túró, só, vászon, mindezek olly alkalmatlanságok szobában, mellyeket a' jó gazdasz-szony könnyebben eltűrhet mint a' legyeket. 'S ezek épen olly dolgok, mellyeket a' jó gazdasz-szony szeme előtt szeret tartani. Azelőtt is minden ugy volt itt mint van, ugy is marad mig én élek, ha bár tudom is, hogy azután minden felforduland.

Manczsi. Hogy pedig üres óráimban könyveket olvasok, azzal, úgy hiszem, semmi roszat nem teszek. Az olvasás vagy nem olvasás sem rosz seni jó gazdasz-szonnyá nem téssen senkit; az időt mindenre fel lehet osztani hasznosan.

Éva. Nem tennél ám roszat, ha — mint elégszer mondám — a' gyönyörű Kartigámot, Bátori Máriát, Macskási Juliánnát, és még ezt: Elíza vagy millyen legyen az asszony? — olvasnád. De majd a' kesergő szerelmet látom nálad: holott most ugy is minden leány csupa epedést mutat; majd ismét a' Kérők nevű munkát olvasod. Nem olvastunk mi hajdani leányok kérőkről,

de azért vóltanak ám elég kérőink; 's nem látszott rajtunk epedés; hanem erő, vidámság, élet. Oh régi boldog idők! visszanézek rátok, 's majdnem megesz a' méreg.

Ősházi. Igaz, édes anyjok. Spárta' leányi nem voltak külömbek, mint a' mi fiataikorunki magyar leányok. De hasztalan, olyan a' mai világ. Hajdan nem szégyenlék a' jó tanácsot köszönettel is venni 's követni; most a' fiatalok' elébe adott javaslat nem más, mint falrave-tett borsó. No, csak egészségünk legyen.

Éva. De még — Uram, teremtőm — a' mi több, még nevét is szégyenli ez a' mai világ' bábja. Mindig csak azt emlegeti, hogy Amalia, Henriette, Ida, Francisca, Louise, Eleonora, Mathilde, Emilia, 's a' jó Isten tudja, még minő nevek, egyedül szépek. Nem becsületes é a' Manczi név?

Ősházi. Hah! szép név biz az! Csupa kedvesség az a' Manczi név. Manczi, Manczi — minél többszer elmon-dom egymásután, annál jobban tetszik ez a' név. Manczi, Manczi, Manczi; ez bizony olly ékes hangú név, igazán mondom, hogy akármelly kényes újdónúj dalba 's illenék trochaicus tagnak. 'S már olvasám is ezt:

Hah! Manczi enyim; 's nekem üdvet ez ad;

Szűm' érdeke Manczi' szerelme.

Manczit szeretem 's ölelem, 's a' hazát;

Nincs szűmnek egyébre figyelme.

Gyávaság néven fenakadni, még pedig illy édes néven: Manczi, Manczi, Manczi. — De leányom, mintha kocsizörgést hallanék; nézz-ki, tán valaki érkezett.

Manczi, kisuhan.

Harmadik Jelenés.

Sándor, Imre és Manczi bejönnek. Amazok köszönnek és kezet csókolnak az öregeknek.

Ősházi. No, fiam, már jó ideje nem látogatál-meg bennünket.

Sándor. Épen azért vevék most időt fiúi tartozásom' teljesítésére.

Ősházi, Imréhez. Hát öcsém uram? Látom, elég egészséges.

Imre. Köszönöm alázatosan, édes uram bátyám. Most hála Istennek, jó egészségem van. Tisztelik uram bátyámat és édes asszony-nénémet a' szüléim.

Ősházi. Köszönjük, köszönjük. No, csak egészségesek legyünk.

Eva. Köszönjük, édes öcsém uram.

Sándor, (fel 's alá járkál a' szobában.) Ejnye, uram atyám, még most sem postirozta-ki ezt az impertinens nagy vén almáriomot? Én illy belvedert szobámban ugyan meg nem szenvednék. A' kor' szelleme most mindenben változást kíván.

Ősházi. Oh, édes fiam, többet ér ez az impertinens nagy vén almáriom, mint a' te fényresímított divatos almáriomod. Ez impertinens nagy, de sok és sokat érő van benne. A' tiéd' külseje, igaz hogy elég fényes, csinos, takarékos és drága, de belől — *nota bene!* — impertinens üres. Egyik osztályában egy pár nadrág, másikban egy kaput és egy frakk. No, a' rákóczi-dolmányod a' mit ér benne; tudom, pénz nem igen nehezíti. Nekem korszellemet, divatot, előhaladást 's több efféléket hiában emleget akárki is; mert ezeket legtöbbször hibásan veszik-fel; 's így a' korszellem', divat', és előhaladás' szülöttje mai világban többnyire minden sequestrum és executio; úgy, hogy e' latán szavak a' régi jeles romai nép nyelvén alig hangzottak olly termékenyen, mint Árpád' unokáin 'sa' t. 'sa' t.

12.

KÖZLEMÉNYEK, Dr. RUMYTÓL.

Tudományos megczáfolás.

Hogy Magyarorszáiban most a' Tudósok között is nem minden jártas a' romai felséges 's halhatatlan literaturában, kitetszik az 1834 évi pozsonyi „Ährenlese“ (kalászszedés) 53dik számából, mellyben egy valaki azt írja: „In Nr. 32 der diessjähigen Ährenlese, ist eine abgedrungene Erklärung des Hrn Johann von Csaplovics zu lesen, worin er die Ehre der Vaterschaft des Distichons „Os asinis“ etc. *) die ihm der Verfasser der Schrift: „Der Magyarismus in Ungarn“ zugebracht, abzulehnen sucht. Sein Argument, dass er nie einen Vers gemacht habe, folglich auch diesen nicht, scheint sehr schlagend; aber *Cicero machte* einen einzigen — „o fortunatam natam me consule Romam.“ — und dieser einzige miserable Vers ist auf uns gekommen, und es wurden wohl Wenige **) getauft, die nicht Verse gemacht hätten; — die Flegeljahre, das Dichten und die

*) Az egész Distichon ez:

„Os asinis olim claudibat lingua latina

Nunc aperit rictus hungara lingua bovis.“

**) ???!

Kinderkrankheiten sind unausweichlich, auf das wir uns nicht überleben.“

A' ki a' romai literaturában csak egy kevéssé jartas, vagy legalább azt, a' mit ifjúságában abból az iskolákban tanult, még el nem felejtette, jól tudja, hogy *Cicero*, kinek tanítója a' hires, tudós görög, és költő *Aulus Licinius Archias* vala, kit későbbben derék beszédével „pro A. Licinio Archia poeta“ olly háladatosán védelmezett, 's kinek tanulása, a' mint akkor a' kimívelt Romaiaknál szokásban volt, a' költéssel kezdődött, nem csak ezt az eggyetlen latin verset, hanem egész latin költeményeket írt. Ugyan *Cicero*, még gyermekkorában, a' 16dik év előtt, „*Tonxius Glaucus*“ czimű latin költeményt tetrameterekben írt, 17dik év után ifjú korában *Aratus*nak görög költeményét *ῥαυδόμενα* latin versekre fordította, 's ezen fordításnak töredékeivel még birunk; a' *Márius* czimű hős-költemény is övé, mellynek némelly versei munkájának „de divinatione“ lib. I. cap. 47 találhatunk. *Ciceron*nak más külön külön versei, bölcselkedési munkájiban fordulnak elő.

Az igaz, hogy *Cicero* nem volt olly jeles költő, mint szónok (orator) és kötetlen beszédben (prosában) író. Ritkán találhatik jeles költő, ki egyszersmind jeles prosaicus író, mint p. o. *Voltaire*, *Göthe*, *Schiller*, *Kazinczy*, a' beszédnek két nemében tündöklöttek. Már ama' tudós professzor *Harles*, *Ciceró*ról mint költőről helyesen jegyzette meg: *Introductio in notitiam Literaturae Romanae. Norimbergae 1781*, a' második Kötetnek 41. lapján). „*Poesin quoque attigit: enimvero irato Apolline. Atque fit rarissime, ut qui excellat in arte orandi (oratoria), is aequae eminens sit in carminibus pangendis. Ratio enim inveniendi, illuminandi, orandique argumenti omnisque oratio in poemate et in oratione inter se mire differunt, ut alia, quae super*

hae re disseri possint, silentio praetermittam.“ De Cicerónak verse „O fortunatam natam me consule Romanam,“ a' melly hijúságának, negédességének, (Eitelkeit) tanúsága (a' szerénység nem tartoztatott a' nagy férfinak erényei közé) tulajdonképpen nem nyomorúlt (erbärmlich); Cicero csak a' „numerus oratorius“ ellen hibázott, mivel *natam* kétszer egymás után fordul elő.

Hogy a' *gyermekkorának nyavalyái* és az ugy nevezett „*Flegeljahre*“ elmulhatatlanok (unausbleiblich) megengedem ezen határbaszorítás alatt: *többsnyire* (mert a' gyermekkor' nyavalyáit sokszor szorgalmatos testi gondviselés, az úgy nevezett Flegeljahreket *) pedig jó nevelés és az erkölcsi characternek koránvaló gyökeres kimívelése által lehet eltávoztatni): de ellene mondok az anonymus' állításának, hogy a' *költés* is elmulhatatlan. Az igaz, hogy annak élete nagyon prosaicus módon foly, ki vagy soha sem maga nem költött (mint szerelmes ifju sem), vagy legalább a' költeménynek, az éneklésnek és a' theatrumnak nem barátja, valamint az sok öröm nélkül szükölködik, a' ki, mint Dr. Luther Márton egykor énekelt: („Wer nicht liebt Weib, Wein, und Gesang“ etc.) nem szereti a' szép nemet, a' bort és az éneklést; de tudva való, hogy nem ke-

*) Most sokszor az a' panasz hallatik, hogy a' *magyar kritika* még nincsen megérve, hanem az ugy nevezett Flegeljahrekben van, mint hajdan a' német Kritika Dr. Klotz (az-az tuskó) idejében, ki mint kritikus is nomen et omen habuit; de én legalább nem foghatom meg, miért p. o. a' *kritikai lapok* éppen azon csendes szívűséggel és indulatlansággal, 's még is gyökerességgel, (Gründlichkeit) és szorossággal (Strenge) nem recenséaltathatnának, mellyen halhatatlan Kazinczy Ferencz és a' Superintendus Kis János az austriai literatura' évkönyveiben (Annalen der österreich'schen Literatur), és a' Tudom. Gyűjteményben magyar könyveket bíráltak.

vesen ; hanem sokan taláztatnak, kik soha *egy verset* se nem költének, se nem költhetének. Azokra útalok, kik egykor poetica Classisba jártak, vagy is a' poezist tanították; ezek bizonyosan meg fogják vallani, hogy igen keveseket esmertek tanuló társaik és tanítványaik közül, kiknek a' költésre hajlandóságuk volt. Non omnia possumus omnes. Utoljára a' névtelen állítja, hogy ő Csaplovics urnak eltévedésből tulajdonított latin distichonnak valóságos atyját jelentheti, 's hogy ez boldog emlékezetű Fő-Tisztel. Apátúr *Török József*, született magyar, jeles szólló és latin költő, ki ama' distichont 1802dik esztendőben az öszve kapcsolt Gömör és Kishont Vármegye' első közgyűlésében mint „bonmotot“ monda, 's ezt adja hozzá: „Ich kannte den Mann persöhnlich, und konnte auch Zeugen angeben, vor denen er sich als Vater zu dem Kinde bekannte.“ Az anonymusnak kellett volna, ezen állításaért, a' névtelenséget oda hagyni, 's magát mint főtanút nevezni. Én nevem alatt mondhatom, hogy én több másokkal a' distichonnak *még élő szerzőjét* jól esmerem, hogy ő maga ezt nem titkolja, 's hogy szájából hallottam, hogy ama' latin distichont 25 vagy 30 esztendő előtt Tek. Ns. Nográd vármegyében köz gyűlésen mondta légyen. Ez még élő szerző is Apátúr, született magyar, ki honját, magyar nyelvét 's a' literaturát szereti, és latin 's magyar költő. Erkölcsi caractere pedig olyan, hogy tellyességgel nem lehet gyanítani, hogy ő másnak verseit magáéinak tulajdonította volna. Ha tehát az anonymusnak állítása tévedés, azt kell felvenni, hogy mind a' két Apáturnak, éppen azon gondolatja volt 's hogy ezt latin distichonban elő adták. Ezt pedig annál inkább fel lehet venni, mivel a' még élő Apáturnak distichona' kezdete különbözik az előhozottnak kezdetétől. Így t. i. kezdődik:

„Hactenus os asini claudebat lingua latina,
Nunc aperit rictus hungara lingua bovis.“

A' szerzőnek nevét a' közönség' előtt nyilván nem jelenthetem, hogy neki kedvetlenséget és bosszúságot ne szerezzek.

Tudományos panasz 's megdorgálás.

Ama futó írásnak „Durch welche Mittel lässt sich die Verbreitung der magyarischen Sprache, unter den Einwohnern Ungarns am sichersten erzielen? (Basel 1834, 61 lap. 8ad rétbén) névtelen szerzője, valamint más magyar tudósokat *) így engemet is vádol, mert a' 8-dik lapon ezt írja: „Sie (die magyarische Sprache) verdient auch, dass ihr sogar Fremde und vorzüglich die Sprachforscher ihre Aufmerksamkeit schenken, wie sie ihr der Engländer *Bowring* geschenkt hat, den,

*) Így példának okáért *Cserneczky* ellen így támad fel a' 28-dik lapon: „In der Zeitschrift „*Sas*“, deren Redactoren nota bene zwei Slowaken sind (inkább: *waren*, mert a' *Sas* már megszűnt), wenigstens ist es von dem einen (*Thaisz*) gewiss: der andere (*Cserneczky*) scheint wenigstens von slowakischen Vorfahren abstammen, und wir möchten ihm rathen, sich in einen *Fekete*, oder nach der Analogie von *Thewrewk* in einen *Ewrdewk* umzutaufen — 's a' t. Ha *Cserneczky* urnak elei valóban tótok voltak (mint tót nevérol gyanítani lehet), bölcsen 's erényesen cselekszi, hogy tót eredetét nem szégyenli, 's azért tót nevét nem cseréli magyar névvel, mint sokan a' tótok közül szoktak. 'S minek a' sőtalan *Sarcasmus*, hogy *Cserneczky* nevet kellene *Ewrdewy* (ördög) be változni? *R—y*.

(um dies beyläufig zu sagen) *Rumy, als spreche er die Sprache des englischen Parlaments*, seinen „gelehrten Freund zu nennen pflegt.

Midőn én tudós Dr. *Bowring* urat, ki kérésére tőlem számos magyar nyelvészi könyvekkel, magyar költeményes munkákkal, magyar népdalokkal 's azoknak hív fordításával 's a' magyar literatura' 's annak történeteinek alaprajzolatával (ezt Dr. *Bowring* úr „*Foreign Quarterly Rewiew*“ folyó anglus folyó írásban közlőtte) megsegítetett, becses munkáját „*Poetry of the Magyars*“ kiadta, 's az Angolyokat a' magyar literatura és derék költéssel megesmerkedtete vala, (Dr. *Bowring* azért a' magyar tudós társaságnak társa lett) buzgóságom mellett a' kritikai lapokban mint a' magyar nyelvnek és nemzetnek ellensége, a' magyar olvasó közönségnek színe előtt rágalmaztattam, 's *Pyrker* érseknek 's német költőnek álorczás rágalmazója G^{**} nekem nevetséges haragjában a' magyar írást tiltotta — de hála a' Magyarok' Istenének! vanae sine viribus irae, — tudós barátomnak neveztem, eszembe sem jut vala, hogy ez „parlamenti szokás,“ 's bizonyosan nem azért cselekedtem, hanem:

1. Mivel Dr. *Bowring* nem csak „*Poetry of the Magyars*“ című munkájában engemet barátjának nevezett (p. o. 270-dik lapon: „Dr. *Rumy* ---- *My friend*, who thinks that there is a strong resemblance between the national character of the English and the Magyars, will have it that even in their dances this is the case,“ hanem francia és német hozzám intézett leveleiben is így fejezi ki magát: „mein gelehrter Freund“ és „mon cher ami.“

2. Mivel ezen szokás, mint tudva való, a' német tudósok közt uralkodik.

3. Mivel ezen kifejezés „tudós barátom“ a' *magyar tudósok* között is nem szokatlan. Ist. bóld. nagy tudományu Kazinczy Ferencz, midőn engemet Aprilis' 8-dikán 1807-dik évben (akkor Teschenben, Szeziában profesz-szor létemben) legelső levelével, 's pedig magyar levelével (későbbben nekem többnyire németül irt, a' német stylusi gyakorlásaért, mint állította) megtisztelt, midőn nekem még nem volt szerencsém őt személyesen esmerni, (ez csak 1816-dik esztendőben történt), már ezen kifejezéssel élt: „Te, tudós férjfi, 's engedd, hogy így nevezhesselek, *kedves barátom!* ismered Debreczent“ 's a' t. Gondolom, hogy sokkal jobb, midőn a' tudósok egymást *tudós barátoknak*, mint midőn némelly magyar tudósok (jöllehet együtt a' magyar tudós társaságnak tagjai) olyan praedicatumokkal élnek, milyenek a' kritikai lapokban és a' magyar conservationslexiconi pörbéli irásokban fordulnak elő.

Német költés Magyar-országban.

Tudva való, hogy a' Németek Felső-Eőri Pyrker László János' német vitézi költeményeit (epopoeájit) és gróf Majláth János' német lyricus költeményeit nagyra becsülik. De 1832-dik esztendőben Magyar-országban pseudonymus *Lenau Miklós* mint német lyricus költő ódakkal, alagyákkal, dalokkal, románczokkal 's a' t. lépett fel, és a' Németeknél olly kedvességgel fogadtatott, hogy őt nagy hirü Rückerttel, Chamissoval és más nevezetes német lyricusokkal hasonlítják, és egyenesen megvallják, hogy nagyobb német lyricus költőt nem ismernek. Hogy édes hazánkban lakik, kiváltképen ma-

gyar puszta-képeiből (Heidebilder) ki tetszik. Költeményeit kiadta Németországban ezen cím alatt: „*Gedichte von Nicolaus Lenau. Stuttgart und Tübingen bey Cotta 1832. 272 lap 8-ad rétbén.*“

Miképen becsülik a' *német* kritikai lapok ezen magyar-országi német költőt, kitetszik a' többi közt a' hállei literaturaujságból 1833, 28-dik szám alatt, a' hol a' tudós recensens róla 's költeményeiről így íté: „Nach allen Anzeichen ist das *romantische Ungern* die Heimath des Sängers, der unter dem Namen *Lenau* uns mit diesen *schönen eigenthümlichen Gesängen* beschenkt, *Gesängen unserer ersten Meister würdig*. Über ihn wüssten wir unbedingt *keinen* unserer lyrischen Dichter zu setzen und neben ihm nur *sehr wenige*. Die meiste Verwandtschaft hat er wohl mit unserm *Rückert*, nicht dem Orientalen, sondern dem Dichter so mancher tiefen und zarten echt deutschen Lieder, die schon längst hätten in einer Sammlung vor der Gefahr verloren zu gehen, denn viele und darunter die vorzüglichsten sind noch selbst nicht einmal gedruckt — geschützt werden sollen, und nächst diesen mahnt er an *Chamisso's* Originalität. Leben volle geistige Naturanschauung, glänzende Phantasie, tiefes Gefühl, Fülle in Ideen und Ausdruck, Kühnheit und Neuheit auch Jugendfrische in den Bildern, anmuthige Natürlichkeit und jene Sehnsucht, die alle Saiten des Gemüths in Beben versetzt, ohne sie, wie die Byron'sche zu zerreißen, mit einer ungewöhnlichen Gewandtheit in Handhabung der Sprache. — Diess sind die ausgezeichneten Eigenthümlichkeiten dieses Dichters, die wir fasst mit jedem der in diesem Bändchen enthaltenen Gedichte belegen könnten.“ — — Tovább: „Die lyrischen Gedichte hat der Verfasser eingetheilt in: *Bilder aus dem Leben*; *Lieder der Sehnsucht* — darunter vorzüglich schön die fünf Schilflie-

der, wahre Musik; *Lieder der Vergangenheit; Vermischte Gedichte; Fantasien; Heidebilder; Oden* in alkäischen und sapphischen Strophen (eine am Grabe Hölty's sehr zart gedichtet); den Schluss macht ein *Romanzenkranz*. — — Dieser Romanzenkranz ist das Schönste in diesem Bändchen und überhaupt im Gebiete der Romanze. Welch ein anmuthiger Erzählungston und welche Poësie in den Schilderungen, und unter diesen besonders in der eines Gewitters — wie verschieden und doch wie gleich schön gegen die in den Heidebildern! — A' költőnek tónusáról azt mondja a' Recensens: „Der *Ton des Dichters* ist im Ganzen elegisch, doch ohne weichliche Zerschmelzung, oft voll Gluth, auch wohl im Dichterzorne auflodernd, aber auch launig, und wie heiter z. B. in dem Gedichte: der Lenz!“

A' német költés az epopoea' mezején nagyon parlag és szűk, sokkal szűkebb a' magyar költésnél, mellyben Vörösmarty, Horvát Endre, Czuczornak 's más magyar költők' vitézi költeményei ragyognak, *ut inter ignes luna minores*. Azért becsülik a' Németek olly nagyra Pyrkernek epicus költeményeit „*Tunisiás, Rudolph von Habsburg, Perlen der biblischen Vorzeit*.“ De most egy magyar tudós — U — szándékozik két német epopoeat közre bocsátani, mind a' kettő már kész. Az első egy hazai epopoea három énekben ezen cím alatt: „*Wladislaw I., König von Ungarn und Polen, Ladislaw der Nachgeborene, und Kaiser Friedrich III.* Ezen epopoeának egynehány töredékei, mint próbák (*specimina*) már nyomtatva találtatnak a' lemergi Mnemosynében és a' zágrábi Lunában, nevezetesen: die „*Schlacht bey Warna 1444*.“ (Mnemosyne 1832 Nr. 54. 55. 56. Luna 1834. Nr. 47. 48). „*Alexius Tobold und Marie, eine ungrische Sage*“ (Mnemosyne 1832. Nr. 68. 69. Luna 1834. Nr. 11. 12); Die Aufopferung des Titus

Dugovics für das Vaterland zu Belgrad am 22 July 1456“ (Mnemosyne 1833. Nr. 14. Luna 1834 Nr. 56). „Der Tod des ungrischen Helden Johann Hunyady“ (Mnemosyne 1832 Nr. 93. Luna 1834 Nr. 60. Az egész hexameterekben irt német epopoea magyar fordításával fog jelenni, de a' fordítás folyó beszédben lesz irva; részszerint azért, mivel a' kiadó a' magyar verselésben nem elég jártas, részszerint pedig azért, mivel Göthe fontos okokból, költemények' fordítását inkább folyó mint kötött beszédben javasolja. *)

A' második epopoeának czime: „*Die Kreuzesbrüder des heiligen Johann von Jerusalem, ein heroisches Gedicht in sechs Gesängen.*“ Ez rimekben (cadentiákban) van irva. Ennek töredékei is majd a' Mnemosyneben és a' Lunában fognak megjelenni. Ezen már kész epopoeának magyar fordítása is prózában fog ki jönni. Ezen magyar tudós egyszersmind egy rímes német tragoediát „*Die Hummelsburg*“ cím alatt, magyar fordításával együtt folyó beszédben, továbbá német balladákat, romanczokat, regéket, ódákat, dalokat, alagyákat, elbeszéléseket, novellákat **) és fantasia képeket (Phantasiegemälde) ki adni fog. Mind ezen költemények már készen vannak. Némellyeket már bécsi és lemergi folyóirásokban, a' zágrábi Lunában német-országi folyóirásokban (nevezetesen *Schlägernek* folyó irásában: *Gemeinnützige Blätter für das Königreich Hannover*) és német almanakokban (nevezetesen a' bécsi *Aurorában*) több esztendőktől fogva olvashatni.

*) Lásd a' *Hasznos Multságok'* második félesztendei 11d. számát 165-dik lapon.

**) A' regék, balladák, romanczák, elbeszélések és novellák, részszerint a' magyar és austriai történetekből vannak merítve.

Uj hypothesis a' Magyarok' és a' magyar- nyelvnek eredete felől.

Boldogult Tiszt. *Rohonyi György*, a' Glózsáni tót gyülekezetnek (Bács Vármegyében) evang. prédikátora, Lipcsén nyomtatott illy czimű költeményében: „Palma, quam Dugonics, similesque Magyarı Slavıae eripere tentarunt, vindicata. Opus posthumum Georgii Rohonyi, R. V. D. M. in Glózsán Comitatus Bacsiensis *), a' Magyaroknak és a' magyar-nyelvnek eredetéről ezen különös hypothesisist közli:

„Aut bene fundatur mea conjectura: *Cumanum*
Est idioma: Magyar, quod putat esse suum.

Nam *Magyaros, Magoros, Ugros Ugurosque* vetusta
Prout unam gentem praedicat Historia;

*) Toldalékja ezen a' Magyarismus ellen irt munkácskának:
„Der Magyarismus in Ungern in rechtlicher, geschichtlicher und sprachlicher Hinsicht, mit Berichtigung der Vorurtheile, aus denen seine Anmassungen entspringen. Von L. M. Sch Leipzig, 1834 bei Carl Drobisch (költött név) 78 lap. 8-ad rétbén. Ezen munkácskát, mivel a' bécsi udvari censura által nincsen megtiltva, a' magyar könyvárosok is szabadon árulják. Az egész munkácskából az tetszik ki, hogy szerzője szinte úgy tót, valamint 54-dik lapon nyilván mondatik, hogy azon könyveskének: „Sollen wir Magyaren werden!“ szerzője is tót: „ein Volk, in dessen Mitte Schriften und Bücher, wie das: „Sollen wir Magyaren werden?“ erscheinen, in einem Jahre dreimal aufgelegt und vergriffen werden, ein solches Volk kann unmöglich der Vorwurf treffen, dass es sich seiner Sprache schäme.“ Nem kellett volna tehát a' Pesti Társalkodóban és a' Szemlélőben szemtelenül ezen munkácska' szerzőjét vagy collaborátorát ollyan férjfit tótnak nevezni, a' ki nem az.

Sauromatas omnes tamen hos discere coaevi
 Scriptores, et idem nomina *Slava* monent.
 Tamque frequentem nec fuerit credibile gentem,
 Paupere tam lingua vel potuisse frui.
Hungariae Reges praedilexisse *Cumanos*,
 E priscis quosdam publica scripta docent;
 Utpote prae reliquis cumularunt civibus illos,
 In gremio regni juribus eximiis.
 Reddidit haec gentis mox praedilectio svavem
 Et linguam, quae sic *aulica* facta fuit.
 Plebs dominis placitura suis et mixta *Cumanis*
 Condidicit linguam sic animata novam,
 At linguam miseram, quam mille vocabula pure
Radicalia vix constituisse reor.
Nucleus en Magyaró sermoni Slavus adhaeret,
Nucleus, at Scythicum molle putamen habens.“

Ezen „conjectura“ eredetikeppen nem volt Tisztel. Rohonyié, mert 1817—1821 esztendőkbén, midőn Karloviczán, Bács Vármegyének szomszédságában laktam, 's e' tiszteletes urral Glózsánban és másutt öszvejötte, magától Rohonyi urtól hallottam, hogy ezt az új hypothesis a' magyar nyelvnek eredetéről egy nagy méltóságban tündöklő és történeti 's nyelvész tudományáról esmeretes férjfiu, kit nekem megneveze, közlöttele vele. Ezt a' hypothesis magam is annak a' méltóságos férjfiúnak szájából hallottam, ki ezt még több okokkal támogatni igyekezett, p. o. hogy Anonymus Belae Regis Notarius' munkájában, Túróczi Kronikájában 's a' t. és a' legrégibb kir. Decretumokban, nem eredeti magyar, hanem tót szavak fordulnak elő, p. o. Boëbodi, Bilochi 's a' t. de ugyan a' Kúnok' bejövetelök után, hogy lehetetlen lett volna, hogy Nagy- és Kis-Kúnságban és Jászok' kerületében a' városok' és faluk' minden nevei

és a' család nevek (norma gentilitia, Familiennamen) tiszta magyar neve¹, az északi, napkeleti, napnyugoti és déli Magyar-országban pedig többnyire tót, ha a' Kúnoknak és Jászoknak egykor más nyelve, nem a' mostani lett volna, a' Magyaroknak vagy Magoroknak pedig eredeti nyelve nem a' tót nyelv lett volna; hogy lehetetlen lett volna, hogy olly számos népnek, mint a' Kún és Jászok' népének nyelve egészen elenyészett volna; hogy a' Kunok' és Jászok' magyar nyelvök éppen azért olly tiszta, mivel mindig eredeti Kún nyelvök volt, a' Magyaroké pedig Nográd, Gömör, Hont, Abauj, Zemplén 's a' t. Vármegyékben olly tótos, mivel a' Magyarok vélekedése szerint, eredetiképpen tótul beszéltek 's a' t.

De ezen egész hypothesis le rohan, midőn nagy tudományu *Horvát István* úr megbizonyította, hogy a' Kúnok, Jászok, Palóczok és Székelyek' nyelvök mindig a' magyar nyelv (jóllehet különös dialectusokban) volt, és hogy a' Kunok között nem a' Kún (mint a' történetirók és nyelvészek tévedésből vélték, hanem a' Kunok közt, de nem nagy számmal lakó Tatárok' nyelve elenyészett. — A' Magyarok vagy Magorok és Ugorok vagy Ungrok nevet lehet ugyan *gor* vagy *hor* (hegy) tót szóból származtani, de tek. tud. Horvát István (a' Rajzolatokban) és tisztel. Holéczy úr (a' Tudományos Gyűjteményben 1834, Martziusi Kötetben 3—18-dik lapon) erőltetés nélkül a' magyar nyelvből származtatták. *) — Jól esmerem a' karpati *Magura* hegyet és tájjékát, de esmerem az ásiái *Magurat* vagy Magorat a' boldog Arábiában is. — A' *Sarmaták* vagy *Sauromatae* nem voltak Tótok, hanem Szityák (Diodorus Siculus lib. IV.) és hogy Sarmatiában Kunok vagy Chuní (Χουνοι)

*) *Horvát* a' *mag* és *er* (ereszt), *Holéczy* pedig *mag* és *gyar* (honnan *gyarmat*) szóktul.

laktak, Ptolemaeus (in Sarmatia Europaea) és Am-
 mianus Marcellinus (lib. XXXI. cap. II.) bizonyítják.

MAGYAR-NYELV' NYOMOZÁSA.

Philologiai vélekedés az *ász* és *ész* vé-
 gezetű új magyar szók eránt.

Tiszteletes 's tudós *Édes János* úr, az 1834 évi Tu-
 dományos - Gyűjteménynek hatodik kötetében, 82-dik
 84-dik lapon az *ász* és *ész* végezetű új magyar szók-
 ról ilyen módon okoskodik:

„Az *ász* és *ész* mindig valamelly dolognak hajhász-
 ját vagy kergetve keresőjét, ritkán vele bánót, még
 ritkábban őrzét jelenti, p. o. vadász, a' ki vadat, hal-
 ász, a' ki halat, lovász a' ki lovat, kanász, a' ki
 kant, nász vagy nőász, a' ki a' legény' számára nőt,
 madarász, a' ki madarat, tyukász, a' ki tyúkot, haj-
 hász, bornyász, ökrész, a' ki bornyút ökröt őriz,
 ámbár hajhász is egyszer'smind; fűvész, méhész, ker-
 tész, mivész, révész, a' ki fűvel, méhkel, kerttel, mív-
 vel, révvel bánik. Istenész ezen analogia szerint nem
 jó, mert a' Theologus nem hajhász Istent, mint a' va-
 dász vadat; nem őriz Istent, mint a' juhász juhót; nem
 bánik Istennel, mint a' mivész mívvel. Tán tisztelt Pró-
 kátoraink is azért vállalták el inkább az ügyvéd, mint
 az *Ügyész* nevet, hogy ne láttassanak az *ász* és *ész* vég-
 zettel azt árulni el, a' mit az leginkább jelent, a'
 hajhászást, tudni illik ügyet hajhászni, ámbár ügy-
 gyel bánót jelenthetne. Ha a' görög kifejezhetne
 két szóból öszvetűzött névvel ezt: Theologia, miért ne

mi is. *) — De úgy látom, némelly nyelvfaragóink igen megászosodtak, észesedtek (ez utóbbi ugyan jó volna), midőn minden tselekvő subjectumot *ász*-szal, *ész*szel czimzenek, mint *gyógyász*, *szobrász*, *lelkész*, *czukrász*. A' *lelkész* ugyan jelentet lélek őrzőt, de csekély ítéletem szerint inkább lehetne így is lélekörnek nevezni, vagy ha *constructus* statusba akarjuk tenni, mint a' zsidó a) *mélek*, b) *sémes*, *néfes*, *chélek*, c) segolalt szókat változtatja, így: *malk*, d) *nafs*, *sams*, *chelk*, e) *malki*, f) *samsi*, *nufsi*, *chelki*. Királyom, napom, lelkem, részem, lelkörnek nevezni. *Czukrász* bánik ugyan czukorral, de nem jobb volna e czukorárosnak nevezni? **) κατ' ἀναλογίαν gyógyszeráros. Lelkész, ha az *ász*, *ész* végzetet *hajhászónak* vennénk benne, inkább reá illene az ördögre, mert az lelket hajhász; ha pedig velebánónak vennénk, akkor egyáltalában nem jó lenne, mert bánni csak a' tapintható dologgal lehet, mint a' mívvel, révvel. *Gyógyász*, *szobrász* pedig tellyességgel nem jók, ugyan is: *Gyógyász* tenné az eddig úgy nevezett orvost, minthogy pedig az *ász*, *ész*, vagy hajhászót, vagy velebánót, vagy őrizőt jelent: *Gyógyásznak* is vagy gyógy hajhászóját, vagy gyógyőrt, vagy gyógygyal bánót kellene jelenteni, de ezek közül egyiket sem jelentheti képtelenség, absurdum, nélkül. Ez a' szó: *gyógy* beteget soha sem jelent, mivel így ezen régi ige: gyógyítom azt tenné: betegítem, beteggé teszem. Minthogy pedig az éppen ellenkezőt jelent t. i. építem, egészségesí-

*) Tehát *istentudomány* (mint németül *Gottesgelehrtheit*) nem pedig *istenészet*. R—y.

a) Inkább: *mélech*. b) Inkább: *chélech*. c) Inkább: *malch*. d) Inkább: *chelch*. e) Inkább: *malchi*. f) Inkább: *chelchi*. R—y.

**) Az kétséget nem szenved. R—y.

tem, éppé egészségesse teszem, helyre hozom, *gyógy*nak is ezt kell tenni: ép, egészséges; gyógyász tehát azt tenné: egészségest hajhászó, egészségest őrző, egészséggel bánó, ezek pedig millyen képtelenek? kiki általláthatja, és így ezen szónál jobb ez is: *betegész*, *) *Szobrász* sem jó egy általjában, nem hajhász szobort, nem őriz szobort, mert a' szobor el nem szalad, nem is bánik szoborral, mert szobor az, a' mit már kőből a' mívész kifaragott, miután pedig szobornak kifaragta, többé nem bánik vele, inkább lehetne hát kőésznek vagy kővésznek nevezni. **) Hát még *színesz*ről mit mondjak? 's több illy új szavakról, mellyeket a' német nyelv' analogiája szerint koholgatnak némelly Literátoraink. Én azt mondanám, hogy nyelvünk csinosításához ne fognának hozzá mintegy profánus kezekkel azok, kik a' keleti nyelveket, mellyekkel a' mienk atyafias, annál kevésbé, kik azok közül egyet sem értenek. ***) A' nyugoti nyelvekkel a' miénknek legkisebb hasonlatossága sincs, még ugy sem, ha némellyekben több dolgoknak

*) Ezen neologismus valóbaa megérdemli a' helybenhagyást.

**) Így inkább a' kőfaragót (Steinmetz) lehetne nevezni. De miért nem lehetne szobrász helyett inkább mondani: szoborfaragó, ha az eddigi képfaragó κατ' ἀναλογίαν (Bü dhaner) nem tetszik?

***) Azoknak kell mondani: *odi profanum vulgus et arceo*: Nem csak a' magyar ifju theologusoknak kellene tanulni a' keleti nyelvekből legalább a' zsidó, arabs és syrus nyelvet, hanem minden kimívelt 's a' nemzeti nyelvet szerető magyar ifjakkak, 's pedig nem a' philosophicus cursus után, hanem ezen alatt. Minden magyarországi lyceumban, collegiumban, akademiában, a' keleti nyelveknek legalább egy rendes cathedrara volna szükségök. Aldom sorsomat, hogy nekem egykor alkalmatosságom volt Késmárkon, Debreczenben és a' göttingai egyetemben a' keleti nyelveket gyökeresen tanulni. *Rumy.*

nevei egyformák volnának is a' mieinkben találtatókkal, mert két nyelvek' atyafiságát nem az egyes egyforma szavak, hanem a' megegyező etymológiák 's beszéd-szabályok teszik; amazok csak arra mutatnak, hogy a' két Nemzet valaha együtt társalkodott, p. o. hogy a' tót nyelvben sok szó van, a' mi a' magyarban is úgy hangzik, ez csak attól van, hogy a' két Nemzet együtt lakott, együtt társalkodott; nem pedig, hogy a' két nyelv, és így a' két nemzet is atyafias. A' magyarnak beszéd-szabályai, etymológiája pedig egy nyugoti nyelvvel sem egyeznek, és így nem is szabad azoknak analogiájához szabni magunkat a' szók' alkotásában, de a' keletiekkel e' tekintetben igen atyafias.“ Azoknak-számukra, kik a' Tudományos-Gyűjteményt nem olvassák

közlő

Rumy Károly.

13.

Rény, erény, erőny, tus.

A' régi magyarságban használt *virtus* szónak divatja az újabb időbeli magyar íróknál megszűnván, — minekutánna azt a' neologusok' első vezérje Kazinczy Ferencz *rénynek*; más az ethymológiát jobban szem előtt tartó írók pedig *erénynek* keresztelték volna, — széltiben élnek véle az ólta mind verse-lőink, mind prosaicusaink; kivált azok, kika' nyelv' tisztaságára való gondos ügyelést fő kötelességöknek tartják. Mennyiben legyen nekik e' részben igazságok, mennyiben nem? azt vitatni nem célom; csak azt kívánom előhozni, hogy vajha ezen felséges képzetnek a' magyarban több hasonló, vagy is inkább egy értelmű (synonima) szavai volnának! kiváltképpen pedig olyanok, a' mellyek nem csak az új magyar írók' kívánságoknak megfelelnek, hanem a' régi még a' deák kifejezésekkel kevert magyarsághoz ragaszkodó Magyarjainknak is tetszésökre lennének. Így élhetne vélek az előfordulandó szükség eseteiben kényelmire nem csak a' költő vagy dallos, hanem a' közönséges folyó beszédű író is. És éppen ezen tekintet indított engem is arra, hogy e' tárgyban egyszer másszor támadt gondolatimat 's ötleteimet felfedezzem; nem éppen annyira azért, hogy gyenge észbeli tehetségem' szüleménye elfogadását ajánljam, mint inkább azért, hogy az mind a' két rendbeli írás mód' követőji által megvizsgálva, meg-

rostálva, ha eltalálna vettetni is; legalább jó szándékom gúnnyal ne illetessék.

Ugyan is a' czélhoz közeledve, bátorkodom az olvasó és író közönségnek a' *rény* szó mellett a' *tus* szót ajánlani; e' következő részszerint ethymologiai, részszerint analogiai, részszerint pedig élő szokásból merített okokból:

1) A' *tus* szónak a' magyarban értelme vagyon, mivel ebből eredetnek lenni látszik a' *tusa* szó, és megnevelve, bővítve, gyakorolva a' *tusakodás* is. Hogy a' *tusa*, *tusakodás* nagyobb törekedéssel párosított belső vagy is lelki harczot jelent, reménylem senki sem fogja tagadni; — és így a' virtussal, vagy is rénnel járó tett is (tét, actus) *tusakodás*ba kerül. A' *tus* szó tehát, ítéletem szerint, azon képzetnek (conceptus) virtus' kifejezésére a' magyarban mindég annyi jussa lehetne, mint a' *rény* szónak, melly *erő* szóból származtatik, — ez pedig inkább a' *physical*, mint szorosan véve a' *moralis* nagy tettek végbe vitelére szükséges. Kiki tudja, hogy az indulatainkon való uralkodás, magunk megtagadása, a' legnagyobb erővel, 's lelki harczczal jár, — és ezen kinos erővel járó harcz, *tusának*, *tusakodásnak* neveztetik; — miért ne lehetne tehát ezen az újítók' vágyját rövidsége miatt különben is váltig kielégítő *tus* szót, a' deák *virtus* szó helyett elfogadnunk?

2) A' *tus* szónak nem éppen idegen állása van a' magyarban; mivel sok olly szavaink vannak, mellyek hozzá hasonló hangal ejtetnek p. o. *kos*, *roz*s, *fontos*, *köntös*, *kantus* (Csokonayban) *simasága's könnyű kimondhatása* pedig megóvjá azt azon vádtól, melly alá okvetetlenül eshetnek mind azon szavak, mellyek a' sok egymás után következő mássalhangzú betűk miatt darabos kimondásuak lévén, a' Tót analogiához inkább, mintsem a' magyarhoz közelítenek; illy kifejezésűek p. o. *árny*, *éltesb*, *boldogb*,

érzelg, lebelg, 's a' t. — Ne is zavarjuk azzal öszve, a' mit jó kedvünkben a' magyar muzsikusknak „huzd rá Miska!” mondanai szokás, vagy is az ugy nevezett *tussal*, midőn valakire a' pohár bort fel akarjuk köszönni. Ezen *tus* szó itten egészen más értelemben áll, az - az idegen nyelvből vett értelemben; — minthogy ez akkor Francia szó „*touche*“ (olvasd tuss), mást jelent a' muzsikusknál, mást a' képirónál, mást megint külömbféle használása miatt másoknál. Hogy pedig egy két szóban, egy vagy más idegen nyelvvvel öszveérintésbe ne jöjjünk, azt ne is kívánjuk, mert p. o. „láb szál“ „magyar szó, de egyszer'smind német is, és enyhülést, jól esni szokott gyönyörűséggel való éleést jelent, — továbbá „*láb*“ (magyarul), deáknak *pes*, melly a' tótnál ebet jelent; — ismét „láb“ (magyarul), a' tótnak *noha*, noha pedig igazi magyar szó. Illy szójátékon tehát a' józan magyar criticus fel nem fog akadni. De

3) Harczol a' *tus* szó mellett a' közönséges beszéd mód is. Mert ki nem emlékezik arra, hogy mind a' köznép, mind a' pallérozott emberek is mondanai szokták (midőn valamit helyben nem hagyólag ejteni akarunk), „bezzeg *nem nagy tus* a' gyengébbet földhez sujtani!“ melly kifejezés alig ha a' deák „*virtus*“ szónak utolsó tagjára nem mutat, mintha t. i. abból vétetett volna költsön. De bár mint légyen is a' dolog, az a' *tus* szóra, 's annak a' magyarba leendő felvételére, vagy félrevetésére nem tartozik. Elég az hozzá, hogy a' „*nem nagy tus*“ kifejezéssel, éppen a' *rény* szó, vagy is *virtus* értelmében, élnek Hazánkban széltiben a' legjobb 's legtörzsökösebb Magyarok is.

Mind ezekből azon természetes, de egyszer'smind reánk nézve hasznos következtetést is huzhatjuk, hogy a' „*tus*“ szónak (ki nem akarván a' *rény*, *erény* szókat küszöbölni:) elfogadásával azt nyernők, hogy nem csak a' neologusok egy rövid, könnyű kimond-

hatású, hangzására nézve pedig tellyes erejű szót nyernének; hanem a' régi magyarsághoz ragaszkodó öreg urak is megelégedve élnének annak csak *részetskéjével is*, a' mit századok olta kedvelt deák nyelvek engedelmével *egészen* birtak. Melly közös nyereségnek elérhetését szívéből kívánja az értekező

Hallebranth János.

14.

Keresztelő János' feje; vagy a' Spanyolok' vallásossága.

Barczellonától, Valenczia felé való úton van, a' tengertől, 's hegyes kőszikláktól, szorossan bezárt, úgy nevezett Balagui szoros út, hol szüntelen, meredek kősziklák közt, kénytelen az ember utazni. Itt a' szörnyű kőszalok' üregei, nagyon alkalmas menedékhelyek a' rablóknak. Számtalanon lettek itt, ezeknek áldozatok, 's több sir keresztetek mutatják, legközelebb is, az itt utazottaknak véletlen halálokat. A' pásztorok, kik arra felé legeltetik kecskéiket, azt vallák: ez idegenek' sirhalmain, gyakorta esmeretlen kéztől, oda hintett, elhervadt virágokat láttak, és valamelly nagy árnyékot térdelni, estennen a' sir keresztetek előtt; de mihelyt megközelíteni akarták, eltűnt hirtelen előlük, 's úgy is tettszett nekik, mintha panaszkodó fohászokat is hallanának a' hegyek alul. Szent borzadás fogta

körül e' helyet, és nagyon vakmerőnek kellett annak lenni, ki estve napnyugot felé, arra menni bátorkodott. Csudálatos az is, hogy a' meggyilkoltattak' kezében többnyire darabos, fa keresztet találtak. A' gyilkosokat a' felsőség, semmikép se tanulhatá ki. Egy bizonyos, Uriarte nevű, Cataloniai idegen volt gyanuban. 1822-ben Inquisitói porkoláb, Alcayde városában, különös szent; de még is gyanús, kérdeztetvén egykor jó lövő lévén, miért nem vadászna, azt felelte: nem barátja a' vadászásnak, a' nyul után sokat kell fáradni, jobb a' helyett inkább embereket lesni 's löni, kik önként jönnek, 's más fáradság utánok nem kívánnak, mint ki zsebölésök. 1832-ben, bőjtön, a' Taragoniai színjátzó társaság, sok nézőket vont magához, midőn keresztelő János' lefejeztetése', szent játék színét adná. E' végett utazott most Tortozába is. Két öszvér vitte a' holmit. Garcia Fernando pedig, ki keresztelő János' fő szerepét játszá, a' drága mozgó szemekkel fölkészült fejet, nem bizta az öszvérekre; hanem, hogy minden sértéstől meg ovja, tulajdon feje fölött vitte. Késő volt már az idő, és mivel a' tengerből nagy köd ereszkedett, Garcia, lovának biztos lépteire hagyván magát, fejét és szemeit a' köpenybe burkolta. Társaitól jól elmaradva, egyedül lovaglott, midőn egy kőszál fordulat körül, lövés lett, és lova ágaskodott. Garcia leesett, és épen köpönyegéből kívánt kivetközni, midőn egy puskás embert lát feléje lovagolni. — Öszveszedi azért tüzesen magát, és fegyvert ránt. Uriarte, mert ez volt a' lovag, nem kevésbé zavarodott meg, hogy most legelőször hibázott, és már futni akart. De midőn a' két egymás fölött való fejeket, a' keresztelő János' szemeit rettentőkép forogni, és Garcia' villámló szemeit, magára tűzve látta, azt hívén, az ördög előtt volna, rettenetessen meg ijedett. Futni

akart hát; de csuhú lábbelije, millyent viselnek Catalonia, Valenczia, Grenada lakosi, akadályoztaták. Egy kőszálra akart mászni, egy a' hasadékból kinyőlt bokorba kapaszkodván; de ez elszakadt; és Uriárte, az őt nyomozó Gárcia lábai elejbe rogyott. Rebegve kiálta a' lator: „noli me tangere satana, vade retro.“ De Gárcia' kiáltására oda siettek az ő társai is. Uriártét a' földön, magán kívül fekünni találták. A' Balágui ítélőszék elejbe vitték. Klastromi szőr-ruha volt rajta. Olvasó, feszület szemek (Rosenfranz), imádságos könyv, és szent Dominicus haja' volt nála, 's egy gyilk, golyók, és puska-por, puskája a' füsttől, még most is fekete. Uriárte kéntelen volt bűneit meg vallani. Hogy tehetted, kérdezi a' bíró, a' megváltás' szent jeleit, gonoszságod' áldozatai mellé? A' testet megölni, volt a' felelet, semmit sem jelent; de a' lelket megölni gyalázatos vétek. Imádkoztam sirhalmaikon, és virágokkal meghintettem, hogy néhány nap, előbb szabaduljanak ki a' purgatoriumból. Keresztet adtam nekik, hogy ha nem volnának az idvesség' útján, a' gonosz ellenséget elűzhetnék. De láttam őt, „itt van, itt van,“ kiálta Uriárte, midőn Gárciát két fejjel be jönni látta, hogy a' bírának megmagyarázza, mikép menekedett meg a' haláltól. „Itt van ő,“ „Itt van ő kiálta a' lator, 's szörnyet ijedve, viszont magán kívül le rogyott. 1832-ben, Junius 13-kán, Uriárte strángra, és javai confiscatióra ítéltettek, de a' király, a' lator színeskedés nélkül való vallásosságára nézve, a' büntetést, holtig való tömlöczczel könnyebbítette. Ez volt az utolsó kegyelem, mellyet VII-dik Ferdinand irt alá.

N. Takácsi Horváth János.

15.

A' F. M. Országai Minerva Szerkesztősége Pestről November 28-dikáról 1834. egy levelet vévén, melyben a' pesti magyar tudós társaság által 200 aranyokkal megjutalmazandó munkák megvizsgálata iránt kinevezett Választmány kissebb számának véleménynye foglaltatik. Mivel a' valódi szabad lelkűség kivált a' literaturában azt kívánja, hogy minden vélemények a' vélekedő okaival együtt nem csupa kivetésekben, hanem egész kiterjedésökben a' közönség elibe jöjjenek; talán nem lesz érdeketlen ezen véleménynek közlése a' magyar közönséggel. Az, a' ki azt közlé, magától a' választmány' legfentülőjétől azon hozzá adással vevé, hogy nem szórulszóra ugy adódott legyen ugyan be, de hogy az ideákra és azoknak sorára nézve nem tett legyen legkisebb változást is a' gróf, hanem soha se lévén egészen megelégedve előadásával, egyedül ennek tekintetéből helytel helytel javított benne.

Tekintetes Választmány!

Czélja lévén magyar tudós Társaságunknak, a' honi nyelv által, és annak tökéletesedése mellett, a' tudományosság, literatura, és művészség' mind szellemét, mind szeretetét hazánkban ébresztetni, 's a' tettleges élet; minden ágaiba, valódi, tartós, összehangzó, mind inkább-inkább gyarapítandó kimiveltséget beoltani, fő feltételnek, ha nem hibázom, — látszik előttem e' cél' elérésére, azon erkölcsi hathatásnak megóvása, mellynél fogvást a' magyar tudós Társaság' tekintete az országban, — iránta szakadatlanul gerjesztendő bizo-

dalom' folytában megtartassék és növekedjék. Ezen bizodalmon alapult tekintetet semmi se fogja inkább meggyökeresíteni az alaprajzhoz, mint valamelly megszeghetetlen törvényhez, Evangyeliomhoz, és hogy ne csak törvényesen és keresztyéni módon, hanem bölcselkedőleg is szólljak, — categoricus imperativushoz, az az: okvetetlen parancshoz ragaszkodásunk' példájánál. Egyedül így fognak mind a' nemzet, mind az országlószék, mind pedig a' különletes személyek és tudományos emberek bizodalommal viseltetni a' magyar tudós Társaság iránt. — Ezek szerint természetes kíváнатom az alaprajz' szabályai' tartalmakint, minden akármilly osztálybeli nyomtatásban kijövő munkának, nem csak kifejezése, — hanem igen rövid, de fontos és takaros vizsgálata is, — a' mi, valamint egy részről, nem látszik nekem az osztálybeli rendes Tagok' kötelességén kívül feküdni, ugy más részről még jelenleg talán végrehajtható egyszer'smind. — Annál szükségesebb tehát szintűgy az alap-rajz' szabályai szerint, a' jutalomra méltott dolgozatok fentebb ragyogó érdemeinek jelességeit röviden kiemelni, és a' megjutalmazást indítokítani. — Mind az egyik, mind a' másik nézetem' czélhoz vezetésére legczélirányosabb lévén egy minden köz-gyűlésből külön kiküldendő Választotság, 's nagyon óhajtanám, hogy az illyes ezután mindég szorossan tartaná magát, ezen általam talán nem ok nélkül előadott nézetekhez, és nem csak nem feleslegesnek, hanem igen hasznosnak is vélném, ha bár módosítva is ezeknek javallatát a' mostani Köz-gyűlésben.

Ezeket előre bocsátván, dicséretes említést kívánnék tétetni, mind gróf Széchenyi István' *Stadiumáról*, — mind pedig báró Wesselényi Miklós' „*Baliteletek*” című munkáikról, melyek, (jöllehet az első sok érdekst foglal magában, — a' törvényhozás, — a' másik

pedig az élet-philosophia' tekintetében :) nem azért, mint-ha mind kettejéhez igen sok sok jegyzék nem férhetne; — hanem azért nem jöhetnek a' megjutalmazás' kérdése alá; — mivel, mind az egyik, mind a' másik alaprajzunk' korlátain túl, — nagyon bele bonyolódik, sőt vág egyszer'smind az ország' 's országlószék' belső politikájába; — elannyira, hogy azokban csak nem végre hajthatatlan lenne a' politikumot a' törvényestől, és philosophicumtól mindenütt külön választani.

Péterfi Károly, „philosophusok és philosophia története” című könyvének első megjelent kötetje, Kállay Ferencz úr' okokkal támogatott ítélete szerint, (mellyben, mivel a' könyvet még magam nem olvastam, bíznom kell) megérdemlené a' nagyon helybenhagyó megemlést; de mivel a' munka nincs még bevégezve, noha tagtárs Kállay Ferencz úr azt jutalmazandónak leli, az alaprajz' szabályai szerint csekély ítéletem után a' megjutalmazás' koronája alá ez úttal nem hozható.

Klió, a' nem szerencsétlenül össze szedett adatu, nemes természetiséggel írott és köz kedvvelést nyertt történetbeli zsebkönyv folytatásának kedvező ujjontani megemlést, szintugy céliránytalannak nem tartanám.

Ekképp' két koszorús költőink újra tisztázott 's kiadott munkái jöhetnek egyedül megjutalmazás alá, meg kell vallanom szerénykedő kételkedésemet, mert koszorúsok között bajos választani. Két ragyogva tündöklő elmék' fénye még erősebb alkotásu szemeket is meghályosíthatna. Az egyik a' költészet' szebb útját még jobban megtörte, 's amannak több nemeiben szerencsésen gyakorolta magát; a' másik kevesebbe nyitott utat, de szintugy szívet ragodó és elmét bájoló genialitással. Egyik a' közelebbi múlt kornak díszje, a' másik a' jelenlétvőnek. Nincs most rá idő, aesthetikai vizsgálatok alá bocsátani, a' két nagy szellemű író, kinek egyike

nyelvünk' képessége mellett, a' nálunk is már honosodni kezdő görög és romai költészet' formáit bővebb gyakorlatba hozta, a' másik ügyes módosításokkal a' régiebb nemzeti formákhoz ragaszkodott, — egyiknek igen értelmes és tudományosan fejtegető kritikus juta, a' másikat csak köz-érzelem szerint izleljük és magasztaljuk; — egyiknek több olvasója, a' másiknak több csudállója van, — mind a' kettőben büszkélkedik a' Nemzet. Így álván a' közérzetek két nagy költőink iránt, súlyosodik a' választás, és sokat vesz természeti édes-ségéből. Valamint tehát derült csillagos égkor is a' vihar alatti hajóbul hullámok közt és felettök remegve parti toronylámpást keresünk; úgy kéntelenítetem én is valamely vezér idea után indulni: és ez nekem nemzetünk' mostani állásában az a' kérdés, hogy „a' két költők közül, mellyiknek jutalmaztatása fogna hihetőleg több köz örömet hazánkban gerjeszteni? Nagy lélek lakván a' nagy költőkben, nem merek tartani, a' jeles és egymást becsülő két vágytárs' valamely picziny és irigyeskedésből származható megszomorításától, akár egyiknek adjam a' fent említetteknel fogva a' pálmát, akár a' másiknak; hiszen ha az akadémia' rendszabásai szerint, a' tudós Társaságnak nem szabad megosztani a' jutalmat, — tehetik az egymás között a' két nagy költők, — kik úgy is minél fentebb ihletűek, annál kevésbbé lehelnek e' sáros föld golyó' mélyéből felkerült ásványok világában, és minden csillogó aranyból a' dicsőséget nagyobbra becsülik.

Meg lévén a' felől győződve, miként szüli a' közérzelem főképen a' közvéleményt, mi szerint lehet egy még fiatal tudós társaságnak, midőn a' köz műveltségen dolgozik, csak lassan-lassan a' művészség' tetőbbségeihez a' fentebbi kimívelődésbe be, és abban előlépő nemzetet felrántani, hogy ránk nézve a' literatura czél ugyan, de a' nem-

zeti műveltségre, melyet nyelvünk' kimívelődése által gyarapítanunk és terjesztenünk kell, csak eszköz; mi-kép lekell egy kissé a' nemzet' többségéhez ereszked-ni, ha a' súlyosság, az erkölcsi világban is divatozó törvények' ellenére lépcsőnkint a' nemzetet mind fel-lyebb meg fellyebb emelni törekszünk, meggondolván, hogy Kisfaludy Sándor' műzsája eddig elé inkább nem-zeti szellemű és formájú, — meg nem felejtkezvén, hogy főleg a' lelki szerelem' lelkes daljai minden mű-veltebb nemzet' sajátja, hogy ezen emberiség' virágjában minden megszeliült szív osztozik az egész világon, — megfontolván, hogy némelly munkáinak fordítása bár mi hiányos legyen, a' külföldön is már meg izlette-tett, — gondolóra vévén, hogy bor-hévnélküli, hol buzgó lánggal, hol gyengédeden ömlő „magyar Ana-kreonunk' füzeteivel nemzetünk szebb része' asztalkáin aligha nem mindenhol össze találkozunk, — ösmérvén azt a' véghetetlen befolyást, mellyel a' nemzetek' akár csinosodása, akár elfajulására, mindég és minden szer-te hatott, hat, és hatni fog a' Szépnem, melly csak nem hason fele részét, vagy még többjét is teszi min-denütt a' harczok' csapásai alatt bőven húlni szokott férfiak számának, az őszebb és az évek' terhei alatt meg-görnyültek; azonban valamint még nem rég egész ele-venséggel virító, ugy még most is eléggé zöldellő Kis-faludy Sándornak, kinek az ifjabb költő (Vörösmarty) —ki előtt még olly nyúló a' jövőndőség, — bizonyo-san maga is ajallaná a' jutalmat: nyujtanám ez úttal az arany koszorút.

Gróf Desewffy József,
a' Választmány' legfentülője.

16.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁNHOZ.

Vész kelt: egy Nemzet' fényhintő napja leszállott;
 Szálltának komor éj felhője boronga nyomára,
 A' melly elődöklé végső sugárit is. — És a'
 Nemzet, — kit társúl a' még csak gyermek időnek,
 Támadat ormai közt, a' Hír anya szült az erőről,
 'S most, mint bajnökká nőtt férjfiu, nyugoti honban
 Fenn lakozék tündöklőn a' dics büszke hegyének
 Csillagütő bércezen, és onnét osztá parancsot,
 'S nemzetek, országok figyélék szózatja parancsit;
 És ki, ha megbántás hívá bosszúra haragját,
 Döntő menyköként végig járdalva csatákon,
 Megrázott birodalmakat, és ingatta ülését
 Sok koronás főnek, birodalmak bibori székén. —
 Megszédült az erős Nemzet, 's álomnak eresztvén
 Fény koszorúzta fejét, elalutt, és százakig alvék:
 Mert nagy tettek után, nagy lesz pihenőnek az álma!

Így alvék álmot, nagyot, és százakra kitartót,
 Tengerkint rá dült vészek' felhője alatt, melly
 Tündöklése arany napját elfedte borúval,
 Fény és hír nélkül, a' Nemzet a' hős nevü hajdan.
 Hosszu nagy álma körül neve, nyelve, hazája, erényi,
 Bégyomosodva sötét feledéssel, elültek az éjben. —
 Népek, kik vérzön, 's keserűen elannyiszor érzék
 Vas jobját, romlást osztó vas jobja' csatáját;
 'S kik félföldre süto' napjáról fáklya világot

Gyújtának: most álma körül, mint annyi szövétnek;
A' hír és az erő fényébe kigyúltanak; és ő
Százados éje alatt ezeket nem ügyelte; csak alvék:

„Éjed öröklő-é, ó dics' fíja, hírnek erőnek
„Nemzete! nemde elég pihenésül ennyit alunnod?“
Igy dördült ki az ég' szava nagy harsányan az éjből.
Szellem szálla alá, ki meg állva felette; — miképen
Fellegető ormon vész közt ül bérzi sötét sas; —
Nagy komolyan nézé a' késő nemzeti álmot;
És az elébbi dicsőségnek bánatja szívében;
Mint egy láng fölkelt: Kitekintett Nyugot egére;
Nyugot partjainak fényhintő népire, 's elszállt
A' szomorú szellem: Végig szárnyalta Nyugotnak
Fényes népeit; és sas-szemmel járula a' fény'
Napjához; fáklyát gyújtott, feltűzte fejére;
Vissza repült vele a' mély álmok' néma honába;
'S áll vala, mint felgyult Phárosz, a' rengeteg éjben:
És fölemelte szavát, és a' siket éjbe kiáltott:

„Nemzet! ha alszol-e még? magad alszol dicstelen álmot?
„Imé fényben egész Nyugot; égő fényben ül Éjszak,
„'S mint a' lángba borúlt ég' fényessége, világuk
„Tengereken túl süt; melly nagyság' tiszta világa:
„E' nagy eláradt fény meg; meg csapkodja sugárral
„Éjed' fellegeit: 's Nemzet! te ezekre nem eszmélsz?
„A' kik a' hármás bérz honjának tetteit egykor
„Távol partoknak honjából nézve csudáltak:
„Most koszorús fejöken nagyságuk' büszke babérjaít
„Ingatják ragyogón, sors-osztó pálcza kezökben;
„Elfeledék neved', emlék nincs számodra eszökben:
„Kelj! haj! erőt rontó, puha és elveszteget álmod!
„Kelj! immár gypes a' dics szent ösvénye körülted,
„Mellyet elébb jártál, mert nincs járója! — ha eszmélsz?
„Századok elkésett alvója! ha? — Íme feletted
„Nyomtalan elmegyén a' nagy idő. Haj! vissza kiáltnod

„Hasztalan a' szakadó évet; míg hagyja: jegyezd meg
 „Tettel; így elfut bár; koronázva fut és megy előled.
 „Fény század viradt: 's te elaggott századok' álmait
 „Alszol e, hogy fejedet koszorúként űlje sötétség?
 „Bölcs az idővel, rest és oktan él az időben.
 „Kelj! munkáld a' kor napjának tetteit: itt nő
 „Újra fejedre babér. Ó ébredj, élj az idővel.
 „Fuss, küzdj, és faradj: a' hír' mezejéhez az ösvény
 „Terhes igen; pálmát csak lelkes képes aratni.
 „Kelj! és kar karon, és mell mellen, csüggjön ölelve
 „Széles hazád térén; egy szent Óltárra, honának
 „Óltárára vigyen tömjént mindegyike: mert csak
 „Össze hatás gyarapít; romlasz ha megosztod erődet;
 „Nem anyag egyesülés a' nemzeti létel alapja!“

Igyen emelte szavát, a' századok' álma felett a'
 Véd szellem, 's mikor éltet szóló ajka kiáltott,
 Konga az éj-sivatag, rengő vak fellegi ingtak,
 'S a' hármás bércek viszhangja utána kiáltott.
 És fölemelte fejét rá nőtt álmából az elhalt
 Hírnek Nemzete. Kelt. Megszólalt nemzeti nyelvén.
 Nézte magát, és látta magán puha álma veszélyét,
 A' tunya tespedést, 's új szép pályára megindult. —
 Phárosznak fényét hordozva fején, megy előtte
 A' fölserkentő szellem, mint hű vezető, 's a'
 Fennakadás merevény szikláit tördeli lépte'
 'S utának járása előtt, a' messze dicsőség
 Csillagi honja felé. — A' századok' éje így oszlék
 Szerte! vak éjjelből tettek' szép hajnala így lőn!

Nemzet! ez új pályán kíséren az ősi szerencse!
 Lelkesedett mellel szegd a' vész' fellegit által,
 Melly ragyogó nevedet béárnyékozta ködével,
 Hogy nagy tengereken süssön túl újra világa,
 És az egész földön diccsel koszorúzva zenegjen
 Nemzetek' ajkain a' kedves hangzásu „Magyar“ név.

El ne feledd ősid fény nyomdokit: ottan a' hírnek
Égbe szökő bérczén rá lelhetsz most is azokra! —

És Te, dicső Gróf, *) a' véd szellem' lelkes alakja,
Nagy nevü Ősök, nagy Fija! érv kort annyira ritkát,
Mennyire ritkák és tündöklők érdemid. Él! Egy
Nagy Nemzet' szeme csügg Rajtad. Kor Bajnoka! vivd ki
A' századnak erős munkáját: szép Neved érte
Fényes arany csillag lesz késő század' egén is!

Baksay Dániel:

*) Ugyan ezen nagy Hazafi' mellképe alá, melly a' jelen Mi-
nerva' kötetjét díszesíti, rendelt de elkésett aláírást,
ittén T. T. olvasóinkkal közöljük:

*Hon' fija! megdöbbenj: a' Század' Hőse előtted;
Tisztelet és tettek' szent lángja gyulassza ki kebled'!*

A' Red.

17.

T Ö R E D É K E K,

Cicero' leveleinek magyar fordításából.

*A' F. M. O. Minerva Szerkeztetőihez irtt Le-
vele a' nagy érdemű magyar Fordítónak.*

T. T. Urak !

Én, az újabb művelt nemzetek' jelesebb tudósainak nagy és igen tiszteletre méltó részével együtt, a' régi Görög és Romai classicus írók' munkáinak fardítását olly eszköznek tartom, melly által a' kimíveltetni kívánó nemzeteknél a' szép mesterségek' és tudományok' virágzása határozatosan előmozdítatik, 's egyszersmind az ilyenek' nyelve is szerencsésen műveltetik. Vannak okaim azt hinni, hogy e' részben az Urak' értelme megegyez az enyimmel. Azért most midőn a' Minerva' számára tölem közlemény kívántatik, 's én semmi új munkát nem közölhelek, a' legclassicusabb régi Romai író' munkáiból egy töredék fordítást küldök, melly ez előtt 20 esztendővel készült, 's eddig félretett papirosaim között hevert. Cicero' minden leveleit szándékoztam volt Wieland' jegyzéseivel együtt magyarra általtetni; de szándékom' végrehajtását több rendbeli akadályok, mellyeket itt előhoznom szükségtelen, meggátolták. Az Urak' belátása határozza-el, ha időszaki írásokba ezen töredék felvétessek e, vagy ne. Az első esetre csak azt jegyzem meg, hogy az első próbák mindenütt tökéletlenek 's még inkább tökéletlenek az olly pályán, mellyen még a' legműveltebb nyelvek' tudósai közül is olly kevesen közelitettek a' célhoz, 's hogy ugyan azért fordításom hibáinak megbocsátását, vagy inkább szeretet' lelkével megigazítását a' dologhoz értő tudósoktól bizodalmasan reménylem. Sopron Jan. 20-kán 1835.

S. K. I.

Wieland' előbeszéde, Cicero leveleinek általa készített német fordításához.

Cicero' Leveleinek fordítója sok egyéb fordítóknál nyertesebb abban, hogy nem szükség azon aggódni, miképen tegye íróját a' közönség előtt esmeretessé és kedvessé, vagy miképen bizonyítsa meg fáradságának hasznos és fontos voltát. *Marcus Tullius Cicero'* neve több mint tizennyolczszáz esztendőktől fogva nem egyéb határok közzé vagyon szorítva, mint a' mellyek az emberi nemzetnek kimíveltebb részét a' durva félelmektől elválasztják. Fenmaradott írásainak nagy becsé mindenektől megesmértetik, 's az a' tekintet, mellyben voltak, 's az a' jó hír név, mellyel birtak, még az europai romai Birodalom' tökéletes összeomlása után is, szabad úti levél 's bátorságos kalauz gyanánt szolgáltak nekik, számos vad és setét századok' folytatában. Miolta azon mesterségek és tudományok, mellyeknek az emberi nemzet' csinosítása 's nemesítése természeti czéljok, újra feléledtek; azolta csak nem számtalan nagy tudományu 's éles eszű férjfiak fordították életök' nagy részét arra, hogy ezen írásokat azon mocsoktól, mellyeket az idő' mardosó foga 's a' leirók' tudatlansága rajtok ejtettek, megtisztítsák, homályossá lett helyeiken megmagyarázzák, 's a' nyelvtudáshoz 's régiség' tudományához tartozó külömbféle esméretek' segítségével az utóbbi világ' számára hová tovább hasznosabbakká tegyék. A' Görögök' 's Romaiak' minden Íróik között egy sincs, ki olly sokszor kiadatott, 's olly sokképpen haszonra fordítatott volna, mint Cicero: azon sok ezer meg ezerek között, kik háromszáz és több esztendőktől fogva valami kevés tudós nevelésben része-

sültek, csak kevesen találathatnak, kik kiformáltatások' kezdetét néki nem köszönnék: 's talán egy minden szépre 's jóra hajlandó léleknek 's nemes indulatu természetnek nem lehet bizonyosabb jele, mint az a' mérték, mellyben valaki fiatal korában ezen nagy Romait szereti, kit a' természettől néki tékozolva osztott ajándékokra, 's ezeknek legnagyobb mértékben lett kimíveltetésekre nézve, mind eddig senki nem csak felül nem haladott, hanem utól sem ért.

Ha az egész Romai tudós régiségnek minden hozzánk jutott maradványai között, Ciceró' irásai általjában véve, mindenek' ítélete szerint első helyet érdemelnek: levelei' teljes gyűjteménye' fordítójának meg lehet bocsátani, ha azt állítani bátorodik, hogy azon levelek, mellyek külömbféle kisebb vagy nagyobb mértékben nevezetes emberekhez és némelly szorosabb barátjaihoz tizenhat könyvben (*Vulgo Epistolae ad Familiares seu Diversos*), Titus Pomponius Atticushoz tizenhat könyvben, testvéréhez Quintus Ciceróhoz három könyvben, 's életének utolsó esztendejében M. Brutushoz irattak, minden rendbeli olvasókra nézve, kivált a' mi időnkben, minden irásai között, nem csak legkellemetesebbek és mulatságosabbak, hanem sok tekintetekben leghasznosabbak is. Hogy ezen állításnak okait mindenképen szembetűnőkké tegyem, azt az előbeszéd' keskeny határai nem engedik; elég legyen csak a' főbb okokat néhány vonásokkal rajzolnom.

Az a' mintegy huszonöt esztendőkből álló időszak, mellyre ezen levelek kiterjednek, tudniillik Roma városának 685-dik esztendejétől fogva a' 710-ig. minthogy a' legnagyobb és legrendkívülebbi társaság utolsó esztendejének és elenyészése legfőbb okainak történeteit foglalja magában, minden kétségen kívül legfontosabb, és (ha a' világ abban, a' mi őt legköze-

lebből illeti, bölcsőbb akarna lenni) legoktatóbb része az egész Római históriának. A' játékszín, mellyen az egész világot illető szomorú játék adatott, épen ezen időben érte el azt a' nagyságot, mellyre egy ország sem tett szert a' Római birodalomnak sem előtte sem utánna; egy olly nagyságot, melly a' köztársaságnak, mind belsőképen, mind külsőképen hibás organisatiója miatt tellyes lehetetlenné tette, az olly roppant egésznek további együtt tartását. Négy olly nagy férjfiak, a' millyenek csak Rómában és csak ezen időben támadhattak, még soha sem éltek egyszerre, mint *Pompejus* és *Caesar*, *Cicero* és *Cató*; még soha sem látott a' világ olly nagy tehetségeket, egyfelől a' szabadságért vagy rabságért, másfelől a' világ' birodalmaért vagy halálért egymással olly hevesen harczolni. Még soha sem bizonyodott meg olly szembetűnőképpen, melly keveset tehetnek a' jóssággal, mértékletességgel és nemes indulattal öszve kapcsolt legnagyobb talentomok is a' határtalan nagyravágyás és uralkodni kívánás ellen. Soha sem tűnt jobban szembe, hogy a' világnak legbámulásra méltóbb változásai, egy felől ugyan a' dolgoknak elmúlt és jelenvaló állapotjából, a' fennforgó személyeknek természeti minőségekből, öszveköttetéseikből 's indulatjaikból, egy szóval mind ezen öszve keveredett okoknak egymásra költsönös hatásokból olly természeti 's olly könnyen megfogható módon származnak, mintha az Isten és a' sors csupa nézőik volnának; más felől még is a' leggonoszabb és legvakmerőbb a' láthatatlan hatalmasságtól olly nyilvánságosan elősegíttetni látszik, hogy az ember kéntelenítettik mind ezekben, egy az emberi dolgokat intéző legfőbb hatalomnak titkos munkáját segíteni; melly hatalomnak a' szerencse fia, a' nélkül hogy maga tudná, egyedül eszköze.

Van e szükség több bizonyásra, hogy már ezen historiai tekintetben is magokhoz vonzó erejeknek kell az olyan leveleknek lenni, mellyek egy ilyen időszakaszban 's olyan embertől irattattak, a' ki nem csak szüntelen szemmellátó tanúja, hanem egyik legnevezetesebb részt vevő személye is volt azon nagy játéknak?

Ugy látszik az idők kerekben forognak 's minden elmúlt dolgokat elébb vagy utóbb valamennyire különböző formában ismét vissza hoznak. A' régi történetek meg annyi jövendölések azoknak tanuságokra a' kiknek históriájok ezer esztendő múlva a' régi fog lenni, csak az a' kár; hogy ezen jövendölő szózatoknak az a' sorsok van, a' melly volt Cassandra szavainak: nem értjük azokat, mert nem akarjuk érteni; nem hisszük el, mert nincs kedvünk engedelmeskedni.

Semmi sem szolgálhat értelmes embereknek nagyobb mulatságul, mint azon magas helyről, mellyre őket tizenennyolcz lefolyt századok teszik, azoknak egész játékokat egyszerre látni, a' kik annak a' mi reánk nézve elmúlt, jelenvalóságában, mintegy láthatatlan hálóban megvoltak fogva; látni hogy sokszor a' legélesebb szemekkel csupán azért láttak rosszul, mivel hozzájuk a' dolgok igen közel voltak, vagy mivel az a' Nagy, a' mire szemeiknek szüntelen függesztve kellett volna lenni, körülöttöki aprólékos dolgok által elfedtetett, vagy csavaruló ösvények miatt szemeik elől eltűnt. Melly sokszor kiáltanak nekik, ha lehetne; erre jőjjetek! midőn látjuk melly bús gondal keresik az egyenes utat, vagy a' veszedelem elől bátorságos kísérés' módját! melly sokszor sugnók nekik, ha lehetne ezt füleikbe: nem jól választasz, kígyót tész kebeledbe, midőn a' körülöttök tolongó sokaságban a' barátot az ellenségtől nem tudják megkülömböztetni,

vagy a' legnagyobb vigyázás' mellett olyanra támaszkodnak, a' ki bizodalmodat meg fogja csalni! Az értelmes olvasó, a' ki ezen leveleket nem csupa idő töltés' kedviért futja végig, ezer e'féle jegyzésekre fog alkalmat találni, 's gyakran kísértetnék a' legélesebb eszü, 's a' legfontosabb hivatalokban 's foglalatosságokban megöszült embereket megmagyarázhatatlan tompasággal vádolni; ha meg nem gondolná, hogy azon látzatok, mellyek azokat elbódították, őt csupán azért nem tsalják meg, mivel azon dolgok, mellyek azoknak úgy jelentek meg, mint elszakasztott töredékek, néki egész öszvefüggésökben mutatják magokat, 's mivel semmi indulatok sem zavarják meg ítéletét, és semmi személyes haszon sem vet a' dolgokra vakító homályt.

Minthogy ezen levelek legnagyobb részint a' Római köztársaságnak belső állapotját, háborgattatását 's hányattatását, *Pompejus'* *Crassus'* és *Caesar'* veszedelmes Triumvirátusát, 's ennek felbomlását, egyszóval az Országnek azon nagy változását foglalják magokban, melyet Caesar olly mesterségesen elkészített, olly elmén sen kezdett, 's olly merészen végrehajtott, 's mint-hogy egy olly sok nemzetek' sorsát meghatározó időben 's egy olly nagy eszü embertől irattattak, a' ki mind ezekben maga is igen bévölt szöve, fonva: könnyen által lehet látni, hogy úgy is, mint a' Római köztársaság' elenyészése' históriáját rajzoló hiteles írások, nem kevés fontossággal bírnak; hogy a' régi Historicusoknak *Dion Cassiusnak*, *Plutarchusnak*, *Svetoniusnak* 's a' t. előadásait hol megerősítik, hol megigazítják, hol ismét pótolják, és hogy általjában sok igen becses anekdotákat, 's aprólékos tudósításokat adnak értésünkre, mellyek az azon időbeli legnevezetesebb embereknek igazabb és tökéletesebb esmerésére juttathatnak, mint magok az említett Írók.

Azomban akármelly nagy is Ciceró' leveleinek történelmi becsek, még is sokkal nagyobbra lehet azon érdemeket tenni, melly szerint bennünket vele magával, mint polgárral, mint ország' dolgaihoz értővel, mint szónokkal és különösen mint emberrel olly tökéletesen megismerkedtenek, hogy azokat nem annyira rajzolatokhoz, mint egészen eltalált remek képekhez lehet hasonlítani. Kiváltképen ezt lehet mondani az Atticushoz és Quintushoz legmeghittebb 's legpróbáltabb barátjaihoz írt levelekről. Ha azokban, mellyek *ad diversos* titulus alatt esméretesek, sokszor ugy szolván innepi pompás öltözetben, vékonyabb vagy vastagabb fátyollal fedezve jelenik is meg, vagy szántszándékkal is, hogy őt valamelly bizonytalan 's veszedelmes barátja voltaképen — meg ne ismerje, magára mesterségesen alkalmaztatott álarczát vesz; emezekben egész ábrázatja tisztán 's igaz valóságában meglátszik. A' nélkül, hogy akarná vagy csak gyanítatná is, bé hágy látni szívének legbelőbb rejtekeibe, 's kivált gyengeségeit, hiuságát és dicsőség kívánását, magával gyakori, jóllehet többnyire csak szempillantatokig tartó ellenkezéseit, a' szerencsés sorsbeli nagy bizakodásból a' szerencsétlenség' idején, hirtelen bizonytalanságba 's egész elcsüggedésbe esését; 's azok eránt, a' kik vagy hajlandóságát megnyerték, vagy másképp magokat előtte tekintetbe tették akarata ellen is lágyon engedését, egy szóval minden emberi fogyatkozásait, olly hiven 's olly igazán felfedi, hogy már ezen egyenességéért is készek vagyunk minden hibáit, ember voltára emlékeztető korlátoknak, vagy fellette finom organizatioja' és ritka mértékű elevensége' természeti következtéseinek tartani, 's őt még akkor is kedvelni és szeretni, mikor tiszteletünknek egy részét elveszti. Ha a' legközöségesebb emberben is, mihelyt egészen megismerjük, találunk valamit, a' mi figyel-

münket magára vonja: melly sokkal többet találhatunk egy olyan emberben, a' ki sok rendkívüli talentomai és csudálkozásra méltó jelességei által, az emberi nemes természetnek, olly magas léptsőjén áll? Ha ezen barátságos' levelek bennünket legnagyobb hibái eránt is megengesztelnek: melly örömet hajlunk hozzá legforróbb szeretetünkkel, és tiszteletünkkel, midőn ollyan leveleiben, mellyekben a' mesterségnek, politikának 's akármelly ravaszságnak is semmi nyoma nincsen, a' legnemesebb emberi természetnek vele született erkölcsi jóságnak, mértékletességnek, hazaszeretésnek, kevéssel megelégedésnek, jóltévők eránti hálaadatosságnak, mindenek eránt, a' kik reá szorulnak maga megtagadásával is szolgálatra kész vóltának, és sok egyéb azon olly igen megromlott időkben példa nélküli virtusainak csálhatatlan jeleit kifejezve találjuk!

Melly sokat kellene még mondanom, ha ezen leveleknek más tekintetekbéli érdemeikről szóllani 's ha p. o. arra, a' miben Ciceró minden egyéb levélirókat felyül halad, írása módjának tökéletességeire, azon egy gondolatnak vagy dolognak számtalanképen előadására, elmésségének elevenségére, az enyelgésben vagy gunyolásban kitetsző finom atticismusára, a' néki olly természeti Socratesi iróniára, a' Homerus' és egyéb Görög költők' munkájira számtalan czélozásokra, egyszerűval mindenre, a' mi írását olly elevenné, könnyüvé és természeti kellemmel bíróvá teszi, ut sibi quivis spectet idem, kiterjeszkedni akarnék: — de az előbeszédnek illendő határjait nem akarom átalhálni.

I.

CICERO' LEVELE ATTICUSHOZ.

Roma Várossának 685-dik esztendejében.

Melly igen fáj láljam Lucius bátyánknak halálát, 's melly nagy kárt vallottam légyen az által mind házi mind polgári dolgaimra nézve, azt te, a' kivel olly szoros barátságban vagyok, minden barátim között legjobban képzelheted. Mert valami gyönyörűséget másnak szívességéből, szeretetéből 's kellemes erkölcséből reményleni lehet, én ő benne mind azt feltaláltam. Nem kétlem tehát, te is sajnálni fogod ezen szomorú esetet; nem csak azért, minthogy az én fájdalomban részt véssz, hanem azért is, minthogy magad is egy tökéletes jóságú, 's tégedet mind önként mind az én beszédem után szerető sógort és barátot vesztettél-el.

A' mit hugodra 1) nézve irsz; az eránt ez maga is bizonyosságot fog tenni, melly igen iparkodtam azon, hogy *Quintus* öcsém ollyan szívvel viseltessék hozzája, a' millyennel viseltetni kell. Mihelyt vettem észre, hogy tőle elidegenedett, nem szüntem-meg ollyan leveleket írni hozzája, mellyekkel őt mint testvéremet engeszteltem, mint öcsémet intettem, 's mint hibázót feddettem; 's abból, a' mit azolta több ízben hozzám írt, ollyan bizodalom lehet, hogy most minden ugyan, a' mint lenni kell és a' mint mi kívánjuk.

Ok nélkül vádolsz azzal, hogy hozzád leveleket küldök; mert *Pomponiánk* soha sem adta tudtomra, ha valaki ment, a' kire a' levelet bizhattam volna; magam pedig senkit sem találtam, a' ki *Epirusba* utazott volna; azt sem hallottuk, ha már Athenában vagy e.

A' mit az Acutiliussal (2) való dologban reám bíz-
tál, abban azonnal eljártam, mihelyt elmeneteled után
Romába visszajöttem; de úgy tapasztaltam, hogy a'
dolog minden hosszas vesződés nélkül elvégeztethetik,
's tudván, hogy magad magadnak elegendő tanácsot
tudsz adni, inkább kívántam *Peducaeuussal* (3) megírat-
ni, mint magam megírni, mit kellessék tenned. Ha
Acutiliustól (a' kinek beszéllése módja előtted, gondo-
lom, esmeretes), füleimet sok napokig nem kiméltem:
nem tartottam volna nagy fáradságnak panaszairól írni,
holott azokat hallgatni is (a' mi sokkal nehezebb) kí-
csinynek néztem. Egyéb eránt ne felejtsd-el, hogy én
te tőled, a' ki engem vádolsz, csak egyetlen egy leve-
let vettem, holott mind az írásra több ürességed, mind
az elküldésre több alkalmatosságod van, mint nekem.

Midőn azt írod, hogyha valaki még olly nagy ne-
heztelessel volna is erántad (4), illenék azt, nekem
más gondolatokra birnom, értem kiről szólasz, 's nem
is mulattam ezt el; de az az ember felette meg van il-
letődve. Én a' mit javadra mondbattam, mindent mon-
dottam; cselekednem pedig mit kellessék, azt tuttoddal
tartottam illendőnek meghatározni. Mihelyt szándéko-
dat tudtomra adod, meg fogod látni, hogy a' dologban
sem szorgalmatosabban, mint magad fognál, sem kése-
delmesebben mint kívánod nem fogok eljárni.

A' *Tadiussal* való dolog eránt maga *Tadius* szól-
lott velem. Azt mondja: azt írtad néki, hogy nem kell
már semmit is magunkat fárasztanunk, minthogy az
örökség elidősödött. Csudálkoztunk rajta, hogyan le-
het előtted esmeretlen, hogy egy törvényes tutorság
alatt való személynek, (a' millyen a' kérdésben előfor-
duló leány) soha sem idősödnek-el jussai. 5)

Hogy Epirusi vételeddel olly igen meg vagy elé-
gedve, azon nagyon örülök. 6)

A' mit *Tusculanumom*' ékesíttésére alkalmasnak találsz, mind azt, a' mint már megkértelek, 's a' mint leveledben ajánlod, ne mulasd-el ezután is, a' mennyire alkalmatlanságod nélkül teheted, megszerezni. Mert ez az az egyetlen egy hely az, a' hol én minden fáradságaimtól és vesződéseimtől pihenést találok.

Quintus testvéremet minden nap várom hozzám. *Terentia* az iz-hajlásokban nagy fájdalmakat szenved. Ő mind hozzád, mind testvér hugodhoz, mind anyádhoz nagy szeretettel viseltetik, 's a' legbarátságosabb indulattal köszöntet, valamint a' kis *Tullia* is, az én gyönyörűségem. Viseld gondját egészségednek, szeress engemet, és légy bizonyos abban, hogy tőlem testvéri módon szeretettel. 7)

II.

ATTICUSHOZ.

686-dik esztendőben.

Nem egykönnyen adok ezután viszont okot, hogy a' levélírásban restséggel vádolhass; csak te is meg-lásdd, hogy olly sok ürességed mellett is, hátra ne maradj.

Nápolyban Rabirius' házát, melyet te gondolatid-ban már kimértél és újra építettél volt, *Marcus Fonte-jus* megvette száz harmincz ezer sestertiusokon. *) Ezt tudtadra kívántam adni, ha talán ezen háznak megvé-tele valóságosan szándékod lett volna. 8)

Quintus testvérem most, ugy látszik, olly indulat-tal van *Pomponiához*, a' millyent kívánhatunk. Nem

*) Kerek számban 13000 magyar forint.

régiben az *Arpinum*i jószágon volt vele; ott volt *Decius Turanius* is, egy sok és hasznos esméretekkel bíró ember.

Atyánk, December' huszonharmadikán meghalálozott.

Ezek azok, a' mellyeket tudtadra kívántam adni.

Ha mit találsz, a' mi egy *Gymnasium*' felékesítésére szolgál, 's a' tudva való helyhez illendő, ne mulasd-el megszerezni. Én *Tusculanumban* olly gyönyörűséget találok, hogy magam magamnak sehol sem tetszem úgy, mint ott.

Tudósíts mennél többször 's mennél bővebben mindenről, a' mit most téssz, 's a' mit tenni szándékozol.

III.

ATTICUSHOZ.

Hamar az elebbeni után.

Anyádnak semmi baja sincs, 's mindenkép gondom van reája.

Lucius Cinciusnak megígértém, hogy Februárius' 13-dikán a' husz ezer négy száz sestertiusokat *) ki fogom fizetni.

A' miket, a' mint irod, számomra vettél 's elcsináltál, azokat ne sajnáld, mihelyt lehet megküldeni; 's legyen kérlek, ígéreted szerint, arra is gondod, hogy számomra egy bibliothekát gyűjthess. Azt a' kellemes és nyugodalmas életet, mellyre ha egyszer az országos

*) 2040 forintot, azon költségekért, mellyeket *Atticus* érette tett, 's mellyeket *Cinciusnak* mint Romában volt *Agensének* kifizettetni kívánt.

dolgoktól eltávozom, számot tartok, egészen attól a' baratságos szívességtől reménylem, mellyel hozzám viseltetel.

IV.

UGYAN AHOZ.

686-dikban.

Házadban minden úgy van, a' mint mind ketten kívánjuk. Anyád és testvér hugod tőlem és *Quintus* testvéreemtől nagy becsben tartatnak.

Acutiliussal *) szóllottam. Fogadja, hogy Prokátora néki valamit irt volna, 's nem fogadja-meg; hogyan támadott közöttetek az a' viszázkodás, és hogyan tagadhatta-meg a' Prokátor tőled az az eránt való megnyugtatóst, hogy semmi sem fog többé kerestetni.

Azon egyesség, mellyre a' mint írod, *Fadius* dolgában léptél, *Tadiusnak*, úgy veszem észre nem csak kedves hanem igen kellemetes is. Jól tartod, hogy tudva való barátunk, a' ki bizonyára igen derék ember, 's engem nagyon szeret, reád igen haragszik. Mihelyt tudom, mennyiben veszed haragját; tudni fogom azt is, mit tehetek és mennyire bocsátkozhatom vele.

Lucius Cinciusnak husz ezer négy száz sestertiusokat a' *Megarai* képekért, a' szerint, a' mint irtad volt, kifizettem. A' *Pentelikusi* márványból készült 's réz fejű *Hermeseknek*, mellyekről leveledben irtál már előre is örülök, 's kérek, hogy mind az effélékből, mint egyéb képekből, mellyek a' tudva való helyhez, az én szándékomhoz, 's a' te jó ízlésedhez illenek, mennél többet

*) L. a' második levelet.

vég, és mihelyt lehet, küldj; kivált olyan darabokat, mellyeket a' *Gymnasiumban* 's a' *folyosón* állásra érdemesnek tartasz. Az ilyen dolgokat olly tüzzel szeretem, hogy másoktól feddést kell várnom, tőled pedig segédelmet kell kérnem. Ha *Lentulusnak* nem lesz ott hajója, rakd azokat akármelly más hajóra, a' mellyikre neked tetszik.

A' kis *Tullia*, ez a' szívem' gyönyörüsége, szüntelen kérdezi, hol marad az a' kis ajándék, mellyet néki ígértél? 's engem akar, mint kezest a' fizetésre kényszeríteni; de bizonyos lehetsz benne, hogy elébb mintsem megfizessek, inkább elesküszöm a' kezességet.

V.

UGYAN AHOZ.

686-dikban.

Felette ritkán kapok tőled leveleket; pedig te sokkal könnyebben találsz *Romába* jövőket, mint én *Athenába* menőket, 's bizonyosabban is tudhatod, hogy én *Romában* vagyok; mint én, hogy te *Athenában* vagy. Ezen kétségeskedésem okozza most is ezen levelemnek rövidségét; mert minthogy bizonytalan vagyok holléted felől, nem akarom, hogy az olly barátságos levelek, a' millyenek a' mieink, idegen kezekbe menjenek.

A' *Megarai* képeket és *Hermeseket*, mellyekről írtál, nyugtalanul várom. Valamit effélet találsz, a' mi *Academiámban* helyet érdemelni láttatik, mind azt küld meg minden tartózkodás nélkül 's legyen bizodalmaud erszényemhez. Abban áll most gyönyörüségemnek nagy része, 's mindent felkeresek, a' mi *Gymnasiumomat*

ékesítheti. *Lentulus* igéri hajóját. Kérlek, hogy mind ezeket szorgalmasan véghez vidd.

Chilius kér, 's tőle megkérettetvén én is kérlek, hogy közölj vele az *Eumolpidések*' legrégibb eleikről szóló tudósításokat. 12)

VI.

UGYAN AHOZ.

686-dikban.

Midőn *Tusculanumban* vagyok, (ez legyen ama' szavad' járása helyet, „midőn a' *Ceramicusban* *) voltam“ midőn tehát itt vagyok, egy *Romából* testvér hugod által küldetett inas egy tőled jött levelet hoz, 's egyszer'smind jelenti, hogy még ma dél után el fog indulni az, a' ki hozzád akar menni. Ez alkalmatosságot ad arra, hogy leveledre felelhetek, de egyszer'smind, minthogy illy rövid az idő arra is kényszerít, hogy rövideden írjak.

Elsőben is tehát ígéretet teszek, hogy barátunkat, **) hozzád szelidítem, hogy talán egészen is megbékéltetem. Ezt tenni már eddig is ugyan önként is igyekeztem; de most, midőn leveledből ez eránt olly szíves kívánságot látom, annál nagyobb buzgósággal fogok rajta lenni, 's nem nyugszom, míg őt meg nem nyерem. Azt nem akarom tőled eltitkolni, hogy felette nagy vonalon illetőde; de minthogy haragjának semmi

*) Egy közönséges hely *Athenán* kívül, a' hol mindenkor sok 's jó tarsaságot lehetett találni.

**) *Luccejust*.

nagy okát nem látom, igen bizom, hogy csak azért is, mivel engem szeret, meg fogja magát adni.

Az álló képeket és Hermeseket 14) küld-el kérlek fogadásod szerint, mihelyt jó alkalmatosságod lesz, 's küldj több a' félét is, ha mit a' tudva való helyhez illendőt találsz, kivált a' mit a' Palaestrába és Gymnasiumba valónak látsz lenni; mert ugyan ebben írom ezen levelet, hogy maga a' hely is ezen dolgokra emlékeztessen. Végy továbbá egynehány lapos képeket is, mellyeket a' kis tornác' 15) boltozatjába bétsináltathassak, és két ezifra metszésekkel ékesített kúfedelet is.

Bibliothekádat semmi módon se botsásd áruba másnak; ha még olly buzgó kedvelőre 16) találnál is, mert én minden kis keresményeniet öszverakom, hogy azt üregségem bajainak enyhítésére megszerezhessem.

Testvér öcsém reményilem most olyan, a' millyennek mindenkor kívántam, és a' millyen hogy legyen, mindenkor törekedtem. Ezt sok jelekből lehet gondolni, mellyek között nem utolsó az, hogy hugod terhes.

A' mi az engem tárgyazó gyűlésen 17) való jelenlétedet illeti, a' mennyire emlékezem néked már elengedtem, 's közös barátinknak, a' kik tégedet ezen alkalmatosságra várnak, már régen azt mondom, hogy én téged arra nem csak nem hivlak, hanem inkább eljöveteledet ellenzem; mivel állallatom, hogy reád nézve sokkal fontosabb annak, a' mit akkor tenned kell, véghez vitele, mint reám nézve a' gyűlésen jelenléted. Kérlek tehát olly kedvel légy ott, a' hol vagy, mintha az én dolgaiban küldettél volna oda. Én bennem ellenben ha megnyerem is azt, a' mit reménylek, olyan szeretetet fogsz, mind jelen mind távollétedben tapasztalni, mintha nem csak jelenlétedben hanem egészen általad nyertem volna meg.

A' kis *Tullia* téged idéz törvénybe, 's a' kezeshez semmi közét sem akarja tartani.

VII.

ATTICUSHOZ.

686-dikban.

Kérésed' tárgya, mellyre már ez előtt is nagy gondom volt, az ólta, miolta róla két leveledben bővebben irtál, engemet felette megilletett. Ide járult az is, hogy *Salustius* szüntelen unszolt a' régi egyességnek közötted és *Luccejus* között való helyre állítására. De jóllehet mindent tettem, a' mit tehettem, még is nem csak élébbeni barátságos indulatját számodra meg nem nyerhettem, hanem még annak okát sem vehettem ki belőle, miért változott légyen olly igen meg erántad. Ő ugyan minduntalan azon ügyét emlegeti; mellyben te közbiró voltál, 's azokat a' körülállásokat, mellyek néki már itt létedben nehezteletést okoztak: de bizonynyára van még más valami, a' mi még mélyebben vert fészket szívében, 's a' mit sem leveled, sem semmi, a' mit én mentségedre mondhatok, olly könnyen el nem felejtethet, a' melly könnyen te jelenlétedben élő szavaddal, sőt már nyájos tekintetteddel elfelejtethetnél; ha ugyan ezt érdemes foglalatosságnak tartod, a' mint hogy bizonyosan annak is fogod tartani, ha szómat fogadod és ha szelid 's emberszerető természetteddel ellenkezni nem akarsz. Azon pedig fel ne akadj, hogy ámbár élébbeni levelemben olly igen biztam, hogy ő egészen hatalmamban fog lenni, most egyszerre egészen elcsüggedni láttatom; mert alig lehet elhinni, melly sokkal hajt-

hatatlanabb feltételűnek 's engesztelhetetlenebb haragunk látszik most lenni, mint gondoltam volt. De ez vagy meg orvosoltathatik hazajüveteled után, vagy ő neki fog terhére lenni, akár mellyitek adott is reá okot.

Azt irod; nem kételkedel benne, hogy a' Praetorságot meg ne nyerném. Tudd-meg, hogy most Romában az embereknek semmi féle neme sem tanult olly igen ki minden gaz mesterségeket, mint *Candidatusaink*, és hogy még az sem tudatik, mikor fog a' gyűlés tartani. De ezekről *Philadelphus* 18) többet fog mondani.

Szeretném, ha mindent, a' mit *Academiám'* számára szereztél, mennél előbb elküldenél. Alig hiheted, melly igen gyönyörködtet engem nem csak a' *Tusculanumban* való létel, hanem már a' róla gondolkodás is.

Könyveidet a' világért se add másnak. Tedd el azokat számomra, a' mint ajánlottad. Kimondhatatlan buzgósággal szeretem azokat, valamint más felől nem kevesé gyűlölöm a' körülöttem való dolgokat, *) mellyek nem képzelheted, melly igen megromlottak az alatt a' rövid idő alatt, miolta távol vagy.

VIII.

UGYAN AHOZ.

A' 686-iknak vége felé.

Mondhatom, hogy nagy anyád nem egyéb betegségben halt-meg, hanem utánnad való nagy óhajtozása miatt 's egyszer'smind attól való féltében is, hogy az olly soká elhalasztott *Latiumi* innepek az idén talán

*) t. i. az ország' dolgait.

egészen elfognának mulni, 's ő attól a' gyönyörűség-től megfosztattatnék, mellyet neki az *Albanus* hegyre menő asszonyok' pompás és hosszú sorának nézése adni szokott. 19) Ezen dolog iránt *Lucius Saufejus* 20) már eddig kétség kívül irt hozzád vigasztaló levelet, annak rendje 's módja szerint.

Mi itten tégedet Januarius holnapra várunk; ha csak bizonytalan hír után e, vagy azért, hogy valakinek irtad, nem tudom. Legalább nékem leveleidben erről semmit sem említettél.

A' képek, mellyek számomra szerzettél *Cajetában* *) rakattattak-ki a' hajóbul. Én azokat még nem láttam, mert még mindeddig nem volt időm Romából kirándulni; de küldöttem valakit, a' ki az oda szállítás' árát kifizesse. Nem győzlek szeretni, hogy azokat olly hamar és olly oltsón megszerezted.

Barátunknak (Lucejusnak) megengesztelésében megtettem a' mire olly sokszor kértél, 's mindent megpróbáltam; de csudálkozni kell rajta, melly igen elvagyontőled idegenedve. Ennek titkos okait, jöllehet ugy gondolom, valamennyire magad is hallhattad, meg fogod tőlem érteni hazajöveledkor. *Sallustius'* számára sem tudtam régi szívességét megnyerni, jöllehet ez személyesen jelen van. Ezt azért írom-meg, mivel ő engem szüntelen azzal szokott vádolni, mintha ezen dologban erántad nem mutattam volna elég buzgóságot. Most magán tapasztalta-meg, melly nehéz légyen amaszt megkérlelni és hogy nem én vagyok oka, ha erántad és maga eránt való buzgó törekedésemnek több foganatja nem volt.

A' kis Tulliát eljegyeztük *Cajus Piso Fruginak*, *Lucius Piso* fijának. 21)

*) A' hol Ciceronak háza volt.

IX.

UGYAN AHOZ.

687-dikben.

Haza-jövedeled' váratásával igen gyakorta megcsalsz bennünket. Nem régiben is, midőn már azt gondoltuk, hogy minden órán megérkezel, hirtelen Julius hónapba tétettünk által tőled. De most már úgy gondolnám, megjöhetnél az említett időre, ha károd nélkül eljöhetsz. Ezen esetben épen testvéremnek *Quintusnak* 22) gyűlésére érsz haza; én hosszas távolléted után ismét meg foglak látni, 's *Acutiliussal* való perednek barátságos egygyezés által véget vethetsz.

Az utolsóira *Peducaeus* is kért, hogy emlékeztetélek. Mind ketten olyan értelemben vagyunk, hogy igen jó volna a' dolgot barátságos egyezés által elvégezni. A' mit közbejárásommal tehetek, arra valamint eddig kész voltam, úgy ezután is kész leszek.

Én itt *Cujus Macer*' ügyének megítélése által a' népnek kimondhatatlan, és csak nem példa nélkül való jóvahagyását nyertem-meg. Jóllehet kímélve bántam vele, még is az a' tisztelet, melyet az ellene mondott sententia által a' néptől nyertem, sokkal nagyobb nyereségemre szolgált, mint azon esetben, ha őt szabadon bocsátottam volna, 23) az ő haladatossága szolgálhatott volna.

A' mit a' *Hermathenáról* 24) irsz igen kedves előttem, az az én *Academiámnak* igen illendő ékessége fog lenni, minthogy *Hermes* minden gyakorló helyeknek, *Minerva* pedig különösen az enyimnek, nagy díszére válnak. Mire nézve nagyon kívánnám ezt a' többi dolgokkal is, melyekről leveledben irsz mennél előbb

felékesíteni. A' már megküldött képeket még nem látam. Formiai *) jószágomban vagynak, a' hova most menni szándékozom. Ezeket mind együl egyig *Tusculumba* vitetem. Cajetát akkor ékesíttetem fel, ha az efféle dolgokkal bővelkedni fogok.

Könyveidet tartsd-meg számomra, 's ne enyésszék-el reménységed, hogy azokat még valaha magamévá tehetem. Ha egyszer ennyire megyek, gazdagabb leszek *Crassusnál*, 's megvetve nézek-le másoknak falujira és telkeire.

X.

UGYAN AHÖZ.

686-dikban.

Consulságra vágyásomnak környülállásai, mellyekre olly nagy gondod vagyon, a' mennyire még most némelly jelekből vélekedni lehet, következendőképen vagynak. Még eddig *Publius Galba* csak maga **) jár a' Consulság után, 's régi eleink módja szerint mindenütt kereken és egyenesen kiadnak rajta. Mert a' kik őt eligazítják, többnyire azt adják okul, hogy nékem adós-saim. Reménylen használni fog nékem, ha e' szerént naponként nagyobb hire lesz annak, hogy sok barátim vagynak.

*) Cajetából Formiába vitettek, a' hol Ciceronak jószága volt. Formia *Cajeta* és *Tusculum* között mint egy középben feküdt.

**) Minthogy minden Római polgárt megkellett voksáért köszönteni, a' *Candidatusok*, kivált a' kik magokhoz nem igen bíztak, már a' választó gyűlés előtt esztendővel kezdték magokat választóiknak ajánlani.

Én a' polgároknál való magam ajánlását épen azon idő tájban akartam kezdeni, mikor (a' mint *Cincius* mondja) inasod ezen levéllel hozzád fog utazni; még pedig a' Mars' mezején, azon gyűlés' alkalmatosságával, melly az új *Tribunusok'* választatása végett Julius 11-dikére vagyon határozva. Vetélkedő társaim a' mennyire a' dolog eddig tudva vagyon, csak *Galba*, *Antonius* és *Quintus Cornificius* lesznek. Az utolsónál gondolom vagy elneveted magadat, vagy nagyot sóhajtasz. Hogy homlokodra is reá üss, némellyek még Caesoniust 25) is közöttök nevezik. Hogy *Aquilius* magát jelentse, az előttem nem hihető; ő világosan tagadja, 's azoknak, a' kik őt serkentették, rész szerint betegséget, rész szerint sok törvényes ügyeit hozták elő mentségére 26.) Catilina is, ha a' bírák azt az ítéletet teszik, hogy a' dél nem világos 27), okvetetlenül vetélkedő-társom fog lenni. Hogy Aufidiusról és Pilacanusról is szóljak, azt nehezen fogod tőlem várni. 28)

Azok között a' kik legközelebb következő esztendő-re keresik a' Consulságot, mindenek' vélekedése szerint *Lucius Julius Caesar* lesz nyertes. *Thermusról* azt hiszik, hogy *Silanusnak* a' második Consul' helyét peressé teszi; de mind ketten olly igen szűkölködnek, mind barátok, mind a' közönség előtt való tekintet nélkül, hogy az én vélekedésem szerint nem volna lehetetlen nekik még *Curiust* is eleikbe tolni 29); jöllehet ez kívülöttem mindeneknek másképlátszik. Reám nézve leghasznosabbnak gondolnám, ha *Thermus* lenne Consul *Caesarral*; mert mind azok között, a' kik most ezen tisztséget keresik, senki sem lenne erősebb vetélkedő-társom, ha az én esztendőmbé maradna, mint *Thermus*; minthogy a' *Fluminiái* ut' megigazítására rendelt Biztosságnak ő a' feje; a' melly út akkorra bizonyosan el fog készülni.

Legörömostebb látnám tehát, ha ő lenne *Caesarnak* társa a' *Consulságban*.

A' *Consulságért* vetélkedőkrül ez az én még jól által sem gondolt vélekedésem: A' mi magamat illet, *Candidatusságomnak* egész ideje alatt, nagy gondal fogok mindenképen vigyázni, 's minthogy *Galliui* polgár-társaink a' voksolásban úgy látszik sokat tehetnek, talám *Septemberben*, midőn *Romában* a' *Forumon* a' munkák valamennyire tágulnak, *Pisohoz* *) a' *Senatus* által elküldtettem magamat, úgy hogy *Januáriusra* 30) ismét visszaszajöhessenek.

Mihelyt legjelesebb előkelő embereink' gondolkodását megtudom, tudósítani foglak az eránt. A' többi, reményilem nem okoz sok veszélyt, legalább addig nem, míg más vetélkedőtársok nem mutatják magokat, mint azok a' kik *Romában* vagynak. *Pompejus* barátomnak seregét 31) igyekezzél, az együtt vetélkedéstől elvonni, minthogy te közelebb vagy hozzája mint én. Bizvást mondhatod neki, hogy nem fogok reá neheztelni, ha a' választásomat tárgyzó gyűlésre nem fog eljöni. 'S ennyit az effélékről.

De van még valami hátra, a' miért tőled engedelmet kell kérnem. *Caecilius* 32) atyád' testvére, *Publius Variusnál* mint adósánál nagy summa pénzt elvesztvén, törvényes pert indított adósa' testvére ellen *Caninius Satrius* ellen, minthogy ez, a' mint ő állítja amannak jószágait, a' hitelezők' kárával csalárd vétel által magáévá tette. *Caeciliushoz* adták magokat a' többi hitelezők is, 's ezek között voltak *Lucullus*, *Publius Scipio*, és *Lucius Pontius*, a' kit abban az esetben, ha az adós' józaga kotyavetyére került volna, *Massae-Curatorrá* szándé-

*) C. Calpurnius Piso, a' ki akkor a' Narboni Galliában Proconsul volt.

kozták tenni. De ezen utolsó környüállásról itt említést tenni nevetséges dolog, minthogy a' történet velejéhez nem tartozik. Megkért *Caecilius*, hogy szolgáljak néki *Satrius* ellen. Ez a' *Satrius* pedig csak nem mindennapi nálam, 's *Lucius Domitius* után, a' kit mindenek felett tisztel, senkihez sem ragaszkodik úgy, mint én hozzám, 's mind nekem mind *Quintus* ötsémnek hasznos szolgálatokat is tett, midőn tisztséget kerestünk. Elgondolhatod, melly igen megzavart légyen engemet ezen dolog, mind *Satriusnak* barátságos indulatjára, mind *Domitiusra* nézve, a' kinek tekintetétől Consulságra való léphetésem olly igen függ. 33) *Eleibe* adtam mind ezt *Caeciliusnak*, 's azt is mondtam néki, hogy ha egyedül maga volna *Satrius* ellen, nem vonám-meg tőle szolgálatomat; de minthogy a' hitelezők olly igen sokan vagynak, 's azok között olly nagy tekintetű emberek is, a' kik könnyen megnyerhetik a' pert azon prokátor nélkül is, a' kit *Caecilius* a' maga ügyében vallani akar, illendő volna, hogy mind engemet, megkímélne, mind környüállásaimat tekintetbe venné. Ezen kinyilatkoztatásomat barátságtalanabbul fogadta mint kívántam, 's mint az illendőségre néző emberek szokták; 's attól fogva a' velem való társalkodást, melly kevéssel az előtt kezdődött, egészen félben szakasztotta, 's mindenütt fut tőlem.

Kérlek botsásd-meg azt nekem, 's hidd-el, hogy embertelenségnek tartanám barátomnak becsülete ellen ollyankor kikelni, midőn az a' legveszedelmesebb állapotban van, holott az hozzám minden szívességgel viseltetett. Ha pedig keményebben akarsz megítélni, ám gondold azt, hogy tisztségre vágyásom ellenzette bátyád kívánságának tellyesítését. Én azt tartom, hogy ezen utolsó esetben is botsánatot érdemelnék, minthogy nem

csupán *áldozati barom és ökörbőr* *) forog kérdésben. Magad látod, melly pályát futok, 's melly szükséges nem csak régi barátimat megtartanom, hanem újakat is szereznem. Reménylem, hogy eléggé kimentettem magamat előtted; legalább szívemből kívánom.

Hermathenában igen gyönyörködöm, 's olly jó helyen 's olly szépen is áll, hogy az egész *Gymnasium* annak kedvéért látszik építve lenni. Légy bizonyos nagy mértékben való szeretetem felől.

XI.

UGYAN AHOZ.

688-dikban.

Tudtodra kívánom adni, hogy *Lucius Julius Caesar* és *Cajus Martius Figulus* Consulságok alatt familiám egy fiuval nevelkedett, 's Terentiának semmi baja sintsen. 34)

Melly régen nem vettem már tőled semmi levelet is? Én nem régiben hosszasan irtam állapotomról.

Most vetélkedő-társomnak *Catilinának* védelmezését szándékozom magamra vállalni. Ollyan biráink vagynak, a' millyeneket kívántunk, még pedig a' vádolónak tökéletes megegyezésével.

Ha *Catilina* a' pert megnyeri, reménylem jobban egyet ért velem a' Consulság' keresésekor; az ellenkező esetet pedig békével fogjuk tűrni. 35)

Nagy szükségem van mennél előbb való megjöveteledre; mert mindenek azt hiszik, hogy némelly legfőbb

*) Lásd Ilias XXII, — 159. ἐπεὶ οὐχ ἰσχυροῦ καὶ βίοντι
pedig.

tekintetű emberek, a' kik neked jó barátid, előmozdításomat akadályoztatni akarják. Ezeknek megnyerésére te énnékem felette hasznos lehetnél. Azon légy tehát, hogy a' mint szándékozol, Januariusban Romában lehess. 36)

XII.

CNAEJUS POMPEJUS MAGNUS IMPERATORHOZ. *)

691-dikben.

A' Senatushoz küldött leveleid, valamint mindeneknek, ugy nékem is kimondhatatlan gyönyörűséget okoztak; mert olly nagy bizodalmat támasztasz a' minden órán várrattatható békesség eránt, a' millyent én te tőled, 's egyedül te tőled, mindenkor reménylettem. De azt nem titkolhatom-el előtted, hogy régi ellenségeid, a' kik kevés időtül fogva barátid valának, ezen levelek által igen megillettettek, 's reménységöknek igen magas polczáról taszítottak-le 37)

A' melly levelet pedig nékem magamnak küldöttél, az eránt bizonyossá tehetlek, hogy jóllehet abban hozzá- való barátságos indulatodnak kevés jelei vagynak, még is igen kedves volt előttem. Mert nincs nagyobb gyönyörűségem, mintsem, ha lelkiesméretem azt mondja, hogy mások eránt való kötelességemet véghez vittem. Ha néha megtörténik, hogy jótéteményimnek mások' szívessége meg nem felel; örömet eltűröm, hogy az én részemről találtassék több jószág. Azonban nem kételkedem, hogy ha szintén határ nélkül való tisztele-

*) Lásd Cicero' életét, § 18.

tem csak igen kevés részt adna-is barátságodbul, legalább a' közjó szorosan öszve fog bennünket kapcsolni 's egyesíteni.

Hogy pedig tudhassd, mit kívántam volna leveledben találni, olly nyílt szívvel fogok a' dologrul szóllani, a' mint mind természetem, mind kölcsönös barátságunk kívánja. Ollyan dolgokat vittem véghez, a' melyekről reménylhettem volna, hogy mind kölcsönös barátságos indulatinkra, mind a' közjóra való tekintetből örömmel és dicsérettel fogsz leveledben említést tenni. Hogy ezt elmulattad, arra kétség kívül egyiktől vagy másiktól való társalkodásod adott okot. 38) De tudd-meg, hogy azt, a' mit a' haza' megszabadítására tettem, az egész földkereksége jóváhagyja; 's ha visszajövedeled után környülállásokat bővebben megtudod, olly nagy okosságot 's nagy lelkűséget fogsz magam viseletében találni, hogy te, jóllehet sokkal nagyobb vagy, mint *Africanus*, még is örömet meg fogod engedni, hogy egy ollyan, a' kisebb *Loliusnál*, veled mint a' közdolgokra, mind a' magános állapotokra nézve, barátságos frigyben éljen. 39) Isten hozzád!

XIII.

QUINTUS METELLUS CELER, *Quintusnak fíja,* PROCONSUL M. T. CICERÓHOZ.

691-ben.

Örülök rajta, ha egészséged jól szolgál. Kölcsönös szívességünkhez 's megújított barátságunkhoz képest azt gondoltam volna, hogy sem engemet nem fognál távollétemben nevetség', 's gondolás' tárgyává tenni; sem *Me-*

tellus ötsémen egy szavaért, jószágai és feje veszteségével bosszut állani akarni. Feltéven, hogy ezta maga személlye eránt való tisztelet kevesé védelmezte volna, legalább házunk tekintete 's az én hajlandóságom, mellyel familiátokhoz 's a' köztársasághoz viseltettem, bátorságot adhattak volna néki. De most látom, hogy az minden felől megtámadtatik; én pedig elhagyattattam azoktul, a' kiknek elhagyni legkevesebbé illett volna. E' szerint tehát szomorkodom, és gyászolok én, a' ki egy tartományt igazgatok, egy hadi sereget vezérek, 's háborút folytatok. Minthogy tehát sem illendő tekintettel nem voltál erántam, sem eleink' nemes indulatját magad viseletében nem követted, nem lesz esuda, ha valaha tselekedetedet megbánod. Hogy olly állhatatlan szívvel lehess erántam, és az enyimek eránt; azt nem reménylettem. Azonban engemet sem familiám' sérelme, sem akár kinek igazságtalansága a' közjó' munkálásától el nem vonhat. Isten hozzád!

XIV.

QUINTUS METELLUS CELER PROCONSULHOZ. 40)

691-dikben.

Azt irod, nem gondoltad volna kölcsönös szivességünkhez 's megújított barátságunkhoz képest, hogy én valaha tégedet gunyolás' tárgyává tehetnélek. Megvalom, hogy én szintén olly kevesé gondolhatom el, mit akarsz ezzel mondani. Azonban alkalmasint, a' mint gyanítom a' felől tudósított valaki, hogy én a' Senatusban, midőn azokról tettem emlékezetet, a' kik, a' mint én hiszem, bánták a' köztársaságnak általam lett meg-

szabadítását, azt mondtam: hogy némelly hozzád tartozandóid, a' kiknek ellenek nem állhattál, reá birtak tégedet, annak a' mit a' tanácsban dicséretemre mondani szándékoztál, elhallgatására. Nem tagadom, hogy midőn azt mondtam, azt is hozzá tettem: hogy te, és én, a' városi belső intselkedések ellen, te pedig Italiát, mind a' fegyveres ellenségek, mind a' titkos öszveesküvők ellen védelmeznénk, és hogy ezen szép egyezés a' te rokonid által felbontatott légyen, úgy mint a' kik attól féltek, hogy te, a' ki én tőlem a' tiszteletnek, 's szeretetnek olly sok és szép bizonyságait vetted, kötelesnek tartanád magadat a' kölcsönös tiszteletnek és szeretetnek viszont megbizonyítására. Arról való nyíltszívű vallástételem, mit vártam 's reménytettem a' tanács előtt való dicséretedtől, 's melly igen fájna reménységemben való megcsalatkozásom, a' hallgatóknak mulatságot láttatott szerézni 's egy kis nevetés támadott, de nem téged nevettek; hanem inkább az én panaszolkodásomat és azt, hogy olly nyíltszívvel megvallottam, melly igen kívántam volna tőled megdicsértetni. Ugy gondolom már, hogy épen az által nagy tisztelettel szólottam felőled, minthogy életemnek legszebb 's legfényesebb körülállásai között is tőled magasztaltatni, 's hozzám való szívességednek nyilván való bizonyságát tapasztalni kívántam.

Midőn pedig kölcsönös szívességünkről szólasz, nem tudom mit nevez a' barátságban kölcsönösnek. Én azon azt értem, ha ugyan azon barátságos indulatok adattatnak és viszonoztatnak. Ha azt mondanám, hogy a' Provinciáról (mellyhez mint Consulnak jusom volt) a' te kedvedért mondtam le, 41) lehetne okod felőlem hamisságot 's kérkedést gyanítani; mert saját hasznom hozta ugy magával, 's azolta naponkint több okom van azon lépésemmel megelégedni. De azt mondom: mihelyt

a' Provinciáról a' nép' gyűlésében lemondottam, azon-
 nal arról gondolkodtam, mi módon juttathatnám azt
 tenéked. Nem szóllok arrul, a' mi sorsvetéseknél tör-
 tént; csak azt akarom veled gyanítatni, hogy akkori
 tisztitársom 42) semmit sem tett tudtom nélkül. Egyéb
 környüállások önként eszedbe fognak jutni magad-
 nak is, melly sietve gyűjtöttem-össze még azon
 a' napon, mellyen a' sors vettetett a' tanácsot, 's melly
 sokat és melly hosszasan beszéltem érdemeidről; ugy
 hogy ezen beszédemet magad is read nézve igen dicső-
 ségesnek, tisztí társaidra nézve pedig sérelmesnek mon-
 dottad lenni. A' Senátus' végzése is, melly az nap ho-
 zatott, olyan kifejezésekkel vagyon írva, hogy valamíg
 az fenn marad, soha sem lehet hozzád való szívessé-
 gemet kétségbe hozni. Emlékezzél-meg kérlek arról is,
 mit tettem éretted elmeneteled után a' Senátusban,
 millyen leveleket irtam hozzád, 's íteld-meg magad,
 ha vallyon az a' mód, mellyel magadat Romába jöve-
 teled után erántam viseled, mind ezek megviszonozásá-
 nak tartathatik é.

A' mit megújított barátságunkról írsz, azt sem
 érthetem; mert nem foghatom-meg, hogyan mondha-
 tod azt megújítottnak, a' mi meg nem volt változva.

Midőn pedig azt irod: hogy nem kellett volna öcsé-
 den egy szaváért, jószága' és élete' veszteségével boszút
 állani akarnom, mindeneknek előtte légy bizonyos ab-
 ban, hogy én azt a' testvéri szeretetet, mellyből ezen
 szemrehányás származik, igen helybe hagyom; kedveért
 magamat testvérednek ellene szegeztem, azt nékem
 megbocsásd; mert a' köztársaságot senki jobban nem
 szeretheti, mint én. Ha pedig kegyetlen megtámadása
 ellen magamat védelmezni kénytelen voltam, reménylem,
 meglegedhetnél azzal, hogy részenről ezen igazságtalan-
 ság ellen való panaszolkodásommal téged megkéméltelek.

Midőn megtudtam, hogy minden hatalmát, mellyel mint Tribunus birt, veszedelmenre akarja fordítani, hitvesedhez *Clodiához* és testvértékhez *Muciához* 43) a' kinek *Cnaeus Pompejussal* való barátságomért erántam sok szívességet tapasztaltam, azzal a' kéréssel folyamodtam, hogy őt ezen igazságtalanságtól tartóztassák vissza. Mind a' mellett is ő engem, azt a' Consult, a' ki a' köztársaságot megtartotta, 's Consulságom' utolsó napján, midőn hivatalomat a' gyűlésben leakartam tenni, olyan sérelemmel illetett, a' millyennel közönséges hivatalban a' legérdemetlenebb polgár sem illetett soha, midőn hivatalomat a' nép' gyűlésében tartandó beszéddel letennem tilalmazta: a' melly sérelem mindazáltal nékem legnagyobb becsületemre szolgált. Mert midőn ő nékem csak a' szokott esküvést engedtem meg, magasan harsogó szóval a' legigazabb és legszebb módon tettem le, 's a' nép szint olly fennszóval esküdött, hogy ezen esküvésem igaz. Illy igen meglévén is bántva, még az nap Metellushoz küldöttem némelly közös barátinkat, a' kik őt ellenséges szándékaról lebeszél- lenék. Ezeknek azt adta válaszul, hogy ez már nem volna hatalmában, minthogy kevéssel az előtt a' nép' gyűlésében mondotta volna, hogy egy olyan embernek, a' ki másokat ügyek' megvizsgálása nélkül kárhoztatott, nem kell a' nép előtt való szóllást megengedni. Kimondhatatlanul derék ember és jó polgár, a' ki arra a' büntetésre, mellyel a' Tanács, minden jó emberek' meg- egyezésével azokat illette, kik a' várost meggyuj- tani, a' Senátorokat 's polgári tisztviselőket megölni 's a' legveszedelmesebb hadat támasztani akarták, azt tartotta méltónak; ki a' Tanácsházat a' vérontástól, a' várost az elégetéstől, 's Italiát a' belső háborutól megmentette.

Ezen okokra nézve testvérednek *Metellusnak* ellenem állottam, 's Januarius' első napján a' Senátusban a' köztársaság' állapotjáról úgy versengtem, hogy éreznie kellett, melly bátor és állhatatos vetélkedővel legyen dolga. Egynehány nappal azután midőn a' népet szándéka' elősegítésére birni akarta, beszédjében minden harmadik szavában az én nevem fordult-elő, fenyegetődzött ellenem; szembetünő volt, hogy erősen eltökéllette magában engem minden kitelhetőképén, nem törvénnyel, sem okkal, hanem erőszakkal és elnyomással megrontani. Ha ezen vakmerőségnek bátorsággal 's magamhoz való bizodalommal ellent nem állottam volna, ki nem hitte volna azt felőlem, hogy a' Consulságomban mutatott bátorság inkább a' vak történetnek, mint erős lélekkel feltett szándéknak munkája lehetett.

Ha testvérednek ezen ellenem forralt rossz szándéka előtted esmeretlen volt, meg kell vallanod, hogy a' legnagyobb fontosságu dolgokat titkolta-el előtted; ha pedig valamit tudatott belőle, méltán kimélőnek 's kedvezőnek tarthatsz, hogy azért szemrehányásokkal nem illelek.

'S ha már látod, hogy *Metellusnak* nem egy szava, (a' mint irod) hanem jól meggondolt ellenséges indulatja boszontott-meg: reményilem megismeréd jószívűségemet (ha ugyan azt ezen szép névvel 's nem inkább erőtlenségnek és érzéketlenségnek kell nevezni), ha azt mondom, hogy valamikor a' Tanácsban testvéredről szó volt, soha sem szóllottam ellene; hanem vesztig maradtam, 's azokhoz adtam voksomat, a' kik legnagyobb kiméléssel láttattak itélni. Azt is hozzá teszem, jóllehet olyan dolog, a' mivel nékem nem kellett volna gondolnom, hogy a' Senátusnak ezen ellenségem' részére kedvező végzését nem csak kedvetlenül nem vettem; hanem inkább, minthogy a' te öcsédet illette, részemről is eszközöltem.

Nem támadtam-meg tehát öcsédet, hanem csak megtámadásának állottam ellene 's az állhatatlanság helyett, mellyel vádolsz, inkább olly állhatatos szívet mutattam erántad, melly még akkor is tántorithatlanul maradt, mikor te barátságodat tőlem egészen megtagadtad.

Sőt még most is midőn csak nem fenyegetődve írsz, azt felelem, hogy testvéredért való nehéz eléstedet nem csak megbocsátottam, hanem igen dicsérem is; mert saját szívem emlékeztet reá, melly nagy ereje legyen a' testvéri szeretetnek. Csak arra kérlek, hogy te is igazságosan íteld-meg az én neheztelésemet, 's gondold-meg, hogy nékem is jussom volt, ha méltatlanul, kegyetlenül 's ok nélkül támadtattam-meg, nem csak nem engedni, hanem az illyen dologban tőled 's a' vezérlésed alatt lévő seregtől 44) segedelmet várni. Én mindenkor szívemből kívántalak barátomnak, 's mindenkor az volt egyik fő igyekezetem, hogy általláttathassam veled melly igazán szeretlek. Ezen erántad való indulatom most is meg van 's mind addig meglesz, valámig, hogy meglegyen, kívánod; sőt hozzád való szeretetből elébb megtudnék testvéred' gyűlölségétől szünni, mint annak gyűlölése miatt hozzád való barátságomban alább hagyni. Isten hozzád! 45)

MAGYARÁZÓ JEGYZÉSEK

Cicero' leveleinek első könyvéhez.

I.

1) *Pomponia*, *Atticus'* testvére *Quintus Ciceronak*, *Marcus Cicero'* testvérének felesége volt. Ezen házaspár, úgy látszik, nem igen egyezett egymással, 's igen különböző indulatnak voltak. *Quintus* (a' mint testvérének hozzá írt leveleiből látni lehet) vidám, gond nélkül való, de egyszer'smind hirtelen 's könnyen felgerjedő természettel bírt; *Pomponia* ellenben, igen érzékeny 's jussait igen féltő lévén, könnyen megsértethetett, 's ha egyszer magát megsértetettnek vélte, nem könnyen engesztelődött-meg; a' mi amannak annal nehezebben eshetett, minthogy (mint minden hirtelen természetűek) nem szántszándékkal okozott sérelmet, 's mihelyt első hevessége lecsillapodott, azt kívánta, hogy felesége még ábrázatjában se mutasson neheztelést. Az illy különböző természetű házastársak között szükségesképpen gyakorta kellett aprólékos viszálykodásoknak tamadni; 's ugyan azért *Cicerónak* és *Atticusnak* mindenkor volt dolgok, ha közöttök az egyetértést fenn akarták tartani.

2) Miben állott légyen ezen dolog, nem tudjuk, 's nem is elmulthatatlanul szükséges tudnunk. Hihető, hogy *Atticus* adós volt egy bizonyos summával valakinek, a' ki azt kívánta, hogy fizesse azt *Acutiliusnak*. *Atticus* kész volt erre, csak törvényes bátorságot kívánt *Acutiliustól*, az eránt, hogy más senki sem fogja utóbb ezen summát rajta követelni; 's ezen bátorságot *Acutilius* megtagadta tőle.

3) Az a' *Peducaeus* a' kiről itt és még több *Atticushoz* írt levelekben is szó van, fíja volt azon *Sextus Peducaeusnak*. a' kinek Praetorsága alatt *Cicero* 675-dik esztendőben *Siciliában*, Quaestorságot viselt. Ugy látszik, hogy *Atticusnak* olyan meghitt barátja volt, a' kire ez dolgainak folytatását gyakorta bizta.

4) Hogy az az ember, a' kit itt *Cicero* nem nevez-meg, (minthogy *Atticus* sem nevezte-meg) *Lucejus* volt légyen, azt az *Atticushoz* írt hetedik levélből látjuk. Talám ugyan az volt, a' kiről az *Atticushoz* írt levelek első könyvének tizenhetedik levelében szó van, 's a' kihez egy másik levél is (ad *Diversos* V. 12 edit. vulg.) van intézve. *Atticusra*, előbbeni barátjára való neheztelésének oka bizonytalan; de hogy fontos embernek kellett lenni, az abból kitetszik, hogy *Cicero* olly igen sürgeti a' megbékélést, 's olly igen munkálkodott abban.

Ezen *Tadius*, 's az a' dolog, melly itt említettetik, szintén olly kevesé esméretes, valamint az a' fiatal asszonyi személy, a' kiről itt szó vagyon. A' magyarázók nem tudják mit kell a' *Tadius*, és ezen leánynak tóturai között való dologon érteni, az sem egészen világos miképpen és miért vett *Atticus* részt a' dologban; de hogy részt vett legyen, az ki tetszik az *Atticushoz* irt negyedik levélből, a' hol *Cicero* azt írja, hogy *Tadius* előtt az az egyesség, mellyre *Atticus* lépett, igen kedves volt. — A' perre, ugy látszik egy *Epirusban* vagy *Macedonia* Provinciának más részében fekvő fundus adott alkalmatosságot, melly a' meg nem nevezett leány' atyai örökségének egy részét tette, 's mellyet törvényes tóturai *Tadiustól* vissza-kivántak. A' leány' atya tudniillik megholt, a' nélkül, hogy testamentomában leányának tótoroikat rendelt volna, 's talám akármí okokra nézve egynehány esztendőök elfolytak, minekelőtte a' leánynak (az ilyen esetben gyakorlott szokas és törvény szerént) törvényes tótorok adattak, 's ezen tótorok az örökség' rendbe szedésében azon fundusról rendelést tehettek volna, melly felett most a' per folyt. *Tadius* azon fundust az alatt az idő alatt, míg az örökös tótorok nélkül volt, valami módon a' törvényekkel meg-egyező úton, magaéva tette, 's nem akarta vissza adni, midőn azt a' tótorok az egész örökséggel öszve akartak foglalni. Az ilyen környüállások között *Tadius* talám *Ciceronak* és *Atticusnak* barátjok vagy cliensek, az utolsóhoz, mint *Epirusban* nagy birtoku 's máskép is *Macedonia* provinciában nagy tekintetű emberhez folyamodott, kérvén, hogy legyen közbenjárója az azon tartománybeli igazgatóknál, 's attól (minthogy talám előtte a' dolog nem volt voltaképen esméretes) azt a' választ vette, hogy a' pert szükségtelen félteni, minekutanna *Tadius* a' jószágnak olly régen birtokában van. Ezen feleletet *Tadius* közlötte *Ciceroval*, 's ez a' jelenvaló levélben azon való csudalkozását jelenti, miképen felejlthette el *Atticus*, hogy a' hosszu ideig való bírásnak sincs elegendő ereje a' törvényes tótorság alatt való személynek jussai ellen. Minthogy *Atticus* azt nem tagadhatta, utóbb azt tanácsolta *Tadiusnak*, hogy lépjen a' felperessel egyességre; a' mire *Tadius* örömet reá is állott. 'S hihető, hogy ezen egyességnek végrehajtásában tett *Atticus* *Tadiusnak* hasznos szolgálatot.

6) *Atticus* *Epirusban* *Buthrotus*' városa körül nem meszsze *Corapa* szigetétől nagy kiterjedésű 's szép jövedelmű jószágokat birt. Hihető, hogy előbbeni birtokaihoz ezen szép tartományban kicsinyenkint többet vett, 's valamelly ilyen vételről kell itt szónak lenni.

7) Ezen levélben több jelenségekből észre lehet venni, hogy *Atticusnak* azon levele, mellyre *Cicero* ezzel felel, kedvetlen órában 's keményecskén volt írva. Ugy látszik, hogy *Atticus* abban nem csak sógorának, *Quintus* *Ciceronak* maga alkalmaztatása eránt panaszkodott, hanem egyszer's-mind *Marcusnak* is szemére vetette, hogy néki igen ritkán ír, reá bizott dolgait nem elég buzgósággal folytatja, *Lucejus*' megbékéltetésében nem olly szorgalmas, mint kellene 's a' t.

Az a' kedvező és kémellő mód, mellyel *Cicero* magát menti, 's megilletődött barátjának minden nyilvánosság szemrehányások nélkül, igen gyengén értésére adja, hogy néki is volnának panaszai, egy szóval a' levélnek egész hangja remekül szolgálhat, miképen kell a' jó barátoknak hasonló esetekben egymással banni.

II.

8) Ha vallyon az a' *Rabirius* és *Fontejus*, a' kik itt említettnek, ugyan azok é, a' kiket *Cicero* két még most is kezünk között forgó beszédjeiben a' törvényszék előtt védelmezett, az bizonytalan 's nem is tesz semmit is a' dologhoz, akar tudjuk akar nem. De miképen találhatta *Conradus* a' HS. CCCXXX az az: száz harmincz ezer sestertiusokból álló summat, mellyen *Fontejus Rabirius* hazát *Nápolyban* vette, olly iszonyú soknak, hogy még királyok sem szoktak volna hazat olly dragán venni, azt alig lehet megmagyarázni; ha csak hibasan azt nem vélte, hogy ez a' jel HS itt nem sestertiusokat, hanem *sestertiumokat* az az ezer sestertiusokat tesz, a' melly esetben a' fellyebb említett summa igen is nem kevesebbre, hanem száz harmincz millio sestertiusokra, vagy hetedfél millio forintokra menne.

A' Romai pénz' értékére nézve előre meg kell jegyezni, hogy ezen munkában a' sestertius egy denarius' negyed részének, a' denarius pedig az Atticai drachmával egyenlő értékűnek vétetett. Igaz, hogy a' Romai denarius valami kevésben különbözött értékére nézve a' drachmatól; de mint-hogy *Cicero* leveleinek olvasói nem egyebet kívánhatnak, hanem csak azt, hogy az igazsághoz közeljaruló módon el-erányozhassák, — mennyit tehet ez vagy amaz Romai summa a' mi pénzünk szerint; semmit sem vesztenek, ha a' Romai denarius a' Görög drachmával egészen egyenlő értékűnek vétetik. Csak az a' kérdés mint kelljen a' Görög drachmát a' mi pénzünk szerint meghatározni: Minthogy minden tudósok között a' híres Barthelemy (lásd a' *Voyage du jeune Anacharsis* mellé ragasztott *Evaluation deschonnoyes d' Athenes*: leg-nagyobb gondal tette ezen pénznek felszámolását: azért ahoz tartom magamat; a' ki szerint tíz drachma mint egy három forintot és nyolcz garast tesz a' nálunk esméretes ezüst pénzben. Ehez képest egy drachma alkalmasint megegyez azzal, a' mit mi egy huszasnak hívunk. A' felyebb említett feltevés szerint tehát négy sestertium egy huszasnak lehet számlálni, 's ezer *sestertius* vagy egy *sestertium* mintegy 83 Rhenusi forintot és husz krajczárt, vagy száz kurta forintot tesz: 's minthogy az utolsó számlálás kerék számokat ad, az vétetett fel ezen fordításban, úgy hogy 10000 sestertius 1000 forintnak, 100000 sestertius 10000 forintnak, az az kurta forintnak vétetik, 's a' t.

Ehez képest a' százharmincz ezer sestertiusok, mellyeken *Fontejus Rabirius* hazát vette, nem tesz többet, hanem

tizenhárom ezer, és egynehány kurta forintokat, a' melly summa, minthogy itt nem valami közönséges hazról lehet szó, egy olly szép, gazdag és népes városban, mint *Nápoly* már akkor is volt; inkább igen kicsiny, mint igen nagy, 's arra a' gyanúra adhat okot, hogy a' leirók miatt ezen számból hiba csuszott-bé.

IV.

9) *Pro signis Megaricis*. Ezen képek, hihető, azért neveztetnek Megaraiaknak, mivel a' márványnak egy bizonyos neméből készültek, melly (a' mint *Pausanias* mondja) egész Görög-országban, másutt sehol sem fejtetett, hanem csak *Megara*' vidékén, igen fejár és lágyabb volt a' márványnak egyéb nemeinél, 's a' mellyből *Megarában* sok mesterséges művek találtattak. (Paus. in Attic. c. 44. §. 9.)

Hermæ tui Pentelici. Pentelikus hegyén *Suidas* szerint öt féle színű márvány fejtetett, mellyek közül a' fejár a' Párosival egyenlő becsben tartatott, 's nagy részint képeknek és Hermeseknek. Az ollyan Hermesek, mellyeknek réz fejek voltak, 's mellyekről ezen fejek levétethettek, 's helyekben más tétethetett, ugy látszik, szokásban voltak a' Romaiaknál, minthogy az új képek' csinálása ez által igen megkönnyített, holott a' régieknél csak új fejeket kellett tenni.

10) Itt is, másutt is van gyakran szó *Ciceronak* a' hajdani *Tusculum* városkájának szép vidékén fekvő falusi lakasáról, mellyet ekkor tajban vett, 's mellynek kiszépítésére annál nagyobb gondot fordított, minthogy ezen Romához közel fekvő *Tusculanumát* legtöbbször meglátogatta, 's ezt szándékozott utóbb, ha közönséges foglalatosságairól lemondott volna, öregségének pihenő helyévé tenni. Minthogy sem hajlandósága nem kivanta, sem jövedelmei nem engedtek, a' gazdagabb szomszédokkal, egy *Pompejussal*, *Crassussal*, *Hortensiuszal*, és több illyenekkel pompában 's vesztegetésben vetélkedni: igen természeti módon támadhatott lelkében az a' gondolat, hogy legjobb lenne kedves mulatóhelyének felékesítésében az előtte olly kedves Görögök' nemes együgyűségét 's tiszta izlését például venni. Igen illendő dolgot is tselekedett, hogy ő, a' ki egyedül maga ragadta-el a' Görögöktől azt az egy dicsőiséget is, mellyel ők még addig a' Romaikat felyül haladták, tudniillik az elmébéli kimiveltetésnek és ékes-szóllásnak dicsőiségét, hogy, mondom a' Görögöket minden alkalmatossággal tanítóinak esmérte, 's mindent a' mivel elméje tündöklött, örömmel a' nagy hírű Görög tudósoknak köszönt, 's akkor is mikor a' világ-bíró Roma' lármájától eltávozván, a' természet' kebelében magának élt, magát Görög' művészek' remekeivel, 's *Athena*' legdicsőségesebb idejének maradványival vette körül, egy szóval, hogy *Tusculanumát* olly hasonlóvá igyekezett tenni, valamint csak lehetett, Athenának ama hajdani híres *Akademiájához*, mellyben egykor *Plato* (a' ki *Ciceronak* *Philosophorum Deus* volt)

az igaznak nyomozására szentelt életét nagy részeit töltötte 's el is végezte. Így lehet megmagyarázni azt a nagy buzgóságot, mellyel *Cicero Atticusnak* tiszta izlését falusi lakásának felékesítésében hasznára akarta fordítani. Ezen lakásának azon részét, mellyet leginkább felakart ékesíteni majd *Gymnasiumnak*, majd *Palaestrának*, majd *Academiának* nevezi; de mind ezen nevezetek alatt csak egy tárgyat kell érteni, tudniillik egy nagy boltozatos folyosót (*porticus*) melly árnyékos és képekkel 's nyugvó helyekkel szépített lugosokkal (*Xystus*, *exedra*) volt körülvéve, 's mind jó barátokkal való beszélgetésre és sétálásra, mind pedig magányos tanulásra 's elmélkedésre volt rendelve 's elkészítve.

11) Ki volt légyen ezen *Lentulus*, bizonytalan; hihető, hogy nem Senátor, hanem valamelly Romai kereskedő, a' ki több rendbéli hajókkal birt, mellyeken úgy látszik külfölből portékákat szállított *Romából* Görög-országnak tengeri városaiba, 's ezekből viszont Romába.

V.

12) Ez a' *Chilius* költő volt, 's a' mint a' huszadik levelből ki lehet hozni, akkor *Cicerónál* lakott. Ugy látszik, hogy egy olyan költeményen dolgozott, mellyhez az *Eumolpidések*' eredetéről 's legrégibb historiájáról szőlő tudósításokra volt szüksége, mellyeket *Atticus*' közbenjárása által legjobb kútfökből kaphatott, minthogy *Eumolpus* volt az Athenában olly szentnek tartatott *Eleusini* mysteriumoknak szerzőjük.

VI.

13) *Atticus* egyik levelét kétség kívül így kezdette el; midőn a' *Ceramicusban* valék. *Cicero* tréfásan értésére akarja adni barátjának, hogy Athenában való lakásáról igen sokat tart 's mintegy elbizta magát abban.

14) *Hermeratleszek*, hihető ollyan *Hermesek* voltak, mellyek két fejvel birtak 's elől *Mercuriust*, hátulról *Herculest* abrazolták. *Hermes* mint a' *Gymnasiumbéli* testi gyakorlatoknak feltalálójok és *Hercules*, mint minden *Athleták* között a' leghiresebbik, az *Olympiai* játékok' szerzője úgy nézettek a' Görögöktől, mint a' *Gymnasiumoknak* 's az azokban üzött testi gyakorlatoknak védelmező Isteneik, 's ezeknek képei, vagy külön, vagy a' most említett mód szerint egyesítve, szükséges ékességei voltak egy *Gymnasiumnak*. Ha szintén *Cicero*' *Tusculanumának* *Gymnasiuma* inkább elmebéli mint testi gyakorlatokra volt is rendelve, még is hihető, hogy valamelly *Palaestra* is volt körüle azoknak számokra, a' kik látogatására menvén, magokat effélével is akarták imlatni.

15) Itt kétség kívül azon háznak előtornáczáru, vagy vestibulumáru van szó, melly a' Tusculanumi mulató helyhez tartozott.

16) Erre *Cornelius Nepos Atticus'* életében következő szavaival elégséges világosítást ad: *usus est (Atticus) familia, si utilitate judicandum est, optima; si forma, vix mediocri.* Nam in ea erant pueri litteratissimi, anagnostae optimi, et plurimi librarii, ut ne pedissequus quidem quisquam esset, qui non utrumque horum pulchre fatere posset. *Atticus* ezen tanúlt szolgálinak egy részét egy Görög és Deak bibliothekához tartozó mindenféle könyveknek szépen és tisztán leíratására fordította, 's az ilyen bibliothekákat utóbb, mikor kedvellők talalkoztak, el adta. Az efféle könyvárósság' ezen időben, midőn a' Romai Nagyok és Gazdagok a' nagy bibliothekákat is pompájok szükséges részének kezdték tartani, igen hasznos kereskedés volt, 's *Atticus* (a' ki még ekkor gazdag bátyjának *Caeciliusnak* nem volt örököse) annyival is inkább iparkodott ez által is atyáról reá maradott középszerű birtokát öregbíteni, minthogy az efféle szorgalmatosság nélkül nem segíthette volna barátjait minden alkalmatossággal olly nemes szívűsggel, mint *Nepos'* bizonyítása szerint már akkor is segítette, mikor tőke-pénze még nem ment többre kétszázezer forintnál. — *Cicero* harmadik levelében arra emlékeztette barátját, hogy ez az ő számára is egy könyves gyűjteményt ígért. Ezen emlékeztetésre hihető, *Atticus* azt írta, hogy van néki egy tőkéletes eladó bibliothekája, mellyet ha kívántatik, átalengedhet: 's erre felel *Cicero*.

17) *De comitiis meis.* Hogy itt a' népnek nem azon gyűléséről légyen szó, mellyben *Cicero* a' Consulságot kereste, hanem a' Praetorság' kereséséről, és a' Praetorok' választása végett tartandó gyűlésről, azt *Casaubonus* olly világosan megmutatta, hogy semmi bizonyásra többé szükség nincsen.

VII.

18) Ez kétség kívül *Atticusnak* egy meghitt szolgálja volt.

VIII.

19) *Cicero'* leveleinek legjobb magyarázóí, *Corradis, Gronovius, Casaubonus* 's a' többi, láttak, a' mit minden jó szeműnek látni kell, hogy *Cicero* itt tréfált, 's egy olly megélemedett asszonynak, a' ki, mint látszik, minden betegség és fájdalom nélkül mult ki, 's mint a' gyertya csendesen elaludt, a' nélkül, hogy valakinek nagy bút okozott volna, hogy, mondom egy ilyen asszonynak halálát nem tarthatta egy olly gyászos történetnek, mellyről illetlen lett volna enyelgő hangon szóllani; 's annyival inkább sem tarthatta, minthogy *Atticus*, a' mint látszik, azon való aggodását je-

lentette, hogy talám ezen jó asszony utolsó betegségében sokat szenvedett, 's ezen jelentése által Cicerot az enyelgő hangra birta, melly neki külömben is igen természeti hangja volt.

A' *Feriae Latinae* nevű innep a' szövetséges népeknek esztendőnkint tartatni szokott innepjek volt, mellyet *Tarquinius Superbus* rendelt, 's mellyet negyvenhét, részszerint már a' régi *Latium*hoz tartozott, részszerint utóbb meggyőzött városok innepeltek, követjeik által mindenféle ajándékokat küldvén az ekkori aldozatnak annál nagyobb pompával lehető véghez vitelére. Az aldozat Jupiter' számára tétetett az Albaniai hegyen nagy ceremóniakkal. Ezen innep' idejét ekkor a' Consulok határoztak-meg szabad tetszésök szerint, 's minthogy ezen esztendőben akar mi okokra nézve egész késő őszig halasztatott, hihető, hogy az a' jó öreg asszony-ság gyakran sirankozott, hogy nem láthatja, 's talám többszer meg sem éri azt a' szép processiót, mellyet kétség kívül hazának ablakjaiból szépen megláthatott.

20) *Lucius Saufejus*, a' kiről ezen levelekben gyakran van emlékezet, *Atticus*nak meghitt barátja, 's valamint ez, az *Epikurusi* hideg Philosophianak, ezen minden *sentimentálisság'* megesküdt ellenségének követője volt. Itt is szembe-tűnő dolog, hogy Ciceró' tréfalódik 's annyit akar mondani: reménylem, egy illy természet' folyamatja szerint való, nem kívánsz hathatósabb vigasztalást, mint a' millyent barátod és Epikurnusban atyádfija, *Saufejus* már eddig fogott adni.

21) Ez egy példa arról, mint szokták a' Romai Nagyok leányaikon való hatalmokat gyakorlani. A' kis *Tullia* midőn az ifju Pisónak eljegyeztetett, nem igen lehetett több tiz esztendősnél. Ezen Pisó, a' nemes *Calpurnius* nemzetségnek azon ágából származott, melly *Frugi* vezetéket nevet viselt. Cicero ezen első vejének mind elmebéli és orátori talentomiról, mind pedig virtusairól sok helyeken megkülömböztető tisztelettel és tüzzel szóll.

IX.

22) Itt az Aediliseknek a' 688-dik esztendőre leendő választásokról van szó.

23) Lásd Cicero' életét a' XIV-dik szám alatt.

24) Minthogy Cicero a' *Hermeraklese*knél, mellyeket *Atticus* néki küldött, igen örült, 's *Atticust* több ízben kérte, hogy *Tuskulanumi Akademiája'* számára, több efféle ékeségeket is szerezzen; *Atticus* valamelly akkori Athenai művész által olyan képet készíttetett, mellyben *Mercurius* és *Minerva* egyesítve voltak. Miképen voltak légyen egyesítve két melkép volt é egy négy szegletű kövön, vagy két képek fejeik' hátulsó részénél fogva ragasztattak öszve; vagy egy fejnek volt két abrazatja, vagy más valamelly módon, azt, a' mint *Manutius* véli, nehéz volna meghatározni, ha *Fulvius Ursinus* egy olyan régi pénzt nem talált volna, mellynek egyik felén *Ha-*

drianus Császár' melyképe, egyik felén pedig egy sisakkal, paizzsal és dárdával felfegyverkezett *Minerva* látszik, melly *Minervának* czombjai és lábai *Hermest* mutatnak. Ez a' mint *Manutius* gondolja elegendőképen megfelel arra a' kérdésre, hogy millyen lehetett *Cicero* gymnasiumában a' *Hermathéna*; 's mi hozzá tesszük, hogy ugyan ezt a' *Hermeracle*sekre is lehet alkalmaztatni. De minekutánna *Visconti* a' *Capitoliumi Museum*' régiségei között, a' mint mondja *) egy olly *Hermathénát* látott, melly *Mercuriusnak* és *Minervának* kettős melyképéből állott: az olvasóknak szabad választások van, a' többszer említett képet ezen formában vagy a' másikkban képzelni; jóllehet az a' környülállás, hogy *Visconti* *Hermathénája* márványból készült, ezt a' képzelést látszik javasolni 's igazabbnak bizonyítani.

X.

25) *Cornificus*, hihető, épen az volt, a' kit *Cicero Verres* ellen intézett második beszédjének ötvenhetedik részében *Verres*' secretariussának mond: egy homályos származásu talentomok és érdemek nélkül való ember, 's következőképen a' *Consulságnak* ollyan candidatusa, a' kin vagy nevetni vagy sohajtani kellett; nevetni, ha csupán személye jött tekintetbe; sohajtani, ha arról való gondolat forgott fenn, melly rossz állapotban lehetett a' köz-társaság, holott efféle nyomorékok is bátorkodhattak a' legfelsőbb méltóságra számot tartani. *Caesonius* azomban még nyomorultabb lehetett, mint-hogy *Cicero* felteszi, hogy *Atticus* homlokára fog ütni, ha meg halja ennek is *Consulságra* vágyását. Mind a' mellett is ez az ember *Ciceróval* együtt *Aedilis* volt.

26) Ez ugy gondolom, igaz és valóságos értelmek eme szóknak: *illud suum regnum judiciale*. *Aulus Aquilius Gallus*, a' kiről itt szó van, az akkori Romai Törvénytudóknak egyik legnevezetesebbike volt. **) Minden figyelmét és szorgalmát az e' részben való dolgozásra fordította; az a' hirnév, mellyet ez által szerzett, egész nagyra vágyását megelégitette, 's a' helyet hogy a' Romai világ' igazgatására vágyott volna, meg elégedett azzal, ha a' maga idejébéli Törvénytudók között király lehetett.

27) *Catilina* mint *Africa Provinciának* *Praetora*, olly éktelen igazságtalanságokat és zsarolásokat követett-el, hogy a' *Provincia*, mindjárt elmenetele után készülleteket tett őt Romába bévadolni 's a' vissza fizetésre kényszeríteni (*repetundae*). Ha *Catilina* vétkesnek ítéltetett, a' 689-dik esztendőbeli *Consulválasztáskor*, törvény szerinti nem volt alkalmas azon hivatalra, hogy pedig vétkesnek fog taláztatni, ha

*) Musco Pio Clementino T. III. tavola XXXVII. p. 48 nata d.

**) Lásd a' mit *Cicero*' magasztalására mond *Or. pro et de claris Orator. Cap. 42.*

a' bírák igazán fognak ítélni, azt Cicero olyan világosnak tartotta, mint a' délt, 's ezt szokása szerint, tréfásan teszi ki ezen szókkal: *Catilina si judicatum erit meridie non lucere, certus erit competitor*; annyit akarván mondani: Catilina csak úgy lehet vetélkedő tarsom a' Consulság' keresésében, ha a' bírák mind a' mellett is, hogy vétke nyilvánosságos, a' vad alól feloldoznak.

28) Hihető azért, mivel *Atticus* mind a' kettőről tudta, hogy Cicero egyikről sem félhet.

29) *Sallustius* úgy emlékezik *Curiusról*, a' ki itt kétség kívül értetik, mint Catilina felekezetének egyik tagjáról és egyik legelhetemedettebb emberről, a' ki ugyan azért a' Censorok által a' Senatusból kivettetett. De hihető, valami módon ismét bément abba, minthogy *Cicero*, ha szintén csak tréfabul is lehetségesnek tartja, hogy *Thermusnak* és *Silanusnak* eleikbe tolattathatik. Az ilyen helyeknek a' millyen ez most, a' történet után két ezer esztendővel, szükségesképpen homályosoknak kell lenni. *Thermus* és *Silanus*, minthogy Cicero rólok olly megvetve szóll, alkalmasint hitván emberek lehettek; de legalabb ollyan faból voltak, a' millyenből ekkor a' világ bíró Romanak első Magistratusbéli személyei faragtattak, 's hozzájuk hasonlók annyian voltak, hogy egy kevéssel több vagy kevesebb erkölcstelenség nem igen mehetett tekintetbe. Mi szükség lett volna tehát egy *Thermusnak* és *Silanusnak*, a' még hitványabb vagy legalabb szintolly hitvány *Curius* a' Consul választásban eleikbe tenni akarni? Ugy tetszik, nem is ezt akarta Cicero mondani; hanem csak a' köztársaságnak ekkori nagy romlottságot akarta, ngymint a' mellyben olly sok érdemetlen és erkölcstelen emberek, sőt még egy *Curius*, Catilina is, a' legfelsőbb méltóságra vágyhattak, 's minthogy a' dolog a' Romai népnek olly könnyen megvesztegethető 's erkölcstelen részétől függött, 's léphettek is. Jegyezzük-meg azomban: először, hogy *Thermus* (a' mint Cicero kívánta) valósággal *Lucius Caesar* mellé 689-dik esztendőre, és *Silanus* három esztendővel utóbb, 's éppen *Cicero* után a' 691-dik esztendőre Consulokká választattak. 2-szor, hogy annak, a' kit Cicero itt csak születése után való vezetéke nevével *Thermusnak* nevez, első nevei *Cajus Minutius* voltak; és hogy, minekutánna adoptio által a' *Marcinsok* *Patricius* nemzetségébe felvétetett, törvényes neve *Cajus Martius Figulus* lett; és 3-szor hogy mind a' ketten, Consulságokban sem valami nevezetesset, sem valami igen rosszat, a' mi azt a' megvetést, mellyel Cicero rólok szól, megérdemlette volna, nem cselekedtek.

30) Itt arról a' Galliáról van a' szó, melly az Alpeseiken innen feküdt, 's viszont *Cispadánára* és *Transpadanara* (*Paduson* innen és *Paduson* túl való Galliára) volt fel osztva. A' *Paduson* innen fekvő Galliai városok' lakosai mindnyajan Romai polgárok voltak, 's Romában a' nép' gyűléseiben való voksolásnak jussával bírtak. A' *Paduson* túl fekvő városok ellenben csak az úgy nevezett *Jus Latii* birasában voltak, melly szerint csak azon polgárjaik tartattak Romai polgaroknak,

a' kik városaikban az első Magistratualis tisztségeket viselték. Hogy Cicero szükségesnek tartotta, ezen provinciát személyesen megjárni, 's abban egynehány holnapot tölteni, annak nem egyéb oka volt, hanem az, hogy a' Romához közelebb fekvő városoknak hozzája való hajlandóságokrul nem kételkedett, Galliában pedig kevesebbé volt esmeretes 's reménylhetette, hogy személyes jelenléte által ott is annyi barátokat fog nyerni, a' mennyi emberrel megismerkedik. E' szerint tehát a' Gallusok a' Consulválasztáskor igen is sokat nyomhattak a' latba, 's ezt akarja kétség kívül ezen szókkal „*Gallia multum videtur in suffragiis posse*“ mondani.

31) Hogy Pompejus' seregén ezen akkor legnagyobb tekintettel bíró Imperatornak nagy számú barátjai 's követői (kik ekkor vele a' hadban voltak) értetődnek, azon nem lehet kételkedni; valamint azon sem, hogy ez az egész hely, 's különösen ezen kérés: *megmondhatod neki, hogy nem fogok reá neheztelni, ha a' választásomat tárgyazó gyűlésre nem fog eljönni*; tréfas hangon van mondva. Cicero az efféle tréfalást olly igen szerette, hogy az csak nem természetévé vált, 's barátságos levelei, kivált az Atticushoz szőlők, tele vannak illyen példakkal.

32) *Quintus Caecilius* Atticusnak anyja után bátyja, ugy irattatik-le *Cornelius Nepos* által Atticus' életében, mint egy ollyan ember, a' kinek csak nem lehetetlen volt együtt élni. Ő az volt, a' mit a' Romaiak Faeneratornak neveztek, az az: egy az ollyan jó emberek közzül, a' kik mindenkor nagy summa pénzeket tartottak készen, 's azokkal a' pénz' dolgában megszorult felebarátjaikon minden személy valogatás nélkül örömet segítettek rövid időre, ha ezek annyi interest adtak, a' mennyit ők kívántak, 's ha egyszer'smind őket Capitalisoknak batorságban léte felől vagy zálogok, vagy bévehető kezesek által bizonyosokká tették. Egy szóval egy volt a' legfösvényebb és legkeményebb szívű uzsorások közzül; 's minthogy ez a' világ' fővárosában 's egy ollyan időben, midőn a' határ nélkül való nagyra vágyás, bujalkodás, korhelykedés és tékozlás, a' pénzt szüntelen kapóssá tették, felette nyereséges mesterség volt, késő vénségig nyult házasságtalan, és magtalan életben nagy gazdagságot gyűjtött rakásra, melyre Atticusnak, mint öttének, lehetett legtermészetibb módon szamot tartani, 's ugyan azért ez mindenképen igyekezett battyának kedvét keresni. Minthogy tudva volt, hogy Cicero Atticusnak meghitt barátja, *Caecilius* egy felől jussat tartotta Ciceronak barátságos szolgálatjához, más felől pedig Atticus méltán várhatta, hogy Cicero az ő kedvéért minden szívességet fog egy ollyan emberhez mutatni, a' kinek hajlandóságát ő olly igen kívánta meg nyerni és fentartani. Innét van, hogy *Caecilius Ciceroval* olly durvan bánt, midőn ez várákozásának meg nem felelt, 's hogy Cicero magát barátja előtt egy ollyan tselekedetéért, melynek szükségesképpen vissza kellett tetszeni, 's melyen *Atticus* könnyen felakadhatott, olly gondosan menti. Mert a' Romai szokás szerint az efféle szolgálatok, az ollyan köteleességek közé

számláltattak, mellyekkel egyik barát a' másinak tartozott, minthogy általában a' barátság' természete azt hozza magával, hogy saját hasznunkat barátunkért feláldozzuk, ha a' kettő össze ütközik.

33) Jóllehet Cicero azon dolog iránt, mellyről itt szó van, csak igen rövideden, 's nem elég világosan fejezi ki magát, még is kitetszik, hogy azon vétel, melly által az egymással együtt értő testvérek *Publius Larius* és *Caninius Satrius* *) az elsőnek hitelezőit a' fekvő jószágokra való jussaiktól megfosztani akartak, nem igazságos vétel volt és hogy Satrius, ha a' dolog törvényesen megvi'sgáltatott volna, alkalmasint rut családságban találtatott volna. Az öreg Caeciliusnak a' törvények szerént igazsága volt, 's minthogy a' summanak mellyet vele csalárdul elakartak vesztetni, alkalmasint nagynak kellett lenni, természet szerént való dolog volt, ha olyan jó szószóllót keresett, mint Cicero, 's ha unoka öccsének barátjától partfogast reménylett, de Ciceronak két reája nézve igen fontos okai voltak, mellyek miatt ezen törvénykezésbe nem akart avatkozni, az egyik 's a' kevesebb fontos az volt, hogy Satrius azok közzé tartozott a' kik Cicero' házanál mindennap szabadon ki 's be jartak, 's néki és testvéreinek sok hasznos szolgálatot tett; a' másik és sokkal fontossabb pedig az, hogy ugyan ezen Satrius cliense és kedves embere volt egy akkor Romában sokat tehető Senatornak *Lucius Domitius* **) *Ahenobarbus*nak, a' kinek barátságától 's hajlandóságától Cicero a' Consulság' keresésében legtöbbet várt, de a' kit megbántott volna, ha a' Romában különben is igen gyűlölt *Caecilius*nak Satrius ellen szolgált volna. Olly rosszul ugyan nem lehetett Cicero' dolga, hogy (a' mint itt mondja) Domitius' segítsége nélkül a' Consul-

*) Ezen két név sok munkát okozott Cicero magyarázóinak. Kik ezek az emberek? 's ha testvérek, mért vannak olly különböző neveik? az utolsó kérdésre elégségesen megfelel Casaubonns. A' Romaiak, ugymond, testvéreik' gyermekeit is testvéreiknek szokták hívni 's a' kérdésben forgók két testvér asszonyoknak fiaik lehettek. Adoptio által is egyik vagy másik más familiái nevet nyerhetett. Publius Varius egészen esméretlen, de Ernesti' vélekedése, hogy talám foenerator vagy uzsorás volt, elég hihető. A' Romai familiák között esméretes a' Caniniusoké is. Az a' Satrius a' kiről itt szó van adoptio által tagjává lehetett ezen familiának. Minthogy olyan emberekkel mint *Cicero* és *Domitius* barátságos esmeretségben volt, azt lehet ki hozni, hogy jóra való ember volt, ('s talám a' mint Casaubonns véli) ugyan az a' Caninius, a' ki Ciceronak *Trebatius*hoz írt leveleiben többször is említettik.

**) A' Domitiusok' nemzetsége csak Plebejus volt ugyan, de több mint kétszáz esztendőktől fogva Consularis és Praetori ősoket mutathatott elő, 's ugyan azért *nemes* volt.

ságra semmi reménysége sem lehetett volna; mind az által, minthogy a' Consulság olly kimondhatatlanul fontos tárgy volt, nem lehetett tőle kivanni, hogy magát egy ollyan barattól, mint *Domitius*, szantszandékkal megfossa; 's ha szintén a' komor öreg pénzgyűjtőt nem lehetett is józan gondolatokra hozni, abban bizonyos lehetett, hogy nemes gondolkodása barátja *Atticus*, az illy fontos mentséget elégségesnek fogja találni.

XI.

34) A' textus csak azt mondja: *Lucio Caesare C. Marcio Figulo Consulibus*; de hogy *Consulibus designatis* kell érteni, és hogy ezen levél mindjárt hamar az említett Consulok' választása után, következésképen még 668-dik esztendőben irattatott légyen, azt a' legtudósabb magyarázók elegendőképen megbizonyítottak, 's csak abból az egy körülállásból is világos, hogy *Catilina*' processusa, mellyben *Cicero* ennek védelmezését magara akarta vállalni, még *Torquatus*' és *Cato*' Consulságok alatt és így 668-dikban folyt le.

35) Ez a' hely felette nevezetes. *Cicero* legbelsőbb gondolkozását ollyan formában mutatja, mellyen igen fel kellene akadnunk, ha ezen rendkívül való ember nem a' Rómiaiak legnagyobb erkölcsi romlottságok' idejében élt volna, mellyben még egy *Cato* sem maradhatott a' vétkeknek rea ragadásától egészen meg menekedve. Még kevéssel ez előtt (a' tizedik levélben) úgy látszott, meg volt *Cicero* a' felől győztetve, hogy *Catilinát* csak az ítélhetné ártatlannak, a' ki a' napnak fénylését délben tagadná. Most *Atticus*nak minden tartozkodás nélkül, 's mintha arról, a' mit kevés hetek előtt néki irt egészen elfelejtkezett volna, megvalja, hogy ugyan ezen *Catilinanak* védelmezését magara akarja vállalni. Ezen mindenek előtt esmérletes rossz embernek ügye illyen rövid idő alatt ugyan meg nem javult; de más körülállások, úgy látszik megváltoztak. *Catilinanak* sok barátjai voltak; sok *Patriciusok*, sőt *Caesar* és *Crassus* is partját fogtak; nem csak nem lehetetlen, hanem hihető is volt tehát, hogyha a' vad alól felszabadíttatnék, jó reménysége lehetne a' Consulságra emeltetése eránt. Mindenképen azt kellett tehát kívánia, hogy veszedelmes ügyében az akkori leghíresebb Orator 's Prokátor legyen szószóllója; 's hihető, ollyan ígéreteket tétetett *Ciceronak*, mellyeket ez annál inkább sem vett el magától, minthogy valakinek védelmezésében az akkori közönség a' védelmezőt nem ítélte meg balul, akar millyen volt a' bévádoltatottnak ügye. Hogy *Cicero* a' dologhoz már hozzá fogott, azt ezen szókbul elég világossan ki lehet hozni: *Judices habemus, quos volumus, summa accusatoris voluntate*. E' szerint tehát már a' vádoló is megvolt nyerve, 's a' maguk által választott bírákra bátran támaszkodhattak. Semmit sem tesztek kockára, így szól tehát ezen eszes ember (a' ki kétség kívül magát nevetségesnek tartotta volna,

ha akkor midőn a' Romai világnak legfelsőbb tisztségéért harczolt, valamelly hasznos és irányos eszközt *Stoa'* kemény erkölcs törvénye' kedvéért félrevetett volna) semmit sem tesz koczára ugymond; mert vagy fel fog *Catilina* a' vád alól szabadittatni az én közbenjárásom által, 's ezen esetben reménylhetem, hogy a' Consulság' keresésének módjában velem egyet fog érteni, az az mind ketten egymast kötszönösen, ő engemet az ő barátjai, én őt az enyimek által elő fogjuk segíteni, vagy pedig máskép' út ki a' dolog 's akkor könnyen vigasztalom magamat azon szerencsétlenségben, hogy *Catilina* nem lesz vetélkedő társom. Minden olvasóra magára hagyom, hogy elmélkedjék ezen dologról tetszése szerint pro et contra, 's csak azt jegyzem-meg, hogy nem sokára azután olyan környülállásoknak kellett előfordulni, mellyek *Cicero* és *Catilina* között az elkezdett szövetkezést félbe szakasztottak. Mert nem csak *Cicero*' irásaiban semmi nyoma nincs annak, hogy *Catilina* mellett védelmező beszédet tartott volna, hanem *Asconius* az ellenkezőt is *Fenestella* történetirő ellen erős okokkal vitatja. (Ad Orat. Cic. in toga candida hab.)

36) Alig lehet kételkedni, hogy *Atticus*nak azon főrendű barátjai alatt a' kinek *Cicero*' részére birasa végett *Atticus*nak Romában kellett volna lenni, *Crassus* és *Caesar* 's talám *Lucullus* és *Hortensius* is ne értettetnének. A' két elsőbeknek minden közönséges foglalatosságaiuknál olyan czéljok volt, melly *Cicero*nak sem gondolkodása módjával sem nagyra vagyasával meg nem egyezett. *Lucullus* kétség kívül még nem felejtette-el melly nagy buzgósággal dolgozott *Cicero* ellene *Pompejus*' részére, midőn ő két esztendővel az előtt Asiából visszahivattatott 's a' *Mithridatesszel* való habornak elvégzése után az utolsóra bizattatott; 's *Hortensius* azon politikai baratság mellett is, melly közöttte és *Cicero* között lenni látszott, nehezen lehetett igen hajlandó, azt az egyetlen egyet, a' ki néki a' maga idejébéli oratorok között az első helyet peressé tette, egy olyan méltóság keresésében elősegíteni, melly által az *Senatus*ban is hozza hasonlóvá sőt vele egyenlővé lett volna. Minthogy tehát *Atticus* ezen főemberekkel igen birt, 's az efféle békesség szerzésekre 's szövetkeztetésekre rendkívül alkalmas volt, *Cicero*nak felette fontos és hasznos szolgálatot tehetett Romában, jelenté 's személyes segedelmé által, azon hat vagy hét hónapokban, mellyek a' hatszáz nyolczvankilenczedik esztendőbeli Consulválasztó gyűlést megelőzték. *Atticus* maga is ugy meg volt erről győződve, 's olly igen magaénak nézte barátja állapotját, hogy nem csak megérkezett Romába a' rendelt időre, hanem a' 689 és 691 esztendőket egészen ott is töltötte, 's ezen idő alatt *Cicero*nak mind Consulságra készülésében, mind Consulságra folytatásában a' legfontosabb szolgálatokat tette. Az alatt természet szerint megszűnt a' két barátok között való levelezés, 's ugy látszik csak akkor kezdődött el újra, mikor *Atticus* 692-dikben Görög-országba visszazárt.

XII.

37) A' Cicero élete' rajzolatjának 18-dik száma alatt foglaltatott előadásból ki tetszik, hogy Cicero Pompejushoz régi ellenségein 's barátjain alig érthet mást mint Caesart, a' ki titkos politikai okokból kevés időtől fogva, magát Pompejus barátjának és csudálójának mutatta, de (a' mint Cicero itt értésünkre akarja adni) ezen őt a' szabadon uralkodásra vágyásában akadályoztató egyetlenegy embernek fényes győzedelmei való elkedvetlenedését nem tudta úgy eltitkolni, hogy annak nyomait egy olly éles látásu tanu miut Cicero, észre ne vette volna.

Hogy Cicero az egyes szám helyett a' többesben szóll, azt az akkori szokás szerint cselekszi, melly szerint a' deakok, ugyan ezt tették ha (mint itt) az egyes személyt, a' kire czélozás volt, nem akarták világosan kijelenteni.

38) Cicero a' köztársaságnak minden polgari és hadi tisztviselőihez, következképen az akkor Á'siában kormányzó fő hadivezér Pompejushoz hosszas tudositást küldött Catilina öszve esküvéséről. Legalább is azt varta tehát, hogy Pompejus a' Senátushoz intézendő hivatalbéli levelében azon nagy érdemeiről, mellyeket Cicero Catilina' öszveesküvésekor szerzett, dicséretessen fog emlékezni. Ez pedig nem történt, 's Cicero vagy nem akarta, vagy nem tudta ezen reája nézve olly igen fájdalmas halgatásnak más okát gondolni, hanem azt, hogy Pompejus politikai tekintetekből, inkább semmi emlékezetet nem tett Consulságáról, mintsem hogy Ciceronak titkos és nyilvános ellenségeit megbantsa, ha arról dicsérettel fogna szóllani.

39) Ezen Pompejushoz irt levél, ha alkotmányát tekintjük, 's meggondoljuk ki által és kihez iratott, nem kevés mesterséggel van készítve. Hogy ezt az olvasók jól általlásák, szükséges nekik magokat ezen férjfiak' helyébe gondolni, 's mind a' kettőnek egymáshoz való közép 's azt a' különös módot, mellyen mindenkinek magáról és a' másikról itélni kellett, olly elevenen képzelni, a' mint csak lehet. Akkor mikor ezen levél iratott, mind Pompejus mind Cicero a' világ bíró köztársaságban dicsősségeknek és tekinteteknek legmagasabb grádicsán voltak, 's annyiban tehát ugy azon egy lineában allottak: de az első egy győzedelmes 's hozzá rendkívül ragaszkodó hadiseregnek fő vezére, 's ekkor Romában mindent tehető felekezetnek feje volt; az utolsó pedig egy szüntelen ide 's tova ragadozó 's rézszerint rossz gondolkozásu tagokból álló Senátust kormányozott 's kevés barátoktól és sok titkos, sőt nyilvános ellenségektől is volt környülvéve. Alig lehet kevélyebb embert képzelni, mint Pompejus, 's alig hiubbat mint Cicero. Eszével és lelkének erejével ez amaszt sokkal felülhaladta: de más felül azon pályának, mellyeken a' legfőbb czélra futottak különbsége

Pompejushnak a' vele együtt élők' szemei előtt olyan elsőséget, vagy inkább nyertességet adott, a' millyent Ciceronak minden talentomai és érdemei nem adhattak. Ez minden kétség kívül a' legnagyobb Orátor, 's legalább egyik legértelmesebb, eszesebb és elmésebb polgári fő ember volt a' maga idejébélieliek között: de Pompejus első ifjúsagától fogva életének negyvenhatodik esztendejéig úgy tette magát a' világ előtt esméretessé, mint egy igen nagy és minden előtte és utánna éltek között legszerencsésebb hadivezér. Az, a' mint ő ezen idő folytában a' Római Legiókkal véghez-vitt, csudalkozásra méltó; sőt csak nem hihetetlen volt. Maga Cicero még kevés esztendőek előtt eszének minden tehetségeivel alig tudott kimeríthetetlen ékes szóllásban, 's a' leghathatósaabb és pompasabb nyelvben is elég szókat találni azon tetteknek rajzolására, melyeket ezen csudalkozásra méltó férjfiu már addig is véghez vitt, minekelőtte a' Mithridatessel való háborúnak, szerencsés elvégzésével dicsőösségének legszebb koszoruját fűzte. Mit állíthatott a' nagy Orator mind ezeknek általellenében? Akarmelly fontosok voltak is maga által versben és prosában olly buzgón dicsért és énekelt Consulságának érdemei, mit tett még is, a' mit ugyan ollyan környüllallasok között 's ugyan azon hazafiui gondolkozással száz egyéb derék Rómaiak is az ő helyén, 's a' kezében volt eszüközökkel nem tettek volna? Melly szerencsétlen árnyékot nem vetett ellenben Catilina legfőbb czimborásainak, jól még nem gondolt 's a' Római polgarok' legszentségesebb jussai, olly szemet szuróképen megsértő kivégeztetése, polgári palya futásának ezen fényes részére? Illy sok tekintetbe különböző volt tehát ezen két nagy embernek állapotja. Pompejus vele a' közönség előtt való tiszteletnek első helyéért vetélkedő Ciceronak eme' hires szavai: *cedant arma togae* nem hihetetlen; a' napkelet' leghatalmasabb királyainak kevés meggyőzője a' Catilina nagy részint szemét emberekből álló czimborájának elnyomóját nem tarthatta magával egyenlőnek; 's Cicero maga is, — ha szintén őt az a' gondolat, hogy Rómat a' végső veszedelemtől mentette-meg, 's az a' dicsőösség, hogy ezen tettéért haza attyanak neveztetett, minden egyéb polgártársain felül emelte is, — jól érezte, melly igen meghomalyosította őt azon mindenektől csudált hadivezérnek szemfényvesztő ragyogása, a' ki három taborozásban a' Római birodalom' határjait annyira kiszélesítette, hogy A'sia provincia, melly még három esztendővel az előtt a' Római birodalomnak napkelet felül széle volt, — most annak közepében feküdt. *) De mind a' mellett, legalább a' maga gondolatja szerint megérdemlette a' nagy Pompejustól, hogy ez őt legbecsesebb barátjai közé szamlálja; várhatta ezt (a' maga ítélete szerént) ő, a' ki első volt azok között, a' kik annak ezen nagy dolgok' viselésére alkalmatosságot szolgáltatnak; ő, a' ki ezeknek dicsőíttésében olly sokszor minden

*) V. Plin. Hist. Nat. L. VII. C. 26.

mesterségét ki merítette, 's még kevéssel ez előtt, mint Consul, *Mithridates*' és *Tigranes*' meggyőzőjének, egy addig halatlan tiszteletet, tíz napig tartó közönséges halaadast *) rendeltetett a' Senatus által. Melly igen megsértetettnek kellett magát éreznie, midőn Pompejus a' Senátushoz intézett levelében Consulsagaról ugy halgatott, mintha ő abban semmit sem vitt volna véghez, a' mi egy olyan embernek figyelmére méltó volna. Ciceronak még nagyobb szerencsétlenségére, ellenségei ugy nézték Pompejusnak ezen halgatasat, mintha ez az által azt akarta volna jelenteni, hogy ezt a' mit Cicero Consulsagaban cselekedett, karhoztatja. E' volt-e valósággal Pompejus' szándéka, azt legalább bizonyosan senki se tudhatta egy olyan ember felől, a' kinek a' hidegség vissza tartózkodas és titkolódas természetévé vált: de azon állapotban mellyben Cicero már akkor is volt, már ez a' bizonytalanság is elégséges volt néki nem csak fájdalmat, hanem bűt és megfélemlést is okozni, mert igen sikamló helyen állott, 's olyan fergeteg készült öszve gyűlni feje felett, hogy egy oly nagy tekintetű és hatalmas embernek barátságára, mint Pompejus, felette nagy szüksége volt.

Illyen környülallások között írta Cicero ezen levelet. Nagy kérdés volt tehát mint viselje magát, mint alkalmaztassa magát abban a' varatlan esetben, mellybe Pompejus őt helyeztette. Egy felől sokkal érzékenyebb része sebesített meg, mintsem hogy fájdalmát egészen eltitkolni tudta volna; más felől attól félhetett, hogy a' közöttök addig volt barátságon még nagyobb részt csinal, ha neheztelését igen érzékenyen fejezi ki, 's mindenképen nehéz volt azt, a' mivel maga maganak tartozott, azzal a' kiméléssel és kedvezéssel/egyesíteni, mellyet tőle az okosság kívant. Ha valyon ezen nehéz kérdést oly nagy mesterséggel fejtette é meg mint nékem latszik, annak megítélését az olvasókra hagyom, 's csak arra az egyre teszem őket figyelmetesekké, melly mesterségesen tesz a' levél végén mindent, a' mit nagy vigyazás, mellyet is sérelmesen talált volna mondani, az által jóvá, hogy azon hasonlításban mellyben Pompejust az ifjabb *Scipio Africanusnak* magát pedig annak barátjának *Laeliusnak* helyébe helyezteti; szokása ellen való alázatossággal azt adja Pompejusnak értésre, melly szép egyetértés fog közöttök lenni, ha Pompejus mint *Africanusnál* sokkal nagyobb ember őt legalább annyira becsüli, hogy nem itéli sokkal alabb

*) *Supplicationem ad omnia pulvinaria*. Midőn a' Senátus az Isteneknek vagy valamelly országos nagy jótétéményért halat adatni, vagy valamelly nagy nyomorúságban tőlök segítséget kéretni akarván, illyen Supplicationiót rendelt, Roma városának minden templomaiban kitétettek az Istenek' képei különös és a' végre rendelt párna székekre (*pulvinaria*) közönséges tisztelet végett, a' nép tódlnva ment áhítatosságát ezen helyeken gyakorolni.

valónak, mint Caelius volt, a' ki a' nélkül, hogy katonai érdemekre számot tartott volna, a' maga idejébéliiek között legbölcsebbnek tartatott, Scipioval az akkori legnagyobb hadi-vezérrel egész halálaig a' legszívesebb barátságban élt.

XIII.

a) Ezen levelet Wieland a' maga fordításában kihagyta, a' mint maga mindjárt a' következő levélben okát adja. De mi még is a' nagyobb értelmesség' okaért tanácsossabbnak tartottuk felvenni.

b) Némellyek *Proconsul* helyett *Propraetor*t akarnak olvasni. De sokszor úgy találjuk, hogy azok, a' kik *consularis* provinciát igazgattak, a' millyen *Gallia* is volt, *Proconsulok*nak hivattatnak, ha szintén az előtt *Consulok* nem voltak is.

XIV.

40) *Caecilius Metellus Celer*, egy megkülömböztetett, személyes érdemekkel bíró, 's akkor, mikor ő élt, a' legregibb és legnemesebb familiából való ember, 690-dik esztendőben, Cicero' *Consulsága* alatt első *Praetor* volt. Ez, a' mint az előbbeni levélből latni lehet, igen hevesen, sőt fenyegetve is irt Ciceronak némelly sérelmek eránt, mellyek részszerint magán, részszerint testvérén *Nepóson* estek volna. Azon levelet kihagytam, mert sürgősségnek tartottam, holott Cicero ezen feleletben *Metellus'* panaszkodó szavait szórul-szóra előhossa, 's az olvasó ebből is megértheti, mellyiknek részén legyen az igazság. Mindenből úgy tetszik-ki, hogy *Celer* hamis és szántszándékkal elcsufított hírek és tudósítások által Cicero ellen igen felingereltetett, jöllehet azzal még kevés idővel az előtt egyet értett. A' neheztelésnek első tüzeiben egész mértékben akarta vele éreztetni, mennyivel fellyebb való legyen egy *Metellus*, mint egy *Arpinumi új ember*. Cicero a' ki nem könnyen hagyott valakit magával ilyen hangon büntetlenül beszélni, ekkor tanácsosnak tartotta feleletében magát a' legnagyobb mérséklésnek határai között tartóztatni. *Metellus Celer* akkor sokat tehető ember volt a' *Senatus*nak azon felekezetében mellyhez Cicero tartotta állapotját olly veszedelmesnek, a' millyen valóban volt, még is jól által látta, melly szükséges legyen néki *Metellus'* barátsága 's azért mindent elkövetett annak megbékéltetésére. Melly elemesen és mesterségesen járjon el ezen dolgában, melly nagy ki-méléssel 's egyszer'smind melly méltósággal hárítsa el *Metellus* szemre hányásait magáról *Metellusra* (nem ollyan szándékkal, hogy azt megsértse, hanem csak hogy vele éreztesse, hogy részszerint hamis tudósítások által tsalattatott-meg, részszerént a' testvéri szeretetnek magában dicséretes indulatjától ragadtatott-el igaz barátjának megbántására) mind

ezt a' figyelmes olvasó, önként 's maga szerint is észre fogja venni, 's csudálni fogja azon talentomokat, mellyek a' levél-íróban is a' nagy *Oratort* mutatják.

41) Mind a' két Gallia (a' *Cisalpinai* és *Narboni*) *Consularis provincia* volt, 's Metellus, mint Praetor nem tarthatott volna egyikre is számot, ha Cicero Consulságra emeltetésekor a' consularis provinciáról való jussáról nyilvánlagosan le nem mondott volna.

42) A' Consuloknak és Praetoroknak mindenkor sorsot kellett ugyan vetni a' provinciákra, de a' sors olly szófogadó volt, hogy mindenkor annak esett, a' kinek a' provincia már előre szánya volt. Hogy Metellusra nézve is ez volt légyen az eset, ki tetszik abból, a' mit Cicero itt jöllehet szántszándékkal homályosan, értésünkre ad.

43) Az első ezen asszonyok közül (Metellus' felesége) az elhírhedett *Quadrantaria*, Clodius' testvér néne, a' kiről Cicero élete' rajzolatjának utolsó száma alatt volt szó. Mucia, még ekkor Pompejus' felesége, a' Metellusoknak mostoha testvérek volt, ugymint a' ki ugyan azon egy anyától, de más atyától, Mucius Scaevolától származott.

44) Ezen szók, úgy látszik iróniát foglalnak magokban Metellus levelének ezen soraira: *itaque in luctu et squalore* *) *sum, qui provinciae, qui exercitui praesum, qui bellum gero*. Metellus ezen szókkal a' dolgot egész a' nevetségig gyászosan festette. Mert micsoda szerencsétlenség következhetett volna, akár mit írt vagy mondott volna is Cicero? Azon kemény végzések, mellyeket a' Senátus Nepos ellen első hevében tett, már ekkor ismét vissza tétettek, 's mint hogy Pompejus Neposnak pártját fogta, minden esetre fogauatlanok lettek volna. Micsoda okai lehettek tehát a' Proconsulnak gyász ruhába öltözni, 's szakállát és haját megnövesztetni? Valóban semmivel sem fontossabbak, mint Ciceronak Metellus Nepos tribunus ellen Celer Proconsul' légióit segítségre hívni. Cicero ezen segítségül hívást semmiképen se vehette más értelemben, hanem csak tréfasban. Ezen szókat tehát: *mihi etiam tuo atque exercitus tui in ejusmodi causa auxilio utendum fuisse* nem lehet másnak tartani, hanem Metellusnak feljebb említett 's illetlen helyen ejtett szavait gyengén gúnyoló ironiának. Cicerórul tudva vagyon, hogy nem könnyen fojthatott-meg akarmelley eszébe ötlő elmés csufolódást, kivált ha olly jó alkalmatosság adódott reá, mint itt, Metellus által, a' ki a' hadban gyakorlatlan Cicero előtt hadisereg

*) Ez a' szó squalor a' Romaloknak azon szokására czéloz, melly szerint ők nem csak a' gyászolás' alkalmatosságával, hanem minden rendkívül való szerencsétlenségben is, p. o. ha valamelly terhes vád alatt voltak, fekete ruhában, fésületlenül, 's borotvátlanul, sőt szakálosan jelentek meg, 's általjában a' bűnnek minden jeleit adták, mellyekkel másokat szánakodásra indítani reménylettek.

vezérlésével dicsekszik, 's hadi vezér-léttére, *luctus*ról és *squalor*ról szól.

45) Az a' visszavonás, melly ezen levélre alkalmatosságot adott, nem soká tartott, 's *Metellus Celer* (a' ki 693-dikban a' Consulságot igen dicséretesen viselte) egész halálaig, melly Consulsága után következő esztendőben történt, hiv barátja volt mind a' köztarsaságnak, mind Ciceronak, úgy mint a' kívül politikai gondolkozása egészen megegyezett. Sőt *Metellus Nepos* is megbékélt 695-dik esztendőben Ciceroval, 's attól fogva mindenkor egyet értettek, valamig *Nepos* élt.

(Folytatása következik.)

18.

KÜLÖMBFÉLÉK.

*A' férjfiu, és az asszony, öszve hasonlítva
Kant szerint.*

A' férjfiút, könnyen ki lehet vizsgálni; az asszony nem árulja el titkát, ámbár a' másé nem igen marad meg nála, mivel beszélni igen szeret. A' férj szereti a' a' házi békességet, és örömet enged az asszonynak, csak hogy foglalatosságában ne akadályoztassék. Az asszony nem fél a' házi háborútól, mellyet nyelvével folytat, mellyre a' természet neki bő beszédet, tüzes szólhatást adott, melly a' férjfiút lefegyverkezteti. A' férjfiú az erősebb' jussához tartja magát, hogy a' házban parancsolhat; a' külső ellenség ellen ő néki kell azt védeni. Az asszony a' gyengébb jussához, hogy férjétől, a' férjfiak ellen oltalmaztasson; és az elkese-redés' könnyeivel a' férjfiút lefegyverkezteti, midőn né-

ki lelketlenségét szemére veti. A' férjfiu' gazdasága a' szerzés; az asszonyé a' takarítás. Az asszony korán elhiszi, hogy tetszhet; a' férjfiú kétséges mindég; azért a' szépek' körében bátortalan 's tartózkodó. Az asszonynak e' kevélységét, — már tekintete által a' férjfiat magától tartóztatni, és érdem nélkül is tiszteltetni, meg adja már neme' titulussa. Az asszony vonakodó; a' férjfiu kérés. A' természet azt akarja, az asszony kerestessék. Azért az asszony nem olly kényes a' választásban, mint a' férjfiu, kit a' természet is már durvábbá alkotott, és ki az asszonynak már tetszik, csak formájában erős és alkalmas legyen őt oltalmazhatni. Mert, ha gyűlölné a' formátlant, és kényes volna a' szeretkezhetésben, kérőnek kellene lennie, a' férjfiúnak pedig vonatkozóan, melly neme' becsét, a' férjfiu' szemei előtt is egészen letenné.

A' férjfiu az asszonyi hibákat szeliden; az asszony pedig, nyilván, igen keményen itéli, és a' fiatal asszonyok, ha választhatnának, midőn vétkeikért ítéltetnek inkább férjfiaktól, mint asszonyoktól ítéltetnék magokat.

A' fiatal férjfiu uralkodik öregebb feleségén. Ez, a' féltésen van fundálva, melly szerint, az a' rész, melly a' nemi tehetségre nézve hátrább van a' másiktól, mástól jussait félti, azért kész magát, mindenkép férjéhez alkalmaztatni, reá mindenkép ügyelni, 's néki engedni. Azért, minden próbált 's tapasztalt asszony, a' fiatal, vagy csak egy idejü férjfiuhoz való férjhez menést is, ellenzi; mert az esztendő' folytaival az asszony mindég előbb öregül, mint a' férjfiu. De, ha ezt tekintetbe nem vesszük is, az egykoruaknál, az egyet értésre tökéletesen nem igen lehet számot tartani; és egy fiatal okos asszony, egy egészséges, de jelesen öregebb férjfiuval, mindég szerencsésebb házasságot élhet. —

A' csillagos ég, és az erkölcsi törvény.

Kétféle tölti bé, az ember' lelkét, mindég nevekedő csudálkozással és tisztelettel, mennél gyakrabban, 's huzamossabban foglalatoskodunk vele: a' csillagos ég felettünk, és az erkölcsi törvény bennünk. Eggyik felől sem lehetünk homályban, és körünkön kívül. Egyenessen előttem vagynak, 's látásommal öszve kötve. Az első, a' külső érzéki világban kezdődik, mellyen magam is állok és véghetetlen nagyságra kiterjed, világokról-világokra, systemákról-systemákra, azon fellyül, határtalan időkön keresztül való periodicus forgásra, kezdetre és folyásra. A' másik kezdődik, láthatatlan magamban, személyességemben; és egy igazán véghetetlen, de csak az ész által látható világba helyhez, mellyel minden látható világokkal egyszer'smind, nem mint amott, csupán történeti, hanem közönséges, és okvetetlen szükséges öszveköttetésben. Első tekintete a' számtalan világoknak, mint egy semmivé teszi állatiságom' fontosságát, melly azt a' matériát a' miből van, visszaadni köteles, a' világ', egészen csak csupa egy pontnyi planetájának, minekutánna, egy kevés ideig, nem tudni mikép', élet erővel el volt látva. A' másik ellenben véghetetlenül emeli, mint értelmes valóságnak, személyem' becsét, mellyben az erkölcsi törvény nekem, az állatiságtól, és az egész érzéki világtól, föggetlen életet mutat, legalább a' mennyire létem' célirányos rendeltetéséből, ezen törvény által ki vehető, midőn az, nem ezen élet' feltételeire, és határra van szorítva; hanem a' véghe-tetlenbe megy ki.

Meghalni.

A' meghalást senki sem próbálhatja magán; de másokon láthatja. Fájdalmas legyen é, a' hörögésből, vagy a' haldokló' vonaglásiból nem ítélhetni meg; sőt inkább, mind az talám csak az élet erő' mechanica visszaütődése, és talám szelid érzése, az ezennel, minden fájdalomtól való megszabadulásnak.

A' minden emberben, még a' legszerencsétlenebben, de a' legbölcsebben is meglévő félelme tehát a' halálnak, nem a' meghalástól való iszonyodás, hanem mint Montaigne mondja, a' holt létel' elgondolásától, mellyet a' halál' fia, meghalása utánra képzel magának, midőn holt testét, a' mi nem már maga, még is mint magát, a' rémítő sírban, vagy máshol képzei. A' csalatkozást nem lehet itt eltávoztatni; mert benne van a' gondolkodás természetében, mintegy, a' magáról és magához szóllásban.

A' rózsá.

Kár, ugymond egy fiu az attyához, hogy a' rózsá, ha kivirágzott, nem hoz szép gyümölcsöt is; és így a' természetnek, nyáron nem fizet hálával, tavaszi virágzása' szép idejéért. Te, az ártatlanság' és öröm' szép virágának nevezted, ekkor a' hála' képe is lenne.

Nem adja é oda, felele az atya, a' természet kedvence', a' tavasz' szépítésére egész valóját? És a' harmatért, 's a' nap' sugáriért, mellyek onnét fellyül szállanak reá, a' levegőnek nem áldozza é finom illatját, és a' tavaszért teremtetvén, nem hal é el vele? kedves gyermek, a' finom 's láthatatlan hála, a' legszebb hála; — és mikép' lehetne az ártatlanság, 's valódi szépség, hálátlan? —

N. Takácsi Horváth János.

19.

EPIGRAMMÁK.

Z* philosophusra.

„**N**e más akaratján, sem a' magad kénnyén
 Járj, míg élsz, hanem a' bölcsesség' ösvényén!“
 Így tanít a' bölcs Z*, 's már ettől ki várja,
 Hogy mint felesége fújja, csak úgy járja?

A' felettébb igaz biró.

Természet szava ez: nem szabad megvetni,
 Hogy a' jóért jóval kell fizetni!
 Szolgállok hát pro I., mert szolgált nekem is,
 Bár az igazságnak nyakát tekerjem is.

A' gyanús praxisú tanítónak okos
intése.

Kegyes Halgatóim! én rám ne nézzetek,
 Sőt a' mint tanitlak, kérlek úgy éljetek!
 Így legalább vagy én, vagy ti idvezültök,
 Külömben alig ha ti is fel nem sültök.

Orvosdoctor Íros.

A. Hogy lehet e' máskor sáppadt Doctor Íros?
 Képe most gyakorta olly eleven piros?

B. Úgy, hogy Tokaji bort rendel a' betegnek,
 'S orczáin is annak szikráji pezsegnek.

A' Boros mejjképe alá, a' kép-íróhoz.

Ezt másként kiírni hijjába próbálad,
 Hanem dorbézolva ird, úgy eltalálad.

Y* Költőre.

Jól teszed! ne olvasd verseid' ezeknek
 A' buta és kevély stokfis embereknek!
 Olvasd az erdőknek, a' csendes pázsitnak,
 Ezek unatkozva reád nem ásítnak.

Egy magát dicsértető barátira.

Te, nekem mindenem' gúnyolod barátom!
 Még is, dicsérjelek, azt kívánod tőlem:
 Azt ugyan, hogy gúnyolsz, könnyen megbotsátom,
 De cigányt csak ugyan nem teszel belőlem.

A' tetttetett siket.

Boldog az, a' ki tud önként siket lenni!
 Mert ennek nem szükség senkit is fel venni,
 Szabad más beszédét keresztül gázolni,
 Akármilyen dologban *tülled hozzád* szólni,
 Valamig nem tetszik, meg nem érteni mást,
 Még is meg hallani a' szűrös susogást.

A' régi és új gyógyítás' hibáji.

Hajdan a' beteget úgy úgy meglaxálták,
 Hogy a' világból is hamar kikurálták;

*Most Tokaji borral úgy úgy leitatják,
Hogy a' Styx partra is dudolva ugratják.*

Egy asszonyos viseletű módi ficzkóra.

Titusz fejü bohó! kinek öltözeted
Spenszer és tafota 's lyányos viseleted!
Ne fogadj bátyádnak! mert hátha azt sugom:
Hogy még nem is esmersz! eb a' bátyád, húgom!

Mellyik járta meg jobban ?

Meg lesi a' zsvány egy bokor' aljában
Miként gyűr egy betyár szekszenás *) korában
Egy pár ökör' árát a' gatyá korczában,
Mikor még a' márvány vala divatjában.
El hever a' betyár, el veti bunkóját,
Előczúsz a' zsvány, ki feni vaskóját,
'S a' mint meg sejtette a' gatyá' csomóját,
Elmetszve ragadja a' ----dohány zsacskóját.

Mellyik méltóbb szánakozásra.

Polyszten és Algen.

Polyszten. Jaj! Kincsem, barátom! oda van mindenem!
Algen. Óh szánakozásra méltó Polysztenem!
P. Rám veté a' tolvaj átkozott kezeit,
El ragadá elmém' tudós remekjeit,
Még verseimet is! oda vagyok! jaj! jaj!
Algen. Óh szánakozásra méltó tolvaj!

Láczai Szabó' írásaiból közli
Rumy Károly.

*) *Szekszenás*, balaton melléki kifejezés, teszen olly jó ked-
vű fél részeget, a' ki még tudja mit csinál, de már
nehezen kezdi birni a' fejét.

20.

KÖZLEMÉNYEK Dr. RUMYTÓL.

Helybenhagyása egy magyar író' ítéletének, a' Magyar-nyelv mint közönséges Nemzeti-nyelv felől.

Ama' cikkelynek „Magyarország' természeti és polgári állapotja“ „a' „Közhasznu esmeretek' tára hetedik kötetében (Pesten 1833. 568—576-dik lapon) névtelen — a — (Lassú?) érdemes szerzője, 571-dik lapon a' 12 féle Magyar-országban lakó népeket előszámlálván ezt teszi hozzá: „Mind ezen nemzeteket *) vallások, nemzeti szokások és életmódjok, de kivált nyelvek elidegenítik egymástól; azért méltán lehet mondani Sz. Ágostonnal „Linguarum diversitas hominem ab alienat a homine, et propter solam diversitatem linguarum nil prodest ad consociandos homines tanta similitudo naturae.“ Azért is, hogy ezen czélt „vis unita fortior,“ el lehessen érni, **) más mód nincs, minthogy mind ezen nemzeteket (népeket) az ő nemzeti ***) nyelveken kívül, (mert ezeket erővel kiírtani akarni igazságtalanság

*) Inkább népeket: mert Magyar-országban (mint Franciaországban, Orosz-országban 's a' t.) csak egy nemzet (natio, Nation) de sokféle a' nép (populus, Volk, peuple.) *Verba valent prout nummi.* R—y.

**) Az első magyar Királynak, Szent Istvánnak, más politikai nézete (Ansicht) volt, midőn fíjához, Sz. Imréhez intézett tanácsában ezt írta: *Unius linguae, uniusque moris regnum imbecile et fragile est*, jóllehet alig czélozott ama' politikai elvre (principiumra): *Divide et vices!* R—y.

***) Inkább: *honi vagy anyanyelvek* (Muttersprachen, linguae maternae, linguae vernaculae). R—y.

lenne) a' Magyar-nyelvet megtanulván, ez közönséges nyelvvé tétesseék. *)

Szívesen helyben hagyom — a — urnak ezen helyes, okos és igazságos nézetét és ítéletét, 's kezet fogok véle. Ezen szavak miatt: *mert ezeket (az anyanyelveket) erővel kiirtani akarni igazságtalanság lenne*“ minden Magyar-országban lakó Németnek, Tótnak, Horvátnak, Szerbusnak, Oláhnak 's a' t. forró köszönetét érdemli. De azt, a' mit — a — ur a' közhasznu esmeretek' tárában röviden de velősen állít, én is mint más el nem fogult és előítelet nélküli férjfiak, már 30 esztendőül fogva mindig szóval és tollal állítottam, 's kiváltképpen a' Magyar-nyelvnek minden iskolában tanítását javasoltam. Csak a' *kényszerítés* ellen, és a' nem magyar anyanyelvek' erővel való kiirtása ellen szoltam 's irtam, már azért, *mivel a' legjobb és legszentebb cselekedet a' rossz és igazságtalan eszközöket nem szentelheti*. Azért igazságtalanul keltek fel ellenem a' kritikai lapok, a' Szemlélő, a' Jelenkor és Társalkodó, sőt a' kritikai lapokban egy valaki engemet pornép' módjára szemtelenül gunyoló versében *tótnak* szidalmazott, jöllehet boldogult atyám magyar, anyám pedig német volt, és anyanyelvem német, nem tót, 's a' tót-nyelvből sokkal kevesebbet tudok, mint a' görög, zsidó és arabs nyelvből. Illyen fegyver valóban a' *tudósokhoz* nem illik. *Durius indignam reddere nolo vicem!*

Rumy Károly.

*) Így Franciaországban a' francia-nyelv a' közönséges nemzeti nyelv, jöllehet az alzatziái Németek magok között németül beszélnek, sőt a' strassburgi tudományos egyetemen is, valamint az alsóbb iskolákban, a' francia-nyelv mellett a' tudományok *német nyelven tanítatnak*. Így Oroszországban a' közönséges nemzeti-nyelv az orosz, de az orosz Császárnak 40 népei anyanyelvökön beszélnek. R—y.

F O G L A L A T,

	<i>Lap.</i>
1. Mi gyönyörködtet? (<i>Körmendy Kamil</i>) - - -	3
2. Zagyva. <i>Folytatás.</i> (<i>Udvardy Mérnök.</i>) - - -	23
3. Emlékképek, némelly híres férfiakról. Befejezés. (<i>Hrabowszky Dávid.</i>) - - - - -	43
4. Hadi-Literatura. (<i>Kis Károly, Cs. kir. kapit.</i>) - -	82
5. Berencs Vára. (<i>Némethy Pál</i>) - - - - -	98
6. A' Bosszuállás. (<i>N. P.</i>) - - - - -	106
7. Polykletus' utazása, vagy Romai Levelek. <i>Folytatás.</i> (<i>Sup. Kis J.</i>) - - - - -	116
8. Utazási Levél-Töredék. (<i>Csernyánszky</i>) - - -	129
9. Az Aristarchusokhoz. (<i>N. A. Kiss Sámuel</i>) - -	131
10. Denishez az Elüzion' lakosához. (<i>N. A. Kiss S.</i>) -	137
11. Mutatvány „A' magyar hajdan és most“ czimű eredeti vigjátékból. (<i>N. A. Kiss Sám.</i>) - - -	142
12. Közlemények. (<i>Dr. Rumytól</i>) - - - - -	148
13. Rény, erény, erőny, tus. (<i>Hellebranth János.</i>)	165
14. A' spanyolok' vallásossága. (<i>N. Takácsi Horváth J.</i>)	168
15. Gróf Dessewffy Jós. véleménye, a' pesti magyar tudós társaság által 200 aranyokkal megjutalmazandó munkák' megvizsgálata iránt. - - - -	171
16. Gróf Széchenyi Istvánhoz! (<i>Baksay Dániel</i>) - -	176
17. Töredékek Cicero leveleinek magyar fordításából (<i>S. K. J.</i>) - - - - -	180
18. Külömbfélék. (<i>Ns. Takácsi Horváth János</i>) - -	232
19. Epigrammák. (<i>Láczai Szabó' írásaiból közli Rummy K.</i>)	235
20. Közlemények. (<i>Dr. Rumytól.</i>) - - - - -	238

Galanthai

HERCZEG ESZTERHÁZY PÁL

EDELSTÄTTENNEK ÉS ERAKNÓNAK

örökös Grófja,

Magyar-Országi Nádor, Ispán

szül. 1635^{ben} Szept. 8^{án} m. h. t. 1713ⁿ

Mart. 26^{án}

FELSŐ MAGYAR-ORSZÁGI
MINERVA.

NEMZETI
FOLYÓ-ÍRÁS.

Tizedik évi Folyamat.

1835.

(MÁSODIK KÖTET.)

A' Felséges kir. Magyar Helytartó-Tanács' kegyes engedelmével.

KASSÁN,

ELLINGER ISTVÁN' Cs. Kir. priv. Könyvnyomtató és Áros'
betűivel 's költségein.

ELŐS MAGYAR NYELVI

MINISZTER

ELŐS MAGYAR NYELVI

ELŐS MAGYAR NYELVI

Él Magyar, áll Buda még!

KISFALUDY KÁROLY.

Z A G Y V A.

(Folytatás)

Eleinte minden intézvényeink csak interimálisok voltak, mert hogy is lehetett volna egyszerre olly nagy és sok tárgyakban, olly tudatlan és tapasztalatlan embereknek tökéletest 's hibátlant előállítani? De a' szokás, ez a' leghatalmasb kényúr, a' legbotránkoztatóbb tárgyakat is annyira természetünkké tette, hogy sok ember mindent absolutumnak, és így változhatatlannak vélvén, semmit tovább tökéletesíteni nem akar. 'S éppen ezen veszedelmes elv miatt harcolnak örök harczot egymással, whigek a' torykkal. A' toryk' elve szerint fennálhatna ugyan az emberi társaság a' legroszszabb 's erkölcstelenebb intézvények mellett is, ha az emberi nemzet soha többre, egy kiskerek számnál nem szaporodnék; de mivel a' toryk magok is hathatósan szaporítják a' népességet: már mennél több ember lesz, annál több és többféle a' szükség is, melly ha neki törvényes út nem nyittatik — végre maga nyit magának utat erőszakkal, mint az árvíz. Jobb volna hát az árvíznek előre szép egyenes lecsapoló árkokat 's utakat készíteni, mint elébük gátot rakni, mert egyszer mindennek eljő ideje, 's megtelik pohara. Ellenben a' whigek ott hibázzák el a' dolgot, hogy mivel a' jót

nem lehet eléggé siettetni, mert rövid az élet, 's csak egyszer élünk, — tehát mindent egyszerre 's hirtelen akarnának jobbra változtatni. Ez ismét tulság, és semmivel se jobb, mint a' tory rövidlátás. Legjobb volna előbb azon elvet meghatározni, kell é javítás vagy nem? mert egynehány már javít, mikor a' nagy rész még erről nem is álmodozik. 'S ha az elv megállítatik: akkor sorba venni egyenkint minden javítást, a' legszükségesebbeken kezdve; — ha pedig meg nem állítatik, akkor a' neveléstül kellene várni annak idejét, — mert hogy javítani kell azt csak az nem látja, ki a' históriák' igazságát tagadná.

A' legzsivatatagabb pusztaságon is lehet legpompásabb város, a' minthogy minden város' helye valaha pusztaság volt. Először apró házak, végre roppant paloták kerekedtek, 's támodnak szakadatlan, 's még a' toryk is régi alkalmatlan házuk helyett, mellyben születtek, szép új házakat állítanak; mert átlátják hogy a' javítás jobb a' régi szükségszülte kezdetnél, 's mintegy interimális menedéknél.

Mindent refolmálni kell idővel, 's annak idejében. Igaz, hogy még soknak nincs itt az ideje: de soké már el is múlt. Nagyban csak az az analogia áll, a' mi kitsinyben; mert úgy szólván az egész természet egy végetlen analogia. És könnyebb a' bajnak elejét venni, mint megorvosolni.

57.

Az emberiségnek nagy része, ném a' józanságban, mértékletességben, felvigyázásban, 's a' baj' megelőzésében, hanem az őrösságban keresi menedékét, 's sok ember egész életét, 's minden erejét, mellyet iszonyú haszonnal boldogulására fordíthat vala, józan eszmélete mellett, csupa orvoslásra, toldás foldásra használja el,

csupa nyikorgás egész élete. Soká ér még ide a' nagy sokaság! sokat veszt és szenved ennek megismeréséig!

58.

A' maga fakjában kiki mester és bíró lehet, sőt nem lennie szégyen. Legcompetensebb bíró az, kinek fakjára valamely tárgy legjobban tartozik, és itt szükség, hogy mindenk az ő szavára halgassanak. Azomban vigyázzunk, mert ez a' dicsősség sikamló, rövid ideig tartó, és igen nagy kísértete az emberi gyarlóságnak, mivel sok ember, ha egyszer kétszer competens bíró talált valamely tárgyban lenni, 's mindenk az ő szavára halgattak; ez által annyira megvakúl, hogy mindenben bíróul akar felállani, 's vége a' dicsősségnek.

59.

Interdum insanire juvat.

Dulce est desipere in loco etc.

Illyen leczkéket mondanak a' régi bölcsek Horáttzal együtt. Ez azt teszi, hogy nem kell szünet nélkül a' mély józanságba elmerülni, és szakadatlanul a' komoly gondokon évelődni; hanem néha szükség, bohóskodni is. De a' mai kor' szelleme még tovább mén, 's azt tanítja, hogy legholdogabb az, a' ki soha se józan, a' ki nem ismeri a' komolyságot, — azért is ritkán kell az embernek józannak lenni, érzékenységet el kell altatni, különben meg kell tébolyodnia ezen álnokvilágban; — részegnek, kábának kell lennie, ki itt élni akar. Ezt magunkon is tapasztalhatjuk, mert mihelyt borral jól lakunk: tüstént paradicsomban vagyunk ezen a' világon a' legtöbb bajainknak közepette is, 's ha ez a' részegség örökké tartana, és soha ki [nem józanodnánk]; melly boldogok lettünk volna e' testi életben! de óh fájdalom! még ki is kell józanodni! 's nem élhetünk örökös poésisben!

Ki e' gonosz világot igazán ösmeri, 's látja, hogy itt segíteni nem lehet, mert egy ember nem segíthet, a' nagy sokaság pedig nem indul; kénytelen magának a' kétségbeesés előtt menedéket keresni a' részegségben, bohóságban, józantalanságában, dévajságban, 's mindenben a' mi az életet regényesítheti, 's a' józanságot elűzheti, csakhogy az életnek valóságos prózai miben léte eszébe ne juthasson. Ezért keresik az emberek a' sokféle részegítő mulatságokat, futnak egyiktől a' másikba, lármáznak, dobzódnak 's újnál újabb bohóságokat kigondolnak, csakhogy józanságra idejük ne maradjon, kerülnek erőltetve is a' magányt, mint a' józanságnak legfogékonyabb taplóját, úgy hogy száz közt alig találni egy bölcsöt, ki a' sokaság' hiúságit megvetvén, csendes magányba vonulva, vagy Democritussal nevesse, vagy Heraclytussal sirassa az emberi nemzet' szerencsétlen boldogságát.

Ezt a' részegséget, ezt a' bennünket ringató, kábító regényes poezist annyira szeretjük, 's üzzük mindnyájan, egy két rideg bölcsön kívül, hogy készek vagyunk egy pajáztónak, ki bennünket megnevettet, diéséretet tapsolni, 's erszényünket megnyitni; midőn egy józan léleknek, ki bennünket erkölcsre, józanságra, és az egész emberi nemzet' igazi boldogságára tanít, nagy részint megvetéssel fizetünk. Mindenben regényt, kábítást, andalítást hajhászuuk, és még ebben is, szüntelen változtatást óhajtunk, mert félünk, hogy a' sokáig tartó egyformaság figyelmünket többé nem csiklandozván, könnyen józanságra vezethetne. — Tarkaság, 's mindig újj kell kényünknek. Mint a' kis gyerek, magán kívül van örömében, midőn új játékot kap, 's komoly unalmától megmenekedhetik, de csak hamar meguntván kedves játékát, végre öszve tördeli, 's végső mulatságát is rajta végbe viszi, a' midőn elébbeni komoly

unalmára vissza esvén, újjabb játék neme után ásítózik; így 's a' t. — A' gyerek csak kis gyerek, az ember pedig nagy gyerek, kiknek mulattságaik mellett a' szegény bölcsek maradnak otthon, ház őrzőnek.

60.

Minden embernek van saját akaratja, és nincs semmi, embernek édessebb, mint saját akaratját követhetni, ha bár óriási feltétben is, mert ez a' szabadság: ellenben nincs embernek, ki saját akarattal bír, lealázóbb, mint más akaratját tenni, ha bár parányi feltétben is, mert ez a' szolgaság. De akármit csinálunk, a' magunk akaratját mindenben nem követhetjük, fel kell ezt áldoznunk a' más akaratjának, különben mi lenne a' világból? Legnagyobb úr az, kinek akaratjának leg többek' akaratja feláldoztatik, erre törekszik minden ember, és mind azt akarná, hogy mások az ő akaratját tegyék, ő pedig senkiét, mert minden ember, kivált a' rövidlátó, magát valamelly nagy bölcsesség bálványjának véli, másokat pedig csak éretlen gyerekeknek tekint, kik maguk még nem képesek idvességesen gondolkozni, 's jól akarni, 's azért az ő akaratja legszentebb, 's a' t. Egyszóval a' más akaratjától mintegy irtózunk, mert nem akarunk éppen erőműveknek tekintetni, ha egyéb okát nem említem is. — Ez a' tulajdonságunk, valamint sok jónak, úgy sok rossznak sőt nyomoruságnak is forrása, mivel még a' legcsekélyebb emberben is iszonyú mértékben uralkodik. — Ugyan is sok felséges boldogító terveket a' többek között azért nem lehet ki vinni, mert az, a' más akaratja, talán egy mélyebben látó nagy elméé volt. Már pedig magánál bölcsébbet ösmerni, és magára más akaratját vonni, még egyes ember is ritkán elég hajlandó, annyival inkább egy egész büszke társaság illyentől idegen, 's marad a' szent tárgy régi fertőzetjében. Ha a' közönség' akaratja

volna; úgy könnyű lenne a' végbevívése is; de egy közönség szégyenl egyes ember akaratjának masinája lenni; magának pedig tán nem volt annyi bélátása, azt kitalálni, mert ahoz tudomány, mivelődés, tapasztalás, 's nagy előkészület kell; mi ő nekik hibázott. Ez okáért tehát legjobb elvárni, míg a' nagy sokaság annyira kimivelődik, hogy a' reformok' theoriáját is maga gondolja, maga dolgozza ki előre magának: akkor bizonyonyosan az akaratja is nyomban következik utánna, — mert a' mit valaki magában előre régolta kidolgozott: tüstént ott az akaratja is. De egyes ember nagy köz dolgokban sokszor hijában dolgoz ki előre valamit, kivált miveletlenebb nép között; mert az ő akaratja ott lehet; de éppen azért vetik hátra, hogy az ő akaratja.

A' melly író a' maga akaratját bé akarja vétetni olvasóival; azt koránt se úgy adja elő, mint maga akaratját, hanem mint a' népét, vagy az olvasóét magáét, mellyre ő csak emlékezteti az olvasót, — és még ezen emlékeztetésben is szerény legyen; semmi tekintet magának ne követeljen, mert egy szóval, a' más akaratjától irtózik még a' gyerek, még a' barom is.

Ki a' magáéból el nem élhetvén, más kenyerére vagy legalább segedelmére szorúl, és így más által élhet el; (de ki az a' biztosított itt e' földön, ki ezen feltét alól mentve volna? és mondhatná: én emberre nem szorúlok! — az kéntelen a' más akaratját elfogadni, és ez a' szolgaság — következésképpen bizonyos tekintetben minden ember szolgál. — De, hogy ezen szolgaság ne csak terhes ne légyen, sőt boldogítson, mint a' kedvünk szerint való legkedvesebb dolog: csak abból áll az egész titka, hogy a' más akaratját tégyük magunk akaratjává, — úgy nézzük azt, mintha előre ugyan azt mi magunk kidolgoztuk volna: így osztán nem az ő akaratját tesszük, hanem a' magunkét, mellyet teljesíteni öröm és gyönyörűség.

Nézzük meg az oktalan állatokat. Lám a' pudli kutya örömmel ugrik a' vízbe, mikor ura bele küldi, mert ő maga is úgy akarja, és itt a' két akarat egyesítve van; ellenben a' juhász kutya csak akkor mén a' vízbe, mikor maga akarja, és ekkor a' dunát is átússza; de ha más akarja, sőt száz ember terelje, szorítsa is őt erővel a' vízre; elszalad, és annál jobban irtózik a' víztől.

Mit az ember igazán akar: azt örömmel tellyesítti, minden erőltetés nélkül, sőt alig várja hogy láthassa sikerét, — nincs ott habozás, nincs kifogás, mentség, alkudozás, nincs éjszaka, nincs hideg, nincs meleg, nincs messzeség, nincs nehézség, nincs kivétel, nincs feltétel, nincs clausula, nincs de, nincs hanem, 's a' t. — hol illy kifogások, mentegetések, alkudozások mennek elő: ott még nincs akarat.

Szerencsétlenség a' más kenyerére szorúlni; de még nagyobb szerencsétlenség abból is saját ostobasága miatt kiesni, 's éhel haló tolvajjá lenni. Minden ember a' maga szerencséjének és sorsának gyárnoka. Ha tehát a' más kenyerét eszed; szükség hogy annak akaratját is tedd, ne a' magadét, így bizonyosan boldogulsz ez életben. De ha a' magad akaratján jársz a' más kenyerén; úgy ne csudáld, ha el nem élhetsz.

Nem mindig vagyunk mi idegenek a' más akaratjától, p. o. a' kit szeretünk, óh annak nem csak akaratját, de még gondolatját is kívánnók helyette tenni, mert tudjuk, hogy ez által még nagyobb malasztját nyernek. — Mennél büszkébb, szilajabb az ember; annál inkább irtózik a' más akaratjától, mint a' vad állatok. És mennél míveltebb, szelidebb az emberiség; annál jobb az akarat is, és annál hajlandóbb a' más akaratjára is, mint a' szelid állatok. — Azomban bölcs akaratnak hódolni, ha egy koldusé volna is az, soha sem szol-

gaság, mert az egész emberi nemzetet boldogítaná, és mindnyáját, nem csak egy kis részt, — 's igazán, nem pedig csalóka képzelt álboldogsággal áldaná meg. De fájdalom! ha az akarat, mellynek hódolni kell, még ostoba is! Ez már ám a' szolgaság!

61.

Hogy a' pajkosság, betyárság, kevélység, gőg, büszkeség, 's a' t. csupa relativumok 's hiúságok: megtetszik onnan, hogy ugyan azon személyektől is, csak bizonyos helyen, csak hol ők otthon vannak, üzethetnek. Mert a' leggarázdább betyár is, vetődjék a' sors által idegen földre, idegen emberek közé, kiknek semmi szokásukat nem ismeri; úgy megvonja magát, hogy meg se pisszen, bezzeg letörik itt a' szarva, mellyel otthon kevélykedett, öklelt, 's ha a' maga szemetjén fő úr volt is, bezzeg megisméri itt porszemnyi kicsinységét, — mert hej! vajmi olcsó ott az ember a' hol nem isméri, és hol rá szükség nincs! Nagyon igaz ama példabeszéd: minden kutya a' maga szemetjén hatalmas. A' miveletlen durva nép mind otthon lenni véli magát ebben a' világban, és azért olly goromba, kevély, hatalmaskodó, lármás, víg, káromkodó 's a' t. — Ha pedig ugyan azon durva testi ember kimíveltetik, szeme kinyílik, esze felvilágosodik, és e' világot igazán megisméri; már akkor megnémul, 's a' földet többé nem hazájának, hanem idegen számkivetésnek tekinti, hol ő csak vendég, egy parányi ösmeretlen féreg: azért is magát megvonja, lármát nem üt, félve csendessen él, senkit nem háborít, egy szóval egész életében olly szerényen viseli magát, mint a' vendég első napon. Lehetne itt vígadni, mulatozni annak idejében; de nyílt szemmel, nem vakon. Most még vakoké a' világ, a' látóknak csak szögletbe kell vonulni.

62.

A' reformnak legnagyobb ellenségei között elegendően találkoznak olyanok, kik a' magok ügyét, t. i. a' régiéknél való maradást, nem parókában, nem czopfal és hajzacskóval, nem térdig érő nagy gombú mellényben vivják ki; hanem nyírett hajjal, kondorított bajusszal, pantalonra kötött kardal, 's egészen reformált öltözetben állanak fel perorálni, reformált hintón, reformált equipázson jelennek meg, 's a' legmodernebb commoditásban oltalmazták a' régi feszséget. Ez az oka, hogy egy öreg tory felkiáltott: o tempora! o mores! senatus haec intelligit, consul videt! hic tamen vivit!

63.

A' más baját sokan nem tudjuk érezni, csak a' magunkét. A' sok éhező közt, mindenik magát tartja legéhesebbnek, úgy vélvén, hogy a' többi jobban várakozhatik. Más, — így ítél magában, — más, várakozzék, mert ő csak más: de én! én! — nem is képzelem más, minő éhes vagyok én! 'S ezen elvnel fogva gyakran megesik, hogy a' gyerek, anyja' szájából vonja ki a' falatot, az anya pedig gyerekei elől lopja el az élelmet, és sok ember, kivált a' részeges, torkos, parádés, még élve megeszi saját gyermekeit, 's előre lenyeli a' jövődőt. — Hogy valami nagy familia örökös legyen és soha ki ne pusztuljon, 's el ne alljasodjék; erre nincs több mód a' teremtetül felhagyva, mint a' bölcs nevelés. E' nélkül nincs semmi törvény, melly őt örökösíthesse.

64.

A' theoreticus tudat, praxis nélkül olyan, mintha egy határ térképet elküldenők száz mértföldnyire, hogy ott rajta valamelly bölcs szabályozási tervet dolgozzanak ki. Mindent tudnak belőle, még se tudnak semmit is a' tudósok.

A' practicus tudás pedig theoria nélkül, csak olyan, mintha valaki minden térkép nélkül öszvejárná a' határt, 's minden terv nélkül elkezdené szabályozni. Mindent tudna, még se tudna semmit is.

A' theoria, csak a' praxissal párosítva, és így a' kettő együtt teszi az emberiség' kincsét, — külön választva mindenik csak kontárság és charlatánság. Jobb kézzel tetszés szerint hajíthatunk, — de nem bal kézzel is, bár tudjuk a' hajittás' természetét, mert nincs praxisunk, és így bal kézzel nem hajíthatunk. — A' legjobb törvények is, theoriának szépek: de praxis nélkül, végrehajtás nélkül annyi, mint semmi.

65.

A' Krisztus, nem abstractumban tanított, hanem concretumban. Nincs rosszabb, mint gyermeket theoriával kínozni, 's abstractumokkal gyötörni, holott a' kézzel fogható concretumot, mellyet ért, olly könnyen felfogja! 's egy hallásra, egy látásra, egy tapasztalásra sajátjává teszi.

66.

Sokszor pofon ütik addig az ifjú író, míg saját kárán megtanulja, vagy észreveszi azt, hogy írásából kimaradtak e' féle szótskák: sokszor, többnyire, nagy részint, néha, majdnem, jó formán, hihetőleg 's a t. 'S utoljára e' nélkül még kétszer kettőt se mer írni.

67.

Senki a' maga bírása nem lehet. De mit mondok? hibázom, mert a' tigris, medve, kutya, 's a' t. mind maga az ítélő és végrehajtó bíró is a' maga ügyében. Már, ha a' párviadal azt teszi, hogy az ember az által maga szerezzé vissza, elvesztett vagy megsértett becsületét, maga tartja magát megsértett félnek, és egyszer'smind végrehajtó bírónak is; vallyon becsület é az, egyik bünt, másikkal tetézni? 's vallyon visszaállott é az

elvesztett becsület párviadal által? Sőt annál inkább elveszett, és baromiséggá változott; mert barom igen is, de ember nem lehet maga magának bírója.

68.

Ember, embernek farkassa! holott ember nélkül el nem élhetünk, ha bár a' világ' minden kincsét birnók is. — Melly szomorú a' pusztaság, ember nélkül! Próbáld egy háznál csak két nap egyedül lenni, — már harmad nap a' szomszéd' társaságára szorulsz. Ha az embereket kiírtod; magadat is kiírtod. Élni és éltetni! ezért születünk. Ki ezt nem tudja, 's nem gyakorolja: szerencsétlen neveltetését árulja el.

69.

A' jóllét lessz a' rossz állapotbul, de igen rossz legyen az, mert a' közönséges rosszal el nyomorog az ember századokig is, még se segít magán; de ha a' rossz nagyon vastagon hozzá lát: akkor az ember észére tér, 's nem nyugszik, míg alapossan nem javít. De bezzeg viszont megfordítva, a' rossz állapot is a' jóllétből ered, mert a' jóllétben (ha csak bölcsen nem neveltetett) el-kényesül, elpuhul, ellustul az ember, 's irtózik minden legkissebb munkától. Így habzik az élet' tengere, 's így forog szüntelen sorsunk' kereke fel 's alá. A' szegényből lessz gazdag, a' gazdagból szegény 's a' t.

70.

Az érzés adja meg mindennek a' maga becsét. A' tyúk' elébe hijába hánysz gyönyszemeket. A' gyermek nem érzi azt, hogy ő arany időben él, és így ő nem él arany időben, — ezt csak mi állítjuk, kik vas idő' sullyában élünk. Az emberi érzéketlenség annyira uralkodik, hogy a' positivus jót el nem akarjuk ösmérni, hanem csak a' negatívumából tudjuk meg, mikor nélkülöz-zük, mi volt a' jó? A' jó utat senki se dicséri, de bezzeg átkozza minden a' rossz utat. Mi legyen a' pénz?

csak az tudja, kinek semmije nincs. Cicero is azt mondja: *carendo magis intellexi, quam fruendo*. Érzés nélkül kőbálvány az ember; ha nem egészen fene vad is.

71.

Az éhezőnek vagy adj, vagy ne egyél előtte, mert éhsége kétszerte keserves. A' boldogtalan előtt ne fitogtasd boldogságodat, mert őt sorsa kétszerte nyomja, — kivált ha ő nem vétke miatt lett boldogtalanná, te pedig nem erőnyödért boldoggá. Ezért utálatos a' kevély gazdag, ki a' szegény sokaság előtt hízik, ha pompáját, fényességét bámultathatja. Elég ha gazdagabb vagy, 's szebb ruhád van, mint ezer szegénynek: ne tedd magadat még erkölcsöddel utálatosabbá, 's azokat ellened ingerlettebbekké, mert ezt még meg is sirathatod. Nem tud az ember halála' órájáig semmi bizonyost, minő esetre lehet sorsa feltartva? — Osztan, ha őseid tettek ily boldoggá a' miről magad se tehetsz, mid van hát, a' mit magad szerzettél? vagy ha magad szerzetted is: de vallyon magad teremtetted e? Imé mástól vetted, hát miben kevélykedel? Hiú nevelést, vagy a' mi mindegy, neveletlenséget árul el a' magamutogatási vágy, melly az asszonyi nemben még erősebb, 's bizonyos megvetéssel is párosúl; pedig ha veszedelemre jön a' sor, ki ijed meg jobban, 's sikolt a' segítségért, mint a' gyenge asszonyi nem. Az ember soha meg ne feledkezzék magáról a' legnagyobb szerencse' közepében is, sőt itt még jobban vigyázzon magára, 's ne csak kerülje tellyes erejéből a' kevélységet, de sőt gyakorolja magát a' szerénységben, szelidségben; jótételben, sőt éppen ekkor van legjobb módja magának mennél több jóakarókat csinálni, és így ne ellenségeket szerezzen. Mert a' gazdagság egy sikamlós kisértetése erőnyünknek, 's próba köve nemeségünknek.

(Folytatása következik.)

2.

A' Székely-Nemzet' eredete, változása, és rende, 374-ik esztendőtől fogva 1063-ig egy rövid kéz-iratból.

Ezen Kéz-irat Kolosvárról jött ez előtt jó idővel néhai T. Lukátsffi László, Ns. Udvarhely-Szék érdemes V. Király-Birája' kezébe 1790 körül egy nevetlen irótól; az említett Király-Bíró, nem csak az igazságnak egyenes lelkü kiszolgáltatója; hanem a' tudományoknak is nagy baráttya lévén, igen gyönyörködött a' régiségekben 's azoknak ki keresésekből részt is kívánt venni; éppen az idő tájban állottam én is bé a' Sz. Udvarhelyi Ref. Ns. Fő-oskola Filozofiai professori Kathedrába; a' nevezett Király-Bíró, mindjárt is közlőtte velem ezen kéz-iratot, olly kéréssel: hogy magam mellé vévén az oskolából némelly ifjakat, azokkal az ezen Kéz-iratban említett Bond-vára' fekvését, annak a' hegy' oldalán bévakart ablakait 's a' t. keresném-ki, meg is tettem azon próbát, de az ablakokra nem találtam; fenn a' hegy tetőn a' mit a' vár' fekvéséről kitanulhattam mind azt Sz. Udvarhely Anyavárosrul közönségessé tett munkátskámbau, melly a' Kassai Minervában ki-is jött, fel-jegyzettem. Ez eddig a' kezemhez jutott, Székely-nemzet' eredetéről szóló Kéz-irat' esmertetéséről való Jegyzet.

Következik a munka.

A' Székely-nemzetnek eredetét, változásait, és viselt dolgai sok írók sokféleképpen rajzolták-le; és csak nem mind igen homályosan; némelyek gúnyolással, hízkeléssel és gyalázással; mások a' valóságot is elhalgatták; mások dicső tetteiket vétkek' köntösseibe öltöztették, csak azért hogy költött alkotmányt tsinálván belőllők, az irígy nemzetteknek a' Székelység' dicsőssége bétakarásával áldozhassanak; némelyek végre mulatságos meséket irtanak rólok, úgy annyira, hogy nagy része a' Székelység' dolgairol költ irásoknak csupa költemény.

Mi az oka mind ezeknek? valóban nagy megfontolást érdemel; mert ezeket a' sok gúnyolásokat a' Székely-nemzetre öltöztetni igen sértő méltatlanság: Én ugyan egyéb okát nem láthatom, hanem hogy a' Székely-nemzet hadakozó nemzet lévén későre izelithette meg a' tudományokat, mellyek által viselt dolgai chroniconba vehesse, mellyből az is következett; hogy viselt dolgai eleinek, mind idegen nemzetek' irásiból kell tanulni; a' kiket mindenkör a' magok' nemzetéhez vonzó szeretet ösztönözvén, azoknak irásaikban a' Székely-nemzet' virtussai valóságos képekben le nem festethettek.

Hol vagyon tehát rólok és viselt dolgaikról az igaz Irás? Erre mi a' felelet, hirtelen magam sem tudom; mert a' mái kényes világ még az igen finom érzéseket is igen megrostállyá, 's különös datumokat kíván annyira, hogy ha csak Diplomát nem mutat az Iró, hitele nincsen. Mindazáltal ezen nemzetről ott vagyon az igaz irás, a' hol az igaz emberiség; közönségesen pedig sokaknak szivökbe, 's elméjökbe be vagyon a' Székely-nemzet' dolga nyomva, mellyet a' nyelv sem tagadhat; de fel is kellene fedezni valahára, és világosságra hozni.

De én, a' ki a' Székely-nemzet' eredetét sok íróknál olvastam, Diplomát arról még is nem láthattam, szándékozhatom e írásba venni, 's anya-nyelvünkre által hozni? Reményilem, hogy ezt a' nemes nemzet nékem megengedné; hanem változásait, és rendtartásait sehol írva még nem láttam; Diploma sincsen arról; melly úgy is későbbre született a' világra. Ugyan azért én Diplomát ezen nemzetről egybűtt nem kereshetek, hanem csak a' Teremtő' munkáiba, mellyek közt az ember természetes szabadsággal 's nemes lélekkel teremtetett. Minémű változásokon ment pedig ez az eredeti szabadság által, azt a' nemzet' régi rendtartásaiból lehetne legjobban kitanulni.

Viselt dolgairól a' Székely-nemzetnek most semmit nem szóllok, mert azokat a' kik tudni akarják olvassák-meg a' Práy munkáját, a' ki eredetét is a' Székelyeknek megírta; jóllehet ugyan, hogy a' Hunnuszokról, Avarésekről, és a' Magyarokról irt régi esztendőlésiben (annales) a' Páczináczitákról akarja le hozni, de más Kötetjében ezen hibáját megismérte, és megigazította; de minthogy magyar nyelvünken ez nem találtatik, felvenni szándékozom eredetét, leszálllok változásaira, és leirom polgári, és katonai rendtartásait, mellyből ki fog tetszeni, hogy a' Hunnuszok Scythák voltak, és ezekből a' Hunnuszok' maradékiból Scythulusok, a' Scythulusokból Székhelyiek, a' Székhelyiekből végre Székelyek miképpen lettek.

Tudván pedig a' mái világ' finom érzését és nagy kritikáját, hogy álhassak elé bizonyítás nélkül? Ugy állok tehát elő, a' mint Kázi Lajos 1250-ik esztendőben költ és még világosságra nem jött írásai, rész-szerint pedig a' megtörtént esetek útasanak.

Utasítom tehát az olvasót:

Elsőben a' Jászság' és Kunság' Archivumába Jász-Berénybe, a' hol hogy a' Székely-nemzetről sok jegyzés legyen, bizonyos.

Másodszor: Konstantzinápolyba, a' hová, midőn édes Hazánkat a' Török birta, sok könyveit 's drága leveleit Hazánknak elvitte; de mái napig is tartja mint győzedelmei' fényességét.

Harmadszor: a' Bud-vára, vagy helyesebben Bond-vára' üregeibe, mellynek déli részre lévő ablakai sok századokat felyül muló időktől fogva bé vakolva vagynak, de hogy ezen mező közepén lévő kőszál' üregei ki által, mikor, és mi okon vakoltattak-bé? semmi emlékezet arról nincsen, hanem a' mint a' Kázi Lajos irásának mássából látni lehet, azon Bond-vára a' Scithulusok' anya vára volt; ott tartatott a' nemzet' gyűlése, és mezején a' lustrum, üregeiben pedig gabona, fegyver és kincs tartatott; a' mint hogy maga meg-valja, hogy szemeivel látta is az üregben már elsenyvedett sok gabonát, réz, on, és kő-táblákat.

Ezek tehát az utasítások, de mindenik terhes, és költséggel fáradsággal is egybekötött mód a' nemzet' rendtartásai' tökéletes kinyomozására, nem is kecsegtethetem magamat azzal, hogy ezt véghez vihessem, mert ámbár fáradságomat nem sajnálom, de értékem a' költséget fel-nem éri. Azért tehát az irt 1250-diki kézírás' mássából a' mint kitanulhatam, azt legalább emlékezetbe hagyni itt vala szándékom, 's ha ezen kézírás foglalattyának valóságában kételkedem; úgy egyenesen törbe esem: mert a' Bond-vára romladott maradványa ma is megtetszik, a' bévakolt ablakok ma is meg vagynak, az el rothadott és kék sárrá vált gabona is talám valóságot esmertetne, ha láthatnám; de a' több réz, on, kőtáblákra metszett irások, állatok' bőreire tett régi rajzolatok, mellyekre ezen kézírás igazít 's utasít,

meg-vagynak e azon bévakolt üregekben, vagy nincsenek, arról jót nem állok; mert az 1250-dik esztendő után sok változásokon forgott a' nemzet; mindazonáltal meg-lévén az üregek, vakolások, kőfal romladékok, és Bond-vára' nevezete, nem tehetem, hogy ne hidjem, azon üregekben elrejtett régiségeket, meglenni.

Csak a' jöhetne tehát méltóképpen kérdés alá, hogy ki és mikor rejtette volna azokat oda? erre ha bizonyos feleletet nem tehetek-is, vélekedésemet ide ragasztom.

Tudjuk, hogy a' X-dik és XI-dik századtól fogva, a' XII-dik század is még nemzeti áldozatokat tartott sok helyeken, tehát Béla Magyar Király 1063-ban az Apostoli követséget felvállalván, a' Scitulusokat is meg akarta kereszteltetni; erre nézve minden várakat leroutatott; a' nemzeti áldozatokat meg-tiltotta; a' falukat, familiákat Szentek' neveire nevezte, Scituliát kerületekre osztattatta, és Székhelyeknek nevezte, mellyek miatt igen nagy változások alá jött az egész nemzet; mert egy része bevette a' keresztyéni nevezetet, meg is keresztelkedett, és nemzeti nevét Szentek' neveivel felcserélte; de még is sok familiák maradtak, a' kik nemzeti neveiket fel nem cserélték, sőt a' Béla Király rendelkezései ellen magokat erőssen oltalmazták. Ezek tehát a' nemzet' dolgait és ügyét felvévén, mideneket, a' mik a' régi nemzeti jussaikhoz tartozók valának, felszedtek, és Bond-vára' üregeibe elrejtettek, és lassan-lassan a' sok zenebonával tellyes időkben, a' hosszas vérengzések és azt követett változások miatt egészen feledékenységre borultak. Ezen kéz-írás pedig azt tartja, hogy ottan meg vagynak a' Hunnuszok' eredete, változása, feloszlása, kijövele, viselt dolgai, Tribussai, 108 Tribusok, melly tizszer száz nyolczvan ezer emberekből állott;

ezeknek öt esztendőnkint lustrumi, 's a' t. nevezetesen pedig 374-től fogva 1063-ig mindennemű változásai, mind a' két császárokkal tett frigy kötése; a' Hunnus birodalom' elenyészése, Scithulusok' dolgai mind addig, míg Székhelyeiknek nevezettek 's az eredeti nemzeti rendtartás elenyészett.

Ebből áll vélekedésem, a' melly ha valósággá és minden ellenvetéseken kívül bizonyossá tétethetnék, ki nem írhatom melly nagy öröm' özönébe meritené szívemet. De minthogy azon üregek előtttem ma esmeretlenek, járatlanok; bízom ezen gyönyörűséges kinyomozást olyanra, a' kinck tehetségében áll ezen megmohosodott régiséget már valahára annyi századoktól fogva felfedezni: *Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor!* a' ki a' sok irigy nemzetek' ellenvetéseit a' régiségben heverő dolgoknak felfedezésével védelmezze.

Oh ha a' Székely-nemzet a' tanulás' módjában arra vigyázott volna eleitől fogva, hogy tettei feljegyeztessenek, ma nem szűkölködnénk régibb írások' olvashatásában, sem a' régiség annyira feledékenységbe nem ment volna. — De fájdalom! kiaz, a' ki a' Scithák' betűit csak látta is volna? De tul vagyunk már a' sopánkodáson, 's köszönhetünk sokat a' Gyarmathi Grammatikájának, mert a' Scithák a' tőle feljegyzett régi betűkkel éltek, a' Hunnusok is azokat gyakorlották; hanem minekutánna Dáczia-ból ki kergették a' Gothusokat, azonnal bévétték a' Gothus írást; majd a' Romai írást is megtanulták; de a' sok viszontagsággal telyes idők, elfelejtették a' nemzettel azokat, és ugy hajtották a' más nemzetek' írói pennájoknak jármai alá.

Valaki azért a' Hunnus eredeti kéz-iratokat olvasni akarja, azon Gyarmatitól említett A-B-C-ét tanulja meg, 's ugy foghat hozzá.

Ezen vélekedésemnek megerősítésére még az is tartozik, hogy midőn gyermekkori időmben Udvarhelyt Grammatikát tanultam, a' Bond-vára' kő szála alatt folyó egyik patak' partján földsüljedése lévén, sokan gyermekekül Majalis idő töltés' kedvéért, ottan jártunkban láttunk két kis újni vastagságu cserép darabokat kiásva, mellynek feneké még a' földbe benn volt szorulva, 's egy csomó hamu volt benne; már midőn én ezt szemeimmel láttam, valyon nem győzzetethetem e meg erről, hogy azon cserép nem egyéb volt, hanem egy régi halandó embernek hamvait magában foglaló edény; 's ki tudja mi csoda derék ember' hamvai lehettek azok?

Midőn ezeken a' feun irttak szerint meg vagyok győződve; nem emelkedhetik e még felségesebb tárgyakra is gondolatom azon dicsősséges helyről; ugyan is azon Bond-vára' kőszálát, annak sánczát, és tetején lévő tágas kies térségét ha jól megvizsgálom, es a' régiek' hadi sistémájokkal egybevetem, már magamban egy olly dicsősséges erősséget képzelek, hogy azon időben nem lehetett olly hatalmas erő, melly azon várat meghódoltathatta volna, és így egy nemzet fő erősségének, anyavárának igen méltán állíthatom; annál is inkább, hogy Udvarhely-Szék; még ma Anya-szék; de Anyaságának sokan sok okait adván, én csak ezt az egyet ragasztom hozzá, hogy a' Bond-vára anya-vára lévén az egész nemzetnek, mi nekutánna a' nemzeti régi rendtartás elenyészett, és a' Bond nemzeti név eltöröltetett, elsősege vagy is anyasága a' Széknek el nem töröltethetett, mivel azt a' természeti fekvés rendelte; hanem csak a' rendtartás' változásával, neve szenvedett változást, és Bond helyett Udvarhely nevet kapott, talám azért: hogy a' Fő-Rhabanbán' udvara ottan volt.

Végre bizonyos Hármas törvényünk szerint az, hogy a' Székely-nemzetnek régiebb; neve Scithulus

volt; a' hivatalokat, nemzetségek és lineák' ágazati szerint választotta; semmi adóval senkinek nem tartozott; csak a' Haza' oltalmára bizonyos rendtartások szerint hadakozni kötelessége volt. — Bizonyos más Diplomákból is az: hogy régi nemesi szabadsága a' Székelyeknek sok királyok, fejedelmek és nemzettek által megerősített és megesmértetett; 's lejött egészen 1691-ig, de erről többet szólni nem czélom; mert ezen tárgy 1227-dik esztendőn innen, bizonyos Diplomákon, Constitutiókon és Ország'végezésein épült; a' mostani pedig királyi rendeleteken függ.

Most azért egészen 1063-dik esztendőn innen semmit nem említek, hanem ezen kicsinységgel állok nemzetem' eleibe, hogy kicsiny határok közzé szorított gondolkodásom többre nem mehetett. Csak az az egy örömem, hogy a' következő világban legalább sokan fognak felébredni, kik ezen kicsinységet olvasván, nagyobb dolgoknak is irására, ennek is meg bővítésére felélesztetnek.

Közli Sz. Udvarhelyről
Professor Szigethi Gy. Mihály.

3.

T Ö R E D É K E K,

Cicero' leveleinek magyar fordításából.

(Folytatás.)

XV.

CAJUS ANTONIUS IMPERATORHOZ.

691-dikben.

Jóllehet feltettem volt magamban, hogy ajánló leveleknél egyebet hozzád nem írok: nem azért, mintha látnám, hogy azok nálad sokat tehetnek; hanem, hogy azoknak, a' kik engem arra kérnek, okot ne adjak azt gondolni, mintha elébbi barátságunk' kötele megtárgult volna: mindazáltal most, midőn *Titus Pomponius*, az a' férjfiu, a' ki erántad való gondolkodásomat és szívességeimet legjobban esméri, hozzád nagyon ragaszkodik 's engem igen szeret, a' te tartományodba utaz, szükségesnek tartottam hozzád egynehány rendet írni, annyival is inkább, minthogy *Pomponiustól* maradhatatlan voltam.

Ha én te tőled annyi szívességet kívánnék is, valamennyit egy ember a' másikkal tehet, senki sem csu-

dálhatná. Mert mindent cselekedtem veled, valamit hasznod, tekinteted 's méltóságod kívánt. Hogy mind ezért tőled semmi köszönetet nem vettem, abban magad legjobb bizonyságom lehetsz. Sőt hogy ellenem dolgoztál azt is sokaktól hallottam; mert nem merem mondani, hogy világosan kitanultam; nem akarván azzal a' kifejezéssel élni, mellyel te engemet, a' mint hallom, gyakorta, jóllehet ok nélkül csufolsz. 47) De miket hallottam légyen jobb szeretem, hogy ne ezen levelemből, hanem Pomponiustól tudd-meg, a' kinek azok szintén olly kedvetlenek voltak, mint nékem. Melly igen szíves indulattal viseltettem légyen erántad, annak a' Senatus és a' romai nép előbizonyága. Mennyire voltál légyen azért háládatos, azt magad határozd meg; mennyivel tartoztál nékem; határozzák-meg mások. A' mit az előtt éretted cselekedtem, az jóakarathból származott, a' mit utóbb, gondolkodásomban való állhatatosságból. De hidd-el, hogy azok a' szolgálatok, mellyeket ezután tennem kell, sokkal több gondba, munkámba 's fáradságomba fognak kerülni. Ha reménylhetem, hogy nem fogom azokat hijában tékozolni, mindent teszek, a' mi tőlem kitelhetik; ha pedig látom, hogy nem lelnek illendő kedvességet, nem fogok okot adni arra, hogy eszelősnek tarts.

Mire czélozok itt, és melly fontosságaak lehetnének ezen szolgálatim, azt Pomponiustól megtudakozhatod. 48)

Ezen Pomponiust, jóllehet nem kételkedem, hogy magáért is tész vele minden szívességet, még is részemről is ajánlom, 's kérlek, hogy ha hozzám még valami kis szeretettel viseltetel, azt ezen barátom dolgának előmozdításában mutasd-meg. Ennél kedvesebbet nékem semmit sem tehetsz. Isten hozzád!

XVI.

POMPONIUS ATTICUSHOZ.

691-dikben.

A' mi *Trojai* asszonyunk 49) felette lassu portéka; legalább *Cornelius* azolta nem volt *Terentiánál*. Gondolom *Confidiushoz*, *Axiushoz*, vagy *Seliciushoz* kell folyamodnunk; mert *Caeciliustól* legközelebb való rokonai sem csalhatnak ki egy kis pénzt is tizenkét procenton alól. 50)

De hogy ismét a' *Trojai* asszonyrul szóljak, nem láttam én annál soha szemtelenebb 's érzéketlenebb teremtetést. — „*Elfogom egyik megbízott emberemet hozzád küldeni.*“ — „*Titusra bízta.*“ *) Merő kifogások és halogatások!

Azonban nem tudom; ha a' vaktörténet nem ad-e jobb tanácsot, mint mi magunk 51), mert *Pompejusz*nak előre megjött társai azt mondjáh, *Pompejus* nyilvánságosan fogja kívánni, hogy *Antoniust* fel kell mással váltani, 's ugyan akkor a' *Praetor* is arra fogja a' népet unszolni. A' dolog olyan, hogy én ezt az embert, ha csak becsületemet 's mind a' nép', mind a' *Senatus'* jobb gondolkodásu tagjai előtt való tekintetemet kockára tenni nem akarom, nem védelmezhetem; 's a' mi nagyobb védelmezni sem akarom. Mert valami adta elő magát, a' mit minden környülállásokkal együtt néked elbeszéllek, hogy végére járhas, mi van a' dologban. Vagy egy szabadon bocsátott emberem, a' kit én igen rossznak tartok, *Hilarusról* szóllok, a' ki elebb számtartóm volt 's néked cliensed. Erről azt írja *Valerius*, *Antonius'* tolmácsa, 's a' pénz váltó *Chilius* is ugyan ar-

*) Ezek a' *Teucris'* saját szavainak látszanak lenni.

ról tudósít, hogy ez az ember *Antoniusnál* tartózkodik, 's *Antonius* azt szokja, midőn tartományában pénzt sarcozol, mindenek' hallattára mondogatni, hogy annak egy része számomra szedettetik, 's azért küldöttem volna egy felszabadított embert oda, a' ki a' közös nyereségnek egyarányos felosztására vigyázzon. Ezen híren nem kevesé bosszonkodtam 's még sem hihettem-el. Annyi azonban bizonyos, hogy valami illyes hirtelődött. Vi'sgáld-meg tehát az egész dolgot, mennél szorgalmasabban járj végére, 's ha lehet hajtsd-el azt a' gaz embert arról a' tájról. *Valerius* azt mondotta, hogy ő ezen hírt *Cnaeus Planciustól* *) hallotta. Azért írok-meg mindent, hogy annál könnyebben nyomába akadhass a' dolognak. 52)

Kétségen kívül van, hogy Pompejus hozzám jó indulattal 53) viseltetik. Muciától való elválását mindenek helyben hagyják. 54)

Hallottad reményilem, hogy *Publius Clodius* **), Appiusnak fia asszony ruhába öltözve kapattatott-meg Caesar' házában, midőn ott a' Bona Dea' innepe tartatott, hogy oda lett volna, ha egy szolgáló leány meg nem mentette 's a' házból ki nem szabadította volna, és hogy mindenütt igen gyalázatos hire van ezen esetnek. Semmi kétségem nincs benne, hogy te is ne bosszonkodnál rajta.

Egyéb a' mit írnom kellene nincsen, 's valóban nincs is az íráshoz eléggé csendes szívem; mert mostanában megholt nálam *Sosistheos* egy szeretetre méltó ifju, a' kivel olvastatni szoktam, 's halála mélyebben hat szívemre mint talám egy szolgálónak kellene. 55)

*) Ugyan az, a' kit utóbb Cícero tudva lévő Oratiojával védelmezett; Ez 691-dikben Macedoniában Antonius' seggénél Obester volt.

**) Lásd Cícero' élete. § 18.

Írj kérlek hozzám gyakran. Ha fontos tárgyad az írásra nem lesz, írj a' mi eszedbe jut.

Januárius' első napján *Marcus Messala* és *Marcus Piso*' Consulságok alatt.

XVII.

PUBLIUS SEXTUS PRO- QUAESTORHOZ.

692-dikben.

Midőn számtartód *Dectus* hozzám jött, 's az abban való munkálkodásra kért, hogy *Quaestorságodban* tovább is megmaradhass; elébbeni leveleid még olly friss emlékezetben voltak nálam, hogy jöllehet őt becsületes és hozzád hív embernek tartom; még is alig hihetem-el néki, hogy te gondolatodat ugy megváltoztattad volna.

De minekutánna *Corneliád Terentiával* szóllott, 's én *Corneliussal* értekezvén a' dolog kétségen kívül tetetett, azon voltam, hogy valamikor *Senatus* tartatott, mindenkor jelen lehessek, 's nem kevés munkámban került, mig *Quintus Futius Tribunust*, és másokat, a' kiknek ugyan azt irtad volt a' mit nekem, arra vehettem, hogy nékem többet hidjenek mint leveleidnek. Azomban az egész dolog *Januáriusra* halasztatott, 's akkor könnyen megnyertük, a' mit akartunk.

Azon *gratiád* által, mellyel ez előtt néhány hetekkel, mintha *Crassustól* házat vettem volna, a' vételhez jó szerencsét kívántál, arra indítattam, hogy azon házat nem sokára azután valósággal megvettem negyed fél millió *sestertiusokon*. Most tehát annyi adósságom van, hogy nagy kedvem volna a' köztársaság ellen czimboráskodni, ha az öszveesküvők társaságokba bévennének.

De ezek szerencsétlenségemre mindnyájan gyűlölnek; némellyek minthogy mint egy öszveesküvésnek tudva lévő esmeretes megbosszulóját gyűlölnek, mások minthogy nem biznak hozzám 's félnek, hogy kelepczében akarám őket keríteni; azt sem hihetik, hogy annak pénze ne volna a' ki *Romának* uzsorásait az ostrom alól felszabadította, 's a' ki hat procentumra elég pénzt kap. Igazat mondván nyertem is érdemeim által annyit, hogy hitelt érdemlő embernek tartatom.

Házadat, 's munkában lévő épületeidet meg szemléltem, 's ízléssel igen meglegedtem.

Jóllehet *Antonius* felől mindenek azt valják, hogy kevéssé háládatos erántam, még is nagy buzgósággal és szorgalmatossággal védelmeztem őt a' *Senatusban*, 's mind beszédemnek, mind tekintetemnek reája nézve nem kevés foganatja volt.

Szeretném ha gyakrabban írnl leveleket. Isten hozzád!

XVIII.

POMPONIUS ATTICUSHOZ.

692-dikben.

Már három leveleidet vettem, egyet *Marcus Corneliustól*,, mellyet ha jól emlékezem, *Trestabernában* adtál néki; a' másodikat, mellyet *Canusiumi* esmerősöd adott kezemhez; a' harmadikat, mellyet a' mint írod, a' hajóban a' vasmacskák' felszedetése után irtál. Mind a' három tudós Rhetorhoz illő munka, mind a' három tisztán beszél, tudományokkal kimivelt lelket mutat, 's tele van a' hozzám való szeretetnek jeleivel. Ezen levelek által hathatósan ösztönöztettem az írásra; de azért vagyok restebb, mint tennem kellene; mivel nem találok

bátorságos levélvivőt. Mert hányadikra lehet valami fontos levelet bizni, a' nélkül, hogy az olvasás által valamit a' fontból ki ne venne. Ide járul az is, hogy nem tudom ki mikor megy *Epirusba*. Azt is gondolom hogy mihelyt *Amaltheában* az áldozatot véghez vitted, azonnal elutaztál *Sicyant* megszállani. Még azt sem tudom bizonyosan, mikor utazol-el *Antonius*hoz 's mennyi ideig késel *Epirus*bnn. Ugyan azért, sem *Achajába* sem *Epirusba* menő emberekre nem merek valamivel 'szabadabb leveleket bizni. Történtek pedig elmeneteled után olyan dolgok, mellyek méltók volnának a' megírásra, de a' mellyekkel nem tanácsos olyan kockára tenni, hogy a' levelek vagy elveszzenek, vagy felbontassanak, vagy elfogattassanak.

Tudd meg tehát mindeneknek előtte, hogy a' tanácsnak ezen esztendőbeli első gyűlésében nem én kérdeztem először vélekedésemet, hanem az *Allobrogesek*' megbékéltetője előmbé tétetett, még pedig, vagy hogy ezért a' *Senatus* zugolódott, én pedig éppen nem nehezteltem. Mert most már nem vagyok kéntelen annak, a' hitvány embernek *) udvarolni, 's méltóságomata' köztársaságban ellenére is jobban fenntarthatom. Külömben is, a' második helyen való voksolás az első helyen valóval csaknem egyenlő tekintettel bír; 's annyiban még nyertesebb, minthogy a' *Consul* eránt nincs különösen lekötelezve. *Catulus* a' harmadik, és (ha azt is akarod tudni) *Hortensius* a' negyedik volt.

A' *Consul* maga kicsiny és alacsony lelkű ember, 's szüntelen gunyolódó, de a' gunyolásnak ama' komor nemével, melly elmésség nélkül is nevetséget okoz, nem annyira az elme' fulánkjával, mint az ábrázat' fulaszkodásával. Egy olyan ember, a' ki a' köztársasággal sem-

*) *Pisó* *Consulnak*.

mit sem gondol, soha az Optimatesekkel nem tart, 's a' ki az országnak semmi jó szolgálat eránt reménységet nem nyújt, mert nem akar; semmi félelmet nem okoz, mert nem mer. A' második Consul ellenben mind erántam nagy tisztelettel viseltetik, mind a' jó felekezetnek buzgón pártját fogja. Sőt már aprólékos visszavonások is mutatják magokat a' két Consulok között.

De attól félek, hogy az első Consul' rühe többekre ne ragadjon. Mert hallottad, gondolom, *) hogy midőn a' mult esztendőben a' Bona Dea' mysteriuma Caesar' házában tartatott, egy férjfi asszonyi öltözetben oda ment, hogy másnap a' Vestalis szüzek az ekkor félben szakasztatott áldozást újra elkezdtették; hogy Q. Cornificius legelsőben tett a' Senatusban emlékezetet, ő volt e' részben első, ne gondolkodjál valakiről közzülünk **) hogy a' dolog eránt egy végzés által a' Pontifexek kérdztettek meg, 's ezek azt vallás ellen való bűnnek mondták lenni, hogy a' Senatus a' Consulokra bizta annak a' nép eleibe való terjesztését, és hogy Caesar ezért elvált feleségétől. Már most Piso Consul, Publius Clodius eránt való barátságból, mindenképpen azon igyekezik, hogy a' dolognak megvizsgálása, mellyet maga tanácsol 's a' Senatus végzéséből tartozik tanácsolni, 's melly a' vallást illeti a' nép által félre tétessék. Messala még eddig igen hevenesen ellene dolgozik. A' jó emberek Clodius' kérdésére félre állanak a' jó üggyől, az erős gyámolokat szerez magának; én magam is, a' ki eleintén Licurgusi keménységgel láttam a' dologhoz, naponkint jobban jobban meg szelidülök. Egyedül Cato

*) Ugy látszik elfelejtette Cicero, hogy ezen botránkoztató történetről már az elött írt volt Atticushoz.

**) Ez alatt a' szó alatt közzülünk kétség kívül a' Consularisok értetnek.

állhatatos és engesztelhetetlen. Mit mondjak hozzá? Attól félek, hogy ezen dolog, mellyel a' jók keveset gondolnak, 's mellyet a' rosszak erőssen védelmeznek, a' köztársaságnak nagy szerencsétlenséget fog okozni.

Ama barátod pedig, (tudod kit értek) a' kiről azt írod, hogy engem minékutánna alázni nem mert, dicsérni kezdett, külsőképpen nagy szeretetet és szívességet mutat, 's mások előtt minden alkalmatossággal magasztal de titkon; úgy mindazáltal, hogy észre lehet venni: irigyel. Az egész emberben semmi kedveltető tulajdonság, semmi természeti egyenes lélek, 's az országos dolgokkal bánásában semmi erkölcsi jóság, semmi nyílt szivűség, semmi nyomosság, semmi szabad emberhez illő indulat nincsen. De ezekről másszor világosabban fogok írni. Mert még eddig sem elegendőképpen végére nem jártam, sem ezen eszméretlen emberre nem merek olly fontos dolgokrul szóló levelet bizni.

A' Praetorok még nem vetettek sorsot a' Provinciák eránt. A' dolog még eddig ollyan állapotban van a' millyenben hagytad.

Misenumnak és Puteolinak leírását, mellyet kívánsz, beszédembe bé fogom iktatni.

Hogy hibásan irtam levelemben December' harmadikát, azt magam is észre vettem;

Beszédeimnek azon helyei mellyeket dicsérsz, nekem is nagyon tetszettek; de nem mertem elébb kinyilatkoztatni. Most midőn helybe hagyásodat megnyerték, még sokkal Atticaibbaknak tartom őket mint elébb. A' Metellus ellen tartatott beszédhez tettem valamit azt hozzá. Elfogom nem soká küldeni; minthogy hozzám való szereteted téged Philorhetorra tett.

Ujságot mit írnak? írok még is valamit. Messala Consul Antonius' házat vette meg három millió hét száz ezer sestertziákon. Azt fogod mondani mi közöm ahoz?

Csak annyi, hogy ezen vétel az én vételemet is jóvá hagyatja, és az emberekkel megérteti; hogy szabad vétel által jó barátink' pénzével is méltóságunkon segíteni.

A' Trójai asszony igen lassú portéka, de még is van reménység. Légy rajta, hogy a' dolog tökéletességre mennyen. Minden órán szabadabb levelet várhatsz tőlem. Januarius' huszonötödikén M. Valerius Messalának és M. Pupius Calparmanus Pisónak Consulságok alatt.

XIX.

ATTICUSHOZ.

Attól tartok, büszkeségnek fog tetszeni, ha azt írom, hogy felette sok dolgom van, 's még is igazán sok van úgy, hogy ezen rövid levelkének írására is alig vehetek egy kis időt, 's a' mi kicsinyt veszek, a' legfontosabb foglalatosságoktól lopom-el.

Millyen volt légyen Pompejus' első beszédje, azt már másszor megírtam, hogy tudniillik a' szegénységnek nem nyújtott vigasztalást, a' rosszaknak nem okozott félelmet, a' gazdagokkal nem kedveltette-meg magát, a' jól gondolkozóknek nem hatott szívökre. Ugyan azért valamint maga hideg volt, úgy hidegen hagyott mindeneket.

Nem sokára az után Pisó Consulnak indításából a' szeles Tribunus Futius a' nép' gyűlésébe vitte Pompejust. A' gyűlés a' Circus Flaminiusban tartatot, a' hol éppen akkor nagy vásár volt. A' Tribunus kérte, nyilatkoztatná ki mindenek' hallattára, ha vallyon ő is olyan vélekedéssel van e, hogy a' Clodius dologának megvizsgálására rendelendő birák' választása a' Prétorra bizzattassék. E' volt tudniillik Clodius' vétke eránt a' Senátusban végezve. Ekkor Pompéjus igen aristocraticus

módon és bő beszéddel azt felelte, hogy ő a' Senátus' tekintetét minden dolgokban szentnek tartja 's mindenkor annak tartotta. Azután Mesala Consul a' Senatusban megkérdezte Pompejust, melly vélekedéssel volna Clodiusnak vallás ellen való bűne, 's ennek a' nép' eleibe való terjesztése iránt. Pompejus ugy szóllott a' Senatusban, hogy annak minden végzéseit általjában magasztalta, 's midőn ismét leült, azt mondotta hozzám: reménylem, hogy ezen dolgok eránt is elegendőképpen kinyilatkoztatta gondolatjait. 66)

Midőn Crassus látta, hogy Pompejus beszédje azért fogadtatott kedvveléssel, mivel az emberek azt gondolták, hogy az én Consulságommal való megelégedését akarta azzal kimutatni, felkelt és Consulságomról nagy magasztalásokkal szóllott. Azt mondotta nagy buzgósággal, hogy mind Senátorságát, mind Romai polgárlétét, mind szabadságát, mind életét nékem köszöni, és hogy valahányszor feleségét, valahányszor házát, valahányszor hazáját látja; mind annyiszor az én jótéteményeimet szemléli. Egy szóval azon az egész helyen, melyet én beszédeimben (mellyeknek Aristarchusa te vagy) olly sokféleképpen szoktam festetgetni, hatalmasan végig ment, 's a' tűzről, vasról 's egyéb előtted esmeretes bájoló szerekről nagy pompával beszélt. Minthogy Pompéjus mellett ültem, észre vettem, hogy ő ez által megítéltetett, nem tudván, ha vallyon Crassus csak a' kedvemre járásnak azon alkalmatosságával, melyet ő elmulatott, kíván é élni, vagy a' dolgok, mellyeket véghez vittem valóban olly nagyok voltak é, hogy azok a' Senátusnak olly szembetűnő megelégedésével magasztaltassanak, kivált egy olyan embertől, a' ki ezen dicsérettel nékem annyival kevesebbé tartatott, minthogy minden leveleimben, Pompejust az ő sérelmével dicsértem.

Ez a' nap engem igen lekötelezett Crassus eránt; 's mindazáltal még is, azt a' mit amaz dicséretemre elfedezve mondott, úgy vettem, mintha nyilvánlagosan szóllott volna. Midőn pedig a' szóllásban a' sor reám került, magasegek! melly kevélyen kiterjesztettem szárnyaimat uj halgatóm Pompéjus előtt.

Ha valaha ekkor a' Periodusok a' mesterséges csavarulások, a' csalfa okoskodások, 's a' kedveltető ékes-ségek nagy bőségben mutatták magokat. Mit mondjak egyebet, magas hangon ment minden, mert a' volt beszédem' tárgya, melly bölcsen viselte magát a' Senatus; melly egyet értést mutatott a' Lovagok' rendje, melly hűség uralkodott Itáliában, melly igen kiírtatott az összeesküvésnek minden maradvánnya, melly olcsóság van mindenütt, melly csendes nyugalom. Esmered harsány hangjaimat, midőn efféle dolgokról szóllok; olly harsányok voltak, hogy sükségtelennek tartom rólok bővebben szóllani, mert bizonyosan ti is meg hallottátok.

A' romai közönséges dolgok pedig következő állapotban vagynak. A' Senátus valóságos Areopágus; nem lehet alhatatossabbat, keményebbet és erősebbet gondolni mint ez. Mert midőn az a' nap eljött, mellyen a' tudva való dolgot a' nép' eleibe kellett terjeszteni, számtalan pelyhes állú ifjak, Catilinának minden maradványjai; Curio' leánykájának vezérlése alatt, 68) mindenfelül össze tódultak, 's kérték a' népet, hogy ne engedné meg a' vizsgálast. Piso Consul, a' ki a' Senátusban ezen megvizsgálást maga is sürgette; most a' népnél ellene dolgozott. A' Clodius által bérben fogadott parasz-tok elfoglalták a' hidakat. A' nép között ollyan táblátskák szöszögattattak ki, mellyeknek egyikére sem vólt helyben hagyó válasz írva. Ekkör felugrik Cato az orálós-zékbe és egy derekas legúnyoló beszédet tart Piso Consul ellen, ha külömben gunyolásnak lehet az ollyan beszé-

det mondani melly tellyes volt hathatósággal, méltósággal és a' haza boldogságára czélozó buzgósággal. Hortensiusunk és sok más jó gondolkozásuak által is hathatósan elősegítettet; különösen nagy buzgóságot mutatott pedig Taconius.

Ennyi Optimatesek' együtt munkálkodása azt cselekedte, hogy a' nép' gyűlése szélyel bocsáttatott, 's a' Senatus öszve hivattatott. Midőn a' nagy számmal öszvegyült Senátorok között a' dolog voksolásra kelt, jól lehet Piso minden erejéből harczolt ezeknek nagyobb száma ellen, a' kik azt kívánták, hogy a' Consulok a' népet a' Rogátiónak elfogadására intsek, 's jóllehet Clodius egyenkint minden Senátornak lábainál térdre esett, még is *Curióval* a' ki azon végzés tevést ellenezte, csak mint egy tizenöten tartottak; a' másik részen pedig négy száznál is többen voltak, 's a' végzés' tökéletességre ment. Ekkor *Fufius* tribunus eltakarodott, *Clodius* ellenben siránczó beszédeket tartott a' néphez, mellyekben *Lucullust*, *Hortensiust*, *Cajus Pisót*, *Messala* Consult rútlul sértegette. Énnékem csak azt hányta szememre, hogy mindent jó kézből vettem. Meg kell jegyezmem, hogy a' Senátus előre meghatározta, hogy se a' Praetorok Provinciájáról, se a' küldendő követségekről, se egyéb dolgokrul ne legyen addig tanácskozás, míg *Clodius'* vétke a' nép' eleibe nem terjesztetik.

Ezek azok, a' miket az ország mostani állapotjáról irhatok. De egyet még hozzá kell tennem a' mi reménységemet felyül haladta. *Messala* igen derék, bátor, alhatatos, 's szorgalmatos Consul, engem igen szeret, minden alkalmatossággal dicsér és példamat követni igyekezik. A' másokat az az egy hiba teszi a' leghibásabbnál jobba, hogy Pompejust is azon beszédje után, mellyel a' Senátust dicsérte, gyűlölni kezdette. Ugyan azért

minden jó gondolkozásuakat felette elfdegenített magától. Erre pedig nem annyira Clodiushoz való barátsága birta őt, mint általjában a' rossz és veszedelmes igyekezetekre való hajlandóság. De a' mi legjobb a' mostani magistrátusbéli személlyek között egy sincs hozzá hasonló. Az egy *Tufuson* kívül minden Tribunusok jó gondolkozásuak; *Cornutus* pedig örömost második Cátónak akarna tartatni. Mit akarsz többet?

Hogy már a' magam dolgaira térjek, a' Trojai asszony végre tellyesítette ígérétét. Te láss hozzá, 's hajtsd végre a' mit magadra vállaltál.

Quintus öcsém az Argiletumi épületnek még hátra volt három negyedrészt is megvette 725 ezer sestertiusokon, 's azon jószágát mellyet Tusculum mellett bír, árulja, hogy megvehesse ha lehet *Pacilius'* házat.

Lucejussal, szeretném, ha megbékélnél; olly igen kész ő, a' mint látom, a' megbékéllésre, hogy örömost könyörögne, ha nem általlaná.

Én a' közbenjárást magamra vállalom.

Tudósíts mennél elébb, mit csinálsz, hol vagy, 's mint folynak dolgaid. Febr. 13-dikán.

XX.

ATTICUSHOZ.

R. V. 692-dikében.

Hogy Asia' provinciája kedves öcsémnek Quintusnak jutott, eddig már fogtad hallani, mert nem kételkedem hogy a' köz hír ezt előbb tudtadra nem adta volna mint akármellyikünk' levele. Már most édes barátom, mint-hogy tudod, melly igen szerettem mindenkor a' dicséretet, 's melly igen Görögök' barátjának tartatom, 's melly

sokak' gyűlölségét vontam magamra a' köz jó mellett való buzgózkodással; legyen reám gondod minden tehetséged szerint, 's vidd véghez, hogy minden Asiabéliektől szerettessem és dicsértessem. De erről többet írok azon levelemben, melyet Quintusnak magának fogok általadni.

Az alatt is kérlek tudósíts mennyire mentél mindazokban, a' miket reád bízam; mint saját dolgaiddban. Mert miolta Brundusiumból elmentél, még semmi levelet sem vettem tőled. Igen óhajtom tudni mint vagy? Martius 15-dikén.

XXI.

ATTICUSHOZ.

R. V. 692-dikében.

Azt kérdezed tőlem mikép történt, hogy Clodius' ügye olly váratlan módon végeztetett el, 's mind akard tudni miért nem harczoltam ezen alkalmatossággal szokott hevességgemmel. Homerus módjára fogok felelni az az: a' második kérdésre elébb, mint az elsőre. Tudd meg tehát, hogy én valamíg a' Senátus' tekintetét védelmezni kellett olly hevesen és hathatósan viaskodtam, hogy mindenfelől tapsolások 's dicsérő szózatok harsogtak, 's a' jelen voltak seregesen állottak részemre. Valóban, ha valaha a' közjó vitéz bajnokának tartottál, ezen alkalmatossággal fogtad volna csudálni bátorságomat. Mert midőn *Clodius*, nem tudván magán másképp segíteni, mindenütt a' hol egy csoport halgatókat talált, beszédekert tartott, 's az által a' népet ellenem ingerelni igyekezett (72), hatalmas Istenek! melly tüze-sen ütköztem meg az ellenséggel 's mint megtörtem azt! mint megtámadtam *Pisót*, *Curiót* és *Clodiusnak* egész

seregét? Mint kikeltem a' vének lágysága, az ifjak' zabolátlansága ellen! Becsületemre mondom, sokszor sajnáltam, hogy te, a' ki gondolkodásom' formálására olly sokat tettél, egyszer'smind vitézségemnek is tanuja ekkor nem lehettél.

De minekutánna *Hortensius* azt a' szerencsétlen tanácsot adta, hogy Fufius Tribunus ezen vallást illető dologban egy ollyan törvényt terjesszen a' nép' eleibe, melly a' Senátus' végzésétől csupán abban az egyben (de a' mitől minden függött) különbözött, hogy a' birák ne Praetorok, hanem sorsvetés által választassanak; 's minekutánna ezen tanácsnak követését minden erejéből vitatta, mivel magával is másokkal is elhitette, hogy Clodius semmikép sem menekedhetnék meg, akár kik lennének is birái; akkor levontam vitorláimat, előre látván, melly nyomorult birák fognak lenni; 's mikor bizonysgot kellett is tennem) semmit sem mondtam egyebet, hanem csak azt, a' mi olly világos és tudva való volt, hogy azt semmiképpen elnem halgathattam.

Ha tehát (hogy már első kérésedre térjek) azt akarod tudni, mi volt legyen a' vád alól felszabadításának oka, nem mondhatok egyebet, hanem a' birák' szegénysége, és rosszasága. Erre pedig egyedül *Hortensius* adott alkalmatosságot, a' ki attól való féltében, hogy Fufius Tribunus, a' Senatusnak végzését ellenzi, találná, nem látta, hogy jobb lett volna, Clodius-t a' gyalázatos cselekedet hírében keveredve hagyni, mint ügyét egy erőtlen törvényszékre bízni. De gyűlölségétől elragadtatván, mindenképpen sietett a' dolgot törvényesen elvégeztetni; mivel erőssen hitte, hogy (a' mint maga mondotta) akármelly ólom fegyver is elégséges lenne egy ollyan bűnösnek kivégzésére.

Talám több körülállásait is kívánod tudni ezen dolognak, mellynek olly nem várt kimenetele után ki-

Hortensius tanácsát átkozza, jóllehet eleintén egyedül én voltam a' kinek az nem tetszett. A' birák' kiválasztása igen lármássan ment véghez, minthogy a' vádoló, mint egy jóra való Censorhoz illik, a' legrosszabbakat vissza vetette; a' bévádoltatott ellenben, mint a' bajvivásnak lágy szívü kormányozói szoktak, a' legjelesebbeket félre nyomta. Mihelyt a' kiválasztattak helyöket elfoglalták, igen kezdettek csüggedni a' jó gondolkozásuak. Soha sem volt akármelly koczkázó asztal mellett is ezeknél alább való társaság együtt, rossz hírü Senátorok, holt szegény lovagok, fülíg adósságba merült Tribunusok. Voltak csakugyan közöttök egynehány jó emberek is, a' kiket a' bünös elvetni nem mert, a' kik szomoruan 's csüggedt fővel ültek a' hozzájuk olly kevésbé illő társok között, mintha attól féltek volna, hogy ezeknek rutságok reájok fog ragadni. Eleintén midőn előljáróban a' szükséges kérdések tétettek, felette nagy keménység tünt mindenütt szembe; a' bévádoltatott mindenek előtt vétkesnek látszott; a' vádoló nagyobb helybenhagyást nyert mint kívánt. *Hortensius* a' mint elgondolható örvendve dicsekedett, hogy olly jól eltalálta a' dolog' kimenetelét; nem volt senki, a' ki *Clodius* olly vétkesnek nem tartotta volna, mintha már ezerszer kárhoztató szententiát kapott volna. Midőn pedig én bizonyáságnak előállottam, hallottad volna csak, melly nagy lármát indítottak akkor *Clodius*' szószóllói, 's látad volna csak mint keltek fel mellettem seregesen a' birák, melly sűrűn nyomakodtak hozzám, 's mint nyujtották nyakaikat. *Clodius*nak az én fejemnek védelmezésére; egy ollyan dolog, melly reám nézve nekem még dicsősségesebbnek látszik, mint az, midőn a' te Polgártársaid *) *Xenocrates*nek nem engedték meg, hogy bi-

*) A' régi Athenaiak — egy komplement, mellyet Cicero Atticusnak melleleg tesz.

zonyság' tételét esküvéssel erősítse, vagy midőn (atyáink' idejében) *Metallus Numidius* birái a' nekik szokás szerint általadattatott, 's közöttök köröskörül járt számvevést meg sem akarták nézni. Azt mondom, a' mi ezen alkalmatossággal rajtam történt, az mind a' kettőnél sokkal nagyobb volt. *) Ugyan azért a' biráknak erántam illy egyenlő értelemmel mutatott hajlandóságának az volt következése, hogy a' bűnös elcsüggedett, 's vele együtt minden pártfogói is. És hozzám ellenben másnap reggel nem kevesebb számú kísérő sereg gyült, mint az volt, melly a' Consulságból való kilépésemkor körül-vett 's házomig követett vala.

A' dicséretre méltó *Areopágiták* **) ekkor fenn szóval kiáltoztak, hogy nem fognak többé öszve gyűlni, ha őrizet nem adattatik melléjük. Tanácskoztak magok között. Csak egyetlen egy voks volt, melly az őrizetet nem kívánta. A' dolog a' Senatus' eleibe terjesztetik; ez egy bölcs és tisztességes végzést hoz: megdicséri a' birákat, 's kívánságuk' tellyesítését a' Magistratusra bízza, 's nem hiszi senki, hogy az az ember többé a' törvényszék' előtt magát mentse.

Mondjátok-meg már most, Musák, mikép' támadott elsőben a' tűz? — ***)

Esméred Calvust, a' *Nannejusi* kótyavetye *Calvusát* értem, ama magasztalómat, a' kinek engem tisztelő beszédjéről a' minap irtam. Ez két nap alatt egy szolga, még pedig egy az a' Gladiatori nyájából való

*) Cicero' szemei előtt igen, minthogy a' dolog őt illette.

**) Clodius' birái.

***) Tréfás czélozás az Iliás' XVI, 42-dik és 116-dik verseire, a' hol Homerus a' Mu'sákat hívja segítségül, minekelőtte elbeszéllené, mint gyujtották-meg a' Trójaiak a' Görögök' hajóit.

szolga által *) végre hajtotta a' dolgot: magához hivat-
ta a' birákat, ígéretet tett nekik, kezességet vállalt
magára, kész pénzel fizetett 75.) Sok biráknak (kégyes
Egek, melly vesztünkre tértünk!) még bizonyos asszo-
nyok' éjtszakai 's némelly nemes származású gyerme-
keknek hozzájuk' vitetési is fizetésül, sőt bőséges juta-
lomul szolgáltak, 's még így is, jöllehet a' jó gondol-
kozásuak az ítélet mondáskor magokat nagy részint
vissza vonták, 's a' *Forum* tele volt rab szolgálkkal; hu-
szonöt birák, ha szintén életöket veszedelemben látták
is lenni, készebbek voltak elveszni, mint az egész köz-
társaságot elveszteni. Csak harminczeggyen voltak, a'
kiknél többet tett az éhség, mint a' dicsőség' szereté-
te. Midőn *Catulus* ezek közül eggyel öszve találkozott,
ezt mondotta neki: minek kívántatok tőlünk őrizetet?
talám attól féltek, hogy valaki el ne vegye tőletek azt
a' pénzt, mellyet kaptatok!

Itt van olly rövid summában, valamint csak lehe-
tett, az ítéletnek minéműsége, 's *Clodius* felszabadítá-
sának oka.

Azt kérdeed továbbá, millyen a' köztársaság' álla-
potja, 's millyen az enyim? Tudd-meg, hogy a' köz-
társaságnak azon állapotja, mellyet mind ketten erős-
nek, te az én okosságom', én isteni gondviselés' se-
gítségével megerősítetettnek gondolunk, 's melly minden
jó gondolkodásuak' egyet értése, 's az én Consulságom'
példaadása által elronthatatlan fundamentomra látszott
építve lenni, ha csak valamelly Isten reánk könyörülő
szemekkel nem tekint, egésszen oda lessz ezen eggyet-
len egy törvénytétel által, ha törvénytételnek lehet ne-
vezni azt, midőn harminczan a' legrosszabb 's legalább

*) Ugy látszik, hogy Crassus sok ezer mindenféle mester-
ségeket űző rabszolgái között Gladiátorokat is tartott.

való Romaiak közül, egynehány pénzből álló zsoldért, mindent a' mi szent és tiszteletre méltó, lábakkal tapodnak, 's egy *Talna*, egy *Plautus* egy *Spongia* és más ilyen szemét-emberek egy olyan dolgot, mellynek megtörténését nem csak az emberek, hanem még a' barmok is tudják, nem történtnek állítanak.

Mindazáltal, hogy valamennyire vígasztaljalak, meg kell jegyeznem, hogy ámbár illy nagy seb esett is a' köztársaságon, a' gonoszság nem örülhet győzedelmén olly vígan, mint a' rossz gondolkozásuak reménylették. Mert ezek egészen elhitették magokkal, hogy ha a' vallás, ha az erkölcs, ha a' törvényszékekhez való bizodalom, ha a' Sénatus' tekintete illy nagy kárt vallának, a' győzedelmes gabszág és szemtelenség minden tartózkodás nélkül bosszút állhatna minden fájdalomért, mellyet az én Consulságom' keménysége minden gonosztévőkkel éreztetett. De ugyan az a' Consul (mert nem gondolom, hogy kevély kérkedés' vétkébe keveredném, ha magamról te veled többetskét szóllok, kivált egy olly levélben, mellyet akaratommal kivüled senki sem olvas) ugyan én magam tehát a' jó gondolkodásuaknak bús szívöket megvígasztaltam, egyenkint biztatván és bátorítván mindnyájokat, 's azon buzgóságom által, mellyel a' megvesztegetett birákat üldözöm és kinzom, amarrut győzelem barátjainak 's kedvellőinek szájokat bézártam; *Piso* Consult semmi szándékában boldogulni nem hagytam; *Syria* Provinciát, melly már néki volt ígérve tőle elvettem, a' Senatust ismét elébbeni bölcs keménységére vissza hívtam, 's csüggedő bátorságát újra feléleveníttettem; *Clodius*t jelenlétében a' Sénatus előtt részszerint húzamos fontos beszéd, részszerint heves öszveszóllalkozás által öszvetörtem. Mind a' kettőből adok ha tetszik, egy kis kóstolót; mert nagyobb része min-

den erejét 's kellemét elveszti a' viaskodásnak azon tüze nélkül, melyet ti Görögök *αγών*-nak neveztek.

Midőn t. i. a' Senatusnak Majus 15-dikén tartatott gyűlésében vélekedésemért megkérdeztettem, a' köztársaság' állapotjáról bőven beszéltem 's egy istenségtől illetettnek buzgóságával azt mondtam: „hogy a' Senátorok ne csüggedjenek-el ezen egy csapás miatt; a' seb olyan, hogy sem azt eltitkolni, sem tőle igen megijedni nem kell, minthogy az első esetben oktanoknak, 's másodikban pedig gyáváknak kellene tartatnunk. *Lentulus* kétszer, *Catilina* is kétszer szabadítatott-fel a' vád alúl; *Clodius* most a' harmadik, a' ki a' birák által a' köztársaságra szabadon bocsáttatott.“ — „De megcsalod magadat, *Clodius*! a' birák csak azért nem küldöttek számkivetésbe, hogy a' városban mint egy tömlöczben zárva légy; nem polgárnak akartak téged' megmarasztani, hanem a' számkivetéssel együtt járó szabadságtól akartak megfosztani. Bátorodjatok-meg tanácsos Atyák, 's tartsátok fenn méltóságtokat. Még most is meg van a' köztársaságban a' jógondolkozásuaknak elébbeni egyetértések, egy okokkal több van a' fájdalomra, de fedhetetlenségek nem csorbult-meg. Új kárt nem vallottunk, csak az a' kárvallás jött napfényre, melly már meg volt, 's ez az ítélet, melly egy megromlott embernek ügyében tétetett, több hozzá hasonlókat esmértetett-meg velünk.“ —

De mit cselekszem? Csak nem az egész beszédet leíráim levelemben. Most már az öszveszóllalkozásra térek 76). Felkél a' gyönyörű gyermek, *) azt veti szememre hogy *Bajae*ban voltam. — „Csipősen! de mit akarsz ezen szemrevetéssel, szintén ugy illik az reám, mintha azal vádolnál, hogy a' *Bona Dea*' kárpítja megett vol-

*) „*Pulchellus*“ a' *Claudiusok*' nemzetségének, melyből *Clodius* származott, *Pulcher* (szép) volt vezetéke neve.

tam. 77) — Minek egy arpinumi embernek a' meleg viz? monda továbbá. — „Kérdezd-meg, felelek, pártfogódnédtól, a' ki az arpinumi vizet igen meg kívánta; de magad is tudod, mire való; mert lám a' tengeri vizre is reá szorúltál.“ 78) — Meddig fogjuk túrni, monda, ezen Királyt? — „Csudáлом felelek, hogy ezt a' szót *Rex* szádba mered venni, holott egy *Rex*, a' kinek örökségét reménységemben előre felfaltad, testamentomában rólad semmi emlékezetet sem tett. 79) Azután azt vetette szememre, hogy házat vettem. — Nem vádolhatsz mondék, mert te birákat vettél. — Ezen birák, monda, néked nem hittek, ámbár megesküdtél. — Sőt nékem, mondék, huszonöt birák hittek; tenéked a' te harminczegy biráid olly kevesé hittek, hogy előre meg kellett nékik fizetned. Ekkor olly nagy tévedtség támadott, hogy az ember elnémult és öszverogyott. —

A' mi a' magam állapotját illeti, az a' jó gondolkodásuaknál most is ollyan a' millyen volt, mikor itt hagytál; a' város' mocskanál és seprejénél pedig 80) még sokkal jobb. Mert még az sem árt semmit is, hogy *Clodius* ellen tett bizonyságom olly keveset látszott érni. Ez egy ollyan érvágás volt az irígységen, melly által az enybült 's a' melly nékem annyival inkább sem fáj, minthogy magok azon gonoszságnak pártfogói is kéntelenek megvallani, hogy a' dolog világos volt és csak pénzsel sikáltatott-el. Ide járul az is, hogy a' népnek éhes és rongyos része, ez a' kincstár' nadálja 81), erősen azt hiszi, hogy *Pompejus* engem igen szeret; 's valóban olly sokszor vagyunk együtt 's olly kellemetesen barátkozunk egymással, hogy *Catilinának* evő ivó, pelyhes állú pajtásai őt dösöléseikben csak *Cnaeus Ciceronak* hívják. Ugyan azért minden közönséges játékok' alkalmatosságával, mellyek azolta adattattak, csudálkozásra méltó

tapsolással fogadtattam, a' nélkül, hogy csak egy pásztori síp*) piszegése is hallattatott volna.

Mi most a' Consulválasztó gyűlést várjuk; 's *Mag-nusunk* azon van, hogy *Aulus'* fiját 82) nyomja-bé a' Consulságba. E' végre pedig tekintetével, sem a' nép előtt való kedvességével, hanem azzal az eszközzel él, mellyel a' *Macedoniai Philippus* minden várat megvehetőnek tartott, mihelyt abba egy arannyal megterhelt szamarat béküldhetett. A' Consul pedig, a' ki *Doterion* 83) *Komediásnak* mássa, úgy mondják, magára vállalta a' dolognak végre hajtását, 's *Divisorokat* tart házában, a' kikkel a' pénzt kiosztogattassa; de a' mit én nem hiszek.

Azomban *Cato'* és *Domitius'* sürgetésére a' Senatusnak két gyűlölséges végzései jelentek-meg, mellyekről az a' közvélekedés, hogy a' Consul ellen vagynak intézve: az egyik megengedi, hogy még a' Magistrátusbéli személyek' házaiban is tartathassanak nyomozások; a' másik a' haza' ellenségeinek nevez mindeneket, a' kiknek házaikban *Divisorok* találatnak. *Lurco* Tribunus pedig, mihelyt hivatalát elkezdette, feloldoztatott *Aelius* és *Fusius'* törvényei alól, a' végre, hogy a' megvesztegetés ellen új törvényt terjeszthessen a' nép' eleibe, mellyet sánta léteire is szerencsésen közönségessé tett. 84) Ehez képest a' nép' gyűlése *Julius'* huszónhetedikére rendeltetett. Ezen törvényben újság az, hogy a' ki valamelly *Tribusnak* pénzt ígér, ha meg nem fizette,

*) „Sine pastoritia fistula, tréfáson piszegés helyett; mint-hogy a' pasztorok' sípjának piszegő hangja van. Mikor a' nép' gyűléseiben valamelly fő rendű ember jelent-meg, a' nép azt vagy tapsolással, vagy piszegéssel fogadta, a' szerint, a' mint az kedves, vagy gyűlölt ember volt.

egész életében esztendőnkint három ezer *) sestertiussal adós minden *Tribusnak*. Én ezen alkalmatossággal azt mondtam, hogy *Clodius* ezen törvényt, minekelőtte hoztattatott volna már megtartotta; mert már régen szokása ígérni és nem adni.

De barátom nem látod é, hogy az a' consuli méltóság, mellyet Curio *Apotheosisnak* nevezett, ha olyan Consulokat kapunk, mint *Afraninus*; csupa játékká válik? 85) Legjobb lesz tehát philosophálnunk, 's az illy Consulságokért egy babkát sem adnunk.

Azt írod, hogy eltökélletted magadban testvéremmel Á'siába nem menni. Én ugyan jobb szeretném ha elmennél; 's félek, hogy ezen eltökéllésednek reánk nézve kedvetlen következése fog lenni. Mindazáltal annyival inkább sem szólhatok feltételed ellen, minthogy magam sem fogadtam-el semmi Provinciát.

Azon felyül irásokkal, mellyeket *Amaltheon*edban tettél, annyival is inkább meg fogok elégedni; minthogy *Chilius* elhagyott, 's *Archiás* még eddig rólam semmit nem irt; sőt attól is tartok, hogy most midőn *Lucullus*ra írt görög versével már készen van, valamelly *Caeciliusi* darabot fog kezdeni. 86)

Antonius' szívességét nevedben megköszöntem, 's a' levelet *Munliustól* küldöttem-el. Abban téged nem kevésé dicsértelek. Hogy pedig hozzád eddig ritkán írtam, az onnét van, mivel senki sem volt, a' kire leveleimet bizhattam volna, 's azt sem tudtam, hová küldjem.

Ha *Cincius* dolgaidd közzül valamit reám bíz, örömet felvállalom. De most elég aksága van a' maga dolgaival,

*) Háromszáz forinttal; következésképen, minthogy akkor 35 Tribus vagy czéh-osztály volt, öszveséggel 10500 forinttal esztendőnkint.

's azokban sem mulatok-el semmit, a' miben javára lehetek.

Mihelyt tudom, hogy valahol egy helyben maradsz, gyakorta várhatsz tőlem leveleket; de te is gyakrabban küldj.

Tudósíts kérlek, valamivel bővebben *Amaltheonodról*, annak ékességeiről 's fekvéséről, 's közöld velem, ha mi verseid vagy históriáid vagynak, mellyek *Amaltheáról* szólnak. Arpinumi jószágomon valami hasonlót akarok tenni. Én részemről írásaimból fogok valamit azt küldeni; most semmi sincs készen.

XXII.

ATTICUSHOZ.

R. V. 692. díkében.

Azon leveledből, mellyben Quintus' testvérem hozzád írt, némelly leveleinek mássat velem közlöd, igen szembetűnő bizonyságait látom annak, hogy mind erántad való gondolkozásában, mind rólad való vélekedésében 's ítéletében nagy változásnak kellett történni. Valamint ezen dolog énnékem mind kettőtekhez vonzó szeretetemhez képest, szükségesképen nagy kedvetlenséget okozott; úgy más felül nem győzöm csudalni, mi adhatta magát elő, a' mi testvéremet úgy meg illethette, 's szívét tőled annyira elidegeníthette. Vettem ugyan észre már jó időtül fogva, — a' mit, a' mint láttam, elmeneteledkor magad is gyanítottál, — hogy kellett, nem tudom melly idegenségének lenni; 's valami módon megsebhett szívében néminémű ártalmas gyanúságnak lakni. Igyekeztem is a' bajt mind az előtt gyakorta, mind kiváltképpen azolta, miolta neki a' sors által Á'sia Provincia jutott, megkettőztetett szorgalma-

tossággal orvosolni. De mindenkor úgy találtam, hogy egy felül nem látszott olly igen neheztelni, mint leveleid mondták; más felül pedig nem mehettem annyira vele, mint akartam. Mindazáltal azzal vigasztaltam magamat, hogy ő veled vagy *Dyrrachiumban*, vagy más valamelly helyen azon tájon bizonyosan öszve fog jönni; a' melly esetben erősen reménylettem, sőt magammal egészen elhittem, hogy egymással beszélgetések 's értekezések, 's már maga az együttlétel 's egymás' meglátása is okvetetlenül véget fog vetni minden egyenetlenségnek. Mert nem szükség, néked, a' ki azt jól tudod, mondanom, hogy *Quintus* testvérem egy a' legjobb' szívü 's legvidámabb természetü emberek' közül, 's valamelly könnyen ingereltetik haragra, szint olly hajlandó a' megbékéllésre is. De az volt a' szerencsétlenség, hogy sehol sem kerültetek-öszve. Mert az okozta, hogy némelly ravasz incselkedők' sugallásának inkább engedett, mint a' kötelesség', atyafiság' 's régi barátságos hajlandóság' szavának; mellyet legszentebbnek kellett volna tartania.

Mi légyen tulajdonképpen ezen egyenetlenségnek oka, azt könnyebb elgondolnom, mint megírnom; mivel attól tartok, hogy midőn az egyiknek pártjokat fognám, a' tiedet megtalálnám sérteni. 87) Mert én előttem bizonyosnak látszik, hogy ámbár a' sebet nem saját hozzá tartozandói ejtették is rajta, azt ők csak ugyan meggyógyíthatták volna. De az egész sérelemnek mibenlétét, melly valamivel szélesebbre terjed, mint látszik, élő szóval jobban megmagyarázhatom.

A' mi azon levelet, mellyet tenéked *Thessalonikából* írt, 's azon beszédekert illeti, mellyekkel tégedet a' mint írod, Romában lakó barátidnál, 's az úton sértegetett; semmiképen nem látom által, mi adhatott volna reájok okot; de az egész kedvetlenség' elhárítása

eránt minden reménységemet nemes gondolkozásodban helyheztetem. Ha meggondolod, hogy a' legjobb emberek sokszor legkönnyebben gerjednek haragra, de legkönnyebben meg is engesztelődnek; hogy a' szívnek ezen lágysága 's ugy szólván hajthatósága csak nem mindenkor jó indulatnak jelensége, és a' mi a' fő dolog, hogy jelen való állapotunkban elmulthatatlanul szükséges egymás' erőtlenségeit, hibáit, sőt sértegetéseit is kölcsönösen eltűrnünk; reményilem hajlandó lesz a' megbocsáttásra. 'S hogy ezt cselekedd, arra igen szívesen is kérlek. Mert én, a' ki tégedet olly véghetetlenül szeretlek, semmit sem óhajtok ollyan igen, mint azt, hogy senki se legyen hozzám tartozóim között, a' ki tégedet ne szeressen, 's a' ki tőled is viszont ne szerettesék.

Leveled' azon része egészen szükségtelen volt, mellyben azt számlálod elő, melly sok alkalmatosságokat mulattál-el, midőn mind a' városban, mind az országnak egyéb részein, egyébkor is, különösen pedig az én Consulságom alatt, magadnak hasznót hajthattál volna. Mert én előttem nemes szívűséged egészen esmeretes, 's nem tartottam soha is közötttem és közötted egyéb külömbséget, hanem csak életünknek önkint választott külömböző módjait; minthogy engemet egy bizonyos nagyra törekedés a' közönséges hivatalok' keresésére, téged pedig egy másnemű, de szint olly fedhetetlen indulat a' tisztességes nyugalom' választására birt. Abban, a' mi igazán dicséretet érdemel, az erkölcsi jóságban, szorgalmatosságban, jólelkiesméret' megőrzésében, sem magamat, sem mást senkit elődbe nem teszek. A' hozzám való szeretetben pedig testvérem és hozzám tartozóim után te érdemelsz első helyet. Mert életemnek és sorsomnak külömbféle változásai között elég alkalmatosságom volt téged' tökéletesen

megeszmerni, 's mind balsorsomban szomorúságot, mind szerencsémben örvendezéset látni; 's dicsősségemen való örööm az enyímet gyakran nevelte, 's félelmeim között való vígasztalásod szívemet gyakran megnyugtatta. Sőt most is, midőn tőlem távol vagy, nem csak tanácsodat, mellyel mindeneket felülhaladsz, hanem barátságos beszélgetésedet 's társalkodásodat is, melly reám nézve olly kimondhatatlanul kellemetes, számtalanszor ohajtom, mind a' köztársaság' dolgaiban, mellyekhez restül látnom nem szabad, mind Forumi foglalatosságaimban, mellyeket elébb nagyra-vágyásból választottam, most pedig folytatnom kell, hogy méltóságot a' nép előtt való kedvesség által fenntarthassam; mind pedig végre házi környülállásim között, mellyekre nézve barátságos 's meghitt beszélgetéseidre egyébkor is, különösen pedig miolta testvérem elment, fellebbe nagy szükségem vagyon. Rövid szóval, sem foglalatosságaimban, sem üres óráimban, sem törvényes sem házi dolgaim' folytatásában, sem a' köztársaságot, sem a' magamat illető állapotokban nem lehetek-el tovább szeretettel tellyes tanácsaid 's kellemetes beszélgetéseid nélkül.

Eddig soha sem hagyott a' szemérem ezen dolgokról emlékezni; de most kényszerített reá levelednek azon része, mellyben magadat 's életed' módját mented, 's azon okokat, mellyek erre birtak előszámlálod. Egyébként testvérem' szívének szerencsétlen elidegenedésére nézve, azt az egyet még szerencsének lehet mondani, hogy mind nekem, mind más barátidnak már az előtt több ízben értésünkre adtad, melly kevés hajlandóságod legyen valamelly Provinciában hivatalt felvállalni, és hogy ehez képest az öcsémmel együtt nem léte, nem nézettethetik a' közöttetek támadott egyenetlenség' következésének, hanem szabad akaratból és jó-

zan meggondolással előre tett választásnak. Ugyan azért annál inkább lehet reményleni, hogy a' sérelem meg fog orvosoltatni, 's a' közötttem és közötted mindenkor szentül megtartatott barátság tovább is sérthetetlenül fenn fog maradni.

A' mi a' köztársaságot illeti, annak állapota nyomorult, erőtlen és minduntalan változó. Reménylem, fogtad hallani, hogy a' lovagok csak nem egészen meghasonlottak a' Senatus ellen. Elsőben is azt igen neheztelték, hogy a' Senatus egy végzést tett, melly szerint azon birák ellen, a' kik voksaikat pénzért adták *) törvényes vizsgálás rendeltetett. Történetbül nem voltam jelen, mikor ez a' végzés tétetett. Midőn láttam, hogy a' lovagoknak egész rendje azért neheztelt, ha szintén neheztelését nyilvánságosan nem jelentette is; megfeddettem a' Senatust, 's a' mint én gondolom, igen hathatósan; 's ámbár a' lovagok' ügye nem nagy tiszteletekről 's szemérmetességekről tett is bizonyosságot, még is arról nyomosan és hosszasan szóllottam. 88) De ime ismét egy új és alig szenvedhető tréfát kezdenek a' Lovagok; 's én még is azt nem csak elszenvedtem, hanem fel is cifráztam. Az árendátorok t. i. kik a' köztársaságnak Á'siai jövedelmeit a' Censoroktól bérben felvették, azon panaszkodtak a' Senátus előtt, hogy kivánságaiktól elragattatván felette sokat találtak ígérni, 's azt kívánták, hogy a' Contractus töröltessék-el. Én voltam az első, a' ki kérésöket előmozdítottam; vagy igazabbat mondván, a' második; mert hogy kérni merészeltek annak Crassus volt az oka. A' dolog már magában is gyűlölséges volt, 's az által hogy oktalanságokat megvallották, még rutabbá lett. De attól lehet tartani, hogy, ha kérésöket meg nem nyernek, egészen

*) A' *Clodius*' ügyében.

elpártolnak a' Senatustól. Ezen egyenetlenséget is leginkább én intéztem-el. Annyira vittem, hogy a' Senatus Deczember' első és második napjain nagy számmal összevegyült, 's erántok jó indulatot mutatott. Én mind a' két rendnek méltóságáru bőven beszéllettem, valamint arról a' haszonru is, melyet mind a' kettőnek egyetértéséből az országra nézve reményleni lehet. A' dolognak ugyan nincsen még egészen vége, de legalább a' Senatus már kimutatta jó hajlandóságát. Csak az egy választott Consul *Metellus* ellenkezett; jóllehet Cato ama' nagy bajnokunk is ellenkezett volna, ha a' nap' rövidsége miatt a' beszéllés' szere reá kerülhetett volna.

E' szerint, a' mint látod elébbeni törvényeimet megtartván, a' mennyire lehet, sérthetetlenül kívánom fennmarasztani azt az ügyességet, melyet én forrasztottam-össze. De minthogy ennek tartósságot nem ígérhetek, egy más úton próbálom tekintetemet megerősíteni, a' melyet bátorságosnak tartok, de a' mellyről levélben hosszasan nem írhatok. Csak egy két szóval jelentem azt meg: *Pompejussal* igen barátságos szövetségben vagyok. Tudom, mit fogsz mondani. Őrizni fogom magamat, a' miben őriznem kell, 's másszor bővebben megírom, miképen szándékozom a' köz-társaság' kormányát vezetni.

Tudtodra adom azt is, hogy Luccejus 89) haladék nélkül szándékozik a' Consulságot keresni. Azt mondják, hogy csak két vetélkedő társai lesznek. Caesar Arrius' eszközlése által szándékozik magát vele egyesíteni; Bibulus pedig reményli, hogy Piso által Caesar-nak társa lehet a' Consulságban. — Nevetsz? — elhidd, nem nevetségre valók ezek!

Írhatnék még sokat, de más időre hagyom; tudósíts, mikorra várhatunk. Arra is, a' mit igen óhajtok,

illendő szeméremmel kérlek, az az: hogy mennél előbb
jőjj meg. — Deczember' ötödikén.

XXIII.

ATTICUSHOZ.

R. V. 693-dikában.

Quintus Metellus Celer' és Lucius Afranius' Consulságok alatt.

Legnagyobb fogvatkozásom, hogy megtudjad, most abban áll, hogy nincs olly emberem, a' kivel mindent, a' mi aggodalmat okoz, közölhetnék; a' ki engem szeretne, engem megértene, a' kivel minden képmutatás, tartózkodás, vagy titkolódás nélkül beszélhetnék. Mert Quintus testvérem, a' ki talpig emberséges 's egyenes szívű ember, 's engem egész szívéből szeret, tőlem távol van 90); te pedig, a' ki gondjaimat és fájdalmaimat beszélgetéssel és tanácsoddal olly sokszor enyhítetted; 's a' ki mind a' közönséges dolgok' folytatásában segítő társom, mind saját állapotomban hűséges részt vevő barátom voltál, mindent, a' mi engem illetett, tudtál, 's a' kivel mindenszándékimat közlöttem, melly szegletben tartózkodol? Annyira elvagyok mindenektől hagyattatva, hogy ezen kevés időn kívül, a' mit feleségemmel, leánykámmal és kedves kis Cicerómmal töltök, semmi nyugodalmam 's enyhülésem nincsen. Mert azok az előtted esmeretes szép képet mutató tündöklő barátságok, mellyekben részesülök, a' Forumon ugyan fényes sugárral ragyognak, de házamnál semmit sem használván, semmit sem használnak. Ugyan azért ha korán reggel látogatókkal tellyes házomból egész sereg idegenektől késértetve a' Forumra megyek, a' nagy

seregben nem talállok egyet is, a' kivel kényszerítés nélkül tréfálhatnék, vagy szabadon sohajtozhatnék.

Ezen okra nézve nem csak várlak, hanem szívesen óhajtlak is, sőt hogy haza jőjj mindenképpen kérlek. Száma nincsen bajaimnak, mellyek engem háborgatnak és nyughatatlanítanak, 's mellyeket úgy gondolom, egészen kiönthetném szívemből, ha csak egyszeri sétálással beszélhetném is ki magamat előtted.

Házi aggodalmaimról 's vesződségeimről itten halgatok; nem akarván azokat ezen levélben zárni, 's eszméletlen levél vivőre bízni. 'S ezek (hogy felettébb rajtok meg ne indulj) szenvedhetők; jóllehet csak ugyan olyan fulánkok és tövisek, mellyek szurnak, 's annál mélyebben hatnak, minthogy nincs olyan szerető barátom, a' kinek tanácsa és beszélgetése enyhülést nyujtana.

Ellenben ha a' köztársaságról gondolkodom, úgy találom, hogy most is megvan ugyan elébbeni szívem és akaratom; de az annyira jutott, hogy már orvosolni sem lehet. Valóban, ha szintén azt, a' mi elmeneteled olta történt, csak rövid summában foglalom is, még is így fogsz felkiáltani: lehetetlen hogy a' Romai köztársaság tovább fennmaradjon.

Elmeneteled után, ha nem csalatom, Clodius' komoediája voltaz első játék. Azt én jó alkalmatosságnak tartottam az ifjuság' zabolátlanságának megtámadására 's megalázására; 's lelkemnek minden tehetségeit nagy hevességgel 's vesztegetve fordítottam e' végre; nem valamelly egyes ember eránt való gyűlölségből, hanem olyan bizodalommal, hogy a' köztársaság' veszedelmes sebet meggyógyíthatom. 91) Egy magát pénzen eladó gyalázatos törvényszék minden iparkodásomat meggátolta, 's a' közjót felforgatta. Lássad már most, mi következett azután.

Egy olyan Consult csaptak nyakunkban, a' kit kívülöttünk Philosophusokon kívül, senki sem nézhet

a' nélkül, hogy nagyot ne sóhajtana! Melly veszedelmes seb! A' Senatus a' Magistrátusbéli személyek' választásánál 's az ítélő - székeknél uralkodni szokott, vissza éléseknek akadályoztatására egy végzést hozott. De az nem terjesztetett a' nép' eleibe. Maga ezen Tanács sokféleképpen sértegettetett, 's tőle a' romai Lovagok elidegenítették. E' szerint ezen egy esztendő a' köztársaságnak amaz általam felállított két erős oszlopát eldöntötte; mert mind a' Senatus' tekintetét megrontotta, mind a' két rendnek egyességét felbontotta.

Most egy más még jelesebb esztendő kezdődik. Ennek kezdete abban állott, hogy azon pompás áldozat, melly az esztendő' elején a' *Juventa* Istenné' számára tartani szokott, nem ment véghez, minthogy Menimius Marcus Lucullus feleségének másféle áldozattal kedveskedett. Ezt az új Menelaus rossz néven vévén, elvált feleségétől. De a' régi Páris, az Idai pásztor, csak Menelaust magát gyalázta-meg; az új Páris ellenben Agamemnonnal sem úgy bánt mind tisztességes emberekkel illik. 92)

Tribunusaink között egy bizonyos *Cajus Herennius* is van, a' kit te talán nem is ismersz; jóllehet nem lehetetlen, hogy esméred, mert veled egy czéhosztályból való, 's az Attya *Sextus* szokta a' pénzt ezen osztályban kiosztani. 93) Ezen ember Clodiust valamelly *Plebejusok* közül való familiába akarja plántálni, 's azt kívánja, hogy az egész nép voksoljon ezen dologban a' Mars' mezején. 94) Én ezért Clodiust úgy fogadtam a' Senatusban a' mint szoktam; de semmi sem lehet szívóssabb mint ez az ember.

Metellus derék Consul 's engemet szeret; csak az által tesz kárt tekintetének, hogy azt a' Clodiusnak a' *Plebejusok* közé való felvételének módjáról a' nép eleibe terjesztette, jó okon fundálnak mondja lenni. 95)

De *Aulus*' fia', nagy Istenek! melly hitván és gyáva teremtés hadi ember létere! 's melly igen megérdemli hogy *Palicanus* mindennap annyi sértegető szót mondjon ellene, a' mennyit mond.

Flavius Tribunus által, a' földek' elosztása eránt új törvény terjesztetett a' nép' eleibe 96), egy szeles gondolat 's a' *Plotiuséval* csaknem egészen egyenlő. Azomban csak egy sem találhatik, a' ki csak álmodnék is arról hogy igaz *Politicus* legyen, 's a' közjóru! gondolkodjék. Az a' ki lehetett volna az én meghitt barátom (mert úgy van a' dolog, akarom hogy tudjad) *Pompéjus*, megleégszik azzal, ha czifrán kivarrott triumfi köntösét halgatása mellett mások' tetszésére viselheti. *Crassus* csak egy szót sem ejt, a' mi a' hatalmasok' kényét megsérthetné. A' többieket esmered, azok olly esztelenek, hogy a' köztársaság' elenyészése után is reménylik halas-tavaiknak megmaradását. Csak egyetlen egy van a' ki a' dolgot szívére veszi; de inkább álhatatos és jó mint elmés és előre látó, okos ember módjára; ez pedig *Cató*, a' ki a' szegény árendásokat, a' kik pedig őt felette szerették, már három hólnaptól fogva zaklatja, 's nem engedi, hogy a' *Senatus* nekik feleletet adjon. E' miatt kéntelenek vagyunk addig, míg az árendásoknak válasz nem adatik, minden egyéb dolgokat félre tenni, 's úgy gondolom, hogy még az idegen követek is, a' kik audientziára váraкоznak, akkorra fognak halasztatni.

Látod, melly haboktól hányattatunk, 's ha abból a' mit írtam éles látásodhoz képest, annak, a' miről nem írtam fontosságát, elgondolod: jöjj vissza már valaha, 's lássd meg állapotunkat. Jóllehet a' hely a' hová hivlak, olyan, hogy öröme! elfutnánk onnan; cselekedd még is, 's becsüld annyira szeretetünket, hogy mind ezen kedvetlenségek között is élj vele 's gyönyör-

ködjél benne. Én kihirdetem, 's a' kihirdetményt minden szeglet házokra felszegeztetem, hogy a' Censorok' távollétében ne irjanak-bé tégedet a' Polgárok' lajstromába. A' törvényes számba vevésnek elvégződése után pedig csak a' kereskedők szokták magokat a' lajstromba iratni. Minekokaért azon légy, hogy mennél előbb meglássunk. — Februárius' 1-ső napján.

XXIV.

ATTICUSHOZ.

R. V. 693-dikában.

Ha szintén annyi ürességem volna is, mint néked van, 's ha olly rövid leveleket akarnék is írni, mint te írni szoktál; akkor is felülhaladnálak abban, hogy sokkal gyakrabban írok mint te. Most pedig annyival is inkább felülhaladlak, minthogy véghetetlen sok és fontos foglalatosságaim között sem küldök egy levelet is, mellyben valamelly tudni való dolog, 's arról való vélekedésem nem foglaltatnék.

Most is tehát tégedet, mint hazáját olly híven szerető polgárt, legelsőben a' mint illik a' köztársaság' dolgairól tudósítlak; azután pedig, minthogy azonkívül senkit sem szeretsz úgy mint engemet, a' magam dolgairól is megfogom írni azt, a' mit reménységem szerint, felőlem tudni szeretsz.

A' köztársaságot most leginkább háborgatja a' Gal-lusokkal való háborúnak félelme. Az *Aeduousok*, *) ezen

*) Aeduousoknak hivattattak akkor az utóbbi Burgundiai Herczegségnek lakosai; Sequanusoknak pedig azok, a' kik abban a' tartományban laktak, melly utóbb Fran-che Comté nevet viselt. Az elsőbbek, minthogy régtől fogva igen ragaszkodtak a' Romaiakhoz, ezek által atyafiaknak hivattattak.

atyánkfiái, már hadban vannak ellenünk, a' *Sequanusok* megverettettek; 's a' *Helvetziaiakról* bizonyos, hogy fegyvert fogtak, 's *Provincziánkba* ottan-ottan bérohannak. 97) A' *Senatus* azt végezte, hogy a' *Consulok* a' két *Galliáért* vessenek egymás között sorsot, hogy katonák fogdostassanak, 's a' katonáskodás alól senki se szabadíttassék fel, 's hogy *Galliának* köztársaságaiba tellyes hatalommal felruházott követek küldetessének, a' kik azokat a' *Helvetziaiakkal* való öszveszővetkezéstül visszatartóztatni igyekezzenek. Követeknek neveztettek: *Quintus Metellus*, *Creticus*, *Lucius Valerius Flaccus*, és (hogy a' lencse se maradjon 'sír nélkül) *Lentulus*, a' *Clodius* fia.

Itt nem halgathatom-el, hogy midőn a' követek eránt sors vettetett, a' *Consulárisok* *) között az én sorsom legelőször esett, a' *Senatus*, melly ekkor igen számos volt, egy szívvel lélekkel azt ítélte, hogy engem a' *Városban* kell marasztani. Ugyan ez történt én utánam *Pompejussal* is. Ugy látszik tehát, hogy mi ketten a' köztársaság' zálogainak tartatunk, a' kiknek a' közbátorság végett itthon kell maradnunk. Miért várakozzam immár idegenek' magasztalására, holott annak itthon is olly nagy divatját látom? 98)

A' városban magában pedig a' dolgok következendőképpen vagynak. A' földeket illető törvény, mellynek valóságos szerzője *Pompejus*, 's mellyen szerzőjén kívül semmi sincs, a' mi a' néphez való szeretetet mutatna, *Flavius Tribunus* által már egynehányszor nagy tűzzel sürgettetett. 99) Az én vélekedésem, melly a'

*) Az efféle követségek rendszerint három személyekből állottak, mellyeknek egyike *Consularis*, másika *Praetorius*, harmadika csupa *Senator* volt.

nép' gyűlésében nagy kedvességet talált, abban állott, hogy ezen törvényből minden kihagyattassék, a' mi a' mostani birtokosoknak káros lenne; minden földek, mellyek *Publius Mucius Scaevola* és *Lucius Calpurnius Piso* Consulságok alatt (629-dikben) az országé voltak, bántás nélkül maradjanak, minden földbirtokosok, a' kik birtokaikat *Sullától* kapták, azokban tovább is megerősíttessenek; a' *Volaterránusok* és *Arretinusok*, kiknek jószágait *Sulla* elvette, de nem osztogatta ki, hasonlóképpen azoknak birásában maradjanak; csupán azt hagytam-meg ezen törvényből, hogy az Országnak azon pénzén, melly az ujonnan elfoglalt tartományokból öt egymásután következő esztendőök alatt bájött, vétetessenek jószágok a' szegény Polgárok' és Pompejus' katonái között való elosztásra. A' Senatus az egész törvényt ellenezte, attól tartván, hogy Pompejus ez által új hatalmat akar magának szerezni. Pompejus pedig erőssen feltette magában, hogy a' törvényt egész mivoltában megerősítse. Én ellenben a' földbirtokosoknak nagy meglegedésökre kinek-kinek a' maga sajátját bátorságban helyheztettem (mert a' vagyonos emberek tesz a' mint tudod az én hadiseregemet) 's egyszer'smind a' népnek és Pompejusnak is (mert ezerekre is néztem) eleget tettem a' vétel által; a' melly ha okosan intéztetett volna, a' városi nép' alja és sepreje kitisztította; 's Italiának pusztái megnépesíthetettek volna. De az egész dolog félben szakasztatott 's alkalmasint meghült a' Galliában támadott háború által.

Metellus valóban jó Consul 's engem igen szeret; de a' másik olly olly igen semmi sem, hogy még azt sem tudja mit tett. 100)

Ezek azok, úgy vélem, a' miket a' köztársaság' állapotjáról írhatok, ha csak még azt is ide tartozónak nem gondolom, hogy egy bizonyos *Herennius* nevű

Tribunus, a' ki veled egy czéhosztályból való 's igen semmire kellő és szegény, már egynehányszor elkezdette azon szándékját, melly szerint Clodiust a' Plebejusok közé akarja béoltani 101), de mindenkor nagy el-
lentállást talált. *)

A' mi tulajdon személyemet illeti, miolta ama nevezetes ötödik Deczemberben **) rendkívül való 's halhatatlan de egyszer'smind olyan dicsősséget is nyertem, melly nékem sok irigyeket és ellenségeket szerzett, soha sem szüntem-meg a' köztársaságra nézve hasonló nagylelkűséget mutatni, 's ezen magammal való egyenlőség által akkor nyert tekintetemet és méltóságomat fenntartani. De midőn utóbb *Clodius'* felszabadításából törvényszékeinknek erőtlenségét 's álhatatlanságát tapasztaltam, 's láttam, melly könnyű *Publikánusainkat* ***) a' Senatustól elidegeníteni, jöllehet ők hozzám most is ragaszkodnak; 's midőn végre észre vettem, hogy a' gazdagok (azokat a' halasztó-kedvellőket, a' ti barátitokat értem, erántam való irigységöket nyilván kimutatták: úgy tartottam hogy új segedelmet és erősebb gyámolókat kellene keresnie.

E' végre mindeneknek előtte Pompejust, a' ki Consulságom' dolgairól felette sokáig halgatott, annyira megnyertem, hogy a' Senatusban nem egyszer, hanem sokszor és sok szókkal nékem tulajdonította a' köztársaságnak, sőt az egész föld kerekiségének nyugodalmát. Ezt nem annyira magamra nézve becsültem nagyra (mert

*) Azon szókat, mellyek az elébbeni kiadásokban itten következtek: *Haec sunt ut opinor in republica*, Ernesti méltán kitörülte.

**) Mellyen ő mint Consul Catilina' felekezetének fejeit megölette.

***) A' romai Lovagokat.

az én cselekedeteim sem nem olly esméretlenek, hogy tanúbizonyságokra, sem nem olly kétségesek, hogy magasztalásokra volna szükség (mint inkább a' köztársaságra nézve, minthogy voltak olly rossz gondolkozásuak, a' kik azt reménylették, hogy az ezen dolgok eránt különböző gondolkozásaink meghasonlást fognak közöttünk okozni. Ezzel én magamat olly szorossan öszvekapcsoltam, hogy ezen öszvekapcsoltatásunk által mindenikünk, mind a' maga dolgaiban, mind a' köztársasággal való állapotjában erősebben áll mint előbb. Még azon gyűlölséget is, melly a' zabolátlan és elpuhult ifjak között ellenem támasztatott, annyira megenyhítettem, magam viseletében való nyájasságom által, hogy azok most senkit sem tisztelnek jobban mint engem. Egy szóval semmit sem teszek, a' mi másokat ellenem ingerelne 's még is sem felette nem hízelkedem a' népnek, sem előbbeni törvényeimet meg nem tagadom; hanem egész magam viselete úgy van mérsékelve, hogy a' köztársaságra nézve ugyan állhatatosan az vagyok, a' ki voltam; de minthogy a' jógondolkozásuak' erőtlenségét, az irígyek' igazságtalanságát, 's a' rosszak' gyűlölségét látom, a' magam dolgaira nézve nagyobb vigyázással vagyok; úgy mindazáltal, hogy az ujonnan kötött barátságok' gyakorlása közben ama ravasz Sicziliai költő *Epicharmus* gyakran füleimbe sugja ezen éneket:

„Ébren légy 's ne hidj felettébb könnyen!

Semmi sem erősíti meg a' lelket úgy mint ez.“

's e' szerint életem' módjáról irtam annyit, a' mennyi reád nézve szükséges.

Tudva való dolgodról gyakorta írsz hozzám, azon én most nem segíthetek. 103) A' Senátusnak az eránt hozott végzését a' *Pedarinsok*' 104) törekedése okozta; a' nélkül hogy egy is közzülünk annak akarója lett vol-

na. Mert hogy nevemet azok között látod, a' kik a' Protocolum írasakor jelen voltak, 105) az, a' mint a' végzésből észreveheted, egymás ugyan akkor fenn forgott dologra nézve történt; a' szabad népeket illető végzés 106) *Publius Servilius* által, (a' ki utólja felé vok-solt) adattatott hozzá minden ok nélkül. De most nem lehet megváltoztatni; 's ugyan azért azok, a' kik az által esdekeltetnek, megszűntek magok között gyűléseket tartani, mellyek eleintén igen népesek voltak. Ha te nyájaskodásaiddal valami kis summácskát a' Sicionbéliektől ki tudtál csikarni, cselekedd meg, tudósíts eránta.

Consulságomnak egy Görög nyelven írt históriáját nem régiben hozzád küldöttem. Ha valamit találsz benne, a' mi egy olly Atticainak, a' millyen te vagy, nem eléggé tudósnak 's nem szép görögséggel írtnak látszik lenni; nem fogom azt mondani, a' mit *Lucullus* néked, ha jól emlékezem, *Panormumban* a' maga által írt históriáról mondott: hogy kész akartva hintett bele imitt amott *barbarismusokat* és *soloecismusokat*, hogy annál könnyebben romai ember munkájának ismértessék. Ha az én munkámban valami efféle találtatik, az tudtom nélkül, és akaratom ellen csuszott bele. A' Deák munkát is megküldöm, mihelyt kész lesz. Egy harmadik munkát versekben várhatsz, hogy dicséretemnek semmi-féle nemét se mulassam-el. Ne ruházd e' részben reám ama görög példabeszédet: *ki dicsérje saját attyát?* Ha van valami nagyobb és jelesebb az emberek között, dicsértessék az, 's én szenvedjek pirongságot, hogy nem magasztalok inkább más dolgokat, mint a' magam tetteit 107); jöllehet, mindent jól megfontolván, az a' mit írok nem magasztaló beszéd, hanem csak história.

Quintus testvérem igen menti magát egy levelében, 's azt erősíti, hogy senkinek sem szóllott semmit is kissebbségedre. — De ezen kényes tárgyról együtt

létünkben 's nagy gondal és vigyázással kell beszélgetnünk; csak azon légy, hogy már valaha egymást megláthassuk.

Ez a' Cossinius, a' kinek ezen levelet által adom, igen jó és nyomos gondolkozásu embernek látszik lenni, tégedet igen szeret, 's egészen olyan, a' millyennek leveled őt lenni mondotta. Martius' 15-dikén.

XXV.

ATTICUSHOZ.

R. V. 693-dikában.

Midőn Május' tizenkettődikén Pompejánumbul Romába visszajöttem, Cincius barátunk kezemhez adta azon leveledet, melyet te Februarius' tizenharmadikán bízál-reá. Erre fogok jelenvaló levelemmel felelni.

Mindenek' előtte örülök azon, hogy olly világosan látod, millyen ítélettel vagyok felőled; azon pedig még sokkal inkább örülök, hogy azon dolgokban, mellyekben, a' magamítélete szerint is én, és hozzám tartozóim, nagy keménységet és mostohaságot mutattunk, magadat olly igen tudtad mérsékelni, 's ezen mérséklést úgy nézem: mint hozzám való szeretetednek, nagy elmédnek és bölcsességednek egyaránt jeles bizonyosságát.

Minekutánna már ezen dolog iránt magadat olly szelídséggel, olly nagy gondal, olly szeretettel és barátsággal nyilatkoztattad-ki, hogy nem csak többet nem kívánhatok, hanem sem tőled sem akárkitől mástól olly nagy engedelmességet és szelídséget nem is tudtam reményleni; ugy tartom leg jobb lessz ha az egész állapotról levélben többé semmit sem említek. Midőn személyessen együtt leszünk; akkor, ha a' környüállások kívánják, előszóval bővebben beszélgethetünk.

A' mit a' köztársaság' dolgaira nézve írsz, az mind hozzám való szeretetedet, mind okosságod nagy mértékben megbizonyítja, 's azt is megmutatja, hogy ezen tárgyakról való gondolkozásod, az én lépéseimmal nem ellenkezik. Nem is tesz ezek szükségessé, hogy vagy méltóságomból valamit feláldozzak, vagy magamat a' magam erejére való támaszkodás nélkül valakinek óltalma alá adjam; 's valóban abban a' kiről írsz, semmi nagyság, semmi nemes indulat, semmi olyan, a' mi az alacsonyon és közönségesen felülemelkednék, nincsen. Mindazáltal azon lépések, mellyeket tettem, jelenvaló körülállásaim között magamra nézve talám nem voltak haszontalanok; a' köztársaságra nézve pedig bizonyára még sokkal hasznosabb volt, hogy a' rosszúl gondolkozó polgároknak ellenem intézett dühösségöket megzaboláztam, midőn ezen nagy gazdagságú, tekintetű 's a' nép előtt olly kedves embernek rólam való jó vélekedését, melly ide 's tova ingadozott vala, megerősítettem, 's őt magát cselekedeteim' magasztalójává tévén, a' rossz indulatuak' reménységét semmivé tettem. Ha ezt valami alacsonyító módon kellett volna véghez vinnem, nincsen semmi a' világon olly drága, a' miért ezen áldozatot tettem volna; de mindent úgy vittem véghez, hogy véle való egyesülésem által nem csak mások' szemei előtt semmit sem vesztettem, hanem inkább ő látszott nagyobb fontosságot nyerni.

Minden egyéb dolgokban úgy járok-el, 's úgy fogok mindenkor eljárni, hogy azt, a' mit a' köztársaságra nézve tettem, senki, csupán a' vak történetnek ne tulajdoníthassa. Azokat a' hozzám jóindulattal viseltető derék embereket, *) a' kikre leveledben czélozol, és azt, a' mit Spartámnak nevezel (108), nem csak so-

*) Hihető, hogy a' romai Lovagokat érti.

el nem hagyom, hanem, ha valaha ettől elhagyattatnám is, még is mindenkor, álhatatosan megmaradok elébbeni gondolkozásom mellett. Azt mindazáltal, kérek, ne felejtse el, hogy Catulus' halála után ezen az Optimatesek' útján, csak egyedül magam járok minden kísérők és őrzők nélkül; mert úgy van, a' mint ha jól emlékezem, *Rhinton* mondja: *) Némellyek semmit sem érnek, mások semmivel sem gondolnak.

Melly nagy irigységgel viseltessenek különösen *halastósaink* *erántam*, azt más alkalmatossággal megírom, vagy öszvejövételünk' idejére hagyom. Azonban a' Senátustól semmi sem fog engem elszakasztani; rész-szerint mivel a' kötelesség úgy kívánja; rész-szerint mivel saját hasznom ezt hozza magával; rész-szerint pedig, mivel éppen nem bánom, hogy előtte olly nagy becsületem van.

A' Sicyonbéliekre nézve, a' mint már megírtam **) keveset lehet a' Senátustól reményleni; mert most senki sincs, a' ki ennek végzése ellen panaszolzkodnék. Ha tehát a' végzés' megváltoztatását várod, az soká lesz. Ha lehet más utat próbálj. Mikor a' dolog a' Senatusban elő-fordult, senki sem gondolta-meg, kiket illehetne az, 's a *Pedáriusok* siettették, valamint lehetett, a' meghatározást. Ezen végzésnek eltörlésére még most nincs idő; rész-szerint minthogy senki sem panaszollik ellene; rész-szerint pedig, minthogy sokan, némellyek kártékonyságbul; mások azért, mert igazságosnak tartják, örülnek néki.

Metellus barátod igen jeles Consul. Egyet nem szeretek benne, azt tudniillik, hogy Galliából a' háború

*) Egy régi Tarentomi költő, a' ki vígjátékokat írt 's akkor élt, midőn ezen város még független köztársaság volt.

**) Lásd az ez előtt való levelet.

lecsendesezésének hírének nem örömet hallja. Ugy gondolom a' triumfálás' dicsősségét kívánja. Ez egyben szeretném, ha magát jobban mérsékelné; egyebekben mindenütt igen dicséretes. De az Aulus' fija, úgy viseli magát, hogy Consulsága nem Consulság, hanem egy rút kelevény *Magnusunk'* *) ábrázatján.

Írásaim közül elküldöttem számodra Consulságomnak görög-nyelven írt históriáját. Ezen könyvet Lucius Cossinius fogja által adni. Reményilem gyönyörködöl deák írásaimban; ezen görögöt pedig görög létedre irigyleni fogod. Ha mások valamit írnak, meg fogom küldeni; de hidd el, a' kik ezen munkámat olvassák, nem tudom hogyan, elkezdett munkájokat is félbehagyják.

Nem régen, — hogy még egyszer a' magam dolgaira visszatérjek, — *Lucius Papinus Paetus*, a' ki jógondolkozásu ember, 's engem igen szeret, megajándékozott azon könyvekkel, melyeket néki *Servius Claudius* hagyott. Minthogy *Cincius* barátod azt mondotta, hogy a' Cinciusi törvény 109) megengedi ezen ajándéknak elvétele, azt feleltem, hogy örömet elfogadom azt, ha hozzám küldi. — Ha tehát engem szeretsz, 's tudod, melly forrón szeretlek, eszközöld barátid, clienseid, esmerőseid, szabadosaid, és szolgálid által, hogy a' könyvekből csak egy levél se vesszék-el; mert mind a' Görögökre, mellyekre hihetőkép, mind a' Deákokra, mellyek bizonyosan találtatnak ezen hagyományban, nagy szükségem vagyon; minthogy minden időmet, a' mi a' Forumi foglalatosságtól fennmarad, naponkint örömetesebb fordítom a' tudományokban való mulatozásra. Nagy, mondom, felette nagy szívességet cselekszel velem, ha e' részben oly szorgalmatos lesz,

*) Pompejusén, a' ki őt Consulságra segítette.

mint egyébkor az olyan dolgokban, melyeket előttem kedveseknek lenni gondolsz, lenni szoktál. Paetus' dolgait is ajánlom; melyekre nézve, már eddig mutatott szívességedet is igen köszöni. Hogy végre már egyszer bennünket meglátogass; arra nem csak kérlek, hanem tanácsolva is serkentlek.

XXVI.

ATTICUSHOZ.

Ugyan azon Esztendőben.

Midőn Junius' első napján *Metellus Consul Gladiatorjai* elől Antiumba mentem 110), előmbe jött egyik szolgád, 's kezembe adta leveledet, 's Consulságomnak általad görög nyelven írtt historiáját. Igen örülök, hogy ugyan azon nyelven 's ugyan azon tárgyról írtt könyvemre már az előtt *Cossiniusnak* általadtam számodra; mert ha a' tiédet előre olvastam volna, azt mondanád, hogy megloptalak. Jóllehet midőn munkádat nagy kívánsággal 's nem kisebb figyelemmel olvastam, úgy tetszett, mintha az kevésbé volna meggyalúlva és felékesítve; mindazáltal nem soká azután annál ékesebbnek látszott, mennél kevesebbet vágyott ékességre, 's a' mint az asszonyokról mondani szokás, éppen azért jól illatozott, minthogy semmitől illatot nem kölcsönözött. Az én könyvemre ellenben *Isocratesnek* egész drága kezetes szekrényét, 's tanítványainak minden fűszerszámos iskatalyáit, sőt még *Aristotelesnek* sok festékjeit is reá ruháztam. Ezt te, a' mint egy másik leveledben írod, már *Corcyrában* is futva által-nézted, 's azolta vetted, reményilem *Cossiniustól* is. Én ezt nem bátorkodtam volna néked megküldeni, ha még egyszer nagy gondal és a' legfinnyásabb izléssel el nem olvastam, 's

egész megelegetésemig megnem jobbítottam volna; jól-lehet már az előtt *Posidonius* (a' kivel a' végre közlöttem, hogy azon dolgokról valami szebb munkát írjon) azt felelte *Rhodusból*: hogy őt említette írásomnak olvasása, nem csak az ezen tárgynak kidolgozására nem serkentette, hanem inkább attól elijesztette. Mit mondasz hozzá? Egész Görög-országot úgy megháborítottam, hogy mind azok, a' kik előbb sürgettek, hogy adnék nekik matériát a' kidolgozásra, már most megszüntek rajtam alkalmatlankodni. Ha ezen könyv néked tetszeni fog, legyen gondod arra, hogy azt mind *Athenában* mind Görög-országnak egyéb városaiban meglehessen kapni; mert nekem úgy tetszik, hogy az, a' mi dolgainkra *) nem kevés fényt fog terjeszteni.

Minthogy tégedet azon munkáim, mellyeket az ékeszöllást gyakorló ifjak' kedvéért írok, gyönyörködtetnek; nem csak azon rövid beszédeket, mellyeket kívánsz megfogom küldeni, hanem még többeket is. Mert mint-hogy ama hazádfia *Demosthenes* azon beszédjeivel, mellyek *Philippicusoknak* neveztetnek, 's akkor nyert leginkább hírt nevet 's ország dolgaihoz értő embertől megkívántató tekintetet, midőn az ékesszöllásnak perlekedésbeli 's durva nemét elhagyta; illendőnek tartom én is azon igyekezni, hogy legyenek nekem is olyan beszédeim, mellyek *Consularisoknak* neveztenessenek. Ezek közzül a' két első azok, mellyeket az *Agrarius* törvényről, egyiket Jannarius' első napján, másikat a' nép előtt mondtam: a' harmadik *Otho* Tribunus (111), a' negyedik *Rabirius*, mellyet az ötödik a' *Sulla* által számkivettetteknek gyermekei ellen (112), a' hatodik a' sors által nekem esett Provinciáról a' nép' gyűlésében való lemondáskor, a' hetedik *Catilinának* a' városból

*) Szemérmesen e' helyett; reám és dicső cselekedeteimre.

kiüzettetésekor, a' nyolczadik kiüzettetése után való nap a' nép előtt, a' kilenczedik az *Allobrogesek*' követ-tjeinek vallástételök' alkalmatosságával hasonlóképpen a' nép előtt; 's a' tizedik Deczember' ötödikén a' Senatus-ban tartatott. Ezekhez járulnak még két rövid beszédek, mellyek az *Agrarius* törvény ellen tartottnak mintegy toldalékjai. Ezen egész gyűjtemény nem sokára kezedben fog lenni, 's minthogy írásaimban nem kevesebbé gyönyörködöl, mint cselekedeteimben; ezen könyvekben mind a' kettőt együtt fogod találni, mind azt, a' mit cselekedtem, mind azt, a' mit mondtam. Vagyha nem gyönyörködöl, nem kellett volna beszédjeimet kívánnod; magam szerint nem kötöttem volna őket reád.

Azon kérdésre, miért szorgolom olly' igen idejő-vésedet, 's azon jelentésedre, hogy jóllehet foglalatos-ságokba vagy keveredve, még is, ha épen szükséges, nem csak megjössz, hanem megjössz mibelyt kívánom, azt felelem: hogy megjöveteled nem elmulthatatlanul szükséges. Azonban úgy látszik még is, hogy utazásod' idejét 's módját jobban rendelhetted volna el. Felette soká vagy távol, kivált azt meggondolván, hogy közel való helyeken tartózkodol. Mind ketten szenvedünk e' miatt; én nem gyönyörködhetem társaságod-ban 's te is érzed veled nem léteimet.

Most ugyan nyugtom van; de ha a' gyönyörű ember-kének dühössége, kénnye szerint találna nevelkedni, igen kellene kívánnom visszajöveteledet. Még most *Metellus* őt akadályoztatja, 's tovább is zabolában fogja tartani. Mindent egy szóval meg mondván, *Metellus*' házját igazán szerető Consul, és a' mint róla mindenkor mondtam, ő már születésétől fogva jóra termett.

Clodius már most nem titkolja, hogy a' nép' Tribu-nusává akar lenni. De midőn ezen dologról a' Sená-tusban szó volt, igen megforgattam őt, 's azon állha-

tatlanságát keményen szemére vetettem, hogy ő, a' ki Siciliában Aedilisségre vágyott, most Tribunusságot keres. Azonban nem kell, úgy szólék, ezen is, felettébb aggodnunk; mert ha *Plebejus* lessz is, semmivel sem lessz néki szabadabb a' köztársaságot megrontani, mint az én Consulságom alatta, a' hozzá hasonló *Patriciusoknak* volt. 113)

Siciliából vissza jövele után a' népnek, egyik gyűlésében azzal kérkedett, hogy utját a' szoros tengeren keresztül *Romáig*, hét nap alatt elvégezte; sőt *Romában* éjszaka érkezett-meg, és senki sem ment eleibe. Én azt mondtam, hogy semmi ujság sem történt ez által rajta. *Siciliából* hét nap alatt *Romába* jönni csekélység annak, a' ki *Romából Interamnába* három óra alatt elmegy; és hogy éjszakának idején már másszor is lopódzott ő bé, a' nélkül, hogy eleibe mentek volna, jóllehet akkor leginkább illett volna eleibe menni. 114) Mit akarsz többet? Mindenképp' igyekezem ezen szilaj embert megszeliidíteni, 's szemérmetessé tenni, rész-szerint húzamos fontos beszédek, rész-szerint efféle gunyoló mondások által. Sőt már a' közönséges társalkodásban is minden alkalmatossággal vagdalom őt enyelgő hangon. 115)

Midőn nem régiben egy *Candidatust* kísértünk haza, azt kérdezte tőlem, ha szoktam é a' *Gladiatorok* játékainál az ott megjelenő *Siciliaiaknak* *) helyet szerezni? Én azt mondtam, hogy nem. De én, felele ő, fogok szerezni; jóllehet még nem régen vagyok *Patronusok*. Csak az a' baj, hogy testvér néném, a' ki mint Consul' felesége, az *Amphitheatrumban* olly nagy hellyel bír, nem akar többet adni egy lábnál. Ne panaszkodjál, felelek néki, testvér nénédek másik lába ellen,

*) A' kiknek Cicero *Patronusok* volt.

mert ha akarod *mind a' kettőt is könnyen felveheted*, — Ez nem *Consularishoz* illő mondás, azt fogod mondani. Megvallom azt; de felette gyűlölöm ezen *Consularis* aszszonyt, a' ki otthon csupa fergeteg 's férjével nyilván-ságos háborúban él; sőt nem csak férjével, hanem még (előbbeni szeretőjével) *Fábiussal* is, 's egyedül azért, mivel nem szenvedheti hogy engem kedvelnek.

Az *Agrárius* törvény, *) mellynek miben létéről tudakozódol, úgy látszik, egészen feledékenységbe ment. A' mi *Pompejussal* barátkozásomért való gyenge feddődésidet illeti; sajnálnám, ha azt gondolnád, hogy oltalmazót kerestem benne, midőn magamat vele öszve kapcsoltam: de a' környülállások olyanok voltak, hogy a' legkissebb közöttünk való egyenetlenség is nagy visszavonásokat okozott volna a' köztársaságban. Ezen szerencsétlenségnek olly nagy vígyázással vettem elejét, hogy gondolkozásomnak előtted esmeretes módját éppen nem vetkeztem-le, sőt inkább ő lett jobb gondolkozásu-vá, 's a' népnek felettébb való kedveskedésből származó állhatatlanságnak egy részét letette. Tudd-meg, hogy ő, a' kit olly sokan ingereltek ellenem, sokkal nagyobb dicsérettel szóll az én tetteimről, mint az övéiről. Azt mondja, hogy ő csak hasznos tagja, én pedig megtartó-ja voltam a' köztársaságnak. Mennyit használhat nekem az, hogy ő így beszél, nem tudom; de azt tudom, hogy a' köztársaságnak igen használ. 'S hát ha még *Caesárt* is, a' kinek most nem igen kedveznek a' szelek, jobb gondolkozásu-vá teszem; vallyon ártani fogok a' köztársaságnak?

Ha egyetlen egy irígyem sem volna, ha engem a' mint illenék kiki kedvelne is; még akkor is nagyobb helybenhagyást érdemelne az orvoslásnak azon módja,

*) Mellyről a' két az előtt való levelekben szó volt.

melly a' köztársaságnak sebes részét meggyógyítja, mint melly azt kiakarná metszeni. Most pedig, midőn az a' *Lovas-sereg*, *) mellyet én egykor, a' te zászlód 's vezérlésed alatt a' *Capitolinus* halomra helybeztettem, a' Senatust elhagyta; most midőn legfőbb rendű főembereink, ha olyanok vagynak halas-tavaikban, mellyek egy jeladásra hozzájok usznak, 's kezekből esznek, az eget vélik újjaikkal illetni, 's egyébbel semmit nem gondolnak; mit gondolsz, nem használok é eleget ha azt cselekszem, hogy azok ne akarjanak ártani a' kik árthatnak? *Cátónkat* bizonyossan nem szereted jobban, mint én. Mindazáltal megtörténik néha, hogy ő, legjobb szándékával is árt a' közjónak. Mert úgy voksol, mintha *Plátó* köztársaságában, nem *Romulus* szemei között élne. Mi lehet igazságosabb, mint azokat törvénybe idézni, a' kik a' törvénytételért pénzt vettek-el? Ezt erősítette *Cátó*, 's a' Senatus részére hajlott: a' Lovagok tüstént hadat izentek a' tanácsháznak; nekem nem, mert én nem állottam részére. — Mi lehet szemtelenebb, mint az ásiái váma-rendátorok, a' kik *contractusaikról* lemondottak? 'S még is hogy a' Lovagok' rendje egyetértésben maradjon, készeknek kellett volna lennünk; valamint azt a' hajóbul kivetnünk. *Cátó* ellent állott és győzött. Mik lettek a' következtetések? Midőn a' minap a' Consul fogságba vitetett, 's egyszer másszor az oltá is zendülés volt; egy sem mozdult-meg segítségére azok közül, a' kiknek öszvetódulása által én és az utánam következett Consulok a' köztársaságot védelmezni szoktuk. **) Hogy hogy? azt fogod mondani, hát fizessük őket, hogy kötelességeiket tegyék? — De hát mit cse-

*) *Equitatus ille*, tréfás czélozás, e' helyett a' romai lovagok.

**) *Metellus Consul Flavius Tribunus* parancsolatjára megfogattatott.

lekedjünk, ha más mód nincs? Vallyon inkább a' szabadosoknak vagy éppen a' szolgáknak szolgáljunk e? — De elég már erről.

Favonius az én czéhosztályom 'előtt nagyobb kedvességet talált, mint a' magáé előtt; *Luccejusétól* ellenben kevés vokсот kapott. *Nasikát* keményen bévádolta, de vádolásában olly parasztosan szóllott, mintha *Rhodushan* nem *Melónál*, hanem valamelly *malomban* töltötte volna idejét. Én reám egy kevésé neheztelt, hogy a' bévádoltatottnak védelmezését magamra vállaltam. Most újra tisztséget keres, a' köztársaságot akarván boldogítani. 117)

Luccejus *) mint légyen, azt megírom, mihelyt Caesárral együtt leszek, a' ki két nap alatt itt lessz. **)

Hogy a' *Sicyonbéli*ek megkárosítanak, azt *Cátónak* és a' véle vetélkedő *Serviliusnak* tulajdonítsad. Mit mondjak hozzá? ezen csapás nem kevés jó polgárokat értt. De minthogy (a' szoros igazság mellett harczolóknak) úgy tetszett, meg kell nyugodnunk rajta. Utóbb azt nyerjük vele, hogy mikor egyenetlenség támad, egyedül hagyatunk. ***) *Amaltheám* várt tégedet, és szűkölködik nálad nélkül. *Tusculanumom* és *Pompejanumom* engem igen gyönyörködtetnek; csak az az egy szerencsétlenségem van bennök, hogy ezek engem a' ki olly sok gazdagoknak birtokait megtartottam, — egész nyakig adósságba süllyesztettek. 118)

Galliában, ugy reményljük, csendesség fog uralkodni.

Aratusnak az időjárás' jeleiről görögül irtt 's általam deákra fordított munkáját apró beszédjeimmal együtt, rövid idő alatt várhatod.

*) Hihető, *Luccejusnak* Consulságra vágyását érti.

**) Lusitániából, a' *Propraetor* volt.

***) Tudniillik a' Senatussal tartó felekezet.

Azonban is add tudtomra, mikor szándékozol visszajönni. *Pomponia* *) azt izente, hogy Julius hónapban Romában lesz. Ez azon leveleddel, mellyben elindulásodról írtál, ellenkezik.

Paetus, a' mint már egyszer írtam, testvérének reá maradott minden könyveit nékem ajándékozta. Ezen ajándékban való részesülésem a' te szorgalmatosságodtól függ. Ha engem szeretsz, légy rajta, hogy ezen könyvek épségben maradjanak, 's hozzám küldettesse nek. Ennél kedvesebb dolgot nékem nem tehetsz. Mire nézve még egyszer kérlek, légyen gondod arra, hogy mind a' görög, mind kivált deák könyvek sérelem nélkül juthassanak kezembe. Ugy fogom ezen kis ajándékot nézni, mintha tőled származnék. Octaviusnak 119) írtam. Élő szóval azért nem ajánlottalak néki, mert nem tudtam, hogy dolgaid az ő Provinciájával egyben függnék; sőt nem is gyanítottam, hogy efféle dolgaid volnának. 120) De most olly nyomosan 's hathatósan írtam néki, a' mint irni tartoztam.

XXVII.

ATTICUSHOZ.

R. V. 693-dikában.

Légyen gondod kérlek, édes barátom *Cicero* kis öcsénkre; úgy tetszik, mintha magam is beteg volnék vele. 121)

Én itt **) *Dicaearchus Pellenaeus* aival 122) mulatom magamat; sőt egész egy rakást csináltam körülöttem

*) Atticus' testvére 's Quintus Ciceronak felesége.

**) Tusculanumjában, a' hol ekkor mulatott.

könyveiből. Melly nagy ember 's melly sokkal többet lehet tőle tanulni, mint *Prociliustól?* *)

A' *Korinthusbéli*ekről 's *Athénabéli*ekről irt munkái, ha nem csalam, Romában meg vagynak könyveim között. Olvasd őket mostani ürességedben, hidd-e! csudálkozást érdemel az az ember. *Heródes*, ha józan esze volna, inkább ezt olvasná, mint sem maga csak egy betűt is írta. Ez a' *Herodes* engem egy levéllel látogatott-meg; néked, a' mint látom, egészen nyakadra ment. Készebb lennék a' köztársaság ellen öszveesküdni, mint az öszveesküvésnek az alatt a' feltétel alatt ellent állani, hogy firkálását olvasni tartozzék. 123)

A' mit *Lollius*ról mondasz, azzal csak tréfálsz, *Vinius* eránt egyértelemmel vagyok veled. 124)

De, barátom! nem látod e, hogy *Januarius*' első napja ezennel itt lesz, 's *Antonius* még most sem jött meg, jól lehet birái már öszve hajtának? 125) Legalább *Nigidius* *Tribunus*, a' mint nekem írják, a' nép' gyűlésében azzal fenyegetődött, hogy azt a' biró, a' ki annak idejében meg nem jelenik, befogja kergettetni. Csakugyan, ha *Antonius*' jöveteléről valami bizonyossabbat hallottál ird-meg nekem; 's minthogy ide nem jössz, vacsorálj nálam *December*' utolsó napján Romában; **) de, hogy bizonyosan számot tarthassak reád. Légy jó egészségben.

*) Egy 'esméretlen Író, a' ki úgy látszik, hasonlóképen nemzeteket 's országokat esmértető, vagy természet' históriához tartozó könyveket írt. Neve még egyszer előfordúl. *Plin.* VIII. 2.

**) A' hová *Cicerón*nak vissza kellett a' falusi mulatozásból menni, hogy a' 694 esztendőnek első napján az uj *Consulok*nak hivatalban lépésekor jelen lehessen.

XXVIII.

ATTICUSHOZ.

R. V. 693. Deczemberben.

Mindeneknek előtte köszönettel tartozom szép újságodért, ugy-e? *Valerius* tehát *Hortensius*' védelmezésére felszabadítottatott? Nem is várhattatok egyebet, hanem hogy a' birák *Aulus*' fija kedvéért ezt fogják cselekedni. De gyanítom, hogy az igen hatalmas is, a' mint írod csupán pajkosságból, játszott a' dologban. Mert, igazat mondván, az ő katonái' sarui 's kréta fejrésű pántlikái nekem soha sem tetszettek. Miben legyen tulajdonkép' a' dolog, meg fogjuk tapasztalni, mikor meglátogatsz. 26)

Midőn ablakaim' szűk voltát szememre veted, tud meg hogy a' *Cyropaediát* illeted szemrehányással. Mikor építő-mesteremnek, *Cyrusnak* ugyan ezen ellenvetést tettem, azt mondotta: hogy a' kertekbe 's erdőkbe való kilátások széles ablakokból nem olly kellemeteseek, mint keskenyekből: mert tegyük (monda), hogy a' szem *A*, a' látás' tárgya *B C*, a' sugarok *D E* volnának 's a' t. — A' többit ha le nem írom is, elgondolod. Igaz, ha látásunk bizonyos képek által okoztatnék, mellyek a' tárgyakból kifolynának, (a' mint ti *Epicureusok* hiszitek) ugy az efféle képek megszorulnának a' keskeny ablakokban; de a' sugarak oly könnyen folynak, és oly könnyen általömlenek, hogy kész öröm nézni. Ha még több ellen is van kifogásod, nem fogok hallgatni a' magam mentésével; ki vévén ha valamit ollyat illetve, a' mit költség nélkül változtatni lehetne. 127)

Már most *Januariusra* és a' köztársaságnak mostani állapotjára térek; mellyről a' *Socraticusok*' módjára mind

a' megtámadó mind a' védelmező okokat előhozzuk; de utóbb saját vélekedésünket is, valamint azok, megmondjuk.

A' dolog nem kicsiny fontosságú lessz, 's nem kevés meggondolást kíván; mert az *Agrarius* törvényről lessz szó. Itt vagy ellent kell állani, a' mi nehéz; de dicséretes harczot ohozna: vagy egészen hallgatni, a' mi annyit tenne, mint *Soloniumba* vagy *Antiumba* menni; 128) vagy pedig érette 's mellette kikelni, a' mit a' mint hallom, *Caesar* nagy bizodalommal vár tőlem. Mert *Cornelius Balbus*, *Caesár*nak egyik megbízott embere hozzáni jött egyedül oly szándékkal, hogy értésemre adja, hogy *Caesar* semmit nem akar megegyezésem és *Pompejus*' megegyezése nélkül tenni, és hogy *Pompejussal* *Crassus* is szándékozik öszve egyeztetni. Ha magamat vele egyesítem, melly sokat nyerhetek! *Pompejussal* már szoros egygységben vagyok; ha *Caesárral* is abban akarok lenni, egyszeriben megbékélnek ellenségeim, a' sokaság csendességben marad 's nyugodalmas életet várhatok öregségemre. De mit használ mind ez? A' tudva való költeményem *) harmadik könyvének eme serkentése igen hathatósan zeng füleimbe:

Rajta! tovább is eredj ifjuságod' jeles útján,
Mellyen, mint Consult olly hír ölel, annyi dicsőség;
Menj azon, és ne felejts még szebb fényt nyerni nevednek.

Minthogy ezt egy olyan könyvben, melly tele van *Optimatesek*hez illő gondolkozásnak bizonyosságaival, maga *Calliope* parancsolja; reménylem álhatatosan azt fogom (*Homerus*' *Hectorával*) tartani:

Szent az az egy jel csak, melly intharcolni Hazánkért. **)

*) A' maga Consulságáról, mellyben ezen serkentés a' *Calliope*' Mú'sa szájába van adva.

**) L. *Az Iliásnak* XII, 243.

De az efféle dolgokrul bővebben beszéljessünk a' Compitáliák' 130) alkalmatosságával sétálgatásunk közben. El ne felejts eljöni. A' feredőt számodra is elkészítetem. *Terentia*, *Pomponiát* invitálta; anyádat is fogjuk hívni. Hozd-el veled *Theophrastusnak a' dicsőség-szeretésről* írtt munkáját *Quintus* testvérem' könyvei közül. 131)

MAGYARÁZÓ JEGYZÉSEK

Cicero' folytatott leveleinek könyveihez.

XV.

46.) Ugyan az, a' ki 690-dik esztendőben Ciceronak a' Consulságban társa, 's ekkor azon egyezés szerint, mellyre magok között léptek (lásd Cicero' élete rajzolatját a' 72-dik szám alatt) *Macedoniában* Proconsul volt. Melly kevéssé elégedett légyen-meg Cicero ezen minden érdem nélkül való 's még is ő általa igen pártoltatott embernek maga viseletével, annak a' jelenvaló levél szólló bizonyysága: de meg nem elégedésének igaz oka ollyan titok volt, mellyet csak ketten tudtak, 's csak ketten is tudhattak, ha becsületöket kissebíteni nem akartak. Azomban még is Romában az a' hír volt, hogy Cicero *Macedonia* Provinciát nem egészen minden haszon-keresés nélkül engedte által *Antoniusnak* (a' mint maga a' világgal elakarta hitetni (hanem Antoniuszal egy titkos kötésben azon gazdag Provincia jövedelmeinek egy részét magának ígértette. Azon panaszoknak tehát, mellyek Ciceronak ezen és némelly más leveleiben foglaltatnak, igaz okát alkalmasint abban kell keresni, hogy *Antoniusnak* nem volt kedve az említett titkos kötetést tellyesíteni. Valóban ha csak valamely titkos okot fel nem teszünk nem lehet megmagyarázni, miért fogta Cicero egy oly meg vetést érdemlő embernek, a'

millyen Cajus Antonius volt, minden alkalmatossággal oly buzgón pártját, 's minden cselekedeteiből, mellyeket a' köz-társaságban nyilván tett, világosan kitetszik, hogy az ezen levélben foglaltatott fenyegetéssel, csak annak tellyesítésére akarja kényszeríteni, a' mire magát eránta lekötölte.

47.) *Nam comperisse me, non audeo dicere.* Ezen szók a' következendő környüállásra czéloznak. Cicero valahány-szor Consulságában *Catilina*' szándékaról 's vétkes lépéseiről, mellyeknek nyomába ért, a' Senatus előtt tiszti tudósítást tett, ezen kifejezéssel szokott volt élni (*comperi*) jó kézből tudom a' nélkül, hogy a' forrásokat megnevezte volna, mellyekből tapasztalásait merítette. Hivatal szerint a' Senatus előtt, kivált olly fontos dolgokról illyen tudósítást tenni, nem csak szokatlan volt, és a' bevett móddal ellenkezett, ha-nem káros következésű is lehetett volna. Ugyan azért sok Senatorok úgy felakadtak rajta, hogy Cicerónak ezen szava *comperi* csufoló példa heszéddé vált, 's azok által a' kik Cicerónak nem voltak jó barátjai, sokszor gyakoroltatott. Mind-azáltal bizonyos az, hogy Cicero azon rendkívül való esetben kéntelen volt a' regulátul 's a' rendes szokástul eltávozni. Mert minthogy a' legbizonyosabb híreket olyanoktól hallotta, a' kik magok is az összeveszküvésbe voltak keveredve 's néki mindent, a' mi *Catilina*' titkos gyűléseiben történt, időről időre ki beszéltek: elmulthatatlanul szükséges volt, a' kútfőket, mellyekből ama dologról való esmérteit merítette, ti-tokban tartani, 's tudósításaiban a' többszer említett szótval élni. Ugy látszik Antonius is (a' ki elébb *Catilinának* jó ba-rátja 's evő ivó pajtása volt) valamikor alkalmatosság adó-dott, örömet üzött Ciceróból játékot a' *comperi* szóval.

48.) Cicero itt, ha szintén homályosan is, alkalmasint arra czéloz, hogy Pompejus (a' ki ekkor még egy nagy ha-di sereggel 's teljes hatalommal Ásiában volt) Antonius Ma-cedonia Provinciából a' Senatus által vissza akarta hívattat-ni, 's azon égbe kiáltó igazságtalanságokért, 's gonoszságok-ért mellyeket ott elkövetett, számadásra vonattatni.

XVI.

49.) „*Teucris illa lentum sane negotium.*“ — Hogy *Teucris* alatt *Cajus Antonius* érttetetik az kétséget nem szen-

ved; de miért adott légyen néki (ha szintén vigyázatosságból igaz nevivel nevezni nem akarta volna is) éppen ilyen csúf nevet, az olyan csomó, melyet nehéz feloldani, 's mellynek feloldása nem is oly véghetetlenül fontos, mint némelly magyarázók képzelhették. Legjobb feltennünk, hogy Cicero nem mindenkor látolta úgy meg tréfait, mint magyarázóji. *Antonius* nem akarta tulajdon nevén nevezni, 's midőn valamelly őt lefejtő csúf névről gondolkodott, talám *Ennius*nak ezen verse jutott eszébe:

O verae Phrygiae, neque enim Phryges,

's a' Phrygiabélieknél viszont a' rokon gondolatok sebes összekapcsoltatása által megfordult elméjében ez a' szó is *Teucris*, mellyel egyszerre mind *Antonius*nak puhaságára, mind azon gyavasagra, mellyet kevéssel az előtt a' *Dardaniosok* ellen való csatában mutatott *) akarhatott czélozni; annyival is inkább, minthogy a' régi *Trojaiak* a' költőktől *Dardaniusok*nak is *Teucer*eseknek is nevezettek, 's *Teucris* annyit tesz, mint *Trojai asszony*.

50.) Ezen hely 's az egész levél azt mutatja, hogy 1. Cicero akkor pénz' dolgában szükségét látott (a' mi rajta gyakran megtörtént. 2. Hogy *Antonius*on keresete volt. 3. Hogy ez az adósságot ugyan nem tagadta-el egy-altalan-fogva, de szüntelen halogatta a' megfizetést, mindenképen mentegette magát, 's az által Cicerónak értésére adta, hogy talám ad *Graecas Calendas*, az az soha napján fog fizetni. Nem lehet tagadni hogy az a' hír, melly *Rómában* azt rebesgette, mint-ha Cicero és *Antonius* között valamelly titkos egyezés lett volna, ezen körülállás által valamennyire hihetővé lészen. Az itt megnevezett becsületes uri emberek *Confidius*, *Axius*, és *Secilius* úgy latszik, jó hírű nevű *Római* pénzváltók és pénzel-kereskedők voltak 's alkalmasint nem egészen oly kemény szívűek, mint *Atticus* bátyja *Caecilius*, a' kitől tellyességgel nem kapott senki is pénzt, ha csak minden hónapokint száztól egyet nem fizetett. — — —

51.) Ez kétségkívül, értelmek ezen homályos szóknek, sed nescio an ταυτοματων ημων mellyek *Menander*nek egy példabeszéddé vált versére czéloznak, 's csak ezen Cicero

*) L. *Dio Cassius*. L. XXXVIII, 10.

által kihagyott szónak *καλλων βελαυται* hozzá tétele által lesznek elegendőképen értelmesekké.

52) Ciceronak nagy okai voltak ezen történeten bszonkodni, 's a' kissebbítő híreket inkább elnyomatni mint megvizsgáltatni. Azért kéri barátját olly igen, hogy hajtassa-ki *Hilárust* mennél előbb Görög-országbul. Ha ezen do-
 jogban egészen ártatlan lett volna, hihető, más eszközökhöz nyult volna. Még gyanusabbá teszi őt az: hogy, jóllehet Atticusnak azt írja, hogy nem foghatja Antoniusnak pártját becsülete' sérelme nélkül; még is nem sokára azután a' Senatust arra bírta, hogy ennek Proconsulsaga Macedoniában még két esztendővel meghosszabbíttatott.

53) Ciceronak Pompejushoz irt levele tehát, a' mint látszik foganatos volt; 's ezen okos ember, a' ki Cicerot jó okokra nézve nem akarta magában tartani, arra bírta; hogy kedvező módon nyilatkoztatta-ki magát, melly kinyilatkoztatást Cicero igaz szívbeli barátságból származottnak tartott; a' mi pedig, a' mint a' következő meg fogja mutatni; nem volt.

54) Ezen asszony, Clodius' második testvér néne, férjének tavollétében oly rosszul viselte magát, 's különösen *Julius Caesárral* való szerelmeskedését olly vigyázatlanul gyakorlotta; hogy Pompejus szükségesnek tartotta még Á'siaból haza menetele előtt néki az elválásról való levelet megküldeni.

55) Mert a' Romaiak' szokásai 's törvényei szerint, a' rabszolgák tulajdonképpen nem embereknek, hanem csak ingó bingó jószágnak tartattak. — Melly nagynak kell a' gyermekségtől fogva beszopott balvélekedések erejének lenni, ha még Cicero sem tartotta, minden philosophiája mellett is azt a' gondolatot, mellyet itt kifejez, igazságtalannak?! —

XVII.

56) *Sestius*, és *Sextius* (két familiai nevek, mellyek a' régi Romai írók' kézírásaiban egymással sokszor felcseréltetnek) ugyan azon egy familiának két ágai jelentik, mellyek között az egyik *Patricius*, a' másik *Plebejus* volt, 's amaz *Sestiusoknak*, ez pedig a' *Sextiusoknak* nevét viselte. Az a' Publius Sextius, a' kihez ezen levél iratott: ekkor Cajus Antoniusnak Macedoniai Proconsulnak Quaestora, vagy a' mi

itt ugyan annyit tesz, Proquaestora volt, 's a' mint ezen levélből ki lehet hozni, Ciceronak még hittebb barátjai között tartozott.

56) Miért változtatta legyen meg Sestius gondolatját, 's miért kívánta most macedoniai Proquaestorságát meghosszabbíttatni, holott elébb vissza hivattatását kérte; a' nem bizonyos.

57) Ekkori időben a' hat procent igen jutalmas intézésnek tartatott, holott tizenkét procent is törvényes volt. A' pénznek ily drágaságát egy olyan időben, mellyben a' publikánusok, pénzel-kereskedők és capitalisták' erszéneyei tele voltak; az okozta, hogy a' fő házakból való ifjaknak a' szokásban volt tékozlásra 's korhelykedésre, a' főbb tisztségekre vágyó, a' nép kedvének keresése végett tartatott néző játékokra, 's ajándékozásokra, a' kevesebbé gazdag Nagyok, mint példánakokaért Cicero, a' rangjokhoz illő pompára 's az ország ellen elkövetett vétkekért bévádoltattak a' biraknak megvesztegetésére mindenkor nagy summák nélkül szűkölködtek, 's mind ezek (talám egynehány *Croesusokat* kivéven nagy jövedelmeik mellett is szüntelen többet költöttek, mint a' mennyit bévettek. Ugyan ez okozta azt is, hogy a' summák rendszerint csak egy hónapra kölcsönöztettek, 's következképpen az Interesek is, vagy minden hónapban megfizettettek, vagy ismét hónaponként Capitalisokká tétettek.

58) *Bonum nomen*, jó ember, a' kereskedők' nyelvén egy olyan embert tesz, a' kinek hitele van, hogy annak idejében megfizet, 's a' kinek bátorságosan lehet pénzt kölcsönözni. egyéb tulajdonságai nem jönnek itt tekintetbe.

59) Itt maga Cicero tesz arról tehát bizonyosságot, melly igen személyes tekintetektől függöttek legyen a' köztársaságot illeti foglalatosságai 's melly könnyen ellene mondott legyen maga magának, ha személyes körülállásai megváltoztak. Attikushoz itt elébbeni levelében megvalja, hogy Antonius nem védelmezheti a' nélkül, hogy becsületét kockárra ne tenné; 's még is védelmezi a' Senatusban *gravissime et diligentissime*. Szükségesképpen kellett tehát Antonius között és ő között valaminek történni, a' mi őt más gondolatokra birta. Antonius tudniillik (a' mint utóbb megfogjuk látni) ujra oly erőssen lekötölte magát adósságának lefizetésére, hogy nem sokára kéntelen volt szavát megtar-

tani. Ezen levelekben sok példáit találjuk annak, melly ártatlan volt légyen Cicero e' részben, 's melly gyakorta el-
lenkezett légyen maga magával.

XVIII.

60) *Amalthea* vagy *Amaltheion* azon falusi jószágnak neve, mellyet Attikus Epirusban birt, 's hihető, gazdag jövedelmeiről nevezett így a' Jupitert szoptató *Nympha* vagy kecske *Amaltheának* bőség' szarvara való czélozásával. — Cicero kivált Attikushoz irt leveleiben szereti a' tréfás mondásokat, mellyeket a' fordításban lehet egész valóságokban kitenni. *Sicyon Peloponesusban Argalis* tartománya' szélén, hajdan a' szabad Görög-országnak egy nevezetes köz-társasága volt, 's minthogy a' Corinthusi tenger-öböl mellett feküdt 's lakosai igen üzték a' kereskedést, a' Romaiak' oltalma alatt ismét virágzó kereskedő várossá lett. A' Sicyonbeliek úgy látszik, nem akartak valamelly nevezetes summát megfizetni, mellyet Attikus rajtok követelt. Kéntelen volt ez maga a' dolog' sürgetése végett *Sicyonba* utazni, 's Cicero a' ki ezen utazást czéljára nézve tréfásan *Sicyon megszállásának* nevezi, úgy vélekedik, hogy Atticus nem késett tovább *Amáltheájában*. mint a' mennyi idő, táborozások' kezdetekor, szokásban volt jeles áldozat tévésre megkivántatott, az az: hogy csak kevés időt töltött ottan.

61) Senatusban a' Consul által, a' voks-adásra elsőben szállíttatni olyan tisztelet volt, melly rendszerint a' consularisok közül annak adatott, a' ki előtte való esztendőn első Consul volt; 's az ezen tisztelésnek birtokával mind addig maradott, míg a' következő esztendőre Consulok nem választattak; mert attól fogva az első designatus Consulnak volt rea' jussa. Cicero, a' ki 691-dik esztendőben ezen megtiszteltetést birta, úgy látszik azt reménylette, hogy az új Consul *Marcus Pupius Piso*, ezen esztendőben is először őt fogja megszollítani. De ez jónak találta Cicerónak csak a' második helyet engedni, az első pedig a' maga rokonának *Cajus Pisónak* adni, a' ki 687-dik esztendőben Consul 's azután a' *Narbóni Galliában Proconsul* volt. Cicero úgy teteti ugyan magát, mintha ezen elmellőztetéssel semmit nem gondolna; de oknak kellene annak lenni, a' ki ne

látná, melly igen megsértetettnek tartotta ez által lenni magát. Mi szükség volna egy oly dologról, mellyel nem tördőlt, sokat szólni. Minek veszteget ennyi szót a' második rang, jobb és kívánatosabb voltának megbizonyítására. Mire való az a' megjegyzés, hogy a' Senatus megütközött, és zúgolódott? és annak említése, hogy még is két régiebb 's igen érdemes Consulárisok *Catullus* és *Hortensius* előtt szöklített meg. Miért nevezi a' végre az eleibe tétetett *C. Pisót* csúfolódva az *Allobrogések* *Pacificatorának*? *) Melly kimondhatatlanul kellett magát szeretnie, minthogy az olly éles és csinos eszű ember előtt, a' millyen *Atticus* volt, a' maga gyöngeségét így el tudja arulni.

62) *Cavillator genere illo moroso, quod etiam sine dicacitate videtur, facie magis, quam facetus ridiculus.* — *Facetiarum duo sunt genera, azt mondja Cicero de oratore L. II-do Cap. 54. alterum aequabiliter in omni sermone fusum, alterum peracutum a breve; illa a veteribus cavillatio haec.* Az *Allobrogések* ezen *Piso* Proconsulsága alatt egy kis zendülést okoztak, mellynek lecsendesítésénehezen tartotta ez olly érdemnek, hogy ez által, az egész Romai világ megszabadítójára homalyt borítani gondolta volna. Haec altera dicacitas nominata est. Ezen magyarázat volt itt a' fordítás közben szemem előtt, 's azt a' játékot, melly ezen két szókban *facie* és *facetus* van; masképpen próbáltam kitenni. Egyébaránt azonképpen, mellyet Cicero itten *Cupius Piso* Consulról fest; kiki reá esmérhet az ártani akaró képiróra. Ezen *Piso*, koránt sem volt olly rossz megvetést érdemlő és rút ember a' millyennek ezen rajzolat után tartani lehetne. Cicero maga is egészen masképpen szökl felölle *Brutusának* 67-dik részében; a' mint kiki észre veheti, csak az igazság

*) Más helyen (*de oratore C. 26*) a' *facetiakot* a' helyett hogy *cavillatura* és *dicacitásra* osztaná, az utolsónak teszi ellenébe, 's mind a' kettőt a' *Salesek* nemeinek mondja: *Salium duo genera sunt, unum facetiarum, alterum dicacitatis.* Ugy látszik tehát, hogy maga sem tudta tökéletesen ezen szók értelmét; mindazáltal itt is azt mondja, hogy a' „*dicacitas in jaciendo, mittendoque ridiculo*“ áll; az az abban, ha az elmés, szúrós szók, mintegy nyíl sebességgel lövettetnek el.

volt célja. Piso ugymond, ifjuságától fogva megkülönböztette magát a' maga idejebeli oratorok közt 's minden előtte élőknel többre, mint a' Görög literatúrában való esméretben 's a' t. Más helyen ismét az egynehány esztendőkkal később (Orat. pro Plancio cap. 5.) Homo nobilissimus, innocentissimus, eloquentissimus nevéket ad néki, 's hogy katona érdek nélkül sem volt, onnét ki lehet hozni, mivel Spanyolországi Propraetorsága után triumphált.

63.) 'S mit kell ezen különös vallástétel után Cicero' politikájáról 's erkölcséről itélni? Azon panaszkodik, hogy a' jó gondolkodású Senatorok, Clodius által meg hagyják magokat eugeszteltetni, 's a' t. 's még is megvalja, hogy ő maga is naponkint lágy melegebb lesz a' jó ügy eránt, jól lehet attól fél, hogy ezen lágy melegség a' *köztársaságnak* nagy boldogtalanságára fog szolgálni. Ki főghatja meg a' *köztársaság megtartójának* ezen magával való ellenkezését. Miért nem mondja meg buzgósa meghülésének módjait, mellyeknek rendkívül erőseknek kellett lenni, holott miattok azt, a' mivel a' *köztársaságnak* és magának tartozott, félre teszi.

64) Hogy ezen nevezetes helyen Pompejusról légyen a' szó — a' ki kevéssel az előtt ment vissza Á'siából 's helyet foglalt a' Senatusban a' legfőbb rendű Consularisok között, abban nincs kétség. Az a' kép, mellyet Cicero itt arról az emberről fest, a' ki kevés esztendőkkal az előtt még bálványabb volt, a' mint kiki látja, nem hízkeldő tollal van írva. De akármelly igen különbözik is attól, a' mit róla Manilius' törvénye mellett tartott beszédjében magasztalva rajzolt; még is ezen levelekben elég bizonyosságot fogunk arról találni, hogy minden vonásai igazak, és jól el vannak találva. De honnét van a' nagy oratornak ezen magával való új ellenkezése, valyon más emberré lett é Pompejus, mint az előtt őt esztendővel volt? nem! Pompejus most is ugyan az volt; de a' környülállások változtak meg. Akkor Cicero még nem lépett a' *köztársaság* legmagasabb tisztségére; de most már el érte nagyra vágyásának ezen végső célját, 's a' nagy Pompejus-sal egy sorban állott, 's valamint előbb nagyra vágyása azt kívánta, hogy őt mindenek felett magasztalja, ugy most hiusága azt hozta magával, hogy azon nimbust, mellyel azt maga ruházta fel, eloszlassa 's annak hibáinak vizsgálási által magát minden eránt vigasztalja, a' mivel az őt felül

haladta, sőt most úgy nézte Pompejust mint *adóssát*, 's ha szintén politikai tekintetekből még előbbeni hajlandóságát mutatta is eránta, csupán azon feltétel alatt cselekedte azt, hogy Pompejus is az ő érdemeit megesmérje, 's magát úgy viselje, hogy barátságoknak felbonthatatlan voltán, senki ne kételkedjék. De mind ezt, a' szerencse' kedvezése által kevélylé tétetett Pompejus el mulatta. Minthogy már egyik sem akart a' másiknak valamit kívánságaiból el-engedni, minthogy Cicero azt a' megsértő halgatást, mellyről a' tizenkettődik levélben panaszolkodott, soha sem felejlthette el: könnyen meglehet magyarázni, miért szóll rólla itt és más sok helyeken is olly idegen hangon, 's miért nem leltt közöttök ezen időtül fogva más, hanem csak political 's egymás személyes hasznától függő 's szüntelen változó barátság helyet.

65) Manutins megbizonyította, hogy itt az eredeti textusba hiba csúszott-bé, és hogy S. trities septies az az 3,700000 sestertiusokat kell olvasni. *Messala* Consul Antonius házat nem csak kétszázezer Sestertiusokkal drágábban fizette, mint Cicero a' magáét, hanem szintúgy jó barátja' pénzén vette, mint Cicero. Ez tehát itt tréfás hangon azon való örömet jelenti, hogy egy olly nemes és közönségesen tisztelt Patricius, mint *Messala* őt a' közönség' kissebbítése által mintegy felváltotta, példájával megbizonyítván, hogy az ollyan embereknek mint ők, illik hasonló esetekben barátjaik' erszényét adózóvá tenni.

XIX.

66) Alig szükséges az olvasót az egész helynek hangjában lappangó ironiára figyelmessé tenni, a' hol Cicero csak együgyüen 's rövideden látszik ugyan elbeszélleni, mint szóllott légyen Pompejus a' Senatusban és a' néphez; de elég világosan értésünkre adja, hogy a' Senatus eránt *általjában való szóllások* formái által mutatott tiszteletével csak *annyit mondott, mint a' semmi*. Mert az kívántatott, várattatott tőle, hogy a' Senatusnak, mellyekről szó volt, *meghatározza 's külfönöser* fejezze - ki a' maga értelmét. De ahoz nem volt kedve annak az embernek, a' ki mindent magára nézve tett és sem a' Senatusnak, sem a' néppel tartóknak felekezetét maga ellen ingerelni ugyan nem akarta; de másfelől egyikhez

sem kívánt úgy állani, hogy az által kezeit megkötözte 's tulajdonképpen való czéljának, az az: mind a' ketten való uralkodásának elérését nehezebbé tette volna. Hogy egyébaránt Cicero azt az uri tekintetet, 's ábrázatot, mellyel *Pompejus* az ő Consulságába illető végzéseket 's tetteket csak ezen *dolgoknak* nevezte, nevetségesnek találta légyen; azt úgy látszik: csupán *Pompejus* szavainak előhozásával is elegendőképpen értésünkre adja.

67) Cicero itt egynehány a' Rhetoricából vett olyan szókkal él, mellyeknek még értelmek is bizonytalan. Ugyan azért a' magyar fordító is csak olyan szókat vett; mellyekkel Cicero' értelméhez legalább közelíteni gondolt. Különösen ezen szó *ἐνδομηνα*, *csalfa okoskodással* van kitéve. *Wieland* Ciceronak és *Quintilianusnak* gondos összevetéséből azt hozza-ki, hogy az *Enthymema* olyan okoskodás, melly szerént a' *pugnantibus* vagy *contrariis* valami következtetik vagy bizonyíttatik, 's hogy *Quintilianus* annak különös nagy erőt tulajdonít.

68) *Dace filiola Curionis*. Ezen becstelenítő szókkal épen azt a' *Curiot* rajzolja, a' ki egynehány esztendőkkal utóbb eleintén mint Caesárnak ellensége, azután pedig mint annak legbuzgóbb követője hazáját megrontani tőle kitelhetőképpen segítené. *Nellejus Paterculus* kevés vonásokkal olyan képet fest róla, mellyhez a' köztársaságnak ezen utolsó idejében Romában a' maga rangjabeli embereknek nagy része igen hasonlított. *Vir nobilis eloquens, audax suae alienaeque et fortunae et pudicitiae prodigus*.

69) Midőn a' *Romai* polgárok valamelly *Rogatio* vagy törvényhozás eránt való voksolás végett öszvehivattattak, az ujonnan hozatandó törvény, minekutánna már három vásári napokon közönséges helyekre fel volt verve, egy hirdető által fen szóval elolvastatott. A' *Consul* vagy *Praetor*, a' ki ekkor *Praeses* volt, megkérdezte (rogabat) a' népet ezen formulával: *velitis jubeatis Quirites*, ha helyben hagyják é azt, vagy el vetik. Ekkor a' 192 Centuriák, mellyekre az úgy nevezett nép osztva volt, rendbe állíttattak és aztán egy tágos deszkákkal bekerített helyre (*septum* vagy *ovile*) mentek a' hová egy centuria a' másik után egy keskeny hídon (*pons* vagy *ponticulus*) ment által. A' hid' végénél minden polgár az a' végre rendelt személyektől (*Diribitores*) két táblátskát ka-

pott, mellyeknek egyikére V. R. (uti Rogas, az az helyben hagyom az új törvényt) a' másakra pedig A. (*Antiquo* elvetem) volt írva. E' meglévén, minden azon centuriához tartozó polgár egyet azon két táblátskák közzül tetszése szerint az *ovile'* ajtajánál találtató ládába vetett, 's mihelyt az egész Centuria ekképpen voksolt: a' *Custosok*, a' kiknek tisztjek volt a' jó rendre vígyázni, kivették a' táblátskákat, megszámlálták a' voksokat, annyi pontot írván egy ott függő táblára, a' hány táblátska találtatott. A' mit már a' többség eképen végzett, a' mint az egész centuria' kívánsága egy hirdető által kiadattatott, 's a' gyűlés' Praesesének, a' ki a' maga törvényszékében in *Sella curuli* ült, a' centuria' Rogátora által tudtára adatott. E' szerint voksolt egymásután minden centuria, míg végre a' többség által meghatározatott; meg erősítették a' *Quiritesek* a' törvényt, vagy el vetették. A' *Diribitorok*, *Custosok*, és *Rogatorok* rendszerint nevezetes rangbéli emberek és a' hozatandó törvénynek előmozdítói voltak. De ekkor az a' hatalmas felekezet, mely *Clodiust* megakartá menteni; valamiképpen módot talált abban, hogy a' *Diribitorok* magok közzül rendeltettek; mert másképpen nem lehetne magyarázni, hogyan eshetett volna, hogy a' kiosztandó táblátskák között egyen sem lett volna: *Uti Rogas*. Azonban Clodius barátjainak is által kellett volna látni: hogy ezen csalárdság mindjárt az első centuria' voksolásánál észre fog vetetődni; a' mi meg is történt.

70) *Argiletumnak* neveztetett egy hely, vagy *piacz*, Roma városának tizenegyedik szakaszában a' *Circus maximus* és az *Aventinus* halom között, a' hol a' könyvárosok és sok más kereskedők boltjai voltak, kik boltjaikért nagy bért fizettek. Régenten a' költeményes Királynak *Evandernek* idejében itt egy szent liget 's abban egy bizonyos argusnak sírja volt, a' ki az említett Királynak jövevény ismerősse lévén, annak élete után leselkedvén, *Hercules'* segítségével megölettetett. Ezen regére czéloznak az *Aeneis* 8-dik könyvének 345 és 346-dik versei:

Nec non et Sacri monstrat (Evander) nemus Argileti,
Testaturque locum, et lethum docet hospitii Argi.

XX.

71) Ezen hely az által lesz egészen esmeretessé, ha meggondoljuk, hogy Cicero midőn Atticusnak olly igen szí-

vére kötötte: „*effice ut ab omnibus et laudemur et amemur*“ abban a' vélekedésben volt, hogy Atticus Quintus Ciceróval, mint sógorával a' Provinciába *legatus*képen el fog menni, a' mint Quintus kívánta, 's Atticus eleintén ajánlást is tett Á'sia Provinciának, melly a' sors által Quintusnak jutott Praetorságában legnevezetesebb, leggazdagabb, 's legtöbb városai görög coloniákból állottak, mellyek a' görög-nyelvet, erkölceit, vallását, mesterségeit és tudományait magokkal együtt az ezen Provinciához tartozó városokba elvitték. Az *omnibus*-on tehát tulajdonképen az a'siai görögöket kell érteni, a' kik közzül attól félt, sok ellenségei lehetnének, 's azért, hogy ő a' romai lovagokat (a' kik Á'siában a' vámosokat és köztársaságnak egyébb jó jövedelmeit arendában bírták, 's a' kikkel a' görög kereskedők 's egyéb birtokosok gyakran öszve veszték, csak nem mindig egyenetlenségben éltek,) minden alkalmatossággal védelmezte, mert azoknak a' Senatussal való egyetértésüket, a' köztársaság' boldogságára nézve felette fontosnak tartotta.

XXI.

72) *Quum ille ad conciones confugisset* — Concio, egy régi nyelvtanítónak, *Festus*nak magyarázatja szerint annyit tesz, mint *conventus coetus populi ad oratorem audiendum, non tamen quilibet sed is, qui a Magistratu vel Sacerdote publico per praeconem convocatur*. De az utolsó eset itt nem találhat helyet, mert *Clodius* még akkor nem viselt olyan tisztséget, a' melly neki just adhatott volna a' népnek *praeco* által való öszve hívására. Ugy kell tehát érteni a' mint fordítottuk. *Clodius* tudniillik minden alkalmatossággal beszédet tartott, a' hol történetbül a' piaczon egynehány ember együtt volt; vagy követői által, szántszándékkal is buzdította a' népséget az efféle öszve tódulásokra, minthogy *Piso* Consulnak és egyéb hatalmas embereknek pártfogásokban bizván, mindent megengedett magának.

73) Hogy Cicerónak ezen itt tréfásan előadott ütközetei a' Senatusban történtek légyen, az úgy látszik; az egész levél' folyamatjából ki lehet hozni.

74) Itt Quintus Metellusról van a' szó, a' ki 644-dikben Consul volt, 's a' *Numidiai* Királyon Jugurthán vett győze-

delmeiről *Numidicusnak* neveztetett. Ez egy volt a' maga idejebeli legnagyobb és legfedhetetlenebb emberek közzül. Az az Anekdota, mellyről itt Cicero emlékezik, akkor történt, mikor Metellus esküdtellenségének, Marcusnak követője által azzal vádoltatott, hogy az ország' pénzével hűségtelesen bánt; a' közvélekedés, oly bizonyosnak tartotta Metellus' ártatlanságát, hogy birái azon számadását, mellyet írásban eleikbe adott, megvi'sgálni, vagy csak vi'sgálásképpen bele tekinteni vétéknek tartották; hanem a'nélkül, hogy bele néztek volna, kézről-kézre adták. Lásd Cicero in Orat. pro Cornel. Balbo C. 5.

75) A' kapasson nem mást ért Cicero, hanem a' gazdag Crassust, ha szintén a' magyarázók mindenféle különböző vélekedésekre vetemedtek is. *Crassus*, a' mint tudva vagy, szerfelett való gazdagságának az által vetette-meg fundamentomát, hogy *Sulla Dictator* által *proscribáltattaknak* kótyavetyére bocsátott jöszágainak nagy részét igen olcsón megvette. *Nannejus*ról ugyan csupán *Quintus Ciceronak* de *petitione Consulatus* titulusa kis munkájában vagyon emlékezet, *) de a' melly itt kevés világot ad, azonban a' kis helynek öszve hasonlításából alkalmasint ki lehet hozni, hogy *Sulla* által *proscribáltattak* között egy vagy több *Nannejusoknak* vagy *Nanniusoknak* is kellett lenni, a' kiknek vétkök csupán nagy gazdagságokban állott. Talán többen is kívánták a' kótya-vetye' alkalmatosságával ezen szerencsétleneknek jöszágait magok között megosztani, 's az ilyenek minthogy talán valamelly olyan környülállások adtak elő magokat, mellyek a' dolgot különösen rúttá és gyűlölséggé tették, csúf névvel neveztethettek *Nonnejanusoknak*. A' *Nonnejusok*' jöszágainak vevői közé tartozott *Crassus* is, 's ha az elébbeni vélekedést feltesszük, könnyű általlatni, miért nevezi őt Cicero *ex Nannejanis illum*. Egyébaránt megkell vallani, hogy Cicero midőn itt ugyan azon *Crassusról* ilyen hangon szól, a' kiről kevés napokkal elébb *Atticusnak* azt írta: „hic dies me valde *Crasso* adjunxit,“ vagy igen háláadatlan volt, vagy eme' szókat csak ironice értette; minthogy tudniillik azon magasztalásokat, mellyeket *Crassus* reá árasztott: (ő a' ki azt jól esmérte) szívből származottaknak nem tarthatta.

*) Hihető: hogy *Nannius* és *Nannejus* ugyan azon egy nevet tiszteli, 's a' különbség csak a' leíróktul származott.

Miért fogta légyen Crassus, mind a' mellett is, hogy köztársaságnak egyik legnevezetesebb feje volt, Clodiusnak olly buzgón pártját? az a' következendő okokból kitettszik:

1. Clodius egyik legrégibb romai familiából származott és sok fő házakkal atyafiságban volt.

2. Crassus, a' mint Salustius Catilinájában mondja: a' legveszedelmesebb 's legerkölcstelenebb embereket mindenkor védelmezte, mivel

3. A' legfőbb hatalmat vagy magájévá tenni, vagy legfellyebb is csak Pompejussal és Caesárral megosztani szándékozván, szükségesnek tartotta a' köztársaságot, 's különösen az ország' közép pontját Romát; a' mennyire lehetett, szüntelen zenebonás mozgásban tartani.

76) Azon csípős és szúrós beszédeknek, melyek a' Senatusnak Clodius felszabadulása után első ülésében mondatnak, itten előadott próbái szükségesképpen csudálkozásra indítják az olvasót. Efféle öszveszóllalkozások, a' mi erkölcsünk szerint inkább illenének akármelly betyárhoz, mint egy ollyan Consularishoz, a' millyen Cicero volt, és egy ollyan felséges gyűlés' eleibe, a' millyennek a' romai Senatus gondolnunk kell. Csaknem még inkább lehet bámulni azon, ha látjuk, miképpen kérkedik Cicero azzal, hogy egy olly semmire kellő pajkos ifjut mint Clodius, pajkos elmésséggel és csufolodással felül tudott haladni. Legnagyobb mértékre kell bámulásunknak lépni, ha látjuk, miképpen felejt el méltóságát ezen nagy ember annyira, hogy még illetlen csufolódásokhoz, sőt Metellusnak a' maga barátjának feleségére való mocskos czélozásokhoz is folyamodik, csak hogy egy ollyan vetélkedőt, a' kinek a' szemtelenségben kevés volt párja, meggyőzhesse. De Ciceronak, a' maga szerencsétlenségére, az volt egyik gyöngesége, hogy egyszer'smind a' maga idejebeliak között a' legelmésebbnek, 's legtréfásabbnak is akart tartatni. Valóban Lucianuson kívül nehezen is van valaki, a' ki e' részben vele megmérkőzhetnék, 's levelei, kivált azok, melyeket Atticushoz írt, szembetünő jeleit mutatják, melly természetévé vált légyen néki a' tréfáló hang, és az ironiának egy bizonyos neme, melly a' tréfa és valóság között szántszándékkal közép úton jár; 's ugyan ez teszi ezen leveleket még kedvesebbé, mint a' millyenek a' benne foglalt dolgokra nézve külömben is volnának. Hogy egyébaránt egy ollyan ember, a'

ki tréfás és a' csúfolódás' talentomát oly nagy mértékben birta, 's a' ki azzal sokszor még a' törvényszék előtt tartott beszédjeiben is jó foganattal élt, néha néha, kivált mikor olyan emberrel volt dolga, mint Clodius, olyan tréfákat és vagdalkozásokat is ejthetett, mellyek az ocsmánysághoz is közelítettek, azt inkább okozták az akkor uralkodó erkölcsök mint a' maga ízeveszetsége, — 's olyan emberi gyarlóságok közzé kell azt számlálni, mellyeket ha illendő kiméllyel ítélünk, a' legnagyobb embereknek legkönnyebben megbocsáthatunk.

77) *Bajae*, mellyet kellemes fekvéseért 's meleg ferdőiért a' gazdag 's csélcsep romai férfiak 's asszonyok igen sűrűen meglátogattak, ekkor az ott uralkodó erkölcsi zabolátlanságra nézve olly rossz hírbe keveredett, hogy a' becsületesebb embereknek kissebbségekre vált, ha csak látták is *Bajae*' vidékét.

Opertum, annak a' vastag kárpitokkal bé vont helynek neve volt, a' hol a' *Bona Dea* mysteriumai tartattak. Cicero-nak ezen felelete falsum, vagy más olvasás szerint salsum! sed tamen quid hoc? simile est quasi dicas in operto fuisse, kettős értelembé vétethetik. Vagy azt akarhatja mondani, szintnygi nem hiszik, hogy *Bajae*-ban voltam volna, mintha azzal vádolnál, hogy a' *Bona Dea* kárpitjain belül találtattam volna. Vagy pedig ezt teheti: ha szintén *Bajae*-ban lettem volna is, több volna é az, mintha a' *Bona Dea* kárpitjai megett lappangtam volna. Valasszák az olvasók a' mellyiket akarják, a' felelet mind a' két esetben egyeránt csipős.

78) Ezen helyeket azoknak, a' kik elrejtett értelmeket el nem tudják találni, nem egy könnyen lehet értelmesekké tenni, ha a' nálunk szokásban lévő szemérmetességnek törvényeit meg nem akarjuk sérteni. A' kevély 's az *Arpinum* kis várossából származó novus homo-ra megvetve tekintő *Patricius*-nak ezen büszke kérdését: quid homini *Arpinati* cum aquis calidis? a' franczia fordító *Mongault* igen jól magyarázta: il appartient bien à un rustaud d' *Arpinum* d'aller à les bains; 's *Cicero*' felelete is: narra patrono tuo, qui *arpinates* aquas concupivit, nosti enim marinas — hasonlóképpen valamennyire világossá lessz ugyan azon *Mongault*-nak szabad fordítása által: je ne rapporte rien à la soeur, qui se seroit bien accommodée de ce rustaud, comme les Pirates, qui vous prirent s'accommoderent de vous. Hogy ezen szók alatt *patruo tuo* Clo-

dius' nénnye Clodia értettetik, a' ki tőle kitelhetőkép-
pen igye-
kezett a' birákat testvére részére hajtani, az nem szenved
kétséget; valamint az sem, hogy Cicero itt azon mesterkedé-
sekre czéloz, mellyekkel Clodia Cicerot, a' feleségétől Teren-
tiától való elválásra 's az ő vele való házassági öszvekelésre
birni igyekezett. Ezen utóbbi környülállásra czéloznak tehát
ezen szók: aquae Arpinates, valamint ez a' szó: marinae, egy
Romában szárnyaló közhirre; melly szerint Clodius, midőn
Á'siában Lucullus alatt szolgált, a' Cilicizai tengeri tolvajoktól
elfogattatott, 's kénytelen volt kezekből az által kiszabadulni,
hogy magát általok meghagyta fertőztetui. Mire való volt lé-
gyen a' víz az olyan alkalmatosságoknál, mellyekről Cice-
ró itt szóll; azt Ovidiusnak következő versei elegendőkép-
pen megfejtik:

Neve suae possent intactam scire puellae,

Dedecus hoc sumpta dissimulavit aqua.

Ovid. Amor. III. Eleg. 7.

79) Clodius, midőn Cicerót a' Romában olly igen gyü-
lölséges Király (Rex) névvel nevezi, csak azt ujítja meg a'
mit a' Cicero által védelmeztetett Publius Sullának vádolója
egy esztendővel az előtt cselekedett, midőn azt vetette sze-
mére, hogy Romában mint Király és Tyrannus uralkodni akar,
's minthogy magának mindent megenged, az egyenlő vétke-
sek között tetszése szerint némelleyeket kárhóztat, másokat
szabadon bocsát 's a' t. Torquatus a' többek között azt mon-
dotta: hogy Romában hajdan két idegen Királyok voltak,
Numa és Tarquinius Priscus; Cicero most a' harmadik, 's ő
nem szándékozik ezen királyságát megszenvedni. Cicero jónak
találta Torquatusnak nyomos és fundamentomos feleletet ad-
ni, de Clodiust eszében sem volt ennyire becsülni. Egy szó-
beli játékkal felelt néki, mellyre az a' környülállás adott al-
kalmatosságot, hogy Romában egyik legnevezetesebb familiá-
nak Rex volt vezetéke neve. Quintus Marcius Rex Clodius' má-
sodik testvér nénnyének férje, ugy látszik, kevéssel ez előtt
holt meg, a' nélkül hogy ezen sógorárul testamentomában meg-
emlékezett volna, a' mint a' Romaiaknál, az elmellőztetettnek
méltatlanságára mutatott, 's nagy kissebbségnek tartatott.

80) Nem hiszem hogy Cicero ezen szók alatt sordes
és fex urbis a' köznépek alját jelentené, a' mint némelley
magyarázók gondolják, hanem a' Romai nemességnek rossz

gondolkozásu és megromlott részét; minden a' mi következik, különösen ezen kifejezések „missus est sanguis invidae sine dolore“ ezen vélekedésemet erősítik.

81) Illa concionalis hirudo aerarii misera ac jejuna plebecula — itt Cicero a' köznépnek legalsó, 's legszegényebb részét elég világosan megbillegezi, 's ebből is kitetszik, hogy a' sordes és fex urbis, a' népnek más részét jelentette. Szó-rul-szóra fordítani itt is lehetetlen volt, valamint sok más helyeken.

82) Ezen Aulus' fija, a' nem sokára azután Consullá választatott Lucius Afranius, egy minden nemes származás és személyes érdem nélkül való ember, a' ki csak az által lett nyertes, hogy Pompejus' Legatussa lévén, mindenben kész volt azt tenni, a' mit Pompejus' kívánt. Pompejus igen szükségesnek tartotta egy ily tőle függő, 's néki kedveskedő Consulra szert tenni, kivált a' 693-dik esztendőben; hogy annak segítségével, minden rendeléseket, melyeket mint fő-vezér a' Mithridatesnek való háborunak elvégzése után Ásiában és az ujonnan elfoglalt tartományokban tett, Lucullus ellenkező felekezetének ellenére a' néppel megerősíthessen. Hogy ebben megcsalatozott legyen, azt utóbb meg fogjuk látni. Cicero Afraniust csúfolódva nevezi Aulus fijának, minthogy Aulus egészen esméretlen ember volt, 's következésképpen fiara semmi fényt nem hagyhatott.

83) Minthogy Cicero a' szókkal-játszásnak nagy barátja volt, könnyen meglehet, hogy Doterionis histrionis similis kell olvasni, 's Cicero ezen szónak Doterion (mellynek magyarul az Ádám név alkalmasint megfelel) származására célzó, a' melly nevet a' mint némelly régi magyarázók mondják, egy Komediás viselt.

84) Ugy látszik, hogy a' Senatusban a' jobb gondolkozásnak, a' kik Pompejus' nagyravágyását 's nagy hatalmát hideg vérrel nem nézhették, Lucullus' barátjaival egyesítették magokat, hogy Afranius' választását megakadályoztathassák. E' végre Aufidius Lurco Tribunussal egy új törvényt hoztak, melynek célja az volt, hogy a' legfőbb tisztségekre való választásban a' pénzrel való megvesztegettetés nehezebbé és veszedelmesebbé tétessék, mint akarmikor az előtt tétetett volt. Hogy ezen törvény annál bizonyosabban megerősíthessék, a' Senatus feloldozta Lurco Tribunust két régibb tör-

vények alól, melyekről az olvasóknak elég annyit tudni, hogy azok szerint az ellenkező felekezet, a' népnek azon gyűlését, melyben Lurco a' maga törvényét megakarta erősíttetni, eloszlathatta volna. Ezen szókat: qui Magistratum simul cum lege Aelia iniit, melyeket Wieland érthetetleneknek tart, így kell Ernestivel olvasni: qui Magistratum simul iniit, solutus est lege Aelia et Tufia, 's azt teszik: mihelyt a' magistratusban lépett 's a' t.

Ezen szókkal claudus homo 's a' t. Cicero tréfásan jelenti Lurconak az Aelius törvénye alól lett felszabadításának annál bizonyosabb voltát, minthogy sántalétére merészelt törvényt közleni a' néppel, holott Aelius' törvénye szerint azt nem tehetne volna. Mert Aelius' törvényének egyik czikkelye ez volt, ut auspicato omnia fierent in comitiis. A' sántákkal öszvetalálkozás pedig rossz jelenségnek tartatott.

85) „Sed heus tu, videsne consulatum nostrum, si hic (Afranius) factus erit, fabam mimum futurum?“ Ez a' hely, 's különösen ez a' két szó fabam mimum a' magyarázóknak szörnyű sok kínt okozott. Alig szenvedhet kétséget, hogy ezek helyett úgy ne kellene olvasni, a' mint Schütz mondja: fabulam mimum futurum.

86) Chilius és Archia, két akkori Görög költők voltak. Az első úgy látszik egy ideig Cicero' hazánál lakott, a' másik (a' ki mellett Cicero ugyan azon esztendőben, melyben ezen levél íratott, a' még most is meglévő, 's a' költőnek nagy dicsősségére való védelmező beszédét tartotta) Romában a' legelső házaknál, különösen Lucillusnál nagy kedvességet talált. Ez a' Lucius és Marcus Lucillus két testvérekről egy vitézi költeményt írt, 's most (a' mint Cicero tréfával elegyes valósággal gyanítja) a' Matellusoknak, Celernek és Neposnak tiszteletekre egy hasonló munkát szándékozott készíteni. Ezen gyanított költemény az, melyet Cicero a' Caecilius névvel játszván, szokott tréfas elméssége szerint Caecilianának nevez. Caecilius volt tudniillik a' Metellusoknak nemzetségi nevek, és Statius Caecilius Roma városának hatodik századjában egyik legkedvesebb Komédia író volt. Fabula Caecilianae tulajdonképpen annyit tesz, mint Caecilius' Komédiája; de Cicero itt a' Caeciliusokra iratandó költeményt nevezi így; azért tréfálódik, 's részszerint csú-

folódik így: mivel irígyllette, hogy Archias a' Metellusoknak ő felette elsőséget tulajdonított.

XXII.

87) Könnyű eltalálni, kivált ha az első levélnek egy ide tartozó helyét, eszünkbe juttatjuk, hogy Cicero itt nagy kíméléssel Atticus' testvérét Pomponéat, Quintus' feleségét okozza, 's annak tulajdonítja a' két sógorok között való visszavonásnak nevedését. A' Romaiaknál úgy látszik, szokás volt, mikor kedvetlen alkalmatosságokkal igen közlől való rokonokrul szóllottak, ezen meghatározatlan szókkal: az enyimek, a' tieid, és a' többes számmal élni; ha szintén egy személyek értetődnek is. Az enyimek, és a' tieid, nem egyebet mondanak tehát itt; hanem testvérem és testvér hugod.

88) A' Senatus tőle kételkedőképpen igyekezett Clodius' dolgában a' birak megvesztegettetését akadályoztatni; sokan közzűlők még is meghagyták magokat vesztegetni; Cicero Clodius' felszabadítása után a' Senatus első gyűlésében ezen történet ellen hevesen buzgott, 's most midőn a' Senatus kötelességéhez, 's méltóságához képest a' megvesztegettetett birak ellen (a' kik között a' mint látszik, legtöbben a' lovagok' rendéből voltak) szoros megvi'sgálást rendelt, nem általja azt azért megpirongatni, hogy kötelessége' útján, a' lovagok' rendének neheztelését magára vonta; sőt úgy látszik kérkedik is abban, hogy ő ezen rendnek, ámbár in causa non verecunda, igen buzgón és nyomosan pártját fogta. Mit kell ilyen vallástétel után Cicero' erkölcsi tulajdonságairól ítélnünk? — Ha illendő kíméléssel akarunk kitérni, 's ha őt a' Stoa bölcseihez nem akarjuk mérni, nem egyebet; hanem hogy néki, mintegy olyan polgári tisztviselőnek, a' ki a' köztársaság' javát kívánta egy olyan időben, mellyben az erkölcsök' romlottsága olly nagy 's gyógyíthatatlan volt, vagy egészen vissza kellett magát a' közönséges foglalatosságoktól vonni, vagy magát arra tükélleni, hogy a' kötelességek' öszveütközésének eseteiben mindenkor azt válassza, a' mi meggyőződése szerint, a' közjóra nézve a' kisebbik rossz volt. A' fedhetetlenség Cicero' politicai körülállásai között, csak a' legfőbb czélnak állhatatos keresésében állott: az esz-

közök' választásában, ha a' czélt elvéttetni nem akarta, csupán a' politikai okosságtól kellett tanácsot kérdenie. Cicerót rendkívül való talentoma, dicsősség' kívánása, első ifjuságától fogva a' köztársaság' emberévé tette. Ő Pompejus, Caesar, Crassus nem lehetett, ha szintén akart volna is. Nagyra vágyására nézve egyik sem volt alább való: ő is valamint ezen három, az első ember akart lenni az országban. De melly sokkal jobban kedveztek amazoknak a' körülállások; mint egy Arpinumi embernek, a' ki minden ősök, hatalmas rokonságok, katonai talentomok, nagy gazdagság nélkül azt a' merész szándékot tette fel magában, hogy velek a' világ bíró Romában a' legelső helyért vetélkedjék. Mindenné, a' mire vágyódott, maga által kellett lennie. Ritka elmebeli tehetségek, mellyeket az orátori talentomnak szüntelen gyakorlása, a' legnagyobb grádicsra emelt, hamar megkülömböztették őt polgártársai között. Azon érdemek, mellyeket az által szerzett, 's mellyekkel minden rendű 's felekezeti embereket magának lekötelezett, vagy mihelyt akart lekötelezhetett, megnyerték néki a' nép' kedvét, 's öszvekapcsolták őt az Optimateseknek nagy részével; az ország' tisztségeiben mutatott okos, példás, és fedhetetlen magaviselete közönséges tiszteletet, 's a' jó gondolkozásnak között határ nélkül való bizodalmat szerzett néki. Végre Consulsága olyan magasságra emelte őt, 's olyan fénnel ruházta fel, a' millyennel még egy romai sem dicsekedhetett. Ezen időtől fogva kötelességének tartotta a' köztársaság' kormányát kezéből le nem tenni, 's arra az esetre is, ha csalárdsággal vagy hatalommal tőle elvétetnék, ismét mennél előbb vissza venné. Végre a' Senatus előtt való tekintetének fenntartása annál szükségesebb volt, minthogy a' nép előtt való kedvességet már különben is tökéletes mértékben birta. Da ezen gyámol is minthogy a' Senatus' tekintete naponkint gyöngébb, 's erőtlenebb lett, támasz nélkül szűkölködött; 's ilyen támaszt kívánt Cicero mind a' Senatusnak, mind magának az által szerezní, hogy Consulságában a' lovagok' rendjét a' Senatussal mennél szorossabban öszve kapcsolta, a' közöttök való egyetértésnek fontos és szükséges voltát minden alkalmatossággal sürgette, 's a' lovagok' rendjét minden kitelhető módon hasznos szolgálatok által magának lekötelezte. Ezekből megmagyarázhatjuk, miért neheztelt a' Senatusra azon

végzéséért, mely a' lovagoknak olly sajnosan esett, 's miért fogta még akkor is pártjokat, midőn kérésök' törvénytelen volt; 's egyszer'smind azt is láthatjuk, hogy nem ellenkezett magával ezen cselekedetében, ugy a' mint első tekintetre látszik; hanem most is csak azt tette, a' mit a' köztársaság megtartására szükségesnek ítelt.

89) Ugyan az a' Lucius Luccejus, a' kinek Atticus ellen való nehezteléséről feljebb egynehány levelekben szó volt, a' Consulságot azért reménylette; mert Caesárral, ollyan egyezésre lépett, mely szerint azt ígérték kölcsönösen egymásnak, hogy Luccejus a' ki igen gazdag, de a' nép előtt alkalmasint esméretlen volt, a' választó Centuriaknak a' maga és Caesar' nevében ajánlott summákat kifizetteti; Caesar ellenben őt a' nép előtt való kedvességével mindenképpen elő segítti. De az Optimatesek, a' kik Caesárt abban az esetben, ha egészen tőle függő Collégaja lenne, igen veszedelmesnek tartottak, Calpurnius Bibulust, a' ki igen buzgó hazafinak 's Caesar' ellenkezőjének esmértetett, arra birták, hogy ő is szintén annyit ígért a' Centuriaknak, 's az a' végre megkívántató summát magok között öszveszedték, a' mit annyival bátrabban cselekedtek, minthogy maga Cato is azt mondta: hogy a' jelenvaló esetben a' köztársaság' java, mint legfőbb törvény megengedi a' megvesztegetés ellen hozott törvénytől való eltávozást. A' nép tehát mind a' két felekezeztől kapott pénzt; Luccejus kimaradott, 's Bibulus lett Caesárral a' 694-dik esztendőre Consullá. L. Sueton. in Julio Caesare C. 19.

XXIII.

90) Az eredeti textusban itt e' van: „Metellus non homo, sed littus atque aer et solitudo mera.“ Mit tész ez? Miképen jó Metellus, midőn a' lelkibarátokról van szó, Cicero' testvére és Atticus közzé. Akármennyit törték is a' magyarázók ezen helyen fejöket, legjobb megvallani, hogy ez a' hely még eddig orvosolhatatlan. Schütz, de csak a' maga fejből, illyen javítást tanácsol: et illius nunc domus est, littus, atque aer et solitudo mera; a' mely olvasás szerint, azt kellene feltenni, hogy a' mei et illius a' leírók által Metellussá a' nunc domus pedig azon homová vált volna.

91) Megesik néha (a' mint egy olyan sok foglalatosságokkal, gondokkal 's bajokkal megterhelt emberen a' millyen Cicero volt, csudálni nem lehet) hogy Cicero elfelejti a' mit kevással ez előtt írt. Az olvasó úgy fogja találni, hogy itt is az történt, ha ezen helyet azzal öszve hasonlítja, a' mellyhez a' 63-dik jegyzés tartozik.

92) Az az Anecdota, mellyre itt Cicero' tréfája czéloz kevésbé esmérletes, mintsem hogy véle ezen helynek homályosságát megvilágosítani lehetne. Mert nem lehet elegendőképpen általlatni, miért nem történhetett meg a' Juventa Istenasszonynak számára az esztendő' kezdetén tartatni szokott aldozás, csupán azon okbul, minthogy Mummius Marcus Lucullusnak feleségét a' maga mysteriumiba (in suis sacris scilicet pygiacis) avatta bé. A' régi Parisnak az ujjal t. i. Mummiussal való öszve hasonlításának elmésségét az teszi szembetünőbbé, hogy Mummius a' mint Plutarchus Lucullus' életében írja, Tribunus korában igen tüzesen ellene szegezte magát Lucullus triumphipompájának, 's Agamemnon alatt, Lucullus értették.

93) Mind a' mellett is, hogy a' megvesztegetés ellen sok törvények hozattattak, igen szokássá vált az, hogy a' főbb tisztségnek candidátusai választások előtt a' Curiák és Centuriák között pénzt osztogattattak ki, 's efféle adakozások által ajánlottak magokat. Azok, a' kik a' kiosztogatást magokra valálták, ugyan azért divisoroknak neveztettek, de a' közvélekedés ezen nevet még is kissebbség és gyalázat czímérének, vagy csuf névnek tartotta. Midőn tehát Cicero Herennius Tribunusról azt mondja, hogy egy divisor' fija volt, nem nagy dicséretet ruház rája.

94) Ha valamelly Patricius, törvényes módon akart valamely Plebejus nemzetségbe felvétetni) a' mi csak úgy eshetett meg, ha valamely Plebejust adoptáltak; tehát a' Consulnak a' dolgot a' Senatus' tudtával és megegyezésével a' Curiata comitiákban a' nép eleibe kellett terjeszteni, 's következésképpen Curiánkint kellett volna a' népnek voksolni. Minthogy nem volt titok, miért akar Clodius a' Patriciusok közül kilépni, 's minthogy Clodius előre láthatta, hogy a' Senatusnak véle ellenkező része, ha meg nem akadályozhatná is a' dolognak a' Curiák' eleibe való terjesztését, legalább ezekben győzedelmes fogna lenni, módot talált abban, hogy

Herennius tribunussal ezen dolgot a' nép' eleibe az ugy nevezett comitia tributakban adatta, melyekben nem csak többet tehetett a' köz-nép, hanem minden esetre zendülés által is könnyebb volt, ha ugy kívántatott volna valamit próbálni.

95) Itten e' helyett „*Sed imminuit auctoritatem suam, quod habet dieis causa promulgatum, illud idem de Clodio* etc. mindenképen tanácsosabb *Ernestivel* így olvasni: „*quod habere dieis causam* etc. h. e. Metellus dicit, legem illam de *Clodio* rationem saltem probabilem habere.“

96) Ezen Agrarius' törvényről a' következő levélben bővebben lesz szó.

XXIV.

97) Miolta a' Gallusok háromszázhatvanharmadik esztendőben Roma' városát elfoglalták 's lerontották, semmitől sem féltek a' Romaiak olly igen, mint a' Gallusokkal való haburutól; 's jöllehet utóbb az Alpeseken innen és tul fekvő Gallianak nagy részét magok alá vetették, még is kitetszik ezen levélből, hogy már az első zenebonak is, melyek hatszázkilenczvenkettődikben a' *Helvetziaiak*, *Sequanusok* és *Aedusok* között támadtak, 's melyeknek bővebb környülállásai előttünk esméretlenek, nagy félelmet okoztak Romában, 's a' Senatust azon rendelés-tételekre birtak, melyekről Cicero itten emlékezik.

98) „*Quid enim ego aliorum in me ἐπιφωνήματα expectem, quum haec domi nascentur?* Mit akart légyen Cicero ezen szókkal mondani, abban a' magyarázók nem egyeznek-meg. — Talán, midőn Atticusnak a' dolog' folyamatját leírja, eszébe jutott, melly buzgón serkentette légyen ezt egyik elébbeni levelében, hogy az a'siabéli Görögök között mennél többet beszéljen dicséretére. — Talán csupán azon megtiszteltetések voltak elméjében, melyekben Galliában részesült volna, ha a' követséget felvállalta volna. Ezen két dolgok közzül valamelyikre czélozván ezt mondja szokott tréfás módjával: miért várakoznám a' külföld' megtisztelésére, holott itthon illy nagy mértékben magasztaltatom! Ehez képest ezen hely sokkal jobb értelmet ad, ha *aliorum* helyett *alienorum* olvastatik, a' mint *Malaspina* akarja.

99) Az az ujonnan hozatandó törvény, mellyről Cicero itt bővebben szóll, azon földeket illetve, melyeket Pom-

pejus azoknak a' Veteranusoknak jutalmúl ígért, a' kik a' *Pontus'* és *Armenia'* királyjain való triumphálásra segítettek. Nem volt titok, hogy ezen Rogatio tulajdonképpen Pompejustól származott, 's az egészen ettől függő *Tribunus Lucius Flavius* csak eszköz gyanánt szolgál azon Rogatiónak a' nép' eleibe való terjesztése végett. Mit értett légyen Cicero, midőn azt mondotta, hogy ezen Rogatió semmi sincs popularis, kivéren annak szerzőjét (tudniillik Pompejust, a' ki eddig mindenkor bálványja volt a' népnek) az homályosnak látszik lenni; de világossá lessz, ha azon törvénynek Cicero által javasolt módosítását figyelmesen megolvassuk.

100) Ille alter (Afranius) ita nihil est, ut plane quid emerit nesciat — az az: még a' Consulságot sem tudja hasznára fordítani, jöllehet azt drága áron vásárlottameg.

101) Megjegyzést érdemel, melly kevesé gondolta Cicero ekkor, mikor Clodiusnak a' Patriciusok' közzül kilépéséről, mint valami csekélysegről szóllott, hogy valaha ez a' dolog reája nézve oly veszedelmes következtetéseket húzzon maga után, a' millyeneket húzott.

102) „Beatos homines (hos piscinarios dico amicos tuos). Ezen piscinariusok alatt *Lucullus*, *Hortensius*, *Marcus Philippus* és egynehány más első rangu 's gazdagságu Consulársok értetődnek, a' kik rész-szerint mulatságokra, rész-szerint hogy az esztendőnek minden részeiben mindenféle ritka 's jó ízű halakkal vendégeskedhessenek, nagy halas-tókat tartottak; rész-szerint Roma' szomszédságában, rész-szerint Bajae' vidékén, 's egymással igaz Sybariták' módjára vetélkedtek, melyik tud legnagyobb, legkövérebb 's legjobb ízű halakat nevelni. Minthogy ezek a' Senatusnak jobb gondolkozásu felekeztetéhez tartoztak, annyival inkább rossz néven veszi Cicero, hogy az efféle mulatságok által a' köztársaság' java iránt meghidegedtek, legalább olyan lágy melegséget mutattak, melly egy felül fő-rangjokhoz, 's méltóságokhoz nem illet, másfelől pedig az országra nézve könnyen káros lehetett, sőt következtetéseiben szükségesséppen káros is volt. Ezeknek vetette az előbbeni levélben is szemökre, hogy miattok az egész köztársaság elveszhetnék, 's azzal nem is törődnének, csak halas-tójik maradnának-meg.

103) Kétség kívül ugyan azon dologrul van itt szó, mellyről már a' 18-dik levélben emlékezet volt.

104) *Pedariusoknak* azok a' Senatorok neveztettek, a' kik még *sella curulissal* öszve-köttetett tisztségeket nem viseltek, 's minthogy rendszerint a' szóban forgó dolog eránt értelmekeket szóval ki nem nyilatkoztatták, az elő-ülőnek vélekedésével való megegyezéseket az által jelentették-ki, hogy felkeltek, 's annak melléje állottak, 's ezt teszi *pedibus in sententiam ire*. *Pedáriusoknak* neveztettek tehát, mivel ugy szólván, lábaikkal voksoltak.

105) Mikor valamelly *Senatus Consultum* — az az: valamelly dolog eránt a' Senátusban a' többség' voksa által megerősített végzés írásba tétetett, vagy a' mint mondani szoktuk *improtocolláltatott*, hogy ennek nagyobb hitele lehessen, szükséges volt egynehány első rangu Senatoroknak jelen lenni, 's ezeknek nevei a' végzés alá íratlak, ezen szóllás formájával: *Scribendo adfuerunt*.

106) Minthogy az a' dolog, mellyről a' Senatusnak ezen rendelésében tulajdonképpen szó volt, előttünk esméretlen: a' legjobb magyarázók sem adhatnak ezen helynek világosítására egyebet, hanem csak pusztá gyaníttásokat. A' rendelés, ugy látszik, valamelly olyan dolgot illetett, a' melly a' romai hatalom alatt álló szabad Görög provinciák' lakosai és a' köztársaság' árendás vámosai között peres volt. A' Romaiak külömbséget tettek a' szabad és szövetséges városok között, jöllehet mind a' két rendbélieknek meg-engedték, hogy saját törvényyeik szerint kormányoztathassák magokat: az első rendbéliek *civitates liberae*, semmi adót sem fizettek a' romai köz-társaság' kincstárjában; a' második rendbéliek ellenben (*foederatae*) tartoztak fizetni. A' Sycionbeliek hihető a' szabadok közzé számláltattak, 's ezen jussok mellett tagadtákmeg Atticustól azt a' summát, a' mit rajtok követelt. Ezen környűllásból kitetszik, hogy követelése nem oly summákat illetett, mellyeket nélkl kölcsön adott; mert ezen esetben a' Sycionbélieknek semmit sem használt volna a' közönséges adózás alól felszabadítások. Ha tehát Atticus (a' mint Cornelius Nepos írja) a' köztársaságnak jövedelmei' árendálásában soha sem avatkozott, alig lehetne egyebet gondolni, hanem hogy valamelly *Publicanusok*, a' kiknek pénzt kölcsönözött volt, őt a' vissza-fizetés eránt a' Sycionbéliekhez utasították; 's ekkor is felkellene tenni, hogy bizonytalan volt, ha vallyon a' Sycionbéliek tartoztak é a' *Publicanusok*'

számára adózni, vagy nem? A' Sycionbéliek azt állították, hogy nem tartoznak, 's állításokat a' Senatus' azon végzésinek, mellyről itt szó van, béfejezésére fundáltak, melly a' mit Cicero mondja, ok-nélkül toldatott azon végzéshez, 's mellyért leginkább *Serviliust*, Catónak rokonát és követjét okozza. Az egész hely azt látszik mutatni, hogy Atticus azon való csudálkozását jelentette, miért nem akadályoztatta Cicero azon reája nézve oly káros végzést, sőt miért erősítette-meg alul-íráásával. Cicero úgy mentegeti magát, mintha is maga megesmérte volna, hogy hibázott. Leghihetőbb, hogy Cicero, a' kinek feje egészen más gondolatokkal volt tele, mikor az említett végzés tétetett Atticusról, 's annak a' Sycionbélieken való keresetéről egészen el felejtkezett, 's az egész dolgot, mint valamelly csekélységet a' vokok' többségére bízta.

107) Meg kell vallani, hogy nem könnyen lehet erősebben és mélyebb érzéssel valamit maga felől mondani, mint a' mit Cicero itt mond: — 's jusson eszünkbe ez a' hely utóbb, midőn számkivettetésében a' csaknem megmagyarázhatatlan kétségbe esést, melly minden akkor írt leveleiből ki-tetszik, azzal fogja menteni, hogy senki sem képzelheti, melly magasról esett ő le.

XXV.

108) „Eam, quam mihi dicis obtigisse *σπαρταν* Atticus ezen szóval élhetett Ciceróhoz írt levelében, ezen görög példabeszédre czélozván *σπαρταν ελαξεν ταυτην κοσμε*, az az: Sparta lett Hazád, válj dicsősségére.

109) A' lex *cintia*, melly ötszáznegyvenkilenczedikben hoztatott egy bizonyos Marcus Cinti's Tribunus által, 's 693-dikban már alkalmasint feledékenységbe ment, megtiltotta, hogy a' szó-szóllók a' törvényszék előtt tartandó akár védelmező, akár vádoló beszédért ajándékokat ne vegyenek, vagy inkább, hogy a' törvényszék előtt védelmezésre, vagy vádolásra ajándékokért ne szegődjenek; mert ez látszik tulajdonképpen értelme lenni azon törvénynek, mellyről Tacitus emlékezik *Annal. XI, 5. ne quis ob causam grandam, dona et munera capiat*. Hogy Cicero ezen törvényről itt csak tréfából 's csak azért emlékezik, hogy a' *Cintius* névvel játszassék, s hogy *Cintius* megkérdezése nélkül is tudta, megengedi é

a' törvény az ajándék' elvétele, vagy nem? mind ez önkint 's magyarázat nélkül is világos.

XXVI.

110) Cicero nem volt barátjok a' gladiator i játékoknak; a' romai köznép ellenben olly indulatosan szerette azokat, hogy a' Nagyok semmivel sem találhatták inkább kedvét, mintsem ha ezen kegyetlen néző-játékkal gyönyörködtették. *Antium*, a' hol Cicero különös házat birt, ekkor egy nevezetes város volt a' *Tyrrhenumi* tenger' partján, harmincznyolcz romai (ezer lépésekből álló) mértföldnyire Romától; 's mint-hogy igen szép fekvése volt, a' romai nagyoknak nagy része pompás házakat építtetett ottan. Most csak dűledékei láttatnak, 's előbbeni dicsőségéből csak az *Anzio* nevet tartotta-meg.

111) *C. Roscius Otto*, a' kiről itt szó van, 686-dikban mint *Tribunus* egy törvényt hozott, mellyben az rendeltetett, hogy a' romai lovagok, a' kik addig a' néző játékokban csak egyveleg ültek a' *Plebejusok* között, ennekutánna tizennégy különös székekkel birjanak mindgyárt a' *Senatorok*' székei megett.

Négy esztendővel azután a' romai plebs, ezen megtiszteltetésért neheztelvén, *Ottot* a' Cicero *Consulsága*' kezdetekor adatott játékok' alkalmatosságával a' theátrumban kipiszszegte; a' Lovagok ellenben mind együl-egyig felkeltek, 's egész erejükből csattogattak kezeikkel. Ebből olly nagy zendülés támadott, hogy Cicero kénytelen volt közben-járó lenni 's kétkézzel kapván ezen jó alkalmatosságon, mellyel a' Lovagokat maga eránt lekötelezhette, a' népet tüstént öszvegyűjtötte *Bellona*' templomába, 's ahhoz minden készület nélkül, ollyan hathatós beszédet tartott, hogy az azonnal vissza-ment a' theatrumba 's meglegedésének bizonyására *Ottot* szint' ollyan nagy buzgósággal tisztelte-meg, a' milyennel előbb kicsúfolta volt. Ezen beszéd volt Cicero *consularis* beszédjeinek gyűjteményében a' negyedik, de a' melly valamint az ötödik és hatodik is elveszett.

112) *Sulla* Dictator korában a' *Marius*' és *Cinna*' felekezetéből *proscribáltattaknak* fiai minden főtisztségekből örökre kizárta. Ezen szerencsétlenek, a' kiknek Romában sok usgy tekintetű barátjaik voltak, Cicero' *Consulsága* alatt

mindent elkövettek, hogy ezen törvényt eltörölhessék: 's hihető, hogy boldogultak volna is szándékokban, ha Cicero magát egész erejéből ellenek nem szegezte és (a' mint Piso ellen tartott beszédjében maga mondja) saját szíve' érzéseit a' közjónak felnem áldozta volna. Mert jóllehet az a' törvény magában igen kemény és igazságtalan volt, még is előre lehetett látni, hogy a' pro-scribáltattnak fiai, mihelyt a' legfőbb tisztségek' viselésére jutottak volna, Sullának minden egyéb törvényeit és rende-léseit is eltörölték, 's az által nem csak az optimateseknek tekintetét 's a' nép' felekezete felett való hatalmat semmivé tették; hanem az egész köz-társaságot is a' legnagyobb zür-zavarba keverték, sőt végső romlását is siettették volna.

113) *A' köztársaságot emészteni, 's Cicerót elveszteni*, Cicero' gondolatja szerint mind egy volt; 's valóban, hogy az ő romlása a' köztársaság' romlását is maga után fogná vonni azt mindjárt általlathattak mindenek, a' kik hazá-joknak polgári alkotványát fenntartani kívántak, 's ugyan azért nem nyugodtak mindaddig, míg vissza-hivattatását nem eszközölték. Cicero tehát csak annyiban hibazott, a' mennyiben azt képzelte, hogy a' köztársaság' végső romlása az övét *tüstént nyomban* fogja követni. Ezen képzelődésre volt batorsága felől való bizodalma fundálva, melly oly nagy volt, hogy *Clodiussal* nem csak minden félelem nélkül szem-be szállott, hanem azt, minden alkalmatossággal, sokszor ok nélkül is sértegette és boszontotta.

114) *Clodius' processusa' alkalmatosságával, ártatlansá-gát leginkább abból akarta megbizonyítani, hogy ő azonidő-ben, mellyben a' vádolás szerint Caesar' hazába bément, 's a' Bona Dea' mysteriumait megfertőztette volna, a' maga állí-tása szerint nem volt Romában, hanem Interamnában, a' melly Romától kilencz vagy tíz német mértföldnyire feküdt Cam-pania' szélén. Cicero ellenben arról tett a' törvényszék előtt bizonytságot, hogy a' mysteriumok' tartatása előtthárom órá-val későbbben Inseramnában tellyességgel nem lehetett.*

115) Nehéz elhinni, hogy egy oly értelmes 's az em-beri természetet esmérő ember mint Cicero, által nem látta volna, melly gyógyíthatatlan sebeket ejtsenek az efféle vag-dalódzások. Azomban abból a' környülállásból, hogy efféle csúfolódásokat magának közönséges helyen megengedett, és hogy ezeket barátjának dicsekedve elbeszéli, ki lehet hőzni,

melly magas helyen vélte magát lenni, melly megvetve nézett-le onnét *Clodiusra*, 's melly keresé volt eszében ezt oly veszedelmes ellenségnek tartani, a' millyennek egy esztendővel utóbb, de nyugalmlára és dicsősségére nézve már későn, tapasztalásából megesmérte.

116) A' nép' tribunusai bizonyos esetekben szintén oly hatalmat akartak a' Consulok eránt gyakorolni, a' millyent *Spártában* az *Ephorusok* a' Királyok eránt gyakoroltak; de ezen gyűlölséges jussokkal csak ugyan ritkán éltek. *Flavius* Tribunus értetlenül ezen jussal batorkodott élni a' közönségesen tisztelt *Metellus Celer* Consul ellen, azt reménylven, hogy az által a' Senatust megijeszti, 's a' többszer említett Agrarius törvénynek helyben-hagyására kényszerítti. De a' Senatusnak állhatatossága, melly szerint s' Consult a' fogásba kísérte, 's tanácskozását ott tovább is folytatni akarta, semmivé tette az erőszakoskodó Tribunus' szándékát; 's *Pompejus*, a' ki a' Tribunust titkon vezette, tanácsosnak tartotta ennek értésére adni, hogy a' Consult bocsássa szabadon 's halassza szándékának végrehajtását kedvezőbb alkalmatosságra.

117) Ezen egész hely boszronkodást látszik mutatni, melly magát örömet irónia és csúfolódás alatt akarná elrejteni. *Favonius* Senator, Catónak nagy csudálója és buzgó követje, a' ki a' törvényekhez még Catonál is forróbban ragaszkodott, a' római lovagoknak fellyebb említett ügyében is azok ellen, a' kik ezeket kímélni akarták, hevensen kikél, 's annyival is hevesebben, minthogy a' Praetorságra vágyásban célját el nem érte. Helyette *Scipio Nasica*, a' ki utóbb *Pompejus*' ipa lett, választatott Praetorra; 's hihető, hogy *Favonius* ezt de *ambitu* vádolta.

Ezen helyet legjobb *Schüttzel* így olvasni: *Nasicam accusavit moleste, ac tamen dixit ita etc.* Így tökéletes értelmet ad. A' *Molo* és *Mola* szókkal való jádzást szerencsénkre magyarul is kilehetett fejezni. Ezzel Cicero a' durva *Favonius*' darabos beszédjét csúfolja, melly szerint ez mesterének a' *Rhodusi* híres *Rhetornak Molónak* nem igen vált becsületére.

Ezen szók: *nunc tamen petit iterum*, nehezen tehetnek egyebet, hanem hogy *Favonius*, ámbár Praetorságra nem léphetett, a' Tribunusság után akart esni. Itt is titkon csúfolódni látszik Cicero, hogy tudniillik *Favonius* oly fontos-

nak tartotta magát, mintha a' köztársaságnak oda kellene lenni, ha csak ő nem kormányozná azt.

118) Cicero méltóságához illendőnek tartotta, a' mennyire tőle kitelhetett, a' köztársaság' legelső 's legnemesebb embereivel külsőképpen is egyenlő fényben ragyogni; 's ugyan azért nem csak Romában pompás épületet, hanem Tusculumban, Pompejiban, Formiaeban, Cumaeban, Puteoliban, Antiumban, Asturában 's a' t. is kicsinyenkint szép házakat szerzett. Minthogy törvénytelen 's rút módok által nem kívánt meggazdagodni, természet szerint adósságba kellett keverednie, melyek néki néhanéha aggodalmat is okoztak. Ezen szónak *aes* a' deákoknál háromféle értelme van, 's Cicero ezen háromféle értelemmel elméssen jádzik; de ezen elmés játékot lehetetlen volt magyarul kitenni.

119) Az az *Octavius*, a' ki itt értetik, 's ekkor Macedoniában Propaetor volt, ugyan az, a' kit Cicero egyik következendő levelében *Quintus*' testvérének követésre való példa gyanánt ajánl, a' kinek az utóbbi *Caesar Octavianus Augustus* fíja volt.

120) „*Neque te in tocullionibus habebam.*“ Cicero (a' mint már eddig is láttuk 's ezután még többszer fogjuk látni) igen szeret Atticussal tréfálódni. Atticusnak Macedoniában nagy summái voltak interesre kiadva; de ugy látszik rossz fizetőkkel volt dolga, 's azért kéri barátját, hogy Octavius Propaetornál ajánlja adóssága' dolgát mennél hathatósabban. Minthogy Cicero tudta, hogy Atticus rendszerint nem illy aprólékos nyereségek által szokta pénzét haszonra fordítani, tréfássa egy uj szót csinál, melly másutt egy deák irónál sem fordul-elő; ezek görög szóból tudniillik *τοκος* (interes) ezt a' diminutivumot csinálja *τοκυλμων*, 's ebből ismét a' deák hangzásu *toculliót*.

XXVII.

121) Ezen hely ugy a' mint a' régi kiadásokban van, semmi józan értelmet nem ad. E' helyett *ei nos Deos videmur*, *Wieland* és *Schütz Muretus*' javaslását vették-bé: *ei nos συννοσειν videmur*. Magyarul is e' szerint fordítottuk.

122) *Dicaearchus*, Messinából Sicziliában, egy volt az Aristoteles' iskolájabeli leghíresebb tudósok' közzül; sok könyveket írt, melyeknek elvesztését annal inkább lehet sajnálni, minthogy szerzőjüket Cicero olly igen magasztalja. Di-

caearchusnak itt említett könyvei, úgy látszik historiai és politicai elmékedéseket foglaltak magokban a' *Pallena-Corinthus*- és *Athenebeliek*' igazgatásáról. Suidas egy hasonló munkájáról emlékezik, melly a' Spartabéliek' igazgatása' módjáról, 's polgári alkotványjáról volt írva, és Spártában olly igen becsültetett, hogy az Ephorusok' rendelkezéből minden esztendőn egyszer közönséges helyen elolvastatott a' nép előtt.

123) Herodes si homo esset etc. — Ezen Athenai tudósul semmit sem tudunk egyebet, hanem csak azt, a' mit itt, és még ezen kívül az Atticushoz írt leveleknek tizenegyedik és tizenötödik könyveikben egy két helyen találunk. Az utolsókbul azt lehet kihozni, hogy az ifju Cicero, midőn Athenében tanult, különösen ezen *Herodesnek* és egy bizonyos *Leonidasnak* gondviselésekre volt bizva. Az öreg Ciceronak tehát tizenhat esztendő mulva jobb vélekedéssel kellett Herodes felől lenni, mint ekkor 693-dikban. Midőn minden józan észről megfosztatottnak állítja azért, mivel egy sovány és hideg *Diatribét* írt Cicero' Consulságáról és Catilina' összeveskűvéséről.

124) „De Lollio sanus non es; de Vinio laudo.“ Mint-hogy nem lehet eltalálnunk kik lehettek ezen *Lollius* és *Vinius*, ezen helynek szükségesképpen homályosnak és megmagyarázhatatlannak kell maradni.

125) *Cajus Antonius*, a' ki Cicero' collegája volt a' consulságban, három esztendeig úgy kiszivta Macedonia provinciát, hogy onnét elmenetelekor már azon vádolás készen várta Romában, melly őt a' kizsarolt summáknak visszafizetésére kereste. Azonkívül ellenségei azzal is vádolták a' törvényszék előtt, hogy *Catilina*' összeveskűvésében részt vett volna. Minthogy a' bévádoltatott nem igen bízott magához, könnyen ellehet gondolni, miért várakoztatott magára mindaddig, valamíg csak lehetett. Azomban egyszer csakugyan meg kellett jelennie, 's Cicero, a' ki védelmezését (némely fellyebb való levelekből kitetsző okokra nézve) magára vállalta, mindent tett, a' mit tehetett kitisztítására; de még sem akadályoztathatta-meg, hogy Itáliából holtig tartó számkiveítésre ne kárhoztattatott volna.

XXVIII.

126) Hogy ezen hely merő találós-mesének látszik, annak nem a' fordító az oka. Ki volt a' vád alul felszabadi-

dított *Valerius*? ki által, és miért vádoltatott-bé, ki lehet az a' *Cajus Atilius*, a' kinek tekintete a' birákat *Valerius* eránt kiméllésre birta? Ezt a' szót *ευαγγελια* (melly mind jó hírt mind hírmondónak adott jutalmat jelenthet) tréfássan kell é venni, vagy tréfa nélkül való értelemben? Mind ezek olyan kérdések, mellyek közzül a' négy elsőre, éppen nem, 's az utolsóra csak tökéletlenül lehet felelni. A' mi bizonyosnak látszik lenni, az annyiból áll, hogy *Epicrates* alatt nem más, hanem *Pompejus* értetődik, és hogy *Valerius*-nak, akárki volt is, nagy vétkének kellett lenni, mint-hogy oly szószóllóra volt szüksége mint *Hortensius*, és még akkor is csak hatalmas pártfogók és ravasz mesterségek által menekedhetett-meg.

A' többire nézve csak bizonytalansággal kell megelégednünk. Hogy legalább értelmet adhassunk ezen levélnek, a' következőket jó lesz megjegyeznünk.

1-szor. Ugy látszik az egész levél' folyamatjából, hogy ezt a' szót *ευαγγελια* ironice kell vennünk.

2-szor. A' mit *Ernesti* tanácsol, hogy *Cajo Otilio* helyett *Auliflio* olvastassék, az a' csomo' feloldását valamennyire megkönnyebbiti. Ezt feltévé, úgy gondolom, hogy egy igen veszedelmes processusról van ezen levélben szó, melly processusban *Afranius* Consulnak valamelly cliense volt keveredve, a' ki nem másképp', hanem csak a' *Pompejus*' pártfogása alatt lévő *Afranius* Consulnak segítsége által szabadulhatott-meg. Minthogy már tudjuk, melly gyűlölséggel viseltetett *Cicero*' *Afranius* eránt, 's melly igen kevesé elégedett-meg *Pompejussal*; minden további magyarázat nélkül világos, hogy a' dolgot ironice kell venni. Ezen szók: „Et enim mihi caligae ejus, ut fasciae cretatae, non placebant“ elmésen csúfolják *Pompejus*' nagyralátását 's maga meghitségét, ugymint a' ki még a' csekélységben is valami különöséggel akarta magát egyebektől megkülömböztetni. A' romai katonák a' topánkáknak egy különös nevét viselték, de csak a' háborúban: *Pompejus* úgy látszik, Romában, sőt a' *Senatusban* és a' *Comitiakban* is viselte ezeket. Szárait is hasonlóképpen a' romaiak ellen fehér gyolcsal tekerte-bé. Azt mondotta, hogy egészségére való tekintetből kell ezt tennie. De vallyon szükség volt é azt krétával megfejeíríteni? *Favonius* ezt úgy magyarázta, mintha *Pompejus* a' romaiaknak

királyjok akarna lenni, 's előre azon időre akarná elkészítenni, mellyben a' fejer gyolcsal homlokát fogná körül venni.

Ezen szókkal *lascivum fuisse* azt akarja értésünkre adni Cicero, hogy Pompejuszak semmi más oka nem volt Valeriusnak partját fogni, csak negédességből cselekedte, megakarván mutatni, hogy néki minden szabad.

127) Ezen helynek elmés tréfaja, a' fordításban csak nem egészen elenyészik. Először is ezzel a' szóval jádzik Cicero κυρς-παιδεια *Xenophon*' Cyropediajara czélozván, mellyben *Cyrus* a' fő személy; 's hasonló nevet viselt egy hires Görög építő mester, a' kire Cicero minden házai' építtését bizta. Ez a' szó παιδεια kettőt tesz, 1-ször neveltetés, 2-szor tudomány, vagy valamely dologhoz értés. Az eredeti az említett Cyropediával jádzás abban áll, hogy egy szempillantásig bizonytalanú tesz, ha vallyon a' gáncs *Xenophon*' Cyropediaját illette é, vagy azokban foglalt fő-személyt, vagy az építtőmester *Cyrus*nak tudományát.

Továbbá, minthogy az említett építtő-mester, a' ki (valamint csaknem minden Romában tartózkodó görög tudósok és művészek) deakul semmit sem tudott, Ciceronak görögül bizonyította-meg, miért jobbak a' falusi kastélyokon a' kicsiny aklakok, mint a' nagyok: Cicero, hogy *Atticus* száját ugy szólván egyszerre bedughassa, az építtő-mester' szavait hozza-elő, még pedig görögül és szoros bizonyításu formában; de midőn a' valóságos megbizonyításnak következni kellene, egyszerre félben szakasztja (mintha a' többi önkint értetődne) a' maga személye szerint szól tudós ábrázattal, 's az egész dolgot tréfáva változtatja, azt adván barátjának értésére, hogy ha szintén *Tusculanum*ában az ablakok valóságosan kicsinyek volnának is, a' gáncs már késő volna; minthogy az építtés néki már eddig is igen sokba került, 's ugyan azért akarmit fogna is még azon épületben gáncsolni, mindenkor csak ilyen mentséget várhatna, a' millyen ezen levélben van; kivévn, ha a' gáncs ollyas mit illethe, a' mit költség nélkül meglehetne jobbítani.

128) Az az magamat minden közönséges foglalatosságoktul visszavonni 's Romából önkint számkivetésbe menni. *Solonium* egy tájék' neve volt *Lanuvium*' városa' szomszédságában, melly város fekvésének kiességére nézve *Antium*mal vetekedhetett, a' hol Ciceronak egy általa gyakorta meglátogatott kastélja volt.

129) Compitalia egy olyan innepnek neve volt, mellynek alkalmatosságával a' *Laresek*' számára a' kereszt utakon jeles áldozatok vitettek. Ezen régi romai innepnek eredetét következőképpen adja-elő Plinius' természet' históriája' 36-dik könyvének utolsó részében: Tarquinio Prisco regnante tradunt repente in foco ejus adparuisse genitale e cinere masculini sexus, eamque, quae insederat ibi, Tanaquilis reginae ancillam Ocrisiam captivam, consurrexisse gravidam; ita *Servium Tullium* natum, qui regno successit; inde et in regia cubanti puero caput arsisse visum, creditumque Laris familiaris filium; ob id compitalia et ludos Laribus primum instituisse. Ezen *Laresek*' innepe a' *conceptiva feriák* közzé tartozott, az az: az olyanok közzé, mellyel nem voltak az esztendőnek bizonyos napjára határozva, hanem a' Praetor rendelte 's hirdettette-ki, a' mikorra akarta. Csak egy nap tartott 's ekkor rendszerint December' vége felé innepeltetett egynehány nappal a' Saturnaliák után, mellyek December' tizenhetedikén kezdődtek, 's öt napig tartottak.

130) Az arra való maga eltökélése, hogy (Calliope' serkentése szerint) *Flavius Tribunus*' szándékának magát állhatatosan ellene szegezze, úgy látszik nem kevés maga megtagadásába került, 's maga eránt alkalmasint kevés bizodalommal lehetett, minthogy *Theophrastusnak* a' becsület' szeretésről irt munkáját segítségül kellett hívni.

4.

Némelly ízlési, és lélektani tünetemények.

Míg a' szépet, gyönyörködtetőt, és kellemetest egyedül a' tárgyokban keressük; addig elhatározó, kimerítő és megelégedést szerző fogalmunk egyikről sem lészen, mert oly tünetemények ötlenek szemeinkbe, mellyeket bár mint csavargassuk is a' tárgyi viszonyokat, magunknak egészen meg nem fejthetünk, sőt gyakran ellenmondó és fonákul ható nehézségekbe keveredünk, mellyekből kibontakozni nem lehet, minthogy ha a' fölvelt elv hibás, egynehány következményeknek ad ugyan alapot, de végre ott sül föl, hol leginkább keres vizsgálódásunk nyugvó pontot; pedig elmélkedés, és vizsgálódás után az igazságot, vagy is lelkünknek nyugvó pontját föl nem lelni, melly keserves állapot, jól tudják azok, kiknek a' rendszeres gondolkodás főbb gyönyörűségök. Én a' gyönyörködtetőnek tehát, a' szépnek, és kellemetesnek is fő elvét ezen kitételben „a' tehetségeknek erőviszonyos arányban ható foglalatosságuk gyönyörködtet” találom, de föl sem is akadtam még eddig magányos fejtegetésimben; tehát próbára némelly szövevényesebb ízlési, és lélektani tüneteményeket vizsgálódás alá veszek, 's véllem, nem lészen éppen unalmas értekezésem azoknak, kik az emberi rejtélyes természetről örömetst gondolkodnak.

I.

Az Ízlésnek sokfélesége.

A' hangász panaszkodik, hogy szívemelő darabját, némellyek csacsogással zavarják, mások megindulás nélkül halgatják, mások pedig osztozással mutatják unalmokat, 's fölsohajt, de sok ízlés nélküli ember van még jó ízlésről híres századunkban! A' mivész költő elkészíti fölséges költeményét, 's midőn örök létre áttündöklő koszorút vár homlokára, egy redős homloku 's máskint mély tudományáról nevezetes csoport megtámadja, és kurholja, hogy miért vesztegeti a' drága időt oly hiában való versgyártásban, és miért rontja ízetlen meseivel a' valóságos történeteket; a' költő bámul, 's bamulását így jelenti, még sem tettem volna föl, hogy ezen emberek minden ízlés nélkül legyenek. A' szobrász kiteszi szemlélésre remek miveit, tódul a' sokaság, szemfüleskedik a' mivész, lesi a' nézőknek ítéletöket, 's megütközik, midőn itt egész csoportot lát művei előtt hidegen elmendegelni, amott pedig orfintorgatással gunyolódni, sőt amott egynehányat hall, milly fullánkös nyelvel ocsárolják a' remeket — végre barátjának ezt sugja fülébe: „még sem igaz, hogy századunk annyira kipallérozott az ízlésben, mint kikiáltják. Egy tanítót így hallék panaszkodni: meg nem foghatom, mi annak oka, hogy a' mostani ifjuságnak a' finomabb ízlésre semmi hajlandósága sincsen, ime a' romai classica literaturában semmi gyönyört nem találnak, hiában ajálom Cicerót, Virgiliust, Ovidiust 's a' t. nekik, ők inkább Kisfaludiakat, Kazinczit, Vörösmartit, Bajzát, Czuczort 's a' t. dicsérik, pedig a' valódi ízlést csakugyan a'

régieknél kell keresni, 's a' t. — A' mathematicus fájdalmasan említi, hogy ezen fölséges tudományt megvetik az emberek — a' Physicus bosszonkodik, hogy még oly emberek is találkoznak, kik a' természetnek gyönyörű tudományát is ocsárolják — a' Philosophus összeránczolt homlokkal fájlalja, hogy a' mostani csapodár ízlés a' mélyebb elmélkedéseknek nem barátja; szóval nincs egy mesterség, egy tudomány is, mellynek ocsárlói nem lennének. De ebből az következik é? hogy az embereknek nincs ízlésök? éppen nem — hanem az még is következik, hogy azokra, mellyekre ocsárolnak, azon szempillantásban nincs ízlésök, azon szempillantásban mondom, mert gyakorta megtörténik, hogy annak, mint előbb ócsároltak, egy kevés várakozás után szenvedélyes kedvelőjük lesznek; sokszor megtörtént már, hogy mit ma némellyek gyűlöltek, ugyan azt másnap megkedvelték; mit ma utáltak, másnap megszerették, mire ezen a' helyen boszonkodtak, ugyan azt más helyen örvendették; a' mit ifjuságukban kedveltek, azt öregségökben megvetették; sokszor ki a' költészségnek nem barátja, a' philosophiának szenvedélyes kedvellője; ki a' remek szobrászatnak becsmérője, a' hangászatnak imádója; ki a' komolyabb tudományokat nevökrül sem akarja hallani, a' szép mesterségeket jó ízléssel gyakorolja 's a' t. szóval, a' tapasztalás bizonyítja: hogy az ízlés sokféle, és pedig nem csak különbözőféle emberekre, hanem ugyan azon egy emberre nézve is különbözőféle időkben, és környülállásokban. Most már ha az ízlés sokféleségének okát a' tárgyakban keressük, a' nehézségekből ki nem bonyolódunk, mert a' tárgyak többnyire ugyan azok maradnak, tehát ezek

miatt az ízlés nem változhatik, azonban ennek okát az említettem elvből könnyen kipuhathatjuk.

Az ízlésnek sokfélesége függ a' szokástul, a' tehetségek', és erők' külömbféle fokú kifejlésökbül, és gyakorlottságokbul; neveléstől, éghajlattól, életkortul, és más ezer elszámlálhatatlan okoktul, mellyek tehetségeinket inkább vagy kevesebbé izgatják, foglalatoskodtatják, tehát gyönyörködtetik is; ugyan is ezen okok változtatják ereink' viszonyos hatásukat; ki nem tudja? hogy az öregség megtompítja az érzéseket, kissebbíti az életerő' sebes hatását; szóval, az értelmiségnek terjedtebb, az érzékiségnek pedig szűkebb határt szab — ki nem tudja? hogy a' pallérozottság ereinket kifejti, 's nekik rendes utat szab, a' nevelés hajlandóságinkat valamelly meghatározott célra vezérli, az oktatás némely tehetségeinket bizonyos tudományok' körére annyira lefoglalja, hogy a' lélek' majd csak nem egyedül abban kíván foglalatoskodni. — Az is bizonyos, hogy a' példák a' szabályozatlan tehetségeknek arányt adnak, az éghajlat testünk' ereit külömbféleképpen módosítja, az állapot, körülállások, és viszonyok új és új eszméket szülnek, és így tehetségeinknek erőviszonyos arányú hatásukat sokfélekép' határozzatják, — így hát nem csuda, ha a' hangász' hangja ízlést nem lel mindenkinben, mert nem mindenkinek van kifejlődve és gyakorolva hangai' tehetsége; adja a' költő remek munkáját a' költészet' mesterségben jártas, vidám és élénk phantasiájú ember' kezébe, meg fogja látni, hogy van ízlés az emberekben — Euclides' olvasása gyönyörködtető, de csak a' mathematicusnak — a' Spartaiak kedvelték a' testi gyakorlást, a' küz-

dést, és a' vadászatot; a' Sibariták ellenben a' lenyhe tunyaságot, és érzéki gyönyöröket szerették; mert amazoknak testi erejük hajlékonyok és erősek, emezeknek pedig egész elpuhulásig pulyák voltak. — Midőn ifjainkat egyedül látánoknak neveltük, belőlök mintegy romai polgárokat képeztünk, a' honniakat előlők elrejtettük, vagy talán szívökbe ezek eránt megvetést is csepegtettünk, akkor égtek a' romai classicusokért; most midőn a' honfi szellem ifjainkban is gerjedez, és hazai literaturánk' édes-ségét izlelik, nem csuda, ha hazai remekülőinket inkább kedvellik, mint a' holt nyelvű művészeket — a' philosophiának, és természet' tudományának is csak azok ocsárlói, kik szükség, és szűkkeblűség miatt föl nem szólhatnak a' földi porbul az igazság' szent országába, és az anya természet' rejtélyes ugyan, de még is gyönyörű tárába — szóval minden mesterség, minden tudomány, minden foglalatosság megkívánja az emberben kifejlett saját tehetségét, és egyedül csak így szerezhethet maga eránt kedveltető ízlést; tehát nincs általános, hanem csak személy, és tehetség viszonyos ízlés.

De még is, így szólnak némellyek, ha a' tehetségek erőviszonyos arányu foglalatosságoktól függ a' gyönyör, tehát az ízlés is, honnét ered a' romlott, és rossz ízlés? nincs könnyebb, mint ezen nehézséget megfejteni. — Midőn a' tehetségek fejledeznek az emberben, kifejlésök ízlési viszonyban rossz arányt kaphatnak, és így fonákul nyilvánítják hatásukat, a' fonák hatásu foglalatosság pedig szülhet olyan gyönyört, tehát ízlést is; de ezen ízlés romlott és fonák lé-szen, melly annál inkább megtörténhetik, minél mindennapibbnak tapasztaljuk az elkorcso-

sodást, mely nem más, mint a' természetitől eltávozás; ebből az is következik, hogy ha ezen elkorcsosodást vagy is romlott ízlést elakarjuk kerülni, szükséges hogy a' természetieket szüntelen szemünk előtt tartsuk, másoknak jobb ízlésöket vezér gyanánt kövessük; szóval, tehetségeinknek jó ízléső hatást szerezzünk; így hát nem igaz azon állítás is, hogy a' jó ízlést nem lehet tanítani; mert ha lehet tehetségeinknek jobb és természetivel egyezőbb hatásu arányt mások' befolyása által szerezni, ugy lehet a' jobb ízlést is jobb ízlésűektől tanulni.

II.

*Miért gyönyörködtetnek az érzékiek inkább,
mint a' szellemiek?*

Minekelőtte ezen kérdést megfejtsem, egy észrevételt kell előre bocsátanom, mely az előgördíthető kifogást tárgyalja. — Vannak emberek, kikben a' természet azt látszatik megmutatni akarni, hogy néha a' kiszabott utjától eltérhet. — Ugyan is találkoznak néha olyanok, kikben az érzékiség olly kevesé látszatik uralkodni, hogy már e' földön fentebbi lényeknek tarthatnók őket; így némellyek az evésben és ivásban alig éreznek valami gyönyörüséget, másokban a' szerelem, állatiságunknak legingerlőbb gyönyöre, éppen nem mutatkozik, vagy csak szunnyadoz; mások már gyermekségökben, mintegy áthágván a' gyermeki kört, megvetvén a' gyermekes multságokat, föllengezőbb értelmi és szívbeli érzelmekben találják gyönyörüségeket. — Mi legyen az illy ritkább tüneményeknek oka, nem keresem; elég az, hogy ezek a' közönséges szabálytól eltávoznak, és kivételt szenvednek. Nem tartoznak to-

vábbá ide azok, kik némelly egyes tehetségöket gyakorlás által annyira edzették, hogy a' többi mintegy elnémulva lappang, és szunnyadozva ezeknek árnyékában hamvadoz; ezek kétség kívül a' kimivelt tehetségeknek inkább áldoznak, mint a' parlagon hagyottaknak; így a' fejtörő tudós inkább olvassa könyveit, mintsem tánczba egyengesse lábait, Nevton inkább gyönyörködött csillagászi elmélkedésében, mint az evésben, ugyan is a' föllebb hatásra emelkedett erő a' többit elszunnyasztja, 's hatalmas árnyékában lebilincselve tartja, és egy oldalú érzelmeiben boldogságát fölleli.

Minekutánna ezen kivételekkel az említett kérdést korlátoztuk volna, lássuk, mint fejthető-meg a' mondott elvből. — Könnyen, — mert az érzékek létünknek zsenge erei, tehát legelőször ébrednek bennünk; az erő pedig mihelyest ébred, mindjárt foglalatosságot kíván, mihelyest pedig foglalatoskodik, tüstént gyönyörüséget is érez, tehát az érzékek legelőször gyönyörködtetnek bennünket; továbbá ezek sokáig egyedül izgatják létünket, mert általok ébredveznek lassacsckán a' szellemi tehetségek is, de midőn ezek ébredveznek, már azok megerősödtek, pedig annyira, hogy némellyeknél életfogytáig uralkodnak, a' szellemiek pedig csak lappanganak; végre az érzékek izgékonyabb természetűek is reánk nézve, mert foglalatoskodást az egész természetben találnak, 's pedig olyat, melly reájuk nézve könnyen erőviszonyos, annál inkább, minthogy a' természet maga is szüntelen ösztönzi őket, mert földi életünk, és nemünknek fenmaradása tőlök függ; a' szellemi tehetségek ellenben későn és lassan fejledeznek, fáradozás által erősödnek, titkosabb és rejté-

lyesebb tárgyakkal foglalatostkodnak, erőviszonyos hatásu arányra nehezen akadnak, — mi különös tehát, ha az érzékiek inkább gyönyörködttetnek, mint a' szellemiek?

III.

Honnént van az, hogy a' megszokott is, a' szokatlan is gyönyörködttet?

Ezen két tünemény mintegy ellenmondásban lenni látszik, pedig bizonyos, hogy a' megszokottak annyira kellemeteseek, hogy szinte ha elején kellemetlenek voltak is, végre szükségeseknek, és elmaradhatatlanoknak látszatnak; szolgáljon például a' dohányzás, melyről mindenki megvalhatja, midőn először vett pipát szájába, kellemetlenséget, és émelygést tapasztalt, végre a' szokás által, melly gyönyörűséges lett a' bódor füstöt éregetni! azok tudják, kik véle foglalatostkodnak. — Ha az ember kevesekkel szokott társalkodni, a' zajos multságok kedvetlenek előtte, és csak kevesek között találja megelégedését; a' gyermek, kit szülői nagyobb társalkodásba soha nem vittek, sőt elég botorul tiltották ki vendégjeik, barátjaik és más ismerőseik elől a' szobából, ha emberek elé kell mennie, félénk, bátortalan és visszatartózkodó lett, a' grönlandi sirva kívánczik vissza jéges hazájába, és a' gyomort keverő halzsír italra, ha mindjárt a' párisi Édent játszó kertben a' legcziczomásabb szakács rakná is elejbe válogatott édességeit, szinte így van a' ruházatra, ételre, italra, 's más effélékre nézve a' dolog. — Más részről ellenben az újság-kivánság majd csak nem hártatlan, mert sokaknál a' régi csak azért is kellemetlen, mert régi, az új pedig gyönyörködtető, mert új; az újságvágy miatt a' régi rendszerek föl-

forgattatnak, szokások gunyoltatnak: ha valamely szokatlan eset történik, vagy új találmány mutattatik, legnagyobb kíváncsisággal tódulnak, 's velök egész meglelégedéssel gyönyörködnek az emberek. Ezen ellenmondó tüneményt egyedül csak az előterjesztett elvből lehet megfejteti. Ugyan is:

A' megszokott tárgyak a' vélök összehangzó tehetségeknél fogékonyságukat mintegy megédzik, 's annyirá emelik, hogy csak egyedül lesznek képesek foglalatoskodni; minthogy pedig egyedül foglalatoskodnak, szüntelen saját tárgyakat, az az a' megszokott dolgokat keresik, mivel pedig már vélök megbarátkoztak, hatásuk könnyen leszen erőviszonyos, tehát gyönyörködtető is, ezen gyönyör pedig a' szokás' embereit úgy kielégíti, hogy másokról nem is akarnak gondolkodni — és csakugyan kik barátjai a' régi szokásoknak? azok, kik szűk életkörbe kárhoztatvák, minden tehetségeiket ki nem fejthették, tehát csak a' szűk lelkű, és keblű emberek irtóznak a' hasznos ujitásoktól; azonban az ujitástuli félelem a' szokás barátinál nem éppen általlyános, mert ezek is némely tehetségeiket más úton kiképezhetik, a' kiképzett tehetségek pedig fokunkinti ujitást kívánnak, tehát ezek csak némely ujitásoktól, melyekre fogékonyságuk nincs, irtóznak; p. o. egy szűk lelkű ur, kit születése bőségbe helyezettett ugyan, de lelki ereji a' pulya nevelés által csak parlagon hagyattak, az ételben, italban, 's más érzéki gyönyörökben hajhássza az ujitást; de retteg ellenben a' polgári, tudományi, és mesterségi józan ujitásoktól; mert amazokra tehetségei ki vannak képezve, emezekre pedig parragon hevernek. Az ujitástuli félelem

következendő okokon alapul: 1. Az új tárgy erőviszonyosan nem foglalatoskodtatja a' szunyadozó tehetségeket, tehát nem gyönyört, hanem unalmat okoz. 2. Az új tárgy a' szokás barátjait szűk élet' körökben zavarja, 's mint egy új élet körbe hajítja, mellyben mint készületlen vendégek ismeretlenek és idegenek, tehát visszatartózkodók-is, a' visszatartózkodó foglalatosság pedig nem erőviszonyos. 3. Az új tárgy új izgatást ad a' tehetségeknek, tehát ezeknek szokott összehangzásukat háborgatja, és sokszor egészen rendkívüli arányba helyhezteti őket, melly helyheztetés reájok nézve nem erőviszonyos.

Ellenben a' szokatlan ujság, és újítás kellemetes bényomást tesz azon emberekbe, kiknek tehetségeik a' szüntelen gyakorlás által magosabb és magosabb tökéletességre emelkednek, melly által a' mindennapiságból kiszálván, újabb és újabb hatásra gerjedeznek, és csak úgy elégtetnek ki, ha a' közönséges tárgyak köréből kilépven, szokatlanokkal, és ujjakkal foglalatoskodhatnak — így: a' magos elméknek unalmukra esnek a' közéletnek egyforma történetei, azért mindenkor nagy változásokat forgatnak eszökben, és ha tervök valósodik, vagy nagy jót, vagy nagy rosszat árasztanak az emberiségre, — az eredeti ész unatkozik a' tudományok' régi rendszerén, 's kész fölforgatni mindent, hogy újat alkothasson — szóval, a' jól kiképzett tehetségek nem engedik, hogy valaki szokás embere legyen — azonban ezekben is valamint a' szokás embereiben az ujságvágy nem általános, hanem csak tehetségviszonyos, ha csak minden tehetségek egyformán nem képeztetnek ki magosabb tökéletességre, melly ritkaság. Hogy pedig az ujság ezeket gyönyörködteti, követke-

zendők az okok: 1., mert táplálatot, és erőviszonyos foglalatosságot ad nekik. 2., mert a' kiképzett tehetségek hajlékonyok, tehát könnyen simulnak a' szokatlanokhoz is. 3., a' tökéletesség a' tehetségeknek terjedtebb kört enged a' hatásra, melly által a' szövevényesebb történetek miatt sem zavartatnak meg, sőt inkább általok tápláltatnak, és erősödnek.

Igy tehát semmi ellenmondás nincs abban, hogy a' megszokott is, a' szokatlan is gyönyörködtet, mert mindenik más, és más viszonyban történik, mellyet tehetségeinknek többféle fokú tökéletessége, és tökéletlensége szűl.

IV.

Mint szerezhethet a' divat gyönyörűséget, és honnént származik uralkodása?

Ezen kérdés' megfejtésére szükséges némelly lényeges jegyzéseket előre bocsátani: 1. a' divatnak czikornyás pálczája nem uralkodik a' magos elméken, és mély foglalatatoskodasú lelkeken, mert ezeknek figyelmök nem a' ruha' szabásán, hanem a' szemök elejbe vett mély czélkon függ. — bizonyára Kepler, Nevtón, N. Fridrik, Napoleon 's a' t. divatot nem igen vádásztak. 2. A' nép, mellynek hatásköre nagyon szűk, divat után nem kapkod, 's közönségesen megelégszik nagy apjától reá maradt ősi mentéjével. 3. A' tisztességest, tisztát és illendőt a' divatossal összekeverni annyit tesz, mint a' divat istenasszony' napról-napra változó kényelmét nem ismérni. 4. Az embereknek nagyobb része nem azért követi a' divatot, mintha gyönyörködnék benne, hanem azért, hogy külön-
czöt ne játszó, 's gunynak és megszóllásnak

ne legyen tárgya. 5. A' divat istenasszony' uralkodó pálczáját leginkább a' közép miveltségű embereken mutogatja, kik miveltek ugyan, de lelki nagyság nélkül, pallérozottak ugyan, de valódi erény nélkül. Így hát:

A' valódi tökéel nélkül finomított tehetségek olly ujitást keresnek, mellyek könnyű, és még is változékonny foglalatoskodást adjanak, minthogy pedig a' komoly tárgyak az illyes lepke szállangásoktól idegenkednek, azért a' külső tetszéskedések lehetnek csak erőviszonyos hatásuak ily nemű tehetségekre nézve, a' külső tetszéskedést pedig már régtől fogva a' testnek idomításában, és az öltözetnek szabályozásában helyhezttette a' kényes finomodás, tehát az öltözeteknek kell fő szerepet játszani ezen lepke foglalatoskodásu lényeknél, a' divat pedig mi egyéb, mint ily lepke foglalatoskodásu tetszéskedés? mivel pedig a' tetszélkedők vagy valóban, vagy csak képzeletben nyernek is megtetszést, czélukat elérvén gyönyörűt szükségképpen éreznek magukban — tehát nyilván való, mint szerezhethet a' divat gyönyörűséget? Továbbá, mivel a' külső finomság a' polgári csinosodásnak, és miveltségnek egyik jele, a' társas vigalmaknak pedig megkivántató bélyege, azért azok is, kik föntebbi tökéletességgel bírnak, ne talán a' piperéskedőknél szemet szurjanak, 's mintegy botránkozásukra legyenek. elfogadják a' divatot, nem mintha benne gyönyörködnének, hanem hogy magokat a' többséghez alkalmaztassák, és így a' bölcs követi a' divatot, de magában mosolyogja; e' szerint nem csuda, hogy a' divat' uralkodása annyira kiterjed.

V.

*A' kellemetlen tárgyakbul meritett
gyönyörűség.*

Az ember gyakorta oly tárgyakbul is merít gyönyörűséget, mellyek inkább félelmet, iszonyodást, és rettegést, mint kecsegtetést szülnek; sokszor ijedezünk, még is közelítünk a' félelmes tárgyhoz, a' könyörületesség könnyet sajtol szemeinkből, még is keressük a' kesergőket, és szomorgókat; a' tüzi veszedelem, hohér pallos, véres tusák megrázzák a' szívet, még is tódulnak nézésökre sokan, el- iszonyodunk a' tatár' pusztításán hazánkban, még is a' játékszínben megjelenünk színmutatására; szívszorongatást okoz a' gyászos mo- hátsi veszedelem, még is több ízben gyönyörködve olvassuk; megkeserít kedveseinknek halála, még is sirjokhoz támolygunk, 's mintegy megelegedve andalgunk poraiknál — szóval, mennél borzasztóbbak, és szívreszketetőbbek az esetek, annál több nézőkre, és halgatókra akadnak — honnént van tehát ezen édes keserűség? —

Voltak olyanok, kik e' tüneményt a' szívnek elveteműltségéből, és természeti vadságából akarták megfejteti — de ne legyünk nemünknek ellenségei, ne is vádoljuk természeti vadságról a' szívet, lám a' borzasztó történetekre összehcsődülők készek vigasztalni, enyhíteni, és megszabadítani a' kárhóztakat, ugyan is a' tűz' pusztításának nézésére tódulnak ugyan, de maguk' feláldozásával a' pusztító lángok közé is rohannak, oltanak, és holmiket szabadítanak; a' nép zajogva fut

ugyan a' vesztő helyre, de midőn a' rettenetes pallos' áldozatját megtette, sohajtozás, siránkozás, sajnálkozás hallatszik és látszatik a' nézőkön; a' borzasztó eseteket előtűntető színpadok zokogó visszahatást nyerne, vagy talán ezek mind a' szív' vadságának következményei? éppen nem, hanem a' szívnek foglalatosskodásai — vannak tudniillik a' szívnek is tehetségei, ugymint: a' rokony érzelem, könnyörületesség, sajnálkozás, sohajtozó részvét, engesztelhetőség 's a' t. mellyek szinte úgy, mint más tehetségek éldeletet keresnek, és ha erőviszonyosan foglalatosskodnak, gyönyört is okoznak; az érzékeny szívet pedig az érzékeny esetek úgy táplálják, valamint a' föllengező értelmet az igazságok és valóságok, 's ha ezek gyönyört szereznek az értelemnek, úgy azok is a' szívnek. Továbbá a' borzasztó történetek nem csak a' szívnek, hanem az értelemnek is adnak éldeletet, t. i. a' ritkaság, és ujság, melly az illyes esetekben előjön, az észnek vizsgálódó tehetségét is foglalatosskodtatja; tehát egyszerre több erők tétetnek hatásba, azért is rázkódtatnak meg oly kellemetesen a' kellemetleneknek látszó tárgyak is.

VI.

Minden embernek saját véleménye és cselekedete legjobban tetszik.

Egy nyájas társaságban, mellyben az embereknek külömbféle cselekedeteikről, és véleményeikről váltogatának szót, végre egy begyes asszony is hosszú halgatása után megnyitotta nagy kegyesen száját, 's így szóla: „én meg

nem foghatom, miként lehet az, hogy csekély tapasztalásom után csak egy emberre se akadhattam, kinek mindenben, és mindenkor igaz lett volna, kivéven magamat“ a' mondást csendes mosolygás követte, nem vévén szemügyre a' halgatók, milly alapos igazság rejtezik a' begyes kitételben, mert az együgyű mondás azt igazolja, hogy az embernek saját ötletei legjobban tetszenek, 's honnént származik e' tetszés, vagy is sajátságainkban való gyönyörködés?

Az ember maga magának mérlege a' valóságban, és igazságban — a' mi észfogalmaival összehangzik, az való, a' mi elveivel megegyez, az igaz reája nézve; ez pedig nem is lehet másképpen, mert a' valóra, és igazra kell mérlegének lenni, és ezt csak ennénségéből veheti, mert a' mi fogalmaimmal vagy elveimmel össze nem hangzik, reám nézve való, és igaz nem lehet; más az, ha a' valóságot, és igazságot magán álva vesszük, ekkor csakugyan másképpen van a' dolog — de itt az embert nem úgy tekintjük, mint elvont eszmékkal bölcseledőt, hanem mint a' közéletben fellengező elmélkedés nélkül éldelőt; a' köz életben tehát mihelyest valami fogalmaimmal vagy elveimmel meg nem egyez, azt mint hibásat elvetem; a' mi pedig velők összehangzik, pártolom, nem keresvén azon szempillantásban, vallyon fogalmaim, és elveim megálhatnak é a' csupa észvilágánál alapított fogalmaikkal és elvekkal, ha hibásak elveim, véleményim is hibásak lesznek, de nem reám nézve, hanem csak az igazság' országában; így hát én azt nem is tudom, nem is ismerem, én azonban az enyímekeket valóknak, és igazaknak tartom, mert ezen szempillantás-

ban nincs más mérlegem, mellyből megítéljem—innént látszik az oka, mért szoktak az emberek annyira kardoskodni tulajdon vélemények mellett, és miért szokták másokét majd nem gunyolódva elvetni; innént látszik az is, miért szoktuk a' vitázásban leginkább az ellenek' elveit megtámadni, mert míg azokat sarkaikból ki nem forgatjuk, véleményünk el nem fogadható — annyi tehát bizonyos, hogy az ember véleményeit, és cselekedeteit saját fogalmaiból, és elveiből méregeti, tehát azon szempillantatban, midőn valamit gondol vagy cselekszik, legigazabbnak, és legjobbban kell sajátjának látszatnia; ugy de a' magunktól talált igazság is mindenkor kecsegtet bennünket, mert tehetségeinkkel erőviszonyos, tehát tetszik is, gyönyörködtet is; így a' következés is magától folyik, hogy minden embernek saját véleménye, és cselekedete legjobban tetszik.

Vannak ugyan emberek, kik serénységből és békeszeretetből könnyen elfogadják külsőképpen mások' véleményét, de belsőképpen háborgást éreznek magokban, és úgy járnak, mint azon együgyü pór, kinek physicus fia elmondá az okokat, miért kelljen inkább a' földnek a' nap körül, mint a' napnak a' föld körül forogni „látom, ugymond a' pór fiához, hogy nálamnál többet tudsz, és igaz, a' mit mondasz; de én meg sem hiszem. Azonban, hogy későbbben elveinket változtathatjuk, és változtatjuk is, 's az által véleményünk' fonákságát is megismerjük, az igaz: de még ez nem történik, a' mi nem is szokott, egy hamarjában meg esni; addig csakugyan sajátágunk tetszik és gyönyörködtet.

VII.

A' nagyságból származó gyönyörűség.

A' nagyságból származó gyönyörűség magában foglalja az erényi, értelmi, képzeleti, és testiömegi nagyságból gerjedező kellemetes érzelmet; és csakugyan a' nagyság gyönyörködtet: a' meredek szikla tömegek elbámélesztanak, 's ezen bámulás kellemetes, mert képzelődésünket foglalatoskodtatja; a' nagy cselekedetek felsemelik lelkünket, mert erkölcsi vágyunkat izgatják; a' fölséges találmányok tetszenek, mert értelmiségünk' erejét hirdetik, a' roppant épületek, égbe nyuló tornyok, sziklacsucsokon épült várak megvarázsolnak, mert az emberi bátorságot és művészséget nyilvánítják; ha a' csillogos eget szemlélem, számtalan táborait képzelődésemmel méregetem, földünknek, 's rajta én magamnak parányiságát fölvetem, a' nagy mindenséget egy egésszé képezem, 's magamat annak egy részének lenni megismerem; akkor egy elragadó, de még is bájoló andalgásba szenvedezem, melly mind testi mind lelki ereimet meghatja, és egyszerre foglalatoskodtatja. Azonban vannak nagyságok, mellyek elbágygyasztanak, tehát nem gyönyörözt, hanem unalmat, és kellemetlenséget okoznak, p. o. a' megmérhetetlen tengernek síksága, a' nagy messzeségre terjedő rónaság, a' füleinket megtompító rettenetes moraj 's a' t. — kérdés tehát, miért nem gyönyörködtetnek ezek is? némellyek tehetetlenségünkben keresik okát, t. i. hogy ezek tehetségeinket meghaladván, velünk erőtlenségünket megismertetik, 's ezt mintegy magunk előtt szégyenelvén, unatkozunk a' dölyfös tárgyakon;

én pedig elvem szerint okát abban találom, hogy ezen tárgyak egyes tehetségeinket hatván, azokat úgy fölmulják, hogy magukkal erőviszonyosan foglalatoskodhatni azokat nem engedhetik, így hát ezen tárgyak mellett erőviszonyos foglalatoskodás nélkül lévén, szükségképpen unalmat kell szereznüök; mert hogy a' nem foglalatoskodható nagyság tulajdonképpen nem szégyenít, kitetszik ezen hasonlításbul: a' magányos polgár nem szégyenli azt, hogy Király nem lehet, fájlalja azonban azt, hogy fogékony-ságához viszonyos tisztséget polgár társai között nem kaphat, — továbbá, az illyes nagyságok mellett az ember nem szomorú, nem elcsüggett, hanem csak unatkozó, pedig a' foglalatosság hiánya szül unatkozást, a' szégyen pedig szomorúságot, és elcsüggedést.

Általában szereti az ember a' nagyot, mert nem csak a' nagy erények, de még a' nagy gonoszságok' hallásában is érez valami kellemetességet, annyira, hogy a' mindennapiság, ha mindjárt erényes is, nem érdekli úgy szívét, mint a' riókább nagyság, ha mindjárt kárhozatos is; ugyanis az erényes földmivelő, ki hajnaltul sététig izzad, 's foglalatosságit a' haza' javára végzi, senkiben sem gerjeszt gyönyörködést osztó figyelmet, azonban egy emberiséget véres kegyetlenséggel rettentő zshivány' látására, és és borzasztó gonosz tettei hallására igen sokan tódulnak legnagyobb kíváncsisággal. Ezen tünetményt kétség kívül az újság vágyból is lehetne fejtegetni, én azonban lelkünknek azon sejtését gyanítom ebben, melly által tehetségeit a' tökéletesbülhetés által egy magos fokra felemelendőknék szemléli, és azon magos fok által, mellyen a' nagy tetteket már lenni gondolja,

jövendő nagyságát mintegy eleve tükröztetni véli, vissza borzadunk ugyan a' nagy gonoszság' hallására, de minthogy ebben is nagyot sejtünk, azért megbájoltatunk; kétség kívül a' nagy erény kellemetesebben bájol, mert ezzel a' nagyságon kívül jó is van öszvekapcsolva; elég az, a' nagy cselekedetekben az erőnek magosra hatását sejtven magunkban föl-emelkedünk, melly föl-emelkedés gyönyörködtet.

VIII.

A' szülői, és fiui szeretet' gyönyöre.

A' szeretet általjában, és mindenkor gyönyört okoz, ugyan is a' szeretet a' szívnek édes foglalatosságot, és éldeletet nyújt, nem is okoz semmi nagyobb unalmat, mint az érzéketlen és szeretettül üres szív, mert a' szelíd érzelmek olly szükségai a' szívnek, mint a' gondolkodás az észnek — ki az emberektől idegenkedik, valamelly állatocskát választ szereteti tárgyául, magányban még a' pókokkal is megbarátkozik az ember; a' szeretet annál erősebb, és tartósabb, mennél közelebb, és folyvástabb érinti a' szeretett tárgy szívünk' hurjait, mert annál erőviszonyosabb érzelmet készít, 's annál inkább összehangzik szívünk' fogékonyságával; ebből következik, hogy a' szülői és fiui szeretet leggyengédebb, és tartósabb; a' szülői szereteti érzelem közönségesen akkor kezdődik, midőn a' többi hevesebb érzelmek lelohadoznak; ha pedig a' szülői szíveket még más hevesebb érzelmek is feszítik, akkor gyermekeik' eránti szeretetök nem olly gyengéded; ezen állítás annál hihetőbb, mennél inkább bizonyítja a' tapasztalás: ha a' szülék korosodni kezdenek,

szeretetőik nyől gyermekeik eránt, az öreg apák unokáikért élnek, halnak, legfiatalabb gyermek szülőinek a' legédesebb bábja, ha csak egy magzat örvendeztette meg a' szülőket, akkor ez nekik egész bálványuk; tehát a' szülői szeretet a' magzatok eránt nem fogy idővel, sőt inkább növekszik, mert a' szülői szíveket más egyéb gyönyörök lassan-lassan elhagyják, és csak ez az egy marad még vígasztalásukra, azért ez koporsóig gyönyörködteti őket; semmire sem hajlandóbb a' szülő, mint elpártolt gyermekét újra ölelni, ha néha ellenkezőt mutat is külseje, de szíve' környéke mást mond; fölfüggeszti külsőképpen a' szeretet' jeleit csak azért, hogy egy kis várakozás után annál olvasztóbban ömlíthesse ki azokat. A' gyermeki szeretet szülői eránt gyengéded ugyan, de még sem annyira, mint viszonyosan, mert kiskorúságában szeretete csupa érzéki, későbbben a' gyermekből ifju lesz — kezdi az élet' örömeit kóstolni, a' harátság hevíti kebelét, egy hón szeretett ideálja lopózik szívébe; így hát a' szív' érzelme oszlik, és szülői eránti szeretet helyett gyakorta csak mély tisztelet következik: ez is ugyan szülöttje az igaz szeretetnek, de még sem maga a' gyengéded szeretet; hogy itt ott, kivált az elbeszélésekben, és románokban nem e' szerint történik a' dolog, állításomat meg nem czáfolja, mert ennek okát magából a' természetből átláthatjuk.

Sokszor és igen sokszor török a' nevelők és tanítók azon fejöket: honnént lehet az, hogy a' szülők magzatjaiknak legszarvasabb hibáikat, és legszembetűnőbb hijányaikat észre nem akarják venni? sőt gyakorta némelly tévedéseiken, és kicsapongásaikon mosolyognak is? Sokan ezt

a' szülőknek vak szeretetekből, mások ennénségükből akarják magyarázni: de gyakorta a' legjózanabb érzelmű, és legokosabb gondolkodású szülőkön is, kiket vak 's majomi szeretetről és ennénségről vétek volna vádolni, megtörténik ez; tehát én ennek okát következő elvben találom: „Az erők, és a' tárgyak az érdeket által úgy módosítják egymást, hogy végre egészen összehangoznak“ e' szerint a' szerető kicsinyenkint úgy módosítja magát a' szeretet tárgyhoz, hogy fogalmaik, és elveik egészen egyé fornak, melly által a' hiányok is megsajátosíttatnak; pedig tudjuk, hogy mindenkinek saját gondolatja és cselekedete legjobban tetszik; ezen elvet ha a' szülőkre 's magzatjaikra alkalmaztatjuk, könnyen megfejtjük a' nevelőknek és tanítóknak fejtörő kérdéseket; ugyan is a' szülők hárem okbul nem látják magzatjaik' hibáit: 1. Tagadhatatlan, hogy a' szülők nemzés által saját énjöket közlik magzatjaikkal, tehát legtöbbször a' magzatok' hiányai közösek a' szülők' hiányaival, ezek pedig a' hosszú érdeket által már megbarátkoztak sajátóságaikkal, mert a' hosszú szoktatás által fogalmaikkal, és elveikkel, tehát tehetségeikkel is összehangoznak annyira, hogy már azokat hiányoknak nem tekintik, így hát ugyan azokat magzatjaikban sem vehetik észre, 's annál kevesebbé kárhoztathatják. 2. A' gyermekek közönségesen olyanok, millyenekké szülői teszük őket; a' szülőknek van bizonyos céljuk, és néző pontjuk, melly szerint képezik a' mindenféle mintához fogékony alakot, ezen cél pedig és néző pontot saját fogalmaikból, és elveikből alkotják össze, a' mi tehát ezzel meggyez gyermeikben, az szemök előtt jó, és tö-

kéletes ; így a' hijányok is , mellyek ezen cél-
nak, és néző pontnak sarjadékai, szemök előtt
nem hijányok, p. o. ha a' gyermek kevély, és
pöffeszkedő, szülői tették azzá, kiknek magos
méltóságuk, születési ranguk, grófi vagy neme-
si elsőségök szüntelen kápráztatják szemeiket,
azok ugyan azt gyermekeikbe is jó korán beolt-
ják, 's mintegy mosolyognak, midőn a' hegyke
uracs nevelőjére, tanítójára, 's más alantabbi
sorsnakra félválrul néz, és úgy tekinti őket,
mintegy alacsony, 's vele nem is hasonlítható
lényeket, ezt látván a' pöffeszkedő szülő, ön-
nön magát így örvendezteti: csak kitetszik a'
nemes vér, sástul gyáva galambok nem szület-
nek; nem is illik, hogy illy nagy reményű fiu
porba alacsonyítsa magát. Hogy pedig ez igaz,
onnént kitetszik: hogy a' szülők magzatjaiknak
azon hibáit, mellyek céluknak, és tervöknek
nem sarjadékai, kárhoztatják, gáncsolják és
kiírtani igyekeznek. 3. A' szülők magzatjaikkal
folyvásti együttlétök miatt annyira hozzá szok-
nak a' hijányokhoz, hogy már föl sem veszik
azokat, sőt közfolyamatú napi dolgoknak né-
zik; valamint ha valamelly isméretlen társaság-
ba jövünk, szemünk mindenén fön-n-akad; ké-
sőbbben úgy hozzá simulunk, mindenkire, mint
ha édes mieink között volnánk. Általában a'
szeretet mindent jóvá hagy, a' parányi töké-
letességet nagyra emeli, a' hijányokat kisseb-
bíti; szóval ott is angyalokat talál, hol mások
a' rossz lényektől ijedeznek.

Körmendy Kamill.

5.

GALANTHAI

ESZTERHÁZY MIKLÓS,

aranygyapjas Vitéz', Magyar-országi Nádor' 's
Kunok' Birájoknak életrajza.

Minervánk' 1825-dik első évi Folyamatja' 3-dik Negyedét Galanthai Herczeg *Eszterházy Miklós* Római Sz. Bir. Herczegnek, aranygyapjas Vitéznek, Magyar-országi Nádornak, a' Kunok' Birájoknak emléke nyitá meg, ki 1635-ben Szent Mihály' Hava 7-dikén Kis-Mártonban születvén 's ugyan itt 1713-ban Böjtmás Hava' 26-dikán meghalván *I. Leopold*, *I. Jó'sef* 's *III-dik* Károly Királyjaink alatt vőn buzgalommal és szorgalommal részt Hazánk' kormányában. Az emléket megelőző kép szinte az ő czímetét viseli — hibásan. Minthogy az említett Herczeg *Eszterházy Pál*' megrendelt képe' helyébe szinte *Galunthai Eszterházy* ugyan, hanem *Miklós*, aranygyapjas Vitéz, Magyar-országi Nádor és Kúnoknak Birájok rajzolódott Bécsben, ki 1582-ben Szent György Hava' 8-dikán született Galanthán, 1645-ben Szent Mihály Hava' 11-dikén Hófleinban halt meg, 's *II-dik* és *III-dik* *Ferdinand* Koronásaink alatt díszlett erényjével, bölcsességével, akkor különösen borongva zajongó egünkön. *Miklós* Nádor' képe 's *Pál* szinte Nádor' emléke és életrajza tehát még az 1825-dik évi folyamat' 3-dik Negyedében közlödvén; mostan az által szándékunk a' kőmetsző' hibáját helyre hoznunk, hogy jelen kötetünkben *Pál*' képét 's *Miklós*' életrajzát terjesztendjük a' tisztelt olvasó-közönség' eleibe.

Miklós, ama dicső, 's Europa előtt híres Nádor, kinek díszes nagyra termett lelket rejtező arczképe *Folyó Irásunk* 1825-dik évi folyamata 3-dik negyedében látható, régi híres fejedelmi vérből származott. Ősapjának a' Hunnok' egyik fejedelme 's vezére Opos és Eurs tartatik. Az üdőnek mostohasága 's forgandósága helyhezé nemesi rangba nemzetségét. Atyja *Ferencz*, Posony Vármegye Alispánja; Anyja *Illyesházy 'Sófia*, Istvánnak a' híres Nádornak testvérje ősi birtokukban *Galanthán* örvendeztetének meg *Miklós*' születésével 1582-dik év' Szent György Hava' 8-dikán. Szüleji Evangyelikusok az evangyelika vallásban kívánnák nevelni magzatjokat; hanem az még gyöngé korában kitérítettven a' romai katholika Hitre, ebben annyira alhatatoskodott és buzgólkodott, hogy készebb volt atyai széles örökségeitől megfosztatni, mintsem hitét változtatni.

Anyja' testvérjének a' híres gazdag és nagy tapasztalású *Illyesházy Istvánnak* Híve lévén; 21 évü korában 1603-dikban számüzeték Hazánkából 's Nagy-bátyjával együtt Lengyel-országban keresé 's nyere menedéket. *Illyesházy* ugyan is *Báthori Zsigmond*, erdélyi Fejedelelem' híres neves Udvarnoka, Trencsén' várának örökös ura, némely nyomtatott írásaiban vagdalódzva kelvén ki *Rudolf Császár* ellen, a' Fejedelelem' haragjába esett. Bécsbe szállíttatván: megjelent ő maga mentségére; hanem barátjától közelgető veszedelme felől megintetvén: visszatért Trencsinbe; holott öszveszedvén drágább kincseit *Eszterházy Miklóssal* együtt Lengyel-országba szaladott. Ez alatt *Bocskay* 1604-ben kiütvén 's szerencsésen harczolván hazánkban, Trencsént is kezére keríté 1605-ben 's általadá számüzött 's jószágaitól megfosztatott Birtokosának minden egyéb váraival 's birtokaival együtt. Haza került ekkor *Illyesházy*, haza *Eszterházy Miklós* is.

Illyésházy ezután közbenjárása által a' bécsi békességet eszközölven 1606-ban Fő-Herczeg *Mátyás* és *Bocskay* között: az Udvar' kegyelmébe fogadtatott; sőt 1608-ban nádori méltóságra is méltattatott. Nem lévén magzatja: *Eszterházy Miklósnak* az evangyelika Hitre térítetésén fáradhatatlanul igyekezett. *Trencsin'* várát ígervén nekie minden hozzája tartozó falukkal és városokkal együtt. *Miklós* azonban készebb volt mostan is gazdag örökségét és a' Nádor' Udvarát elhagyni, mintsem hitében megrezzentetni.

Elhagyá tehát ő 1608-ban Nagy-bátyja' Udvarát, 's *Magocsi Ferencz*, kassai Vezérhez folyamodott, kinek Udvarában díszes erkölce, komolysága, tiszta józan élete által annyira megkedvelteté önmagát, 'hogy köztiszteletet 's szeretetet érdemlene mindenektől. Meghalván igaz barátja 's pártfogója, ennek özvegyét *Szerdahelyi Dersffy Orsolyát* választá 's vevé feleségül 1611-ben; kívül széles birtokot és nagy gazdagságot nyervén *Miklós*; nagyobb méltóságokra 's tisztségekre tört 's egyengetett magának utat. *Mátyás Király* először is *Báróságra* méltatá őt, *Gábor*, *Dániel* és *Pál* testvéreivel együtt. Azután 1614-ben *Náprághi* kalocsai Érsek, *Lépcsý Bálint* nyitrai Püspök, 's több másoknak társaságokban jeles követséget viselt *Lincz'* városában; holott nagy bölcsességgel és ékesen szóllással előterjesztvén az Osztriaiaknak, Stájereknek, Cseheknek, Silesiaiaknak, Karinthiaiaknak hazánk' szomorú 's pusztultt állapotját és a' Törökkel kötendő békességet dönthetetlen okokkal támogatván 's ajánlván; külföldön is hírt nevet szerze magának. Haza térvén 's a' katholika Egyház' bomladozó állapotjára fordítván figyelmét, annak orvosoltatására 's rendbe hozatására, a' közjónak 's Egyháznak szolgálatjára egyaránt kész, híres *Pázmán Péternek* esztergomi Érsekké választatását, Ha-

zánk' több nagyjaival egyesülve, Mátyás Király előtt érdeklí 's megnyeri 1616-dik eszt.

A' Haza' 's Egyház' javában ennyit fáradozván, ennyit munkálódván *Miklós*: 1617-ben ugyan Bereghi, a' következő 1618-ban pediglen Zólyomi gróffá 's királyi Fő-udvari mesterré nevezteték a' Felség által. Csak hamar ezután 1691-be két követtség bizaték reája: egyik Csehország' Rendeihez; másik Bethlen Gáborhoz Nagy Károlyba, holott a' Fejedelmet hasztalan igyekezé békés indulatokra hozni. Bethlen ugyan is a' protestáns Vallás' mellett fölkelvén, ösztönöztetve azon Fő-emberektől, kik a' Posonban tartatott közelebbi Országgyűlését, a' Vallásról szóló Czikkely felett való versengés miatt, nagy békételenséggel hagyák el; hanem segítségre szállítatva a' Csehektől is; haddal készült Hazánkra Királyunk ellen. *Eszterházy Miklós* minden ékesen szállásával sem akadályozhatá, mint látánk, s' Fejedelem' szándékát. Épen olly hamar elfoglalá ő Kassát a' Bánya Városokkal és Felső-magyarországgal együtt; sőt Posont is megszállotta, mellyet elfoglalván mind a' Nádort, Forgách 'Sigmundot, mind a' korona örököket Pálfi Istvánt és Révai Pétert a' koronával együtt kezére keríté; 's a' maga hűségére esketett Nádor által, Szent András Hava' 11-dikére ugyan Posonba Országgyűlést hirdettete. Meghivá erre *Bethlen* különös levelében *Eszterházy Miklóst* is, de ő királyjának esküdt hűségében alhatatoskodván, a' következő 1620-dik esztendőben *Besztercze-Bányán* tartatott Országgyűlése által *Pázmán Péterrel*, *Balás Tamással*, *Homonnay Györgyel* 's az egész *Jezuita* rendel együtt száműzetett Hazánkból. Csak hamar ezután *Lakempach'* várába szoríttatott és záratott *Miklós* Mindszent hó' 1-sőjén *Huszár István'* seregeitől, hogy vagy hűségében megtántoríttassék, vagy szabadságtól megfosztassék. *Dampier* császári Vezér sieté

az ő mentségére, ki megvervén az ellenséget és *Taradi Mátyást*, a' gyalogság' Vezérét megölvén, szabadságba helyhezé Hazánk' ezen oszlopát. Kiszabadulván a' veszedelemből előbb *Hainburgban*, azután *Nikolsburgban*, következően szerencsés kimenetellel javaslá *Bethlennek* 1621-ben a' békességet; — melly érdemét becsülni tudván Királyunk *II-dik Ferdinand*, *Kamarássá*, és *Újvári- 's* a' *Bánya-Városok* előtti határoknak kaptányukká, majd ismét *Ország-birájává* jelelé 's nevezé ki őt. Melly hivatalában szinte nagy hűséggel, erős lélekkel 's vitézséggel szolgálta Hazájának 's Királyjának. *Bethlen* ugyan is 1623-dik esztendőben, okulvén, hogy a' *nikolsburgi béke* nem minden czikelyeiben teljesítődött, az *egri* és *boszniai* Basákkal egyesülve tüzzel vassal pusztíttatá Magyar- és Morva-országokat. *Újvárt* is megszállá az ellenség, de a' szemes *Eszterházy*, kivezetvén várából seregét, a' *Nyitra* vizén lévő hidat lerontatván, megtámadá vitézül a' magát bátorságban gondolt ellenséget. Mindjárt az első rohanás' alkalmával 300-an esnek el közzülök, a' többiek megszalasztatnak; számos foglyok nyerék vissza ezen győzedelem által szabadságukat; számos Tisztek pediglen résszerint szaladás közben elfogattatván, a' nyert zászlókkal együtt Bécsbe küldettek *Ferdinandhoz*, dicsőítődök *Eszterháznak* nagy nevét.

Vitézi munkálódásait új házassága szakasztá félben. Meghalván ugyan is 1619-ben hitvesse *Dersffy Orsolya*: 1624-dik Bőjtmás Hava' 15-dikén *Bedeghi Nyári Krisztinát*, *Thurzo Imre'* özvegyét vevé el feleségül, kitől születének azon gyermekei, kik atyjoknak nyomdokait követvén mindenekben, *Miklósnak* emléket halhatatlaníták örökre hazánkban. Ezen ágból származának hazánk' rendíthetetlen oszlopai, kiket a'

késő maradék tisztelettel emleget és emlegetend mindenkoron.

Érdemeinek füzéreiből és munkálódásaiban már csupán egyetlenegy fény hibázott; mellyet azonban minden jobb érzésű 's nagyobb belátású honossai kívánva kívánák több esztendőktől oltá fejére: hogy Magyar-ország' *Nádorává* neveztetnék 's választatnék. A' Sopronyi Országgyűlés el is választá őt 1625-dik év' Szent András hava' 29-dikén egyenlő akarattal Nádornak. *Ferdinand* pediglen azzal tetéze megerősíttetését, hogy különös kegyelméből Sopron Vármegye' Fő Ispányjává nevezé ki; egyszer'smind Fraknó' várának örökös Urává tevé 's helyhezteté őt maradékaival együtt.

A' következő 1626-dik esztendőben *Bethlen Gábor* egyesítvén seregeit *Murtezánész* budai Basával, újra elkezdé az ellenségeskedéseket. *Vallenstein* császári Vezér küldeték ellenök, kihez csatolódék *Miklós Nádor*, a' magyar segéd seregekkel. *Murtezánész* már ekkor Neográd' várát ostromlá, mellyet hallatlan vitézséggel és elszántsággal védelmeze királyi részről a' Nádor' testvérje, *Eszterházy Pál*. Ide sietének azért az egyesült Vezérek; *Neográdot* fölmentik az ostrom alól, *Murtezánészt* pediglen megszalasztják. *Bethlen* ekkor fölosztván hadait a' Törökök közé kemény csatához készült. Már egymás ellenében állott a' két ellenség, már ütközetre harsogott a' trombita; midőn *Bethlen* látván azellenfélnek jól gyakorlott fényes roppant seregét, három, vagy legalább kétnapi fegyverszünetre szólítja föl *Vallensteint*; mellyet a' Nádor' ellenszegülése mellett meg is nyert. Mire *Bethlen* éjfél után fölszedvén minden sátorait a' Törökökkel együtt visszavonula néma csendben 's szerencsésen kijátszá csatát, harczot szomjuhozó ellenségeinek az egyszer vakult szemességöket. Nehezen szenvedé azt Nádorunk, hogy társának rövid belátása

miatt, a' kétségtelen győzedelmet illy hamar elveszték felei. Hogy azomban Hazánk' békességét, mellyet fegyverrel most nem eszközölhete, helyre állíthassa, bölcs tanácsaival, és fáradhatatlan szorgalmával törekedett; úgy hogy hire neve külföldön is tiszteltetett, becsültetett. *IV. Fülöp* Spanyol Király különösen arany gyapjával díszesíté az ő méltóságát 1628-dik esztendőben, jeles viselt dolgainak következő említésök 's méltánylásuk mellett: „Habentes singularem informationem bonarum qualitatum, virtutum et laudabilium actionum, ac meritorum Personae, nostri charissimi et dilectissimi cognati Domini Nicolai Comitis ab Eszterház in Galantha, Palatini Regni Hungariae etc. faventer inclinati sumus ipsum eligere et denominare, prouti in effectu elegimus, et nominavimus equitem et confratrem nostri Ordinis etc.

Ezen díszes Rend' czímerével kitüntetve a' katholika egyházra 's kivált a' Jézuitákra fordítá legnagyobb figyelmét, előmozdítván hasznaikat és gyarapodásaikat mindenképen. *Pázmán'* térítgető igyekezeteit 's törekvéseit különösen pártolgatá nádori tekintetével. Maga is térítgetett tekintete és ékesen szállása által mind a' két evangyelika Szentegyház' kebeléből többeket a' katholika Hitre. Nevezetesen második feleségét *Nyáry Krisztinát* 1625-ben; a' *Thurzókat*, kik Felső-magyarországban jeles és hatalmas férjfiak valának korukban, 1632-dik esztendőben megnyeré unszolásainak elfogadásukra. De *Rákóczy György* több ízben akadályoztatá vallásbeli buzgólkodásait; úgy, hogy sereget is kéneltetett ellene zászló alá szállíttani, melly azonban könnyű csatázások után kétes győzelem közben vezettetett ugyan általa vissza.

Hitvесе *Krisztina* 1641-ben Bőjtelő Hava' 17-kén szunnyadott az örökkévalóság' dicsősségére által a'

Szintkavi várban 's a' Nagyszombati Bazilikában, melyet férje kezdé építtetni, temettetéek el nagy pompával.

Ez alatt *idősb* vagy *I. Rákóczy György* az Evangyelika Vallás' törvénytelen sérelmeit akarván megboszoszolni 's orvosoltatni, szövetséget köt 1643-ban a' Svékusokkal és haddal készül Magyar-országot elborítani. Megtudván ezt a' *Nádor*, számos leveleiben inti 's kéri őt, mondana le a' Svékussal Hazánk' veszedelmére kötött szövetségéről 's több alapos okokból tartaná föl a' Királlyal kötött békességet. De *Rákóczy* édesgettetvén a' Svékusoknak győzedelmeik és hitegetéseik által, a' Francziáktól is ösztönöztetve, segítettve, beront nagy sereggel 1644-dik esztendőben Hazánkba; 's először is Kassát megerősíti, Felső-Magyarországot elfoglalja 's pusztít egész Morvaig. *II. Ferdinand* hű Magyarjaival *Eszterházy Miklóst*, német katonájaival pediglen *Puchaim* nevű Vezérét küldi ellene; megtámadják ezek vitézül *Kassát*; de nagy álgúuk nélkül szűkölködván, kéntelenítetének az élelem' fogyatkozása miatt is téli szállásokra vonúlui, a' nélkül, hogy valamit árthattak volna az ellenségnek. Következendő 1645-dik esztendőben *III. Ferdinand* békére lépe Rákóczyval. Miután a' *Nádor*, hadi és polgári viselt dolgai miatt egész Európában elhíresedve 's tiszteltetve Hazánk' közsiral-mára elhunyt *Hofleinban* ugyan azon 1645-dik év' Szent Mihály Hava' 11-dikén 63 esztendő's korában; minekutánna a' Haza', Vallás' 's Nemzetsége' boldogításában és virágoztatásában jeles előmenetellel fáradozott 's buzgólkodott. Meghidegült tetemei *Nagy Szombatba* vitettek, holott a' Jezuiták' templomában. az *Eszterházy* nemzetség' sírboltjába tétettek *Telegdy János*, kalocsai Érsek oltári szolgálatja mellett nagy pompával örök nyugalomra. Fija *Pál*, Romai Sz. Bir. Herczeg, Ha-

zánk' nagy Nádora következő versezettel díszesítte
 té Atyjának márványból készült emléket:

VIATOR ATTENDE!

Marmorea, quam calcas porta, ad mortem
 est aerarium. Hoc sub lapide
 Pretium saeculorum, et melior Hungariae
 Thesaurus est absconditus, postquam
 gloriosissimo sanguine;

Quia Regum S. Ladislai, Andreae Hiero.
 Ludovici Primi, Sigismundi Imperat. etc.
 cognato innexa sanguini
 celebratissima antiquitate;

Quia VII. et X. ante saecula in magno Scytharum
 Principe Opos, in Eurso Hunnorum
 Duce, ac tot aliis dominata
 Celsissima et Illustrissima
 Familia ESTORAS,

Locum hunc in loculum delegit sepulchralem.
 Jacent hic grandes illae, et vere
 pretiosae animae:

NICOLAVS Hungarorum Pro-Rex, aetatis suae
 oraculum; Ladislaus item, Franc. Caspar.
 Thomas, fuso pro Patria sanguine
 Heroës purpurati.

Eorum nomini, et posteritati suae ac praesertim
 Parentis sui *Nicolai* Pro-Regis,
 et Matris *Christinae Nyáry*
 Manibus,

Sepulchralem hunc ponebat lapidem, filius
 S. R. I. Princ. Ungariae Palatinus etc.
 PAVLVS ESTORAS.

ABI VIATOR !

et cum magnas animas in cineres abiisse
audis, ingemiscens, ut his ex cineribus
immortales resurgant
Phaenices
preCare; naM DeCet.

Ezen dicső emléken kívül eléggé halhatatlanítják őt előszámlált viselt dolgai. A' nagyszombati *Basilica* nevű 's a' Jezuitáknak számukra építtetett templom' felséges, mesterséges, díszes készüllete hirdeti az ő valásbeli buzgóságát. Sokat köszönhet néki különösen a' Magyar-országi katholika Szentegyház; mivel ezen bo- rongós, zajongó korban *Forgách Ferencz*, *Pázmán Péter* 's *Eszterházy Miklós* menték azt meg egyedül. A' Jezuitákat különösen pártfogolá, 's eszköz vala *Pázmánnal*, *Lippai Györgyel*, *Pálffy Pállal*, hogy hazánkban a' Jesuitáknak tanításuk és vezérlésök mellett *Gymnásiumok* állíttassanak.

Mennyire szerette 's tisztelte légyen az igazságot, kitetszik következő nagylelkű tetteiből. Még minekelőtte közhivatalra szállíttatott volna föl Királyunktól: általnézegetvén jószágairól szőlő leveleit, úgy találá, hogy *Regécz'* várához nagyobb igaza volna egyiknek az ő cselédjei közzül, mint ön magának. Előhivatá azért ezen Ifjut 's tisztességes öltözetben több Fő-Nemeseknek jelen létökben asztalához méltatván, a' nevezett Vár' örökő sének vallá tulajdon szolgáját.

Áldás és csend hamvaidnak *Eszterházy Miklós!* szerencse, boldogság késő Unokáidnak is! Feje lettél Te nagy Nemzetségednek hazánkban; hűséged és igazságszereteted; bölcsességed, vitézséged tündököljön ivadékidban, hazánk' derengő Egén örökre.

Némethy Pál.

6.

A' SZÉKELEK' RÉGI TÖRVÉNYEIK.

Egy 1505-dik Eszt. költ, hiteles kútfókból merített Tudósítás.

1-ső.

A' melly széken a' per elkezdődik a' Biró-hadnagy előtt, ha az első Széken ellene mondás nem leszen, hát a' pert azon Prokátor végig viselheti, ha hol ellene mondás leszen, bizonyítsa meg a' Biróval avagy Hadnaggal, hogy vallott Prokátor; a' más Fél dolgát elveszti.

2-dik. Ha megnem bizonyíthatja Székel-Földin, három Girán marad; ki téssen másfél forintot.

3-dik. Ha Prokátor hívás leszen Székel-Földin, másfél forintot téssen.

4-dik. Valamely dologhoz akarhány személy legyen együtt kereső; egy új ítélettel érik-meg, vagy egy sententiával, érje-meg.

5-dik. Az új ítélet arra egy forint, a' Sententia' arra is egy forint.

6-dik. Egy kívül, ha valaki feles örököt, vagy feles malmot nyer-ne-meg, hát annak három forint a' Sententiaja; a' Sententia törés is három forint.

7-dik. Valamelly dologban Sententiát mondanak, kétszer tereh nélkül benn tilthatják; harmadszor terehe vagyon.

8-dik. Valamelly dologban Sententiát törnek, a' Sententia' arra azé, a' ki a' Sententia' árrát megadta volt.

9-dik. Valamelly dologban Sententiát mondanak, a' meggyőzött fél uj ítéletet kér benne; mig a' Sententia ki nem mondatik, a' győző fél nem tartozik a' Sententia törést megfizetni.

10-dik. Ha az uj ítélettel érik a' Sententiát mig el nem járnak, hát el-ne jár hassanak a' Sententiával; ha eljártanak volna is, ha az uj ítélettel érik; kezességen ki tartozik a' marhát adni, miglen a' nemzet' tábláján vége szakad.

11-dik. Valamelly ember Felperes az Alperest keresi, az Alperes hitét hadja a' Felperesnek; a' kereket ha megesküszik megnyeri, és ha meg nem esküszik az Alperes, megment ember leszen; a' Felperes kérdőre nem viheti önnön hitét a' Biró előtt, a' hol a' per leszen.

12-dik. Valamelly dolgot megítélnek a' Széken, a' Biró-Hadnagy napozása nélkül; el ne mehessen véle kérdőre tudomány tétellel.

13-dik. Valamelly dolog csak három Gyrában járna, egyik Székről a' másra nem vihetik, miképpen önnön hitet.

14-dik. Valamelly embernek fiai 's leányi vagnak; az örökség a' fiút illeti, de úgy hogy a' leányt kiki az ő Széki' törvénye szerint kiházassítsa.

15-dik. Ha két férfin egy ember' gyermeke, egyiknek fia, másiknak leánya vagyon; a' leány olyan örökös attya' örökségében, mint a' fiu.

16-dik. Valamelly embernek két leánya vagyon; az attyokról maradt örökség egyaránt illeti őket; de úgy hogy a' kisebbik választhat a' lakóhelyben, és a' másiknak hozzája hasonló legyen, 's egyaránt örökösíthessenek.

17-dik. Ha pedig a' kisebb a' nagyobb nak hasonló nem adhat; tehát az örök ketté osztassék.

18-dik. Valamelly Székel örökségben harminczkét esztendő eltelik, indulatlan volt az ember benne, nem tartozik újonnan felelni.

19-dik. A' zálogos jószágban időmulás nem tartatik.

20-dik. Valamelly ember vérgyökér valamelly örökségben, abban időmulás nincsen.

21-dik. Atyafiú idegennek atyafia ellen sem elnem adhat, sem elnem válthatja, ha elváltotta volna is, ha harminczkét esztendő közben tilalom lett volna benne, a' vérgyökér visszaveheti; hanemha örökség helybe örököt adtak volna.

22-dik. Székel-ember' örökségét semmiben elnem vesztetheti, ha fejét hitetlenségben elveszthetné is.

23 dik. Ha a' pert restelt ember a' Törvény kimondása után, hozzája szolna, ha helyt nem adtak szavának, maradsága semmi nem volt.

24-dik. Valakit kurvafiának, áralónak, hitetlennek mondanak és törvénybe juttatnak, 's megtagadja, hogy nem mondotta, ha azt a' másik fél megbizonyítja, hogy ő hozzá büntetetlen mondotta ellene, díján tizenharmad-fél forinton marad, minthogy tisztességiben jár.

25-dik. Ha pedig a' Bíró előtt hozzája mondja szemébe, hogy ő mondotta, 's meg nem bizonyítja; a' más fél megmenti magát, nyelvén marad, minthogy tisztességében jár.

26-dik Valamelly ember valakit kárért keres, orozónak, tolvajnak, égetőnek mondja; semmi nem marad érette, régi szokásunk szerint.

27-dik. Ha valakit onnak ugymond valaki, hogy ötöt nem illetné, megmenti magát ellene, eleven díján marad érette.

28-dik. Parancsolattal senkit ne hivattassanak se a' Vajda Urak' eleibe, se Ispányok' eleibe; hanem kitkit

Székin keressenek először, és ki meg nem igazul a' kérdővel, mehessen-el ország' törvénye szerint.

29-dik. Az örökös Székel meg ne tartassék a' Vajda Urak' tábláján, hanemha halálért, szántsándékkal való halálért; a' gyilkos meghaljon. A' Vajda urak, még a' Király is meg nem oltalmazza a' per ellen.

30-dik. Ha pedig a' gyilkost a' véren megfoghatják, ugyan ottan szolgáltatassék törvény reája, és ha ott meg nem foghatják a' véren, és megszententziázzák; annakutánna a' melly Széken találják; azon Széken szolgáltatassék törvény reája.

31-dik. Történettel való halálért a' Vajda urak' kegyelme használ esztendeig 's három nap; de úgy, hogy a' közben a' halálosokon új bosszút ne tegyen; annakutánna, ha végben nem marad, törvény szolgáltatassék.

32-dik. Ha valakinek házára vagy ekéjére mennek, vagy meglesik útjában 's megölik, valamennyin vagynak, halált szenvedjenek érte.

33-dik. Ha valakinek valaki házán vagy ekéjén vagy szekeren hatalmat tenne, 24 Gyrán marad érte, ettől megválva, egyéb hatalom három Gyrát téssen.

34-dik. Ha valaki egyik a' másikat a' földre leüti, hat Gyrán marad; ha a' földön vagy veri, vagy vágja, az is 24 forintot teszen.

35-dik. Ha valaki egyik a' másikat megakarná ölni, és más ember' oltalmazása miatt maradhat-meg élete, 24 Gyrán marad érte.

36-dik. Valamelly faluban a' fő-embernek a' vagy Lófőnek örökje vagyon, a' falu ellen, és a' kinek örökje ott nincsen közöttök, ellenek ott örököt nem vehet; ha ki akarják vetni, 32 esztendeig kivethetik.

37-dik. Valamelly peres valami perbe, mellyet a' Bíró eleibe hívott, az alatt megbékéllik; úgy békesség birságot vehet három Gyrát.

38 *dik.* A' Király-biró' dolga ez: Hogy a' Székes helyen üljenek vagy lakjanak, és a' Birótul várjanak esztendeig, a' Biraktul háromszor számot vehessenek; ha nem hiszik, hiteket vehetik.

39-*dik.* Valamelly Széken, vagy Biró, vagy Hadnagy, vagy Király-Biró törvénytelenül tenne, azon Széken törvénye legyen benne; de ha bírságért vagyon, azért a' Széktől kérdőt nem viselhet.

40-*dik.* Biró-Hadnagy, Király-Biró másért, nem prókátoroskodhatik; hanem a' maga személye' dolgát viheti.

41-*dik.* Székely örökséggel, ki három forintot ér, királyra elmehetnek, tisztesség dolgával is elmehetnek Tiszt dolgával, mikor a' nép perel egymással; de ha elmennek, mind a' két fél elmennyen, és kiki az ő tulajdon dolgát forgassa.

42-*dik.* Ha valamelly örököt el adnak, és a' kit illetve, vele megkinálnak, akkor ellene nem mondana; azért ne perelhessen.

43-*dik.* Székel-földön minden dolgot megítélhetnek, hanem csak a' bajviadalt nem ítélik, és új ítéletet nem adhatnak.

44-*dik.* Székel-földön a' víz határt nem vethet, csak a' régi folyása.

45 *dik.* Valaki ad egymásnak ő hitére; valahol tanálja megfoghassa és megtarthassa.

46-*dik.* Valamelly ember egyik a' másikkal törvénybe vagynak, hogy az alatt valamellyik újabb törvényteleniséget tenne, hat Gyrán maradjon; ha pedig meg nem akarná adni, dolgával elmaradjon.

47-*dik.* Továbbá a' Vajda urak' ítélete felől a' volt a' Székelség' törvénye, hogy mikor a' nemés uraknak octavájok volt a' Vajda urak' akaratjából, annakutánna való Szent György Pünkösöd közben, a' Vajda urak Székelekről ítéletet kívánnak, minden Széken ítéltettek,

tizen ötöd napig tartozott a' Szék 40 lóra élést adni, és azon Széknek mind a' Bíró, Hadnagyot egyetemben 12 Személyeket adtak melléjek, és valami bírság a' Vajda urnak jutott, a' fele a' tizenkét személyé volt, és a' törvényre való hivatalért, két pénzt adtak czéduláért.

48-dik. Valamikor kardot adtak Székel-földéről, annak készítését a' földnépe fizette, és Vajda urak' zászlója alá adták; a' ki akaratjok nélkül haza szökött, annak büntetése a' Vajda urnál volt.

49-dik. Valamelly ember a' Széken avagy a' Vajda urak előtt leült peresse előtt, a' Biró időt adott benne, hogy reá bizonyíthassa, és ha reája nem bizonyíthatta, törvénye lett annak. — Az ítélet Székel-földén ilyen módon volt: Hogy a' falu három igaz embert fogadott, és a' három ember megfeleltette a' falut, és valakiket kiadott nyilván való tudással, azokat megbüntették, a' mi marhája volt, az ő részit elvették, felesége, gyermeke részit meghagyták; valakit pedig halomással feleltek-ki, annak helyet nem adtak.

50-dik. Ha földön lakó volt, annak a' bűnösnek rész marhája az urát illeti.

51-dik. Székel-földről a' ki ki akart menni, szabad volt menni.

52-dik. Valaki valahonnan Székel-földre akart jönni, szabad volt jönni; erővel ki nem vihették.

53-dik. Továbbá a' Székelség' emlékezetére nem tudjuk azt, hogy sereg ilyenképpen lakott volna Székel földön; mivel soha törvények nem volt.

54-dik. Ennekokaért mostanában is könyörgünk ó Nagyságoknak min' kegyelmes urunknak, hogy a' régi szabadságunk szerint éltesse nek, és ennekutánna segítsenek azzal,

Restabant haec:

55-dik. A' Király-biráknak ilyen birságban vagyon részek, és ilyen részek: orr-birságból, parázna-birságból, vér-birságból; ezeknek mindenike három-három Gyrát téssen: annak a' felivel a' Bíró és a' Király-birája osztozott; a' másik felivel a' Hadnagy a' Tisztársakkal.

56-dik. Ha házas ember vétkezett, annak része marháját elvették.

57-dik. A' Birák, Hadnagyok, Király-birák, csak az idejebeli birságot keresték.

58-dik. Valamelly Birónak, Hadnagynak tiszti vagyon, addig vele nem perelhetnek annak előtte való dolgáért, hanemha tisztiben esett dolgokért, és mikor Tiszti eltelik, másik Szék' napján pereljenek vele.

59-dik. Valamelly embert Szent-Mihály napig ki nem tétetnek házából, Szent-György napig ki nem tehetik; mert téli idő vagyon, házat nem csinálhat.

60-dik. Valamelly ember, valamit peressének hitére hágy, és a' peresse megesküszik; új ítélet ebben nem lehet.

61 dik. Valamelly dologban Biróra fog a' peres, és addig ujjabb ítélettel el nem tartják; abban nem tér az új ítélet.

62-dik. Örökös Székelt törvényben éretlen meg nem foghatnak, hanemha véren vagy marhát fogtak kezében, ha törvényben éri meg, míg marhája tart, addig örökéhez nem nyulhatnak; ha sem marhája sem öröke nincs, fejét is megfoghatják.

63-dik. Valamelly Székel valahol szolgálni akart, bátor vendég országban is, ki ez országnak veszedelmére nem volt, szolgálni szabad volt.

64-dik. A' szegődött szolgát minden megtarthatja.

65-dik. Három törvénnyel való tilalmat, törvény láthatlan senki el nem szabadíthat; ha harmad napig reá nem akar szólni, a' ki megtiltotta, a' Biró szabadíthatja, a' melly napot ő benne ad.

66-dik. Valamelly ember valakinek házára ment hatalommal, ha megölheti, díját elveszti. A' kit megölnek tetem emelésben, három forint a' Birájé, ezt a' gyilkoséból fizetik; de ha azon meg nem vehetné is, az övéből meg kell fizetni.

67-dik. Valamelly ember Székel-sóval akar kereskedni, Segesvár-Székbén, Kőhalom-Székbén, Fogarasban szabad nekik kereskedni; de úgy, hogy a' Király-birótul pecsétet kell váltani, hat ökörbeli járomból, három pénzekkel kell váltani, két lova' terhétől két pénzel; de ha pecsét nélkül elmegy, a' Király-biróé mind ökre, szekere; de a' só az emberé.

68-dik. Ha igaz pecsét vagyon nála, és akárhol jár, 's a' Király-biró még is háborgatja, a' Székel-ember maga oltalmában, ha megölheti is: egy só a' díja.

69-dik. Valaki pedig követet vitt a' Táblára, és akkor a' törvény elhaladott, a' követséget pénz nélkül írták be, mert két költséggel követet nem viselhetnek.

70-dik. Valakit kezességen valaki kiveszen, és elő nem viheti, három kereső napot adnak az embernek, a' ki kezességen kivette, és ha akkor se állíthatja elé, azon marad érte, a' mit a' dolog tart.

71-dik. Valamelly embernek két leánya vagyon és fia nincsen, a' leány olyan örökös az attya' örökségében mint a' fia; de ha a' leányoknak fiak leszen, leányok is, a' fiu a' leány ága' fiát kiházashatja belőle.

Kézdi-Székek ez a' Törvénye:

Ha valaki peressét hatalmon éri, a' Biró' igazsága 45 oszpora, a' Király-birónak is 45 oszpora marad,

a' Hadnagynak 32 oszpora marad. Vér bírságban, páráztságban is, ugyan ezen felül megírt bírság volt. Költek ezen törvények 1505-ben 28. April.

Az aláírás deák nyelven így volt:

1505. 28. April. Regnante Sacratissimo Principe Ferdinando I. Imp. Romanorum, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, etc. Rege, per Spbls ac Magnificos Dominos; Stephanum Dobo, et Franciscum Kendi Vajvodas Transylvaniae et Siculorum Comites, et in Comitibus celebratis in oppido Székel-Udvarhely approbata et statuta, hisce diebus ut supra.

Ex protocollo Sedis Sz. Udvarhely, ex his literalibus Instrumentis eidem protocollo inscriptis extradat. Die 15. Febr. 1748 per Franciscum K. Dállyai, Jurat. Sedis Sz. Udvarhely Notarium. In Ungaricum translatum per *Franciscum Orbán*.

A' Nemzeti-gyűlés' rendelkezésiről való Relatio így következik:

Mi az egész Székel-földnek lakosai és minden Székeknek akár micsodaféle renden lévői, adjuk emlékeztére mindeneknek, a' kiknek illik, ezen levelünknek rendiben; hogy mikor mi 1505. esztend. Sz. Er'sébet Katalina Asszony nap után, ötöd nappal Udvarhely' Városában, a' mi országunknak régi szokása szerint némienemü szükséges dolgainak a' mi feljebb megírt országunknak véghezviteliért, és némely illetlen szokásoknak megjobbításáért közönséges Gyűlést hirdettünk és celebráltunk volna; holott több szükséges sok dolgaink között nem utolsónak tetszék, és ítélők lenni, hogy a' mi Országunknak ritka Gyűlése miatt, sok pereknek, mellyeknek apellatioja, és ujabbán való meglátása, országunknak közönséges népét illetné, véghezvitele nap-

ról-napra haladozna, melly tovább-tovább való elmúlások és haladások sokaknak nagy károkra és nyilvánvaló fogyatkozásokra volna. Ezt is igen világosan megpróbált dologbul tapasztalhatóképpen eszünkbe vettük, hogy a' szerint, a' harag, gyűlölség és a' magok hasznoknak keresete a' birákat és a' törvénytévőket itt a' mi Székel-országunkban gyakorta nem engedi-meg, hogy igazat lássanak és ítéljenek; melly pereknek halogatására, és a' törvénytévőknek, biráknak maga illetlen viseletére nézve, hogy jó idején gondviselésünk által igen szükségesnek ítéltük lenni, és ugyan hívhatatlanképpen örökösön mindenféle lakóitúl országunknak hogy megtartassék, elvégeztük és rendeltük: hogy az Udvarhelyi- és Kereszturi-Széken lakó Székel-atyafiaknak az elsői közzül négy embereket, és ugyan azon Széken lakó Lófejek közzül tizenhármát, a' mi Székel-országunknak régi bévett auctoritássából és hatalmából biráknak és az igazság' kiszolgáltatásának végbenvitelére rendeltük is: kik egy summában lesznek tizenheten, a' kik minden Székeknek, és országunkban akármi rendben lévő Székelyeknek személyöket és képöket viseljék. Mely Birák a' választás után elsőben Istennek tartozó hiteket deponálván ezen, hogy ők sem szeretetre, sem gyűlölségre, sem könyörgésre, sem pedig magok hasznokra nézve nem; hanem csak az egy Istenre, és annak igazságát, szemek előtt viselvén, valami a' két feles peresek között igazság lészen, azt cselekszik, és végezik; mellyet ha megcselekednek, igen jó, ha pedig nem, (kit Isten távoztasson) ha a' Birák közzül valamellyik Istenét elfelejtvén, és a' maga idvességét is hátra hagyván, vagy könyörgésért, vagy az ajándékért, vagy pedig maga hasznáért az igaz utból valamelly felé k térne; az olyan mindjárt örök számkivetésre senten-tiáztassék, minden ingó bingó marháját és örökségit is

elveszesse, és annakutánna, mint olyan hamis hitű és névbeli személy Székel-országban ne maradhasson és ne lakhassék. Az olyan is pedig, valaki az olyan hamis hitű számkivetettnek haza jövésében vagy megmaradásában fáradna és munkálódnék, hasonló számkivetésre, mint olyan embernek oltalmazója, ítéltessek és kárhoztassék.

Továbbra hogy a' megnevezett Biráknak, melyek a' megírt mód szerint megesküdtenek, törvényök és ítéletök, hogy hijába ne legyen, azt végeztük, hogy valamelly dologban törvényt mondanak, azt az ő ítéletöket illendőképpen véghez is vigyék, igazságokat megadván.

A' Kapitányok és Király-Birák esztendönkint, a' kik egyik a' másik helyébe következnek, a' Tisztviselők közzül, ha valamellyik az idő' forgásában megta-
nálkoznék halni, akkor mindjárt hasonló renden lévő közzül a' megholt helyébe, kik ugyan azon megmondott Székben laknak, a' mi Székel-országunknak arra rendelt auctoritásával és hatalmával mást válasszanak, hogy a' 17. szám a' mi országunkbeli Birák között megne fogyatzozzék és kevesedjék. Hogy pedig e' megírt rendelésünk és végezésünk illendőképpen véghez vitessek, ez okon rendeltük közzülünk a' gyorsaságos Patakfalvi Pétert, hogy ez ide alább megírt végezésünket és rendelésünket megérthető szóval közönségesen mindeneknek hallására, itt az egész Gyűlésben mindenütt kihirdesse és jelentse.

Végezetre az egynehányszor említett Birák, hasonlóképpen elválasztassanak ugyan itt mostan az egész gyülekezetnek jelenlétében, az itt megírt okon Országunknak Birákul. — Az Orzágnak pedig első, és kiváltképpen valói közzül a' Lófejek közzül, és ugyan a' megmondott Udvarhely- és Keresztúr-Székelbelieket a'

laszszanak, t. i. *Nyujtodi Pált, Köntzei Antalt, Benedek Jánost és Pétert a' Bethlenfalvit; Patakfalvi Pétert; Kedei Kelement; Lokodi Pétert; Kedei Ferenczet; Szombathfalvi Gergelyt; Vágási Imrét; Patakfalvi Kelement; Márkos Mihályt; Patakfalvi Lukácsot.*

Melly Birákat a' mi bizonyos tudományunk szerint elválasztván az elébb megírt végezésünkre, és rendelkezésünkre, a' megmondott Hit szerint közönséges Gyűlésünkben megesketoők, mint annak rendi és módja kívánnya vala. — Ezokaért mi is hasonlóképpen minden Elsők, kiváltképpen valók, Lófejek és Közrendek felemelvén jobb kezünket, erős hittel megesküvén, hogy mind ezeket mind örökké megmásolhatatlanul megtartjuk, és másokkal is megtartattjuk.

Mellynek bizonyosságára adtuk a' mi rendelkezésünkről írott Levelünkkel pecsétünkkel megerősítvén. Költ Udvarhelyt, a' megírt napon és esztendőben. Fő-Kapitány *Bögözi János*, ugyan *Bögözi*.

Ezt én Lengyénfalvi Orbán Ferencz, Udvarhely-Székeknek hites Notáriussa de verbo ad verbum, szórul szóra, ugymint a' pecsétes original-levelben volt, fordítottam magyarra.

Második Nemzeti-Gyűlés.

Mi Székel - ország' földinek lakói, és az egész Székel-földön lévő Székeknek közönségessei, minden felső és alsó renden lévői, adjuk emlékezetére mindeneknek, a' kiknek illik ez levelünknek rendiben, hogy Mi az 1505 és 6 esztendőben, az Urnak születése idejének 5-dik napján, Udvarhely-Székek Agyagfalva Majorjába, a' mi Országunknak közönségesen való szükséges dolgaiért kiváltképpen való Gyűlést hirdettünk és rendeltünk volna, hogy a' külömb-külobbféle egyenetlen-

ségeket és hibás szokásokat eltörlenők: tetszék azért akkor minékünk 's ugy világosan meg is esmérők, hogy a' békességnek ellenkezője, az irigység, az eggyességnek ellensége, minden nagyságos országot elpusztítottak, és az ő elébbeni állapotjában megrontottanak: hogy azért a' közönségre eleve látó tanácsokkal gondot viselhetnénk, és a' pártütések miatt való veszedelmeket megelőzhetnők: ezt rendeltük, hogy az Ország' minden lakóitul megtartassék 's végeztük; hogy senki a' kiváltképpen valók és elsőik között, hogy Léfejek és Tisztviselők között, vagy pedig a' közönséges renden lévő emberek között, valamellyek Székel-országban laknak, ennekutánna ebben az országban, kiváltképpen Fejedelmünk' tisztessége és hivsége ellen; ugymint László Isten' kegyelmességéből Magyar-és Cseh-ország' királyának, nekünk kegyelmes Urunknak, és az ő Tisztviselőinek, tudniillik az Erdélyi-Vajdának, és a' Székelyek' Ispánnynak, vagy hogy a' mi Országunknak romlására igyekezzenek, és megmérésznél az próbálni, hogy ehhez társat is keresne magának; senki ennekutánna pártütésnek okáért, se közönséges, se pedig részszerint való Gyűlést ne indíthasson és tarthasson, és magának olly hatalmat és méltóságot ne tulajdonítson, hogy valami rossz embereket maga mellé vévén nyomorgasson, kergessen, öljön, rá támadjon, egyenetlenséget, veszekedést, bosszúállást, pusztítást, égetést, házak' elhányását, hadat, üstök vonást és egyéb' akármilyen veszedelmet támasszon, mint az elmúlt időkben egynehányszor megesett.

Hogy az országunkból valami taplója és kovássza a' hitetlenségnek, vagy pártütésnek, a' támadozók között tellyességgel elszáradjon és hervadjon, hogy így a' szentséges király méltóságának czímerét megne mocskolják, és a' király Tisztviselőnek gondot és valami bosszullást ne hozzanak, még ugy is, ha a' Király-

nak megmondott Tisztviselőitül valami törvénytelen háborgatást és kárvallást országunknak szabadsága ellen, vagy közönségesképpen, vagy csak részszerint szenvednénk, mint a' pártütők szoktak cselekedni, pártütéssel ne álljunk ellene; hanem közönségesen egy helyre gyűljünk, és a' megbántott félnek segéllyünk, avagy csak ha részszerint vagy közönségesképpen lett is a' megbántás, varakoztató és haladékoztató; oltalommal segítsük közönséges egyenlő akarattal illendőképpen, hűségünket is megtartván; királyunkat is tanállyuk-meg, hogy így közönségesen tanácsot tartván, jobb móddal alhassunk ellene, még a' helynek messze volta miatt, mi is kutfőhöz, t. i. a' királynak kegyelmességéhez, és Magyarországnak segítségéhez, (kinek mi is tagjainak hivatatunk 's vagyunk is) illendő orvosságért mehetünk. — Hogy így igen igen nagy Scithiából reánk maradott tökéletes hűségnek dícsérete, a' melly még eddig minden pártütéstől, árultatástól makula nélkül közöttünk megmaradott, ezután is győzhetetlenül maradhasson-meg. Ha pedig valaki közzülünk, vagy az Elsők vagy a' Lófejek közzül, vagy a' Tisztviselők közzül a' mint elebb meg-írók, pártütést, vagy arravaló gyűlést tenne, avagy cselekedni meggyőztetnék; akkor mindjárt, mint az igazgatóktul elszakasztatott, és közönséges végezésünknek rontóját, ki közinkbe méltatlan, és nemzetünknek árulója és hamis hitű, minden tisztességét és emberségét elveszesse. Ne is legyen soha örökké szabad törvénybe bé venni. Semmi Tisztet is ne viseljen, és itt Szék-el-országban soha ne is lakhassék; mindazonáltal ha mi öröksége lészen, az örökössére maradjon; és az illyennek mint hitetlennek senki a' Fejedelmen kívül, grátziát, kegyelmet ne adhasson, hanem az egész Székesség egyenlő akarattól, és minden ingó bingó marhája prédára, kapsira hanyattassék, és maga örök szám-

kivetésre üzessék. Ha pedig ilyen árultatásban a' köz-nép közzül való tanáltatik, az is hasonlóképpen való számkivetésre vitessék, és minden javai prédáltassanak-el annak-is, Fejedelmen kívül senki kegyelmet ne ad-hasson, hanem csak az egész Székelség. — Hogy pedig a' megírt rendelések és végezések erőssen megtartas-sanak: ezokáért mindnyájan mind a' Nagyok és Elsők; mind pedig a' Lófejek és Közrendek felemelvén jobb kezünket, megesküvénk mindnyájan ezekre az Articulusokra, végezésekre, hogy minden pontjait változhatatlanképpen megtartjuk a' Mindenható Istennek tisztességére, a' Királynak hűségére, és az egygyességnek megmaradására. Továbbá a' melly fogyatozást az el-múlt 1505 esztendőbeli Gyülésünkben, a' melly Székel-Udvar-hellyt volt megesmértünk; azt most ujjabban ennyivel ujjíttjuk, erősítettjük, és mindenekben megtartani parancsoljuk, hogy ennekutánna a' mi Országunkban semmi Tisztviselő az Ekklesiától rendeltetett Innepnapokon, annak megutalására törvényt ne tehessen. Ha melly pedig a' mi tőlünk rendeltetett Birák közzül törvényttenne, azt a' törvényt erőtlennek hagyjuk, és végezzük; azon kívül pedig, az olyan Bíró két máarcha bírsággal büntetessék, melly bírságot közönséges Tisztviselőn a' Kapitány exequáltasson; ha pedig a' Főkapitányon esik-meg, tehát a' Király-bíró a' Főkapitányt is megbüntesse. — Végezetre az is tetszett minékünk, pedig ugyan azon Gyülésünkben; noha hites törvénytévőket és birákat rendeltünk, kik minden embereknek az Istennek igazsága szerint, igaz ítéletet szolgáltatassanak, még is mindazonáltal láttyuk, hogy kevés haszna vagyon; ezokáért a' jelenlévő Gyülésünkben szentül rendeljük; hogy minden Bíró a' mi Országunkban valamelly valami dolgot ezután megítél, és a' másiknak igazságát, u. m. a' kít tisztaságnak hívnak,

felvészi; tehát az olyan 15 napra a' meggyőzött félnek javaiból a' győzedelmesnek eleget tégyen, ha hol pedig eleget nem akarna tenni, avagy hogy ereje nem volna, hogy igazat vehessen, akkor tartozzék az ő Székinék Kapitányától és Tiszjeitől segítséget kérni; kinek ereje által igazat vehessen; de ha ugyan csak elvesztegetné, tehát magáéból, a' Bírónak 's a' győzedelmes félnek tegyenek eleget, hogy így a' szegényeknek és együgyűeknek az elégtételnek halogatásával nagyobb és több károk ne essék.

Lettek ezek a' végezések a' fenn megírt helyen, esztendőben és nap tájatt; a' Gyergyoi Lázár András' elsőségében; az Udvarhely-Széki Elsőknek jelenlétökben, ugymint kik voltak: Bögözi János; Nyujtodi Pál; Köntzei Antal; Benedekffy János és Péter Bethlenfalviak; és Gergely János.

Maros-Székről pediglen és Aranyas-Székről: Apaffi Lénárd; Gyalakuti Bartsai Gáspár; Toth Miklós; Alárd Ferencz; Tatar Gergely; Dienes András.

Tsík- és Kézdi-Székből: Lázár Balás; Bako János; Györffy Sándor; Batz Imre; Czako János; Orbán Dimen; Czerjék Dávid; Kem Antal; Apor István és Tso-mortán László.

Szepsi- és Orbai-Székből: Kálnoki Bálint; Loczák Mihály; Czerjék Balás; Daczó Péter; Miko Mihály; Mihályffy István; Biró Miklós.

Ezekén kívül számtalan sokaság, a' kik a' mi Székel-országunknak javáért meghalni készek volnának, és a' Szent Koronához is hűséget tartanak.

Közli Professor Szigethi Gy. Mihály.

7.

Polyklétus' utazása, vagy Romai Levelek.

(Folytatás.)

Negyvenharmadik Levél. — Polyklét Crantorhoz.

Gyász. — Annak meddig tartása. — Házassági elválás.

Melly csudálatos az én sorsom! Egy engesztelhetetlen ellenség által hazámtól, familiámtól, szeretetem' legdragább tárgyaitól megfosztatván, Romába jövök eltelve neheztelessel 's idegenséggel egy vad nemzet eránt. Ennek szokásaiban, erkölcsiben, sőt még mulatságaiban is, csak oly teremtetéseket látok, kik az emberi nemzet' egyéb részivel ellenkezésben vagynak; nem sokára vérengző háborgása megutáltatja azt velem, 's egy megmagyarázhatatlan ellenkezés szerint még is minden Romaiban, kívül körülményeim közelebb öszvekapcsoltak, nemes szívű védelmezőt találtam. A' szánakozás azt cselekedte, a' mit az igazság nem tehetett volna, 's mindenkor háladatosságra kényszerítettem, mikor gyűlölni akarnék.

Melly igazságtalanok azok, kik nem félnek egy egész nemzetet sértegető 's kissebbítő nevekkel bélyegezni, 's kik ott, hol nagy vétkek követtettek el, csupa vétkeseket látnak, 's az olyan embereket is, kik nemes szívökért tiszteletre méltók, a' késő világ' gyűlölségének

tárgyaivá teszik. Nem, az Istenek nem engedik soha, hogy egy egész nép mindenestől megromlott erkölcsű legyen, nagyobb vétkek mellé a' legszebb és legjelesebb tulajdonságokat helyezik, az igazságtalansághoz vigasztalást, az alacson lelkűséghez nemes szívűséget, a' dühösséghez emberszeretést adnak; minden okos teremtetett állatnak tiltják az efféle mindenekre terjedő vádolást, melly számtalan kivételek által megczáfoltatik; nem akarják hogy a' jó ember polgártársainak, vagy még hazája polgári alkotmányának vétkeiért is számadásra vonattassék. Mindenütt a' drága kövek együtt találtnak a' legalább való érzekkel, az elválasztás a' bölcs ember' kötelessége.

A' Consul halála után attól kellett félnem, hogy védelem, sőt menedék nélkül maradok ezen mindenféle rendetlenségek által nyomorgatott városban. Már tudod melly jóltévő kéz nyújtott segédelmet ezen képetlen állapotomban. Illy gyámolókat találtam, sőt azt merném mondani, új barátokat, ha ezen szent neved Octaviuson és a' fián kívül másokra szabad volna ruháznom. Nagy lelkű árnyék! te lehelted saját nemes indulatodat azon emberekbe, kiknek különben erántam érzéketleneknek kellett volna lenni; azért fogadtak ők engem bé, minthogy te befogadtál; azért szerették, minthogy te szerettél, 's valami csak vigasztalásomra szükséges, mind azt feltalálám ezekben, ha veszteségem elfelejthetetlen nem volna.

Azonban ne gondold, hogy Dolabella Scenátor, kinél most lakom Cnejus Octaviussal összehasonlíttattnék. Ezen utolsó a' köztársaságbéli keménységét tudta egyesíteni, azzal az urbanitással, melly a' legjelesebb polgárokat olly

szembetűnőképpen megkülömbözteti, maga is elég tanult lévén, a' tudományok' és szép-mesterségek' becsét érezhetni, illendőképpen hódolt ezeknek 's tisztelte kútfejeket. Ellenben Dolabella idegenséget mutat Görög-ország eránt, megveti annak szüleményeit, sőt még nyelvét is gyűlöli, egy szóval ő benne minden egy régi Római' darabosságára mutat; de háza' küszöbét lábaim már megillették; tűzhelye mellett ültem, 's én reája nézve ettől fogva szent tárgya váltam; készebb volna ő elveszni, mint megengedni, hogy valaki bátorságomat háborgassa. A' fia az én kedves Luciusomhoz hasonlítottana, ha a' nevelés jobban kiterjeszkedett volna szerencsés talentomainak minden tekintetben való kimivelésére; ő jól érzi és bánja, hogy sok hijjával van, 's ezen érzés őt szorossan hozzám kapcsolja. De leginkább a' fiatal Octavia köt engem ezen familiához. Ugy látszik kötelességének tartja ez imádott atyjának gondolkozását reám nézve követni, azt azokba is betudta lehelni kik körülötte élnek, 's én megszüntem idegen lenni közöttök.

A' halotti czeremoniától fogva nyolcz napok multak el a' rendszerint való környülmények között, ezen idő alatt az ifju asszony, ennek férje 's ipa a' ház' belsejébe zárkózva magokhoz semmi idegent nem bocsátottak volna; de a' nagy nyomoruságok mindenkor öszve török a' hiu szokások' lánczait, 's a' gyötrelmes szívek szüntelen igyekeznek egymáshoz közelgetni, én ezen időt egészen velek töltöttem, 's ha bár igen nagy volt is fájdalomok és az én fájdalomam, még sem voltak ezen szempillantatok minden édesség nélkül. Félre tévén azon hiába való czeremoniás tartózkodást, melly csak

az azt gyakorlónak hideglelkűségét mutatja, félelem nélkül kinyilatkoztattam a' finom érzésű Octavia bánatjában való szíves részvételemet. Szünet nélkül eszembe juttatta tisztelt attyának szerencsétlenségét. Ennek nemes tulajdonságiról gyakran beszélgettem vele, 's fájdalmas érzéseknek egymással közlésében találtuk mindketten egyetlen egy vígasztalásunkat. A' szelíd szívű mesterségtelen és kevés ékesszóllásu Octavia gyakran bámulásra ragadott elmés észrevételeivel, mellyeket csak a' természettől tanult. Ó asszonyok ok nélkül panaszkodtok, a' törvényeknek erántatok való igazságtalanságáról. Az ég jobb osztályt adott néktek, mint az emberek adhattak volna, reátok bő kezekkel tékozolta azt, a' mit mi leggondosabb nevelés által is alig nyerhetünk meg, tinéktek egy bizonyos finom érzés, melly csak a' tisajátotok, könnyen eltaláltatja azt, a' mit mi csak nagy magunk megerőltetésével veszünk észre.

Tegnap vacsora után együtt valánk, a' közös nyomoruságról beszélgeténk, 's szomoruan emlegeténk az olyan sok familiák' veszteségét, midőn Oktaviához fordulván, így szóllék; „azt legalább meg kell vallanod, hogy szomoru környülményeid állapotodat bátorságosabbá teszik; valóban nem nagy vígasztalás é reád nézve, hogy Dolabelládat a' gyászolás' törvénye ilyenkor itthon tartóztatja, midőn kívül olly sok veszedelmek fenyegetnek?“ Fájdalmasan tekintvén reám, ó jaj! így szólla: még az a' vígasztalásom sincsen szerencsétlenségemben. Ezt a' hosszas bezárkozást, mellyet tőlem egy szent kötelesség kíván, férjem nem fogja velem megosztani, ez a' kötelesség csak engem illet. Némek egy esztendeig, vagy legalább tíz holnapig

kell ezen szomorú gyászt viselni, 's az emberek' szemei elől elrejteznem, míg Dolabella kevés napok múlva ismét meg fog jelenni azon helyeken, melyeken olly vérengző csaták mentek véghez. Távol van tőlem, hogy restelném a' gyászolást, melly igen is korán szűnik meg; de melly gyötreme azt gondolnom: hogy azaz egyetlen egy ember, kit még enyimnek mondhatok, új veszedelemnek leszen kitéve, 's talán szerencsétlen feleségét végképpen elhagyni kényszerítetik.

„Tudod, felele a' férj, hogy az én bánatom szintén oly mélységes, mint a' tiéd; de a' férjfinak ha csak egy kevés erővel bír is: akármelly fájdalmat szenvedjen, nem illik magát a' haszontalan szomoruságnak által engedni; ő a' haza' tulajdona, és saját érzéseit tartozik fontosabb tekinteteknek feláldozni. A' gyász' elmúltával ismét meg kell jelennem a' forumon, 's megmutatnom a' népnek, hogy a' fia helyt adott a' polgárnak. Hallod, felele a' szomorú Octavia: a' férj' fájdalma rendszerint tíz napokra vagyon kiszabva, 's a' miénk örökké tart. Illyen a' mi sorsunk minden nyomoruságokban, melyek egy familiát érhetnek; a' vigasztalás a' férjfiakat, a' fájdalom csak az asszonyokat illeti. De miért vádolom az eget olyan rendelkezéskért, melyek saját természetünkből szükségesképpen következnek! a' magasabb érzések melyek titeket lelkesítenek, szíveteket kevésbé érzékennyé teszik azon csapások eránt, melyek minket lenyomnak, 's mi még akkor is sohajtozunk, mikor ti már megvagytok vigasztalva. Így egy romai férjfi még akkor is dicsekszik, mikor saját fia meghal a' hazáért; míg a' szerencsétlen anya annak elvesztését vég nélkül

siratja. Mi alig foghatjuk meg a' ti álhatatosságokat, 's ti a' mi gyengeségünket csudáljátok.

Dolabella megfogván felesége' kezét, így szólla: „Nem, Octavia, az én szívem nem különbözik a' tiedtől. Mint azt a' mit mondasz, jól látom és tudom becsülni. De vallyon érzéketlen lehetek é az olly közös dolgokra nézve, mellyektől a' te sorsod is függ? Ezen utálatos busakodás' idején mellyben az atyánk megholt, vétkes lennék, ha csupa csendes néző maradnék. Részt vevő munkásnak kellennem; tartozom ezzel néked tulajdon atyámnak, és ha a' sors reményemet meg nem csalja, tartozom egy ollyan valóságnak is, melly mind ezen jussokat egygyesíteni fogja magában.“ — Az ifju asszony elpirult, 's hogy ezen kedvetlenítő beszélgetést félbe szakaszthassa, így szólla hozzám: „Polyklet! nem ösmerem Görögország' szokásait, beszéld el, ha a' fájdalmak nálatok is olly egyenetlenül vagynak é a' két nembéliek között elosztva? — Mindenütt férjfiak készítették a' törvényeket felelékén, melly annyit tesz, hogy a' legnehezebbet magokrul lerázták, 's az erőtlenebb nemnek váliaira rakták. Az élet' minden körülményei között azokkal a' kötelességekkel terhelték őt; mellyek alul magok felszabadították, 's az efféle intézetek' nagy részének keménysége eléggé megmutatja, kik legyenek szerzőik.“

Alig végeztem el ezen szókat, midőn egy fiatal asszony belépett hozzánk, 's hevesen Octaviához futott. Ábrázatja halavány, viselete rendetlen volt, hosszú fekete haja vállára lefolyt, 's minden, mély fájdalmát jelentette. Octaviának egy rokonát esmertem-meg benne, kit ennek mennyegzőjén láttam; hol különösen szemem-

be tünt mind szépsége, mind szomorúsága által. Octávia gyorsan feléje ment: mi bajod van édes Fabiám, így szólla megölelvén őt, szíves barátsággal? Talám kis gyermekeidet vesztetted-el? — „Nem: azok élnek!” — „Talán tégedet is olyan szomorú sorsért, mint engemet? — Talán a' férjed?” — „Jaj melly nevet említtesz; így kiálta fel, könnyzápor omolván-ki szemeiből, nincsen már férjem, 's gyermekeimnek nincs annyok!” — „Kedves Fabiám nem értem mit mondasz; bizonyosan a' fájdalom elkábított; mi történt veled? — Fabia beszélui akart, de a' könnyek elfojtották szavát. Az ifju Dolabella hozzá ment. „Fabia, így szólla barátságos kézzszorítással, édes Fabiám csendesítsd le szívedet 's mondmeg bajodat barátidnak 's rokonidnak, kik csak azért kívánják tudni, hogy veled megoszthassák. Hazug hírek által ne hadd magadat megcsalni. Dávus, az atyám' szabadossa, szünet nélkül széllyel jár Roma' külömbféle részeiben, hogy minden történetről tudósítson bennünket. Minden este elhozza hozzánk a' nappali gyilkosságok' lajstromát, 's abban még addig férjednek neve nem találtatik.” — „Óh felele ő, az én bajomat nem az efféle szerenesétlenségek okozták, 's a' közös nyomorúságban az én könnyeim' kútfeje nem olly tiszta mint a' tiétek.

„Tudjátok hogy közel három esztendővel ez előtt Domitiussal egybe kelvén, egész szeretetemre méltó férjet találtam benne. Romában a' legszerencsésebb asszonynak tartattam, 's valóban az is voltam; házassági szövetségünk kedves gyümölcsei azt még állandóbbá 's erősebbé látszatták tenni. Jaj az én boldogságom igen rövid ideig tartott. Esmeritek az ifju Cal-

purniát, az husz esztendő s korában forrón szerető férjétől özvegyen hagyattatván, vígasztalhatatlannak mutatta magát; mindenütt úgy beszéltek róla, mint a' házassági szeretet' remekéről; részt vettem szomorúságában, barátságot gerjesztett bennem maga eránt, 's elválhatatlanok lettünk. Nem sokára alkalmat keresett Domitius-hoz közelíteni. Ez hidegnek látszott eránta lenni, kicsinyenkint nagyobb részvétellel látta őt; 's egyetértést véltem közöttök sejdíteni. Ekkor félbe szakasztottam Calpurniával a' barátkozást; de ezen hitetlen barátném már elérte volt célját. Domitius elidegenedett tőlem; megrémülvén azon, hogy sokszor soká távol volt; nyomoztattam őt egy szolgálóm által; 's értésemre esett, hogy álhatatlan férjem egész napokat tölt Calpurniával. Bátorkodtam előtte panaszkodni, nem gondolt panaszkodásommal; könnyeket hullattam, megvetette azokat; szemrehányásokra fakadtam-ki, kevélyen felelt reájok, 's az előbb olly forrón szerető férj, ettől fogva haragos parancsoló Uram lett. Végre képzeljétek elrémülésemet, ma reggel Domitius hirtelen szobámba jó, három előttem esméretlen emberekkel. Én gyermekeimmel voltam, kiknek ártatlan játéka valamennyire vígasztalásomra szolgált. Domitius felém jó, keményen reám néz, 's olly hangon mellyet még most is hallok, így szólt hozzám: takarodjál tőlem, 's vígy el mindent a' mi a' tiéd. Elkábulva néztem reá; nem tudtam hogy ezen boldogtalan szók a' házassági elválás' formuláját foglalják magokban. A' jelen volt tanúk hallották azokat, 's az én szerencsétlenségem orvosolhatatlan.

Ezen szomoru elbeszélésnél, Octavia gyötrellemmel eltelve nézett Dolabellára, hirtelen

képzelődsibe tűnven az, hogy talán még nagyobb szerencsétlenség is következhetnék reája, mint a' melly alatt most nyög; elnémult, 's szomorú halgatása igen érthetőképpen kifejezte azon gondolatokat, mellyek lelkét ostromlották. Dola-bella megértette, 's a' legforróbb szeretet' tekintetével igyekezett bátorítani; az attól való félelem; hogy tüzes indulatjának kifejezésével egy különben is szerencsétlen fiatal asszonyt el ne keserítsen, visszatartóztatta elérzékenyedett szívének kifakadását. Octavia elérte szándékát, 's csendesebb látszott lenni.

Az öreg Senator nem volt illy kímélő: „Fabia! így szólla; az a' szerencsétlenség, mellyet szenvedsz, olyan nagy, hogy annál nagyobb nem érhet egy asszonyt; 's a' mi még szomorúbb dolog, magad vagy annak az oka. Ha egyedül férjeddél, gyermekeiddel 's házas társaddal foglalatoskodtál, 's mindent a' mit tenned kellene tettél volna, nem volna okod szerencsétlen házasság eránt panaszolkodnod. Vallyon ilyen példát adott é neked a' te érdemes anyád? Mig férje a' hadiseregeket vezérlette, 's a' Senatus' előülője volt, addig ő a' házat kormányozta, 's a' gyermekei' nevelésére vígyázott. A méhek' királynéjához hasonlítván, csupa jelenése által szorgalmat 's iparkodást terjesztett maga körül. Te nem léptél nemes nyomdokaiba, 's mit nyertél azzal? Mulékony örömöket 's tartós fájdalmakat. Azt fogod mondani, hogy soha sem sértetted meg a' rényt; elhiszem, de csak ez volt é egyetlen egy kötelességed? Miből áll életed? Mindenütt jelen voltál: a' Játékszínen, a' Circusban az Amphitheatrumban; még a' halotti-játékoknál is megjelentél volna, 's a' közös kiáltó, ki minden reggel az azon napi multságokat kihirdeti,

előre megjelentette azon helyeket, mellyeken téged találni lehetett. Legfőbb esztelenség' bizonyoságául egy magadhoz hasonló könnyelműségű asszonyt is magadhoz vontál, 's az egyik-től a' másikhoz általmenés igen könnyű volt.

„Végre azt is szemedre kell vetnem, hogy egy halottas házhoz futottál, 's egy fiatal asszony eleibe, kit méltó bánatja a' földig megnyom, egy olly szerencsétlenség' képét fested, melly őt soha sem fogja érni. Octavia éppen nem hasonlít hozzád, sorsa sem fog soha is a' tiédhez hasonlítani. Ő férjétől tiszteltetve, gyermekeitől szerettetve fog megöregedni, őt tisztelni fogják mindenek kik ösmérik; te benned csak egy elhagyatott feleséget fognak szemlélni.

Itt elhalgatott a' szegény Fabia, megháborodva, megszégyenülve leeresztette fátyolát, hogy könyhullatásait elrejthesse, 's a' szánakozó Octavia őt a' maga szobájába vezette. Midőn ezek elmentek, így szólt az ifju Dolabella: ezen ifju asszony kétség kívül hibázott, de férje még sokkal vétkeesebbnek látszik lenni.“ — „Az illy boldogtalan perben, felele az atya szükségesképpen mind a' két fél hibás, 's a' vélekedés, melly keménységében igazságos, mind a' kettőt vádolja. A' házassági elválás, így szólla tovább, Romulusnak egy törvénye szerint megvan engedve; ezen törvény a' tizenkét táblákban is helybe hagyatik; de csak rendkívül való környülmények között kellene azt végrehajtani. Ezen jus csupán a' férjfié volt, ki minden jószágait elvesztette, ha törvényes ok nélkül vált el feleségétől; a' jószágnak felét a' feleség kapta, fele pedig Ceresnek szenteltetett. Ha felesége volt vétkes, az vesztette el a' jegypénzt. Azon szerencsés századokban, mellyekben az erkölcsök

tisztasága a' törvények' keménységén győzedelmeskedett, a' házassági elválás eszméretlen volt Romában, végre ötszáz huszadik esztendőben Spurius Carcilius Ruga azt a' maga lekötelezését, melly szerint az Országnak polgárokat adni tartozott, egész keménységében vette, 's csupán azért vált el feleségétől, minthogy az magtalan volt. Spuriust a' közvélekedés vádolta; de boldogtalan példája sok követőket talált; a' vétek erőszakosan saját hasznára fordította azt, a' mi ellenére volt rendelve, 's a' legszentebb kötél mindenütt megtágult.

„Ha a' házasság a' papi szokás szerint *confarreatio* által ment véghez, egy azzal ellenkező czeremonia által választatik el, melly *diffarreationak* neveztetik. Ha a' *Coëmtio* által ment véghez, az azt elválasztó cselekedet' *Remancipationnak* hívattatik. A' mai időben már ezen czeremoniákat is, mellyek a' minden zabolát elszaggatni akaró embereknek terhőkre vagynak, félre kezdik tenni, 's gyakran a' házassági kötésnek hét tanuk előtt történő öszvetépése elválasztja a' házasságokat. Ezen szokás kiváltképpen akkor lel helyet, mikor az elválás mind a' két félnek kölcsönös megegyezésével történik. Ekkor a' feleség megtartja a' maga jószágait, 's néha még azon ajándékokat is, mellyeket a' házasság kötéskor kapott.

„Végre az asszonyok is akartak abban a' jusban részesülni, mellynek olly sokszor áldozatai voltak. Ezek itt is megkülömböztették magokat kényelműségek által; 's vagynak olyanok Romában, kik az esztendőket szintén úgy számlálhatnák külömbféle férjeiknek nevei; mint a' Consulok' nevei után.

E' szerint a' házasság' kötele két felől meglévén támadva, már most csak egy könnyű fedező fátyol, melly csak arra való, hogy az erkölcsök' lankadtságát takarja el; 's a' társasági rendnek ezen felforgatása az országot közellévő felszlattatással tetszik fenyegetni. — Törvényszékeinknél mindenütt harsog a' házások' elválási pere. Itt az asszony vádolja be férjét, amott a' férj fedezi fel saját gyalázatját, 's az ítélet melly reájok mondattatik, mind a' kettejeket gyalázza."

Midőn ezen szókat elvégezte, vissza jött Octavia, egyedül maga volt. Kérdeztetett tőle hol volna Fabia. „Vissza ment az attyához felele ő; egy rabszolgával késértettem őt oda; de nem tudom nem hibáztam é mondá tovább félénk hangon; kért hogy látogassam-meg őt, mihelyt ki mennem szabad lesz; 's én megígértem néki.“ — „Jól cselekedted leányom, mondá az öreg Senator; Fabia vigasztalás nélkül szűkölködik; illik őt vigasztalnod. Mindenek felette pedig köztiszteletre van szüksége, 's te érdemes vagy azt neki szerezni. Látogasd meg őt, én magam elkísérlek hozzá; de az én házamba soha sem fog jönni.“

Negyvennegyedik Levél. — Polyklét Crantorhoz.

Az Ország' szükségben léte. — Pénzdolga. — Adók. — Költségek.

Attól tartottam, hogy levelezésünk titkos biztossa félben hagyja közösülésünknek mind reá mind reám nézve egyaránt veszedelmes eszközését. Megcsaltam magamat. Ő engem új lakbelyemen is feltudott keresni, szolgálatomra

való buzgósága most még nagyobb mint előbb volt. Mindennap szorgol, hogy adjak néki leveleket; most igen bátorságos alkalmatosság adta elől magát az elküldésre, majd ismét egy baráttya vagy rokonnya utaz Athenébe, kikre legnagyobb titkaimat is reájok bízhatom. Megvaló-
 lom terhemre van felesleges buzgósága, 's Cleon' ajánlásait elvetném magamtól, ha attól nem félnék, hogy késő tartózkodásommal őt megbosszantanám. Lehetetlen már vissza vennem lépéseimet azon veszedelmes utról; mellyen olly vígyázatlanul kezdtem menni, és minekutána ennyi ideig bátorkodtam hozzád írni, most is fogom folytatni tudósításaimat, mellyek semmivel sem tesznek vétkeesebbé, mint a' millyen már vagyok.

A' háborgás és zavarodás' állapotja, mellybe Roma merült Marius halála után úgy látszik még inkább nevededett, 's minden nap új nyomoruságokat szül. Ezen kevély város már régtől fogva szörnyű nagy gazdagságával irígységet gerjesztett maga eránt, most egy hirtelen változás által, nem mást csak szükséget lehet benne találni. A' gazdagság' jelei hirtelen eltűntek, az ország' hitele elenyészett. A' piaczkok üresek és pusztán vagynak. Külömbféle környülmények, mellyek mind azon egy kufőből származtak, ezen még nem rég oly szerencsés és virágzó városnak tellyes romlását okozták. A' napkelet' kincsei, mellyek mindjárt kutfejek körül Sylla' hadi serege által, más csatornában vétetnek, megszűntek kebelébe folyni. A' leggazdagabb polgárok kivándoroltak, elvivén magokkal legböcsösebb vagyonaikat, 's a' többiek szünet nélkül tartó félelemben élven, gondosan félre rakták 's elrejtették azt, a' mi nekik a'

köznyomoruságban utolsó segedelmet adhat. Más időkben az ország' kincstárja megmentette volna a' közönséget az illy szegényedéstől, de most a' vétkes tékozlások által ki van merítve, a' mi Roma virágzó állapotjának záloga volt, az ellenségeinek fizetésére fordíttatott. Még tizenhárom ezer font arany találtatott a' Capitoliumban, ezen szent kincs is elraboltatott, 's az ifju Marius által Praenestébe küldetett. Mit reménylhetnek az emberek ott, hol magok az Istenek is megsérteinek. Ragadozó 's dühösködő polgárok mindenütt seregesen betörték a' Patriciusok házak' ajtait, hogy utálatos prédával megtöltessenek, fösvenységöket a' bosszuállás' színevel palástolván. 'S különös dolog! nem a' legalsóbb rendű emberek között találkoztak a' legvétkesebbek. Sok Lovagok, kik olly rosszul őrzött méltóságokban, olly igen kevélykednek, hogy Sylla barátjainak házait kipredálták, az a' csúf vezeték név *), melyet az alacsony vétkeikben részt venni nem akaró nép reájok ruházott, örökre bizonyoságra lesz ezen gyalázatos cselekedeteknek.

Nem sokára a' nyomoruság által felébresztett lelkieméret' mardosása számtalan elbódított emberekkel általláttatta vétkeik' rutságát. Láttam egész csapat polgárokat szegénységet mutató öltözetben azon pompás boltozatok alatt szédelegni, a' hol előbb adakozó kezek őket a' szükségtől menteni hallottam, mint jajgattak azon, hogy vakságokban a' háladatoságnak szent kötelet öszve tépték, 's mint kívánták az égbosszuállását, nyomoruságok' szerzőire. A' köztársaság' vezetői megijedvén ezen zugolódásoktól, kedvező 's hízelkedő rendelések-

*) A' nép ezeket zsebelő lovagoknak nevezte.

kel igyekeztek a' népet lecsendesíteni. Valerius Flaccus Consul, ki Marius' helyébe tétetett, egy olly törvényt hirdetett ki, melly minden adós-
nak engedelmet és just adott adóssága egy ne-
gyed részének megfizetése által egész adósságá-
tól megmenekedhetni; 's ezen önkényű csele-
kedet, mellyet Tarquinius sem mert volna ma-
gának megengedni, egy a' szabadságával kér-
kedő nép első tisztviselőjének munkája volt. Kevés napok alatt régtől fogva virágzó gazda-
gok elszegényedtek, 's sok szegények szintén
olly hamar fölemelkedtek, tiszteletre méltó fa-
miliák hirtelen szükségbe estek, míg egynehány
emberek temérdek gazdagsággal, mellyet soha
sem kellett volna esmerniek, elborítottván; bosz-
szontó pompázás és tékozlás által a' közös
nyomoruságból csúfot űztek.

Ezen nagy változás által a' nép' sorsa nem
csak nem javult, hanem még rosszabbá lett. A'
bizodalmatlanság, mellyet ezen nyomoruság' nap-
jaiban az okosság szükségessé tett, elidegenített,
minden polgárokat egymástól; egy igazságtalan
törvény megfosztotta őket attól a' segedelemtől,
mellyet a' nemes szívűség nekik adott volna,
még a' könyörületesség' forrása is elapadott,
ezen szomorú környülmények között az új gaz-
dagok, szerencsétlenségök előbbeni osztályosai-
ról elfelejtkezvén, keményszívűségök által kü-
lömböztették meg magokat.

Flaccus az előbbeni igazságtalanság után
csalárdságot követett el. A' pénzbecsének leszá-
lítása tökéletessé tette Romában a' zavarodást.
A' pénz' becse oly hirtelenséggel 's gyakran vál-
tozott, hogy senki sem tudná mivel bir. Ekkor
a' nyomoruság legmagasabb tetőre lépett; sen-
ki sem tudott fizetni, minden kereskedésbeli

foglalatosságok elhalasztattak, utóbb némelly publicánusoknak (országos árendásoknak) elmés fösvénysége végképpen elnyelte az egész nép' értékét. Végre a' közös zúgolódás kényszerítette a' tisztviselőket a' rendetlenségnek határt vetni. A' nép' Tribunussai magokat a' Praetorokkal egyesítvén, egy rendelést adtak ki, melly a' pénznek becsét és értékét változhatatlanul meghatározta, 's a' Romaiak' elszegényedése oly nagy volt, hogy ezen törvény, melly javaiknak csekély fogyatékát bátorságos állapotba helyezettte, leirhatatlan örömmel fogadtatott. Gratidiánus Praetor ezen törvénynek egyik eszközlője, ki azt főtisztviselőjéhez méltatlan csalárdság által nagy sietséggel saját munkája gyanánt hirdette ki, ugy neveztetett, mint az ország' szabadítója; Romának minden piaczaín szobrok emeltettek számára. Ezen méltatlan képek előtt több napokig tömjén égettetett, 's uj igazságtalansággal egy csalárd ember Istenség gyanánt tiszteltetett.

Sokszor kérdeztem magamtól, miért terjed el olly közössen a' szegénység az illy környülmények között, midőn a' gazdagság csak helyét változtatja meg. Ha szabad volna vélekedésemet egy oly tárgy felett, melly mély esméretekét kíván, kinyilatkoztatnom, azt mondanám: hogy olyankor sok apróbb vagyonosokból kevés nagy gazdagok lesznek, 's minthogy az ország' virágzó állapota a' gazdagságoknak, a' mennyire a' társasági rend megengedi, sokak között való elosztásából származik, nem gyűlhetnek azok egyetlen egy, még pedig többnyire elég rosszúl elő kézbe, a' nélkül, hogy minden egyebek meg ne szegényednének. Így a' sok

patakok termékennyé teszik a' mezőket, egy nagy árvíz pedig elpusztítja azokat.

Azon egész idő alatt, míg ezen háborgások 's vérengző csaták tartottak, bosszonkodva tapasztaltam, hogy a' Romaiaknak nagy része csak gazdagodással gondoskodott. Azon piacok, melyeken attyaik', testvérjeik' 's barátjaik' vére még gőzölgött, olyan játékszínné váltak, melyen fősvenységek gyakorlotta magát. Ott olyan emberek, kik fájdalmok' jeléül még gyászt viseltek, fenszóval nyilatkoztatták ki örömeiket gyalázatos nyereségökön, vagy keservesen panaszkodtak kereskedésbeli veszteségökön, 's a' haszonkeresés mindenütt elfojtotta a' természet' szavát.

Ezen idő, mellyben minden beszélgetések csak egy tárgyról folytak, 's minden gondolatok csak egy pontban egyesültek, igen alkalmatosnak látszott nekem lenni a' köztársaság' jóvedelmének és költségeinek kitanulására, 's így egy legfontosabb kérdésednek megfejtésére. Hányszor nem mondtad előttem, hogy a' bölcs sáfárkodás teszi az országok' legfőbb erejét, hogy az egyes emberek kissebb vagy nagyobb mértékben virágzó vagyonossága az országvagyonosságától függ, és hogy az a' polgári igazgatás, melly hitelét elveszti, elkerülhetetlen romlására siet még fényes hódoltatásai között is. Ezen elsőnek igazgatásáról megléven győződve, azt hittem, hogy annak következései Romára alkalmazhatók lennének; de minden igyekezetem hajótörést szenvedett azon mély titok miatt, melly itt az ország' pénzével való fuvaroskodást eltakarja. Azon esméretek, melyeket eddig Roma igazgattatásának természetéről gyűjthettem, csak gondos figyelmeztést kívántak. Akármelly Nemzetnél is a' társasági kötés vagy szövettek-

zés mindeneknek tudtára vagyon, 's éppen ezen köztudomásnak köszöni azt a' tiszteletet, melly eránta mutattatik. Minden polgárnak kell esmerni a' törvényeket, mellyek eránt halgatva magát engedelmességre kötelezi, ha nem esmerné, hogyan követhetné azokat? Még az idegent sem tilalmas néki azokra megtanítani, mert csak azoknak más országok' törvényeivel való öszve hasonlása által lehet benne a' hibákat megjobbítani.

De nem így van a' dolog az Országok' titkos segedelem kutfejére nézve. Midőn a' köz-társaság' szükségeit, és az azok' kielégítésének módjait egész kiterjedésekben megesmérni próbáltam, mindenkor vastag fátyol tartóztatta vissza szemeimet. A' Senatus, sőt még a' Consulok is csak hijánosan esmerik az Ország' kincset, a' Quaestorok annak csak őrzői, 's a' Censorok a' dologban jártasabbak; de mindenkor titkolódóbbak is lévén, senki előtt sem fedezik fel annak állapotját. A' történet-írók alig érintik meg ezen tárgyat, mindenkor a' történet dolgokra ügyelvén, úgy látszik nem esmerik azon eszközöket, mellyek azokat elkészítik és véghezvivéseket lehetségessé teszik. Néha emlékeznek a' kincstár' kiürüléséről, vagy jelentést tesznek némelly rendkívül való segedelem kútfőkrül; de az olyanokrul semmit sem adnak tudtunkra, mellyek mindennap munkálkodnak, minduntalan megújulván az országok' gazdagságát teszik.

Vajha ezen mentségemre szolgálának ezen tekintetek előtted, ha olyan tárgyról, mellyet te méltán igen fontosnak tartasz; csak általánosan fogok szólani. Valamint Athénének, úgy Romának is vagynak saját titkai, 's az a' Palla-

dium, melyet olly nagy gondal elrejt, talám csak elmés példázatja annak a' fátyolnak, melly ezen nagy test' mozgatására szolgáló belső rugókat befedezi.

A' köztársaság' jövedelmei főképen gyűlnek először az ország' fekvő jószágaiból, másodszor az esztendei adókból, mellyek az egész birodalombeli minden egyes személyre és fundusra kivettettek; harmadszor a' külömbféle kelandó portékákért, 's a' polgárok között előforduló több rendbeli egyezésekért, 's alkudozásokért fizettetni szokott vámokból, negyedszer a' meggyőzött népektől eltett prédából.

A' közjövedelem' ezen állapotjainak minde-
nikét külön fogom megvizsgálni, 's ha bár lehetetlen is azoknak értékét igaz betsű szerint megmondanom, mindazáltal a' jövedelmet adó tartományok' temérdek kiterjedése, azoknak népessége és gyanítható gazdagsága, a' bejövő summákat általjában észre fogja veled vétetni.

A' fekvő jószágok, mellyeket a' köztársaság bír, legbizonyosabb jövedelmet adnak, azok Roma' szerencsésjével együtt nevedtek és szaporodtak. Eleintén alig állottak egynehány holdföldből, most egy nagy országot formálnának. Valamerre Roma nemzeteket hódoltatott, mindenütt sajátjává tette az oly sok országok' és szabadvárosok' fekvő jószágait. Ezen törvénye volt; mert Roma a' fejedelemnek helyébe lépven, annak öröksége is természet szerint reá szállott. Azon földeknek, mellyekből az ilyen jószág állott egy része a' hadi költségek' kifizetése végett eladattatott, a' többi a' köztársaság' fekvő jószágaihoz kapcsoltatott, úgy hogy tőlök soha sem lehetett azokat elválasztani. A' szántóföldek csekély árenda fizetés mellett a' leg-

szegényebb Római polgárok között elosztattak, 's az ország a' nélkül hogy tulajdonát eladta volna, azoknak könnyebbségére fordította, kik neki szolgáltak. A' meggyőződtek megtartották bizonyos birtokaikat, szerencséseknek vélték magokat, hogy csak a' közös jószágokat veszítették el, mellyekre még a' Rómaiakéval egyenlő közös just is nyertek, ha új hazájok eránt való szeretetek és ragaszkodások által polgári just érdemlettek. E' szerint Róma a' maga gazdagságának nagyobbítása által uralkodását is mindenütt megszerettette, 's ha szintén fekvő jószágaiból annyi hasznót a' mennyit vehetett volna nem vett is, még is megkímélt azok által nevezetes summákat, mellyeket különben a' szegénység között ajándékol kellett volna kiosztogatni. De nem sokára a' fősvény gazdagok megirigylették a' szegényeknek ezen birtokat, hogy azokat abból annál könnyebben kivetkeztethessék a' nagyobb gazdagságból reménylhető nagyobb nyereségben bizván annyi árendát ígérték, a' mennyit a' szegények nem bírtak meg. Ekkor csak nem minden szántóföldek a' gazdagok' kezeibe kerültek, 's az ország ha szintén többet vett is belőlök, többet is kéntelenítettett költeni. A' nép, valamint szegénysége úgy Tribunusai által is ingereltetvén, utóbb nem annyira kinyerte, mint kicsikarta a' híres szántóföldi törvényt (lex agraria) melly az ország' fekvő jószágaiból ötszáz holdnál többet használás végett megtartani tilt, 's azt rendeli, hogy az, mi ötszázon felül van, az hét holdonként a' legszegényebb polgárok között elosztassék. Ezen törvény minekutánna majd elfogadtatott, majd eltöröltetett, majd megújíttatott, majd megsértetett, majd ismét helyre állíttatott, végre hat-

száz huszadik esztendőben kicsinyenkint tellyesítettetni kezdett; de azolta is minduntalan elmellőztetett, a' kincstárra vígyázóknak haszna azt kívánja hogy elmellőztessék.

A' köztársaság' fekvő jószágainak egy másik részét teszik a' legelők, mellyek Scriptura nével neveztetnek, minthogy felíratik, mennyi barmot szabad a' polgároknak a' legelőre bocsátani, 's következésképpen mit kell a' legeltetés' jussáért fizetni. Az erdők is a' legelőkhöz vétetnek, mert Italia' szerencsés ege megengedi hogy azok is főképpen a' barmok' legeltetésére fordíttassanak.

Bár melly igen nagy kiterjedésűek is Roma' fekvő jószágai, azoknak jövedelmét még is folyul haladja az esztendőnkint való adakozás, mellynek mind az emberek, mind azoknak ingó és ingatlan javaik alája vagynak vetve. Minden polgár fizet személyéért adót, melly rangjához, gazdagságához, vagy szorgalmának keresményjéhez van alkalmaztatva. Ezen adót Roma' első királyai rendelték Servius Tullius a' Census-sal vagy becsü pénzel egyesítette, Tarquinius, ki utánna következett, ismét helyre állította. A' királyok' kikergettetése után a' szegényebb polgárok megszabadítottak tőle, de háromszáz negyvenkilencedik esztendőben az Ország' szüksége ismét adózás alá vetette ezeket is.

A' földekért való adófizetés a' tartományok eredeti állapotja szerint mérsékelletett. Azon tartományok, mellyek tulajdonképpen a' Romai földet formálják, az az: mellyek a' harminczöt tribunusok' fundusaikoz tartoznak; csak egy csekély a' Censorok által meghatározott pénzbeli adót fizetnek. A' többiek kisebb vagy nagyobb adó alá vagynak vetve a' szerint, a' mint az

az ország, mellyben seküsznek, több vagy kevesebb jussokkal bír, vagy a' köztársasághoz kapcsoltatásakor ilyen vagy olyan egyezés készült. Ehez képest a' Romaiak' legrégibb szövetségesei a' Latinusok, kevesebbet fizetnek, mint Italia' egyéb népei, 's ezek ismét jobban megkíméltetnek, mint a' külső Provinciák, mellyekre leginkább esik az adózás' súlya. Ezek közül némellyek pénzben fizetnek, mások a' tizedet adják a' gabonából, borból, olajból 's a' t. Ezen külömbféle termékek Romába küldtetnek, hol azon sok szegény lakosoknak segedelmére szolgálnak, kik az uralkodás' bőkezűségétől várják az élelmeket.

Az ingó jószágok p. o. szekerek, lovak, öltözetek, asszonyi ékességek 's a' t. értékekint száztól hármat kell adóképpen fizetni, mihelyt ezen érték tizenötezer Ást felér. A' rabszolgák annyit fizetnek, a' mennyi valamely ingó jószágtól jár, minthogy ezek is az ingó jószágokhoz számláltatnak, de a' husz esztendőn alul levők csak úgy vagynak adó alá vetve, ha tíz ezer Ást-ba kerülnek.

A' jövedelmek' harmadik neme a' külömbféle vámokat foglalja magában, különösen a' portoriumot, vagy a' kikötőhelybéli vámot, mellyet minden nemű a' köztársaság' kikötőhelyébe bevitt portékákért kell fizetni, mint már a' név is jelenti. Ezen vám kisebb vagy nagyobb a' szerént, mint a' tartományok az uralkodástól több vagy kevesebb kedvezést nyernek. Sziciliában a' portéka értékének csak huszadik részét foglalja magában; de meg kell jegyezni, hogy Italiának ezen szomszéd tartománya mint a' legrégibb Római Provincia Itáliával egyenlő karba van téve. A' kivitel hasonló adó

alá van vetve, melly azon szekerek' számához szabatik, mellyek hajóra rakás végett valamelly portékát visznek.

Azon kívül minden polgárok köteleztetnek a' Censorok által kiszabott áron venni a' sőt a' köztársaság' tárházaiban.

Minden portékáktól mellyek a' közönség' által kótyavetyéltetnek el, ha a' birtokos akaratjából adatnak kótyavetyére, értékeknek század, ha akaratja ellen adatnak kétszázad részét kell fizetni.

Azután következnek a' meggyőzött népektől elvett prédák. Román kívül a' jövedelemnek ezen ága mindenütt csak történhetőnek tartatik; de itt az oly sok népek ellen szünet nélkül folytatott szerencsés háború, ezen jövedelmet is az ország' gazdagságának rendszerint való és a' többieknél nevezetesebb sorsává tették.

Egyetlen egy példa megfogja ezen állítást bizonyítani. Macedoniának Paulus Aemilius által 586 esztendőben történt elfoglalása után, az ország' kincstárába jött summák olly temérdek nagyok voltak, hogy mindenféle adó, mellyet a' Római nép fizetett, elengedtetett, 's ezen elengedés még most is tart, nem tudom, ha Róma' határjain kívül tovább kiterjed é? de ezt nem gondolom, minthogy minden önkényű uralkodásnak' természetiben van hatalmának közép pontját kímélni, 's a' távol lévő tartományokat egész a' földhöz nyomulásig megterhelni: az olyan mint valamelly rettenetes eszköz, mellynek ereje a' végénél gyűjtetik össze.

A' jövedelem' ezen ágához lehet még számolni az olyan gazdag polgárok jószágának gyakran történő elfoglalását is, kik vagy különös nagy vétkekben tapasztaltattnak, vagy nép nyo-

morgatásért büntettnek-meg. A' népektől elragadozott kincsek soha sem adatnak azoknak vissza. Romának bévett szokása a' vétkeket megbüntetni, 's vétkeiknek hasznát venni.

Ezek általjában nézve a' Romaiak gazdagságának legfőbb kútfejei, mint p. o. mellyek az utazókra a' márványra, az arany ezüst-bányákra 's a' t. vettet, ezek is fontosok következéseikben, elhalgatok sok egyéb adókat, de egy pusztá levél nem terjeszkedhetikki mindennek felszámolására.

Nem minden adó szedettetik a' köztársaságtól rendelt tulajdonképpen való adószedők által. Hosszas tapasztalás arra azt mutatta, hogy a' sáfarkodás' költségei véghetetlenül sokra mennek, ha azt az igazgatás maga folytatja, míg másfelől egyes emberek, kiktől saját hasznok a' rendet és takarékossgot megkívánja, annál a' mennyit saját gazdálkodásából az ország venne, többet kifizethetnek, 's azon kívül magok is még törvényes úton, elég hasznót, nyereséget kaphatnak.

Minthogy a' Senatorok egészen az ország' igazgatásában foglalatoskodnak, az alsóbb rendű polgárok pedig szegényebbek, mint sem hogy a' megkívántató kezességre elégségesek volnának, vagy bizonyos esetekben előre fizethetnének; azért az ország' jövedelmeinek beszédése természet szerint a' lovagokra szállott, 's a' régi szokás erre nékik már bizonyos tekintetben just is adott. Ezek annyi egyesületekre osztják fel magokat, a' hány adózó Provinciák vagynak. Mindenütt egyesület áll kereskedőkből (Mancipes), kik a' magok nevekre árendálnak, kezesekből (Praedes), kik az árendálás mellett felelnek, és részesekből (Socii), kik pénzt adnak az árendáló-

nak, 's a' nyereségből az általok adott pénz' mennyiségéhez képest osztoznak.

Akármelly messze van is némelly árendába kiadandó Provinciá, az árendába adás csak Romában, 's mindenkor a' nép' gyűlése előtt történhetik. Az arendálás a' bevett szokás szerint öt esztendeig tart, a' feltételeket a' Censorok határozzák-meg, 's azok vígyáznak azoknak betellyesítésére. Ha előre nem látott háborúk, vagy egyéb történetek valamelly Provinciában az adók' beszedését lehetetlenné teszi, a' Senatus a' legfőbb törvényszék ítéli-meg, el kell, 's el lehet é az árendát egészen vagy részből engedni.

Azt hallottam, hogy az árenda, mellyet az ország ilyenképpen bévesz, esztendőnkint ötven millio attikai Drachmára mégyen; de mint-hogy az ország' gazdagságának csak kicsiny részét teszi, semmit sem lehet ebből az egészre következtetni.

Minekutánna már itt a' romai köztársaság' jövedelmeiről jólehet csekély esmérteket közlöttem; megpróbálom annak költségeit is valamennyire lerajzolni, mindazáltal inkább csak természetére mint mennyiségére nézve.

1. A' legtetemesebb és legfontosabb költséget hadi seregek' kifizetése teszi. A' romai katoná háromszáz esztendőknél tovább semmi zsoldot sem kapott, 337-dik eszt. az élelmen és ruházaton kívül naponkint három Ás rendeltetett neki, 's a' Centuriónak két annyi, a' katonai tribunusok pedig rangjokhoz illő fizetést kaptak. Három estvét későbbén Veji városának megszállásakor a' lovagok' serege hasonló kedvezést kívánt, 's kinek kinek közzülök a' lovának tartásán kívül napjában 9 Ás rendeltetett. Ide tar-

tozik még a' hadi seregek' felfegyverkeztetése, a' hadi machinák' megfizetése és szerzése, a' lovak' vásárlása; egy szóval minden hadi szolgálatra szükséges készületek.

2. A' hadi hajók' csináltatása, felkészíttetése és tartása, a' tengeri katonák' zsoldja, kik a' legioktól külön vannak választva, 's közös néven tengeri seregeknek (Classis Classiarum) neveztetnek. Ide járul még a' hajós legények' fizetése is a' kormányostól fogva a' csupa révészig.

3. A' minden rendbeli polgári tisztviselőnek, a' Senatus által kiszabott fizetése, valamint a' külömbféle egyesületbéli papokét is.

4. Az ország' épületeinek, a' templomoknak, vízcsatornáknak, országútaknak, közösfördőknek 's a' t. felállítása 's tartása. A' római bőkezűség az efféle munkák által igen megkülömböztette magát. Ezen emlékek' fentartása tetemes summákat kíván, kivévén a' feredőket és vízcsatornákat, minthogy a' feredőktől a' csekély taxa és a' víznek külömbféle fabrikák számára pénzen adattása ezeknek fentartására elégséges.

5. A' külföldi követeknek Romában létek alatt adatni szokott fizetés, mellynek neve *Lautia*. Ezen név, az azt adó népnek bőkezűségét fejezi ki.

6. A' római nép' számára való adakozások. Ezen czikkely véghetetlen sokból áll. A' köztársaság' eredetekor Roma sem gazdagságot nem ért, sem szükölködést. Ez mind a' kettő egyenlő okok által nevedett, 's egyik a' másikat előmozdította. A' népnek egy végzése, melly 628-ban Cajus Grachus Tribunussága alatt hoztatott, azt rendelte; hogy a' gabonának vékaja adassék a' szegényebb köznépnek egy fer-

tály Ás-ért; nem sokára azután ingyen osztogatott az ki, 's egy különös törvényvégzés minden szükölködő polgárnak hónapankint öt vékát rendelt adattatni. A' mi eleintén csak csupa ajándék volt, azt utóbb úgy kívánta a' nép, mint-ha jussa lett volna hozzá. Ezen vélekedést mindenek kik valamelly hivatalra vágytak támogat-ták, hogy annál könnyebben több voksokat szerezhessenek magoknak, 's mái napon a' legalacsonyabb sorsu Romaiak is ezen erőszakosan kicsikart jussal báborgatás nélkül élván, aratnak a' nélkül hogy vetettek, 's nyugosznak a' nélkül hogy dolgoztak volna.

Ha mind ezen költségekhez még hozzá szám-lalod a' hadi vezéreknek 's egyéb katona tiszt-teknek és katonáknak oly sokszor adatni szokott jutalmakat, azt az esztendei fizetést, melyet a' köztársaság az asszonyoknak, ha három gyermekeknek anyai, adni szokott, az isteni tiszteleteknél 's innepeknél való pompázásokat, azon előre nem látott kiadásokat, mellyeket mindenféle történetek szükségessékké tesznek, el-gondolhatod, hogy a' költségek alkalmasint fel-ütik a' jövedelmeket. Akármint vélekedik is a' köznép, ritkán tesz a' nemzetek' kincse annyit, a' mennyinek rendszerint lenni gondoltatik. Olyan felhőhöz lehet azt hasonlítani, melly a' föld' harmatjából táplálja magát, 's viszont a' földnek hasznos essőkben vissza adja azt, a' mit tőle vett.

(Folytatása következik.)

S. K. J.

8.

A' személy-ragokról és ragos nevekről.

Számos Nyelv-könyveinken kívül, a' Tudományos Gyűjteményben, F. M. O. Minervában 's más Folyó-írásokban, több értekezések jöttek ugyan ki a' személy-ragokról és ragos nevekről; mindazonáltal talán nem lesz felesleges az ezen tárgyat érdeklő im itt következő értekezés.

Szép és kellemes hangzású és minden magos képzet' kifejezésére alkalmas nyelvünk' napkeleti vagy ásiái eredetiségét, nyilván bizonyítja a' személy-ragoknak a' nevekhez, a' keleti-nyelvek' törvényei szerinti töldásuk vagy ragasztásuk.

Minden kétségen kívül van, hogy az *enyim*, *tiéd*, *övé*, *miénk*, *tiétek*, *övék*, birtokot jelentő névmássai, az *én*, *te*, *ő*; *mi*, *ti*, *ők*, személyes névmásokból veszik eredetöket. Maga a' nyelv' analógiája is ezt bizonyítja, hogy amazok t. i. az *enyim*, *tiéd* 's a' t. birtokot jelentő név-mások, az *én*, *te* 's a' t. személyes névmásokból alkotott, össze tett vagy képzett szavak; nem megfordítva, mint Gyarmathi akarná.

A' napnyugoti nemzetek, a' birtokos személy' kijelentésére, a' birást jelentő névmássát, egészen teszik a' név mellé. A' németek p. o. így: *mein Freund*, *dein Freund*, *sein Freund*. A' Deákok így: *meus amicus*, *tuus amicus*, *illius amicus*; a' Tótok így: *moj Brát*, *tvoj Brát*, *toho Brát*; az Oroszok így: *Bratmi moj*, *brat-át - ot* *tvoj*, *bratja - bratje* *toho*. — A' magyar

ellenben mint más napkeleti Nemzetek, ezen birást jelentő névmássainak, *enyim*, *tiéd*, *őjé* vagy *övé*; *miénk*, *tiétek*, *őjék*, vagy *övék*, csak vég-betűit ragasztja, ugyan ennek kijelentésére 's meghatározására a' név mellé. És így a' tulajdonképpeni személy-ragok az egyesben az *m d e*; a' többesben pedig az *nk tk tek*, *tok jk jek*, *jok*, *ők*, *uk*, *ük* betűk.

Ezen betűknek a' nevekhez lett ragasztásuk határozza már meg a' birtokos személy' és birtoki dolog' állapotját; melly szerint a' ragos név, vagy azt jelenti, hogy:

1-ször: Mind a' biró-személy, mind a' birt dolog csak egy. Vagy azt, hogy:

2-szor. A' biró-személy sok, a' birt-dolog, csak egy. Vagy azt, hogy:

3-szor. A' biró személy egy, a' birt dolog pedig sok. Vagy azt végre, hogy:

4 szer. Mind a' biró személy, mind a' birt dolog sok. Mellyből ki jő, hogy minden ragos névnek az Eggyese csak egyféle; de a' Többese háromféle.

Lássunk ezekről külön-külön:

I. Mikor mind a' biró-személy, mind a' birt dolog egy.

a) A' ragos név első személyét bélyegező rag tehát az *m* betű, t. i. az *enyim* birtokos névmássának utolsó betűje, melly nem egyéb, hanem maga az *én* személyes név mássa, mellyből alakítódott az *enyim*, úgy-hogy az *én* megkettőztetődven lett belőle *enén*, ebből lett *eném*, ebből ismét *enim*, mellyből lett végre a' mostani lágyított *enyim*. Ez az *m* a' hang betűn végződő név mellé, minden más hangzó segedelme nélkül csak magában járulván, alakítja a' ragos név' első személyét, ugy azomban, hogy a' gyök' rövid véghangzóját hosszú-

vá teszi a'hoz járultával, vagy világosabban szólván, a' rag hosszú hangzója elnyeli a' gyök' szó rövid hangzóját, így: Fa-én, Fa-ém, Faám, Fám. — Epe, Epe-én, Epe-ém, Epém, Ró'sa, Ró'sám. Alma, Almám. Kecske, kecském 'sa't. Ellenben az olyan hosszú hangzón végződő egy tagú nevekben, melyekben nyugvó *v* betű van, ezen rag hozzá járultával, a' *v* mozgásba jöven, a' hosszú hangzó megrövidül, p. o. Ló, raggal Lovam; Tő, Tövem; Kő, Kövem; Ré, Revem. Illyenek: Só, Tó, Szó, Hó Jó 'sa't. De ha a' *v* mozgásba nem jő, úgy a' hosszú hangzó nem rövidül meg, hanem lessz: Sóm, Tóm, Szóm 'sa't. Így rövidülnek meg, rag járulván hozzájuk ezen egy tagú nevek is: Úr, Ész, Kéz, Réz, Mész, Táj, Szél, Víz, Tűz 'sa't. raggal. Uram, eszem, kezem 'sa't.

Ha pedig a' név, mással hangzó betűn végződik, akkor az *m* hozzájárultával, a' gyökben uralkodó hangbetű fajából veszen a' könnyebb kimondás végett, segéd hang betűt. — A' hangbetűk t. i. természetük szerint három szakaszra, u. m. méjj, magas és közép (vagy erős, gyenge és közép) hangú betűkre oszolván; mindenik, a' maga törvényét követi, az az minde-nik a' törzsökben uralkodó hangbetűt veszi fel a' ragasztékban. p. o. ha a' gyökben, méjj (erős) hang betű van, a' személy ragban is megtartja a' méjj hang betűt. Így: Láb az *m* hozzá járultával lenne Láb*m*, de a' könnyebb kimondás kedvéért, lessz Lábam, Orr, orrom 'sa't. Ellenben, ha magos (gyenge) hang betű uralkodik valamely gyökben, ugyan olyan hangzót vesz fel a' ragban is p. o. Test, az *m* hozzá járultával lenne Test*m* 's é vel lessz Testem. Így kép, képem; öröm, örömöm, gyümölcs, gyümölcsöm 'sa't. A' melly gyökben pedig közép hangzó, az az *i* az uralkodó hang betű, a' ragban, hol méjj, hol magas hang betűt vesz

magához, p. o. *Ip*, *raggal*, *Ipam*; *síp*, *sípom*. Illyenek: *zsír*, *nyíl*, *ín*, *híd*, *sír*, *víg*, *csín*, *csík*, *szíjj*, *kín*, *sík*, *híg*, *lik*, *fi 'sa't*. Ezek pedig: *hiv*, *ing*, *kilincs*, *gyenge* hangzót vesznek a' ragban segédül: Így *hivem*, *ingem*, *kilincsem*. Illyenek: *kincs*, *víz*, *íz*, *hit*, *hím*, *csíz*, *csíz*, *szín*, *friss*, *dísz*, *czikk*, *kis*, *liszt*, *tiszt*, *pint*, *pih*, *pinty*, *pitty*, *íny*, *rím*, *p'p*, *sing*, *ír*, *hír*, *ív*, *mív*, *szív*, *tíz*, *csiríz*, *mirígy*, *irígy*, *ki-kircs*, *kicsin*, *zsilip*, *ki*, *mi*, *'sa't*. *)

b) Hasonlóképpen a' ragos név második személyét czímerező rag a' *d* betű, t. i. a' *tiéd* birtokos névmássának utolsó betűje, melly maga a' *te* személyes névmása, mellyből alakítódott a' *tiéd*, ugyhogy a' *te* megketőztetve lett *tete* ebből lett *teet*, ebből ismét *teéd*, 's így végre *tiéd*. Ez a' *D* is, a' hangzó betűn végződő névhez közvetetlen járulván, formállya a' ragos név második személyét, itt is a' hozzá járulással, a' gyök' végső rövid hangbetűjét, hosszúvá tévén, p. o. *Fa*, *raggal*, *Fad*; *kecske*, *kecskéd 'sa't*. Ha pedig a' név, más-sal hangzó betűn végződik, valamint az első személyben ugy itt is, a' gyökben uralkodó hang betű' fajából veszen a' könnyebb kimondás végett segéd hangbetűt, így *Láb*, *Lábad*; *Test*, *Tested 'sa't*. **) Ezek szerint a' ragos név első és második személyének formálása igen egyszerűn történik meg; de már

*) Az ige ragasztásnál is így van a' dolog: t. i. a' gyök-höz (melly mindenkor a' jelentő Mód jelenvalójának egyes harmadik személlye) járulván az *m*, alakítja a' határozott vagy ragasztékos formát, p. o. *lát* *raggal* *látom*; *szeret*, *szeretem*; *bir*, *birom*; *int*, *intem*. Itt is a' gyökben uralkodó hangbetű fajából vévén a' segéd hangbetűt.

**) Az ige ragasztásnál is éppen úgy; a' nevezett formában *lát*, *látod*; *szeret*, *szereted 'sa't*.

c) Annak harmadik személye, az abban majd nyilván majd nyugodva, majd elváltozva elő tűnő *j* betű miatt sokféle változásoknak van alá vetve. — A' ragos név' harmadik személyét címerező rag a' *ja je* melly maga az *ő*. De hol vette magát ez a' ragos név harmadik személyében legfőbb szerepet játszó *j* betű? melly itt

α) vagy nyilván megmarad és kimondódik,

β) vagy a' szebb 's könnyebb kimondás tekintetéből kihagyódik,

σ) vagy más betűvé változik,

δ) vagy nyugvóvá (quiescens) lessz. —

Ennek eredetét másképpen ki nem magyarázhatjuk, hanemha általánosan feltesszük, hogy nyelvünk fejledező korában az *ő*-től származtatott birtokos névmással harmadik személye, nem *övé* hanem *ője* volt, 's később jött divatba, 's maradt szokásban az *övé*; mert különben mint mondán ki nem magyarázhatnók a' *j*-nek említett sokszoros játékát. *) Nem lehellet (aspiratio) hát ez, a mint némellyek akarnák; hanem az *ő* harmadik személyt ábrázoló *é*-vel a' birást jelentő név harmadik személyének címer betűje, melly az eset ragban egészen kimarad, a' hol az egyszerű *é* viszi az *ő* szerepét, itt

*) A' *j* ezen rendkívüles játékát az igék ragasztékos formájában még kitünőbben gyakorolja, úgy hogy a' jelentő, jelenvaló egyes harmadik személyében, a' méjj hangú igékben soha sem marad el a' *j*, p. o. Látja, halja, orvosolja, mondja, írja 's a' t. A' magas hangú igékben is ott van nyugvólag p. o. szereti, szeretje helyett; inti, intje helyett 's a' t. sőt a' *v* betűbe végződő igében sem marad el a' *j* mint: szíjja, rójja, hívja; sőt a' *j*, a' kimondásban elnyeli a' *v*-t így: szíjja, híjja, rójja 's a' t. 's a' többesben is, mind a' három személyben megtartja: így: látjuk, látjátok, látják; írjuk, írjátok, írják, a' magas hangú igék' többes első személyében kimondjuk, így: szeretjük, intjük; ezekben pedig szeretitek, szeretik, intitek¹, intik, a' *j* nyugvó lessz.

nem a' birtokot, hanem a' birót jelentő nevekhez ragasztatván.

I) A' ragos név egyes harmadik személyében megmarad a' j:

1-ször. Ha az, magán hangzón végződő névből alapítódik, p. o. alma, almája; kecske, kecskéje; orsója, örüje, kapuja, szőlője, gyepüje, gyűrűje s a' t.

2-szor. A' b, f, m, p, ajak betűkön végződő nevektől származtatott birtokos nevekben, p. o. bábja, papja, sípja, kalapja, csúfja vámja 's a' t. ámbár a' szokás ezen szók között is némellyekből ki hadja a' j-t, mint: lába, talpa, száma 's a' t.

3-szor. Sok d g k n r t betűkön végződő nevekből alakított ragosokban, mint: padja, hídja, haragja, makkja, tyúkja, szappanja, szánja, ménje, zsírja, bodnárja, divatja, falatja, szemetje 's a' t.

II) Kihagyódik a' j 1-ször a' h-ba és l-be végződő névtől származtatott ragos név harmadik személyében, p. o. juha, méhe, asztala, kötele, hala, szele, tele 's a' t.

2-szor. A' v-be végződő névből alakított ragos név harmadik személyében: p. o. nyelve, szíve, híve 's a' t. sőt a' nyugvó v betűn végződő névtől alakított ragos névben is, mint: Lova, füve, köve 's a' t. de ha a' v mozgásba nem jó, a' j ismét elő áll, p. o. enyüje, tetüje, sója, tója 's a' t.

3 szor. A' rövidített formában lévő ragos nevek' harmadik személyében: mint: álma, dolga, birodalma, kegyelme 's a' t. alomja, dologja, kegyelemje 's a' t. helyett.

4-szer. A' ság-ba ség-be végződőktől származottakban, mint: urasága, kegyessége, dicsőossége, orvossága, boldogsága 's t. e' f.

5-ször. Az or-ba kimenőktől alakítottakban, mint: sátora, tábora, ostora, pora, bora 's a' t.

III) Elváltozik a' *j* 1-ször a' sziszegő *s sz cs cz ss* betükön végződőktől formáltattakban, mint: *sassa*, *kos-sissa*, *vázza*, *mázza*, *juhássza*, *vadássza*, *kertéssze*; *sasja*, *vadászja* 's a' t. helyett.

2-szor. A' *gy ly ny ty*-be végződőktől származottakban, mint: *iriggye*, *homállya*, *veszéllye*, *báránnya*, *legénnye* 's a' t.

IV) A' magas vagy gyenge hangbetűs rágos nevek harmadik személyökben, a' *j* nyugvó *lessz*, az az *i-vé* alakúl 's abban nyugszik, p. o. *bőri*, *csűri*; *bőrje*, *szűrje*, *csűrje* helyett.

Minthogy minden ejtegethető 's hajtogatható szónak többes számbani létét kijelelő betű a' *k* volt eleitől fogva; tehát az *én* első személyt jelentő névmássának eredetikeppen a' többese az első ejtésben volt *mük*, melyből alakítódott a' több birtokos személyt kifejező birást jelentő névmássának többes első személye, a' *miénk*. Tudniillik, valamint az eggyes birtokosnál, mind a' biró személyt mind a birt dolgot, a' személyes névmás' ismétlésével jelelik ki régi eleink; a' mint fellyebb előadtam, az *enin*, *tete*, *öö-ből* lett *enyim*, *tiéd*, és *ője* vagy *övé* formáltatásában; úgy az *én* rendes többesének, a' *mük*-nek kettőztetésével formálták hajdan ükeink, a' több birtokost jelelő első személyű birástjelentő névmássát a' *mienk*-et, úgy hogy a' *mük* kettőztetéséből lett *mükmük* 's a' könnyebb kimondás' kedvéért ebből a' középső *k*-t kihagyván, lett *mümmük* 's ebből ismét a' hátulsó *üt* elharapván, lett *müm'k* 's ennek középső *m* betűjét, lágyabb *n*-re változtatva lett *münk* 's a' kellemesbb kimondás' kedvéért *e* betűt szúrván közzé lett *müenk* 's ebből lett végre a' mai *mienk* és *miénk*.

Hogy *én*-nek eredeti többese, nem *emek* (mint a' derék Révay állítja) hanem *mük* volt, azt valamint ama' legrégibb Halotti-beszéd, mely így kezdődik: *Latiatok*

Feleym zumtuchel; úgy későbbi nyomtatott nyelv hagyományunk is nyilván bizonyítja. Hanem a' ragasztáskor a' többes jegyét a' k-t, a' könnyebb kimondás' kedvéért elvetették 's csak a' *mü-t* mondották ki, melly szokás-sá vált kimondást, valamint e' ragos nevekben úgy az igékben is követjük mind a' mai napiglan. Mert nem így szóllunk: a' *mik Urunk*, a' *mik Istenünk*, — *mik szeretjük*, *mik imádjuk*; hanem a' többes jegye a' k a' névhez és ígéhez lévén már ragadva, megelégszünk a' birtokost és többest jelelő egy k-val és így szóllunk: *mi Urunk*, *mi Istenünk*, *mi szeretjük*, *mi imádjuk*. Így van a' *tik* és *ők-re* nézve is a' dolog, ezekből is a' ragasztáskor a' k a' névhez és ígéhez kapcsoltatván, így szóllunk: a' *ti Uratok*, a' *ti Istenetek*, az *ő Urok* az *ő Istenök*, és nem (mint némelly újabb nyelvészek akarnák) az *ők Urok*, az *ők Istenök*; ámbár az igék' többes harmadik személyökben, a' szokás, mellyen már talán többé segíteni nem lehet, meghagyta mind a' két k-t, és így szóllunk: *ők szeretik*, *ők imádják*.

1) A' ragos név többes első személyében, midőn a' bíró személy több eggynél, a' hirt dolog pedig csak eggy, — a' *miénk*-nek két utolsó betűje az *nk* a' személy rag. Ezzel a' ragatlan névnek ragossá való változtatásában s' formálásában az első személyt könnyű kicsinalni, mert

a) A' hangbetűn végződő nevekhez közvetlen ragasztódván vagy toldódván az *nk*, azonnal elkészül az első fél' többes első személlye (itt is megjegyezvén azt, hogy az *nk* ragnak a' névhez járultával, a' rövid véghangbetű, a' fellyebb előadott oknál fogva hosszúvá lessz p. o.

Ró'sa	raggal	Ró'sánk
Csuka	—	Csukánk
Elme	—	Elménk
Kecsege	—	Kecsegénk 's a' t.

b) A' mással hangzón végződő nevekhez ragadván vagy toldólván pedig az *nk*, az erős hangú szavak' vég mással hangzójához *u* hangzóval járúl, a' gyenge hangúakhoz pedig *ü*-vel *ö*-vel így:

Ház	raggal	Házunk
Templom	—	Templomunk
Ember	—	Emberünk
Erő	—	Erőnk
Vezér	—	Vezérünk 's a' t.

a' középhangúak pedig a' szerint választják, vagy az *u*-t vagy az *ü*-t a' mint a' többes ragaszték vagy erős vagy gyenge hangzóit választották, p. o. *Nyíl*, ennek rendes többese *nyilak* és így a' ragasztásban az első féltöbbes' első személlye lessz *nyilunk*, *sír*, *sírunk* 's a' t. Ennek pedig *Kincs* rendes többese *Kincsek* lévén a' ragasztásban az első féltöbbes első személye lessz *kincsünk*, *szív*, *szívünk*; *dísz*, *díszünk* 's a' t.

2) A' *Te* második személyt jelentő névmássának rendes többese hajdan volt a' *tük*, ennek ismétléséből a' *tüktük*-ből 's a' középső *k*-nak a' könnyebb kimondásért lett kilökésével és *e*-vel lett felcserélésével formált *tüetük*-ből és *tietök*-ből származott a' mai második személyi többes birtokos név' mássa a' *tietek*. Az eredeti személy rag tehát lenne a' *tük*, de a' mellynek magán hangzója a' ragasztáskor az erős hang betűs nevekben *o*-vá, a' gyenge és közép hangbetűs nevekben pedig *e* és *ö* betűvé változik.

A' ragos név többes második személyének formálása is könnyű móddal esik meg, mert a' *tük*-ből általváltozott *tok*, *tek*, *tök* ragnak a' magánhangzón végződő névhez való járultával, a' többes második személy azonnal elkészül itt is a' rövid véghangzó, a' már előadott oknál fogva hosszúvá változván, így:

Ró'sa	raggal	Ró'sátok
Olló	—	Ollótök
Elme	—	Elmétek
Csipke	—	Csipkétek
Örlő	—	Örlőtök
Gyűrű	—	Gyűrűtök 's a' t.

Ha pedig a' ragatlan név, mással hangzó betűn végződik, akkor a' rag hozzá járultával a' gyökben uralkodó hangbetű fajából veszen a' könnyebb kimondás végett segéd vagy kapocs hangbetűt 's éppen azt, a' mit a' rendes többesben választott volt. p. o.

<i>gyök</i>	<i>rendes többes</i>	<i>raggal</i>	<i>kapocs betűvel.</i>
Ur,	Urak,	Úrtok,	Uratok
Ház,	Házak,	Háztok,	Házatok
Gyermek,	Gyermekek,	Gyermekek,	Gyermekek
Öröm,	Örömök,	Örömtök,	Örömök,

3. A' harmadik személyt jelező névmással, az *ő* (*jő vő*). Ennek rendes többese a' többes ragnak a' *k*-nak hozzá járultával *ők* (*jők vők*) Az *ő*-nek ismétléséből lett *öö*; a' végső *ő*-nek birtokos *é*-vé lett általváltozásával lett az *őé öjé övé* birást jelentő névmással, mellynek többes első ejtése *öék, öjék, övék* A' ragasztásban a' *j* betű elválhatatlanul hozzá ragadván a' harmadik személyt jelező raghoz, a' népnek ragos formában létét czimező betűvé lett a' *j* is, és mint a' napkeleti nyelvekben, ugyanígy nyelvünkben is, sokféleképpen üzi játékát, nem csak a' ragos névnek egyes harmadik személyében, a' mint fellyebb láttuk, hanem a' többesben is; mert itt is

a) A' *j* vagy nyilván megmarad 's kimondódik,

b) Vagy a' szebb 's könnyebb kimondás' tekintetéből egészen kimarad, vagy

c) Más betűvé változik, vagy

d) nyugvóvá (*quiescens*) lessz.

A) Ki íródik 's mondódik a' *j*:

1-szor. A' hangbetűn végződő névtől származtatott ragos név' harmadik személyében p. o.

Kapa	raggal	Kapájok
Csemege	—	Csemegejék
Borsó	—	Borsójok
Szőllő	—	Szőllőjök
Kapu	—	Kapujok
Gyepü	—	Gyepűjök.

2-szor. A' b f m p ajak betűkön végződő nevektől származtatott ragos nevekben p. o.

Rab	raggal	Rabjok
Rőf	—	Rőfjök
Vám	—	Vámjok
Csap	—	Csapjok,

3-szor. Sok d g k n r t betűkön végződő nevektől származtatott ragos nevekben p. o.

Vád	raggal	Vádjok
Harang	—	Harangjok
Mák	—	Mákjok
Ón	—	Ónjok
Bodnár	—	Bodnárjok
Divat	—	Divatjok 's a' t.

B) Kihagyódik mind az írásban mind a' kimondásban a' j:

a) A' h-ba és l-be végződő névtől származtatott ragos név harmadik személyében p. o.

<i>Gyök</i>	<i>raggal lenne</i>	<i>az új nyelvészet szerint</i>
Juh	Juhjok	Juhuk
Méh	Méhjek	Méhök
Asztal	Asztaljok	Asztaluk
Kötél	Köteljek	Kötélök 's a' t.

b) A' v-be végződő névből alakított ragos név harmadik személyében p. o.

Gyök raggal lenne az új nyelvészet szerint:

Nyelv nyelvjek nyelvök

Szív szívjek szívök

Hív hívjek hívök

sőt a' nyugvó v-én végződő nevektől alakított ragos nevekben is p. o.

Ló — Lovuk

Kő — Kővük

De ha a' v mozgásba nem jő, a' j' ismét elő áll p. o.

Tetű — Tetűjük

Enyü — Enyűjük 's a' t.

c) A' rövidített formában lévő ragos név harmadik személyében p. o.

Álom álmjok álmuk

Dolog dologjok dolguk

Kegyelem kegyelemjek kegyelmük 's a' t.

d) A' ság-ba ség be végződőktől származottakban, p. o.

Uraság — uraságuk

Boldogság — boldogságuk

Kegyesség — kegyességök

Dicsősség — dicsősségök 's a' t.

c) Az or-ba kimenőktől alakítottakban, p. o.

Sátor — Sátoruk

Tábor — Táboruk

Ostor — Ostoruk 's a' t.

C) Elváltozik a' j

1-ször, a' sziszegő s sz cs cz zs betűkön végződőktől formáltattakban p. o.

Gyök lenne elváltozva új nyelvészet szerint:

Kocsis kocsisjok kocsisok kocsisuk

Juhász juhászejok juhásszok juhászuk

Kertész kertészejek kertésszek kertészök

Sebész sebészejek sebésszek sebészök 's a' t.

2-szor, a' gy, ly, ny, ty-be végződőktől származottakban, p. o.

<i>Gyök</i>	<i>lenne</i>	<i>elváltozva</i>	<i>új nyelvészet szerint :</i>
Bárány	bárányjok	báránnyok	bárányuk
Legény	legényjek	legénnyek	legényök
Irigy	irigyjek	iriggyek	irigyök
Homály	homályjok	homálllyok	homályuk
Veszély	veszélyjek	veszéllyek	veszélyök 's a' t.

D) Nyugvó lesz a' j, az az *ű-vé* alakúl 's abban nyugszik a' magas vagy gyenge hangbetűs ragos nevek' harmadik személyökben, p. o.

<i>Gyök</i>	<i>lenne</i>	<i>nyugvó j-vel és az új nyelv szerint.</i>
Bőr	bőrjök	bőrük
Csűr	csűrjök	csűrük
Szűr	szűrjök	szűrük
Öröm	örömjök	örömük 's a' t.

Ezen első féltöbbses harmadik személyében, az *uk* *ök* *ük* rag, már a' legrégibb időkben is divatozott; nevezetesen ama régi Halotti-beszédben már megvan a' *turchucat vidámságuc* 's a' t. és ez az újabb nyelvészeti szokásba vett vagy megújított szabály, valamint tökéletesíti, úgy szebben hangzóvá is teszi, a'siai darabosságából az által is sokat simított nyelvünket, mert az által

1-szor, a' ragos nevek' szabályai kevesítődven, azok, a' nyelvünket tanuló idegennek könnyebben megfoghatókká tévődnek.

2-szor, az által a' ragos név első féltöbbsének harmadik személye az eddig, kivált az idegenre nézve zavart okozott rendes vagy ragatlan név többses első ejtésétől világosan megkülönböztetődik,

3-szor, az eddig szokásban volt sziszegő 's gy, ly, ny betűkön végződő nevektől származtatott ragos név'

első féltöbbsésének harmadik személyében a' nevezett betűk' mggkettőztetésök szükségtelen lessz, és így az által valamint az írás, ugy a' betűszedés' alkalmával is, mind az időben, mind a' takarékoság eszközöltetik.

III-szor. Mikor a' ragos név azt jelenti, hogy a' birtokos személy egygy, a' birt dolog pedig sok, vagy midőn több birtok mellett csak egy a' birtokos: akkor mind a' birtokosnak, mind a' birtoknak külön ragasztéka van, még pedig minthogy a' birtokos csak egy, a' személy ragnak is eggyesnek kell lenni; ellenben a' birt dolog több lévén egynél, az ahoz kapcsolni kellő ragnak is szükségesképpen a' többes számban kell lenni. Egy lévén tehát itt a' birtokos, a' birást jelentő névmás szerepét vivő személy ragnak, ugyan annak kell lenni, a' melly volt az eggyes birtokosnál és birtoknál, és így az *m d c* jeleli itt is a' biró személynek eggyes számbani létét, mert így mondom ezen esetben: Atyá-i-*m*, atyá-i-*d*; könyve-i-*m*, könyve-i-*d* 's a t. Itt látni való, hogy a' birt dolog nevének többes számbani létét bélyegező vagy jelelő rag az *i*. Hol vette magát, ez a' birtok' többségét jelentő *i*? honnan 's micsoda szóból szakasztódott ki, 's formálódott raggá? 's mikor kezdték ezt űkeink a' dolog' többségének kijelölésére a' birtokhoz ragasztani? Nyelvészeink, még mind ekkoráig is vóltaképpen meghatározni nem tudák. A' Debreczeni Grammatika ezt az *i*-t a' *mi* névmásából származtattya; Révai pedig a' 'Sidóknál szokásban lévő 's többest jelelő *w im*-ből 's a' status constructusban *i*-ből hozza le. Élé az hozzá, hogy űkeink a' rendes többes jel helyett a' *k* helyett, a' birtok' többségének jelelésére az *i*-t választották ragasztották a' birt dologhoz, 's ma is ez az *i* jeleli, annak többes számbani létét, úgy hogy mikor az eggyes biró személyt jelelő személy ragok közvetetlen járulnak a' birtok *i* ragjához, akkor

egy személy által több dolognak birása jelentődik így: *ujjaim*, *körmeim* 's a' t.

Ebben a' számban tehát, az első személy azonnal megkészül, mihelyt a' birtok' nevéhez ragasztott *i* többség raghoz járul az *m*, melly maga az *én*. Hanem itt az a' kérdés: hogy ez az *i* hangzó nélkül járult é a' birtok' nevéhez? az az közvetlen toldódott é a' ragatlan névhez, vagy pedig a' könnyebb és ékesebb kimondás végett, mindenkor kapocs betűvel ragasztatott a' ragossá alakított névhez? Erre azt felelem: hogy, mikor az *i* rag belső tulajdonságot 's valóságot jelentő társ nevet alkot, 's annyit tesz mint *béli* vagy *való*; akkor közvetlen járul a' nevekhez, mint: *Pesti*, *Döbreczenyi*, *házi*, *kerti* 's a' t. 's személy ragokkal lessz: *pestim*, *pestid*, *pestije* 's a' t.—De mikor az *i* többség rag, akkor csupán csak ragos formában lévő nevekhez járul, még pedig mindenkor kapocs betűvel, melly megtetszik onnan, hogy a' hangzón végződő ragatlan névnek rövid véghangzója, a' ragos formában a' fellyebb előadott oknál fogva, hosszúvá változván, az *i* rag' hozzá járultával is, megtartja a' hosszú hangzót, így: *alma*, *almám*, *almáim*, és nem *almim*. *Kecske*, *kecském*, *kecskéim*, és nem *kecskim*. A' mással hangzón végződő nevektől alakítottatott ragosokhoz is kapocs betűvel járul mindenkor, így: *ablak*, *ablakaim*; *könyv*, *könyveim*; *öröm*, *örömeim*; és nem *ablakim*, *könyvim*, *öröhim*, mint némelyek akarnák, ha a' verselők ottan ottan szabadságot vesznek is magoknak a' mérték kedviért, az itteni kapocs betű kilökésére.

A' második személy' formálása is egyszerű, mert a' birtok' nevéhez kapcsolt *i* többség raghoz járulván a' *d*, melly maga a' *te*, azonnal megkészül a' második személy, így: *almáid*, *kecskéid*, *ablakaid*, *könyveid*, *örömeid* 's a' t.

A' harmadik személy' formálásában az *i* többesrag csak magába járul a' nevekhez, így: *almái*, *kecskéi*, *ablakai*, *könyvei*, *örömei* 's a' t. Hanem itt az a' kérdés, hogy a' harmadik személy névmásnak az *ő*-nek szerepét miképpen viszi itt, az *i* rag? 's az *őé* *őjé* *övé*, harmadik birtokos személyt jelentő névmássának az egyesben *ja*-ra *je*-re változott ragja, mikor 's hogy olvadt *i*-vé? De ezt, erre világos adatink nem lévén, minthogy minden ezen tekintetben felhozott vélemények, csak gyanítások 's bizonytalan alapon épült hypothesisek, megnem határozhatni. Elég az hozzá, hogy már ma, az *i* játsza itt, ebben az esetben az *ő* szerepét.

IV) Midőn a' ragos név azt jelenti, hogy a' birtokos személy is sok, a' birt dolog is sok; vagy midőn több birtok mellett, több a' birtokos is, ezen esetben is, mind a' birtokosnak, mind a' birtoknak külön ragasztéka van. A' birtok' többes számbani létét jelező rag itt is az *i*. A' személy ragok pedig a' *mük*-ből *tük*-ből *ök*-ből alakított *miénk*-nek, *tiétek*-nek *őék*, *őjék*, *övéknek* végbetűik az *nk*, *tk* — k. — Ezen esetben *tek*, *tok*.

1) Az első személy' alakítása könnyű, mert a' nevekhez ragadott *i* többes raghoz közvetetlen tóldódván az *nk* azonnal elkészül a' tellyes többes első személlye, így: *almáink*, *kecskéink*, *ablakaink*, *könyveink*, *örömeink* 's a' t.

2. A' második személy is úgy készül meg, hogy a' *tük*ből által változott *tek*, *tok* közvetetlen járul az *i*-hez, így: *almáitok*, *kecskéitek*, *ablakaitok*, *könyveitek*, *örömeitek* 's a' t.

3) A' harmadik személy pedig úgy alakítódik, hogy az *őék*, *őjék*, *övék* szerepét vivő *k* rag, közvetlenül ragad az *i*-hez, így: *almáik*, *kecskéik*, *ablakaik*, *könyveik*, *örömeik* 's a' t.

Á'siai eredetű nyelvünkben, az ezt megtanulni kívánó idegen nemzetbelire nézve, semmi sincs nehezebb, mint a' ragos nevek' ezen mesterséges szövetékű törvényeinek megtanulásuk 's azoknak a' szó szerkeztetésbeni alkalmaztatásuk. És még a' magyar Honfi is gyakran botlik itt, a' birtokos személy és birt dolog' viszonyaira nem figyelmeztvén. Sőt a' már megrögzött szokástól, még a' tudós író is elragadtatik ottan ottan. De mind ezeken az idő, a' nagyobb figyelem 's a' ragos nevek törvényeinek alaposabb tanításuk, reménylhetőképpen segített, kiváltképpen ha ezek a' törvények a' magyar tudós Társaságtól kiadandó nagy nyelvkönyvben meghatározottatván, végképpen megalapíttatnak.

Balajthy József.

9.

AZ AMÉRIKAI VADAKRÓL.

Korunkban egy jeles Hazánkfinak *Éjszak-Amérikában tett útazása* igen érdekes, a' magyar tudós Társaság által is kitüntetett leírásában megösmérteté földünk' ezen virágzó részét, mellyben az egész emberi értelem él, növekszik és tökéletesedik minden akadályok nélkül. Ő kiváltképen Észak-Amérikának törvényesen egyesült lakosaira 's ezeknek polgári szerkeztetésökre, kormányzási, mivelődési és szorgalmi helyzetökre veté függelmét; én az általa csupán érintett *Vadakat* vagy *Indusokat* veendem tekintetbe. —

Éjszak-Amerikának eredeti, törzsök, bennszülött lakosai neveztetnek *Indusoknak* vagy *Vadaknak* mai napiglan közönségesen. Ezek elejétől fogva több Tribusokra vagy Nemzetekre oszlottak, mellyek mind függetlenek, egymástól külön igazgaták 's igazgatják dolgaikat. „Az Európaiaknak első megtelepedésekkor, (így ír a Szerző) erőszakos foglalás volt a birtok igazolása. De, miután sokszor vérrel kellett megóvni az ily keresmény' Contractusát, csaláshoz folyamodott 's Fejér; 's ez a mód igen is elsült neki; mert annak minden nemeivel pusztította, megvesztegette 's elszegényítette az egyszerű Vadat, 's az elnyomattak önként odahagyták birtokaikat, vagy csekélységéért eladogatták 's hátravonultak. Az Egyesült-Státusokban széljel, még 69 Indus Tribus (Nemzetség) lakik, mintegy 77,402,318 hóld földön. A' Congressus különböző egyezésekre lépett velök. Némelly Tribus bizonyos fizetésért földjét egészen odaadta, 's hátravonult a' Missouri vadonjaiba. Mások, megmaradtak az Egyesült-Státusokban 's eladott földjeikért határozott esztendőig megállított fizetést vonnak a' Statustól. Némellyek pedig, mint a' Cherokees és Choktaw (Cserokiz és Csoktáv) leghatalmasabb Tribusok, semmi egybeköttetésben sem akarnak lenni a' Fejérekkel, magok kormányozzák magokat republicai formában; külön Iskolákat állítottak, földmivelés és kézművekre adták magokat. A' Quarterly Journal, of the American Education Society Folyóírás' előadása szerint, a' következő szám és helyzetben állnak az Egyesült-Státusokban megmaradt Indusok:

Tribusok' Neve.	Lakások.	Népes- ségök.	Fizetésök a' ve- lők kötött Egy- gyezés szerint.
			Dollár.
Penobscot és Passa- mokokdi - - }	Main	9956	—
Marshpec és Martha }		730	—
Narragansette -	Rhode Island	420	—
Mohegan és Groton	Connecticut	400	—
Tuscarora, Cayaga, Seneca, Oneida, Onondaga és Mo- hawk - - - -	New-York	5143	4700
Nottaway, Catawba	Virginia	497	—
Wiandot, Mousee }		1853	10785
Shavanese - - - }	Ohio	—	6800
Ottava - - - - }		—	—
Delaware - - - }		—	5600
Potowatamie, Chip- peway, Winnabo- ges és Huron -	Michigan	28316	61165
Miamie és Eel folyó melletti - -	Indiana	1037	30120
Kaska, Sank, Meno- meenee, Joway -	Illinois	6706	6500
Potowatomee és Chip- peway - - -	Indiana és Illin	3900	6800
Creek - - - -	Georgia	20000	34500
Cherokees - - -	Tennessee és Georgia	11000	12000
Choctaw - - -	Mississippi	21000	24300
Seminonoles - -	Florida	5000	7000
Tizenhárom Tribus Louisianában -	—	1313	—
Öt Tribus Missouri- ban - - - -	—	5810	—
Osages és Piankeshaw	Arkansas	5407	8500
Cherokees és Chock- taw - - - -	szinte	6700	—
Chikasaw - - -	Mississippi	3625	—
Wea, Piankosaw, Quapaw - - -	—	—	—
Kickapoo, Winneba- go, Kanza - -	Mississippi	300000	39000
Keresztyén Indusok	—	—	400

Összesen 429,813 258,170
Dollár.

Mind ezen külön Nemzetségek megtarták az Egyesült-Státusok' közepettök is határtalan szabadságukat; még pedig nem csupán egymásra 's az egyesült Státusokra nézve, hanem az egy és ugyan azon Nemzetségnek tagjai is egészen függetlenek egymástól. Ezen *Vadak* nem tudják, mit jelentsen a' parancsolat; Fejeiknek hatalmuk és tekintetök egyedül azon véleményen épül, mellyet nyertek a' Nemzetnél érdemeik miatt: örökösödő jogok 's kiváltságok előttök egészen ösmertetlenek; csupán nyilvános köztisztelet azon elsőségnek alapja, melly közöttök néhány családoknak tulajdonuk.

Ők falukban (*Wigwam*) élnek, mellyeknek mindenikökből egy *Tanácsház* vagyon, holott a' népnek Bölcsi szoktak falujuk állapotja 's dolga felől tanácskozni. Ha pediglen köz érdekű 's fontosságú tárgy adódik elő, akkor a' nemzetség Fejénél gyülekeznek öszve minden Bölcsék. Bölcsék ezen Vadak között mindazok, kik Bölcséknek tartatnak; valamint Vitéznek czímjét viselik közöttök mindazok, kik a' közvélemény szerint Vitézeknek ösmertetnek, hirdettetnek. A' nép Bölcséinek véleményeik 's ítéleteik nagyobb fontosságúak itten, mint a' művelt 's polgárosodott Nemzeteknek törvényeik; mivel gyalázatnak tartatik, ha valaki ellenök szegezné magát 's meg nem tartaná azokat.

A' vétségek igen ritkák ezen Vadaknál: büntetéseik nem egyebek megvetésnél. Mindenki útálja, megveti 's kerüli a' bűnöst; a' ki kéntelen lakhelyét elhagyni, hogy az őt üldöző megvettetést, magára hagyattatást, rideg magányosságot, vagy a' megsértetett félnek 's atyjafiainak bosszújokat kikerülje. Ezen

Vadak állhatatosok és nagylelkűek a' barátságban; tisztelik vendégjeiket; — hanem felette kegyetlenek hadifoglyaik eránt, ha csak ezeket örökbe nem fogadják. Az örökbe fogadott hadifoglyok épen oly szabadok, mint ön magok; mivel nekik fogatjok sincs a' szolgaságról, annál kevésbé a' rabszolgaságról.

Nem egészen helyes tudósításokat adának e' részben Amerika korábbi történetírói a' foglyoknak ezen Vadak közötti állapotjokról. Illy nemű a' következendő elbeszélés is, mellyet *Hutchinson* ad elő felőlük: „A' kanadai Vadak beütének *Massachusetts'* vidékére. Bizonyos *grotoni Batterfield Samuel* elejté egyik Vezéröket; de későbbén általuk hadifogságra hurczoltaték. Némellyek elevenen akarák öt megégettetni, mások pediglen halálra verettetni. Midőn így megnem egyezhetének kivégeztetése felől egymással, eltökéllék végtére magokban, hogy az általa megöletett Vezér' özvegyére biznák elítéltetését. Ez mondá: ha ezen fogolynak halála visszaadhná férjemnek életét; akkor mindegy lenne nekem, bármelly halálnak nemével halna-meg; de minthogy ez lehetetlen, azt kívánom, hogy e' fogoly rabszolgámmá legyen.“ — Ez meg is engedteték nekie. Az egész történet igaz lehet; csupán a' mi rabszolgává lételéről mondatik; az nyilván költemény.

Mert a' Vadak vagy megölik foglyaikat, vagy örökbe fogadják, 's fölveszik maguk társaságukba. Az Atya, ki fiját elveszté, választ magának egyet a' foglyok közül, kit ő gyermekének fogad; az árva pedig atyát vagy anyát; az özvegy férjet választ magának 's a' t. Ezért nehéz a' Vadakat arra bírni, hogy foglyaikat kiadják; mivel tulajdon testöktől és véröktől

gondolják magokat megválniok, ha örökbe fogadott európai társaikat kiadnák. Voltak esetek, melyekben a' foglyok nem akarák az ő új polgártársaikat elhagyniok; kivált ha ifjonta kerültek fogságra, 's huzamosb üdőkig éldegéltek a' Vadak között. Egyik békekötés' alkalmaival (1763) szerződés' következtetésében, minden foglyaikat kényszerítették az Indusok kiadni. A' Vadaknak 's több foglyoknak szomorúságuk, elválásuk pillanatában, meghatáérlgelőleg mindazokat, kik annak szemtanúi valának. Sokan a' kiadott foglyok közül megszökének nem sokára, 's visszasietének a' Vadakhoz. Hasonló példákat gyakran olvashatni több más írásokban.

Házassági kötésre semmi egyéb sem kívántatik meg ezen Vadaknál, mint a' két félnek tökéletesen szabad megegyezése. Házastársak közötti hűségtelenség nagyon ritka 's halatlan közöttük; mi felett nem is csudálkozhatni; — midőn mind két házastársak, mihelyt akarják, elválhatnak egymástól. Gyakran választ magának valamelly leány, ifju férjet, él is vele néhány napokig, 's azután ismét más férjet keres magának. Valóságos házasságra nem lépnek előbb egymással, míg mind a' két rész tökéletesen illik egymáshoz.

Azon Vad, ki bizodalmas öszveköttetésbe keverednék nő nemű foglyával, elvesztené Hazája' fiai előtt becsületét; 's ha erőszakot is tenne rajta; ez esetben kitörülhetetlen lenne becsstelensége. Egy Vad, ki megkérdeztetett, mi következt húzna ezen vétség maga után, felelé rövideden; „ez soha sem történik-meg közöttünk.“

Háború és vadászat legfőbb foglalatosságai a férfiaknak; *vitészség* és *ékesszenszóllás* az ő legnagyobb érdemek; *halászáttal* is foglalatoskodnak néha néha, de mégsem olly gyakorlata, mint a vadászattal. Az asszonyok végzik egyedül a házi foglalatosságokat és a mezeti munkákat. Földmívelésök azonban igen csekély, 's a férfiak szégyennek tartanak, ha ők azzal foglalatoskodnának.

Minthogy a Vadaknak nincsenek semmi fogatjaik 's képzeleik a mesterségekről és tudományokról, következésképpen írni sem, olvasni sem tudnak, nyilván vagy; melly igen csekély légyen az ő meggyőződésök' 's miveltségök jelen köre, 's melly szegény és szűk legyen nyelvök a kitételekben. A szavaknak vég tagjaikat erős lehellettel mondják ki; egyszer'smind beszéd közben arcza' vonásaikat gyakorlata változtatják, 's fölemelik hangjaikat a szerint, a mint előadásuk' fontossága kívánja. Különben ők igen elmélkedők, 's kérdéseik és feleletjeik mindenker talpra essők. Nyelvök igen gazdag képekben és hasonlatosságokban. Gyakorlata kezdik mondásaikat ugyan azon szavakkal, mellyeken az előbbit végezik.

Minthogy a vadászat legfőbb eszköze élelmöknek; azért szélesen terjedő vidékekre vagy szükségök. Legtöbb nemzetsegeik 's népességeik hegysorok vagy folyók által választatnak el egymástól; 's ezen határjaik mindenkor és pontosan elintéztetnek, kivévén a folyóknak forrásaikat, holott néha néha czivodások és egyenetlenkedések történnek a határ felett. Igen gyakran háborúskodnak egymás között; mivel a sérelem, melly egyen ő közöttök elkövettetik, nemzeti sérelemnek vétetik

többszörf. Műveltségi híjánok akadályoztatják Tartományaiknak népesülhetéseket, és gyakori háborúskodásaik miatt végtére egészen kiirtandják egymást.

Vitézség közöttük a' legnagyobb tiszteleti cím, 's egyszer'smind legbiztosabb ösvény az asszonyok kegyőknek 's tetszésőknek megnyerésére. Ezért az ifjak mindenkor háborút óhajtnak; mivel hírt nevet reménylnék általa nyerhetni; 's igen gyakran is diadalmaskodnak zabolatlan tüzeskedéseikkel az öregbeknek bölcs mérsékletjökön.

Az asszonyoknak nincs szavok a' köztanácskozásokban, kivévén, ha érdekeltetnek ők is azokban p. o. ha valamely vidéknek által vagy eladatnia kell. Voltak mindazonáltal esetek, mellyekben az anyáknak 's asszonyoknak könyveik öszve köttetvék a' bölcsenek jóslataikkal győzedelmet nyertek az ifjaknak hirtelenkedő végzéseiken 's a' már már eltökélt 's határozott háborúnak szerencsésen elejét vehetik.

Jöllehet a' Vadaknak lakjaik rossz 's minden kényelem nélküli gunyhók legyenek; mindazonáltal nagy palotáknak tekintetök sem tesszen rájuk benyomást. Erkölcsei tulajdonokra nézve ugyan igen finom érzetök, hanem külső fényűzésre éppen nem ügyelnek. Megelégesznek rendesen a' vad fáknak gyümölcseikkel és vízzel, hanem örömet részt vesznek a' legdrágább vendégségekben is. Az életnek mind a' két nemére nézve igen egykedvűek.

Azon férfiak, kiket a' Shawanaac vagy Shawanesei Nemzetség küldött kezesekül, Williamsburgban mulatásuk alkalmával naponként ebédelhetének a' város' legfőbb asztalainál. Mind-

azonáltal egésznapokat töltögetének a' cserjésben 's eperrel enyhítgeték éhségöket. Ezen egykedvűség 's hidegvérűség nem annyira az értelmi 's ízlési hijánynak, mint a' szokásnak és nevelésnek tulajdoníttathatik. Ugyan ezen kezesek egy bizonyos napon a' kormányzó' asztalánál ebédelték. A' legfiatalabbik közzülők majd nem felét szedé egyik készítménynek tányérjára; de a' mint látá 's észrevevé, hogy a' legöregbik komor tekintetet vete rája, elpirúlt 's darab ideig zavarodásban lézengett. Ebéd után kérdezé egy valaki *Volftot* (ez vala neve a' legöregebbiknek*), miért tekingete olly komor ábrázattal föl 's alá? ő felelé: „hogy polgártársának megkellett volna előbb számálnia, hány vendégek ülnének az asztalnál.“

Az angoly kormányzó Virgíniában Gróf Dunmore, öszvehivatá azon éjtszakán, mellyen a' Tartományt elhagyá, hogy egy fregátra üljön, a' Vadaknak minden kezeseket, 's azt mondá nekik; hogy őt családostól azon éjjel megakarnák ölni; 's ők is a' kezesek hasonló sorsot félhetnének fejükre, ha csak példája szerint Williamsburgot napfelkölte előtt el nem hagynák. Egyik a' négy Vadak 's kezesek közzül, néhány hetekkel előbb hazájába utazott a' kormányzó' engedelmével. A' hátramaradott három kezesek pedig eltökéllék magokban,

*) Az Indusok tulajdon neveiket fölszokták cserélni barátaiknak neveikkel. Ezért sokan europai nevet viselnek közzülők. A' Sachem Massassoit' két fiai, kiktől vevék a' *Ptimouth* nevű kis gyarmat alapítóji földjeiket, esdeklének az angol-udvar előtt, hogy nekik angol nevek adatnának. Ezen kérésökhöz képest Metacomet az egyik *Filippnek*, a' másik *Sándornak* neveztetett el.

hogy az erdőbe keressenek menedéket; csupán éjszaka folytassák útjokat, nappal pediglen távol az országúttól, távol minden lakhelyektől rejtőznének. *Volf* és fiatalabbik társa együtt mentek, a' harmadik *Judge* nevű, elmaradt a' sötét éj' homályjában tőlök.

A' mint megvirradt, kétségeskedni kezdé *Volf* a' kormányzó' őszintesége 's egyenes lelke felől, és rábeszélte társát, hogy *Williamsburg*ba térnének vissza. Ezeknek visszatértök nagy örömet okozott mindenkiben, csupán *Judge*t féltették, ki talán gyanúba esvén az úton a' *williamsburgi* katonáktól megölettethetett, vagy minthogy még csak vadászfegyvert sem vihetett magával, útfélen éhség miatt elhalhatott. Az ő halála, vagy ha épségben haza ért, az ő általa terjesztett hamis hírek, mellyeket hontársainak vala a' kormányzó' szemtelen hazugsága után elbeszéli, könnyen háborúra szolgáltatott volna a' *Virginiaiak* 's *Vadak* között alkalmat. De *Volf* bizonyosokká tevő őket, hogy *Judge* éhség miatt meg nem halhatna, mivel az esztendőnek ezen részében elég epret találhatna mindenütt; bizonyosan el is rejtőzendik oly ügyesen, hogy föl nem fedezteteték senkitől. A' mi pedig azon híreket illeti, mellyeket ő hontársainak beszéli, semmi benyomást sem teend rájuk; mivel ő félénk embernek ösmertetik, 's csupán emberséges jó maga viseletéért becsültetik.

Azon üdő alatt, míglen *Dunmore* fregátra szökve, a' *York*' vizén tartózkodott, zavarodva rohant *Volf* egyszer a' *Gyűlés*' teremébe, félbeszakítá a' tanácskozásokat, 's értésökre adá, hogy valamit jelenteni akarna. A' tolmács, kit *Dunmore Lord* rendele a' *Vadak* mellé, gyanú-

ba jött előttük. Más tolmácsot hívtak azért elő, kinek egyenes lelkűségében nem volt okuk kételkedni, 's ez által értésére adá *Volf* a' Gyűlésnek, hogy az előbbi tolmács még mindig biztosítaná őt 's társát a' kormányzónak erántok viseltető hajlandóságáról, 's hogy mennyire óhajtana elutazása előtt velök beszélni; hogy végre a' tolmács' únszólása 's azon kívánsága, melly szerént őket a' kormányzóhoz a' fregátra csalogatá, benne *Volf*-ban gyanút élesztte *Dunmore Lord*' hűsége felől; 's hogy tehát ő most azért jött légyen, hogy az ő hűségtelensége miatti félelmét a' Gyülekezetnek őszintén fölfedezze. — Valóban kikerülhetetlen is lett volna a' Virginiaiak és Vadak közt a' háború, ha ezen kezesek vagy azon hamis híreket, melyek által szökésre akará őket birni a' kormányzó, elbeszélék volna hontársaiknak, vagy ha elvitettek volna általa a' fregáton.

A' mi *Judgét* illeti, minden úgy történt, a' mint *Volf* mondá felőle. Haza érkezett ő szerencsésen, meggyőződve annak igazságáról, a' mit *Dunmore Lord* a' Virginiaiaknak gyilkos szándékjokról mondott nekik. Hontársai azonban nem adának hitelt beszédjének. A' Nemzetség' feje, a' híres *Cornstock*' fija, érkeze nem sokára két más Vadakkal Virginiába, 's elbeszélé, hogy *Judge*, hontársaitól félenksége miatt, kikaczagtatott. A' kezesek szabadságot nyertek hazájokba menetelre. Ezen Vadak minden kérdésekre pontosan és szívesen felelnek, és ámbár örömet beszélnek 's mulatnak idegenekkel; mindazonáltal naponkint néhány órát magányban töltögetnek. Hogy talpon essék 's alapos legyen mindenkor beszédjük, gyermekségöktől fogva úgy hozzá szoktatták

az elmélkedéshez 's gondolkozáshoz, hogy az utóljára valóságos szükséggé válik náluk. Ha különösen több idegenek veszik őket körül, akkor egy a' Vadak közzül föláll mindenkoron, hogy beszédjével mulattassa a' társaságot. Ez az idegenek eránti nyájasság' bemutatásának egy neme, melly által egyszer'smind arra szoknak, hogy a' szavakat jól 's helyesen helyhezzék beszédjökben. Beszédjeikben ezen kezesek mindenütt és mindenkoron jelentgeték az ő meglegedésöket azon szíves fogadással, mellyre tálltak Virgíniában, meg-is ígérék, hogy elbeszéllendik hontársaiknak és nyilatkoztaták reménységöket 's óhajításukat, hogy közöttök örök béke 's barátság alapúland.

A' Vadak szép elmebeli tehetségekkel bírnak. Nagy könnyűséggel tanulnak meg mindent. Az anyák folyvást gyakorolják magzatjaiknak emlékező tehetségeiket; gyakoroltatnak a' gondolkozásban is; hanem tulajdon tapasztalás által csupán csekély ösméreteket szereznek magoknak; — mind ez okozhatja, hogy olly könnyen érthetnek 's foghatnak-meg minden új képzeteket. Többen közzülök tanulának már amérikai Egyetemeken és Iskolákban, sok hasznos ösméreteket is szerzének magoknak; de nincs arra példa, hogy csak egy is maradt volna közzülök idegenek között lakóul telepedve.

Győzhetetlenül útálnak ők minden munkát, 's ezen körülmény akadályoztatandja őket örökre kétség kívül, hogy a' többi művelt amérikaiaknak szokásaikat és élet-szereiket elfogadják. Minthogy gyermekségöktől fogva meggyőződnek a' felől, hogy vadászat és háború egyedül emberhez illő foglalatosság, ehez szokva minden egyéb foglalatosságtól idegenek. Min-

den Indus Nemzetségek, mellyek másfél századtól fogva Európaiaknak szomszédságukba kerültek, résszerént elaljasadtak lassanként, résszerént egészen kihaltak. Függetlenségben maradtak mindenkoron, és nyilvános kiadásokra soha semmit sem fizettek. Minthogy azomban csekély volt határjok, hogy a' vadászatból élhetnének, mindazonáltal nem határozhaták el magokat, hogy a' foglalatosságnak más neme által keresnék élelmöket.

Ezen Vadak között rendkívüli példák tün-
tetik ki a' nevelésnek hatalmát. Csecsemő koruktól fogva szoktattatnak, hogy soha legkisebb félelmet sem áruljanak el külséjökben, hogy hadifogságban a' legérzékenyebb kínok között is álhatatosok maradjanak, s általa ellenségeiknek tehetetlenségöket, hogy valaha megrettenthetnék őket, kigúnyolják. Nem csudálkozhatni sem a' meggyőzötteknek rettenthetetlen álhatatosságukon, sem a' győzedelmeseknek elkeseredésökön; minthogy a' bosszúállás éppen olly szent kötelességök, mint a' hidegvérűség bármelly kínok között minden más esetekben. Bár mit mondjanak is némelly írók felölök, igen emberségesek és jószívűek ezen Vadak. Sokan tapasztalták, hogy közöttök a' szüléknek magzatjaik eránti szeretetök és nyájasságuk sokkal nagyobb, mint a' magzatoknak szüleik eránti szeretetök és ragaszkodásuk; a' mi azt bizonyítja, hogy a' szülei és gyermeki szeretetnek ezen különbsége, mellyet a' művelt Nemzeteknél is tapasztalhatunk, nem a' gyermekeknek abbeli hajlandóságuknak tulajdoníthatatik, hogy tehetségeiket teljes szabadsággal használhassák; mert a' Vadaknak magzatjaik majd nem éppen születésöktől fogva függet-

lenek 's nem is várhatnak szüleiktől semmi örökséget.

A' Vadak felette nyájasan bánnak foglyaiknak magzatjaikkal; mindazonáltal megölik azokat, ha meg nem tarthatják magoknál, vagy ha ellenség előtti futásban félhetnek, hogy azok akadályoztathatnák menekvésökben, vagy attól tarthatnák, hogy az ellenség általuk nyomukba juthatna. Hasonló környülmények között, hasonló okokból szinte ugy bánnak az asszonyokkal és ifjakkal is; mivel tulajdon barátságuk felőli szorgoskodásuk épen olly igen kötelességök, mint a' bosszúállás és rettenthetetlenség. Fortély náluk minden Vitéznek legfőbb tulajdona, 's ki vitézi nevet akar érdemelni, annak éppen olly ügyesen szükség az ellenséget fortély által meggyőzni tudni, mint álhatatosan szembe szállani vele. A' nevelés, mellyet nyernek, legfőbb rúgója minden ő viseletöknek és cselekedetöknek; kevesen vagynak közöttük, kik magokat ki nem tüntették volna azon viseleti szabályoknak gyakorlásuk által, mellyek gyermekségöktől fogva beléjük csepegtettek.

Az olvasó közönségre hagyjuk ezen Vadak 's az ösmeretes művelt Nemzetek bélyegeiknek öszve hasonlításukat. A' következő történetet *Logánról* a' Mingós nemzetség fejről, *Jeffersonnak* Virginia feletti észrevételeiből kölcsönözzük, mivel ez igen helyes tanúsága a' Vadak' bélyegöknek.

Két Indusok a' *Shavanése* vagy *Shavanakaak* nemzetségből meggyilkolának egy Virginiai embert. A' szomszédfejérek elhatározzák, hogy ezen gyilkosságot szokás szerént, hadimódra megbosszúlják. *Cresap* Ezredes, ki már sok gyilkosságokat követett el az Indusokon, néhány fegy-

vereseket vett magához, kikkel a' *Kanhavay*, vizén lefelé evezett. Szerencsétlenségre épen egy asszonyokkal és gyermekekkel megrakodott Kanót (Indus csónak), egyetlen egy férjfitől igazgattatva, indult el a' tulsó partról, hogy a' vizen által evezzen. *Cresap* és emberei elrejték magokat, 's azon pillanatban, melyben a' kanót kikötött, célba vevék mindnyájan az ártatlanokat, 's egyszeri tüzellelre a' csónak minden embereit megölik. Ezen csónakon találatték az előbb nevezett *Logánnak* családja, ki mint a' Fejéreknek buzgó barátjok közönségesen ösmértetett. Az ő háládatlanságuk bosszúállásra ébreszté őt, ki is tünteté magát a' nem sokára kiütött hadban minden ő hazája fiai között. Azon elválasztó ütközet, melly ugyan azon esztendő bekeletén történt a' nagy *Kanhavay* torkolatjánál, egy részről a' Mingós Shavanése és Delaváre Nemzetségek, más részről a' virginiai hadsereg között, kényszeríté végre a' Vadakat, hogy békességet kérjenek. Csupán *Logán* vonakoda a' követekkel együtt megjeleni. Hogy azonban távol léte által gyanút ne gerjessen az Indusoknak őszinte szándékjok felett, következő beszédet küldött egy embere által, melly *Dunmore Lord* jelenlétében fölolvastatott.

Elöléphet 's mondhatja e' valaki a' Fejérek közzül, hogyha éhezve jött *Logán* kunyhójához, és *Logán* nem elégítette volna ki az ő éhségét, vagy hogy ha hidegtől megmenekedve és mezítelenül jött *Logán*hoz, és ez föl nem ruházta volna őt. Az utolsó hosszas és véres háborúiban kunyhójában maradott *Logán* csendesen, 's békességre inté az ő hazafiait. A' Fejérek eránti barátsága ollý nagy volt, hogy

atyafiai újjaikkal mutogatának rája, 's azt mondák: *Logán a' Fejéreknek barátjok!* sőt eltökéllé magát, hogy hozzátok ménend 's nálatok fog élni, midőn közelebbi tavaszkor egy közzületek ezredes *Cresap*, hidegvérrel minden ok nélkül Logan rokonait meggyilkolá, a' nélkül, hogy az asszonyokon 's gyermekeken könyörült volna. Egy csöpp vérem sem hevül már most egy élő teremtményben sem. Én bosszút akarék állani, harczolék, sok Fejéret megölék. Bosszúállásom kielégített. Nemzet-ségem javára örülök a' béke közeledésének, de vigyázzatok! megne útáljátok magatokat; mintha ezen öröm rettegésből eredne. Logán nem tudá soha mi légyen a' rettegés, nem fog ő soha megfutamodni, hogy életét megtartsa. Ki vagyon tehát még most életben: hogy Logánt, ha meghal sirassa? — senki sem!”

Azon beszéd, melyet *Shegenába* tartott a' Virgíniai követekhez, legnagyobb 's jelesebb bélyeget árul el, melyet látott valaha e' világ. Atyja a' híres *Pontiack* az *Ottáva* Nemzetség' feje, több ízben meghívatott az Amerikai követek által barátságos tanácskozásokra; el is tökéllé magában, hogy elmenénd; hanem az angol kormányzó *Hamilton* (kit kapitány *Klark* fogságba tett) mindenkor visszatartóztatott. Egy háborúban, melyet az *Ottávák* és *Jowayok* viseltek egymás ellen: *Pontiack* nemzetségének több más fejeivel együtt agyon üttetett. Fija *Shegenába* serdülő ifjuságának ellenére is, minden előbbi szokás ellen, rendkívüli érdemei miatt atyjának helyébe választatott. Megveré ő a' *Towayokat* 's majd egészen kipusztítá. *Hamilton* őt és ugyan azon eszközök által, mellyekkel atyját darab ideig visszatartóz-

tatá az amerikaiakkal személyesen leendő összeveteltől. Végére még is megjelent *Shegenába*, jóllehet nem minden félclem nélkül. Már jóval előbb egyszer egy Virgíniai ifjat *Field* családjából, ki eltévelyedett, 's magánál fölfogadta, rajta segített, 's őt igaz útbá igazította. Az ifju Indusnak ezen nemes tettét ösmerék, 's az amerikai követek használták ezen alkalmat, hogy azt neki megköszönjék. Egy puskát ajándékoznak neki, szánakozásukat jelenték atyja 's nemzetsége' többi fejeinek halálukon, 's szerencsét kívántak neki, hogy alkalmat találhatott a' bosszúállásra. Itt következik feleletje:

„Atyák! *)

A' földszorulás' kormányzójának előadásai cselekvék, hogy én tartózkodva fogadám el hivattatástokat 's reszkető lábbal jövék ezen *tűzmelletti tanácsba* **) hozátok. Ezen elfogadás, mellyre nálatok találtam meggyőzött engemet, hogy félelmem alaptalan vala, 's *Hamilton* engemet megcsalt. Az igazság és ő, már régtől fogva ellenségek. Atyám 's több fejeink kóstolák a' halálnak keserűségét. Ezen szerencsétlenségnek emlékezete cselekszi, hogy én még alig érzem, hogy ember vagyok 's könnyeket facsar szemeimből. A' ti érzékeny szánakodástok szívemet megkönnyíté nyomasztó terhétől, 's ennek emlékezete az én legkésőbbi maradékaimnak is hirdetteténdek.

*) Fiatal kora miatt szóllítá így őket *Shegenába*.

**) A' Vadaknak tanácskozásaik mellett, mindenkor még nyárban is tűz rakatik, hogy pipára gyujthassanak 's együtt barátság' jeléül dohányozhassanak. A' *tűz melletti tanács* tehát különböző nemzetű embereknek összevetelőket jelenti.

Atyák!

Örvendek azon, a' mit hallottam, 's bizonyosokká teszlek titeket, hogy azt én népemnek hűségesen elbeszélledek. Ha később szükségesnek fogjátok találni, hogy velem beszéljete, örömet eljövendek hozzatok, mostani meghívástokat pedig köszönöm. Azon különös társaság, mellyet mutatatok erántam; 's azon ajándék, mellyet nekem azért adtatok, minthogy a' ti ifju atyátokfiáról *Fiedlről* gondoskodtam, legelevenebb halámat kívánják. Jóltudom, hogy én csupán azt tettem, a' mi kötelességem volt, és a' ki csupán kötelességét teszi, az nem érdemel dicséretet. Ha valaki közületek hozzánk jövend, akár újság kívánásból, akár foglaltosságban, akár ellenség előtti futásban, mindenik épen olly elfogadásra találand, mellyre ifju atyátokfia talált. Ti szinte bizonyossá tettetek engemet, hogy az hontársaimat, ha hozzátok jövendenek, szívesen látandjátok. Az én félelmem elenyészett, nem epeszti többé kétség keblemet. Az én ifju társaimnak javaslandom, hogy titeket látogatnának meg, 's ösmeretségre lépjenek veletök.

Atyák!

A' mi ma történt sokkal inkább 's méléjebben be van vésve szívembe, mintsem az idő elenyészhetné azt belőle. Úgy rémlik előttem, hogy a' békesség ezen napjának sugárjai a' mi gyermekeiket is melegítendik 's őket a' szerencsétlenségnek szélvészzeitől megőrzendik. Ennek kétségtelenítésére nyujtom jobb kezemet, azon kezemet, mellyet én még soha senkinek sem nyujtottam a' nélkül, hogy szívem meg nem egyezett volna, melly békességben soha sem ontott vért, 's háborúban soha sem kímélt ellenséget. Megerősítem barátságomat olyan szavakkal, mellyet az igazságból soha sem űztek játékot, miolta tudom, hogy a' hazugság vétek legyen."

Öszvejöveteleiknél ajándékokat osztogatnak egymásnak a' Nemzetek. Ezen ajándékot hajdan *fonalak* voltak, mellyekre csigákból készült gömbölyű gombok voltak fűzve, vagy *övek*, mellyek több illy öszvevarrott fonalakból állottak. Ezen ajándékok, nagy becsben tartattak általuk, mivel ezen csekély munkák szerszámok nélkül igen sok fáradságban és időben kerültek. A' Vadak, kik amerikai tartományokkal's Európaiakkal vagynak kereskedési öszveköttetésben, *Klarisokat* vagy bizonyos *olvasókat* szoktak korunkban egymásnak ajándékozni, mellyek még nagyobb becsben tartattnak, jóllehet néhány prémekért nagy mennyiségben cserélhetik azokat be. A' Nemzeteknek követjeik minden öszvejövetel' alkalmával magokkal hozzák mind az előbb nyert ajándékokat, hogy megmutassák, hogy becses előttük barátjaiknak emlékek. Egyszer észrevevék az Indusok, hogy egy követ bizonyos, mintegy ötven esztendő előtt nyert ajándékot nem hozott el magával, nyomban kérdőre vonák felőle, és sok fáradságba került, míg megbékéltethettek. Ajándékjaikat beszéd közben, néha annak végével osztogatják: a' mint szavaiknak értelmök kívánja. *Shegenába* beszédjének első része végével nyújtotta által a' *sinórt*, midőn megszűnt beszélni *az követ*.

Néha öveket is küldenek az Indusok, mellyeknek színeik különböző módjok és öszveköttetésök szerént az ajándékozónak érzelmeit fejezik ki. Azon igazságtalan háború előtt; mellyet *Dunmore Lord* üzent a' Shavanéseknek, olly övet küldtek neki, melly háborúval fenyegette, ha minden őket illető elégtételt nem nyernének.

Az amerikai Vadak minekelőtte szomszédjaikkal kereskedési öszveköttetésbe nem léptek volt, semmit sem tudtak a' vasnak használatjáról, kőből voltak szerszámjaik, mellyek fejsze 's veső alakúak, a' fáknak levágásukra, 's hogy csónakoknak alkalmasok legyenek, kivésésökre használtattak. Minthogy ezen szerszámok ugyan csak tompák és nyeletlenek voltak, gondolhatni, melly bajosan és unalmasan lehetne velök dolgozni. Hogy a' fát elkészítsék és kisímítsák, bizonyos halaknak héjjaikat használák. Vad kenderből 's más növényekből csináltak köteleket, mellyek igen vastagok, 's gyakran 30—40 lábnyi hosszak voltak. Halászatkor hálókat is kötöttek; de többnyire szigonnyal fogdosák a' halakat. Madarakat 's négy lábú állatokat külömbféle törökben fogdostak. Minthogy a' hír 's névutáni vágy uralkodó szennyvedelmök az Indusoknak, 's minthogy a vad állatoknak üldöztetésökben kitüntetett buzgóság, és az éhség és hidegség eltűrésében bizonyított alhatatosság kezeskedik a' mellett, hogy a' háborúban is vitézül viseléndik magokat; azért szoktatják mind ezekhez gyermekségöktől fogva magokat. Néha két, három napig is eltűrik az éhséget, 's egész hétig is meglegesznek egy kevés tengeri máléval (kukuricza.) Nálök ezen növénynek olly neme terem, melly igen mérséklett melegben fölpattan, lisztesedik, és majd ollyan izú, mint a' kenyér. — Ezen szemeket öök szétdőrzsolik, 's pogácsa nemü süteményt készítenek belőlök. A' húst kétféleképpen készítik el, vagy megfőzik cserép-edényekben, vagy főstölik kivésott fában. Ha megakarják azt tartani húzamosb ideig, akkor előbb megrostölik 's azután kiszáritják. Fa és rosszúl ége-

tett cserép-edények régtől fogva szokásban vagynak náluk.

Mindjárt elejénte a' lapta-játéknak egy különös nemét találták a' Vadaknál, melly mellett a' laptát lábaikkal taszították odébb. Különböző faluknak lakosai vetélkedve folytatták a' játéknak ezen nemét. Vetélkedtek ők gyakorta a' futásban és uszásban is. Általjába vevé életszerök úgy volt alkotva, hogy testöket hajlékonnyá, de nem éppen erőssé tevék.

Hajdan a' Vadak nem ösmertek egyébb italt a' viznél; de most igen örömet isszák a' pálinkát, kivált a' rúmot és minden szeszes italokat, még pedig gyakran olly mennyiségben, hogy a' mellett eszöket és egésségöket elvesztik, mi által több rendetlenségekre adnak alkalmat. Szemökre is vetik gyakran a' Fejéreknek, 's nekik tulajdonítják vétekül, hogy ezen veszedelmes italokat az ő megsemmisítésökre hozták be. Melly vad néha háborúra is szolgáltatott a' Fejérekkel alkalmatosságot.

Mettzések és mindenféle edző nedvek által, különféle állatoknak 's más képeknek rajzolatjaikat alakítják bőrükön. Most európai festékeket használnak e' tekintetben. Még ábrázatjokat is kifestik ily nemúleg, 's ha háborúba készülnek, akkor minden módot elkövetnek, hogy olly borzastó tekintetet adjanak magoknak, mint csak lehetséges. Nem lehet csudalkoznunk, ha azt reménylik, hogy ez által ellenségeiket akarják elijeszteni 's rettenteni, midőn Európában is ugyan ez okbul kéntelenek a' Granátérosok medvebőrt fejökön, 's bajuszt arczokon hordozni. — Orrukat és füleiket is átfúrják ők, 's tollakat vagy más csekélységeket húznak beléjük, ékességnek okáért. Mennél fé-

nyesebb valami, annál szebb ékességnek tartatik. Eleinte majd nem egészen mezítele-nűl jártak. Az állatoknak bőreik inkább ágyúl, mint ruházatúl szolgálnak nékiek. Szeretik ők ugyan a' ruhát 's fényüzést, de a' munkát, melly ezeknek készítésökre szükséges, megvetik 's utálják.

Azon szokás, hogy magoknak hajaikat, még ábrázatokon is mind kitépjék, igen közönséges a' Vadaknál; azért olvashatni némelly útazási leírásokban, hogy ők általjába véve szakállatlanok. Különös tisztelettel viseltetnek a' halottaknak csontjaik eránt. — Ha valakit nemzetsé-gökből idegen földön temettetik-el, a' mi kiváltképpen háborús időben gyakran megtörténik, mindent elkövetnek, hogy legalább csontjait, ha mindjárt több esztendőök után is, össze gyűjtsék 's az öveiknél temessék el.

Minden ünnepeik és játékaik mellett föl-áll egy szónok, ki ezen esetekről, mellyek ezen alkalommal történtek, beszél. — Hajdani fegy-vereik nyilak voltak, kiváltképpen mellye-ket ők márványból vagy más kövekből készítettek. Illy nyilak mostan is találtnak itt ott a' föld gyomrában. Azon Vadak, kik az Euró-paiakkal űznek kereskedést, már ma puskákat használnak fegyverül.

Minden útazási 's más tárgyú leírásokban *Sachem* vagy *Sagamore* a' vad népek fejeik-nek czímjök. Több Indusok azonban bizonyít-ják, hogy *Loyaneth* azon tulajdonképeni czím, mellyel valamelly falu; nemzetség' vagy nép' feje neveztetik. Minthogy különféle nyelv-já-rásaik (dialectus) vagynak, igen lehetséges, hogy elődeink *Sachem* és *Sagamore* nevet ta-

núlták-meg, 's hallották valamelly most már kihalt Indus Nemzetségnél, vagy talán nem is értették helyesen ezen neveknek tulajdonképeni értelmöket. Az Indusok, meglehet, tetszeni kívánásból utánozzák az európai kitélt 's azt hívék, hogy ezen kitételek európaiak lennének. Ezért nevezhetik az ő fejeiket, ha Fejérekkel beszélnek: *Sachem* vagy *Sagamore*, magok között pedig *Loyaneth*, mellynek utolsó *h* betűje azon lehelletet fejezi ki, mellyel ők a' végtagokat szokták kimondani.

A' Vadaknak szokásaik, még azoknak is, kik európai gyarmatokkal határosok, igen kevéssé változtak meg. Tétettek ugyan lépések, hogy a' Keresztyén-Vallásra téríttetnének; hanem minden ügyekezetek füstbe mentek. Ezen Vadak ritkán mondanak valaminek ellene; nem tagadják ugyan, a' mit meg nem érthetnek; de nem is hiszik azt soha; idő 's fáradság vesztegetés azért mindenkoron, ha előttük csudákról, titkokról 's a' t. beszélnek. A' legnyiltabb szívű 's fölvilágosodottabb európai térítők azt úálják, hogy ezen Vadak soha sem jöttek azon gondolatra, melly szerént Istent tisztelnének. Némelyeknek közzülök csupán homályos képzetök vagy két láthatatlan valóságról, egy jóról és egy gonoszról; hanem ezeket is ritkán imádják, 's a' gonosz vadságot gyakrabban, mint a' jót; mivel nyilván inkább félnek 's rettegnek a' gonosztól, mint jót reménylhetnének. Balítéleteik igen különfélék 's nevetségesek; de még sem annyira fonákok, mint némelly művelt Nemzetekéi; és soha sem vetélkednek felettök, nem is örömet foglalatostkodnak hasonló dolgokkal, 's kiki gondolkozhatik és cselekedhetik úgy, a' mint akar.

Némellyek közzülök, a' kik titkolódzóbbak és becstelenebbek a' többieknel, olly tekintetet szereznek magoknak, mintha egészen különös ezer mesterek lennének. Ezek *Powowerszek*nek neveztetnek. Némelly írók őket Papoknak tartották, hanem tévelygésből; mivel az Indusok semmit sem tudnak Papokról. A' *Powowerszek*nek tekintetök csupán orvosi ösmereteiken alapúl, mellyek abban állanak, hogy némelly fűveket használnak, azután izzasztatják, 's erre nyomban meghűttetik a' beteget. Mikor izzadni akarnak az Indusok; akkor magokra zárják kunyhóikat, 's befűtik tüzesített kövekkel. Hasajtónak némelly bizonyos fűveket; edző szernek pediglen bizonyos nemű fát használnak. Ha vért akarnak magokból eresztetni; akkor néhány vágásokat tesznek bőrükön, éppen mint nálunk a' köppölyözésnél; a' tőhálnak koppottyújával, mellynek fogai olly élesek mint a' tű.

Hajdan, midőn a' Keresztjén-Vallásról még semmit sem hallottak, ösmeretlen volt előttük egészen a' halál utáni élet képzete. Azok, kik annak tanítását már elfogadák, hiszik, hogy az örök életben mind azon kényelmekkel bővségben és fáradság nélkül fognak birni 's élni, mellyek itten kedvesek valának előttök. Ielki boldogságot nem képzelhetnek magoknak 's még sem akarják a' testnek föltámadását hinni. *Williams R.* egyik a' legelső térítő (Misszionariusok), közzül azt írta a' londoni térítő Társaságnak, hogy a' Vadak mindent, a' mit nekik a' Vallásról beszéllett, örömet fogadák; de a' mit a' testnek föltámadására jutta beszédjében; mindnyájan megvallák, hogy ők azt soha sem hiendik.

Új Anglia' lakossai csupán 1650 körül kezdének a' Vallásról velök beszélni, mivel tulajdon környülményeik nem engedék, hogy a' Vadaknak lelki üdvösségeikről gondoskodnának előbb. Midőn az örök kárhozatról 's arról beszélgetének előttük, hogy keresztség nélkül senki sem üdvözülhetne; kérdezek a' Vadak, hogyan halgathaták 26 évekig el, ha valóban olly nagy fontosságú ezen hit az örök üdvösségre. Mentegetésök, mellyet e' felett tevének, igen silany volt, 's nem keveset okozta, hogy az Indusok fonákul és megvesztőleg kezdének a' térítőkről 's ezeknek küldetésökről gondolkozni.

Ezeredes *Goffe*, ki *I. Károly'* uralkodása alatt gyarmathi Báró volt, 's tizenhárom vagy tizennégy évekig hirdeté a' Keresztyén-Vallást a' Vadaknak, írja a' Napló - könyvében, hogy következő kétségeket vetének ellenébe: „1. Beszédedben említéd, *menjete el ezen járhatatlan Nemzetségtől.*“ Más helyen ismét az áll: *Mi nem tehetünk semmit sem magunktól.*“ Miként egyeztethetnek meg ezen mondások. 2. Azt mondod: „*a' beszéd a' léleknek fegyvere, mellytől a' mi szíveink megsebesíttetnek.*“ Hogyan adhassam tehát magamat arra, hogy a' léleknek fegyverét megragadjam 's szívemet azzal sebesítssem? 3. Mit vétett Judás, 's mit véthetett, hogy Krisztust elárulta, midőn Isten' végezéséből kellett meghalnia?“ Más térítőknek ezen kérdéseket tevék a' Vadak: „*értheti e Krisztus a' közbenjáró, Indus-nyelven az imádságokat? Miként lehet valaki Isten' képére teremtetve, midőn a' második parancsolatban Istennek minden képeztetései tiltatnak? Ha va-*

lamelly atya gonosz, 's fiú jámbor, kegyes; miért bünteti Isten a' fiaikat az atyáknak vétkeikért? Hogyan lehetséges az, hogy az Angolok és Indusok olly különbözőleg képzelődnek 's gondolkoznak Isten felől, midőn minden emberek eredetőleg egy atyától származnak?"

Az *Oneida* és *Delaware* Nemzetségek legelsők 's hajlandóbbak voltak a' Keresztyén-Vallás' elfogadásában. Megkeresztelteték ők magokat és keresztyéneknek neveztetnek, jóllehet silány, fonák ösméreteik vagynak a' Keresztyén-Vallásról.

1710-ben Pensylvánia Konestoger nevű várossában szövetség kötöttett néhány Indus Nemzetségekkel. Ekkor egy Svéd-térítő lépett föl nagy tűzzel 's benyomással közöttük, hogy őket megtérítse. Ő a' teremtés, 's angyaloknak 's első szüleinknek esetők' történetén kezdé, 's azzal végezé tanítását, hogy mindeneknek, kik meg nem keresztelkednének, örök kárhozatot hirdetne. Még ugyan azon napon tartá ez ellen a' Vadaknak egyik fejük olly erővel, tűzzel és pontossággal lelkes beszédet, hogy a' térítő nem tudhatá, mit feleljen rája. Legfőbb ok, mellyre az Indus támaszkodott, az volt: hogy a' Szent Írásban foglaltatott nyilatkoztatás csupán azokat érdekli, kik a' Szent könyvet ösmerik; és hogy a' legfőbb valóság nem titkolhatá el olly sok ezer emberektől azt, ha szükséges lenne annyira ennek ösmérete, mint a' térítő sürgeti. Ha valaki azt állítaná, hogy Isten csupán ezen könyv által nyilatkoztatatható; csupán ezen egy szeren ösmertethető meg magát az emberekkel; akkor az a' térítő' tanításával homlok egyenest ellenkeznék, a' ki azt tanítja, hogy az Isten mindenható. Ha pedig Isten, jóllehet

teheté, olly számtalan emberektől megvonható 's tagadható a' nyilatkoztatást; akkor ez megfoghatatlan kegyetlenség és igazságtalanság lenne szentségétől. Igen nagy igazságtalanság lenne az is, hogy az egész emberi Nemzet egyetlen egynek vétségéért bűnhődnék. Végre azt adá mind ezekhez a' fölhevült Vad ember, hogy a' keresztyének csöppet sem jobbak az Indusoknál, holott pediglen amazoknak tanításaikat az ő viseleteikből és cselekedeteikből kelljen megítélniök.

Azon vád, hogy az amerikai Vadak ember-evők lennének, szinte alaptalan. Egyetlen egy Író sem beszél e' felől, sőt általjába véve mindnyájan ellenkezőről vagynak meggyőződve. 'S hogyan is maradhatott volna illy fontos körülmény két háromszáz évekig az Európaiak előtt titokban, kik résszerint mint térítők, résszerint mint hadifoglyok, résszerint mint kereskedők húzamosb ideig tartózkodának a' Vadak között? Ha szokásaikkal megegyezne az ember-evés; akkor ezt épen olly kevésbé titkolnák, mint azon kínoztatásokat, mellyeket foglyaikon követnek el, 's mellyek jóval kegyetlenebbek, jóllehet nem olly borzasztók, mint az ember-evés. Minden ösmeretes vad Népek tagadják ezen durva szokást. Nehányan ugyan hallomásból beszélnek, hogy a' *lapos fejű* *) igen távol tanyázó Nemzetség, megenné a' hadifog-

*) Némelly emberek, kik ezen nemzetű személyeket láttak, azt beszélnek: hogy valóban lapos homlokúak lennének. Gyermekeiknek fejüket kenyérrel szokák laposra nyomni. A' *kerek fejűek* ellenben, kik a' felső tó' keleti vidékein laknak, kerekre, gömbölyűre nyomják gyermekeiknek fejüket csecsemő korukban.

lyokat; de ők magok, kik ezt beszéllik, nem hiszik hallomásukat. Egy Vad, ki e' felől megkérdeztetett, azt felelé: „sokkal hihetőbb lenne, hogy a' Fejérek ennének emberhust; mivel, úgy mond ő, mi Vadak hasonló eledel nélkül is megtaláljuk az erdőkben mind azt, a' mire szükségünk vagyon éhségünk' enyhítésére.“ Hasonló feleleteket nyerni más Vadaktól is, hasonló kérdésekre.

Kétségeskedhetni tehát méltán mind annak igazságáról, valami csak az ember-evésről beszéltek. Igen könnyen lehetséges, hogy az európaiak magok tulajdon kegyetlenségeiknek szépítésükre, festegeték nagyítva ezen Vadaknak nyers durva szokásaikat. Minden a' mi új és különös, hamar talál hiedelemre; örömet is ismételtetik; legyen bár ez azon nézetből, hogy magának azon tekintetet szerezze, mintha másoknál többet tudna. Számos hazugságok nyerének már e' szeren hitelt közöttünk, 's gyakran nehéz volt azután azoknak megczáfoltatásuk. Gyakran igen hajlandók az utazók, kivált a' fiatal utazók, olly dolgokról beszélni, mellyeket ők idegen távol országokban láttak; jóllehet csupán másoknak előadásukban 's beszélésükben hallották; 's nem is vonakodhatnak azután későbbben, ha megbánják hazug alaptalan hírlelésöket, hogy megvalják ifjúsági hibájikat 's könnyen hívóságöket. Az is megtörténik gyakorta, hogy a' költeményt, ha kik gyakran és sokszor beszéllik, utóljára magok is elhiszik.

Ha némelly Vadak láttattak, kik netalán ellenségeiknek csontjaikat tartogatók kezeikben; e' mellett fenyegető arczvonásokat árultak el és fogaikat csikorgatók, ez még nem elég tanúság arra, hogy ember-evőknek tartassanak. Sőt az

sem lenne még elég tanúság, ha arra tudnának bizonyos példákat, hogy némelly Vadak szükség vagy dühösség által tévesztettek volna ezen durvaságra. Tudjuk ugyan is, hogy néha európai hajósok is kényszerítették már felette nagy éhség által több ízben, hogy sorsot vetnének magok között, 's azokat, kiket a' sors ért, megölik 's emészték. Hát ha valamelly amerikai Vad ember látta volna e' borzasztó esetet, nem beszélhette volna é' hontársainak, hogy az európaiak ember-evők legyenek?

Nem állíthatni ugyan általjába véve, hogy az ember-evés valami hihetetlen dolog lenne; csupán az kétségtelen, hogy biztosabb tanúságokra és bizonyítványokra legyen annak bemutatására szükségünk, mint eddig elé' beszéltettek 's előadattak az utazóktól.

Mind ezen előadások, némelly kevésbé fontos körülményeket kivéven, mellyek egyes Nemzetségeknek tulajdonaik, egyaránt tartoznak minden Vadakra. A' mi még ezen előadásokban hibáznék: azt *Dr. Franklinnak* egy európaihoz küldött, 's a' Vadakat érdeklő következő jegyzetei egészíthetik 's tökéletesíthetik minden tekintetben:

Ezen népségek azért neveztetnek Vadaknak, mivel az ő szokásaik a' mieinktől, mellyeket mi szelídeknek tartunk 's hiszünk, sokban különböznek. Ők is ugyan illy hiszemben vagynak a' mi szokásaink és erkölceink felől. Ha részrehajlás nélkül itélnénk meg a' földön találtató minden Nemzeteknek és Népeknek szokásaikat; akkor talán úgy találnánk, hogy egyetlen egy Nemzet sem olly igen vad és durva, melly a' műveltségnek legalább némelly nyomait föl nem mutathatná; és ismét egy Nem-

zet sem olly igen művelt, melly a' durvaságnak némelly maradványait nem árulná el viseletében.

A' Vadak között az Ifjak vadászattal és háborúval foglalatoskodnak; az Öregbek a' Tanácsadók; mivel minden a' Bölcsenek tanácsuk és véleményök szerént végeztetik-el közöttük. Ezekben áll az ő egész kormányuk; nem tudnak ők semmit is a' kényszerítő hatalomról, tömlöczökről, polgári büntető igazság' kiszolgáltatásról. Innen vagyon, hogy kiváltképen az ékesenszóllásra fordítják figyelmöket; mivel közöttük az, ki legjobban 's helyesebben beszéll, legnagyobb befolyással bir a' köz-dolgokban.

Asszonyok művelik a' földet, készítik az ételeket, szoptatják 's nevelik gyermekeiket; csöpögtetik emlékeikbe a' jelesb nevezetesebb történeteknek emlékezeteiket, 's általadják mind ezeket az utóvilágnak. Mind a' két nemnek ezen különböző foglalatosságai tiszteletben 's a' természettel megegyezőknék tartatnak. Minthogy kevés mesterséges szükségeik vagynak; nem szükölködnek üdőben, hogy egymást kölcsönösen oktassák. A' mi hivatalbeli foglalatosságokkal teljes életszerünk előttük szolgaság és alacsony-ság; ösmereteink, mellyekben olly igen kevélykedünk, haszontalanság és hiúság. Tanúságát adák ebbeli érzelmeiknek a' Pensylvánia Lankaszter nevű várossában kötött barátságos egyezésnél, melly 1744-ben a' virginiai kormány és hat nemzet-ségek között kötöttetett. Midőn ezen egyezés' főbb pontjai felett megegyeztek: értésükre adák a' virginiai követek a' Vadaknak, hogy a' villiamsburgi Fő-Iskolában tőke állapíttatott, mellynek kamata-jain ifju Indusok tápláltatnának és taníttatnának közöttük; ha tehát a' hat Nemzetségeknek fejeik

mintegy hat gyermekeiket oda küldenék : akkor
 a' kormány gondoskodnék , hogy azok jól tar-
 tassanak , 's a' Fejéreknek minden Tudományaik-
 ban oktattassanak. Közönséges és szokott sza-
 bály az a' Vadaknál , melyet ők minden nyilvá-
 nyos dolgokban pontosan megtartanak , hogy
 minden ajánlásra , melly nekik tétetik , soha
 sem felelnek nyomban és ugyan azon napon :
 „Mert , így gondolkoznak ők , ez könnyelműség
 lenne , 's azon tiszteletet , mellyel tartoznak
 mások eránt , megsértené. Ha pediglen üdőt ve-
 szünk annak megfontolására , a' mi ajánlatott ,
 akkor nyilványítjuk , hogy mi e' dolgot fontos-
 nak találjuk.“ — Elhalaszták azért mostan is
 más napra feleletjököt. Fölállott ekkor szóno-
 kuk , 's értésökre adá először is , melly igen
 lekötelezék őket a' Virgíniaiak nagy lelkű aján-
 lásuk által. Mert , úgymond ő , jól tudjuk , melly
 nagy érdeket és becset helyheztek ti azon
 dolgokban , mellyek Fő-Iskoláitokban tanítat-
 nak ; 's hogy hat gyermekeinknek tápláltatásuk
 sok költségtökben kerülne. Tökélletesen meg-
 vagynak azért mindnyájan győződve , hogy tett
 ajánlástoknak egyedüli arányzata 's czélja nem
 egyéb , minthogy velünk jót tegyetek ; 's ezt
 mi köszönjük teljes szívünköl. Ti azonban eszes
 Férjfiak vagytok ; tudnotok illik azért szüksé-
 gesképen , hogy nem minden Nemzetek egy és
 ugyan azon értelműek minden dolgokban ; és
 épen azért nem is veenditek rossz néven , ha ne-
 velés szeretők feletti véleményeink meg nem
 egyeznek a' tieitekkel. Mi tevének e' részben
 már némelly tapasztalmányokat. Nehány ifjaink
 neveltettek hajdan az éjszaki Gyarmatoknak Fő-
 Iskoláikban , 's minden tudományaitokat meg-
 tanulák ottan ; de midőn újra visszatértek hoz-

zánk, nem egyebek voltak henye kalandoknál; tudák, miként kelljen erdőségben élni; nem tűrheték sem a' hideget sem az éhséget, gunyhót sem építhetének, szarvast sem foghatának, sem ellenségeiket le nem ejtheték. Nyelvünkön igen rosszul beszéltek; és sem hadban, sem tanácsban, sem semmiben sem használhattuk őket. Mindazonáltal megösmerjük ugyan nagy köszönettel jószívű ajánlásokat; jóllehet hasznát nem veendjük, 's hogy háládatosságunkat megmutassuk, ígérjük, hogy, ha némelly Virginiaiak egy tuczet gyermekeiket akarnák hozzánk küldeni, azokat minden szorgalommal neveléndjük mindenekben, a' mit mi tudunk, tanítandjuk, 's embereket képezendünk belőlük.

Minthogy a' Vadaknak gyakran vagy on alkalmuk nyilvános tanácskozásukban részt venniök; azért megszokák a' legszebb rendet és illendőséget azok mellett tartani. Legelől ülnek az öregek, azután a' fegyverfoghatók, 's leg hátul az asszonyok és gyermekek. Az asszonyoknak kötelességök mind arra ügyelmezniök, a' mi szóba jön, hogy magzatjaiknak azt pontosan előadhassák 's emlékezetökbe csepegtethessék. Ők egyszer'smind élő levéltárai ezen Vadak között minden Gyűléseknek; ők tudják minden cikkelyét az egyezkedéseknek, ha bár száz esztendőknél előttek költettek volna is azok, pontosan, és ha fölkeresnők azon irományokat Amérikában, mellyek a' Vadakat érdeklik és illetik, úgy találjuk: hogy az asszonyoknak mondásaik tökéletesen megegyeznek azokkal mindenekben.

Az, ki a' tanácsban beszélni akar, föláll. Minden többek mély halgatásba merülnek. Ha melly szónok bevégzé beszédét, őt vagy hat

minutányi üdőt nyer annak megfontolására, ha valljon nem felejtett e valamit, mit mondani szándékozott. Valakit, még mindennapi beszédjében is félbeszakítani, legnagyobb illetlenségnek tartatik közöttök. Hasonlítsuk ezen díszes viselettel egybe a' mi európai Gyűléseinket, melyekben majd nem egyetlen ülés sem tartathatik a' nélkül, hogy szóvita és váltogatás, és oly láрма ne történjék, melly a' szónokot kényszeríti, hogy minden erejéből esdekelje kihalgattatását. Hasonlítsuka' Vadaknak ezen díszes viseleteikkel egybe az európai legfényesebb Társaságoknak viseletöket, melyekben a' nélkül, hogy valaki sebes és lármás beszédű legyen, soha egy perczenetig sincs bátorságban, hogy beszédje szomszédjának fecsegése által úgy félbe ne szakíttassék, hogy gondolatjait csupán félig meddig is alig közölheti társaival. —

Más részről az is igaz, hogy a' Vadak ezen beszédbeli visszatartóztatást és lassúságot gyakorta mérték felett is űzik. Nem mondanak soha sem annak ellene, a' mi nekiek mondatik; 's e' szeren kikerülnek ugyan minden czivakodást, hanem azt is cselekszik; hogy az ember az ő gondolatjaikat és azon benyomást, mellyet valamelly előadás tőn rájok, soha sem fejthet meg tökéletesen. Azon térítők, kik nekiek a' Keresztyén-Vallást akarák hirdetni, mindnyájan egyaránt panaszkodnak a' Vadaknak szerfeletti engedékenységekön, melly legnagyobb akadályja lenne megtéríttethetésöknek. Legnagyobb türedelemmel halgatják az ő beszédjeiket, sőt helyben is hagyják magok módjok szerint azokat. De ha hinnők, hogy meggyőződtek felőlök, nagyon hibáznánk; legkevesebb-

nyire sem győződnek meg. Minden, a' mit cselekesznek, pusztá tisztelkedés.

Egy Svéd-térítő ösvehivatá egyszer a' *Szusaguehannah* Nemzetség' fejeit, 's beszédet tartá hozzájuk, mellyben a' jelesb történeteket, mellyeken a' Keresztyén-Vallás alapúl, mint: a' mi első Szüleinknek esetöket, Krisztusnak a' világ' váltságára lett jövetelét, az ő csudáteleit, szenvedéseit 'sa't. adá elő. Midőn ezeket bevégezé, fölállá egy Indus szónok, hogy nekie jószívűségét megköszönje. „Minden, úgy-mond ő, igen jó és szép, a' mit beszéltél. Valóban nagy hiba köztünk is almát enni, mindenkor jobb abból almabort készíteni. Igen lekötelezéd magadat minekünk, hogy olly messzéről hozzánk jövel azon okból, hogy minket megtaníts arra, mit anyád beszélgetett neked. — Háladatosságból én is beszéllendek neked valamit, mire anyáink tanítottak minket, a' mi apáink csupán hússal éltek hajdan, 's ha vadászatjuk rosszul sült el; akkor éhen haldokoltak. Két ifjú vadászaink egy napon őzet ejtették le, 's nyomban tüzet raktak az erdőben, hogy a' vadnak egy részét megsüssék. Midőn épen ebédjökhöz ültek; egy szép ifjú asszonyt láttak a' felhőkből ereszkedni, ki ama' halmozaton, mellyet amott a' kék hegyek között láthatod. telepedett meg. A' vadászok mondák egymás között: az bizonyosan valamelly lélek, kit a' sült vadnak szaga csalt ide; adjunk neki valamit belőle. Ők az őznek nyelvét tévék az ösmeretlenek elébe, ki az étket igen jóízűnek találván, mondá: szolgálati készségtök nem hagyatik jutalom nélkül. Ha holdunk tizenháromszor megtelik, jójjetek ismét ide, 's olly étkeket fogtok itten találni, mellyekkel ti és a' ti gyermekei-

tek mind a' világ' utolsó napjáig táplálhatjátok magatokat. A' vadászok nem is mulaták el, meghatározott időben oda menetelőket, 's nem kevéssé csudálkoznak, midőn olly növényekre találának, mellyek eddig elé ősmertetlenek valának előttök. Ezeknek tenyésztetésök és termesztetésök azolta felette sok hasznót hajtott nekünk. Azon helyen, holott jobb karja nyugodott ama' mennyei alaknak, tengeri málét (kukoriczát); hova balkarját nyujtá, babot; 's azon helyen, holott ettek, dohányt találtak."

A' térítő ezen mesét igen izetlennek találta. „Én, úgymond ő tisztí buzgólkodásában, én szent igazságokat hirdetek nektek; ti pedig merő meséket és hazugságokat beszéltetek nekem.“ A' Vad ez által megsértettelve találá magát 's mondá: „Atyámfi! szüleid úgy látszik, igen rossz nevelést adának neked, azt kell vala neked mondaniok, hogy nyájasnak, leereszkedőnek szükség mindenkor lenned. Imé! mi jobban viseljük magunkat; mi elhittünk mindent, valamit csak mondottál; miért nem hiszel te is a' mi beszédünknek?“

Ha valamelly Vad egyik vagy másik városba jön: akkor a' nép tolongva tódúl feléje, körülveszi 's merően tekintgetvén rája, nyughatatlanítja minden pillanatit, ha bár örömet üldögelne is magányban. A' Vadak ezt igen illetlennek találják, 's azt következtetik abból, hogy a' Keresztyének igen járatlanok 's tapasztalatlanok az illendő magaviseletben. „Mi, úgymond ők, épen olly újságkívánók vagyunk mint ti, 's ha ti a' mi falunkba jöttök, szinte mindnyájan keresünk alkalmatosságot a' ti látástokra; de mi azon barázdák megé bűvünk, mellyek mellett kéntelenek vagytok elmenni, 's nem va-

gyunk olly szemtelenek, hogy bámulásainkkal terhetőkre lennének.“

Ha valamelly idegen faluba jönnek, akkor szinte bizonyosszabályokhoz tartják magokat. Igen illetlennek itélik ők azt, ha egy idegen egyenesen megyen valamelly faluba a' nélkül, hogy magát bejelentené. Ha tehát valaki közzülök idegen faluba jön; akkor megáll annak szélén, kiált 's mind addig várakozik, míglen valakitől be nem vezettetik. Szokás szerént két öregbek jönnek elejébe, 's szállására vezetik. Minden faluba vagyon egy ház, mellyben senki sem lakik, és *idegenek' házoknak* neveztetik. Ide vezettetik a' vendég, 's az őt bé-késért két öregbek azután házról házra járnak jelenteni, hogy egy idegen érkezett közikbe, ki kétség kívül hideget és éhséget szenved. Minden lakos küld azért nékie valamit, a' mit magától elszakíthat, eledelt 's bőroket ágyúl. Ha megfrissült 's újult a' vendég, akkor pipákat 's dohányt hoznak elő, a' falu lakossai leülnek körüle, 's csupán akkor kérdeztetik; „ki légyen ő? hova menjen? mi újság adá elő magát?“ A' beszélgetés azzal végeződik, hogy az idegennel mindent ajánlanak, valamire csak útazása folytatásában szüksége vagyon, kalauzt, eleséget 's a' t. és senkinek sem jut eszébe, hogy a' megvendégelésért valamit kérne tőle. Mindenki gyakorolja ezen vendégfogadást, mellyet ők legfőbb erénynek tartanak. Egy tolmács, *Weiszer Korlát*, következő nevezetes történetet beszéll e tárgyban: Ő a' hat Nemzetség között egészen hazafiúsodott, 's nagy ügyességgel beszéllé a' Mohawk nyelvet. A' kormányzó egy ízben elküldé őt megbízásokkal az *Onondaga* Nemzetség' fejeinek Gyülekezetökhöz. Ezen ő útjában

egyik régi barátjának, a' Vad *Kananetegónak* szállásához érkezett, 's ezt ő kihívta. A' Vad örömmel fogadá barátját, bőroket téríte a' földre, hogy azokon pihenne; főtt babot 's vadhúst és rúmot vízzel együtt hozá elébe, hogy őt megfrissítse. Minekutánna *Korlát* enyhíté éhségét, 's megtölté pipáját; beszédbe eredett vele a' Vad; kérdezé, miképpen szolgált legyen a' közelébbi esztendőekben egészsége, honnan jőjjön, 's mi legyen utazásának oka? *Korlát* felele minden ő kérdéseire. Végre így szóllott a' Vad: „hallod é *Korlát*! te holly régtől fogva laksz már a' Fejerek között 's megösmerkedél tökéletesen minden ő szokásaikkal, valamit kérdeznék én felőlök tőled. Voltam én gyakran *Albányban* 's tapasztalám, hogy ottan hetenként egyszer bezáratnak minden boltok 's mindnyájan egy nagy házba gyülekeznek. Mond-meg kérlek, miért cselekszik ők ezt, 's mit csinálnak ottan? „Azért, felele *Korlát*, hogy valami jót halljanak 's tanuljanak.“ Igen, viszonzá a' Vad, azt mondhaták ők neked, nekem is azt mondák, de igen kétségeskedem én e' dologban, hogy igaz lenne mondásuk, 's mindjárt megmondom neked okaimat. Én minap *Albányba* mentem, hogy bőroket adjak el, 's magamnak azon pénzen posztót, kést, puskaport, rúmot 's a' t. vegyek. Jól tudod, hogy én többnyire *Hanszen Jánosnak* adám el portékáimat; most ez egyszer más kereskedőt is akarék próbálni. Mindazonáltal elmenék *Hanszenhöz* is, és megkérdezém, mit adna az én kásztor vagy hód-bőreimért. Ő felelé: „hogy fontjáért négy silingnél (pénzünk szerint 1 forint 47 krajczárnál pengő pénzben) nem adhatna többet; most pediglen arra sem lenne üdeje, mivel a' Gyü-

lekezetbe kellene mennie, hogy ottan *jót tanuljon*. Minthogy azért mostan semmit sem végezheték vele, úgy gondolám, hogy jó lenne őt a' Gyülekezetbe kísérnem. Elmentem tehát vele. Itt egy fekete ember lépett föl 's nagy tűzzel 's komolysággal kezdett beszélni a' néphez. Én nem érthetém, a' mit mondott, csupán azt vevém észre, hogy Hanszenre 's rám igen gyakran nézegélt merően. Innen következtem, hogy terhére lenne jelenléttem; kimenék azért a' Gyülekezetből, leülék magamnak az útszán, pipára gyújték 's dohányzék, míglen a' Gyülekezet eloszlék. Eszembe jutott az is, hogy a' fekete ember valamit a' kásztorbőrökről is szóllott, 's mindjárt azon gyanú ébredett föl bennem, hogy a' Fejérek talán épen a' kásztorbőrök miatt gyülekezének egybe. A' mint azért Hanszent jönni láttam, megszóllítám 's mondám nékie: „most már alkalmasint elhatarozád magadban, hogy kásztorbőreimért négy sillingnél többet adjál.“ Nem, nem, felele ő, sőt annyit sem adhatok; többet nem három sillingnél és hat penczénél (pénzünk szerint 1 forint 34 krajczárnál p.p.) Nehány más kereskedőkhöz is elmenék; de mintha öszvebeszéltek volna, egyik sem ígért három sillingnél és hat penczénél többet értők. Ez megerősíté gyanúmat; 's meggyőződék a' felől, hogy az ő gyülekezetjeik, mellyekben, mint mondják, jót akarnak tanulni, csupán arra szolgálnak, hogy tanuljak meg, miként kelljen az Indusokat kásztorbőreiknek tekintetőkben megcsalni. Gondold-meg csak Korlát! 's helyben hagyandod következtetésemet. Ha a' végre gyülnének öszve, hogy valami jót tanuljanak; ez esetben most már valahára csak ugyan többet tanultak volna;

hanem ők e' tekintetben mostan is épen olly tudatlanok, mint voltak hajdan. Emlékezz-meg, miként viseljük min magunkat; ha valamelly Fejér utazik Tartományunkon keresztül: akkor épen úgy fogadjuk őt, mint én fogadálak mostan tegedet. Ha megázik, akkor kiszárítjuk; ha fázik, akkor melegítjük; adunk neki enni 's inni; legmelegebb 's puhább bőröket adunk neki, hogy azokon kényjére pihenhessen 's alhasson; — és mind ezekért semmi fizetést sem kérünk. Ha pediglen Albányba jövök; 's enni vagy inni akarok, nyomban azt kérdik: vagyon e' pénzem? 's ha nem lenne, azt mondanák: „takarodj a' házból te Indus-kutya! Így bánnak mi velünk, 's láthatod ezekből, hogy ők semmi olyan jót sem tanúltak, minőt mi tudunk 's tanulunk, a' nélkül, hogy Gyülekezetbe kellene mennünk, mivel mi mind azt mint gyermekek anyáinktól tanulánk. Az ő gyülekezeteiknek arányjok tehát semmiképpen sem lehet az, miként előadják; hanem egyedül az lehet, hogy megtanulják, miképpen kelljen az Indusokat kásztor-bőreiknek tekintetökben megcsalniok.“

Az Ángol-amérikai háborúban fölszóllított az *Oneida* Indus-Nemzetség, Új-Angliának négy Tartományaitól, hogy az Ángolok ellen segedelmet nyujtana nekik. Ezen Vadak követeket küldének hozzájuk, kik *Trumbull*hoz, Konnektikut' kormányzójához következő beszédet tartának:

„Minthogy a' mi fiatal atyánkfijai, az Új-Angliában lakozó Indusok, kik szomszédságunkban telepedtek meg, barátjaikat megakarják látogatni, 's azokat, kik még eddig elé hátramaradtak közzülök, magokhoz

óhajtják csatolni: azért küldjük általok azon övet, barátságnak jeléül, hogy nekik utat nyissunk 's minden akadályokat elhárítsunk; úgy az ő barátjaiknak látogatásukban, mind az ő haza térésökben.

Mi, az *Oneidák*, kéntelenek vagyunk, ezen eszközhöz nyulnunk; mivel Új-Anglia' állapotja jelenleg igen szomorú tekintetet ötle magára. Reményljük, hogy a' mi fiatal barátink, Istennek segedelmével, békeségben csendességben utazandnak 's térendnek meg mi hozzánk hazájokba. Mi ajánljuk őket az ő egész útazásuknak folytában jószívűségtökbe igaz barátsággal.

Most már hozzátok fordulunk Atyánkfijai! különösen, hozzátok, Új-Anglia' kormányzója 's fejei:

Atyánkfijai!

Mi hallottuk azon szerencsétlen hádárkodást, czi vakodást 's viaskodást, melly köztetek 's Ó-Anglia között ütött ki. Mi bámúltunk felette 's a' mi szíveink megszorodának.

Atyánkfijai!

Tartsátok meg ezután is a' békességet mi közöttünk és ti közöttetek. Mi nem elegyethetünk két testvéreknek czi vakodásokba, melly előttünk egészen természetlennnek tetszik. Te két testvérek vagytok, egyetlen egy törzsöktől származtak. Mi nem elegyedendünk egyik rész' bajába sem; mivel egyenlő barátsággal viseltetünk úgy Ó-, mint Új-Angliához. Ha Angliának nagy Királya szollítana minket segedelemre: megtagadnók azt tőle; ha a' Gyarmatok kérnek magok részőkre segedelmünket; szinte megtagadnók azt tőlök. Jelen viszonyjaitok, kik testvérek vagytok, egészen újak 's ösmeretlenek előttünk. Mert a' mi Elődeinknek beszédjeikben nem találunk egyetlen egy hasonló esetet sem, egyetlen egy illy nemű példát sem.

Atyámfiai!

Ez okból viseltessetek békességes induláttal ezután is erántunk, 's ne támasszatok azért gyanút ellenünk, hogy mi szomszéd Indusok nem elegyedendünk viaskodástokba. Mi a' békességet tiszteljük.

Atyámfiai!

Ha idegen ellenség támadna meg titeket: akkor tudnók, mit kelljen cselekednünk. Mi remenyljük, hogy a' kormány' bölcsessége Istennek segedelmével panaszaitokon könnyítend, 's a' komor fellegeket eloszlatandja felettetök.

Atyámfiai!

Minthogy mi békesség mellett nyilatkoztatánk magunkat; azért kérünk titeket, a' mi Atyámfijait, az Új-Angliában lakozó Indusokat sem szállítsátok-föl hadiségdekül. Engedjétek, hogy mi Indusok mindnyájan, egyenlő érzelmeiktől lelkesítette, békességben élhessünk egymás között; és ti, ti Fejérek, ügyekeztek, ha tanácsolnunk szabad, viaskodástokat szép szerivel lecsillapítani.

Atyámfiai!

Tudtotokra adánk ezennel véleményeinket. Viseltessetek olyan barátsággal erántunk, hogy nekünk írjátok meg ti is a' ti véleményeiteket.

Mi az Oneida Nemzetség' Szachemjei, Fegyverviselőji 's Vénjei üzenjük nektek, a' mi Atyámfijainak, Új - Anglia Kormányzójának és egyéb Fejeinek, a' mi köszöntesünket 's barátságos indulatokat.

Aláírva
Kananooroharában
Ivan hó' 19-kén 1775.

Yoghtanawa Tamás,
Ohonoovaro Ádám,
's tíz más Fejei az Oneida
Nemzetségnek.

Angolul fordítva 's írva Kistland Sámuel térítőtől.

Mind eddig az üdeig nem is szállítatott föl segedelemre az Oneida Nemzetség sem az

Ángoloktól sem az Amerikaiaktól. A' *Shavonese* Nemzetség' feje kijelenté a' virginiai Követeknek: hogy ő nem tarthatná zabolán a' jelen körülmények között az Ifjuságot; 's azon tanácsot adá nékiek, hogy vagy három négy százat fogadnának föl seregökhöz közzülök; mivel ez lenne az egyetlen eszköz annak meggátlására, hogy magokat az Ángolokhoz ne csatolnák. A' követek nem fogadák el ezen ajánlatot, 's csupán arra kérék az Indusokat, hogy részvétlenül (neutral) maradnának.

Az Amerikaiak egyedül részvétlenségre szóllítgaták föl mindenkor a' Vadakat; ezt cselekvé nyilván az Ángol-Hadvezér Karleton is. A' többi Ángol-vezérek pediglen nem kíméllék semmi fáradságukat sem, hogy a' Vadakat minden felől az Amerikaiak ellen lovallják 's nógassák; melly szándékjok el is sült többnyire szerencsésen. Az Amerikaiak ellenben ezt nem tevék. Mivel, úgymond Franklin, ha mindjárt az emberiség kötelességeit sem akarnánk tekintetbe venni, minő segedelmet nyerhattünk, 's reménylhattünk volna mi a' Vadaktól, azon hadakozás módja mellett, mellyhez ők szoktanak? Micsupán katonák ellen használhattuk volna őket; az Ángolok ellenben arra fordíták, hogy házainkat pusztítassák, feleségeinket és gyermekeinket gyilkoltassák általok. Azon kevés Vadak, kik a' háború' végével csatolák magokat hozzánk, nem annyira azon nézetből vétetettek be sereginkbe, hogy visszatartóztassanak ellenségeinkkel egyesülésöktől, mint inkább azért, hogy hosszú táborozásainkban kalauzúl szolgáljanak, mellyeket hadseregeink kéntelenítettek tenniök, hogy azon vad hordákat, mellyek határainkon pusztítgatának, el-

szélesszék 's bátorságba tegyék független Tartományainkat. Az egész szabadsági háború' folytában talán hat Angolokat sem ölének meg részünkről a' Vadak.

Franklin' ezen előadásából mindenben hitelesítették előbbi előadásunk; melyből kiviláglik az egyszerű, még meg nem romlott 's fonákított emberi természet' őszintesége, szelíd-sége, isteni eredete. Tisztelnünk illik az ő megelégedésüket, ember és békességszeretőket viseleteikben; 's igyekeznünk, ne hogy általok a' mi európai műveltségünk mellett megsejyenníttessünk életbeli kihatásainkban.

Némethy Pál.

10.

KÖZLEMÉNY DR. RUMYTÓL.

Magyar-nyelv nyomozás.

1. Honnan jön ez a' kifejezés: Fejér nép?

A' Magyar az aszszonyi Nemet nevezi *fejér népnek*, ámbár mi nálunk is nem minden leány és aszszony fejr, hanem sokszor barna, mint az olasz né vagy is a' cigány né, valamint a' Németek között, kiktől az aszszonyi Nem hízelkedésből „*das schöne Geschlecht*“ (a' szép Nem) neveztetik; nem minden leány és aszszony szép, hanem sokszor rút, mint a' vén dér dúr. Honnan jön tehát ez a' magyar kifejezés: a' *fejér nép*?

Tek. tud. Dankovszky Gergely úr, Pozsonyi Professor, a' Magyar-nyelvnek critico-etymologicum Lexi-

conában 336-dik lapon a' *fejér* szót, a' görög-szótól φαλῆρος (albus) származtatja; én inkább származtatom a' zsidó igétől *péér* פֶּאֶר, mely (Pihel conjugatiói-ban) teszi: ornavit, nituit, contraxit pallorem, candorem, nitorem; honnan *péér* ornamentum capitis. *) Tehát az aszszonyi Nem azért neveztetett a' Magyaroktól *fejér népnek*, mivel „sexus sequior nitido ornatu vestiri amat.“ 'S ki fogja azt tagadni? Mi nálunk is a' magyar barna falusi leány, az oláh szép vagy nem szép „fáta“ (leány), a' többnyire szép túróczyi tót és rácz leány olly örömet ékesíti magát, mint a' bécsi szép és rút leány, a' londoni „Lady“, a' párizsi „Dáma“, az olasz és spanyol „Donna.“ Naturam expellas furca etc. A' német szó, *Feuer* (tűz) és a' görög πυρ (tűz) is talán a' zsidó igétől *péér* származott, mivel „ignis omnium candidissimus et purissimus est.“

2. Debreczen Várossának neve magyar é?

A' Debreczeniek között alig találkoznak, a' kik azt tudnák és hinnék, hogy Debreczen *tót név*; én is 33 esztendő előtt, midőn a' debreczeni Collegiumban deák voltam, és a' tót-nyelvet még tellyességgel nem esmertem, (ámbar egy valaki a' rossz hírű kritikai lapokban, gúnyoló verseiben igen rossz szándékkal engemet Tótnak hirdet,) nem tudtam 's nem is hittem volna. De még is igaz, mert a' Magyar-nyelven *Debreczen* semmit se' jelent; Tót-nyelven pedig *dobra czena* — jó vá-

*) A' zsidó ige פֶּאֶר pedig jön az arabs gyökérszótól, *phara*, intumuit. Tud. Eichhorn azt jegyzi (in editione nova Lexici manualis hebraici et chaldaici Joannis Simonis, Halae 1793 azon szó alatt (1271-dik lapon) „a *tumore* Hebraei nominarunt, non modo *fastum* et *variā superbiā*, sed et *excellentiā* et *magnificentiam in cultu et vestitu*, omnemque *ornatum* et *gloriam*, qua quis in altum exsurgit et prae aliis imminet; unde *fastu* intumescere. *gloriari* cet. Schröder ad Jes. 3. p. 95.“

sár, bonae nundinae. Már Dr. Gyarmathi Sámuel, ezen munkájában: Vocabularium, in quo plurima hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula etc. (Bécsben 1816) 12-dik lapon ezt jegyzette: „Debreczen, Civitas Hung. S. dobraczena, bonae nundinae; B. dobrocinny, dobrocenj, benignus.“ Azért is tiszteletes *Rohonyi* úr, (Glózsáni prédikátor) nyomtatott költeményében *) „Palma, quam Dugonics similesque Magyari Slaviae eripere tentarunt, vindicata“ nem ok nélkül így énekel:

„Quo sonat ore Tokay, Zemplin, *Debreczin*, Szegedinque,
Aut Arad, aut Makó? cognita Slavus habet.“

Rumy Károly.

*) Vagy inkább *diák verselésében*, mert nem igaz költemény, mivel a' római Caména vagy Músa, „ei non dedit ore rotundo loqui.“

F O G L A L A T.

	<i>Lap.</i>
Herczeg Eszterházy Pál', Magyar-országi Nádor' arczképe.	
1. Zagyva. (<i>Folytatás. Udvardy Mernöktől.</i>) - -	3
2. A' Székely-Nemzet' eredete, változása és rendje, 374-dik eszt. fogva 1063-ig egy régi kéziratból. (<i>Szige- thi Gy. Mihály Professor.</i>) - - - -	15
3. Töredékek Cicero' leveleinek magyar fordításából (<i>Folytatás. Sup Kis János.</i>) - - - -	23
4. Némelly ízlési és lélektani tünetmények. (<i>Körmendy Camill.</i>) - - - - -	112
5. Galanthai Herczeg Eszterházy Miklós, Magyar-or- szági Nádor' 's Kunok' Birájának élet-rajza. -	134
6. A' Székelyek' régi Törvényeik, egy 1565-dik Eszt. költ, hiteles kútfőkből merített Tudósítás. (<i>Szige- thi Gy. Mihály Professor.</i>) - - - -	141
7. Polykletus' utazása, vagy Római-levelek, Negyven- harmadik és negyvennegyedik Levél (<i>Sup. Kis János.</i>)	160
8. A' Személy-ragokról és ragos nevekről (<i>Balajthy Jó's.</i>)	187
9. Az Amerikai Vadakról. (<i>Némethy Pál.</i>) - -	203
10. Közlemények. (<i>Dr. Rumytól.</i>) - - - -	245

BUZINI

BÁRÓ KEGLEVICH PÉTER,

C. Kir. Fő-Vezér, s Tájczai Várpáncsnok.

1521^{ik} Eszt.

FELSŐ MAGYAR-ORSZÁGI
MINERVA.

**NEMZETI
FOLYÓ-IRÁS.**

Tizedik évi Folyamat.

1836.

(HARMADIK KÖTET.)

A' felséges kir. magyar Helytartótanács' kegyes engedelmével.

KASSÁN,

ELLINGER ISTVÁN' Cs. Kir. priv. Könyvnyomtató és Árús'
betűivel 's költségén.

ELŐS MAGYAR-ORSZÁGI

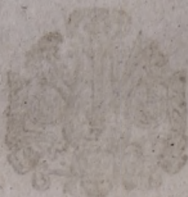
MINERVA.

NYOMAT

NYOMAT

Él Magyar, áll Buda még!

KISFALUDY KÁROLY.

(HARMADIK KIADÁS)

1.

Egy két szó az Időszaki-iratokról, 's ezek
nem tenyészhetésüknek főbb okairól
hazánkban.

Azon új világosság, melly a' setét középs századok tudatlanságának éjtszakájából kigyúlván, máig is, mint egy ragyogó méltóságban emelkedő nap, időről időre, hová tovább növeszti 's szélesbíti fényköre határait, ezer új találmányoknak lőn szülő anyja, mellyek az emberi nemzet' értelmi 's erkölcsi kifejlését, 's ez által boldogságát, kisebb vagy nagyobb hatású sikerrel eszközlék, 's jelenleg is eszközlik; de kétkem ha lehetné csak egy is nagy becsü szüleményei közzül boldogítóbb, emberi nemzet mivelődési 's elébbhaladási célját tekintve, a' folyó, úgy nevezett időszaki (évi, havi, héti, napi) iratoknál. Mert az ember társaságos állat, 's mint ilyen, egyébkint épen nem, egyedül társaságos élet, az az több különböző természetű tehetségű embertársaivali érintődés által fejtheti ki, nevelheti, tökéletesbítheti szellemi és testi tulajdonait, tehetségeit; 's a' mint ez a' társasági érintődés, egymásra hatás öregbül vagy kisebbbedik; akkint száll feljebb vagy alább az emberi Nem a' miveltség' foksorán. — Mit itt, mint eszméleti igazat, valónak vallunk; ugyan azt történeti példákkal igazolja a' tanú tapasztalás. Mert, mennyire az emberi nemzet ér-

telmi kifejlésének eredetét, a' kezünkben lévő történeti lánczon vissza, vissza menvén, nyomozhatjuk, a' szellemi miveltség első bölcsőjét az olly népeknél találjuk, kik kereskedői élőkknél fogvást magokat egyéb nemzetekkel érintésbe, közlekedési viszonyokba helyezék. Hosszu évezredek' sora sem volna elegendő egy magára hagyatott, egyéb mivelt szomszédoktól elszigetelten élő nemzetet, ön ereje által, csak közép foknyig is emelhetni a' miveltségben; holott egy évszázad váltig képes a' telő' fokához közeledésig felviinni azt, ha mivelt szomszédoktól környezve, 's ezekkel szoros költsön-közösülési viszonyokba helyhetve áll.

Értelmi közösülés' csatornái immár, melyeken az ezer különmemű isméretek egyik nemzetből a' másikba átfolynak, a' Folyó-írások; 's ezek, mint ilyenek, megbecsülhetetlen kincsek a' világosság új korának drága szüleményei között. Ezek olly folyamok, melyek ezer irányban csergedezik keresztül a' mai mivelt világban, a' társaságos élet' széles mezejét hordván magokkal, a' szellemi kifejlés' gyümölcsözőneit, 's belőlők a' miveltségi tápszereket kiki könnyedén és kényént meritheti ő magának. Hajdan felette nehéz, és mind e' mellett is váltig szűk markulag jutalmazó vala, a' nemzetek értelmi közlekedésöknek útja. Ugyan is azon nemzetnek, melly a' másíkról valamit költsönözni kívánt, vagy ahhoz értéket kellett szállítani magába abból, minél vagy több utazókat küldeni abba, kik az ottani virágzás és jólét honn' majd elhíntendő magvait felszedjék; így látjuk ezt a' Görögök és Rómáiak' példáikban. Ma már nyugton ül könyves teremében a' tudomány búvár, a' folyóiratokból látja, olvassa és tudja, mikben és mikép foglalkoznak azon nemzetek, kik a' miveltség' egén, fényt árasztó phároszokkint, fönt ragyognak, 's ezen isméretekkel ellátva, félre vo-

núlt selyem, hernyóként készítheti magában, kifejtheti magából, a' mások gondolatain, tettein, mint alapon, indulva ki, a' hasznost és követendőt a' maga és nemzete' elébbmentére.

De nem csak, mint olyan isméret-tárak, melyek a' hasznos tudni méltókat helyünkbe hordják, nagy becsűek a' folyóiratok; kiszámíthatatlan ezek' érdeme egyéb tekinteteknél fogvást is. Mert mikép tapasztalati úgy eszméleti világban is, ellenkező 's egymással küzdő erők és elemek tartják fenn a' valót 's igazat, a' szellemi elemeket, erőket pedig egyedül Folyóiratok hozhatják legkönnyebben költsönható érintésbe egymással. Versenypályát nyitnak ezek az elméknek; az írókat költsönös küszdési helyzetben léptetik fel egymás ellen. Ennek következménye az ipar, a' lelkes buzgalmu törekvés, és a' tárgynak sokoldalúlag felfogása, megvitatása, kimerítése. — Továbbá a' példa leghatóbb 's sikeresb készítő eszköz. Kezdeni merés' szent ihlete döbögi át a' nagyra törő ifju' keblét, midőn nyomról-nyomra kísérheti az előtte járdaló nagyok és dicsők fényes lépteiket a' Folyóiratokban; 's lehet, kik gyümölcsözetlen életben, emléktelen nyugalomban fogtak maradni, különben ez úton föllelkesítették, buzgó szorgalomra, másokkal 'súrolódásba 's harcba idéztetvék, sok viták után végre, a' tudomány-pályán hősnévet érdemlettenek. — Végre, hasonlíthatatlanul öregbítik Folyóiratok az olvasók' 's egyszer'smind műveltségre fejlődők' számát. Ezrek vagynak a' Folyóiratok' olvasói közzül, kik elléteznének sokszor egész éltökön keresztül, a' legrakottabb könyvtárak mellett is, a' nélkül, hogy csak egyet is érintsenek, illessenek azokból. Végig buvárkodni egész nagy és széles terjedelmű műveken; ehhez némi rászületett vonzalom, szenvedély kívántatik. E' mellett roppant súlyú foliantokat végig olvasunk sokszor,

's jó ha hetekig szenvedett unalmas fáradalmainkért
dijúl, a' tárgynak egy oldalról kimerítését nyer-
hetjük. Melly káros időveszteség ez! Érti ezt az ol-
vasó-közönség; innét vagy on, hogy örömet nyujt-
ja kezét a' Folyóiratok után, mellyekben sokszor egy
lelkes közlésből alaposb felvilágosodást meríthet a'
kívánta tárgyról, mint számos köteteken végig vilt
széles terjedelmű munkákból. — És, — ne feled-
jük el, — ember az ember, 's míg ilyen marad,
nem lesz soha ment emberi előítéletektől, emberi
érdekektől; kihatnak ezek minden tetteire; 's gya-
nítható ez a' természeti gyarlóság mutatkozik ez ál-
tal, hogy a' Folyóiratok, mint élő, 's még velünk kis-
sebb, nagyobb viszonyban álló emberek' művei,
egyéb könyveknél kapósabbak. Bár mint legyen a'
dolog, elég nagy a' jutalom, mert a' ki olvas, ha
jót, helyeset olvas; bármí czélból olvassa, szellemi
erejében épülnie, öregbülne kell.

Eunyi egyenes és mellékes úton eszközöl-
vén a' Folyóirások emberi nemzetben, a' szellemi fej-
lődést, felvilágosodást 's az innét folyó társasági jól-
létet, éppen nem lehet csudálnunk, ha azok' létéért,
virágzásáért, részint eggyesen fejedelmi személyek,
részint egész testületek, olykor buzgóan pazarolva
rakák Pallász' oltárára áldozataikat; ha jelenleg min-
den kor' lelkétől megilletett nemzetek buzgólkodnak
gyámolni, tenyészteni azokat kebelökben; ha látjuk
ezeknek eláradását az idővel nőni, szélesbülmi min-
denütt. Tapasztalat szülte meggyőződésből tudja
ugyan is korunk, mikép azt a' növényesírat, a' tu-
dományos fölvilágosodást, melly Görög-föld és Ro-
ma termette és hintette magokból kelt, legbiztosab-
ban Folyóirások' folyamával öntözve, nevelhetni, táp-
lálhatni fel derék hatásu létre; mikép egyedül ez
ösvényen siethet sikeresb léptekkel az emberiség ama
nagy és magasztas cél, melly lételeben a' legfőbbik,

a' tökéletesedés' czélja felé. A' dolgok' eddigi me-
nete nem hágy kétségben lennünk, mikép a' mai
irányban haladva, elgondolhatatlanúl messze és
előre fog jutni egy jövőendő kor. Boldogok vagyunk
mi; nemzete a' jelennek! ha pályánkról leléptünk-
ben eszméletünk ezen lelket édesen derengtető gon-
dolatban húnyik el, hogy az emberi nagyság ama
korának, melly századok elve, elé állandó, alapjáúl
legalább egy két követ teheténk. De ezt tehetnünk,
lelkes ipar, józanon fontoló ésszel irányzott lépés
kívántatik. — Mellőzve egyebeket, légyenek e' so-
rok figyelmeztetőink honunkra, egy futó néztet vet-
vén általok folyóirati Literaturánkra, mint a' melly
felmutató tanúja a' világosodás czélja felé eddig
tett haladásunknak.

Melly szörnyen csalatkoznék, melly szertele-
nűl sokat állitana rólunk, ki egyebet nem tudva,
nem ismerve, a' dolog' mélyébe bé nem látva,
Folyóirataink' népességünkhez iránylag váltig hosszú
névsorát kezébe vévén, abból kívánná ítéletét ki-
mondani tudományossági értékünk felett. Az 1780-dik
év óta, melly tájban egy felette megharsant vész-
ború, — melly reá szakadandó vala, — nemzeti-
ségünket hosszú mély álmából feldöbbsenté, 's ben-
nünket anyai nyelvünk becsesnek érzésére eszmél-
tete, mondani lehet, özönkint dül és ömlik nálunk
a' Folyóirat rakásra. Csak az általam ismérteket ne-
vezem meg: *Magyar Könyvtár* (Mólnár 1782.
Po'sonban), *Hirmondó* (Ráth Mátyás 1783 Po-
'sonban) ez később *Magyar Kurir* lett Bécsben,
Révai, Szacsvai, Gyarmathi, Decsi, Pánczél, Márton
és Igaz'szerkeztetésök alatt. *Magyar Mú'sa* (Szacsvai
1787. Bécsben), *Magyar Museum* (Kazinczy, Ba-
róthi, Bacsányi 1788. Kassán), *Mindenes Gyűj-
temény* (Péczei 1789. Komáromban), *Orpheus*
(Kazinczy 1790. Kassán), *Sokféle* (Sándor 1791.

Győrben), *Új Magyar Műsa* (Pánczél 1793. Bécsben), *Szép Urania* (Kármán és Pajor 1794. Vácson), *Magyar Minerva* (1799. Pesten), *Flóra*; *Ró'saszínű Gyűjtemény*; *Magyar Almanach* (Pósonban), *Egyházi Értekezések* (Verseghi és Horváth, később Kovács és Osvald), *Havi Iratok*; *Zsebkönyv*; *Téli 's Nyári Könyvtár*; *Kedveskedő*, *Sokféle* (Bécs), *Szépliteraturai Ajándék*; *Hazai 's Külföldi Tudósítások és Hasznos Mulatságok* (Kultsár 1807. Pesten), *Erdélyi Museum* (Döbrentei 1814—16-ig Kolo'svárt és Pesten), *Tudományos Gyűjtemény* (Fehér 1817. Pesten), *Aspasia* (Kovacsóczy Pesten), *Hébe* (Igaz Sámuel Bécsben), *Auróra* (Kisfaludy 1822 Pesten, folytatja Bajza); *Felső Magyar-országi Minerva* (Gr. Dessewffy Jó'sef, Kazinczy Ferencz, Dulházy Mihály' felügyelése alatt, 1825 Kassán); *Elet és Literatura vagy Muzarion* (Kölcsy és Szemere 1826. Pesten); *Koszorú* (Tudományos Gyűjtemény mellé Vörösmarty, most Horváth Pesten); *Erdélyi Híradó*, *Nemzeti Társalkodó és Vasárnapi Újság* (Pethe 1829. Kolo'svártt, most Méhes); *Külföldi Játékszin* (Bajza 1830. Pesten); *Kritikai Lapok* (Bajza 1831. Pesten); *Orvosi Tár* (Schedel és Bugát 1831. Pesten); *Sas* (Thaisz Endré 1831. Pesten); *Egyházi Beszédok Gyűjteményje* (Szalai Imre 1831. Pesten); *Jelenkor és Társalkodó* (Helmeczy 1832. Pesten); *Nefelejts* (Kovacsóczy 1832. Kassán); *Egyházi Tár* (Guzmits 1832. Pesten); *Századunk* (Orosz 1832. Pesten); *Egyházi Folyóirat* (Kovács Mátyás 1832); *Klió* (Szilágyi Kolo'svártt 1832); *Mulattató* (Harsányi 1832. Pesten); *Urania* (Szeder Fábian Esztergomb.); *Regelő és Honművész* (Rothkrepf 1833. Pesten); *Lant* (Péczely 1832. Debreczenben); *Echó* (1833. Papp Ignác); *Új Muzarion* (Szemere 1833. Pesten);

Hazai Vándor (Károlyi 1833. Pesten); *Thália* (Kovács Pál 1833. Pesten); *Szemlélő* (Kovácsóczy Mihály 1833. Kassán); *Arpádia* (Kovácsóczy 1834. Kassán); *Fillértár* (Orosz 1834. Po'sonyban); *Auróra* (Szemere 1834. Pesten); *Tudománytár* (Schedel 1834. Pesten); *Honni Vezér* (Szenvey 1834. Pesten); *Parthenon* (1834. Patakon); *Ag-laja* (Kelemen János); *Vilma* (1835 Po'sonban); *Rajzolatok* (Munkácsi 1835. Pesten); *Prédikátori Tár* (Salamon, Kolosvárt); *Mezei Gazda, Mezei Gazdák Barátja* (Angyalfi Pesten); *Bimbófűzér, Zsebkönyv* (Somogyi László 1836. Kassán); *Jácint, Zsebkönyv* (Kovács Sámuel 1836. Eperjesen) 's a' t. imé minő névtömeg ez! Mondom ezt látva, inyünknek hizelgőleg hallathatnánk rólunk ítéletét egy körülményeinkkel ismeretlen idegen; de nekünk, kik Folyóirataink' sorsát, történeteit tudjuk, az öröme épen semmi, a' lelket elkomolyító szomorúságra ellenben nagy okaink vagynak. Nagyok, mert lehet-e fájdalom nélkül tudnunk, mikép csak igen kevés díszlett ez itt elészámlált, 's egyéb létezett, és létezhető Folyóirataink közzül, folyvást virágzó léiben; a' főbb rész feltűnt, mint egy sokat reménytető szép égtünemény, 's bölcsőjében, születése' hajnalán, legott beérte kora halála.

Igen is, mert mellőzve a' régiebbeket, melyeknek csak holt neve jött át hozzánk, minők: *Magyar Könyvtár, Magyar Músa, Magyar Museum, Flóra, Ró saszinű Gyűjtemény, Minden-es Gyűjtemény, Orpheus, Sokféle, Uj Magyar Músa, Szép Urania, Magyar Minerva, Havi Iratok, Zsebkönyv, Téli's Nyári Könyvtár, Magyar Almanach* 's a' t. az újabb korúak is mint: *Erdélyi Múzeum, Aspasia, Hébe, Urania, Nefelejts, Élet és Literatura, Orvosi Tár, Arpádia, Századunk, Sas, Echo,*

Lant, Új Muzarion, Parthenon, Mulattató, Szépliteraturai ajándék 's a' t. éltek, de többé nincsenek, kihaltanak immár; a' többiek, mint: *Hazai 's Külföldi Tudósítások és Hasznos Mulatságok, Tudományos Gyűjtemény, Auróra* (Bajzáé); *Felső Magyar-országi Minerva, Koszorú, Erdélyi Híradó, Nemzeti Társalkodó és Vasárnapi Ujság; Jelenkor és Társalkodó, Regelő és Honművész, Kritikai Lapok, Fillértár, Auróra*, (Szemerée); *Prédikatori Tár, Rajzolatok, Vilma, Szemlélő* 's a' t. élnek még ugyan, de főbb részt úgy élnek, hogy kimúlások' félelme minden órán rebegtet bennünket; sorvadoznak és évenként hullonganak el; csak kevesen vagynak olyanok, mellyek mint az idővel nagyobb erőre kelő ifjú vagy férjfiú, bennök helyezett reményeink' messze tűzésökre, biztos alapot nyújtani képesek lehetnének.

Ezt így tudni, így látni, fáj egy honja' javára érzékeny kebelnek, 's igaz honfinak nem lehet könnyedén lelkétől elűzni e' kérdést: mi az ok, mellynél fogva hazánkban ez az idegen honból átültetett drága növény, a' Folyóirat nem diszlik, nem tenyészik? — Mi előtt e' kérdés fölfejtéséhez nyúl-nék, jegyzésül ide teszem, hogy Folyóiratoknak két alaptámaszuk vagyon, mellyeken nyugosznak, 's ezek közzül egyiket az írók', másikat az olvasók' rende teszi. E' két rend' költsönös összehatása, a' részvét, pártolás, gyámolítás tartják fenn, virágoztatják és tenyésztik egyedül a' folyóiratokat; ezek által gyámolittatvák lehetnek azok fény és világosság-hintő szövétnekek emberi elméknek az emelkedés' pályáján; ellenkező esetben, ha vagy az írók, vagy az olvasók, vagy mindenik rend' gyámolata gyenge, hideg, bár szülessenek, létezni erőködjenek, elhanyatlások, megbukások bizonyos; elhal-

doklanak azok hasonlatosan azon gyenge növény csirához, mely a' zordon tél egykor reá mosolygott napjának kecsegtetésére, kősziklatetőn kibujt, hol sem a' kemény sziklába gyökerét nem bocsáthatá, sem tenyészítő nedv és enyh meleg által nem tápláltaték.

Tegyük - fel most az érintettem kérdést, és lássuk meg mellyik rendnél van honunkban a' Folyóiratok nem virágozhatásoknak oka? — Nálunk közönségre hallgató, igen bajosan fog határozottan és eldöntőleg felelhetni e' kérdésre. Itt az írók az olvasókra útalnak, 's nincs vége, sem hossza panaszainak az olvasó rend' részvétlensége, jéghidegsége ellen, *) az Olvasók viszont az Írókra kívánnak hátrítani mindent, állítván mikép írataik nagyobb részt léhák, üresek, sem építők, sem mulattatók, pártolásra érdemetlenek. — Mellyik rész mellé álljunk? Állítása védletére olykor mindegyik olly erős megingatatlan véd-okokat idéz-fel, mellyek veszedelmes két-igaz (dilemma) közzé ejtik az ítélt, honnét menekvésre utat lelteni nem épen könnyű.

Kik tudós pályát régóta futván közöltünk, 'studományosságunk, egyéb nemzetekéhez fájdalom váltig keskeny, mezején járatosok, rajta minden kőszirteket ismérnek, minden árok és mélység kijegezve néztök előtt, lehet mást ítélni; de legyen szabad nékem rövid tapasztalataim szerint ki nyilatkoztatnom e' kérdéses tárgyrúli gyenge véleményemet, mely is ez: Kizárólag sem az írói, sem az olvasói rendre nem róvhatjuk Folyóírataink' nem tenyészíthetésének okát; van helye panasznak némileg mindenik résznél; de bizonyos tekintetben mind a' kettőt okolhatjuk. — Okolhatjuk *elsőben* is az

*) Lásd ennek példáit a' Rajzolatok' 52. számában „Öt forintos Gondolatok“ és „Vég“ címek alatt.

Írók' rendét, 's nehogy ebben hihetlent állítsak, légyenek védelmemül következő tám-okok:

1) Íróink nem látszanak ismérni ön erejüket, mennyiben a' köztők, mintegy ragadványként elhatalmazva uralkodó szerkeztetői szertelen szorgalomnál fogva, annyi folyóiratokat halmoznak össze, a' mennyit dolgozó tudósink ereje megbírhatsz, fenntarthatni nem képes. Nézzünk végig közelebb elhunyt, 's jelenleg élő írótudósaink rövid névsorán, keveset találunk a' derekak között azon olyat, ki szerkeztetői pályát egyszer avagy másszor nem próbált légyen. Kétségbehozhatatlanul igaz: szebb, nemesb vállalat egy egy alig lehet a' Szerkeztetőénél, mivel célirányos Folyóiratok által, — mint fellebb érintém, — a' hirtelen és általános nemzeti felvilágosodás' nagy céljára legsikeresebben munkálhatunk. De, ha valamennyi tudós, annyi szerkeztető, annyi folyóirat leend, — őszintén kérdelem — célra vezető lészen é ez? — Ha minden, ki kardot forgatni képes, fő tábornok lész; kikkől alakuland az intézet, a' parancs szerint vívó haditest? 'S nemzetem' tudósai feledni látszanak ezt! De mi történnék, ha a' külföld' tudósai is, illy feledékenyek lennének ebben? Például a' németeket veszem fel: ha ezek között, valamennyi ahhoz értő szerkeztető lenne, nemde olly özönének kellene é nálók eláradni a' Folyóiratoknak, mellyhez olvasó közönségül egész Európát kicsinlenünk kellene? — Továbbá vagynak Folyóirataink, mellyek havonként több ívnyi terjedelemben jelennek meg, vagy kellene legalább rendszeren megjelenniök. Én ebben, író, dolgozó tudósink' számát ismérve, némi szerkeztetői szertelenséget látok, ide nem értődnek a' Hírlapok, mellyeknek mentül sűrűbben jelenni meg lényeges természetekre tartozik. Nem áll még nálunk olly fokon a' toll-erő, hogy havonként több folyóirati kielégítő füzetekkel

léphessen fel. Ha egy, legfeljebb két Folyóiratunk volna csak, ezek megjelenhetnének talán havonként; de ha már nevök is erőnket múlja, mennyivel sokszorozzuk a' bajt, ha sűrűen is kívánjuk adni füzeteket?

Itt e' kettős szerkeztetői szorgalomban gyökerül sokszor Folyóirataink' veszedelme; ennél fogvást a' nagyobb rész már születésben magával hozzaromlásának magvait, melyek az idővel növelkedvén keblében, sínlődik; míg végre kimúl kora halállal. Felüti ugyanis a' csődülés' zászlóját nálunk, — kihirlesztvén folyóiratot kezdő szándékát — az ujdonszerkeztető, a' nélkül hogy számolt volna jó eleve magával, kik lesznek; 's reménylhető e, mikép leendének vállalatának, kezdésének munkás részvétű pártolói, gyámjai, munkájában lelkes segéd társai; innét alig ad két három füzetet, legott többnyire nem az ascensio, de a' descensio' theoriáját látja az ujdonszerkeztetőn a' váró közönség, mely szomorú látás természeti okbul; a' helyett hogy a' pártolók' számát öregbitné, a' ne talán tőle elsőben idegenkedőket is magához édesgetvén, még az első pártolókban is elébb langyságot, utóbb elhidegülést szül, 's így kész a' gyámtalanul maradó Folyóírás' megbukásának útja! — Honnét ered kérhetné valaki időszak-iratainkban ez az elhidegülést okozó, mikép Bajza nevezi kötetenkénti, számonkénti alább süljedés, hanyatlás, visszaesés? Nem egyébbül, mint a' szerkeztetői szertelen szorgalomból, mikép mondám. Mert egy Folyóiratot virágzó karban tarthatni, hetenként, havonként, vagy évenként több egyenlő becsű dolgozatokkal láthatni el, egy halandó ész' tehetségi határán túl esik. De meg, több dolgozó társak munkálataiból alakulni, természetére tartozik a' Folyóírásnak. Mit tesz tehát nálunk e' bajos vállaltathoz kezdett Szerkeztető? Maga időszaki lapjait be-

tölteni erővel nem bírván, e' mellett olvasóinak kedvét különböző szellemben készült darabokkal megnyerni óhajtván; helyt ad lapjaiban nem csak a' középszer, nem csak a' türhető, de olykor a' legérdektelenebb, legüresebb, léhább, hogy ne mondjam egészen hasztalan iratoknak is. Kiadja számjait, füzeteit; kezébe veszi az olvasni kívánó, váró reménylő szemmel fülja végig a' tartalomlapot, 's csalatás' bosszújával letészi, mint olyat, mellyben sem szíve, sem esze élelményt nem talál, 's a' jövő eléfizetésekor neve a' megrendelők közzül kimarad. A' szerkeztető megbukik, és a' részvétlenség ellen panaszol, 's ha méltán e? ítéljen a' józanon fontoló? — Lehet é vádnak helye, ha ki, a' valót szólva, — a' feketét fejrnek nem ismeri el; a' kavicsot drága gyöngy helyett tudva meg nem veszi, 's mint olyannak ékességei között helyt nem ad? Az Író teszi könyvét becsessé és becstelenné. A' jó borczégér nélkül is kelendő és kapós. — Nincs, nincs, — újonnan ismétlem, — nálunk annyi író, annyi dolgozó hogy, — például az 1832. évet teszem fel, — 20—25 időszakiratot, némellyeket hetenkint, másokat havonkint adva ki, folyvást kapós létben viragoztatni képestségünk legyen. Mert bár, — hála hogy legalább ezt mondhatjuk, — honnunk nem annyira meddő tudós fejek nélkül, mint időszak-irataink' sorsából következtetni lehetne; de kik írataikkal folyóirati tudományosságunkat gazdagítani, 's emelkedésünket eszközteni törekednének, (intő figyelemztetésül legyen mondva előljáróban is itt, sok tudós elhivatás helyén álló, tudós neveket viselő, de soha világ elébe tárt dolgozataikkal a' hazának nem használt honnosoknak), mentől kevesebben tállatnak. —

Érezve ekképpen Iróink' csekély számát, semmi sincs kívánandóbb, minthogy kevés, de lelkes

író tudósink tett szabályzó elvül az időhöz képpest ezt válasszák és vallják: „kevés de jó,” 's mentül kevesebb, de annál népesb, erősebb dolgozó társaságokat alakítsanak; mentül kevesebb, de annál tökéletesebb Időszakíratokat adándók. Ne azon törjük eszünket (mert annyi czifrábbnál czifrábbak lévén már, újakat találhatni valóban ezentúl dolgot ad) micsoda nevű czimű Folyóírást gondolhatnánk még ki; ne szerkeztetői vággyal, gondokkal tépelődjünk; hanem a' még élők között, az életre méltó keveseket lelkesen össze munkáló iparral haldokló vonaglásaikból kigyógyítani törekedjünk. Így lehet reménylenünk, mikép azon író tudósak, kik most sok szerkeztetőségek közt szerte oszolvák, drága crejőket a' mentül-több, mentül-hamarábbi adás szándékából erőtetve pazarolják, kevés de népes társaságokba testülvék, a' nemzetnek lelkébe beható időszakíratokat, 's olly tudományos kincstárokat adándhatnak, mellyek világszövétnekkint forognának honnosink' kezein, a' hazai felvilágosodást siettetendők; 's ez által épen nem kevésb, nem megvetendőbb érdempálmára számolhatnak, mint a' Jelenkor, mint a' későbbi embernymok előtt, mint a' sokszor vaktában, 's kezdetükben legott orrukra bukott szerkeztetői vállalatokért, a' minőt reménylhetnek.

2) Igen rontják író, szerkeztető tudósink Folyóírataikat azzal is, hogy nem egyetértőleg tűzik azoknak irányait. Mindenik Folyóíratnak kellene lenni bizonyos, tulajdon, meghatározott és semmi mással nem köz, össze nem vágó munkássági mezejének; elkülönítő határfalakat kellene vonni azok között, mellyek mindeniknek, a' néki saját irányát, másoktól különválva feltűnőleg péczéznék ki. De erre, ugy látszik, nincsenek elegendő ügyelettel szerkeztetőink. Nálunk: kritikák, elméleti, gyakor-

lati értekezések, életleírások, versek, elbeszélések, színdarabok, különféle tudománybóli töredékek, utazási kalandok, életképek, művészetkörüli vi'sgálatok, észrevételek, bohózatok, szóval minden tudni és olvasni méltók össze hányva és szétszórva, mint annyi chaoszok jelennek elé egy ugyan azon Folyóiratban gyakran, 's ezek' Szerkeztetői egyik a' másik előtt halásznak, egyik a' másik vetésében sarlóz. Példáját láttuk ennek, a' már ugyan elhalt Sasban, melly literaturánk' egész mezejét korlátlanúl becsapongván, mind azt fölszedegeté, mellyek, lehet: a' *Tudományos Gyűjtemény*, *Kritikai Lapok*, *Zsebkönyvek*, *Társalkodók*, *Hasznos Mulatságok*, *Regélő's Honművész*, *Orvosi Tár*, *Fillértár* 's a' t. számokra keltek ki 's talán értek volna meg. E' mellett a' *Tudományos Gyűjtemény*, *Társalkodó*, *Hasznos Mulatságok*, *Muzarion*, mind ugyan azon mezőn egymáselőli kapkodásból élnek. A' *Társalkodó*, *Regélő's Honművész*, *Rajzolatok*, *Hasznos Mulatságok*, *Szemlélő* ismét gyakran homlokon ütik egymást, egy ugyan azon termények virágok után nyulván, ollykor a' *Zsebkönyvek* 's *Kritikai Lapok* mesgyéiu belől is kalandozván. — Ez az egymáson keresztül kosúl csapó, egymást gázló irány, nem vitatom, hogy valamelly külföldi széles literaturában, minő például németeké, angoloké 's a' t. ártalmas; de hogy nálunk inkább káros, mint haszonnal gyümölcsöző; merem állítani.

Káros ez, magát a' szerkeztetőt tekintve, kiben bizonyos könnyelműséget szül, mivel egy azon tudományágban több különböző szempontokból felvett dolgozatokat, új meg új jeles darabokat Folyóiratja' számára össze keríteni igyekszik, biztosítva lévén a' bármit adhatás' szabadsága által lapjainak üresen nem maradhatások iránt. De káros felettébb az olvasni tudni kívánóra nézve, ki nálunk két három

Folyóírással sem biztosíthatja magát a' felől, bátor a' céljához legközelítőbbnek látszókat válassza is, hogy az ő elhívására, szükségére megkívántató érdekes tárgyak' figyelmét ki nem kerülendik. Nem, mondom, mivel eddig követett rendszerünk szerint nálunk egy ugyan azon tárgy folyóiratokbani feljelenéseiben csaknem folyvást üstökös rendetlen keringő, figyelemmel nem könnyen kísérhető utat követ, hol déten, hol északon, hol nyugoton tűnik elé. Egy jógtudós például, ki nevének embere lenni óhajtván, minden e' tan' körébe tartozó, időről-időre kijövendő adatokat olvasni szeretne, céljával iránylag mellyik Folyóiratunkat rendelje meg már? Most a' *Minervában*, majd a' *Hasznos Multságokban*, majd a' *Tudománytárban*, majd a' *Társalkodóban*, majd a' *Tudományos Gyűjteményben* jó ki az ő célja kívánta tárgy. Mindeniket megszerezze? e' nincs erejében; egyet valamelyiket? lehet épen abban nem jönnek ezentúl az ő céljára tartozók; de ha szintén jönének is, jönek egyébűtt is, azokat nem látandja 's következőleg célta nem ért. — Ki szépművészeti darabokat óhajta: látni, olvasnia kell a' *Minervát*, *Koszorút*, *Társalkodót*, *Regélőt* 's *Honművészt*, *Rajzolatokat*, két *Aurorát*, *Vilmát* 's a' t. 's hanyadikunknak van értékünk mind járni ezeket? Higgyék szerkeztető uraink, sok a' panasz e' miatt az olvasni óhajtók ajkain ellenök, 's ezen panaszok nem mindég alaptalanok 's megvetendők. — Ez a' nagy universalitások Folyóiratainknak okozza sokszor, hogy némelly honunkfia, ki egy két hivatásához szükséges Folyóírást örömet jártna, egyet sem járta, mert minek vegyek én így szól, 12 egész kötetet egy két ívnyi, vagy lehet épen semmi egyenesen célomhoz tartozóért?

Óhajtanunk kell ez okból mikép szerkeztetőink különböző 's soha nem tévesztendő irányt szabjanak magok elébe, szemök előtt tartván mindenkor honnosink' szükségét, kívánataikat, a' hon, a' Nemzet' előmentét, 's mint egymást megértő munkások költsönösen rokon segéd karokat nyújtva, míveljék a' nemzeti haladás' veteményes kertjét: egyik gyomlálja a' dudvát, másik készítse vetemény alá a' földet, egyik élelemre szükséges növényeket, másik szemet gyönyörködtető, szívet bájoló illatos virágokat, ismét másik a' jövő embernyom' hasznára felhúzalkodandó, 's annak jóltévő árnyat 's tápláló gyümölcsöket adandó fákat ültessen, másik ismét ápolja, dajkálja, öntözze ezeket. Légyenek kritikai, jogtani, aesthetikai, orvosi, mulattató, nép oktató 's a' t. Folyóiratok külön külön; és menjen mindenik a' maga útján, másikéba ne csapongjon bé. Kezd tavaszodni a' magyar ég, honunk' határain az idővel mindinkább sűrűn ütügetik fel nyíló kelyheiket az elmevirágok; feltalálja mindenik szerkeztető a' koszorújába illőket, 's virágfüzetének csak izlettal 's czéllal iránylag szedje bimbójit és kelyheit, pártolókat mindegyik egyiránt alaposan reménylhet.

3. Méltán okulvetendők író 's szerkesztető tudósink, Folyóirataink' nem tenyésztésében azon kitűzött czéltuli (ha van is kitűzve) elhanyaglás, eltérés, vagy legalább a' czélnak elvétett úton nyomozása miatt, melly kevés híjján valamennyi Folyóiratainkban szembeszökő. A' hitel' alapja minden vállalatnak; e' nélkül kezdeni bármit, nem egyéb, mint a' bizonyos megszegyenüléssel menni szemközt. Íróink fájdalom! bennök helyhetett reményeinket, várásinkat kijátszva, *czélt* feledő vóltokban, hitelök' megcsökkentésére számtalanszor adtak okot. Nem bírálói viszketeg, dicsvágy, avagy párthoz szí-

tás, annál kevésbbé rágalmozói szándék izgatja tollamat: de állításom védelméül kénteleníttem példákkal élni itten. Nem hitelt csonkító czélelvétés e, midőn a' *Rajzolatok* szerkesztője (önszavakint) jelentésében a' társas élet 's divat világ való színébeni (erényeivel, botlásaival, fényével, homályával 's a' t.) rajzolásáról 's nemzeti képtárról tesz ígéretet: 's a' társas élet 's divat világ' való színét *Bongori Tóbiás, Renyhe Jankó, Lócsláb* 's több illy bohózatokkal, mellyek a' mellett hogy a' hihetőség' határain túl esnek, némellykor az erkölcsiség' mezején még konkolyt is vetnek, igyekszik (jól megjegyezzük a' nemesebb izlés' terjesztése tekintetéből) rajzolni, festeni, 's nemzetünk' derekai helyett: *Grey Johannát, Dona Catalina de Crausot, Latinovits Arankát, Karacs Therézt* 's a' t. adja? — Nem hitelt csonkító czéltúli eltérés e, midőn legtisztosb korú, 's egykor közkedvességben állott Folyóiratunk, a' Tudományos Gyűjtemény, jelen szerkesztője alatt okleveli 's egyéb régiség gyűjteménnyé fajult el? — Nem hitelt csonkító czéltévesztés e, (hogy egy írói nagy botlást említsek tudományosságunk' köréből) a' német Conversations-Lexicon nyelvünkre fordítani, illy hozzá tétellel: „Magyar-országra alkalmaztatva,“ 's sok nem annyira érdekes honfiaink' életleírásit, mind az elő mind jelen korunkból belé rakni, 's számtalan elhunyt, 's jelenleg dicsőségünkre élő honfiak és leányok neveinek, 's ezer érdeklő honi tárgyaknak benne helyt nem adni? Elő áll majd egy késő kor, kezébe veendi e' könyvet, tudni fogja hogy a' munkáinál fogva országszerte tiszteletes BUDAY, a' Hitel, Világ, Stadium 's a' t. lelkes írója, Zalán, Cserhalom, Kétszomszédvár, Egervár, Augsburgi ütközet, Aradi Gyűlés, Botond 's a' t. koszorús Éneklői, a' kritikai Lapok' kiadója 's egyebek, már ennek kia-

dásakor éltek, még pedig a' nemzeti művelődésre lelkesen hatva, közhirben tiszteletben éltek, keresi neveiket benne, és nem lelendi! Dölgöző társak! mit vártok, mit ítélend akkor? Keresi Folyóiratink' történeteit és névsorát a' literatura cím alatt, 's teljes névsor helyett, egy két össze hányt vetett nevet, történeti leírás helyett, egy két szót alig lelend Folyóirataink' kezdőiről; nem fogja belőle kinyomozhatni, hogy hazánkban a' valódi Zsebkönyv' első alapítója a' holdogúlt IGAZ volt; igaztalan lesz-e, ha ezt ítélendi, hogy egyebet, mint a' mint oda tettek, folyóirati literaturánkról a' tisztelt fordítók és alkalmaztatók éppen nem tudtak? Nem boszút ingerlő, 's minden író 's könyvkiadónknak ártó hitel csonkítás e, (kevésbé kitérőleg legyen mondva) midőn ezt a' honunkra ferdén alkalmaztatott Conversations-Lexicont H** nehogy rajta vesszen, illy cím alatt árulja 's köti a' közönség' nyakára: „a' magyar Conv. Lexicon' garasos kiadása,“ 's nehogy vissza léphessen a' megcsalt, de csalatásából az első füzet' vételével kiébredendő vevő, — ki 'egymás, legalább típusában megjavított kiadást várt, — a' legutóljáról kezdve, küldözi azt? — Nem célvesztés e, mikor gyakran Hírlap szerkeztetőink helyt adnak azokhoz mellékelt napi lapjaikban, például a' Hasznos Műlatságokban, szófejtégetési, szónyomozási értekezéseknek, vitatásoknak, 's ezeket az olvasó közönség' boszújára sokszor egész hónapi minden számokon, meg megszaggatva keresztül viszik? Tudni méltó, mikép a' hírlapokat sok helyeken társaságok járaltják, 's a' mint egy számot egyik, vagy másik olvasótárs elolvasott, átküldi azt a' másiknak, 's többé kezébe vissza nem kerül. Mikép kísérheti aztán figyelemmel, mikép függesztheti össze a' számonkint olvasott, ollykor futólag olvasott értekezési, vitatási darabokat? E' mellett ne feledjük, mikép napi la-

poknak könnyű tárgyakkal kellene ellátva lenniük, 's olyanokkal, mellyek mulatva tanítnának, gyönyörködtetve építenének. — Hasonló czéltűli elhanyaglás, midőn encyclopaediai Folyóiratban Sonettek, Balládák, Epigrammák, mulatságos elbeszélések, 's a' t. jönek, mikép a' *Sasba* jöttek. Minden a' maga helyén jó. Én ezen tételen: az olvasni és tudni méltó minden ágaiból“ azt értém, 's a' tudós szerkeztetőtől azt vártam, hogy a' millyen széles kört foga fel munkálkodása' mezejéül, folyóirata tárgyokban; abban a' mértékben tarka lesz; de úgy látszik a' tétel első része lett a' fő figyelempont, a' tudni méltók nem annyira fürkésztettek. Bajos is össze atyafiasítani, eggyé tenni akarni e' kettőt: a' zsebkönyvet, és komoly-tudományos Folyóiratot, mellyeket elsőben ugyan természetők, azután a' világszertei közértelem, közdivat, egymástól elkülönített, szerte vont.

De hány ilyen példáit halmazhatnék össze közöttünk az írók, 's mind azok, valakik könyvkiadás körül forgolódnak, hitelők csonkításának, 's a' kezdéskor nyomozandásul választott cél feledésének, mellyekben a' kiadó vagy író ígért; de nem teljesített vagy ígért, és nem azt adott, és nem úgy adá a' mit ígért, és a' mikép ígéré? 's mind ez, számba sem jó, a' közönség részvétlen, a' közönség hideg! — Együgyű kérdést teszek: nem vetnék e' vissza szerkeztető uraink a' példányt az olly Könyvnyomtatónak, ki a' szerződést vagy feledve, vagy egyéb okon félre téve, azt az alkudott velin helyett, durva itatóra, az alkudott ciceroi betűk helyett a' legapróbb futókkal nyomtatná le? 's nem követtetette el soha még íróink, kivált szerkeztetőink által illy nemű alkuszegés? Mert részemről némi szerződést látok ebben, mikor a' szerkeztető senkitől nem kényszerítettven önkénti jelentésében ma-

gát bizonyos Folyóirat', bizonyos korlátozások', feltételek', 's irányyszerinti kiadására a' széles haza szent színe előtt kötelezi, és a' megrendelő, látva a' Jelenést, 's ennek szavait másolhatatlanoknak tekintve, arra, mint épen ollyaura, és teljességgel nem más nemű, alakú vagy tartalmúra előfizet. Nem bomlott e fel a' szerződés, nincs e joga a' megrendelőnek vissza lépni, ha például, a' Januariusra ígért füzet Juniushan jelenik meg, ha a' válogatott darabokból izlettelt alkotottnak reménylett encyclopaediai gyűjtemény helyett, merő antiquariusi compilatiók halmazát, reves oklevelek 's egyéb penész közül elészedett régi érdeketlen iratok' gyűjteményét kap? ha az élet' való képei helyett, izetlen rokkmeséket, 's holmi szédelgő fejű, betű piperkőczők' éretlen bohózatit, 's több mint szemtelen humoricai leczkéit, és untató színészeti bírálatok' egybe-halmazását veendő? — Tegyük le a' pártszellemet, egyet értve, nem sértve, 's az igazat sérelemül nem véve, mondjuk ki a' tiszta valót, Folyóirataink' megbukását igen sokszor a' hitelt csonkító czéltóli elhajlás, vagy, hogy ismét Bajza' szavaival éljek: a' character meg nem tartás, — melly csaknem valamennyiök hibája kissebb nagyobb mértékben, — okozta.

4) Ön magok gátolják szerkeztetőink Folyóirataik' díszlését az eredetiségre pöffeszkedéssel (affectált originalitas.) Való és minden kérdésen túl esik, hogy jó eredetit adni, mindenkor több dicsőség, mint fordítást; de hogy az eredeti mindenkor nagyobb sikerrel hasson a' fölvilágosodásra, a' fordításnál, ez nem kétségbehozhatatlanul igaz. Mert mellyik az a' vakmerő, ki állítani nem átkodnék mikép a' G** színészeti bírálataiból, vagy V** fonókából került meséiből, vagy H** vén okleveleiből több életre tartozó hasznost tanult, mint a' *Tudománytárba* ki-

jött fordításokból, 's ki M** *Garabonczás Diákját* szebbnek itélné a' *Sasba* kijött *Gályarabnál*? Ré- szemről eléggé örülni nem tudok a' tudós Társaság' abbeli határozásának, mellyel Folyóiratát a' *Tudománytárt*, nem kizárólag csupa eredeti; de egyszer'smind választott külföldi darabokból alakítatni rendeli. — Tesz e valamit a' dologra, ha én tudományomat honnosomtól, avagy külfölditől tanultam e, csak alaposan tanultam legyen? — De meg, Folyóiratok' célja épen ez, hogy nemzetről nemzetre átfolyjon, terjedjen általuk az ismeret; célra dolgozunk e hát ha külföldi tudósok, művészek' darabjait Folyóiratainkból még akkor is kiküszöböljük, mikor immár magyarhoni köntösbe átöltöztének? — Nemde nem másoktól kölcsönözte e a' legeredetibb író is első alapisméreteit, mellyekre az ön felfedezte ismeretek' épületét építé? nemde nem mások' elméjéről gyujtá e elsőben a' szövevényeket, mellyel látni tanuljon a' legdicsőbb lángeszűis? Az apa *Homér*, országalkotó *Mózes*, fellengő *Plátó*, bölcs *Aristoteles*, legyőző ajku okos *Cicero*, világrendező *Copernik*, nagy bűvár *Newton*, teremő *Schakespear*, mélységek felett merengő *Kant*, bár ön maguk is sokat tettek, de a' mit tudtak, nem mind magokból meríték; ment már kezökbe kész anyag is, olyan a' millyen, kész fonal' végébe fogóztanak; érdemök, melly halhatatlan neveiket csudául hagyá át a' századoknak, csak ez: hogy a' lelt fonal' után messzebb mentek, kiki a' maga után, valamennyi őket megelőzött embertársaiknál. Nincs hát senki tökéletes tiszta eredeti, mert gyökisméretei legalább semmik egyéb, mint másoktól orzott ragadomány.

Ezeket így értve megfoghatatlan, hogy mire az az eredetiségbeni hiú gögösködés. — Erőnket fitogatni? — Haj! kit illet ha nem minket, — kiket

minden figyelmes pillantattal egy részről a' mások óriás eléhaladása ragad csudálatra, más részről ön elmaradásunk méltó bánatra szomorít, — ha nem minket, mondom, amaz ön gyengéinket őszintén elismerő, elvállaló szép szerénység? — Vagy másokéival állani elé szégyen talám? — Igenis: de a' fentebb mondottak szerint, kérdem, mikor nem tesszük, kivált mi ezt? Azonban mikor van több okunk pirulni, ön eredeti darabjainkból alakult, de léha, vagy külföldiek' választott remekeivel tarkázott, de célnak megfelelő, Folyó-iratainkért e? Én az első esetben gondolnám. Mert nem szánó megvetéssel nézendi e ekkor a' külföld törpe eredetiségbeni ügyetlen fesztelgésünket? De ha Folyóiratainkat irányszerint 's józanon választott külföldi, de honi nyelvünkkel színezett jeles darabokkal, a' helyén gazdagítandjuk, olvasván bennünket, látandja ugyan az idegen, mit és mennyit költsönözének tőle, 's ebben büszke is leend; de egyszer'smind javallandja ítéletünket, ízetünket; elismerendi, mikép a' jót, hasznost, szépet érezni, becsülni, keresni, használni tudjuk; e' mellett általok nyert épületünk jutalmunkul maradand. Mellyik a' valóbb dicsőség? — „Sed hic non quid utile, verum quid necessarium quaeritur“ így szól egy helyen az ékes ajku *Cicero*. Szabad legyen szavait magunkra így alkalmaztatnom: hic non quid vanae nostrae gloriae utile, sed quid necessarium emolumento patriae quaeritur. — Végre, ne feledjük el, egyetlen egy utunk melly előbb haladásunkra előttünk nyitva áll, az előttünk járók okos, nem gyermeki, hanem férjfiás utánzása: de remekdarabjaik, 's útaik' vizsgálása nélkül elébb lépteiket, hogyan nyomozhatjuk? — Szünjünk el azért hívalkodni az eredetiség' keresésében, ott hol annak helye épen nincs; az érték, a' becs határozzon, döntsön el mindent; keressük a' jót, szé-

pet, hasznost, és csak egyedül azt keressük. Hanyadikunknak jut eszébe fürkészní azt, midőn egy drágakőre szert teszünk, melly föld' terméke az, honunké e, vagy külföldé? vággyal kapunk utána csak benső becse legyen, bár mellyik föld szülte. Miért ne tennék ezt szerkeztetőink az Időszakírátaikba felveendő darabokkal?

Ezek véd okaim, mellyekhez támítom Időszakírátaink' nem tenyészhetésében az írói rendet okúl vétő véleményemet. Lehetett volna, elismérem, még többeket is felhoznom; de részint mivel ezek a' főbbek, részint ízetlen tollviták' kikerülése tekintetből azokat elhallgatom. — Ha íróink nem annyira a' szerkeztetésben, mint inkább a' dolgozásban, nem annyira a' sok, mint a' jó, bár kevés legyen is az, adásban keresendik dicsőségöket; ha Folyóírátaiknak nemzetünk' szükségéhez illesztett, egymástól elkülönített irányt adandnak, 's kitűzött irányaikhoz folyvást és eltántoríthatatlanul hívek maradandnak; ha a' külföldi Időszakíratokat szemmel tartándják, 's azokból a' nálunk is haszonnal olvashatókat kiszemelendik, és a' magokéiba nemzeti szükségείkhez alkalmazottan adándják; ha szigorúan pontosok leendenek mindenben mi hitelöket öregbítheti; mindent megfogtak tenni részünkről, valamit a' közjó, előmenet, nemzeti haladás' nagy célja tőlök kívánhata, biztosan számolhatnak reá, mikép vállalataikat a' hazai hálás olvasó - közönség hű gyámkezekkel ápolandja, 's munkás pártolásival virágoztatandja; mikép ön fejökre a' dics érdemlett koszorúját nem hervatag virágokból, de elszenderülhetetlen csillagifényekből füzendik, 's tisztelt neveiket az utókor késő századok elve is, hálás ajkain emlegetendi.

De igaztalanok volnánk tiszteletet érdemlő szerkeztetőink, 's író tudósaink iránt, — kik közül, fájdalom literaturánk körüli gyámságokért, az illető adót

meg nem fizettük soha csak egyetlen egynek is az elégtétig, — ha Folyóirataink nem tenyészthetéseknél okát méltatlanul egyedül reájok róvnánk, mikép fellebb is érintém. A' mennyi ő rajtok, annyi, ha nem több, múlik mi rajtunk. Ugyanis *másodszor* okúl vagyunk mi olvasók, Időszakirataink felakadásoknak, meghanyatlásoknak, vagy éppen megbukásoknak.

1) Mivel elszomorítólag kevés közöttünk azon lelkesek' száma, kik az írói, — igaz terhes, de dicsőítő — pályára szánnák magokat; nagyobb részünk létez és él a' nélkül, hogy ön hasznának leéldelt egész hosszú életéből, legalább néhány órát a' hazának, a' hazai kimívelődés nagy és magasztas céljának szentelne. Boldogult eldődink atyailag gondoskodtak iránta, hogy légyenek közöttünk, kiknek minden világi súlyos gondok nélkül életök kényelmes csendben folyjon el, 's kik szükséglátás ellen biztosított napjaikat a' tudományosság tengerébeni hű búvárkodásban fussák keresztül. Hány tudományos intézeteink vagynak (Eldődink által alapítvák) 's ezekben hány illő fizetéssel ellátott Tanítók, kik elhívásoknál fogvást is a' kilencz szent szüzek' választott felszentelt papjaik lévén, teljes éltöket azok' ölelgetésekre kellene áldozniok; nem azok' csalatásával, azok' méltó bosszújára idegen gyönyörök (például gazdaságiak 's a' t.) után csaponganiok. Hány ifjak lépnek ki iskoláinkból évenként, némelly kitűnő, némelly dicséretes, némelly jeles 's a' t. érdemjeggyel; hová lesznek ezek? hányadiknak jut eszébe közülök, mikép világos lelkéből csak egy joltévő szikrácskával is növesse a' nemzeti felvilágosodást eszközlendő fáklyák' világát 's igyen hálás kezekkel legalább egy gyenge virágcsát tűzzön azon haza javát lelkökben viselt ősök' szent poraihoz, kiknek jótéteményök, hogy magát emberré, felvilágosodott emberré képezheté, 's bol-

dogsága' alapjait egész, éltére kihatólag megvető tudományát szerezhette. Ő ha végig tekintünk azok' során, kik közöttünk a' tudományok mellé hivatattak, kiknek földi szükségekről egyéb Istenek egyedül Apollóért gondoskodnak; bizony, nem lehet csudával el nem telnünk, a' tudományokbani szomorú, elijesztő nagy hátramaradásunk' látásán! — Ki mi körül forog, 's ön szabad választása, haszna, előmente 's olykor törvény szerint forogni tartozik; elláthatatlan, mikép tapasztalatai, észrevételei, felfedezései ne légyenek abban; ha vannak, illő e nemes keblű emberhez csak ön hasznára, dugaszban rejtegetni, 's szeme behunyásával magával sírjába levinni azokat? Keresztyén hitünk' isteni tanítása szerint, nem csak az bűnhődik lopásban, ki felebarátját nem igaz úton magának tulajdonítja; de az is, ki ott hol, — kivált en kára vesztesége nélkül, — egyebekkel jóltehetne, tenni mulasztja. Mennyi jót tennének egy kezdőnek, egy azon pályára most lépett és félénk-tapogatózva indulónak, például egy husz éves Tanító vagy Orvos, feltéven mikép tartoztak hogy az egész időt szigorúan hivataljoknak áldozák, — ha husz évi tapasztalásaikat, amaz ugyan a' könnyebben tanultatás, felfogatás, erkölcsi javítás 's egyéb nevelési tárgyak, eme pedig a' különböző nyavalyák' jelenségei, gyógyítás módja, különböző szerek' hatásai 's a' t. körül világ elébe adnák? mennyit minden világban lépő ifju, ha egyéb tudományok körül látók is, a' magokéira nézve ezt tennék? Így ezekkel ellátva ott kezdené az utód, hol elődje elhagyta. Ez úton sietne sikeresen haladó léptekkel tökéletesedés felé az emberiség, ha nem rángatnák vissza elébbmentéből a' lépteit intéző, vezető fáklyát előtte hordozó személyek változásakor történni szokott szünetlen vissza esések. Ez úton lettek és szaporodtak a' felfedezések eddig is az is-

méretek' setét mezején. Ha mindenik halandó magával át vitte volna a' túl világra, a' mit tudott; ha minden ujdón fellépő ember a' szó' teljes értelmében kezdő lett volna; hol állnánk a' tudományban még ma is? — Ezen tapasztalatok, észrevételek, felfedezések' tárainak kellene lenniök az Időszaki-íratoknak; időről-időre Nemzete elébe tárhatná ezekben valamennyi mivész, valamennyi tudós a' magáéit; ekkor nem kényszerítették *Honművészünk'* tisztelt szerkeztetője annak lapjait főbb részt színészeti bírálatokkal tölteni be; nem tengenenék *Bajzaként* sovány meddőségben valamennyi Folyóirataink; szükséges kézbeli könyvekké válnának azok olvasó-közönségünk' házaiban, 's óhajton óhajtott gyümölcseivé tudományosságunk' veteményes kertjének.

Azonban elképzelhetetlenül sokat nyernének magok is tudósink és mivészeink, ha látnák 's olvashatnák mások ugyan azon tárgyban, ugyan azon időben tett vizsgálódásaik' következményeit. Mért ki merné elvitatni akarni, mikép több szem, többet ne látna? Avagy nem tapasztalhatjuk e sokszor magunkon, mikép gyakran csak egy szó kellett, már teljes tisztában dereng előttünk az a' tárgy, mellyen lehet évekig évdőtünk a' nélkül, hogy világosságra hatolhattunk volna? — Nem látnám czéltalannak, szükségtelennek azért, Orvosainkat, Papjainkat, Nevelőinket, Tanítóinkat 's a' t. törvénnyel is koronkinti számolásra kényszeríteni követett rendszerökről 's azok' foganatjáról. A' haza, az emberiség' szolgálói ők: hagyj számolnának hát a' reájok bízottakban mikép lett eljárásokról a' haza, az emberiség' szent színe előtt. És miért lennének hideg és könnyelmű mellőzői azoknak, mellyek enjobblétünk', 's minden utánunk jövődő korok' boldogításának alapjai? Bölcseség' kedveltei, dicső elhívatásu férjfiak! valakik Pallász' védistensége alatt, tudomány-

ban, tudomány körül, tudomány által éltek, ne feledjétek, ti vagytok fénnel mosolygó csillagok az élet' egén, ne feledjétek időről-időre sugárokat hintoni az emberiségre, melly várva, reménylve csüggeszti szemeit rajtatok; tanuljatok úgy élni, hogy midőn eljövend a' halandóság, és az értelem' szövénnekét vas karral kioltandja tisztos fejetekből, 's a' porba roskadva aluvandotok 's ott veletek az élet és bölcsesség' leszenderült gondjai aluvándanak, a' hálás emlék illy szózatával álljon hamvaitok' felébe majd a' késő maradék érző fija: Ki itt alszik, egykor fáklya volt, 's magáról ezer elmék' világát gyújtá meg, míg végre fényét szétosztogatván maga elalvék, 's most itt nyugszik!"

2) Van igazok sok tekintetben írónknak, szerkeztetőinknek, ha langysággal, hidegséggel vádolnak bennünket, mert sokszor valóban azok vagyunk. Észak - Amerikáról ezt beszéli tisztelt nevű írónk *B. Farkas Sándor*, hogy ott a' postakocsis, midőn a' falukon keresztül megyen, kocsijában ültéből, a' mint két oldalról vagynak a' házsorok, hányja kétfelé az újságokat, minden udvarra bévetvén az oda szólót, tartozót. Ezen előadásból ezt kell következtetnünk: hogy Észak - Amerikában, még a' falukon is, vagy minden házigazda járat és olvas újságot, vagy ha mindenik nem is, legalább olly számmal járatnak még is, hogy csak az egy faluba szóló újságokat is, a' póstaházhoz vinni, és onnét osztani szét nagy tömegénél fogvást, igen bajos volna. Adná az ég, hogy honunkban is mentül előbb így legyen ez, bátor elismérem, mikép a' jelenidőtől nálunk ennyit várni avagy csak kívánni is képtelen; de ennyi méltán óhajtható, mivel vele nem nagyot, sokat, erőt mulót, annál kevésbbé lehetetlent kívánunk, mikép minden jókarban álló házaink, — mellyekbe ekkorig, még a'

legfényesebbek' rendéből is a' Muzák' világárasztó szeme, Folyóíráások által száz közül egybe alig pillantott be, — minden testületek például: Megyei-székek, 's egyéb törvénytévőszékek, iskolák, káptalanok, szerzetek, papi kerületek, egyházi vidékek, harminczadi, sóházi, bányászi, 's földesúri tisztségek, városi falusi közönségek, 's népesb városainkban minden utszai bíróságok, minden czéhek 's a' t. legalább egy újságot, egy czélokhoz irányzott Folyóírást járassanak. Nem éppen olly üressék Hirlapjaink és Folyóírataink mindég, hogy jövedelminknek reájok szánt kis részecskéjét czéltalanul elvesztegetett, épen sárba vágott tőkének tarthatnók; sok igen sok építők, elmét világítók, akarat jobbítók jönnek azokban helyenkint. E' mellett épen az által nyujtanánk eszközt azok' tökéletesebbítésökre szerkeztetőinknek, ha Időszakirataikat nagy mennyiségben járatván, ez úton kezeikbe a' jobb darabmivek mindennüni kiszemelésökre szükséges költséget szivárogtatnánk. Czéh - Mester, Tanácsbeli 's egyéb Tiszt - uraimék! milly summa foly ki évenkint a' testület' köz erszényébül különbféle czimű, 's alkalmi áldomásokra, lakomákra; mi szentségtörés követtetnék el akkor, ha ezen lakomák' számát eggyel kevesbitnénk, az arra teendő évenkinti költséget Időszakirat megrendelésére félre tennénk, és ez által a' nemzeti jóllét' oltári szent tűzére legalább egy kanálnyi olajat töltenénk? Avagy nem drágább e lelkünk testünknel, minden vallási, felekezeti tanítmány szerint? Ez ha való: illő e emberi voltunkban minduntalan, csak a' testi vendégségeket hajhásznunk; éhezni, szomjúhozni hagyni lelkünket, a' legdrágábbat, a' dicsőt, a' nemest, e' testért, mellyet a' pornak és férgeknek hizlalunk? Ha két természet birtokos örökösei vagyunk: nemde tetteleg is két természetnek kelletik e élnünk? Minő élet, — kérdem őszintén, — Honunkban azon

millióké, kik közül némelyek egy két évi iskoláságuk után, némelyek tellyes nagy számú földi napjaik, lefolytában, egyéb könyvet nem látnak annál, mint a' mellyet, olykor a' templomba bevetődvén, papjok' kezében ottan látnak? Kegyetlen vétek illy erőszakléteztetni emberi természetet; lekötözni azt az istenségből kipattant szikrát, az okos lelket, melly kiolthatatlan vágygal az ismeretek' tündér hazája felé repes, lekötözni mondom, ezt az okos lelket, és durva bilincseken sorvasztani a' vakság, a' tudatlanság' setét éjszakájában. Olvassa, mellyek az ő értelmének épületére valók mindenki, és azok, kik a' községek' jóllétének őrjeiül választattak, nyujtsanak alkalmat az olvashatásra. Ha ezt teendők, látni fogjuk, mikép a' nemzeti felvilágosodás mellett nemesen buzgólkodó íróink, szerkeztetőink' szavai jégkeblekre nem hullandának, 's literaturánk, 's ennek időszaki ága is, virággal csak gyéren hímzett, főbb részt bogácsokkal felfordult parlag nem lészen.

3. Nem mellőzendő akadály, melly literaturánk felvirulásának, 's ebben a' Folyóiratok' nem tenyészhetésének útában áll ez: Elsőbb házaink 's tudósink közül némelyek, kiknél mind szellemi, mind anyagi erő volna gyámtalan tudományosságunk' felsegélésére, még máig is literatorainkat czél 's fontolás nélkül ujitó, csélcsep rajoskodó seregnek, 's tudományosságunk eddigi folyamát légben czikázó aluszékony felvillanatok hiú játékinak tartják, 's mint illyet, mind kettőt lenézik; új könyveinket, 's ezek közt Időszakíratainkat figyelmökre sem méltatják: hanem minduntalan a' régi görög és latin, ujjabb német, francz, olasz 's a' t. literaturák nem magyar ízű termékein legelésznek; szóval: honi literaturánknak nem csak nem pártolói, de ellenségei. — Menyire nem vagyok ellensége a' külhoni szépnek,

jónak, hasznosnak, reménylem, fentebbi némelly szavaimban tanújeleit az elégletig adám; de őszintén vallom, olly universalismussal, melly a' külföldiek' pártolását, a' honniak' mellőzésével csatolja egybe, kezet soha nem foghatok. — Továbbá Literátorainknak sem külön, sem egészben szegődött ügyvédjök nem vagyok, ezt is tiszta szívből nyilváníthatom. Elismérem láthatni azok kezdéseiben, újításaikban, 's egyéb tetteikben itt ott, elvétve elkövetett botlásokat, mert mellyik pályát taposá valaha eltantorodhatatlan lábakkal az emberiség? — de bocsánat honom fentebb bölcselkedő tudósítól, ha velök össze hangzó ajkakkal literátoraink minden kezdéseit üres légbeni hadarászásoknak nem nevezhetem. Első a' késő maradék, melly ezek' tetteit méltánylandja 's legalább hálás emlékkal jutalmazandja, azon tetteket, mellyeket mi különböző indulatok' szelétől ingattatvák, lenézünk, kigúnyolunk. Az a' jövődő maradék fogja kimondani az elnémíthatatlan igazság részre-hajlatlan ítéletét, 's azokat; kik tehetvén, semmit nem tettek, még is azokat, kik csekély erejökhez iránylag keveset tettek gúny tárgyaivá tévék, csak pironságra állítandja valóan bírálendő ítélőszéke' elébe. A' szegény, ki keblében nemes tüztől hevítve, nagy és dicső, magasztas és erejét kimerítő tettekre tör, nem gúnyra, de pártolásra érdemes. Kaczagni, ha ki egy fenn célért, valamennyi tehetőségét kockára tévén, annak kivívásában hajótörést szenvedett, embertelen pöffeszkedő lélekdagály. — Ha szününk el egy haza' fiai szívbén, értelemiben, akarátban nem rokonok, nem testvérek, nem eggyek, nem ugyanazok lenni? és a' külföldieket a' hazaiaknál, ezek' nyilvános kárával, inkább szeretni, becsülni, hajhászni, ha szününk? — Való, hazai mivészetünk, literaturánk' virágai a' külföldiekkel nem mindég mérkőzhetnek: de ha nem, okúl azok vetendők,

kik azokat lábok előtt! bimbójikban hervadni hagyják, 's kezeiket emezek után messzeföld felé kapaszkodva nyujtják. Magára hagyatva ronda penészt kap a' ragyogó tiszta arany is, melly szemünkbe mosolygott fényét bémohosítja: hát a' kert gyenge óltványja a' környező durva gyomokból, gyámkezek nélkül, mikép emelkedhetnék kellem növésü, édes gyümölcs-özönt hozó fává? — Bóldog a' hon, melly keblén olly fiakat melenget, kiknek egy fejedelmök, egy nyelvök, egy jóllétök, egy vágyok, és céljok is egy van, a' hűn dajkáló köz anya hálás bóldogítása!

4. Okúl van Folyóirataink nem tenyészhetőségben azon physical akadály is, melly ebben határozódik, hogy egész tájak, vidékek vagynak honunkban, mellyek sem postai, sem kereskedési úton majd épen semmi, legalább igen csekély érintődésbe vagynak főbb városainkkal. Ezen tájékok' lakói, — elkedvetlenítvén legbuzgóbb igyekezeteiket is a' közlekedési nehézségek eleibek ezer gátot rakó akadályai, — szerkeztetőinket sem dolgozataikkal, sem Folyóirataik járatásával nem gyámolíthatják. Ők mint egy száműzetvék azon dicsőségből, hogy a' hazai fölvilágosodás előmozdításában érdem koszorúkat arathassanak homlokaikra, elszigetelt magányaikban, — név, világosság 's a' kor napi tetteinek, elébb-lepteinek tudománya, nyomon kísérése nélkül, egyedül magános házi körük foglalatosságaira kárhoztatvák, — unalmas árva homályban élnek. Ennek az akadálnak elhárítása, reménylhető közel vagyon. —

Ezek főbbjei mind a' két (írói és olvasói) rend részéről azon okoknak, mellyeknek tulajdoníthatni vélem, hogy Időszakirataink születvén, sínlődnek 's elébb utóbb mindnyájoknak köz osztályok a' kora enyészet; mi miatt a' tudományosságunk folyamja közel felfakadásának forrásához, haladásában megakadt, 's mintegy tavi söppedékek közt keringeni

láttatik. Érezni kezdjük, mikép ez úton messze nem mehetünk; biztosabbat, célra vezetőbbet kell keresnünk. Kiknek lángész, 's mellé meleg szív juta, — melly kettő közösen a' honért munkálva sokat tehet, — induljanak el és keressenek. Némkem szívem van csak, mellyet hazámért, hazám' dicsőségéért egy benső hév égetve feszít: sugalmait őszintén mondám el, elmondom vég javallatképen még itt is.

Én javallanám időnkhez, körülményeinkhez képest, jelenleg ne lenne több mint *a*) négy tudományos Folyóiratunk; u. m. a' Tudományos Gyűjtemény, Felső Magyarországi Minerva, Kritikai Lapok, Tudomány-Tár. De ezek közül némellyeket a' felfejtettem elvek szerint óhajtanám refolmáltatni: különben, ha a' Nőé idejében születtek volna is, nem méltó hogy éljenek. *b*) Három politikai Hírlapunk: közülök egy mentül könnyebb tollal írott és népszerű. Mindenik Hírlap mellett jöhetnének bizonyos napi lapok' tóldalékul, egyik az ország és földtudomány, másik a' művészi szellem hazánkban 's külföldön, az elmúlt 's jelen időkbeni kilobbanásai, harmadik kézi mesterségi, mechanikai, gazdasági tárgyak felfedezések, előadásukat tűzve ki semmi esetben el nem vétendő irányul. — *c*) Egy mulattató tárgyak, például: elbeszélések, érdekes utazások, életleírásokhoz 's a' t. mellékelt Divatlap, a' literaturai 's viselethei csinosb ízlést terjesztendő. — Zsebkönyveink számát nem alábbszállítani, de fellebb emelni óhajtnám a' lehetőségig tudományosságunk jelen állásában is, részint, mivel pályamezőül szolgálандának ezek kezdő, rendesen mindig költészetten kezdő tudósinknak; részint mivel ezek legsikeresebb eszközök megízleltetni, kivált ifjúsággal és szépnemmel az olvasást, — mi nálunk még nem épen nélkülözhető cél. Rívánandó azon-

ban, mikép Zsebkönyveink olvasásában részesülhetni közép 's alsóbb rendű honnosinknak alkalom és út eszközöltessék. Ez a' csekélyebb ár által történék természet szerint. Haj, de! ebben fenakadunk: mert magános Szerkeztető, ki csak ön szárnyain, senkitől nem gyámoltatva repül, diszes Zsebkönyvet kicsibe nem kerithet, ön kára nélkül ugyan; de ekkor minél előbb szárnya szegül. Valljuk meg, azon pusztá oltárok egyikére bukkantunk itt, mellyek hazánkban sűrűek, mint a' romban álló elhagyott vár, mellyek folyvást lelkes áldozókra várnak.

Igy javallanám én rendbe hozatni, illy mennyiségben készíttetni, és illy irányoknak indíttatni Folyóiratainkat, jól meg jegyezvén, jelen körülményeinkhez képest. — Ezek Szerkeztetőinek elébe cselekvési alapelvül szabtnám, mikép kikinek figyelme Folyóirata céljára, az északot soha nem tévesztő mágnesként, eltántorodhatatlanul szegülve legyen; továbbá, hogy író tudósinkon egymásközt iránylag megosztozva, 's kiki a' céljához szükséges tagokat munkás segéd társakul állandólag magához csatolva, ezekkel együtt, bárha keveset is, de mindenkor jelen szükséginket leginkább érdeklő akár eredeti, akár fordított darabokat adjanak. — Ha így munkálándunk (ellenkezöre én ugyan elegendő okot nem látok) lehetetlen időszakai literaturánknak eddigi bizonyos egy körben keringő pályájából ki nem hatolni, 's az idővel nagyobb nagyobb erőre fejlődő karba nem helyheztetődni. De szükség megtenniök egyebeknek is azokat, a' mellyek részükről teendők. Kik tudománykörüllátásra hivataltak, számoljanak azokbani foglalkozásokról koronként a' nemzet előtt, véka alá nem rejtvén ismérteiket, de dolgozataikkal gazdagítva literaturánkat. Olvassuk mindnyájan a' Folyóiratokat, 's kik népvézérekül állíttattak, gondoskodjanak, mikép a' csekélyebb ér-

tekűek is olvashassák azokat. Így össze munkáló szorgalmas kezekkel, kiki tehetsége és állása szerint, szedve és hintve a' felvilágosodás sugárait, bóldogítsuk magunkat, bóldogítsuk egymást, bóldogítsuk nemzetünket, bóldogítsuk az emberiséget. — Ne feledjük el honfiak! mikép oly Eldődök' szent hamvait tapossuk, kik részint trónjokról leszálltokban, részint a' csata' vérsikjában, erejüket, életüket pazarolva, dicsőül elhunytokban, fejöket ezen hittet 's gondolatlaltal hajták a' nyugtot adó por álmai közé, hogy egy ősei nyomdokit nem feledő 's tévesztő maradékot, egy századok vészei ellen rengeni nem tudó erős karral feltartott hazát, egyéb országoknak fényben, hirben, hatalomban, méltóságban semmit nem engedőt, hagytak hátra magok után. Ne czáfoljuk meg szent hitöket!

Mérészek néhol és zavarosak szózatim? Ebben mentségeimül légyenek a' tárgy (melly a' haza jóléte körül forog) szentsége, 's keblem hevült érzelmek, mellyek némileg egyező álláspontba helyezének ama lelkes macedoniéval, oda, hol: *verba reperire facile est, modum verborum tenere difficile.*

Elemér.

2.

A' SZOMORÚ-JÁTÉK,

és

A' HÓS-KÖLTEMÉNY. *)

(Angolból.)

Fellázzasztani, és ismét lecsillapítani az indulatokat; megtisztítani a' lelket a' kevélységtől, az emberi életben előforduló legsúlyosabb nyomorúságok' példái által; rövideden: megtörni a' gőgöt, 's szánakozást indítani: ezek a' Szomorú-játéknak legfőbb munkálatai. Nagyok, megvallom, ha éppen olly bizonyosak volnának; mint a' millyen sokat ígérők, a' millyen felségesek. De vallyon sikerők tart-e három óráig? a' gyökeres nyavalyák hát illy hirtelen eloszlanak-e? Csak kuru'solóígerhet illy gyógyítást; de ügyes orvos magára e' félét nem vállal. — A' Hós-költemény illy szerfelett nem siet; halkal munkálkodik, a' változások mellyeket okoz, las-

*) Kivonat, a' Dryden to the most honourable John, Lord Marquis of Normandy, Carl of Mulgrave etc. ajánlott Aeneise' előbeszédjéből.

Dryden János, egy az angol legcsinosabb írásmódú költők között. Született 1631. a' Northamptoni Grófságban, Aldwinkleben. Meghált 1701. Május' 1-ső napján. Számos költeményjei kijöttek ezen cím alatt: *Poetical works of John Dryden Esq. Containing original Poems, Tales, and Translations, with notes, by the late Rev. Jos. Warton D. D. the Rev. John Warton, and Lothers, in 4 Vols. 8. London 1812.*

súk; de orvoslása sokkal tökéletesebb úgy tetszik. A' Szomorú-játéknak munkálatjai mint mondám, sokkal hevesebbek mint sem húzamosan tarthatnának. És ha azt mondjuk, hogy éppen ezen okért a' Szomorú-játékot több ízben kell látni, és az adagot (dose) ismételni: ez annyi, mint magunkban megvallani azt, hogy egy Hős-költeményben több erő van, mint sok Szomorú-játékban. Ma megalázza az ember magát, holnap visszatér büszkesége ismét. Úgy tapasztaljuk hogy a' chemiai orvosságok enyhítenek inkább, mint gyógyítanak; mert az orvosi szerek' természete az, hogy sebes, de nem állandó benyomásokat okoznak. A' Gallenusi lefőzetek, (decoctions) mellyekhez hasonlíthatom leginkább a' Hős-költeményt, sokkal sikeresebbek; ezek mind állapotjoknál (substance) mind súlyosságuknál fogva munkálkodnak. *Aristoteles* avval akarja megmutatni a' Szomorú-játék' becsét, a' Hős-költemény felett, hogy az, szűk körben forog; az egész történet három, négy órai időközbe lévén szorítva. Ez azt mutatná, hogy a' gomba elébb való a' barackfánál; mert amaz egy rövid éjjel felnő. Egy kocsi, szűkebb téren megfordul, mint egy terjedt erőmiv; mert amannak kerülete nem olly nagy. Hát a' Hold dicsősséges planéta Saturnusnál azért, mert útját harmincz napnál előbb megteszi; akkor a' midőn ez, kevéssel futja azt harmincz évnél kevesebb idő alatt meg? Útja mind a' kettőnek tulajdon nagyságához van mérve, következésképpen mozgásuk' sebessége, vagy lassúsága, futásuk' ideje; nagyobb vagy kisebb tökéletességeket éppen nem mutatja. És ezenkívül micsoda kiváltsága van a' Szomorú-játéknak, melly a' Hős-költeménnyel is köz ne volna? — Hol van a' kevélység jobban megalázva, az erőny megjutalmazva, a' vétek megbüntetve, és mind ez felségesebben előadva; a' mennyire azt a' Drámának szoros határai megengedik?

Egy eposi hősnek fénylő charactere, annak nagy lelke, kegyessége, vagy akárminémű megkülömböztető tulajdonságot ad is az ő költője neki; legelőször is csudálkozásra ragad bennünket, és mi természet szerint hajlandók vagyunk követni azt, a' mit csudálunk, 's a' gyakori próba természetté válik. Ha a' hős' fő tulajdonsága vétek, mint p. o. a' mérég, 's a' bosszúállás' megátalkodott kívánsága Achillesben, de a' benne lévő moral tanító; és más részről, az Ilias' előadásából tudjuk, melly veszedelmes volt az ő haragja, melly ezer inséget árasztott-el a' görög táborban. Achillesnek hátorsága van itt a' követésre feltéve, nem az ő dölyfössége, engedetlensége (disobedience) nem az ő holt ellenségéni kegyetlenkedése, *) nem ellensége' teste attyánaki eladása. **) Mi borzadunk ezen tettektől, midőn olvasuk azokat, és a' mitől borzadunk, azt nem követjük soha. Egyedül a költő teszi azokat hasonokká, a' kösziklához, vagy a' folyó homokhoz, hogy elszéledjenek.

Ezen példából, a' kritikusok azt hozták-ki: hogy a' hős' characterében az erőny nem elmulthatatlanúl szükséges, költői tekintetben jó az, csak az egység legyen meg benne. De még is, a' hol egy tökéletes erőnnel tündöklő character tétetik előnkbe, sokkal vonzóbb az; mert ott az egész hős követésre méltó. Illyen a' Virgilius' Aeneása. Ez az eposi tökéletesség' mustraképe (idea), olyan kép; melly a' festőknek és szobrászoknak, csak lelkök előtt lebeg; de nincs kéz melly kiadja, előállítsa. Isteni szépségek az ilyenek emberi testben. Ha az Achilles rajza Szomorú-játéki alakban jelenik meg, rá szümölcsök, fók, durva vonások kerülnek, mellyekkel ábrázolja az (Szomorú-játék) őt, a' néző

*) Hector.

**) Priamus.

helyen: vagy ő többé nem Achilles; mert az ő terem-
tője Homerus őt úgy irta-le. Még is éppen olyan töké-
letes hősnek tetszik, noha az erőnynek tökéletlen pél-
dája. Horatius, Homerus után festi őt; és mintha a'
néző-helyen másoltatnék, mind azon tökéletlenségekkel
rajzolja. *) Mellyre nézve, azok a' fogyatkozások, vagy
nem hibák a' Hős-költeményben; vagy pedig a' drámá-
nak közönséges hibái. Végezetre a' mi ezen egész dolog'
summáját illeti, meg kell esmerni: hogy a' Hős-köl-
temény inkább az erkölcsi életet; a' Szomorú-játék in-
kább az indulatokat tárgyazza. Az indulatok, mint mon-
dám, hevesek, 's az éles fájdalmak erős, és gyors munká-
latu szereket kívánnak. A' léleknek vétkes állapotja, ha-
sonló a' hosszas sínlődözéshez, mellyen apródónként lehet
segíteni, és változtatva orvosolni; mellyben szükségesek
ugyan olykor olykor a' tisztítók; de még is a' rendes
életmód, a' jó levegő, a' mérséklett gyakorlás tesz legtöb-
bet. Készen lévén azért a' materia; megjelenik a' poësisnek
valamellyik nemében, mert mindenikben van jó, czéljához
képpest. A' néző-szín munkásabb, a' Hős-költemény mint
nagyobb, csendesen munkálódik; de ha a' szükség ugy
kívánja, elég munkás ez is, mert a' dráma legélénkebb,
's munkásabb részével a' dialogust követi. Az egyik,
egy darabig megszünteti mint a' china a' fájdalmat, 's
megkönnyebbít bennünket; de csak egy kevés időre:
a' másik gyökerestől tépi-ki a' nyavalyát, 's állandó
egésséget ad minékünk. A' nap megvilágosít, és fel-
vidít minket, elűzi a' ködöket, 's felmelegíti a' földet
az ő nappali sugáraival; ezenkívül az elvetett gabona
megnő, megéri, letakartatik számunkra idő' teltével.
— A' cselekvény (action) nagyságáról, általmegyek a'
cselekvők (actors) méltóságára: értem azon személye-

*) Horat. ars poetica v. 120—123.

ket, kik a' poesis' mind a' két nemében szoktak felvétetni. Itt, hasonlóképpen úgy látszik, hogy a' Szomorú-játék kölcsönöz a' Hős-költeménytől; és a' mellyik kölcsönöz, mindég az a' kisebb tekintetű, mert annak nincs tulajdona. Az alattvaló, az igaz, hogy adhat kölcsön az ő fejedelmének; de a' kölcsönvétel a' királyt e' tekintetben alsóbbá teszi; mert szűkölködik, és alattvalójához folyamodik. És tegyük-fel, hogy a' drámában lévő személyek egyáltaljában mesések, vagy költői képzelmények; de a' Hős-költemény mutatott annak példát, azon költeményre, mert a' Hős-költemény volt az első, és Homerus a' játékszínek' közönséges atyja. — Én egyetlen egy kiváltságot a' Szomorú-játékban nem esmerék, mellyel a' Hős-költemény felett kérkedhetnék azonkívül, hogy a' szemnek úgy terjesztetik elébe, mintha olvasná, és olyan tanító a' szobában, mint a' játékszínen. Ez egy tagadhatatlan kiváltság, 's az ő praerogativájának egy fő ága. Mindazáltal úgy tartom, hogy részrehajlás nélkül azt lehet mondani: hogy e' tekintetben a' színjátékszók, a' költők' dicséretében osztoznak. Lordságod esmer egynehány mai Szomorú-játékot, mellyek a' nézőszínen a' legszebbek, és még is hiszem, hogy azokat el nem olvasná. Tryphon a' könyváros panaszkodik, hogy azokat nem igen keresik a' boltjában. —

3.

XVI^{dik} LAJOS' VÉGSŐ SZEMPIL- LANTATJAI.

(*Abbé Edgeworth, ezen szerencsétlen Monarcha' utolsó Gyóntatóatyja után.*)

A' király' sorsa még nem volt elhatározva, midőn *Malesherbes* Úr, ki engemet személy szerint nem esmert, az iránt kére-meg: hogy vele egy külön háznál jönnék össze; minthogy ő engemet sem magánál el nem fogadhatott, sem maga hozzám nem jöhetett. Ez az összevetel megtörtént *Senosan* Aszszonyság' házánál.

Malesherbes Urnak egy megbizottsága volt a' királytól, melly szerint ezen szerencsétlen Monarcha, nekem azon kívánságát nyilatkoztatta-ki; hogy halálakor lennék mellette, ha hogy az emberi kegyetlenség, őt csakugyan arra juttatándaná. Ezen kívánság oly szavakban vőlt előadva, mellyekről én itt hallgatni kötelességemnek tartanám, hanemha azok, azon fejedelm' lelkét, kinek végső pillantatait akarom leírni, a' legélénkebben rajzolnák. Annyira kitünteté ő ezekben szelíd lelkét, hogy azon szolgálatot, mellyet tőlem vára, szívesség' (gráce) nevével nevezi.

Úgy kívánja azt tőlem: *mint hozzá való ragaszkodásom' utolsó zálogát: Ő reményli, hogy azt tőle meg nem tagadom — — — rs csak azon esetben, ha történetből magamat arra elég erősnek nem érzem, en-*

gedi-meg; hogy helyettem más lelki atyát bízzak-meg, kinek választását is reám bizza.

Egy illy kívánság kétség kívül hatás felszóllítás lett volna akárkire; reám nézve pedig feltételtelen parancsolat volt az, 's *Malesherbes* úrra reá bizám — ha még szabadságában állana — tudtára adni a' Fejedeleme- nek mind azt, valamit ezen pillanatban, fájdalmas érzetektől széttépett szívem diktála.

Néhány napok teltek-el, és mivel többet arról semmit nem hallottam, azon reménynek eresztém magamat, hogy a' király' sorsa, legfeljebb is elhurczoltatásra (deportation) fog kimenni; vagy legalább az ítélet elhalasztatik; a' mint egyszer Jan. 20-dikán délutáni négy óra tájban belép hozzám egy esmeretlen, 's az ideigleni végrehajtó tanácsnak egy palétáját kezembe adja, melly ezen szavakkal vala írva: „A' végrehajtó tanácsnak felette fontos közleni valója van polgár *Firmonthi Edgeworth*tal; mellyre nézve őt ezennel meghívja, hogy minden haladék nélkül jőjjön üléseibe. Az esmeretlen azt tette hozzá, hogy neki parancsolatja van, engem oda követni, és hogy egy kocsi várakozik reám, a' ház előtt. Lemenék azért 's vele együtt fellepék abba.

A' mint Tuileriákba érek — hol tartotta a' tanács üléseit — a' ministereket mind egybegyűlve találtam. Mihelyt beléptem felállottak, 's különös sietséggel vettek körül. Az Igazság-minister szóllala-meg: „az úre“ kérdezé „polgár *Firmonthi Edgeworth*“ Igen, felelék neki. „Capet Lajos“ folytató „nekünk azon kívánságát nyilatkoztatta-ki, melly szerint végső szempillantataiban az urat kívánja maga mellé; mi tehát az urat hívtuk, hogy megtudjuk akarja é az úr azon szolgálatot neki megtenni, mellyet tőle vár.“ „Minthogy“ felelék neki „a' király ezen kívánságát nyilatkoztatja,

's név szerint engem nevezte ki; kötelességemnek tartom hogy hozzá elmenjek.“ „Ezen esetben“ mondá tovább a' minister, jönni fog az Úr velem a' Templomba *) mert én tüstént megyek oda.“ Erre, felvesz az íróasztalról egy csomó papirost, 's egy pillantatig sutogván még a' többi miniszterekkel; feláll hirtelen 's parancsolja hogy kövessem. Egy csapat lovas őrsereg várakozott reánk. a' kapuban, a' minister várakozott reánk a' kapuban, kocsijával egyetemben. Én fellépék abba, 's a' minister mellém üle.

Világi öltözetben voltam, mint az egész parisi catholicus papság azon időben. Eszembe jutván azomban, hogy mivel tartozzam, részint a' királynak, — ki az illetén öltözethez szokva nem vólt; részint a' vallásnak, mellynek ekkor kezdtek először hódolni valamenyire az új hatalmasok; jussomat véltem lenni, hivatalom külső jeleinek ezen alkalommal felvételére, legalább erre próbát tenni kötelességemnek tartottam. Szólék hát erről a' ministerrel, mi előtte elhagytuk volna a' Tuileriákat, de ő olly szavakat vete indítványom ellen, mellyek nem engedték-meg hogy tovább azt sürgessem, a' nélkül mindazáltal, hogy benne valami sérítés lett volna.

Útunk a' Tuileriáktól a' Templomig, a' legmélyebb csendben tartott. Kétszer vagy háromszor mindazáltal próbálta azt félbe szakasztani a' minister „Nagy Isten“ monda miután a' kócsi' ablakit felvonta „melly utálatos megbizottságom! Micsoda férjfiú!“ Szólla to-

*) Templom — le Temple — egy nagy épület Pári'sban, mellyről egy útsza, 's egy külváros is neveztetik. Építette 1222 Hubert, a' Templomos rend' kincstárnoka; 's lakhelyül szolgált a' lovagoknak (chevaliers). Eltöröltetvén a' rend 1312. valamint egyéb birtoka; ugy ez is a' málthai lovagoknak adatott. A' Bastille feldúlása után pedig, benne az ország' foglyai tartattak.

vább a' királyról beszéllő „micsoda maga elszánás! micsoda bátorság! Nem — maga a' természet illy erőt nem adhat. Itt valami természetfelettinek kell lenni!“ Efféle vallástételek, természet szerint alkalmat szolgáltathattak nekem arra, hogy vele beszédbe ereszkedjem, 's neki borzasztó igazságokat mondjak. Haboztam is egy kevés ideig, mit legyek cselekedendő; de a' mint meggondoltam részint azt, hogy egy az én első kötelességem részeltetni a' királyt a' vallás' vigasztalásaiban mellyet az tőlem olly sürgetőleg kívánt, részint azt, hogy illy fény, és homály lepte, sokoldalú beszélgetés — millyen ez vala leendő — engem' azon kötelesség' teljesítésében megakadályozhatna; magamat a' legméljebb hallgatásra határoztam. A' minister úgy látszott értette jól, mit jelentsen ez a' hallgatás, 's többé az egész út alatt száját még nem nyitotta.

Elérénk a' Templomhoz, a' nélkül, hogy talán egy szót is szollottunk volna; 's az első kapu azonnal megnyitott elöttünk, de az épületnél, melly az udvart, a' kerttől választá, feltartattunk. Itt, a' mint gondolom, egy fő-őrállítás volt, mellynél hogy valaki tovább mehessen, a' toronybeli biztosoknak kelle megjelenniek, megvizsgálandóknak ki legyen, és mit akarjon az. A' mint láttam, a' minister, e' rendelésnek éppen úgy alája volt vettelve, mint én. Mintegy óra-negyedig várakoztunk a' biztosok után; a' nélkül hogy egymással egy szót szollottunk volna. Végre eljövének ezek. Egy közzülök, mintegy tizenhét esztendő fiatal ember volt. Mint esmerősök úgy köszöntötték a' ministert. Ez kevés szóval értésökre adta, ki légyek, 's megbizottságom micsoda. Intettek azért nekem, hogy őket kövessem, 's mentünk együtt keresztül a' kerten, melly a' toronyhoz vezetete.

Borzasztóbb leve itt nekem a' jelenet, mint sem kifejezhetném. A' toronynak noha szűk, és alacson aj-

tajai csikorgással nyíltak-meg, toló zárákkal, és hevederekkel erősen meglévén terheltetve. Egy örökkel megtöltött teremén mentünk keresztül, egy még nagyobbba, melly idomjára nézve, nekem valami régi kápolnának tetszett. Itt voltak együtt a' közönség' biztosai, kikre a' király' őrizete volt bízva. Abrázatjokon éppen nem láttam azt a' megütődést, 's zavarodást, melly a' ministerekén, szemembe tűnt. Mintegy tizenketten valának, többnyire jacobinusi öltözetben. Tekintetök, viselkedők, hidegvérűséget, elvadult indulatokat árultak-el, millyeneket a' legnagyobb gonosz tetteknek látása is még nem borzaszthat. Kéntelen vagyok azomban megvallani még is: hogy ez a' kép, nem mindegyikre illett; mert úgy tetszik, hogy vettem észre közöttök egyet kettőt, ki ezen irtóztató helyre bizonyosan, egyedül gyarlósága miatt került.

A' minister egyébiránt őket minden megkülömböztetés nélkül egy szegületbe vette, 's előttök a' Tuile-riákból hozott irásokat lassú hangon felolvasta. Vége lévén ennek, megfordúl, 's parancsolja hogy kövessem. De a' gyülekezet ezen, néminemű mozgásba jött, 's megengedni nem akarta. Öszvejövének azért még egyszer, 's egy kevéssé suttogva tanakodtak, minek következése a' lett; hogy a' tanács' egy része a' ministert a' királyhoz felkísérte, a' másik része pedig, az én őrizésemre ott maradt.

A' mint azok elmentek, 's a' teremnek ajtajait jól bezárták; a' biztosok' legidősbike, módosan ugyan, de valamennyire megzavarodva felém jön, 's azon irtóztató felelet' terhéről kezd beszélni melly fején fekszik, 's ezer meg ezerféleképpen szabadkozik azon bátorságért, mellyet magának venni kénytelenítetik 'sa't. Én mindjárt elértettem, hogy ez a' készüllet arra czéloz, hogy megkurkásszanak: 's ezen okkal előzém-meg őt: hogy

miután még *Malesherbes* urat sem vehette-ki híre, ezen törvényes szabály alól; én a' Templomba való bejöttömkor, evvel magamnak annál kevésbé hizelkedhettem; hogy egyébiránt nekem 'sebeimben semmi gyanús valami nincs, és hogy egyedül tőle függene arról bizonyossá lenni. Ellent nem állván ezen nyilatkozás, a' megkurkászás, a' legnagyobb keménységgel véghezment. Píkszisemet felnyitották, 's a' tobákat megvi'sgálták; egy aczélból készült író rudacskámat, melly történetből 'sebemben maradt, a' legszemesebben megnézték, hogy benne valami tör nincs-e. A' mi a' nálam volt papirosokat illeti, azokra nem is ügyeltek. Egyébiránt a' mint minden a' kívánság szerint volt: ismételték a' szabadkozásokat, mellyekkel a' dologhoz fogtak, 's megkínálták hogy üljek-le. De alig vevék magamnak széket, a' midőn két biztosok azok közül kik a' királyhoz menének, lejöven jelenték, hogy most már őt megláthatom. Egy kerengő lépcsőn vezettek felfelé, melly olly szűk volt, hogy két személy rajta alig fért-el egymás mellett. A' lépcső bizonyos távolyságra sorompókkal volt elzárva, 's minden sorompónál egy-egy őrt látott az ember. Ezen örök valódi sansculotte-ok voltak, többnyire mind részegek, utálatos ordításuk, mellyet a' Templom' boltozatjai visszahangoztattak, valóban rémítő volt.

A' mint a' király' szobáját elértem, mellynek minden ajtai nyitva voltak; a' Fejedelmet egy nyoltz, 's tíz személyekből álló képsereg (groupe) közepében láttam, kik az igazságminister, és az őt oda kísért közönség-tagjai voltak. A' királynak éppen azon szerencsétlen végzést olvasák ezek fel, melly az ő hálálát visszavonhatatlanul a' következő napra határozta. Csendesen, nyugodtan, sőt nyájasan állott ő közöttök; 's

a' körülötte állók között egy sem volt ugy magánál mint ő.

Mihelyt engem meglátott, kezével intett nekik, hogy távoznának-el. Engedelmeskedtek azok, a' nélkül hogy egy szót szóllottak volna. Utánnok maga tette-be az ajtót, 's vele a' szobában magam maradék.

Még eddig olly szerencsés voltam, hogy belső mozdulatimon uralkodni birtam; de ezen Fejedelem' látására, ki egykor olly nagy, és most olly szerencsétlen volt; magamnak ura lenni többé képes nem voltam, könnyeimet vissza nem tartóztathattam, lábaihoz borúltam, a' nélkül hogy neki, fájdalomminál egyebet jelenthettem volna. Ez a' látás ezerszerte méljebben meghatotta őt, mint a' határozat, mellyet legközelebb halla. Eleinte könnyeimet, csak a' magáéival visszonozta, de csak hamar erőt vévén magán: *engedjen-meg az Úr monda, engedjen-meg az Úr, a' gyurlóság' ezen szempillantatjáért; ha ugyan ezt igazán annak lehet nevezni. Régtől fogva ellenségeim között elek, és a' szokás néminemű barátságba tett azokkal engem; de egy hűséges alattvalónak látása, egészen máskeppen szóll szívemhez: olly jelenet ez, mellyhez szemeim többé szokva nincsenek, 's akaratom ellen is, megindít az engem.*

Ezt mondván felemelt engemet, 's kabinétjába vive, hogy magát velem annál inkább kedve szerint mülathassa, mert szobájából minden szó kihallatszott. Ez a' kabinét a' Templomnak egy oldaltornyában volt készítve, minden ékesség nélkül, falai borítatlanok; tűzhely gyanánt benne egy nyomorult vaskemencze szolgált, 's a' házibútor mindöszve egy asztalból, és három börszékből állott.

Itt maga mellé ültetvén így szóllott: *Jelen van tehát az a' fő dolog, mellynek kell engem most egészen és egyedül foglalatostkodtatnia! Igen! az az egyedüli fon-*

tos tárgy, mert hiszen minden más dolog micsoda e' mellett? Mindazáltal engedjen még az Úr egy két pillantatot, mivel éppen a' familiám akar lejönni. Azonközben monda, íme egy írat, mellyet, örülök hogy az Úrral közölhetek. Ezen szavakra kihúza 'sebéből egy lepecsételt papirost, 's felnyitá azt. Az ő végrendelése volt ez, mellyet December havában tett, azon időben t. i. mellyben még kételkedett, hogy neki egy catholicus papot adnának, ki utolsó harczaiban mellette lenne. A' ki ezen nevezetes, és egy keresztyén királyhoz valóban méltó iratot olvasta, az könnyen ítéletet tehet azon mélj benyomásról, mellyet annak én reám tennie kellett. De a' min kétségkívül álmélkodni fog, ez: hogy a' király elég erős volt, azt, még pedig kétszer előttem elolvasni. Hangja elég erős volt, ábrázatján változás nem tetszett, egész azon helyig, hol azon nevek-re ért, mellyek előtte kedvesek voltak. Felébredtek ekkor lány érzései, 's egy kevés ideig kénytelen volt megállapodni, mivel könnyeit nem tarthatta. De a' hol egyedül magáról, és a' maga szenvedéseiről volt a' szó: nem volt jobban megindúlva, mint szokott más akárki lenni akkor, midőn felebarátja' szenvedéseinek előbeszélését hallja.

A' mint ezen olvasásnak vége lett, és a' királyi familia még sem jött-le: sietve kérdezősködött tőlem az ő papságáról, és a' franczia anyaszentegyház' jelen állapotjáról fogságának minden keménysége mellett is, hallott ő arról valamit. Átaljában tudta, hogy a' franczia papság, kényteleníttetvén elhagyni hazáját; Londonban talált menedékhelyet. A' közelebbi körülmények felől mindazáltal egészen tudatlanságban volt.

Az a' kevés, mit én neki ezen tárgyról megmondani kötelességemnek tartottam, igen mélj benyomást látszott tenni reá, 's a' franczia papság' insége felet-

ti sohajtozása mellett, nem győzte eléggé magasztalni az angol nép' nagylelkűségét, mely szerint azt enyhíteni kívánta.

Sőt ő nem elégedett-meg e' közönséges kérdésekkel, — 's a' mint közelebbi körülményekre jöve, — mellyen én bámultam — még azt is megkérdezte: hogy mi lett némelly papokból, kiknek sorsa ugy látszott, hogy őt különösen érdekelte. Cardinalis La Rochefoucault, a' clermonti Püspök látszott különösen elméjében forogni: de még is a' párisi érsek sorsában kétszeres részt vett, kérdezte hol van, mit csinál? 'S van é módom vele levelezni; *adja tudtára u. m. az Úr, hogy én az ő egyességében halok-meg, és hogy én pásztornak mást, rajta kívül soha senkit el nem esmertem. Ah félek hogy ő én reám egy kevésse' neheztel, mivel utolsó leveleére nem feleltem. Én még akkor a' Twileriákban voltam: de valósággal ugy váltották a' történetek körülöttem egymást akkor, hogy arra időm nem volt. Egyébiránt tudom én, hogy ő azért nekem megenged, mert ő jó! Volt szóban Floirac apát is. A' király őt soha sem látta, de tudta mind azon szolgálatját, mellyet a' legterhesebb időszakokban tett; kérdezte tőlem hogy belőle mi lett, hogy a' mint mondtam szerencsésen megmenekedett: olly kitételekben fejezte-ki magát, mellyekből nyilván kitetszett, mind azon öröm, mellyet az ő megmaradásán érzett, mind azon tisztelet, mellyel erőnyjei eránt viseltetett. Nem tudom hogy, a' beszéd az Orleáni Herczegre került. A' király az ő magaviseletéről, 's gyalázatos szerepéről, mellyet a' conventben játszott, igen pontosan volt értesítve. Róla mindazáltal a' bosszúságnak legkissebb árnyéka nélkül, inkább sajnálkozással, mint mérges felhevültséggel szóllott: *Ugyan mit vélttem, monda az én rokonom ellen, hogy úgy üldöz engemet? - - - de hiszen azért miért haragudnám rá?**

Helyezetem kétség kívül szomorú, de ha mindjárt még szomorúbb volna is, vele nem, — bizonynyal mondom, vele nem cserélnek!

Ezen igen érdekes együtt beszélgetést egy biztos vágta-ketté, ki a' királynak jelenté, hogy familiája lejött, és hogy most már megengedtetik neki, azt meglátni. Ezen szavakra egészen megindult, 's felpattant mint a' nyíl. Az öszvejövetel (a' mint gondolom, mert jelen abban nem voltam) egy kis szobában történt, melyet azon szobától, hol a' biztosok voltak, csak egy üveg ajtó választott-el; úgy hogy ezek mindent láthattak, és hallhattak. Én magam noha azon kabinetbe voltam bezárva, mellyben a' király hagyott, könnyen felvehettem a' hangokat; és akaratom ellen is tanúja voltam azon jelenetnek, mellynél indítóbbat füleim soha nem hallottak. Nem! tollam soha olly szívszagga-tólag azt le nem írhatja, mint a' minemű volt. Szinte egy óra negyedig egy szó sem völt. — Nem sírás, nem zokogás, hanem olly átható jajgatás volt, melly bizonyosan kihallatszott a' torony' elibe is. A' király, királyné, korona örökös, a' Herczeg- és Er'sébet aszszony, egyre jajgattak, 's jajok egy jajba olvadt-öszve. Megszűnt végre a' sírás, mert könnyeik kifogytak. Igen lassú hangon, és nyugodtan beszélgettek azután egymással. A' beszélgetés mintegy óráig tartott: a' mikor elbocsátotta a' király' familiáját, azon reménységet nyujtván annak, hogy másnap ismét meglátandja.

Ő visszajöve hozzám, de olly igen megindult, és megzavart állapotban, melly egy méljen megsebhedett szívet árula-el. „*Ah Uram!* — monda, egy székre vetvén magát, — *micsoda öszvejöve telem vala! Hát illy érzékenyen kell é nekem szeretni, 's illy érzékenyül kell é viszont szerettetnem! De hiszen ez már elmúlt; felejtünk-el mindent, hogy azon egyedüli tárgy forogjon*

elménkben. Mostan egyedül annak kell minden érzéseimet, minden gondolatimat foglalatoskodtatnia.

Igy beszélgetett ő tovább is én velem, olly szavakkal, melyek valamint érzékenységet, úgy bátorságát is nyilván bizonyították: a' mint Clery belépven, őt vacsorára meghívta. A' király egy szempillantatig nem tudta mit csináljon, 's gondolkodva fogadta-el a' meghívást. A' vacsorálás nem tartott tovább öt minutumnál: a' mikor visszajöven a' kabinetbe; megkínált hogy én is vacsorálnék. Nekem nem igen volt rá kedvem, de hogy őt megne sértsem: kötelességemnek tartottam engedelmeskedni.

Egy gondolat ült a' fejemben, a' királyi egész együtt létemtől fogva. ez t. i. hogy akármiben kerül is: neki a' szent vacsorát feladom; mellynek olly régolta hijjával volt. Én ezt neki titkon is béhozhattam volna, mint volt szokás azon időben bevinni, minden hívekhez, kik tulajdon házaiknál voltak őrizet alatt; de a' szoros megkurkászás, mellynek alá kellett magát adni, a' Templomba való bemenetelnél mindenkinek, a' megszenteltetés, melly annak elkerülhetetlen következése lett volna, elegendő ok volt arra, hogy ezen szándékról letégyek.

Többre hát számot nem tarthattam, mint arra, hogy ha megeshetnék, a' király' tulajdon szobájában Misét olvasok. Közlém tehát vele ezen gondolatomat: de úgy látszott, hogy először megütődött azon. Mivel azomban e' jótettnek egész becsét lelkében érzette, melly után maga is annyira óhajtozott; 's minthogy attól csupán abbeli féltében vonakodott, nehogy engemet az által kedvetlenségeknek tegyen-ki: esdeklettem előtte hogy engedje-meg nekem ezt, minden vigyázatot, és szemeséget ígervén neki ennek kivitelében. Végre megengedte csakugyan: „*menjen az Úr!*“ monda *de nagyon félek,*

hogy azt ki nem viheti. Én jól esmerem az embereket, kikhez kell az urnak folyamodnia: azok csak azt engedik meg, a' mit megnem tagadhatnak."

Megnyervén ez engedelmet, magamat a' tanács terembe kívántam vezettetni; 's ott a' király' nevében kérésemet előadám. A' kívánság, mellyre a' fogház' biztosai elkészülve nem voltak, igen megzavarta őket, 's különféle mentségeket kerestek. „Hol lél az ember most papot“ mondának, és ha lelne is, honnan hozhatna neki ornatust? — „Papön nem múlik“ felelék „mert én itt vagyok, 's a' mi az ornatust illeti, azt a' legközelebbi templomból lehet hozni, csak el kell érte küldeni. Egyébiránt az én kívánságom törvényes, 's az Urak tulajdon elveik ellen cselekednének, ha azt tőlem megtagadnák.“ — Megszóllala erre a' biztosok közül egy, és (noha igen mérséklett kitételekben) azt jelentette, hogy az én kívánságom csak ravaszság, és hogy én az alatt az ürügy alatt, hogy a' királynak a' szent vacsorát akarom feladni, őtet méreggel akarom elveszteni. „A' historia“ monda „elég példát mutat, hogy ezen tekintetben szemesek legyünk.“ Én erre, azonkívül, hogy az emberre szemeimet merően rá szegeztem ezt mondtam: „Azon kemény megkurkászásnak, mellynek magamat o' helyre lett bejöttömkor alávettem, meg kelle vala az urakat győznie a' felől, hogy én nálam méreg nincsen: és ha holnap lenne, akkor egyedül az Uraktól kaptam volna azt, mert mindennek, a' mit a' Miséhez kívánok, az urak' kezén kell keresztül menni.“ Ő erre felelni akart: de társai elhalgattatták; 's utolsó mentségnek azt hozták-fel, hogy a' tanács nincs teljes számmal, és hogy ők magokra semmit sem vállalhatnak: egyébiránt ők a' távollévő tagokat hivatni fogják, 's tanácskozásuknak következését tudtomra adandják.

A' távollévő tagok' öszvehívásával, 's a' tanácskozással eltölt egy óra-negyed. Ennek eltelésével ismét bevezettettem, 's az előlülő hozzám így szólla: „Polgár, 's vallás' szolgája! a' tanács megvi'sgálta a' kívánatot, mellyet az úr, a' Capet Lajos nevében hozzá intézett, 's határoztatott: hogy az, mivel a' törvényekkel, mellyek minden cultust szabadnak esmernek, meg egyez: nekie megadatik. Két feltételt kötünk mindazáltal avval egybe: először, hogy az úr' kérését nyomba tegye írásba, 's írja alá; másodszor, hogy egyházi foglalatosságának, holnap legfeljebb hét órára vége legyen; mivel Capet Lajosnak nyolcz órakor pontban a' vesztőhelyre kell menni.“

Ez utolsó szavak, valamint a' többiek is, olly hidegvérűséggel mondattak, mellyek egy igazi fekete, és olly lelket bélyegeznek, melly a' legnagyobb gonosztettet is lelkiesméret' mardosása nélkül elnézheti. Egyébiránt én kérésemet írásba tettem, 's azt az íróasztalon ott hagytam. E' meglévén, engemet a' királyhoz tüstént visszavittek, ki ezen dolog' kimenetelét, néminemű nyughatatlansággal várta: de midőn neki arról, elmellőzván minden mellék körülményeket kevés szókbán számot adtam: úgy látszott hogy valódi örömet érzett azon.

Tíz órán túl volt az idő, és én késő éjszakaig a' királlyal voltam bezárkozva. Midőn pedig láttam, hogy el van lankadva, tanácsolám neki, hogy egy keveset nyugodna, 's ebben szokott jósága szerint meg egyezett, 's nekem is ugyan azt javasolta. Parancsolatjára egy kis mellék szobába menék, melly a' Cleryé volt, csak egy vékony elrekesztés választotta ezen szobát, a' király' szobájától; 's az alatt mig én magamat, a' legleverőbb gondolatoknak eresztettem: hallottam a'

fejedelmet a' következő reggelre, csendesen adni-ki parancsolatait, — miután maga is lefeküdt.

Öt órakor felkölt, 's felöltözött mint rendesen, kevésel azután hivatott, 's azon kabinetben múlatta velem magát egy egész óráig, mellyben az előtti nap elfogadott. A' mint kilépék a' kabinetjéből, a' király' szobájában egy egészen felkészült oltárt találtam. A' biztosok betűrül-betüre betöltötték, a' mit tőlök kívántam: sőt kívánságomat meg is előzték, mert én tőlök csak legszükségesebbeket kívántam.

Minden vánkos, minden zsámoly nélkül, a' pusztá földön térdepelve halgatta a' király a' Misét, 's communicált. Ekkor egy kevés időt engedtem neki, hogy könyörgését végezze-el. E' meglévén újra hivatott; 's kemenczéje mellett találám őt, mellynél nagy nehezen tudta magát felmelegíteni. „Istenem“ monda *„melly boldog vagyok én, hogy bizonyos elveim vagynak! mi lenne most azok nélkül belőlem? De azokkal, milly édes fog a' halál lenni énnekem! Igen! van mi felettünk egy megvesztegethetetlen bíró, ki igazság szerint fog tudni bánni én velem, a' mit itt alant az emberek nem akarnak.“*

Azon hivatal, mellyben én e' Fejedelelemnél voltam, nem engedi-meg, hogy az ő különféle beszélgetéseiből, mellyeket velem ezen utolsó hat óráiban tartott, némelly elszórt vonásokat felhozzak; de a' kevés mondottakból könnyű következtést húzni, mind arra, mit én még felhozhaték vala, ha hogy elbeszélni mindent szabadságomban állana.

Már kezdett virradni, 's a' közönséges indulót verték már Páris' minden negyedjeiben. Ez a' rendkívüli mozgás jól meghallatszott a' toronyba; és megvallom, hogy ennek meghallására, megállott ereimben a' vér. A' király ellenben, ki sokkal nyugodtabb volt mint én,

egy kevés ideig hallgatózván, minden megzavarodás nélkül: „*az u. m. hihetően a' nemzetiörserég, melly kezd öszveseregleni!*” kevéssel azután lovascsapatok nyargaltak a' Templom' udvarára. A' tisztek' szavát, és a' lovák' dobogását, tisztán fellehetett venni. A' király ismét hallgatózván, ugyan azon csendes vérrel: „*ugy tetszik:*” u. m. „*hogy közelitének.*”

A' királynénak, a' mint az előtti nap magától elbocsátotta, azt ígérte, hogy a' következő reggel őt meglátandja: és szíve' szavára figyelmeztvén csak, szavát meg is akarta tartani. De én rimámkodva esdeklettem nékie, hogy ezen próbára, melly ereje felett lejedene, magát ki ne tegye. Egy keveset gondolkodott, 's erre legméljebb fájdalmat jelentvén: „*igazsága van az urnak:*” monda „*ez annyi lenne mint halálos döfést adni neki: jobb megtagadni magamtól ezen szomorú vigasztalást, 's őt egynehány pillantattal a' reménynek tovább hagyni élni.*”

Hét, és nyolcz óra között, különféle színek alatt, sokan jöttek, 's kopogtattak a' kabinet' ajtaján, mellyben a' király velem bezárkózott, 's mindannyiszor reszkettem, hogy ez lesz az utolsó. A' király pedig sokkal bátrabb lévén mint én, a' legcsendesebb lélekkel állafel, 's ment az ajtó felé — 's nyugodtan felelt azon személyeknek, kik beszédét ekképpen félbeszaggatták.

Én nem tudom kik voltak ezek: de bizonyosan közöttök volt egy, azon szörnyetegek között is, kik a' revolutiót szerezték; mert igen érhetően hallottam, hogy az a' királynak csúfolódó hangon (nem tudom mire) ezt felelte: „*oh hó! a' mind jól volt, mig az úr volt a' király; de többé nem az az úr.*” A' király erre egy szót sem felelt, hanem a' mint nyugodtan visszajöve, csak ezt mondta: „*lássá az úr, hogy bánnák ezek az*

emberek velem ; de hiszen az embernek mindezt el kell tudni tőlni.

Máskor ismét, a' mint egy biztosnak, ki őt újra félbeszakasztotta, felelt: visszajöven a' kabinetbe : „ezek az emberek“ u. m. mosolyogva „mindenütt tört, és mérget látnak. Attól félnek, hogy én magamat elvesztem. Oh ők igen rosszul esmernek engemet! — Magamat elveszteni gyengesség volna, — nem! minthogy meg kell lenni, én meg fogok tudni halni!“

Végre kopogtattak utoljára az ajtón. Santerre volt ez, a' maga csapajával. A' király a' szokás szerint kinyitotta az ajtót; 's jelentették neki (azt nem hallottam hogy micsoda szavakkal) hogy itt a' halál' órája. „Dologban vagyok“ monda méltósággal nekik „várjanak kegyetek itt, 's egynehány percz múlva szolgálatjokra kész lesztek.

Ezen szavakkal bezárta az ajtót, 's lábaimhoz vetvén magát: „vége“ monda, „mindennek, adja rám az áldását, 's kérje az Istent hogy legyen velem mind végig. Egy kevés idő múlva ismét felállott, 's elhagyván a' kabinetet egyenest a' csoportnak tartott, melly hálószobája' közepén állott. Ábrázatjokból a' jelenlévőknek éppen nem tetszett-ki nyugodtság. Kalapjuk azonközben mindnyájoknak fejökben volt, mit észrevéven a' király, azonnal kívánta a' magáét, 's mig Clery, a' könyekben úszó érette futott: *Van-e kegyetek közt*“ így szólla hozzájuk, „a' közönségnek valami tagja? ezt az íratot áldtal adom neki, hogy a' közönségnél tegye-le.“ Végrendelése volt ez, 's az ott állók közzül elvette azt egy, a' király' kezéből. „Ajánlom a' közönségnek a' komornokomat „Cleryt is, kinek szolgálatját valóban dicsérhetem. Lesz rá gond azt hiszem, hogy ő az órámat, 's minden házibútoromat, mind azokat mellyek itt vagynak; mind azokat mellyek a' közönségnél letetettek, megkapja. Hasonlókép-

pen kívánom, hogy őt, az én mellettem megmutatott hűsége megjutalmazása tekintetéből, a' királynénak, .. az én nőmnek (mert mindegyiket mondotta a' király) szolgálatjába adják.“ --- Mivel senki sem felelt: „menjünk!“ monda szilárd hangon a' király: mire az egész csapat megindult. Az első udvaron keresztül (melly egykor kert volt) gyalog ment a' király. Egyszer, vagy kétszer megfordult a' torony felé, hogy mindennek, a' mi legkedvesebb volt előtte itt alatt, Istenhozzádot mondana mintegy: 's mozdúlatin lehetett látni, hogy minden erejét és bátorságát összeszedte. A' második udvar' lejárásánál, egy kocsi állott, ajtaja előtt két testőr. A' mint a' király ide ére, legelőször is fellépett az egyik azok közül, 's leüle elől. A' király utánna, 's engem' maga mellé a' kocsi farába ültete. A' másik testőr utoljára ugra-fel, 's a' kocsi' ajtaját becsapta. Azt állítják hogy ezen emberek közül az egyik, öltözetét felcserélt pap volt. Én a' papság' becsületére óhajtanám, hogy ez költemény volna. Mondják azt is, hogy ezeknek parancsolatjok lett volna, a' legkissebb mozgásra, mellyet a' nép között észrevennének; a' királyt megölni. Én nem tudom volt-e ez meghagyva nekik vagy sem; de úgy tetszik, hogy ha semmi más fegyver azon kívül náluk nem volt, a' mit láthattunk, úgy nehéz lett volna nekik céljokat érni; mivel náluk egyebet látni nem lehetett, puskájoknál, mellynek lehetetlen lett volna hasznát venniük.

Különben a' lázzadás, mellytől féltek, éppen nem chimaera volt. A' király' pártján lévők t. i. igen nagy számmal elhatározták magokban, hogy azt hóhérjai kezei közül erőszakkal kiragadják; vagy legalább hogy erre minden próbát megtesznek. A' legfőbb részvényesek közül kettő, igen nevezetes fiatal emberek, hozzám jöttek az előtti nap, hogy ezt tudtomra adják: és

én megvallom, noha éppen bizonyost erre nem építhet-
tém, — hogy előttem egész a' schaffót' lépcsőjéig a'
reménynek sugára csillámlott. Az ólta megtudtam, hogy
ezen borzasztó reggel, az intézetek olly fortélyosan vol-
tak téve, 's a' parancsok olly pontosan teljesítve; hogy
azon négy, öt száz ember közül, kik fejedelmökért ek-
képpen akarták feláldozni magokat, a' kitűzött helyre
huszonöttnél többen el nem juthattak. A' többiek a' Pá-
ris' minden útszáin napfeljött előtt tett rendszabásoknál
fogva, még csak házaikból sem léphettek ki.

Egyébiránt a' király látván, hogy olly helyen van,
hol tanúk nélkül sem nem szólhatna, sem engemet nem
hallhatna; halgatásra határozta magát. Én megkínáltam
őt a' brevariummal, mivel más könyv nálam nem volt,
's örömmel látszott azt tőlem elfogadni. Sőt azt kívánta
tőlem, hogy mutatnám ki neki azon 'soltárokat, mel-
lyek az ő helyhezetére leginkább illenek; — 's azokat
velem együtt felváltva mondogatta. Az említett testőr-
zók a' nélkül hogy szájakat megnyitották volna, úgy
látszott, hogy azon fejedelemnek, kit ők hihetően illy
közéről soha sem láttak, megzavarhatatlan kegyessé-
gén, egészen elragadtattak, 's néminemű zavarodásba
jöttek. Az út két óráig tartott. Az utszak több sorból
álló, részint dárdákkal, részint puskákkal felfegyver-
kezett polgárokkal voltak berakva. Ezenkívül a' kocsit,
egy jókora seregosztály vette körül, melly kétségkívül
a' párisi nép legalábbvaló seprejéből formáltatott. Igen
okos előrenézésből, egy csapat lovas dobos ment elől,
hogy a' dobok' zörgése által nyomná-el a' lármát, ne
talán a' király mellett támadandhatót. De mikép lehe-
tett illy lármát várni? holott sem az útsza-ajtókban,
sem az ablakokban embert látni nem lehetett, az úttzá-
kon is csak fegyveres polgárokat lehetett szemlélni, az
az olyanokat, kik erőtlenségből legalább segítettek egy

olly gonosz tettet véghezvinni ; mellyet talán szívökben útalnak.

A' legnagyobb csendben elért a' kocsi a' XV. Lajos' piaczára, 's megállott egy nagy üres térnek közepette, mellyen a' schaffot körül hagyták. Ez a' tér ágyúkkal volt megrakva, 's ezek megett, a' mennyire látni lehetett, igen nagy fegyveres sokaság állott. Mihelyt észrevette a' király hogy a' kocsi megállott, felém fordulván, füleimbe ezt sugta: „*ha nem csalamakozom, már ott vagyunk.*“ Hallgatásom állító feleletül szolgálta nekie. A' hóhérok közül egy oda termett azonnal, 's a' kocsi' ajtaját kinyitotta. A' testőrök ki akartak lépni, de a' király megtartoztatta őket, 's kezét térdeimre tévén, parancsoló hangon hozzájuk így szóllott: „*Uraim! ajánlom kegyeteknek ezt az Urat: gondoskodjanak kegyetek, hogy halálom után valami baja ne legyen. Meghagyom kegyeteknek hogy rá vigyázzanak.*“ Mint-hogy a' két ember semmit sem felelt, ismételni akarta ezt a' király, de az egyik szavába vágván: „*jól van jól*“ monda, „*lesz rá gondunk, bizza ránk az Ur.*“ És én mondhatom, hogy ezen szavak olly hangon voltak mondva, mellyre jégge fagyott volna vérem, ha olly szempillantásban, millyen ez volt, kitelt volna tőlem, magamra fordítani gondolatimat.

Mihelyt a' király a' kocsi elhagyta, körül fogták őt a' hóhérok, 's ruháit leakarták húzni. De ő kevélyen eltasztván azokat, maga vetkezett. Leoldta a' nyakravalóját is maga, kigombolta az ingét, 's tulajdon kezeivel igazgatta azt el. A' hóhérok, kiket a' király' kevély rártisága először visszaretentett; ismét bátorságot látszottak venni magoknak. Körül vették őt újra, 's megakarták kezeit fogni. „*Mire vetemedtek ti*“ monda nekik a' Fejedelem, a' mint kezeit tűzzel visszakapta. „*Az Urat akarjuk megkötni!*“ felele egy

hóhér. „*Megkötni — engem?*“ felele a' király felhevültséggel, „*azt soha meg nem engedem; csináljátok azt a' mire parancsotok van; de megkötni csakugyan nem fogtok, — arról tegyetek-le.*“ A' hóhérok a' dolgon nem tagítottak; sőt elkezdtek lármázni, és segítségért akartak kiáltani, hogy azt erővel is megtegyék.

Ezen keserőséggel tölt reggelnek, talán a' legrettegetesebb pillantatja ez: még csak egy percz — 's a' legjobb király pártütött jobbágyjai előtt, azon erőszak által, melyet reá nézve elővenni látszottak, aláesik azon gyalázatnak, melly a' halálnál ezerszerre elszennyvedhetlenebb. Úgy tetszett, hogy ettől maga is félt; 's felém fordulván szemeit reám függesztette, hogy tőlem mintegy tanácsot kérjen. — Ah! de erre elégtelen voltam; egész feleletem először csak halgatás volt. De midőn szemeit tovább is reám szegezve tartaná! „Sire!“ mondék könnyezve „ezen utolsó gyaláztatásban, nem látok egyebet, mint azon hasonlatosság' utolsó vonását, melly van felséged, 's az Isten között, ki felségednek megjutalmazója lejend.“ Ezen szavakra az ég felé veté szemeit, a' fájdalom' olly eleven kinyomásával, melyet leírni nem tudnék: „*Valóban*“ monda „*az ő példája reám nézve, több mint igen sok, hogy magamat egy hasonlóknak alája vessem,*“ 's a' hóhérok felé fordulván: „*csináljátok a' mit akartok*“ monda „*kiiszom a' poharat mind fenékig.*“

A' schaffot' lépcsői igen meredékek voltak. A' királynak karomra kellett támaszkodnia; 's mivel a' kapaszkodás nagy terhére esett; egy kissé tartottam tőle hogy bátorsága csüggedni kezd. De mennyire elálmélkodtam, midőn fellepven az utolsó lépcsőre, kezeim közül csak kisuhan, 's bátor lépésekkel megindul a' schaffoton, tizenöt 's húsz dobosnak, kik vele szemközt állottak, egy tekintetével halgatást paranesol, 's harsány

hangon, melly a' Seináig behathatott, ezen örökre emlékezetes szavakat mondá érthetőleg: „*Tisztán halok meg mind azon vétkektől, mellyekkel vádoltatom. Én halálom Szerzőinek megengedek, 's kérem az Istent, hogy soha a' vér, mellyet íme kiöntendetek, Francia-országra ne szálljon!*

Tovább akarta folytatni, de egy nemzeti formaruhában öltözött lovag, kivont karddal, 's vad ordítással a' dobosokra rohanván: rá üttette a' dobokat. Több hangok hallatszottak erre felzudulni, a' hóhérokat tüzellők. De ezek úgy látszott, hogy magok is buzdítottak magokat; megragadták a' legártatlanabb királyt, a' bárd alá hurczolták azt, melly egy csapással fejét testétől elválasztá.

Kevés pillantatok' munkája volt ez. A' hóhérok közül a' legfijatalabb (nekem tizennyolcz esztendősnél idősbnek nem tetszett) azonnal felkapta a' főt, 's körüljárta avval a' schaffotot, hogy a' népnek felmutassa azt, ezen utálatos czeremoniát a' legundokabb ordítással, 's a' legilletlenebb ábrázatvonásokkal párosítván. Először mély halgatás uralkodott, kevéssel azután némelleyek' szájából e' hallatszott: „*Éljen a' köztársaság!* Apródonkint szaporodtak a' hangok, 's nem tele bele tíz minutum, hogy ezen ordítás, a' sokaság' ordítása, ezerszer ismételtetvén; minden kalapok a' levegőben lebegtek.

Történt a' dolog 1793. Jan. 21. 10 ora 10 perczenetkor dél előtt.

V. J.

4.

KÖZLEMÉNYEK Dr. RUMYTÓL.

Megigazítás a' Sáros-Pataki és Debreczeni reformatum Collegium eránt.

Tttes tud. Gruber Károly Antal úr, „Historia linguae Ungaricae című munkájában (Pozsony 1830) 97-dik lapon állítja: „Ab anno 1797, excepta Historia, Statistica, Philosophia et Jure patrio, reliquae disciplinae omnes Ungarice traduntur. Ab anno 1798. Debreczeni omnes disciplinae lingua Ungarica docentur.“ Ezen állítás nem egyez meg egészen a' valósággal. Mert a' Sáros-Pataki Collégiumban az 1797-dik esztendő után nem csak Historia, Philosophia és Hóni-jóg mint ez előtt latin nyelven taníttatnak, hanem némelly más tudományok is, nevezetesen a' Mathesis és Physica. Azért boldogult Professor Kézy úr, latin nyelven a' Physicának kézi-könyvet (Göttingai Professor Mayer után) halgatóji számukra közre bocsátotta. — A' mi pedig a' Debreczeni Collegiumot illeti, igaz, hogy 1799 és 1800-dik esztendőben, midőn ezen derék fő iskolában a' classica görög és romai literaturát, 's az ó és új testamentomnak Exegesisét tanúltam, minden tudományok magyar-nyelven taníttatának és a' romai Classicusok, szinte úgy az ó és új testamentom, magyar-nyelven magyaráztatának, és csak Pindarus' felséges görög ódái Nagytsizt. tud. Buday Esaiás által latin nyelven magyaráztatának; de egynehány esztendőtol fogva Debreczenbe is a' Professor urak több tudományokban latin nyelvre viszsza tértek, nevezetesen a' Philosophia és közönséges

Historia ismét latin nyelven tanítatik. Azért TT. Er-
tsei Dániel úr, (egykor Debreczenben és Göttingában,
tanuló társom), ki ez előtt a Psychológiának és Logi-
kának kézi-könyveit magyar nyelven kiadta, 1833-dik
esztendőben tanítványai' számukra nyomtattatta: Compen-
dium Psychologiae empiricae et Logicae, in usum audi-
torum etc. (Debreczini 122 p. in 8), és TT. Péczely Jó-
sef úr, már 1827 és 1830 esztendőben kiadta derék
ajánlást érdemlő „Summarium Historiae recentioris Eu-
ropeae, a detectione Americae ad revolutionem gallicam
per temporum intervalla degestum. (Tom. I. Debreczini
1830. 427. p. in 8 maj.“) Hogy ezt a kézi-könyvet ta-
nítványok' számukra 's miért latin nyelven bocsátotta
ki a' tiszteletre méltó szerző, maga az előbeszédben ezen
szavakkal mondja: „Ac liber quidem, *usibus licet adole-
scentium auditorum proxime destinatus*, ita de industria
a me adornatus est, ut maturiori etiam aetati non ad le-
gendum modo ac cognoscendum, sed ad delectandum
quoque suppeteret copia. Inde quamvis multa omisi,
multa, *in publicis institutionibus uberius explicanda*, ex-
tremo tantum digito et strictim velut attigi, ne latius
si evagarer, quantum moles libri, tantum ediscendi ejus-
dem, ac intra praescripti temporis angustias publice per-
volutandi, juventuti vero modicis facultatibus instructae,
etiam comparandi, cresceret difficultas etc. — — In
elaborando usus sum *lingua latina, qua lectiones publi-
cae*, e quibus natum opus, institutae: non quasi non
multo mihi facilius ac expeditius, atque idem illud etiam
privatim aliquanto utilius erat futurum, vernacula quam
aliena lingua loqui, in re praesertim nova, et coelo
latino magnam partem incognita, sed quia juventutis
educationi meae concredita rationibus consulendum an-
te omnia arbitrarer, cui praeter Historiam universalem,
praestantissimis Romanae et Graecae eloquentiae exem-

plaribus, meo ductu, evolvendis, et quoad fieri posset, imitando exprimendis occupatae, duplex libelli dos, latine si scriberem, videbatur futura. — A' Magyarország' históriája pedig most is a' Debreczeni Collegiumban magyarul, Főtiszt. Tud. Buday Esaiás Úr' magyar Kézi-könyve szerint taníttatik.

Némelly lengyel tudósok' különösségei.

Niegoszewsky Szaniszló latin költő, a' XVI-dik században minden kérdésre latin versekkel szokott felelni. Olyan verseket is készített, mellyek midőn [végről kezdetre olvastattak, épen azon szavakat foglaltak magukban, p. o.

„Si bene te trades, sedes sed arte tenebis,
Et si se retro feret utere forte resiste.“

Walezsynszky Márton, latin verseket költött, mellyeknek minden szava éppen azon betűvel kezdődött p. o.

„Maxima magnorum meritorum maxima morum.“

Weidöwski István latin beszédet írt, melly nyomtatásban is ki-jött, a' mellyben minden szó *T* betűvel kezdődik, mint a' beszédnek címjében is. Ez pedig a' következők vala:

„Tomus Tolendis Tenebris Traditus, Thomas Theologus Thaumaturgus, Templo Tremenda Trinitatis Tenore Tulliano Tractatus 1718. Tom. Tr.

P. Sikorski Marian Lembergben két latin beszédet nyomtattatott, a' mellyek' egyikében minden szó *A* betűvel, a' másikában pedig *F* betűvel kezdődik:

1. Arcanum Amoris Altissimi Angelico Astrolabis Adajdis apertum etc. 1736.
2. Fasces Franciae Floridi Frandosis Floreti Fructicibus floridiores etc. 1737.

Difficiles nugae.

5.

KÖNYV- vagy is ÍRÓ-ÖSMÉRTETÉS.

Level D—ből T—hez K—ra, Julius' 20-dikán 1835.

Barátom! Hiszem, midőn e' levelemhez mellékelt könyvczímjére pillantáncsz, megütközve így szóllandsz: „Mi lelte ezt? — áccsá, asztalossá tán csak nem akar tenni? — vagy: kedve jött tréfa-játékot űzni velem? — ki bízta meg mindennémű, czímű és tartalmu kijövendő újkönyvek' megküldésére, bárszinte ásórol, kapárol, kohrul, kalapácsról, gyaluról, vagy ki tudja mikről tanítisanak is? — én csak szép-literaturát 's nyelvfejtegetést tárgyazókat kértem; és ímé ő Gyalulatot küld!” — Ne neheztelj hamar bajtárs! nem én csalfálokodom, hanem a' tudós világ; már ma csak játszik a' tudomány-nal a' sok teremtmő, magasságban mélységben sasi szárnyakkal fellengő elme. E' mellett vedd fontolóra (ezért majd ad K** úr: nem magyar szóval élni!) mikép jelenleg tudományosságunk' aranykora dereng, mellyben különösen a' nyelvrüli mivéek' özöne olly áradásban van, hogy nevet sem talál könyvének a' szegény író, ha csak a' kézimesterségek' műszavaihoz nem folyamodik, 's minden órán várhatjuk, mikép: *kalapácsolat, húsolat, fűsület, gyártolat, csirízelet* (már *karczolat, taglalat* 's a' t. nem ujságék) 's a' t. czímek alatt olvasandunk nyelvmivészi dolgozatokat.

De mivel állandó törvényül tevénk, gyöngé észrevételeinket valamennyi új könyvekről egymással közlendeni (ne ütközz meg, ha ezen soraim' folytában ne talán több illy fajú kiejtéseket olvasandasz; a' Gyalulat' írója igen megkedvelteté vélem ezeket; de meg, egy némelyikünk' véleményekint, már ma nem is helyes magyar író, kinek minden harmadik szava nem ándom, endem 's a' t. végezettel hangzik), a' mit más alkalommal egyéb könyvekről tevék, azt tenni nem mulasztom e' jelenre nézve is, halld tehát mi gondolatok szálltak meg, midőn a' Gyalulatot imitt amott nézdelém.

Elsőben is e' gondolat köszöntött bé elmémbe: Én ugy hiszem (nem tudom, nem tévelygő hit é bennem?) a' Nyelv' létjele, 's némikép létét gyámítva feltartogató műszere a' nemzetnek, 's mint illyen legbecsesb kincseinek egyike. Továbbá őseiről szent joggal reá maradt drága örökje. Ha e' való, ugy tiszte, minden kegyetlenül zsarló, mostohául bitorló kezeiktől, nem építő sőt rontó fogadatlan haszonbérloktől féltékenyen őrizni ezt. Mert az ősi hagyomány nem miénk, de utóink' öröksége; micsak ideigleni halandó sáfárok vagyunk abban, ezért felette nagyot vétünk a' kor és nemzet ellen, mellyek utánunk jövendő, ha gondtalan voltunkban hidegen elnézzük, mikép annak boldog, boldogtalan neki menjen, 's azt tetszése-kint bitolja, rontja, dűlja. De meg: mellyik gazda az, a' józanabbak közül, ki eltűrné, mikép kincses szekrényében, — mellyben tehetségének alap ereje gyökerül, — szolgálának legtudatlanabbikja is ön hasznára, a' tulajdonos nyilván kárával, kényelmesen kuttasson, kaparásszon, markolásszon? — És íme Bará-

tom! drága nyelvünk' dicső Eldődink' reánk leszármazott szent hagyománya, — melly annyi borongó véres századok' nagy részeinek nehéz vitái közül sajátunkul épen ránk maradt, — mellyet, mint egyetlen szent ereklyét bírunk még örök híru őseinktől; ma már gyakran gyilkos mostoha kezek közt így sanyargattatik, tépásztatik, kaparásztatik, markolásztatik. Mert (bocsánat azonban nyelvünk tudós és méltó vizsgálóitól, művelőitől, kiket tetteikből esmerem és tisztelem én, esmered és tiszteledd te; sőt esmeri és halával tiszteli egész hazánk, mert itt a' szó nem rólok áll) imé nálunk divattá lett, mikép az oly nemű iskolát néha látott féltudósok, kiknek számokra még nem létez hivatal, mellyre alkalmaztatandhatók légyenek, valamennyien mind nyelvvisgálókká, nyelvényomozókká, nyelvtanítókká, nyelvtudósokká óriásúlnak. Ezen czéh' egyik főbbik koszorús hősét lelem és tisztelem én jelen *Gyalulat* szerzőjében, K**urban. — Csak különös is ez a' mi szegény nyelvünk! Nem hijában kezdi visszásan a' hajtogatást is a' harmadik személyen, egészen máskép, mint egyéb keresztyén nyelvek: bizony sok furcsái vannak. Imhol nyugoti szomszédink' nyelveiket a' legkitetszőbb tudománnyal dús fejeknek kellett kimivelniök; evvel a' miénkkel tudós fők nem bóldogulnak egy könnyen; — mert a' tudós Társaság, melly lelkesen munkál rajta, még is hirtelen nem haladhat; ez az embereknek csak azt a' rendét kéri tőlünk művelőjének, szépítőjének, melly olly fejekből alakult, kik sokat látván, sokat hallván, keveset tanúlván meg, mentül kevesebbet tudnak, kiknek egyéb hasznukat különben sem vehetnők; csak és egyedül ezek képesek ennek szent

titkainak elrejtett sötét-mélysegeibe csudálandó óriás lépésekkel nyomúlhatni bé.

Állításom valósításául nem szükség egyébre hivatkoznom, váltig elég azon jegyzet, melly szóban forgó Gyalulat 64-dik lapján † alatt olvasható. Ugyan is itt K** úr, a' közelébb említettem rendnek egyike, — midőn a' monostor szót nem a' görög-latin monasteriumból, hanem oly két honi szavaink egygyétételükből származtatja, mellyeknek elsőbbit csak megnevezni is tilt a' szemérem, oly — szép és kézzel fogható nagy példáját adá bámulandó eléhaladtának a' szónyomozás' tanjában; hogy csak ezt látva is kétségen felyül emelkedve hihetjük, mikép a' tisztelt szerző úr nyelvünk titkainak tengerébe elbukó buvárkint mélyebben béhatott, mint sem képzelni tudhatnók. Mert itt K** megtanít bennünket a' szónyomozás eddig minden véges elmék előtt homályban volt ama csuda titkára, melly ebből áll: ha valamelly több tagú szót, annyi értelmes egytaguakra tudunk osztlatni, a' hány tagja van a' többtagúnak; minden kétség felett azokból tétetett össze ez. Így például: *Virág* minden kérdés felett ebből a' két szóból alakúlt: *vi* (küszd) és *rág* (rodit); *hajó* ezekből: *ha* (si) és *jó* (bonus); *körcsma* ezekből: *korcs* (degener) és *ma* (hodie); *óra* ezekből orr (nusus) és *a'* (harmadik személy' birtokát jelentő névmás); *búvár* ezekből: *bú* (moeror) és *vár* (arx) 's a' t. Megvan! meg a' nagy talány! kezünkben a' kulcs, mellyel a' nyelvtan szentek szentjének ajtaját felnyithatjuk: ímé K** ur megtalálta azt! — Hazám' Tudósai! mit bajoltok tovább a' régi nyelvekkel, penész ette kéziratokkal szavaink' eredetét keresvén? hisz K** úr megfejtett mindent,

az ő vezéri nyomain már játék kútfejére vissza vinni minden szót. De én K** úr fölfedezéséből ezt is látom, aligha nyelvünkben nem származott széles e' világ' nyelve; mert mellyik szó lesz ezentúl bármely nyelvből, mellyet K** úr után honunk nyelvében élő egy tagúakra szét darabolni nem tudnánk? Például, ha nem szánjuk az időt: *leben* (élni) e' két magyar szavakból lett: *lé* (jusculum) és *ben* (in); *sterben* ezekből *s* (czigány s), *ter* vagy *tér* (spatium) és *ben* (in); *himmel* ezekből *hím* (mas) és az *m* v-vé visszaváltoztatódván *vel* (cum); *Durham* ezekből: *dúr* vagy *túr* (fodit, egerit), és *hám* (helcium); *labor* ezekből láb (pes) és orr (nasmus); *soror* ezekből: *sor* (series) és *or* vagy *orr* (nasmus); *Páris* ezekből: *pár* és *is* (etiam); *Balde* ezekből: *bal* (sinister) és *de* (sed) 's így tovább. Lám csak egy útba vezető kell, legott könnyen megy minden!

Továbbá eszembe ötlött jelen *Gyalulatot* látva, ez a' merész gondolat: ha egyszer Pesten jártunkban keltünkben szerencsénk lehetne találkozhatni K** úrral nem átallanám barátságosan önségének megsúgni im ezeket:

1.) Ha bár nyelvünk' esméretébe, fejtegetésébe már annyira behaladott is, hogy a' végponton megállva, így kellessék felszólalnia: nincs hova tovább! kérjük mérsékelje kissé magát, széles szilaj örömében ne vesse meg, ne mondja utálatra méltónak egész nemzetét. Mert ki adott jogot bárkinek is, — legyen bár csillagverdeső lángeszű, — *utálatosaknak*, *buta pór-nál*, *lomhaságban elődő hottentotnál* *alábbvalóknak*, *gonosz lelkeknek* nevével czímezni, 's mi több épen le is *szamarozni*, a' véle el-

lenkező értelműeket, mikép K** úr tesz az egész nemzetből mind azokkal, valakik véle együtt a' *monostort* nem *monyostornak*, a' *character*t nem *lelkezetnek*, a' földmérőt nem *mérnöknek*, a' *boutellát* nem *bugyogának*, az *alami'snát* nem *adánynak*, az *attakirozást* nem *megtámadásnak*, az *orthographiát* nem *írszabálynak*, az *ovalist* nem *peteképűnek*, az *oxydumot* nem *savítatnak*, az *opticult* nem *látszerésznek*, a' *pedantot* nem *pipőknek* vagy *bajmócnak*, a' *posztót* nem *gyapjagnak* 's a' t. nevezik, valakik írásban vagy szólásban élnek nyelvünk szűk volta miatt nem magyar szókkal is? Aurora, Minerva, Stadium, Klio, 's a' t. szerkesztői 's szerzői, — Sybarita, Küpris, Eros, Sylphida, Cometa 's a' t. szavakat használó Költőink halljátok ezt? — Hol vette magának K** úr ezt a' vakmerő szabadságot leszamarozni egy egész nemzetet? Hol tanulá ezt a' szép etikettet? — Vagy talán jelenleg ez a' legvadonnat ujjabb pesti divat? — És kik azon jó barátai, kikkel össze nevetve gunyakacajjal látszik mondani e' szép szavakat? Mért nem nevezé meg őket? hogy esmerhetnök, kik azok, kikről így szolhatnánk közibök állítván édes önt: *pares nobilium fratrum*? Még ha magok leg-tiszteltebb Literatoraink élnének is illy czímzettekkel ellenünk; ugy is zokon esnék; bár ezektől halhatatlan érdemeiket tekintve sokat fölvennénk; de egy Kunoss mer mondani illyeket? egy Kunoss? — Hol hurczolá akkor rohanó pipók szellemének árkaín tul tört özönkint csapongva dúlongó láng árja, midőn ezeket írá K** úr? — 'S aztán tudtunkra még K** urat senki sem kérte meg az iránt, mikép nyelvtanítónk legyen, papolószékbe álljon a'

nemzet' felibe, 's bennünket túrhetetlen szilaj pedantsággal leczkézgessen. — A' melly férjfiat e' tisztben megakarnánk bízni, annak kissé tovább kellene elbocsátottnak lennie, minthogy iminnét amonnét kitudja írni az új szavakat, 's magától koholjon valamennyi nyelvtani szabályok elgázolásával idétlen ujabbakat. — De akarjuk, nem? — nekünk K** úr vet, 's a' melly magot hozzánk leereszkedő magas kegyéből számunkra hint, — tetszik, nem? — arról kell aratnunk; mert ha nem; még most csak utálatosaknak, buta pórok', lomha hottentotáknál alább való gonosz lelkűeknek, szamaraknak nevezett bennünket; ugyan jövő mívében tőle fejűnkre miket nem várhatunk? Vigyázzunk azért honfiak! K** úrra legyen függesztve minden szem; a' kijövendő szónyomozati munkát, mellyel ijesztget előre K** úr várton várjuk, hódolattal vegyük, olvassuk, tartalmát higyjük, szentnek valljuk, mint az örök létre szóló isteni írás szavait; mert ha nem: meg tudja K** úr, — 's akkor jaj nekünk!

2. Ki kérdezte meg valaha K** urat fellengős bölcs nézetei iránt nyelvünk' ügyében? és mit adott fennyen eléolt nézeteiben ollyat, mit nem tudna minden józan, ki magyar, és könyveket olvas? — Talán hogy F** úrnak Műszókönyve is van, 's ebben az *ász*, *ész*, *mány*, *mény*, *vány*, *vény* végzetek magyaráztatnak? — Ezt K** úrtól tudjuk elsőben. Bizony a' *Gyalulat* nélkül vak sötétségben fuladnánk el, meg sem tudnók mi jó történik az írói nagy világban!

3. Ha nem talált K** úr íróink' míveikben némelly nem magyar szóknak, nem magyar szólásmódoknak magyar kitételeiket, bölcsebben

fogott vala tenni, ha ezeket jelentés nélkül hagyá, mikép: *histrío*, *raketa*, *actuarius*, *ballet*, *batár*, *cancellaria*, *canonok*, *colosseum*, *comma*, *confraternitas*, *conjicial*, *conjunctivus modus*, *duumvir*, *guitár*, *harmonica*, *licital*, *se-rail*, *slendrian*, *toga*, *vazall* 's a' t. szókkal cselekedett; mint oly szavakat akarni össze gyalulni, mellyeket gyalu ugyan, össze nem visz soha, ha csak erős vas szeg nem. Illyek például: *correct* = javos, *convulsio* = rángás, *ponderal* = sulyos, *pertractal* = elintéz, *pikjé* van rám = fulaszkodik rám, *data* = kölette, *studiroz* = gondolkozik, *strapátzio* = fáradság, *sophisticus* = csalókás, *stationalis* = állapotatos, *punts* = zagyva, *galanteria* = szépelgés, *anlage* = hajlam, *superintendens* = fő ügynök, *supplens* = pótlár, *lympha* = nyírok, *káplár* = szakos, *tóbák* = pornó; *bank* = pénzesűr; *bomba* = roncsa 's több százak. Hálátlan munka ezek' összeeresztésével (hogy én is műszerű kifejezéssel éljek) kühölődni higye el nekem K** úr. Mikép a' vasat nem, úgy ezeket sem fogja a' világ' gyalúja is; ha csak kalapács nem segít rajtok. Véleményem szerint tanácsosb fogott vala lenni, reá lesni, míg egyik vagy másik e' tárgyakhoz értő *Literatoraink* közül, könnyebben össze spontolhatándóbbakat találанд. De K** úr erre ezt veti: nehéz a' várakozás, mert hír kellene, meg tudós név, meg... Helyes! mind jó; csak a' kivitel, — az az átkozott kivitel, — e' gonosz!

4. Mi tévők legyünk az olly ezer tárgyakkal, mellyeket valamin magokat a' tárgyakat, úgy neveiket is nyugoti szomszédinktól költsönözték Eleink? Például: óra, tonna, szecska, ház, asztal, alabástrom, angyal, árboez, bánát,

czukor, czitrom, eseresnye, pár, pecsét, papiros, mondola, vitorla, statarium, stola, spargá, drót, abrak, ablak, gummielasticum, histrio, hypothenusa, inproprie, jambus, kápolna, komma, orgona, ribisli, sinór, syllogismus, tallér, krajtzár, téglá, templom 's a't. mellyeknek K** úr minden szónyomozási, szóbuvársági mélységes bölcsességében sem tudá magyar kitételöket föl lelteni. Mit tévők legyünk, kérdem, az illy tárgyakkal ha ön által eddig hasnált idegen nyelvbeli neveikkel élni hazaárulási, póri, hottentoti tudatlanság, utálatosság, gonoszság, sőt sz—rság czímek büntetése alatt eltiltatunk; 's ön helyettők magyar neveket nem ad? — Kétség felett, — e' lesz ön' magas akaratja, — le kell ezen tárgyakat pusztítanunk a' lét' egeről, ki kell törölnünk még emlékeztünkéből is, mikép illy tárgyak, gondolatok valaha léteztenek. Le hát ezekkel örökre az enyészet', a' feledés' tengerébe; senki többé ez eszméletekre csak gondolni se merészkedjék: hah! melly sas szárnyakkal emelkedendünk így a' nemzeti míveltség' fokain feljebb feljebb! — jól megjegyezve ki, és mi után.

5. Kiket tart K** úr Roma remek íróinak, kiknek írásaikban a' *sors* szó sohol nem talál-tatik? Én 's velem együtt, reménylem, minden józan, eddig legalább még, azokat ösmer-te ilyeneknek, kik a' romai tudományosság' aranykorában éltek, mint: Virgil, Horacz 's a't. 's ha K** úr is ezeket, 's neveiknek valaha hí-rét hallotta, nem vagyók képes megfogni, mi-kép tagadhatja ki ezek' míveiből a' *sors* sza-vat? — ki mondja ezeket, ha nem Virgil, Ro-mának magas méltóságban szárnyaló lelkes dallosa?

„Sors omnia versat.“ —

„Italiam Lyciae jussere capessere sortes.“

„Nec vero hae sine sorte datae, sine iudice sedes.“

„Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.“

„— — — quae sortitus non pertulit ullos.“ —

Kinek szavai ezek a' felséges szavak, ha nem a' fellengő lelkű Horációéi?

„Quem sors dierum cunque dabit, lucro

„Appone.“

„— — — „omnium

„Versatur urna; serius ocus

„Sors exitura, et nos in aeternum

„Exilium impositura cymbae.“

„— — — aequa lege necessitas

„Sortitur insignes et imos.“ —

Melly szembeszökő tanújelét adja itt K** úr tudatlanságának, 's vakmerő megfontolatlan eszének, állítván, mikép a' *sors* szó a' latin nyelvbe csak későbbben csúszott volna bé, mikor már Romának remek írói nem voltak, mivel ő ezeknek írataikban e' szavat soha nem olvasta; 's mi szép példáját adja itt e' tudósunk annak, hogy ki tudatlanul fog valamibe minden lépéssel órrára bukik! 'S ez ad nekünk leczkéket, e' sz—m—roz le minket egész nemzetől honnosim? Ez a' mi nyelvünk' Gottschedje, Adelungja? Boldog nemzet! szerencsés nyelv! — Méltó, ki tollat fogjon kezébe, 's léha firkálatain koptassa időről időre a' sajtót, 's mint nyelvtanító a' bölcsesség' palástjába burkolódzva, nagy képeket csinálva, pöffeszkedő hitvány majomként papoljon egész nemzetnek a' tudatlanság' egy illy vak fíja, ki ott sincs a' nyelvek' esméretében, hol egy jó grammatista gyermek? Itéljen az el nem fogúlt olvasó. — A' magyar

sorból lopta hát Roma, és most mikor már már nyelvének virágzása, 's nemzete elszűnt a' *sors* szavat K** úr? Nem csudálom többé, hogy *lingvistát* (lingvista helyett) maëstast (majestas helyett) ír. Ecce hominem!

6. Mind e' mellett is szívemből szánom én K** urat, elképzelve, minő kővágási iszonyú munkával töri, rontja magát; mert úgy tartják az okosak, hogy a' ki író óhajt lenni, annak valamelly ollyasmi is kell, mit megválasztó észnek, tudományos készülletnek hívnak, mivel e' kettő nélkül írni akarni: okosat ugyan, olly erősen nehéz, hogy épen lehetetlen; K** úr pedig önkéntes vallomásában így nyilatkozik (előbeszéd lap XVIII.), „*sem erőm, sem tudományom.*“ Ugyan, ha e' való (azt pedig örömet nem tenném fel, hogy mikor senki nem kényszeríti, akkor is csalfázkodni szeretne K** úr), minek fárasztja magát, az Istenért? Hiszen nem érdemli azt, egy oly közönség, mellyet sz—rnak is lehet czímezni, — hogy kivált senkitől fel nem kéretve, — magát érte dologgal ölje el. — Isten mentsen! olly lelketlenek nem vagyunk, hogy illyesmit avvagy csak távolról is kívánhatnánk. Tegye le tehát az írói tollat, — szépen kérjük, — nehéz a' K** úrnak; és ne tapodja ón sulyjú lábaival azt a' pályát, melly könnyű futáshoz szabatosb talpakat kíván, mint az önéi, mellyek goromba-széles, botorkáló és tántorgó vóltukban, azt is eltapodják még fakadó, fejlődő, növekedő csirájokban, mit mások ültetnek.

De óhatatlan ez, — így válaszol talán K** úr, — Pesten lakjék az ember, oskolát egykor látott legyen, egyébre ne alkalmaztassék, és ne literatoroskodjék; mert, örülni az örülőkkel,

sírni a' sirókkal, annyira természetes, hogy —
 Litteratorságra immár két ösvény vagyoneddig-
 elé nálunk, mellyek közül egyiket vagy má-
 sikat okvetetlen választanunk kell: *verselés* és
szóvi'sgálás; úgyde az elsőbb olly gonosz, hogy
 egy kis ész-erőt kíván, illyesmi pedig nekem
 nem jutott, mikép Nézeteim közt nyilatkozám;
 tehát marad az utóbbi, mert erre elég egyik
 másik Szerző mivéből kiszemelni, kiírni tudni
 az új szokat; olvasni és írni pedig tudok, ugy
 mint egy ember; így, dum nihil majus habem-
 us, calamo ludimus. — Ludáljon a' calamus-
 sával, de toll játékaiban, az emberség' becsü-
 let' határai közt tartsa magát, édes Ön, egész
 Nemzetére a' méltatlan mocskok sárával ne górál-
 gassék, mivel féltő, akadhat egy ollyan, ki azt,
 mit önséged a' Nemzetre hajított, felkapván,
 kegyetlenül szeme közzé vissza dobja. Érti ön?

Ezeket súgnám én meg Kunoss úrnak, a' Gya-
 lulat' írójának barátságosan meg, ha hogy szeren-
 csém leendhetne. — Kemény beszédek ezek,
 nemde K** úr?

Hijában! kap az, ki nem resteli, 's ki mit keres, megtalá-
 landja azt; és

Mondd: vagyon-é, kit okolj, ha lakod rád r ogyva agyon sujt,
 Mellynek alóla magad szedted az oszlopot el?

E' gondolatok szállongának körültem, míg
 a' Gyalulatot kezemben tartám. 'S lásd Barátom!
 mit iskolai pályánk' mentén elannyi ívek és ta-
 nítók alatt szépen ki tudánk kerülni, a' sz...r
 czímetet vén korunkban megkapjuk egész Nem-
 zetestől, valakik kétségbe hozni merészlemdjük,
 ha a' monostor szó nem a' görög-latin monas-
 teriumtól származott-e? 's valakik a' vinczellér,
 pisztoly, patak, kalyiba, papiros, kántor, kó-
 stol, lat vagy lót, mód, néger, muza, ocean,

plánta, posta, sziren, óda, káptalan, püspök, kehely, mu'sika, pap, gyertya, ház, palota, torony, románcz, ballád, barát, tömlöcz, estike, friss, abroncs, alabástrom, amazon, angyal, apostol, árbocz, átlás, bába, báró, gróf, bástya, beretva, borona, brilliant, kamara, casino, kritika, dáma, dunyha, forma, frigy, gálya, hárem, istáp, jus, kártya, kólika, palánk, pánt, pecsenye, porcellán, posztó, puszpang, serét, nadrág 's a't. mint á'siai honból Arpád nem hozta szókat használni bátorkodunk; 's kitől? nyelvünk' csudálandó Adelungjától, kinek századokra ragyogó halhatatlan neve Kunoss! — ki valamennyi jövőendő korok' bámulandó csudájokul, a' feledés' éjszakájából kivítta; hogy *mentor*, *monostor*, *sors*, *kártya*, *ércz*, nem külhoni nyelvektől kölcsönözött, de az Ural hegy' mellékén egykor élt eldődink' ajkain forgott szavak. Éljen a' hős, a' nyelv-műves! De Barátom, nálad a' könyv, olvasd és ítéld; ha igazam nincs czáfolj meg mint máskor. Vagyok barátod

Elemér.

6.

MULANDÓSÁG. JELENKOR. JÖVENDŐ.

Ambár az egész földi élet' körében egyedül jelenlét azon osztály, melly képes bennünk az annyira óhajtott valóság' birtokába juttatni; ámbár az élet' ízét csak úgy véli költeni minden ember, hogy ha minden valósult tárgya a' jelenlét' határvonalán keresztül lebeghetett; még is számtalanszor inkább az élet' való pontján, a' jelenléten kívül setétlő vadon felé terjesztjük sűrűbb óhajtasainkat; midőn pedig mind az elmúlt, mind a' jövő, ő nékie csak árnyékai, 's ő maga az életszínre felállítva, de a' mellett szüntelen az időt nyomó vas süszektől szoríttatva, minduntalan elsüllyed a' multnak szétoszlató örvényébe, hogy majdan a' jövőndő' sokat biztató adományiból annál kellemetesebben ifjodjék. Annaira óhajtjuk megjelenése előtt a' jelenlétet, 's midőn előttünk kiterjeszkedik, olly hamar bizatlankodással váltjuk-fel az óhajtást. Nem az ő esmert partjai körül telepítjük kívánságaink' gyarmatjait, hanem ismét odább, a' bizonytalanság' setétes tengerére, 's az újabb jövőndőnek esmeretlen rengetegeire. Pedig ugyan mit lelhetünk-fel testi szemlélődéseinkben azon sok csudás szövedékekből, mellyeket merész képzeletünk a' könnyű lehettséggel olly sokszor párosít, 's legfellyebb csak a' reá kerülést állítja, azt is alig észrevehető hiányának lenni? Mi hasznunkra vagynak azután legpompásabb

légváraink, ha mással a' messzire tündöklésnél nem dicsekedhetnek, 's ha beléjek akarván szálítatni, a' közelgetés' lehellete előtt már szét foszlanak? És még is az embereket a' csalódásokban megőszült reménység, a' kívánságokkal mindég ellenkező sors, a' legegzenesebbnek vélt életúton feltornyozódott ellenkörülmények meg nem tanithatták arra, hogy a' jövőendő olly bizonytalan, mint akármí más, mellynek még leghomályosabb vázlatát sem forgatta képzeletünk, 's hogy léteének más bizonyosságát az óhajtság nem mutathatja, hanem hogy jelenlétünkkel határos. Miért óhajtják annyira az emberek a' jelenlét' megszűnését, mellynek képzelhetetlen rövid itt léte ugy is olly bizonyos? Olly mesének megfejtését, a' melly ugy is minduntalan kifejlik, habár a' hév találgatásnak meg nem felelő adományi villanatokkal? Valóban e' részben is csak lepkék vagyunk, mellyek akkor legélénkebbek, midőn az elmulásnak ölébe rohannak, 's jövőendőjük' elkövetkezését nemök' szaporításának vesztő ösztönével fogadják. Vagy talán a' rövid idejű ajándék' veszteségét úgy véljük felejteni, ha annak sírjához menünk egy fölönkönyveket ontani, 's más fölön a' felelemedés' erőlködésével pótolásról gondolkozni? Mesés irányzatú lebegés e' földi lét, erőhatásink' ön súlyos lábainak ellenére is soha sincsenek ezek ott, hol véltük őket lenni, nem csak a' szemet, még csak a' szemlélődést is mindég megelőző óhajtságink miatt szüntelen majd ide, majd oda ragadtatunk.

Alapos oka, az igaz, illy repkeségnek azon rövid éltű bizonyosság, mellyel a' jelenlét biztathat, 's más fölön az ezt olly szorosan korlátoló, 's olly hamar elnyeléssel fenyegető bizonytalanság, a' határos jövőének setét ölében; mellynek mindig nyugtalan érzelemmel megyünk elejbe. Csupa kísérteteket sejtünk a' megje-

lenés' pontja felé tolakodó tüneményekben. El nem tünteti ezeket képzeletünkben akármi hitnek bizodalma, sem az előbbieknél a' már számtalanszor szét oszlott setétséget ért tapasztalása; ámbár tudjuk, hogy mind ezen látványságok közül nem jelennek meg más természetűek, hanem a' millyeneket már ezer meg ezerszer elfogadánk a' körülöttünk legközelebb lebegő körülmények' öléből, 's az időnek bennünket érintő elő szárnnyairól leszedénk. Csupa borzadás' honja ekkor a' jövődő, ámbár onnét nem kapunk semmivel rosszabbakat, minőket már számtalanszor tapasztalt az emberiség; mellyekkel csakugyan megvívhatván, erőnket fellyül muló lényeknek nem tarthatjuk, 's lám ugy is mindnyáját, mint halottakat, áltadjuk a' multnak, ámbár mint oly látszatós halottakat, mellyek csakugyan más és más alakban, más elemszövődéssel sírjokat időről időre elbagyják, 's a' számtalan hasonló körülmények' eszközlésével meg-meg jelennek. Örök forgásban van minden, 's éltünk' pályája mindig oly messze kiterjedő, oly körbe hajló vonal, melly ámbár csak névre 's tudatlanságunk miatt, mint ujság számtalan külső alakváltozatokkal, meg-lep bennünket, ugy hogy azt mindig egy véghetetlen haladásu, 's mindég új meg új világokat érintő egyenes vonalnak nézzük, melly bennünket a' jelenléthez fogódzókat szüntelen ragad magával, 's azután, mivel az elválás' kéntelenségét velünk annál durvábban tapasztaltatja. Így történik, hogy az akaratumk ellen elhagyott kedves tájakat részvevő emlékezéssel érintjük, 's a' mennyire el vagyunk fogódva a' bizonytalan jövődőnek, mint esmeretlen vendégnek várásával, mellyet még is el kell fogadnunk, annyival biztosabban szeretünk az esmeretes eltávozottakra vissza emlékezni.

Vagynak, kik mindent in statu quo szeretnének megállítva szemlélni, nem nézván az ezen hirtelen öszvehalmozás' minéműségére, melly minden erőket elállít-na munkásságukban, 's minden időgyümölcsöket, a' tetteket, örökre elszáírná. Szüntelen a' multat siratják ők, nem gondolván azt, hogy az idő is csak szüntelen mozgásban élhet, 's gyümölcsözhet. Nem gondolják meg, hogy a' megállás a' jelenkornak is halála lenne, 's a' közönségesen elterjedett egyképletiség terhesebben súlytolna unalmával, mint a' bánatunkra elhaladottak' emlékezete. Nem értik módját a' jelenkor' adományaival okos élésnek, melly az elváláskor mindég létének hasonmásaival ajándékoz meg, 's okos használatban az egész földi éltet eltartó egybefüggést is szüntelen feltartja. De az emberek ketté vágják a' fonalat, melly előttök elnyult, 's az előre perdült szakadék' hosszúságát siratják.

Miért akarunk mindent egy homályos helyzetű pont-ra öszvevonni, midőn úgy érdekes mindennek jelessége, ha kiterjedésben nevelheti becsét? Sokat ígér a' várakozónak. Elzárt erő volna az állapított jelenlét, melly annyira le volna bilincselve, hogy a' mozdulatlan egyfeleség által elveszíténé tetszető tulajdonságát benne minden. Már ha óhajtjuk a' növést, elmulik a' fiatal csemetének tetszetős sudár termete; el kell a' ragyogó színekkel díszeskedő virágoknak hervadni, ha gyümölcsöt akarunk nyerni. Kellemetes ugyan még az elmultaknak emléke; az utánnok ontott könnyek mind megannyi harmatok az érzelmek' termékenyítésére; de kár volna illyeseket olly felesleg-bánat' busongását jelentőleg ontanunk, hogy benne a' jelenlét' adományai is elöllessenek. Az okosan visszatekintők gátoltatnának így előre nézésökben.

Azonban sok tekintetből megbocsátható az illy epe-
dés. Az elmúltak olly különös színt tudnak magokra öl-
teni, melly őket vélünk kiváltképen kedvelteti; maga
pedig a' távolyság' nevedése szerint arányzatilag gya-
rapul. Egy eimult tárgy gyakran elég arra, hogy ezu-
tán minden eszméink egyedül az elmúltak' setét ürege
felé húzódjának, 's a' jelenlét' számára ettől fogva meg-
szűnjék létünk. Győzelmes érzettel magasztaljuk azon
tehetségünket, melly szerint eltűnt tárgyainkkal még
oly képzelhetlen messzeségről is egy kötelék, az emlé-
kezet által öszvekötvé maradhatunk, 's eltévedett vá-
gyainkat ennekutánna szüntelen felénk, 's tőlünk rep-
penő élet-tünemények között haboztatják. Útat találunk
homályos képzelményeinkkel az eltemetett setétséghez,
's a' körülmények' árnyéki között a' rejtélyesség' hold-
világánál lappangunk. 'S az alatt igaz jólétet tévesztünk
el örökre,

Egyéberánt az emlékezet is változóságnak vagyon
alája vettette, mellynek ingatag kormányát gyakran
nagy könnyelműséggel vesszük. A' régiség temetett hon-
jának különféle tájain andalgunk egymás után, 's fel-
váltva kedveljük annak majd egy, majd más részeit. In-
nét magyarázhatók a' sokszor egész népeken uralkodó,
's mániákig elragadtatott szenvedelmek, a' mult né-
pek' külömbféle szokásainak indulatos, 's még is inga-
tag utánzói. Így uralkodott Angliában a' 17-dik század-
ban az akkor dúlongva rajoskodóknál a' Haebreo —;
így a' Franczia Jacobinusoknál a' Romano —, valamint
a' tőlök előzőtt Elegantoknál az Anglomania. Mind a'
csalódásig megkedvelt multaknak emlékezetétől szár-
maztak ezek.

Még a' név, ezen magában oly üres, 's csupán
felosztást, 's külömböztetést esmertető jegyü hang is
mutatja, hogy a' távol lévő többnyire bájalakokban ra-

gyog előttünk. Régen elenyészett tárgyak' nevei bolyongnak kedvcsapongásink' mezein, mind élők, mind lelketlenek. Elenyészett népek' neveit viseljük, míg a' magunk' nyelvéből származottakat elmellőzzük, legfeljebb barmainkrn ruházzuk. Még a' legcsekélyebb régiség is gyémántokkal egy rangba emelkedik sok szenvedély' számára, ha bizonyos jegyek által 20, 30 századok' látását bétudja bizonyítani.

Nem is csuda, hogy a' tárgyak' becsét csak akkor akarjuk figyelmünkre méltatni, midőn azok már a' mulandóság' tisztító ereszen átszűrettek. Hányszor apellál az elesmért tehetség, a' jutalomtól elzárt érdem, az üldöztetett erény is a' jövődők' ítélőszékéhez, úgy hogy az illető feleknek megjelenése 's a' pernek elhatározása mind a' multaknak nyugvó ölében történjen, hol ámbár árnyék fedez mindent, de az igazság bátrabb, 's elfojtással annyira nem fenyegetett lángjának az éltező szellők kedvezőbbek? Nem szűnnek-e ott meg az elfogó indulatok, az igaz színt is bemázoló előítéletek? Olly sokszor mutat fel a' jelenlét némelly ajándékokat, mellyeknek tulajdonsága reánk nézve igen két értelmű, 's csak az eltűnés után előálló következésben esmertethető. Azonban, akarmennyire vagyunk ön magunk okozhatók illy mulasztásért, azután mindég sajnáljuk az elszalasztott vendégnek hidegen fogadását; bánatosan utána rohanunk, s a' képtelen sopánkodás közben nem jut eszünkbe soha, hogy a' mit az elszalasztotton mulasztottunk, azt helyre hozhatnók az ő utóin. Futót kergetünk szüntelen, mert hiszen úgy ingerlő az élethűségnek lepkészése, 's legédesb jutalmunk mi? — az elfáradás' számára hellyel csak ugyan kieszközölt nyugvás.

Hajhászó képzeleteinknek mintegy csilapító hívesítésül szolgál, ha ollykor a' multak' árnyékába feresztethetnek, hol azután szabadon összeállíthatnak a' megtört czélzások, az ellenséges környülményektől megnyírt

szándékok teszés szerint egészíttethetnek, 's az életben megakadályoztatott szolgálat a' sírhalom' ékesítésével pótoltatik. Czéltévesztő azonban többnyire az illy figyelem; mig a' vesztegetve elreppentett jelenlétet siratjuk, az előbbi hiba, — kettőzve újítatik. Holtak' szünteleni tiszteletével mellőztetik-el a' szükségesb jelenlétre ügyelésünk; — éppen mivel ott már a' tárgylátogatásokban nem a' szükség által mutattattunk be, azért is hajlunk a' multak' felé. Aggódást kerülő szabad képzelményünk inkább legelész annak terméketlen bokru, de határok' közé nem szorult vadonjában; mint a' jelenlétnek egyszerű síkságú, habár gazdag áldással díszeskedő termékei között. Mindent csak akkor kezdünk figyelmünkre méltatni, midőn már a' jelenlét' éltető melegéből kihűlve, mint üres héj, hever előttünk.

Sokszor csak azért is szeretnénk a' multakkal viszont egybekötteni, mivel ő bírja legbecsesb kincsünket, ő bírja forró óhajtozásinkat, mivel vele együtt egykori létünknek szemfénye is elsietett. Az egykor jobb sorsot látott viszontagsági martalékok bizonyítják ezt; szerencséjük maradványaival ha mást nem tehetnek, áldoznak a' régi dicsőségnak. Csak azon közönséges megfosztásban is, mellyet a' kedvetlen öregség eszközöl, tapasztalható a' multak felé küldözött édes ohajtozás; minden öreg elvirágzott ifjuságát dicséri, mellyet az élemedett korrall egybekapcsolt tapasztalási gyűjteménynek szemlélése soha ki nem pótolhat. Ha semmi remény nem lebeg is már számunkra a' kedvelt tulsó parttal egykor fenállott közösülésünk' folytatására; ha a' habok' nevedő zúgása mind inkább elnyomja az onnan vissza szállongó panaszos hangokat; ha a' jelenlét még ugy vonsz is kielégítendő szüksége alá símulni kéntelen hódolásunkra; szemlélődésünk még is mind arra legelész, háttal megy előre, 's ohajtásaink függő lánczhídját sem-

mi el nem ronthatja. Még az életestvén napnyugvásunkra mosolygó egünk is csak úgy küldi az utolsó ölelést; hogyha annak élesztésére boldog esthajnali fénynek emlékezete mosolyg képzeletünkben.

Többnyire apotheosis^o tiszteletével illetetnek az elmultak. Mennél szabadabb ítéleteket ejthetünk holtjainkról, a' megvesztegettetéstől mentesebb állapotba jutván (ambar látszanak rajtok itt ott bizonyos fonalak, mellyeknél fogva még élő hozzátartozóikkal összefüggvén, a' biralás' vizsgálta által nem minden tekintetből illethetők), — annál készebbek vagyunk magasztaló dicséreteinkkel az elhamvazottak számára. Nem látjuk meg többé a' hamvakon azon homálypontokat, mellyek egykor a' lénynek fényes tükörét kellemetlen tarkítással szakaszták félbe: most csak a' hatalmas sorsnak kegyetlen diadalmát siratjuk a' minden tekintetben érdem tellyes mulandón. Könnyen béborít a' messzeség minden homályos foltokat. De mortuis nil nisi bene, — ohajtja a' példabeszéd

Clio is, az emberi Nemnek közönséges tollvivője, csak czímét viseli hivatalának, mert a' ki nem aludott indulatok, — forrásai ugyan, de soha nem világosságot szolgáltató előmozdítói a' történetnek. Csak a' multaknak, a' személyes igazság' szélmentes, de ismét habár más tekintetben elhomályosult árnyékában kezdi ő hiteles emlékeit állítani, midőn az örökítő jeleknek vésése nem vérez többé semmi ingerékeny érzetet, sem evvel küzdésbe nem száll. A' jelenlétben úgy látszik többnyire csak forma szerint viszi tisztjét. A' még álló, de már alig lihegő sorsmartalékoknak, míg e' szomorú helyszínen mozognak, Cliónak vígyázatlan őszinteséggel használt rajztolla oly szurást adhat, melly minden sorscsapásokat megtetéz; 's általjában a' bús szívet állandó gyászviselésre kényszeríti; — nem mint

érzékeny, de még is ismét ifjodó külsőjü platanusok, mellyek a' zordon időjárás' csapásinak elmúltával a' sebes héjat magoktól elvetik, 's az ujult évvel ezt is megújítják. De ne csudáljuk. Soha külön véve egész valójában felnem foghatjuk a' jelenlétet. Az ily kora emlékjelek az emberi ügyeknek természetén túli erővel szövődött, 's hirtelen felfejtett [bonyolódásából] kihéjazott fénytetek volnának, mellyeknek mint még meg nem foghatóknak közellétét sajnálnunk kell. Olly nagyok rajtok a' betűk, hogy az elolvashatás végett tölők még egy párembernyom' közbevetésével távoznunk kell. Az igazságot, mellyre kell minden hiteles történetnek épülni, valamint a' régi dicsősségnek maradványait csak töredékben lehet az elmúltak' öbléből kihalászni, öszveszedni 's egészíteni. Nem állítom ugyan, hogy a' jelenlétre nézve egyáltalában lehetetlen volna az egésznek megszerzése, de a' valósítás meg nem történhet soha, míg az emberi indulatok az észnek emlékjegyeit olly féketlen szabadossággal megmerik mindenütt homályosítani. A' fonák tettekért szégyennel pirító tükörnek csak sírhalmokra, — itt is csupán régiekre, — szabad szolgálni. Nem tagadható ugyan némelly választottak' létele, kiknek igazság után forró epedése diadalmaskodnék minden rövid látókon. De ezeket résszerint az ellenek tornyosuló akadályok, rész szerint az embertársakat kémelő érzet hányszor kényszerítik a' környülményekből font esmereteknek, szűk rekeszből nézésére; midőn pedig felemelkedett értelmök világos tetőről vizsgálthatná vélek azokat! Biró akar lenni minden kor; minden előbbieket ítéletének éles scrutiniuma alá kész vetni; — csak ő maga, mint biró nem tűr el semmi viszón-ítéletet. Megesmertetne ugyan a' nézés a' jelenlét' tárgyaival, de olly sebesen muló minden elejbénk tűnő körülmény, hogy rendsze-

rint csak több szemek öszvevéve láthatnak egészet; egyes tekintet inkább képzelhet, mint láthat, 's a' képzelet' oktatása csak az elmúltak' tartós szemléléséből szedődhetik lassankint öszve.

Az elhamvazott régi szerencsére emlékező könnyeink csak olly sírbolti fények, mellyek ámbár kisírt szemeknek fájnak a' gyászoló hosszú setétségében; még is örömet ejjeli napnak képzeltetnek. Eltemetett szerencsénk' árnyékát a' gyászfénynél megtekintvén, édes csalódással véljük azt közel lebegni a' setétségtől eltávoltlyságban, mellyet közbe a' mulandóság emelt.

A' jelenlét' adománya már maga is csak futólag izlelésre szabadító ajándék, az ízt is csak elreppenése után érezzük, 's akkor méltatunk minden javat igaz becsülésre, midőn eltűnése után haszontalan ohajtásink szálongnak, minden szerencsénket tévesztő irányzatokban. Forrók, 's a' mellett türehetlenebbek a' tellyesedni kezdő remények, a' megfogant szándékok, az érlelt következésre jutott tettek a' jövődönék várva várt öléből; de nem vagyunk-e annál hidegebbek, mihelyest ajakinkról az „Isten hozott“ kireppent, 's idvezlő ölelésünk tárgyra szált öröme által azokat körül karolá. Ugy látszik, hidegséget ölelénk belőlök. Szótlan, minden élenkség nélkül lelve szálja-meg valónkat a' tellyesedés, 's a' háládatlan hidegségből, ugy látszik, csak a' hirtelen eltűnés, 's a' rövid látogatásnak véletlen félbeszakasztása által olvadnak fel ismét dermedt érzeményeink. Létünknek hasonfele vágyainknak messzelebegő tárgyaitól borítatik el. Egyesüljünk bár néha kizárólag a' jelenlét' muló tüneményivel, hamar ismét megfordulnak a' szemek, ha csupa öszvehasonlítás végett is, a' mulandóság felé; hamar ismét lemosatunk megelégedetlenségünk által a' jelenlétnek sikamló keskeny színhelyéről.

Sokszor igen hasznos a' mulandóságba gyakori tekintés az észrevétlenül elsilányult jelenléti állapotnak újjá születésére. Az időnek kártékonyága nem elégzik meg a' látszó emberi műveknek szakadatlan rontásával; az erkölcsi nagyság ellen is szüntelen gyakorolja ellenségeskedését, úgy hogy sokszor a' nagyság' érdeme által emelt emlékeknek jelentőségét gyakran már a' közvetlen maradék által elfelejteti. Legfellyebb tehetetlen csudáلكozás fogja el a' serény utánzás' helyét, megtagadja a' régi erény a' tiszteleté' számára járuló adót, a' régi dicsőség' fentartásának eggyetlen egy módját. Így enyészhet-el egész népeknek nemzeti nagysága, 's avval eggyütt rendszerint a' nemzeti lét is veszélyeztetik. Mert az elenyészett erőben még mindig fenálló bizodalom már most bizakodás, árnyéktámaszt képzelő vak hiedelem. Hijában való ezután a' borzadozó felriadás a' tehetetlen nyugalom' fonnyasztó öléből. Eltűnik a' régi dicsőségnek bírt kincse tüstént, mihelyest nincs elegendő erőnk a' kérdésbe hozott jónak kivívására.

Az elmúltaknak vizsgálása mindig a' jelenvaló állapottal öszve hasonlításra készíteti szemlélődésünket. Ezen hasonlítás által határoztatik meg többek között a' különbség a' hanyatlott jelenvalók 's a' fényesb voltak között. A' ki ily ítélet' ejtésére alkalmas; annak hasznos meglegedetlensége felébreszti nem csak a' kívánságot, hanem az iparkodást is a' jobb után, hogy le-síkáltassék a' szeny a' homályosult fénylapról. Ellenben örökítenessék a' régi erény' emlékezete, 's ő is örökíteni fogja a' kívánlatinak megfelelt tettü maradékot, 's mindig fog ő is szűlni nem alábbvaló újabb hőseket, megfélelhetőket minden felettök szövődhető hajoknak. Régi szerencséje a' hanyatló ügynek, fellövel a' te újra teremő erő az enyészetnek akarmi rejtekéből is;

egyszerre új napokat derít élető sugaraival a' lappangó isteni szikra, százados rejtekekből is kivillantva az eszmélő erő által; az ujult hatalom' egére felfüggesztve! Ujjá szülő erővel karolja körül hanyatló ügyét a' csüggedetlen állhatatosság, veszendőt is újra bátorságba helyezhet, visszaragadja az enyészet' határvonataig szédülőket; egészen új pályákat tud alkotni az ujult erőre kapott küzdőnek; kifejlít ellenséges körülmények közé bonyolódott martalékokat. Így lehet tehát hasznos a' mulandóság, ha ő a' jelenlétnek jósló, nem gyászoló tüköre, 's ha belőle szövetik vezérfonal, midőn a' jelenlét arra nem elegendő.

Őn esmerőbb ugyan az ön magából bontakozott erő, 's az előleges látásból származott kívánság nélkül vágygyal megtöltött eredeti iparkodás; ifjab erővel törekedik ennek minden igyekezete; vígabban rugaszkodik minden nehézségek' gátjának; — ellenben a' fenálló remekek' szemléléséről lesugárzó új szándékban megvagygon azon bizonyos önbizalom, melly az akadályokat pontosan fel tudja számolni, azoknak már előre tervszerintileg ellentállni, a' mire czéltalan rohanása 's esmeretlen útja miatt amaz nem képes, és gyakran éppen a' véletlen lepő akadály előtt borzad-meg károsabban, mintha valóságos kárt vallott volna. Pedig véletlen reá bukkanás a' veszély' rémítőségét neveli, kártekonyságát élesíti; a' vívásba ereszkedett rémítve vissza veti; — illy rémülés pedig éppen a' legszükségeseb erőt, a' hirtelen feltalalást zsibbasztja 's fagyaltja egyszerre el erőszakos telével; midőn pedig éppen a' meglepetés készíti számunkra a' legszebb diadalt, csak fogadjuk rohanását hideg vérrel. Akkor legkészebb ölelésünkre a' változékony szerencse, ha legszilajabb szélsélyének hirtelen felzudulását ki tudtuk állni. Örök birtokul tehát csupán utkészítő, 's ébresztő szemlélő-

désünket nézze a' mult kor, ez pedig tevős emlékezet által mutattassék be néki; a' többi a' jelenlét felé forduljon.

Vizsgáljuk most különösen, mint tudják az emberek ölelni azon kis véghetetlen apró szikrát, a' jelenlétet, melly az örök létből a' végzések' kormányja által számunkra szüntelen kiüttetik, azon utasítással, hogy ki mint tudja, azt markába szorítsa, 's addig el se ereszsze a' szikra-élettel egy kora vendéget, valameddig a' tartózkodás láttatját okossága által kieszközölt haszonvétel' kamatjában nem érzi.

A' jelenlét a' világ' játékszínének játszó felvonása; ama középlet, mellyben öszve kell találkozni minden emberi igyekezeteknek, ha nekik füst nemü létnél többet akarunk szerezni. A' jelenlét továbbá az isteni gondviselésnek látszó kiömlése, az innét kormányzott emberi ügyeknek gyümölcsözése; ő azon nevezetes pont, hol minden ész-vezérelte vágyaink megnyugosznak. Ő a' vígasztalás a' gondviselésnek az ohajtási könyörgőlevelekre meghallgatással viszonzó audienziás teremében. Ő nála el kell némulni minden kívánságoknak, 's helyettök itt kell befogadni az adományok' okos elköltését. Ő fejt ki hüvelyéből a' leghasznosabb szándékot, vagy a' kedvező végzések' engedelmeivel az iparkodó erő által hasznossá lett életutakat. Ő a' jövődőnek szülöttje, de általadatva nevendékül a' mult idők' tapasztalásinak. Szárnyára vagyon ugyan eresztve, de olly utasítással, hogy Mentorának árnyékához csatolja szüntelen, napjának éltető világát. Ámbár az ő nevelése reánk emberekre viszonzó tekintetben soha se tökéletes, mert mindig bir nevelőjének alkatásától némelly külömböző, 's magokban véve mindig az előbbi testvér' tapasztalásit hijányzó sajátságokkal, de azért ön erővel is mindig botorkálhat, szárnyaira bizvást bocsátathat, mi-

helyest nevelője' árnyékát, az utolsó jelenlétet híven késéri, nyomdokait szabad utánzásban ismétli, 's munkaerőnk által erős bizodalommal vezettetik. Egész életünkben egy fő feladás az, hogy a' jelenlétet mint állandós vendégünket szüntelen más más név alatt befogadjuk. A' befogadás' módjának legokosabb elintézése, — ez azon nagy találós mese, melly oly kevesek által fejtetik meg, midőn pedig a' megfejtés elkerülhetetlen, tevőségünk' körének körül látására; ellenben a' rosszul fejtőket oly sok tévelygésekbe taszítja, 's az elkerülőket az élet' becsének esmerhetésétől megfosztja. — Lássuk, mint szemlélik az emberek e' vendéget, 's mint fejtik meséjét.

Némelly emberek a' jelenlétet, mint valami gyanús idegent, úgy fogadják. Az ohajtásnak oly hosszú epedése által polgári jogokat szereztek a' megadandó' honjában, a' jövőendőben; felépültek az aranyvárak a' megérkezendő' számára; legmerészebb feltételek szerződtek a' gazdag remény' fejébe; — 's most midőn a' tellyesedés azt számunkra rózsakoszorukon lebegtetve elhozá; nem akarjuk benne a' kívánságok' tükrözetét megismereni, nem akarjuk azt ajándéknak elfogadni; — sőt inkább, mint unalmas terhet úgy nézzük, 's azon szín alatt, hogy a' valóság nem más, mint az ígéretnek silány árnyéka, részvét nélkül hagyjuk. Szomorú élet, az olly égályban élés, mellyhez soha hozzá nem szokhatunk. Az életadó életőlővé lessz, — a' meglegedetlenség' sínlődése kettősen szomorú, mert meg nem esmervén a' betegséget, még a' sínlődést szükséges életrosznak tartjuk, 's az orvosolhatatlanságot magunk előmozdítjuk. Idegen marad az maga eránt is, ki a' jelenvalók' adományától idegenkedik. Tehetségeinek gyümölcsozása örök foglalás által öletik el; örömei elsorvadnak, nem érintetve többé a' meglegedés' napjának

sugáraitól. Illy esmeretlen maradás a' jelenléttel minden jelenetekben ellenséges behatással viszonozza a' megvettetését. Kiterjeszti karjait a' képzeletben szűkülő a' távolyban szürkülő bőség után; 's végre bár az is árasztassék reá, az új adományt sem szorítja kezeibe, hanem hidegen elereszti, vagy könnyelműn elhullatja. Pedig a' félre esmért jelenlétnak amugy is sebes repenése még inkább siettetik a' nem használás által; 's úgy boszulja megvettetését, hogy megnyitja ugyan az elégtelenség' zárt szemeit, de csak eltávoztása után, mikor azután az elmulasztott alkalom miatt szenvedett szomorú díjt annál keserűbbé teszi.

Vagynak ismét oly emberek, a' kik ohajtának, még pedig igen is hevesen, a' jelenlétnak élni, 's éppen azért nem élhetnek. Minthogy minden más időszakaszoktól függetlenül csupán jelenvalóságba merülve akarnak élni, annak adományait ők se éldelehetik igazán. Függsbe esik a' függetlenség után hajhászó könnyelműség. Szédítő mámorában megszűnik érezni a' jelenléte' ajándékot; midőn pedig élő időpontunknak barátságos megjelenéséről csak úgy győződhetünk meg, hogy ha arról előre gondolkozánk, 's azt mint anticipált vendéget úgy fogadjuk, mire annál élesebb vigyázattal kell lennünk, minekutána a' tőle áradó adományok minduntalan más neműek, másképp osztatnak ki, 's már a' szüntelen változó körülmények miatt is mindig másképp alkalmaztathatók. Ki az úgy nevezett jelenlétnak akar kirekesztőleg élni, az csak a' nagy életfolyam' árjának egy habját ragadta meg, míg a' többi elszalasztá, midőn pedig az alatt azon egy is, a' szükség' közönséges hajtása miatt kénytelen nem csak elsietni, de már az elsietés közben is szüntelen változni, 's oly nagy erővel 's nevedéssel elhaladni, hogy már szemlélése is nem csekély iparkodásunkat foglalatoskodtatja; — életha-

jónk pedig, — mellynek repülésénél egy két jelenléti habbesepp sokkal gyorsabb haladásu, de még is az egész hajót el nem birható kis buborék, — egész létünk' munkakörét elfoglalja. El kell sikamlani az élethabokon, nem pedig beléjük fogódzni, mert egy habnak áltölelése süllyedésre csaló helyheztetés, 's az egyet ölelve a' nem várt ujjabaktól veszélyt szerzőleg elborítatunk. Éppen azok nem tudják tehát, mi a' jelenlét, kik más időrészről sem akarnak tudni valamit. A' mit könnyíteni kívánának, éppen az változék számukra legsúlyosb teherre. 'S azon kívül a' várt könnyűség helyett, az élet' habjain is olly szenvedőleg usznak, mint az elragadtatott szálfá; nem pedig, mint a' haburalkodásra szánt, ügyes alkotásu hajó. Innét azután a' sok panasz, éppen az olyanok' szájából, kik az életkedvnek legszenvedélyesb buvárjai szoktak lenni, 's mindent elkövetnek, hogy a' rabérzetű tépelődés annak szolgálatjában kellesmesb lehessen, mint okos szövetség a' felnyilt szép élet tájak felé irányzott megvizsgálással. A' pulyák, mint kapkodnak a' pillanatnak pillangó színű képzelményei után! Mindenütt rózsatelkek között akarják ösvényeiket intézni, a' nélkül hogy a' szerzés által birtokosi jógra magokat méltókká tehetnék! — Éppen az ilyenek tudják legkevésbé; hogy éltek, hogy minden pillanatról lehet leszakasztani virágot, 's hogy ki lehet életgondok közül szemelni a' prosaicus jelenpillanatot is, melly rajtunk keresztül menvén, nem csak a' képzelet' ragyogó ecsetét elveti, hanem sokszor azt változtatólag felvéve a' jelenvaló jók' kellemére eltakaró mázot tud fenni. Nem tudják az ilyenek, melly boldog közép-pontot lehetne tartani az arany légvár-seregű jövőndök' képzelődései, 's a' csalatott színben megpillantott jelenetnek ugyan csak ismét képzelt ködjei között!

Másokat megnem taníthat az örök tapasztalás, hogy minő képzelhetlen gyorsasággal muló pillanat' habján uszik a' jelenlét, 's minő különös módon eszközölhető az ő marasztása, melly az észrevételben áll. De igen ritkán birunk ezen olly könnyűnek látszó ajándékkal. Ha elfogadjuk is a' jelenlét' ajándékát, késedelemmel történik az többnyire mindig. Olly környülményesen tétetnek meg a' készülétek, hogy a' reájok aggódás miatt tulajdon tárgyak, az elfogadandó vendég elfelejtetik. Mindig inkább szeretnek az emberek foglalatosságuk' bureaujának kapuiban mulatkozni, mint annak belső termeiben dolgozni. Sok igaz munkán is csak azért kapnak, mivel pompás hivalkodás fényhájával vagyon körülövezve. A' formalítások' üzésében rendszerint szét vonódik a' valóra törekvő igyekezet. Annyit bajlódunk a' szűk jelenlétnek mi módon irányozható elintézésével; annyira törekedünk minden javak' elköltését egy pillanat' hegyére öszvehalmozni, hogy rendszerint a' véle esmérkedés helyett utána sohajtásra kénytelen fakadni csalatkozó vágyunk. — Elkésnek némellyek általjában az idő' becsének nem esmérése miatt. Csak olykor buknak fel a' gondatlanság' szédítő árjai közül, midőn mintegy tudtokon kívül tevőségre kényszerítetnek a' tolakodó környülmények által; midőn igen érezhető, hogy a' munkást ékesítő tárgyak a' dologtalanokat elborító terhekké válhatnak. Új nekik az egész munka, 's kínzó mesés feladás az abba kapás, midőn a' dolgok' folyamában minden pillanat az előbbire utasító lánczszem, 's titkának is a' reá szoruló' számára abban rejtezik megnyílása. Az innen terjedő hijánosság miatt csak töredékekben terjedhet szem elejbe az elmulasztók' számára az élet' szemléletje, 's az uttöredékek csak botlást okozó szakadékok annak, kinek az öszvest, mind munkájának pályáját, birni kellene. Egyik pillanat' homályos

elsuhanása a' másiknak erőszakos elvonását vonja azután maga után, későn felébredett figyelmünk' ellenére is.

Szükség tehát a' jelenlétre olly különös ügyelésű figyelmet fordítnunk, hogy elszietése közben soha el ne temetessék bennünk árjaival. Ellenben megtörténnék ez, ha a' jelenlétben úgy élünk, hogy éltünknek nyoma semmi tettel se jelesedhete. Ki a' jelenlét' adományaira magát méltóvá nem teszi, az a' multak' feledékeny' habitóitól már előre elborítatik, úgy hogy a' mulandóság' gyászának egyetlen egy vígasztalásától, a' név' felmaradástól is megfosztassék. A' mulandóságnak már a' jelenkorra kitolakodott káros határa, a' névsemmisülés, a' semmiségnek élve ölő érzése. Usszunk bár a' jelenlét' adományán, mint egy szalmaszál a' habokon, a' gyengének látszó névvonatok még mindig örök emlék' szikláit buktathatnák ki közülök, csak jeles tettek' erejének fuvalmától lelkesítenessenek.

Azon kívül különös gondunk legyen reá, hogy minden pillanatinkat élénk életkedv ölelje, 's az unalomtól ment legyen. Ezen óhajtott késéret' megnyerésétől függ, hogy mi a' jelenlétből egy örök léttel felérő kínzású unalmat származtatánk e, vagy oly kívánt kiterjedésű adományt? Egész életünk ugyan nem egyéb, mint egy elvillanó szikra, de hatalmunkban áll, azt számunkra a' jelenlét által megvilágosítani, táplálólág melegíteni, vagy egészen ellenkezőleg, véle jólétünk' biztos alkotmányát felnyujtva, károsan megemészteni. Mit látunk köröskörül egyebet, mint pusztító zivatarokat, borzasztó tüneteményeket, mellyeket egy hatalmas lény, a' sors, játéknak mond, 's mi, ha a' játéknak ellenálhatatlan hatalmat tulajdonítunk, benne vésszel megtelt szörnyeteget rettegünk. De vonjuk fel a' csüggedetlen kedvnek soha nem ingó védfalát, 's az a' védlett egységnek olly bátor bizodalmat vív ki, melly bennünket a' sorsnak

minden ellenséges befolyásától megment, 's a' belőle kirohanó változások ellen elszigetel. Így fog majd az elsiető jelenlét is szüntelen egy képű élénkséggel meg-
ujulni, mi pedig az ujultat nem fogjuk borzadva fogadni,
hanem, mint a' tettek' sorát fenntartó örökséget,
szüntelen a' régi érzelemmel idvezelni, 's ügyes al-
kalmazása által az élet' becsét szakadatlanul nevelni.

De hogy a' jelenlétnek még eltűnte után is min-
dig nyoma maradjon, 's hogy a' mi áltmenetünk a'
mult kebelébe ne erőszakos taszítás, hanem lágy ált-
hanyatlás, és nyugalmat nyert biztosítás lehessen; —
szükség azt szüntelen tettekkel jelelnünk. Egy pilla-
nat is hijában keresztül ne suhanjon az élet' színe előtt,
hanem mindenkor része legyen azon hasznos ágyalásnak,
a' melly erőnk' gyümölcsözését kebelében költi. Más-
kép az egész élet csak elhalt mív, partok' lelapulá-
sa miatt tová-szét terült folyam, mellyet más meg-
nem indít, mint a' külső erőknek feléje tévedett szele,
mellytől azután semmi sem élénkül, mint a' legkö-
zelebbi taszításnak ismét hamar kihaló szenvedő moz-
dulása.

Mind két másik időtársát felyűlmulólag szokja
egész valónkat birni a' *Jövendő*. Mindenféle eszmélődé-
sek, indulatok, vágyak, epedések végtére ennek me-
sés határvonatahoz húzódnak. Ámbár az ő öléből, 's szá-
munkra jön szüntelen a' mindig újjá születő jelenlét;
még is csak arra vetjük eleinte kíváncsi vizsgálatain-
kat, mintha ő is, mint a' forrásához soha sem hason-
lító folyam, vagy mint a' változás által nevedő gon-
dolat, soha sem lenne megjelenésekor ugyan az, ki
felé a' létel' küszöbén túl szállongának nézeteink. 'S
még is, ámbár tudjuk, hogy tőle van a' meglegedé-
sünkkel mindig ellenkező jelenlét, még is mindig ví-

vatik általunk, azért a' mit ugy is bizonyosan megszokott adni; nem nézve azt, hogy nyereségünk elég nagy, ha általa az életerőt egy bizonyos célpont felé készíthetjük.

A' Jövendőhez útasítatnak minden reményeink, de gyakran, fájdalom, olly haszontalan, ámbár tetemes erővesztegetéssel; hogy nem tudom, a' sovány gyertyabélen evődő láng' erejét csudáljam é inkább, vagy a' céléránytalan erőt, és sok másra hasznosb időt elfogó, illy haszontalan lobogtatásra vesztegetett iparkodást. Hidegeljük azon jótékony melegét a' biztos jövendőnek, melly oly híven ápolja várakozásunk' ültetményét, 's azután félre esmérésünk miatt maga is oly kárt hozón megszokott hűlni. Erdőt nem látunk a' fák miatt, mint a' bámuló kisdedek, kiknek repkedő képzelődéseik a' várakozásnak arany-pengésű csigázásával valami látványságra elkészítettetek, 's éppen azért a' valóságban semmit sem látnak. Miért nem várakozunk az élet' ajándékinak kiszínezésében azon időpontra, midőn azokat már nem kénytelenítenénk egyedül az epedésnek fogyasztva repdeső ecsetével érintni, hanem a' repeső szemlélés által buzdítatott öleléseink által igazán megérve leszakaszthatók lehetnének. Valóknak tartjuk őket, ha még csupa képzelmények; szépeknek, csak derengjenek a' messze sejtett lehetőség' ölében. De közelebbre ne jőjjenek.

Mindnyájan megegyezünk abban, hogy a' jövendő valami útmutató egy esmeretlen táj felé, hol az uralkodást nyert észnek a' jelenlét' könyelmű szabadságán diadalmaskodott hada, a' megígért birtokokkal kielégítessek, minden kiállott áldozatjaiért. De ugy látszik, az útmutató magát az utas' társaságába vegyíti, 's véle egygyütt szüntelen odább haladván, ott is csak előbbi

neve alatt ámit, hol az ígélet' földjének zöldülni kel-
lene; annyira: hogy a' jövődő' kebléből rablott bir-
toka sokszor nem más, mint unalmas teher, melly elé-
gületlenség' setét üregébe süllyeszti az élet' igazi talp-
kövét, a' jelenlétet. Minő ragyogó minden a' távoly'
lengé ölében! Még a' legkétesb bizonytalanság' köd-
fátyolát is megaranyozzuk, mind meg annyi éltető
napsugárokká nemesítjük; 's ámbár sokszor vészes
felyhőket foszlat-ki mozgó lepléből, minden fergeteges
táját reményszivárványokkal ügyesen kiszínezi. Lehe-
tetlen a' szemlélés' ingerének ellentállnunk, midőn úgy
látszik, hogy azt játszi csalatás' csekély árán oly kön-
nyen megszerezhetjük. Elragadó a' szűk földi létnek
csillogó sokszorozása, habár az csak a' csalatás' szap-
panbuborékaí által történhetne is meg. Még a' nyuga-
lomnak félhalálu ölében is megkeresi a' halandó' keb-
lét a' jövődő' vágya az álom' mákporaival, elszárnyal
a' fáradhatatlan lélek a' rejtett tárgy' vizsgálására, —
legalább néhány miriadez világokkal előbbre, mint azt
földi pályájának nehezlő törékeny sátora birhatná. De
nem elégszünk meg a' szemléletnek előre küldésével,
megragadni is igyekszünk szüntelen a' jövődőből oly
tárgyakat, mellyeket ámbár egykor ölelhetnünk, biz-
tos remény biztat, még is kettős hévvel hajhászunk,
csak hogy vélek még a' végzések által rendelt életpont
előtt jöhessünk egybeköttetésbe. Azonban, minő veszé-
lyes, — ugrással elérni azt, a' mit kevés várakozás
mellett lépve érinthetnénk; — kapkodva valami után
rohanni, a' miről nem is tudjuk még, hogy csak köd-
alak é, vagy létet magába záró pont a' bizonytalan
messzeségben, melly ismét külfölbéle igyekezetet kí-
vánna meg a' sokfélekep alakító környülmények miatt.
Ritkán vesszük észre, hogy a' dolgok' folyamatjában

minden tárgy párosítva vagyon valami időpontal, 's ki e' kettőt egymástól szét vonni erőlködik, annak herculesi munkája rendszerint csak herculesi zürzavarrá válik. Az idő semmi mellék-építményeket nem emel szándéka' érlelésében; maga magát emésztő iparkodás volna az, a' mit ő ellene, ő kivüle akarnánk alkotni. Bizonyosan vesztet húz előbb utóbb maga után az időn kívüli dolgozás. Mindég éretlen miv az, 'a' mit kész-tetve próbálunk kifejltetni jövőendő' öleből.

Valahányszor a' jövőendőről gondolkozunk, lehetetlen csudálkozásunkat elnyomnunk az eránt, hogy ajándékaitól többnyire olly sokat reménylésünk mellett más felől miért nézünk feléje olly aggódással, midőn pedig az ő eljövetele minden kétségenkívül megtörténik. Ennek fő oka az, hogy a' közel szemléltnél mindig ragyogóbb színben mutatkozik előttünk minden messze lévő. Mindig épít a' soha el nem csüggedő remény, de soha nem veszi észre, hogy legmerészebb mívei is csak haszonvehetetlen omladékok a' csalatás' csüggesztő hínárjai között, 's hogy azon színek, mellyekkel képeit felruházá, soha se állandók. Ő egy fáradhatlan utas, ki azonban soha nem éri czélját, 's éppen azért kén-telen utazni, mivel soha nem talál a' keresetre. Álmainkal küszködik szüntelen a' valóság, 's abban találja gyönyörüségét, ha onnét várandó, habár csupa képzelt kincseinktől fosztogathat bennünket. Mi azután nem hisszük-el, hogy valójában azok voltak, a' mikké lettek a' valóság' hideg ajkain, — füstalakok. Vizsgálánk-meg előbb igazi alkotó részeit, minekelőtte bánatunk' gyászát miattok felölténők; nem foly-nék annyi köny, annyi mocsárt szerző áradás a' valóság' telkein. Azért vagy parlag, vagy süllyesztő ingo-vány az álmodozás a' tettek' vetéseinek. A' remény'

festései vagy soha nem találják-el originaljaikat, vagy másolni sem igyekeznek azokat. Igen ritkán kölcsönözi rajzait ez életből. Még ön maga is kéntelen gyakran elmosolyodni torzalaku tervein. Olly viszályosan szökdöső rendel alkottatának, hogy létesülés' esetére magok az alkotók lennének elsők azok közül, kik az új vendég' megjelenése miatt békételenek. Azonkívül a' boldogító tellyesedés is elveszti ingerét az eléglő jelenlétben, 's főképen a' tehetetlen álmadozóknál kevés az olly megelegetett halandó, ki képes legyen az elnyert jót a' bétölt óhajtság' örömeivel fűszerezni. Nem alkotó tulajdonság a' jövőndő' öleiben ragyogó színezés, csak a' hívalkodó álmadozás' ecsetjének játéka az. Szükség illy ragyogást az igazi élet-színtől megkülömböztetni, melly annál terjedékenyebb, mennél mérséklettebb az erőnkön kívül álló tellyesedést ohajtató inger. Ez szerződik az előre néző okosságnak oklanczolaton alapított tettein; nem pedig a' hiu álmadozásnak előre fuvalt szellemeiből szótt pókháló-tartalmu szőnyegein. De mind ennek ellenére az majd közönséges sorsunk, hogy mindent ragyogtassunk a' távol' öleiben, mihelyest képzeletünk által felfogatott. Meg nem gondoljuk, hogy mind a' tárgy, mind a' tárgy' felékesítése csak a' képzelet' körein villantak, 's hogy így a' körülöttek izzadt fáradozás is hijában iparkodott. Kergetjük forró vágyainknak futó tárgyait, édesb nyugal munknak sokszor általános feláldozásával; 's még is, midőn némellykor a' sok évi bujdosás után az álmakból valóság' öleibe vissza vettetvén, itten bujdosó Odysszeusként felébredünk, nem esmerjük meg a' honni partot. Háládatlan hidegséggel fogadjuk a' tellyesedett Jövendő't, részvétlen közömbösséggel szalasztván el a' róla számunkra mosolygó szerencsét. Kaput zárunk a' megghi-

vott vendég előtt. Magunk füstbe oszlatjuk a' létesült tárgyat, minekutánna füstbe nem menését a' Végzéstől kieszközlöttük. Honnét vagy on ezen hidegségünk, honnét még a' tőlünk előre óhajtott esmeretségnak is elfelejtése? Kétségkívül a' Jövendő egy fényttest, de csak éjszakai fény-szórásu, mellyet ugyan nézni, de ölelni nem akarunk? Én nem hiszem, hogy az isteni gondviselésnek való kiömlése, a' tellyesült Jövendő, csak a' képzelmények' csillogtatására, 's ezeknek való hasznunk' kárával eszközzendő fentartására rendeltetett; kell ő néki nemesb czél számára valósulni. Épen a' féketlen repeső képzelmények' játéka miatt történik az illy hideg elfogadás. Minekutánna az élet-gyémántot, a' tellyesedett reményt elnyerők, még a' drága kő-hecsét is a' veszély' taxája alá akarnak vetni; 's nem tudván a' hasznos valóság, 's a' hiu, bár ragyogó képzeletek között igaz arányzatot állítani, a' haszonnak is csendesen ápoló nyugal munk' homályos földi keblében csirázó magvát nem esmérik. — Azért sem esmerjük a' tellyesedett reményt, vagy is a' létesült Jövendőt, mert a' csalfa képzelmények miatt messze voltában egészen másnak gondoltuk. A' vágyak csak úgy élhetnek, ha tárgyaik után messzire kell repülni. Ők az érzeményeket olly különös extasisbe emelik, mellyek földi valónk' szerkezetével többé nem egyeztethetők, 's a' józanodás' ébredésekor eltűnt elégedésünk helyett viszónainkból kirándítást vetetnek velünk észre. Vagy, az elkényeztetés' martalékai szerint éppen a' bőség' ölében rugdalózik a' könnyűség' szárnyain hintált érzeményünk. Vagy egészen más tárgyak felé lengedeztek óhajtasaink, annyira, hogy a' jövendő' öléből jött segédekkel majd nem úgy bánunk, mint ellenséggel. Ezután a' javakat is terévé változtatja unalmunk, hogy ha

azok nem kitüzött czélunk' számára érlelek gyümölcsseiket.

Felvonandó kárpit előttünk a' reánk áradó Jövendő, melyre a' feszült figyelem türhetlen várakozással készít bennünket. Mind a' játszó, mind a' tárgyak többnyire esmeretlenek lévén, mind meg annyi Columbuskint igyekszünk ölébe, 's benne tündér Eldorádókat sejtünk. Minekutána az elmúlt szépségekről, 's az eltűnt boldog képekről bánatunk' felhőit szét tudók oszlatni, ő feléje fordulunk mindenestől, az ő kedvéért hajgálnók hátunk megé fűrtönkint éltünknek hátra lévő szakaszát, a' Jövendő tudása' ingerének hódolásunkért. Óh, mi lehet az előttünk tornyosuló tárgyak' magas hegylánczolatán túl, mi tündér ott a' sejtésünk' hő képzelményiben alakított új világ, ezen tépelődünk. Nem sajnáljuk az oda jutás' előmozdítását, kerüljön az bár mi lankasztó mászkálásban. Örömet előmozdítjuk azt nem csak izzadással; vérünknek is, a' helvetziai kőszáli zerge vadászokkint, az akadályok' sikos sziklájára hullatásával. Vissza tekintünk a' múlt' emlékezetének virágos rétjeire; lássuk bár az előttünk nyiladozó komor mélységeket, azoknak ellenében. A' Jövendő érczkapuinak döngetéseikkel pergetik el képzelményeink az élet' rövid fonalát.

Eggyeztessük valahára öszve az illy ellenzeteket. Osszuk fel szemlélődéseinket ősz időnknek szüntelen egymást üző, 's még is egymást mindig egykép kielégítő szakaszai között; 's azoknak okos egybealkatásából állítsuk egybe az élet' pályáját. Ugy futhatjuk bé ezt azután a' feltett czéllal megegyezőleg, úgy fog lábaink alatt az eddig ingatag feneklet kemény talpazattá válni. Így nem fogunk halál képüekké fonnyadni még az élet' fenléte közben a' kizárólag múltak utáni buson-

gás miatt; — így nem fogunk lepke-hiusággá szét terülni a' jelen pillanatnak féketlen elragadásában; — így nem fogunk vergődni soha meg nem érintendő csillagzatok' fényhalmai felé; — hanem vizsgálólag tükrözni a' multban a' jelenlét' tüneményeit, 's a' tettek' hasonlításain szerződött következtető lánczon az esmereteket kiszélesíteni, az okos ítéleteket a' lehetőségek' homályos ölében is előre kireppentve, vitézkettetni; — szóval az egész *élet' meséjét legkevesebb, 's még is legtöbbre ment fejtőréssel felfejteni.* —

Hrabowszky Dávid.

7.

FORDÍTÁS.

A' mai korszellemnek legkitűnőbb czíme, az újságon kapás' kórsága. — A' mi új. — legyen az új hír, új mű, új divat, 's a' t. — ma azt mindnyájan egyszerre akarjuk szodélyan elnyelni; de holnap mintslen-driánt félrevetjük, még pedig nem csak a' félrevetést érdemlő haszontalan tárgyakat, hanem sokszor a' legbecsesebb kincseket is. Pedig meg kell vallani, hogy a' régi munkák sem egészen üresek ám! — 's talán ha majd jelenkorunk egyszer, újságvágyi kórságát leforrotta; lessz idő, midőn a' régi munkákat elővesszük, 's bennök mint legszebb újságban gyönyörködünk. Magyar nyelven, akár az íróknak háládatosabb munkát,

akár az olvasóknak kellemetesebb szellemi kincset alig lehetne ajánlani, mint egy oly könyvtárt apró kis zsebkönyvű kötetekben kiadni, mellyben minden élő és holt nyelveknek remekei — de csak remekei — a' legrégibb idők óta magyar nyelvre lefordítva literatúránknak általadatnának. Ekkor vennők még észre, melly régi a' bölcsesség! 's melly értelemben mondotta azt bölcs Salamon, hogy semmi új sincs a' Nap alatt.

Ha a' régi könyveket vizsgáljuk: néha olly remek munkákra bukkanunk, mellyek a' mi korunknak is bámulandó kincsei lehetnének, 's a' magaveti új íróknak eszükbe juttatnák, hogy mi a' bölcsességet nem magunk találtuk fel, hanem a' régiektől vettük örökségül. Sok régi könyv feledékenységre hever, holott érdemes volna minden évben újra nyomtattatni, csak olvasó volna.

Ha Horátz érdemes nyelvünkre lefordíttatni; nem kevésbé érdemes volna ám Cronegk is, ama, mintegy száz évvel ez előtt élt, 's fiatal korában himlőben elhalt német költő, kinek *Codrus* cím alatt megjelent 's megkoronázott Szomorújátékát ifjabb kezdő költészeknek nem győzöm eléggé ajánlani, mint remekét a' Szomorújátéki költészetnek, Ő, kora halála daczára is sok remek munkát hagyott az utóvilágnak a' költészet minden nemeiben, de különösen az erkölcsi poésisben, 's a' vétkek' dorgálásában nem Horátz, hanem valóságos Pál Apostol.

Hogy őt azokkal, kik nem ismerik, némileg megismertessem; itt közlöm egy themáját magyar fordításban. — Ő ugyan ezt versben írta, az akkori német versírás' azon nemében, melly szerint két sor 13 syllabás versre váltogatva következik, más két sor 12 syllabás. — Versben kellene hát nékem is őt bemutatnom:

de annyi munkára nincs időm, azért csak prosában közlöm, a' mint ezt reptiben közölhetem. Maga a' könyv igen ritka, nekem csak egyszer volt hozzá kevés időig szerencsém, 's akkor fordítottam le ezen próbát is. Lásunk hát egy példát Cronegből, melly az akkori még miveletlen német literaturán így kezdődik:

Das Glück der Thoren.

Nun hab' ich g'reimt genug! Es mag ein Andrer wagen,
Und dem erzürnten Volk die bittre Wahrheit sagen;

Vor stolzer Reimer Schwarm, — vor dummer Thoren Hass
Kann man nicht sicher seyn, selbst auch auf dem Parnass.
Warum muszt' mir das G'schick, den traur'gen Vorzug schenken:
Den Pöbel zu verschmäh'n, zu fühlen, und zu denken?

's a' t. 's a' t.

A' Dörék' szerentséje.

Eleget rímeztem már! Tessék másnak is próbát tenni, és a' felbőszült népnek a' fanyar igazságot szemébe mondani. A' kevély verselőknak rajserege, és a' buta döréknek gyűlölsége előtt ment nem lehet az ember, még a' Parnassuson se. Mért kellett a' sorsnak azon szomorú elsőséget rám mérnie, hogy én a' népet kurhöljam? hogy érezni és gondolkodni képes légyek? Mit használ a' tudomány, melly a' mi örömünket így megzavarja? mit a' bölcsesség, mellynek erőnyét az ostobaságon érezzük csak? Még az én írásbeli buzgóságom se tesz egyebet, mint csak magamat fáraszt, — se a' világgal, se magammal meg nem elégszem, — egyszer a' vers jó igen nekezen, egyszer a' gondolat igen csekély. — Melly szerencsés a' döre! ő maga magát okosnak tartja!

Amott egy henyélő, az ő kevély alázatosságában fujja fel magát, — semmirekellő, de még is boldog, ha az emberek őt nézik. Melly szerencsés ő! ő magával megeleégszik, és gondolja legalább, hogy ő a' világot megcsalja. — Melly szerencsés ama Gargil, kit soha senki kurholása meg nem háboríthat, ki magát, és csak magát csudálja, becsüli! Semmi gyalázás és keserű rágalmazás őt, és az ő nyugalmit meg nem zavarja, és ha minden kifütyüli is; de maga magának tetszést tapsol.

Irigy szemmel néztem Thraxot, midőn magában nagy komolyan így tünődött: óh miért nem lehettem én törvénytudóvá? most én is mint az, kevélyen rágalmazhatnám az emberek' ízlését, 's kényességét, és gyakran minden gond nélkül én is komoly tekintetet mutathatnék. — Ekkor magamban büszkeséggel így szóllék: Félre az illy hiúságokkal, a' henye ifjaknak nemes időtöltésével! Ők talán majd idővel magokba térnek, okossak, 's becsületes emberek lesznek, és komolyan gondolkodnak. De valóban Thrax urnak igazsága van.

Ugy de mit nyer rágalmazásával? ha elárulja azt, hogy szíve és erkölce hibázik?

Én azt el nem homályosíthatom, a' mi mások előtt világos, midőn t. i. itt egy Bölcs sóhajt, — amott egy özvegy sír. Én nyugodt szívvel nem lehetek, annyival inkább nem nevetetek másokon, a' magam rágalmazása nélkül.

Nékem a' természet egy igen lágy szívet adott, melly az én embertársam' baját felette nagyon érzí. Én az igazságot se nem kissebbíthetem, se nem nagyobbíthatom, se büntetni nem akarok; egyedül javítani, boldogítani akarok még satyráimban is. — De mit

használ ez nékem? — én nálam sokkal szerencsésebb Thrax, mivel ő nem illy érzékeny, — az ő nyugalmát semmi képes vágy meg nem háborítja, és míg a' törvénytudós drágán árulja portékáját; csak igen is olcsó az erkölcsi tanítás.

Melly szerencsés Mops! ki a' lángész helyett egy faluval, 's egész vadászattal bír, és tizenhat eldődöt számlál! Melly nagy szabadsággal, minden háborgatás nélkül ihatik, és vadászhat ő, ijesztheti a' leányokat, és verheti parasztjait, — szabadon rágalmazhatja az udvart, a' várost, a' Pápát, Franczia-országot, kivált ha irnokai az újságokat értik is. Melly szerencsés ő? még azt is elhatározza velök, hogy veszedelmes a' státusnak háborúban szolgálni.

Pedig ha ő volna Printz Carl, majd megmutatná ő mint kell átmenni a' Rhenuson, 's nyugodt szívvel bevenni Párist, Belgrádot 's a' t. A' nagy Mops!

De még ő többet is tud, nem csak hadakat visszelni! Ő mindig hibát talál az udvarban, és az országot akarja kormányozni, — büntet, osztogat jutalmakat és érdemrangokat, uralkodik az egész világon, — csak nem tud a' maga házában.

Illyenek a' szolga urak! van a' világnak min nevetni! — Sokszor az ostobaság szerencséesebbé tehet, mint a' bölcsesség.

Éltünk' zsenge kora mért olly kellemetes? Ám, a' legtöbb örömök forrása a' próbálatlanság! Melly vidámon tudja a' gyermek az élet' örömét érezni! egész szíve tombol ártatlan játékaiban! Az ő kívánsága könnyen teljesülhet, — fájdalom hamar elmúlik, és a' mi minket nyugtalanít; az néki még mindegy.

De ha az okosság és értelem lassan-lassan kiterjednek; elkezdi a' lélek magát felderíteni. A' gyerme-

ket az idő nagyobb kívánságokra vezérli; ekkor új szerencse, és új hiúságok után törekszik. Elrepül már az édes nyugalom! — az ifjú szeret és panaszkodik! — egyik ostobaság a' másikat úzi.

De idők' multával, midőn a' bölcsesség megtanít bennünket arra, hogy az emberiség' szerencséje csak álom, melly minket elkábít, egy könnyű édes játék, melly csak pillanatig tart; majd ha a' tapasztalás elő áll; óh akkor repül el a' szerencse! Hijában kóvályog philosophus uram az ő conclusioiban, mennél kevesebbet tud, annál többet képzelvén tudni!

Egy bohó, nagynak képzei magát, mivel egy bölcs őt kikerüli. A' dörék' szerencséje a' kevélység és tapasztaltság.

Nagy Sándor a' Ganges partján nem volt olly kevély, mint ama vitézecske a' szép Franciaországban, ki midőn legelőször kevélyen strázsát állana; asszony annyát a' magas ablakból rája alánézni megpillantja! Fialtal homloka szoktatja magát a' setét gondokhoz, — káromkodik, csak kár, hogy szava még igen gyenge hozzá! — A' nép rábámul, és csudálkozva kitér előtte. — Nyilnak az ablakok, és a' szűzek bámulnak alá a' felházakból! Szűzek! jól megnézzétek őt, a' ti készülő bajnoktokat, miként követi őt a' válogatott vitézek' serege, kikre ez a' mi bajnokunk pirongatódzik, 's már magát Cleliából egy romantos vitéznek képzei lenni. Ott mén vitézünk ni! kiáltoz Lizika; — Bárcsak már a' harczot kiállotta volna! *)

Hát azon kevélységnek van e párja, melly egy ifju író t hevit, midőn ő az ujságokban legelőször látja

*) Dort geht Er! unser Held! dört! dört! — schreyt Lisette:
O! wenn Er schon den Krieg überstanden hätte!

nevét? jól nem tud lakni saját dicsérete' olvasásával, és azt, ha bár pénzen vette is meg, magának tulajdonítja.

Stertin örömmel hagyja el atyai jószágát, örömmel siet a' városra és nagy világba. Van e' párja azon örömek, melyet azon ifju urunk érez, midőn ő az udvarnál legelőször Quadrilt tánczolhat? midőn tőle minden pénzét szép tisztességesen elnyerik, — midőn hozzá a' gavallérok' illy barátságosak, és a' dámák illy kegyesek!

De majd ha a' tapasztalás megtanítja; majd ha azon ködök szétoszlanak, melyek még most az ifjunak homályos szemét fedezik; majd ha a' mi ifju vitézünk futás közben káromolja azt a' napot, mellyen ő legelőször szerencséjét a' hadban kereste; majd ha amaz ifju író a' fanyar Critica megrostálja, és az olvasó csak az ő erszényére nevetkérez; majd ha egyszer Stertin elszegényedve tér vissza nagy szomorúsággal atyai tűzhelyéhez; akkor vége az álmoknak, melyek eddig oly édesen csiklandoztak! Ők már többé nem szerencsések, de nem is tapasztalatlanok.

Egy bohó, a' ki magát gazdagnak képzelte, midőn őt barátjai nagy munkával ezen eszelőségéből kigyógyították, igen helyesen ezt írta nekik: Ti gonosz barátim! Én ti miattatok elvesztettem balvélekedésemet, és azzal együtt szerencsémét. Most már tegyetek engem ismét bohóvá.

Nézzétek még továbbá a' bolondok' szerencséjét! Midőn egy új tanító feláll kevélyen, és arra akar bennünket tanítani, a' mit még maga sem ért, és gyakran a' tudomány' érdeme is veszt miatta; egy két szava kevélyé teheti, de majd elválík ha sokat szóll.

Stax azt gondolja, hogy az valami hallatlan, a' mit ő mond. Miért? hiszen közönséges. Ám no! de neki új.

Sergill azt hiszi, hogy ő hozzá hasonló Poëta még nem volt. Hogy hogy? hát Gellert? hát Haller? — Jaj! ezeket ő még nem olvasta.

Cecil csak örökké gyalázza a' Franczia Poétákat. Azt kérdem: Voltairt is? — Jaj! — azt nem értheti meg.

A' bosszús Marcalf csak gyalázza a' külföldieket. Miért? — Ám! mert ő még hazájából sehová sem volt.

Az ostoba magát okosnak véli, ha bohókat lát maga körül; — és Phillis magát szépnek véli, — miért? ám, mivel ő vak.

Oh melly szörnyű édesség nincs abban a' magamegcsalás' mesterségében! — De ha tévelygésünk eloszlik: oda van véle együtt a' gyönyörűség is.

Ez élet egy álom, egy setét éjnek tüneményje! — Boldog, ki az ő álmából jó kedvel serkenhet fel, kita' vétek, félelem, és gyötrődés nem riaszt fel idő előtt, — kit a' babónaságnak semmi tündérlelke meg nem ijeszt, — ki, midőn a' hajnal hasad, nyugodt szívvel, víg kedvel, új élettel mén ki kunyhójából. Éljetek barátim! éljetek szabadon szívteher nélkül, és várjatok egy uj holnapot a' jövődönnek minden félelme nélkül. A' ki jól élt; jól hal meg, — ez csalhatlan. És ha éppen álmodoznotok kell; legalább gyönyörrel álmodozzatok.

Mi csak pusztá homályokon tévelygünk bizonytalan, egyedül a' halál vezérelhet bennünket a' bölcsesség' országába. A' jóllétnek legnagyobb mértéke is atyafiságos a' fájdalommal, — a' bölcsességnek kis országa határos az ostobaság' birodalmával. A' földi muló szerencse igen szoros határok közé van szorítva; — az embernek kötelessége, soha sem vádolni, mindig hálálni.

Csak a' kevélység és balítélet panaszkodik; — tekintsünk vissza magunkba: saját ostobaságunkban van a' mi szerencsénk alapja. Gyakran bölcsesség lehet az, mit mi ostobaságnak káromolunk, 's talán maga Newton is csak egy bohó a' jobb világokban. Szabadon bévándorolván az élet' homályos pályáját, úgy találjuk: hogy az erényen és kötelességen kívül, minden csak vélemény és balítélet. —

Fordításom régi, az eredeti munkával pedig nem bírok; azért ha hibáztam valahol, engedelmet kérek.

Udvardy J.

Mérnök, a' m. t. t. lev. tag.

Az érdemnek nincs kenyere.

Mig amaz udvari ledér' költött dalja
A' felfuvalkodott nagyravágyót csalja,
's neveli dagályját;

Te tudomány-buvár! a' magány' keblébe
Vonulva törvényt írsz a' világ' elébe,
's futsz nemesebb pályát.

Dolgozol a' közjón törődő homlokkal,
Fény, dicsőhír, 's érdem-pálmaért gondokkal
rakva fáradozol.

Mit nyersz? a' csapodár, álnok ditsérete
Mellett gyült kintsével kedvére él; de te
éhen kornyadozol.

Mert ha a' nagy rangú felemelkedettek
Előtt szorgalmaid becsesek nem lettek;
elfelejtve maradsz, —

'S ha árús térdekkkel nem heversz a' porban
Az alacsonylelkű hízalgókkal sörban;
jutalmat nem aratsz. —

Répás Dániel.

8.

AZ ÉRTEKEZÉSEKRŐL.*(Folytatása és vége. *)*

Sokat, egész könyvet lehetne és kellene írni az értekezésekről, mert úgy szólván minden írás és minden könyv, értekezés. De a' fő eredménye (resultatum) minden vitatkozásnak csak az lenne, hogy, bár egyes esetekben a' közvetlen nevelés légyen is az emberi nemzetnek legbiztosb nemesítője; de az egészre, a' nagy testre, a' nevelendő nagy nyers sokaságra hatásnak nincs egy könnyen kigondolható jobb eszköze, mint az értelmesen, 's csínos népszerűséggel kidolgozott velős értekezések, még pedig mennél többféle tárgyakról; és így az egész tarka baroka természetről, 's ennek ezernyi apróbb elágazatjairól, 's minden titkos szögzugairól elmélkedő értekezések. — Ugyan is, az a' fő cél, hogy a' műveltség, a' nemes érzés terjedjen, mert műveletlen néppel semmire sem lehet mennünk a' kevés művelteknek is. — Már az értekező akármelly tárgyat vesz is fel a' természetből értekezése alá; annak eredménye még is csak a' művelődés' terjesztése lesz utoljára. — De mivel az olvasó sokaságnak tagzati (individualis) sajátága tarkaságot kíván, mert egyik egyet, másik más tárgyat olvas örömmel, 's megesik, hogy egyik éppen nem is olvassa azt,

*) Lásd az elejét Tud. Gyűjt. 1835, — V-dik Füzetében.

mit a' másik mohón kap; innen nyilván van, hogy valamint a' jó szakáts ételeinek bővsége és finom fűszere által még a' jóllakott személyeket is evésre csábítja; úgy az értekezések' sokasága 's velőssége is, hamarabb talál proselytákat a' nagy testi sokaságban, mint csekélységre silánysága. És így a' sokféle velős értekezések által egyszerre két cél éretik el, — először: a' műveltség' terjesztése, — másodszor: a' nemes proselyták' csinálása, melly szerint az írók, magok csinálnak úgy szólván magoknak olvasó publikumot is. Mert az olvasásra kényszeríteni senkit nem lehet anyagilag; — 's ellehet gondolni, melly felséges író légyen az, kinek munkája az olvasókat mintegy kényszeríti magához erkölcsileg!

Még pedig ez mind csekélység! — csak egy lépéssel több a' semminél! — Még az olvasó-közönsséggel a' hazán nincs segítve; — tévő, dolgozó, munkás kezekre, 's tiszta szívre van a' hazának szüksége, — mert a' theoriával soha jól nem lakik a' has, — anyag kell néki, kenyér, hús. — Valóban a' csupa olvasó-közönsségre nem is volna méltó ügyelni a' hazának, ha nem tudná azt, hogy az olvasás is a' többek között egy hathatós eszköz, ösztön, vagy rúgó, a' nyers emberből egy gondolkodót, a' gondolkodóbol, egy cselekvőt képezni; — 's csak ennyiből áll azon kapcsolat, melly végett a' haza, az olvasó-közönsségről is gondoskodik, némelly országokban. — Fő cél a' cselekvés, a' tetteges élet, a' munkás gyakorlat; ebből bizonyosan eléll és fenáll az emberi nemzet; de a' csupa elmélkedés és okoskodás minden praktikai következés nélkül, nem egyéb árnyéknál. — Mit érsz vele, és mit szerzesz rajta, ha valaki

szorúlt állapotodban ígér nagy segítséget, vagy ajándékot; — de csak ígér, és ennél többet soha sem tesz? Illyen a' theoriai és praxisi különbség.

Majdnem hasonló feladatjuk van az értekezést íróknak azzal, ki egy vad tinót próbál szeliddé tenni. De bár melly iszonyú sok munkába, fáradságba, törődésbe került is neki ezen megszeliidítés; mégis csak annyi az, mint semmi, ha azon marha, minden szelidsége mellett is a' járom viselésre és iga húzásra legkisebb készségét sem mutatja; — hol van hát, és mi gyümölcse szelidségének?

Nagy lépésnek, és nagy nyereségnek látszik ugyan, ha már az emberi társaság annyira mehetett, hogy az olvasó-közönség olly nagy, mint maga a' társaság; de hidjuk el, hogy ez csak azon egyetlen-egy feltétel alatt igaz, ha az olvasásnak van foganatja is, az az: az erkölcsi, vagy belső ébrenség, kihat a' kezekre lábakra is, és a' testi világra, vagy is praktikus életre is; — mert a' cseresznye-fát, szőlőt, dinnyét, nem a' virágjáért ültetjük, — óh ezért hozzá se nyulnánk, 's figyelemre se méltatnók, — hanem egyes egyedül a' gyümölcseért, mert hasunk gyümölcse telik csak, 's élhet el, de nem virággal. — Ha tudsz valamit, azt hijában mondd a' száddal, ha bár ezer, meg ezerszer mondd is egymás után, tudom, tudom, tudom, 's a' t. — hanem mutasd meg a' kezeddel, csináld meg, 's vidd véghez; ekkor ha nem mondd is, még is elhiszi minden, hogy tudod. *Scire tuum nihil est, nisi te scire, hoc sciat alter.*

De ha nagy munkának lehet mondani azt, ha a' nyers nyakas nép, melly a' könyvtől mindig irtózott, annyira megszeliidítettett, hogy az

olvasásnak szenvedélyes úzóje lőn; még ez a nagy munka csak gyermekjáték ahoz képeest, ha azt akarjuk kivinni, hogy ezen, már most olvasó nép, ne csak olvasó légyen többé, hanem cselekvő is, — és tevője annak, a' mit olvasott és tanult. Ez ám még a' feladat, és csak százszorta nagyobb az elsőnél!

Ösméritek e jól az embert? tudjátok e, melly rest, lusta, álnok, ravasz, 's melly egoista ő, mindaddig, míg a' míveltség' izzó kohán háromszor meg nem edződött, 's szilárdsága a' maga próbáját ki nem állotta? — Nem mind arany az, a' mi fénylik! — koránt sem úgy van az mind, a' mit egy bő szájju magáról állít, vagy hisz. — Tudni, tanulni, olvasni, 's valamicskét magába venni, ezt még csak megteszi sok ember unalomból is, mert ezért nem sokat kell fáradozni, minthogy ülő helyében is megteheti, 's a' lélek késszebb is és könnyebb mindig, mint a' test, mindenre; de tenni, mozdulni, erőlködni, 's a' húzamos munkát húzamos szilárdsággal végig kiállani, — magából valamit kicsikarni; ez az, a' miért olly kevésre mennek az emberi társaságok, minden theoretikai tudományos olvasottságuk mellett is. Míg tanácsadásról van a' szó, addig találkozik elég tanácsló; de mihelyt hangzik: „*no hát gyereünk*,” tüstént üresül a' terem egyenkint, míg végre alig marad egy kettő az ajtó bészárására.

Szörnyű érzéketlen a' míveletlen ember! — Mint a' kis gyerek, minden irgalom sajnálás és könyörület nélkül, sőt a' legnagyobb gyönyörűséggel kínozza, fojtogatja, nyúzza a' kezében lévő madárkát, nem is képzelvén azon fájdalmat, hogyha ő vele is úgy tennének, melly rémítő sikoltással ordíttana ő, a' ki egyébaránt csak egy

békától is majd halálra ijed; — éppen ilyen minden érzéketlen ember, ki magán kívül, és a' maga jelenperczi élelmén kívül semmi fontos tárgyat nem ismér, hanem mindent érzéketlen hideg vérrel csak úgy ítél, mintha az egy darab kő volna, mellynek semmi érzése nincs. Nem tudja magát a' más bajában, 's nem tudja jöhető kínját jelen örömében képzelni, — csak él és éldel, 's ezen éldeletének minden tárgy áldozatja, mi útjában van. Óh valóban, ha a' nevelés, ha a' vallás, ha az olvasás, ha a' művelődés az emberben valami foganattal lehetnek; ezen foganatnak csordultig tölt pohara, és egész dicsőssége az egyetlen-egy érzésben központosítatik, 's érzés nélkül a' legtudóssabb is, csak tudatlan gyerek még.

Melly borzasztó gonoszságnak, babonának, fanatismusnak műhelye volt e' földszíne akkor, mikor az Idvezítő e' világra jött! Ezen gonoszságnak kiirtására állított ő itt egy idvességes tant (doctrina) melly a' legszentebb Isteni ihlésnek, a' legnemesebb mély érzésnek, egy könnyörülő, szánakodó, jóltévő, megbocsáttó érzékeny léleknek míve volt. 'S mit tett ezen nemes érzés' tanja mind e' mái napig? Valóban, ha az emberi társaságokat, (mellyek ezen tan által azolta már az egekig nevelhették volna földi boldogságjukat, 's jóllétüket) megtekintjük: úgy találjuk, hogy a' világ ma is, majdnem mindenekben az az érzéketlen, a' ki volt az Idvezítő' eljöttekor. — Ő jött, minden kemény szívet megtörni, érzékennyé (de nem érzelgővé) tenni, mellyből minden boldogság önkint folyván, egy szóval, az egész világot idvezíttetni, megváltani! — Az előtt akármelly isméretlent elfoghattak az emberek, azt először min-

denétől megfosztották, 's azután lánczra fűzve vásárra hajtották 's eladták, mint a' barmot, — és hány eset volt, hogy illy szerencsétlen sorsra jutott egy nemes lelkű tudós, vagy egy mindenekkel bővölködött gazdag ur, sőt még király is, és most egy durva kegyetlen érzéketlen gögös despotának telkein ekét húz, barom módjára több szerencsétlen társaival, se a' legroszszabb eledelből, se a' nyugvás' idejéből soha elegendő néki nem engedtetvén. Már ha a' despotá érzezé azt, minő kín volna, ha ő lenne rabszolgává, 's úgy bánának véle, mint ő másokkal; kétségen kívül ő is irgalmassabb lenne embertársaikhoz; — de vallyon mi jót várhatni az érzéketlentől?

A' millyen volt az érzéketlenség hajdanában; olyan az még ma is. Ettől soha, de soha semmi jót, ellenben minden kitelhető gonoszt, — országok' feldúlását, thronusok' felforgatását, a' legdrágább tároknak és gyűjteményeknek felprédálását, templomok' és kastélyok' lángba boríttását, mindennek, a' mi emberi, és nem baromi, lábbal tiporását, a' kínossan kivégzett szülőknek karjai közül kiragadott ártatlan gyenge magzatoknak megfertőztetését, 's alávaló durva kezek közt halálra kínoztatását, mívelt tartományok' kipusztíttását, sőt magát a' rabszolgaság újjonnan felállíttását is bízvást lehet reményleni. Nincs itt e' földön bátorság egy pillantatig is, valámig érzéketlen, nem sokaságra, de csak felekezetre is számolhatunk, 's az aggódás, jobban nyomhatja azokat, ha van szemük, és egy parányi érzékenységük, kiknek sok javaik, és sok gyermeik vannak félteni valók.

Bátorság, rendülhetetlen szilárd bátorság talpköve minden országnak, 's ha van a' vilá-

gon egy ilyen ország, vagy csak legalább olyan is, melly ezen eszméhez, ezen bátorság hihetőségéhez legközelebb jár; az bizonyosan a' legboldogabb, leggazdagabb, legmíveltebb ország, mert természetesen, minden gazdag, még a' kincsétől megfosztott zsarnok is oda siet, 's ott talál életének végéig való nyugodalmat, hol teljes bátorság uralkodik.

De mivel a' bátorságnak egyetlen-egy feltétele az érzékenység; — ezen nemes plántának élesztője pedig a' művelődés, a' szelid józan észnek, érzésnek es tudnivalóknak terjesztése; — ezt pedig nagyban eszközölni nincs más mód, mint értekezések, elmélkedések, 's mindennemű jó könyvek' terjesztése által: innen úgy vélem, eléggé világos, mit tehetnek, 's mire vihetik az emberi társaságokat a' józan értekezések?

Érzéketlenség, vagy ennek némi része, minden emberben, még a' legtudósabbban is találkozunk, mert egyik ember egy, másik más tárgyat kedvelvén jobban, magát abban gyakorolta leginkább, 's a' másik iránt érzéketlen maradt bizonyos mértékben. — Azonban arra is kell vigyáznunk, hogy tudós és érzékeny szókat, egy jelentésűeknek ne tartsunk, mert a' legnagyobb tudománnyal is lehet valaki érzéketlen, valamint nagy tudomány nélkül érzékeny. Igaz, hogy a' kettő együtt teszi a' legnemesebb embert; de ha külön válnak, még így is nemesebb az érzékenység már csak azon okból is, mert ez, a' műveltségre önként hajlandó, — de nem így a' tudomány az érzékenységre.

Mire ment volna már az emberi nemzet e' föld' kerekségén! 's mivé vált volna már a' föld' színe a' mi korunkig, ha az Idvezítő szent tan-

ját bévette, megtartotta, 's el nem rútította volna! Micsoda dicsőség vagy hiuság az, országokat, népeket elsepreni, vagy a' szegény földhöz ragadt embertársok' szerzeményéből kevélykedni? Hiszen egyes ember, ha a' világot bírja is, csak 'sellér itt e' földön, 's halálával vége minden szeszélyeinek, örömeinek, kényjeinek, terveinek; — de a' föld, és az emberi társaság tart a' világ' végéig, akár kellemetes, akár nyomorék környülmények közt tengjen is, a' szerint: a' mint az eldődők' bölcsessége vagy baromiséga a' maradék' számára bölcs vagy buta elveken vetette meg boldogsága alapjait; 's mi egy ember? bár Nero legyen is, a' föld' kiterjedésén. Óh ha minden ember olvashatná a' tudósok és bölcs oktatók' írásait, értekezéseit, 's oktatásait, 's magát practice is előkéllené az eredmények' gyakorlására; mennyire más színe lenne ezen árva földnek, 's még árvább lakóinak?

De éppen az a' baj, hogy ha ezer ember közül száz tudjon is igen sokat; még is ezen száz közül alig válik egy, ki tüstént kész talpra ugrik tenni is azt, a' mit tud. Hiszen tudjuk jól a' régi történeteket, látjuk világosan, hogy hasonló oknak, hasonló volt mindig a' sikere is; még se hiszszük, hogy azt magunkon is lehetne alkalmazni, hanem azt véljük, hogy mi nem veszünk rajta, mert mi okosabbak fogunk lenni annál, ki hasonló esetben rajta vesztett. De barátom! minden ember, a' ki igaz istenes ösvényen nem jár, úgy vész el örökké mint az antecessora, — 's ha bár Napoleon legyen is a' neve; de ha az igazság' ösvényéről, szerencséje 's hízelkedői által elkábíttatván letér; úgy vész el, minekutánna ezer meg ezer ártatlanokat feláldozott, mint Nagy Sándor, 's a' többiek, — a' szo-

morú leczkét egy példával bővebbítvén a' maradéknak. A' természet csak azt segíti, a' ki őt segíti; — a' ki pedig őt pusztítja, szent törvényeit felforgatja, azt ő is tulajdon tettei által végezi ki. Ezt tanítják a' történetírások, de ezt a' mindennapi tapasztalás is: azonban vallyon látszik e' általános foganatja? — Theoretice, hiszem, hogy többet tudunk; de vallyon practice különben teszünk e' eleinknél? tudjuk e' a' kiáltó historiák' szavát magunkra jobban alkalmazni? tudunk e' fellobbant indulatinkon jobban uralkodni? mutatunk e' a' keresztyéni érzékenységnek, 's az ebből származó engedményeknek 's másokkali jótetteknek nemesebb 's több példáit, mint tudatlanabb eleink? Valóban, ha eleink világában a' Jus fortioris tartotta az igazság' mérő-szerpenyőjét: ezen bálvány annyira megöröködött, hogy a' keresztyéni érzékenység által még mái napig se döntetett-le oltára, 's vallyon miért? — mert a' historiáknak semmi practikai hasznát nem látszunk venni, csupa olvasásával bészárván minden tudatunkat, 's valamint a' legyek tódulnak a' tányérban kitett méreghez, annak édességétől csalogatvák; úgy csődülnek az emberek és egész emberi társaságok is saját kínpadjukra, érzéketlen durvaságoktól, vagy hiú szenvedélyöktől, vagy álnok haszonlesésöktől ragádtatvák. — De még mind ezt csudálni nem lehetne, ha a' vesztére futónak nem volnának mentorai, őrangyalai, kik néki az előtte tátongó veszedelmét harsányon kiabálják; de ő ezen kiabálást csak uti muzsikának, sőt áldomásnak tekinti, 's a' nyálánk légy a' tányér körül heverő sok ezer legyek dögtestein keresztül, — a' hiú ember pedig a' kezében lévő tudományok, historiák, neveltetés, predikátziók ellenére is érzéketlen lélekkel fut-

va fut saját veszedelmébe. — Miért jött a' Török édes hazánkba? mért bitorolta ezt ennyi ideig? mért hajtotta honnukból csordánként a' gyenge ifjúságot török vásárookra? mért tett olyl rémítő égbe kiáltó pusztításokat? — Óh ezt nem a' török tette, őt hiába kárhoztatjuk, ő csak sikere volt egy megelőzött oknak, — ő csak ostor volt az Igazbíró' kezében, melly helyett ő szinte mást is küldhetett volna, a' mint-hogy küldött is siralmunkra Dózsákat, 's Kuruczokat; — ők jöttek, mert a' durva érzéketlenség, a' haszonlesés, a' meghasonlás, egyetnemértés és az igazságtalanság őket ide csóditette, sőt erővel ide vonta, — és ezen historiai adat így lessz, — a' világ így nyavalyog, — a' szülék illy alaptalan bátorságra szülik, szaporítják ártatlan magzatjaikat, — a' szorgalmatos illy gyér alapokon álló társaságban gyűjti legigazságosabb vagyonát is, mindaddig; míg az emberek ugyanazok maradnak, mert ugyanazon ok ugyanazon sikert is szüli világ' végezteig; — 's ha mi jobb világot, jobb sikert akarunk élni; szükség hogy jobb okon is alapítsuk szövetségünket, — és ez a' jobb ok nem lesz egyéb, mint a' keresztyéni érzékenység.

Imé ezen igazságokat már mind tudjuk, sőt meg is untuk; de ki áll talpra, hogy tüstént egész élete' praxisát is az érzékenység' szelid tanján gyakorolja? Óh fájdalom! nem is képzeljük mi, melly hidegek, melly érzéketlenek nagy részint az emberek! Csak hidegen halgatjuk sokszor, sőt tulajdon nyelvünkkel emlegetjük a' legszívrehathi kellőbb tárgyakat is, úgy, mint a' legcsekélyebbeket, — sőt mint mulatságos románt, úgy tekintik sokan a' mohácsi veszélyt, a' szigetvári Zrinyit, a' Zahy Klárát, vagy a' Zemplényi cholérát 's a' t. —

nem is képzelvén azon kint, mellyel mind testileg, mind erkölcsileg hóhéroltatik azon ártatlan, ki a' bűnös gonosznak mészárló markába került, a' ki miután a' hallatlan borzasztó kínzások kigondolásában elfáradt, a' kínzást lassúvá, a' halált huzamossá teszi, 's a' kinnak legfelső foka néki legkedvesebb eledele. — Csak a' ki már fuldoklott vízben, tűzben, (és így a' praxis mindenben a' valóság, nem a' theoria) az tudja érezni, mit tesz félni, víztől, tűztől? — a' ki ezt csak hallomásból, képzeletből vagy könyvből tudja; az ezt csak regényesen tekintti, mintegy tájképetskét (Landschaftel), mert practice érzéketlen. Könnyű a' dolgozó embert regényes szemekkel nézni, néki parancsolgatni, pihenni nem hagyni 's a' t. de próbálná csak a' kényes ur, egy fertályig kapálni, 's az érzéketlen aszszonyság csak egy abroszt kiszappanozni, 's kitéglázni; majd akkor tanulná meg, mit tesz dolgozni? — 's hogy a' dolgot nem olly könnyű tenni, mint nézni. — A' legszebb leczkéket adjuk a' gyermekeknek, és fiatalságnak; mind hijában! — füle mellett elereszti, mert érzéketlen. Magunk olvasunk, 's jó példa követésére elhatározzuk magunkat: hijában! — elfelejtjük, 's maradunk régi vérmérsékünk' rahjai, mert érzéketlenek! — Öszveáll egy társaság, hozzá kezdenek tűzzel valamelly tervhez, 's lassankint elhidegedvén tőle, dugába dül, mert nincs elég mértéke az érzékenységnek. Fát pedig, melly nélkül zsivatag a' föld, ültetni se lehet közös gazdálkodásban, — sok pedig még privát allodiumán se gondolkodik a' maradékról; mert érzéketlenek a' míveletlenek. Ugyan is a' míveltség' legfőbb foka mellett is míveletlen az, a' ki még érző szívvel nem bír.

Barátom! nagy dolog az ígét testé tenni! nagy dolog az ígéretet bé is telyesíteni! nagy különbség, tudni és tenni! — itt a' puszta szó semmit sem ér, száz miatyánk, és ezer milliom miatyánk elhadarása nem ér annyit, sőt semmit, mint felebarátunknak egyszeri practikus megbocsátás. Mert mivelhogy praxisból élünk, nem theoriából, a' húsnak testét esszük meg, nem a' nevét; tehát egészen máskint kell a' praxisnál megjelennünk, mint a' theoriánál. Itt a' puszta szó semmit sem ér: feltűrtt karokkal, ásóval, kapával kell itt megjelenni, 's már a' markába köpni, 's már azt el is csiszolni, 's úgy várni készen, mit kell megragadni?

Meg is van ezen készségnek alapja minden emberben; de nincs az érzékenység által felélesztve, mert p. o. ha megehül: bezzeg nem rest akkor practice látni az eledel után, bezzeg feléleszti itt a' készséget az érzékenység. — Így kellene tenni, illy készséggel segíteni minden testi és lelki szükségjeinken, mert minden szükség szinte csak éhség; de ha az érzéketlenek' sokasága az éhségen csak a' hasat érti!? —

Csak azt érezzük, a' mi szívünkön sebet harczol, még pedig mennél mélyebben az elevenig bévág; annál nehezebben forrad be sebünk, 's annál örökösebb lesz sebhelyünk. Már pedig a' csupa theoria, a' csupa puszta szó, a' csupa olvasás, vagy képzelet, a' más előadása, ha csak nem szent Pál' szavaival, vagy Jézusi parabolákkal, 's minden abstractum nélkül való concretummal van előadva; illy mély sebet kevés ember szívén fog ejteni: praxis kell ahoz, tulajdon kár, és tapasztalás, holott még ez sem fog minden érzéketlenül! — Mint a' fahéjába vágandó betűnek, nem elég a' fahéját az újod-

dal megírnod, vagy egy tű' hegyével megkarcolnod; hanem késsel kell bevágnod egész az elevenig, így a' betű örökös lesz, különben csak ideig óráig tart; úgy az emberre nézve is igazán practice kell a' dologhoz nyúlni, ha őt a' theorián túl még izzadságos praxisban is akarjuk gyakorolni. — Sokszor csak egy hibánkat el nem hagyjuk addig, míg valahol igazán szívrehatólag csufot nem vallunk miatta. Sokszor csak akkor veszünk tűzfecskendőket, mikor már a' város elégett. Néhol csak akkor csinálnak jó hidat, vagy a' hidakra, 's meredek utakra karfát, mikor már a' sok szegény után egynehány ur is nyakát szegte. Hej be szép tökély az a' műveltség! midőn a' bajt előre úgy tudjuk képzelni, mintha már benne czikákolnánk, 's ez okáért minden bajnak eleit vesszük, 's egy elhagyatott árva díbdáb társaságot, szilárd bátorságra, 's százszemű gyámnokságra alapítjuk!

A' melly kis gyermek még soha verést nem szenvedett, soha újat meg nem égette, soha el nem esett, soha üveget nem tört, soha kezét el nem vágta 's a' t. nem fog az hinni ezer meg ezer intésnek is, mert még a' dolgot soha igazán szívére nem vette, 's mihelyt valahol módját ejtheti; nyúl késhez, tűzhöz, beretvához 's a' t. 's épen ez az oka, hogy sokan szerencsétlenül vesznek el, mert temérdek eset van, mellyet kétszer próbálni nem lehet, minthogy egyszeri próba véget is vet életünknek, — ilyen a' kutba esés, tűzzel, puskával játszás 's a' t. Ha előre tudná az ember érezni, minő kínok közt van, mikor a' kutban fuldoklik, fejjel alá, még csak meg sem fordulhat; bizony nem venné ő a' dolgot olly hideg érzéketlenséggel, mert az élete legdrágább mindennek, úgy hogy még

a' gyíktól is fél az, kit egyszer a' kigyó megcsípett. Az igen nagy Költőket azért kedveljük, mert ők, helyettünk dolgoznak, szenvednek, 's minékünk csak a' kész eredményt adják által használatunkra. Ők úgy tudják a' szavak' erejét használni, hogy néha csupa szóval is képesek szívünkön olly sebet karczolni, mintha azt saját kárunk, saját praxisunk karczoló vala. De ehhez is műveltség kívántatik, mert a' műveletlenül még saját kára sem fog mindig.

Ha nevelésünk' rendszeréből az érzékenység ki nem volna zárva (de akkor osztán az iskolás gyermekeknek nem szabadna ám madár fiakat kínozni, ürgét önteni, szolgálot pofon ütni 's a' t.) úgy lehetne reményünk, hogy az emberi nemzet' sorsa jobbra változik; de különben a' legköltségesebb intézetek, alapítványok sem adnak semmi kezességet is, akármelly emberi társaságnak állandó bátorságáról. Ugyan is, egy magános személy, iszonyú boldogító tervet ki nem vihet minden jó akaratja mellett is, — 's bár kivihetné! akkor nem szorúlna senki segítségére, 's a' maga jobbvoltáért jól tenne még az érdemetlen pulyákkal is, — több kezekre, 's számtalan segédekre van szüksége. Már ezen segédek csak úgy segítenek néki, ha megegyeznek vele a' tervben, mert egyetértés nélkül senki se nyúl hozzá. Ugyde egyetértés, csak egyedül az érzékeny lelkek' tulajdona, — érzéketlen, nyers, durva testember erre egyáltalában tehetetlen, (mert a' czinkosságot, melly szerint több kalandorok testi érdekeik kivitelére öszveállanak, talán csak nem fogja senki is egyetértésnek nevezni, a' nemesebb értelemben.) — Az érzékeny emberek, ha soha egymást nem ösmerték is, mert talán egyik lakik Amerikában, má-

sik Magyar-országban, harmadik Chinában, 's a' t. mind egyetértének tüstént, mihelyt a' boldogító tervet meghallják, bármelly munkába, 's költségbe kerüljön is, mert ők igen érzik azt, hogy nincs olly nagy költség, nincs olly nagy munka, mellyet a' bátorság szilárdá tétele megne érdekelne. — De az érzéketlenség nem egyéb chaosnál, mivel az érzéketlenek soha meg nem egyezhetnek, mert ő közöttük csak egyedül a' testi haszon, még pedig az sem mindig, a' jövődő, vagy lehető haszon, — óh ők a' jövődőt egyszerre akarják bekortyantani, — hanem csak egyedül a' jelenperczi tetsző haszon dictál törvényt, megsem gondolván, hogy azt még meg is sirathatják keservesen, holott még ideje van, jobb volna elejét venni azon rémítő bajoknak, mellyek ha megérnek, siralmas véget vetnek mindennek! — A' szegényt könnyű elnyomni, 's nyakába igát vetni, mert nincs módja és eszköze magát védni, mint a' gazdag; de minden terhet a' szegény' nyakába vetni, 's a' gazdagnak semmi egyéb terhet a' kények' unalmánál nem vállalni, olly tárgy; melly miatt történt még eddig minden siralom, minden pusztulás, a' mi volt e' világon, 's lesz, míg a' Krisztus' országa, az érzékenység tanja a' föld' kerekességét bé nem veszi. — Mert, *vagy légyen igazság, vagy vesszen el az egész világ*; — ezt mondja minden ember, ki az emberi erőből elnyomatik, még utoljára az a' kény-úr is, ki valaha maga is számtalanszor elnyomó volt; de akkor még ezen axiomát el nem ösmérte. — Különös hogy a' míveletlen testi szenvedélyes emberek mind egymás ellen harcolnak, mert mindenik saját testi érdekén indul el, 's ha bár egy gonosz ügyben egyet értenek is, de alattomban mégis egy-

másnak ellenségei, — mert a' ki a' jónak ellensége tud lenni, bizonyosan a' rosznak ördöge: azonban ezen testi míveletlenek még is midőn szerencsétlenekké lesznek, 's mindenökből kiforgattatnak, 's sehol maradást nem találnak, végtére is a' míveltek' szárnyai alá folyamodnak, 's ott találnak nyugodalmas menedéket, mellyet az előtt fel nem találtak! — Csak egyedül a' nemes érzésre kimívelt ember, teszi az embert, ha az emberen értjük a' földi teremtmények' zárkövét; a' teremtésnek remekét, az Istenségnek képét; ezen kívül az ember csak állat, melly a' Zoologiának egy részét teszi.

Az érzéketlen ember soha a' bajról nem gondolkodik, hanem csak jóllakni és örömben kíván szüntelen uszkálni, 's mikor a' veszedelem kiüt, úgy megijed, hogy minden jelenlétét elveszti, 's az égő házból a' kis gyerek helyett a' kenyeret ragadja ki; ellenben az érzékeny ember minden pillanatban kész a' legváratlanabb szerencsétlenségre, 's ha az jelen van, azért ő el nem csügged, hanem segít úgy a' mint segíteni legtanácsosabb. Az érzékeny ember nem fél a' rablánczoktól is, mert ott is eltud élni, sőt magának boldogságot kieszközölni, — ő jobban fél a' bajtól addig, míg az el nem jött, mint mikor jelen van. Ő neki magával nem sok baja van, de azokat sajnálja, kiknek sok vagyonuk, sok szerzeményjük és sok gondviselendő gyermekeik vannak féltendőek, 's még is tudnak érzéketlenek lenni egy bizonytalan bátorságban, a' legnagyobb nyugodalommal járnak bálba, theatumba, vígadnak tellyes bátorsággal, fényt űznek pazérolnak, mintha az égből volna assecuráló bizonyosságuk, holott egy olyan világban, melly még az érzéketlenség elvén áll, nem csak

csendesen aludni, de még egy jó ízű falatot sem képesek kóstolni, mindaddig, míg az emberi társaságok szilárdabb bátorságon nem alapulnak, melly végett nem lehetne sokallani semmi költséget, semmi áldozatot, semmi fáradságot; de ellenben könnyörülni sem lehet a' szegényen, az érzéketlenség' országában képzelvén magunkat, mert a' ki az érzéketlen szegényen könnyörülne, azon könnyíttene, véle jól tennie 's a' t. az csak kígyót táplálna a' maga kebelében, 's mind azon szegényre, mind magára nézve csak a' gonoszt siettetné. Ugyan is az érzéketlen embert mindig járomban kell tartani, hogy ideje és kényje ne maradjon szabadságát baromiségára használni, 's ezen járomba-tartás által, mind ő tovább él, (mert külömben szabadsága özönébe idő nap előtt bele ölné, vagy bele öli magát) mind pedig holmi gyér hasznát veheti ura is, és ilyen durva emberre magára nézve is jobb volna a' tisztességes rabszolgaság, mint a' feltételetlen szabadság. — Imé az érzéketlenség, mint baromi sajátság, baromi elvekre is visz bennünket vissza. Ugyde mi, emberek vagyunk, 's van bennünk egy tulajdon, mellynek kimívelése, ha bár nagy munkába kerülő kimívelése által is, a' földet paradicsommá tehetjük, 's mi magunk ártatlan angyalokká válhatunk, mint a' kis gyermekek őszinte lelkeikkel, tehát száz szónak is az a' vége: hogy csak az érzékenység forrása minden idvnek, mint az érzéketlenség minden baromságnak.

Ti mély belátású tudósok! kik a' Tudományok' minden ágain könyvekkel, 's vezérfonállal boldogítjátok az emberi társaságokat; — ti nemes lelkű értekezők! kik a' nagy sokaságnak nem restelletek naponkint újnál újabb gazdasá-

gi 's nyereségi terveket kidolgozni; — ti magas lelkű Előkelők, haza nagyjai, vezérei, kormányozói! kik egynehányad magatokkal a' sok közül tovább láttok, nem pihentek, hanem fáradtok, izzadtok a' haza' javáért; készen vagytok minden jó vállalatra, naponkint sürgetitek, ajánljátok, emlegetitek a' nagy javításokat, 's írtok lánczhidakról, vasutakról, csatornákról, kereskedésről 's a' t. 's a' t. azt kérdem tőletek nemes lelkek: kinek írjátok, kinek ajánljátok olly igen mind ezen előmeneti javallatokat? Az érzékeny míveltteknek? hisz' azok ugy is mind veletek tartanak, csak hogy még az ő számuk kicsiny. — Hát az érzéketlen húsérdekűeknek? Óh ezeknek ez még mind korán van! nem értik, kicsúfolják! — Mikor némelly idegenek előttünk ismételten nyelven beszéllenek, 's hahotával nevetnek; vallyon nevetünk e mi is velük? 's tudjuk e becsülni az ő beszédjük' érdemét? — vagy mikor egy süket ember előtt muzsikálnak 's tánczolnak, de ő csak a' tánczolókat látja, 's muzsikát nem hall; vallyon józanságnak ítéli e a' tánczot? hát mikor lánczhídról, 's más feleséges mechanikai tárgyokról írtok olyanoknak, kik a' falu' határán kül alig vóltak, 's honi nagyságukban fényleni vélik magukat az egész világon; ugyan minő sikerre lehet itt számot tartani? Óh ne írjatok egy századig semmi tárgyról, csak mindig az erkölcsökről; öntsetek érzékenységet az érzéketlenbe, csináljatok magatoknak elébb olvasó publikumot; akkor osztán elkél minden irománytok, akkor osztán adhatok terveket, készen lesz a' jó föld a' nemes mag' elfogadására; hegyeket lehordani, völgyeket betölteni, mindenre készen találtok publikumot.

A' természet, mindennek kiszabván rendes menetelét, semmi ugrást meg nem szenved. Mi szebb a' bölcsességnél, de ha két-három esztendő gyermek mondaná; szinte útálat volna. A' gyermek ne mondjon bölcsességet, ő csak szót fogadjon; — az aszszony ne kössön kardot, ne pipázzék; ő csak maradjon gyenge Nem, ez a' természet' rendje, — hát a' ki soha chinai nyelvet nem hallott, azt chinai beszédre, a' ki soha érzékenységre nem készítetett, azt lemondásra, engedményre, terh-vállalatra, sőt ön boldogságára is lehet e kényszeríteni? — Az érzéketlen igen okosan cselekszik úgy a' mint cselekszik; és consequent, 's a' legérzékenyebb ember is csak úgy tenne hasonló feltétel alatt, mint szinte az érzékeny is igen consequent, 's a' legérzéketlenebb is úgy tenne, ha ezen nagy titokba bele látni megtanulna; de a' két ellenpolus közül a' jobbikat választani, és minden társasági elveket arra szabni; azok' dolga, kiknek ebben módjuk van. Egy századig kell írni az erkölcsökrül, 's ha ez akkorra megfoganszik: akkor a' másik században kell írni az anyagos jóllét' alapjairól, a' bölcs földművelésről, kereskedésről, utakról, csatornákról 's a' t. — 's ha minden jó lábon áll, úgy jön osztán a' sor a' harmadik században írni a' luxus' tárgyairól, 's az ezekbeni előmenetelről; — nem pedig megfordítva, vagy öszvezevarva egyszerre mindenről, mert a' természet ugrást nem szenved, akármelly áldozattal állíttatik is fel olly intézet, mellynek még nincs itt az ideje, öszveomlik. Értekezzünk mindenről, de még most csak érzékenység' teremtetése végett; mert a' faképnek és kőbálványnak hijában mutatjuk a' csillagos eget, 's az eh tigris előtt hijában mon-

dunk Demosthenesi oratiót. A' melly értekezés tehát a' nemes érzést, a' miveltséget terjeszti, 's olly szelíden; olly gyönyörű stylussal, mint-ha mind egy tollból folynék, mint ezt a' Tudománytárban elkezdve látjuk, 's olly tiszta ízléssel terjeszti: az a' mi időnkben épen jókor jó, 's maga helyén van.

A' felvilágosodás a' mi időnkben nagyon gyanús, és még neve is utálatos. Igaz is, mert ezen gyönyörű nevezettel illetnek minden fortélyt, álnokságot, ravaszságot, mellyet ember kigondolhat, hogy embertársát megejttesse; 's egy világfia, egyűgyű polgártársának őszinteségét a' maga hasznára, annak pedig vesztére fordíthassa. De a' valódi felvilágosodás semmi nem egyéb, mint a' testiség' zavarában aluvó érzéketlen szívnek felébresztése; a' nemes érzésnek lángoló fényje, melly semmi undok fekete tettek, semmi titkos cselnek helyet nem ad, zavarban, ködben, setét chaosban él az; 's minden állandó elv nélkül, maga magával és a' külvilággal megegyezetlenül tartja-fel lételet hasa által; kiben a' nemes érzés' lámpája nem világol, 's csak ennek világa teszi az igazi felvilágosodást; — ez az az állandó örök elv, mellytől többé el nem térhetünk. Élni, és éltetni! ez célja rendeltetésünknek. De a' ki csak maga akar élni a' más romlásából, az elébb mást, azután magát pusztítja - ki ez életből. 'S ha az érzékenység néha az érzéketlen ravasz fortélyjára rákiált, vagy kártyájába 's hamis játszásába bele pillant: azért a' felvilágosodást nem lehet kárhoztatni; mert a' világ felnem álhatna, ha minden ember ravasz volna, holott a' világot csak egyedül a' felvilágosodott lelkek tartják fen.

Nincs könnyebb, mint jóllakott hassal az éhezők felett törvényt szabni, de vajmi máskint ütnének - ki ezen törvények, ha olyanoktól hozatnának, kik már több nap óta koplalnak, és még reményjük sincs, mikor és hol kapnak ételmet? Az éhség észre hozza a' legnagyobb phantastát is; — józanon gondolkodik ekkor a' legkényesebb kevély is, gondolkozóvá lesz akkor a' legbutábbik is; — találékony lévén az éhes has, feltalálóvá. lángeszűvé teszi a' tompa eszűt is, fürgévé a' lustát is, röviddé a' hosszú utat is; úgyhogy csak a' tellyes lehetetlenség határai közzé légyen az ember szorítva, mielőtt magát minden próbái után is az éhel-halás' rettentő áldozatjává lenni engedje!

Eledel nélkül meg nem élhetünk, légyen az testi, vagy szellemi, mindenikre egyaránt van szükségünk, ha bár nem egyszerre, hanem váltogatva is. Eledel kell szemünknek, szánkknak, fülünknek, nyelvünknek, orrunknak, testünknek, szellemünknek, képzetünknek, phantáziánkknak 's a' t. — mindnek van különös eledele, melyet ő sokáig nem nélkülözhet, éppen úgy mint a' gyomrunk, — 's ha egyik részünket kielégítettük, tüstént hirdeti más részünk éhtlenségét, és így örökös éldeletben telik-el egész életünk. Nincs is nagyobb kín, mint heverni, 's minden foglalatosság nélkül koplalni, 's ez okból akármiféle eledelét annyira megkívánjuk önségünknek, hogy ha azt igaz úton nem nyerhetjük, tiltott úton is megszerezzük. Az olvasás szinte egy eledele a' mívelt léleknek, 's ha ezen eleméhez igaz úton nem juthat, ha nemes tárgyú munkákat olvasni nem kaphat; a' tilalomban, és a' rút tárgyakban is annál mohóbban szerez magának olvasási tárgyat. Mi lehet pe-

dig olcsóbb, szabadosabb és kellemetesebb olvasás; és mi nemesítőbb, mint a' sokféle tárgyról közrebocsátott értekezések? — 'S vallyon ezen tekintetben is lehetett volna e valamit célirányosabbat kigondolni, mint értekezés tárokat polgártársaink kezébe szakadatlanul eregetni?

Az unalom, hasonló szörnyeteg reánk nézve, mint az éhség; — egyiktől úgy irtózunk, mint a' másiktól; mindenikben találós az ész, és ha istenesen a' maga elemét meg nem találhatja; nincs az a' szentség, mellynek titkos rejtekit végette át ne törné. Honnét kitetszik, melly szükséges legyen az embert úgy nevelni, az az: előre úgy elkészíteni; hogy az unalom ellen is elégséges eszközökkel legyen felkészülve.

Ki a' csendes magányban olly meglegedve el tudja magát mulatni, mint a' legnagyobb társaságban, az már a' bölcsességnek azon fő pólczára ért-el, mellynél fellyebb embert erőltetni nem lehet; — de kinek mindenütt hosszú és unalmas az idő a' nagy társaságokon kívül; az még a' legfényesebb palotában is boldogtalannabb a' hordólakta Diogenesnél.

Mennél többféle tudományokat gyűjt az ember ifjú korában, annál boldogabb sors várja őt öregségében. Az ifjúi hiúság mind elmúlik, 's előjő a' komoly érzés; midőn a' természet vagy jutalmat ad a' sok fáradtságért, vagy siralmasan megboszszúlja a' kényességet.

Az unalom ellen leghathatósabb védszer a' munka, a' foglalatosság, hivatal 's a' t. — 's azon embernek, ki a' munkától retteg, vagy hivatala ellen panaszkodik, soha nagyobb boszszúságot nem tehetnénk, mintha őt hivatalától felmentenők, és örökös henyélésre kárhoztatnók.

Bizony sokkal boldogabb az a' szolga, az a' tisztt, kinek rendes dolga és hivatala van, mint azon úr, kinek semmi dolga nem volna. Ha a' nagy urak ifju korukban tanulták volna practice is a' mathesist, a' dicső mechanikát; chemiát; botanikát, muzsikát 's a' t. óh melly megfizethetetlen gazdag lelkikincsekkel várná őket a' természet öregségükben ölelő karjai közzé; de különben sok, ki se hivatalt nem visel, se a' Múzakkal nem barátkozik, unalmában, intriguékkel, pletykahírekkel, 's saltomortalekkel mulatja - ki magát e' világból.

Az unalom elleni orvosságok közt szinte nem utolsó helyet foglal el az értekezések' olvasása is. — Csak próbálja-meg akárki, midőn üres órájában unalomtól környékeztetik; vegye elől akármellyik értekezés tárunkat, 's olvasson el egy czikkelyt, egy értekezést, mellyet tetszése szerint válogathat; meglássa, melly kellemetesen múlt el egy darab unalmas ideje, 's melly nemes érzések és gerjedelmek fordultak meg az alatt elmélkedő sphaerájában! hátha még többet olvas, hátha még az olvasásnak barátja léssen!

Ez a' föld valóságos paradicsommá és boldogság' tárházává van készítve; nincs is egyéb hiba annál, hogy az emberek érzéketlenek lévén, nem értenek egyet a' természeti rend' feltartásában; sőt érzéketlen dühös észszel felforgatják 's szétszaggatják szent köteleit is. A' boldogság részletes e' földön nem lehet: vagy minden embernek saját erényje 's igyekezete szerint boldognak kell lenni, vagy senki sem lehet itt egymás miatt boldog, — (mert azon boldogságot, mellyet élnek a' kábák, a' rövidlátók, a' ravaszok, a' részegek, és a' buták 's a' t.

talán csak nem nevezi senki boldogságnak?) A' boldogság csak az volna, melyet a' tiszta józan lélek érzékeny korában élhetne, — mintha mondanám; nyomorúlt és keserű öröm az, melyet a' bor ád; — az volna az igazi öröm, ha a' víz italnál is mindig vígan lehetnénk! De az érzéketlen ember, mind magáról akar gondoskodni a' más kizárásával, mert hiú neveltetésénél fogva ebben véli állani a' boldogságot. Valamíg ezen kizáró elv uralkodik, soha boldog ember e' földön nem lesz. Az érzékeny nemes lélek boldog nem lehet az érzéketlenek' legiója miatt; ezek pedig maguk zárják-el magukat a' boldogságtól. Éltünk, nyomorogtunk, 's meghaltunk.

Mihelyt az ember kimén a' háztól, mingyárt hall valamit; ennyire ment már az ott-hon ülők' tudománya. Azoknak pedig, kik nem olyasnak, ezt lehetne mondani: mihelyt az ember olvas, mingyárt tud valamit. Olvassunk tehát heverő időnkben minden értekezéseket, ha bár a' kalendárban legyen is az; mert mindenütt ragad ránk valami, és sok valami kell addig, míg érezni megtanulunk. — Most pedig hagyjuk abba az értekezésekről való elmélkedésünket, 's e' helyett ha tetszik, folytassuk tovább ama felvett tárgyat:

A' Nótelenségről.

Láttuk tehát, hogy a' nótelenség, — minthogy az ember semmire sem hajlandóbb, mint a' páros életre, ha szerencsés volt neveltetése; — nem csak nem ellenkező dolog a' természet' tör-

vényével; sőt valóságos természet törvényje, mert; vagy lakolása az, az elmúlt álhatatlanság vétkének; vagy megelőzése egy jövőendő nagyobb bajnak, mint mekkora maga a nőtelenység.

Az igaz, hogy a' páros élet kiölthetetlen szent törvényje a' természetnek, 's ha van e' földön mennyország; az csak egyedül a' jó házasságban foglaltatik, — 's a' legszebb örömtől megfosztatottnak lehet tartani azt, ki ebben nem részesült; de azért nem következik, hogy a' nőtelenység természetellenes dolog volna, mert csak az nem házasodik, kinek a' természet erre módot nem adott, vagy, ki magát ezen módtól megfosztotta, vagy elég rest volt azon eszközök után fáradni, mellyekkel ezen boldogságra eljuthatni. Ha a' beteg nem ehetik, sőt útálja a' legjobb eledelt is; vallyon természetellenes dolog e ez? sőt ha ennék: az ellenkeznék a' természettel.

A' házasság, de csak a' nemes házasság, egy valóságos szentség, egy legszentebb sacramentum, 's ki ebben nem részesült; az a' földi idvességtől megvult fosztva, — a' jövőendő életben vagy nagyobb jót, vagy nagyobb kint várandó.

De a' házasságon korántsem a' baromi párosodást kell érteni; hiszen mi nem csupa állatok vagyunk, hanem lelkes állatok is. Több készség 's érettség kell itt a' testi készségnél 's érettségnél. A' barom se párosul idő nap előtt; tehát az embernek se kellene addig, míg egészen nem kész, nem érett, 's minthogy testből és lélekből állunk; tehát a' testi érettség még csak fele a' házassági készségnek, — 's ki csak ezzel házasodik, az csak baromi módra nőszik, 's magához hasonlót nemz.

Emberhez illő igazi nemes házasságra szükség, hogy a' lélek is úgy el légyen készülve, 's megérve, mint a' test; — a' házasulandó személyek mindketten emberek legyenek, többek a' csupa állatnál. Tudja mind a' két személy, mit tesz itt élni; mit tesz a' szenvedésekre, maga megtagadásra készen lenni; — ostoba szenvedélyein, 's hiú szeszélyein uralkodni; — emberi magzatokat nevelni; — szegény cselédekkel emberileg bánni, — a' hazának, királynak 's emberiségnek szolgálni, mértékletesen, józanul élni, 's másoknak békét hagyni 's a' t. Ki ezekre nem kész, 's még is házasodik; meglássa hogy földi öröme is csak baromi, csak perczenetnyi lesz, egész élete csupa nyomorúságok, processusok, kínok és keservek' kigázolhatatlan tömkelegévé válván; — mert az ember, a' legangyalibb szépség is, kiállhatatlan ördög, nemes erkölcs nélkül.

'S vallyon így neveltetünk e általánosan? — vallyon illy kettős készséggel 's érettséggel köttetik e minden házasság? 's ha bár a' tökéletesen elkészült férfi házasodhatik is; vallyon nem koczka e találni egy szelíd szűzet azon ezerek között, kik csak a' hiú kényességre, módira, luxusra, testiségre, de legkisebb lelkiségre sem látszanak nevelve lenni? mert a' világ így hozza magával, 's egyik leány sem, egyik szüle sem maradhat-el a' másiktul; hanem közül akarátul, egyetértve futnak a' szerencsétlenségre; 's egyetértve, közül akarátul kerülnek a' boldogságot. — Melly kín annak élete, ki egy illy kényes túrhetetlen nővel kötne-le egész életét? — 'S ha a' papi személy, kinek párjával együtt, erkölcs tükörének kell lenni az egész közönség' szeme előtt; illy hiú nővel köttetnék egybe;

vallyon nem ez volna e a' legbotránkoztatóbb scandalum azon emberi társaságban, melly e' nélkül is tele van scandalummal?

Én a' szent házasságban minden embert szeretnék részesíteni; mert hát minek született, ha soha ezen czélotskát sem érte-el? — hiszen ez tenné a' társas életnek legszentebb köteleit, a' legnemesebb érzéseket, a' legnagyobb boldogság, munkásság, szorgalom' forrásait 's a' t. sőt méltó volna a' nőtelenek' nyakára adót róvni; mellyből, mint Amerikában, az aggszűzek tápláltatnának; de a' módi nevelést tekintvén, nem csuda, ha ennyi férfi irtózik a' házasságtól: 's annyi hajadon, czélérés nélkül megöregszik; mert a' természet' törvényje szerint két rossz közül, még az oktalan állat is, a' kisebbiket választja; — 's inkább nem házasodik, 's készebb a' házasságnak állati részét, állati párosodással élni, mintsem magának holtig tartó poklot szeretni.

Ki hát az oka, hogy az emberi élet a' paradicsom' közepében pokol, és nem paradicsom; 's az ember benne nem ártatlan angyal, a' mivé van alkotva? Nem más, mint maga az ember; mert nem az igazi istenes úton állnak minden intézvénycink, 's nem úgy nevelünk embert, mint kellene; hanem legtöbb intézvények mellékes csavargó álutakon titkos rejtekeken alapulnak, 's a' közjó' terhe alól örömet kihúzzuk magunkat. Szeretnők ugyan a' közjót, mert ebben még jobban boldogulhatnánk magános javainkban is, mint a' közroszban; — de ezt csak úgy szeretnők, ha más állítaná 's tartaná fön, a' mi terhelhetésünk nélkül. — De ha jó világban akarunk élni, 's még jobbat hátra hagyni a' maradéknak, úgy más készséggel kell a' dolgot kez-

denünk. 'S minthogy ezt magunk tenni nem akarjuk, hanem mindig mástul várjuk, az a' más pedig kedvünkért csudát nem tesz; innen marad a' világ ezután is nyomorúság' tárlháza, mint eddig volt, 's élünk nyomorogva a' nélkül, hogy jobbat csak reményleni is hatalmunkban állana. Szegény kisdedek! nem tudjátok ti, minő világra születtetek!

Az különös, hogy a' barmokat, lovakat, birkákat, egész társaságok, egész országok, a' legnagyobb költséggel finomítják, nemesítik, gyámolítják; az emberről pedig, a' legnemesebb teremtsérről, saját vérünkről, segédtársunkról, majdnem egészen megfélemezünk; holott csak oeconomice vévén a' dolgot, semmi állati nemesítés olly kiapadhatatlan hasznót és nyereséget nem képes ígérni, mint az emberi állat' nemesítése. Legelső a' nemes házasság, — de melly sok előkészület kell ahoz? azt megtudni, vannak könyvek és tanítók, kiket halgassatok; — most pedig térjünk vissza ismét a' nótelenségre.

Mit akartok hallani inkább, dicsértetni, vagy vádoltatni a' nótelenséget? A' nótelenség bizonyosan jobb a' rossz házasságnál, de rosszabb a' jónál. — Mostani nevelési 's társasági körülményeink szerint a' nótelenséget kárhóztatni nem lehet, mert ilyen ok, csak ilyen, és nem más forma sikert szűlhet; de sajnálni lehet az emberi társaságokat, hogy illy lélekben járó legfőbb tárgyukat nagyobb tökélyre nem alapítják, 's valamíg ez így lesz; addig semmi féle nótelenséget kárhóztatni nem lehet; mert a' nótelenség sajátos személyi kény lévén, ezt kiki magára vállalhatja szabad tetszésére, 's ha e' szerint a' számtalan világiakat nótelenségük miatt nem vádolhatjuk; annál kevésbé lehet azo-

kat, kiknek lelki hivataljukhoz ezen feltétel magától, a' Státustól köttetett.

De mi lehet annak oka, hogy sok ember a' világi nőtelenekről megfélemedkezvén, a' papi nőteleniséget károsnak látja; — sőt magok a' világi nőtelenek közt elég van, kik az ugy nevezett coelibatust kárhoztatják? Mingyárt megmondom ennek az okát is.

A' nőteleniséget ők indifferens dolognak, 's csupa személyi kénynek tartják mindaddig, míg az magános személyeket illet, 's felekezetté nem válik; de egy egész néposztálynak, egy egész karnak, egy egész felekezetnek illy tárgyban egyetérteni; ez az: a' mit ők semmiképpen meg nem foghatnak. Itt már rövidlátásom határt ér, 's értekezésem megszakadt; de bízom a' feleletet, 's ezen tárgy' kifejtését olyan tudós hazafiakra, kiket a' dolog közelebbről illetvén, legnagyobb felvilágosítást adhatnak a' vádak' elhárítására. — Minden embernek vannak saját erősségei, 's az igaz bíró mind a' két felet kihalgatván, a' sullyosabb erősségeknek adja a' győzedelmet.

Udvardy,

Mérnök, a' m. t. t. lev. tag.

9.

A' VENDÉGSÉG.

Xenophon' munkája,
(Görögből magyarra fordítva.)

A' magyar kiadónak előszava.

E' fordítást, mellynek én nem készítője, hanem csak készítetője, 's néhány helyeken kijobbitója vagyok, minden fogyatkozásai mellett is érdemesnek tartám a' közlésre. Hogy pedig annál érdekesebb legyen 's egyszerű'smind a' magyar olvasók az eredeti munka' becsét is jobban megismerhessék; Wielandnak, ki azt németre fordította, előbeszédjét, némelly gondolatjait, észrevételeit, 's jegyzéseit is hozzá adám.

Wieland' előbeszéde.

Xenophon' vendégsége vagy Symposiona különféle szempontokból méltán a' Görög régiség' egyik legbecsesebb darabjának tartathatik.

Az talán legkisebb becse, hogy a' dologhoz értők' egyező ítélete szerint ez legcsinosabb 's legkellemesebb az Attikai elmésség' munkái között, mellyeket egy kedvező történet a' Theodosiusok' és hozzájuk hasonlók' vadságának körmeiből kiragada, 's a' mi időkig fentarta.

Fontosabb ez legalább az én szemeim előtt az által, hogy a' maga idejének, 's a' minden utánna következett

időknek leghíresebb 's legmagasztaltabb emberét, Sokratest igazabban 's elevenebben lefesti, következősképen jobban megismerteti, mint Plátó' minden beszélgetései. Igaz, hogy az efféle dolgokban minden egy bizonyos érzéstől függ, mellyről, mint nem közölhetőről azoknak, kikben az még nincs, vagy kevesé, vagy éppen nem lehet számot adni. Mindazáltal vélekedésem szerint mindennek, ki ezen Symposiont figyelemmel olvassa, szintén úgy kell érezni, mint én érzem, hogy Xenophonnak valóságos célja volt Sokratest, (ki itt is mint Plátóéban ő fő személy) elcsufítás és szépités nélkül tellyes sujátságában olly híven lefesteni; hogy a' festésben az eredetkép' eltalálását mindenek, valakik őt közelebből esmerték, kénytelenek legyenek mindjárt az első tekintetre észre venni.

Ha Xenophon' fő célja ez volt, nehezen találhatott volna még költeményben is céljával megegyezőbb scénát, mint egy ollyan vendégséget, mellyet egyik letelebbkelő 's leggazdagabb Athenei polgár adott, 's mellyen olly kivált 's részint születések 's értékek által is megkülönböztetett személyek voltak jelen. Még sem kételkedem legkevesebbé is, hogy azok eltalálták az igazságot, kik Xenophon' Symposionát nem költeménynek; — a' minek Plátóét nyilvánosságosan nézni kell), hanem a' fő dolgokra nézve valóságnak és hűséges tudósításnak tartják arról, a' mi egy Kalliás által a' munkában említett körülmények között adott vendégség' alkalmával történt. — Minden személyek, kik itt előfordulnak, a' történetírók szerint is valósággal azok és ollyanok voltak, a' kiknek és millyeneknek itt lenni mondatnak.

Azonban ha szintén az elbeszélés valóságos történeten alapul is, azt a' mit a' művészek és művitelők az utánozó és ábrázoló mesterségekben compositionnak vagy összealkotásnak szoktak nevezni, Xenophon sajátjának, 's e' tekintetben vendégséget a' beszélgetésbe foglalt elbeszélés'

csaknem felülhaladatlán remekének lehet tartani. Igen méltán 's igazán nevezi tehát őt az éles elmejű *classicus* Shaftesbury a' régiebb idők Menanderének.

Egyéberánt könnyű előre látni, hogy az olly olvasók, kiknek az akkori időbeli Görögök' közelebb esmerése nélkül általában az Attikai urbanitásról 's különösen az olly igen dicsért Xenophoni gratiáról vagy kellemről igen magas, de az új időbeli udvarisággal 's csínossággal igen vegyített gondolatjaik vagynak, fennjáró várakozásaikban könnyen megcsalhatkozhatnak, 's azt hihetik, hogy a' mi Athenei gazdag vendéglőnk' házában nem találnak egészen olly jó társaságot, millyent magoknak ígértek vala. Az illyen olvasókra nézve talám keves foganatja lenne annak, ha Antisthenes durva nyíltszívűségével azt akar-nánk megbizonyítani; hogy ezért csak magokat okozhat-ák, 's hogy nem Xenophoni hibája az, ha Shaftesbury-val szólván annak az írónak isteni szépségű egyszerűségét érezni nem tudják, ki minden csupa emberi írók között legszeretetre méltóbb 's szívet és lelket leginkább emelő.

De még ollyan olvasók is, kikben ezen érzés megvan, néhány helyeken, mellyek a' Görög szokásoknak a' mieinktől különbözését igen világosan mutatják, megbotránkozhatnak, 's csudálhatnak, hogyan lehetett akkor a' legjobb társaságban ollyan dolgokat mondani, mellyek itt mondatnak. Ha szintén ezt nekik rossz néven venni nem lehet is, még is igazságtalanság volna tőlök, ha p. o. a' Cynikus módért, mellyel Antisthenes a' 4. részben bizonyos természeti szükségek' kielégítése eránt a' maga kevéssel melegeledését dicséri, Xenophon' szűz grátiáit vétkeseknek tartaná. Soha sem kell elfelejtenünk, hogy Xenophon csupán elbeszélője akar lenni annak, a' mit a' vendégségben maga látott és hallott. Azonban ha nem hibázok, világos, jóllehet gyenge nyomait veteti észre annak, hogy ezen alkalommal egyszer'smind azt a' külön-

séget is éreztetni akarta, melly az eredeti utólérhetetlen kép és az ízetlenül utánózott kép között volt.

Egyébiránt alig szükséges említeni, hogy a' vidám társaságokban 's a' borozások között, midőn az asszonyok egészen ki vagynak rekesztve, minden még a' legcsinosodottabb népeknél is a' beszélgetés' tonusa eleitől fogva szintén olly szabados és tartózkodatlan volt, 's most is az, mint itt a' Görögöknél, kiknél csak fizetett asszonyi személyek jelenhettek-meg az efféle kevert férjfiakból álló társaságokban. De ugyan azért vélekedésem szerint a' csínosságot, tartózkodást és finom érzést (la mind ezekből annyi találtatik mint Xenophon' vendégségében) annyival nagyobb becsünek kell tartani, 's annyival inkább bizonyítja az itt előforduló Görögök' erkölcsének 's műveltségének finomságát, minthogy az Etikettének és finom szóllás' módjainak az urbanitásra még akkor olly kevés befolyások volt, 's kivált Athenében a' Demokratikai szabadság és egyenlőség még olly mértékben talált helyet, hogy mindenek, kiket nagy mértékű neveltelenség vagy szembetűnő erkölcsi romlottság a' jobb társaságokból ki nem zárt, szabadon saját ábrázatjokban 's kényekben mutathatták magokat, 's annyit vagy valamivel többet is tehettek magokból, a' mennyit érőnek lenni magok magokat tartották.

Ha vallyon Xenophonnak volt é ezen munka kidolgozásában más czélja is, mint az, mellyet a' bevezetésben maga kijelent, az szükségtelen kérdésnek látszik lenni. Hihető, hogy e' munka' egyik első gyümölcse volt azon szerencsés nyugalomnak, mellyben vitézi pályájának végződésével, 's Athenéből lett számkivettetése után Corinthus körül a' maga falusi jószágán élt, 's talám Plátó' költött Symposiona adott neki alkalmat reá, egy valóságos vendégség' leírása által Sokratest igaz ábrázatjában lerajzolni.

XENOPHON'

Symposiana szépségeinek rövid

Rajzolatja.

(*Wieland után.*)

Kallias egy gazdag 's személyes tulajdonságaival is magát megkülönböztető Athenei fiatal fő ember, a' nagy Panathenaeák' egyik napján, kedveltjének, a' szép 's ifju Autholikusnak, ki a' Pankrationban győzedelmet nyert, tiszteletére, a' maga házánál pompás vendégséget akar adni. Midőn a' közös gyakorlások, melyeken minden Atheneiek vagy harczolók, vagy nézők szoktak lenni, elvégződván, vendégeit házához akarja vezetni, meglátja Sokratest, ki néhány barátjaival hasonlóképen haza felé indult, megszólítja azt, 's társaival együtt magához invitálja. Ezt oly kedveskedő kifejezésekkel cselekszi, hogy Sokrates a' maga módja szerint nem felelhetett máskép, mint hasonlóul finom ironiájú kedveskedés' szavaival. Kalliás hasonló finomsággal folytatja a' tréfálást 's nyájaskodást, 's hogy illy jeles embereket az invitálás' elfogadására annál hajlandóbbakká tegye, azt ígéri; hogy magát, ha kérését meg nem vetik, mindenkép érdemesé igyekezend tenni szeretetökre 's tiszteletökre. Ez által azt adja értésökre, hogy olyan mulatságot fog szerezni, melyet az ily bölcs és józan férfiak se bánhassanak-meg. Egy szóval oly szívesen kéré őket, hogy kérését nem vethették-meg.

E' szerint Kalliás ebédlő szobájában igen válogatott férjfiakból és ifjakból álló társaság gyűl-össze, kik többnyire születésökkal 's gazdagságokkal is tündöklöttek, 's egyedül Sokrates, Antisthenes és Xenophon valának olyanok, hogy csupán személyes tulajdonságaik által nyertek jögot a' legjelesebb társaságokban is nem csak helyet foglalni, hanem jelenlétökkal azokat díszesíteni is. Mindazáltal az innep' fő dísze az vala, kinek tiszteletére az inneplés tartatott. Xenophon (ki maga is igen értett a' szépség' bíralásához) ugy látszik, a' fiatal Autholikus szűz leányi szemérmességét 's szépsége hathatosságát szokatlan melegséggel 's szeretve festi. Igaz az, az olly olvasóknak, kik a' Görögök' erkölceit legalább Barthelemy Anacharsisából közelebb nem esmerik, nagyon vissza kell tetszeni, hogy valamit Xenophon e' szép ifjúról 's annak szeretője iránti hajlandóságáról mond, mind az nálunk szóról szóra egy jó nevelésű 14 esztendőös ártatlan leányra, 's annak szűlei által is kedvelt szeretőjére illenek. Én részemről megvallom, hogy e' helyen nem csak esthetikai, hanem olly erkölcsi grátziát is veszek észre, melly engemet az Atheneiek' e' reánk nézve olly igen botrántoztató erkölcsi szokásával egészen megbékéltethetne, ha nálök minden szeretők, és szeretet' tárgyai olly nemes gondolkodásuak 's olly szemérmesek és tisztá indulatuak voltak volna, millyeneknek itt Kallias és Autholykus mutatkoznak. Azonban egy fő környülmény itt az, hogy az öreg Lycon, a' szép gyermek' atya nem csak maga is jelen vala, hanem (a' mint látszik) fiját mindenütt is kíséré 's mindenkor szemmel tartá. Mindazáltal az egész dologban legszebb az a' mód, mellyel a' fia az atya eránt vonszó igaz szeretetet, 's ez viszont amaz eránt hajlandóságát kimutatja. Az az erkölcsi grátzia, melly az egész beszélgetésen kellemes

virágillat gyanánt el van ömölve különösen ebben olly igen érezhető 's látható, hogy talám Xenophon (akármelly híven szándékozott is festeni) c' két képet meg-szépíté, 's az erkölcsi szeretetre méltóság' ideáljáig emelé; jóllehet igen természeti dolog, hogy az olly szeretetre méltó fiunak olly szíves szeretetű atya 's az olly jó atyának olly jó fia legyen.

Athenében egy innepi multság sem tartathatott a' nélkül, hogy abban bizonyos fizetett neveltetők 's hárfásnék és tánczosnék megne jelentek volna; ez régi nemzeti szokás vala. Ehez képest itt is nem sokára megjelenék egy bizonyos Philippus nevű neveltető, 's csak hamar azután egy vándorló Syracusai játékos is két szép fiatal leánnyal és egy szép fiuval együtt, kiknek muzsikálási és tánczolási talentomaikkal, az efféle multságoknál pénzt szokott keresni. Ennyiben Kallias' vendégsége minden egyéb magához hasonlók által adatni szokott vendégségektől nem különbözött, 's talám Sokrates nélkül azokhoz mindenben is egyenlő lett volna. De a' hol ez megjelent, ott ugy szólván egy felsőbb, noha szelíd és nyájas Genius szálla a' világ' fiai közé, mellyek' jelenléte nem soká maradhatott szembetűnő foganat nélkül. Sokrates épen azért, mint-hogy bölcsessége a' legtisztább emberiségbe öltözött bölcsesség vala, minden szépet szerette, 's épen nem volt az olly társasági multságoknak, mellyek az illendőséggel 's az ízléssel öszvefértek, ellensége; 's még akkor is, minőn a' multság' némelly nemeit nem igen kedvelé, olly fordulást tudott a' dolognak adni, hogy gáncsolása semmi sértegetéssel nem járt együtt, sőt más jelenlévők is észrevétlenül vélekedésére állottak 's hajlandók lettek a' kevesé nemes gyönyörűséget nemessebbel felcserélni. Általában az egész vendégségben igen szembetűnőképen kitetszik, melly bájoló erővel hatott

legyen Sokrates szelíd bölcsessége a' szívökre. Noha tagadhatatlan nagyságával mindeneket felülhalada, 's itt is mint minden hozzá méltó társaságokban fő személy vala, még sem lehet senki mentebb akármelly fennhéjázástól is mint ő. A' helyett, hogy mindig maga beszélni 's egyebeket meghomályosítani kívánt volna, inkább arról gondoskodék, hogyan adhatna másoknak alkalmat magokat kedveltetni 's tetszetni; mind e' mellett mindenkor Sokrates az, ki a' beszélgetést vezeti, 's minden dolgot legjobb oldaláról vetet észre; ki vendégtársait jó kedvökben megtartja, 's midőn valamelly helytelenségre akarnak tévedni, a' jó útra visszatéríti; ki az egyetértés' minden akadályait jókor 's a' legjobb móddal elhárítja; ki a' testi örömöket, mellyekkel Kallias vendégeit halmozza, tisztítani 's nemesíteni, 's a' esupa kellemes érzések közé a' józan gondolatokat 's az élet' igaz Philosophiáját, még pedig kényszerítés és unalmas leczkézés nélkül tudja elegyíteni.

Hogy ezekre csak egy két példát hozzák elő; melly szép az a' jegyzés, mellyet a' fiatal tánczosné rendkívüli mesterségeinek alkalmával az asszonyi nem' természetű ügyessége 's kimiveltethetősége eránt tesz, 's az a' felelet, mellyet Antisthenesnek Xantippe elleni durva kikelésére mond! melly finom és sokat jelentő az, a' mit a' szép gyermek' táncza eránt említ! melly csinos az a' fordulat, mellyet a' dolognak akkor ad, midőn Kallias nagyobb poharakból akarja vendégeit itatni! 'S mikor Charmides a' mu'sika és táncz által elevenített szépségnek szerelem gerjesztő erejéről tett jegyzése által a' jelenlévők' szívébe olly szikrát vet, melly benne az illendőnél könnyen nagyobb tüzet gyújthatott volna, melly csinosan fordítja a' figyelmet másra, t. i. arra a' gondolatra, hogy az ő hozzájuk hasonló embereknek illendő volna a' esupa gyermekekhez illő játékok he-

lyett nemesebb mulatsághoz fogni! melly ügyesen tudja Kallias ígéretének említése által, azt az elmés szójátékot elkezdetni, melly a' symposion' legnagyobb részét teszi, 's hogy ennek unalmassá lehető egyformaságát eltávoztassa, melly elmésen kezd a' szép Kritobulussal enyelegve versenyezni. Azt a' jó módot is csaknem lehetetlen a' figyelmes olvasónak észre nem venni, mellyel a' Syracusai ember' sértő esenkedése elől kitér, 's Hermogenesnek (ki egyedül maga látszott idétlen komolysága 's hidegsége által a' társaság' vidámságát gátolni) magaviselete' helytelenségét megbántás nélkül értésére adja. De két akkora könyvet kellene írnom, mint Xenophon' munkáscskája, ha mindent ki akarnék jegyezni, a' mi Sokrates itt játszott szerepét figyelemre méltóvá teszi.

Csak egyet említek még. Jóllehet minden, valami e' vendégségnél történik, kezdettől fogva végig minden hozzákészülés nélkül látszik véghez menni; még is az egészben egy bizonyos összefoglaló lélek vagyon, melly minden részeket egy szép testté alkot, 's az által arra a' gyanura adhatna okot, hogy e' symposion, ha nem egészen költemény is, legalább elrendeltetésére 's összealkotására nézve tulajdonképi művészi munka. Azonban nem látom, hogy e' gyanura, mellynek a' munkában olly sok egyes vonások ellene mondanak, valami tellyességgel kényszerítene bennünket. Az az összefoglaló lélek, mellyről itt szóllok, vélekedésem szerint nem egyéb, hanem maga Sokrates' lelke, e' mindég vidám, magával bíró szeretettel tellyes, jóra törekedő, 's törekedése' célját mindig szemei előtt tartó lélek, melly nem csak maga semmi illetlent és czélaránytalant nem tett; hanem mindenütt, valahol megjelenék, egyebeken is titkos erővel uralkodott, észrevétetlenül magához vont, mintegy maga körül mozgatott, 's az által ott is

rendet, harmoniát és egységet alkotott, hol különben csak vak történet, rendetlenség vagy zavar uralkodott volna.

De a' két említett szempontnak akarmellyikéből ítéltessek is meg a' munka, a' fő következés mindenkor egy. Ha ez a' vendégség csupa hűséges elbeszélése annak, a' mit Xenophon Kalliás' ebédlő szobájában lát és hall, megkell vallani, hogy minden részeiben követésre méltó remeke a' beszélgetésnek. Ha azt az író maga költé's találá; nehezen fog valaha ezen nemben tökéletesebb teremtetni. Minden esetre a' legszebb példány fog maradni, mellyet mindenek tanulások' tárgyává tartoznak tenni, kik efféle munkákban valamit próbálni akarnak; valamint más tekintetben a' görög régiség' minden maradványai között e' munkából lehet legjobban megismerni, mi az, a' mi Cicero' és Horác'z' idejében Attikai sónak 's Attikai urbanitásnak neveztetett, millyen emberek voltak a' társalkodásban az Athenei καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ, millyen volt különösen azoknak legjelesebbike, Sokrates, és (ha az igazat megmondani szabad) melly sokkal hátrább vagyunk legalább e' részben még, közel harmadfél ezer esztendő után is náloknál. —

A' vendégségi Személyek.

Kallias, Hipponikos' fija, fő nemű Athenei fiatal ember, ki nem régiben attya' halála után igen nagy gazdagságnak lett örököse.

Autolykus, a' gyermeki korból még csak most kilépő szép ifju, kinek tiszteletére Kallias, mint nyilvánságos szere-tője, a' vendégséget adta.

Lykon, öreg Athenei polgár, Autolykus' attya.

Nyceratus, a' gazdag és Siciliában folytatott szerencsétlen táborozásáról híres fővezérnek Nyceasnak fija.

Sokrates.

Antisthenes, Sokratesnek egyik legbuzgóbb barátja 's tanítványa; 's utóbb a' Cynikusok' felekezetének szerzője.

Hermogenes, hasonlókép' Sokrates' egyik legálhatatosabb tanítványa.

Charmides, Glaukonnak Plátó' annyatestvérének fija.

Kritobulus, Kritonnak, Sokrates' legrégibb 's legvagyonosabb barátjának fija.

Xenophon is, mint maga mondja, jelen volt, de a' beszélők között nem jelenik-meg, ha csak (a' mi hihető) a' nevetlen, ki kétszer egynehány szót mond, őt nem kell érteni.

Philippus, egy nevetségcsináló, ki hivatlanul jelent-meg a' vendégségnél.

Egy *húrfásné*, egy fiatal *tánczosné*, és egy szép *férjfi gyermek*, ki a' cziterához énekel és tánczol.

Egy *Syracusai ember*, ki ezea fiatal személyeket pénzen vette, 's talentomaikkal az efféle alkalmakkal kereskedett.

A' Vendégség.

Úgy gondolom, hogy a' nagy és nemes lelkű férjfiaknak nem 'csak komoly óráikban, hanem mulatságok' alkalmával véghez vitt cselekedetei is megérdemlik figyelmünket. Mi hozott ezen vélekedésemre, azt ezennel elbeszélem. — Athenében Minerva' nagy innepének, a' Panathenaeáknak 1) alkalmával, midőn a' szokott lófuttatás tartaték, Kallias, Hipponikus' fija is megjelent, 's az ő még igen fiatal kedvesét, Autolykust is, ki a' Pankrationban *) győztes volt, magával a' nézők közé vezeté. A' lófuttatásnak vége lévén, Autolykussal 's annak attyával együtt a' Pyraeumban fekvő háza felé ment, vele lévén Noceratus is. Látván pedig Sokratest, Kritobulust, Hermogenest és Antisthenest együtt állani, Autolykusnak 's a' vele lévőeknek kísérését egy inasra bízta, maga amazokhoz ment, 's így szállította-meg őket: Épen jókor jövök-öszve veletek. Ma Autolykust 's az ő attyát megakarom vendégelni; 's azt hiszem, hogy vendégségem, ha azt illy megvilágosodott lelkű emberek díszesítenék, millyenek ti vagytok, sokkal fényesebb lenne, mint azé, kinek hadivezéretek, fő tisztek és fő hivatalokra vágyó emberek volnának vendégei. Erre Sokrates így felele: te mindég csúfolódsz 's tréfát üzsöl velünk; 's méltán is, mert te a' bölcsességet Protagorastól, Gorgiástól, Prodikustól és másoktól drágáron vetted, nekünk pedig csak saját fáradságunk által szerzett Philosophiánkkal kell megelégednünk. Megvallom, monda Kallias, még eddig eltitkolám azt a' sok

*) Pankration olly harcgyakorlás volt a' Görögöknél, melly magában a' küzdést 's az öklözést egyesítette.

szépet 's jót, a' mit mondani tudok; de ma, ha nálam lesztek, olyannak fogtok esmerni, kinek barátsága után buzgón kell törekednetek. Sokrates 's a' vele lévők eleinten mint illet, megköszönék hívását 's vonogatták magokat; de midőn láták, hogy igen elszomorodnék, ha el nem mennének, elfogadák hívását, 's miután még egy kis ideig némellyek testi gyakorlással mulatának, mások feredének, mindnyájan elmentek házához. — Autolikus az atya mellé ült, a' többiek pedig olly rendel foglalának helyet, mint az illendőség kívánta. — A' ki e' társaságot szemlélte, annál legelsőben is az a' gondolat támadt, hogy valami felséges hatalom vagyon a' szépségben, különösen akkor, mikor valakiben, mint itt Autolykusban annyi szeméremmel és szerénységgel együtt találtatik. Mert valamint egy éjjel mutatkozó fény minden ábrázatot maga felé fordít, úgy Autolikus' szépsége is minden szemeket magára vont; 's kevés szempillantatok mulva egy sem volt az őt látók között olyan, kinek lelkében az ő látása valami változást nem okozott volna. Némellyek elnémultak, mások testek' mozdulásaiban is mutatták csudálkozásokat.

Általában mindenkben, kiket valamelly Istenség elfoglalt, lehet valami nevezetessé és szemlélésre méltót észre venni, de egyéb Istenségek a' közvélekedés szerint, iszonyu tekintet, rémítő szózat, 's rendkívüli hevesség által jelentik-ki magokat; azoknak ellenben, kiket tiszta szerelem lelkesít, tekintetek szelídebb, szavok lágyabb, 's arcvonásaik nemesebbek. Illyen vala ekkor Kallias is a' szerelemtől, 's öröm volt őt látni, azoknak, kik ezen Isténnek titkaiba béavatva voltak.

A' vendégek ugyan azért olly hallgatással folytatták ebédlésöket, mintha a' hallgatás nekik valami nagyobb hatalom által parancsoltatott volna. Ekkor egy Philippus nevű bohóskodó koczogatott az ajtón, 's kérte

az ajtón állót: jelentse-be ki legyen ő, és miért akar beeresztetni, 's mondja-meg, hogy minden készülétekkel együtt jelent-meg, mellyek a' más asztalánál ebédléshez szükségesek, 's hogy a' vele lévő gyermek is egészen oda van az éhség miatt. Ezt hallván Kalliás, így szólla: barátim, nem illik ilyenektől hajlékunkat megtagadni; jőjjön-be, 's egyszer'smind Autolykusra tekinté, azt akarván tudni, hogyan tetszik neki a' bohóskodó' tréfája.

Mihelyt Philippus az ebédlő szobába lépe, így szólla: hogy az én mesterségem másokat nevettetni, azt mindnyájan tudjátok, azért önként jövök ide, tudván, hogy nevetségesebb hívás nélkül jőni ebédre, mint meghívás után. Ülj-le tehát, monda Kalliás, úgy is láthatod, hogy a' jelenlévők mindnyájan igen komolyak, és semmire sincsen olly nagy szükségök, mint a' nevetésre.

Folytatták az ebédet, és Philippus mindjárt valami tréfásat akara mondani, hogy megtegye azt, a' miért őt az úri ebédekhez hívni szokták, 's látván, hogy beszéde nem támasztott nevetést, elkedvetlenedett, 's kevés idő múlva ismét valami más tréfásat akart mondani. Midőn ekkor sem nevette senki, megszűnt enni, befedte köpönyegével arczát 's hátra felé dült. Kallias ezt látván: mi bajod van Philippus, így szólla, fáj e valamid? Ez pedig zokogva így felele: Valóban nagy bajom van, Kallias! mert ha a' nevetés az emberek között megszűnik, rosszul lesz dolgom. Eddig azért hívtam az ebédekre, hogy általam felvidúljanak az együtt lévők; most pedig mi végre hívjon valaki magához engem', ki olly kevesé lehetek komoly, mint halhatatlan, és a' kinél arról sem lehet számot tartani, hogy magánál vendéglés által viszonzozza az ebédet, mivel az egész világ tudja, hogy régtől fogva eszemben sincsen házamnál ebédelni. Ezt mondván olly ábrázatot mutatott,

's olly hangon beszélt, mint a' ki sírás és zokogás miatt alig tud szólni. Ekkor mindnyájan azzal vígasztalák őt, hogy másszor fognak nevetni, 's kérték, hogy egyék; 's Kritobulus jó ízön kaczagott is bohóságán. Ő pedig a' nevetést hallván, kifedezte arczát, 's azzal bátorítván magát, hogy nem fognak megszűnni a' vendégségek 's adakozások, hozzá látott az evéshez.

2.

Miután elszedettek az asztalok, 's az áldozati ivásnak 's hála éneknek vége lett, jött egy Syracusai ember is, egy jól sípoló leánnyal, egy csuda mesterségeket tudó tánczosnéval, és egy gyönyörű 's igen jól muzsikáló 's tánczoló fiuval együtt, kiket mint ritkaságokat pénzért szokott mutogatni.

A' leány sipola, a' fiu cziteráza, 's minthogy mind a' ketten igen kellemesen muzsikáltak, Sokrates így szóllítá-meg Kalliast: valóban vendégséged tökéletes; mert nem csak jó ebédet adtál, hanem még szemeinket 's füleinket is édesen mulattatod. Erre Kallias így felele: nem volna-e jómyront 2) is hozatni, hogy egyszer 'smind jó illatok között is vendégeskednénk. Isten mentsen felele Sokrates, mert valamint másféle öltözetet illik viselni férjfinak is, asszonyoknak is, ugy mindenikhez más illat illik. Mert férjfi' kedvéért férjfi soha myrontól nem illatozik; az asszonyok pedig, 's különösen a' leányok és az olly fiatal menyécskék, millyenek Niceratus' és Kritobulus' 3) feleségeik, mikép kívánhatnának a' férjfiakon myront, holott annak illatával ugy is tele vagynak? hanem a' testi gyakorlaskor használt olajnak illatja kedvesebb előttök, 's annak nem léte nem tetszik nekik. 'S nem is ok nélkül; mert a' myrontól mind nemesek mind nemtelenek hamar 's egyszeriben illatozhatnak; de a' csak nemes származásúakat illető gyakorlások' illatja több készületek után és sok idő múlva lesz kel-

lemes. Ez az ifjakra nézve, monda Lykon jó tanács; de hát nekünk, kiknek a' vénség a' testet gyakorolni nem engedi, mivel kell illatoznunk? A' lélek' nemességével, felele Sokrates. „S hol lehet ezen jó illatot kapni?“ „Valóban, monda amaz, nem a' balzsamolajárosoknál.“ — „Hát hol?“ Theognis megmondja, midőn így szól:

Társalkodj jókkal, 's bölsebb léssz; ám de gazok közt

A' mi ditsérendőt birsz is, enyészten enyész.

Lykon erre így szólla: hallod e fiam ezt az oktatást? Bizonyosan hallja, felele Sokrates, és be is tellyesíti: 's mivel ő a' pankrationi 4) legfőbb győzedelemre vágy, veled együtt magának olyan társat fog keresni, kitől az erre való készületet legelőbb megtanulhassa.

Ekkor sokan sokfélét mondanak, némellyek így szóllának: hol találhat ilyen mestert? mások: nem mestertől kell azt tanulni; még mások: ha egyéb mesterségeket lehet tanulni, ezt miért ne lehetne? Mint-hogy ez a' tárgy, monda Sokrates, hosszas vetekedés-re ad okot, hagyjuk annak megvi'ssgálását másszorra; most arra fordítsuk figyelmünket, a' mi előttünk van. Mert látom, itt áll már a' tánczosleány, 's abroncsokat is hoztak már számára. Ekkor az egyik leány sípola, 's a' gyermek a' tánczoló leányhoz menvén, mintegy tizenkét abroncsokat ada kezébe: mellyeket a' leány a' tánczolás közben úgy vetett-fel, hogy a' levegőben forogtak, 's eltalálván, mennyi magasságnyra kelljen mindeniket felvetni, a' muzsika' időmértéke szerint elkapta azokat. — Másból is sokból kitetszik, barátim monda Sokrates, de a' többek között e' leánynak mestersege is bizonyítja, hogy az asszonyi Nem' természete semmivel sem alábbvaló a' férjfiakénál, kivéven a' lelki és testi erőt, 's ha valaki közületek feleségét valamiben tökéletességre akarja vinni, bátran fogjon hozzá a' tanításhoz. — Ha ez a' vélekedésed van Sokrates, monda

Antisthenes, miért nem mutatod meg e' mesterséget Xanthippén, 's miért szenveded-el, hogy minden most élő, sőt úgy hiszem, minden az előtt élt, 's még utóbb élő aszszonyoknál is rosszabb feséséged van? Azért, felele Sokrates, minthogy látom, hogy azok is, kik jó lovagló hírére vágnak, nem a' legszelídebb, hanem a' legtüzesebb lovakat tartják, azt gondolván: hogy ha ezekkel banni megtanulnak, könnyen birhatnak más lovakkal is. Így én is emberekkel kívánván társalkodni, Xantippét vettem feleségül, jól tudván, hogy, ha ennek természetéhez hozzá szoktatom magamat; akkor minden egyéb emberekkel öszveférhetek. — E' kis félbeszakasztó beszédet mindenek czélirányosnak tarták 's örömet hallgatók.

Azonban egy más nagy kritikát hoztak, melyre köröskörül egyenesen fenálló kardok voltak megerősítve. Ebbe a' tánczoló leány főtetőre majd beléje ugrott, majd a' kardok felett kiugrott; úgy, hogy őt, midőn ezt nagy bátorsággal cselekedte, minden jelenlévők féltették. — Ezt látván Sokrates, így szólt Antistheneshez: úgy vélem senki sem lesz már, ki tagadná, hogy még vitézségre is lehet valakit tanítani, midőn látja, melly bátran ugrik ez a' tánczosné leánylétére a' kardok felé. Legjobb volna, felele Antisthenes, ha ez a' Syracusabeli ember, midőn e' leányt a' városban mutogatja, azt mondaná: hogy fizetésért az Athe-nelieket megtanítja hasonló bátorsággal nekik menni a' harcban a' dárdáknak. Szeretném, monda Philippus, ha ezt a' néphez beszélő Pisander 5) is megtanulná, ki most azért, hogy szeme nem szenvedheti a' fegyverek' nézését, semmit sem akar had felől hallani.

Ekkor a' gyermek kezdett tánczolni. Látjátok e, monda Sokrates, ez a' szép gyermek, mennyivel szebbnek látszik testének különféle mozdulatjai által, mint mikor csendesén áll? Te a' tánczmestereket látszol di-

csérni, így szólla Charmides. Bizonyosan dícsérem, felele Sokrates; mert látom, hogy tánczközben a' testnek egy része sem henyél, hanem nyak, lábok, kezek egyszerre dolgoznak, 's így mind azokra nézve, kik könnyű testűek akarnak lenni, hasznos a' táncz; nekem magamnak is igen nagy kedvem volna ezen Syracusabeli embertől megtanulni a' tánczolást. 'S mi hasznát vennéd? kérde ez. „Tánczolnék.“

Ekkor mindnyájan nevetének. Sokrates pedig komoly arczal így szólla: miért nevettek ki? azért e, hogy gyakorolván testemet egészséges akarok lenni és jó ízűn enni 's alunni, vagy azért, hogy olyan gyakorlást választok, mellyben nem csak a' lábok vastagodnak, a' vállak pedig fogynak, mint a' versenyfutásban, nem is csupán ezek erősödnek amazok' vesztegetésével, mint az öklözésben, hanem a' testnek minden tagjai egyenlőképen foglalatoskodván erősödnek. Vagy azért nevettek e, hogy nem lesz szükségem vívótársra, 's öreg létemre nem kell a' nép szemei előtt levetkez-nem, hanem hét székre való szoba elég lesz arra, hogy kiizzasszam magamat, valamint ezen gyermeknek elég vdl't ez a' szoba, 's télen fedél alatt, meleg időben pedig árnyékban gyakorlom testemet? vagy azért nevettek e, hogy nagyobb lévén hasam, mint kellene, azt kisebbé akarom tenni? Nem tudjátok e, hogy nem régiben Charmides reggel hozzám jöven, tánczolva talált? Igazat mondasz, felele Charmides, 's eleinten megijedtem, attól tartván, hogy megtévelyodtál, de miután akkor is illyeket hallottam tőled, millyeneket most beszélsz, haza érvén magam is, nem tánczoltam ugyan, mert nem tanultam soha tánczolni, hanem kezeimmel hadaráztam: mert ezt a' mesterséget tudtam. Meglátni rajtad, monda Philippus; mert olly egy mértékűek czombjaid 's vállaid, hogy vélekedésem szerint,

ha egyiket a' másik mellé, mint a' kenyereket a' pia-
czon kiraknád, 's azokat a' vásárra vígyázók megmér-
nék, semmi csalfaságot sem foghatnának reád. 6) Kal-
lias így szólla: Engem' hívj magadhoz, Sokrates, mi-
kor tánczolni tanulsz, hogy veled együtt ugrálhassak 's
tánczolhassak.

Most nekem muzsikáljanak, monda Philippus, hadd
tánczolhassak én is, 's felkelvén, majmolá a' gyermek-
nek és a' leánynak tánczolasát, 's legelőször is, mivel
az mondatott, hogy a' gyermeket teste mozdulatjai szeb-
bé tették, ő is mozgatta egész testét, de olly csúfosan,
hogy az még nevetségesebbnek látszott, mint különben
is volt. Azután, mivel a' leány hátra felé görbülve ab-
roncs gyanánt forgott, ő szintugy előre hajtván magát,
kerekképpen bukfenczezett; 's végre, mivel az is tetszett
a' gyermekben, hogy az egész teste mozgásban volt,
teste lábait is, kezeit is mozgatta. — És midőn elha-
gyatott a' muzsika, egy párnaszékre dülvén, így szólla:
Hogy az én tánczolásom is jó gyakorlás a' testnek, az
kitetszik abból, mivel szomjas vagyok: töltsé teli szá-
momra borral az inas a' legnagyobb poharat. A' mi szá-
munkra is, monda Kallias, mert mi is megszomjultunk
a' rajtad nevetéstől.

Én is ugy vélekedem, monda Sokrates, hogy az
ivás nem árt; mert a' bor megfrissítvén az elmét, a'
bajokat elszenderíti, mint a' mandragora az embereket,
a' jó kedvet pedig, mint az olaj a' tüzet, feléleszti.
Mindazáltal ugy gondolom, hogy az emberi test e' te-
kintetben hasonló a' föld' növényeieihez. Ezek, mikor
igen sűrű esővel öntözi őket az Isten, nem állhatnak
egyenesen, 's nem szívhatják magokba a' levegőt; ha
pedig annyi nedvességet kapnak, a' mennyit kívánnak,
egyenesen felnőnek, 's épen jutnak a' gyümölcsözésre.
Ugy mi nekünk is, ha igen sok bort iszunk, hamar

elgyengül testünk is, lelkünk is, 's nem hogy okosan beszélni tudnánk, még lehelni is alig tudunk. Ha pedig, hogy Gorgiással szóljak, kisebb poharakkal gyakran nedvesítnék bennünket az inasok, akkor nem győztettünk 's nem részegítettünk-meg a' bortól, hanem lelkesedvén, nyájasabbak leszünk. E' tanácsot mindnyájan jóváhagyák, 's Philippus azt tette hozzá: hogy a' pohárnokoknak a' jó kocsisok' példáját kell követni, és sebesen kell körülkergetni a' poharakat. Szót is fogadtak a' pohárnokok.

3.

Az alatt a' férjfi gyermek, lantját a' leány' sípjához alkalmazá, lantozott és énekelt. Megdicsérék őt mindnyájan: 's különösen Charmides azt mondá: hogy a' mint a' borról mondotta Sokrates, úgy az ifjak' szépségében 's a' hangok' kellemében is van olly erő, melly a' bánatot felejteti, 's a' szerelmet ébreszti. — Erre Sokrates így szólla: ezek itt bennünket igen szépen tudtak mulatni barátim; mi pedig sokkal jobbaknak tartjuk magunkat ezeknél, nem volna e tehát szűgyen, ha együtt lévén, nem próbálnánk egymásnak használni, vagy egymást mulatni? Ekkor így szóllának sokan: te magad mondmeg tehát, miféle beszédekkel mulathatjuk egymást legjobban?

Én, monda Sokrates, legjobban szeretném, ha Kallias fogadását megtartaná; mert azt mondotta: hogy megfogja mutatni, ha nála ebédelünk, mennyi bölcsességgel bír. Meg is mutatom, felele Kallias, ha közületek is kiki megmondja, mi jót tud. Mindnyájan reá állunk arra, monda Sokrates, hogy megmondjuk azon mesterséget, mellyet kiki magában legtöbbre becsül. E' szerint én mindjárt megmondom, így szólla Kallias, miben bízom-el magamat leginkább: abban, hogy az embereket erényesebbekké tudom tenni. Valami kézi mesterségre

tanítod e őket, vagy a' jóban és szépben tökéletesíted e szívöket? kérde Antisthenes. „A' szépben és jóban tökéletesítem, felele Kallias, mert a' szép és jó nem erény e?“ Bizonyyal az, felele Antisthenes, sőt első helyet érdemel az erények között. Mert valakinek vitézsége 's okossága ártalmas is lehet mind barátjaira, mind a' közjóra nézve; de a' szép 's jó soha sem fér össze igazságtalansággal. „Mihelyt közületek kiki megmondja, a' mit tud, monda Kallias; én is kész leszek azt is megmondani, millyen mesterséggel viszem ezt véghez. Mond meg tehát te Niceratus, melly mesterségedben kevélykedhetsz? Minthogy felele ez, az atyám jóra való embert akara belőlem nevelni, Homerusnak minden munkáit megtanultatta velem, 's így most az egész Iliast 's az egész Odysseát el tudom mondani könyv nélkül. Nem tudod e, monda Antisthenes, hogy a' Rhapsodusok is szint úgy tudják ezeket? „Hogyan ne tudnám, monda, mikor csaknem minden napon hallhatom őket.“ 'S esmersz e oktalanabb embereket ezeknél?“ Nékem, felele Niceratus, a' dolog nem úgy látszik lenni.“ Bizonyos az, monda Sokrates, hogy ők Homerust nem mindenkor értik; de te Stesimbrotusnak, Anaximandernek és sok másoknak sokat fizettél; 's azért valami becses van benne, mind azt kell értened. — „De hagyjuk ezt! Hát te Kritobulus, mivel dicsekedel leginkább?“ — „Szépségemmel“ felele ez. De, monda Sokrates, megtudod e te is azt mutatni, hogy szépségeddel jobbakká teszed az embereket. „Ha nem tudnám, nyilván hitvány embernek tarthatnám.“ — „Hát te miiben kevélykedhetel Antisthenes?“ — „Gazdagságomban,“ monda ez. — „Így hát sok pénzed van félretéve,“ monda Hermogenes. — Amaz megesküvék, hogy egy fillérje sincs: „legalább tehát sok szántó földeid vagynak?“ — Talám van annyi felele ő, hogy Autolykus' számá-

ra testgyakorló helynek elég lenne. — „Te is megérdemled tehát hogy meghallgassuk, mikép' bizonyítod meg mondásodat.“ — „Hát te, Charmides, miben kevélykedel?“ — „Én, felele ez: szegénységemben.“ — Valóban, monda Sokrates, igen jó dologban; mert ez legkevesebbé irigyletetik, ezért nem harczol veled senki, ez őrzés nélkül is megmarad, 's mikor nem gondolnak vele, akkor is nevékedik. — Hát te, Sokrates, miben vagy kevély? kérdé Kallias. Ez pedig nagyon komolyan öszvevonván képét, így felelt: a' kerítés' mesterségében; s midőn nevettek rajta, így szólla: nevettek? én bizonyos vagyok abban, hogy e' mesterségemmel sok kincseket tudnék gyűjteni, ha a' végre használnám. — Te pedig, így szólla Lykon Philippushoz: nyilván abban vagy kevély, hogy másokat megtudsz neveltetni? „s több okom is van reá, mint Kallippidesnek, a' színjátszónak, ki felette kevély azért, hogy sokakat megrikat. — Hát te, Lykon, monda Antisthenes, megmondod e, miben kevélykedel? — nem tudjátok e ugy is mindnyájan, felele ez, hogy e' fiam az én kevélykedésem. — Ez pedig, így szólla valaki, bizonyosan abban kevély, hogy a' vívásban ma győzedelmes volt. — Autolykus pedig elpirulván, így felele: nem bizony én; 's midőn szava' hallására mindenek örömmel reá nézének, azt kérdezé közülök egyik: hát miben, Autolykus? „az atyámban,“ felele ő, 's egyszer'smind az attya felé hajolt. Kallias ezt látván: tudod e Lykon, monda, hogy náladnál gazdagabb ember a' világon nincsen? — „Azt valóban nem tudom.“ — Nem tudod e tehát, monda Kallias, hogy e' fíjadat a' Perzsiai Király' minden kincseinél nagyobbra becsülheted. — „Megleptél, felele az: 's megvallom, hogy leggazdagabb vagyok az emberek között.“ — Hát téged, Hermogenes, kérdé Niceratus, mi tesz leginkább kevélyé? — En-

gem?, felele ez: az, hogy barátim jók és hatalmasok, 's még sem felejtkeznek-el rólam. Ekkor mindnyájan reá tekintének, és sokan kérdezők: nem nevezné-e meg ezeket? Örömet megnevezem, felele ez, ha azzal előtetek kedvet találhatok.

4.

Most már csak az vagyon hátra, monda Sokrates, hogy a' mint ígértük, mindenikünk megbizonyítsa annak, a' miben kevélykedik, becses voltát. Engedjétek hát, monda Kallias, hogy én legyek az első. Én addig, míg ti azon vetekedtek, mi az erény, erényesebbekké tudom tenni az embereket. — „Hogyan teszed azt, kedvesem?“ monda Sokrates: — pénzt adok nekik.“ — Anthisthenes erre felkele, 's czáfoló tekintettel azt kérdező tőle: Mit gondolsz Kallias, az embereknek szívekben kell e keresni a' jót, vagy erszényekben? — Szívekben, felele ez. — 'S te még is, az által, hogy erszényeket gazdagítod, szíveket teszed e jobbá?“ — Minden bizonnal.“ — „Hogyan lehetne ez?“ — Ha tudják, hogy van miből élniek, nem vetemednek semmi rosszra is.“ — „De visszafizetik e neked azt, a' mit tőled kapnak?“ „Azt nem cselekszik.“ — „Hát talám háladatossággal szolgálják-le adósságokat?“ — Azzal sem: sőt némellyek még nagyobb ellenségeim lesznek, mint mig jót nem tettem velek.“ — „Csudálatos dolog, monda Antisthenes, olly szemekkel tekintvén Kalliasra, mintha ellenvetése már meglett volna bizonyítva, hogy mások eránt jókká tudod tenni az embereket, 's csak magad eránt nem.“ — „Miért csudálatos az? kérdé őt Kallias: nem esmersz e sok építő mestereket és ácsokat, kik sokaknak építenek házakat, 's magoknak nem csinálhatnak, hanem bérlelt házban laknak. Ne neheztelj édes bölcselkedőm, hogy a' magad beszédéből megczáfollak.“ — Nem fog neheztelni, monda Sokrates,

hiszen a' jövendölökről is azt mondják, hogy másoknak megtudják a' jövendőt mondani, tulajdon jövendő sor-sok pedig nincsen előttök tudva. E' kis vita ezzel elvég-ződék. — Ezután Niceratus kezde szóllani: hallgassa-tok-meg engem' is, hogy tudjátok, mikép lesztek job-bak általam. Tudjátok, hogy Homerus, a' legtudósabb költész, 's csaknem minden dolgokról írt, mellyek az emberi élethez tartoznak; ha tehát valaki közületek vagy jó gazda, vagy népigazgató, vagy hadivezér, vagy Achilleshez, Ajaxhoz, Nestorhoz, 's Ulysszeshez hason-ló akar lenni, az én társaságomat keresse; mert én mind ezeket tudom. — Király is tudsz e tehát lenni, kérde őt Antisthenes, minthogy Homerus Agamemnont, mint jó királyt 's erős harczolót dicséri? — Bizonyára nem csak az tudok lenni felele, hanem több is: azt is tu-dom, hogyan kell a' lovak' királyának, a' jó kocsisnak az oszlop körül megfordulni, akkor magának a' szép kocsin bal felé kell hajolni, 's a' rudas lovat erősen hajtani, nevénel szóllítván ezt, 's megeresztvén gyep-lőjét. — Ezeken kívül még mást is tudok, 's azt, ha akarjátok, mindjárt megpróbálhatjátok. Azt mondja Ho-merus: a' veres hagyma italkívántató fűszerszám. *) Ha tehát veres hagymát hozna valaki ide, nagy hasz-nát vehetnétek, mert jobb ízűet innátok. Barátim, mon-da Charmides, Niceratus veres hagyma szaggal akar ha-za menni, mivel el akarja feleségével hitetni, hogy senkinek sem jutott eszébe őt megcsókolni. De, mon-da Sokrates, minket is mindnyájunkat kinevettetne a' veres hagyma evés. Mert Homerus szerint a' veres hagy-ma olyan fűszerszám, melly nem csak az italt, hanem az ételt is kívántatja. Ha tehát ezt ebéd után ennénk,

*) Ilias XXIII, 535. 's a' t.

**) Ilias XI, 629.

nēm mondhatná e valaki felőlünk, hogy Kalliashoz csak dőzsölni 's tobzódni jöttünk? Attól nincs mit tartani, felele Kallias, sőt sok katonák, kik harczra készülnek, kik harczra készülnek, titkon veres hagymát esznek, ugyan azért, a' miért némellyek a' kakasokkal veres hagymát étetnek, mikor azokat harczra készítik. Mi úgy hiszem, inkább csókolódáshoz készülünk, mintharczoláshoz. Így végződék-el ezen tárgy. — Most én mondom-meg, monda Kritobulus, miért vagyok kevély szépségemben. Mond-el hát, kiáltának mindnyájan. — Előre feltésem, hogy szép vagyok, mert ha az nem vagyok, ti méltán a' megcsalásra szabott büntetésre vagytok érdemesek; mert a' nélkül, hogy valaki esküdtetne benneteket, mindég esküvéssel állítjátok, hogy szép vagyok. Ezt hát el kell hinnem, mert becsületes embereknek tartlak benneteket. Ha pedig igazán szép vagyok, és ha olly érzéssel viseltettek irántam, a' millyennel én az iránt, a' kit szépségnek tartok, akkor esküszöm minden Istenekre, szép lételemet a' Királynak 7) méltóságával nem cserélném-el. Mert én Kliniaszt 8) örömebb látom minden egyéb szépségnél, melly más emberekben talál-tatik; 's inkább szeretnék minden egyebek iránt vak lenni, mint az egy Klinias iránt; az éjszakát és az álmot is gyűlölöm azért, mivel őt akkor nem láthatom, a' napnak semmiért sem tartozom annyi köszönettel, mint azért, hogy velem Kliniaszt láttatja. Azonkívül azért is vagyon nekünk szépeknek okunk a' kevélységre, hogy midőn az erősök munka, a' vitézek veszedelmek, a' bölcsek beszéd-beli fáradság által jutnak javaik birtokához, a' szép csendes nyugalomban eléri célját. Én, noha tudom, hogy a' kincsekkel birás édes, még is szerencsésebbnek tartanám magamat, ha Kliniasnak minden értékemet oda adhatnám, mintha másoktól kincseket kapnék; 's jobban szeretnék rab, mint szabad lenni, ha Klinias len-

ne Uram, 's ha érette kellene dolgoznom, magamat veszélynek kitennem, inkább szeretném ezt tenni, mint dolog és veszély nélkül élni. 'S ha te, Kallias, azzal dicsekedel, hogy az embereket jókká tudod tenni, én mindennemű jóságra még könnyebben bírom őket, mint te. Mert mi szépek a' szerelmeseket az által, hogy lelkesítjük, a' birtok iránt nemesebben gondolkozókká, munkásabbakká, a' veszélyekben bátrabbakká, 's olly szemérmesekké és mértékletesekké tesszük; hogy még azt is általják kérni, a' mire legnagyobb szükségök van. A' kiknek eszük van, azok a' szépeket választják hadivezérekné is. Mert én Kliniassal a' tűzbe is elmennek, 's tudom, ti is szintugy elmennétek én velem. 'S e' szerint, ne gondold Sokrates, hogy szépségen mel semmit sem használnék az embereknek. 'S habár a' szépség hamar elhervad is, még sem kell azt kevésre becsülni; mert a' ki gyermek korában szép volt, az ifju — férjfiu — 's öreg korában is szép fog maradni. Ezt bizonyítja az is, hogy az Atheneiek Minerva' innepén válogatott szép öregekkel 9) vitetik az olajágokat, azt akarván ezzel mutatni, hogy minden kort kíséri a' szépség. Azon felül édes az is, ha valaki kívánságunkat önkint tellyesíti, 's jól tudom, hogy én most is mindjárt halgatással is elébb bírom ezen gyermeket 's ezen leányt arra, hogy megcsókoljon, mint te Sokrates, őket sok hölcs beszédeiddel arra birhatnád.

„Mit mondasz? kiálta Sokrates, azzal mersz e dicsekedni, hogy még én nálamnál is szebb vagy?“

„Bizony azzal felele Kritobulus, 's ha azzal nem dicsekedhetném, minden Silenusoknál, kiket a' Satyrikusok festenek, rutabbnak kellene lennem.“ — Ezt azért mondá, minthogy Sokratesnek valóban volt is nagy hasonlatossága a' Silenusokhoz.

„Hagyjuk ezt most abban, felele Sokrates, de tudjad, hogy mikor az ígért beszédét mindenki elvégzendí, akkor megfogjuk mi ketten bíraltatni szépségünket. Bíróvá pedig ne Priamus' fiját, Párist válasszuk, hanem ugyan azokat, a' kikről te azt állítod, hogy téged' megcsókolni vágnak.“

„Hát Kliniasnak nem engednéd e által e' megítélést? „Még sem szűnsz e meg Klinias' nevét említeni? monda Sokrates. Azt gondolod e, felele Kritobulus, hogy mikor nem említem, akkor kevesebbé van ő eszemben? nem tudod e, hogy olly világosan van képe lelkemben, hogy, ha szobrász vagy festész volnék, őt lelkemben lévő képe után szint olly híven eltalálnám, mint ha személyem szerint volna szemeim előtt.“

„Ha illy hozzá hasonlító képével bírsz, miért fárasztod annyira magadat, 's miért sietsz mindig oda, a' hol őt láthatod?“

„Azért édes Sokratesem, mivel személyje' látása örömet gyújt bennem, képelátása pedig a' nélkül, hogy örömet szerezne, csak az öröm' kívánását ébreszti.“

Erre Hermogenes így szólla: én tellyességgel nem hagyhatom helyben, Sokrates, hogy Kritobulusban e felesleges szerelmet elnézed.

„Azt gondolod e, monda Sokrates, hogy azóta lett ollyan igen szerelmessé, mióta társaságomban él?“ — „Hát mióta?“ — Nem látod e, felele az, hogy ennek füle körül még alig bujik-ki a' szakál, Kliniasnál pedig már nagy? Amaz egy oskolába járt ezzel, 's akkor gyuladott-fel olly nagy mértékben szerelme: 's mikor ezt észre vette az attya, az én vígyázásom alá adta, hogy segítsek rajta, ha lehet. És ugyan csak jóval jobban is van már, mert az előtt, ha Kliniasra nézett, szintén ollyan kővé változottnak látszott, mint az, ki Gorgo' fejét meglátta, 's kő gyanánt megállván előtte

sehová se tudna menni; de már most azt is vettem észre, hogy csak hunyorgatott feléje. Mindazáltal, barátim (köztünk maradjon a' szó) úgy gondolom, meg is csókolta ez már Kliniast, pedig a' csóknál a' szerelemnek nincsen veszedelmesebb gyulasztója. Mert a' csók telhetetlen, és egyszer'smind édes reményekkel táplál. Talám azért is tartatik olly nagy becsűnek, mivel minden cselekedetek között, mellyeknél test testhez ér, egyedül a' szájnak szájhoz érése visel egyenlő nevet a' lélek szeretetével. *) Azért én azt mondom, ne csókolódjék senki, a' ki a' magán uralkodást egészen elnem akarja veszteni.

Miért ijesztesz úgy el Sokrates, monda Charmides, minket barátidat a' Szépektől, holott én tégedet magadat, Apollóra esküszöm, láttalak, mikor egyszer Kritobulussal együtt valamit egy Grammatikus' könyvében kerestetek, hogy fejed az ő fejét, és mezítlen vállad az ő vállát érte? Jaj, monda Sokrates, ezért az én vállam öt napoknál is tovább úgy fájt, mintha valami mérges állat harapta volna meg, 's a' szívemben szúrást éreztem. De most, Kritobulus kérlek, ilyen érdemes tanuk előtt, kiket itt látsz, hogy hozzám ne érj, míg álladon olly sűrű nem lesz a' szőr mint fejedben.

Igy keverték-öszve tréfát valósággal. — Most te read kerül a' sor, Charmides, monda Kallias: mondmeg, miért vagy kevély szegénységedben?

Erre az így felele: úgy e azt mindnyájan elhiszitek, hogy jobb bátorságban élni, mint félelemben, jobb szabadnak lenni, mint szolgálni, 's jobb a' hazának bizodalmaival élni, mint e' bizodalomtól megfosztatni. Én, míg gazdag voltam, először attól féltem, hogy valaki

*) A' görögben ezen szó φιλεῖν kettőt jelent: szeretni és csókolni.

házaiba betörvén, kincseimet elrabolja, 's magamon is követ-el valami méltatlanságot, azután az álnok Sykophantoknak 10) is kedveztem, mintha szolgájok voltam volna, mert tudtam, hogy sokkal könnyebben árt-hatnak azok nekem, mint én ő nekik. Azonkívül min-dég vetett reám a' haza valamelly adót, 's nem enged-te, hogy tetszésem szerint utazzak. Most pedig, miu-tán a' hegyeken sincs birtokom, a' sík mezőn sem ara-tok, házi eszközeimet is eladtam, elnyújtózza édesen al-szom, az országnak bizodalmas embere vagyok 11), nem fenyegettetem senkitől, hanem én fenyegetek má-sokat, mint szabad embernek bizvást lehet kiútaznom a' városból, 's visszajönnöm, mikor akarok; most a' szé-kekről is felkelnek előlem, 's útamból is kitérnek a' gazdagok. Most olyan vagyok, mint egy Király; ak-kor pedig nyilván rab voltam, akkor én fizettem az országnak; most az ország fizet nekem, mert eltart. Akkor még azért is aláztak, hogy Sokratessel voltam együtt; most pedig, mióta szegény vagyok, senki sem gondol vele. Azonkívül, míg sokkal birtam, gazdagsá-gomat vagy az ország, vagy a' szerencse szüntelen fo-gyasztotta; most semmit sem fogy birtokom, (mert nincsen semmim) hanem mindég reménylek valamit kaphatni.

Ugy e tehát azért imádkozol, monda Kallias, hogy soha se gazdagodjál-meg; 's mikor a' gazdagságról ál-modol, áldozol az Isteneknek, hogy azt tőled távoztas-sák-el? Azt ugyan nem cselekszem, felele Charmides, hanem inkább kész vagyok ott nyugalمامat is koc-zkáztatni, hol valami kis birtokot reménylhetek. —

Most, monda Sokrates, te mond-meg, Antisthe-nes, hogyan dicsekedhetel gazdagságoddal, holott olly kevéssel birsz. — Mivel azt gondolom barátim, felele az, hogy az emberek' gazdagsága 's szegénysége nem

házaikban, hanem lelkeikben van. Mert látok sok oktan embereket, kik noha igen sok kincsekkel birnak, még is olly szegényeknek tartják magokat, hogy semmi munkától és semmi veszedelemtől, melly által birtokjokat nagyíthatják, nem irtóznak. Esmerek ollyan egyenlő osztályrészü testvéreket is, kik közül egyik nem csak elél vagyonából, hanem nem is költi-el minden jövedelmét; a' másik pedig mindég szükségét lát. Azt is tapasztalom, hogy némelly fejedelmek annyira kívánják a' gazdagságot, hogy annak kedvéért sokkal rutabb dolgokat visznek véghez, mint a' szegényebbek. Mert a' szegényeket a' szükség hajtja arra, hogy néha lopjanak, máskor prédáljanak, ismét másszor szabad embereket rabokká tegyenek; némelly fejedelmek pedig egész házakat semmivé tesznek, sokakat megölnék 's egész városokat rabságba döntenek; még pedig csak azért, hogy gazdagabbak lehessenek. Az illy embereket én igen sajnálom nehéz betegségökért, mert ugy hiszem, hogy betegek, 's ollyan állapotban vagynak, mint az olly betegek, kik soha sem laknak jól akar-mennyit esznek is. Nekem annyira van, hogy alig találom-meg magam is: 's még is ehetem annyit, hogy nem éhezem, 's ihatom annyit, hogy nem szomjuzom, 's ugy öltözködhetem, hogy semmivel sem szenvedek többet a' hideg miatt, mint ez a' felette gazdag Kallias. Mikor pedig otthon vagyok, elég meleg alsó ruhák a' házfalak, 's elég tömött köntös a' házfedél. Az ágyom olly jó, hogy mikor felébredek, alig tudok belőle felkelni. *) — — — — —

A' mit pedig gazdagságomiban legnagyobbra becsülök, az: hogy, ha bár valaki attól, a' mivel most bírok megfosztana is, nincs olly csekély mesterség,

*) Talán azért, hogy a' földön halt.

melly eltartásomra elégséges nem lenne. Ha néha vendégeskedni akarok, nem a' legdrágábbat veszem a' piacon, mert arra nincs elég pénzem; hanem képzelődésemmel a' legközöségesebbet is drágalátossá tetetem. Sokkal jobb izüvé is lesz nekem a' vendégség az által, hogy várok míg meghülök, mintsem, ha sürgősen valami drágát eszem vagy iszom, mint p. o. most e' Thasusi bor kevesebbé kellemes ízű, mint lehetne, minthogy szomjuság nélkül iszom. Egyéberánt természeti dolog, hogy igazság szeretőbbeknek is kell lenniök a' kevéssel megelégedőknek a' gazdagságot kívánóknál. Mert mennél inkább megelégszik valaki a' magáéval, annyival kevesebbé kívánja a' másét. 'S a' mi nevezetes, még adakozókká is tesz az ilyen gazdagság bennünket. Mert ez a' Sokrates, a' kinek én birtokomat köszönöm, sem számmal, sem mértékkel nem szabta azt ki, hanem adott belőle annyit, a' mennyit elbirtam: hasonlóképen én sem vagyok irigy, hanem megmutatom minden barátomnak gazdagságomat, 's ha kívánja meg is osztom vele. Végre ez által jutok a' legdrágább kincshez is, a' foglalatosságtól való szabadsághoz, úgy, hogy láthatom, a' mi látást; halhatom a' mi hallást érdemel, és a' mit legnagyobbra becsülök, Sokrates' társaságában tölthetem-el az egész napot. Ez sem azokat szereti legnagyobbban, kik legtöbbet fizetnek neki, hanem azokkal szeret leginkább együtt lenni, kik neki tetszenek.

Ezzel elvégezé beszédét Antisthenes; Kallias pedig így szólla: esküszöm Junóra, én minden tekintetben irigylem ugyan gazdagságodat, de főképen azért, hogy sem az ország nem parancsol veled, mint rabbal, sem az emberek nem haragusznak reád, hogy nem kölcsönözz nekik pénzt. Ez utolsóért ne irigyeld őt, monda Niceratus, mert én minden órán kölcsön fogom tő-

le kérni a' semmivel megelégedés' mesteriségét; minthogy mióta Homerustól így tanultam számlálni:

„Hét lábost, melly még soha tűzre nem állá; tizenkét Nyalka csikót, tíz aranyt, és húsz szép fényű medenczét;“ *) azolta mindég azon jár az eszem, hogyan tehetek szert olly gazdagságra, mellyet mérni 's megszámlálni lehet. Azért talám fősvénynek is tartanak sokan. Ekkor mindnyájan nevetének nyiltszívűségén, 's helybehagyák beszédét.

Azután így szólla valaki: te következel Hermogenes, számláld-elő barátidat, 's mutasd-meg, melly hatalmasok, 's melly jók hozzád, hogy lássuk, hogy nem ok nélkül kevélykedsz bennük.

A' mint tudjuk, felele az: mind a' Görögök, mind a' Barbarusok megegyeznek abban, hogy az Istenek előtt mind a' jelenlévő mind a' jövőendő esmeretes, és hogy minden országok és nemzetek jövőendölések által kérdezik-meg az Istenektől, mit kell cselekedni, mit nem: — azt is, a' mint tudva van, feltesszük fe-lőlők, hogy használhatnak is, árthatnak is, 's azért kérjük őket, hogy a' rosztól mentsenek-meg, a' jóval áldjanak-meg. Ezek a' mindentudó 's mindenható Iste-nek tehát olly jóakaróim, hogy soha sem felejtkeznek-meg rólam; akár ébren vagyok, akár aluszom, akár-hová megyek, vagy akármit teszek, mindég gondoskod-nak rólam. 'S mivelhogy ők előre tudják, millyen ki-menetele van mindennek, majd jelek, majd álmok, majd madarak által megjelentik nekem, mit kelljen tennem, 's ha én ezen követjeiknek hiszek, soha sem bánom-meg; ha pedig egyszer-másszor nem ügyeltem reájok, rosszul jártam.

Ezt mind el lehet hinni, monda Sokrates, hanem azt szeretném én tudni, hogy micsoda kedveskedéssel teszed

*) Ilias IX, 122 'st.

őket irántad olly kegyesekké. Valóban igen kevés fáradsággal, felele Hermogenes; — magasztalom őket, a' mit adnak, azt másokkal is megosztom; nyelvemet a' mennyire lehet, zabolázom, 's ha őket biznyságul hívom valami dologban, szántszándékkal nem hazudok. Ha tégedet felele Sokrates, azért szeretnek az Istenek, hogy illyen vagy, ugy bizonyosan ők is a' nemes gondolkozásban 's jó cselekedetekben gyönyörködnek.

Illyen fordulást veve a' tréfásan kezdett beszéd. — Philippusra kerülén a' sor, megkérdeztek ő is, mit találna a' nevetetés' mesterségében kevélykedésre érdemesnek. — Nem lehet e kevélykedni benne, felele, holott engem' mindenek, illyen mesterségűnek esmervén, mindenkor magokhoz hívnak, ha valami jóval élnek, hogy azt velem megosszák; ha pedig valami rossz éri őket, szüntelen kerülnek, attól tartván, hogy akaratjuk ellen is megnevettetem őket. Erre Nicerotus így szólla: esküszöm az Istenre, neked van okod a' kevélységre; mert az én barátim közül azok, kiknek jól van dolgok, kerülnek engem'; azok pedig, kiket szerencsétlenség ért, előmbe számílják atyafiságokat, és soha sem maradnak-el tőlem.

Ez is jó gondolat, monda Charmides. — Hát te Syracusai, mivel dicsekedhetsz, ezzel a' szép gyermekkel, ugy é? Azzal, felele, épen nem, sőt az inkább igen nagy félelmet okoz nekem; mert azt veszem észre, hogy vagynak, a' kik romlására igyekeznek. — — — — — Más okom van nekem a' dicsekedésre. „Mi lehet az?” Az, hogy sok esztelenek vagynak a' világon, kik mesterségeimet csudálják, 's engem' eltartanak. — Nem hijában kérted a' minap az Isteneket imádságodban arra, monda Philippus, hogy a' hol te vagy, ott a' föld' termésére nézve nagy bőség, az észre nézve pedig nagy szükség legyen. — — — — —

5.

Azután Kallias így szólla: Már most te, Kritobulus, nem szállasz e ki Sokratessel a' szépség iránt vetekedni? Alig van kedve hozzá, monda Sokrates: mert bizonyosan veszi észre, hogy a' kerítő igen felkapott a' biráknál. Mind a' mellett nem huzom magamat vissza monda Kritobulus, csak mond-el azt, a' mit józan ésszel mondhatsz az iránt, hogy szebb vagy mint én. Tegyétek tehát közelebb hozzánk a' világító gyertyát, monda Sokrates.

Kritobulus. Legelsőben is arra kérlek, határozd-meg jól vetelkedésünk' tárgyát.

Sokrates. Jól van! felelj tehát kérdéseimre.

Krit. Csak kezd-el a' kérdezést.

Sokr. Mit gondolsz, egyedül az emberen lehet e találni szépséget vagy máson is?

Krit. Nem csak azon, hanem lovak, ökrök, és sok páratlan lények között is találni szépet. Van szép paizs, szép kard, szép dárda.

Sokr. 'S hogyan lehet, hogy ezek mind szépek, pedig semmiben sem hasonlítanak egymáshoz?

Krit. Ugy, hogy mindenik szép akkor, ha jó arra, a' mire való, 's jól van alkotva arra a' célra, a' melyért birjuk.

Sokr. Tudod e hát, mi végre van szemünk?

Krit. Nem másért, hanem azért, hogy lássunk.

Sokr. E' szerint már az én szemeim szebbek a' tieidnél.

Krit. Hogyan?

Sokr. Azért, mert a' tieid csak azt látják, a' mi egyenesen előttök van; az enyimek pedig, minthogy igen kiállanak, azt is a' mi földre esik.

Krit. A' te állításod szerint tehát a' ráknak minden állatok között legszebb szemei vagynak?

Sokr. Bizonyosan, mert az ő szemei legjobban hozzá illenek természetéhez.

Krit. Legyen úgy, de hát orra kinek van szebb, neked e vagy nekem?

Sokr. Ugy gondolom nekem, mivelhogy szaglászé-
gett adták orrunkat az Istenek. A' te orrlukaid a'
föld felé vagynak, az enyimek pedig elterjednek, úgy,
hogy minden felől hozzájok férhet mindennek szaga.

Krit. De a' benyomott orr hogyan lehet szebb a'
magasnál?

Sokr. Azért, mert nem ellenzi, hogy a' szemek oda
nézhessenek, a' hová akarnak; de a' magas orr mint-
egy a' látásnak bosszuságára kőfal gyanánt áll a' két
szemek előtt.

Krit. A' mi a' szájti illeti engedel. Mert ha az a'
harapásra való, te sokkal nagyobb darabot harapatsz-
el egyszerre mint én.

Sokr. De hát csókolni mellyikünk tud gyengébben?
vallyon nem én e, a' ki sokkal vastagabb ajakok-
kal bírok.

Krit. A' te beszéded szerint az én szám még a'
szamarakénál is rutabb volna.

Sokr. Hát az, hogy a' Silenusok' anyyai, a' Naja-
desek, kik pedig Istennék, hozzám hasonló fíjakat szül-
nek, nem bizonyosága e annak, hogy szebb vagyok, mint te?

Krit. Már semmi sincs, a' mivel megczáfolhatná-
lak, csak szedjék-össze minél előbb a' voksokat, hogy
lássam, micsoda büntetés éri testemet vagy erszényemet.

Sokr. Csak azt az egyet kérem, hogy titkon sze-
dessenek-össze; mert attól félek, hogy a' te gazdagsá-
godtól 's Antisthenesétől elnyomattatom. —

A' gyermek 's a' leány tehát titkon szedték össze a'
szavakat, Sokrates pedig azonban a' lámpást egészen
közel tette Kritobulushoz, hogy a' bírák megne család-

kozzanak, 's azt is megállapította, hogy a' győzőnek ne koszorúk, hanem csókok adassanak jutalmul. — Mídon a' vokszok megnézettek, 's mind együl-egyig Kritobulus mellett voltak, így szólla Sokrates: ej, Kritobulus, a' te pénzed nem olyan félének látszik lenni, mint Kalliasé, mert ezé, a' mint maga állítja, igazságosabbakká teszi az embereket, a' tieid pedig, mint rendszerint történni szokott, megvesztegeti az ítélő birákat.

6.

Most némellyek azt mondák, hogy Kritobulus fogadja-el a' győzelem' jeleit, a' csókokat mások, hogy arra elébb engedelmet kell kérnie a' két gyermek' urától, mások még másféle tréfát mondtak. Hermogenes egyedül maga volt, ki egy szót sem szólt. Sokrates észre vévén ezt, nevén szólítja-meg őt, 's ezt mondá: megtudod e nekünk mondani Hermogenes, mi a' bor melletti garázdálkodás? Ha, felele ez, azt kérde tőlem, hogy mi az? azt nem tudom; de azt, hogy minek tartom, megmondhatom. Épen ezt akarom hallani, monda Sokrates. A' borozásnál valakit megsérteni, azt tartom bor melletti garázdálkodásnak.

Sokr. Tudod e, hogy épen te magad sértesz-meg minket halgatásoddal?

Herm. Akkor is megsértlek e, mikor beszéltek?

Sokr. Nem, hanem akkor, mikor a' beszédet elhagytuk.

Herm. Nem tudod e, hogy a' ti beszédetek közé nem csak egy szót, hanem egy hajszálat sem lehetett volna közbe szővni.

Erre Sokrates Kalliashoz fordulván: nem tudsz e, monda valami módon kimenteni a' megsegyenüléstől? De hogy nem, felelele ez: hiszen mikor furullyáztak, akkor egyikünk sem moccan-meg. „Hát azt akarjátok, hogy mint a' színjátzó Nikostratus, verseit fu-

rullya hang mellett mondotta-el 12), úgy én is furullya hang mellett beszéljek veletek. Cselekedd azt Hermogenes, kérlek az Istenre! monda Sokrates; mert valamint a' vers szebben hangzik furullya szóhoz, úgy a' te beszéded is a' muzsikától élesebb hangot fog nyerni, különösen ha te is, mint ez a' furullyázó leány, arczvonásidat a' hangokhoz alkalmaztatod. Hát akkor, monda Kallias, mikor ez az Antisthenes az ebédnél valakit elhallgattatván, megszegyenít, milyen hangot adjon a' muzsika? 13) A' megszegyenítetthez, monda Antisthenes, legjobban illik a' füttyölés' hangja.

Illyen beszédek' folytatása közben a' Syracusai ember az ő mesterségeiről egészen elfelejtkezni látván, a' magok között mulatkozó vendégeket, így szóllítá-meg Sokratest boszorkodva: úgy e Sokrates, tégedet eszeskedőnek hívnak? — Hát jobb volna e, ha esztelenkedőnek hívnának? monda Sokrates.

Syracusai. Csak a' felhőknél magasabban ne járnának gondolatid.

Sokr. Esmersz e te valamit magasabbat az Isteneknél?

Syrac. De a' mint mondják, nem azokkal foglalatoskodnak gondolatid, hanem olyanokkal, mellyek minden haszon nélkül valók. Azonban akár mint legyen e' dolog, mond-meg nekem, mennyi lábnyival tud a' balha fejemnél fellyebb ugrani, mert a' mint hallom, illyeneket mérecksélsz. — Ekkor Antisthenes így szólla Philippushoz: te Philippus igen értesz a' hasonlításokhoz: nem látszik é neked ez az ember itt egy olyanhoz hasonlítani, ki beszédével szur és vág? — Ugy van, valóban, felele ez, de még többeket is tudok, kikhez hasonlít. — Ha tudsz is, felele Sokrates, még se hasonlítsd őt össze senkivel, mert különben te lehetnél szurdalóhoz hasonló.

Phil. De hát ha őt minden jó, sőt legderejobb emberekkel hasonlítom-össze, akkor is szurdalónak tarthat e valaki engem'?

Sokr. Már az által is szurod őt, ha rajta mindent dicsérsz.

Phil. Hát azt akarod e, hogy nálánál rosszabbakkal hasonlítsam őt össze?

Sokr. Azokkal se.

Phil. De hallgatással nem látom által, hogyan tehetem magamat érdemessé az ebédemre?

Sokr. Örömet megengedjük, hogy inkább hallgass, mint olyat mondj, a' mit nem illik mondanod. —

Igy végződék ez a' bor által indított viszálykodás.

Azonban némellyek kívánták, mások elleneztek a' hasonlítások' folytatását.

7.

Nagy zaj támadván, így szólla ismét Sokrates: Minthogy mindnyájan akarunk beszélni, legjobb volna, ha együtt énekelnénk. 'S ezt mondván tüstént elkezd egy esmeretes bordalt, 's míg énekelt, a' tánczos leánynak egy gerencsér karikát vittek-be, a' mellyel csudálkozásra méltó dolgokat kellett volna tennie. Ekkor így szólla Sokrates: te Syracusai ember, én valóban attól tartok, hogy elébbeni mondásod szerint eszeskedővé leszek; mert épen most is arról okoskodom, hogyan tehetnénk azt, hogy ez a' férjfi gyermek, 's ez a' leány igen megne erőltessék magokat, 's mi nézők még is jobban gyönyörködjünk látásokban, mint most: a' mit kétség kívül te is óhajtasz. Fegyverek közé ug-rándozni, úgy gondolom, épen nem vendégséghez való veszedelmes mutogatás. Ugy a' kerék' forgása közben olvasás és írás is igen csudálatos ugyan, de belátásom szerint épen nem gyönyörködtető: a' szép testet nem kellemesebb dolog akkor nézni, mikor kerék formára

össze van görbülve, mint akkor, mikor természeti formájában van. Azonkívül is épen nem nehéz valami csudálkozást érdemlőre akadni, elég okot ad a' csudálásra mindjárt az is, a' mi körülöttünk történik, p. o. hogyan világosít a' mécs fényes lángjával, holott az ércz noha fényes, nem ad világosságot, hanem mintegy tűkörben mutatja az előtté lévő tárgyakat, 's az olaj hogyan nagyítja folyó szer létére a' tüzet, holott más folyó szerek, például a' víz, a' tüzet eloltják. De az effélék sem tartoznak a' boros pohár mellé. Ellenben ha a' gyermek és leány a' furullyához olyan öltözetben 's olyan fordulásokkal tánczolnak, mint a' Gráziák, Nymphák 's Hórák festetnek, úgy gondolom, ő nekik is könnyebben esik, nekünk is sokkal kellemesebbé tétetik a' vendégség. Erre a' Syracusai ember: jól beszélsz, Sokrates, Jupiterre mondom: olyan látományokat mutatok mindjárt, mellyek igen fognak titeket gyönyörködtetni.

8.

A' Syracusai ember kimene készüléteket tenni. Sokrates pedig azonban ismét uj beszédet kezd. Nem lenne illendő barátim, így szólla, egy most is közöttünk jelen lévő nagy Istenségről, ki idejére a' többi örökké való Istennel egykoru, külső tekintetere legfiatalabb, 's kinek hatalma mindenre kiterjed, 's még is természetére nézve az emberi lélekkel atyafiságos, egy szóval a' szerelemről elfelejtkeznünk, annyival inkább sem, mivel mindnyájan ez Istenségnek buzgó tisztelői vagyunk. A' mi magamat illet nem emlékezem olyan időre, mellyben valakit nem szerettem volna. Charmidesnek, tudom sok szeretői vagynak, 's vagynak olyanok is, kik tőle szeretttetnek. Kritobulus, ámbár még maga is szerettetik; mások eránt gyul szerelemre. Niceratus is, a' mint hallom, szereti feleségét, 's viszont szerettetik

attól. Hermogenesünkről pedig ki nem tudja, hogy ő mindenért ég, a' mi szép 's jó? Nem látjátok e, tekintete melly vidám, szemei melly csendesek, beszédje melly mérséklett, szava melly lágy hangu, egész magaviselete melly nyájas? 's ámbár a' legfelségesebb Istenekkel él barátságban, még is minket szegény halandókat sem vet meg. — Talám te, Antisthenes, egyedül magad vagy, a' ki senki eránt sem vagy szerelmes. Sőt esküszöm az Istenekre felele ez, hogy irántad igen is az vagyok. Erre Sokrates ezt mondá kaczerkódó módon, mintha meglett volna indulva: ne alkalmatlankodjál, legalább most, rajtam szerelmeddel, látod, hogy más dologom van. Antisthenes pedig így felele: te csábító, te mindig úgy szoktál tenni; hol védangyalod szolgál kifogásul, mikor szolni akarok veled, hol pedig mással valamivel foglalatoskodol.

Sokr. Kérlek Antisthenes az egekre, ne kínozz annyit, minden egyéb hibádat elszenvedem, 's örömet is elfogom szenvedni, de szerelmedet kérlek titokban tartsd annyival inkább, mivel nem lelkem, hanem testemnek szép alkotása tárgya szerelmednek. — Hogy te Kallias szereted Autolykust, azt nem csak az egész város tudja, hanem úgy gondolom, még a' vidékiek közül is sokan tudják: nem is csuda, mert mind ketten nevezetes atyák' gyermekei, 's magatok is jelesek vagytok. Én erkölceid iránt, Kallias, mindig tisztelettel voltam: de most még sokkal inkább becsülöm azokat, mióta látom, hogy egy olly ifjat szeretsz, kit nem gyengített el a' puha élet, 's nem rontott-meg a' gyönyörűség: 's a' ki minden cselekedetében erős, állhatatos férjfiasságot és mértékletességet mutat. Ha valaki illyet szeret, az szép bizonyoságot adja nemes erkölcsének. — Egy Venus van e, vagy kettő, az égi 's közönséges, a' nem tudom, (mert Jupiter is, noha sok neveket vi-

sel, még is csak egy), de, hogy a' kettő külön oltárokon, külön templomokban 's külön áldozatokkal tiszteltetik, még pedig a' közönséges Venus olcsóbbakkal, az égi felségesebbekkel; az tudva vagyon. E' szerint, úgy látszik, hogy a' közönséges Venus a' testnek, az égi ellenben a' lélek jó indulatjának 's nemességének szeretésére indítja a' szeretőket. 'S a' mint látszik ez a' második szerelem uralkodik te rajtad is, Kallias. Következtetem ezt részint kedvesednek nemeslelkűségéből, részint abból, hogy annak attyát társalkodástoktól el nem zárod. Mert a' jó 's nemes szerető semmi effélét nem tart titokban kedveltjének attya előtt. Junóra esküszöm, monda Hermogenes, mindenkor szerettelek Sokrates, de most még inkább azért, hogy Kalliasnak akkor is, mikor kedveskedsz, szép oktatást adsz, millyennek kelljen lennie. Gondolod e? felele Sokrates, 's hogy még jobban örüljön, megbizonyítom neki mindjárt, mennyivel becsesebb a' lelki szerelem a' testnél. Hogy barátság nélkül mindennemű társalkodás keveset ér, azt mindnyájan tudjuk. Az a' szeretet már, melly valakinek erkölceit tárgyazza, tulajdon és önkint való; azok ellenben, kik a' testnek szépségétől bájoltatnak, sokszor megvetik a' szeretett személynek erkölceit, sőt sokszor gyűlölik is azokat; de ha bár mind a' ketten szeretik is egymást, még is hamar eltűnván a' testnek könnyen hervadó bájai, természet szerint hanyatlik szeretetük is: a' lélek ellenben, minél korosabb 's korával együtt értelmesebb lesz, annyival inkább magához lánczolja a' szeretőt. Azon felül a' testnek szerelmét egy bizonyos undorodás követi, úgy hogy valamint az ételekre, miután jól laktunk, úgy szerelmünk' tárgyára is csömörölve nézünk. A' léleknek szeretete pedig, mivel tiszta, nem okoz undorodást, de azért még sem kell fölöle gondolni, hogy kellemetlenebb volna; sőt inkább itt lát-

hatjuk bétellyesedve azon könyörgést, mellyel a' szerelem' Istennéjét arra kérjük, hogy ékesítse bájával minden cselekedetünket. Melly igen gyönyörködtesse 's bájolja a' szeretőt az olyan lélek, melly szép testben szemérmes és nemes erkölcsökkel virágzik, 's már ifju korában a' vele egyidejűeket méltósággal 's kellemmel felülhaladja, arról nem szükség szóllanom; de hogy az ilyen szeretőt a' kedvelt személy viszont szereti, azt is könnyű megmutatni. Mert először, ki gyűlölné azt, a' kit jónak 's nemes lelkűnek esmer, kinél látja, hogy az ő becsületét szívesebben óhajtja, mint a' maga gyönyörűségét, a' ki felől tudja, hogy akkor is, ha ő hibázná, vagy betegség által teste' szépségét elvesztene, állhatatos maradna szeretetében. A' kik pedig ilyen kölcsönös szeretettel viseltetnek egymás iránt, melly örömes látják azok egymást; melly barátságosan beszélgetnek egymással, mint örülnek egymás' szerencséjén, mint busulnak egymáson, mikor valami baj éri őket. Ha egészségesek, vígadnak egymással, ha valamellyik közülük beteg, még szorosabb lánczok kötik őket egymáshoz, 's ha távol vagynak, még gyakrabban gondolkodnak egymásról, mint mikor együtt élnek. Melly szép, melly gyönyörű dolog ez! 'S ugyan ezen magok viseletökért hová tovább jobban örülnek szeretetöknek, melly egész vén korokig hová tovább mélyebben gyökerez. Ellenben az, a' ki csak a' testet szereti, miért érdemelne viszont szeretetet? azért e, hogy a' maga kívánságai' kielégítése által szerelme tárgyát csúffá teszi? vagy azért, hogy annak rokonait elzárja tőle, míg szerelme' célját eléri? Az pedig, hogy a' szeretett személyt nem kényszeríti, hanem szép szóval édesgeti, még gyűlölségre méltóbbá teszi őt. Mert az, a' ki erőszakot tesz, azt mutatja: hogy maga rossz, a' ki hízelkedéssel csábít-el valakit, az elcsábítottinak lelkét is meg-

vesztegeti. De még az is, a' ki szépségét pénzen árulja, miért szeretné jobban a' vevőjét, mint akármelly vásárbeli eladó a' tőle. vásárlót? Bizonyosan nem fogja azt azért szeretni, minthogy maga szép lévén rutnak, kellemes lévén, kellemetlennek, szerelemtől ment lévén, egy szerelemtől gyuladozónak társaságában él."

"S ha valaki e' tárgyról gondolkodni akar, meg fog győződni a' felől is, hogy az erkölcsi szeretetnek soha sem voltak rossz következtései, de a' rút szerelem már sok gonoszságokra adott alkalmat. Hogy pedig lealacsonyítóbb is a' testi szeretőnek szerelme, a' lelket kedvelőnek szereteténél, azt is meg tudom mutatni. Mert a' ki kedveltjét arra tanítja, mint kelljen illendőképen beszélnie 's cselekednie, az szükségképen tiszteltetik, mint Chiron és Phoenix tiszteltetett Achillestől; a' testi gyönyörre vágyó pedig kolduskint tekintetik, mert mindig óhajt 's kér valamit. Ne csudáljátok, hogy bátrabban beszélek; a' bor is lelkesít, de a' mindig benem lakó szerelem is biztat arra, hogy mellette a' vele ellenkező szerelem ellen kikeljek. Azt, a' ki szép test után vágy, ahoz tartom hasonlónak, a' ki valamelly szántóföldet árendában bír: nem gondolkodik arról, hogy jobba 's becsesebbé tegye azt, hanem arról, hogy minél több hasznát vegye; a' ki pedig a' lélek' barátságát keresi, az ahoz hasonló, a' ki saját szántóföldét bírja és mivel, kedvese' kedvéért mindent tesz, a' mi által azt becsesebbé tehetni véli. A' szeretett személynek magának is, ha tudja, hogy csupán szép teste elég hatalmat ad neki szeretője felett, testén kívül semmire sincsen gondja; de a' ki tudja, hogy elveszti szeretőjének tisztelését, ha lelke nem jó 's nem nemes, az természet szerint fog iparkodni maga' tökéletesítésén. A' legnagyobb haszon pedig arra nézve, a' ki kedvesét barátjává akarja tenni, abban áll: hogy magának is szük-

ségesképen kell törekedni az erényre. Mert lehetetlen, hogy az a' ki rossz tetteket követ-el, a' vele társalkodót jóvá, 's a' ki maga szemtelen és zabolátlan, azt szemérmessé 's magán uralkodóvá nevelje. Még régi mythusainkból is megmutathatnám azt, kedves Kalliasom, hogy nem csak az emberek, hanem még az Istenek és Félistenek is a' lelki szerelmet többre becsülik, mint a' testit. Mert Jupiter azokat a' halandó személyeket, kiknek testi szépségét szerette, miután velek élt, meg hagyta halni; azokat pedig, kiknek lelköket szereté, halhatatlanokká tette, p. o. Herkulest, Kastort és Polluxot, 's egyebeket is. Sőt azt állítom, hogy Jupiter még Ganymedest is nem teste' ékességéért, hanem nemes lelkéért vitte-fel az égbe. Ezt már neve is bizonyítja, melly e' két szóból: γανυμαι örülök és μηδὸς *eszesség*, van öszvetéve, mert Homerus ezt mondja: γανυται δὲ τ' ἄκουων, *gyönyörködött őt hallván*; más helyen pedig: πυκινὰ φέσει μῦθεα εἰδὼς, a' mi egyet tesz, mint: σοφὰ βουλευματα εἰδὼς, *jó tanácsokat adni tudó*. Ha tehát mind a' két helyet öszvefoglaljuk, azt látjuk, hogy Ganymedes nem úgy becsültetett az Istenek között, mint gyönyörű testű; hanem mint gyönyörű lelkű. Achillesről is, úgy e Niceratus, azt énekli Homerus: hogy Patroclusért nem azért állott olly nagy mértékben bosszút, mivel szeretője, hanem mivel barátja volt. Hasonlóképen Orestes és Pylades, Theseus és Pirithous, és egyéb sok jeles félistenek is a' költemények szerint azért vittek olly nagy és dicső cselekedeteket véghez, mivel szívből 's nem testiképen szerették egymást. Sőt a' mi időnkbeli nagy és jeles cselekedetek is mind együl egyig olyanok által követtettek-el, kik dicsősségre vágyván örömet fáradnak, 's örömet kiteszik magokat a' veszedelemnek; nem olyanok által, kik a' puhaságot választják a' dicsőség helyett. Pausanias ugyan az Agathon'

szeretője a' lágyságban olvadozókat védelmezvén, azt állította: hogy győzhetetlenebb hadisereg volna az, melly szép ifjakkból 's azoknak szeretőikből állana, mert ezek felől leginkább fel lehetne tenni, hogy szégyenlik egymást elhagyni. Különös állítás! mintha azok szégyenlénének valami gyalázatos tettet elkövetni, kik sem az emberek' megszóllításokkal nem törődnek, sem egymás előtt magokat nem szégyenlik. Állításának bizonyításául azt hozza ugyan elő, hogy tapasztalták ezt a' Thebaiak 's Elisbeliek, kik az egymást szerető szép ifjakat a' hadiseregben is egymás mellé állították. De az a' példa nem illik a' tárgyhoz, mert azoknál szabad az efféle szerelem; mi nálunk pedig megvetést érdemlő vétek. 'S ítéletem szerint azok, kik szerelmök' tárgyait magok mellé állítják, azt mutatják, hogy nem bíznak hozzájuk, 's attól félnek, hogy távolléttükben elmulasztanak a' vitéz férjfiakhoz illő kötelességet. Ellenben a' Lacedaemonbeliek, kik azt tartják, hogy az, ki a' testi gyönyörűséget csak kíván is, semmi jeles és nemes tetre nem alkalmas, olly jó vitézekké nevelik szép ifjaikat, hogy ámbár nem szeretőik, hanem mások mellett, sőt egészen más városnak hadiseregénél vagynak is, még is szégyenlik elhagyni a' mellettük harczolókat: mert ők nem a' szemtelenséget, hanem a' szemérmet tisztelik Istenné gyanánt. *)

Egyébiránt ugy gondolom, leghamarább megegyezőkké tesszük vélekedéseinket e' tárgy iránt, ha meggondoljuk, mellyik szeretett ifjunak gondviselésére mérné valaki bátrabban kincseit, gyermekeit, vagy gyönyörködésének akármelly tárgyait bízni? Azt vélem, még

*) Ez vágás az Atheneiekre, kik Epimenides' tanácsára a' szemtelenségnek templomot építettek.

a' testi ékességnek hódoló is inkább bízná ezeket arra, a' kinek lelke érdemel szeretetet.

A' mi pedig téged illet, Kallias, néked van okod az Istenek iránt haladatosnak lenned azért, hogy Autolykust szerettették-meg veled. 14) Mert, hogy ez becsületszerető és dicsősségre vágyó, világos onnét, mivel ő a' Pankrationban győzedelmes kívánván lenni, sok dologtól és fáradságtól sem kíméli magát. Ha pedig arra törekedik, hogy ne csak magának 's attyának legyen dísze, hanem férjfiasság vitézsége által barátjainak is használjon, 's győzedelmi jelek' emelése által, hazájának dicsősségét is előmozdítsa, 's így magának mind a' Görögök, mind pedig a' Barbarusok előtt tekintetet és hírt szerezzen, — nem azt fogja e legnagyobbba becsülni, ki felől azt gondolja, hogy őt mind ezekben leghatóságosabban elősegíti? Ha tehát tetszeni akarsz neki, azt kell vizsgálnod, millyen mesterséggel tette hazáját Themistokles szabaddá, millyen tudománnyal volt Perikles, a' hazának legnagyobb tanácsadója, millyen bölcsességgel tette-le Solon a' legjobb törvényeknek alapjait, és millyen gyakorlásokkal szerették-meg magoknak a' Spartabeliek a' legjobb vitézek' hírét? 'S ez utolsó nem nagy munkádba fog kerülni, mivelhogy Sparta frigyben van hazánkkal, 's a' legjelesebb Spartaiak, t. i. követeid, hozzád szoktak szállani. 15) El is hitetheted magaddal, hogy a' város, mihelyt kívánod, kész lesz magát kormányodra bízni; mert birtokában vagy mindennek, a' mi e' végre szükséges. Te Eupatrides vagy, mert 16) régi ősoktól származol, az Erechtheusi Istenségeknek, 17) mellyek még Jachussal 18) együtt vívtak a' Barbarusok ellen, papjok vagy, 's a' most tartott inneplésnél is úgy jelentél-meg, mint minden elődeid és egyéb jeles férjfiaink között a' legméltóságosabb: tested is olyan alkotásu, melly mind az egész város-

ban legszembetűnőbb, mind sok fáradságnak elviselésére alkalmas. Ne csudálkozzatok azon, hogy beszédem fontosabb tárgyra fordul, mint a' millyen bor mellé való; mert én a' haza' nevében mindig forró szeretőjök vagyok azoknak, kik természetök szerint nemes indulatauk, és az erényt szeretik.

Itt Sokrates elvégzé beszédét, a' többiek egymással arról szóllottak egyet is mást is, a' mit Sokrates most mondott, Autolikus pedig Kalliasra nézett; 's Kallias viszont arra nézvéen így szólla: hát te, Sokrates, engem az országgal akarsz szerelembe ejteni, 's azt akarod, hogy a' közös polgári foglalatosságokba avassam magamat, és mindég a' hazának tetszeni törekedjem? Igen is, Jupiterre mondom, felele Sokrates, 's fogsz is neki tetszeni, ha látni fogja, hogy nem csak külsőképen kívánsz derék embernek látszani, hanem valóban is az lessz; mert a' hamis hírt hamar szégyenben hagyja a' tapasztalás; ellenben az igaz rény ha csak valami isteni hatalomtól nem gátoltatik, minél tovább gyakoroltatik, annál fényesebb dicsősséget szerez.

9.

A' beszélgetésnek itten vége szakadt: Autolykus, (eljövén rendes ideje, 19) felkele 's szokott sétálására mene. Lykon is, az attya, követé őt, 's kimentekor Sokrateshez fordulván, így szólla: Sokrates, én tégedet valóban derék, és jó embernek tartlak.

Nem sokára azután egy karszéket vivének a' szobába, 's a' Syracusai is béméne 's így szólla: Urak! Ariadne menyegzői szobájába fog ezennel menni, azután Bacchus is az Istenek' vendégségénél megrészegeelve hozzája jó, 's enyelegni fognak egymással.

E' szerint előszer Ariadne jöve ki egészen menyasszonyi öltözetben, 's leüle a' karszékre, azután Bacchus' jelenék meg; 's azonnal elkezdődött a' furullyázás mellett

a' Bacchus' jövetelét jelentő táncz. A' tánczmester' ügyessége nagy dicséretet nyert, mert Ariadne, mihelyt a' műsikát hallotta, mindjárt alkalmaztatta magát, hogy minden ember megesmerte rajta, melly kedvesen hallja azt, 's noha nem kelt-fel helyéből, 's nem ment elibe Bacchusnak, még is láthatóképen nyughatatlan volt. Bacchus viszont, mikor meglátta őt, a' legszerelmesebb mozgásokkal feléje tánczolt, 's ölébe ülén, őt megölelte 's megcsókolta. Ez úgy tett, mintha szemérmeskedett volna, de a' mellett még is szerelmes tekintetet vetett reá. Midőn ezt látták a' vendégek, egyszerre tapsoltak, 's dicséréseket megújítottak. Bacchus felkelt, 's felemelte vele Ariadnet is, és ekkor a' legszerelmesebb csókolkozás következett. A' vendégek látván, hogy Bacchus valóban szép, és Ariadne igazán kellemes, és hogy nem csak tettetésből, hanem valósággal csókolták egymást, egészen magokon kívül ragadtatának, mert midőn Bacchus azt kérdezte Ariadnétól, ha szereti e őt, ez olyan esküvéssel bizonyította a' kérdést, hogy minden jelenlévők megesküdtek volna, hogy az ifju 's a' leány igazán szeretik egymást. Mindenből kitetszett, hogy nem tanított színjatszók' módjára viselték magokat, hanem úgy, mintha az engedődött volna nekik, a' mit már régen óhajtottak. Végtére látván a' vendégek, hogy olyan formát tánczoltak ölelkezve, mintha nyugodni akarnának menni, azok, kik nőtelenek voltak, megesküdtek: hogy megházasodnak, a' házasok lóra ültek, 's haza nyargaltak feleségeiket felkeresni. Sokrates pedig, és a' kik még a' többiek közül ott maradtak Kalliással, együtt elmentek keresni Lykont, 's a' fiját felkeresni, hogy velek együtt sétáljanak. Így leve vége a' vendégségnek. —

JEGYZÉSEK.

1) **A'** Panathenaeák. az Atheneiek' legfőbb innepe, minden 5-dik esztendőben szoktak innepeltetni. — Xenophon nem tartotta szükségesnek az időt, melyben e' vendégség adatott, közelebből meghatározni; de a' következőkből kitetszik, hogy azon Panathenaeák' alkalmával adatott az, melyek Aristophanes' felhői után legelsőben következtek.

2) Myron, bizonyos jó illatú essentia volt, mellyel az asszonyok, 's utóbb az elasszonyosodott férjfiak is magoknak jó szagot akartak adni. Sok nemei voltak; de az igaz Myron napkeletről szokott vitetni.

3) Ugy látszik, hogy e' két fiatal férjfiak akkor tájban házasodtak-meg.

4) Autolykos ekkor a' gymnasticus játékokban, melyek a' Panathenaeák' innepén tartatni szoktak, a' magával egy idősek között győzedelmet nyert, 's ez egy 15—16 esztendős ifjunak nagy dicséretére vált: de a' legfőbb czéltől, mellyet egy pancratiastának maga eleibe tenni kellett, t. i. az Olympiai harczjátékokban megkoronáztatástól még nagyon távol volt, 's e' czél' elérhetése végett ügyes tanítók, és sok 's nehez előkészületek kívántattak.

5) Ez a' Pisander kétség kívül nem más, hanem az, ki a' 92-dik Olympias' 2-dik esztendejében (Kr. szül. e. 411-ben) Theramenessel, Antiphonnal és Phrynichussal együtt Athénében a' Democratiát eltörlötte, 's az ugy nevezett 400 tyrannusok' olly igen rossz hírű, de szerencsére csak kevés hónapig tartott Oligarchiáját felállította. A' történetírás ezen Pisandernek ollyan merészséget tulajdonít, melly a' gyávasággal, mellyet itt Philippus neki szemére vet, nagyon ellenkezni látszik, de azzal még is összeegyeztethetik.

6) Philippus e' tréfával Charmides' testi soványságát látszik gunyolni.

7) Tudni illik a' Per'sák' királya méltóságával, kit a' Görögök rendszerint nagy királynak szoktak nevezni, 's ki e' vendégségben más helyre is csak általában királynak hívat-

tatik, mintha más Király szót sem érdemelne, mint a' Perzsak' királya.

8) Itt Kritobulus azon szerelméről szól, mellyel a' szép Klinias Alcibiades' ifjabb testvére eránt viseltetett, 's melly a' jelenlévők között esmeretes dolog volt.

9) A' Panathenaeák' alkalmával egynehány tisztos öregek kezeikben zöld ágokat tariva mentek az egyenlő seregben, 's azért *Σαλλοφοῖδες*oknak neveztettek.

10) A' Sykophantok Athenében az oly veszedelmes és gyűlölt emberek' nem kicsin seregét tették, kik leginkább gazdag és előkelő polgárok' szolgálatját választák. Eleintén azok voltak, a' mik utóbb a' Romai császárok alatt a' Delatorok; de időjárával a' szó' értelme szélesebb lett, 's egy annyit jelentett: mint Chicaneur, Rabulista, vagy csalárd ember.

11) *Bizodalmas embere vagyok.* Az akkori Athenei megromlott demokratiában az Eupatridák és gazdagok, mint az Aristokratia' született baráti az országnak, az az a' nép' uralkodásának ellensége. gyanánt nézettek; 's ellenkező okból a' szegényebb polgárok, mint a' gazdagok' született ellenségei jó hazafiaknak tartattak.

12) Itt valami olyanra van czélozás, a' mi nem sokkal az előtt történt, 's minden jelenlévők előtt esmeretes volt. Nikostratus, ugy látszik színjatszó volt.

13) Ez (ha nem csalatom) azon valamennyire durva módnak finom gáncsolása, mellyel Antisthenes a' maga ellenkezőit czáfolni szokta.

14) E' hely igen nevezetes, minthogy megmutatja, melly szempontból kelljen e' nekünk igen visszatetsző egész beszédet a' ferjfi gyermekek' szeretéséről megítélni. Sokrates még a' vallást is említi, hogy azt a' tiszta szerelmet, mellyet itt dicsér, Kalliásnak annál szentebb kötelességévé tegye; már most minden olvasónak által kell látni, hogy Sokratesnek ez egész beszédben csak ez volt czélja.

15) Athenében a' külföldi követeket rendszerint egy fő és gazdag polgár fogadta-el 's vendégelte-meg házában, ki a' végre a' Senatus által neveztetett-ki.

16) Eupatrida annyit tesz, mint régi nemes, gazdag és fő hivatalokban is fénylett nemzetségnek maradéka; annyit, mint a' Romaiaknál Patricius tett.

17) Λαδουχος fáklya vivő. Az ilyenek a' Papi rendhez tartoztak, 's az Athenéből Eleusisba éjjel Processióval menő seregnél, mindenkor nagy tiszteletben 's tekintetben voltak. Ugy látszik hogy ez a' méltóság Kallias' familiájában örökös volt.

18) Jacchus, Jupiter' fja Cerestől, következőképen különbözött Bacchustól, kit Jupiter Semelével nemzett. Athenében temploma volt, mellyből szobra az Eleusisi innep' 6-dik napján innepi processióval Jacche, o Jacche! kiáltozások között Eleusisba vitetett. A' Salamis mellett történt, 's Görög Országgramezve olly fontos tengeri ütközet alatt Plutarchus' szerint Athené és Salamis között, a' Thriasi síkon egy Eleusis felől sugárzó nagy világosság látszott 's rettenetes láрма hallatott, hasonló ahhoz, mellyet a' Jacchust Eleusisba kísérő sokaság támasztani szokott; 's egyszer'smind egy nagy porfelhő is emelkedett-fel 's a' hajók felé vonult. — A' Marathonnál és Salamisnál nyert győzedelmet, a' jó Atheneiek olly megfoghatatlannak tartották, hogy csak természet feletti erő és segítségem által hitték azt lehetségesnek.

A' pankratiasták az ételre, italra, álmra 's mozgásra vagy testi gyakorlásra nézve igen szoros és kemény regulák' megtartására köteleztettek; 's e' szerint az is eleibek volt írva, mikor és mennyi ideig kelljen étel után a' gyomor' könnyebb emésztése végett testöket gyakorolni.

10.

Enyelgő, falusi lakadalmi vers.

— — *szeret Ő magamat, 's hogy ne szeretné Énekemet?* —

Döme Károly.

Tekintetes Nemes, nagy érdemű Karok!
Garabonczás deák lenni nem akarok;
Zsebetekből Öfényt, én ki nem csavarok,
Sem nyelvemmel senkit, nem rágok, nem marok.

Igaz, — valék deák, jártam oskolába,
Mellette is néha elcsusztam vaktába,
Bele is haraptam philosophiába;
És be kukucsáltam a' Muzák' kutjába.

De Rectorom meg holt; Oskolánk el égett,
Mikor fölkelésre birták legénységet.
Én hogy nem áhíték hadi nyereséget
Juhász lettem, most már járom mezőiséget.

Néha agyafurtság hull ki, a' táskából,
Én is rázok ollyast ki, szűröm ujjából
A' mit csak várnátok Tudósok' agyjaból,
A' nagy Kantnak hires, 's bölcs oskolájából.

Azért fejet hajtvá, kérnék engedelmet,
Ki égis emelem az úri kegyelmet;
Hadd mondhatnék el egy hadi veszedelmet;
'S annak végén esett, asszony győzedelmet!

Ki mondja meg nekem merre van Kikinde?
Ugy hallom nincs párja, nézd el unde inde;
A' városka, mondják nem mostani szinte,
Nagy történetjéért rá sok szem tekinte.

Asszonyi, 's leányi, úgy mondják derékek;
 Rólok vesznek mustrát, ott minden vidékek;
 Gazdaasszonyságban ki nem teszi székek'
 Senki; szépek, hívek, bátrak, van értékek;
 Jól hordozták őket, jól tartak 's szoptatták,
 Jól rengették, delin 's módosan szoktatták.
 Fonyásba, varrásba, korán be avatták,
 Sütésben, főzésben ugyan megforgatták.

Ha valaha szívem vágyna párosságra,
 'S majom fölgynlladna a' szent hazasságra;
 Nem szaggatnék soha nagyobb boldogságra,
 Mint egy kikei, ilyen szűz virágra. —
 Nekem van egy régi könyvem, nincs eleje,
 Nincs neve, sem lába, sem feje;
 De sok Krónikáknak benn summás veleje,
 Ezen dolgoknak is abban van kútfeje.

A' tizenhetedik század' farka felé
 Volt, hogy nagy Leopold el, 's ki küszöbélé
 Tőlünk a' Törököt, dandárit le szelé,
 Mellyért, sok Magyarnek szívét öröm telé.
 De azután belső villongás erede,
 Nemesei jussokról új per kerekede,
 Mellyért édes hazánk még vérbe főrede,
 'S Rákóczy 's Ujhelyi, tömlőczben szenvedé.

Ekkor némelly város a' kuruczczal tarta,
 Hol szerét tehette, a' Lobonczt marta;
 Kikinde is, amazt legyezte 's takarta;
 Loboncznak nevét csak, hallni sem akarta.
 Ez okozta, hogy a' Császárnak serege,
 Lovagja, szekere, mint az ég' fellege,
 E' várost bé zárja, hogy benne rettege
 Minden ifja, véne: épe és betege.

Sokáig fütttyöt hány, belőlről a' népség,
 Mellyen boszontában a' nagy Császár forr, 's ég;
 De illy rettentő szót harsog már minden vég:
 „Ha egyszer be férek, nem lessz benned épség.“

Kivül riad a' kürt; fujják vég veszélyre,
Minden lakos vagyon ítélve kötélre,
Ez a' sententia! Nem irták ezt szélre;
Hanem megesküdtek, oldal fegyver nyélre.

Hogy ezt a' város megérté, elhül, rémul,
Hal, vész, fejét öszve dugja, tanácsra gyül.
Drága lessz a' kenyér, mi több! ujj nem is sül;
De, még drágább a' jó tanács, melly hasznot szül.
„Óh jaj! ezt kiáltja, ott benn, minden lélek.“
A' pap szóll: „tudom ma, utólján misélek!“
A' tanács sir: „többé már, mond, nem itélek!“
„Jaj nyakam!“ ezer mond — „óh vészett kötélek!“

Azomban, mikor már a' körömre ég is;
Ha tanács, imádság, tett nem használ; még is
Asszonyi furcsaság lessz a' mentő Aégis;
Mert katona 's asszony ész, győzött eddig is.
Egy ifju menyecske, derékon a' szíve,
Csak tegnapi házasság; férje minden híve;
Olly tanácsot kohol, a' mellynek meg híve
Kiki, 's mellyel fölsült, az ellenség' míve.

Megne nevéssétek, ha bár méltó volna!
Éltét, kincsét mentni, óh ki ne koholna
Ezer mesterkedést, vagy ki ne harcolna
Köröm szakadásig, ha dolga így folya?
Éjfél vala épen, csillagok ragyogtak,
Vén szipák vajudtak, a' borzok szuszogtak;
Csak baglyok huhogtak, 's üregek korrogtak,
Ostromlók is kezét, az álommal fogtak.

A' kikind'i hölgyek, egy szép követséget,
Szebb, szebb menyecskékből küldnek, melly jó véget
A' táborban érne, 's a' vad ellenséget,
Meg engesztelné, és kötne szövetséget.
E' gyöngy angyal banda, tüstént ered utnak,
Szerelem! a' jelszó, — ezzel menten futnak,
Minden örön által, mig végre eljutnak
Vezér' sátorához, hol passust mutatnak.

Tiszti kar, 's legénység öszve csődül 's rágja
 Nyelvét mérgében, 's már szint' ugy lövi, vágja. — —
 Kegyelmet koldul e' követség' virágja,
 Kegyelmet! 's ajánlja egész barátságja'

Aczél a' pártos szív, nem akar olvadni.
 A' követségnek kell végsőre fakadni.
 Bókol, hódol, próbál méz szavának adni
 Fogó erőt; 's el kezd alélni, hervadni.

Esdeklik édesen, 's meg meg rimánykodik,
 Szíve, a' hűség, 's vas szükség közt hánykodik.
 Mig fennyen a' pártos diadalmaskodik. —
 Végre a' válasz így meghatározódik:

„Kikindei nőknek szabad kimenetel
 „Engedtetik, 's jobb jobb kincsek vihetik el;
 „De egyéb valami emberi étellel
 „Bir, kardra hányatik.“ Ez végeztetett el.

Szomorún bucsút vesz, az alak követség,
 A' mennyi az öröm, annyi az ijedség.
 Capitulatio van, de gyászos a' vég.
 Könyörülj! kegyelmezz! óh irgalmas nagy ég!
 Azomban reggel lessz. Most már rigyázatok!
 Mit főznek a' szép Nők, az elmés állatok.
 Megnyilnak kapukon a' zárok 's lakatok,
 Mint az alku tartja; de sírnak magzatok.

Minden asszonyka, a' maga férjét vette;
 Zsákba kötve, gyenge vállára vetette.
 Édes terehjével utját siettetette,
 'S ezzel nagy hűségét örökösítette.

Deli föltalálás! — Bezzeg nem keresztet
 Visz most szép nem; kincset, mellyet majd elvesztett.
 Mellyet hogy illy könnyű kordéra eresztett,
 Ellenség dül fül; de hogy' bontja föl eztet?

Sók Udvarnok, 's belső Tanácsnok megbánta
 A' tett alkut, 's juris corpusát föl hánnya.
 Capitulatziót másítani kívánta,
 Szégyellé, hogy asszony, mélyebben pillánta.

De Leópard, a' mint nagy vala tettében,
 Ugy nagy lelket mutat itt is kegyelmében.
 „A' Császári szónak egész erejében
 „Meg kell állni, ugymond: hosszában, széltében.”

„Brávo! Jól van! így szól, deli méltósággal,
 „Bár birnának ilyen szép tulajdonsággal
 „A' mi asszonyipk is; így szomorúsággal
 „Nem keresnének a' jót, délben mécs világgal!“
 Pardont ada egész városnak 's vígságot,
 Minden rendek ütnek tánczot mulatságot;
 Szólnak a' hegedűk, a' bánatosságot
 Szegre akasztotta, kiki csak tombol ott.

A' szép Nőknek babér koszorukat fonynak,
 Hogy szabadítóji lettenek a' honynak.
 Dúst, lengyelt, 's meg frisset húr szakadtik vonnak,
 Polgár mesternének, 's a' seprő asszonynak. —
 Ki mondja-meg merre, ez az áldott város?
 Ha kívánnék lenni, még valaha páros;
 Onnét vennék társat, bár lenne, melly áros,
 Mondva készült lessz az, nem pedig vásáros.

Hejj! vőlegény Uram, hogy hogy barkacsolt 's járt,
 Hogy illy szerencsésen meglelte a' határt,
 Melly illy drága kincset hű kebelébe zárt.
 Ki volt a' Tanácsos, ki illyen jó rést tárt?
 Egy kisasszony' szívét meg lopta 's kötötte,
 De csalfaságának azt a' bérét vötte;
 Hogy saját szívét is Ámor nyíla lőtte,
 'S élte' véd lelkét már látja körülötte.

Nem játszik, nem tréfál, ez a' kis parányi
 Gyermeke, nem használnak itt ész' alkotmányi. —
 Te, ki szabadságnak voltál oroszlányi
 Vitatója, szíved ím', melly rab 's bárányi!
 No egymást szerető Hívek! boldogítson
 Az ég; szerencsések százakig virítsen,
 Minden, egymásra tett pillantat vidítsen,
 Minden gyászt rólatok, az Úr elfordítsen.

Ludakkal, kácsákkal udvartok megteljen,
 Tehétek, kecskétek mindig kettőt eljen.
 Hegyen völgyön áldás tinéktek feleljen,
 Lucina nálatok sűrűn innepeljen.
 Pujkátok, csibétek megne pépesedjen,
 Diótok és máktok megne férgesedjen,
 Az új szalonnátok avassal kérkedjen,
 Háztetőt, nálatok régi moha fedjen! —

Magzatitok Istentfélők, 's jók legyenek
 Köz jóra, derék mód' úgy elkészüljenek,
 Hogy hámvatok fölött, nem korcsok 's szégyenek
 Aljanak; de jó hírt, 's áldást gerjeszsenek! —

Itt van énekemnek vége valahára,
 Ha méltat Nő is, mint Nősz barátságára;
 Tizenkét Hó előtt, jövők paszitára,
 Tejt, turót, 's egy gidát viszek konyhájára.

Néhai T. T. Sikos István'

N. Győri volt Ev. Pap' írásából.

11.

Szépművészeti szó, némi kifogás felett.

Képeket, almanachokban is, másutt is, különböző szempontból szoktak még műveltebb cyclushoz tartozó emberek is tekinteni; 's így okunk sincs bámúlni, midőn a' képek felőli ítéletek is olly sokfelé ágaznak-el. Az 1836-diki Auróra' bírálatában (Honművész 1836 II-dik szám, 13-dik lap) ezeket olvassuk: „A' képek mind gyönyörűek; de Ref. megvallja, hogy őt némileg üresen hagyák,

midőn az almanach textusával minden kölcsönös viszony nélkül, csak úgy ott állni látá őket; sőt fájdalmat érzett, midőn közöttük csak egy honi metszésre sem találhatott. --- Bajza az ő pompás külsejü és sikerült textusú zsebkönyvéhez ugyan annak megfelelő pompás metszvényeket is akart adni, 's három év óta adott is; de Ref. többek véleményét a' magáéval egyesítve azt hiszi, hogy a' szerkező úr' könyve sokkal nagyobb érdeket gerjesztene maga iránt, ha először a' textussal egybefüggő 's textust világosító, másodszor honi metszvényeket kapcsolna Aurorájához, mint ezt Kisfaludy Károly cselekedte is."

Az én alázatos véleményem, sőt meggyőződése is, e' tárgy körül az, a' mi volt idvezült Kazinczy barátunké, ki, midőn Igaz Sámuel barátom, a' Hébe' jó igyekezetű kiadója, Bécsben az öröklétre olly korán áltszenderült, egy azon időtájban hozzám küldött levelében ezt írta: „*Igazunk' halálán, édes barátom, senkinek nincs nagyobb oka keseregni mint nekem; én benne nem csak egy szeretetre méltó, szerény és minden pedantismustól ment, tisztalelkű barátomat; hanem hű segédemet is vesztettem-el, és ollyat, a' ki által némelly kíványaim teljesevést értek. Illyen volt az, hogy Hébe a' darabokból vett haszontalan rezek helyett, a' művészség' remekeit vette, 's kevés eseteket kivén, ollyakat, mellyek méltók voltak felvétetni."*

Itt tehát a' magyar literátorok' dicsőült Nesztora szinte haszontalan rezeknek nevezi a' zsebkönyv' tárgyaiból vetteket. Megvallom ugyan, hogy ezt mondani egy kissé merész nagyítás volt; mert az almanachi textusból vett metszvényeket, ha relative értem, egészen haszontalanoknak még sem

tudnám mondani; mindazáltal igen sokkal kevésbre tudom én is méltatni az almanachi tárgyakból vett képeket, mint az ollyakat, mellyeket jeles művészek azok' kezei után másoltanak, kik e' világon a' festőművészetek' iskoláinak legremekebb mesterei valának. Én képek között, ha már nemzeti érdek után kell szólanom, legtöbbre becsülöm jeles honfiaink' jól eltalált képeiket. *) Egyébiránt könyvekben és akárhol is úgy tekintem a' képeket átalánosan, mint képcsarnokokban, hol a' műv' fő érdeme nem más, hanem a' tökély. Valamint másutt, úgy almanachban sem keresem azt, hogy honi művész' műhelyéből került e épen a' kép, 's Magyarat ábrázol e? Egy olly alaknak, p. o. hol az ő Magyar husos fej, horgas or, leomló haj, itt kisodrott, amott torzomborz bajusz, sűrű pagonyt képező szakál, herculesi izmos lábikrák 's tb. bélyegezik; ám-bár honi művész adá is, és benne lássák is némelyek a' nemzetiség' ragyogó ideálját: elébe tenném Palmyra' romjait is remekül adva, vagy egy hajótörés' borzasztó de hív rajzolatját. Ki almanachokban nem a' textusból választott, hanem egészen más képeket nyujt olvasóinak, kivált remekeket, inkább kettős hasznót szerez publicumának és kettős győgyört, mert a' textus is a' kép is más tárgyú, 's így kettős a' szellem' éldelése. Ezen okból a' könyvtárgyi metszvényeket nem igen tudom többre becsülni mint a' divatképeket, mellyek között néha szinte vannak igen szépek. Megvagyok győződve, hogy a' ki csak ugyan művészeti szempontból tekinti a' képzőművészetet, e' részben bizonynyal kezét fogand velem. Vallyon elmellőzhetlen szükség e metszvényben is — még pedig hibás metszvényben — látnunk azt,

*) E' részben a' F. M. O. Minerva eddigi 40 képeiért méltó a' köszönetre.

mit a' textusban *olly* élénk színekkel láttunk lerajzolva, hogy annak képmását képzeletünk' bájtükre legott előnkbe varázsolja? Mutassák a' szép tableau-kat színészeink ügyesen, ha könyvekben nem látjuk is azokat. El is hiszem, hogy az érintett óhaj-tás, melly a' Honművészbzen, a' Rajzolatokban és a' Szemlélő melletti Literaturai lapokban is nyilatkoztaték; jobbadán a' Szép-nem' óhaj-tása; mert a' művészet e' neméhez érő tudósink bizonyosan nem azt fogják kérdeni: mit? hanem: miként? Elöttem legalább igen száraz és lelketlen textus lenne az, mellynek tartalmát vagy egyes helyeit metzvény által kellene *világossá* tenni. Mi a' honi metzvények' nemléte miatti fájdalmat illeti, ki volna, kinek az érzékenyen nem fájna? De ki tehát erről? Ha valaki p. o. a' bécsi jeles képtárt nézegeti, van e oka nehez-telést mutatni azért, mert ott a' legremekebb rajzok nem Fügér, Stöber, John 's egyéb bécsi festők és metzzők által készülnének, hanem Correggio, Titian, da Vinci, Reni Guido, Cantarini, Raphael, Carracci, Dominichino, Rubens és más külhoni remekművészek által? Ha némellyek nemzeti buzgalomtól elfogultan megelégednének is honi festők 's metzzőktől jött akármitly képekkel; nem fog-nának megelégedni azok, kik a' magas fokra vitt művészetnek barátjai. Már pedig, ha valahol, zsebkönyvekben bizonyosan remeket várunk képekre nézve is, mert azokban a' kép szintűgy műlátvány (Kunst-Ausstellung) mint a' benne találtató írott tárgy. Végezetül azt mondom tehát, hogy zsebkönyvi tárgyból vett képeket kívánni almanachokban, ha szép nem ohajtja azt, ártatlan kíváнат, 's a' mennyire lehet, legyen is teljesítve; honi művészek-től adattokat kívánni férfias kíváнат, szent kíváнат; vajha mindenkör teljesíthető lenne! De azért a' különben jó almanach, idegen tárgyú 's külhoni mű-

vészek által készült képek mellett is jó almanach leend minden műphilosoph előtt. Fontoljuk-meg a' dolognak minden oldalát, és gondoljuk-meg, hogy nekünk képzőművészeti akademiánk nincs; külhazákban tökélyesíthetnék ugyan magokat festőink 's metszőink; de ott áll e még most hazánk, hogy illy művészi fáradság és szorgalom a' művésznek nálunk, nem méltó jutalmat, hanem csak tisztességes kenyeret is adna? Vallyon mi kellene több, ha a' bíráló az Almanach' tárgyaival megelégszik, és képei felől is azt vallja, hogy azok mind gyönyörűek?

N. Apáthi Kiss Sámuel.

12.

Veszteségünk.

Barátimhoz !

„Az idő hatalmas orvosszer; az idő mindent elfelejtet.“ Ezzel szoktuk édes barátom, kesergő barátinkat enyhítgetni, ezzel mind magunkat is, az élet számtalan viszáljai között. 'S én azt hiszem: hogy e' vigasztalóbeszédi alap félig igaz, félig hamis. Tán elhiszed, hogy itt nem ábrándozó nem az élet szigorú balságain csüggedező 's nyugtot lelmi nem tudó szív beszél hozzád; mert a' millyen erőtlen vagyok mint föld' gyermeke, olly erős a' lelkem ott, hol férfias türésnek és magameggyőzésnek van helye. Csak azt engedd tehát nyíltan megvallanom, hogy midőn valamelly nagy veszteség körül a' szív-

nek valódi fájdalmaról 's érzelméről van szó, akkor az idő nem képes mindent elfelejtetni, kivéven, ha az időnek azon végpontját értendjük, melly minket a' sírhalomnál tesz-le. Szébb sorsra derült bajaink' emlékezetét elviszi ugyan magával a' hatalmas idő, mert azt örömmel odaengedjük; de szívünk' tiszta örömeinek odavesztét nem tudjuk elfelejteni, mert annak érzete 's emlékezete majd elválhatlanul van lelkünkhöz ragadva. Igen, édes barátom, mikor leg-édesb örömin' bájló tárgya veszett-el, illy vesztesség kimondhatlan gyötrelmet okoz szívünknek, 's csak velünk enyészhető gyötrelmet. Emlékezni fogsz Mária Trézsia dicsőült széplelkű Királynénkra, ki szeretett férje' elhunytá után többé soha sem vőn magára másféle ruhát, mint egész és fél gyászszínt, 's én hajlandó vagyok e' tettet nem színlésből, hanem a' szív legtisztább érzelméből csírázottnak hinni. — Olvasom folyóiratinkat, és ölelem azokban mind a' mi szép 's nemes; de vesztességet érzek. Hova is tüntenek ama' nyelvcsinosító 's javító jeles értekezések, mint remekei a' nyelvphilosophiának? Édes boldog örömmel olvasom néhány rokonyértű lelkes jó barátim' leveleiket, mellyek repülő oráimat édeneiké varázsolják; de hova enyésztenek ama' Cicero' bájait, érzéssel és csínnal felülmuló gyönyörű baráti 's oktató levelek, mellyek hozzám ezelőtt Zemlén' Újhelye mellől olly gyakran jövének? Gondold, érezd te is, édes barátom, milly varázserővel birtanak azok, midőn legelsőjök is, melly engemet barátnak meghívott, e' szavakkal végződék: „Élj szerencsésen, drága barátom! és ha érdemlem, szeress; sőt szeress, ha nem érdemlem is.“ — Olvasom honi zsebkönyveinket, 's szívem olvadoz virágaikon; de miért nem nyílnak azokban néhány év óta a' legszabadosb epigrammák' és lángteljes dalok' szívetrabló gyönyörű virágai? — Vannak, hála az egek-

nek! bánatimat osztató 's örömeimet nevelő jó barátim; de hova tűnt az az én angyali lelkű barátom, kinek időkora már hat tizeden túl vala, midőn engemet mint még fiatal, barátjának meghívott? Életéveinek éppen utolsó egész tizede alatt valék boldog részesülni barátságában 's szeretetében. Rövidlem ugyan azon tíz éveket; azonban ámbár egész századig birhatnám is más valakinek baráti szeretetét, addig sem juthatna több és szebb öröm osztályomúl.

Hol van, ki lángéveiben is lángolóbban volna képes zengeni az enyelgő szerelmet, mint ő zengé még akkor is, midőn a' kor tele látszott koszorús hajfürtein? Oh, ha gróf Széchenyi István dicő hazánkfiának az volt méltó kívánata, hogy öreg vállakon fiatal fej legyen, — az, ki most érzetimet lángoltatja, valóban ilyen volt, 's agg meljében is fiatal szív doboga, derült, nyájas és ártatlan szív, melly őt egészen a' honnak engedte élni. — Ott áll most a' bús csendű Széphalom, édes barátom, mellyet méltán tanítál így beszélni:

Nem ragyogok mint Pest, nem mint Buda' tornyai vára;

Törpe vityillóim' szalmatető fedezi.

Ámde az útas jó, 's buzgó hálára fakadva

Idvezel; ő tudja, hol kele hajnali fény;

Hosszú álom után hol zendült égi varázsszal

A' csalogány, hol nyílt gratzia-kényű ajak.

Fényljenek a' büszkék, ne az én kunyhóim; örömmel

Rám ismér, áldván téremet a' hazafi.

'S majd mikoron eltűn a' hajnal, 's nappali fényben

Hunnia felmosolyog, szent lesz előtte nevem.

Oh, miként szerette a' boldogult öreg e' distichonaidat! Gyönyörűnek nevezé hozzám írt levelében, 's azt vallá, hogy kevélylyé teszi versezeted.

Gyakori emlékezetét fájdalommal ujítom-meg szí-
vemben, 's a' „Vajda-Hunyadon“ című kis alagya-
ját Széphalomra alkalmazva így travestáltam:

Lak! te felejthetetlen! mint tolla 's lelke uradnak;
Nem ragyogásért—nem! — mint Helicon' helye nagy,
Hol van urad? hol van Múzája? hol a' gyönyörű nyelv?
Hol van az egykori szív? hol van az egykori báj?
„Nincsenek!“ így dörmög falaidnak kriptai csendje.
Nincsenek? Ah, de mi ez? Látom e a' hon' egét?
Látom, hitzászlón egy nagy név szerte lobog már,
Indúl, 's elvezeti győzedelemre honát.
Szól a' tárogató, 's a' síp, 's a' kürt, 's maga a' Hős,
Néma dicső vággyal most maga mégyen elő.
Jobbja 's balja felől Auróra 's Hébe lebegdel,
'S a' Hőstől veszi és osztja dicső remekit.
Lak! mi vagy és mi valál egykor? Megborzadok! A'hív
Érti a' szent jelenést 's felriad álmaiból.

Ugy hiszem, édes barátom, hogy kötelessé-
gemnek egy részét rovom-le, midőn veled is tuda-
tom, milly szomorú képe borong lelkem előtt azon
veszteségnek, mellyet a' dicsőn elhunyt' halála oko-
zott, kihez gyakran sohajtok önszavaival így:

Most itt magamba borúlva nevedet sohajtgatom,
Elbúsúlva 's megfásúlva veszteségem' siratom.

N. Apáthi Kiss Sámuel.

13.

Ember és Állat.

Földünknek töméntelen lényei közt az ember mind testi, mind szellemi természetére nézve legfelsőbb polczon áll 's magához hasonlót sehol nem talál, a' nagy természetnek pedig élő és szellemi alkotmányai közt közeget tart, és így összekapcsolja a' szellemi világot az állattal; ő egy terebélyes élőfa, mellynek lombjai a' fölséges tehetségek virágjai az igazság és erkölcs, legpompásabb koszorúja pedig a' halhatatlanság, mellyek által rokonságban van az angyalokkal, és isteni eredetű eszével nyitja föl az igazság' országának kapuját. Az angyalok az embertől csak abban különböznek, hogy fogékonyságuk és hatásuk föllengezőbb, és hogy egy boldogabb hazának lakossai, tehát az ember' angyali szellemű, ki vastagabb öltözetében burkolva zordon ösvényeken járdalva jobb honba vágy, vágyódását egy isteni szikra, az ész vezérli, 's végre az ohajtott hazába fáradságos vándorlásának édes nyugodalmát meglelgedetten fogja éldelni. — Kívülünk mi sincs e' földön, a' mi közvetlenül a' földhöz nem tartoznék — a' föld közönséges anyja minden rajta létezőknek, de kebelebe is zárandja, a' mi tőle vette eredetét. — Az emberi és állati test a' föld' porából emelkedett ki úgy, mint más növény, általa tápláltatik, de végre a' föld' gyomrába térend is vissza, és elkorhadván más növényeknek, 's élvedezőknek fog szolgálni táplálékul, és külső létalakul. — Csak lelkünk nem nemzedéke a'

földnek, csak lelkünk nem magzatja a' földi anyagnak, azért a' létező lényeknek felsőbb rendéhez tartozik; tehát nem is nyelheti őt el a' föld, hanem vissza térend a' szellemiség' forrásához, 's új hatás közt kapván, tovább buvárkodik a' kimeríthetetlen igazság' tárában.

Az embernek nagy részét teszi az állat, az emberiségre csak fogékonyságot hozott e' világra, melly fáradtság, és szorgalmatos ipar által fejledez, 's képezte-tik ki, tehát ez életben a' tiszta emberiségnek csak fejledezésében vagyunk; az állat hatalmasan munkálkodik bennünk uralkodni vágy, 's a' szellemiséget csábító ingerei által szunnyadozásba hozni, és elaltatni igyekszik; innét van, hogy az ember közönségesen inkább örvendi a' jelent, mint a' jövőndőt, szívével inkább ragaszkodik a' láthatókhoz, mint a' láthatatlanokhoz. — Ha a' szellemiség az állat' csábításaitól el nem altatik, sőt ébren vizsgálja fölséges rendeltetését, akkor érzi, milly tehertől nyomatik, milly erőszakos a' csata, milly bajos a' győzelem, mellynek gyümölcse az erkölcs. — Az embernek sorsa ez: töviseken állani, gyakori elesés által járnai tanulni, tévedések által okulni, és javulni; mert az Alkotó úgy rendelte, hogy emberiségének kifejlése önnön iparjától, föllebbi hatása saját szorgalmától, 's végre az emberiségnek koszorúja az igazság és erkölcs, mellyek a' halhatatlanságnak véd angyalai, erős harcától, és dicsősséges győzedelmétől függjön. Minden ember lassacskán emelkedik porból magasra, setétségből derületre, 's végre derületről világoságra. — Azon ész, melly ma napfényképpen ragyog az emberek között, valaha apró bábokkal foglalatoskodott, azon szív, melly ma jótékonyágával ezer áldásokat ömleszt, valaha kisded körében csak gyermeki kicsinségekkel tölté idejét; azon tudós, ki ma a' természet' tárából a'

legtitkosabb kincseket hozza föl polgár társai józanodására, valaha siránkozva fogadta oktató mesterét, 's zugolódva halgatta tanítását, mert még akkor gyenge lelke nem értette, mi az ember.

Az embernek cselekedeteibe az állatiság, és szellemiség lényegesen hatnak; lelkünknek nem is rendeltetése az állatiság' kiirtása, hanem a' tiszta emberiségre vezérlése, melly által az ollyast föllengezővé, a' gyarlót erőssé, és az oktalant okossá tegye; szóval az állatiságot a' csupa állati rendből kiemelje, és egy nemesebb, 's föntebbi osztályra magasztalja, 's érdemesítse. Ugyan is a' valódi emberiség azon közepen áll, mellyen az ész az érzékiséggel nemesen szövetkezik össze, mert érzékiség nélküli ész csupa szellem, valamint ész nélküli érzékiség csupa állat, együtt alakítják ők az embert, együtt élnek, de halál által elválásuk is nagy fájdalommal történik meg. Míg az emberben csupa állatiság uralkodik, addig föld porához szegzett föntebbi boldogságban nem részesül — de úgy látszik, hogy ollyas vágyait a' földi kellemek ki is elégítik, ezen kielégítés azonban emberiségünket állatiságig lealacsonyítja; mert a' gondolkodás, melly lelkünknek olly elkerülhetetlen szüksége, mint testünknek az eledel, megismer-teti velünk, hogy valódi méltóságunkat nem annyira az állat, mint a' szellem teszi — tehát kielégítésünket is nem e' földi határok között, hanem fönt a' szellemek' országában kell keresnünk — mennél tovább haladtunk a' tiszta emberiség' lépcsőin, annál világosabban ragyog jövőnk nagyságunk' csillaga, annál bátrabban 's vígasztalással töltebben lépünk rendeltetésünk' pontjához.

Valamint egész nemzetek, úgy egyes emberek is lassan emelkednek ki az állatiságból; a' nemzeteknél századok folynak el, míg a' miveltségnek boldogító sugárai tűnnek föl, egyes embereknel több esztendőök

röpülnek el, míg állati bölcsőjükből a' tisztább emberiségre szállnak föl, — setétség, és homály borítja a' józan eszt, míg az igazság' fénye áttör, 's a' csupa állati ösztönöket legyőzi, az előítéletek' fonákságát megismerteti, a' tudatlanság' lomha békóit leveri, és az embert valódi méltóságába helyhezteti. — Néha a' csupa eset vet egy boldogító szikrát, melly Prometheus' anyagi emberét föléleszti, és bölcsesség' útjára téríti, néha az állatiságban tengődő nemzeteket egy föltűnő bölcs, hatalmas vesszejével érinti, nyommasztó álmokból fölébreszti, 's utat nyit mivelődésre; és így fölnyittatnak az ismeretek' tárai, fejledeznek az erkölcsiség' bimbói, szaporodnak a' társas' élet' kellemei, 's örvend az emberiség, hogy koszoruzhatja azokat, kikre rendeltetésöknél fogva szállnia kellett. Miképen történt-meg ezen fejledezésnek első lépcsője, az ős nemzeteknél; többnyire a' historiai adatok homálya miatt előttünk rejtve van, minthogy az ősöknek tetteit rémes mesék, és szövevényes regék burkolják; azonban az élő nemzetek tükröl szolgálnak, lassú fejledezésüket önkint beszélik, mert iparkodásaik, vállalatjaik, és sokszor erőszakos polgári hullamozásaik ugyan annyi tanuk ezen vizsgálódásra. Sok nemzeteknél a' kifejlődést az éghajlat' sanyarusága hátráltatja, sokat a' bőség, sokat a' szükség tart fogva, némellyeknél a' fölszállhatni kívánó lelket a' zsarnokság' szigorú pálczája akadályoztatja, másokat a' nemzeti büszkeség tart békóban, 's így tovább, mi csuda tehát, hogy olly különböző fokokon állnak a' nemzetek egymáshoz képest? — Minden kornak megvannak saját kábaságai, és fonákságai, melly gyakran megtörténik: hogy a' mivelődni kezdő nemzet a' miveltségről hires nemzetek' kábaságait, és fonákságait fogadja el csak azért, mert ezeknél mindent tudnak, és tökéletesnek lenni vél; de így nem csak

előbbre nem haladott, hanem inkább mélyebbre süllyedt, — ki fogja véle megismertetni tévedését? minekutánna a' rossz könnyebben szokott terjedezni, mind a' jó; minthogy a' kábaságnak több barátjai vannak, mint a' józanságnak; lehetetlent kíván tehát az, ki mindenkit az emberiségnek ugyan azon fokán állani akarna.

Az embernek minden részei Alkotójának remekülésére mutatnak, — már testi alkotmánya is föntebbi rendeltetésének tanuja; megelőzik ugyan őt némelly átlatok erőre, gyorsaságra, sőt némelly érzékek' élességére nézve is; de olly összehangzás, finomság, arányosság, kellemetesség egyikben sem találhatik; főnálló teste a' földi porból ki szállását jelenti, főnhordozott feje jövődő hazáját üdvözli, égbenéző szeme Alkotójának trónját szemléli, egyenes járása sírontúli hazáját keresi, szóval: ezen, habár állati test is szüntelen nemes lakóját hirdeti, 's mintegy kevélyen nyilvánítja föntebb természetű vendégét, kinek csak ideigleni takarója. — Valóban nagy méltánylása is a' csupá anyagi pornak, midőn kebelében illy isteni szikrát hordozhat; méltó is arra, hogy ne úgy tekintsük, mint az oktalannoknak csupán mozgásra, és némelly aljasabb érzésekre szolgáló testöket.

Nem a' testnek bámulatos alkatja emeli ki az embert a' földiek' sorából, hanem az isteniségnek képe az eszes lélek, a' mi bennünk lát, hall, érez, nem szem sem fül, sem test, hanem valami föntebb rendű lény, mellynek a' test, részeivel együtt csak műeszköze, — ezen föntebb rendű lény szellem természetű, mert gondolkodik, elenyészhetetlen, mert rendeltetése az örökkévalóságot magában rejti — ki ezt kétségbe hozza, olyan, mint azon gyermek, ki falravetett árnyék után kapkodván, 's azt meg nem foghatván az árnyék' lételet kétségbe hozza. Hol anyagot fölmúló hatás van,

ott anyaginál föntebb ható erőnek is kell lenni, és ez az, mit emberi léleknek nevezünk, — ebben, mintegy létalapban (substantia) fekszik azon magos tehetség, melly földhatárain túl hatván, önnön magát, 's magán kívül mindent vi'sgálódása alá von, az okozatokból rejtélyes okokra következményeket húz, a' különféle dolgokat mérlegére teszi, értéköket bírálja, 's viszonyaikhoz képest jóknak vagy rosszaknak ítéli, a' jót érdemesnek, a' rosszat kárhozatosnak állítja; szóval: a' szépet, jót, igazat, tökéletet, 's hasznost fölkeresi, és önnön belátása szerint törvényeket szab, mellyekhez magát önként és szabadon alkalmaztatja. A' léleknek ezen istenivel határos tehetsége, észnek neveztetik, 's ebben alapszik nemességünk, fönségünk, és az állatokat megelőző elsőbbségünk; ugyan is midőn az állatok legegyszerűbb miveinket sem képesek követni, mi az állatokéit nem csak követhetjük, de föl is muljuk, — a' sas magosan röpül szárnyaival a' levegőben, az ember légbalmával messze távol hagyja őt; a' hal könnyen uszkál a' folyók, tavak, és tengerek' mélyében; az ember az egész földgömböt körülvitorlázza, az állat valami csekély üreget használ laktanyául; az ember föllegeket verdező palotákat, és várakat épít, mellyekben kényelmesen éldegeli az élet' kellemeit. — Az ész által ismerkedik meg az ember a' külső dolgok' tulajdonságaival, mellyek által szaporodnak ismértei, az ész által rendszerezi a' tudományokat, mellyekben az igazság gyöngyei elhíntve ragyognak; az ész által lesz önnön magának törvényhozója, sőt tulajdon cselekedeteinek szigorú bírálója is; az ész által lőn uralkodója, mintegy Istene a' földi teremtményeknek, mellyeket céljaira fordíthat; szóval: az ész Istennek lelke az emberben, a' nélkül csupa állat, és az erkölcsre, igazságra, és halhatatlanságra képtelen. — Vedd el az észet az embertől, elveszed min-

denét, megfosztod méltóságától, bezárod előtte az igazság' kapuját, eltörlöd közte, és az állat közt létező lényeges vonalt, egy szóval: az embert kiírtod a' létező lények' országából.

Azonban az ész valódi érdemmel csak akkor koszorúzza az embert, ha hatáskörét a' valódi nagyban tűzi ki, és vezérfonalul az erény' útját veszi föl, mert ha hatásköre a' földieken akad fön, 's egyedül csak a' hasznost, 's gyönyörködtetőt vadássza; akkor az embert egy okos ugyan, de egyszer'smind félelmes állattá változtatja által; ugyan is tulajdonképpen jóvá bennünket nem az ész, hanem sugallásainak pontos követése tesz — az ész csak utmutató kéz, melly célunkat kijegyzi ugyan, de czelelésre sem nem kényszeríthet, sem vakon nem vezethet bennünket; az ész csak törvényeket szab, mellyeknek végrehajtásuk akaratunktól függ; tehát az ész jó akarattal párosulva azon csalhatatlan vezér, melly fölséges célunk' elérését biztosítja. Bennünk az ész azon lelki szem, mellyet az Alkotó a' végre adott, hogy a' világosságot látván setétben ne botorkáljunk, — igazságtalanok tehát nemünkhöz azok, kik az ész' világát a' valódi erkölcs' keresésében veszedelmesnek kurholják, és azt akarják, hogy ezt mintegy elnyomván a' föntebbi ragyogványnak csalhatatlan fényénél járdaljunk; de vallyon, ha ész nem világít, honént tudjuk meg, mit kellyen égi ragyogvány' fényének tartanunk? melly könnyen megtörténhetnék e' nélkül, hogy néha a' bolygó fényt is éginek vélvén, örvénybe kerüljünk. — Kell ugyan hódolnunk a' valódi fénynek, de hódolásunk észszerű legyen; más különben Alkotónkat vádoljuk, magunkat pedig, és erkölcsi utjainkat oktanokká alacsonyítjuk le.

Az ész által nyílik meg az embernek a' kellemetes éledeleteknek, és számtalan örömöknek nagy tengere;

nem hibázunk, ha állítjuk, hogy az emberért léteznek földünknek töméntelen lényei, töröld el az embert a' föld' hátáról, a' földet kietlen vadonná, életnélküli pusztává, és szomorú barlanggá teszed. — A' szőlőtő gerezdjeit nem magának, hanem az embernek rendezi, a' rózsza nem gyönyörködik tulajdon szépségében, a' szegfű, és viola nem magának hinti illatját, a' gyémánt nem ismeri saját ragyogását; az ember az, ki ezekben éleletét, 's gyönyörét érzi, és általuk Teremtőjéhez ragadtatik, — ember nélkül nincs nemes ércz, nincs illatos virág, nincs varázsló virány, hiában rejtezik az iltozó ibolya a' bokrok alá, nincs ki fölkeresse, hiában csörgedez a' patak, nincs ki mellette andalogjon, hiában csörgedeznek a' gyógyító források, nincs kinek lanakadozó tagjait enyhítsék, hiában emelik kevély fejöket a' szikla csucskok az égbe, hiában verdesik a' roppant sziklák a' fellegeket, nincs ki bámulja őket — az ember az, ki a' földön csudákat alkot, bámulatost képez, az életnélkülieket ihletése által éleszti, és a' tenyésztő természetet nemesíti. — Az állat is feltekint a' kék ég' boltozatjára, de nem bámulja fölségét, az ember hágja meg a' meredek bérceket, 's kényelmesen legelteti rólok az alatta elnyúló pázsitos völgyön szemeit akkor, midőn az állat csak fűszalokat harapdál, hogy éhét enyhítse, és vak ösztönét kielégítse — csak az ember érzi a' bájoló hangok' kellemét, mellyeket úgy össze tud alkatni, hogy mind saját érzelmeit kisírhassa, és kiörülheti rajtok, mind társának szívébe ugyan azon érzelmeiket csepegtetheti velök, mellyekre az állat képtelen. Csak az ész emelheti, és szaporíthatja az élet' kellemkeit, ez által édesek a' szerelem' lángjai, ez által gyönyörködtető a' barátság éldeletei, szóval: ez teszi életünket kívánatossá, és édessé.

Két forrás van leginkább az emberi éleletekben, melyeket józanodásunkra, és enyhülésünkre az ész nyit föl: a' Poesis tudniillik és Philosophia. A' Poesis az emberi élet' szikláinak tiszta forrása, melyből az élet' kellemei serkendeztek ki, 's melly által az ártatlanság' mulatságai harmatoztatnak meg; a' Philosophia mély-séges kut, mellynek fenekén igazságok rejteznek, elmélkedéssel boldogításunkra fényre jutandók. Philosophia által nyilvánítatik az isteni emberileg; Poesis által pedig az emberi istenileg, — a' Philosophia elmélkedik a' szelíd érzelmekről; a' Poesis szelíd érzelmekkel fűszerezi komoly elmélkedéseinket, a' Philosophia mintegy phoenix korrul-korra ujja születik, 's emberiségünk' haladását fény szárnyaival jelentgeti; a' Poesis pedig éltünk' korait rózsa illattal csókolgatja, 's csalogányképpen édes hangjaival szívünket bájolja, ha korunk' súlja miatt reánk nézve ki hal is hatása, hattyu dalával zengi hozzánk végbúcsúját. A' Philosophia az emberiségnek nevelője, az igazságnak és erkölcsnek iskolája; a' Poesis éltünknek fűszeres kertje, virágokat hint darabos útainkra, 's örömeket szór aggodalmainkra. A' Philosophiának országa határtalan, kormánya tularagad bennünket a' földieken, uralkodása pedig az örökkévalóságba merül el; a' Poesis földünknek Édene, ártatlanságunkat visszavarázsolja, gyötrelmeinket széleszti, korhadozó éltünket tavaszi mosolygással és öleléssel ápolgatja. A' Philosophia igazság után törekszik; ha megtalálta, kibontogatja tarka lepleből, 's hímezés nélkül állítja szemeink elé; a' Poesis szinte keresi az igazságot, de ha megtalálta, elleplezi, hímes ruhába öltözteti, 's bájoló tekintetet ad neki. Ki a' Philosophiát megveti, a' fényt, tisztát és lstenit veti meg 's nyilvánítja, hogy lelke álomban fetreng, 's főntebbi hívattatását nem is sejti; ki pedig a' Poesist

veti meg, érzéketlenségét, szíve' hidegségét, és a' sze-
lidebb érzelmek' hiányát árulja-el; mind a' ketten pe-
dig öszvekapcsolva képezik a' lelket, nemesítik a' szí-
vet, és az embert az állatiságból kiemelvén, az iste-
nihez közelebb vezérlik.

Nagy az embernek vágyódása a' tökélyetesbre, — mi-
ben ma boldogságodat elérni reméled, ugyan az hol-
nap elégedetlenségedet árulja el; mi igazságra ma töreked-
tél, ugyan az holnap új, 's előtted még ki nem puha-
tolt igazságok' fűzérjét rakja elődbe, ma kezdéd eré-
nyes pályádat futni, 's lelkedet vígasztalással töltve érzed,
holnap kicsinynek látszatol magad előtt, és egy fényes er-
kölcsei koszorú hatja meg vágyodat, mellyel magadat fölé-
kesíteni vágysz, ki nyitja meg az utat ennyi sovárgásod-
ra? az ész, — minthogy ennek sugallásától ihletve szom-
juhozod a' tökélyetesb boldogságot, igazságot, és erköl-
csöt; — de vallyon mellyik állatban találsz akár fogé-
konyságot, akár hajlandóságot tökélyetesb állapotra?
ott állanak ők, hol ezelőtt századokkal állottak; mert
értik, és tehetségeik a' vak ösztönök által korlátozvak,
főlebb nem haladhatnak; ki nem látja tehát a' távulsá-
got, melly csak a' legegyszerűbb ember és a' legfino-
mabb állat közt is létezik. Az ember előbbre és előbbre
halad, mennyi különség van egy porban játszadozó gyer-
mek, és egy kimívelt férjfiu között; mennyi különség
az eszkimo, és európai közt; mennyi különség a' régi
bárdolatlan, és a' mostani finomabb nemzetek közt? ki
nem ismeri meg mesterségeink' virágzását, mellyekről
a' régiek nem is álmodoztak; ki nem ismeri tudomá-
nyos rendszereinket, mellyekre apáink csak törekedtek,
sőt még olly eredményekkel is ékeskedünk, mellyeket haj-
danta nevökről sem ismérték. Valamint határtalanok
vágyódásaink, ugy tehetségeink hatásuk' határait sen-
ki sem jegyezheti ki! majd utódjaink szinte úgy fog-

nak szánakozni mostani szűk ismérteinken, valamint most mi sajnáljuk eldődeink' szűk tudományukat.

Jóllehet nagy az ember' esze dicső fénye miatt; de kicsiny és aljas ha az észhez jó akarat nem járul, és csak e' kettőnek jól egybehangzása emeli föl az embert az égiekhez. A' jó akaratot az észnek szilárd, és józan elveinek kell vezérlelniök, az akaratra nézve pedig szűkséges, hogy kicsapongani kész hajlandóságait az észnek szabályai szerint korlátozza; az észnek és akaratnak úgy kell az emberben állaniok egymáshoz, valamint egy jól elrendelt országban a' törvényhozó testnek a' végrehajtójához; mert mindegyikben a' meg hasonlítás sebeket harczol, a' szétbomlás pedig vég pusztulásra siet. — A' föllengező ész, jó akarat nélkül czégtéres gonoszsgot; a' jó akarat pedig ész világa nélkül rajoskodást, és vak buzgóságot szül; mindegyik ostora, és kárhöz-tatója az emberiségnek. —

Mind a' szabadság, mind az ész, égi eredetűek, forrásuk az istenségben létez, honnént kilövelve élesztik a' földnek nemesebb lakóját az embert. — nem függ ezen ajándék a' nagyok' kegyétől, nem a' hatalmasok' változó kényétől; minden, ki emberi testet ölt magára, személy válogatás nélkül részes ebben, a' szűk kalibák úgy osztogatják ezt, valamint a' pompás paloták — ne sírátkozz tehát elhagyatott árva, mert belső értékek éppen annyi, mint a' kevély csarnokból kimosolygó uracsé, — légy vigasztalt kenyeredet veríjték által kereső pór nép, emberi méltóságod hasonló büszke uradéjához, — ne szomorkodj, kit a' sors' keze alacsony állapotban üldöz, a' nagyok, és méltóságok, parányival sem múlják föl emberiségedet; — de nem is rabolhatja el ezen fönségünket a' legkegyetlenebb zsarnok is, sem kissebbítheti meg a' fölfuvalkodásnak legirgalmatlanabb fajzatja is, — ezen isteni kép születésün-

kel belénk öntetett, síríg leghívebb védangyalunk, még síron túl is elmaradhatatlan, 's bennünket szüntelen ékesítő koszorúnk.

Az ész természeti hatásánál fogva megismeri a' jót, és rosszat, 's mindegyiket az ember elejbe terjeszti, amaz méltóságával megegyezőnek, emezt méltósága' ellenjének hirdeti — szabad a' választás: távol minden kényszerítéstől és szükségstől, — szabadon emeli föl magát az erkölcs' országába, vagy szabadon süllyeszti le méltóságát az állatiságba. — Nem így van az állattal, ez vak ösztönök bilincse alatt tengődven a' valódi jót a' rosztul meg nem különbözteti, de ha megkülönböztetné is, az állatiság' lerázhatatlansága miatt a' vak ösztönök' kényszerítésének kell engednie, az az: ő csupa állat marad mindenkor. Nagy az ember! midőn működésében fönt lebeg a' föntebbi lények között, fontos az ember! midőn állatiságát úgy kormányozza, hogy ennek alanti vágyai a' szellemiség' uralkodása által mintegy elenyésznek — ekkor az igazság' déli fényben lövelli áldását reá, az erkölcs illatozó koszorúkkal keríti körül homlokát, a' meglegeedés égi balzsammal boldogítja szívét; ellenben vajmi kitsin! ha emberiségét felejtven, az állatnak aljas vágyait követven, magát földporába annyira temeti, hogy csak külső alakja mutatja eltapodott egészének szomorú, de azért meg nem vetendő romjait. —

Valamint ész, és szabad akarat által bámulandó lénye; úgy beszélő tehetségével, szájmosolygásával, szem varázsló pillantásaival lelket rázó könnyeivel, és egyéb testmozgásaival csudája ember a' földnek — ő szóló tehetségével egy kis teremtmény, a' mi szívének mélyén fekszik, a' mit belátó esze alkot, azt egynehány szóval előtűnteti, 's mintegy megtestesíti — a' nyelv az emberi észnek segédje; az ész általa fejledez, de egy-

szersmind néki is az ész ad hatalmat, — a' nyelv által testesülnek eszméink, rendszereztetnek gondolatink; nyelv által egyesülnek az emberek, hangoznak össze a' szívek, és a' barátságnak édes kötelei általa szövődnek; nyelv nélkül vadak' módjára tápolyognánk egymás mellett; nem is érezhetnénk az élet' kellemeit; de mit is érne az élet? ha örömeimet rokony érzelmű társamnak nem nyilváníthatnám, ha kesergő szíveni gyötrelmeit egy hív barát' kebelében ki nem sírhatnám; pusztá lenne az általam pompásnak ismert világ, mert föllengező érzelmeimet senkivel nem közölhetném, kietlenül virágosnának a' völgyek, fénytelenül ragyognának a' csillagok, ragyogás nélkül tündöklenének a' nemes érczek, mert nem volna, kinek jelentsem ízlésemet. — Nyelv éleszté Koperniket, és Newtont, hogy a' csillagos eget méregessék, készítette Columbot, és Cookot, hogy a' földet körülvitör lázzák, ösztönözte Homért, hogy az Isténeket megénekelje, lelkesítette Phidiást és Raphaelt, hogy a' természet' titkait képekben alakítsák; továbbá nyelv volt fegyvere Demosthenesnek, hogy tespedő, és vakoskodó korsorsosít mély álmukból fölriassza, Tulliusnak ékes szólása tartá vissza Romát Catilinától ásott sírba rohanástul. — Hát édes Hazánknak miolta derül kedvezőbb napfénye? nemde miolta nyelvészete fejledez — áldás reátok nagy férjfiak, kik veszélybe süllyedő kincsünket fentartottátok; áldás reátok, kik azt jelenleg mivelitek, áldás reátok hazámfiak és leányai, kik azt örömeist beszélitek! — bizonynyára egyes kívánásom édes nemzetem' kívánása, tehát a' nemzet' áldása élessze kebletöket, nevelje igyekezeteit, és koszorúzza nemes érzelmetöket. Az emberiség ellen üt pártot az, ki nemzeti nyelvét gunyolja, böcsmerli, sőt megveti, mert ha a' hazának legfőbb kincse nem érdekli elfajult szívét, vallyon mijét fogja böcsülni

a' hazának? ha pedig hazáját nem böcsüli, nem szereti, hogy fogja böcsölni és szeretni hazafiai? ha hazafiai eránt nem érez szeretetet jég szívében, vallyon idegenek melegítik e kebelét? nem hiszem, mert kit a' nap' sugarai nem melegítnek, annál kevesebbé melegíthetik Sirius' vagy más távolabbra eső égi testek' ragyogó, de nem sugárzó fényei, minthogy tehát az emberiséget honfiaiban nem öleli, bizonyára nem is barátja az emberiségnek, hiában dicsekedik finomabb érzelmével, hiában kérkedik mélyebb belátásával, vallyon finom érzélem e' rokonnya eránt jég keblűnek lenni? mély belátás e a' világosságban homályt keresni, — igen sokszor a' cosmopolitismus álarca alatt rossz szívűség, és irigység lappang, — de vallyon irigylendő e, ha nemzete, mellynek ápoló ölében éli napjait, és melly őt édes gyermeke gyanánt táplálja, műveltségében főlebb emelkedik? — Valóban szívrazó dolog! midőn az édes anyát ezer jótétemények aját magzatjai öldöklí, — hány illy fiakat táplalsz édes hazám kebledben? — A' nyelv általlyában nagy dicsősége az embernek, tehát a' nemzeti nyelv is nagy dicsősége a' nemzetnek, a' pallérozott nyelv az ember' pallérozottságára mutat, tehát a' kimívelt nemzeti nyelv a' nemzeti műveltségnek mérlege, majd ha nyelvészetünk déli pontra hág, akkor fogjuk mondhatni, hogy a' setétség' homálya körünkből számkivetve van, és a' boldogító napnak élesztő sugaraitól áthatva vagyunk.

Ámbár mindnyájan egy atyának gyermekei vagyunk, de az idő és tér, annyira elválaszt minket, hogy alig tudunk valamit elhunyt, vagy távolabb lakó rokoninkról; de azt is, a' mit tudunk, minek köszönhetjük, nem de a' nyelvnek? — az elhunyt nagy hősök' tetteit a' nyelv örökíti, az örökségbe átköltözött dicső férjfiak' nemes erkölceit a' nyelv hirdeti, a' régi bölcsök' elmélkedéseit és elme szikráit a' nyelv tartja fön, — mit mi-

vel a' jelenkor, melly eszközökkel mozdítja elő az emberiség' boldogítását, utódjaink nyelv által fogják megismerni, mivel foglalatoskodik jelenben Amerika, mint hullámszik a' Spanyol, mint surlódik a' Francia, mint vetélkedik az Anglus 'sa't. egyedül nyelv' segítségére által tudjuk. — Hegyek, erdők, és tengerek választanak el bennünket rokoninktól, de nyelv által egyesülünk; egyik Nemzet a' másikkal nyelv által adja át tudományát, mesterségét, és más miveltségi virágjait, 's így kik idegeneknek látszatunk, atyafiakká válunk. — Előttem áll egy könyv, melly lelkemet fölvilágosítja, homályt űző igazságokkal töltögeti, életvezérlő mondásokkal gazdagítja, vallyon ki ezen jótévőm? nem ismerem, ez előtt századokkal élt; de könyvébe öntötte lelkét, melly most tanítóképpen hatja meg lelkemet. — Leverve járok a' sors' csapásától, kizárva az emberek' kegyelméből bolygok, méltatlanul bánnak vélem elnökeim, korsorsosim idegenkednek tőlem, hol találok hát vigasztalást? talán a' mult kor földözi azon baráti szívet, melly én érettem teremtetett, melly erántam rokony érzelmeket táplált, de mi vigasztalás benne? az idő elkorlátozott tőle, és én itt ridegen, mint tengerből kiálló magános sziklaszál, a' vésznek, hullámtól csapkodva állok — de igazságtalan aggodásom, mert azon szív, mellyet a' végzés vigasztalómnak szánt, él most is, néma betűkkel rajzolják résztvevő könnyei, tapasztalom az általa íratott könyvben ölelő karjait, olvasom vigasztaló szavait, érzem tört szívemig beható enyh csepjeit, 's fölvidúlva áldom a' gondviselést, melly nyelv által az elhunytakat is összeköti az élőkkel. Milly alant állanak erre nézve is az állatok, van nyelv-eszközük, de nem szólhatnak, van fájdalmas érzésök, de ki nem beszélhetik, látják veszedelmes elleneiket, de eltávolításukról nem tanácskoznak, érzik a' szükség' nyo-

masztó terhét, de nem panaszkodhatnak; részvétel nélkül állanak egymás mellett, nem vigasztalják a' bád-jadtakat, elenyésznek a' nélkül, hogy élőknek legkevesebb nyomát hagynák utódjaiknak.

Nagy vagy tehát óh ember! beszélő tehetségeddel, úgy alsz e' földön a' többi lények között, mintegy dicsőített Szeraph, használd tehát dicső tulajdonodat, úgy hogy emberiséged emelkedjék általa, légy véle sorsosidnak oktatója, elnyomottaknak szabadítója, roncsolt szívűeknek vigasztalója. Nyisd-meg szádat úgy, hogy a' mostaniak üdvöt, az utóbbiak pedig okulást szívjanak belőle, légy tanítója a' jelenkornak, példája pedig a' jövődőségnek, hintsd el magvait az áldásoknak; ha jelenben nem is, jövődőben bizonyosan fognak virágozni; eldődeink érettünk éltek, mi utódjainkért élünk; ha dicső tulajdonoddal vissza élsz, nem csak állatiségbe alacsonyítod le magadat, hanem vadságban a' vadakat is fölül haladod, mert nyelvednek hangjai ölü nyilakként járkák által embertársaid' szívét — ölsz a' nélkül, hogy vért ontanál, gyilkolsz a' nélkül, hogy holt testeket látnál. Az állat jót ugyan nem tehet állattársával, de tetteleg nem is nyomorítja azt; az embernek jutott azon szomorú nagyság, hogy áldást is hinthet embertársaira, de kárhozatot is hozhat azokra.

Az ember minden tehetségeivel fölfogva úgy tűnik elő a' földön, mint az istenségnek helyettesse, már testének kitűnő állásával is azt mutatja, hogy ő ura a' többi állatoknak; de fölemelkedő fejével, az Alkotó arra emlékezteti, hogy soha el ne felejtse, hogy ő a' földnek csak vándor lakossa, örökös hazája pedig az égbe rendeltetett. — Mit testi alkatja mutat, azt lelki tehetségei csálhatatlanul bebizonyítják, ezeket köteles ő a' tiszta emberiségre kimívelni, és fölemelni; rendeltetése tehát a' tökéletesbülés, ebben ő szünpontot so-

ha nem talál, megállapodni akarni annyit tenne, mint emberisége' céljának ellenszegülni; fokonként előbb lépven felel meg hivattatásának, előlépésének minden egyes foka csak csekély rajzvonása azon fölséges képnek, melyet rendeltetésénél fogva rajzolni kell az örökség' képtárába. — Ész és szabad akarat által megkülönböztetik ugyan az állattól, melly vak ösztönök által vezettetik, de tellyes méltósága a' mondott tehetségeknek jól használásuktól függ; ha szívének vétkes gerjedelmeit legyőzi, ha az erkölcsöt lángolva szereti, ha a' szépet, sőt igazat, és tökéletest mindenek felett kedveli, akkor méltó az emberi nagy névre. Az alkotó és értelmes ember előtt csak annak van igazi bősége, kinek lelkét belső, és önnön iparja által szerzett érdem ékesíti; a' földi nagyság belső érdem nélkül csak az állati embert indítja bámulásra, minden földi méltóságot és rangot, melyet a' hatalmasok kényök szerint osztogatnak kedvenczeiknek, egy nemes lépés, melly értelmes eszből, és jó szívből eredvén a' tiszta emberiségre vezérel, meg halad, — a' valódi nemességnak bélyege ez: az igazat megismerni, a' szépet kedvelni, a' jót akarni, a' legjobbat cselekedni, és ebben áll földi életünk' rendeltetése, melyet az alkotó kezeinkbe adott, — szabad út áll az okulásra, és jobbulásra; útaink tövissekkel rakvák ugyan, de van erőnk kiirtásukra, mennél gyorsabban irtjuk az akadályokat, annál sebesebb lépésekkel haladhatunk a' tiszta emberiségben.

Ámbátor az ember fölséges rendeltetéseinek érzelmét ki nem tagadhatja kebléből, minthogy elveit az ész, és szabad akaratot szüntelen magával hordozza, és alhatatosan nógattatik élénk ingerétől; ő mindazonáltal a' földi lények közt céljától legtávolabb esve borong. — Az állat' teste' kifejlése után az, minek lennie kellek; az ember, ha bár számos esztendőket hagyott is

maga után, csak a' kezdő, és folyton folyvást haladó úton járda, igen sokan a' kezdő ponton megállapodnak, 's egész éltökben csak egy lépést sem tesznek a' tiszta emberiségre; sokan örömet haladnának, de az állatiság szárnyaikat szegi, 's mennyit föl, annyit alá szállnak. Az állatiság bennünk a' földnek ajándéka; mi csuda tehát, ha földnek lakossai a' földhöz inkább tapodunk? a' bennünk lakozó állat magától a' természet-től kapja ösztöneit, tehát iparkodásunk nélkül is kifejlenek tehetségei, és ingerei; ellenben a' tiszta emberiség' gyöngyeit fáradtságos munkával kell keresnünk, és szaporítanunk, mert az igazságnak fényét setét fellegek burkolják előttünk, az erkölcsnek magvait pedig gonoszság' konkolyaival kapjuk keverve, — a' józanság, és erkölcsösség e' földön annyira össze van bonyolódva a' kábasággal, hogy alig tudjuk az igazi fényt a' bolygó és bódító tűztől, az igaz gyöngyöt a' csillámló üvegtől megkülömböztetni — a' többség kábaságok után kapkod, 's állatiságában elmerülve lézeng, tehát csak a' magosabb léleknek tulajdona ennyi akadályokból fölszállani és diadalmaskodni. Ebből kiviláglik, miként lehet az, hogy magának belbölcsöt, és határtalan értéket tulajdonít az ember, még is olly könnyen aljasságba veti magát; itt alapszik az emberi cselekedetekben előtűnő ellenmondás: midőn ő az Alkotónak jóságát hiszi, és valja; az Alkotó' céljait még sem kedvelli, midőn az erényt magasztalja, és még is alacsony gerjedelmeknek hódol, midőn az öröklételt reményli, még is mulandóknak tűmjéne, midőn boldog akar lenni, még is nyakra főre rohan veszedelmébe, midőn igazság' barátjának kiáltja ki magát, még is tudatlanságának és tévedésének örvend, midőn büszkélkedik emberi méltóságában, és még is az állatiság' vad gyönyöreiben találja kedvét, és tetteiben csupa állatot árul el.

A' tiszta emberiség' magvai belénk oltattak, de vajmi mélyen fekszenek az állatiság' durva leple alatt, néhez is gyökeret venniök, és nehezebb virágzásba kelniök, mert közönségesen az állati, és szellemi alv (subjectum) meghasonlásban élnek együtt, tehát hogy az állati alv megtörettségük, külső hatásnak kell magát közbevetni, mellynek élénkebb munkálkodása a' gyengébb vagy is szellemi részt pártolja, kiemelje, és erősítse; ezen külső hatás pedig a' szülők, tanítók és más környékező emberek által folydogál be a' gyerekem-berbe, — a' jószándékú és világos eszű nevelők sokat ugyan, de mindent még sem tehetnek, ők is gyarlók, tehát az emberiség' fő céljától messze állanak; sokszor fonák véleményeket csepegtetnek a' fogékony embercsébe igazság helyett; melly nehéz pedig a' gyermekkori előítéleteket, beszívott kábaságokat, és meghonosult fonakságokat lerázni, azok jól tudják: kik a' gondolkodásban mernek mindennapiságon túl is haladni; annakokaért, míg csak ember által miveltetik, és képez-
tetik az ember, addig ki nem menekedhetik soha bokros nyavalyáiból, és tévedéseiből, — azonban földi pályánkon messze haladtunk, ha gondolkodó tehetségünk világos, akaratunk pedig jó.

A' csupa állati erő' izgékonyságának kormányzó ingere a' vak ösztön, melly bámulatos hatást eszközöl az állatokban a' hód, pók, fecske, méh 's a't. legnagyobb pontossággal végezik mivüket, hol van a' mester, ki őket tanította ezekre? hol a' tapasztalás, mellyből merítették ügyességöket? — alig erősödött meg testök, már rakják fészkeket, szövik hálójukat, egyengetik lépőket, pedig olly szabállyal, hogy hiányt 's tévedést még a' legszigorúbb bíráló sem vehet észre bennök; — az ember ellenben, ki a' földi lények' istene, a' hosszú oktatás, és tapasztalás után is egyik tévedésből

másikba támoilog, minden bölcsessége mellett is ezen kábaságokban botorkál, az észnek ragyogó fényénél is vakoskodik, és tévelygő ösvényeken jár dal — kell e tehát irigyelnünk e' tévedhetetlen kormányzó ingert az állatoknak? — kétség kívül e' mellett mentek lennénk a' tévedésektől, fölszabadulnánk az unalmas gyermekiségből, fölmentődnénk a' hosszas és fáradságos oktatásoktól, tévedéseink, és kábaságaink miatt sem magunknak, sem másoknak szerencsétlenséget nem okoznánk, 's élnénk az ugyanazonságnak egyszerű megelégedésével, melly nagy boldogság lenne ez! ugymond egy állati ember — reád nézve igen — ki nem ismered, mi lakik benned, ki fölséges rendeltetésedet nem érted, szóval: ki nem tudod, mi légyen az ember? — ugyan is az állatok nem tanulják mesterségüket, de nem is tökélytesbíthetik, első munkájuk már remek munka, tovább nem haladhatnak, valamint czélszerűben nem, ugy czélellent sem gyakorolhatják erejüket — az állati remekekben tehát nem az állatot, hanem az Alkotót csudálom, ki olly ösztönt öntött belé, mellyel a' legczélarányosabb miveket minden gondoskodás nélkül létre hozhatja. Az állati ösztön nem más, mint az állati erő izgékonyságának bizonyos czélra csálhatatlanul vezérlő ingere, melly alkotásánál fogva az állat természetében ugy gyökeredzik, hogy minden lelki önkény, és eszmélet nélkül nyilvánítsa hatását; ezen ösztön által az állat csálhatatlanul eléri czélját, de nem érzi elérésének édességét, mert semmi érdeme benne; a' csálhatatlanság tehát nem csak nem emeli az állatot felsőbb pólczra, sőt inkább alacsonyítja, ugyan is ez bélyegezi, és különzi el a' földi lényeket, e' miatt nem tűnik az állatoknak föl soha az igazság' világa, nem száll keblökbe a' jobb létnek kívánása, csak élnek a' nélkül, hogy éltöket eszmélnék, azért oktalannaknak

nevezettnek, nem is okulhatnak, mert tehetségeik a' mint kifejtettek, azonnal elérték tökéletes érettségöket, fölösleges itt a' nevelés, ugyan is a' nevelés csak ott fejthet, és gyarapíthat, hogy rejtsek a' magvak; azonban állapotjuk nem sajnálható, mert tökéletesbre nincs fogékonyságuk, a' sajnállásnak pedig csak ott lehet helye, hol hiányzik a' tehetségekhez képesti jobb lét.

Ámbátor minket ezernyi akadályok hátráltatnak célunk' elérésétől; mindazonáltal távul légyen tőlünk a' csüggedés, — Az Alkotó megadta a' tehetségeket, földi lényekké ugyan, de nem földi állatokká alkotott bennünket, a' földi port megistenesíté, és embernek nevezé azt, földlakóivá nem azért rendeltettünk, hogy sanyargattassunk, hanem hogy az érzéketlen, és csupa érzéki teremtmények fölött helyettessei legyünk, lehetetlent nem tűzött ki célul, mert csak azt kívánja, hogy azzá legyünk; minek magvait belénk oltotta, rajtunk tehát a' sor: az állatok fölött úgy uralkodjunk, hogy magunkat hozzájuk le ne alacsonyítsuk, eszünkkel büszkélkedjünk ugyan mint égi ajándékkal, de büszkélkedésünk nemes legyen, és az igazság' föltalálásában találja nyugpontját, szabadságunkkal is úgy éljünk, hogy midőn szabadoknak akarjuk mutatni magunkat, utálatos rabigát ne ölcünk nyakunkra, — hosszú az út célunkra, bolygó fényekkel vagyunk körülövezve, tehát vígyázva, és buzgón kell járnunk. Ha magosra tett a' földi szerencse, ne tapodd lábaiddal az alantiakat, senkit se vess-meg, mert ki ma kicsinynek látszik előtted, ugyan annak jóltévő árnyéka alatt találhatsz holnap enyh-helyet, ne keseríts dölyfösségeddel senkit, gondold meg, hogy csak egy hajszállal sincs nagyobb jogod az emberiségre, mind másnak; szóval: úgy éljünk, hogy valamint ész, és szabad akarat fő bélyegünk; úgy józan ész, és jó akarat legyen fő dicsősségünk.

Körömendy Kamill.

14.

A' Fakir (*Indus-pap*) és a' szép Indus-asszony.

Budscherov városkában, nem messze Gazipurtól, arról beszélgetvén némelly útasok, melly igen haszontalan majdnem minden fáradozások a' Missionariusoknak az Indusok' megtérítésében, annyira ragaszkodnak azok bálványaikhoz, tulajdon vallási szent szokásaikhoz. Nem is akarnak más felekezetekhez közelíteni. A Mahumedanusokat is, annyira gyűlölik, hogy alig van példa reá, hogy valamelly Mozlem Indus feleséget vehetne. Engedjenek-meg az urak, így szól közbe, egy ott állottrabszolga. Én ellenkező élő példa vagyok; mert az én feleségem Indus-asszony; és értem, vallását elhagyta. 12 esztendőől fogva, mióta élünk együtt, egy szempillantat sem zavarta-meg békes házasságunkat. Bráma szolgálatja helyett, Mahumedet tüzesen imádván, bizonyosan a' paradicsom' kedvencze lessz egykor. De mikép juthattál ez Indus-asszonyhoz, és balvélekedéseit mikép szaggathattad szét? E' kérdésre e' lett a' felelet: 14 esztendővel ez előtt közöttök lakván, az a' vidék elvult öntve, szenteskedő, az úton kéregető fakírokkal. Ezek, mindenkép tudták használni honnosaik' balvélekedéseit. A' nagyoktól is pártoltattak. Egy ocsmány termetű, különösen szentnek tartatott közöttök, és felekezete szerint, egészen mezítelen járt, 's egy szirt' üregében lakott. Láttam onnét, de csak ritkán vi-zért kijönni, egy különös szép asszonyt. Mit tagadjam;

megbájolt tekintete, kívántam vele szólni; de ha szóllottam hozzá: csak lesütött szemekkel felelt. Tartózkodása 's viselete, nyilván mutatta, hogy különös nagy hatalomtól függ. A' fakir szent hírével, fortéllyal tette őt feleségévé. Meglestem mikor mene ki a' fakir; a' Széphez bémentem. A' babonás hit volt az oka, hogy senki sem mert, a' fakir' lakához közelíteni. Én voltam az első, ki bémentem. A' Szép öszve rogyott, midőn engem bent megpillantott. Esdekelve kért, távoznám; mert rettenetes bosszút állana rajta zsarnoka, ha engem ott találna. Mentem hát; de mélyen lelkemben megháborodva, megilletődve, szánakodva, a' szép áldozatot. Im' alig jövék ki, jön a' Fakir. Én mintha félre elmennék; vissza kerültem, a' lak körül a' bozotban elrejtém magam. Alig tehetém ezt; hallom, mint lármáz a' neki dühült, mint káromolja Szépjét, hogy lakhelyét egy idegen Mahumedanus nyomaival megfertőztette. A' szerencsétlen, a' mint nekem tetszett, némán veszteglett; csak keserves fohásszai, nyögései, hallattattak. Vádolta a' dühös, hogy eggy, az örökkévaló örömeökből kizáratottal, a' pokolra kárhoztatottal volt öszvejöve tele. Megesküdött, hogy a' bűnnek lemosatásáért, megkellene hálnia. Hallám, mint térdelt le a' Szép; mint foháskodott, mint esdeklett; mint menté magát ártatlanságával, de mind hijában, a' szörnyeteg nem tudott könyörölni. Dühében fogait csikorgatta; a' fegyvert neki fogta. Most már nem tartózkodtam magamat, bérohantam, a' gyilkot midőn éppen áldozatjába döfni akarta azt, ki ragadtam kezéből; és magába döftem. Lebukott az ocsmány azonnal; — a' halállal küszködve, öszve húzódva, 's viszont elnyulva, hörögve ki mult. Nékem úgy tetszett: mintha egy fene vadat döftem volna le. Félig megvető, félig triumfáló tekintetet vetettem reá. Most a' Széphez fordultam, ki-

nek tekintete, nekem elrémülván, olyas mit mutatott, mintha ijedtében, elméjében is megzavarodott volna. Bátorítottam őt, és szíves részvétemről meggyőzni igyekeztem; mert mint idegentől, Mahumedánustól, mintha most is vonakodna. Végre magához jött, lábainál látván ellenségét. Oly tekintetet vetett reám, mely a' szavaknál ékebben kifejezte háladatosságát — és könnyekbe olvadt. Nem volt időnk sokat késni, ne talán ha a' dolog kitudódik; azonnal befogattassunk. Velem az útra meghíván, részént a' szabadság' szeretetből, részént háladatosságból, megegyezett. Az uton, török ruhába öltöztetém; és így végre Calcuttába érkezünk. Elbeszéllette az uton, mikép jött a' zsarnok' kezébe, 's hogy ő egy gazdag Indus' leánya. Az attya különös pap barát, szinte szerencsájének tartotta, hogy leányát, a' Fakir becsalván, feleségévé tette, — 3 gyermeket is nemzett vele; de kiket az attya, azonnal kivégzett, azt állítván: hogy mint illy megkülömböztetett eredetűek, azonnal Brámához vissza tértek. Önként megvallotta, hogy megszabadításáig a' legkeményebb igában; a' legszerencsétlenebb teremtés volt.

N. Takátsi Horváth János.

15.

KÜLÖMBFÉLÉK.**Vedresházának (Csongrád Vármegyében)
rövid leírása.**

(*Boldogult Vedres István Urnak, Professzor Dr. Romy
Károly barátjához írt leveleiből.*)

Szegeden, Május' 26-dikán 1824.

Hogy írhatott kedvesség *Vedresházáról*? holott arról még talám senki se szólt semmit is! — — Én csendességben akartam ezt elvégezni, és akkor tudósítani a' publikumot; midőn már kész. Valóban szeretném olvasni azt az „Ökonomische Neuigkeiten und Verhandlungen“ nevezetű folyóírást, mellybe kedvesség' előterjesztése találtatik. (1823 Nr. 65.) Azonban addig is, miglen Vedresházának valamikor tökéletes leírása kijövend, *) ezeket közlöm kedvességgel.

„A' vedresházi pusztu maga tökéletes elkészítéséhez közel van. A' töltések, mellyek közel 3000 ölnyi hosszúk; egy két három ölnyi magasságúak; 3—10 öl szélességűek, 's a' víz felől való lejtős oldalak már majd mind készek a' legnagyobb árvizek' elfogadására. A' töltéseknek a' haboktól, szelektől, 's jegektől, mellyek téli áradáskor a' Tiszából szoktak kijönni — vé-

*) Nem jött ki.

delmezésére, ez idén száz ezer fűzfa fiatalok ültetettek; és ez előtt már két száz ezernél több neveltetett. — Az a' föld, melly ezelőtt 15—20 esztendőekkel csupa vízállás, posvány, nád, kaka 's gyékényes rét volt, résszerént szántó 's kaszáló, résszerént szőlőkké, erdőkké 's legelőkké változott. Csudálkozik minden ember; hogy azon hely, melly ez előtt a' víznek, halaknak, madaraknak 's békáknak állandó tulajdona volt, miként változhatott által olly kies tájékká, mellyen most juhok falkái, barom és ménes legel; — szép kert; erdők és több ezer szőlőtőből álló szőlők virítanak; negyven holdból álló luczerna van, és 120 holdból álló dohány kertészség készül, kik között az idén 8nak épül a' háza. A' lelkek' száma ezen esztendőben 150-re megy, és mivel a' kertészek által szaporodni fog, esztendőre egy szép kápolna is készül oskolával, és talám technológiai oskolával együtt, ha hogy arra való Professort kaphatok, jó fizetés mellett. Az oskolát szeretném Lankaster vagy Pestalozzi módja szerint béhozni, de hol kap az ember a' végre magyar embert! *) Ez idén mintegy 40 féle fajta fa magvakat vetettem, és a' már nálam lévő külömbféle fa fajtaiból, mintegy 20 ezer stupfert **) ültettem el. Öt ezer körösfa fiatalat ültettem egy erdőbe; másikba mintegy 1500 akáczfát, és számtalan gyümölcsfákat. Töltéseimnek a' vízjárás felől való lejtős oldalait 500 ölnyire 6 sorban, mint a' szőlővesszőt, reketyefűzzel (*salix caprea*) raktam be, mellyek szépen meg is fogantak. Munkásaim a' töltések' egyengetésén, Martzius, Aprilis, Majus és Junius hónapokba, kik között sokan kocsikkal, taligákkal 's ta-

*) A' mi honunk nem szűkölködik ollyan tanítók nélkül, 's én ajánlottam elhunyt barátomnak olly magyar embert.

**) *Stupfer* (jobban *Stopfer*) oltóág, ültetni való ág.

licskákkal dolgoznak, naponkint százan is vannak 'sa't.
— — Máskor többet.“

Majus' 15-dikén 1829.

Hogy eddig elmaradtam levelére való felelettemmel, legfőbb oka annak a' volt: hogy megakartam írni kedvességednek azt, hogy a' Cetius hegyen (Kahlenberg ő Méltósága Görög Demeter úr szőlőjéből kaptam mintegy öt ezer szőlővesszőt, mellyek közt öt száz és hét féle szőlővessző találhatik külömbféle országokból, és külömbféle majd szinte annyi fajta! — Ma, holnap és jövő hétfőn el is ültettetem Vedresházán, azon rendben és sorban, a' mint azok a' vélők küldött lajstromba feljegyeztettek. Hegyem ugyan nincs, hanem egy agyagos iszap földem van, egy a' régi árvizek által mosott magas partnak délre fekvő oldalában; ebbe ültetem el most mind oskolába, és így készítem el, hogy egyformás szőlőt készíthessek.

Ez idén a' gyümölcs szaporításán kívül az eperfákat is jóval sokasítottam; — már mintegy 4—5 ezerig el van ültetve, ki az oskolába, ki pedig a' maga állandó helyére; — tíz ezerre van szándékom őket felvinni, hogy idővel, a' ki Vedresházát birni fogja, a' selyemtermesztést nagyban űzhesse. — Ennyi fa megfog érdemelni egy olasz vagy franczia tudományos és értelmes selyem művest! — 's egy kis selyem szövő-széket is, — úgy e? — Ha most még csak 30 esztendő ember volnék! — 30 mulva megmutatnám: hogy Vedresházán (ha addig is az enyém lenne) selyem materia fabrika volna! — Ezen gondolatok engem azomban már csak mulatják, — és nem nyughatatlanítanak.

„Külobbféle gyümölcsfa oltásokból több százakat is rakattam szőleimbe; — ezernél többet oltottam most ta-

vaszkor. Egy úttal megpróbáltam a' fűzfákba téliálna faágakat oltani — több féle fűzfába — 's rekettyébe is; majd meg látjuk mi lesz belőlök? — Többféle ágakat is ültettem, platanust majd ezeret, szagos nyárfát, kosarat kötni való egy különös fajta fűzfát is — ezt akarom nagyon elszaporítani. — Egy pár sárga fűzfáról, mellyet ezelőtt mintegy öt esztendővel Szent Györgyről hoztam, már több ezreket szaporítottam! ezt is hasznosnak mondják gúzsak, a' csizmákba kéregnek, a' cipőkbe steklinek. — Fa magvakat is többféleképpen vettem. — Vegye majd hasznát a' ki veheti. Ezt mind azért írom kedvességednek, hogy Septemberben Szegedre való lejövetelének ígérete szerint való kívánságát felbuzdítsam. — Ott sok lészen mutatni valóm. Én erre nagyon is számot tartok.“

Nov. 17-dikén 1829.

„---- **T**ehát Vedresházára való lejövetele kedvességednek jövő esztendőre marad! — Majd meglátjuk, ha élünk, lehet e ahoz szerencsém! Azomban arra emlékeztetem kedvességedet: hogy két esztendőnk múlva kitelik a' contractusom Szeged' várossával, ennél fogva én csak addig leszek birtokosa. — Hogy ottan tett munkáimat felbecsülhessék, már a' mérkeléshez és számoláshoz az Inzsellérek ez idén hozzá is fogtak. Így ezután ott semmi új épületeket 's munkákat már nem teszek, csak a' jelenlévőket igazíttatom és reparáltatom.

„Görög, királyi Tanácsos úr Ő Méltóságától küldött szőlővesszők között sok megfogant, sok is kimaradt; sok még zöld a' földben, talán ezután hajt ki. — Igen késői ültetés volt, — 's az úton nagy része meg-

pállott, sok el is száradt. A' jövő tavasz egészen megfogja mutatni, melly vesszők veszték el egészen. Az eperjákat a' jövő tavaszkor még egynehány ezerrel szaporítani akarom, hogy így vagy az, a' ki bírni fogja Vedresházát; vagy én, ha birtokomban talál maradni, a' selyemtenyésztésre hasznát vehessem azoknak."

„Igen szeretném megtudni: hogy miképpen szaporítják Esztergam körül a' fűzfákban az *almagyümölcsét*? oltás, szemzés vagy copulatio által e? — mert nálam azon mintegy 900 oltásokból, a' mellyeket különbféle fűzfákba oltattam, talán egy sem fogant meg; a' melly megfoganni is látszatott, elszáradt. Az idén majd szemzés majd copulatio által teszek próbát, mert a' fűzfába oltott vagy szemzett alma sokkal tartóssabb, újjig is el áll, ha mindjárt az íze nem olly kellemetes is, mint a' más fákba oltott almaké; de még is jó gyümölcs az akkor, mikor más nincs! Szegedre eleget hoznak Beregh vármegyéből a' Tiszán, 's tartósabbak mint az itt valók."

Azt még elnem mulasztom jelenteni: hogy 1. A' Tisza vize a' töltésemtől mintegy 1200 ölnyre vagyon; és midőn leapad a' Tisza-vize mintegy $2\frac{1}{2}$ ölnyi magosságra kellene ezt felemelni, 's úgy lehetne a' közbe lévő völgyön felemelt Canálison a' töltéshez eresztteni A' töltés által kiszáritott pusztá' szélessége pedig mintegy 2000 öl. Ezen tekintetből a' Tisza-vizet a' pusztának meglocsolására használni épen nem tanácsos.

2. Van nekem egy 3 öles diameterű széles kútam. Ebben, midőn legkevesebb víz van is, még is van 1500 akó víz; teli van forrástól 's következőképen kifogyhatatlan, ha vödörrel mindég meritik is. Illyetén két kútból, az őszi és téli holnapok alatt gőzmachina által egy víztartóba (*hydrophylacium*), mellynek térsége 6 vagy 10 ezer □ öl lehet, annyi vizet lehetne bé szereznem,

melly a' téli hóolvadással, 's essővízzel elegendő lenne a' Vedresházi puszta' nagyobb részének meglocsolására. Ennek a' hydrophylaciumnak a' feneke olly sűrű és kemény agyagos székesföld, hogy ha esztendeig rajta áll a' víz is, alig ázik által egy hüvelyknyi vastagságra. — Ebben már mind a' kettőben tapasztalt vagyok. Ehez csak egy gőzmosztony kellene, ollyan, melly legalább 6"ba adna, vagy meritene a' kútból egy akó vizet, hogy a' víztartót vízzel mindég teli tartathatnám akkor is, midőn a' kaszálókat vagy vetéseket locsoltatnám lombardiásan, avagy mint Óváron felül Marienauban, Károly Főherczeg' pusztáján. — Ismét a' víz eresztő árkocskák' libellálásában és elkészítésükben jártas Indzsellőre vagy Damgräberre is szükségem lenne, mert erre magam már lusta vagyok 's a' t."

Egy gabona szóró machinám van, mellyet arra készítettem; hogy a' midőn szél nincs, a' szűrükön a' kinyomtatott gabonát mindennap felszórni lehessen. — Azt a' midőn legelőbb próbára kivettem a' szűrűre, szép következéssel munkáltattam volna véle, a' nyomtatók megörülvén, annyira hajtották, míg a' szerszámot öszve nem törték. Ezután ezen machinám is nyugodalomban van, pedig a' mezzei-gazdaság nagy hátramaradására és kárára. Nincs a' ki megtudná igazítani. —

Közlő Rumy Károly.

A' MEHÁDIAI FÖRDŐ.

*Vedres István *) Urnak tapasztalása szerint, Dr. Romy Károly barátjához írt leveleiből. —*

Mehádia, Augustus 10-dikén 1829.

Telleyes szándékom volt, ez idén Május' végével, vagy Junius' elején Óvárra felmenni, és kedves-séged' tiszteletére lenni; — azomban mivel az utazó-kocsim elnem készülhetett akkorra, tehát Julius' közepén ide *Mehádiára* jöttem le a' fürdőkbe, hogy lábaimnak valami enyhülést szerezhessenek.

„Ez a' tájjék szörnyű magos kősziklás hegyekkel öszveszorított völgy, nagy részint fákkal bényölve; a' Czérna vize éjjel nappal nagy zuhogással folyik le a' szobám ablaka alatt. — Épületek szépek, contignatiósok, az 1824-ben készült vendégház két contignatiós, 73 vendégszoba van benne. Sok erdélyi Grófok, Grófnék 's Magyar-országi Uraságok vannak itt, úgy hogy az idei nevezetesebb látogatók' száma többre megy ezer személynél. — Vendégház mindössze van: 182 szoba; ezeken kívül kávéház, tractérház, szála, korcsma, patika, bolt, a' tisztek' háza, 5 kaszárnyák a' katonáknak, mesterembereknek való quártélyok 's a' t. — Egy szóval ezen félre lévő szűk völgybe minden alkalmatosság és szükséges eszközök megvannak, csak hogy drága pénzen jut az ember mindenkhez. Az ebéd ugyan 30 krajczár ezüstben, de az olyan, hogy a' Grófok, Grófnék, 's Generálisok is mellé ülhetnek, kik itten számosan vannak főkép Erdélyből.

*) Meghalt ez a' tudós mezei-gazda 's derék író, Novemberben 1830-dikban.

„Ez a' hely a' régi maradványok' helye. Sok felírásokat, pénzeket találnak itt. A' mehádiai oláh plebánusnak és esperestnek több van 300 féle régi romai ezüst pénzénél, a' mellyeket itt találtak, 's mai napig is találgatnak az emberek. Sok kövek a' falakba vannak rakva, még többeket el hordtak innét. Petnik falunál mutatta nekem a' fönt előhozott mehádiai plebánus úr azokat a' helyeket, a' hol Ovidius, ismét a' hol Julia gyermekeivel számkivetésök idejében tartózkodtak (?). Ottan 1808-dik esztendőben ugyan ezen plebánus úr két követ talált, az egyiken két személy és előtök három gyermekek állanak, ezt Julia emlékkövének tartják; — a' másikon egyedül egy személy van kifaragva romai köntösben. Ezeket egy jegyző-kövel Duka Generális a' Herkules' fürdőjébe vivő út falába rakatta.,,

„A' szerviai Herczegné is (Milos' hitvese) itt van két fiával és leányával. Itt legkevesebbet sem halani a' haborúról. A' mult hetekben még Oláhország' szélén Orsovához közel állott muszka forspontokat (táborszekereket) lehetett látni az Allion hegyéről; de a' mint mondják azok onnét már elmentek. Az Orsovai Törökök szomorognak, vagy magokat öszve húzóknak lenni mutatják; mert az Ó-Orsovai héti vásárokra, mellyeket különben mindég nagy számmal és kölömbféle portékákkal megkeresték, megnem jelenhetnek.

„Ez előtt három héttel egy Erdély-országi nemes és igen tanult ifjú, módot tanált Új-Orsovába a' Törökökhöz való általszökésre, és noha a' Basa maga háromszor is visszaakarta Ó-Orsovába a' Major' kívánságára küldeni, ő éppenséggel nem akart, inkább halálát kívánta avagy környülméletkedést, melly 21. Juliusban megis lett. Szöllősy a' neve, Erdély-országi nemes ifju; az atya él, 's Bethlen familia' tisztje.“

„Itt Mehádiában 27 fürdőház vagyon, különbféle-
ségére pedig 9, a' mellyeket egyedül csak a' Doctor úr'
utasítása szerint lehet hasznosan használni, — különben
ártalmasok, főkép egészséges embernek.

En már valami 28-szor fürödtem. Érzem valami hasz-
nát, a' Doktor úr azomban azzal bíztat, hogy majd a'
fürdés után fog annak igazi foganatossága ki tetszeni. —
A' jövő Szombaton magam is útnak indulok haza felé
Isten hírével. Itt ugyan most szép lakni, de sok a'
költség! Kedvességednek minden testi lelki jókat tisz-
ta szívből kívánván, tellyes tiszteletem mellett állandóul
vagyok és maradok

alázatos szolgálja
Vedres István.

Valoisi Margitnak szívbélyege.

*Francziából *) magyar és német nyelvre fordítva, an-
nak bizonyítására: hogy a' magyar-nyelv sokkal rövi-
debb a' franczia- és német-nyelvnel.*

„**E**trangère aux vices de sa mère, aux folies de son
frère et aux travers du tems, belle et reine sans arro-
gance, vertueuse sans pruderie, savante sans pédan-
tisme, douce et bonne sans foiblesse, chaste au mi-
lieu d'une cour corrompue, supérieure et fidèle à se deux
maris, elle est sans contredit la plus aimable princesse
et la femme la plus parfaite qui soit sortie de la mai-
son de France. Je ne sache point de throne, qu'elle
n'ent embelli, et point de siècle, qu'elle n'ent honoré.“

*) Lemontey dans la Galerie française. Paris 1821.

Ezen szép charaktervonás 84 szóból áll. *Nordstern Arthur*, jeles német író, annak megmutatására: hogy a' német-nyelv rövidebb a' francziánál, ezt 1822-dik esztendőben 80 szóval fordította. Én ekképpen csak 71 szóval, 's pedig még hívebben németre fordítottam: „Fremd den Lasten ihrer Mutter, den Thorheiten ihres Bruders und den Verkehrtheiten des Zeitalters, schön, und Königin ohne Anmassung, tugendhaft ohne Scheinheiligkeit, Kenntnissreich ohne Pedanterie, sanft und gut ohne Schwachheit, keusch in der Mitte eines verdorbenen Hofes, überlegen und treu ihren beiden Gemahlen ist sie unstreitig die liebenswürdigste Fürstin und die vollkommenste Frau des französischen Hauses. Ich kenne keinen Thron, den sie nicht geschmückt, kein Jahrhundert, welches sie nicht verherrlicht hätte.“

De tudván hogy a' mi nemzeti magyar-nyelvünk még rövidebb a' német-nyelvnél, ama szép charaktervonást, magyar-nyelvre is fordítottam, 's bátorkodom csak 52 szóból álló magyar fordításomat a' F. M. O. Minervában közleni:

„Idegen, anyja' gáncsairól, bátyja' esztelenségeiről 's kora' fonáságairól, szép, 's királyné döllyf nélkül erényes képmutatás, tudós tudóskodás, szelíd 's kegyes gyengeség nélkül, tiszta életű, romlott udvarnak közepette, mind két férjéhez kiket felyűlmult, hív; ő kétség kívül szeretetre legméltóbb fejedelemné, 's a' franczia-háznak legtökélletesb asszonya. Nem tudnék tronust, mellyet nem ékesített; sem századot, mellynek becsületére nem vált volna.

Rumy Károly.

FOGLALAT.

Buzini L. Bárá Keglevics Péter' cs. kir. Fővezér' és 1521-ben
Jaicza Várparancsnokja' arczképe.

Lap.

1. Egy két szó az Időszaki-íratokról, 's ezek nem te- nyészhetésüknek több okairól Hazánkban (<i>Elemér.</i>)	3
2. A' Szomorú-játék és a' Hős-költemény Angol- ból.) (<i>V***</i>)	37
3. XVI-dik Lajos' végső szempillantatai (Abbé Edge- worth' ezen szerencsétlen Monarcha' utolsó Gyón- tatóatyja után.) (<i>V. J.</i>)	42
4. Közlemények <i>Dr. Rumytól</i>	63
5. Könyv- vagy is Író-ösmértetés (<i>Elemér.</i>)	66
6. Mulandóság. Jelenkor. Jövendő (<i>Hrabovszky Dávid</i>)	79
7. Fordítás. (<i>Udvardy.</i>) Az érdemnek nincs kenye- (<i>Répás Dániel</i>)	104
8. Az Értekezésekről. A' Nótélenségről (<i>Udvardy J.</i>)	113
9. A' Vendégség, Xenophon' munkája Görögből (<i>S.K.J.</i>)	142
10. Enyelgő, falusi lakadalmi vers (<i>néhát T. T. Sikos</i> <i>István' írásaiból</i>)	193
11. Szépművészeti szó, némi kifogás felett (<i>N. A. Kiss</i> <i>Sámuel.</i>)	198
12. Veszteségünk (<i>N. A. Kiss Sámuel.</i>)	202
13. Ember és Állat. (<i>Körmendy Camill.</i>)	206
14. A' Fakir's a' szép Indusnő (<i>N. Takátsi Horváth János.</i>)	227
15. Külömbfélék (<i>Dr. Rumytól.</i>)	230

Deo Favente.

GRÓF BATTYÁNYI ÁDÁM,

CS. KIR. TAN. KAM. ÉS HADIVEZÉR,

a' Kanizsai Vidék' katonai Kormányozója. 1851.

Felső Magyar-országi

MINERVA.

NEMZETI

FOLYÓ-ÍRÁS.

Tizedik évi Folyamat.

1836.

(NEGYEDIK KÖTET.)

A' felséges kir. magyar Helytartótanács' kegyes engedelmével.

KASSÁN,

ELLINGER ISTVÁN' Cs. Kir. priv. Könyvnyomtató és Árús'
betűivel 's költségén.

301841

Él Magyar, áll Buda még!

KISFALUDY KÁROLY.

1.

Beregszászi Nagy Pál élete' rajza.

Ha a' letűnt századok, a' honi literatura Hőseinek érdem csillogását békúnyt szemmel nézték 's illően méltánylani nem tudták; ha az Író Zrínyit, Faludit, Révayt, Baróti Szabót, Virágot, Daykát el tudták feledni, 's meg nem siratva engedék sírdombjok alá szállani: a' mai kor kedvezőbb szelleme, literaturánk elhunyt Bajnokinak, a' tudományok' darabos pályáján szerzett érdemeiket, nem csak becsülni, hanem magasztalva hirdetni is tudja. Az ötvenhat évet szakadatlan munka közt eltöltött Kazinczy Ferencz' porai fölött, Kölcsey fonnyat meg néki az érdemkoszorút, 's a' Ferenczy vésője szobrot teremt örök emlékére. *) Kresznerics Ferenczet, egyszerű de lelkes beszéddel, Szilassy János magasztalja. Szechenyi Ferencz és Festetics György grófok', nagy érdemüket a' kedves tollú Kiss János Superintendens, zengi 's hirheti a' jelen és késő kornak. Köteles Sámuel felett Kállay Ferencz; Kisfaludi Károly felett, Schedel Ferencz tartanak buzgalommal eltelve szónoki ékes

*) Említett jeles szobrászunk készítette a' Virág Benedek szobrát is, melyet az érdemet becsülni tudó hazafiúi buzgóság, ünnepélyes szertartással helyhetett a' nemzeti Musaeumba. Ugyan csak ő általa készül a' Kisfaludi Károly' munkába vett szobra is.

beszédeket. És ha ama Honunk' még a' külső tudós világ előtt is köztiszteletet érdemlett Tudósa, nemzeti nyelvünk' fáradhatatlan bűvára, a' Jénai tudós társaság' Tagja, bölcselkedés' Tanárja 's szép tudományok' mestere Beregszászi Nagy Pál-hosszas reményének tellyesedését, a' magyar tudós Társaság' felállítását megérhette volna; kétkedni sem lehet, hogy a' Nyelv-tudomány' osztályában, rendes Tagnak ne fogott volna választódni, 's ekkor történt elhúnyta esetében, az ő hamvadó pora fölött is ne támadt volna, egy őt is, mint Kazinczyt halhatatlanító Kölcsey. — Megérte ugyan az 1825/7 Ország-gyűlését; örömmel gerjedezt, a' honi-nyelv' ügye mellett mindenkor buzogva lángoló szíve; midőn a' nagy honfi Szechenyi István grófnak, a' Magyar-nyelv kifejtésére, 's a' magyar föld' idegen ajkú lakosit Magyarokká képező Intézet' felállítására jószágainak egy esztendei jövedelmét nemesen feláldozá, 's e' szép tettnek Vay Ábrahám, Andrássy György, és Károlyi György grófokban, nemes érzelmű utánozóit szemlélte. Megérte a' Magyar-nemzet' köz óhajását figyelemmel késérő királyi Felségnek, a' halhatatlan emlékezetű I-ső Ferencznek, az Ország KK-hoz és RR-hez intézett *Légyen* szavára, a' magyar tudós Társaság' megalapítását, 's előlegesen is örvendett lelke, hogy a' rég óhajtott intézet' felállásával, tágasbb mező nyiland néki is, a' honi-nyelv körüli munkálkodásra, de minekelőtte a' Nemzet' jelesbbjeiből szerkeztetett tudós társaság, közhasznú munkálódásához kezdett volna, abban részt nem vehetve, az előtt két évvel elhúnyt. — Hogy tehát ezen nyelvünk fáradhatatlan bajnokának ezen tekintetben szerzett érdemei, a' fe-

Iedékenység' örvényébe ne süjdedjenek; addig is míg más ügyesbb kéz azokat szerencsésbb ecsettel lerajzolná, többektől felszóllítva, élete' rajzát, egyszerű vonalokkal kívánom a' t. cz. Közönségnek által-adni.

Beregszászi Nagy Pál, nem igen vagyonos, de nemes szüléktől vette származását Nagy-Musalyban, Bereg Vármegyében. Születésének éve és napja meghatározottan nem tudatik, mivel az arról szólló Jegyző-könyv Musalyban vagy nem volt még akkor, mikor ő született; vagy ha volt az, valami bal eset által azolta veszett-el. — Alsóbb oskoláit a' helybeli 's Beregszászi oskolákban végezvén a' S. Pataki anya-oskolába ment, mellynek törvényeinek 1774-ben, Július' 12-kén írta alá nevét. Itt olly külömböztetett előmenettel folytatá tanulását, hogy mind tanítói' pártoló szeretetüket, mind tanuló társai' figyelmüket megnyerné. — Az ő gondos felügyelése 's mentori keze alá biza Tek. Dokus, — már gyermek korában kitűnt jeles tulajdonokkal birt nagy reményű fiának Lászlónak, Zemplén' jelenkori köz tiszteletű első Al-Ispánjának nevelését, a' gondos atya várakozásának megfelelően, kinek jó indulatjával 's szépségedelmével számtalanszor dicsekedett. — Esküdt Deák kort érve, mene M. Keresztesre, 's az ottani oskolában végezvén tanítói hivatalát, a' külső országi Akadémiákat látogatta-meg. Nevezetesen az Erlangai kir. Akademiában, széles tudománya, kivált a' napkeleti nyelvekben szerzett esmérete által, különös figyelmet vont magára, 's annál fogva több electori 's más nagy emberek' és tudósok' esmerettségekbe jutott. A' hazaszeretetétől lángoló szíve, 's a' magyar széphangzású Nyelvet, még a' kül-

földön is terjeszteni 's megszerettetni törekedő buzgalma vezérlette őt, ennek, a' per'siai nyelvel való öszvehasznítására, melyet előadott: *Paralellon inter Lingvam Persicam et Hungaricam ductum* című munkájában, melly tudós munka nékie Német-országban nagy hírt 's nevet szerzett, és a' magyar-nyelvet Erlangenban, nem csak az ottani Akadémiában tanuló Ifjakkal, hanem több előkelő lakosokkal; sőt a' Szépnemmel is annyira megszeretteté, hogy azoknak unszoló sürgetésükre, a' Magyar-nyelvben közönséges oktatást adna; a' magyarul tudni vágyó Szépnembelieknek külön órákon adván tanítást. Ezen oktatás' könnyebbitésére készítette 's nyomtattatta-ki a' maga költségén ezen című munkáját: *Versuch einer Magyarischen Sprachlehre, mit einiger Hinsicht auf die türkische und andere morgenländischen Sprachen.* Erlangen 1797. — Itt koszorúztatott-meg bölcsesség-tanári, 's szép-tudományok mesteri címmel is, az erről szőlő nyomtatott oklevelet 1794-ben, Oct. 28-kán nyervén-meg. Itt írta, a' *Tentamen philologico-criticum in loca quaedam Aeschyli et Theocriti obscuriora* című munkáját is, és azon értekezését is, mellynek címje: *Über die Selbstkenntniß.* Eine Rede zur jährlichen Feyer des dankbaren Andenkens, an den unvergeßlichen Wohlthäter der hiesigen königl. hohen Schule, den Edlen Carl Wilhelm Buirette von Ohlenfeld, in dem größern Hörsaale der Akademie am 25-ten Julius 1795, gehalten von Paulus Beregszászi, der Philosophie Doctor, und der freyen Künste Magister, des königl. Instituts der Moral und der schönen Wissenschaften ordentlichem Mitgliede. Erlangen, gedruckt mit Hilpertischen Schriften. Itt készíté

a' Magyar-nyelvnek több ázsiai nyelvekkel való szélesebb terjedelmű öszve hasonlítását is: Über die Ähnlichkeit der ungarischen Sprache mit den morgenländischen etc.

Azomban míg ő a' magyar-nyelv' tanításában fáradozhatatlan iparral foglalatoskodnék, 's érdem jutalmakkal koszorúzott nevének híre a' magyar Honban is nőttön nőne; a' S. Pataki anya-oskola' egyik első ragyogású csillaga, a' bölcselkedésnek itteni nagy hírű 's nevű tanítója a' domi doctus Szenigörgyi János, aggkora miatt, naponkénti gyengülését érezvén 's a' Közönség is látván előre; ennek tanító-széke nem sokára leendő megürülését: előre nézve gondoskodott egy olly alkalmas tagról, a' ki által a' roskadozó nagy hírű Tanítónak sebes léptekkel közelítő elhúnyta után, annak tanító-székét bétölthetné, 's a' közfigyelem B. Nagy Pálra vala intézve; a' ki tudósíttatott is az éránt, hogy a' bölcselkedés tudományának tanítására magát készítve, várja a' felszóllitást 's mihelyt tudósíttatik, jöjjön haza az érdeklett tanító-szék' elfoglalására. — Bókolva hódolt ő a' köz kívánatnak, 's minden idejét a' maga ezen tekintetbeni kiképzésére fordítá. Azomban a' bölcselkedést a' szépen virágzó Losonczi iskolában nagy hírrel 's sikerrel tanított Rozgonyi Jó'sef, a' Szentgyörgyi helyét dicsőösségesen bétöltvén; Őri Fülep Gábor pedig 1797-ben, Júliusban Superintendensé választatván; 's B. Nagy Pál erről tudósíttatván, azt az utasítást vette: hogy már ne philosophiára, hanem theologiára készüljön, az Őri Fülep Gábor' helyét bétöltendő. Tellyes készséggel engedett ő itt is, az általa nagy tiszteletben tartott Közönség ezen újabb kívánatának és a' még hátra

lévő félévi időt, a' szent tudományokbani méj-
 jebb esmérete' megszerzésére fordította. — A'
 Superintendensé választott Óri Fülep Gábor,
 1798-dik év' tavaszáig folytatta tanítói hivata-
 lát, 's ekkor Szentpéterre tévén által lakását;
 helyetteséül Gönczi János, esküdt Deák neve-
 ződött ki aratásig; midőn a' mind ezekről tu-
 dósíttatott, 's a' haza-jövetelre felszóllíttatott
 B. Nagy Pál, elhagyván Német-országot, a' tu-
 dósok' 's tudományok' classicus földjét, az őt
 Erlangában esdekelve marasztók, 's nagy igé-
 retekkel kecsegtetők' vissza-tartóztatni kívánó
 unszolásaikra nem figyelmezve, a' hon' szere-
 tetétől lángoló kebellet 's elfojthatatlan vágy-
 gyal inkább repült mint jött, elrendeltetése' he-
 lyére; széles tudományával 's szerzett esmére-
 teivel, inkább óhajtván édes Hazája fiainak mint
 a' külföldnek használni; és az említett 1798-dik
 eszt. Július' 15-dikén — béköszönvén, a' Kö-
 zönség' nagy reményével tanítói-székét elfoglal-
 ta, mint ezt néhai Szombathy János Ur, az
 általa készített 's kézírásban maradt Biographia
 Professorum Collegii Ref. S. Patakiensis című
 munkájában ezen sorokban emlékezetben hagy-
 ta: Paulus Beregszászi, Philosophiae Doctor,
 AA. LL. Magister, in Collegio S. Patakiensi
 Theologiae, et Lingvarum Orientalium futurus
 Professor, inauguratus publice est die 15-ta
 Julii 1798. Successit in Cathedra Theologica,
 Clar. Gabrieli F. Óri.

Fellépett hát ő, a' jelelt év' őszén tanítói
 székébe, számos tanítványt a' Hit-tudomány'
 titkaiba, 's a' Sz. könyv' világosabb megérté-
 sére megkivántató keleti nyelvek' esmére-
 tükbe bejebb vezetendő. De mejjének és hang-
 jának gyengesége miatt, széles tudományának

szóval közlési tehetsége, mint volt tanítványi állítják, nem vala olly hatású, hogy a' köz-vá-
rakozásnak 's a' benne ezen tekintetben hely-
heztetett bizodalomnak megfelelt volna. — Köz-
vélemény az felőle, hogy ha ezen nagy tudomá-
mányú és tapasztalású, különösen a' keleti nyel-
vekben jártas nyelv-tudós, a' Nemzettől, nyelv-
vünknek a' keleti nyelvekkel való hasonlatos-
ságának szélessebb fejtegetése végett, Á'siába
küldődött volna; vagy ha — mint Kőrösi Cso-
ma Sándor, derék Hazánkfia — a' keleti tar-
tományokat bjárva, 's a' velünk rokon nem-
zeteket felkeresve, azoknak nyelvüket, vallá-
sukat, törvényeiket 's egyéb rendtartásaikat,
's szokásaikat a' mienkkel egybe-hasonlítottá
volna; vagy legalább ha a' nemzet' könyv-tará-
ban, az élelmi gondtól fölmenten örködve,
mély bélátása szerint munkálkodhatott 's buvár-
kodhatott volna; minden kétségen kívül, a'
honi-nyelvre nézve megbecsülhetetlen kincsel
ajándékozta volna meg a' Nemzetet 's felfe-
dezhette volna: hogy a' Sancrit-nyelvet, le-
het é a' Magyar-nyelv törzsökének tartani? a'
mit avagy csak abból is gyaníthatni, hogy ám-
bár az élet' szükségeivel küzdve, észre-vétle-
nül, a' más segedelmére volt kénytelen szorul-
ni; mégis a' nyelv-ügyében buzgólkodó iparjá-
nak, nyomtatott munkáiban, szembetünő em-
lékeit hagyta maga után.

A' fellyebb előadott oknál fogva, B. Nagy
Pál, kedvetlen helyheztetésbe jöven, ebből egy
köz haszonra czélzó szerencsés gondolat, mind
őt, mind a' közönséget kiemelte.

Az anya-oskola' épületei t. i. megavulván,
és a' kor' ízléséhez 's az intézet' méltóságához
illőbb 's tágasb épület' alkotásra lévén szük-

ség; az illető Elöljáróság látván, hogy az Intézet' pénztárából kiadott tőkék' kamatjaik, valamint hitünk' buzgó tehetősebb 's szegényebb sorsosítól reménylhető ajánlások, segedelmek és alamizsnák is, egy olly roppant épület' felállítására, nem elegendő segéd-források lennének: meghatározta, külső-országi hitünk' sorsosinak királyi engedelemmel lejendő segedelem végetti felszóllittatásukat 's megkerestetésüket. E' végre a' sok külső-országi Nagyokkal 's Tudósokkal esmerettségben élő B. Nagy Pál, és az ügyes tudós 's több nyelvet értő és beszéllő Szemere Albert választottak 's bizattattak - meg, 's öt évek tűzettek - ki a' Német tartományokban, 's különösen Angoly-országban adni reménylt segedelem öszveszedésébeni fáradozásra. Örömtelve 's egész készséggel fogadák - el mind ketten a' megbizattatást, 's reménytőlten indulának 1803-ban hosszú pályákra, Bécsben királyi engedelmet 's úti-levelet nyerendők; hová megérkezvén 's a' kormánynak felterjesztvén megbizattatásuk 's igyekezetük' célját, eleintén biztató reménnyel kecsegtetődtek; azomban hat holnapi sikeretlen várakozásuk után tudtokra adatott, hogy a' várt 's óhajtott királyi engedelemre, 's a' szükséges úti-levél' kiadására hijjába várakóznak. Czelt nem érve, vissza kellett hát jönniök.

B. Nagy Pál, S. Patakra vissza érkezvén, csak hamar megsajdítja a' közönségnek, a' néki helyettesül rendelt Porkoláb István Professorhoz való ragaszkodását; és mint mind tanítványa, mind az egész közönség előtt nagy tekintet 's köz tiszteletet nyert ügyes és sikeres tanítónak megtartása eránti szándékát, 's minnekutánna az ezen titokban avatott némelly ba-

rátí ezt néki megsúgtokban javasolva, más hivatal' választására akarák bírni; érzékeny megilletődéssel az említett 1803dik eszt. Decemberben hivataláról lemondott; feltéven magában, hogy többé semmi hivatalt elnem fogad 's Pataktól bucsút véve Kassára költözött, 's többnyire itt tartózkodott szinte harmadfél esztendeig; midőn egyik igen szeretett testvérének terhes betegsége tudtára adatván, annak látogatására N. Musalyba születne földjére jött. Életben találta ugyan még sínlódó testvérét, de haza-jövetelével, azt a' haláltól meg nem menthette 's a' csak hamar elhúnyt, maga temettette el, hozzá illő egyházi szertartással. Innen Kassára menvén 1806-ban, Június' 8-kán tért vissza N. Musalyba, hol ügygyel-bajjal nyolcz egész éveket töltött-el, Fütőri nevű szállójának javításában, 's jó karban hozásában, 's méhekkal való bánásban — mellyekben különös gyönyörűséget talált — foglalatoskodva 's magát musalyi Vinczellérnek nevezgetve. — Itt látogat meg őt, ama tudományokat becsben tartani 's méltányolni tudott Tábornagy Báró Vay Miklós, a' ki nyájas unszolással igyekezte, a' papi hivatal' elvállalására beszélni, megigérvén: hogy akármellyik Ekkle'siát választandja a' négy Superintendenciában, azt számára kieszközlendi; gyenge mejjú voltanak ellenvetésül felhozott maga vonogatására, azt a' feleletet nyervén: hogy olly Ekkle'sia fog számára kimutatódni, a' hol két segédet is tarthat 's maga csak kétszer 's háromszor áljon évenként a' szónoki-székre. De semmi ígéretek 's ajánlások sem hajthaták-el, hátra lévő életét magánosságban eltölteni meghatározott szándékától. Ekkor hát a' tisztelt Báró, őt, eggy a' Mu-

salyi oskola-házzal által-ellenbe fekvő puszta telekkel megajándékozta élte' végéig, melyet használt is, egész haláláig.

Ezen elvont magányban is, nem rejtezhett úgy el, hogy Perényi 'Sigmond Báronak, itt lakához közel tartózkodva, a' Hon' tudósait figyelemmel kísérő szemeit kikerülhetne volna; ki is őt társaságára, sőt barátságára méltatva, magához hívta B. V. Ardóba, melly meghívást ő el is fogadott. De minekelőtte B. V. Ardóba költözött volna 1814-ben Pestre utazott, 's ott mulattában írta latin nyelven a' *Dissertatio de Vocabulorum derivatione ac formatione in Lingva Magyarica* című philologiai tudós értekezését, 's az, 1815-ben, a' sajtó alól kikerülvén, ő közötté és Kazinczy Ferencz között, egy részről az esmeretes penna-háborúra adott alkalmat; más részről pedig a' Szathmári Megye' lelkes Karjai és Rendjei által egymás között gyűjtött ezer váltó forintokkal jutalmaztatódott-meg; melly szép összeveleget ő, az 1817-diki szomorú emlékezetű évben, testvéri forró indulattal N. Musalyban lakó testvérjének 's családjának táplálására áldozott-fel egészszén. —

Pestről vissza-térvén, levél-tárnoki névvel B. V. Ardóba tette által lakását; hol a' tisztelve említett nemes érzésű Báronak, most már a' Hétszemélyes Tábla-Bírájának, 's Tek. Ugocsa-Vármegye Fő-Ispánjának, 's ennek barátinak társasági körétől élesztve, 's az élet' minden általa bírt kényelmeiben részt véve; a' Báro Perényi család ősi-levél' tárja rendbe szedése 's lajstromozása mellett, a' honi és külföldi tudósokkal levelezve, a' Tudományos-Gyűjtemény, F. M. O. Minerva, Élet és literatúra című fo-

lyó-írások' számukra, többnyire honi-nyelvet tárgyazó értekezéseket dolgoztatott, 's az említett folyó-írásoknak a' Megyében olvasókat szerezni, fáradatlan buzgalommal törekedett élte fogytáig. Itt írta Pesten 1828-ban kijött *Dissertatio de natura, indole et qualitate Linguae Magyaricae, seu primis grammaticae principiis ac elementis, ad promovendam Linguae hujus cognitionem, studiumque ejusdem facilitandum*, czímű munkáját. — Levéltári 's honi-nyelv körüli kedvencz foglalatosságitól üressen maradt idejét, reggeli friss levegőn 's estvéli hívesen tett sétálással töltötte; vagy a' tágas vete-ményes kertben, jó kedvéből izzadásig dolgozott, óltogatott, dinnyét 's egyebet termesztett 's örült, ha keze-munkája után ehetett az általa tenyészített termesztményből.

Így folydogálának csendesen, az élelmi nyommasztó gondtól 's szükségtől felmentve, élete' napjai; míg egy szomorú véletlen eset, hirtelen földre nem sujtá. 1826-ban, tudniillik: Júninsban az Ardói nagy teremben, dohányvágás közben (a' mint maga későbbben elbeszél-lé) egy fontos problema' megfejtésében méjjen elmerülvén, teste' bal részét a' szél megütötte 's félhóltan taláztatott a' terem' közepén. — Az ezen történetről tudósíttatott, akkor Járásbeli Fő-Szolga-Biró, most Beregnek tisztelve szeretett első Al-Ispánja 's királyi Tanácsos, Bay György Úr által, a' levél-tár azonnal lepecsételtetett; a' sír' szélére sújtott beteg, a' Megye ügyes Orvosának Dr. Sztankó N. János Urnak orvosi keze alá bízattatott; a' Po'sonyi Ország-Gyűlésen a' Haza' ügyében követkeppen buzgólkodó Báró, mind ezekről értesítetvén, becsült barátja' bal esetét érzékenyen vette, 's

minden akkor ott létező nevesbb orvosokkal a' dolgot közölván, azok orvosi tudósítást kértek-fel, melly megküldetvén, mindennap legalább háromszori electrizálást rendeltek; a' mi a' nemes szívű Bárótól Po'sonyból megküldött electrum' segedelmével megis történt, és a' padlóból kötélén függő e' végre készített bölcsőben rengettetvén, annyira magához jött, hogy a' kit kapott nyavalyája első három heteiben, orra alá tartott szeszekkel kellett gyakran félhólt állapotjából az életre ébresztgetni, 's ájuldozásait már-már örökös álmú elszenderedésnek hinni, — most már maga is olvasgathatott, 's márvány téntatartóval megnyomott papíroson írhatott 's mankó' segedelmével járkálhatott. A' Báró Po'sonyból csupán csak az ő látogatása végett jövéen haza, bal esetén sajnálkozását nyilván kimutatta; gyógyíttatása eránt semmi költséget nem kímélt, segítségére fizetés mellett egy férjfi és egy aszszony-személyt rendelt, hogy szüntelen mellette legyenek, ápolgassák és a' Po'sonyi orvosok' rendelésük szerint fürösztgessék. A' helybéli Ref. Gyülekezet akkori Lelki-oktatója is Tiszt. Gönczy Sámuel, a' tisztelt Báró által felszóllíttatott; hogy hivatala' fogytatkozása nélkül megeshető szün-óráit mellette töltve 's előtte olvasgatva, űzze unalmait, a' mit tellyes készséggel cselekedett is. Sőt maga a' Báró is Po'sonyból vissza-jövéen, mulattatására előtte sokat olvasgatott 's mély bélátású észrevételeket 's világosításokat adott. — Szíves köszönet 's hálás tisztelet mind ezekért, az ember-szerető nemes érzésű Báronak!

Azomban mind ezek mellett is, roskadozó teste' alkotmánya, a' feloszlattatáshoz lassú lépésekkel közelített; mert 1828-ban Május' 18-

kán, örökre elszenderedett; hozzá-vetéskeppen életének mintegy 78-dik évében, és e' Hó' 20-dik napján; maga meghagyása szerint, csak ének-szó mellett a' B. V. Ardói köz temetőbe, nyugvó helyére kísértetett. — Nyugodjanak csendesen hamvai!

A' házassági élet' örömeit 's bajait másoknak engedve, mind végig nőtelenségben élt. — Szelid, tartózkodó, 's magányt szerető lévén; társaságban is, ha csak nem kérdeztetett, keveset beszélt; felszóllíttatva pedig a' kérdéses tárgyról hosszasán és tudósan értekezett 's örömet nyújtott világosítást. Mint buzgó keresztyén, hű hazafi, a' társasági körökben ártatlan de elmés tréfájú tudós; mind a' felsőbb ranguaktól, mind az alacsonyabb sorsuaktól köz tiszteletben tartatott. Nincs ugyan még, hamvadó tetemeit fedő sírdombja felett emlék, 's talán néhány tized év' elmulta után, nem fogják tudni megmutathatni, hol 's mellyik hant alatt nyugosznak a' nagy nyelvész' csontjai; de a' honi-nyelv' tárgyában, ugymint: Magyar- Német- és Latin-nyelveken hátra hagyott munkái, emlék-szobor gyanánt fogják halhatatlanítani 's örökíteni nevét; és ő a' Hon' dicsekedése maradand mindenkoron, a' mint ezt egy jeles Irónk, az itt következő hatosokban róla megjegyzi:

A' két nyelvüeket szégyen kíséri 's gyalázat;
Három nyelvü Te: 's véled Hazad kérkedve dicsekszik!

Balajthy Jó'sef,
Derczényi Ref. Lelkész.

2.

Hadi földképekről és terv-rajzokról.

(Heller Fridrik, Cs. Kir. tábornok Főhadnagy' írásaiból.)

Ha a' hajdankor' történetiróit kérdezzük, ha a' régi legnevezetesebb hadiratok szerzőinek értekezéseit tekintjük, 's így tudni vágyódnánk, valjon hajdanában a' hadvezérek földabroszokat és terv-rajzokat használtak-e? 's azokban hadimunkálkodásaik' kidolgozásai, mint egyébiránt nagy mértékű segédadatokban, tekintettek-e? 's milyen tulajdonságaik voltak azok? úgy ha kérdésünk' első felére kedvező választ nyernénk is; de annak más felét tekintve, milly formátuak és tartalmuak voltak azok? igen csekély esmeretekre találunk. A' görög szabad Státusok meghódításakor, és a' keleti romai birodalom' öszveroskadásakor megsemmisedett, örökre elveszett igen sok derék, felséges tárgyak közt, leginkább sajnálhatjuk; hogy egynehány keveset kivévé, a' tudni vágyó későbbi kor' kárára, minden oklevelek elvesztek; 's így valamíg a' föld' gyomrából elsüllyett városok' romjai közül; vagy moh-ette pergamentek' porából kérdésünk feleletének valósága eránt, valamelly világot kitűnetni a' *véletlenek* nem tetszend, mostan még csupa hypothesisekre utasítatunk. *Pompejinek* műkincse az elővilági népek életének, és szorgalmának; majd minden tárgyában bő értekezéseket adnak, az *etruriai* és *sikuli* edényvedrek, *Cham-polionnak* az egyiptusi királyok' sirboltjaikban, és the-

beni tornácokban tett felfedezései; *Raoul* = *Rochetesnek* pontusi partokon tett vizsgálódásai, és más több tudósoknak A'sia' délnyugi részeiben történt utazásaik megismértettek minket sok nevezetes dolgokkal, mellyek valóban érdemük szerint csudálkozásainkat magukra vonják, de mintha a' setét fátum nyakas akaratja lenne, hogy a' haditörténet' egy nevezetes szakasza mindig tökéletlen maradjon, mindedig a' hajdankor' egy földabroszára, vagy tervrajzára sem akadtak; pedig azon üdőszak több tudósainak reánk maradt literaturai hagyományaik szerint kétségen kívül van, hogy már akkor is esméretes, és elterjedt volt azon szép művészet; földtájt kissebb mértékben rajzolatban előadni, és egy papírlapon a' hadvi-seletre és a' kereskedésre befolyással bíró városok és országok' képzetit, tulajdonságait, kiműveledését, és egymás közötti kapcsolódásukat olvashatni — hogy az akkori hadvezérek is, hadimunkaságaik végrehajtásukkor, mellyek a' századunkbeliekénél nem csekélyebb értékűek, bár ha ezek száz meg száz segéd eszközeik, és legnagyobb ügyességgel tökélyesített abroszaik, terv-rajzaik vannak is, használták már a' harczabroszokat.

A' földabroszi történetet egyéberánt három korszakra lehet osztanunk. 1-ső: A' kezdet' első gyenge lépéseitől, mellyek közzé *Anaximanderé* is — élt 500 évvel Krisztus előtt — tartozik, egész *Agathodämonig*, ki 500-ikban Krisztus után *Ptolomeus* földírásához abroszokat adott, ez időszak tehát 1000 évet foglal magában, — 2. *Agathodämon* korától nürenbergi *Behaim Mártonig*, és a' veronai *Hieromosig*, kik 1000 év előtt az első földképet készítették, — 3. *Behaim Márton*tól mostani korig.

A' matematika, melly már hajdanban olly előre haladott, hogy *Euklides'* felséges munkáit írhatá, és *Archimedes'* erőműveit építhette, ha hátrább keresgélmi

nem akarnánk is *Hellás'* virágzó korában a' földesmértetés igyekezetükben az embereknek biztos kalaúzul szolgált, és őket elkerületlenül azon gondolatra vezérelte; a' földet tudniillik abroszokra rajzolni, ebben nagy segítségül szolgált nékiek Szíriában és Khaldeában, Roma' építésénél sokkal korántabbi, az ázsiai nomádnépeknél is, és az egyiptusi papoknál már elég nagy lépcsőn állott astronomia. Minden bizonnyal se *Ptolomèusok*, és *Parsusok'* hadiviselései, sem *Cyrus*, *Alexander*, *Hanibal* és *Caesar'* harczolásaik, földrajz nélkül meg nem eshettek; azok' hijjányával ütközetjeiket, körtáborlatjaitkat végre nem hajthatták. Még ha olly hibás abrosz nélkül minden bizonnyal se *Hanibal* a' Pireneuson és az Alpesen által nem nyomulhatott; sem Galliának hódítója a' Rhénus' torkolatjáig nem juthata. Mind a' két hadvezérnek kellett földabroszszának lenni, mellyen legalább is a' folyók, utak, városok, és a' nagyobb hegyek' fekvéseik feljegyezve valának.

Egyéberánt ha a' régi geographok' tévedéseit tekintjük, és ha *Eratosthenes*, *Hiparchos*, *Polybius*, *Ptolomeus*, *Scilax*, és a' tirusi *Marinus'* reánk maradt földabroszait általnézzük, majd hogy meg nem győződünk a' felől, hogy a' korban igen kevés élénk figyelmű férfiak találkoztak. De nem úgy van, mert az akkori földleírása a' képzeleti előadással egybefüggve sokkal kiterjedtebb volt, mintsem azt vélnők. Már az egyiptomiaknak *Móses'* korában földabroszaik voltak. Bár *Herodotus*, *Plinius* és *Heraklides'* daczára bizonyos is az: hogy a' hajdaniak Afrikát soha körül nem hajózták; még is *Ptolomeus Philadelphus* alatt élt *Timeus*, több országok' valóságos formájukat elő tudta adni. *Strabo* és kortársai már vetélkedtek egymással Azsia' hossza felett. *Dyonisius*, és több akkori geographok' azt állíták: hogy *Pelloponnes'* formája hasonlít a' *Platanus* laphoz. Illyen adatokat

álítani nékiek nem lehet, ha azon országokról semmi képzetük sem lett volna.

Kezdetben a' görög geographok és földmérnökök, földünk' esmerős tartományait, hogy a' meridiális és paralella lineákat mint valóságos kört képzeletben előadhassák, csupán tekékre rajzolták. Ebből láthatjuk az első, tévedő ugyan, de figyelmes lépését a' fürkésző, és tudni vágyó emberi nemnek. *Agathomeres* és *Diogenes Laertes*' bizonyítása szerint már a' milésiai *Thales*, és tanítványa *Anaximander* ollyas földtekéket készítettek, míg végre *Aristagoras* a' róma-projektzióra nem talált. Illyen földabroszok *Sokrates* korában Athénében közönségesek voltak. *Aristagoras*, a' mileti uralkodó, midőn Spárátában jöve, hogy ott *Cleomenes* királlyal igen nagy érdekű tárgy felett értekezhessek, egy nagy ércztáblát hozott magával, mellyre az egyszerű *Herodotus*' tudósítása szerint, az egész föld' képzete minden folyóival igen nagy ügyességgel vésve vőlt. A' hajdankor azonban nem csak közönséges földabroszokat, hanem különözött tartomány-rajzokat is esmért; ezek ugyan még akkoriban nem igen bizonyos és hiteles álitásokon, tudniillik hazatért katonák vagy útasok' előbeszélésein alapultak. Milly hitelt adhatának az illyes állításoknak bizonyítja a' sok eset közűl, ha csak az egyet említjük is; azon elég esméretes dolgot tudniillik: hogy mi azon nem való' nagy tömegét, és más sok mesés mondákat, mellyekkel a régi geographia gazdagon tömve van, *Nagy Sándornak* köszönhetjük. Alig adhatunk hitelt azon állításnak is, hogy már *Eratosthenes* és *Hiparchus* Ázsia-nak különbféle városok' helyhezeti eránt fekvési határozatokat adtak; de ezen állításért jót álnak korunk' több nagy tudósai. Krisztus előtt 50 évvel élt *Hiparchus*, nálánál korosabb *Eratosthenes* állítását követve, a' föld' körét 360 fokra osztotta; minden fokon 700

stádium volt, így tehát a' föld egész körének 252000 stádiumot tulajdonított. Azenban *Hiparchus*, ki *Eratosthenes*' abroszait dolgozásaiban használta, a' helyhezet' határozatiban sok hibát ejtett. Így p. o. Alexandria és Syene közti távulatot 5000 stádiumra teszi, holott d'Anville' kiszámolása szerint 5500 stádiumot tesz.

Kétséget sem szenved, hogy hajdanban az első földrajzok tengerparti abroszok voltak. A' kereskedést űző Phöníciaiak, és más előbbkori népek érzették azt, hogy szükség lenne azon tájról, hol kikötöttek, és egy más vidéki nemzettel kereskedési kapcsolódásba jöttek; egy fenmaradandó képet nyerhetni, így a' honmaradtaknak is a' távoli vidéket rajzolatban szemlélhetővé tenni; a' meszszeség' feljegyzésével a' kitűzött révpártot az intézett utazásra biztosítani és meghatározni. Előttök csupán a' partok voltak nevezetesek. Ők csak a' tengerparti városokra, helységekre ügyeltek; nem különben a' sziklákra, zátonyokra, víztorlatokra, folyók' torkolataikra, egy szóval: a' tengerpart' tulajdonaira; valjon azok laposak, vagy sziklásak e? épülettel rakottak vagy puszták e? szálerdősek, vagy cserebokrosak e? valjon népek, 's millyenek lakják 's a' t. Így szerzette karthágói *Hano* azon útjának környülalásos leírását, melyet ő 1000 évvel Krisztus' születése előtt a' libiai partok' sivatag hosszán túl a' Herkules oszlopain tett. Ezen rajzvonások voltak minden bizonnyal a' kezdő művészet' első tébolygó léptei, melly művészet most a' legfelsőbb fokon áll, és lételet olly nevezetese tudta tenni, hogy segedelme nélkül a' legügyesebb hadvezér is semmi. Ezen homályos próbatételek voltak alapjai ama felséges tapasztalásoknak és lerajzolásoknak, mellyeken tovább tovább haladva a' képes geographia épült.

Ez illyes tengerparti abroszokhoz járulnak a' hajdankor úgy nevezett *itinerariumi*, ezek: mi az ő tökéle-

tességüket, biztosságukat illeti, nagyban különböznek a' mostani utazási földképektől. Midőn az emberek kereskedés és háborúk által egymáshoz közébbi viszonyban juthattak, némelly tanultabb és butább férfiak benyomultak az országok' belsejébe; félénken ugyan — a' nagyobb vizek' folyamit követve, mellyek' partjain völgyeken vitt az út; bátortalan lépttel a' közeli ormokra hágva benézték a' távolabbi tájt, míg végre a' kor' haladtával a' látott tárgyakról egy kielegítő képet szerzetek, a' mi legalább megfelelt akkor az egyszerű kívánságnak; de ezek korántsem voltak olly biztosak félénnyire is mint a' mostaniak.

Illy tartalmuak lehettek a' romaik kezüknél volt földképek is. *Agrippa'* itinerariuma nagy tökéletességű volt, üdönkint illendően jobbítatott, megtoldatott is. *Varo*, *Vitruvius*, *Svetonius* és *Plinius'* bizonyításuk szerint, a' romai Senátusnak a' meghódított tartományokról földabroszaik voltak; ezeknek másolatit háború' kiütésekor az illető hadvezéreknek kiosztogatták. Illyes különféle itineráriumok, a' helyhezet határozatának e' bizonytalan segéd eszközi; a' napkeleti romai birodalom' összeomlásakor, Itália' és Gallia' szerzetes papjai kezükbe jutottak. Illy kútforrásból merítette a' ravenai nevetlen geograph, — hihető ez is Szerzetes volt — az akkori esmért világ' — nem minden érdek nélküli öszverakott leírását. *Nagy Károly'* biographja *Eginhardt*, — urának hagyományi közt három ezüst lapról emlékezik, mellyek egyikére Roma, másakra Konstantinápoly, a' harmadikára pedig az akkor esmért három világrész vésve völt. De ezek mind csak történeti hagyományok. Magok az oklevelek mind elvesztek.

Az ugy nevezett peutingeri tábla, az első földkép, melly a' népvándorlási zajkor, és a' közép üdőszak' barbarus homálya után vette eredetét és ösméretes lett; ezt

valósággal a' régi földleírás tisztos reliquiájának nevezhetjük, és kiváltkép mint képes geographiát tekintetjük (látható a' cs. kir. bécsi udvari könyvtárban) *Peutinger Konrád*, augsburgi practicus, ki szívvel 's lélekkel kedvelte a' tudományokat; találta ezt meg, — polgár-társa *Welser Mark*, közre is bocsájtá. Erről legelőbbszer is a' 15-dik évszázad' vége felé *Irenicus* ad nekünk tudósítást, utánna *Rhenanus*. Ezen utazási földkép (több ízben kijött számos lenyomatai közt 1755-ben, *Scheibé* leginkább ajánlható), úgy tetszik *Theodosius'* uralkodása alatt készült; ha csak nem másolata egy talán előbb készültnek. Tárgya a' régi római hadútaknak kijelelése. Íróhártyára van rajzolva, hossza 22 széle 1 láb. Hogy ezen tábla nem közönséges, hanem csak utazási földabrosz, abból bizonyos: hogy a' helyhezeti határozatok önkényen vannak adva; és a' tengerek, folyók, hegyek, mint pusztá reáadások mutatkoznak rajta; azért többen az egész mnkn csak egy középszerű járatosságot akarnak látni, midőn mások tökéletességet esmérnek benne. Mint a' két ítélet távozik egy mértékben a' czéltól; mivel a' valóság a' kettő közepette. Nagyobb résznél a' városok' nevei hibásak; a' mértföldi távulat — az első tulajdona a' jó utazási földképnek, tévesztve vagyon, ki is hagyva néhol, mi több még ugyan azon egy út, gyakran kétszer is eljő.

Antoninus esméretes itineráriumának tartalma, az akkori császári birodalomban minden hadútakon fekvő nevezetes helységek közt volt távulatnak római mértföld szerinti feljegyzése, földkép nincs hozzá. Ezen utazási abrosznak egy igen régi kiadása van, mellyen a' gothus fekete betűjű szövegben (textus) becsúsztott hibák veres irással kijelelve vannak, és illy veres írást bőven találni rajta.

Ugyan az üdőszakból más esméretes földképek sem jobbak annál. Azok mint már eulítettük, csupán utazá-

si abroszok voltak, 's így igazságtalanság lenne azok szerint, más a' császári birodalomban kijött ollyas munkák felett is ítéletet hozni. Mert ki áll jót azért, hogy az említett földabroszok épen a' legtökéletesebb dolgozások lennének; ha bár egy Imperator' használatára voltak is készítve. Rajtok egyebet véletlenül történt képzetnél keresnünk nem kell. Nem volt szükség azoknak mást előmutatni, mint p. o. a' városok' neveit, az utakat, mellyen azok feküdtek; folyók, mellyek mellettük folytak; hegyágak, mellyek azok közt szétterültek. Hogy a' városok közti távulatot a' földkép igazán adta e? a' vizek' folyása a' természetihez hasonlott e? a' hadutak összeegyezhetőek voltak e? arra kevés gond fordítatott; több arra, hogy a' mértföldi távulat valón határozva légyen. De mint láttuk, az sem volt mindenkor biztosítva. De kérdés támadhat itt, talán az illy földképek' segedelmükkel a' hadisereg csupán békeüdüben mozgott; az az: csak mars, és elhelyeztetés' feljegyzésére békeálapotban használtattak; így tehát másféle földképeknek is kellett meglenni, mellyeken a' tájék olly formán volt lerajzolva, hogy azok szerint a' hadvezér harczmunkálatit elintézhette, végre is hajthatta? Vélekedésünk szerint az úgy is volt. Romában a Caesárook előtt az Illysus, és Tiber melléki hadvezérek kezüknel minden bizonnal másféle jobb földabroszok is voltak, a' mellyek ugyan, mivel akkor még a' mostanság szaporán többszöröző' segedelmét nem esmérték; nem voltak közönséges javak, hanem kevés egynehanyak' tulajdonaik. Ebből következtethetjük tehát már a' régi üdüben is a' földképek' ritkaságát, és megfejtethetjük, hogy illyenekre is mind ekkoráig igen kevésre találtunk; ezek közé kell számlálnunk *Hyparchos'* világ földképét, mellyen ritka jósága mellett is nagy hijánosságok vannak. — *Polybius*, bizonytalan astronómiai és helyhezet-

határozatu világképét, — tyrusi *Maximus* földabroszát, mellyen Afrika az új Seelanddal egybekapcsolva van., — *Hannó* és *Scylax* perypelláit, — végre *Ptolomeus* veres tenger rajzát. De mindezekből nem következik minő földrajzaik voltak a' hajdaniaknak hadviselésükkor. Illyes régi okleveleink nincsenek.

Pompéji' falképei különös tárgyakat mutatnak előnkbe, az egyiptusi mumia koporsókon, a' hieroglyphák' számos nyilváni, és házi foglalatosságairól az elővilágnak tanítást adnak, — a' neápoli királyi muzeumban még egy paraszt kalendár is van *Augustus* korából. De még eddig egy kép sem mutatta mását egy földképnek vagy tervrajznak. Csak a' korból találunk itineráriumi egynehány próbákat, és illyes geographiai munkákat; midőn már a' görögföldről Tiberis' partjára költözött művészség lassankint üres semmiségbe dűledezni kezde; midőn a' fiatal *hellásznak*, szép érzelmei az elkorcsosodott onokák' ajakin csak mint homályregék éltek, de mind ezek kérdésünkre éppen semmi mértékes feleletet nem adhatnak. És még is, azt álítjuk ismét; már akkor kellett e lenni haszonvehető földképeknek, és haditerv rajzoknak? Ha azon leírásokat olvassuk, mellyekben a' hajdani szerzők az ókor' várerősségeit előadják, és azt — előttünk képzelhetővé teszik, milly erőssen védelmezte magát *Cremona*, *Bourges*, *Apollonia*, *Rhodus*, *Marsellia*, *Babilon*, *Amida*, *Saguntum*, *Lylibaeum*, *Jerusalem*, *Carthago*, *Athene*, *Cadix*, és más több nagy város; azon lehető ideára jövünk, hogy azon városok 's erősségek' tervei nem csak az építők és védők, hanem a' megtámadók' kezeiknél is voltak. De máskép nem is lehetett, ha már a' mostani században, melly kiműveltnek nevezetik; tervrajz' segedelme nélkül a' köztáboratokhoz fogni sem mérünk, annál inkább hajdanban; midőn még az erősségeket megtámadó és védő tudomány, sokkal há-

trább volt. — Mikép lehete — ez észrevételt tehetjük — rendszeres táj- alap- és oldalkép-rajz nélkül olly nagy városok' megerősítését ki is dolgozni? az oldalak' védelmeit elrendezni? a' kívülröli benézetet elgátlani? — A' régieknek kétség kívül a' vízerány mértékről is — niveau — volt már esméretük; ha bár sem eszközműveiket, se módjukat most nem tudjuk, mellyekkel ők az emelet' külömbségét meghatározhatták. Avagy talán a' támadó tornyok, mellyeknek czéljuk a' körfalak' túlhaladása, és a' város bizonyos részeinek felülhatása volt, minden terv nélkül építhetők és mozoghatók lehetek, a' nélkül, hogy a' földalap' emelkedésére és süppedésére, legkissebbet is kellete ügyelni? E' nem lehetséges! — Vizsgáljuk-meg végre, hogy a' népek macedóniai *Fülöp'* korától egész a' romai nyugot birodalmig, több ezer évszak' lefolyása alatt, iszonyú erőműveket találtak-fel, és azokat használatban is hozták, mellyeknek pedig elkészítését a' mechanika' valóságos tudása, és rajzolat nélkül képzelni sem lehet; ebből tehát bátran következtethetjük, hogy már akkor esméretben voltak a' földabroszok és tervrajzok. Mikép történhete a' most említett tudományok' esmérete nélkül, hogy p. o. a' várhódító *Demeter Rhodus* kortáborlata' alkalmával egy olly iszonyú tornyot fából építhetett, mellynek széle 50, magossága 100 rőf volt; és 3400 ember húzta? — hogy *Caesar* Marseille kortáborlásakor hasonló szörnyeteget készíthete? Ha már pedig már akkor is a' népek a' rajztudományt, egyáltalában a' tárgyak' képes előadását olly alaposan értették, úgy gondolhatjuk azt is, hogy ők a' földet lerajzolni, és a' rajzt meghatározó jeleket folyvást elolvasni is képesek voltak. — Már nagyban a' helyzeteket asztronómiaként meghatározni tudása, melyet, mint már bizonyítva van, némű valósággal elő is adtak és földabroszaikra jegyzettek, azon képzeletre

hozhatta őket; mikép lehetne a' geographiai rajzhállót használni, és így alkalmasint gyanithatták is, hogy így lehetséges lenne valamely nevezetes tartalmu tárgyat egyes földképre alkalmaztatni; legalább olyas valamit a' mi sokkal jobb lenne, mint a' száraz itineráriumok, és csupa szemmérték szerinti felvételek, ezek hijjányosságuk a' felvett tartományok' nagyságával egy mértékben volt. — Mivel már hajdan is, mint most, a' földtér a' harcztviselésben főszerepet játszott, és minden stratégiai előterv ahoz volt alkalmazva; tehát minden bizonynyal a' hadvezér azon földképe nélkül, mellyen mozgani és megütközni akart, nem is lehetett. Vagy talán az akkori vezérek' hadmunkálódásaik egyedül a' szempillantattul függöttek? nem alapult az azon vidék, mellyen állott, vagy egyáltalában az egész harcztszínnak semmi előeszméreten? Vallyon ők, kik rendszerint igen nagy figyelemmel láttak a' dologhoz, talán nem is tudták, hogy ma, vagy holnap egy széles folyóhoz, kiterjedt erdőhöz, magas hegyhez, vagy szűk völgyhöz juthatnak? — Vallyon semmi esmeretünk sem lett volna a' nyereséges hadállások és táborhelyzetek felől, mellyeket ők a' harcztzínén találtak? — Azt képzel-nünk sem lehet. De ha mégis úgy volt, akkor valóban a' hajdani hadvezérek sokkal felülháladták tudományaikkal a' mostaniakat, és azon titkot, magukkal vitték sírgödrükbe; mikép lehetne hadmunkasági intézeteket, ütközeti terveket készíteni 's hadat viselni mind azon számos segédeszközök nélkül, mellyek most nekünk elkerülhetetlenül szükségesek. Mert az kézzel fogható valóság, hogy a' legbiztosabb kémlői tudósítások, kivált olly üdőszakban, mellyben a' több nyelvek' értése, és a' nép' szokásai esmérete mostaninál csekélyebb lábon állt, mellyben a' harcptapasztalt férjfiak a' vidéket

's országot nagy bajjal esmérhették meg, nem voltak elegendő segédeszközök a' hadviselésre.

De bár mi tulajdonságuk volt is, Roma' virágzó korában, vagy építése előtt, a' haditudományt érintve; a' földképeknek, arrul mindaddig semmi elhatározott nyomozásokat nem adhatunk, míg csak az ezt tárgyzó oklevelek' hijjányával leszünk. De az ilyen a' mostani generátziót valóban igen oktatható, és nagy fontosságú oklevelek mind — de egytől egyig mind elvesztek, az éj' örökös homályába sülledek!

A' népköltözések' durva korában nem érzették a' földrajzok' hijjányát. Egész néptörzsök csak vaktábul eredt a' hosszsan pusztító útnak, és bényomult más egyebbtől nem kalauzolva, mint az öldöklő kedvtől, mérész bátorságtól, csupán az előttök megírámlott népek' ijedsége, és a' déli nemzetek' elpuhultsága segíté őket a' Baltatenger' partjaitól Italia' havasin, vagy pedig Ázsiának meszszelejtett pusztáiból kitorve napnyugotnak kallandozva a' Piraeneum hegyeken által Hispániába, hol őket aztán a' lég' mosolygó alkata szelidítve maradandó lakhelyekre hívta. Akkor — meglehet — nem voltak földrajzok, és így *Etelles*, *Genserich*, *Alboin*, *Odoaker*, és más több rettenetes hódítók, minden tervrajz nélkül osztorozák az emberiséget. Sáskarajként, a' melly hová leszál, mindent megemészt rohant a' csordanép egymást előre tolva két emberkor' folyamata alatt Európába, rajta egyik szélétől a' másíkgig általvonult. De a' görög katapánok a' földrajz-tudományban nem voltak oly járatanok mint ellenfeleik. *Belisár*, vagy *Nurses* kétség kívül tudták a' módját, mikép kellesék egy országot lerajzolni, ha bár — a' mit el is hihetünk, egész geographiájuk nem egyéb volt, mint egyes országok, vagy kisebb tartományok felől vett hibás képzetek, mellyekből egy tökéletes egészet öszverakni nem volt lehetsé-

ges. Jól általlátta azt bölcsharses, hogy ha a' góthok közép Itáliának megtámadásakor Pavia, és Ravenának meghódításával hadimozgásaik' alapját bátorságositják, a' Pó folyam' vonalát önhasznokra fogják fordítani, ezen esméretre Narses, ha a' földképre nem tekint, nem jöhetett vala. Szintugy Nagy Károly' harcvolásai Itáliában, és Paviának több évig tartott körtáborlata, és végre meghódítása — (ez által a' longobardi uralkodás Itáliában tönkre esett, és Desidérius király országnak nélküli urrá lett), — földrajz nélkül megnem történhetett, és a' győzhetetlennek tartott Pavia tervkép nélkül megnem hódítható.

Majd ezer évig halotti szunnyadásból a' monostorok csendes nyugalmukból, mint megérdemlett menedékből félénken előléphetett művek és tudományok' isméti felébredtükkel; midőn halkal a' régi klaszszikusok' írásaik az emberek közt terjedni kezdenek, kik durva állapotjukból lassan ugyan, de határozott akarattal általléptek a' csinosodott felvilágosodásra, és midőn megvoltunk a' felől győződve: hogy gazdag kincs légyen a' galliai és itáliai Szerzetesek' celláiba rejtve; hogy a' hajdaniak több vagy kevesebb hagyományokban reánk örökölt szált szorgalmuk és elmetehetségük, a' tudományok majd minden nemében az újjabb kornak vezetéül szolgálnak; midőn Vegezius, Polybius, Caesar, és más hádtudós íróknak a' romai szebb hajdanból becses munkáikra találtunk, akkor reménylenünk lehele bizonnal földképekre, és tervrajzokra is bukkanni; de nyílt szívvvel lele bánkódnunk, hogy a' régi geographoknak tulajdonított munkák, és földleírások' feltalálásuk után is ama hosszsan sohajtó kívánságunk tellyesíten maradott.

Lehetetlen volt tehát, hogy korunk a' földképeket tekintve használhassa a' régiek munkáikat; a' mi pedig minden más tudományokkal megtörténhetett, így kénte-

lenítettünk a' geographiát — úgy szólván — újra fel-
találni, kiképzni; mivel azon ércz planiglóbok, és föld-
abroszok, melyek a' 8-dik századévben, és utánna több
könyvtárban feltaláltattak, közéjük Nagy Károly' ezüst
táblája is tartozik; igen csekély foganatuak voltak.
Most is — mint hajdan — a' tengeren utazók már a'
12-dik században kezdék azon vizekről, melyeken vi-
torláztak, tenger-partokról, hol kikötni, vagy elevedze-
ni szoktak, képes rajzokat szerzeni. Tengeri és parti
abroszok voltak tehát ismét első segéd eszközök és pró-
batételek. Velenczebéliek és génuaiak voltak az elsők,
kik illyest valamit szívükre vettek, gondolkozásuk czél-
jává és kivihetővé tettek. Ez üdőszakból egy földkép a'
neápoli bourbon-museumban találtatik, előadja ez —
sokkal előbb mintsem *Vasco de Gama* a' zöldfoki
szigeteket feltalálná, azokat, meglehetős pontossággal.
Már I. *Rogérnek*, Szicziában 100 mark nehezségű ezüst
glóbusa volt, és 1266-dik évből találtatik egy 12 író-
hártya lapra rajzolt világ' földképe, — 1523-ból szinte egy
Appiano tudós testvérektől kiadva. — De most is töm-
ve voltak az első geographiai előadások hibákkal és
tévedésekkel. Mit mondjunk arra p. o. midőn *Broquiere*
az ő 1432, és 1433-ban tett jerusalemi; onnét Magyar-
országon, és Bécsen által vissza Franciaországban tett
útjában Pest és Bécs között *Thiate*, *Janiz* vagy *Jane*,
tovább *Brat* városokat említ, *) és az utolsóhoz azt is te-
szi: hogy igen nevezetes általmenetel lenne.

*) Historie de l' academ. roy. IX Tom. és Memor. de l' inst.
nat. des sciences et arts. Tom. V. így ő „La ville est
située sur un riviére, qui coule à travers un marais, ou
l' on a construit un chaussée longue et étroite. Ce lieu
est un passage de grande importance; je suis même per-
suadé, qu' avec peu de monde on pourrait le defendre,
et le fermer du coté de l' Autriche.“ Hogy itt a' szerző
Lejtha melléki Brukot érte, világos.

Akkor is igen lassan ment a' tökélesedés felé a' lépés, mellyen most a' földképek állanak. A' föld fellapjának előadása még lassúbb lépten halladott előbbre, mint más tudományok. Ha azon földképeket és tervrajzokat tekintjük, mellyeket *Montecuculli* és *Eugen* herczeg harczmunkaságaiknál használtak, és az elsőbbinek a' szent Gothardi ütközethez önkézével rajzolt tervet általnézzük, — a' pedig egy ausztriai tábornagynak császárjához küldött jelentéséül szolgált; — vagy pedig a' porosz nagy királynak fenmaradott katonai rajzait és földképeit figyelemmel vizsgáljuk, úgy elégségesen bevagyon bizonyítva előbbi álitásunk. A' most említett nagy értékű, katonákra nézve szent okleveleken a' megfejtések és jegyzetek homályosnak alig érthetőeknek tetszenek; egyszerűségükön mosolygunk, és majd minden észrevétel nélkül félre teszszük; éh ha azokhoz olly nagy nevek nem lennének kapcsolva, hajlandók lennénk a' munkát még talán kárhoztatni is.

A' földképekre nézve leginkább érdemesé tette magát *Werner* matematikus, és *Mercator Gebhardt*, ki 1550-ben, az első földképet növä meridián fokkal adáki, de a' parallel fokokat változtatlanul megtartá. *Frisius Gamma*, találta-fel legelőbb 1595-ben, a' földképek metszésének mostani divatját, és kiadta az egész földünk' képét az akkori kelet- és nyugot-indiai új felfedezésekkel; *Hübner* kezdé a' földképeket festékekkel ki-világosítani. *) — De ne mennyünk olly annyira hátra az előbbi évszázadokban, maradjunk a' múltnak másod felében, hogy mennyire ment ez előbb az utolsó 80 évben, látni fogjuk milly egyenetlen értékűek, formában,

*) Nézd Haubner: Versuch einer umständlichen Historie der Landkarten. Ulm 1724 és 1727. — Hübners Museum geographicum. — Kästner: Geschichte der Mathematik.

előadásban, értelmességben, tökélesedésben, milly különböző tartalmúak azon adatok, melyek a' képző földtudományban német-ország, francia, spanyol, angoly és olasz-országokban, úgy szinte az éjszaki földeken kijöttek. Ki csak azon földképeket látta, melyek *Güsefeld* és *Homann* (ez élt a' 17-dik század' utolján, és a' 18-dik elején; ő maga több mint 200 földabroszt adott-ki) műtereméből, a' weimári Kunst- und Industrie-Comptoirban, és Jaillottul francia-országban kijöttek; annak meglehetne bocsájtani, ha hinné, hogy mi három emberkor óta ezen tudományban, csak észrevétetlenül halladtunk előbbre. Alig fogjuk hinni, hogy ezen különböző kiadások nem csak ugyan az egy században, hanem ugyan az együdüben jelentek-meg. Igen érdekes azokkal összeegyeztetéseket tenni, mivel azok minket igen oktató következtetésekre vezetnek. De minekelőtte Európa különböző népeinek véghezviteleik vizsgálásában közönségesen ereszkednénk, mennyire ezen értekezés tárgyával megyezhető, szükség egynehány felvilágosító jegyzeteket előre bocsájtanunk.

Ha egyedül a' haditudományt, és a' katonai feltételeknek és végrehajtásoknak segédül szolgáló földképeket tekintjük, és így ezen értekezést célarányosan előadni akarjuk, és ez is egyesegyedüli igyekezetünk, úgy a' földrajzokat három különböző nemekre kell osztanunk:

1-ször: *Községes földképek*. Foglalatjuk az egész csataszín, ez áttekintetével szolgál, és alapául az egész hadimunkaságnak. Főtulajdonai a' nevezetesebb közöslések, a' folyamok szövete, és a' hegyek vonalnak tökéletes és értelmes előterjesztése; mivel csak így tet-szenek-ki minden olly nehezségek, melyek a' hadvise-léskor nagyban akadályul lehetnének.

2-szor: *Különböző földképek*. A' csataszínnek csak egy részét adják előnkbe, csak úgy szólván nagyított

mértékben aphorismai a' közönséges földrajzoknak. Ezen alapszik egyes hadévek munkaságának megitélete; azért a' különzött földrajzokban a' használat leglehetségesebb kényelme és világos kinyomotsága mellet még nagyobb tökéletességet, és az előadások gondossabb kivitelét kívánunk. A' különzött földképek chorographiai, és topographiai, képesé tehesenek minket a' hadisereg, és minden apróbb seregcsoport' marsvonalát kitűzhetni, 's ezért a' folyóvizek és utak' közleteik legapróbb részecskéiben kitessenek; a' hegyeknél minden szorosság, és más különösségek elne maradjanak.

3-szor: *Egyes vidékek, és a' felvételek' tervrajzai*, legyenek bár ezek matematikai eszközök' segedelmével, vagy csak szemhegygyel — à la vue — készítve. Ezen még a' legkisebb apróság sem felesleges; nem is fárasztanak, ka csak előadásuk mikrologiára nem fájul. Fájdalom, hogy az illyes földabroszok korántsem felelnek-meg nagyobbbrészt mind azon feltételeknek és kívánatoknak, mellyeket azokban ohajtanók feltalálni. Közöttük a' legtelibb és tökéletesbb mindig a' legjobb.

Megkell itt jegyeznünk, hogy a' földkép-művészség elkerülhetetlenül magában foglalja nemcsak a' matematikai ösmereteket, hanem ennek praktikai része használatában, és a' földleírásokban is gyakorlott járatosságot. Kitétszik ebből, miért voltak a' földképi első próbatételek olly silányok?

Mi tehát a' közönséges és átnézési földképeket illeti, mellyek a' múlt században Európa akármelly részén jelentek is meg, keveset egynehányat kivéve, azokban nem sok dicséretre érdemest találunk. Milly homályos azokon a' földszín' előadása; az európai főhegy vonál vakondok túrásokhoz hasonlít; a' völgyek' nyomaitól, a' hegy-ágak' magosbb vagy alacsonyabb emeletjeikről, meredekségeikről szó sincs, és igen ritkán lehet a' vá-

rost, erősséget, tengerkikötőt a' faluktól 's a' t. megkülönböztetni. Még *Jäck Károly* készítette földképét sem vesszük ki, a' ki pedig, ha megkell is vallanunk: hogy a' múlt század' végével egy új pályát dicsérettel nyitott meg, mert előtte kevés tudománnyal volt alkotva az e'béli művészet. És még is azok, a' mostani kor' szellemével öszve nem férő földrajzok, a' múlt században nevezetes segéd eszközök voltak. Mert jobbat nem esmértek. Említést érdemlenek következők: *Lopez Tamás*, 1765—1798, 102 lapon megjelent a' pireneumi félszigetet magában foglaló nagy atlasza, és az 1789-ben közhírré bocsájtott díszes, és remek-művű tenger-atlász *Tafinótól* 45 lapon, tovább *Cassini* Franciaország' földképe *) és 1764. *Berthier* mester' kezétől készített, és 12 lapon megjelent *Carte des chasse*; végre *Dauphinée* francia - tartomány' csinos földképe *Bourceltől*, 1749—1734. 9 lapon, és *Cassini* Guineát képző földrajza; ezt a' francia lázzadás végett be nem fejezhette. Továbbá említhetjük még *Buache*- *Sanson*- *Rizzi Zanoni* és *Laborde*' munkáit, a' jól készült *Carte milit. des Pyren. orient. pour l' intellig. de guerr.* 1793—1795. és *Kinsberg*, hollandus' krimia' földabroszát. Ezek akár mikor is nagy becsű munkák maradnak.

De akár mit tett is a' múlt évszázad dolgozásaikkal nekünk utat nyitva a' földképekre nézve, bár mi nagy köszönettel tartozunk is egy *Le Clerk*, *Chatillon*, *Beaulieu*, *Tranchot*, *Delambre*, *Mechain* és többeknek; de még is a' mostani évszázad nyerte-el az olly magosra ki-

*) Cassini 182 lapu földképe, Ferrarinak Belgium rajzával függésben van. Egy nagy becsű szöveget birunk ezen földrajzból 18 lappal; de még is az alpesi vidéket tekintve, Cassini' földképe hibás. Cassini' földképe történetét olvashatni: *Memor. topogr. I. Trimstre de l' an XI. Nro. 3. 1—128.*

tűzött jutalombabért. *) Az egybehasonlítások bebizonyíthatják ezt. Ha p. o. *Rizzi Zanoninak*, Neapolis-oroszáról 32 lapon kiadott földképét, ezt pedig ott a' legjobbnak tartják, a' mi *tábornok tisztjeink* **) a' tengerszorulati inetső elfoglalása' alkalmával, áthatatos szorgalommal annyi légalatti viszontagságok' ellenére, 's olly hibás műeszközökkel elvégzett felvételeikkel összevagy-tetjük, első pillantattal látjuk a' két munka egymáshoz nem hasonlít. — Nem csak a' földrajzát értjük mi itt, mivel ezt Rizzi Zanoní' földképén tulajdon megfejtés nélkül nem is értenénk, hanem a' helyek' fekvése elhatározatit, a' folyók, és az utak' szövetit. És így van több nagy hírű, így tehát költséges-földkép; de ha azokat figyelemmel megvizsgáljuk, mennyi hibát találhatunk rajtuk!

A' hadtudományi munkák tartalma' megfejtésére az úgy nevezett atlaszokban, a' XVIII-dik századból lévő földképek és tervrajzok szinte olyanok. Jobbadon mind fametszetek, a' hegyek' majd mindenikén en relif látszanak, az olo- és hidrographia rajtuk egyátaljában hibás, egy szóval: az illyen földképek geo- és topographiai kontrárságok, csak sajnálkozást gerjesztenek bennünk. Ha a' mult évszázadban több szerzők nagy szorgalommal igyekeztek is földképeiknek tökéletességet adni, de a' csínosságot nem leljük rajtuk, és azon kedveltető szín' híjjányával vannak, mellyet a' korunkbeliek munkájiknak adni tudnak, a' mi mind inkább kiemeli az érthetőséget.

*) A' ki a' földképek felől kiterjesztett leírálatot olvasni, és ezek' értékét tudni akarja, azt mi az *allgemeine geographische Ephemeriden*, *Bibliothek universelle*, és a' *Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft und Geschichte des Krieges*, Jahrgang 1824 nevű üdöszaki írásokra útasítjuk.

**) *Officiere des General-Quartiermeister-Stabes.*

XIX-dik Században *Piquet*' és *Brue*' munkái, Franciaországban legjobbnak tartattnak. *Donnere*, ki *Cassini*' földrajzát 25 lapra szorította-le, és az ohajtott tökéletességgel párosította, *Beauvoisin*, *Delisle*, *Barbier*, *Bugge*, *Auel*, *Chanlaire*, *Capitaine*, *Charles*, *Duprat*, *Duverger*, *Herisson*, *Goujon*, *Achin*, *Boucher*, *Lapie*, *d' Halloy*, *d' Anville*, *Chaumier*, *Breon*, *Simenicourt*, *Tardieu*, *Dandolle*, *Dezauche*, *Brullee*, *Noel*, *Herbin*, *Duchemin*, *Belleyme*, a' Depot de la guerre munkái igen dicséretesek, mellyek ugyan öszvévéve külömbféle értékek; de egyáltalában számos tudósok igyekezeteiknek bizonyosságai, mikép igyekeztek ők a' geo- és topographiai tudományokban a' tellyes tartalmúságnak közönséges terjedést adni. Az atlászok, várak, városok, útközetek tervei kidolgozásukban is az utolsó 35 esztendőben egynehány közepszerűség mellett, a' francziák sok jeles munkákat vittek végbe. Megkülömböztetett földképmetszők közé tartozik Franciaországban: *Piquet*, *Tardieu*, *Pellicier*, és *Aubert*.

Ámbar a' francziák mi a' képes földtudományt illeti, ugy szólván, több tekintetben tanítóink, és nekük előbb mint másoknak, jó földképeik és csínosan metszett tervrajzaik voltak; de azért a' tudnivágyó Német-ország sem maradt a' mestere mellett hátra, ők is most olly munkákkal dicsekedhetnek, mellyektől a' szigorú bíráló sem tagadhatja a' szoros pontosságot; a' calligraphiát illetőleg pedig, az angolyoknál hátrább nincsenek. Mióta *Lehmann*' theoriája jóltévőleg a' földrajzok' készítésére hatott, *Kolbe* és *Hampe Berlinben*, *Bach Drezdán*, *Stein Károly* és *Müller Bécsben*, *Seitz* és *Schleich Münchenben*, *Elfing Darmstadtban*, *Bürk Weimárban*, *Lüdemann Lipcsén*, és *Knittel Nürnbergben*, mint nagynemű rézmetszők felkeltek, új mozgásban jött a' képes geographia és e' tekintetben felséges dolgozások egymás

után gyorsan megjelentek. Szinte mit vihete végben a' német szorgalom és tudományosság, bebizonyítja: *Amman*, *Bohnenberg*től kiadatott Sváb-ország' földképe. *Dekkerstól* *Lehmann*' sythemája szerint megjelent *Rénus* és *Muas* közti ország' földrajza Berlinben, 1824. *Lassius*, a' harczhegyek' földképe. Érdem szerint ezek mellett áll: *Schmidt*, *Sotzmann*, *Stieler*, *Kindermann*, *Schlieben*, *Reichardt*, *Berghaus*, *Streit* és *le Cocq*.

Austria mit tett a' geo- és topographiai tudományok' tekintetében? milly nagy költségeket áldozott-fel az országolás a' geogoetika dolgozásokra? minő volt az igyekezet már rég óta, a' hadiművészség' illy hathatós segédtudományát tökéletességre vinni, mindenki tudja. Kinek alkalmá volt a' milánói militair-geographia-i Institutum-tól kiadott földrajzok' jegyzékét olvasni; kétség kívül megesméri, hogy azok olly productumok, mellyek a' külföldön is tekintetet érdemlenek. Austriának most minden tartományai útabroszain kívül, egy tökélyes 9 lapra húzott egész monarchiát képző földrajza, és az adriai tengerpart' abrosza is van. De ezeken kívül a' tábornoki karnak legdicsőbb munkái közé tartoznak az austriai császári-birodalom' mind egyes tartományainak speciális földképei. Ezen szép munkák a' haditisztek' minden kívánatait kielégíthetik, mivel ezek segedelmükkel marsolhat, tábort űzhet, megütközhet; e' háromban rejtezik pedig a' hadviselet' egész titka.

Vessünk egy tekintetet ez évszázad' kezdetétől Német-országban megjelent külömbféle katonai munkálatokhoz mellékelte földképekre és tervrajzokra, ugy bizonyára okunk van e' tudománytárgy' kímivelődési előhaladásával megelégednünk. Mind e'féle adatokat bírálólág nem említhetjük, azért csak a' jelesebbeket, legjobbakat jegyezzük itt fel, ilyenek: *Dresden*' tervrajza, vidékének topographiai lapjával *Lehmann*tól. *Varsó*' és

Leipzig' tervrajzai *Astertől*, Leipzig fekvésének terve *Gerlachtól*. — *Übersicht des Geldzugs 1813*, Weimárban 1814-ben kijött munkához csatolt tervrajzak. — *Raczinsky* gróf, europai törökföldön tett utazásaihoz mellékelt földképek, a' derék *Kolbétől*, ezekben a' művész *Lehmann'* sythemájától eltávozik. — Prusszia' földképe szinte *Kolbétől* egészen *Lehmann'* sythemája után metszve, (kijött *Halléban Kimmelnél*.) — Königsberg' tervrajza *Müllertől*. — *Mare* Professor' metszése, — 18 és 20 szakaszú Westpháliai földképe *le Cocqtól*, — Germániának 127 szakaszú abrosza *Reymanntól*, *Brose Henrik'* metszése, — Hannover' földrajza *Franztól*, — végre a' milánói militair-geographia Institutumban készült tervrajzak, a' derék *Vacani* atlaszához.

Nagybritanniában *Carey* — *Faden* — *Nantiat* — *Jefferey* — *Walker* — és *Arrowsmith*, tellyes erővel igyekeztek a' földrajzi ügyet előbb mozdítani, és így Londonban igen helyes földképek jelentek-meg; ezeken leginkább a' calcographia tökélyt kelletik csudálnunk. A' tengerabroszok' kidolgozásukban *Dougall* legtöbbet tett; ő Londonban 1812 egy kis tofinot csínos és megjobbított formában adott-ki. Azonban ha az angolyok legújabb igyekezeteiket *Arrowsmith* Londonban 1823-ban, 12 lapon kijött a' pyraeneumi félszigetet képző földrajza szerint akarnók megbírálni, mellyen igen hibásan vannak az utak' vonalmi; a' távulat' mértéke pedig egészen kimaradt, nem a' legjobb véleménnyel lennék felőlük. Egyáltalában ha a' művészség' egész becsét mikép haladott az a' tökélesedés' útján előbb, annak legújabbai adatihoz mérnénk, nem mindenkor lenne ítéletünk kedvező; mert ha az angoly tábornoki karnak eggy igen jeles tisztje által 1832 kijött munkája csatolt tervrajzokat megtekintjük, rajtuk egyebet a' metszés' csínosságánál nem találunk; ebben Brittanía egyébberánt is egész Europa' ta-

nitó-mestere, csak legközelebb kezdik más országok az e'béli dicshírt véle megosztani. De a' miben Anglia még eddig elnem érhető: az, a' tengerabroszok. Ezek kidolgozásukra az országlás iszonyú kincset adott, ad még mostan is ki. Az illy abroszok rajzban adják előnkbe a' földkerekség' minden tengereit, de az illy felséges munkák a' közönség' eleiben alig juthatnak. Ezen kidolgozásoknál biztosabbat, kimerítőbbet, világosabbat, nem is képzelhetni. Ha ezeken kívül még egyéb nem olly ki terjedt tartalmu tervrajzokat is tekintetben vesszük; ugy p. o. a' városok, tengerpartok, kikötők' terveit, megkell vallanunk: hogy minden kétség nélkül Brittanía a' calcographiai művészségben mesterünk. Alig lehet hinnünk, mikép lehet Albion' ködös éghajlata alatt a' metszést olly tökélyre felvinni, mert ennek olly tiszta-ság és lágság legfőbb tulajdona, millyent csak a' délszak' melegebb lehellelte által felhevült elme boldog körülállások között szülhet.

Hispániában a' politikai zavarok közönségesen meggátolták a' tudományok és művészségek' előbbre halladását, így tehát a' topographiai studium' terjedését és ki-művelődését is. Ha a' pyreneumi félszigetnek jó földrajzai és irományai vannak, azok mind a' múlt évszázad' utolsó felének gyümölcsei, és így a' spanyol-föld' geo-és topographiai munkálatinak fejedelmévé egész joggal *Lopezet* és *Tofinót* tehetjük. Mostani évszázadunkban *Orgiazzi*, *Davidos* és *J. de la Cruz*, a' földképek' javításán sokat fáradoztak ugyan, de minden igyekezetek mellett is helybeli nehezségektől gátolva valami különöst mégsem adhattak.

A' pyreneumi hegyeken túli országok' földképeit németek, angolyok és francziák készítették; gyümölcsei azok a' kártékony háborúknak. A' vércsaták' hét éve alkalmat adott az egymás ellen viaskodó pártok tábor-

nok tiszteinek, kezüknél lévő földképeket és tervrajzokat illetőleg kijobbítgatni, és egyes vidékeket újra felvenni. De ezeknek alapul jobbára López' földképei szolgálnak, mivel egy egészen új alapot kimérni, és egy más szövetet az egész félszigetre vonni a' csatazaj közt épen nem lehet. Hispánia és Portugallia' megjobbított abroszai közé számláljuk ama igen jeles kiadást, melyet *Beauvoisen* 1821. 63 lapon Pári'sban tett, továbbá *Guillemontét* 16 lapon, és *Dünetét* 6 lapon. Ezen a' jelesebb emeletek számmal vannak megjelelve; más földképein is ugy szokta *Donnet*, *Brue*, *Piquet*, *Herison*, *Lapie*, *Cellin*, *Chanlaire*, *Robert*, *Laborde*, *Roussel*, *la Blottiere*, *Jomini*, *Brucher*, *Mangein*, *Bogniat*, *Rizzi Zanoni*, *Rigel*, *Staff*, *Weidler*, *Mare* és *Jertze* nevezetes földkép rajzolók; részint az egész félszigetet, részint egyes tartományait adták-ki. Értékünk egymástól olly különböző, milly különböző volt a' környülmény, mellyben ők földképeket készítették.

Közép és alsó Itáliában, mi a' földrajzokat illeti, a' legujjabb üdőszakban röviden megmondhatjuk: ugy tetszik igen csekély figyelmet fordítottak a' képes geographiára. A' nápoly királyi tábornok kar, adott ugyan ki Szicziliáról egy ugy nevezett átnézeti földképet, de mivel ez igen kicsin, jónak tehát nem is mondhatjuk. Más egyéb apróbb tartalmú speciál föld és tervrajzokat is adott-ki; de mind a' mellett is Neápolyban *Rizzi Zanoni*' dolgozásai legjobbak maradnak.

Oroszországban *Koczebue* az éjszak gönczöli-országok' esmértetésükben igen szorgalmasan munkálkodott. *Krusensternétől* pedig a' batáviai tenger' szoros, és a' csendes Oceán' abroszai leginkább dicsértetnek. A' Szt. Pétervári földrajzoló intézet, egy különös geographiai rézmetszőkart állított-fel; ez által készült a' főváros' igen szép tervrajza, ez által az egész vidéknek topo-

graphiai lapja. Az említett munkák maguk nemükben a' legjobbak közé tartoznak.

Előadtuk tehát a' földképi ügyet rövid értekezésben a' legrégibb üdőszaktól mostani korunkig, és megmutattuk, milly lassan haladt, bár már az előtt is esméretes és becsben ált, tudomány' szép tárgya felé, míg a' tökéleteshez közelébb juthata, iparjában az utolsó három ember-kor legjöltévőbb volt, hallattát legelőbb rúgtatta. Ezen értekezés' végzetével szükségkép a' kérdés támad: *Vullyon a' mostani földképek olly tökéletesek e, hogy továbbra jobbítást nem is kívánnuk? és lehetséges e még olly felfedezéseket tenni, mellyek a' földképeket még haszonvehetőbbé és olly fokra vihetik, a' mellyen nem lenne még mostan jóval is?*

A' kérdést illetve legelőbb is azt kell tekintenünk: *hogy semmi emberi találmány nem tökéletes, és azok mind-egyike valamelly hozzáadásnak, és kiterjedtebb tökélynék kiki vagyon téve.* Bár mennyire is vitte üdőszakunk e'béli találmányait, bár milly szépek és örvendeztetők földünk felső lapjának képes előadásai, mennyiben használtattak a' kor' és a' nemzetek' legnagyobb férjfiái, leginkább a' matematikusok, physikusok és geognaszták' tapasztalásaik, fürkézeteik, igazításaik, bár legkevesebb okunk sincs a' mostani földképek' tökélye, és jelessége ellen kikelnünk, mintha a' rajzot tekintve még több kívánataink 's ohajtásaink lennének; mert a' tárgy' dicséretére legyen mondva, hogy ha lennének is ollyas kívánatink, azok bizonyára csak a' csekélyebb dolgokkal bibelődnének, a' nagyobbakkal már rég megvagyunk elégedve, okunk is van reá; mégsem mernők azt egyáltalában állítani, hogy abroszainkat és földképeinket lehetetlen lenne már nagyobb tökélyre vinni, vagy rajtuk valamit jobbítani. Ha lehetséges lenne már azt előre látnunk, mit kíván majd e' tekintet-

ben a' jövő évszázad, a' mit kétség kívül korunktól néki általnyujtott materiálék' segedelmükkel el is ér, úgy bebizonyulhatna a' mit előbb mondtunk. Hogy pedig a' földtér előadásának módja, úgy szinte a' földrajzok' arányzata és szerkezete Európában nem mindenütt ugyan az egy, egy szóval: e' nevezetes művészség' cselekvései nem egy mintában vannak öntve és elkészítve, ez nagy hiány; ez az első és legszigorúbb szemrehányás, mellyet a' földképek' ügyében tehetni, mert a' tökély, a' valóság, a' jó és szép csak egyetlen-egy lehet. Így tehát valameddig Europa' külömb országai ebben egyetértve nem tanácskoznak, és így a' közönséges és mindenkit kielégíthető normát meg nem határozzák; valameddig arra nem ügyellenek, hogy mindenki a' megalapított rendszerhez tarfssa magát, és egy újnyira sem távozzanak attól, mindaddig földképeink' ügye csak egy szép művdarab marad, a' mellyet sajnálnunk lehet, hogy még azt egy felséges egészé olvasztható kéz az őt illető rendszerbe nem helyhezette.

Következők a' földképet illető metszés iránti kívánatink: A' földszín emeletének és süppedésének kitünő jegyzete, tehát a' tiszta oro- és hydrographiának állandos karaktere — a' külömbféle hegyhatározatok' nyilvánossága — az utak és erdőknek tetsző és szembetünő valóságuk — a' külömbféle földtér tárgyakat tisztán hagyó és olvasható írás, és végre a' mi legnyomosabb: az egészben figyelemmel tartott távulati mérték. Mostani földképeink e' kívánatoknak nagyobb, vagy kisebb mértékben eleget tesznek ugyan, de nem ritkán és éppen a' legjobbak olly mikrológiai munkálatok, mellyeken csak a' fiatal szem képes a' földtért ezer meg ezerféle minőségben felfoghatni, mint azt a' természet mutatja és mint azt a' jó földképek' rajzolója előadni igyekezett. Igen jó földrajzaink vannak, de azokat szempróbáknak

lehet tartani. A' katona pedig már megért, mi több még aggott korában is, tudniillik: midőn őt magas helyhezte ékesíti, kénytelen a' harczsín' rajzát kezébe venni; mi történik aztán, ha meggyengült szemei miatt nem képes azt olvasni? Hiszszük azt, hogy a' jövőkor e' hiányt szemügyre véve, segített azon, és majd egy olly előadó módot találанд-fel, melly a' meggyengült szemet is alkalmassá teszi, üveg nélkül is a' tervrajzok' használatában.

Végre a' földképek' tellyes értékét tekintve korunk fogékonysága szerint kívánjuk, hogy rajtuk a' használati kényelműség nagyobb mértékben, a' matematikai és topographiai, vagy az artisztikai érték pedig kiigazítva legyen. Igen ritka földkép adja elő a' rónaföldön, és szintugy a' fokonkénti emelkedést egész a' jeges bércekig 's annak legjelesebb pontjai' mértékét, ha elő is adja, mint p. o. Donetnek, Franciaország' földképe, Cassini után, vagy Hispánia' földrajza, ugyan ő tőle. Ezek az emeletimérték nem mindenkor ott van megjelölve, hol éppen az legszükségesebb lenne. A' katona ugyan nem igen gondol vele: tudja e vagy nem, p. o. mennyi lábnyi emelete van Simplonnak a' középtenger felett; de ellenben tudni akarja: minő magas a' hegyen általvivő utnak legfensőbb pontja? Mi tehát mind azon földrajzokat hadi tekintetben tökéletlennek szeretjük tartani, a' mellyek nem mindenütt adják elő a' tengerszíne feletti magosságokat, a' hol csak azt a' hegyeken általvivő utak, nevezetesebb városok és helyzetek' fekvése megkíváná. Az illy magosságot jegyző számokat nem különös táblán a' földkép' szélén, a' mint az többnyire lenni szokott, hanem mindjárt az illető ponton látni szeretnők. Így a' szem, cz által az értelem is az egész képet könnyebben és jobban felfoghatja. A' párkányon ne

hibázzék a' rövid jegyzék, mellyik emeleti mértékhez tartotta magát a' szerző.

A' hadi használatra határozott földképek' kényelmes-ségét illetőleg a' második tulajdonság abban állana, ha minden város, vagy nagyobb helység' népessége, az erő-ségek, várak, csarnokok körül történt táborlatok, azok védelmükre fordított őrizet' száma, végre a' specialis földrajzokon a' csatavonalak és elfoglalt helyhezetek, nem különben a' semmi esetre ki nem maradható mért-földi távulat rajtuk feljelelve légyen. Milly nyomos tárgy ez a' mars elhatározások, megtámadások, telepe-dések, takarmány szerzéség' (Fourarirung) elintézetükre nézve, minden katona elége tudja. Hol ezen adatok' mérték szabálya az értelmesség csonkítása nélkül az föld-képen helyt nem foglalhatnának; ott a' párkány-táblán azok könnyen megférhetők.

Az a' legjobb földkép, melly előnkbe mentül több tárgyat terjeszt, így fel leszünk mentve, valamelly or-szág, vagy tartomány' esmérete végett más több földraj-zokat tanácsul venni. És még is igen sok, máskép ha-szonvehető földrajzok találkoznak, mellyek vagy egé-szen, vagy részint az említett tulajdonok' szükiben van-nak. E' tekintetben is útát nyitnak előttünk jó példát mutatva a' francziák, leginkább *Donnet*; de sajnálnunk lehet, hogy Németországban még kevés követőkre ta-láltak. Mi több — még sok díszes kiadások' is hijjá-nyával vannak az illy előleges tulajdonságoknak.

A' jó földképeken a' hadi és statistikai kormányo-zati értesítések, szinte úgy ki nem hagyhatók. E' tekin-tetben sohasem adhatunk eleget *), és valóban ócsálnunk

*) Itt kell megjegyeznünk, hogy az eléggel a' bizonyost és va-lót is egybekapcsolni szükséges, mert a' hol a' sok elő-hordott matérialek közt olly nagy tévedéseket találunk,

nem lehetne, a' lehető's tökélyet' okáért, ha egy különös lapon, mint Donnet a' Franczia-ország' földképén, az illy értesítők, a' tervrajzhoz kapcsolhatnának. Az illy értesítők teszik Donnet munkái' legnagyobb becsét. Mentől több és bizonyos illy értesítőt nyújt nekünk egy földkép, annál haszonvehetőbbnek tartjuk azt, a' melly földrajz illy értesítővel ellátva nincs, az a' hadi szolgálatra nézve majd hogy egészen hasztalan. Megengedjük ugyan, hogy az illy kívánat' kielégítése a' kidolgozásnál annál nagyobb figyelmet érdemel, mentől nehezebb a' statistikuskak a' sok, gyakran változó, nem ritkán egymással ellenkező adatokból valami maradandót feltalálni és állítani, és e' mellett még is azon körülményt tekintetben venni, hogy a' népesség majd minden országban évenként változó. De még is e' nehézségek' ellenére sem menthetjük - fel a' hadi tervrajzokat az említett lekötelezések alól. Europa minden országainak közösleges földképei szorgalmas összeállításuk által nyerhetnénk aztán földünk eránt egygy oly nagy értékű, és mindent magában foglaló statistikát, a' melly egyedül Europa' generál-földképén egyetemes előterjesztésben je-

mint p. o. J. G. B. Adolf, Porosz királyi pattyantús kapitány úr, másképp széles tudománnyal írt munkájában (*Beitrag zur Militär-Geographie von Europa, I. Band mathematische und physische Geographie mit 2 Karten* cc. Mainz 1829) 463 lapon, hol midőn az austriai birodalom' erősségeit előszámlálja, ezek közé hazánkbeli: *Szegedet, Budát, Kassát, Nagy-Váradot, Dárdát, Szent-Miklóst, Nagy-Szigetet* 's a' t. olly helyeket is tud, hol csak a' történetből tudjuk és a' fenmaradt romokból, hogy valaha erősségek voltak, ott nem csuda ha zavarok történnek. Már pedig ha tudós Adolf úr, Porosz-országgal szomszéd birodalom Geographiájában tévedhetett, megengedheti bizvást ha gyanítjuk, hogy tévedhetett más távolabbi országok' leírásaikban is.

lenhet csak meg, és nekünk egy tekintetre egy olly táblás átnézetet adhat, a' melly mind ollyas öszve hasonlításokkal megegyezhető, a' millyent egyébberránt *Hasselnek*, *Balbinak*, és más jeles statisztikusok munkáinak üdövesztegető kifürkészésével nyerhetünk csak meg. Azt gondoljuk, hogy a' földképek' tökélyeikhez szükséges adatokat azon férfiaktól és intézektől méltán várhatjuk, mellyek, már mostan is a' tökélyesítést érdeklő fáradozások alá legnagyobb szorgalommal veték magukat. Meddig ezen szerződés közönséges nem leend, földképeinket valódnunk jogunk marad; hogy azok ámbár mathematikai pontosságukat, könnyen felfogható földtér rajzolatjukat és írásbeli világosságukat tekintve, nagy értékűek is, tökélyes kényelemmel ellátva még sincsenek. Az értesítői jegyzékeket a' mint már említettük, a' közönséges földképek párkányukra tehetjük, specialisoknál pedig egy külön lapra. Igen keveset kivéve ritka specialis földrajz adja előnkbe a' hajókázható, vagy csak tutajjal járható folyókat; azokon találkozó útgázlatokat, réveket, malmokat, kő, fa, vagy repülő hidakat, nagyobb vagy kisebb hajók' kikötőit, horgony helyeit, ezek pedig mind fontos tárgyak a' katonákra nézve. Még minden földképek' remeke t. i. Cassini' nagy földrajza sincs kivéve ezen vád alól. Több révet, átgázolatokat ad az ugyan előnkbe; de még is nem mindegyikét, a' kőhidakat pedig a' fából lévőktől megsem különbözteti; pedig azt feltennünk sem lehet, hogy egyetértett jegyekkel a' különböztetést kieszközölni nem lehetne.

Végre a' generális és specialis földképeken ohajtának az utak' rendszabályokra szerkesztését, de fájlalva mondhatjuk, hogy ezen tárgy még mindig nagy zavarban van. A' specialis földképekre nézve, talán a' cs. kir. tábornoki kartól divatban hozott rendszert lehetne megalapítani. Mert mások az utakat két, mások három, töb-

ben négy, öt rendre osztják; a' tábornoki kar pedig hatra osztja, ugymint: Műv- és országos-útra — ország-szekér, lovag- és gyalog-ösvényre. Generál földrajzokon, hol az utak' szövete csak egyáltalában van előadva; csak a' műv- és országos-utakat kellene előadnunk. Végezetre még azt is czélarányosnak gondolnánk, hogy a' földtér előterjesztésének egyenlő divata mellett, egész Európában egyetértve, a' különböző kultúra nemek is előadatnának; talán úgy, mint azt a' milánói vidék' szép rajzlapjain látjuk, így a' nagyobb mértékre szabott speciális földképek belső értékükre és hasznukra igen sokat nyernaének. Ez adat a' tökéletességre nézve elkerülhetetlen lenne, bár mi csekélységnek tetszik is első pillanatra; de továbbá tanuságos az ország földképen, a' kultúrát az egész körülményességben annak mindennemű aeráját aproximative körültekinteni és a' nélkül, hogy szükségünk lenne előbb más statistikai munkákat, memoirokat kifürkészni, megbírálni tudhatni.

Értekezésünk' végezetével tekintetben kell vennünk a' jó földképek' drágaságukat. A' szegény vagyonu katonatiszt, bár ha ő a' szó' kiterjedtebb értelmében földrajzok nélkül semmi, meg nem szeresheti azokat; így a' hadi tudomány' elterjedése nagyon megnehezül, mivel az ily gazdag segedelmek' megszerzésében egész társaságok sem avatkozhatnak. Mikép lehetne segíteni tehát? ez-eránt már több javallatok adattak, mellyeket mint tárgyunkhoz nem tartozandókat itt elhalgatjuk. Talán ezen az által is lehetne segíteni, hogy ha a' litographiának nagyobb tökélyt adni igyekeznénk. Mert, miért nem lehetne ezen szép művészséget azon fokra vinni, mellyen a' rézmetszések vannak, így azok olcsóbbak lennének ezeknél. Hogy pedig a' litographiák várakozásunknak megfelelőh-
nének, bizonyítják már több próbatételek; így hihetjük, bizalommal várhatjuk, hogy az álhatatos szorgalom és

hoszszas gyakorlat mellett a' magosabb fokra jutás elértetnék. A' több sokból csak egy példát hozunk elő állításunk' támogatására. Tekintsük a' nagyérdemű Kauslernek ütközeti atlaszát *), mellynek tervrajzai freyburgi Herder' műteremében készültek; valjuk-meg, hogy nincs e okunk a' litographiáról a' legjobb vélekedéssel lennünk.

A' ki lapjainkon többet akarna olvasni az előterjesztésre felvett tárgy feletti gondolatunknál; a' ki azokon talán kritikára kiterjedő értekezést keresne, hibázna. Távól vagyunk a' mostani földképek érdemüket és hijjanyukat bírálgatni; szerénységből nem is ülhetnénk bíráló ítélő-székünkbe. Mi tévedhettünk. Azért igen szívesen fogadandjuk, ha tanuságos és barátságos igazításokat valakitől kaphatunk.

Közi

Kiss Károly,

Cs. kir. Kapitány.

*) Atlas des plus memorables batailles, combats, et sieges des temps anciens, du moyen age, et l'age moderne en 200 fenilles. Redigé d'après les meilleures sources, avec la coopération de la section topographique du Corps royal de l'état-major général Wurtenbergois, par Fr. de Kausler, Major à l'Etat-Major Général Wurtenbergois, membre de l'academie des sciences militaires du royaume de Suède. Megjelent francia és német nyelven; birunk belőle már 12 füzetet 249 tervrajzal. Ha helyhezetünk majd egykor kedvezőbb leend, kívánnánk ezen jeles munkát magyarul is kiadni.

3.

Polyklétus' utazása, vagy Romai Levelek.*(Folytatás.)***Negyvenötödik Levél. — Polyklét Crantorhoz.****Vallásbeli czeremoniák. — Áldozatok. — Egy
Templom' belseje; — áldozati barmok 's a' t.**

Közel három hónaptól fogva égető szárazság emészti Roma' mezejét. Az elharvadott gabona időnek előtte megsárgult; a' fák elvesztik leveleiket, a' nyájjak és csordák azon patakok mellett, mellyekből magokat megfrissíteni szokták, a' szomjúság miatt epednek; még a' Tiberis is csak alig adhat a' maga najaszának menedéket annak hévsége ellen.

Ezen inségben a' Senátus a' Quindecim vizeknek a' Sybillák' könyvét őrzőinek azt parancsolta; hogy a' kezeiknél letett szent kincstől kérdenének tanácsot 's jelentenék-ki az Istenek' akaratját.

Ezen titkos jövendölések' magyarázói a' felső hatalmasság rendelkezésének engedvén, azt hirdették, hogy az ég' haragja nem másképp, hanem csak engesztelő innep' szentelése által csillapíttatnék - le, 's ennek következtében tüstént úgy nevezett Obsecratiok, vagy nagy könyörgések rendeltettek.

A' Romai nép a' szerencsében is a' szerencsétlenségben is vallás szerető lévén, egyeránt megalázza magát az Isteneknek, mind sujtalló mind áldó kezeik alatt, 's egyedül azoktól vár mind bocsánatot mind jutalmat. A' háláadással tartozik az Isteneknek, supplicatiót vagy háláadó imádságot intéz hozzájuk. Midőn valamely hadivezér fényes győzedelmet nyert, egy nevezetes várost bevett, vagy egy nehéz háborút elvégezett; borostyánnal körülvett levélben a' Senátusnak jelentést tesz szerencsés előmeneteléről; kérvén: hogy engedjen az ő nevében Roma' véd Istenei számára imádságos innepet. A' Senátus tanáeskozik a' tudosítás felett, 's ha az említett nyereséget és hasznót az inneptartásra érdemesnek találja, végzést tesz az inneplés eránt; a' Tribunusok a' végzést helybe hagyják, az innep kihirdettetik. A' köztársaság' első esztendejében ezen innep csak egy nap tartott; midőn Camillus Véji városát bevette, négy napig tartó imádságok rendeltettek; mái napon az e'féle innepek majd hosszabb, majd rövidebb ideig tartanak; a' szerint mint az arra alkalmat adó történet' fontossága, vagy az azt kívánó hadivezérnek tekintete kisebb vagy nagyobb. Athenének Sylla által lett bévételekor, ilyen pompás czeremónia tartatott; annak nem kívántam tanúja lenni; nem sokára más alkalmmal ismét megújítottam az, 's akkor már féltem megjeleni. Az oltárok' árnyékában neveltetvén-fel, 's gyermekségemtől fogva templomainkat, hol papjainknak kezeibe a' szentelt árpát és sőt olly sokszor nyújtottam igen jól esmervén; azt hittem, hogy az Athénei isteni tisztelet minden nemzetekét fellyúl haladja fél-séges voltával, itt más vélekedésre hozattattam.

Roma talán szintén úgy maga után hagyja Görög-országot innepeinek nagyságos pompás és áhitatos volta által, valamint mi a' durva nemzeteket magunk után hagyjuk; az igazságos istenektől az ő imádságai megnyerik azt, a' mit a' miéink már nem nyernek-meg. Igaz hogy a' vallásbeli czeremoniának belső valóságát, nem a' fényes pompa teszi, az Istenek többet kívánnak; de a' pompa és fény előljáró hódolás az érzékeny szíves buzgóságra gerjeszti; a' buzgóságról a' hitre igen könnyű az általmene-tel. Az illy jeles innepeken, midőn az egész népet azon egy érzés egyesíti, a' processiót mind a' két nembeli gyermekek' serege kezdi-el, kiknek attyok és anyyok még életben van, 's kik ugyan azért patrimus és matrimus nevet viselnek. Mindnyájan tökéletes szépségűek, virágokkal vagynak koszorúzva, szép rendben mennek 's szent hymnusokat énekelnek. Utánnok a' Pontifexek, minden egyesülethéli Papok, a' polgári Tisztviselők, a' Senátus, a' Lovagok, 's végre a' számtalan egyéb Polgárok, mennek lassú lépésekkel, mindnyájan fehér ruhába öltözve. Az aszszonyok is jelen vannak legszebb ékességeikben ezen inneplésen; de a' férfiaktól külön válva, hogy semmi sérelmet ne szenvedjen az illendőséges komolyság, mellyel a' szent czeremoniának magát meg kell különböztetni. Ezen töméntelen sokaság eleintén a' főistenek' templomaiba mégyen pompásan áldozni, onnét a' másod rangbeli 's utóbb a' Romába tisztelt minden alsóbb rendbeli Istenek' templomaiba; mindenütt az illendő szertartások szerint vitetvén véghez az imádkozás.

A' jelenvaló alkalommal ugyan ezen czeremóniák, de az örömnnepek helyett fájdalom

hangjai harsognak. Azon víg zengedezés helyett, melly az elvett jókért hálálva az ég felé emelkedik, most szünet nélkül való fohászok könnyörögnek a' Romai nép' megtartásáért, 's az azt fenyegető nyomoruságnak eltávoztatásáért. A' polgárok gyászoló tárgyban vagynak, mezítláb lehajtott fővel mennek; a' muzsika-szerszámok csak siralmas hangokat adnak, míg a' férfi és leány-gyermekek' serege cziprussal koszorúva, fájdalmat jelentő hymnusokat énekel.

Hogy botránkoztató 's magamra nézve is alkalmatlan figyelem' tárgya ne lennék, Cn. Octavius' szabadosai közé elegyedtem; kik ezen szomorúság' napján a' végre egyesültek, hogy urok' emlékezetét olyan könyhullatásokkal siratnák, mellyek nékik vétekül nem tulajdoníthatatnának. Itt a' nép' sokasága között elrejtve annak mozgásait csendesen és akadály nélkül szemlélhettem. Az egész sereg végig menvén a' forumon, lépéseit a' Capitolium felé intézte, hol a' legelső Istennek legelsőbe kívánt hódolni. A' férjfiak a' templom' ajtaja előtt magokat meghajtván, azt mély tisztelettel megcsókolták. Az aszszonyok, kik mindenkor érzékenyebbek 's fájdalmakban indulatosabbak, lebőrűltak a' grádicsokra azt könnyükkal öntözték, mellyeket azután hajok' hosszú fürtjeivel feltörültek. Mindenek az égfelé emelték kezeiket, mindenek könnyörögtek kegyelemért 's forró kívánságok' tellyesítéséért. Óh! hány familiák emlékeztek ezen szerencsétlen környülmények között fájdalmas veszteségeikről; hányan kérték az Istenektől csekély maradványoknak megtartását; 's hányan esdekelték hogy vessenek véget azon szerencsétlenségeknek, mellyek a' szárazságnál sokkal rettenetesebbek! ábrázatjok'

halaványsága 's a' rettegettségnek minden vonásokban látszó nyoma, számtalan szerencsétlenek' titkos gondolatjait szembetünőképpen kifejezte. Mások olyan könnyeket hullattak, mellyeket a' lelkiesméret' mardosása préselt-ki, ha szintén a' körül lévők a' félelemnek tulajdonították is azokat. Ezen alkalmat mindenek szíveik keserveinek istenek előtt kiöntésére látszattak használni, egyszer'smind olyan vigasztalásnak kéreseire is, mellyeket emberi hatalom nekik nem adhatott.

A' népség a' templom előtt megállott, csak a' papok, polgári tisztviselők, 's egy bizonyos számú főrendű személyek mentek-bé annak belséjébe; én is megállapodtam egy kis távolságban a' többi polgárokkal. Ezen szempillantásban egy Senátor ment-el előttem, a' kit a' Consulnál sokszor láttam; az véle lévő gyermekei közé hívott 's azokkal együtt bementem Romának ezen szentséges templomába. Ott a' világ urának egy nagy áldozat vitetett eleibe, melly aquilitiának neveztetik; minthogy az a' célja, hogy az ég' csatornáiból jóltévő essőt lehessen nyerni, melly nélkül a' föld igen szűkölködött. Az ezen áldozat' czeremóniait véghezvivő papok aquiliczéseknek hívattattak; ezek rendelnek-el minden szertartásokat, mellyek a' legnagyobb pontossággal megtartattnak. Megvalom, hogy az innepi pompa, a' nagy készüllet, a' szent csendesség, melly csak az áldozati harmok' bőgéseit vagy némelly titkos és érthetetlen szók által szakasztatott félben, megkábitotta érzéseimet. Mélyen megindultam, 's jóllehet Roma' haszna az enyimtől különböz, mégis egyesítettem annak könyörgésével az enyimet.

Az egész nap a' város minden templomai-
nak meglátogatásával tölt- el, 's az áldozatté-
telek szüntelen megújítottak, 's azon istenek'
természetéhez képest intéztettek, kiknek szán-
va voltak. Végre utolsó próbaképpen még a'
sors' kősziklája hengergettetett az utszákon. Ez
nagy és formátlan darab kőszirt, mellyet a'
vak történet Marsnak a' Capénai kapun kívül
lévő temploma mellé tett, mellynek hengerge-
tése a' közhit szerint az olly forrón kívánt es-
sőt elmulhatalanúl lehozza az égből. Talán ezen
utolsó czeremóniát igen hasonlónak tartod len-
ni az olly vad népek' szokásához, mellyek a'
természet' legdurvább szüleménnyeit is isteni-
tisztelet' tárgyaivá teszik; de vallyon illik é
az emberekhez azon sűrű setétségben, melly-
ben süllyedve vagynak, az illy nagy fontosságu
kérdések felett meghatározva ítéletét hozni?
Ez a' csupa szóvallás az okosság' minden vizs-
gálódását megállítja; az a' szent érzés, melly
az eget a' földel öszvekapcsolja, a' halandók'
gyenge értelmét igen felyül mulja; annak utai
megfoghatatlanok 's minden okos teremtés, melly
az istenek eránt tartozó tiszteletet szívében ér-
zi, ilyenkor csak halgatni és imádni tartozik.

Ezen alkalmat a' Romai isteni tisztelet' leg-
belsőbb mivoltának megismerésére kívánván for-
dítani, nagy figyelemmel vigyáztam minden cze-
remóniáira, 's gondosan megjegyeztem minden
külömbiségeket, mellyek legfőbb isteneik' es-
mértető jeleit kifejezik. Ezen külömbségek a'
templomok' formájában és helyheztetéseiben az
áldozati barmokban és az áldozati szertartások-
ban állanak.

Az első nagyságu templomnak millyen a'
Capitolium' látása, tiszteletet és egyszer'smind

félelmet gerjeszt. A' Tarpejus hegy' tetején fekszik, melly a' templomával együvé vett magassága, azt az egész város' legmagasabb helyévé teszi; öszveségesen száz lépcsőű grádicson kell hozzá felmenni; mikor az ember ezen magasságra feljut, elsőben egy tágas térséget lát, melly boltozatos folyosókkal és magas oszlopsorokkal van körülvéve, 's mellynek végén a' templom emelkedik-fel nagy méltósággal. Ennek négyszegletű formája van 's négy részekre oszlik. Elöl van a' tornác, melly homlok-épületét formálja 's napnyugot felé néz, úgy hogy a' bemenő népség természet szerint napkelet felé fordítja szemeit. A' második részt a' templom' hátulja teszi a' tornácához átaellenben; két felől két szárnyak vagynak, mellyek közül mindenik egy-egy oszlopos folyosót formál; egyik ezek közül Junónak, másik Minervának lévén szentelve. Közepén van a' templom' fő része, melly tulajdonképpen Kápolnának (cella) neveztetik. A' templom' leghátulsó részében, a' tornácához átaellenben áll az Istenség' szobra. Ez szentek szentének (penetrale sacrum) hívattatik; a' népnek nem szabad bemenni ezen Sekrestyébe, hol szent homály uralkodik, minthogy a' templomba nagy részint csak az ajtón megy-bé a' világosság.

Oltár három vagyon: az első a' szobor' lábainál; ez igen magas, azért neveztetik altárnak (alta ara) melly romai nyelven ezen magasságot jelenti; itt tétetnek az itali áldozatok 's itt égettetik tömjén és külömbféle drága illat. A' második az áldozásokra szolgál; minekutánna itali áldozatok tétetnek, az áldozati barmok' vére töltetik reá, melly ott a' zsengekkel együtt megégettetik. A' harmadik oltár egy

helyről másra hordoztatható, arra tétetnek a' szent edények, az ajándékok 's a' t.

Nem próbálom mind azt leírni a' mi ezen híres templom' belsejét ékesíti; láttatnak ott válogatott szépségű faragott és írott képek; az Istenek urának szobra a' menykővel, arany koronával 's királyi pálczával együtt ott fénylik. Ott láttam a' győzelem Istennéjének (Victoria) Hyéro Syracusai király által ajándékozott képét, melly tiszta aranyból van 's háromszáz fontot nyom. Igen sok szobrok, mellyeket szövetséges királyok ajándékoztak, mind a' matériájoknak drágaságáért, mind a' művek' szépségeért egyeránt nevezeteseek. A' bolthajtásról mindenfelől igen pompás és becses ajándékok fügnek-le. Minden oszlopon gazdag prédák, fogadásbeli táblák, külömbféle képek, győzők' fegyverei, aranyból vagy ezüsből készült mesteri művek, számtalan koronák, kivált sok fogadásbeli pai'sok vagynak, mind együl-egyig becses érczekből 's külömbféle művészi képekkel ékesítve, mellyek azoknak cselekedetét adják elől, kiknek számára azok készítették. Háromlábú üstök, áldozati csészék és poharak, szent ágyak 's a' t. nagy gonddal tartatnak 's őriztetnek egy kincses kamarában, melly donáriumnak neveztetik, minthogy a' benne lévő tárgyak nagy részint vagy polgárok, vagy külföldi királyok által adatott ajándékokból állanak. Abban tartatnak a' Sybillák' könyvei, a' szent pai'sok vagy anciliák, és mindenféle szent edények.

Meg kell jegyezni, hogy a' Capitolium' neve, melly tulajdonképpen az Istenek fejedelmének templomát jelenti: általjában azon sok szent épületeket is magában foglalja, mellyek a' Tar-

péjus hegyen vagynak, 's azt némü-némüképen egy szent várossá teszik. Ott láttatik a' Jupiter Feretrius és Júnó monéta' templomais; a' hegy' oldalán van a' Concordia' temploma; egy szóval: ezen helyen több találtatik ötven templomnál egy kerítésben.

Ezen roppant nagyságu város' egyéb templomai, ha bár nem olly felségesek is mint a' Capitolium, még is csudálkozást gerjesztenek fényességökkel. Ezen számtalan arany 's ezüst szobrok, edények 's drága kövekkel kirakott poharak és külömbféle egyébbb mind matériájokra, mind még inkább művökre nézve igen nevezetes tárgyaknak látására lehetetlen azt nem gondolni, hogy a' Romaiak' isteni félelme még nagyra vágyásoknál is veszedelmesebb volt a' népeknek.

A' Romai templomok olly külömbiségeket mutatnak, mellyek azon Isteneknek, kiknek szentelve vagynak természetüket kifejezik. A' Jupiter, Júnó és Minerva templomai mindenkör a' legmagasabb helyeket foglalják-el, mint-hogy ezen Isteneknek egy tekintettel kell látniok mind azon népeket, mellyek őket tisztelik. Ugyan ezen gondolatnak következésében a' menykövező Jupiternek, a' napnak, a' holdnak, az égnek templomai felyül fedetlenek, hogy a' benne uralkodó Istenség akadály nélkül körülnézhessen.

Hasonlóképpen a' templom' építése módja is rendszerint hasonlít azon istenség' természetéhez, mellynek szentelve van. Így a' Dórisi oszlop-rend, melly komolyságot mutat Márssnak, Bellónának, Castornak és Polluxnak tulajdonítatik; a' Jóniai, melly ékességet és egyszerűséget egyesít; Júnó, Diána és Bacchus

templomait szépíti; még a' Chorinthusi szebb és czifrább lévén, különösen Vénusnak, Flórának és Proserpinának van hagyva.

Még az is jegyzést érdemel, hogy azon Istenek, kik valósággal jókat adnak, mind Roma' kerítésén belől birnak templomokat; még Vénusé, Bellónaé 's még Mársé is, kit a' Romaiak olly igen tisztelnek; a' városon kívül vagynak: az a' tisztelet, melly ezen utolsó eránt bizonyítatik, inkább félelemből mint szeretetből származik; ugy látszik, hogy a' nép, midőn ezeket magától meszszebb helyhez tette, az emberek' nyugalmával ellenkező indulatokat magától elakarta távoztatni.

Ezen egészen a' vallásbeli gyakorlásokra szentelt napon, nagy figyelemmel vigyáztam minden czeremoniákra, 's azokat a' mieinkhez igen hasonlóknak találtam lenni. Az áldozati barmoknak itt is mocsok és fő hiba nélkül valóknak 's olyanoknak kell lenni, mellyek még járomba nem voltak. Alsóbb rendű papok szüntelen járnak a' falukon az olly barmokat kiválogatni, mellyek az Isteneknek áldoztatni érdemesek; az ilyeneket megjegyzi krétával, 's mindenkor ilyeneket kell mind a' közös, mind a' magános áldozatokra szerezni. Jupiternek legkedvesebb áldozatok azon különös fehérségű ökrök, mellyek a' Faliskusok' tartományában a' Clitumnus partjain legelnek, mellynek vize a' mint mondják, olly erővel bírt, hogy színeket elváltoztatja. Tulok, sőt borjú is áldoztatik néki; de ez megvettethék a' papoktól, ha vállon vitetnék hozzájuk. Minden áldozati barmnak erőszaktétel nélkül kell hozzájuk vezetetni, mintha a' feláldozásra természeti ösztönből menne; azt akarják, hogy a' vezető-kötél

egészen tág legyen, sőt azt le is kell rólok venni, mikor az oltár előtt vagynak. A' többi Isteneknek, kosok, malaczok, kecskék áldoztatnak; mindezáltal Minerva ezen utolsót nem fogadja-el; kérdeztem az okát, azt mondták azért, hogy ezen állat az olajfát, mellynek leveleiből él, elrontja. Ollyan embereket is láttam, kik szegénységek miatt valóságos barmokat nem áldozhatván, azok helyett azoknak téstából vagy viaszból készült képeiket áldozták, ezen csekély hódolás is jó néven vétetett.

Az áldozat ugy megy véghez mint minálunk; egyedül azt jegyeztem-meg, hogy a' jelenlévők az Istenség' segítségül hívásakor fejüket befedezik, melly környülmény Görög-országban nem talál helyet. Általában a' Romaiak' vallásbeli czeremoniája a' mienkhez olly igen hasonló, hogy eredetök eránt nem lehet kétkedni. Azok mellyek sajátjaik, vagy Etruriából vitettek Romába, vagy az oltár' szolgái által alkalmaztattak az ország polgári igazgattatásának természetéhez, 's azon környülményekhez mellyek azokat elfogadták. E' részben az Isteni tiszteletre vigyázók minden szabadsággal bírnak mellyet kívánhatnak, minthogy mind az a' mi az Isteni tiszteletbeli szertartásokhoz, imádságokhoz és hitbeli titkokhoz tartoznak csak papról papra száll által. Azon regulák mellyeket az illy szent czeremóniáikban követni kell, sohasem tétettek írásba; megfertőztetésnek tartatnék az illy felséges titkokat holt betűkkel feljegyezni, csupán előszóbeli hagyomány adja azokat által azoknak, kiknek bennök járásoknak kell lenlenni; 's a' változtatások mellyeket ezek az időkhez és környülményekhez képest szükségseknek tartanak; egyedül saját akarattjoktól függ.

Ők ezen tekintetben a' nép hitének szabad kényű birái, 's azt a' polgári igazgatásnak czélja vagy saját szándékok szerint intézik.

Jóllehet a' két nép Isteni tisztelete között illy nagy hasonlatosság van, mindezáltal a' Romaiak még is az ő innepi czeremóniákat sok aprólékos rendszabásokkal megterhelték, mellyek a' köznépet vak tiszteletre birhatják; de a' megvilágosodott emberek' szemei előtt a' vallás' méltóságát megsértik. Ha csak egyetlenegy szó ejtetik is illetlen helyen, már foganatlaná tétetik az áldozat 's újra kell azt kezdeni. Azon cselekedetnek, melly akkor véghez vitetik kifejezésére nem tulajdonképpen való, hanem csak képező szókkal szabad élni. Így az áldozati barom' levágója sohasem mondja a' papnak: „vágjam é?“ hanem cselekedjem é? (agam ne) mellyre a' pap ezt feleli: cselekedd (age), és semmikép sem mondja ezt: vágjad. Hasonlóképpen ez a' szó: „megölni,“ ha az áldozati baromról mondatnék, istenkáromlásnak tartatnék; ezzel a' szóval kell élni: immolare, melly a' mola szóból van formálva, 's mola azon kisdéd malomkő formájú szent süteményeket jelenti, mellyek az áldozati barom' fejére tétetnek. Ha a' vallásbeli czeremónia alatt egy egér' hallatná szavát, egészen elrontaná annak foganatját; de ha a' természetnek néha történő játéka szerint akkor fehér egér mutatná magát, az a' legszerencsésebb jelenségnek tartatnék.

De nem kell ezen sok homályosságok közé számlálni némelly elmés példázatokot, mellyeket az ember' értelme megmagyarázhat 's mellyek neki fontos kötelességet juttatnak eszébe. Így egy áldozat sem tétethetik liszt nél-

kül, sem itali áldozat nem vitethetik véghez olyan borral, melly rendesen miveltsz szőlőből nem készül. Könnyű által látni, hogy ezen szent rendszabásu földművelést úgy akarja nézetni, mint vallásbeli kötelességet. De millyen magyarázatját lehetne annak adni, a' mi itt a' villámnak, az az: az olyan vétkeknek, mellyek Jupiter' menykövét magokra vonják engesztelésére gyakoroltatik? ezen Istennek olyankor vereshagyma, háj és szardella áldoztatatik; egy olly csudálatos és nevetséges vegyíték, melly inkább rendetlen képzelődésből, mint igazi Isteni tiszteletből látszik származni. Azon magyarázatok, mellyeket ezen tárgyra nézve hallottam, olly kevéssé tesznek eleget, hogy említésre sem tartom érdemeseknek. A' nélkül, hogy azon tiszteletet, mellyel akármelly népnek is vallásbeli intézetei eránt viseltetni mindenkor tartozunk, megakarnám sérteni, azt merem mondani: hogy az igazi Isteni félelem a' csudálkozást gerjesztő dolgoknak felette való szeretetével egyesülve, a' Romaiak' képzelődésében éktelenségeket szült. Itt olyan csuda dolgokról 's olyan csuda jelekről hallanál beszélni, mellyekkei vétkek nélkül embereknek lehet tulajdonítani. Most verejtékkel tellyes szobraik az előtők kedves népért való aggódásokat fejezik-ki; majd ismét ugyan ezen uépet az áldozati barmok' béléből hallott bőgések szerencsétlenséggel fenyegetik; másszor ismét véres esső vagy hús esik az égből; a' népek szemeket forgatják, fejöket hajtogatják; sőt még beszélnek is. Azt is hallanád itt, hogy a' Marzusok háborúját az egerek előre megjelentették az által, hogy Latiniumban az ezüst pai'sokat elrágták. Ha számos tanúk valamelly dolog'

megbizonyítására elégségesek; semmi sem lehet igazabb mint ezen állítások; ha azokat az okosság' törvényszéke előtt kell megítélni, semmi sem lehet bizonytalanabb.

De mért kételkednék a' Romai nép ezen dolgokról, holott az Istenek olly sokszor bétellyesítették azon jövendöléseket, mellyeket azoknak nevében a' papok tenni bátorkodtak? most is egy új bizonyosságát adták ők azon jószágoknak, mellyet ajándékaiknak szerfelett való sokasága sem fogyasztott-el. Alig lett vége az obsecratiónak, midőn az ég sűrű felhőkkel beborúlt; menydörgés hallatott 's az égi csatornák kirtelen megnyilván a' szomszódó földre bőven hullatták a' régen várt essőt. Igaz az csupán természeti történet is lehet, de az olly sokszor előforduló boldogítást nem lehet csupán a' vak történetnek tulajdonítani. Kevés napokig tartó boldogságot adhat a' szerencse, de századokig tartót csak az Istenek adhatnak.

(Folytatása következik.)

S. K. J.

4.

Jöjjön-el Országod.

(Allegoria.)

Ha egy levél tiszta papirosra nézünk: azon ezer meg ezer apró pontokat látunk, mellyek mind egy-egy körnek középpontját ábrázolják; mert akármely pontba leteszszük a' czirkalom' egyik végét: mindenikből egy-egy kört keríthetünk másik végével. — Így a' világ' nagy térében is minden pont, egy középpont, egy karikának középpontja.

Valahány ember e' világra született: az is mind egy középpont, egy saját körének, karikájának középpontja. És mivelhogy egy karikában nincs több egyetlen-egy valódi középpontnál, mellyen kül minden egyéb pontok kissebb nagyobb távolságra eltérő más-más köröknek középpontjai, mellyek az első körhöz hasonlítva mind excentricus karikákat adnak; úgy hogy egy pontból lehetetlen egy czirkalom' nyílásával egynél több karikát keríteni, ha csak a' czirkalomnak nagyobb nagyobb nyílásával nagyobb nagyobb köröket nem kerítünk; de a' mellyek ezen esetben mind concentricusok, homologumok, hasonszenyvűek, egy törvényűek maradnak, 's csak a' kissebb vagy nagyobb scálájuk teszi a' külömbiséget, a' valóság örökkön örökké ugyan az maradván, mert a' concentricus körökben a' legnagyobbiknak is csak az a' törvénye mi a' legkisebbiknek, úgy hogy ezeket mint csak egynek lehet nézni: e' szerint az ember is a' hány tagzatban áll előttünk, ugyan annyiféle excentricus köröknek középpontját ábrázolja, — úgy hogy egy

embernek egész köre semmiképpen a' másik embernek egész körébe tükéletesen nem illik; 's ha bár őt, talán igen szembetűnő hasonszenyve miatt abba belé tenni próbáljuk is: még is annak kisebb nagyobb excentricitása tüstént elárulja, hogy karikájuk ugyan majdnem egymást fedik; de a' felsőnek széle jobbra, az alsóé pedig balra egy kevésbé domborúbb, az az: excentricus.

Itt azonban vigyázzunk, hogy a' concentricus körök' hasonlatján megne csalódjunk, melly szerint egy középpontból a' czirkalom' nagyobb megnyílásaival számtalan nagyobb köröket keríthetünk; mert ezen számtalan concentricus körök, minden nagy számuk mellett is, mint tudjuk, csak egy törvényű kört, egy tagzatot ábrázolnak; épen úgy, mint a' szappanybukorékot lehet mindig nagyobbra fúni, de azért a' hólyag mindig csak egy marad. Ha ezen concentricitási hasonlatosságot az emberre átvisszszük: az ember csak maga magával lehet concentricus; — köreinek nagyobb fokát egyedül csak miveltsége, tapasztalása, ember és világ esmérte, tudománya, 's maga nemesítése határozzván-meg. Két ember tehát nem lehet concentricus; hanem hogy excentricitásuk igen párányi, 's majd alig észrevehető légyen: ez nem lehetetlen. De az egész emberi nemzetnek concentricusnak kell lenni.

Mit a' körben középpontnak nevezünk: azt az emberben ábrázolja az elv (principium.) És valaminthincs kör középpont nélkül, úgy nincs ember is elv nélkül, ha bár saját elvéről kevés gondolkozik is; mert ha volna ilyen: még annak is elve volna az elvetlenség, a' hiúság, tévelygés, vagy semmiség.

Azt lehetne ugyan gondolni, hogy sok esetekben egyező elvű ember számtalan találkozzván, és így középpontjaik is igen közel lévén, köreik is összeillők. De ezen vélemény könnyen tévedésbe hozhatna valakit; mert

az ember' elve sokkal titkossabb, hogysem azt tökéletesen kifürkészni, vagy egy mondatban kitenni lehetséges volna; — nem egy míveletlen ember, de a' legmíveltebb bölcs se képes magát tökéletesen megismérni, 's a' maga egyetlen középpontját, valódi elvét kerekén kimondani. Mert ha bár a' lélek egyetlen-egy rokonság is az egész emberi nemzetben, és így mint egy gönczölre mutató, egy célra törekedő is, de ennek hüvelyé a' test, — melly pedig annál nagyobb befolyást gyakorol a' lélekre, mennél míveletlenebb 's parlagabb ennek egész köre, — mind más-más idegen elemekből, anyagokból, létszerekből, alakul 's formálódik; — add hozzá az éghajlatot, a' nevelést, szokást, vallást, törvényeket, de különösen a' gyermekségben beszívott, és egy talán valódi természetté vált előítéleti betegséget; már ezen sokféle környülményekből szivárgó cseppek annyira módosítják 's többféle árnyéklatokkal változtatják az emberi tagzatok' elveit; hogy ha bár két tagzat sok tárgyakban hason elvűnek látszék is; jó egy tárgy, mellyben elveik' árnyéklata tüstént kimutatja az excentricitást.

Valamint pedig egyenként minden emberi tagzatnak megvan saját köre és középpontja, melly egyik tagzatot a' másiktól lényegessen megkülömböztet; ugy átaljában az egész emberi nemzetnek is van egy iszonyú nagy körhatára, melly az embert más teremtményektől elválasztja; és ezen irányban megvan minden teremtménynek is saját köre, melly őt más teremtményektől elkülönözi, 's a' t. — ugy hogy az egész természet tele van illy iszonyú nagy körökkel, mellyeket ismét békerít egy legnagyobb, a' mindenség' köre.

Csupa karikából áll tehát az egész világ, mellyek a' nagy mindenség iszonyú karikáján belől számtalan kissebb 's nagyobb excentricus karikákat képezvén, bétöltik az egész mindenséget. Minden teremtés a' maga

körében gyakorolja hatását: körét átlépni pedig egynek sem engedtetett. Minden karika ismét tele van számtalan apróbb con- és excentricus karikákkal, 's ezen utolsókkal annál nagyobb mértékben, a' mint annak tagjai a' lelketlen testiségtől fellyebb fellyebb emelkednek a' lélek' magasabb mértékéhez; — úgy hogy a' leglelkeesebb teremtnénynek, az emberi nemzetnek karikája legdagályosabban ki van tömve a' számtalan apróbb excentricus karikák' özönével, ezeket kell concentrizálni.

Az már a' kérdés: vallyon ezen számtalan excentricus karikák nincsenek e ártalmára a' nagy karika épségének? és nem jobb volna e, ha ezek mind a' fő karika' középpontjára vonatnának, hogy így a' concentricitas helyre állíttatván, a' gyönyörű szép rend békeességben és boldogságban tartaná-fel a' különben zavaros életet?

Minthogy pedig nekünk az anyatermészeten küll nincs más Mentorunk; mért minden testi és szellemi táplálót csak egyedül tőle vészünk, de fájdalom! véle nem beszélhetünk, hanem csak rejtett szavait és feladott talányjait kell kitalálgatnunk, vagy legfellyebb újjal mutatását elértenünk; tehát ezen kérdésnek megfejtésében is egyedül az ő intésére halgatni kéntelenülünk; — tolmátsunk, oktatónk és a' setétségben világoló lámpásunk, lévén egyedül a' józan logicának azon oraculum, melyet soritesnek, inductionnak és analogiának nevezünk.

Ha tehát a' természetre figyelmezzünk, úgy találjuk; hogy ő, mint szereti a' concentricitást, és csak egyedül ezen áll fel; éppen úgy bővölködik, vagy legalább rövid értelmünknek úgy látszik, excentricitással is, mintha ez tagadólag dolgoznék ugyan azon czélokra, melyekre amaz állítólag. — Némelly dolgokat kiszámíthatunk, törvényeiket kitanulhatjuk, azoknak igazságát bizonyosságát, egész a' véghetetlenségig meghatározhatjuk, 's rájuk mint bizonyosokra építhetünk, mert

concentricusok 's egyenlő törvényeken alapúlnak; — másokat ellenben még szemünk láttára se magyarázhatunk, rajtuk elnem igazódhatunk, 's vélünk megnem ösmérkedhetünk, mert excentricitásuk előttünk kitanulhatatlan, 's szüntelen változó törvények szerint játsza a' maga szerepét; — hol rend nincs, ott az emberi elme azonnal elsüllyed.

Illy rettenetes dilemma közt, hogy értjük már el a' természet' újjal való mutatását? hogy találunk magunknak egy bizonyos utat, mellyet bátran követhetünk 's egy állandó elvet, mellytől lelkesüljünk? midőn természet mindenütt két ellenkező, vonzó és taszító gönczölt mutat előttünk, — 's a' mennyi világot nyujt egy felől, ugyan annyi sötétséggel borít-el más oldalról? — Valóban nem csuda, ha legtöbb ember belé fáradván a' természet' mély figyelmezésébe; megúnja a' nagy erőltetést, enged a' gyarló testiség' édes csábjának 's a' magasakra törekedők' seregéből a' mindennapi közönséges lelkek' sorába magát lealázván, az elvetlenséget teszi magának fő elvévé.

De ám így megnem felelünk az Isten képének, mellyre teremttünk, 's az ő lelkének, melly belénk leheltetvén annyit vonz bennünket fel a' mennyeiek felé, mint portestünk a' föld pora felé; hanem magunkat egy karba helyhezzük a' lelketlenebb állatokkal, mellyek mindent ösztönből, nem pedig logikából tévén, igen hasonlók a' mozgonyhoz. — Az ember, ha részszerint állat és így mozgony is, de mégis más része öly felséges, melly őt minden állatok felett felemelvén, a' teremtettségnek zárkövévé, a' földnek urává, és az Istenségnek e' földön képviselőjévé, és így felséges szabad akaratú lelkes valóvá tette, nyilvánságos jeléül annak, hogy mi az oktan állatokkal és még oktanabb plántákkal, mindenben egy elven nem létezhetünk.

Ha tehát nem csak névvel, hanem valósággal is emberek akarunk lenni, ki kell találnunk azon utat, mellyen ama szövevényes dilemmából világosságra juthatunk 's célunknak megfelelhettünk; különbönn a' világ és mi egymásra nézve haszontalan teremtetünk, — ha csak minden hasznót abban nem helyhetünk, a' mit testi részünk e' világból kicsikarhatott, — lelki részünkről pedig egészszen lemondunk 's magunkat csupán csak állatoknak tekintjük.

Ebben ha sok ember megegyezik is, de a' józanabb nemesebb rész rajtuk csak sajnálkozván, tovább mén, 's keresi az igazságot; figyelmezz a' természetre, fejtegeti annak titkos törvényeit, mellyből már ez ideig is számtalan titkokat felfedezett 's fordított az egész emberi nemzet' boldogítására, — 's nem hágy - el a' remény, hogy az elkezdett analogián tovább folytatván fürkészését; idővel azokat is kitalálja, a' mik valaha lehetetleneknek látszottak. Mert a' természet nem akarja magát egy életkornak, egy ivadéknak egészszen felfedezni, hanem az idők' végéig minden kornak tart fenn egy mély ösztönt a' keresésre, 's egy édes örömet a' feltalálásra.

Ellenmondásnak látszik, hogy a' természet contritáción és excentricitáción áll fel egyaránt; — de nem első ellenmondás ez a' természetben, — számtalan sok van ott illyen, mellyet mi még ki nem tanulhatván, fonákul ítélünk. Némelly ember e' világban csupa paradicsomot lát 's ez okaért családját minden módon nevelni és a' végső időkig örökíteni kívánja; — másik csupa poklot, siralom' völgyét 's nyomorúságok' tárházát talál valamerre tekint, 's ezokaért boldognak tartja azt, ki nem született, 's boldogtalannak magát is, hogy kérdéslenül születnie kellett; — 's majdnem az egész emberi nemzet ezen kétféle felekezetből állván, örökös harcz

zása megérintse azon támaszpontokat, melyek között csendesen szövődnek a' társaságos egybe köttetést erőgyakorlón 's javakat sokszorozón fentartó viszokok. Ezeket is a' kereskedési közlekedésekben találjuk. Fáradozása' resultatuma két felé világít: az országglási 's a' történeti tudományok' széles köreibe. Mind a' kettőben díszéremlőn világosít, 's épít.

Heeren is egyyike lévén a' német Literatura mostani veteránjainak, maradvány azon már alkalmasint mindenütt béfejezett korból, midőn a' Nemzet' lelki fejlődése leggyorsabb, 's legbuzgóbb hévtől sarkalt lépéseket tett a' tudományos élet' fő ideálja felé. Különösen egyyike ő azon férjfiaknak, kiknek díszes munkásságuk Göttingát a' mult század' derekától fogva történeti 's országglási tudományok' tekintetéből a' német egyetemek között legfentebben szárnyaló hírre emelék. Tulajdoníthatni e még néki a' jelenkorra nézve e' jeles hír' koszoruját, azt most fejtegetni nem czélom. Annyi bizonyos, hogy Heeren is, több hasonló híremeltekkel, neve' inneplésének Zenit-pontját régen elhaladta; 's ha érdemeinek való értékében nem is, de a' publikum' hódolásában már messze a' kevésbé világos hátvédi körbe tolatott.

De az igazi nagyság nem az előtte bókoló hízelgésektől nyeri valódi értékét. Magában viseli mind azon attributumokat, melyek az ő ideáját egészlítik (constituják), 's birtoka' kiterjedését jelelik. Egyformán fog ő mindig fényleni, akár járuljon hozzá elhiresülés' külső fénye; akár emelkedjék számára dícséret tömjénje, akár nem; akár melly fokán álljon tisztelői magasztalásának. Kedves emlékezettel lehetnek azért Heeren eránt nem csak azok, kik híre virágzásának tanui voltak, 's dícséretével tölt magasztalás' hangjai által érintettek; hanem azok is, kik most csak az ősz tu-

dóst látják, vagy egyedül elmemíveivel esmerkednek. Nem fog a' hozzá igyeksző tapasztalt idegen által várakozásánál csekélyebb szemlélési tárgyakra találni, midőn rajta is észre veszi a' senkit nem kémelő idő' nyomait. Nem csekélyebb figyelemmel fogja tudományos előadásait hallgatni, habár hallgatói teremét töltve nem találja.

Korunk' újabb idejében Heeren is osztozott Göthe' sorsában. Czelul vetetett ő is *Börnétől*, kinek legédesb kedvteléséül látszik szolgálni, hogy ha ellenséges indulat' mérgével ronthat mind azokra, kiket egyébkor a' Német-nemzet tisztelni szokott. Különösen Heerennel méltatlanul bánik. Göthét csak gyűlöli, de Heerenről máskép, mint megvető gúny' hangján, nem szól. Leginkább vagdalja tisztelő kifejezésiért, mellyekkel Napoleonot illetőleg nyilatkozott, ezen hódító' mindenhatóságának idejében. De valjon ki tétethető e azért gúnyoló vagdalózásoknak, minthogy azon férjfiuról azon időben tisztelettel emlékezett, midőn nem csak alattvalók, hanem számos népek reszkettek hatalmától?

Heerent mind azok, a' kik közelebből esmérik, személye' külsőjével megegyezőnek lenni állítják. Én ő benne egy igen tisztas maga tartásu nyájas öreget esmertem-meg, kinek feje felett a' kornak már hanyatló része is régen szállong, de a' nélkül, hogy az öregségnek két ritka késérőit, az egészséget, 's élénk elmét is elseperték volna magokkal a' roskadt kor' évei. Galambősz, de tömött haja, egészséges arczszíne, ép fogai, magas, de egy kevésbé előre görbült testállása, tesz ki alakja' fő tulajdonságait. Elszámálván kérdésére, a' német földnek tőlem látott jelesb városait; a' megnevezettek közül sokat beszélt velem Berlinről, mint a' hol életének egy részét töltötte.

kezdett tárgyait mi emberek bévégezzük 's a' tökély' bélyegét rányomjuk; az sokkal szembetűnőbb, hogysem vitatássalí bizonyítás nélkül szűkölködnék. Ha pedig az elkezdett analogiára figyelmezzünk, melly szerint az emberi nemzet eleitől fogva mind e' mái napig, a' legkissebb tárgyon kezdve, iszonyú lépéseket tett a' szerencsés reform'utján, 's a' maga boldogságának eszközésén, és így az Isten országának megközelítésén; ezen elkezdett analogia csak igen is hatalmas hangon parancsol bennünket a' tovább törekedésre, részszerint az által, mert az analogia végetlen lévén, sehol rajta végpontképpen megnem állhatunk, sehol azt megnem szakaszthatjuk; részszerint pedig az által, mivel számtalan szerencsés reformjaink mellett is, még számtalanabb azon excentricus vad erőknek száma, mellyek boldogságunk utjában vannak, 's mellyeket lassankint mindaddig concentrisálnunk szükséges, míg végre kérésünk megvalósul 's eljő Isten' országa e' földre.

Mindenben reformra, szabályra, tökélyre, concentrisálásra kell törekednünk, valamit csak eszköznek nevezhetünk; — mert egy célnak véghetetlen sokféle eszközei lehetnek, egyik jobb a' másiknál, és így az eszközökben határt, megállapodást, annál inkább örökös lekötött normát, csak a' magunk kárával 's egynehány századdali elmaradásunkkal próbálunk. Egyedül a' cél az, a' mi változhatatlan, és a' mit örökös normaúl meg lehet állapítani; — jóllehet az analogia arra is megtanított bennünket, hogy még a' célokat is lehet szabály alá vonni, mennyiben azok más nagyobb céloknak tagjai; és így részszerinti eszközei. Mihélt valamelly eszközt a' tökéletesítés egy bizonyos fokán megállapítunk 's mintegy tökéletesest örökre lekötni próbálunk; azt a' míveletlen sokaság tüstént célnak véli és cél gyanánt tiszteli, (mert az belénk oltatott, hogy a' cél változ-

tatlan); — ha pedig a' czél elcseréltetik az eszközzel, akkor nyitva az út minden kicsapongásra, excentricitásra.

Ha a' gyakorlati életbe tekintünk 's megvizsgáljuk, mennyire mentünk már az excentricus erőknek concentricitásával, vagy is a' reformban, és így azon eszközöknek tökéletesítésében, mellyek elmulthatatlanok arra, hogy az Isten' országa hozzánk eljőjjön: elbámulunk, 's remegő félelemmel és tisztelettel kell eltelnünk az Isteni léleknek azon belénk lehelt szikrája előtt, melly minden teremtmények között e' földön egyedül az embert ajándékozta-meg azon tökélyfogékonysággal 's erénytehetséggel, melly által nem csak magát boldoggá teheti; de még a' körülötte lévő állatoknak, plántáknak, sőt az érzéketlen testeknek is a' jobblétre utat nyithat 's az egész természetet szépíteni, rendezni, szabályozni segítheti. Melly unalmas egy setét hosszú éjszaka, kivált az álomtalan betegnek, midőn még csak képzelni se tudja, mennyire van már a' tegnapi naptól? 's mennyire a' holnapitól? de ha van egy óra szobájában, melly az időt csak nagy részekre osztja is, mennyivel könnyebb a' beteg' állapotja csak egy rozsdás fali óra mellett is! — ha pedig az óra még tökéletesebb, és nem csak nagy időközöket, hanem ezeknek apróbb osztályait 's részecskéit is megjelenti, úgy hogy az ébren lévő ember, minden perczen tudhatja hol létét? — illy szabály-eszköz, illy remek-míve mellett az emberi érzéknek, ugyan nem boldogabb e még az ágyban fekvő beteg is, mint nélküle talán az egészséges is? — A' nagy zsviatag pusztaságban eltévedünk, mint a' nagy erdőben és képzelni se tudjuk, hol 's melly tájon vagyunk? de ha az erdőt, vagy pusztaságot felosztjuk apróbb határokkal; a' határokat szakaszokra, a' szakaszokat táblákra 's a' t. ekkor még azon pontot is meghatározhatjuk

a' földgömb' bizonyos részén, melyen a' valóságos földön állunk 's tudhatjuk, mennyire vagyunk az Aequatortól 's Meridiántól? — Mágnes-tű nélkül ki merne az Oceánra ereszkedni? holott ennek meghódítása őlfa bójárja az ember a' földnek tengereit 's rejtekeit, hol még soha ember nem járt.

Itt vagy három-négy levelet be kellene írnom azon számlálhatatlan boldogságunk eszközeivel, melyeket az emberi elmé a' természet' excentricus köreiből kiragadott, 's a' fő körnek középpontjára öszvehatólag, egy célra törekedőleg concentrisált, és ez által boldogságunkat annyira emelte, a' melyen most állunk; de ezen munka felséges volna, mert öltözetünktől, lakhelyünktől kezdve, minden élelmi, társasági, törvényi, orvoslási 's a' t. intézeteinken keresztül, fel egész a' csillagos egekig, mire mentünk e' mái napig? és mire mén az elkezdett analogia szakadatlanul? ki ki láthatja 's bizonyos lehet, hogy Isten' országa mindig jobban közeledik, mert ha meggondoljuk, mennyire voltak még akkor az emberek Isten' országától, midőn még illy temérdek boldogság' eszközeivel nem is álmodoztak? és mennyivel közelébb jutottunk mi, kik már magunk helyett mozgonyokkal is tudunk dolgoztatni! ezt meggondolván postulálnunk kell, hogy az elkezdett analogia mindig közelébb viszi az emberi nemzetet Isten' országához.

Hogy ezen analogia végetlen: ezt nem csak reménylenünk, de éppen postulálnunk kell a' józan logica szabályán. Mert jöllehet már sok excentricus erőket meghódítottunk is; de mennyirr van még illetlen és megkísértetlen a' dús természet' végetlen tárházában! Azt pedig a' józan ész fel nem teheti, hogy csak legkissebb tárgy egy parányi füvecske is, ok és cél nélkül volna előállítva; — ezt csak azok akarják elhitetni, kik a'

tökéltetésedésnek ellenségei lévén, megakarják az emberi nemzetet pányvázni 's egy bizonyos normához örökösön lebilincselni. Ezeknek száma ugyan örömeinkre; nem nagy; de fájdalunkra az erő és a' kerékkötő láncz kezükben van.

Azt ugyan józan észszel nem állíthatjuk, hogy az embernek minden lehetséges lehet idővel; mert van egy határ, mellyen túl kezdődik a' lehetlenség 's mit a' teremő ezen határon túl helyhetett, azt bizonyosan boldogságunkra legkisebbé sem tartozónak, vagy talán egy földi élet után használandónak alkotta, de maradjunk mi a' lehetőség' határa között, ez is olly iszonyú, hogy a' végetlenséggel határos, 's mennél közelebb jutunk ezen határ felé, annál nagyobb lesz boldogságunk, annál közelebb Isten' országa.

Vannak emberek, kik a' nagy igyekezetet *kegyes vágy* névvel megkeresztelvén, a' gyermeket a' fürdővel együtt félreöntik. Ezen elv sok ideig uralkodott 's keserves zsarnoki tömlöczben nyomorgatta az Isten lelkének emberi test' lakházába szállított szikráját; de mivel ezen szikrát ha bétakarni lehet is, ideig óráig, — egészen előltani lehetetlen; csak hamar megmutatta iszonyú erejét az által, hogy a' mit hajdan kegyes vágnak, sőt lehetetlennek tartattak, mind azt, sőt hallatlan új tárgyakat, új eszméket létre, és a' közelet boldogságára előállított. Mit merjünk hát már ezután kegyes vágnak nevezni? midőn sokszor a' mit tegnap annak neveztünk, ma már azt kész alakban látjuk előttünk, alani 's az emberi lélek' mennyei eredetét hirdetni? Még pedig ezután már minden találmány könnyebben és hamarabb sikerül, mert az előljáró segédeszközök már készen vannak, 's egy kitalált eszköz lételt adhat számtalan magánál nagyobb czélnak, — ez ismét eszköze lehet más nagyobbáknak, egész a' végetlenségig.

De mit tanakodunk hosszasan? hát nem kérjük mindennap egyéb kérésink között ezt is: *Jőjjön-el Országod?* — vagy ez csak csupa puszta szó? csupa üres hang, csupa szájjárás? mellyet czél nélkül értetlenül elkell mondanunk 's magától várnunk, hogy saját igyekezetünk nélkül, önként jőjjön-el reánk; rossz, rest, henyélő emberekre az Isten' országa? — Bizony ha mi nem igyekezünk, ha minden lelki és testi tehetségeinkkel rajta nem izzadunk, a' csupa szájjárásra soha sem jő-el az Isten' országa. A' míveletlen embernek külföldben is számtalan goromba hibái között egy szembetünő az: hogy a' formalitásban, melly néha még mulatságára is szolgál; végzettnak hiszi magát a' valóságot is, 's az eszközt igen hajlandó magával a' czéllal elcserélni, és így az Istent ugyan kéri szajkó módjára, de magát a' meddig csak lehet örömet kíméli mindeu fáradságtól, 's az imádság' elmondásával elvégzettnak, vagy felmentettnak véli saját igyekezetét is; még néha a' szorító kéntelenség ellenkezőre nem ösztönzi. Illyen embereket nevelünk, ha a' nevelés, a' helyett hogy tökéltetésítettnek, csak mesterséggként üzetik 's örökösen bizonyos kaptához szabva megkötöttek; — a' nevelő könyvek pedig egyarányosítottatnak 's az örök idők' kedvéért stereotypizáltatnak. Ám stereotypizáljuk az elmúltakat: de a' jövőndőt károsan próbáljuk, mert a' stereotyp lapok elébb-utóbb slendriánná válnak.

Az különös, hogy a' tökéltetésülést 's a' határtalan előbbrehalladást minden vitatás nélkül elismérjük; sőt öleljük a' fényűzési tárgyakban, a' divatos öltözetekben, finomított házi bútorokban 's a' t. sokszor tulajdon veszedelmünk' daczára is: de erkölcsünket már tökéltesebbíthetlenségnek tartván, minden vitatások ellenére se akarunk mozdulni, hanem ott, hol vagyunk, megál-

lani; sőt azt, még a' jövő időknek is normává szabván, örökösen meghatározni.

Czélt érni akarni eszköz nélkül, lelki betegség. Az Isten' országa ha még el nem jött, nem más miatt késik, hanem magunk miatt. Mihelyt mi akarjuk, mindjárt itt terem az, csak az excentricus erőket concentrisáljuk. Ha csupa állatok volnánk; úgy csak a' természeti külső erőkkal volna dolgunk; de emberi állatok is vagyunk, és így az erkölcsi excentricitással is kell harczolnunk; sőt az egész munkát ezen kezdenünk, mert e' nélkül amazt is haszontalan erőltetjük. Az embert kell mindeneknek előtte emberré tenni, 's ekkor a' természet önként hódol akaratunknak; — különben pedig a' sok drága erőt, időt, csak haszon nélkül vesztegetjük.

Ugy látszik, azon időben élünk, melyben az emberiség valahára magába tért, 's legalább a' józanabb rész általlátta, hogy a' reformot nem kívülötte, hanem magán kell kezdeni. Voltak idők, midőn minden ember magát tökéletesnek álmódván, mást akart hódítani 's a' ki testi erőre erősebb volt, annak volt igazsága. Ezen hiú kényuradalomnak számtalan emberi és pénzi erő lett haszontalan áldozatjává; mellyek bölss elveken használva már régen elhozták volna Isten' országát e' föld' színeére. Mivel pedig a' legnagyobb áldozat sem használt semmit is, mert a' belső erkölcsi világ mindig csak excentricus maradott, melly még a' külső concentricitást is öszve zavarta: végre megjózanodván a' nemesebb rész, kitalálta, hogy a' reformot, a' szabályozást, hódítást tulajdon szilaj erkölcsinken, indulatainkon; kényjeinken, szokásinkon 's előítéleteinken kell kezdeni 's ez által a' külső excentricus erőknek nagy része önként meghódol; — más makacsabb részeit pedig csupa örömmel és mulatsággal meghódíthatjuk azon emberi és pénzi erő által, melly hajdan háborúkra, foglalásokra, hijába pa-

zéroltatott. Itt állunk ma, midőn minden józanabb nemzetek vetekedve állítják-fel az ember' nemesítésére czélzó hallatlan intézeteket; — a' háborút ugy látszik örökre eltörülték, mert az ember' ereje nem ember-társával, hanem a' természeti mostoha vaderőkkel 's néha igen is keserves veszélyekkel való küzdésre adatott. A' physical foglалásokról lemondtak, mert átlátták, hogy míg kívül foglalnak, otthon minden pusztá marad, csak azt győzhessék; de az erkölcsi foglalást annál nagyobb sikerrel űzik, 's már is annyira vitték, hogy még a' legdurvább vad nemzet is érzik ennek hatását; érzik, hogy az ember mind testvér, és az ember' lelke mind egy eredetű. Ezen előkészületek úgy látszik a' tizenkilencedik századnak voltak feltartva, hogy a' jövő huszadik század egy jól készült vas-úton sebessen indulhasson az Isten' országa felé.

Miben áll az az Isten' országa? Az egyéb nem lehet, mint tiszta *öröm*, minduntalan újabb öröm, örökös öröm éldelet, örömnék országa. Az öröm e' földi legnagyobb kincs, mellynél nagyobb talismán ide alatt nem adatott, — kincs, mellyért az ember fut, fárad, egész életében, mellyet az ember aranyon és gyémánton is kész megszerezni, ha más áron nem kaphatja. Több ez a' világ minden kincsnél, több a' gyémánt koronánál. Azt gondolhatná az ember, hogy illy drága kincshez csak a' gazdagok juthatnak; — távol légyen! az Isten' országa szegénynek, gazdagnak, egyaránt tárva van, — a' legszegényebb koldús sincs ettől elzárva, csak ennek eszközét magok az emberek el ne rontanák. Csak el ne rontanák, — ha semmit hozzá nem tennének is, — csak el ne rontanák, már magától felállana az öröm' országa; de mivel az emberi tömegben az érzéketlen durva erkölcs még mindig a' többség; ez legyőzi a' szelídség' kisebb erejét 's az ember fosztja-meg mind magát, mind

embertársát a' drága örömtől. Öröm nem lehet lelki nyugalom; külső csend, egy szóval, béke nélkül: és így az Isten országának, az öröm éldeletnek egyetlen-egy feltétele az ember' szívében uralkodó *Béke*.

Béke alatt a' kis javaeskák is nagyra növekesznek; háborúban a' legnagyobbak is semmivé válnak. Háborúban minden örömünk öröme és siralommmá válik; békében a' sirankozó szemek is megszáradnak 's az örömökt' csemetéje szemlátomást növekedik. A' mi jót az emberiség' nemesítésére intézhetünk, közjóra alapíthatunk, csak békében teremheti gyümölcseit; a' háború' zivatara lerázza annak virágait 's gyümölcs' bimbóit; megnémítja a' törvényeket, utat nyit minden égbe kiáltó gonoszságoknak; garázdaság uralkodik az ártatlanságon 's az örökös félelem és rettegés számkivetí a' kétségbe esett örömnök még biztató reményét is. Béke nélkül hát nincsen öröm, — mert az istentelenség' örömét olly kevésé lehet örömnök nevezni, mint a' ragadozást istenes gazdaságnak.

De hát a' békének mi a' szülő-annya? — Minden csendességet békének nem mondhatunk; mert a' szívben forrhat belől az Aetna' lávája, azért hogy kívül csend látszik uralkodni az emberen; — kik csak a' szív és lelkiismeret' csendességéből származhatik. Illyen békét pedig semmi a' világon nem képes előállítani, mint a' szent *igazság* (justitia). — Vagy légyen igazság, vagy veszszen-el az egész világ! Ezen igazság' érzete annyira bé van oltva az emberbe, hogy akármelly gonosztévő se zúgolódik, ha valahára utóléri igazságos büntetését; ellenben borzad még a' míveletlen durva szív is, ha az ártatlan lakol, míg a' vétek uralkodik. Nem nyilván 's köztudomásra, — de még titkon, négy szem közt senki engedheti azt meg az emberiség, hogy alattomoság, csúszás, mászás, fortélyoskodás, pénzeli megvesztege-

tés, vagy akármilyen névvel nevezendő gyalázatos eszköz által, érdemetlen nyerje-el 's bitangolja azon kincset 's zárjon-ki belőle más érdemes tagot, kinek egyenes lelke ott az emberiség' javára csudákat tehet vala. Még a' büntetés is édes ha igazságos. Hol az igazságot vagy éppen nem, vagy csak holmi Aezopusi mesékbe burkolva lehet félig meddig kimondani, másokkal közlelni 's az uralkodó vétkeket elárulni: ott még nagyon megszűnnek a' szegény lakosok a' szent igazságtól (justitia). Igazság nélkül soha se lesz béke e' földön; béke nélkül soha öröm, (a' fattyú örömet ide nem értvén.)

Melly sokat írnak és czivódnak sok tudósok arról, miben álljon a' Státus' valódi célja? — 's talán máni napig se léptek még egyességre értelmükben; holott ez soha semmi időben más nem lehet, mint a' mit minden nap kérünk, hogy jőjjön-el az Isten' országa! — Igazság, Béke, és Öröm.

Igazság! Béke! Öröm! ebből áll az Isten' országa. Ezt kérjük naponként imádságunkban, 's a' tizenkilencedik században úgy látszik, nem csak kérjük szajkó módjára theoretice, hanem ugyan csak hozzá is látunk férfiasan feltűnött karokkal practice. Ezért dolgozunk, írunk, tanítunk, nevelünk szakadatlanul azon célból, hogy a' testi nagy sokasággal az olvasást megkóstoltassuk 's a' kártyánál valami nemesebből is gondolkodni megtanítsuk. Nagyobb örömről akarjuk mi őket meggyőzni, mint a' kártyázás és dorbélyozás' öröme, csak olvasásra szánjanak egy kis időt, mint más jámbor nemzetek. De némelly nemzetek igen lassan haladnak előre, — fellyebb kell a' nemesítést kezdeni, a' gyenge kornál.

Az ember saját boldogságának legnagyobb ellensége, saját érzéketlen kőszíve. Nem lehet ugyan állítani, hogy az ember csupa érzéketlen kő volna, mert a' hiú-

ságot, haszontalanságot, gonoszságot, annyira szívé-
 hordozza szüntelen, hogy arra soha se rest, soha se kő-
 szívű; de bezzeg kőszívű míveletlen nagy részünk min-
 denre, mi a' jóhoz, erényhez csak legkissebb rokonság-
 gal tartozik is. Lopni hajlandóbb az ember, mint mun-
 ka által istenesen meggazdagodni; mert lopás által egy-
 szerre azon birtokba teszi magát, melyre igaz úton sok
 idők és fáradságok után is alig juthat - el. Legrövidebb
 út a' meggazdagodásra a' lopás; 's a' legrövidebb utat
 kiki örömeztőbb választja-ki, hosszú útra indul. A' lo-
 pás semmi nem egyéb, mint igazságtalanul elsajátítása
 a' másénak. Lopás tehát minden, a' mi igazságtalan-
 ság, titkosság, alattomoság, csúszás-mászás, megvesz-
 tegetés, egy szóval: minden, a' mit nyilvánosan az egész
 emberi nemzet' színe előtt előterjeszteni nem merünk;
 mert ez által mindig igazságtalanul 's rövid úton akar-
 juk sajátunká tenni azt, a' mihez való jutásra a' termé-
 szet' nyilvános és istenes utat, sok időt és keserves fá-
 radságot szabott-ki. Illyen gonoszságot igen is érzéke-
 nyek vagyunk minden törvények' tilalmak' 's büntetések'
 daczára is: de ám az igazi jónak érzésére, még a' vallás
 is kevés embert bír felruházni elég érzékenységgel.

Az érezni tudó emberrel igen könnyű minden nagy
 és nemes szándékban boldogúlni, mert ő tudja képzelni
 a' bajt 's nyomorúságot a' priori is; — és tudja magát
 a' jóllétnek közepette is, a' legszerencsétlenebb állapot-
 ban és más nyomorúlt ember' bajában olly elevenen kép-
 zelni, mintha már benne volna, és a' mások segítségéért
 öszvetett kezekkel esdeklene; — vagy ha maga többnél
 többféle keserves bajokat képzelni nem tudna is; legalább
 engedne más tapasztalt 's sokat próbált szenvedett em-
 berek tanácsának, intésének, kérésének 's nem vevné fél-
 re érzéketlen szívvel a' nemes hazafiak' buzdító irományait,
 's nem találna örömet betyárságos kinevetésében annak,

mit más meszszelátók egyetlen-egy remény horgonyául tűznek - ki a' Nemzet előtt. De az érzéketlen szívű ember a' bajt képzelni se tudja, míg 77-szer görombául meg nem botlott 's orrát laposra nem zúzta. Őt csak az tanítja, ha practice fuldoklik a' vízben, 's csak annyit tud, a' mennyit maga megpróbált, a' mennyiből az érző emberek által már kivonatott; midőn az érezni tudó szív, a' mások példáját is olly élénken veszi, hallja, olvassa 's a' t. mintha önmagán történt volna. És szerencsétlenségünkre az érzéketlen szívűek száma annyira túl haladja az érzékenyekét, hogy majdnem egyedül ők kórmanózzák a' korszellemét.

Az érzéketlen szívű ember minden jóra érzéketlen, és így arra is, hogy magát megerőltesse egy könyvnek átolvasására, nem mondom olvasási szenvedélyre, 's anya-nyelve literaturájának legalább közveleges előmozdítására. Már ha még nem is olvas: úgy nem képelem, mitsoda úton férjünk lelkéhez? mint vezéreljük, nemesebb érzésekre? meggyőződésre, 's az általa' közjó előmozdítására? Az igazságtalanság, és így a' lopás ugylátszik, még jó darab ideig állandó elve marad a' korszellem politikájának, ha tsak a' nevelés komolyabb határai által a' főczélra embertársainkat nem érleljük, 's a' jövő századnak biztosabb vasutat nem készítünk.

A' nevelés minden esetre legrövidebb út, és leggyenesebb eszköz nem csak elérésére, de örökös fentartására is az Isten Országának, mert azt hijába érnők-el, ha feltartani nem tudnók. — A' vén fát már hajtani nem lehet, de a' gyenge csemege engedékeny és oltásra fogékony lévén, a' gyenge elmékbe is olly tant csepegtethetünk, minőt mi akarunk, 's olly munkában gyakorolhatjuk practice, minő nekünk tetszik; — 's ha már ezen tan, 's ezen gyakorlás, csupa jóság és erény, csupa nemesekre és magas tökélyekre törekedés elvén ala-

púl, 's ez benne szokássá, vérré, és természeté válik: kétség kívül az erényre törekedés léssen az embernek egész életében is vezér-csillaga, mellytől soha el nem tér, sőt ha valamelly idegen erőtől félre nyomatik is; de ahoz ismét vissza-fut, mint a' mágnes-tű éjszaki irányjához.

A' felső-amerikai egyesült köztársaságokat igen virágzó boldogságban hirdetik némelly utasok. Hogy most boldog állapotban vannak, az hihető; — de hogy abban örökké megmaradnake? az más kérdés, olly kérdés, mellyre kedvező feleletet csak azon feltétel adhat, ha az embernevelést, minden testi érdekről kitisztítva, egyedül a' tiszta erényen, 's a' testikények' zabolázásán, és az indulatokoni uralkodáson alapítják, 's szakadatlanul meg is tartják. Illy feltétel alatt tagadhatatlan, hogy azon egyesült Státusok leghamarabb megközelítik az ideális országot; — de ha más oldalról megfontoljuk az amerikai karaktert, azon érdektől vezérlett, 's mindent csak hidegen számoló kereskedői szellemet, ne mondjam fanyar gögöt, 's érzéketlen önszeretetet; melly szerint minden csak pénzre, csak tiszta haszonra, csak kamatra tekint: valóban korán és ideje előtt látszik még Amerika' boldogságáról szóló ítélet kimondva lenni; mert annak igazi béllyegét nem az első alkotókból, vagy ezeknek első ivadékaból, hanem egy pár század múlva, a' 3-dik 4-dik 's a' t. ivadékból lehet csak valamennyire meghatározni, mint üti-meg a' nagy híresztelt mértéket?

Tudjuk eléggé, sőt igen is ösmérjük az emberi természetben azon különös gyengeséget, és ugy szólván ellenmondást, melly szerint midőn egy kétségbe esett, 's a' felzúdult nyomorúságokkal küzködő szegény ember minden erejét megfeszíti, 's a' bajokkal viaskodik, hogy végtére magának jóllétet 's nyugalmas boldog állapotot szerezzen; ezen keserves viaskodása által

gyakorta nem csak jóllétre kap, a' háborús tenger' tulsó partjára szerencsésen kиеvedzve, de még erkölcsi értékére nézve is igen sokat nyomó nemes szívű ember, széplelkű emberbarát válik belőle; — mert megkell valani, hogy igazi nemes lelkű nagy ember csak a' nyomorúságban edződik azzá, 's keserves practicus szenvedések nélkül soha nagy ember még elő nem állott: — de bezeg a' fia, 's ennek maradéka már nem edződik nyomorúságban, hanem a' már kész jóllétben csak hivalkodva nő fel nagy vigyázattal, hogy még a' kényes nevelés is valami terhet, valami practicumot ne nyomjon vállaskájára; — mert a' maga gyermekét még sok szegény is kényezteti, annyival inkább kevés gazdag fogja azt olly keserves kínok 's praxisok közt nevelni, mint maga nevelődött. És ímé itt a' bökkenő, a' miért Amerikát megítélni tanácsosabban bízunk a' maradékra. Tudjuk melly kényes sok szegényből lett úr!

Hogy az ember azzá légyen, a' mi lett; éppen azon oskolán kellett néki keresztül menni, mellyen keresztül ment; mert más praxis által más ember, nagyobb vagy kisebb lesz' vala, mert mennél nagyobb próbákon edződik az ember, annál nemesebb férfiú lészen belőle. Saját tapasztalása mindig foganatosabb a' theoriai tudatnál, vagy könyvbeli tapasztalásnál; és csak igen bölcse nevelésnek kell annak lenni, melly tapasztalás nélkül is képes egy hasonló férfiút előállítani ahoz, ki a' praxison edződött.

Már 1-ször: a' keserves próbák, küzdések, tusakodások' idejei elmúltak akkor, mikor az atyák a' harczot leharczolták, és így illyen oskolára többé számolni nem lehet; — 2-szor pedig a' virágzó hazában jóllétre 's gazdagságra jutott, 's kényelemben nevelt szülék mind azon vannak, hogy kedves magzatjaikat még nagyobb kényelemben nevelhessék, és minden practicumtól (a'

hiuságén kívül) megóvhasák: így tehát a' boldog hazának jövőendő oszlopai hova-tovább kényelemben, gazdagságban, 's ellágyúlt puhaságban, 's csupa theoriában neveltetnek, 's minden practicum a' mit kóstolnak, legfeljebb is a' játékszín' nézésében résztetetik velük. — De menjünk még tovább.

Azt is kérjük naponként: *Ne vígy minket kísértetbe!* azomban kevés ember gondolja-meg, hogy a' gazdagságnál nincs e' földön veszedelmesebb kísértet, és a' gazdag, örökös kísértetben él; — oly kísértetben, melly az erénynek, a' nagy léleknek csalhatatlan próba-köve, mellyet csakugyan kevés lélek is áll-ki szerencsésen; mert ez sok embert oly lépésre csábít, mellyről különben soha nem álmodozott, 's mindennap láthatjuk szomorú példáját; mint lesz sok ember' élete, de kivált erkölcsé, a' mások tanuságára csupán a' gazdagságnak alávaló áldozatjává? holott a' nélkül lelki testi épségben sok boldog időket élhetett, 's tán többféle tehetségeit a' közjóra fordíthatta volna. A' gazdagság oly eszköze a' természetnek, melly dilemmába teszi az embert, vagy millióknak életet és üdvöt készíteni; vagy milliókat magával együtt örvénybe süllyeszteni, 's az élőknek csak szomorú tanusággal használni. Ezen dilemma csak attól függ, az erénynek minő fokára van azon személy kimívelve, melly a' gazdagságot kórmányozza? A' gazdagságból önkint foly a' kényelem, a' kényelemből a' kényesség és egymás után minden szenvedelmek, mellyek a' józan észét éppen úgy megrészegetik mint a' bor. A' hosszas szokás pedig természeté válik sokszor még a' philosophban is, hát még a' nem philosophban! Ekkor osztán vége a' híresztelt sokat ígérő nagy férfiúnak, mint ezt sok szegényből lett úrron bámulva csudálhatjuk; — vége az erénynek, melly a' szegénységben még józan volt, 's nagy reményekkel biz-

tatott: ha pedig az erény annyira megcsökken egy hazában, hogy a' vétekekkel, gonosszággal, igazságtalansággal, alattomoszággal 's más fortélyokkal 's politikákkal nem tarthat sulyegyent; akkor a' történetek' hitele szerint, vége egy társaságnak, 's más keletkezik hamvain. Így lesz elébb-utóbb vége minden embernek, minden háznépnek, minden hazának az elfajulás, elkorcsosulás, az oszlopoknak elpuhulása, meglágyulása, 's az erénynek hiúságtóli elnyomatása miatt. Mert a' jóllét magában hordozza pusztulásának magvát is, mint viszont a' nyomorúság' fő foka, szülheti a' jóllétet is; a' szerint, mint az erény az emberekben virít vagy pusztúl. Így mén az ember' sorsa szegénységről szegénységre, mert mindenik állapot magában hordozza az ellenkezőnek csiráját; mellyet kifejteni, vagy mégérlelni, maga az embernek nemesült vagy elfajult erkölce szokta. Hogy tehát az ember' sorsa ne illy bizonytalan koczkán, 's fel 's alá hullámozó tenger' habján; hanem bizonyos örökké állandó elven alapuljon: az az, a' mit némelly bölcs országslások változhatatlan örökös célul kitűztek az emberiség' szilárd biztosítására; melly fő célnak számtalan lényeges eszközei között legelső az erényes solidus nevelés, és ennek félbeszakadhatlan feltartása; különben minden egyéb drága eszközök, készültek és intézetek, csak annyik, mint sárba kivetett kincsek.

Hogy pedig valamelly hazában oly szoros törvények hozassanak, mellyek a' nevelést olly szigorú kötelességgé tegyék, hogy minden születendő polgár örök időkgig maga megtagadási, kényein uralkodási, 's világot igazán megismérési praxisban, minden szüléi kényeztetéstől megőriztetve neveltessék-fel; — mert csak ezen örökös félbeszakadatlan nemes nevelés feltétezi azt, hogy valamelly ország az örök időkkal daczolhasson; — ezt még most gyenge kényes embereinktől, minden előre

készítés, tanakodás, értekezés, 's olvasás nélkül várni is alig lehet, 's minthogy nem lehet; tehát ez elég ok arra, hogy Amerika' boldogságát idő előtt ne magasztaljuk, 's a' napot nyugtán dicsérjük. Hogy nevelés, és talán bölcse nevelés ne volna Amerikában intézve, azt nem kételjük; de ki fog a' gazdagnak örök időnkig parancsolni, kivált illy kényes tárgyban, hogy magát mindenben a' törvényhez szabja 's gazdag létét elfelejtse? ez az, a' miért kételkedhetünk, vallyon az onokák megfelelnek e az aqvisitor óriási nagy lelkének?

Akármelly magános családon is észre vehetjük azt, hogy a' család' felemelője legnagyobb személy volt az egész családban, és hozzá hasonlókat az onokák közül, vagy a' szigorú gondos bölcse nevelés, vagy a' keserves környülményekkel küzdés állított elő; — egyéb onokák pedig annyira elfajultak, elpuhultak, hogy az aqvisitornak nevére sem méltók. — Némelly nagy családok ugy látszik, mintha örökösödési joggal birnának igen nagy lelkű férfiakat, 's nagynál-nagyobb onokákat adni a' világnak; az egész titok csak a' bölcse nevelés, örökösön bevett, 's legszilárdabb majoratus gyanánt megalapított elvében foglaltatik; melly szerint, míg más családok holmi külső sokféle próbákkal akarják családjukat megörökíteni, 's éppen ellenkezőt érnek-el; ők maradnak a' bölcse nevelés mellett, 's a' mi nem erény, azt maguk körül meg nem szívelik, még a' cselédben is; annyival inkább a' legdrágább kincsben, a' család' leendő oszlopaiban. A' nevendék' erkölce sohase magát a' nevendéket, hanem mindig a' szüléit, vagy nevelőit árulja-el.

Ha a' gazdagságban lévők meggondolnák, 's szívükre venni és érezni tudnák azt, hogy ők még szegény koldussá is lehetnének; úgy ezen meggondolás' rémjétől indíttatván, örömmel ragadnák, követnék, és családjokban elmulhatlan örökösödési feltétellől megállapí-

tanák azon titkot, melly egyedül képes családokat örök időkig virágzásban feltartani; midőn a' történetekből láthatjuk, hogy ezen szent célra, semmiféle előrelátások, intézkedések, ovó szerek, semmiféle oklevelek, majoratusok, uradalmak, fellegvárok, elégséges garantiát nem nyújthattak; — de mivel sok gazdag illy alávaló elszegényedési gondolatnak audientiát sem ad, vagy ha ad is, minden ál-segéd-eszközökhöz nyúl inkább, mintsem az egyetlen egy igazi szilárd csalthatlan eszközhöz, az erkölcsi szelid neveléshez, a' józanság' örökös fentartásához folyamodnék: tehát így ösmérvén az emberi gyengeségeket; ne csudálkozzék azon senki, ha nem mondunk mindent, a' mi fénylik aranynak, 's arra kérjük embertársainkat, hogy a' napot ne költén, hanem nyugtán dicsérjék; mert az bizonyos, hogy a' neveletlenség, az érzéketlen szívűség, minden kigondolható nyomoruságnak szülő anyja; midőn a' nemesen kimívelt lélek 's érezni tudó szív, nem csak önnmagának fentartója, boldogítója, 's végetlen új örömeikkel éltetője: de még embertársainak is gyámolítója, 's a' hazának és közjónak valóságos mentora. Van az emberben egy erő, melly annak idejében hatni, munkálni 's tündökölni szeret, — 's ha a' nevelés néki utat mutatott a' bölcsességre, akkor bámulandó nemes tettekben csudáltatja magát; — ha pedig a' hiú nevelés, a' mi mindegy a' neveletlenséggel, őt az erény' útjára nem vezérlette; betyárságban sajnáltatja elpazéroltatását.

Minden testben van egy concentricus erő, melly annak részeit mintegy öszvehúzza, és ez által azon testet a' maga valóságában feltartja. Ezen concentricus erő tartja-fel, valamint a' legkisebb csepp vizet, ugy magát az egész mindenséget is; — melly erő felbomolván, széteszlanak a' valóságnak létrészei is, és más vonó erőtől elsajátítatnak; mint p. o. a' búza-szem, ha lisztté őrl-

tetik, búza-szem lenni megszűnik, 's létrészei más testek felosztoznak. Ezen feltartó concentricus erőt, ha a' testi világban erőnynek nevezzük, ennek hasonló kép-mássa lesz az erkölcsi világban az, a' mit erőnynek mondunk, ha ugyan az egész erkölcsi világot egyedül az erőny tartja-fel, egyedül ő concentrisálja. Míg tehát az erőny a' külső természeti, — és erőny, az erkölcsi világban épségben maradnak: addig megáll minden phisicai és erkölcsi lény is a' maga valóságában. Egy szóval: minden lételnek feltétele a' concentricitás' épsége.

Az emberi társaság, nem csak természeti, hanem egyszer'smind erkölcsi testület is lévén; önként folyik, hogy mint ilyen, csak addig állhat-fel, míg a' maga feltételét épségben tartja. Vedd-ki az erőnyt az emberi társaságból, az azonnal társaság lenni megszűnik; — 's nem csak a' józan okosság theoretice, hanem a' tapasztalás is practice azt bizonyítja, hogy minden ország addig áll fen, míg polgárai szívéből az erőny' morzsája végképpen ki nem pusztult, életereje pedig és virágzása azon arányban erősödik 's gyarapodik, miként az erőny jobban-jobban tenyésztetik, műveltetik, tiszteltetik. Ha bár az emberi kény próbál is sok dolgoknak surrogatumat, álmassát kitalálni; de az erőnyt megcsalni 's álmassát kitalálni lehetetlen; — magát kell azt megragadni, vagy nélküle úgy veszünk-el, mint a' méhek anya nélkül. Minden hibás lépések, mellyek az erőny' útján kívül emberektől megpróbáltatnak, nem egyebek excentricitásnál, 's némi tekintetben hasonlóak a' *vis centrifugához*, melly az egésznek, a' rendnek feltartására csak negative, nemleg segít, 's surlódást okoz; — úgy ezek is csak ijesztő vázúl szolgálnak az embereknek; a' hibát feltűnővé teszik, a' históriák' szomorú leveleit szaporítják, 's az emberi nemzetet többnél-több szerencsétlen példák' tanúságával gazdagítják. Jó! — gyermekeknek,

tudatlanoknak igen jó! mert a' mézet meg is utálnák, ha űrmöt nem kóstolnának; de már embereknek, logicusoknak, philosophusoknak, jobb volna egyenesen a' concentricitásra dolgozni; 's nem kellene illy nemleges segédekre szorulni; mert ez csak idővesztegetés, melly alatt néha egész századokat elszalasztunk.

Azomban, ha még gyermekeknek tartjuk magunkat, az eddigi történeteket pedig még nem eléggé hiteleseknek 's nyomóknak arra, hogy belőlök olly conclusiót vonjunk, mellynek következtetésében magunkat megkellene erőltetnünk, kényelmünkről lemondanunk, 's a' fellyebb törekedést, és az erényt, melly puha párnán nem hever, örökös elvünké tennünk; és ha talán még mindig kételkedünk azon, hogy az erénynek nem lehetne e valami könnyebb álmássát kitalálni, a' szoros és keserves nevelésnél; ám maradjunk régi henyélésünk boldogsága mellett, 's várjuk mint a' 'Sidók földi Messiássukat; de akármeddig várunk is, csak a drága időt vesztiük azzal, mert a' Messiás csak egy volt, 's az már rég eljött; — a' boldog hazának is csak egyetlenegy feltétele az erény, 's ez már rég bebizonyodott. Kár ezzel soká késni, kivált a' kinek gyermekei és jószágai vannak, 's a' jövődőt is eszébe forgatja.

Midőn tehát a nemes lelkű emberbarátok, szóval és írással szakadatlanul intnek és kérnek bennünket, hogy a' bölcs nevelést tégyük társaságunk' alapjává 's örökös változhatlan törvényjévé; sőt ezen nagy és szent cél' létesítésére tőlük kitelhetőleg mind erkölcsi mind anyagi segédjüket is tiszta szívvel felajánlják a' haza' oltárára, akkor ők semmivel sem tesznek kevesebbet azoknál, kik mindennap fohászkodva, és nem szajkó' módjára, de a' legforróbb szívvel kérik az egek' urától a' többek között ezt: *Jöjjön-el Országod!*

Udvardy,

Mézők, M. t. t. t.

5.

A' Magyar-nyelvészet ügyében.

Közönséges észrevétel az, hogy semmiféle tudományba vagy mesterségbe *) annyi avatatlan kontár nem avatkozik, mint a' politizálásba. Ezen okbul a' sok politikus kontár' zabolázására nem csak a' Censurának van különös figyelme, de még vannak Folyóírásaink is, melyekből a' politicum szintugy ki van zárva, mint a' theologicum. Pedig alig ha jobb nem volna lassankint mindenféle tárgyról értekezni, világosságra 's egyességre törekedni, még a' tévelygő hibákat is kihalgatni. igaz útra replikázni — 's ez által a' józan ész't terjeszteni, olvasó-publikumot nevelni; mint a' tévelygéseket mentől tovább hamvasztani, 's egy jelen mesterkélt csendességnek, talán egy boldogabb jövődőt feláldozni? — Mert a' tudatlanság' üszöge, hamvai alatt betakarva nem csak el nem hamvad, sőt mindig terjedtebb zsarátnokká izzik; ellenben tiszta légre, 's világos napfényre kitakarva szemlátomást kialszik. Legalább ellenkezőről a' historiák még nem tésznek bizonytságot.

Azomban ez mélyebben látó bölcs hazafiakat illetvén, én itt csak azt bátorokodom a' ne-

*) Mesterség — *Kunst*. Ezermester, nagy mester 's a' t. Művészség — *Handwerk*. Műhely — *Werkstatt*. Műszer — *Werkzeug*, földművelő 's a' t. Művész még csak inas ahoz képp'est, ki már mester valamiben.

mes lelki olvasó-közönségtől esdekleni, hogy, ha a' szegény írók valami érdekesebb tárgyba ragadtattnak, — mert hajh be nehéz, nem ragadtatni, a' ki egy kissé ösméri a' világot! — ne tekincse azt az érdeemes közönség mingyárt politizálásnak; — hiszen ha olly körmön veszszük a' dolgot, utoljára semmi érdekest sem írhatunk, 's litteraturánkat az olvasó-közönséggel még inkább megumatjuk; mert ha keresve keressük: minden jobb munkában találunk politicumot, mihelyt akarjuk. Vagy anya-nyelvünk, 's nagy reményű Intézeteink csak arra valók, hogy holmi kalendári mesékkal álljunk elő? — vagy csupa mathesist, mechanikát, astronomiát 's a' t. 's egész könyveket logarithmusokkal 's algebrai formulákkal írjunk anya-nyelvünkön? De még az illyen író is csak hamar politizálásra szorulna; mihelyt látná, hogy könyve nem kél-el, 's költsége elveszett. Még a' mi nagy közönségünk illy szentségekre éretlen és profán; 's midőn most is alig van olvasónk; illy mély titkokkal csak jobban elijesztenők. — Édesgetni, szoktatni, nevelni kell a' gyenge közönséget, 's a' legérdekessebb tárgyakkal mulatva oktatni, így az olvasás' mély titkát elértvén, akkor lehet osztán fellengős tárgyak' kaposságára számolni, a' csecsemőnek képtelenség oly erős eledelt adni, mint a' nagy embernek. Értekezni kell a' legérdekessebb tárgyakról, — 's az embernek élete, létele, nyelve, szerencséje, 's ennek feltétele legérdekessebb; 's a' ki ezekről értekezik, az még nem politizáll, jóllehet annak körébe bele lép is. Semmit a' világon nem tehetünk a' nélkül, hogy más tárgy' körébe is ne vágjunk, mert a' mint Cicero megmondotta, minden tu-

dományok és mesterségek kölcsönös rokonsági lánczal vannak egymáshoz foglalva.

A' vak, legyen az testi, vagy lelki, min-
dennek neki mén, 's a' legnagyobb szentség'
méltóságát sem ismervén, abban csak úgy gá-
zol, mint a' legrútább sárban. Mi lehet az em-
beri nemzetnek drágább kincse az írásmester-
ség, és könyvsajtó' feltalálásánál? melly által
még a' távul lévők' szivére is úgy hathatunk,
mint szónoksággal a' jelenlévőkére. Melly kár
tehát ezen iszonyú kincset illendően nem hasz-
nálni? Mire ment volna Görög-ország, ha könyv-
sajtója létez vala? Pál Apostol, ha saját szó-
nokságával megtérített tíz-ezeret; írásai által
bizonyossan száz-ezeret. A' térítésre nincs jobb
eszköz a' könyvsajtónál, 's ez által már régen
megvolna az egész világ térve, ha a' dühösség más
eszközök helyett ezt használta volna. Hát még
ma is van valaki, ki ezt át nem látja? sőt a'
sajtó' feltalálását szinte haszontalannak tartja,
's azt ismét semmiségbe temetni iparkodik?
Melly nagy a' lelki vakság e' világon, szegény-
ben, úrban, majdnem egyaránt, tulajdon boldog-
ságának is ellenére! Melly tudatlan, durva, és
buta is a' köznép! melly gonosz elfajúlt a' cse-
lédség! melly szörnyeteg egy tudatlan vagy fél-
tudós ur! *Mennyi kinja mindenütt a' kormány-
nak, az egész világon!* Mennyi akadályja a'
jó intézeteknek, hogy a' positivumok' felállítá-
sára való erőt és időt, majdnem egyedül a' ne-
gativumok' legyőzésére kell pazérolni! Ezeket,
ha jó világot akarunk érni, vagy legalább hagy-
ni a' maradéknak, mind meg kellene tanítani,
's felvilágosítani arról, hogy a' jóllétet, mel-
lyet olly igen hajhásznak, és mohón kapnak,
éppen nem a' félrevonulásban 's egoismusban

kell keresni; sőt ez által egyenesen minden ember magának ellenére dolgozik; hanem a' közjónak mennél előbbi felállításában, melly kincsre nem lehet eléggé sietni, 's minden vagyonunknak feláldozását is sokallani, — de ezt ne egy kettő tegye, mert így semmi se lesz belőle; hanem az egész test mozduljon, 's így az egyes tagzat megsem érzi. A' bölcsességet, a' szelid tant, minden embernek személyniesen nem prédikálhatjuk, irás által pedig még mulatságul is adhatjuk, kivált midőn a' természet, még unalmas hosszú téli éjtszakákat is rendelt számunkra.

Szabad legyen tehát nékem is, politizálás' vádja nélkül, némelly észrevételeket a' magyar nyelvészet' ügyében előadnom, 's véleményemet, ha bár tévelygés legyen is közöttte, közre bocsátanom. A' jó által csak téríthetek; tévelygéssem pedig eszköze lesz saját megtérésemnek.

Mi oka, hogy olvasó-publikumunk igen maroknyi? A' könyvek' nem léte e? vagy az olvasók' hidegsége, 's hiúsága? Ennek kilenczven-kilencz oka között, legelső a' nevelés. — Igaz, hogy könyv nélkül bajos olvasni; de az is igaz ám, hogy hijában a' könyvek' özöne 's raktára, ha nincs ki olvassa. Azomban íróink ellen nem lehet panasz, mert ha egy író ezer példányt nyomtattat kiadandó munkájából; száz — kétszáz példányról bizonyos lehet, hogy kapva kaptak, 's olvastatik; száz példány talán politikából megvétetik, ha nem olvastatik is; a' többi pedig megmarad a' szerzőnek elajándékozásra, 's még bárcsak így olvastatnék! Annyi tudós és magas műveltségű férfaink vannak, részszerint félrevonultságban 's pihenőben; részszerint nyomoruságos foglalatosságban, hogy

akármiféle könyv kivántatnék az az: szomjúhozthatnék is, tüstént előállítanák élő nyelvünkön; midőn némellyek még szükségtől kinszerítve a' keresetleneket is előállítják, 's erővel szereznek magoknak keresőket 's szomjuhozó publikumot. A' hol valamire csődülés (concurrentia) van, tüstént előáll az a' legnagyobb bővségben. Vannak a' Magyar-hazában olly tudósok, kik a' Magyar-nyelvet csak hamar megismértetnék a' külvilággal, csak az olvasás' kórsága helyett, ne annak irtózása gyűlölése uralkodnék saját társainkon, 's a' sajtóról törvény sem volna; hanem a' vétekért előre kezesség állítatnék.

Bizonyos lévén tehát, hogy tudósainkon semmi nem múlik; mert midőn a' könyvirás más nemzeteknél egy kereset, és gazdálkodás' ága; nálunk a' csupa becsületérzés is több könyvet állít elő, mintsem azt olvasó-közönségünk győzné, az egész vád egyenessen arra haramlik; hogy nincs olvasó-közönségünk. De hogy is volna? midőn köröskörül bevagyunk kerítve, sőt még belől is össze-elegyülve szláv nyelvű népek' özönével, és így oeconomice inkább illenék szlávul írni, mint magyarul; — más oldalról pedig a' német literatúra határtalan kiterjedése minden szellemi szükségünket kielégíti, 's az a' kis miveltebb nemessebb olvasó-közönségünk, melly létez, — készszebb magát, a' német, olasz, francz és angoly literaturák remekein gyönyörködtetni, mint a' serdülő Magyar-nyelv erőlködésein mulatságot találni. A' tiszta Magyarok' száma tehát olly csekély, hogy ha mind olvasna is, még is szűk lenne egy igazi olvasó-publikum' képzetéhez. Úgy de ennek is legnagyobb része, a' földművelő pórnép, a'

míveltebb olvasók közé nem számíttathatik; — és így csupa oeconomice, minden erkölcsi tekiatet nélkül is jobb volna a' szegény alnépet durva vadságából kimívelni, 's emberi méltóságra és becsület érzésre, még erővel, és drága nevelő practikus intézetek' felállításával is pallérozni. No de ez tán meglesz idővel: most csak a' mi van arról szóljunk.

Az egész Magyar olvasó-publikum tehát az igazi személyes magyarból, a' Nemességből állana, — hozzá adván a' tudósokat, némelly tiszteket, 's a' polgári rendből is tán valamitkét. A' Nemességhez tehát annál nagyobb bizodalommal lehetnénk, mivel övé az egész ország;? ő teszi a' Magyar képviselőiséget, övé a' föld' terhetlen jövedelme; ő a' született személy, született katona, született hazafi; — őt illeti a' tanulás, tudomány, míveltség; egy szóval: ő teszi katexochen a' magyar publikumot; 's meg is kell vallani, — mind a' mellett is, hogy a' Nemességnek nagy része nem tanul, és így a' durva pórnéptől csak annyiban különbözik szörnyetegségével, a' mennyiben jobban érzi, hogy néki senki sem parancsolhat, még ő a' parasztot le is huzhatja 's a' t. ha mondom, a' Nemességnek egy része talán szánandóbb magánál a' pórnépénél is; de más része még is örökösödési sajátúl tartja a' felsőbb iskolákban míveltetést, legalább honni törvényeinek tanulását, különben hivatalra se jutna. Az ilyen nemes tanulókból sokszor igen nagy emberek válnak, 's éppen ezek azok, kiket jelenen olvasó-publikumunknak tartunk, kikkel méltán is büszkélkedhetik a' Haza; 's bár minden nemes ifjú az igazi lelki nemességet tűzné ki magának az alnéptől megkülömböztető

czímeréül! — de fájdalom! sok nemes ifjú még tanuló korában elkezdi magát a' legdurvább paraszttól 's mészáros-legénytől, csak betyári pajkossága, és békét háborító féktelenebb gonoszsága által külömböztetni-meg, 's az iskolai évet átbújván, magát a' tudósok' számához és a' választott néphez számlálja. Megkell ugyan vallani, hogy dicséretes szép erkölcsű nemes ifjak nélkül nincs az iskola; de csakugyan mint mindenütt, úgy itt is több az ellenkező. Az illy kitanult nemes ifjú osztán idővel úr, és házi-anya lészen. Mi történik körében? minő hazafiakat nevel a' hazának? 's a' t. ne keressük, — *) csak a' mi tárgyunkra tartozik, azt kérdezzük: vallyon patrónussa lesz e ő anyanyelvének 's literaturájának? Nem, azt mondom: könyviró lesz e? hanem a' magyar írókat segíti e az által, hogy az olvasó-publikum' számát neveli, és a' hosszú téli éjszakák' unalmát nemes időtöltéssel űzi el? — Unalom elég van! elűzés is elég van! de könyvolvasás mégis! — kivéven talán némely győri kalendári-meséket, vagy az ujságban a' rejtett szavakat. Hiszen sok, még diák korában úgy megutálta a' könyvet, hogy alig várja azon boldog időt, mellyben szabadulván az iskolai fenyíték alól, mellyet eddig sem igen tisztelt; mentt lehet azon örökös nógatástól, 's könyvek általi gyötretéstől. Minthogy a' szellemi nemessebb éldeletet meg nem kóstolta soha; tehát nem is képzelvén, hogy a' könyvekben még éldelet is lappanghasson; úgy kerüli a' könyvet, mint az unalom' legbővebb forrását, 's ön büszkeségében vakságába elmerülve, minthogy egy-két di-

*) Bízunk egy magyar Cervantesre.

ák szót tud, mindent tudatlannak néz körüle, csak magát legbölcsebbnek; — mert arról, hogy mások mire mentek, hol járnak, 's őt mennyivel hátra hagyták? képzete sincs, — úgy hogy a' német Burgerek között számtalan sok van, ki csupa olvasás által annyira vitte tökéletesedését, hogy az ily magyar Nemesen szinte sajnálkozik, hogy saját jobbléte iránt olly érzéketlen. Ezt bátran mondhatom, mert tudom, hogy a' kikről szóllok, ezt úgy sem olvassák soha is.

A' magyar könyvek ellen annál kevésbé lehet már panasz, mivel a' M. t. Társaság folytonosan adja-ki a' tudományok' minden ágain a' mivelődés' eszközeit; — de úgy látszik, hogy hova tovább, mindig kevesedik az olvasók' száma, és gyarapúl a' Magyar-nyelv' szegényelése; mert valamerre menünk, a' módi-embert legalább is németül haljuk beszélleni 's olvasni; — 's ha Magyarunk egy kis németet tanúlt, már szegyenli 's odahagyja magyar pajtássait, 's magát a' divati világ' tónushoz, és így éppen nem a' Magyar-nyelvhez számítja. Hát a' kik csak magyarul, 's egy-két diák szót tudnak, mivel tartják-fel saját divati tónussokat? miben áll magas köri mulattságuk, kivált falusi helyen? Van, van, a' ki olvas is; de nagy részének egész élete kártyázásban telik-le, 's még itt sem magyarul; — mert ez nem volna úri tónus, hanem idegen nyelven rongálják a' szajkó módra betanúlt mesterszavakat, p. o. *tolétrue* (*tout le trois*), *madadur* (*matador*), 's a' t. A' magyar könyvekre hát nincs concurrentia, 's míg sok érdemes kitanúlt nemes lelkű magyar tudós, egész életében a' legnagyobb szegénységgel küszködik; holmi kártyagyártó, 's más luxust

biberkellő Németeknek olly szerencsés keletük van, hogy némelly csak hamar felgazdagszik, 's Pesten házat szerez még olyan is, ki nem rég házából az éhelhalás elől egy pálczával hozzánk elvándorlott. Éljen szegény ő is, szerezzen házat Pesten, 's fizessenek néki házbért magyar Nemesek: de anyanyelvünk, ezen egyetlen-egy palládiumunk iránt olly érzéketlenné lenni, hogy a' magyar tudós író megne gazdagodhas-sék, hogy még több csudát tehessen hatalmas szárnyakon, mint szegény sorában tehetett; ez az a' rettentő syllogismus, mellyből az ér-ző szív, eggy igen keserű következtetést lát előre is kieredni, resultálni. —

De talán azt mondja valaki: nem a' rész-vétlenség 's anyanyelvünk iránti hidegség okozza azt, hogy kevés az olvasó; hanem egyedül a' pénztelenség, a' szegénység, melly szerint termékeinket illendő áron el nem adhatjuk, hanem csak pazéroljuk, 's a' szűk jövedelmet házi szükségünkre fordítjuk; — ahoz pedig, hogy egy háziúr könyvtáracskát szerezhessen, pénz kívántatik, — holott sok Nemes, ha pénzhez könnyebben juthatna, elég büszke volna az írókat meg is jutalmazni 's a' t. Erre felelnünk kell, először is: pénz' hiányát kétkem ott, hol kártyára, és a' fénykórságnak minden kigondolható nemeire, mintegy szórva látszik a' pénz, mint haszontalan porteka kihányatni, 's a' fényűzés okos gyártóinak, a' pesti, bécsi Németeknek, sőt még fellyebb is, egész Pári'sig, kezökre játszattatni; — másodsor pedig: ha nincs pénzünk, annak nem más az oka, hanem magunk, és egyenesen azért, mert nem olvasunk, vagy legalább az olvasásnak fogamatját nem mutatjuk, még is a' nagy tárgyba megszól-

lamlunk; sőt az olvasott lelkűek' kis számát elnyomjuk. Megirták már sok nagy hazafiak, mint kell pénzt szereznünk? sőt mint kell hazánkat a' világon lehető legfelső boldogság' és dicsőség' polczára emelnünk? 's ki ezt nem olvasta, vagy szívére nem vette, ne várja hogy a' pénz és boldogság magától házába repüljön. Mert valamint Angliát Anglusok tették boldoggá, úgy édes hazánkat is magunk teszszük azzá, a' mivé akarjuk. Ha tehát pénztelenné akarjuk tenni, ám légyen! — *volenti non fit injuria*; — de azért még is kár nem olvasni, 's literaturánkat nem segíteni, mert ha ez soká így tart, végre a' szegény tudósok kipusztúlnak, 's inkább fényűzési gyárnokságra adja sok ember fiát, hogy magának Pesten házat szerezhessen, mintsem tudóssá nevelje, hogy éhel haljon. Már is sok tudósok búsongnak, 's egymásnak panaszo-
 szolják keserves sorsukat. Minek írunk mi? ugymond, minek gyötörjük magunkat a' háládatlan Magyar-nyelv' felemelésével? ha a' Nemzet ezt maga nem akarja. Mi az országban semmit se bírunk az egy becsületen kívül, — egész ország a' Nemességé; írjanak hát ők maguk, 's emeljék-fel nyelvüket kedvük szerint, így leghamarább czélt érnek, mert ő nekik nem csak a' jelenről, hanem jövődő maradékikról is gondoskodniuk kelletik. — Külömben is nekünk szegény tudósoknak, a' nagy szegénység miatt ezer annyiba kerül tudóssá lennünk, mint egy gazdagnak; mert az ő hatalmukban áll minden tudománynak kulcsa; a' legdrágább kútfők hevernek elavúlt könyvtáraikban, mellyeket mi soha életünkben meg nem szerezhethünk, talán nem is láthatunk. A' gazdag sokszor ingyen bemehet olly intézetbe, hová a' kopott ruhást

pénzért se eresztik. Hát még az utazás! erre is csak egyedül a' gazdag bír elég eszközökkel, csak hasznát venné. Illy kinézések közt, majd oda jutunk nem sokára, hogy alig lesz egy-két igazi tudósunk, értem a' Magyar-nyelven, — 's lesz idő, midőn Horváth István képét drága pénzen levéttetné annak maradéka, ki őt életében levéttetni elfeledte. Ha pedig tudósaink nem lesznek, akkor osztán a' magyar literaturának se lesznek oszlopai, 's az egész Magyar-nyelv oda jut, a' mihez már is igen közel van, hogy csak egy maroknyi köznép' nyelve léssen, 's Magyar-ország csak ezekről fog még így neveztetni; mert a' fő Magyarok, mindenféle nyelven, csak magyarul nem fognak, mint már is jó részint, tudni szóllani; 's a' magyar név, nem külön Nemzetet, hanem csak külön provinciát fog jelenteni; úgy hogy mikor a' gaval-lér mondani fogja: *ich bin ein Ungar*; ez csak olly értelemben hangzik, mintha mondja másik, *ich bin ein Sachs, ein Preuss, ein Schwab* 's a' t. Talán jobb is volna, ha mentül hamarább ide jutnánk, legalább nem kellene egy haszontalan nyelv' támogatásával a' drága időt töltenünk, hanem a' már kész német literaturán egyszerre tovább haladhatnánk. Hiszen megmutatta azt már sok Magyar, hogy Magyar lehet az ember, sőt a' Magyar-constitutiónak pártfogoltja, ha egy szót magyarul nem tud is. Noszsa tehát hagyjuk abba az unalmas Magyar-nyelvet, 's ragadjuk-meg két kézzel a' virágzó német literaturát; egyszerre emberek leszünk talpunkon, 's legények a' gáton! —

De ezen reménytől még is aligha megnem fosztatunk, mert már fő uraink is szívükre vévén a' lélekbe járó tárgyat; pártúl fogták a'

Magyar-nyelvet, 's tollat ragadván könyveket írnak rajta; 's mintegy villámi szikrát lövelvén-ki, új életet, új szellemet, új eszmét teremtenek a' nyelvben, új lelket a' Nemzetben. Ez már az igazi practicum, a' kegyes vágynak ellenkezője, a' legrégibb kötelesség: mert ha maga a' nemesi rend practice hozzá lát vala; már régen pallérozott nyelvel birnánk. Hiszem az urak százszorta könnyebben írhatnak érdekeset és remeket, mint egy szegény tudós; mert ők bölcsebben neveltethettek, többet láthattak, utazhattak, olvashattak, 's oly eszméket gyűjthettek a' sokféle nyelvek' kincseiből, mellyekről egy szegény tudós nem is álmodozott; de mit is tesznek hát egyebet, ha már háború sem lessz? a' könyvirás a' legszebb foglalatosság, — a' könyvsajtói költségeket, sőt még a' kárt is könnyebben viselik, mint a' szegény író; — úgy hogy a' magyar könyvirás, de remek könyvirás, úgy szólván egyenesen a' fő nemességet illeti, mivel ők birják az országot, mellyet saját maradjuknak virágzásban akarnak feltartani 's általaadni, — úgy hogy, ha kiadott könyveiket feleáron adják, sőt ingyen elosztogatják a' szegény olvasóknak, csak hogy olvassák; minden esetben ők nyernek. Mert a' kinek semmije sincs, oda szegődik, hol enni adnak, éhes has-sal nehéz a' nemzetiség mellett mátyrkodni!

O cives! cives! quaerenda pecunia primum;
Virtus post nummos.

Meg kell tehát vallani, hogy jó úton, jó lábon látszik literaturánk állani akkor, midőn azt az egész Nemzet egyetlen-egy palládiumának elisméri, 's a' fő nemesség nem csak minden módon támogatja, de a' legremekőbb munkákkal is

gazdagítja; 's e' szerint mintegy csökkentni látszik azon reményünk, hogy a' német literaturát, anyanyelvünk helyett sajátunká tehessük; — megkell vallani, hogy a' Magyar-nyelv, minden élő nyelvek között legérdemesebb volna a' végpusztulástól megmentésre és kimíveltetésre, mint ezt már sok tudós hazafiak kimutatták; mert a' természethez leghívebb, legeggyűgyűbb, legczikornyátlanabb, a' nyelv-philosophiájához legközelebb, a' bővségre és mivelődésre legfogékonyabb, a' versírásnak pedig régi és új kapujára minden élő nyelvek között egyedül maga alkalmas 's a' t. de mind ezen megvallások daczára is, vannak még számtalan kinézések, melyek a' német literaturához való reményünket még nem koczkáztatják végképpen; sőt a' Magyar-nyelvhez szító reményünket szinte megzavarják, 's azt sugják fülünkbe, hogy a' napot nyugtán dicsérjük.

Csak a' jóra lehet embernek szilárdul építeni, 's kivált egy nagy jövődőnek, egy örök állandóságnak megalapításában, csak azon jóra, melly bölcs nevelésen alapúl; ezen kívül nincs a' földön semmi érczvár, melyben biztos garantiát találhatnánk; mert a' míveletlen, szabályozatlan emberi szenvedély, elébb-utóbb minden rejteket, minden szentséget megkísért, és legázol, még pedig sokszor a' legcsinosabb erény' palástja alatt; egyedül a' bölcs nevelés edzette erős lelken, nem képes semmi emberi fortély diadalmaskodni. Ha tehát olvasó-publikumot nevelünk, 's czélerányos bölcs nevelő intézeteket alapítunk 's örökre garantírozunk; — mert mi, illy temérdek elhátalmazott nyugoti nemzetek közepette, egy maroknyi keleti Magyar-nemzet lévén, más segéd-eszközökre nem

támaszkodhatunk, mint saját bölcs intézeteinkre; 's bár arány szerint nagyobb is olvasó-publikumunk, mint talán a' francziáknál vagy angolyoknál; de minékünk az arányt is sokkal fellyül kell haladnunk, 's az egész Magyar-nemzetet olvasó-publikummá tennünk, mivel külföldi csődülésre nem számolhatunk; — így tehát számot tarthatunk olvasó-publikumunkra, anyanyelvünk' virágzására, 's más kevély nyelvekeli pályázásra. De éppen ezen bölcs nevelő intézetek' felállítása az a' szövevényes feladat, melly talán sokaktól kegyes vágynak, az az: ábrándnak és bohóságnak tekintetik. Így tehát még sem vész el egész reményünk a' német literatura' megragadhatásához.

Érdek nélkül ember semmit sem tesz, még imádságot se. Hogy valaki idegen nyelvet tanuljon, érdeknek kell abban lenni, mert lám a' czigány-nyelvet senki se tanulja. Midőn pedig a' Magyar-hazát minden idegen beutazhatja saját nyelvén, ha történetből ide vetődnek, de különösen a' Német-nyelvel bizvást kijöhet; mi érdek van hát a' Magyar-nyelvben, mellyért annak tanulására más Nemzet idejét vesztegesse? Talán literaturánk' szépsége? óh ez csak most kelt-fel betegágyából, 's még csak öltözködik uj divalú toilettje előtt. — Talán költészetünk? óh ezt a' Muzsák még most szoptatják bőcsőben fekvő csecsemőként. Talán historiánk? óh ezt még magunk is idegen nyelvekből, hol már megis unták, most kezdjük ismérni. A' tudományokról és mesterségekről kérdést se tegyünk, mert ezekben tőlünk tanulni egy Nemzet se foga' míveltek közzül, a' míveletlen pedig a' forráshoz mén. Ha tehát még volna érdek, mellyért nyelvünkön idegenek kap-

nának: az egyedül a' kereskedés volna. Ugyde a' kereskedés csupádon-csupán csak hitelen állhat-fel; a' hitelt pedig — — nem megszentelt Constitutiónk, óh ez nem akar kevesebbet, mint Magyar-honból örökös béke, boldogság és di-csősség' országát teremteni; hanem — — némi előítélet nálunk képtelenségnek 's lehetetlennek tartja; így hát annál kevesebb reménységünk lehet anya-nyelvünknek a' külfölddel megkedvel-tetésére; mennél bővebb kilátásunk van ennek még magunk közt is lassankint egészen érdekte-lenné tételére. Ismét egy szép szerencsével biz-tató remény, a' német literaturához jutásunkra.

De hát azoknak mit feleljünk, kik egy tö-kéletes magyar grammatikának még csak lehet-ségéről is kételkednek? Szerintük a' Magyar-nyelvet, sőt csak csupa pronuncziátziót is töké-ltesen megtanulni nincs más mód, mint gyer-mekségétől benne neveltetni. De tegyük-fel, úgy szólnak: a' pronuncziátzió ne légyen lénye-ges, a' mi képtelenség; még a' stylistikára is lehetlenség szerintük tökéletes grammatikát elő-állittanunk; mert ha nem említem is a' számta-lan regulák, és még számtalanabb kivételek, 's ismét kivételek' özönét; maga az igéink hajto-gatásával éles olly szövevényes, hogy minden lehető esetet és fordulatot regulára vonni, vagy idegen tanulóval megértetni, lehetetlennek te-kintik; — 's ha van is az idegenek között né-melly nagy ész, ki a' magyar stylus' megérté-sére eléggé megerőltette magát; de próbáljon csak írni magyarul: tüstént elárulja, hogy bár magyar szavakat írt is, de anya nyelvén gon-dolkodott, mert még gondolkodni is azon nyel-ven kell, mellyen írunk. Olly tökéletes gram-matikánk, mint a' görög, diák, olasz, német,

francz, ángoly nyelveké, szerintük egyáltalában lehetlen. A' poësis legingerlékenyebb ösztön arra, hogy valamely nyelvet megkísértsünk, — kiváltképpen a' versbeli poësis tenné a' nyelvnek legszebb virágát: azomban verseink közt is, kivált az újabb időkben, igen nagy rész olly fellegősen van írva, hogy azt született Magyar is kevés érti az irón kívül, nem hogy idegen azt megfejteni képes volna. Így tehát Magyar-nyelvünk felvirágzásához ezen oldalról is kevés a' reménység, de annál nagyobb a' már kész német literaturához.

Némellyek még abból is rossz oment következtetnek, hogy a' Magyar-nyelvet erővel akarjuk terjeszteni, és Diaeta által erőltetni. Szerintük utolsó szükség az, midőn valami erőszakoltatik, mert az ellenkezőhöz annál jobban, és még titokban is ragaszkodnak az emberek. A' Német-nyelvet senki sem erőlteti, még is országszerte kapóssabb a' Magyar-nyelvnél. Ha a' nyelv, így szóllnak: maga nem tud magának érdekét adni, a' külső erőszak soha sem fog.

De még olyanok is vannak, kik kellemetlen csunya hangzással vádolják a' Magyar-nyelvet. A' mással-hangzók ellen nem volna kifogásuk, hanem a' magán-hangzók' természetében találják a' botránkozást. Ők onnan indulnak el, hogy nincs vissza-taszítóbb a' monotonianál, és annál kellemetesebben hangzik a' nyelv, mennél többféle vocálisok tarkítják keverve a' beszédet. Már pedig a' Magyar-nyelv' természete szerint a' melly fajú vocális uralkodik a' gyökszóban, ugyan azon fajú vocálisnak kell megmaradni végig, minden hozzá-ragasztható ragokban is, p. o. tel-he-tet-len-sé-gé-vel, — alkalmaz-tat-hat-(at)-lan-sá-gá-val, 's a' t. 's efé-

le alapokkal czáfolják azokat, kik a' Magyar-nyelvet kellemetes oldaláról akarják terjeszteni.

Ezen előszámlált néhány gondolatokhoz, hozzá tévén még azon számtalanokat, melyeket a' gondolkodó olvasó még bővebben ide írhatna; utoljára azon kérdésre kell fakadnunk: mit tévők legyünk? hogyan segítsünk? 's valyon lehetséges e a' segedelem? Ezen segedelemre valami javallatot ajánlani szinte kötelességemben állana, de megvallom, én a' nevelésen kívül semmit se találok, — ez sem új ajánlat, mert már annyiszor hallottuk, hogy meg is untuk, 's mint illyenhez hozzá se fogunk. Dicső alkotmányunk, legkisebb csorbulása nélkül, sőt saját legszilárdabb garantiájára, miképpen tehetné az egész hazát örökösén boldoggá, 's ingadhatlanná? megírta G. Széchenyi, olly név, melly a' Magyar-nak legrégibb idők óta mentorokat, és vezér-csillagokat jelentett. — Hogy kellene a' Magyar-nyelvet legártatlanabbúl, és igazságos joggal az egész ország' földnépével bevétetni? megírta B. Vesselenyi, azon nagy hazafi, ki az igazságon kívül (justitia) nem ismér más alapját egy haza fenállhatásának. Hogy kellene a' népnevelés' alapját legczélirányosabban intézni? megírta B. Jósika, azon szép lelkű hazafi, ki a' haza' virágzásáért kész volna életét is feláldozni. Azt is tudjuk mindnyájan, hogy felszentelt Főjedelmünk, mihelyt az emberi nemzet' boldogítására és nemesítésére kidolgozott bölcs terveinkkel kegyes színe előtt leborúlunk; nem csak semmi nemes szándékunkat nem gátolja, sőt maga kész bennünket mindenekben segíteni, 's a' nagy czélt siettetni. Így hát egyenesen azoktól függ a' haza örökös és szilárd boldogságának

megalapítása, kik a' hazát bírják, és van maradékjuk, mellynek sorsát szívükön hordozzák. De annyi bizonyos, hogy ha a' réginél többet se teszünk, vagy valamit szűken, fösvényen, és zsobrák kézzel, 's nem igazi úri gazdag bőkezűséggel teszszük, mert olcsó húsnak híg a' leve is: úgy a' célba vett haza' boldogságáról, és más míveltebb nemzetekkel vírsőnyt futásáról nem álmódozhatunk; mert a' haza csak annyit javúl, mennyit mi javítjuk; itt csalni nem lehet, többet ő se ad, mint mi adunk; és így a' sok tömérdek költség után is csak ott lészünk, hol elébb voltunk, 's a' következeseket és mindig növekedő küzdéseket a' maradéknak hagyjuk leharczolandókúl.

Betegségből kigyógyulásnak két módját tartnak az emberek a' szerint, a' mint ők kétfélék: míveltek és míveltlenek. A' mívelt ember, ha véletlenül megbetegszik, a' mi nála rendkívüli eset, mert ő mindig eszén van, bölcs orvosra bízza magát, ki az ő egészségét célirányos rendeléseivel szép csendesen helyre állítja. — A' miveletlen ember pedig semmitől sem irtózik jobban, mint az orvostól és orvosi szerektől; azért is az orvost kerüli, a' míg kerülheti, 's azt gondolván, hogy a' természet maga magán fog segíteni; elvárja, míg a' kis bajokból iszonyú nagy keletkezik, 's kész esztendőig betegágyban feküdni, 's a' legnagyobb nyomorúságos catastrophát kiállani, csak hogy a' természet magától segítsen, és csak a' legutolsó szükségben, midőn már semmihez reménysege nincs, bízza magát orvos' kezére. Így van ez a' világon mindenben, valahol csak míveltség és testiség uralkodik. A' javításra két út van, t. i. vagy bölcs előrelátás és rendszabás

által lassankint minden fogyatkozások észrevehetlenül kijavíttatnak, 's minden bajnak megelőzése és kikerülése bölcsen elintéztetik, vagy pedig a' kis bajok fel se vétetnek; mert az ember lassankint, kivált a' műveletlen, még a' tömlöczhöz is hozzá szokik, és elvárja, míg a' bajok' özöne, és a' vissza-élések égisz erő szörnyetege végpusztulással nem fenyeget; 's ekkor, mikor már talán késő is, veszi elől a' kétségbe-esés' segedelmét. Jóllétet hát szül, vagy bölcs előrelátó, soha meg nem állapodó, soha nem heverő, és mindig tökélyre törekedő rendtartás, vagy pedig maga a' halomra gyűlt nyomorúság; — halomra gyűltnek mondom, mert a' nyomorúság' kis mértékét meg sem érzik az emberek, sőt lassankint hozzá szoknak: igen nagy legyen a' nyomorúság, és ez szül javítást, — de már siralmast. A' miveltség fokának nincs jobb próba-köve, mint arra figyelmezn, mennyire szeret valamelly Nemzet a' gyalázatos sáfertőben hengeregni? mint ezt török szomszédainkon eléggé szemlélhetjük. A' mivelődés tehát egyedül az a' drága kincs, melly embert emberré teszi. De a' mivelődés magától nem jó: sok könyvet el kell e' végett olvasnunk, és úgy szólván: halálunkig mindig és mindent özszeolvasunk. Be könnyű illy Nemzetnél boldogulni!

Fájdalom! a' természet minden földhöz, minden áldásához kötött egy kis mostoha-ságot is! — a' sovány tartományt szorgalmatos józan néppel áldotta-meg! — a' kövér Kanahánt pedig bálványzó 'Sidó-néppel verte-meg! a' bölcsesség mindenütt csak a' szerencsétlenek előtt gyűjt szövétneket. Ugy látszik, mintha félne a' természet, nehogy az emberek e' földön paradicsomot készítsenek; azokáért egyik' bekő-

zűségét, másik' mostohaságával alkudta-ki. Így vigasztalják magokat azok, kik, hogy helyük-ből mozdulni és a' közjóra segíteni ne kellessék, a' világot tökéletlennek hirdetik, 's készek minden hibát másban keresni, mint saját henyeségükben, csak hogy dolgozniuk, fáradniuk ne kelljen. Pedig láthatná minden ember, ha akarná, hogy az ember tökéletesen jött-ki Isten' kezéből, 's boldog is lehetne ha akarná, ha a' természet mellett híven megmaradna; de a' hiú 's kényes testiségtől elhagyván magát csábíttatni, mindenütt hibát keres, egyedül magában nem. 'S ha e' felől még józan embertársai által is valahogy fel ne világíttassék; könyveket se olvas, lelkéről nem is gondoskodik, hanem csak egyedül a' test' kényjeiben részegeskedik.

Daczol, hánykodik, hetvenkedik, gőgösködik, büszkélkedik az ember míg egészséges, kivált fiatalabb korában; — hosszú időt, 's arany hegyeket ígér magának, — vele ugyan senki ki ne kössön! Az egészséges nyers erő gyakorlást parancsol, 's győzelmet szomjúzik. De mivel a' míveletlen lélek nem talál magának szellemi munkát és tárgyat ereje' gyakorlására; tehát jót akaró embertársai lerontásán 's eltiprásán örül azt gyakorolhatni. Az ő capricza több mint másoknak argumentuma öszvesen. Él, 's boldogságot keres; de ezt maga eltiporja, — se maga boldog nem lehet, se mást boldogsághoz nem ereszt. Eszire csak akkor tér, ha vagy kimíveltetik, — vagy igen nagy öregséget ér, 's világesméretet szerez, — vagy betegség által ágyhoz szegeztetik. Ekkor, csak ekkor látja által, hogy ő, és a' világ, egymásra nézve csupa hiúságok és semmiségek voltak, minden büszke kinézéseikkel egyetemben. A' világ,

erény nélkül pokol és számkivetés; csak erény teheti ezt édes hazává! De ezen szent tannak terjesztésére, nem tudom alkalmatlan-e, vagy éppen szentségtelen a' Magyar-nyelv; mert hovatovább mindig fogy olvasó-publikumunk; 's számtalan sok elkezdett folyó-írásink felakadtak, holott minduntalan újjabbaknak kellene támadniuk 's a' t.

Udvardy,

Méznők, M. t. t. l. t.

6.

Z A G Y V A.

(Folytatás.)

72.

Az emberi társaság hasonló egy vándorló gályához, mely a' határtalan síktengeren, az idők' viszontagságaihoz, és a' kormányzók' bölcsességéhez képest, majd kedvező felekkel vitetik szerencsésen; majd égis emelkedő hullám hegyeken 's völgyeken hánykodik rettenetesen, majd kivánt célját eléri örvendetesen, majd útjában süllyed-el keservesen. Ha az időnek parancsolhatnánk: úgy könnyű volna minden gályának szerencsésen partra érni; de mivel mi a' körülállásoknak nem parancsolhatunk, hanem csak önmagunknak: tehát kénytelenek vagyunk magunkat szabályozni, és a' környülményekhez alkalmazni. Ha tehát gályánkat minden lehető

szerencsétlenség kidaczolására elégséges pánczéllal akarjuk garantírozni, a' magunk szabályozása e' háromból áll: igazi egészséges, annál inkább legkissebb dudvától is mentt fából tökéletesen készült jó gallya; továbbá a' legnagyobb lelki és erkölcsi tökélyre kimívelt kormányzó kapitány, és végre jó erkölcsű hajós-nép. — Ezen három feltétel nélkül nincs semmi garancia; nekünk ezen három feltételt kell megtartanunk, 's ez annyi, mint ha az időknak parancsolni tudnánk. Lehet, hogy néha ezek nélkül is átbujik némelly hajó a' zivatarkok elől, de ez csak kocka, mellyre a' rabló-hajók, vagy hatra, vagy vakra, szokják magukat elszánni; — igaz járatban lévő hajós-népnek biztosság, bátorság, garancia kell.

Voltak idők, midőn majdnem minden gallyák nem egyebek voltak rabló-hajóknál, midőn a' kormányos erkölcsi tökély' hijával lévén, a' kényes de durva testiség-től mindig tovább ragadtatott, 's magának többet megengedett; míg nem végre az egész hajót saját tulajdonának, 's a' hajós-népet rabszolgáinak tekintette, mind a' mellett is hogy a' hajó közöltségen szereztetett. Az ilyen kormányos, érezvén igazságtalanságát, örökös félelemben élt, mert jaj ő neki, ha a' hajós-nép fellyül kerül. 'S hogy ez ne történhessék, a' népet részszerint butaságban zsibbasztotta, részszerint pedig mindenféle titkos és nyilvános spionjait kiállította, 's őket a' köztárból gazdagon tartotta, 's az ő híradásuk szerint, kegyetlen büntetések által, a' népet félelemben és rabigában nyomorgatta; magát a' néptől elzárta, és semmi esedezőnek vagy panaszosnak magához jutást nem engedett; sőt halálos bűn volt a' panaszkodás, tilalmas a' legkissebb motszanás. Hibát észrevenni, vagy javítást ajánlani, annyi lett volna, mint gondolkodni; 's már maga a' gondolkodás felségárulás volt. Semmit se szabad szólni, annál inkább fellyebb jelenteni, még ha a' hajó' fe-

nekén vagy oldalán hasadás történt, 's a' víz erővel benyomúlt volna is; halál a' fején, ki legelső legkellemetlenebb hírt jelent, vagy ijedtségében lármát üt, jajgat. Némelly illy hajós-kapitány azomban megengedte a' népnek a' meséllést; de mást semmit. Az emberi elmének tehát a' leggyalázatosabb tárgy hagyatott-fel, lelkének némi silány éldeletet szerezni; — de még ez is szerencse volt, mert a' lángész csak hamar megragadván ezen alkalmat; itt is kimutatta azon mennyei szikrát, melyet végképpen elnyomni semmi hatalomnak nem adatott. Így származtak az Aezopusi mesék.

Mennyire ment már az emberi társaság? a' számtalan bizonyítványok közt csak onnan is megtetszik, hogy ma már nem kéntelenítettünk az igazságot mesébe burkolni; hanem szabad azt kimondani, sőt kinyomtatni, 's másokat az által bölcsességre, józanságra, erkölcsiségre tanítani.

73.

Egy rigó kiszabadulván kalitkájából, repült nagy örömmel kedves hazájába a' zöld erdőbe. Felkeresvén a' rigókat, egyel se beszélhetett; mert ő csak verkli-nyelven tudott szóllani, azok pedig csak anyanyelvükön beszéltek. Utoljára a' rigók tőle megijedtek, mert kísértetnek, vagy valami ölyv spionjának tartották, azért is együl-egyig odahagyták. Sehol rokon kebelre, 's olly társra, kivel csak egy szót is cserélhetne, nem találván, visszarepül kalitkájába. Hol volt szomszéd uram? kérdi a' tulsó kalitka' seregélyje. Hazámban voltam, felel ez: rendelést tenni mindenemről családom' tagjai között. De már én csak vissza nem jönnek e' fogságra, ha kiszabadulhatnak, monda a' seregély. Jobb itt felel a' rigó, mert itt legalább van kivel beszélteni. Társaim olyanokká lettek, mint a' tormába esett féreg; semmi nyelven nem tudnak, sőt kerülük az illy tudóst, — még is

kevélyek önhittségükben; — úgy kerültek mint a' halált, pedig látták, hogy tollam, eledelem megegyez az övékkel; csupán-hogy durva nyelvüket nem értettem. Bizony pajtás, mond a' másik: a' toll és eledel még nem tesz rigóvá, mert ugy a' bűdösbanka is rigónak mondhatná magát; hanem a' rigó-nyelv is megkívántalik. Mit nékem az a' míveletlen rögs nyelv? felel a' rigó, — még is rigó maradok én anyám-nyelve nélkül is; — 's ha bár társaim közt nem lakom is, még is hazám lesz nékem az erdő, 's míg ők keresve is alig kapják szűken a' hangya-tojást; nékem helyembe hozzák azt, 's nem is kell érte fáradsom.

74.

Az erények hasonlóak a' drága ékességekhez, melyeknek igazság szerint, mind aranyból kellene lenniük, de az álnokság többet csinál alávaló érczből, csak hogy kívül, úgy kiaranyozza, hogy az igazival vetekedik; sőt azt fellyül mulni látszik. Így a' hiú ember is mind igaz erényt majmol kívülről: de belől mi lakik? azt kellene próbára vonni. Nincs ostobább ember, mint a' ki hamis ékességet (falsheder Schmuß) vásárol készakartva; ennél drágább vétel, és haszontalanabb kiadás nem lehet a' világon; — ha vesz, vegyen igazi ékességet, és ez mindig megtartja értékét; de a' hamis ékességgel megcsal ugyan mást valakit, de magát legjobban. Így van erkölcsünk is az erénnyel; — csak az igazi erény adja-meg erkölcsünk' méltóságát: az álerény csak fajultságunkat neve-li, 's vétkeinket kettőzteti. A' vétek már magában is nagy teher, minek ezt még álerénnyel is súlyosítani?

75.

Az ember hasonló egy girbe-görbe hasábfához, és az emberi társaság, egygy ilyen hasábokból hézagosan halomba rakott ölfához. — Minthogy egy hasáb sem illik a' másikhoz; tehát az egész' öszverakása is tele van hé-

zagokkal. Egy hasábfához semmi sem illik, csak az ő másik fele, melytől elhasíttatott. De mivel a' hasábo-
kat úgy öszvekeresgéltni lehetetlen, hogy mindenik a'
maga párja mellé essék; sőt ha lehetséges volna is, ezen
hasábok csak gömbölyű henger tuskókat képeznének,
mellyek halomba öszverakatkván szinte sok hézagokkal
bővölködnének, 's rendíthetlen tömeget nem alkotnának;
már pedig ha az alkotmány örökös szilárd akar lenni,
abban hézagnak helye nem lehet, sőt a' legnagyobb tö-
mötséggel kell egy testé lennie; tehát az a' kérdés ad-
ja itt magát önként elő, miképpen lehetne a' sokféle ren-
detlen hasábokat úgy alkalmazni, hogy minden hasáb
tökélletesen hozzá illjék akármellyik hasábhoz, akár
légyen az a' maga párja, akár nem? Erre megtanítnak
bennünket a' kádárok és bodnárok, kik minden hasáb-
fát egyenkint kibárdolják, 's minden oldalról egyenesre
simítják, egyenlő mértékre szabdalják; görbeségeiket,
durvaságaikat levagdaltják, 's az illy csinosan kipallé-
rozott hasábokból, szabad tetszésük szerint, akár egy
tömegben, akár kiczifrázott alakban, olly szilárd alkot-
mányt állítanak fel, melly a' legdühöngőbb szélveszeket
is kidaczolja.

Az emberi társaságnak sokkal erősebbnek kell len-
ni, mintegy halomba rakott ölfának; sokkal erősebb-
nek, mint a' mértékre faragott koczka-kövekből rakott
kőfalnak. Úgy de csak két pallérozatlan ember, nem
mondok többet, csak kettő se fér meg egymással, mert
mindeniknek temérdek görcsei, púpjai vannak, mellyek
miatt a' másikat magához közel nem ereszti, és magát
mindenik tökéletes épnek tartja, hanem a' hibát másik-
ban találja. De ezen görcsök nem az ember' testében,
hanem erkölcsében gyökereznek, és pedig olly annyira,
hogy midőn a' hasábfá, legalább saját párja mellé hozzá
simúl, hozzá illik; az ember legtöbbször saját testvérei-

vel nem képes öszvefézni, egyedül gircses-görcsös púpokkal és kinövésekkel csúfitott erkölce miatt.

Bárdolni kell hát, ráspolni, gyalúlni, simíttani és pallérozni egyenkint minden ember' erkölcsét, ki egy társaságnak tagja és részese akar lenni. Akár hasáb legyen a' fa, akár gömbölyű henger, minden darabot négy oldalra kell faragni, 's minden oldalról mentül simábbra legyalúlni. Minden emberi személy egygy erkölcsi tagzat (individuum), és minden illy erkölcsi tagzatnak négy oldalról kell kimíveltetni, 's mennél simábbá palléroztatni. Első oldala a' vallásé, második az emberé, harmadik a' hazafié, és negyedik a' jobbagyé. Ezen négy sima oldal elkerülhetetlen minden emberben, ki a' társaság' nagy épületében helyet akar foglalni, úgy, hogy a' társaság szilárd legyen. — Hijában mondják itt némellyek, hogy minden embert lehetetlen kimívelni, mert itt nem fellengős talentomi magas műveltségről van szó, mellyel minden ember nem bír, 's nem is kell; mert sok dolgozó emberre csak úgy van szüksége a' hazának, mint egy-néhány lángeszű tudósra; hanem itt csak erkölcsi műveltségről beszélünk; mert erkölce egyaránt van mindennek, az alacsony talentomú pórnak csak úgy, mint a' legfellengősbb lángeszűnek, 's ha ezen erkölcs akár-mellyikben ki nem bárdoltatik: látjuk saját szemeinkkel, hogy a' lángész csak olyan szörnyeteg az emberi társaságban, mint a' csekély ész.

Nevelni kell hát minden embert, urat, szolgát egyaránt, ha boldog társaságban akarunk élni, és hazánkat pusztulástul megmenteni. A' haza ugyan el nem pusztul, de sok nemzet elpusztult már, egyedül a' neveletlenség miatt; — értsük a' bölcs nevelést, mert erkölcs nélkül a' legczifrább, legfellengőbb nevelés se bölcs nevelés. — A' bölcsen nevelt ember, mind gyalúlt, és minden emberrel szépen megfér, az az: a' gyalúlttal

öszvesimúl, a' gyalulatlant pedig csak addig érinti, meddig őt ennek görcsei eresztik, bellyebb nem nyúl; 's ha ki őt még is gyalázza; bizonyosan ő benne magában van a' hiba, nem a' gyalúlt emberben. Ez a' gyalultság, ez a' bölcs nevelés áll előttünk mint mustra, mint eszme (idea), mint scala, mellyhez kell mérni minden embert; 's ki erre rá nem illik, a' hiba ő benne van, nem a' scálában. A' gonosz ember előtt nincs kialhatatlanabb gonosz ember, mint a' jó ember; a' fedhetetlen tiszta erkölcsű erényes ember, kiben hibát nem tud találni, sőt szüntelen újabb erényeket 's ez által előmenetelt tapasztal. Így sokszor a' bölcs is csak udvari bolondnak tartatik 's kinevettetik a' buta sokaságtól; mert ezek, ebben a' világban, mint maguk szemetjükön ott-hon vannak, a' bölcs pedig mintegy számkivetésben, és több lévén az ő számuk, a' nagy erő mindig elnyomja a' kissebbet. P. o. a' hol sok betyár együtt van, csúfot úznak az egy erkölcsösből; — hol sok Magyar együtt van, csúfot úznak az egy Németből, s megfordítva 's a' t.

A' bölcs nevelés nem egyéb mint philosophia, — a' philosophia pedig semmi nem egyéb, mint józanság. Ugyan is, az egész míveletlen emberi nemzet részeg. Egyik részeg magában, észében, természetben, vagyonában, kincseben, őseiben 's a' t. — másik részeg szeretőjében, reménységében, hitében, bigottságában 's a' t. és ilyenekből áll az egész világ, mert hibás neveltetésű, az az: neveletlen. Már akármiben légyen az ember részeg: az józan nem lehet, hanem vak; — egyedül a' philosophus az, ki semmiben se részeg, és nem csak nem vak, sőt a' mások vakságán is könyörölni akar. De mivel a' vakok többen, és a' mint mondám: ezen a' világon, mint maguk szemetjükön igen is ott-hon vannak; a' józan bölcs pedig csak ritka tűnemény: nem csuda ha,

a' szegény bölcs kinevettetik 's éhen vész-el, míg az erkölcstelenség kényyére bujálkodik.

76.

Soha se ugorj, mindig azt tedd, a' mi következik, így óriási halomra emeled boldogságod! Sok emberek, sőt nemzetek, ott tévesztik-el boldogságukat, szerencséjüket, hogy nem azt teszik, a' mi következik, és ez sokszor rosszszabb a' semmit tevésnél.

A' természetnek az a' természete, hogy ő mindent elbír, csak ne hirtelen történjék, hanem őt készíteni kell ahoz egy kis ideig. A' mihez készületlen, az alatt lerogyik. Ezt teszi az: hogy a' természet ugrást nem szenved.

Az emberi betegségeknek $\frac{9}{10}$ része legalább is, meghűtéstől van, mert a' hevült testet hirtelen az ellenkező hideg lepi-meg; nem készült-el testünk lassankint a hidegre, holott annak igen nagy fokát képes kár nélkül elbírn. A' meleg üveg, a' hideg víztől, — valamin a' hideg üveg a' meleg víztől, egyszerre elpattan; holott annak módja szerint az üvegben főzni is lehet 's a' t.

77.

Minthogy a' részegségből legtöbb és legborzasztóbb nyomorúságok, öldöklések, pusztulások, tékozlás, gyujtogatás 's a' t. származnak; mert a' részeg ember többé nincs eszén, 's előtte nincs szentség, nincs ártatlanság, nincs könnyörületesség, hanem a' fellázzadt dühösség boszszút lehel 's vért szomjúhozik; innen a' gyáva ember mingyárt a' másik túlságra szalad, 's a' bort kárhoztatja, nem a' véle élőnek erkölcsét; mintha a' bor tenné azon gonoszságokat. Hiszen a' hordóban még több bor van, mint a' részeg' hasában; még se tesz semmi kárt is. A' bor olyan ártatlan, mint a' víz, sőt annak idejében orvosság lehet; de a' véle élőben van a' hiba. Elmélkedjünk erről egy keveset.

Minden testet a' maga eledele táplálja. De az elede-
len nem egyedül magát az ételt, vagy evést kell érteni,
— óh ez magában még méreg is lehet: hanem hozzá kell
járulni a' kedvnek, örömnnek, vidámságnak, vagy leg-
alább a' gyötrő gondról üres eszének, nyugodt léleknek;
— mert az eledel csak fele a' test táplálásának, másik
lényeges fele a' jó kedv, melly nélkül a' legdrágább étel
is méreg, 's a' gyomor, ha búval gyötörtetik, megnem
emésztí a' pástétomot is, 's az étel nem fog az emberen,
holott jó kedvel meghízí a' krumplin, sőt a' csupa ke-
nyérhajon is.

De mivel az élet sokkal terhesebb, — nem a' ter-
mészeti bajok miatt, bár ez is elég sok, de ezekkel csak
könnyű megbékülni; hanem a' mesterséges bajok, az em-
beri gonosz erkölcsök, 's a' társasági hiányos intézvé-
nyek miatt, mintsem hogy az ember józan észszel jó ked-
vű lehessen; tehát hogy legalább vígan ebédelhessen,
mesterséges jó kedvre, részegítővé, a' borra szorúlt, 's
némellyik, hogy mindig víg lehessen, mindig iszik. Így
lett a' bor közönségessé.

A' bor tehát igazság szerint csak szomorú embernek
való, úgyde józan észszel az emberiség legnagyobb ré-
szének szomorúnak kell lenni, ha ugyan e' világot már
megismérte, és gondolkozni tud; tehát valóban meg kell
engedni, ha az emberiség' nagy része borba merül, sőt
mennél szegényebb, annál jobban esenkedik a' részegség
után; mert csak addig boldog, míg bolond, vagy részeg.

Óh fájdalom! hogy az emberi társaságok magokat
így elrontották, 's a' szelíd természettől úgy eltértünk,
hogy, holott a' természeti legédesebb örömnnek, a' tisz-
ta víztől származott, és józanságtól eredő örömnnek kel-
lene lenni, mint ezt a' liget boldog madarkáin szemlél-
hetjük; kéntelenítettünk az ilyen örömet majd alig ös-
mérni, hanem csak a' mesterséges erőltetett örömben ré-

szesülni, 's az Isten képmássát barommá, fenevaddá lealázni! De mit teszünk egyebet? mostani rendtartásunk mellett vagy bort kell innunk, 's a' világ helyett magunkat varázsolnunk *poësisbe* ideig óráig; vagy a' szörnyű *prosaicus* józanságban kétségbe esnünk.

Azomban van talán némelly szerencsés a' világon, ki mindig örül, mert semmi gond szívéen nem fekszik, ha csupa vizet iszik is: már ennek bort inni és részegkedni olly méreg, mint egészségesnek itszével inni az orvosságot. A' bor csak szomorúnak való; — de fájdalom! a' szomorú egyszer'smind szegény is, 's mennél józanabb, annál szerencsétlenebb. Sokan már a' kis gyermeket részegítő itallal tartják.

78.

Hajdan az életbölcesség, legalább írásban abban állott: minden embert becsületes embernek tartani, míg ellenkezőről meg nem győzött. Most az életphilosophiája, a' sok megcsalás után abban áll: minden embert fel se venni, 's semmi figyelemre se méltatni mind addig, míg sok idők múlva fedhetetlen lelke által magát végre figyelmünkre, 's talán szeretetünkre is nem méltatta.

79.

Minő könyvek nem jönnek ma ki? *Az elvesztegetett férfii erő vissza-szerzéséről! A' meghálás' mestersége.* — Hát még ilyen is van a' világon? Hát nincs semmi nevelés? vagy ilyen a' neveléstek' gyümölcse? Hát alábbvaló az ember a' baromnál, ki illy könyv nélkül nem szükködik? Illy könyvet pirulás még titokba is említeni; 's most egy főbb ága a' könyv-kereskedésnek! —

80.

Ezer meg ezer példái vannak azon állítás bebizonyításának, hogy az erkölcs e' földön a' legdrágább kincs, úgy hogy talán tudtunk 's akaratunk nélkül is csak az

erkölcsöt tekintjük az emberben. P. o. ha a' mellettünk elmenő kalapot emel 's köszön és jót kíván; itt korántsem azt tekintjük, mit kívánt; hanem azon szelid erkölcsét, melly szerint, minthogy mindig a' kisebb tartja a' nagyobbat megbecsülni, magát nálunk kisebbnek tartja; előttünk kitér, 's előbb köszön, és így kimutatja, hogy nem nagyravágyó, nem fen-hejázó, nem kevély 's a' t. mert az alázatosság egy legszebb gyümölcse a' pallérozódásnak. De ellenben ha valakinek köszönünk, és ő azt el nem fogadja, nem viszonzozza; itt már ismét nem az ő viszont kívánása, vagy nem kívánása forog kérdésben, mert ez se árt, se használ; hanem az erkölcs, mellynek gyümölcséből emberünket megítéljük. Egyedül az erkölcs tehát az emberben, a' miért őt vagy szeretjük, vagy utáljuk. Nincs az erkölcsnek semmi álmással, surrogátuma, 's a' ki ezt akármiféle álmással kipótolni akarja: csak annál nagyobb utálatra tarthat számot. A' kit az emberek bámulnak és újjal mutatnak, nem mind erkölcséért teszik ám ezt, többnyire ellenkező esetben van a' dolog. Erkölcsre tehát, nemes erkölcsre törekedni! ez a' legdrágább földi kincs! A' magad javáért nem sokalhatsz nem restelhetsz, bár melly sok és terhes erényt; és a' magad kárára nem keveselhetsz, nem kicsinylhetsz semmi kis bűnt is.

81.

Bármilly nevelt és tudós légyen is az ember: de erkölcs nélkül, józanság nélkül, philosophia nélkül, csupa zűrzavar az egész ember. Elv kell egy bölcs embernek, szilárd, egy bizonyos éjszaktő, mellyhez tellyes élete alhatatossággal ragaszkodjék. — Ezen elvnek hiájával, ha az embereket megtekintjük, minden egyéb tudományjuk mellett is, zavarban és egyenétlenségben; 's e' miatt örökös háborgásban nyomorúságban találjuk az emberi társaságot.

Nincs könnyebb, mint jóllakott hassal az éhezők felett törvényt szabni, — nincs könnyebb, mint bátor-ságos helyről szemlélni a' mások nyomorúságát. A' ki valaminek birtokában van, vajmi könnyen szórja ezen biztos várából mérges nyilait azon szegényekre, kik olyyannak birtokában nincsenek! — Könnyű a' bűnösöket piron-gatni olyyannak, ki maga büntelen, 's csupa erény! — Könnyen osztogatja némelly aszszony másokra a' kurva nevet, mert ő már aszszony! Könnyű annak, ki vala-melly tudományban úszik, szamarazni a' tudatlanokat! A' ki mit igazán tud; az abban (de csak abban ám és így nem mindenben) rettenhetlen competens bíró lehet, és soha a' beszédből ki nem fogyhat; de bezzeg szóta-lan, a' ki mit nem tud, 's a' mennyire csak lehet, ke-rüli az alkalmát is, — és így könnyű a' tudós Whigek-nek korbácsolni a' rövidlátó Torykat.

A' ki valaminek birtokában van, nem is képze-li, melly igen, egész gönczöllel különbözik attól, ki an-nak birtokában nincs, mert csak azt gondolja, hogy az is ember mint ő, és így érti őt, de érteni nem akarja, vagy kényességből makacskodik. Így szinte, a' ki vala-minek birtokában nincs, azt véli, hogy a' birtokos ér-ti őt, vele egy gönczölön van, mert az is ember mint ő, hanem érteni nem akarja, 's a' t. Mindenik azt vé-li, hogy amaz érti őt, mert az is ember: de érteni nem akarja; — holott mindenik külön tartományban, külön malomban örlet, az egyik belgául beszél, a' másik arab-súl, és egyik se érti a' másikat, ha bár mindkettő em-ber is. Így él az emberi nemzet, ha philosophia, józan-ság, bölcs nevelés és feszes elv nélkül szűkölködik, örö-kös egygyet nem értés, czivódás és viaskodás között.

Azt kell elébb megértetnünk, és éreztetnünk hogy a' birtokos egészszzen más világban él, mint a' birtoktalan; a' mit csak akkor tudna-meg, ha birtokát elvesztené, — 's

mindenik a' maga argumentumát tartja igaznak (de ne feledjük, hogy itt nemes bölcsekről nincs szó), — 's mindenik azt akarja, hogy mivel az ő argumentuma igaz: tehát amannak kötelessége a' magáétól elállani, és az övére térni. De birtokos barátom! próbáld csak birtokodat elveszteni, 's képzeld magadat elhagyatott állapotban még könyörülő kezekről is megfosztatva lenni; — valamint te is, birtoktalan barátom! képzeld magadat annak, a' miről vetélkedtek birtokában vagy tudásában lenni; akkor tüstént más argumentumhoz folyamodik mindkettőtök, 's ellenkezőt vitattok mostani állítástokkal. A' legszegényebb légyen ma dúsgazdaggá: kész a' legkevélyebb zsugori, 's a' mit még tegnap erőszakkal kért a' gazdagoktól, most azt megtagadja a' szegényektől, 's ő is a' szegény gazdagokkal tart. Illyen az ember philosophia nélkül.

Természetes tehát, ha a' szegény a' vagyonost gyűlöli, — ha rossz lelki-isméretű bűnös, az erényest utálja, rágalmazza, és a' becsületes embert tartja bűnös gazembernek, magát pedig a' legbecsületesebb gyarló embernek 's a' t. — mert mindenik más világban él, éppen ellenkezőben egymással. Így soha vége nem lesz a' gyűlölségnek, soha az emberi szeretet fel nem áll. Nevelés! bölcs nevelés!

32.

Ki nem tudja? hogy minden csak a' maga helyén és idején *legjobb*: de vajmi kevés ember tud ezen superlativusig várakozni! némellyik megéri a' comparativussal, legtöbb rész pedig a' positivust se várhatja. A' bölcsen nevelt ember, sőt egész köztársaság hasonló a' tökéletesen felhangozott klavirhoz. De még ekkor is mit érne a' muzsika, ha nem akkor hangzanék minden clavis, mikor kell; hanem ideje előtt?

83.

Az életfilosóphiában elég regula van, melyet le lehet írni, és másoknak tanítani; de van ám számtalan szabály is, melyet se leírni, se kimondani, se másnak tanítani nem lehet. Ezt csak érezni lehet, csak észszel kell felérni, magától kitalálni. Ki ezt magától soha fel nem éri, csak gyáva életfilosóphiára vergődhetik-el.

84.

Sok embernek egész élete csak a' bajok' orvoslásában, és a' sok rosz következtetésekkel küzdésben telik-el; mivel, ha a' baj orvoslásában elég gondossak vagyunk is, de kevés ember bír elég érzékenységgel 's gondossággal a' baj' megelőzésére.

85.

Ha csak a' nemes birhat fekvő jószágot, a' paraszt pedig földbirtokra egyáltalában képtelen; mi módon van hát még is, hogy sokszor a' legsületlenebb, legneveletlenebb, legparasztabb bárdolatlan durva goromba emberekre bukkanunk, kik földeket bírnak? —

86.

A' boszszuállás, eggy a' legédessebb foglalatosságai közül a' miveletlen embernek, még is ostobaságán kevés ember áll boszszút. Ha kárt vallunk: tüstént boszszúra hevülünk, 's a' mérget valakin ki kell öntenünk, még az ártatlanon is, ha egyéb nincs, — mást okol, mást vádol az ember, csak magát nem.

87.

Az emberben van egy oeconomicus természet, egy füst alatt két konyhát fűtteni. Ha gyönyörű szép idő van, virágzik a' zöld természet, 's az ember szinte megunta már az örökös honn lételt; tehát annál örömesebb mén búcsúra sokszor a' meszsze lévő szent kutakhoz is; mivel ezen sanyargatása néki az Istennél is bé-
íratik.

88.

Minden embernek vannak gyengéi, 's míg ezeket az emberek ki nem ösmérik, addig ő illendő tiszteletben tartatik, sőt igen nemes lelkűnek gondoltatik; — de mihelyt gyengéit egyenkint kiösmérik; azon mértékben csökken alá becsülete is, míg végre fel sem veszik, ha bár külsőleg politice tettetik is. Utazás vagy kártyajáték közt könnyebb az embert kimeríteni, mint sokszor hosszas együttlakás alatt is. El lehet gondolni, melly tökéletes férfiúnak kell annak lenni, kit mennél tovább ismérünk, benne annál nemesebb 's újabb tulajdonokat fedezünk fel; míg végre magunkat látszunk szégyenleni magunk előtt, hogy mingyárt eleitől fogva nem illendő tisztelettel illettük.

89.

Gyula úrfi, sok ideig nagy városban lakván, 's magassabb műveltségű társalkodásnak részese lévén; egy volt a' legpallérozottabb utolsó divati szabásu urak közül. Ez nem is csuda, mert nagy városban mégis csak valamivel több ragad az emberre, mint kis városban, vagy falun, vagy éppen praediumon.

Egyszer Gyula urfi történetből haza vetődött, — de hogy elbámult a' mezei urak' műveletlenségén! alig várta az alkalmat, hogy nekik a' mai csinos világ' tónusáról leczkét adhasson, 's a' művelődésről képzetet szerezhessen. Illyen alkalom, a' sok vendégeskedés közben nem hibázhatott, 's midőn éppen városi dolgokra jött a' beszéd, kihalgatta a' mások sületlen itéletét, 's béfejezte a' vitatást e' következő leczkével:

Nem elég ugymond a' műveltségre, hogy valaki posztó-ruhában járjon, és divatosan öltözködjék, — óh ez még csak külső dolog, ennél még több is kell; mert az ember nem csak testből áll talán, hanem lélekből is; és így a' belsőről is csak úgy illik gondoskodni, mint a'

külsőről. Ha tehát külsőnkőről gondoskodunk csinos öltözetünk által: szinte belsőképpen is megkivántatik, ha valaki műveltségre számot akar tartani, hogy belsőképpen is a' savanyú káposztát ne egye, a' szalonnát utálja, veres és fokhagymától irtózzék, a' pipát gyűlölje, a' pipás embert pedig elszenvedhetetlen betyárnak tekintse. Mert még ezekre megnem érik; — míg valaki savanyú káposztát, szalonnát és fokhagymát eszik, vagy pipázik 's a' t. addig ugyan a' nemes lelkű művelt emberek nevezetére számot nem tarthat.

90.

Nincs könnyebb, mint jövőndőt mondani; még is az emberek a' jövőndő tudására olly kíváncsiak. Minden oknak van míveletje, és semmi míveltet nem lehet ok nélkül. A' ki tehát az okot elkövette, bizonyos lehet a' sikerről; a' ki pedig semmi okot el nem követ, bizonyos lehet semmi sikerről. Oly képtelenséget pedig talán csak nem kíván valaki, hogy okot el nem követvén, még is sikert találjon, vagy éppen rossz okot követvén, el, jó sikert jövőndöljön néki valaki. A' becsületes ember boldogulni, — a' gonosz ember pedig lakolni fog; hová kell ennél bizonyossabb jövőndő?

Midőn a' régi öregektől halljuk emlegettetni a' hajdani czopfos világot, bámulnunk kell, melly szörnyű haszontalan terhet és feszesiséget tett-fel az ember maga magára, midőn az egész ember lekötött rabja volt a' külső feszes etiquettenek! mi bolond lehetett a' hajpor? a' czopf? a' hajzatskó? a' paróka? 's a' t. — Ha a' katonatiszt pimpóba öltözött, kemény czizma-szára térdén sokkal fellyúl-érvén, olly feszes volt, hogy menni nyany és állani tudott nagy keservesen, de székre ülni, vagy arról felkelni magának lehetetlen volt; hanem támaszt vagy segítő-társat kellett híni, hogy leülhessen, vagy felkelhessen. Ha a' dáma nagy társaságba hivatalos volt:

egy nappal elébb felkellet öltözködni, 's egész éjjel nem alunni, mert a' rémítő terebély-ruhát öszvetörni nem lehetett, — de hát még hintóba ülni! ez maga egy különös tudomány volt, mellyet tudni már nagy mestert árult el; — a' felülés nem szemközt történt, hanem oldalvást különös fortéllyal kellett az ajtón fellepni 's a' t. Mi ezt nevetjük, az utóvilág pedig tán el sem hiszi, hogy valaha az ember illy képtelen lehetett, — 's mai józanabb korunkból szinte szánakodva pillantunk vissza azon kinövéses időkre, mellyeknek hiú etikettei jármától némileg megszabadulván, úgy tartjuk, hogy ma, még a' cseléd is boldogabb, fesztelenebb, mint akkor az úr volt. De gondoljuk e, hogy mi már mindenben józanok vagyunk? ezt ne is álmodjuk, mert még rajtunk is elég nevetni valója lesz a' maradéknak.

Bizvást jövendölhetünk itt, 's előre tudhatjuk, hogy a' maradék csak úgy fogja megítélni korunk' szellemét, mint mi a' mult időkét. Sok idő elfoly még addig, míg az elczikornyázott mesterkélt nevelésből, ismét visszajózanul az emberi nemzet a' természetnek azon együgyű szelid útjára, mellyen a' kinevetéstől nem lehet többé tartani.

91.

Sok embernek és nemzetnek van egy megrögzött saját kedves előítélete, mellytől megválni halálos ugrásnak vagy szentségtörésnek tartaná, holott éppen a' miatt szilárdik egész életében, és fetreng a' sárban; mert, ha az nem volna, hogy arra száját nem táthatná, mint zsidók a' földi Messiásra; akkor abba nem bíznék, hanem erejét előlvenné; dologhoz látna, 's egész életét boldoggá tehetné. Egy kis birtokos nemesnek van hat fija: de mivel egy kis ősi jószági örökség vár rájuk, tehát fészkéből egy se mozdul, hanem a' mellett lekötve oda haza elnyomorog; elvesztegeti idejét, megöregszik, 's

koldus mind haláláig; holott ha azon kis successióra nem támaszkodik, előveszi tehetségeit, világot próbál, míveltségre, gazdagságra jut, 's mindenik fiúból egy-egy család törzsöke lészen. — Azt mondják: a' tűz legjobb építő, szépítő-mester, mert a' tűz után egész randa városok helységek szép csínosan, 's szabályozva épülnek-fel, 's az új szabály, új rend, új commoditás, népességet, szorgalmat, kereskedést, gazdagságot szül, — 's ezek mind nem volnának, ha a' város el nem ég vala; — mert a' régi megrögzött lomha szokást, randa házat, ha bár randa is, mellyben talán benne születünk, senki el nem rontatja, inkább abban elnyomorog, 's sok kellemeket, sok szép élményt inkább nélkülöz, mint újat, szépet építtessen, 's szabállyal vesződjék. — 'S imé mihelyt nincs régi ház, melly bennünket kötve tart; tüstént kinyílik a' szépnek, jónak, iparnak útja 's a' t. — Az angolyok, míg amerikát birták: többet költöttek rá, mint hasznót húztak belőle, mert a' 93 millió font sterling adósság, még mai napig is ennek maradéka. De ők azt gondolták, hogy amerika nélkül meg nem élhetnek, 's ugyanazért annak megtartását minden kölcséggel szorították, mivel eleinte csakugyan volt is abból hasznuk. Azomban amerika kiszabadítja magát, leveti az angol jármát, 's imé az angoly még is gazdaggá lett, mert nem lévén egy haszontalan emésztő tárgya, erejét más hasznosra fordította, 's vette jutalmát, — hát ha ezen gondolatra még a' temérdek pénz elfecsérlése előtt jött volna! 's még ezen pénzt is hasznossabbra fordította vala!

Rabjai vagyunk mi emberek megrögzött szokásainknak, 's ezekből származott előítéleteinknek, — calculálni, combinálni nem tudunk, 's fel nem számláljuk, hogy a' sok rossz épület' conservatioja többet elnyel, mint egy szilárd épületnek felállítása, sőt a' jóllétnek és iparnak minden reményjét és útját is elzárja.

Egy anglus Püspök arra intette vejét, hogy ne he-
nyéljen, hanem hivatalt viseljen, mivelugymond: otium
est pulvinar diaboli, — 's kérdezvén, minő hivatalt
szeretne legjobban? igéri, hogy annak megszerzésében
hathatós eszközlő fogna lenni. Nem bánom, felel a' ve-
je, ha már megkell lenni, megleégszem két jó sine cu-
rával is.

92.

Még mái napig se tudjuk igazán miként olvasták
maguk a' Romaiak és Görögök saját írásaikat? p. o.
Cicero e? vagy kikero? — amicitia e? vagy amikitia?
's a t. — hát még a' görögben Erasmus' szabálya igaz e?
vagy Reuchliné? — De fellehet tenni hogy Erasmus kö-
zelébb jött az igazsághoz, mert azon időkben még nem
volt az írás' olvasása olly tekervényes, mint most a'
francz, ángoly, német 's a' t. hanem a' mint beszéltek,
úgy írtak is, és a' mint írtak, úgy olvastak is; annyi-
val inkább, mivel ők maguk csináltak saját hangjaikra
eredeti betűket; de a' francziák, ángolyok, a' latin be-
tűket vették által, és minden hangjaiknak ezekből kel-
lett kikerülni, akár találtattak azok ben a' latin alpha-
betben, akár nem.

Majd mikor a' francz és ángoly nemzet egykor le-
löp a' világ' szinpadjáról, mint számtalan sok nemzetek
márleléptek: a' jövőendő nemzetek kezükbe vévén a' francz
és ángoly könyveket; azoknak olvasásán szintúgy el nem
tudnak igazodni, mint mi a' görögökén. Hány Reuchlin
és Erasmus fog akkor czivódni, mint kelljen a' franczia
és ángoly nyelvet igazán olvasni? kivált az ángoly nyel-
vet, mellyet még maga a' született ángoly se tud tökél-
letesen; mert ha p. o. valakinek nevét magának fel-
jegyezte, még ekkor semmit se tud; hanem azt is kell
tudnia, hogy maga azon személy, mint olvassa saját ne-

vét? — Valóban az ilyen nyelvek' olvasására lehetlen lesz nékik valaha kulcsot találni; mert hogy jőjön valaki azon gondolatra, hogy p. o. ezen szót: Newton, így kelljen olvasni: Nyiutn, — ezen szót: Brougham, így Brm, — ezen szót: Shakespeare, így: Szhékszpír, — ezen szót: Chevaux, így: Svó, — ezen szót: Treuheit, így: Trájhájt 's a' t. Lesz dolguk az új Erasmusoknak és Reuchlineknek minden eféle fonák nyelvekkel: egyedül a' Magyar-nyelv az, mellyel semmi legkisebb bajuk se lesz, mert ha még a' gy, ny, ty, sz, zs, ts 's a' t. kettős egyhangjainkat egyes saját betűre vagy jelre összevonjuk; mindent úgy kell olvasniuk, a' mint írva látják.

93.

Legtöbb szülék' ostobasága abban tűnik-ki, hogy a' mint magok csupa testek, úgy egyedül csupa test és hús magzatokat igyekeznek nevelni, — a' lélekről nem is álmodoznak. A' gyermeket már kis korában elkényeztetik; — a' különben is kényességre hajlandót még kényesebbé teszik, hizlalják, tömik, csak hogy jó kövér legyen húsa, — lelke pedig mennél soványabb görcs és csontváz maradjon. — A' kövér trágyán csak gaz terem, de semmi gyümölcs. Az ilyen szülék csak a' jelent nézik, jövődőt nem is képzelnek. Nem látják szemük előtt azon engedetlen kamasz betyárt, kit most erőssen hizlalnak, hogy jó erőben legyen őket vénségükben a' házból is kivenni. Mentől kényesebben neveltetik a' rajkó, annál siralmassabban visszafizeti szüleinek ezen örökös megrontását.

94.

Ha meggondoljuk, melly temérdek kínba, fáradságba, álmatlanságba kerül csak egy magzatnak, csupán physical felnevelése is, melly még csak fele a' nyomorúságnak; minthogy a' gyermeknek erkölcsi nevelésére

még nagyobb figyelmet kell fordítani; 's ha fontolóra vesszük, hogy midőn egyetlen-egy magzattal is illy iszonyú teher fekszik a' szegény szüléken, melly snlly nem nyomja azokat, kiknek magzatjaik megszaaporodnak, ha ugyan magzatjaik erkölcsi jövendő sorsát szívükön hordozzák, 's azokat nem éppen úgy tekintik, mint tehén a' borját; ha megtekintjük, melly kevés szülék vannak, nem mondom sok magzat, de csak egynek felnevelési terhére is elkészülve, 's innét kihozzuk azt, hogy, mivel legtöbb szülék sok-magzatúak, annal ritkább lehet a' jó nevelés, hanem többnyire a' physikai felnevelés, némi divati külső czeremoniával párosítva, tökéletes nevelésnek tartatik; úgy hogy egy igazán művelt, érző személynek csupa koczka, magát házasságra elszánni, mert előre tudja, melly hiú a' nevelés! 's melly hiú a' gyümölcse! — ha megvizsgáljuk továbbá még azt is, hogy mire szaporítja az ember magzatit? ha szegény: örökös kínra, nyomoruságra; ha gazdag: egy bizonytalan jövendőre, egy inkább bizonyos, mint bizonytalan pusztulásra, mert a' gyarló nevelés nem ígérhet semmi jót, semmi állandót, még akkor se, ha inérvényeink szilárdabb, nem mondom illy gyér alapon állanak; — 's ha végre még ezekhez gondoljuk azt is, hogy a' ki nem házasodik, mind ezen terhes álnzó gondoktól mentt, és szabadon áll a' világban, mint madár a' levegőben; az ösztöni örömekben pedig ton utfélen kedvére úszhatik, majd nem minden geniozás nélkül, és bizvast el lehet róla mondani: hogy mint nőtelen, boldogabb, és kapóssabb a' házasságban lőknél, 's életét se rövidíti annyi gyötrő gondokkal élekedése szerint, mint a' házas gyermekes ember 's 't. innen nyilván láthatjuk, mint legtisztább tüköröl, miben áll a' mai korszelleme, melly szerint a'zent házasságra gondolkodó emberek közül ritka tudja

magát elhatározni, 's rövid időn oda jutunk, hogy a' házasság kimenvén divatból, az emberiség csak találvány házak által tenyészik.

95.

Diogenest egyszer némelly academicus ifjak előtalálván, kérték, hogy mondjon nekik egy portzió bölcsességet.

Ti, ugymond ő: bölcsesség tanulói vagytok; én pedig a' bölcsesség' gyakorlója. — Ti almát festetek, én almát eszem.

Ugy szóll: mondá egyik lassú hangon a' többinek; mint a' Dodonai Oraculum, kérdezzétek őt az oraculum iránt.

Bölcsesség' férfi! így szóllítja most őt egy a' többi közül, beszéld-el nekünk, mit tartasz te az oraculumról? hiszel e te annak? és tudnál e te is szinte jövőndöt mondani?

Látom ugymond, ti még sok nélkül szűkölködtök, soknak pedig lekell ülnünk ide a' gyepre. Ekkor az öreg körül letelepedtek, ki is így kezdé leczkéjét.

Nincs könnyebb annál, a' mit tudunk, és nincs nehezebb annál a' mit nem tudunk. Ki a' jövendölés titkába (επισημη) bé van avatva; az olly könnyen jövendöl, mint gyógyít, ki Hypocrates' tanját érti.

A' jövendölés' tudományja, nem bővölés, hanem elveken és természeti okokon épült olly józan tanszer, mint a' természet' tanszere; csakhogy azt nyilván nem tanítják, mivel egy különös kar azt magának örökségül elsajátította; mert gazdag uzsorával fizet, és idegent abba fel nem avat, hanem csak a' maga kedvenczeit.

A' Sibillai könyvek készen lévén, az egész mesteriség nem a' jövendőmondásban nehezedik, hanem abban, hogy azon személynek, ki jövendőt kérni jó; mellyik levélben találja-fel a' jósló tellyes characterét? A jöven-

dő minden levélben fel van írva, de minden levél más characterű személyről szól, és ezen személyt igazán kiösmérni, ebben áll a' dolog' veleje. 'S ez az oka, hogy a' kit nem ismernek, sokszor három napig is elvárakoztatják, 's kikérdezik minden oldalról, míg annak saját rovatját (rubrica) eltalálják; és általjában minden embert a' szerint várakoztatnak, mint őt ismerik, vagy nem ismerik. 's ha történetből valakit ki nem ismerhetnek, akkor egy olyan feleletnek elkészítésén dolgoznak, mellynek kettős értelme légyen, hogy jóra roszra egyaránt magyarázni lehessen, és az illyen választ többnyire versben dolgozzák-ki; mert a' vers jobban megszenvedi az erőltetést, mint a' próza. A' főmesterség tehát a' Sybillai könyvek kidolgozásában foglaltatik.

Ez pedig ezen fő elven alapúl: *Semmi sincs ok nélkül*, az az: minden oknak van következése, és semmi következés nincs megelőzőtt ok nélkül. Ezen fő elvnek következésében tehát nagyon megkell az embert ösmérni, minő neveltetése, erkölcse, indulatja, hajlandósága, gyengesége 's a' t. van? mert ezek mind megannyi bizonyos okok, mellyek maguknak megfelelő következtést szűlnek. Tudni kell az erkölcsi és physicali erőt, a' környülállást, a' tájt, távulságot, készületet 's a' t. mellyek mind bizonyos okai, bizonyos következéseknak. Jó oknak jó, rosz oknak pedig rosz következése. Illy számtalan környülmények közt, iszonyúnak kell lenni a' Sybillai könyvek rovatjai számának is.

Hogy erről némi képzetet magatoknak szerezhessetek, példával akarom a' dolgot nagygyából megvilágosítani, 's akkor látni fogjátok, hogy nem olly nehéz jövőndöt mondani.

Legelőször is az emberek elvannak osztva négy főszakaszra, mellyeknek ismét saját alosztáljai vannak; mert vajmi sokféle ember kíván jövőndöt tudni!

Első szakaszban vannak az uralkodók, kormányozók (Ἀρχαῖς) Despoták, Tyrannusok, vagy akármi névvel neveztesse nek azok, kik a' társaság' kormányját kezükben tartják.

Második szakaszban vannak a' gazdagok, kik dologra nem szorúlnak, még is élének.

Harmadik szakaszban vannak azok, kik tanultak, mert semmi tőkéjük nem lévén; minden tőkéjüket, mellynek kamatjából élnek, tudományjukban és műveikben találják - fel.

Negyedik szakaszban végre van a' mezőföldi pór-nép, melly nagy részint csupa míveletlenekből állván, a' barommal határos, és magamagával világszerte mindenütt egyenlő.

Ne gondoljátok pedig, hogy ezen négyféle ember egy fajból való volna, sőt inkább olly lényegesen különböznek ezek egymástól, hogy szoros értelemben a' közös emberi nevezettel őket nem is lehet egybefoglalni; a' mi csak onnan is megtetszik, hogy valamint a' tigris nem párosúl krokodíllal; valamint a' holló rá se néz a' véresére, hanem csak hollóval rakja fészket; valamint a' galamb csak galambtól szaporít, bagolyhoz legkisebb hajlandóságot nem ismér; így ezen négy emberfaj annyira idegen egymástól, hogy p. o. egy férfi az úri fajból, rá se néz egy leányra a' polgári fajból 's a' t. — Nevetés egy ideig, — azután így folytatja:

Négyféle országból mennek tehát jövendőt tudakozni az oraculumhoz az emberek, — egész gönczöllel különböző országból. — De még ezeket ismét két részre kell osztani, t. i. józanra és részegre; mert vagy okosan neveltetett és igazán kimívelt, és így örökké józan a' személy; — vagy hiú neveltetésű, és hasonlóan részeg a' csupa neveletlenekkel.

Ennyiféle külön körű emberek' számához képeest már a' Sybillai könyvek két fő részre oszlanak-el. Első részben vannak az általános szabályok, mellyek átaljában minden emberre tartoznak, — második részben pedig vannak minden felekezetnek részletes rovatai, és saját regulái, illy formán:

I. *Általános Rész.*

Ember! születni fogsz, sírni fogsz, enni inni alunni fogsz, nevededni fogsz, baromi állat lenni fogsz, tanítatni fogsz, de ettől irtózni fogsz, tanítóidat, és az iskolát gyűlölni fogod; — örökké csak játékon hiuságon kapkodni fogsz, sok ostobaságokat elkövetsz, sok bajba keveredel, sokszor orron üt a' világ, míg magadra vigyázóbb lenni fogsz; — dologtól félni vonakodni fogsz, a' magad kényjén mindig örömeztőbb jární fogsz; — a' jót erőltetve is kerülöd, a' rosszszat pedig tilalmazva is ölelni fogod; — emberedni, érni fogsz, magadnak arany hegyeket igérni fogsz, az egész világon mindenütt örömet, regényt, tavaszt, tarka virágos mezőt, és még télen is tavaszt látni fogsz; — magaveti, hiú, vakmerő, betyár, bőbeszédű, kérkedő, sokat ígérő lenni fogsz; szüleidet a' mennyei örömmel, anyyi bánattal illetni fogod, — 's végre kikerülvén a' világ' oskolájából, 's rád érvén a' nagy idő, embersorba lépni fogsz; a' mikor osztán a' szerint, a' mint neveltettél, lésszel józan vagy részeg, 's akkor átlépsz a' Sybilla-könyv' második részébe. Illy általános szabályokból áll tehát a' Sybilla-könyvnek első része. De hogy a' második részről is fogalmatok lehessen: annak vázolatját is előtökbe terjesztem, melly azomban több kötetekre oszlik-el.

II. *Részletes Rész.*

A) Első Szakasz. — Azokról kik kórmányt tartanak. (Archontes.)

a) Ha az, bölcsen neveltetett nemes lélek:

A' kormányt bölcsen vezérled, — élsz és éltetsz, — milliókat boldogítasz, milliók áldják, őrzik, oltalmaz-zák életedet; — szeszélyt, szenvedélyt nem ismersz, hizelkedésnek helyet nem adsz, gondod van mindenre, legnagyobbtól legkisebbig; — virágzik házad, országod, nemzetséged; — élni fogsz örökké, — népeid könnyei zölden tartják, és a' krónikák ítélet' napjáig élte-tik nagy nevedet 's a' t. 's a' t.

b) Ha az fonákul neveltetett:

A' kormányt test, hús vezérli, nem lélek; — élsz a' mások rontásából, — gyűlöl minden alattvalód; — szenvedély lesz egész életed, kín és nyughatatlanság földi pályád; kipusztul házad, országod, — halálod' órája legnagyobb öröme alattvalóidnak; — keserű életed, még keserűbb lesz halálod; átkozzák hamvaitat, és még a' krónikák mint legrémitőbb szörnyeteket ijesztésül emle-getnek 's a' t. 's a' t.

B) Második Szakasz, a' gazdagokról.

a) Ha az bölcsen neveltetett:

Mennél több javával élsz hazádnak, annál több jót fogsz arra árasztani; — minden lépted és lehelleted jótétel lesz; — házasodni, és nemes lelkű hazafiakat fogsz ne-velni, — tűkör egész életed; házod, családod, cselé-ded, — áldani fog minden, még a' maradék is nevedet innepelni. Házod örök időkig virágozni fog 's a' t.

b) Ha az fonákul neveltetett:

Ősi javaidat nem csak felprédálad bujaságos kényeidre; de még a' jövődöt is előre felfalod; — utálni és utál-tatni fogsz, a' társaságnak botránytatója, egész éle-ted pedig örökös pokol lenni fog; — mindened elpusz-tul veled együtt. — Hölgy téged nem boldogít, de gyer-mekeid magadnál rosszszabbak lesznek; átok fog kísérni a' temetőbe, — a' Haza megbánja reád pazérlott javait,

's a' kísértet örülni fog szerencsés vadászatján 's a' t.
's a' t

C) Harmadik Szakasz. A' Polgári Rendről.

a) A' ki bölcsen neveltetett:

Híven fogsz eljárni, minden álnokság és csalárdság nélkül felvállalt munkádban; — soha alacsonyságra nem fogsz vetemedni, — a' szerencsét nem fogod nyughatalanul hajhászni, hanem bízván Istenben és szorgalmadban, csendes lélekkel dolgozol, míg az maga rád talál. Soha rossz társaságba nem keveredél, becsületedet legfőbb kincsednek fogod tartani. Házasodni, 's jó gyermekeket fogsz nevelni. Vallásodat híven követni, de ember-társadat semmi véleményért üldözni nem fogod. Legfőbb jutalmadat Istentől várod 's a' t.

b) Ha az fonákul neveltetett.

Minden munkád, minden lépésed álnokság, csalás. — Ingyen akarsz meggazdagodni, és a' mit keressz is, hiúságra elprédálni. Sehol becsületed és állandó maradásod nem leszen; neved csak nevetség' tárgya, és ironia lesz az emberek' szájában; — minden gonoszra kész, 's minden jóra süket léssz; állandó charactered soha se lesz az egy alhatatlanságon kívül, honnét a' szél fú, arra fordítod köpönyegedet. — A' szemet-dombon fogsz elveszni 's a' t.

D) Negyedik Szakasz, a' Pórnépről.

a) Ha az bölcsen neveltetett:

Istenben fogsz bízni, de nem henyélve, hanem egyedül csak fáradhatlan szorgalmad után, — a' drága időt soha haszon nélkül el nem repíted. Örömmel fogsz élni, de elébb minden dolgaiddat jó rendbe fogod állítani; — henyélni, hiúságoskodni senkit házadnál nem engedsz; — a' részegséget utálsz, — gyermekeidet fenytékben és Isten' félelmében neveled; — templomba tiszta lelki-esmérettel fogsz járni, csendes lelked soha nyugtalansá-

got nem kóstitat; — a' mivel tartozol, azt lefizetni első gondod lészen; — előjáródat tisztelni áldani, fogod 's a' t.

b) Ha az fonákul neveltetett:

Istenben bízol, de henyélve, sőt azt akarod, hogy a' rossz szándékban is segítsen. Dorbézoló lész, mindenből kipusztúlsz. Többet eszel, mint keresni tudsz; — egész életed nyomorúság, szegénység, gonoszra vetemedés, és keserű halállal végződő lesz. Se Istennek, se embernek nem tesz eleget; — pokol volt egész életed, hogy holtod után nagyobb kínokra kész légy 's a' t.

Többet óh ifjak! most én néktek nem beszéllek, mert itt az ideje, hogy haza menjek uramnak vacsorát készíttetni; — máskor, ha időm lesz, 's ti kívánni fogjátok, nem lészek rest néktek több olyanokról beszélni, mellyeket a' ti fiatal ifjuságtok még nem volt képes tapasztalás által megtanulni.

Most azomban még arra figyelmeztetlek benneteket, hogy minden emberben, és ti bennetek is lakik egy nagy erő; ez csudákat tenni szeret. És így ugyan azon erő, melly bennetek bölcs nevelés által az erények' remekeit gyakorolja; ugyan azon erő mondom: ostoba nevelés mellett a' vétekben fogja magát csudáltatni.

96.

Nagy részünk azt tartja józan okosságnak, a' mihez kis korunktól fogva hozzá szoktunk, és az egész világot ezen mérveszszőhöz szabván, bolondságnak, ostobaságnak tart mindent; mi ettől legkissebbé is eltávozik.

97.

Van ország, mellyben az ébren lévőek, — de van olyan is, mellyben csak az aluvók boldogok.

98.

A' gyermek bölcsességet ne tanítson, az aszszony ne pipázzék, — csak azt tegye mindenik, mi köréhez tartozik, elég ha annak megfelelhet.

99.

Sokat kellene tennünk, és nem tennünk: de nem tesszük, és tesszük.

100.

Az ember' theoriája mindegy, a' philosophuson kívül, mind ugyan azon testi szeszélyektől kórmányoztatik; az ember mind egyaránt machina (mozgony), szolga és rab, még tudta nélkül is; — egyedül a' philosophus uralkodik a' világon. Miveletlen erkölccsel a' legelső dúsgazdag egy természetű a' legalsó koldussal; csupán az eszközök teszik a' különbséget. Ha ma, minden úr szolgává, és minden szolga urrá változnék egy miveletlen országban; semmi legkisebb jobbra változás nem történék a' világon. De ha minden valódi bölcs gazdaggá, és minden közlelkű szegénnyé lenne; ugy egyszerre vége szakadna minden panasznak, nyomorúságnak. — Legnemesebb teremtmése Istennek e' földön egy bölcs gazdag.

101.

Minden ember, még a' miveletlen is eszire térne egykor, ha a' halál őt idő nap előtt ki nem szállítaná; mert a' világot hosszú praxis után lassankint kiösmerné, és így kijózanodnék; de némelyikre nézve, a' leg-hosszabb életkor is rövid praxis volt, 's korán jött a' halál. Minthogy az élet' becsét nem az esztendő' száma, hanem az erény' mértéke határozza; — annál tovább élt az ember, mennél fiatalabb korában elkezd az erényt tisztelni, 's a' bűnt utálni; 's nincs utálatosabb állat, mint az erkölcstelen öreg volna, mit még a' kis gyermekben se lehet megszenvedni. Azomban még is sok ember, rövid életünk' daczára is valaha eszire tér: de sok már későn. Minek tér már eszire halála' óráján, ba egész életében a' társaságot háborgatta?

102.

Miben áll a' földi boldogság? tán a' nagy gazdagságban? óh ez örökös kísértet, pedig vajmi nagy kín, örökös kísértetben élni, kivált ha bölcsesség nincs mentorúl. — A' földi boldogság áll a' gond nem léteben, — mennél kevesebb gondunk, annál boldogabban élünk. Sok ember erről tökéletesen meggyőződván, úgy szabályozza magát és környülményeit, hogy mentül kevesebb gondal élhessen; mert Rousseaukint, legboldogabb az, ki se úrra, se inasra nem szorúl. Azonban a' leskelődő sátánnak, minden jóba kell egy kis konkolyt hinteni! kevés ember éri-el még így is a' csendes boldogságot; mert midőn annyira ment, hogy magával legkissebb baja se volna: mások miatt kell néki nyomorogni, és a' mások bajával és ostobaságával vesződni. A' legbölcsőbb törvények, a' legigazságossabb végrehajtás, a' legszigorúbb nyilvános és titkos politia se képes állandó securitást, 's boldog hazát garantírozni nevelés nélkül, értem: *bölcs nevelés* nélkül; — mert míg a' nevelés' érdemét a' külső etiquetteben, a' divatozó korszellemnek czifra hiúságos majmolásában tartjuk egyedül; míg az erkölcs' nevesítésére szoros intézeteket nem állítunk; míg a' tanuló mérészkedik magában az oskolában, az erkölcs' műhelyében, tanítójával, — legnagyobb földi jóltévőjével, szembeszállani, vagdalkozni, sőt azt fenyegetni 's a' t. addig ha minden házat oskolává változtatunk is, még se lesz egy igazi bölcs nevelő-intézetünk is. Az ember mind ártatlan, és sajnálni lehet a' legnagyobb gonosztévőt is: mert azon erővel, ha jó útba igazíttatik, a' legjobb polgári és keresztyéni erényeket gyakorolja, mellyek helyett most ellenkezővel győtri a' társaságot.

103.

Gonoszságunk által magunkat csaljuk-meg, nem mást, a' magunk rovássára esztelenkedünk, nem a' vi-

lágéra; de ezt sok ifjú nem hiszi, hanem csak öregségében látja, midőn már késő, hogy az egész számadása kiadásból áll, és semmi bevételből. Sok ember úgy tesz, mint ama dorbézoló, ki a' czinkosokkal vígan eszik iszik, 's egész reggelig eldarvadozik a' bordélyházban; tiszteli becsüli a' latrokat, hogy őt így traktálják; azomban haza menvén, látja hogy mindene üresség, pusztaság, és hogy a' magáéból traktáltatott.

104.

A' korszelleme is változékony. Most már az emberi nemességre nem sokat ad a' világ; fő tárgy most az állati nemesség: nemes ló, nemes birka 's a' t. Emberi nemesség özvefér már a' legnemtelenebb erkölccsel, és elfajúlt korcs-vérrel is.

105.

Némelly ember a' törvényeket hasonlónak tartja a' kalitkához, mellyben a' madár mindent — mindent tehet, a' mit tennie lehetséges szűk körében, — csak abból sehová ki nem mehet. Ezokáért az illyen abban tartja a' szabadságot, ha a' törvényeket büntelen gázolhatja. Megnem gondolja, hogy az ember nem csak baromtestből áll, hanem isteni lélekből is; és így ő több, mint barom. A' szabadság közt pedig az a' különbség, hogy a' lélek' szabadsága a' testnek tömlöcz; a' test' szabadsága pedig a' léleknek tömlöcz és kín. Minden jót szabadon tehetni, és semmi rosszat még csak nem is próbálhatni, ez a' szabadság. A' kanári-madár sok időkip boldogul élélhet kalitkájában, de ereszd-ki: csak hamar prédává válik a' vélt szabadságban.

106.

Mint a' festékek közt legerősebb a' fekete, mert ezt akármelly színre rámaázoljuk is, azt úgy elnyomja, hogy híre hamva se marad; így az emberek között is a'

setétség minden egyéb tulajdonokat és erényeket elnyom még csirájában, 's kikelni sem hagyja.

107.

Némely öregek mingyárt azzal állnak -elő: ma már a' csirke többet akar tudni a' tyúknál: igen, mert a' csirkét dressirozták.

108.

Mindig emlegetik az arany középszert, még is mindig a' két túlságban járnak az emberi társaságok. Majd a' csupa születési, — majd a' csupa pénzi; — majd a' csupa észí aristocratia uralkodik a' korszellemén; holott e' három csak együtt lehet idvességes; különvéve maga alatt vágja a' fát.

109.

Mennél többféle tárgyakról értekezünk, annál jobban szakadoznak a' setétség' bódító ködei; annál jobban terjed az igaz felvilágosodás, — még akkor is, sőt tán jobban akkor, ha az értekező megtéved, 's hibás tant állít; — de annál jobb, ha jó tant tanít. Tökélletes értekezést azomban, minőt Pope írt a' kritikáról, 's mások másról, olyanokról várni, kik a' művelődés' pályáján még csak kezdő nevendékek, nem lehet; — ezt csak mester-tudósok tehetnék, ha idejük volna, vagy gazdag diletánsok, ha annyi tudománnyal birnának, mint idővel és unalommal. De ha sem az igazi tudósok tömérdek munkáik, 's úgy szólván: kenyértárczájuk miatt drága értekezéseikkel bennünket igen gyakran nem szerencsétletnek; sem a' diletánsok' igen nagy száma és tódulása a' folyó-írásokat, vagy is inkább értekezés-tárokat igen szorgossá nem teszi, 's munkáival el nem önti; — az olvasó-közönségnek azon nemes része pedig, melly a' műveltség' korszellemétől, különösen pedig anyanyelvünk 's literaturánk nyomban kísérésétől egy lépésre is hátramaradni nem akar; megkívánja, hogy a' folyó-

íráások mennél többféle tárgyakat 's a' legnagyobb tarkasággal közöljenek, és a' serdülő nyelvet minden lehető eseteken és saltomortalekon gyakorolják; 's mint a' jól kijátszott hegedű, vagy fortepiáno, könnyűvé tegyék, 's kellemessé; ezokáért írni, és sokat írni kell a' nyelv' kedvéért és az olvasókért; — de az olvasók is engedékenyek légyenek, és ne csudálják, ha apróbb íróink tökéletes értekezésekkel még elő nem álhatnak, mert az író is csak azt közölheti másokkal, a' mit ő tanult ismét másoktól; — de mennyit kell olvasni, hány nyelvet megtanulni, csupán az olvasási gyöngy-szemekért; 's melly nehéz, kivált szegénynek, derék könyvekhez juthatni, hogy azokból elébb maga nemesüljön, mielőtt mást művelni akar! — ezeket meggondolván, ne csudáljuk mondom: hogy tökéletes értekezésekkel elő nem állhatunk mindnyájan, mert még a' tökéletlenekre is csak lopva fordítjuk időnket. A' legnagyobb író is valaha kezdő volt, 's csak igen nagy gyakorlás által mehetett tökélyre. Annál inkább méltó hát a' gyenge igyekező író a' türelemre; mivel ha bár hibás tant állít, még az által is jót eszközöl, és mind maga tanul, mind pedig a' felvilágosodást jobban eszközli; mert vexatio dat intellectum, et veritas per contraria magis elucescit. Mihelyt valaki tévelygést tanít: tüstént szaván fogja a' kritika, 's foly a' per; az olvasó-közönség' legtanuságosabb multságára, míg az igazság napfényre nem hozatik.

De valamint az író kétféle, t. i. újoncz és aggasztán, így a' kritikus is szinte ezen két fokra helyhezendő. Az ifjú ember, akár író, akár kritikus, lehetetlen hogy magát úgy tudja mérsékelni, mint a' megállapodott tapasztalt ember. Az ifjú, lánggra lobban, várakozni nem tud, hanem egyszerre győzni akar, 's mennél nagyobb az ellentállás, annál dühösebb a' megtámadás;

melly utoljára néha személyiségre lealacsonyul, 's ez legjobban elárulja, hogy a' perlő felek még fiatalok, vagy legalább éretlenek, kivéven egy esetet.

Legszebb kritika az, melly személyt nem sért, sőt legnagyobb szerénységgel kímél, hanem a' hamis tant saját szavaival 's eredményeivel teszi képtelenné, nevetségessé. De vallyon lehetséges e minden esetben a' személyességet kikerülni? ez olly kérdés, melly iránt én még nem tudtam világosságra verekedni, 's talán az írónak erkölcsi czíme tenne itt legjobb határozást; — mert van író, ki gyáva létére mégis vakmerő, mint a' vak légy; — és felteszi, hogy mások azt nem tudják, mit ő újságnak, és maga találmányának vél; holott ha az volna is, szerénységgel kellene azt, nem göggel árulni. De még ollyan író is van, kit a' dücsvágy' kórsága íróvá; 's hogy tanári fölségét bámultassa, tanítóit támadja-meg, 's ugat a' csendes holdra, melly néki világít ahoz; — 's mint az ökörszem, midőn a' sas legfentebb repül, kiugrik annak tollai közül, 's véli, hogy elnyerte a' szárnyasok' királyságát; 's ha senki nem is, de legalább maga-magát megkoronázza. Illy görcsös erkölcsű, rövidlátó szilaj író, mint nemzet' gyalázatját, szelid kritika aligha képes megnémitani; mert ő nem tudja, nem is képzei, hogy mások mit tudnak, 's hol járnak már? és a' mások szerénységét, tudatlanságnak véli; neki rugtat, ír, 's csakugyan némely járatlant el is szédít. Nagy kérdés tehát, hogy a' kritikus, az illyennek személyt képes e mindenkor kímélni?

A' kritika bármelly nehezen essék is talán némelly szerzőnek; de az olvasó-közönségre nézve olly jótévő és megnyugtató, hogy a' mi még a' literaturában hibázik, egyedül ez láttassék azt kipótolni. Mint a' puskacsináló, tartozik minden csövet, melly műhelyéből kikerül, elébb a' lehető legnagyobb arányos tötéssel megpróbál-

ni, és ha ezt kiállotta, a' vevőt az által garantírozni; így kellene minden világra lépő könyvet is a' kritikának elébb megrostálni, mellyet ha kiállott, a' vevő-közönség előtt csak akkor kihirdetni; — mert fájdalom! midőn most is kevés az olvasó-közönség, 's a' pénz igen szűk portéka; még az által is fogyasztjuk olvasóinkat, 's útaltatjuk lábbadozó literaturánkat, hogy könyveket vétetünk, kívülről pompássakat, trombitán harsogókat, belől tán üres semmiket. Némelly író kiír a' vén kalendárokából egy csomó régiséget, 's felcizfrázza egy újdonsan-új külczímzettel, 's a' szegény olvasó, az ingerlő cím által elcsábítatva, annak kritikáját nem olvasván, sárba hajítja keserves pénzét. Vannak theoreticus szobai írók, kik a' világon semmi practicumot evésen iváson kívül nem tudnak, mert tán még az írópennát is készen veszik, — 's mégis a' legpracticussabb könyveket adják világ' eleibe, 's a' szegény olvasó nem is tudja, nem is gyanítja, hogy vak vezeti a' világtalant. Ma már még az Astronomiáról is practicus kézi-könyvet adhat-ki bár melly charlatánocska; ha egyébaránt tud németül, franczúl, vagy angolyúl; jóllehet van író is, ki egyiket sem tudja, mégis talált módot külföldi munkát sajátúl kiadni; — mert ezen nyelveken minden tudomány a' legpracticusabb kézi-könyvekkel gazdagítatik naponkint, mellyeket lefordítván, travesztálni, 's magáé gyanánt elárulni nem nagy mesterség; csak a' kútfőket kell hibásnak tartani, 's a' tanítókat bemocskolni. — Ha tehát ennünk adtok könyveket; adjatok hozzá innunk is, egy kis kritikát.

110.

A' nemességről sokféle ítélettel vannak az emberek. — A' szegény mindig irigye volt a' gazdagnak, a' gazdag pedig mindig lenézője a' szegénynek, a' kivételt csak a' józan nevelés feltétezi. — A' gazdag mind egy

természetű bizonyos tekintetben, a' szegény is mind egy húron pendül, mert az emberi természetben is, kiki a' maga felekezetével tart, de csak csupán a' felekezet' érdekét tárgyazó határig, mert azon túl tán halálos ellenek. Légyen ma Krózus Irussá; ő is az Irusokkal együtt czimboráskodik; de légyen viszont Irus Krózüssá, ő is a' Krózusokkal együtt toryskodik; — a' kivételt mondom: csak a' bölcs nevelés feltéteztvén. A' míveletlen nemes, magát földi istennek tekintvén, megvetve pillant, sőt nem is pillant alá a' parasztra (nemtelenre); — a' neveletlen paraszt pedig mindenféle gúnyokkal és csúfságokkal vigasztalja sorsát a' nemesség ellen. — Egyik olly túlság, mint a' másik; mert akármelly neveletlen paraszt lenne ma nemessé: tüstént oldalba rugná kedves paraszt collegáit, 's a' nemesek seregéhez pártolván, rá se nézne volt pajtásira; ellenben akármelly neveletlen nemes tétetnék-le paraszttá; ezekkel együtt fujná a' követ amazok ellen.

A nemesség' vágya és érzete ha ben nincs a' természet' vad fiában, de ben van a' társaságba állott emberi nemzetben; és ezt kiírtani, annyi volna, mint a' társaság' szent köteleit széllyel-tépni. Ki lehet ugyan írtani a' fennállót, a' tetteleg létező valóságot erőszakkal, mint ezt franczia-országban láttuk; de a' bennünk lévő, az eszmét, a' vágyat, az érzelmet kiírtani nincs erőszak; mint ezt szinte franczia-országban látjuk, hol egyik nemesség kiírtatván, tüstént másik állott helyébe; és így csak a' személyek változtak, nem a' dolog. Ha a' természet azon különbséget nem oltó vala is az emberi természetbe, melly szerint még művelés mellett sem alkalmas minden ember az észszel való bölcs igazgatásra, hanem csak némellyek vannak erre az alkotótól kiválasztva, a' nagy sokaság pedig csak testi erőre és engedelemre van alkotva; még akkor is úgy kellene magunknak az emberi

társaságot szabályozni, hogy abban, csupán a' veteke-
 dés és ipar' tekintetéből is; és így a' henyeségben való
 peshedés és unalom' utálatából, kétféle kart ismernénk,
 t. i. nemes ösztönzőt, és nemtelen ösztönzöttet; azomban
 ki nem látja, hogy maga a' természet kétfelé osztotta
 az emberi nemzetet? t. i. testi durvább, és szellemi ne-
 mesebb felekezetre; — melly határokat még a' legböl-
 csebb nevelés se képes egybeolvasztani; testember, lé-
 lekember mindig maradván a' társaságban, 's valamint
 van ember egy személyben, ki egy gondolattal, egy ki-
 dolgozott tervvel, millióknak életet és jóllétet terem-
 het, mellyet amazok minden erejük' egyesítésével se let-
 tek volna képesek előállítani, mert ész és lélek nélkül,
 minden anyagi erő haszontalan; úgy kell lenni igaz-
 ságnak is, melly a' jutalmat az érdemhez képest oszto-
 gassa, 's egy nagy léleknek annyit adjon nagy tervé-
 ért, mint a' számtalan egyes erőknek együtt hatásuk-
 ért, 's ha az illy nagy lelkek csupán csak nemességi
 ranggal ajándékoztatnak, 's különböztetnek-meg a' tes-
 ti sokaságtól, és ők ezzel megelégesznek, 's többet en-
 nél nem kívánnak; — jóllehet sok van köztük, ki nem
 csak lelki tehetségével, hanem testi erejével is együtt
 harczolt a' közjóért; így hát nincs semmi okok a' nem-
 eleneknek panaszra fakadni, és a' nemességet igazság-
 talansággal vádolni.

Vagy talán azt tartják igazságtalanságnak, hogy a'
 nemesség öröklő, holott a' legnemesebb lelkű embernek
 is születhetik csupa testi buta magzatja, valamint a'
 legtestiebb parasztnak is, magas lelkű lángeszű ivadéka,
 mert ez nem az embertől, hanem az alkotó' titkától függ?
 erre első nyugtatványúl szolgáljon az, hogy ha a' pa-
 sztnak lángeszű ivadéka születik; az bizonyosan ér-
 mesíteni fogja magát elébb-utóbb a' nemességre; melly
 érdem előtt soha sincs elzárva, 's akkor ő is öröklő

nemességre léphet, ha bár nem bizonyos is felőle, ha vallyon nem származik e idővel maradékából nemességre, és az ő nevére érdemetlen buta test? — második nyugtatvány pedig az, hogy sok ember a' nemes tetteiért adandó jutalmat nem a' maga kedvéért vette-el, hanem inkább családja' kedvéért; mert különben azt jutalomnak se nézi vala olly nagy tetteiért; — azomban azt akarja, hogy családja soha az erény' útjáról és felséges magas tettek' érzetétől el-ne térjen, az elkorcsosulásig le ne alacsonyuljon, mellyre nincs hathatósabb ösztön az öröklő nemesség' érzeténél, 's nagy eldődei' tekinteténél; — ör-angyala és házi-istene ez a' nemességnek, mellynek varázs ereje hatalmasabb, minden feddő és jutalmazó törvények' erejénél. Nem említvén azt, hogy minden felséges hazai intézvények, szegényt gazdagot egyaránt szerencsésítő fellingős vállalatok, a' főrendű nemesség' magas szelleméből származnak; tudjuk közönségesen, hogy az oskolák' gyakorlása 's a' neveltetés' elve, a' nemességnek elmulthatatlan szüksége és eleme, 's a' tanuló sereg' nagyobb része mindig nemes ifjakkból áll, és nagyon szerencsétlen nemes az, ki gyermekeit oskolában nem neveltetheti; mert hátramaradni, és nemességre érdemetlennek ítéltetni a' világ előtt, többnek tartaná, mint becsületétől, mint életétől megfosztatni.

Egy ellenvetés van, mellyre felelni nem tudok. Azt mondják t. i. sok józanan gondolkozó hazafiak, hogy a' neveletlen nemes embernél, minthogy ennek senki sem parancsolhat, nincs a' föld' hátán durvább paraszt; nincs a' társaságnak nagyobb fekélye, mert ugymond: nincs az a' kigondolható gonoszság, mellyet az ilyenek szabadon ne gyakorolnának, minthogy az orgazdaságok, részszegek, gyűjtogatások, még csak legkissebb részét teszik azon nyomorúságoknak, mellyekkel sok helység' szegény adófizető népe, néhány illy nemesek miatt megvan osto-

rozva; a' nép' nagy része, és a' helység' erkölcsi tónusa úgy elrontva, hogy se törvény, se vallás többé nem szent előttök; mert ők minden ég és föld ellen való gonoszságoknak pártolói, terjesztői, — és az igazság' keze csak azért sem érheti őket utól, mivel senki se mér ellenük felállani; mert igen hatalmas és hosszú ágazatokra el van terjedve tüstént boszszútálló, 's egész falukat, urasági majorokat hamuvá pörkölni kész czimborájuk. — Már ugymond: légyen a' nemesség fiuról fiura, maradékrul maradékra örökölhető; álljon szentül és sérthetetlenül azon törvény, melly a' nemest tiltja megfogni és megbüntetni; de nincs a' világon törvényszék, melly valakire a' jótétet erővel rátolni annak akarátja ellen képes volna; — nincs törvényszék Isten és ember előtt, melly a' nemességet erővel rákösse arra, ki azt magán nem szenvedheti, 's erővel lerázza. Vagy a' nemesség olly rang, melly két értelmű, és néha a' legégbekiáltóbb gonoszságoknak is menedéke? és a' fő-nemesség megengedheti 's elszívelheti azt, hogy dicső czíme alatt a' legborzasztóbb tettek elkövettesének, 's a' felséges nemesség egész világ' szájában gúny tárgyává alacsonyuljon? A' zsiányok kivetik társaságukból, ki hozzájuk nem érlemez; 's a' magas nemesség megengedi, 's nem szégyenli paizsa alatt és társaságában az illy szemét tagot lélekzei? A' nemes ne büntetessék, ez szent igazság; de valyon nemes e az, ki szörnyetegségével a' legdurvább parasztot is fellyül mulja? Ha nagy erényekért nemessé ehetett valakit tenni; százszorta nagyobb gonoszságok-rt, mi előtt büntettetnék, szinte meg is lehet őt, — e csak tulajdon személyét holtáiglan — attól fosztani, s tüstént nem lesz nemes, mint ezt már régen kimutatták, és így vesző alatt áll; 's az ország ostorának, az gyiptomi tíz csapásnak egyszerre vége, 's kezdete a' nemesség igazi tiszteletének.

Ezen ellenvetésre mondom nem tudok felelni; de annyit még is mernék magam fejétől állítani, hogy két olly nemes közt, kik közül az egyik világot gyújt a' Hazának, egész nemzetet boldogít, 's korszakot csinál a' nemzet' szellemében 's jóllétében; — a' másik pedig számtalan nyomorúttal izzadó szegény jobbágnak éppen nyomtatáskor lopja-el lovait czimboráival, midőn a' kenyér-keresés' legszorgosabb idejében fáradozik, két illy nemes közt mondom igen nagy különbség van, — egyenlőség nem lehet; — 's a' természet is azt diktálja, hogy ne az ártatlan, hanem a' bűnös lakoljon. Ez azomban csak az én együgyű véleményem, és így nem norma, 's nem is tolom senkire, mert meg lehet, vannak törvények, mellyek nemessé teszik a' legnemtelenebb tettet, 's mentté a' legborzasztóbb gonosztévőt is. Nincs az a' képtelenség a' gondolatok' országában, mellyre a' társaságba gyűlt emberek már tetteles példát ne mutathatnának, — de minden mulandó."

111.

Azelőítélet, vagy elfogultság oly hatalmas zsarnok az emberben, hogy az sokszor a' napfénynél fényesebb igazságot is kidaccolja, 's a' legvilágosabb calculust, a' bizonyos nyereséget is félre veti. Még a' ki azt mondja: csak míg én élek, addig változás ne történjék, halálom után nem bánom, akármit csinálnak is; az ilyen ember nincs az előítéletek' legbelső tömkelegében, vagy abból némi megszabadulást árul-el; de a' ki apodictice ellene van minden szilárd calculusnak, melly már csak annyiban sem theoria többé, mivel más nemzeteket tettelesen boldogít, 's azt hiszi, hogy ha ő a' kivételét megakadályoztathatja, megvan az akadályozva örökösen; ez már ám az előítéletnek legfelső potenciája. Megengedték volna e' a' mi atyaink azon reformokat és engedményeket, ez előtt egy századdal, mellyeket kor-

társaink az egész emberiség' nevében végbe vittek? sőt a' mit ők talán káromlásnak nézték volna, ma már arról nyilvános ajánlatok tételnek. Hát még a' mostani felvilágosodott ifjuság, miket ki nem fog vinni, ha az előítéletek lassankint kimúlnak, mellyeket tán még korunk is káromlásnak tekint. Ha az egész világ, kivetkezvén az előítéletek' jármából óriási lépésekkel előre mén: egy magános nemzet a' régi együgyűségben meg nem maradhat, ha csak veszni nem kíván, versent kell a' nemzeteknek egymással futni; különben a' concurrentziát ki nem alja, a' ki hátra marad.

A kétségbeesett Toryk végmenedékül mingyárt a' constitutio palástja alá folyamodnak, mintha a' constitutio öszverogynék, mihelyt a' haza' boldogságára egy új lépés tételik. A' Whigek pedig azt mondják: hogy nem lehet olly constitutiót képzelni, melly a' hazát semmivé tenni kívánná, minden constitutionnak az a' célja, hogy a' haza virágozzék, de ezen cél' eszközeit meg nem szabhatja előre, mert ezek mindig az időnek és a' korszellemének kezében vannak, és tüstént vége a' constitutionnak, ha a' Toryk' elve állana, 's a' constitutiót feltartani a' 20-dik században is a' 12-dik század' eszközeivel akarná. Tehát az ultra Toryk ellenei a' hazának, nem a' józan Whigek. Az eszközök soha sem tesszik magát a' constitutiót, és ezek ugy elváltoznak csak egy század alatt is, hogy több századok után rá nem lehet ismérni a' régre; a' constitutio még is ugyanazon egy és változhatatlan. Nem maga a' nemzet változtatja az eszközöket annyira, mint inkább a' szomszéd nemzetek, a' concurrentzia és a' kénytelenség; de nová kell ezeknél hatalmasabb hatalom? ki menekhetik-meg ezektől? ki bújhat úgy el, hogy szomszédja ne legyen? ki köthet-meg másokat, hogy vele ne concurráljanak? és ki van garantírozva minden lehető szük-

ségtől? Jó a' bölcsesség, megfontolás, előrelátás; de korántsem ez vezérli az ultra torykat, hanem az elő-it, rövidlátás, kaprázat, és önhasznúság.

Tegyük-fel például, hogy a' jóltévő reformok' általános elve következtében, Bécs várossától fogva, Morván és Galliczián keresztül egész Muszka - országig — (s innen tovább), nem sokára egy hatalmas vasút készíttessék; mellyen Bécs várossának minden élelembeli szüksége ezen gyors-utak által szörnyű olcsón elláttassék; 's ez által Magyar-ország legjobb vásárlójától megfosztassék; nemde kéntelenek leszünk a' concurrentia' kiállhatása végett, minden reformi eszközöket elővenni, 's olly vállalatokat végrehajtani, mellyekről eleink nem kevesebbet ítéltek volna, mint a' constitutio' megsemmisítését; holott az áll, és állani fog minden kigondolható reformok mellett is, sőt csak egyedül ezek által garantírozva. Így van ez minden javításokkal, világszerte; és a' melly nemzet calculusból nem reformál 's elől nem mén; kéntelen lesz concurrentiából reformálni, 's a' javítókkal versent futni, ha bár leghátul is, mint ezt szegény török szomszédinkon láthatjuk; mert megállapodni többé nem lehet; kivált ma, midőn majdnem minden nemzetek egyesülnek a' reform által, 's naponkint halatlan új erőket találnak fel. Az emberi háborúknak vége, 's kezdődik az elemekkel háború, melly minden constitutióval öszveférhet.

Ha van valami, a' mi valamelly constitutiót kockáztathat, az csak egyedül az igazságtalanság lehet. Minden alarcz, minden alattomoság lehull előbb-utóbb; vége lesz az ollyan constitutióknak is, melly az igazságon kívül, más akármilyen fortélyon alapúlt, 's a' pusztán ntaradott csontvázak közül, csak az fog megmaradni, a' mi igazság volt. Ollyan az igazság, mint a' mindennapi kenyér, mellyet soha meg nem únunk, és minden

nyomoruságban egyetlen-egy táplálékunk; ellenben a' felpiperézett aligazság, hasonló a' cifra süteményekhez, 's nyalánk czemegékhez; mellyek kedvesek ugyan ideig óráig, de állandó eledelül azokra nem számolhatunk.

Legjobb volna hát az elő-ítéletekről, ha lehetne, végképpen lemondani és a' korszellemével együtt haladván, bőkezűleg önkint előre megajánlani azt, a' mit utóbb a' szükség' fog tán keservesen kicsikarni.

112.

Ha az ember' lételéről elvonultan — abstracte — gondolkodunk, szörnyű mély gondolatok teremnek előttünk; mellyekben utoljára megkellene kábulnunk, ha a' vallás' elvei észre nem hoznának bennünket, 's bizonyosokká nem tennének, hogy az Isteni gondviselés' titkos utjai nélkül semmi sem történhetik. Hogy bizonyos magzat légyen, kellett lenni bizonyos atyának és anyának, 's bizonyos időpontnak; mert más atyától, vagy anyától, sőt ugyanazon szülektől is; de más időben, egészen más tagzat (individuum) — született volna; — pedig melly csekélységtől, melly szörnyű bizonytalanságtól függ az: hogy egy emberpár összekeverüljön, vagy ne kerüljön; midőn sokszor olyanok kerülnek egybe, kik soha arról nem álmodoznak; egybe nem kerülnek pedig kik egymásért vélték születésüket, 's így tüstént más magzatok születnek, mint különben születendők valának. Ember ugyan mindig volna a' földön, de melly csekélység tette azt hogy éppen mi, 's mi általunk egy szinte bizonyos ivadék légyen; holott, közülünk most egy se volna, hanem egészen más személyek élnének, kik most nem léteznek.

Hogy magamat jobban kijelenthessem, egy közönséges anekdotát hozok-fel, de tárgyamra nagyon világosítót. Egy inaskát ugymond a' mese: elküldött a' legény két garasára pálinkáért. A' vigyázatlan bámész

gyermek elveszti a' két garast, és se a' boltba, se haza nem mehetvén elkezd az utszán siráncozni. Egy úr kér-
di, miért sírna? a' gyermek elmondja szerencsétlenség-
gét, 's kínos környülményét. Az úr tehát adott néki
két garast, 's tovább ment. Csak hamar ismét elkezd a'
gyermek sírni, 's az úr vissza tekintvén kérdi, miért
sírna még is? Még is csak bánom én a' két garast, fe-
lel az, mert most már négy garasom volna. — Ezen
rege gyermeki együgyűséget árul-el; de éppen illy gyer-
mek az emberi nemzetnek nagyobb része. Melly nagy
úr volnék én most, felkiált Gyula úrfi, ha nagy-apám a'
török háborúra nem ment, 's jószágait el nem zálogosí-
totta volna! Melly gazdag volnék most, mond Matyi,
ha apám, míg élt, azon 60 esztendő alatt, semmit nem
költött volna, és minden keresetét egy halomra raká
vala! — Melly boldogok volnánk most mi Magyarok,
mond Bölcsfi, ha a' mohácsi veszedelem nem lett vol-
na! 's a' t.

Gyula úrfi meg nem gondolja, hogy ha nagy-apja
török háborúra nem mén, most Magyar-ország se, és így
ő se volna. Matyi elfelejti azt, hogy ha apja egész éle-
tében semmire nem költ, akkor annyi ideig nem él, 's
ő se születik e' világra. Bölcsfi se gondolja-meg, hogy
ha a' mohácsi veszedelem nem történik, akkor nem mi,
hanem egészen más emberek álnak helyünkben; mert a'
mohácsi veszedelem oka volt annak, hogy mi szüles-
sünk; más ok, egészen más míveletet állít-elő. De
nem csak a' mohácsi veszedelemről, hanem minden tör-
ténetről azt kell mondanunk: hogy annak megkellett
történni, ha az elvolt végezve, hogy ne más személyek,
hanem egyenesen mi légyünk bizonyos időben; mert min-
den oknak megvan saját sikere is; — más ok, más sikert
szül, a' mit igen könnyű megérteni; mert p. o. Matyi a'
világon se volna, ha apja és anyja nem lett volna; vagy

csak apja és anyja más házasságra lépett volna is. Így apja és anyja se született volna e' világra, ha azoknak szüléi szinte egymással öszve nem kerültek, vagy éppen nem is születtek volna. Ezen lineán, menjünk-fel bizonyos történetig, p. o. a' mohácsi veszedelemig (hát még fellyebb egész a' végetlenig!) mellyben, meglehet, Matyi' ősapja, mint nagy úr vitézkedett; de a' Török elfoglalván minden jószágát, szegény emberré lett, 's paraszt vérbe házasodott 's a' t. és így egészen más ivadéka lett, mint különben lész vala, ha a' mohácsi veszedelem nem történt volna. Így van ez minden emberekkel; mert a' meglett dolgoknak megkellett történni, hogy mi, — éppen mi, ma, itt legyünk; különben egészen más emberek volnának itt. Mennyire megzavarta a' mohácsi veszedelem a' hazát! midőn az egész nép öszvezavarodott, és az ország' nyugoti lakosa, az ország' keleti szélén talált menedéket, vagy északra futott, ott telepedett-le, 's ott házasodott-meg; — és így egészen más ivadékok terjesztett, mint különben terjesztendő volt; mert ez a' mohácsi veszedelem kívül egészen más folyamom ment volna.

Egész lételünk csak problematicum, csak feltételes véletlen, ha a' vallástól elvonulva gondolkodunk; — de sok ember ezt apodicticumnak tekinti, és azt hiszi: hogy ő most, azon esetben is szintúgy élne, és talán nagyobb boldogságban, ha a' mohácsi veszedelem, vagy akárminelly más megtörtént dolog meg nem történt volna is. Ez csalódás, mert tudjuk sokszor melly bizonytalan körülménytől függ egy pár személynek házassági egybekelése, még béke idején is, midőn a' dühös sors nem üldöz; — hát nagy történetek alatt, midőn meszsze földre futni, 's hazát cserélni kell! Mág gyérebro alapon áll pedig annak léte vagy nem léte, kinek még fogantatása is bűn fertő volt!

Nevetséges tehát, midőn némelly ember nagy bölcsességgel ítélgeti a' régi időket, 's fontolgatja saját egoismusa' tekintetéből az elhunyt ősök' hibás lépéseit, 's elhatározza, hogy ő most melly boldog volna, ha atyai ez 's ez hibát el nem követik vala; holott az ő léte vagy nem léte egyedül azon hibának el, vagy el nem követésétől függ vala. Nem nevetséges e, midőn egy indigena, kinek apja tán még zsidó volt, nagy enthusias-mussal emlegeti ős eleinket, 's ítéletet mond Árpádról, Bendeguzról, Mátyás királyról 's a' t. ? éppen ilyen más rövidlító is.

113.

A' csősz, kipányvázza lovát a' rét' közepére, 's meddig pányvája ér, addig szabad néki körös-körül a' füvet lelegelni. A' szabadság tehát a' pányva' körében van, és ez igazi szabadság, — mentt minden félelemtől, rettegéstől, és örökös gyanútól. A' ló ugyan pányvátlan háttartalan szabadságot kíván, 's meg is lehetne ezt néki adni, ha csak egy-két nap élne, és télről 's jövendőről gondoskodni nem kellene; de mivel a' jövendő, a' következés hatalmasabb a' jelennél, és ha a' lónak pányvátlan szabadság engedtetnék, az egész rétet öszvepocskolná, 's most nyakig úszna az éldeletben, hogy télen osztán éhen vészsen-el; ezokaért lehetetlen néki kórlátlan szabadságot engedni, hanem pányván kell tartani, mert csak ez által élhet télen nyáron becsületesen. Illyen a' világon minden szabadság! örüljünk addig, és vígan légyünk, míg a' szabadságot kipányvázva látjuk, ez istenes és biztos szabadság; de jaj annak, ki a' pányva-kötelet elszakasztotta és kórlátlan szabadságra jutott, mert ez tilalmas is, és a' maga rovására vígadoz.

Summum jus, summa injuria. Ha a' szabadság háttartalan volna, mint némelly rövidlító saját vesztükre ohajtják; úgy a' világon semmi szabadság nem volna,

's az emberi nemzet már rég kipusztul vala. Valamint az életet csak a' mértékletes eledel tartja-fel; mert minden mértékletlenség valóságos halál, és így az erény, vagy hiba, soha sem az objectumban áll, hanem mindig a' snbjectumban, a' véle. előben; így a' szabadságot is nem a' kórlátlan szabadság teszi; óh ennél kínosabb szolgálásot nem is lehetne kigondolni; hanem egyedül a' tisztességes mérsékelt korlátolt szabadság, foglalja magában, mellynek igen eleven symboluma a' pányva.

A' becsületes ember mind pányvát kíván, 's csak a' rövidlátók, kiknek tán semmi félteni valójuk nincs, kik csak zavarban szeretnének halászni, kik a' féktelenségben csak nyerhetnek, de semmit nem veszhetnek, kívánják azt szétszaggatni. Pányvánk' körében minden szabad, és istenesen szabad; körén kívül minden tilalmas. De az emberi hibás nevelés elhiteti a' nevendék emberrel jó korán, hogy mi gyarlók vagyunk, holott az erős edzett lélek csudát tehet; — és szinte örömmel és vigasztalással említjük azon axiomává tett mondást: *niti-
timur in vetitum*, — mintha ez kimentené akaratumk' hibáját. —

Ha nem minden ember kíván is túl menni pányváján, mert a' jobb nevelés, a' vallás, a' morál, és a' polgári törvények, még is csak sok embert megtartanak az erény' útján; de addig menni, meddig pányvája ér, talán egy se mulasztja-el; — nagy rész pedig, hogy bűnt ne lássék elkövetni, még is vágyainak megfelelhessen; azon mesterkedik szüntelen, hogy pányva-kötelét mennél hosszabbra ereszthesse; másoké pedig mennél rövidebbre öszvevonassék.

Minthogy tehát minden ember addig bizonyosan kiterjed, míg pányvája ereszti, vannak az emberi társaságnak sok botráncoktató terhei, mellyeknek nem maga az ember az oka, hanem egyedül pányvája; — 's míg

pányváját kurtára nem vonjuk, addig őt mindig igazságtalanul vádoljuk ha bár visszaéléssel is, ha pányvája azt megengedte. Állítsunk p. o. egy olly hivatalt, melly fizetésének legnagyobb részét az emberek nyomorgatásából végye; tüstént olly nyomorgatások történnek a' társaságban, mellyeket szem nem látott, fül nem hallott. Állítsunk Inquísitiót: tüstént lesz Inquisitio, és pedig igazságos. A' mit állítunk, az van; a' mit nem állítunk, az nincs; — 's ha hosszú pányvát állítunk, hosszú poráz van; ha pedig rövid pányvát állítunk, rövid poráz van; azonban idővel mindenik hosszabítani fogja porázát, mert az ember, bölcs nevelés nélkül telhetetlen. Ha az oskolai ifjúság' kihágásai egész ostora a' tanítóknak és városi polgároknak; annak nem az éretlen tapasztalatlan ifjúság az oka, hanem kelletlenül hosszabb poráza; mert ő addig mén, míg poráza ereszti.

114.

A' szegénység, örökös betegség, és az emberiségnek gyalázatja; csak a' gazdagság teheti az embert emberré, de ez is csak úgy, hogy a' bölcs neveléssel és tudományokkal mindig párosuljon, mert e' nélkül csakugyan jobb a' szegénység. — De midőn nemzetről van szó, itt a' nemzetet nem egy-két gazdag teszi, hanem az egész népesség; és így a' gazdagság' útja ne csak egykettőnek legyen nyitva, 's ez is tán a' mások és a' közjó' rovására; hanem az egész nemzet előtt nyitva álljon az út, szorgalma által meggazdagodni.

Ezen gazdaságnak egyetlen-egy útja a' kereskedés, mert minden egyéb szorgalom' gyümölcsét ez emésztimég, minden embernek minden üres idejében nyitva áll, minden hosszas tanulás nélkül; — minden heverő pénzt felébreszt álmából, a' szorgalmat feléleszti, heverést, hivalkodást kiírtja; — minden ember pezseg, mozog, fut, fárad, reményl, és minden parányi időt használ, —

's minden parányi időt használni, ebben áll a' gazdagság' eleme, titka!

Ugyde a' kereskedés, hitel nélkül felnem állhat, és a' hitel több a' pénznél; sőt a' hol hitel van, ott pénz nélkül is annyit lehet tétetni, mint pénzel; mert akárkinek kötelező-levele pénz gyanánt elvétetik, és számtalan kezén megfordul, míg idővel valaki annak kiváltására szorúl. Melly temérdek munkák és nagy vállalatok nem történnek egy hiteles társaságban! 's melly temérdek henyélő kéz-dolgot talál, 's megmenekszik a' heverés' keserves következtől; és még is mindeu pénz ismét oda foly vissza, miután iszonyú munkákat végbe vitt, 's temérdek népet táplált, és számtalannak lételt adott, a' honnét az kiindult! — midőn ellenben, hitetlen társaságban még a' kézpénzel se mer sok ember előállni, később lévén azt hevertetni, mint koczkára kitenni. Így teszi némi előítélet, a' legboldogabb hazát, csupán egy gondolat miatt legszegényebbé, 's a' gazdag nemzetek' szolgájává.

A' kereskedés nem csak nem szégyen és lealázó, mint ezt némi előítélet véli; sőt minden kigondolható emberi szorgalomnak rugója, 's a' gazdagságnak és jóllétnek egyedüli forrása; — nem említvén azon erkölcsi hasznát, melly szerint a' pallérozódás, műveltség, szelidség, emberesedés ez által bővebben terjed még a' legdurvább nemzet közt is, mint minden egyéb eszközök által. Ezt kellene hát nekünk is elfogadnunk, sőt iskolákban nyilván taníttatnunk, és minden lehető kedvezésekkel pártfogólnunk; kivált ma, midőn majdnem minden nemzetek ebben egyesüinek, 's a' ki elmarad, csak későn veszi észre, hogy saját rovássára maradott-el.

De ha már kereskedő nemzetté nem lehetünk: ám legyen! ám ne vigyük ki semminket külső országokban, kivált ha a' vám nagyobb, mint az érték: van még a'

kereskedésnek más módja is. — Ugyan is, a' kereskede-
 dés nem egyéb, mint a' consumciónak kielégítése; mi-
 dőn az anyagok a' fogyasztóknak helyébe vitetnek. Ezen
 gondolatot hát meg kellene fordítani, 's mi ugy tehet-
 nénk, hogy a' külömben is sok vesződséggel és fáradság-
 gal járó kivitel helyett, kivált, hol sem bizonyos utak,
 sem vízi-csatornák nincsenek; a' consumenseket hoznók,
 hínók, 's édesgetnők ide hozzánk, a' mi annál könnyeb-
 ben megtörténhetnék; mert nálunk legtöbb nyelv felta-
 láltatik, és így minden idegen könnyen kijöhet, kivált
 a' német nyelvvel éppen otthon van; mert a' Magyar nem
 csak egy nyelvet beszél, mint más nemzet, hanem leg-
 alább is két-három nyelvet; — azután pedig a' mulat-
 ságra és a' gazdagok' gyönyörködtetésére minden inge-
 relhető eszközökkel tömve van hazánk; gazdag rónaink,
 regényes hegyeink, erdeink, váraink, számtalan érczes vi-
 zeink 's fürdőink, mellyeket még tökéletesíteni is lehet-
 ne; folyóink, tavaink, bóraink 's a' t. mind olly tár-
 gyak, mellyek az emberi kénynek kellemetes vonzó má-
 gnesei. Így tehát mondom: a' consumenseket kellene ide
 szoktatnunk, 's iszonyú népességnek helyet és kereset-
 tet adnunk.

Am de hitel nélkül consumensek se kíváncznak
 ezen gazdag Kanahánba; sőt elég van, ki innen is kül-
 földre mén consumálni, mert jobb szeret ott lakni, hol
 hitel és policzáj van, mint a' hol ez hibázik. — Azom-
 ban bízzunk a' korszellemébe, 's az elfogultságtól mentt
 hazafiak' bölcsességébe; minden meglesz idővel, a' mi
 még hibázik, elébb meg kell kóstolnunk a' keserűt
 is, hogy az édest becsülhessük, így volt ezzel minden
 nemzet.

115.

Az adós, hasonló azon szerencsétlen hajóhoz, melly
 a' fenekén támadt temérdek lyukakat nem győzi betöm-

ni 's beduggatni. 'S imé, midőn nem vélné, egy iszonyú lyuk támad; mellyet hōgy bedughasson hirtelen, más szomszéd-lyukakból kapkodja-ki a' dugókat, 's azokból készít hevenyiben holmi bizonytalan dugacsat. Sok adós, bár tíz annyi értéke van is, mint adóssága, tönkre száll, ha nagy summát készületlen, és terve közepében kell lefizetni. Ellenben, hol hitel van, egy okos szegény, a' más pénzével is meggazdagszik.

116.

Az unalomnál nincs az embernek nagyobb ellensége — kivéven saját zabolátlan indulatit. Mire nem vetemedik az ember, kit az unalom előfog? ezt láthatjuk azokon, kiknek semmi dolguk nincs. Nincs boldogabb ember, mint a' kinek elég dolga van; de a' kinek senki munkát nem ad, egyaránt boldogtalan azzal, ki munkát nem keres, sőt attól irtózik.

A' gazdagoknak azon része, melly semmi munkát magára nem vállal, talál ugyan ideig-óraig az unalom ellen némi orvosságot, és sokszor hiúságokra is elvetemedik ennek következtében; de tudnunk kell, hogy a' mulatságot csak csemegéül lehet használnunk, mindennapi kenyér gyanánt azt nem használhatjuk, mert illy kenyérhez csak a' munka hasonló; a' multság pedig olyan mint a' kalács és cseme, mellyet bár mohón kapunk, de ugyan meg is únjuk.

Hogy a' dologtól félő gazdagok még is maguknak valami kellemetes dolgot szerezhessenek, az unalmat is elűzhessék, és a' mulatságot is annak idejében csemegéül használhassák: legjobb volna nekik a' tudományok és mesterségek' (Kunst) tágas mezején, a' millió tárgyak közt egy kedvencz tárgyat kiválasztani, 's abban határtalan búvarkodni dilettantképpen. Ugyan p. o. a' mezei gazdaság, kertészség, ennek sokféle ágazatja, a' muzsika vagy hangászat, szobrászat, festészet, költészet, a'

chemia, 's ennek sok ágazatja, a' physica, az esztergályozás, a' papiros-raggatás, a' mathesis, ennek számtalan ágazatja, különösen pedig a' mechanica, mellynél felségesebb munkát, mulatságot gazdagoknak ajánlani nem lehet. Ha a' szegény tudósok illy tökélyre tudtak vinni a' tudományokat, a' mint ezt mái nap szemléljük, 's ezek által illy temérdek életkellemeket és kényelmeket tudtak szegények elővarázsolni, 's különösen a' mechanica' téres mezején illy iszonyú felfedezéseket tudtak az élet' könnyítésére kitalálni: elképzelhetjük, mire nem vinnének mindent; de különösen a' mechanikát, a' gazdag dilletántok, kiknek egy-két botlás, néhány száz forintnyi kár megsem érezhető volna azon örömhöz képest, mellyet a' lélek merít a' természet rejtett igazságainak felfedezéséből, — midőn a' szegény sorsú tudóst csak egy szerencsétlen próba is vissza-rezzenetheti.

A' ki mit nem tud, arról fogalma sincs, és így azt balúl itéli. Ki a' mathesist nem tudja, azt szinte feleslegesnek és szükségtelennek itéli. De ki azt megízéltette, az látja annak véghetetlen hasznát; olly hasznát, mellyet minden ember saját rovására nélkülöz. A' melly nemzet még a' mathesist nem bálványolja, annyira hátra van az érett nemzetektől, mint abéczés gyermek, a' könyvírótól. De ha az egész nemzet ezt egyszerre sajátjává nem teheti is; legalább a' gazdagoknak illő volna benne buvárkodni, mert csak bűvár látja azt, mit nélkülözött, míg bűvár nem volt? Mihelyt mathematicus korszellem kormányozza a' publica opiniót; vége lesz a' szenvedélyek' szülte nyomoruságnak.

Adja Isten! hogy a' gazdagok soha rá ne szorúljanak a' tudományokra, egyéb mint dilletant tekintetben, és ne engedje Isten! hogy azok csak egy gazdagnak is kenyértárczájává légyenek; de hátha még is valaha rászorulnak? Miuden esetre jobb készen lenni,

tanulni, mert szükség' esetében még ez vashorgonya lesz minden embernek, midőn e' nélkül kéntelen a' sors' martalékjává lenni.

117.

A' matematikai szellemnek egy gyönyörű czímét árulja-el némelly földes uraságoknak azon divatba jönni kezdő szép érzésük, mellynél fogva gazdasági tisztjeiknek rendes fizetésükön fellyül aranyos procentuátziót adnak évenként a' nevelt jövedelemből, mellyben elsőtől fogva utolsóig mindenik részesül köréhez mérsékelve. Ez az, a' mi a' tisztet éjszaka is felkölti; hűségessé teszi, a' legkisebb cselédet is ura' érdekébe vegyíti; 's ha hasznót nem tud is teremteni, legalább a' kárt elmelőzni nem rest éjfélnben is felkelni. Hogy ne osztanék én ki ezer forintot azok közt, kik jövedelmemet tíz annyi-val szaporították? — Illyeneket szül a' methematikus szellem, de ez még csak kezdete a' nagyobbaknak.

118.

Valamint gyermek' szájából kirí a' bölcsesség, és aszszony' szájába nem illik a' pipa, mindenik csak meglett férfiút illetvén; így a' könyvírás is csak nagy urakat és gazdagokat illetve igazság szerint; mert ha egy szegény tudós remeket ír is, kinevettetik; sőt ha a' szegény, észt árul-el, meg is utáltatik némelly embertől.

119.

Akármelly nyelvet könnyen megtanulhat akárki a' szobájában, ha van arról egy jó grammatikája és szótára, a' maga nyelvén. — Minden nemzet a' maga nyelvén tanul akármelly idegen nyelvet is, ha könyvből tanulja, és anyanyelvénél többet nem tud; mert hiszen nevetség volna valamelly ismételten nyelvet más szinte ismételten nyelven, vagy éppen magát, magán tanulni; — az annyi volna, mint az emberből csúfot üzni, és a' drága időt 's fáradságot hiába elpazérolni. Egyedül a' diák

nyelv az, mellyet némelly helyeken, mingyárt az apró gyermekeknek, nem anyanyelvükön, hanem szinte diákul; és pedig hexameterekben van kidolgozva, 's stereotypizálva. Így tehát a' kis gyermekek jó korán hozzá szoknak a' hexameterekhez.

120.

Igazság szerint, az árva emberi nemzetnek csupa poézisben, örömben és dévajtságban kellene áttölteni e' rövid és bizonytalan életet, vigasztalásul és kárpótlékul; 's már a' nevelést úgy kellene intézni, hogy ezen igazi édes öröm' érzésére minden ember elkészüljön, azt ne lopva habsolja, hanem szabadon éldelje. De nem azt mondom: hogy mindig henyélni és hivalkodni kellene, sőt munkától senkit se lehet felmenteni; hanem azt, hogy az emberi társaságokat úgy kellene intézni, mint némelly böcs és kegyes kormányok alatt intézve van; hol minden ember víg, és munkáját a' teher alatt is vígadva, tréfálva, danolva teszi; az írók dévajkodnak, 's az olvasok mindenütt poésisben gyönyörködnek; — így kellene lenni nem csak egy-két országban, hanem az egész világon; mert az ember, ha az ellenkezőt kiviheti; ezt színtugy kivihetné, csak akarna, és kapriczait megzabolázná. De most nem is lehet bohóskodni, 's komolyságon kívül egyebet írni, 's ha van egy-két bohóskodó poëta; az, vagy gazdag, ki semmi hiányt nem érez, és azt gondolja: mások is olly szerencsések; vagy fiatal, tapasztalatlan, ki még a' világot nem ismeri. De a' ki a' világot ismeri, lehetetlen mást írnia, mint komolyságot; — *heu quam difficile est satyram non scribere!* — dévajtságnak itt nincs ideje. A' kis gyermekek ugyan örök poésisben, dévajtságban, és örömben élnek; 's még a' lecske alatt is játékot keresnek; így tesz az éretlen paraszt is, kinek még a' világ szemét ki nem nyitotta; így tesznek némelly kényes gazdagok, így a'

nagyrálátó ifjúság is; de a' nyomoruság utoljára sok embert észre hoz, 's megisméri a' komoly világot. Ha a' rabló-hajók elfoglalnak egy boldog hazába törekedő hajó-népet, és viszik magukkal fertelmes fészükbe, vége itt az örömnnek, dévajságnak; csak a' kis gyermek tud itt még örülni, mert a' dolgot nem érti; — de kétszeresen szomorú az, ki a' jövődőt maga előtt látja.

121.

Egy embernek udvarán volt egy nagy gödör, melyet nem szenvedhetvén tovább; mellette ásott egy gödröt, 's annak földjével bétemette, az új gödröt pedig hogy bétemetthesse, fuvaros kocsit fogadott, 's kívülről hordott földdel töltette-bé. Hasonló ehhez az olyan gazdag, ki, hogy mennél többet ehessék 's emészthessen, szüntelen orvosságokkal élve segít magán.

122.

A' jövődő olly bizonytalan, hogy arra senki nem számolhat, nem építhet apodicticus biztossággal; — minden calculus, a' mi itt lehetséges abból áll: hogy örökké becsületes ember légy, és az erény' utjáról *soha*, mondom: *soha* le ne térj; — a' többi magától megjő annak idejében. De kevés ember tud vaserővel várakozni, 's előre lenyeli szerencsáját.

Üdvarány,

Mérnök, M. t. t. l. t.

7.

Székelek' eredete, és a' Csík-Gyergyói Kászon-Székekbeli fő Tisztviselőknek karakterei.

Ezen kézirat, melly még a' mult században jött kezemhez diak nyelven, és a' mellyet ez előtt jó idővel az Erdélyi Magyar-nyelvet művelő társasággal közlöttem is volt, hasonló diak nyelven; — most pedig nem a' maga egész kiterjedésében, hanem a' főbb főbb vonásokat kieszemelve, Magyar-nyelven szándékozom közönségesse tenni. — Ezen irat szedegettetett-ki elsőben 1533-ban 153 Aktákból, 3 nagy levelekből, csak röviden; a' fő nemes Menyhárd Sándor várában, Alszeg falu mellett Wacsárk és Csikfalva között; Mátyás András Csiki törvényes ember által. — Veres Deák, Györffi Mátyás, Gábor István' jelenlétökben. — Ezen irat már ugy nézettetvén, mint eredeti: ebből másoltatott a' nálam lévő 1695-ben, Mártzius' 14-dikén, Weres Péter, Fel-Csík' hűtös Assessor, és Szentkirályi Boros István, Al-Csíki hűtös Assessor által, Csík-Szereda privilegiált várossában.

*Következnek a' kéziratbeli kiszedegettetett
vonások.*

A' Székel igen jó hadakozó nemzet, csak hamar az Atilla' roppant birodalma leromlása

után, a' Havasi Dácziát foglalta-el magának; — ez Halom, Eulie, Jenő, Megyes, Adorján, Abrám 's a' t. nemzetenkint 's familiánkint, és a' familiák' lineáiként osztotta-fel az örökségeket és tisztí hivatalokat; — ez azon eredetű a' pannóniai Magyarokkal; — más nemzetektől Siculusoknak neveztetnek, e' nemzetbeliek a' nemes Atilla' Scithiai népéről, — az ő Pannóniába lett legelső bėjöveletektől fogva, minduntalan terjedve a' Havasi földet magok tulajdon vitézségekkel szerzették magoknak; 's magok közt nemzetségenkint, a' nemzetségek familiái szerint; és a' familiák' lineái szerint felis osztották, egészen az Arpád' idejéig; az egy szívvel, lélekkel választott fő-igazgatónak, kit Rhabanbán tisztí névvel neveztek, adván önkint magokat alája.

Mikor ez a' nemzet idegen népek ellen táborba szállott, mikor vagy vallásbeli, vagy polgári törvényeket tett 's kihirdetett, szerecsen dió-hajból készült pohárba maga testéből bocsátott vért eresztett, abból ivott; azzal áldozott, arra esküdött, hogy a' közönségnek kiadott parancsolatokat megtartja, 's a' parancsolatok általhágóit, kétfelé vágja. — Az a' pohár egy régi Scitha királyról szállott reájok; — a' törvényrontóinak büntetése esett a' Bond várában lakó Rhabanbán' szemei előtt; — ezt a' Bond várát építette egy régi Bonda nevű Rhabanbán még az Atilla birodalma elromlása előtt. — A' Székel-nemzetnek ezen anya-városában adattak-ki minden törvények; a' nép közönséges gyűlésében ama Rhabanbáni hivatalban fénylő Zándirhám' idejéig; — mert ennek idejében jöve-ki Scithiából az Almos' fia Arpád vezérsége alatt a' Hunnúsok' másik nemzete; mellyet hal-

ván Zándirhám, 's értvén hogy az is igen nemmes nemzet, követeket küldve, igen becsülettel fogadta; 's kövekre metszett törvényeit, illy czím alatt: *Hatköver* elejekbe tette, 's legottan a' Bond várába a' Rabanbán szokása szerént áldozatot téve, a' következő törvényeket a' kövekről felolvasá, 's maga nemzetére szabogató; ugy mint a' mellyeket Árpádnak is a' megtartásra ajánla. A' törvények ezek valának:

Hogy senki, hanemha a' ő férfiu törzsökéből származna, a' Pannón-földén fő hatalommal felne ruháztatnék, 's előjáró ne lenne.

Hogy kinek-kinek az a' föld, a' mellyet maga erejével, virtussával szerzett, tulajdona lenne; a' mit pedig egygyütt egyenlő erővel szereznek, azt egyenlőleg osszák-el.

Hogy az ügyes bajos dolgokat a' nép' közmegegyezésével igazítsák.

Hogy a' ki az előjárónak letett hitét megszegi, fejét is, javait is elveszesse, a' fő Rhabanbán' áldozatja megtétele alkalmatosságával.

Hogy a' Rhabanbánok közzül fényes pompával vesztegetésre élne, annak tüze is, vize is vétetessék el.

Hogy a' ki a' fő Rabanbánnak áldozattján meg nem jelennék az ketté vágattassék.

Elolvastatván ezen törvények a' követek előtt, 's a' Rhabanbán' pohara felibe tétetvén, a' több nép örömkönnyeket hullatva, ittak a' pohárban lévő vérből; e' lévén az áldozat-tétel.

Ennek emlékeztére azon törvényeket a' Magyarok a' Székelektől átalvették; Árpád is a' maga Tribussából a' Székeleknek jövődöbéli Rabanbánul a' baromfiakkal ékes: Uopoletet, Uopourt, és Uogront ajánlá; — ezzel Munkács

felé indult, 's meg tévén az áldozatot, a' törvényeket is megnyitván, bément Pannón-földre.

Uopolet pedig feleségül vévén Sárlottát, három fiakat nemzett: Karsiaibat, Chámot, Nobont; a' mellynek emlékezetére a' Zandirham' felesége Uopoletnek nénnye, a' Magor Zápor nemből való 888-ban, a' Rhabanbánhoz illő, 's az áldozat-tételre alkalmas házat építtetett az elfoglalt földön, a' hét erdős havas föld mellett; éppen a' havas' torkában, a' Rákusy végiben; nem messze a' Vacsárk föld mellett lévő víztől. — A' nemzet' megegyezésével fiai között fel is osztá az országot. Uopolet, 's elővévén az Scithiából hozott áldozó poharat, 's megtévén vele az áldozatot; a' Vacsárk föld mellett lévő házában azután csak hamar megholt; — a' több vezérek a' nemzet' megegyezésével fő igazgatónak tették Buesnát; ekkor hozatott-bé a' Székel-nemzet közzé a' keresztényen vallás, de a' mellynek terjedésében sok akadályokat vetett az áldozó-pohár 's az azzal tétetni szokott áldozat, melly mellett a' Székelek erőssen buzgólkodtak; főképpen az Uopolet' nagyobb fia, kire a' többiek rá támadtak, 's a' Sós-mező földén meg is verték, a' több testvéreit Pannón-földre kergették, hol azok nagy méltóságra jutottak. Az Uopolet' nagyobb fia pedig feleségül vette Victoriát, a' Thraczia király' leányát, Magor nemből valót; tekintet is, segítséget is nyervén. Buesnát az igazgatót meggyőzte, megölte, a' Rabanbáni hivatalt magának vissza szerezte; de a' maga igazgatásra alkalmatlan, tehetetlen voltán nagyon kételkedvén, szüntelen rebegett; a' minthogy testvére fiától meg is veretett, és a' Tatár-havassánál megöletett. — Ekkor a' kisebb Rabanbán

Gyula, a' keresztyén vallásról a' pogány vallásra vissza-térvén pártot ütött, 's a' fő Rhabanbánt Uogront megölte; a' fő-fő Székelekkel egybe, 's a' keresztyéneket üldözni kezdette. — De az Uopolet' másik fia, Uopour Sándour, Anna Felicitást feleségül vévén, követeket küldött István Magyar királyhoz, segítséget is kért, mellyel Gyulát meghódoltatta, 's a' maga leányát Zelát, Sombournak feleségül adta; az áldozó-poharat magához vette, 's többé azzal a' nemzetnek az áldozatot megtenni nem engedte.

Ezek után a' Székelek és kissebb Rhabanbának nagyon buzgólkodtak a' fő Rhabanbánméltósága fentartásában, és az áldozó-pohár vissza-vételében, 's vallások' régi mód szerint való gyakorlásában; — az honnan testvér testvér ellen, atyafija ellen; fiu atya ellen, háborút indítottak.

Ika, vérszerint való atyafia Uopour Sándournak, a' pohár vissza-vételére, mint Rhabanbán, kétszáz fegyveresekkel ment az Uopour' várára; — Uopournak atyafiai közzül némelyek a' Hét-erdős földnek torkába költöztek, egyiknek nevérol neveztetett földre, Zetelakára.

Ekkor Ika meggyőzöttetvén, az Ügy vize földére vonta magát; ott házat építvén, megholt; Ika, Dombon, Bordans, Jatt, Demekalló, Gázem nevű fiait hagyván maga után; ez utolsó a' többiektől elűzetett, mivel atyafiát Lonconuarathot megölte, 's megvonta magát azon földre, melly róla Kászonnak neveztetett. — Ide a' Horkát fő igazgató kényszerítette őt, 's a' Nyirgócz-havassa mellett lévő völgyet 's földet mutatta néki ki, hogy ott terjeszsze familiáját; a' minthogy ezen őt fiaikat hagyta is maga után: Tzuthot, Cserthét, Matharaácsot,

Verét, Blásut; kik közzül Blásu lett a' Horkát Gázon' nagyobbik fia Horkáttá.

Ismét csak hamar Uopournak fiai attyok ellen feltámadván, sok vitézeket vettek magok mellé. Bálványos váránál, kik között nevezetesekek voltak: Dobi, Advok, Bond, Gethe, Sterray, Jet, kik vitézül oltalmazták a' fiait Uopour Sándour ellen, az az: attya ellen; de István királynak segítsége elérkezvén, az atya meggyőzte fiát; mellynek emlékezetére István király a' hét erdők' földén túl, a' Havasban egy kápolnát állíttatott-fel a' Becsék fiai által, ki Rabanbán Uopoletnek fia volt; a' Becsék' fiai pedig voltak: Körönns, Csatha, Bände, Győrffi, Papulcz, Ilancs, Tiváel, kiket a' magyar király szép földel ajándékozott-meg; mert a' magyar földön éppen akkor szakadott magva Sályának, 's ennek földét ajándékozta a' nevezett fiaknak; de a' nagyobb fiúnak Körönnsnek, nem tetszett a' magyar föld; vissza is jött Arad, Roka, Jama, Orre, Cseke nevű fiaival, 's házat épített magának 's fiainak, a' honnan a' Körönns háza mellett lévő föld Csathafalvának neveztetik; ezen dologért István király a' Székel nemzet' nagyobb részére megneheztelt, mert néhány Tribusak fel is költenek volt ellene; kik ellen sereget is küldött István; Uopour Sándour, attyafiával Andorással egybe az István serege mellé állottak, a' Nyirgőcz és Gimez havassai mellett lévő földeket egészszen pusztává tették; Uopour arany keresztet is nyert, 's azt az áldozó-pohár' felibe tette; 's nagyobb fiát Sándour Istvánt, a' királynak-ajánlotta 's el is küldötte a' Székel-nemzet' megegyezésével.

Uopour Sándour, látván hogy a' sok hadakozások miatt a' több Rabanbánoknak földé ki-

üresedett, a' maga testvéreinek fiait a' pusztán hagyott Gümez földére bészállította; hasonlóképpen az Uopolet' másik fia Andorás is, a' maga fiait: Ambert, Gögöt, Kábat, Ladont, Lagaást, Doobat, nem különben testvére fiait is helyhez tette a' Bond vára' földére; a' kik közt említést érdemelnek, mint vitéz katonák: Sám-bour. Zsebő, Koszlát, Öröm, Jet, Ivány, Gelyén.

Uogron pedig testvéreinek Ouronnak fiait a' Nyirgócz havassa földé mellé szállította, kik között nevezetesek voltak: Bocz, Zokol, Bon-du, Béél, Gere, Torrona, Lepp, Nag, Zimány, a' két utolsók telepedtek a' Bond vára körül Sambaát földére; — egy fia Uogron Rabanbánnak ülte-meg a' Máré földit a' küköl vizétől nem meszsze; Kadics vezér' földéhez is közel.

Uopour Sándour továbbá, hogy a' Székel-nemzetet a' keresztyén vallásba jobban megerősitené, a' Pannón királyhoz küldött igen nemes egyenes szívű férfiakat, ugymint: Szórcsét, Kénárt, Bourzomot, Hagyurt, Vert, Tutert; ismét a' nemes katonai rendből az Oult vizénél volt mérész vitéz férfiat Báátort; ismét Blásut, Foduort a' Vacsárk földéről; és még más erős férfiat Csák nevűt, ki nagy nemzetségnek törzsöke volt, 's a' kinek a' Nyirgócz földé mellett laktak fiai; Lazu, Foduor, Ivány, Erős, Márkons, Csák, Ozmét, Kaza, Arkos; ez Pannón-földére általköltözött néhányod magával; de ezután való időkben az ő marádéki közzül Csák, Ivány vissza-jöttek; elküldötte tovább Uopour a' maga fiát Görgöt, ki lakott a' maga nevéről neveztetett földön, 's voltakak fiai kilenczen: Ous, Cseke, Lár, Balon, Ocsval, Zodor, Thordát, Zabon, Oszony; ezek mindnyá-

jan szorossan megegyeztek hogy minden pénzbeli adó alól kivétetve szabadok lennének; melly egyezés emlékezetének örökre való megtartására az Uopour Sándour Rabanbán másik fia Arad, a' maga Tribussával, nemzetségével általtétetett nem meszsze a' Zarán Tribussa' földétől, Pannón-földének szélire, a' Blakusok' havasos földé mellé, a' Szálláspataka nevű vízhez.

Itt tettek már ezen Székel-nemzetségek örökös végezést, hogy esztendőnként a' Pannón-földe' királyát 's népét a' maga szabadságában megsérthetetlenül oltalmazza, 's megtartják, észak részéről lévén nekik segítségül; hogy a' király' őrizetére száz fegyveres lovasokat tartanának cserélgetve; hogy minden választott királynak választásakor, házasulásakor, 's fiú magzattal lett megáldattatásakor egy ökröt ajándékoznának; hogy a' ki akár a' nagyobb, akár a' kisebb Rabanbának; akár a' Horkát hivatalbeliek közül zenebonát indítana, az egész nemzet' megegyezésével a' fő Rabanbában hatalma alá vettessék; — az a' fő Rabanbáni hivatal pedig örökkévalóképpen az Uopolet nemzetségből tétessék; ezen törvényei a' Székel-nemzetnek minden harmadik esztendőben megújítottak az elsőbb századokban.

Ezen törvényeknek a' Pannón-földe királyával való közléséért, és a' keresztyén vallásnak behozásáért 's megerősítéséért, küldötték vala a' Székelek az fennírt követeket.

Viszszatérven már a' követek, a' fő Rabanbán megteszi a' pogány áldozatot szokása szerint, mivel nagy dologhoz kelle kezdeni; ekkor a' Bond várában előadja a' nemes szívű királynak feleletét, melly márványra vala metszve, 's azt a' pohár' felibe tartva a' szokás sze-

rint felolvasta; mindnyájan is örvendező kiáltással fogadták a' Magyarok királlyának akaratját, és a' keresztyén vallást, mint a' közönségnek boldogító parancsolatját, minden kissebb a' Ruka földe' havassán belől lakó pogány Rabanbánoknak kihirdettették, magok pedig bevették 's a' pogány áldozatot megvetették; — de gyenge lábon állott még a' keresztyén vallás, mert minden Székelek, a' nagyobb dolgok' folyása közben, a' nagy Rectornak, Igazgatónak tekintetere mindenkor a' pogány áldozatra gyűltenek egybe; — a' katonák is, mint a' kissebb vagy Al-Rabanbánok, 's mint a' Horkáti hivatalban lévők, és a' Gyula hivatalnak is; sőt a' nagy Rabanbánok is mind egyenlő jussokkal birtak, kivéven a' Gyula hivatalt, és a' Rector, fő igazgatót; mert ezek ketten mindenkiben a' nemzetségeknek 's a' familiáknak fejeivé tették magokat; első helyet foglaltak, első jussal éltek a' tábor-szállításban, mind a' vallási, mind a' polgári törvények-hozásában; a' parancsolatoknak a' közönség előtt való kihirdetésében, a' törvény általhágóinak megbüntetésekben; melly jussokkal élt a' fő Rector, igazgató, a' legnagyobb Horkát és Gyula jelenlétökben.

Néhány hivatalai említettek eddig elé a' Székeleknek ugymint: Rabanbán, Horkát, Gyula, Rector; ezeknek megvilágosítására teszem e' következő jegyzést:

Minden Horkát alatt voltak öt al-vagy kissebb Rabanbánok; — minden Al-Rabanbán alatt két századosok, egy lovas, más gyalog hegyes tőrrel 's nyíllal felfegyverkezve; — egy nagy vagy Fő-Rabanbán alatt voltak három Horkátok; — ugyan annyin voltak a' kissebb Gyulának is alatta; — ezen hat Tribusok függöt-

tek a' nagyobb Gyulától, — minden Gyulák pedig a' Nemzet fő Rectorának, Igazgatójának alatta voltanak; — ez a' fő Rector lakott a' Bond várában, az öregebb Gyula pedig a' Küköl vizétől nem meszsze, a' hol a' kisebb Gyulák parancsolatinak általhágói exequáltattak; ez az öregebb Gyula fő Horkátnak is nevezetett; — a' nagyobb Rábanbánokból lehettek Nemzet Rectori, ilyenek voltak: Uopolet, Zándirhám, Bond, Hám, Chám, Ursulozon, Honát, Csolhu, Zeke, sokak még mások is.

Midőn az Erdélyen túl, Pannonban lakó király Gyulát Vajdává tette volna e' hazában, de ez pártot ütött volna ellene; amaz ezt meghódoltatta, 's helyébe Zoltánt tette Igazgatóvá; ekkor a' Rabanbán Sándour István' fia, egy külső-országi személyt, Katalin nevűt vett feleségül; a' mellytől három fiai: István, Sámuel, és Gergely lettek; kik között a' maga erején 's vérével keresett földet elosztotta; a' nagyobb-nak Istvannak adatott a' Vacsárk mellett lévő föld; Gergelynek a' megholt Al-Rabanbán Keneosnak földé, az, hol még Uopolet fő Rabanbán' idejében, a' tolvajok 's gonosztévők szoktak kínoztatni; annak a' Keneosnak fia Ivány, a' többektől elúzetett, 's Lokott havasára vonta-meg magát, 's ott terjesztette familiáját; Sámuelnek pedig a' legkisebbnek jutott a' Küköl-vize mellett Agy-földe; ezeket elvégezvén Uopor Sándour Rabanbán, a' Havason túl lakó északi nemzettől követek érkeznek a' Székel-nemzethez, a' barátság' fentartása végett; 's hogy egész illendőséggel fogadhasa azon követeket, egybehívatott minden kisebb Rabanbánokat a' Rákus völgyére; az hol abban az időben a' nemzet' pogány áldozatja

szokott tartatni; az egész fegyverrel elfoglalt földet tíz Rabanbánok a' magok fiaiak közt felosztották volt, 's erre a' gyűlésre mindenünnen öszvehívtak. — Tehát az északi nemzeteknek követi illetén feleletet vevének: Mi Székel-nemzet, az Atilla Hunnusinak maradéki, kik a' havasi Dácziában lakunk, a' ti nemzeteknek kívánságát 's kérését elfogadjuk a' Rákos völgyében a' hét-erdők Havassa mellett, 's magunkat veletek egyesíteni akarván; az atyafiság' megerősítésére a' mi Fő-Rabanbán Rectorunknak Uopour Sándournak leányát Majroniát, a' ti Czárotok fiának Basilnak, feleségül adjuk; a' ti veletek való barátság' megerősítésére, úgy, hogy a' mi tiéitekhez hasonló szabadságaink ezután is virágzásban maradjanak: — a' leányt a' mi eleink' szokása szerint, drága orientál-kövekkel felékesítve által-adjuk; — el is vivék magokkal, 's a' mi Rabanbánaink azt a' Szered vizén túl kísérték; kísérté még a' száz esztendőös öreg Bausson is, a' Zándírhám' legkissebb fia, az Uopolet' testvére; a' több öszvegyültek között, a' Rabanbánok a' magok Tribusok szerint; Abraács, Uopour, Beél, Ouzon, Entroe, a' Dólne földiről; Zoltán, a' Maduras földiről; az Andorás' fia, a' Nümös' fia, az Ougron' fiai, a' Dombon' fia Ika, az Uopolet nemzetségéből való, most Dombónak hívatik; a' háromszék földén Ikafalva; Zököüll, kiről Székel-kellyén földének Ura neveztetett. Enőz, ismét a' hét erdők' földén innen lakók közzül, Uopour a' hét erdők földének fő Rabanbánja Gyula Onut, Nagy, kitől van a' Marefalvi nemzetség Maré földén; Zimány 's az ő fia, Magorbiró; Zalán, Forro, Bóka, Benke, 's mások is sokán. — A' hét erdőkön túl lévő földről pedig a' fő Rabanbán,

az áldozó pohárnak fő gondviselője, maga helyett küldötte fiát Sándour Istvánt kísérni; ment még Abe az Isumé fia; Hond Rabanbán, Péter az Ivánka nemzetből, a' Gazon-völgye mellől a' Bene fiai; a' Ruka mellől a' Beél fiai, a' Tárhavassánál lévő földjeből Kuie vér Rabanbánnak pedig a' Táár-havassa földje mellett lakónak megparancsolta: hogy mind végig kísérje az ő leányát; a' ki osztán az északi földön a' Czár fiától gazdag örökséggel megajándékoztatott; mikor Sándour Istvánnak két leányi klástromba vitettek.

Ezek így folyván, elérkezett, a' mint fennebb egy szóval említettük, Sándour Istvánnak is külföldi felesége Francziska, Mathilda Joól, lengyel születés; kinek legkisebb testvére Mihály, atya örökséget kívánja vala megosztani, melly miatt ellenkezés támadván közöttök, szinte erőszakra ment a' dolog; de a' fiu a' Pannón-földre futott 's ott a' Dan vize mellé magát megvonta, 's familiáját terjesztette; Sándour István pedig, a' Vacsárkon túl lévő földet a' Zandirhántól épített házakkal egybe feleségével magának megtartotta, 's az áldozó-poharat, mint maga örökségét a' Bond várából a' Tribusok akarátja ellen elvitte 1039-ben.

Ekkor a' Harom-Széki Rabanbánnak Uopour János, Beél István és Gáspár, a' Patar-kha nemzetségből gyűlést tartottak; Sándour Istvánt, a' Gúmez-földének urát haddal akarták megtámadni a' nemzet poharának elviteliért; de őket az idő környúlálási megakadályoztaták, mert András király követet küldött Sándourhoz 's ez maga fiát Sándour Lászlót kezessúl adta, melly miatt a' Rabanbánnak megszeppenvén, félre tették erőszakos szándékjokat;

Sándour is a' poharat vissza-adta, 's többé Bond várához semmi just nem tartott. A' hét erdők' havassánál lévő földek is az Andrástól a' Lengyelekhez követül küldött Sándour Lászlót, magoknak fő vezérekké választották, úgy hogy csak a' Székel-nemzet' fő Rectorától függene; de a' több Rábanbánoktól ne függene, — ezen dolog' jelentésére Jan Lagvas nevű vitéz katona követül küldetvén Andráshoz, András királytól, ez a' nagy különözés helybe is hagyatott.

Mikor ezek így folynának 's megholt volna Zoltán Herczeg, ezen mi Erdélyünknek őrző Igazgatója, András király ez országot felosztotta, 's Béla ifju Herczeget Erdélynek Igazgatójává tette 1049-ben. — A' Bessusok pedig a' dicsőségesen győzedelmeskedő István királynak halálát csak e' tájban halván-meg, a' Gümez földe mellett lakó keresztyén Székeleknek hadat 's beütést izennek, 's igen ellenséges módon viselték magokat; de a' Székel-nemzet férfiason vissza-verte őket fegyveresével, az ő földeken túl, Andorás, az Amboe fia vezérsege által, úgy Vida 's Jósza által; ezen győzelemnek dicsőségét a' több Tribusok megakarván akadályoztatni; Uopour vezér, a' Gyula várban fejeket véteti Andorásnak, Sándour Gergelynek, Csángour Eleknek, Blosko Gergelynek a' Bán fiának; 's a' Csák familiából néhány fiaknak; — Sándour István pedig Lászlónak fia, Gergelynek testvére, Csángour Pált, Csángour Elek' testvérít, Kábnak igen vitéz katonának fíjat, az Erdélyi Vajda' parancsolatjára elűzte, a' Gümez földit vissza-vette, s' magának megtartotta. — Ekkor adta-ki parancsolatban Béla Vajda, a' pogány-vallás' követéséért, engedvén-

meg a' fennebbi vérontásokat is, hogy többé a' tisztségek 's hivatalok a' régi szokás szerint neveztetnének régi pogány névvel; ugy se a' familiák, se a' várak, se a' városok, se a' kastélyok pogány néven ne hívattassanak, hanem a' szentek' nevérol neveztessenek; mellyből a' lett: hogy sok nemes férfiak, 's Székel-katonák az ő eleiket elfelejtették; sőt az irományok is elégettetvén, a' familiák zavarba jöttek; még is találtattak némelleyek, kik a' királynak nyilván-való parancsolatja ellen is eleiknek régi neveit, familiájok 's jószágaik neveivel egybe megtartották, kivált Három-Széken; mint Uopour, Dombon, Beél, Nömös, Mikov, Dants, egy nemes Gyulának fia, Köröras. — A' mostani Udvarhely-Székbén is: Uogroun, Lázár, Kön-te, Biró, Nagy, Zimány, Dállya, Zököl, Turek, Comkatch. — De a' tisztességesebb hivatalok' nevei többé nem hallattatták; sem Rabanhán, sem Fő-Rector; — e' helyett lett Székelek' Grófja, nem hallottuk; Gyula, Horkát; hanem ezek helyett Székelek' Vicze- vagy Al-Grófja. Ellene szegezte ugyan magát ezen változtatásnak Szemere, a' Madaras földén, de semmire sem mehetett. — Azonban Sándour István, a' Sándor nevet felvévén, a' Csángorok' vezérével Dutka Bazillal össze-veszett; de Mikó, kétszáz fegyveresekkel oda-érkezvén, a' Csángorokat elűzte. Sándor Istvánt megszábadította, a' melly győzedelméért Mikónak megengedte Sándor, hogy Hadnagyá légyen, várat építsen a' maga nevérol, melly ma is Mikóvárnak hívatik; azt mondják: hogy ez a' Mikó a' Pannón-földéről való nemes vitéz katona lett volna, 's így hívták: Uramnak fia; ezen Mikónak nemzetsége ma is ugyan azon névvel

neveztetik. Mikor ezen cselekedetet László, a' Hét-erdők' földén túl meghallotta, ő is Mikót a' nemzet' megegyezésével gazdag örökséggel megajándékozta, úgy hogy azután ugyan azon Széknek Századosa lett; sőt Istvánnak Szilvási Er'sébettől született leányát Katalint, fiának Mikó Pálnak el is mátkásította, és örömeiben a' nemzet-poharából, a' lakodalom' napján ivott is. — E' tájban néhány Tatárok a' Székbe bé-
 ütöttek, kiket Sándor István vitézül vissza-
 vert; melly vitézségeért a' Töröcsváránál lévő
 földet a' várral egybe, és a' Gázon földet aján-
 dékul kapta; 's László a' király, azt az ő fa-
 miliájának meg is erősítette; melly kipótlása
 lett a' roppant Bond vára' eltöröltetése omla-
 dékainak.

Mikor még Almos volt minden Székeleknek
 vezére, 's legelső hercegi vezér; ennek alatta
 a' Székelek gyűlést tartottak a' Sókút földén az
 iránt, hogy sok főbb Székeleknek nem lévén fiai,
 az leányoknak a' Rabanbáni jószágokba lehető
 béüthetését munkába vegyék; voltak kik ezt el-
 lenzették, de örökre elvégeztetett; hogy két
 testvérek közzül ha egyiknek fia, a' másiknak
 csak leánya volna, a' leány, mint a' fiú, attya'
 jószágába beülhessen; melly örökségbe való bé-
 juthatása, a' régi vezéreknek maradéki, mint
 az Uopoleté, használták is, mint nem téntával,
 hanem emberi-vérrel írott törvény' erejét; —
 most már ezen régi törvényt László Grófnak
 jelenlétében, a' Székelek a' Rákos mezején új-
 ra béakarák hozni, 's így módosították: Hogy
 a' főbb emberek' leánya házassítsassék ki, 's a'
 fiú vegye által a' Szék-el-földön lévő jószágait
 attyának; 's ez az örökségbe való bejuttatás, a'
 régi Rabanbánoknak józágaikban így tartassék-

meg; — a' többeknek jószágaikban pedig a' szokás szerint: ha két testvérek vagynak, kik közzül egyiknek fia, a' másiknak csak leánya volna, itt a' leány ülhessen-bé a' jószágba; az ilyen örökségbe való jutás' megerősítésére, a' házasság' idején, a' leány a' nemzeti pohárból innya szokott; — ezen törvény illetően módosítására most adott alkalmatosságot egy leány' kiházásitása; a' Sándor István' leánya Drusilla, Kálmán Lászlónak jegyezteték, 's a' lakadalom fel is tartaték a' László, Székelek Grófja' várában, a' Hét-erdők havassa földének közepén; a' nemzeti poharat ekkor Drusillának kezébe adák, hogy az örökségbe jutás erősítésére innék abból; de a' kissebb Rabanbánok' maradéki közzül egy, a' poharat a' Drusilla kezéből kikapta, hogy az örökségbe való jutást megerőtlenítse; de Sándor István, ki azon egész helység földének hatalmas ura vala, azon vakmerőt kardjával ketté vágta, senki is többé nem mérészelte a' poharat elkapni.

Ezután csak hamar a' Drusilla testvérét, a' napkeleti Császár megkérte, 's feleségül elvitette, a' Székel-földön keresztül kísérvén sok Székelek, kiket Sándor István a' Hét-erdők' földén gazdag örökséggel megajándékozott; de a' melly földből a' Székelek Grófjának számarva, bizonyos föld kijegyeztetett.

Ezen Sándor Istvánnak felesége Er'sébet, még Béla király' idejében a' tolvajok ellen kétáz fegyvereseket kivitt a' maga férjének ajánlékozott földre, Tórcs-várára; azt a' tolvajokól megtisztította, 's a' Gümez földel egybé ma a' fiának általadta; kinék egy nemesi rendből évvő katonának leányát, Gögő Annát, az Uolet' maradékából való személyt elmátkásított.

ta, melly a' maga tulajdon erején, maga földén, Topoliczán lakó-házakat készített, 's azokat háromszáz tolvajok ellen vitézül oltalmazta, megölvén kétszázig belőlök, 's a' többit elkergetvén.

Midőn Er'sébet egykor férjének neve-napját üllené, ötven fegyveresekkel maga jószágába, a' Gümez földére kiszáll, ott a' tolvajokat úzni kezdi; egynéhányat levág, a' többit mind egy lábíg elfogja, ezzel köszöntette a' maga férjét. — Ennek az aszszonynak az anyja is nagy vitéz volt, mert öt tolvajokat maga kezével megölt, midőn a' hatodikkal küszködnek, attól megöletett.

Végre az Er'sébet' férje is Sándor, háromszáz alattavalókkal, kik szüntelen vele katonáskodtak, a' Tatárok roppant dühös népétől bészoríttatva leveretett, 's ott meg is holt: levágott feje, a' Küköl-vizébe vettetett, a' Bondvár erősségének omladékjai mellett; mellyet a' kegyetlen Tatár-sereg rontott-le, honnan László király is a' Székelek Grófja, elkergettetett. — A' bátor szívű vitéz özyegy aszszony, akarván a' Székelek Grófja köszöntésére e tájban Gyula-varához menni az Oult vizén keresztül; egy a' vízbe vettetett, vagy történetből beesett gyermeket, maga Tizedese által, Boncz által kifogat; — ezen Tizedessének azután reá lett megnehezttelésében fejét vétette; mert a' maga földén gladii jussal, megölő hatalommal birt. Ezért az ő katonái megharagudván, a' jobbágyait és alattavalóit Zöld által, az Abrám nemzetéből, Dudor líneáján lévő, és Bajza István, az Uopolet' líneáján lévő által, arra készteték: hogy erőszakkal reá támadván, öljék-meg; kinek holt teste a' Zándirhámtól épített lakhelybe tétetett-bé.

Voltak Sándor Istvánnak sok fiai 's leányi, egyik a' Hét-erdők földébe béült, azt a' Tatároktól kitisztította; a' más Kénos földit foglalta-el, 's ott terjesztette familiáját; János Kálnoki, Nömös Katalint vette feleségül; tizenhét esztendőig Lengyel-országban lakott, akkor vissza-jöve a' Tatároktól, elpusztított földit megépítette; Sándor Péter, Losonczi Péternek testvér-hugát, Mária Elisabetát vette feleségül; kinek sok fiai 's leányi maradtak. — Sándor 'Sigmond, Bazarádnak, az Oláhok Vajdájának, Erdélyből vett szép feleségébe belé szeretett; de annak társaságától eltiltatott.

Ez időtájban választatott Csíknak, Gyergyónak, Kászonnak és a' Csángoroknak, Al-Vajdájok Stiborics, ki mikor hivatalába iktattatnék, Csomortány és Toplicza között lévő völgyben, azon helyen, hol felemeltetett Székelek' fő-vezérének, Sándor Istvánnak emlékezetére, egy jótska halom-domb hordatott egybe; melly máig is Sándor dombjának hívatik. —

Sándor Péter, neki adván magát az evésnek, ivásnak, a' Vajda vezér' tudta nélkül, a' szerezsendió-hajból készült pohárnak talpára, maga nevét felmetszette, mellyért a' Vajdától a' Székel-földről elúzetett. — Eddig vezete a' kézirat. —

Közli Székely-udvarhelyi Professor
Szigethi Ggula Mihály.

Nemes Udvarhely-Anyaszéknek,
néhai Gyulaffi László által készíttetett, de már elviselt
régi zászlója helyébe,

Mélt. Gróf Haller Karolina Aszszony által
 tulajdon kezeivel hímezett

új zászló' innepi emlékezetére

készült

VERSEZET.

Nemes anya' maradéki,
 Vitéz ősi Székelek!
 Magass Hargita' vidéki,
 Székel' szülött felek!

Hajdan dicsőült ősetek,
 Harczolt a' Márs' mezején;
 Ma Themis ül Ti köztetek,
 'S vezet törvény' erején.

Eleitek siskát', pánczél't,
 Hordozott fején, mejjén;
 Ti választottatok más czél't,
 Erőssebbet a' helyén.

Ők a' Nemzetért, Hazáért,
 Életet 's vért áldoztak;
 Ti az igazság' dolgáért,
 Észszel, szívvel adoztak.

Ők a' mások' 's magok' javát,
 Halálokkal váltották,
 Élnek, kik a' Thémis' szavát
 Ti tőletek hallották.

Ő rólak szállott reátok,
 A' Székel' czímű zászló;
 Ezt juttatta Ti hozzátok,
 Hajdan Gyulaffi László.

Bennetek sem aludt még ki
 A' Székel' tűz melege;
 Mert mind éltig újul 's ég-ki
 Annak bővön elege.

Mért hagynátok zászlótokat
 Elrongyolva lobogni?
 Régi helyett újjobbakat
 Vár az érdem elfogni.

Van is már ez Anya-széknek,
 Egy valóságos Annya:
 A' dicső Gróf Hallerének,
 Egy dicső maradványa;

Ki a' Gyulaffi' zászlóját,
 Melly magát elviselte,
 A' Székelek' lobogóját,
 Ma újra felszentelte.

Gyulaffi Fő-Tiszt korába,
 Emelte-fel zászlóját,
 A' Szék-anya várossába
 Tartotta lobogóját.

Fő-Tiszt Macskási Lajosnak
 Haller' Karolinája,
 Ujjat adni lát hasznosnak;
 'S ez egy remek' munkája.

Éljen soká érdemében
Tiszteltetett urával!
Az Anya-szék' kebelében,
Úri egész házával:

Macskási Lajos Fő-Tisztünk,
Érdemes Hitvessével,
Ezt kívánja a' mi tisztünk,
Éljen! háza-népével!

Székelek' nemes serege,
Terjedjen jó híretek!
Kedveljen az Egek' Ege,
Hogy boldogul éljete!

A' fiú-szék' adott néktek,
Atyát, Anyát kebléből,
Örvendhet hát Anya-széktek,
Tiszta egész szívéből.

Bizony boldog az az Anya,
Mellynek ilyen fia van;
Boldog százszor boldog Anya,
Hogy illy' boldog fiad van!

Mellyet a' Méltóságos Fő- király-bíró Macskási Lajos Úr'
érdemlett tiszteletére, Méltóságos Gróf Haller Karolina Asz-
szony' Ő Nga. drága emlékezetére, a' Nemes Anya-szék' igazi
öröm-innepére, készített a' Nemes Szék' mind végig egyenes
szívű tisztelője

Szigethi Gyula Mihály.

8.

A' keresztyén régiségeknek rövid leírása.

Az Evangelikus hívek' számokra.

A' Keresztyének' nevezeteiről.

A' Keresztyének (*Christianusok*), a' tudatlanoktól neveztettek *Chrestianusoknak*, az az: szűkölködőknek, szegényeknek; másoktól *'Sidóknak*, mivel elébb *'Sidókból* lettek keresztyénekké; majd csúfságból *Nazarénusoknak*, hogy a' Názáretbeli Jésus' követői voltak; voltak kik őket *Catholicusoknak* neveztek, mivel közönségessé lettek a' földön elterjedve; még mások hívták őket *Ecclésiasticusoknak*, mivel gyülekezetet formáltak; voltak, kik neveztek őket *Halasoknak*, ezen szótól *χρυσ* melly halat tészén ugyan; de ezen szóknak első betűikből csináltatott: *Jesus Christus*, *Dei filius servator*; — csúfosabban neveztek őket *Galileusoknak*, mivel a' Galileabeli Jésus' követői voltak; majd *Atheusoknak*, mivel a' pogányok' Isteneit nem hitték; — majd *Impostoroknak*, csábítóknak, mert hitelt felyűl-múló dolgokat hittek 's tanítottak; — majd *Magusoknak*, boszorkányozóknak; mert csuda-dolgokat beszéllettek; — majd *Parabolaríusoknak*, mert példa-beszédekkel szóllottak; sőt csúfolták *Asinariusoknak*, mivel a' Jésusról beszéltek, hogy számár-háton ment volna Jerusálembe; — hívták *Coelicoláknak*, mivel csak a' mennyről beszéltek, oda vágyakoztak; — mondták őket *Heliolatráknak*, nap-imádóinak; *Crucicoláknak*, ke-

reszt-imádóknak; legutóbb csúfos névvel hívták őket, *világosságot-kerülő* nemzetnek, mert az üldözések' idején nappal nem bátorkodván, éjjel tartottak gyűléseket; — végre *Plautus'* hitván maradékának csufolták őket.

A' keresztyén személyekről.

Ezek vagy Tanító, vagy Tanuló személyei voltak a' keresztyén vallásnak.

A' *Tanítók* közzé tartozott a' Papi-rend; Clericus, Ecclesiasticus, Canonicus név alatt.

A' *Tanulók* közzé tartozott a' község, köznép; — Laicus, secularis, idiota, privatus név alatt.

A' keresztyén-vallást tanulók ismét két rendbeliek voltak; *első rendbeliek* azok : kik a' vallás' kebelébe bévétettek 's abba béavattattak; fideles, illuminati, initiati nevek alatt; — *második rendbeliek* azok : kik az Anyaszentegyház' kebelébe kíváncsoztak bévétetni, de meg nem nyerték; catechumeni, poenitentes, euergumeni, martyres, confessores, eremitae, monachi, nevek alatt.

A' kik pedig egészen az Anyaszentegyházon kívül voltak : infidelis, haereticus, schismaticus nevet kaptak.

A' keresztyén-vallást tanító személyeknek két nevei voltak, az első nemhez tartoztak a' rendkívül valók, kik időszerint is elsőek voltak; ezek között voltak az *Apostolok*, kik a' Kristustól rendeltettek, lelki csalhatatlan ihléssel megajándékoztattak, törvényt tévő, és a' törvény megrontóit megbüntető hatalommal bírtak; az egész Anyaszentegyházban mindenütt Tanítói megsérthetetlen jussal éltek. Mindjárt az első században származtak hamis Apostolok, kik az Anyaszentegyházban szakadásokat csináltak, 's eretnekeknek mondatlak. 2-szor: ezen nemhez tartoznak a' *Próféták*,

az Istennek szavait magyarázó, és jövődőt mondók; ezeknek ellenére is támadtak hamis Proféták. 3-szor: ezen nemhez tartoztak az Evangyelisták, kik vagy a' Christustól, vagy az Apostoloktól, vagy az elsőbb Ekkle'siáktól rendeltettek; új Ekkle'siák' plántálásában, vagy a' plántáltattak' megerősítésében foglalatoskodtak, az Evangéliomot hirdették; ezeknek ellenére is támadtak hamis Evangyelisták.

Ezen említett nemei a' Tanítóknak, a' második században megszűntek.

A' keresztyén-vallást tanító személyeknek második neméhez tartoztak a' *rendszerint való Tanítók*, ezek sokfélék voltak.

Elsőben: A' fő-rendűek, mint az Episcopusok, Chorpiscopusok, Perioduták, Presbyterek, Diaconusok, Archidiaconusok, Diaconisták, Archipresbyterek.

Másodszor: Az alsóbb rendűek, mint a' Hypodiaconusok, Acoluthusok, Exorcisták, Lectorok, Ostiariusok, Psalmisták, Copiatak, Parabolariusok, Fossariusok, Vespillok, Sandapilariusok; melly három utolsók tartoztak a' Copiátákhoz.

Harmadszor: A' kik a' közönséges több Ekkle'siák' igazgatásához tartoztak, vagy a' Hierarchiához, mint: a' Metropolitánusok, vagy Primások, Archiepiscopusok, Patriárchák, végre a' Pápa' Cardinalissaival egybe.

Negyedszer: Végre azok, kik más nemekből választattak; többnyire a' Laicusok között, mint a' Catechisták, Mansionáriusok, Oeconomusok, Scevophylacesek, Hermeneuták, Notáriusok vagy Apocrisiáriusok, Defensorok és Advocatusok.

Majd minden Rendek a' magok eredetöket a' 'Sidók' synagógájából vették, a' mint Vitringer megmutatta.

Az első Tanítói a' keresztyéneknek az Episcopusok, a' Presbyterek és a' Diaconusok; a' 'Sidók Prae-

fectussaitól, Ekkle'siák' Angelussaitól, Senioroktól, Chassaimoktól vagy Ministerektől jöttek-le.

Az Episcopusi név az Apostolok' idejében köz volt a' Presbyterekkel, az első század' végével azoknak tulajdoníttatott, kik az egész Gyülekezetnek gondját viselték; ezek idővel Praepositusoknak, Antisteseeknek, Inspectoroknak, Apostoloknak, Angelusoknak, még tisztelesebben: Summus Sacerdosoknak, Maximus Pontifexeknek, Pápáknak, Patrum Patreseknek, Pátriáráknak, Christus' Vicariussainak; Principeseknek nevezettek; azután a' boldog 's szent nevezetet is hozzáadták.

A' Diaconisták, házasságon által-esett özvegy személyek voltak; ezeknek, a' volt kötelességök: hogy az Ekkle'siába bévétendő aszszony-személyeket tanítsák, azoknak megkereszteltetésekor jelen legyenek, segéllyenek; az aszszonyokat látogassák-meg 's rólok a' Tanítókhoz tudositást vigyenek; a' mártyroknak, a' confessoroknak, az idegeneknek, vendégeknek, betegeknek, gondjokat viseljék; az aszszonyoknak a' közönséges gyűlésbe szép 's jó magokviseletére ügyeljenek.

Az alsóbb rendű hivatalosoknak eredete, az harmadik századtól jön-le, a' mikor a' nagyobb Ekkle'siákban több kisebb szolgálatokat kellett tenni, mint sem hogy azokra a' Diaconusok elégségesek lettek volna, főképpen mikor azok csak heten voltak, nem többen.

Hypodiaconusok vagy *Subdiaconusok*, a' Romai Ekkle'siában csak heten voltak, és ugyan annyi Diaconusoknak voltak melléje adatva; — ezek voltak: vagy Palatinusok, a' Püspök mellett szolgálók; vagy Stationáriusok, vagy Regionariusok.

Az *Acolathusok* is a' Diaconust kísérték égő viaszgyertyával, a' gyertyákat ezek gyújtogatták; főképpen az Úr Vacsorájához bort vittek; a' szent edényeket ők hordozták, ők ügyelték.

Az *Exorcisták*, a' gonosz lelkeket az emberekből szokott titkos mondásaikkal kiűzték.

A' *Lectorok*, rendeltettek a' szent irás' olvasására, holott a' három első századokban, az a' felsőbb rendű Clericusok és Diaconusok' kötelessége volt.

Az *Ostiariusok* vagy *Janitorok*, a' templom ajtajának kinyitására vagy bezárására rendeltettek.

A' *Psalmisták* vagy *Cantorok*, a' negyedik században állítottak-fel, a' közönséges énekek' éneklésére.

A' *Copiáták* vagy *Fossorok*, hasonlóképpen a' negyedik században rendeltettek a' holt testek' eltemetésére, sír ásásra.

A' *Parabolariusok*, a' nagyobb Ekkle'siákban a' betegek' gondviselésére állítottak-fel.

A' *Metropolitánusok* vagy *Exarchák*; a' nagyobb 's terheesebb ügyes-bajos dolgokat folytatták.

A' *Patriárkák* vagy *Archiepiscopusok*, a' nagyobb dolgoknak igazgatói és folytatói voltak, kiknek egyszer'smind több Metropolitánusok voltak alattok.

Illyen Patriárkák a' negyedik században négyen voltak. A' Romai, az Alexandriai, az Antiochiai, a' Constantinápoli; azután ezekhez adatott a' Jerusálemi. Bővebben láthatni ezekről, a' Valch Patriárkákról írt könyvében.

A' *Pápa fő méltóságának 's hatalmának behozatalának itt volt, 's illetén eredete*: t. i. minekutánna a' Romai Püspökök, az ő polgári és Ekkle'siai hatalmokért, nem csak metropolitai 's patriarchai tisztességre emeltettek, hanem a' negyedik században a' püspökök közt első helyet vettek magoknak; lassankint némelly püspököknek, sőt fő uralkodóknak is jussaikba belé kötekedtek, 's magoknak mind a' napnyugoti Ekkle'siába határtalan hatalmat, mind az egész világon elterjedett közönséges Ekkle'siában törvénytévő just tu-

lajdonítottak; melly nagyravágyó igyekezetöket, mind a' Római Imperátoroknak nagyon leszállott hatalma, mind a' napnyugoton akkor esett polgári zavarok; mind az Ekkle'siákba bécsúszott szakadások' sokasága, mind a' bérontó tudatlan durvaság, 's a' több Patriárkáknak főképpen a' Constanczinápölinak, a' Romaival való vetekedése nagyon segítettek; mellyből a' lett, hogy az Ekkle'siáknak is, a' birodalmaknak is új vallásbeli jus vettetett nyakokra. A' Püspökök' és Synodusok' törvénytévő hatalma, a' Római Püspök' hatalma alá esett; 's a' kilenczedik században mindenek az ő tetszésöktől függöttek.

Cardinális a' volt eleintén, a' ki a' templomok iránt szünet nélkül való gondot viselt egyedül; ám-bár több Presbyterek 's Diaconusok is szokták légyen, minden templomokban az Isteni tiszteletet kiszolgáltatni; de mikor a' Pápa' méltósága nagyobbra nevekedett, a' Cardinálisok a' cardinális nevet egyedül magoknak vették 's tartották-meg; 's három rendet formáltak magok közt; a' Presbyterek, az Episcopusok, és a' Diaconusok' rendit, 's ezekből lettek a' Pápa' követi is.

A' *Catechisták*, azok voltak, kik a' Catechumenusokat a' szent vallásra tanították; nem sokat különböztek ezektől a' Tractatorok, kik a' tanítani való köznéphez beszédet tartottak a' szent írásból.

A' *Mansionáriusok*, néha azok voltak, a' mik az Ostiáriusok, néha az Ekkle'sia fundussainak gondviselői 's adminisztratori.

A' *Custosok* vagy *Aedituusok*, az Ekkle'siáknak és a' szent helyeknek gondviselői voltak.

Az *Oeconomusok*, az Ekkle'siáknak jövedelmeit 's költségeit vették számba 's azokról számoltak.

A' *Cimeliarchák*, *Sacristánusok* és *Thesauráriusok*, őrzői voltak a' szent edényeknek 's az Ekkle'sia kincsének.

A' *Chartophylacesek*, az Archivumnak 's a' közönséges leveleknek gondját viselték.

A' *Hermeneuták*, a' szent irást, a' nép' közönséges nyelvén magyarázták.

A' *Notáriusok*, a' tanításokat és együtt tartott beszélgetéseket, jegyekkel sebesen feljegyezték; legelsőben a' martyrok cselekedeteinek feljegyzésekre állítottak-elő.

Az *Apocrisiáriusok*, a' Püspököktől 's Ekkle'siáktól, mint ügyfolytatók küldettek követségbe az uralkodók' udvarához.

A' *Syncellusok*, a' Püspökök' asztalára ügyelők voltak.

A' *Collibertusok*, voltak a' Clericusok' Ministerei.

A' *Chartuláriusok*, elsőben a' Notáriusoktól keveset különböztek, lassankint a' közönséges ügyek' folytatására fordítottak, 's ezeknek praesessei voltak a' Cancelláriusok.

A' *Capellánusok*, így neveztettek a' cappától, cappellától, az az: a' helyről-helyre viendő reliquiák' edényéről, a' kik a' királyoknak vagy fő-fő embereknek házaiknál tartandó Isteni szolgálatot véghez szokták volt vinni.

A' *Defensorok* vagy *Advocatusok*, az Ekkle'siák ügyeinek folytatását vették magokra a' tisztség előtt. Elsőben a' Clericusoké, azután a' hatodik században a' Laicusoké volt ez a' Clericusokon uralkodó hatalom.

A' Clericusokat elsőben a' rendkívül való tanítók választották 's rendelték, azután a' Püspökök' választása vagy sors-vetés szerint, vagy a' Clerusnak 's a' népnek voksolása szerint esett; végre a' nép ezen vá-

lasztásból kirekesztetett, és vagy az uralkodók vették magoknak a' választást, vagy a' szolgálatban lévő Clericusok társaságának hagyták. Ezen hivatalbeli béiktatás' jussa iránt, az Imperatorok 's Pápák között jó darabig sok vetekedések estek. Elsőben a' Clericusok nem kinszerítettek nőtelen, vagy házasság nélkül való életre, lassankint még is bėjött a' nőtelenség, a' midőn sokan a' közönségesen uralkodó nyomorúságok miatt elvonták magokat a' házasságtól; vagy ha talám megházasodtak, feleségekkel való hálástól magokat megtartóztatták önként; a' második házasság pedig törvénytelennek tartatott, ez a' szokás végre szükséggé vált, midőn a' polgári-törvénynek alája kezdetek vonattatni.

A' *Fidelisek* vagy *Laicusok*, azok voltak, kik minden szent Isteni tiszteleten megjelenhettek. A' Hívek között valók voltak a' szegények, a' szűz leányok 's az özvegyek; 's a' felszentelt személyek az aszszonyi nemben, mellyek szűzességet 's magok megtartatását fogadták.

A' *Catechumenusok* voltak, kik a' Papok kezeinek fejökre tétele által szoktak az Ekkle'siába bévétetni, vagy keresztyénekké tétetni; ezek' lelki tehetségök különböző volta szerint most rövidebb, majd hosszabb ideig készítettek 's tanítattak a' vallásra; ugy a' megkeresztelkedésre, ezek három rendbéliekre osztattak; az *első rendbéliek* voltak a' halgatók, kik a' szent leczkéken, tanításokon jelen lehettek; de a' könyörgésekről kirekesztettek. *Másod rendbéliek* azok: kik térdet hajthattak, némelly könyörgéseken jelen lehettek, a' földre leborultak; s' Papok kezeinek fejökre tétele után elbocsátattak. *Harmadik rendbéliek* azok: kik elkészülteknek vagy választattaknak neveztettek, kik a' keresztelés előtti húsz közelebbi napokon a' Hiszek egy

Istenre 's Miatyánkra tanítottak; de ha valamit hibáztak, az ő megkereszteltetésök továbbra haladott.

Az *Euergumenusok* voltak, kik könnyörgésök és kezeknek fejekre tétele által szenteltettek; a' gyülekezetben, a' szent leczkéken, a' könnyörgéseken, az elkészült Catechumenusokkal egybe megjelenhettek, 's kezeknek fejekre tétele által bocsátattak-el.

A' *Poenitensek* voltak, kik közönséges botránkozta-
tó vétkeikért az Ekkle'sia' kebelétől elszakasztattak,
de abba vissza-vétetni kívánván, bánkódást, szomorúságot,
's vissza-vétetésnek buzgó kívánságát bizonyították közönségesen mindeneknek láttára. — Ezek négy rendbéliek voltak: Az első rendbéliek a' kik sírtak,
hideget és telet kiállottak; a' templomon kívül bűnön
való bánkódást tartottak 's a' bevételtetésért könnyörög-
tek. — A' másod rendbéliek: kik az Ige' halgatói vol-
tak, mert kezeknek fejekre tétele által a' bűnön való
bánat' jelentésére, szabadságot nyertek a' szent Ige'
halgatására. — A' harmad rendbéliek azok: kik térdre
állottak, a' földre legörbedtek, a' közönséges némelly
könnyörgésekre bébocsátattak. — A' negyed rendbéliek:
kik fennállottak, 's kiknek szabad volt fennálva kö-
nyörögni; minden szent gyakorlásokban megjelenni, 's
az Hívókkal az oltárhoz kommunikálni járulni, de ob-
latio 's Eucharistia nélkül.

A' *MártYROK* azok voltak, kik Kristusért testbéli
kínzásokat, sőt halált is kiállani készek voltak, kik
vagy tömlöczbe holtak-meg, vagy elfutásokban 's szám-
kivettetésben nyomorultul vesztenek-el; — a' kínzás
után elbocsátattakat, kijelelt mártyroknak nevezték.

A' *Confessorok* voltak, kik a' Kristusért nyilván
és közönségesen tett vallás-tételekért veszedelemre tet-
ték-ki magokat, vagy tömlöczöt szenvedtek.

A' *Libellaticusok* azok voltak, kik a' Magistrátustól fizetésért, vagy ingyen bizonyság-levelet kaptak arról, hogy a' bálványok' tiszteletén jelen voltak.

A' *Thurificátusok* azok, kik kényszerítettek a' bálványoknak tömjénnel áldozni.

A' *Traditorok* azok, kik félelemből magok megmentések végett a' szent könyveket, szent edényeket 's templom' kincsét, a' pogányoknak által-adták.

Az *Asceták* azok voltak, kik az elsőbb századokban durva, szigorú életet éltek. A' *Vita Monastica*, a' harmadik században jött-bé, midőn sokan, hogy a' közönséges nyomorúságok elől elvonhassák magokat, elmentek a' pusztá helyekre; némellyek a' negyedik században társaságokba csatolták magokat egybe; mások egyedül magokra maradtak. A' honnan a' Monachusoknak két nemei lettek; egyik az Anachoretaké vagy Eremitaké, kik a' pusztákon 's kunyhókban éltenek, kik közzé tartoztak a' Styliták és Reclususok; — másik a' Coenobitaké vagy Synoditaké, kik együtt egy épületben laktanak 's éltenek; ezek abbásoknak, archimandritáknak, 's praefectusoknak hívtak. Továbbá a' Monachusok, vagy lakások' helyéről, vagy valamely különös rendeltetésök' módjáról neveztek; mint a' Coenobiták a' coenobiumról; vagy mint a' scientiáriusok életök' módjáról.

A' tizenharmadik században állottak-fel a' *Mendicánsok*, kikhez majd mások, meg más Szerzetesek adtak. A' Monachusok elébb a' Laicusok közzé tartoztak, azután a' Clericusok közzé számláltattak. Innen lett osztán a' Clericusoknak regularis és saecularis nemekre való osztatások.

A' keresztyének eleintén egymást Bátyám, Néném, Ősém, Húgom, Atyámfia nevekkal nevezték. A' Laicusok a' Tanítókat *Patereknek* nevezték; ezek viszont

amazokat *Fiamnak* hívták. Végre a' Pater nevezet csak a' papoké maradott; a' frater és soror nevezet, a' Monachusoké és Apáczáké lett.

A' kik az Anyaszentegyházon kívül éltek, vagy pogány Istenek' imádói voltak, mondattak: Görögöknek, Idololatráknak, Gentileseknek, Ethnicusoknak; a' negyedik században Paganusoknak vagy 'Sidóknak; a' hetedik századtól fogva Mahumedánusoknak; ezek mind infideliseknek tartattak. — A' Haereticusok ártalmas hibaikért az Ekkle'siából kivettettek. A' Schismaticusok, az Isteni tiszteletben vagy szent fenyítékben béhozott külömbözésökért 's ellenkezésükért az Ekkle'siától elszakasztattak. *Eddig a' szent személyekről.*

A' szent időről.

A' szent idők néhány rendbéliek voltak: *Elsőben*, esztendőnkint előfordulók, még pedig vagy a' közönséges Isteni tiszteletre rendeltetett Innepek, mellyek a' négy első századokból vették eredetüket, mint: a' Húsvét, Pünkösöd, Karácson és a' Mártýrok' születése napjai; vagy a' bizonyós időkhez köttetett Innepek, mint: a' Vigiliák, az Innepek' octávái; a' böjtek, és a' quinquagesimák.

Másodszor: A' hetenkint való Innepek, mint az Úrnap vagy Vasárnap, Szombat, és a' kisebb böjtek.

Harmadszor: A' naponkint való Innepek: mint a' Canonica horák.

Az Innepek közzé tartoztak, a' keresztyének esztendeje' számlálása első pontja, vagy aera Christianorum, az Ekkle'siai esztendő, és a' Jubilaeum.

Az Innepeket *elsőben* ihlették vagy szentelték, a' nagy munkáktól való megszűnéssel, közönséges egybegyűlésekkel, az Istennek közönségesen való tiszteletével, mellyet senki könnyen el nem mulathatott. *Másod-*

szor: Az egymáshoz való kölcsönös szeretetnek 's kegyességnek gyakorlásával, és a' szegényekhez való adakozással. *Harmadszor:* Különös öröm-bizonyítással, az honnan senkinek nem volt szabad azon idők alatt bőjtölni, vagy térdepelve könyörögni.

A' *Pascha* vagy Husvét, szélesebben tizennégy napok' idejét foglalta magában, és így mind a' Kristus' szenvedése, mind az ő feltámadása' innepét jelentette. Ez az innep az első három századokban különböző időkben tartatott; némelyek a' 'Sidó-esztendőnek első hónapjának tizennegyedik napján kezdték, a' hétnek akármellyik napjára esett. — Mások Úrnapra vagy Vásárnapra szorították, a' melly szokás a' negyedik században a' Nicaenumi Concilium által helybe-hagyatott 's meg is erőssítetett. Ez a' második szokás a' kilenczedik században mindenütt bévétetett, de elébb hét-hét napokon tartatott az innep; — a' kilenczedik században pedig három napra szoríttatott. A' keresztyén uralkodók, ezen innepen a' kisebb vétkekért fogságba esteket szabadon bocsátották.

A' *Pentecoste* Pünkösd, szélesebben jelentett a' Pascha után ötven napokat. Szorosabban magát az ötvenedik napot, a' Szent Léleknek, az elsőbb keresztyén hívekre lett kitöltetésének emlékezetére, az honnan Szent Lélek napjának is hívatott. Hihető, hogy ez az innep az Apostolok' idejéről a' 'Sidók szokása szerint ment által a' keresztyének gyülekezete' várossába. A' második században már mindenütt megvolt a' szent gyűléseken az Eucharistián kívül, akkor keresztelezés is szokott esni.

A' *Karácson*, vagy Kristus' születése innepe, a' negyedik században kezdődött; de különböző időben tartatott-meg. A' napkeletiek tartották Januárius' hatodikán, Epiphania 's Theophania név alatt. A' napnyugo-

tiak Deczember' huszonötödikén, a' mit azután a' napkeletiek is bévettek; mindazért, mivel azt hitték, hogy a' Kristus azon napon született; mindazért, hogy a' nap, melly a' Kristus' Symboluma, akkor tér hozzánk vissza.

A' Martyrok' születése innepe a' második században állott-bé, azon helyeken, az hol azok éltek, vagy halált szenvedtek, vagy hol a' Mátyrok' eltemetett testeik tartattak; akkor ottan az hívek azoknak sírjokhoz, koporsóikhoz gyűltek, ott szent isteni tiszteletet tartottak, Úr' vacsoráját vették, a' Martyroknak cselekedeteit, beszédeit felolvasták; a' szegényeket megvendégelték; ebből származott lassankint, a' szenteknek emlékezetök előhozásai, majd azoknak imádása, tisztelete, innep napjai.

Januariusban. Festum circumcisionis Christi, a' Kristus környűlmetéltetésének innepe, Januarius első napja; de ez a' tíz első századok alatt nem tartatott mindenütt, mert a' keresztyéneknek a' Január' első napján tartani innepet nem volt megengedve; mivel azon napon a' pogányok minden fajtalanságot szoktak elkövetni; kezdett hat az a' nap megillettetni azután, hogy az innepek' octavái kezdődtek megtartatni.

Festum Epiphaniæ, Víz-Kereszt, Január' hatodikán kezdődött a' negyedik században; elsőben a' Kristus' születése innepére szenteltetett, azután a' Kristus' megkereszteltetésének emlékezetére fordítatott 's mondatott: világosság napjának és *Theophaniának*; majd a' bölcséktől láttatott csillag megjelenésének; neveztetett még három királyok, Gáspár, Menyhárt, Boldizsár innepének; végre a' víznek borrá változtatásának; Bethphániának innepének.

Festum conversionis Pauli, Pál' fordulása Január' tizenhatodikán, melly azután huszonötödikre tétetett; ez a' tizenkettődik században állott-fel.

Februáriusban: Festum purificationis Mariae, Gyertya-szentelő B. Aszszony, — másoktól neveztetett Si-
meon innepének, és az Úr bémutatattatásának innepének,
a' hatodik században kezdődött; innen származott a'
gyertyáknak 's viasz-gyertyáknak megszentelése, 's er-
ről neveztetett gyertyák innepének, vagy Lichtmes-
sének.

Festum cathedrae Petri, Üszögös szent Péter' inne-
pe, Február' huszonkettődikén.

Festum Mathiae Apostoli, Jég-törő Mátyás' innepe,
Februárius' huszonegyedikén.

Mártziusban Festum annunciationis Marius, Már-
tzius' másodikán kezdődött a' hatodik században; má-
soknál a' hetedikben.

Gyümölcs-oltó B. Asz. innepe, Mártzius' huszon-
ötödikén, későre állott-fel.

Aprilisben, Régebben ezen hónapban semmi más
innep nem tartatott, *ob quinquagesimam sacram*.

Májusban, Festum luncae et clavorum, Május' el-
ső napján; a' tizennegyedik században állott-fel. — *Fes-
tum Philippi et Jacobi*, ez tétetett amannak helyébe
Május' első napjára; ugyan azon században, — ez Fi-
lep Jakab' napja. — *Festum inventionis sanctae crucis*,
kereszt' feltalálása innepe, Május' harmadikán, min-
denütt bévétetett a' tizennegyedik században. — *Festum
ascensionis Christi*, Áldozó-Csötörtök' innepe, a' Päschá-
tól fogva, Pünköstig való ötven napok között; a' ne-
gyedik században állított-fel.

*Juniusban, Festum Corporis Christi seu Eucharis-
tiae*, Úrnap' innepe, melly mindenkor Pünköst után
esik; állott-fel a' tizenharmadik században. — *Festum
natalis Joannis Baptistae*, keresztelő János' innepe. Jú-
nius' huszonnegyedikén; béhozott az ötödik század-
ban, mellynek szent tüzei ugy látszik, hogy éppen

az-azon időben tartatni szokott Vesta' szent tüzeitől vették eredetöket. *Festum Petri et Pauli*, a' Péter és Pál' innepe, Június' huszonkilenczedikén jött-bé a' negyedik században.

Júliusban Festum visitationis Mariae, ennek helyébe tétetett Sarlós B. Aszszony' innepe Július' második napjára; állott-fel a' negyedik században. *Festum divisionis Apostolorum*, Apostolok' oszlása innepe; Július' tizenötödikén. *Festum Mariae Magdalénæ*, Mária Magdolná' innepe, Július' huszonkettődikén. — *Festum Jacobi majoris*, Jakab Apostol' innepe, Július' huszonötödikén.

Augusztusban Petri a vinculi, Vasas szent Péter' innepe, Augusztus' első napján; kezdődött az ötödik században. *Festum transfigurationis Christi*, Úr' színe változása' innepe; Augusztus' negyedikén, majd hatodikán, a' tizenötödik században mindenütt bévétetett. *Festum adsumtionis seu dormitionis Mariae*, Nagy B. Aszszony' innepe, Augusztus' tizenötödikén vagy tizenhatodikán; a' kilenczedik században kezdődött. *Festum Bartholomaei Sancti*, — Bertalan' innepe, Augusztus' huszonnegyedikén. *Festum decollationis Joannis Baptistae*, keresztelő János' feje-vétele' innepe; Augusztus' huszonkilenczedikén vagy harminczadikán.

Septemberben. Festum Nativitatis Mariae. Kis-Aszszony' innepe, September' nyolczadikán; a' hetedik században állott-fel. *Festum exaltationis S. Crucis*, kereszt felemelése innepe; September' tizenharmadikán vagy tizennegyedikén, ez is a' hetedik században állítatott-fel, Heráklus Császártól; mikor a' Per'sáktól a' kereszt vissza-vétetett. — *Festum Matthaei Evangelistae*, Máté Evangyélista' innepe; September' huszonnegyedikén vagy huszonkettődikén. — *Festum Sancti Michaelis*, Szent Mihály' innepe; September' huszonki-

lenczedikén vagy harminczadikán; az ötödik század' végén, vagy hatodik kezdetén állott-fel.

Octóberben. Festum Simeonis et Judae, Simon Judás' innepe; állott-fel Octóber' huszonhetedikére vagy huszonnyolczadikára.

Novemberben, Festum omnium Sanctorum, minden Szentek' innepe, November' első napján állott-fel az hetedik században. — *Festum omnium animarum*, minden lelkek' innepe, November' másodikán állott-fel a' tizenegyedik században. — *Festum Sancti Martini*, Sz. Márton' innepe, November' tizenegyedikén, a' hetedik századtól fogva több helyeken innepeltetett. — *Festum praesentationis Mariae*, Bódog-Aszszony' béavattatása innepe, November' huszonegyedikén, másutt huszonkilenczedikén állott-fel a' nyolczadik században. — *Festum Sancti Andrae*, Szent András' innepe, November' harminczadikán.

Deczemberben, Festum Conceptionis Mariae, Bódog Aszszony fogapása innepe; Deczember' nyolczadikán állott-fel a' tizenkettődik században. — *Festum Thomae Apostoli*, Tamás Apostol' innepe; Deczember' huszonegyedikén. — *Festum Stephani Protomartyris*, Szent István' innepe; Deczember' huszonhatodikán. — *Festum Joannis Evangelistae*, Szent János' innepe; Deczember' huszonhetedikén. — *Festum Innocentium*, Apró-szentek' innepe; Deczember' huszonnyolczadikán.

Az Encaeniák vagy a' templomok felszentelésének emlékezetének napjai, a' negyedik században jöttek-bé.

A' Püspökök' születése napjai innepi; ugy valamely Ekklé'siához mutatott Isteni jótéteménynek emlékezetének innepi, az ötödik században jöttek-bé.

A' *Vigiliák* származtak a' keresztyéneknek mind éjjeli és nap-felkölte előtti öszvegyüléseknek szokásából,

A' Latinusok vagy napnyugotiak, a' Kristus' születését megelőző közelebbi négy Dominikákat nevezték Adventi Dominikáknak, Dominicus Adventus; mellyeket régebben ötre számláltak, 's megfordított renddel 's számmal nevezték; mint a' Pascha előtti kilenczedik Dominicát Septuagesimának; a' nyolczadik Dominikát Sexagesimának; a' hetedik Dominikát Quinquagesimának; — melly a' Mise kezdetének ezen kezdő Ige olvasásáról is: *Esto mihi*, neveztetett; — így nevezték a' többieket is; a' hatodikat, primam Quadragesimae, seu *invocavit*; az ötödiket secundam Quadragesimae, seu *remiscere*; a' negyediket, tertiam Quadragesimae, seu *oculi*; a' harmadikat quartam Quadragesimae, seu *laetura et Dominica panis*; a' másodikat quintum Quadragesimae, seu *Judica*; az első sextam Quadragesimae seu *palmarum*; florum ramorum, indulgentiae, Hosanna. — A' Pascha után való első Dominicát mondották: *Quasi modogeniti*, seu in albis; — a' másodikat: *Misericordias Domini*; — a' harmadikat: *Jubilatae*; — a' negyediket: *Cantate*; — az ötödiket: *Rogate*, seu vocem jucunditatis; — a' hatodikat: *Exaudi*, seu Dominicam post Ascensionem; — a' Pünkösthöz közelebb lévő Dominicát, Festum Trinitatis, Szent Háromság Vasárnapja; — a' több Dominikák Pünköstitől számláltnak, egy számat vetvén hozzájuk.

A' Görögök vagy napkeletiek, a' hetediket nem az előtte való, hanem a' következő Dominikától nevezik: mint az Advent első hetit *Decimam Lucae*; — az Advent második 's harmadik hetit: *undecimam et duodecimam Lucae*; a' negyediket: *Dominicam ante natiuitatem Domini* 's a' t.

A' *Sabbatum* minden hétnek hetedik napja: napkeleten hasonló czeremoniával tartatott meg mint a' Vasárnap; — ez a' negyedik században megkezdett szün-

ni, mert már az harmadik században megkezdett vala tartatni az ezen napon való böjtölésnek szokásai, innapon pedig böjtölni nem volt szabad.

A' negyedik 's hatodik feriaknak félböjtjei a' második században állottak-fel, egyedül Pünköszt vétetvéni; de minekutánna Szombaton böjtölni kezdetek, a' quarta feria' böjtje elmúlt.

A' Keresztyének a' 'Sidók' szokása szerint mindennap kétszer 's néha háromszor is a' közönséges könyörgésekre öszvegyültek, azután bévették szokásba a' nap' felkölte előtti 's nappali gyűléseket is; majd a' könyörgésre három órákat rendeltek; továbbá a' Canonica horák hétre szaporodtak, mint a' matutina ante lucana seu laudum; — prima seu matutina posterior, — tertia — sexta — nona; — vespertina prior et posterior, seu completorium.

Az esztendőt kezdték némellyek Januárius' első napján mint a' Rómaiak, mások Mártius' első napján, mint a' régibb Rómaiak; mások September' első napján, a' mellyet Konstanczinápolyba követtek; mások a' Paschától, vagy a' Kristus' szenvedésétől; mások a' Kristus' születésétől, December' huszonötödikétől fogva; mások Sz. Márton napjától.

A' Jubilaeus elébb száz esztendei idő volt; azután huszonöt esztendei idő.

A' szent helyekről.

Itt leszen szó a' templomokról 's azoknak részeiről: a' Baptisteriomokról, a' Caemeteriomokról, a' Monasteriomokról és Laurákról.

A' keresztyének elsőben gyűltenek-öszve az Isteni tiszteletre magános házaknál, majd a' síroknál, meghóltak' temető-helyein, azután kriptákban, erdőkben. De a' harmadik századtól fogva kezdetek külön épüle-

teket csinálni, mellyeket Dominikáknak neveztek; azután hívták Isten-házainak, Ekkle'siáknak, Oratoriumoknak, Conciliumoknak, Conventiculumoknak, Basilikáknak, a' negyedik században templomoknak nevezték.

Az elsőbb templomok alacsonok voltak, de a' negyedik századtól fogva a' keresztyén Imperátoroktól magassabbak, pompásabbak építettek; vagy kerekdék, vagy ovális, vagy rectangulum, vagy polygonum, vagy kereszt formára, 's nem is mindenkor napkeletre nézőleg.

A' templom három részekre volt osztva, de voltak melléje ragasztott épületetskék is; a' legszentebb 's legfelségesebb részei voltak a' *bema*, *sacrarium*, *chorus*; e' magassabban volt építve, 's ott volt ülése a' Püspöknek 's Presbytereknek; ott volt a' mensa communis vagy az altare; ott volt a' mensa oblationum.

A' szent asztalok elébb fából valók voltak, 's minden templomban csak egy, azután kőből csináltattak; 's a' hatodik században megszaporodtak, takaróval is behúztattak; ugyan a' hatodik században adatott hozzájuk a' kereszt, és az égő gyertya. A' második része a' templomnak volt a' *navis* seu *templum*; e' négy oldalú volt, ebben volt az *ambo* vagy *pulpitus*; a' Püspökök többnyire a' Bemából tanítottak; — a' férfiaknak, asszonyoknak, leányoknak 's papi özvegyeknek, windnyájoknak külön ülő-székeik voltak. Harmadik része a' templomnak volt a' *narthex* vagy *ferula* és *monaos*, melly a' chorusnak általlelenébe állott, és magában foglalta a' vestibulumot, a' porticust, a' halgatóknak és még Hívekké nem letteknek helyét.

A' szent házaknak udvara kőfallal 's tornáczokkal körül volt kerítve, 's ezekben volt a' külépületeken kívül a' fons vagy phiala, a' templomba menőknek ke-

zeiknek mosására. — A' phiala lassankint a' temetési
'ceremóniákra kezdett fordíttatni.

A' külépületek vagy exedrák voltak, a' *Baptisteriumok*, a' Catechumenusok' tanítására valók. — A' Diaconiták vagy Secretáriák, az öltözésre, egymás elfogadására, köszöntésre, kincstartásra 's több e' félékre valók. — A' Dekanikák voltak oskolák, bibliothekák 's püspöki lakhelyek.

A' templomok' ékességei állottak az inscriptiók' díszesítésében, muzsikai készülétekben, aranyozásokban, a' felfüggesztetett ajándékokban, festésekben, képekben; de elébb minden tisztelet 's imádás nélkül, mert azoknak imádása a' nyolczadik században kezdődött; azon században formálták - ki a' Szent Háromság' képeit-is. — A' harangokat vették - hé a' hetedik században; az orgonákat a' tizenharmadikban.

A' megszentelések vagy felszentelések kezdődtek a' negyedik században, az oltárok a' hatodikban.

Az Ekkle'sia vagy templom' szentséges tisztelete abban állott: hogy a' pogányok' szokásitól őrizkednének; a' templomba menők' kezeiket mosnák-meg, hogy saraikat lábaikról vetnék-le, a' templom' ajtait 's oszlopait csókolnák-meg; az uralkodók tennék-le a' koronát fejökről, 's test-őrző katonáikat bocsátanak-el maguktól, szelid indulattal lennének, 's abban az emberek a' gonoszok ellen bátorságot, menedék-helyet találnának.

Az Ekkle'siák sok névvel neveztettek: voltak episcopálisok, vagy mater Ekkle'siák; cathedrálisok, catholikák; voltak Dioecesisbeliek, vagy Parochiák; voltak baptismálisok; voltak capellák vagy sacellumok; végre collegiáták vagy monasteriumok.

A' *Coemeteriumok* czintermek, vagy holtak' alvó-helyei, a' városon kívül voltak, hol vagy a' földbe,

vagy bóltokba, kriptákba tétettek; a' holtaknak testei a' negyedik században az Imperátorok a' templomok' kerítésében kezdettek temetkezni; — a' hatodik században az másoknak is megengedtetett; akkor kezdettek a' holtak szentek közzé számláltatni.

A' Monasteriomokra nézve, eleintén a' Monachusok Szerzetesek, külön-külön laktak egymástól; későbbben állottak-fel a' Coenobiumok, mellyek így is nevezettek Stegumenta et Mandrae; de ezek is elébb a' városon kívül voltak pusztás helyeken; csak a' Canonicusok Monasteriumai voltak a' városban; — A' Reme-ték' lakhelyei Lauráknak mondattak.

*A' szent művekről, vagy cselekedeteikről az az :
szent foglalatosságokról.*

A' szent foglalatosságok közzé tartoztak: a' szent olvasások 's prédikátziók' halgatása; a' könyörgések, éneklések, processiók, az Eucharistia az Agapákkal egybe; — az osculum pacis, a' disciplina arcani, a' baptismus, a' temetés, az új házásoknak, clericusoknak, betegeknek 's egyéb dolgoknak felszentelése; a' kereszt-vetés, a' tömjénnel 's égő gyertyával való élés.

Az olvasást elsőbben gyakorlották a' Diaconusok, ritkán a' Presbyterek és Laicusok a' harmadik században. Olvasták a' Canonicus könyveket olly renddel, a' mint egymás után következtek; ha az innepi napok valamely azokat illető idő szerint való kötelességeket nem parancsoltak; némelly helyeken olvastattak az Apocryphus könyvek is, ugy egyéb Ekklé'siai könyvek, levelek, nevezetesebb Tractátusok; a' negyedik századtól fogva a' Mártýrok' actai, későbbben a' Szenteké. Kezdték az olvasást meggyújtott gyertyákkal. Illyetén szókat: Béke-ség tinéktek, 's hasonlókat, bocsátván előre;

mellyekre a' nép, melly fennálva halgatta az olvasást, vissza-felelt: az olvasás két ízben ment, mert közbe éneklés is esett. — Az olvasást nyomban követték a' szent beszédek, vagy prédikátziók; majd disputációk is, mellyeket a' Püspökök, azután Clericusok 's Laicusok is tartottak; ezek ülve, a' nép pedig állva halgatva; ezen beszédek rövidek voltak, de kettő volt; matériáját az előtte tartatott olvasásból vették, vagy pedig alkalmatosság szerint való intést tettek; könyörgésen kezdtek, könyörgésen végeztek; a' nép közbe-közbe tapsolással fogadta, voltak kik le is irták; — ezen beszédek vagy előre gondolt 's kidolgozott munkák voltak, vagy ex tempore akkor születtek. Úrnapokon, Vasárnapokon kétszer, innep- napokon minden nap tartattak; — végre a' Clericusok igen megszaportították.

A' *könyörgések* három rendbeliek voltak: *elsőben* a' közönséges Isteni tiszteletekben, a' tanítást halgatók elbocsáttatások után; *másodszor*: az Eucharistiai Misekor; *harmadszor*: a' mindennapi öszvegyülésekben mellyek litániáknak mondattak; — könyörögtek térdhajrással, innep- napokon álva; fejöket az áldás' elfogadására meghajtva, ottan-ottan a' földre leborúltak, rendkívül való supplikátziókat tettek; hajadon fővel, égre emelt kezekkel, mellyeket kereszt formára tettek öszve, ábrázatjokat napkeletre fordítva. A' könyörgések' formulái, az ő szabad akaratoktól függöttek, majd a' 'Sidókéból is vették-fel, kik a' 'Soltárokból 's az ó Testamentom' más könyveiből vétettettekkel éltek; idővel több formulákat is vettek-fel, mellyek liturgiáknak mondattak. Eleinten nem volt szabad máshoz az Istenen kívül könyörgést bocsátani, főképpen az Atya Istenhez bocsátották magok könyörgéseiket, azután mindenik Isteni személynek könyörögtenek.

Az Isteni tiszteletnek része volt a' *Psalmodia*. Énekeltek a' szent 'Soltárokat, a' tudósoktól készíttetett hymnusokat; minor és major Doxológiát; a' Trisagiumat, Alleluját, Hosánnát, egyedül a' Kántor énekel elől, vagy megszakasztás nélkül való énekkel, vagy ottan-ottan megszakasztva álva.

A' *Processiók* a' negyedik században kezdődtek, ezekben elől-hordozták a' keresztekét 's az Evangyéliomok' könyvét; ez a' szokás végre minden Vasárnapokon megesett, még litániákat is énekelve.

Az Eucharistia sokképpen neveztetett: Úrnak vacsorája és asztala, ismét: Eulogia, Synaxis, Communio, Oblatio, Sacrificium, Liturgia, Hierurgia, Mystarium, Sacramentum altaris, Mystagogia; a Latinusoknak Missai celebráltatott a' Püspök által, 's ha az megengedte, a' Presbyter által. Az Eucharistia elementomai, kerekded kenyér, mellyet a' nép offerált; 's mikor az oblatio megszűnt, az azymus, napkeleten kovászos; napnyugoton az azymus kissebb-kissebb lett, 's kezdett oblataknak vagy hostiaknak neveztetni; — másik elementom a' vízzel elegyített bor, mellyet a' kenyértől elszakasztani nem volt szabad; a' távol-lévőkhez vitetendő Eucharistia, sokszor bor nélkül vitetett véghez; napnyugoton a' borral való élés az Eucharistiában eltöröltetett a' tizennegyedik században. Eucharistiával éltek minden Hívek, kik a' gyűlésben jelen lehettek; elsőben járult elé a' Püspök, utánna a' Clerus, végre a' Nép, még a' csecsemőket sem hagyvánki; az hol a' Püspök nem volt, ott elől-járult az Eucharistiát megszentelő Presbyter. — Az Eucharistia' elementomai megszenteltettek a' kenyér' megtörésével; a' kenyeret osztogatta a' Presbyter, a' bort a' Diaconus; a' szokott igéket mondván utánna, mellyekre minden kommunikálók Amennel feleltek. — Az Euchari-

stiat néhány századokon keresztül, magokkal hordozták jövőendő szükségre. Az Eucharistia' maradékjait vagy megtartották különös közösülésre, vagy az ártatlan gyermekeknek elosztogatták, vagy megégették. — Az Uri vacsorával való élés, némelly helyen mindennapi volt, többnyire reggel; ritkán estve, néha napjában kétszer; régenten minden Vasárnapokon; azután a' Misesék béhozattatván a három sátoros nagy innepeken éltek vele, végre esztendőben egyszer.

Régen az Uri vacsorán kívül, közönségesen együtt vacsoráltak, melly vendégség *Agapának* mondatott, melly az oblációkból készítettett; de ez a' negyedik században eltöröltetett.

Az osculum pacis, békesség' csókja, az Uri vacsorákor esett-meg, vagy az obláció előtt, vagy a' megszentelés után; a' Püspök megcsókolta a' több Papokat, a' nép egymást; a' férfiak a' férfiakat, az aszszonyok az aszszonyokat.

Disciplina arcana. A' titkos fenyíték, kezdődött a' második században, 's abban állott: hogy szorossan vigyáznának arra, nehogy a' Híveken kívül a' hitetleneknek tudokra lennének az Isteni szent tiszteletnek czikkellyei: A' megkeresztelkedés, az Uri vacsorához való, a' Mi atyánknak formulái, a' Sz. Háromság' titka; még a' Catechumenusoktól is elváltak ezek rejtve; — ez a' titkolódás a' hatodik században megszűnt.

A' *Baptismus* megkeresztelkedés, neveztetett illuminationának, regenerationának, adoptionnak, absolutiónak, indulgentiának, peccatorum remissionának, mysteriumnak, dei sacramentumnak, signaculumnak, Domini characternek, symbolumnak, salutare donumnak, munusnak; esett a' megkeresztelés vagy a' Püspök által, vagy a' Presbyterek által, vagy más Clericusok által; a' szükségben a' Laicusok által is, sőt a' Haereticusok által véghez men-

tet sem vetették-meg; — megkeresztelték az első élő csecsemőket 's a' felserdülteket is, többnyire innep-napokon esett a keresztelezés. Csupán vízzel ment véghez, a' negyedik századtól fogva, az arra rendeltetett baptisteriumokban ment véghez; szükségben másutt is megesett, könyörgéssel és kereszt-vetéssel. — A' keresztelendő vagy bémártatoott a' vízbe, vagy reá öntetett a' víz, vagy csak reá hintetett. A' Spanyol Ekklésia jó darabig a' vízbe-mártást követte, hogy az Ariánusoktól magát megkülömböztesse. A' keresztelendő eleinten napnyugotra fordult ábrázattal, mintha a' sátánnak akarna ellenére lenni; később napkeletre nézett, mint a' ki a' Kristusnak akarná magát szentelni; végre meg is kenetett, kereszt-vetéssel is megjegyeztetett. A' Catechumenusokon többet követtek-el; azoknak fejökre kezeit vetették, exorcisáltak, sőt hintettek reájok, orraikat, füleiket kinyitották.

A' *Confirmatiót*, a' Baptismus után követték-el; a' Confirmandót kenettel megkenték, kezeit fejökre tették, kereszt-vetéssel, békesség' csókjával megszentelték; Úri vacsorával éltették, feje ruhában jártatták, néhány napokon felszabadulást jelentvén az által; nevet adtak nekik, adtak mézet is, tejet is, 's lábukat megmosták. — A' *Sponsorok*, Kereszt-atyák 's anyák is felvétettek, hogy a' megkereszteltettet kötelességére 's fogadására reá emlékeztessék; ilyenek elébb a' kisdedekre, azután a' felserdültekre nézve is állíttattak.

A' *Temetés*' alkalmatosságával a' holt testet megmosták, felöltöztették, megkenték; nappal tették földbe, égő gyertyákkal; mindnyájan hymnust énekelve vitték a' cziinterembe; ott könyörgés tartatott, 's Úri vacsorával való élés.

A' *Házasulás* lakodalom, a' közönséges bőjtökön megvolt tiltva; elsőbben csak a' testvéreket, 's közel lévő atyafiakat nem adták össze; a' negyedik századtól fogva a' hatodik 's hetedikig, a' vér' távolabbi grádussaira is figyelmeztek; soha titkos alattomban való házasság nem esett; sokan helytelennek tartották a' második, főképpen a' harmadik házasságot.

A' betegeteket meglátogatták, könyörgéseikben emlékeztek rólak, az Úri vacsorát hozzájok vitték, áldással 's kenettel megszenteltették; az áldások lettek kezeknek rájuk vetésével, vízzel, olajjal, kenettel; a' katonák is úgy szenteltettek - fel; a' gyermek-ágyasok, úgy tisztítottak-meg. — A' kereszstel való élés a' könyörgésekben 's egyéb szent foglalatosságokban régi szokás; a' festett 's faragott keresztek' tartása a' képek' béhozatával jött-bé 's nem olly régi; csak a' keresz-tetés volt szokásban.

A' régibb keresztyének a' tűnjénnel való élést nem szerették, a' negyedik században hozták-bé lassankint; a' gyertyával 's égő lámpásokkal való élést, az éjtszakai egybengyüléseknek szüksége parancsolta; végre osztán állott-bé a' szüntelen égő lámpásokkal 's megszentelt képekkel való élés.

Az Ekkle'siai fenyítékről.

A' keresztyének minden esetekre kemény ítéletet mondottak, hogy az ellenkezőknek gyanakodásaikat elárítsák magokról; a' kik a' keresztyén tudományhoz illetlenül éltek, az Isteni 's Ekkle'siai törvényeket megértették, ideig az Úri vacsorától eltiltattak, kirekesztettek, még pedig úgy: hogy a' szent gyülekezet' jaitól megfosztatnának, 's a' Hívek a' vélek való társalkodástól eliszonyodnának; arra készült formális le-
elekkel, a' hívekkel való társalkodhatás még is meg-

eshetett 's bÉbizonyÍtathatott; az honnan az illetén bizonyosság-levél nélkül lévők, kik másunnan jÖttek 's magokat keresztyéneknek mondták, csak az idegeneket illető gyűlésbe vétettek-bé.

Ezen fenyítéknek alája voltak vetve a' keresztyén népségnek minden tagjai, minden nemi vagy méltóság-beli válogatás nélkül. Azoknak, kik a' kirekesztés után az Ekkle'siával kívántak megbékélni: megengedettett a' penitencia tartás; de a' harmadik századtól fogva a' nagyobb bűnökbe keveredetteknek penitencia nem engedtetett; némelyeknek csak a' halálos veszedelemben adatott-meg. Sokat tett még is a' megengesztelődés' siettetésére a' Mártýrok' deprekációja; melyből vette eredetét az *Indulgentziákkal való élés*. Minekutána sokan a' titkos és kisebb vétkekért, önként penitencia alá adtak magokat 's úgy is látszott, hogy némelyeknek szemérmetségökre, sőt veszedelmökre is, és a' közönséges boldogságra kellene vigyázni a' szakadások' eltávoztatásaért; innen származtak a' magános *gyónások*, arra Presbyter is külön rendeltetvén.

A' Clericusoknak, kik a' Canon regula ellen vétettek a' volt büntetésök: hogy felfüggeszgetnének hivataloktól, 's jövedelmek' egy részétől elmaradnának, vagy alsóbb hivatalra vettetnének-le; vagy az idegenek 's Laicusok' communicórára szoríttatnának; vagy ha alsóbb rendű Clericusok között valók, tömlöczbe vettetnének, meg is verettetnének, vagy klastromokba zárattatnának; sőt excommunicáltatnának végképpen.

A' szent öltözetekről.

Eleintén a' Clericusok a' Laicusoktól külső magok viseletével 's köntösökkel nem különböztek, csak a' pompától 's mocsoktól üres köntösökben jártak; a' negyedik századtól fogva a' Laicusok' köntöse rendre sok-

képpen változott, a' régiség' követése félre-tételével; de majd az Izraeliták' követése békövetkezett a' Clericusok rendének megkülömböztetésére.

A' Clericusok' köntössei ezek voltak: collobium, dalmatica, alba, casula, orarium, stola, cingulum, manipulus, superpelliceum, hemiphorium, pluviale, tunica, pyrrhus et saccus.

A' Püspökök' czímerező ékességei: a' süveg, gyűrű, pálcza, kereszt, palást, salaváré vagy strimpf, papucs, kesztyű és birétum.

A' Barátok' czímerezői: cappa vagy kámsa, cuculus vagy esuklya.

A' Clericusok' tonsurája vagy feje' beretváltatása, későre jött-be az Ekkle'siába; régen a' Clericusoknak nem volt szabad, sem a' haját megnevelni, sem fejüket megberetválni, sem a' szakállakat levetni; ezeket a' poenitensek 's monachusok vették-fel előbbször, 's ezekről ment által a' Clericusokra; majd a' kettős beretválása a' főnek, melly Péterének 's Pálénak mondott jött-be.

A' szent könyvekről.

A' szent irás' könyvén kívül mellyre fő gondjok volt, vettek fel némelly Apostoli férfiak' irásiból sokat, még pedig a' Görögöktől: Euchologium, Troparium, Hymnologium, Contacium, Typicum, Triodium, Pentecostarium, Liturgicum, Anthologium, Psalterium, Horologium, Anagnasis, Calendariū, Menaeum, Menologium, Synaxarium, Geronticon, Patericon, Diaconicon, Nomoeanon nevek alatt valókat.

Hasonlóképpen napnyugotról a' Latinusoktól a' Breviaryum, Missale seu Sacramentarium, ordo, rituale seu pontificale, collectarium, lectionarius, antiphonarius, poenitentialis, és breviculus nevűeket.

Az Ekkle'siák Archivumához tartoznak: a' matriculák vagy canonok, catalogusok, déptychák, litterae formatae seu canonicae, encyclicae, synodicae, tractoriae, communicatoriae, commendatitiae, dimissoriae, pacificae.

Amá babonás szokásokat ugymint: az Istennek ítéleteit vagy ordaliákat, a' forró vízzel, hideg vízzel, tűzzel, égő vassal, tüzes szántó-vassal, keresztel, eucharistiával, duellummal való próbákat, sors-vetést 's a' t. Ekkle'siai törvényekkel végre eltörlötték.

Ezeknek helyökbe jött-bé a' golyóbis-szemekre való könyörgés, a' rosarium vagy psalterium Mariae, melly áll száz ötven angyali köszöntésekből, tizenöt Mi atyánkokból; ugy jött-bé a' reliquiák' sokasága 's tisztelete; a' bucsú-járás, a' flagellációk, penitentiáztatás, agnorum Dei et rosarum aurearum consecratio.

A' szent edényekről.

Ezek azok: calix, cannula, patena seu discus, pixis ciborum, tabernaculum, corporale, dominicale cum palla, cantharus cum aspergillo, arbores gabbatae, pharus, vexilla, vela Ecclesiarum, semanthrum graecorum etc.

Közli Professor
Szigethi Gyula Mihály.

9.

Schwarzenberg Ádolf, Győr' viszszahódítója.

Rettenetes idő volt az, mellyben a' Törököknek Eger, Esztergam és Győr, éjszaki és déli *véghegyeik* voltak felső Magyar-ország és Austria ellen. Egy közönségesen elterjedt félelem futotta-meg Európát; midőn Szeptember 29-dikén 1594-ben, a' különben olly vitéz gróf Hardek Ferdinand, Győr' várát minden sarkaló ok nélkül feladta a' Töröknek. Ezen tette miatt veszté-el Június 16 dikán 1595-ben, Hóf nevű piacon Bécsben, feketével bevont vesztőpadon, először jobb kezét, aztán fejét, mellyet fájdalom már Győrött vesztette-el. — Tisztjei közül néhányan az új piacon vérzettek, számos hűtelen katonák kapuk előtt függesztettek és nyársaltattak-fel. — *Valamint a' tilalom törvényhozó „szellemszegényeknek“ egyetlen bölcsessége, úgy a' kegyetlen kivégzések (elevenen elásás 's a' kiálló fejekre nehéz golyókkal tekézés, nyársra-szúrás, sütés, tüzes vasfogókkal csipkedés, csontnak csont után elevenen kerékkal törése, bőrből szíjhasítás) egyedüli lelemény voltak; a' harczos szellemnek újra fölélesztésére 's az írulástoli elrettentésre. — Magok a' vétkesek, sőt fiaik s néha drága pénzen 's előkelő nemzetségi özszekeztetésnél fogva, vásárolták-meg az élet' 's egy gyalázat-ele szabadság' kegyelmét az által, hogy nyakukban agy gomblyukban *veres sinórt* — vagy kalapjaikon a'*

fulam'- vagy nyúlsvivőség' jelet hordozták; vagy pedig kastélyaikon, házaikon, kocsijokon, sőt cselédruháikon is *valami nyilvános szégyenjelet* viseltek.

Győrnek bevétele után egy évvel 1596-ban, minden órán Bécs' ostromoltatását várták. — Szerencsére csak negyedfél esztendeig tartott a' szepegés. — Mártzius 29-dikén 1598-ban, *Schwarzenberg Adolf*, és *Pálffy Miklós*, rajtaütöttek a' Győrben magát igen nagy bátorságban képzelő, keresztyénből mahomedánussá lett *Sorrent* nevű, Aly hasán. A' németalföldi születésű Labakúr (Labacourt), kaputörökkel — petárdákkal — vetette-szét a' kapukat. Az 1598-dik évnek ama Mártzius' 29-dike, mellyen Adolf az igen ohajtott török-vészt elhárította 's Győr' várát visszafoglalta, *Hollót* (Habe) szerzett a' schwarzenbergi czímerbe; valamint Mártzius' 29-dike 1814, mellyen Schwarzenberg Károly Páris' előtt megjelent, Austria czímerét helybezte ezen család' czímerének közepébe. Azonban a' Schwarzenbergek a' Bécsben 1672-ben uralkodott *nagy dögvész'* és Bécs' *második török-ostroma* napjaiban Karafa Mustafa által (1683) annyi érdemeket szereztek az emberiség' körül, hogy emlékezetök örökké fog élni.

II-dik Rudolf, Győr' visszafoglalása fölötti közönséges öröm' kifejezéseül megparancsolá Austria rendjeinek és várossainak, hogy minden kereszt-útra, minden dombokra kőből emlék- és hála-oszlopokat emeljenek, ezen vers-fölrírással, mellyet itt folyó-beszédben közlök:

Adjatok hálát az Istennek és magasztaljátok!

Hogy Győr keresztyén kézre visszakerült.

Oh Keresztyén! ha te ezen keresztre nézel,

Tehat adj hálát az Istennek a' történetért.

A' nemes Győr' váráért;

Mellyet a' Török kicsikart tőlünk,

Septemberben 94 — — — — — De

Ismét 98 — — — — —

Mártiusban ismét visszafoglaltuk;

Légyen hala, tisztesség és dicsőség a' legmagasb trónon.

Schwarzenberg Ádolf, (némelly oszlopokon).

Ezen sorokat még napjainkban is lehetett olvasni Bécsben a' Wehringer-utczai oszlopon, közel az úgy nevezett pékházikóhoz — Beckenhäusel; — továbbá a' Wien nevű folyón átvezető köhidnál, a' Korinti-kapu előtti oszlopon, valamint az egész Bécsen ellátó, nagy hírű 's úgy nevezett *Spinnerin am Kreuz* keresztén is, mellynek neve némelly tudós pennaharczra szolgáltatott alkalmat; mert azt némellyek egy szorgalmas fonónétől származtatják, mivel *Spinnerin* fonónét jelent; mások egy, keményszivűsége miatt szorongattatott vargától; mások csupán külső alakjától, 's pedig azért nevezték fonókeresztnek (*Spinnenkreutz*), valamint hogy Csillag- Andor- Burgundi- és Spanyol-keresztek is vannak. Sokan ismét azt vélik, hogy valamint *Fabiana*-ból, *Biana* és *Wian* lett, hasonlóan *Wiana Kreuz*-ot *Spinn' am Kreuz*-nek csafarhatta-el a' magyarázó düh. — Mások szerint az egy *Krispinkereszt* lenne; ezen Szentnek képszobrától 's annak felállítója Pöllitzer Krispintől, kinek 1547-ben megengedte a' kamara, épen ott a' vicedomi vagy domanial-földön, Bernárdvölgy (Nikolsdorf), nevű falucskán kívül bécsi-hegyen, fakereszt helyett, egy kőből rakott mártyr-oszlopot Krispus, Krispinus és más Szentekkel felállítani.

A' hős Schwarzenberg Ádolf, valamint számos dicsőssége társai, minden emlék nélkül nyugszik Bécsben, a' Sz. Ágoston Szerzetesek' udvari-kolostora ravatalában.

Tudtomra még ismeretlen *Schwarzenberg Ádolf*' eredeti jelentése Győr' megrohanása felől, mellyet II-dik

Rudolfnak Prágába küldött. Magyar fordítása körülbelől így hangzik:

„Miután én különféle módok által Győr vára minden belső és külső kapuinak, ajtóinak, szoros- és más útjainak fekvésöket, mennyire lehetett, kikémleltem, tehát az egész rendkívüli katonaságot Komáromnál összevgyűjtöttem; 's miután *Pálffy* úr határáreivel hozzám kapcsolta magát, mind öszve 6000 emberrel, Mártius' 27-dikén, délutáni 1 órakor azon hajó-hídon, melyet ez előtti éjen verettem, átköltöztem; 's mivel értésemre esett, hogy az ellenség abban a' véleményben volna, mintha én az övéit, kik Győrbe élelem-szeretket szállítani szándékoztak, útban megtámadni készülék; tehát én ezen napon és éjjlen át, jó rendben előre nyomultam, 's pedig nagy vizeken; úgy hogy embereim néha övedzőig gázoltak; 28-dikán éjfél előtti 11 órakor egész seregemmel azon helyre, hol egy év' előtt táborunk állott, következőleg egészen *Vezérhegyig* költöztem; mire *Pálffy* úrra bízom, hogy huszáraival 's három század lovagjaival, a' vár körüli és melleti vidéket az ellenségtől tisztán tartsa, 's a' mi gallérunkat is oltalmazza. Miután mind azt, mi tervünkhez megkívántatott, rendbe hoztam, 's embereimmel mintegy 100 vagy 150 lépésre a' hídhöz érkeztem; hol az általam már annakelőtte tett, 's minden vezérrel közlött rendelésemnél fogva, *Babakúr* (Babacourt) francia ezredes 100 jól fölfegyverzett gyalog katonával az előcsapatot képezte; 's miután az első kapurács könnyen megnyitvatott, kevés személy által *fejérvári kapuhoz* tolatott a' kaputörő (Petarda), mely azonnal jó sükerrel hatott, mire az említett ezredes 100 katonájával a' kaput elfoglalta, 's a' boltozat' más oldaláig nyomult előre, kit 2 zászlóaly Francia, ugyan annyi Belga, 's mindjárt ezek után más 4 illy zászlóaly köve-

tett; kik hirtelen a' városba rohanván, az utczákat és piaczot elfoglalták; aztán a' *Magyar* hadnépet egy század lovaggal a' fejevári kapu' két bástyájára állítottam, 's mennyire lehetett, a' sánczot elfoglaltattam. Mire a' többi Francziákkal, Belgákkal 's német gyalogokkal; valamint a' még többi lovasokkal a' piaczra nyomultam-elő 's öszvesen úgy állítottuk-fel magunkat, hogy az ellenség' csoportozását kitelhetőleg meggátoljuk.

Méltóztassék császári fölséged nekem elhinni, hogy noha már a' piacz 's majd valamennyi fontosabb helyek kezünkben voltak, még is majd három óráig kellett velök harczolnunk; mert azt leírni nem lehet, milly makacsul és kétségbe ejtve állott ellent az ellenség; mert némelyek, holott kópjaink által már átszúrva voltak, még is védelmezték magukat; sőt azokat, kik őket felnyársalták, meg is sebesítették's megölték, úgy hogy mind a' győző, mind a' meggyőzetett egymással haltak-meg. 'S ezen ellentállása az ellenségnek a' miéink' egy részét harmadszor majd visszazaverte a' kapun. Maga a' Basa, kis kapu mellett balról a' sánczon harminczad magával, egyik kezében kardot, másban egy zászlót tartva esett-el; de fölfegyverezve nem volt, 's két lövést kapott, mielőtt meghalt. Különben a' többi valamennyi előkelő Törökök is itt-ott a' védhelyeken embereikkel együtt elejtettek 's megölettek. — Bizonyos szám közülök egyik alsó bástyába fészkelte magát, honnan nagy károkat tettek; 's midőn végre erővel megtámadtattak, a' bástyában tartatott nagy mennyiségű löport meggyújtván, annak boltozatait fölvetették, 's mind magukat, mind a' miéink közül sokakat megöltek 's nagy pusztitást okoztak. Az alatt számos Törökök a' belső várba gyűltek-öszve, honnan sok embereinket megsebesítettek, 's úgy tartották magukat, hogy azt lövöldözni kényteleníteték; mi aztán

olly soká tartott, hogy ők lettek az utolsók, kik magukat megadták 's meggyőztették. Az elesett Törökök száma 1500-ra mehet, az elfogottaké pedig feleségeikkel 's gyermekeikkel vagy 3000. Miéink közül 400 halva maradt, de a' megsebesültek' száma is nagy, 's a' fogságból kiszabadított Keresztyén mintegy 100 lehet. A' várban 185 ágyút találtunk, de lő- és élelem-szerekből csekély mennyiséget. Egyébiránt minden rablást és zsákmányolást halálos büntetés alatt tiltottam meg a' miéinknek; azon igérettel: hogy mivel a' Mindenható hihetőleg nekünk adandja a' győzelmet, minden egyaránt fog elosztatni. Kaptak is a' miéink pénzt 's egyéb szép dolgokat.

Mivel az ellenség Sz. Mártonhegyét is elhagyta, tehát ezen házat már megraktam katonákkal.

10.

Básó a' dúlovag.

Bosz idő volt az, mikor jóg helyett önkény, igazság helyett erőhatalom uralkodott; valóban sajnálatos idő volt az, mikor a' szegény földművelő nem lakhatott nyugalmasan kalibájában, sem a' polgár békével házában; kereskedő pedig a' széles ország-úton nem járhatott fel 's alá a' nélkül, hogy leselkedő, dúsovár és vérszomjas lovagok által, — kik magukat nemeseknek nevezék — meg-ne támadtatott, kunyhójából, házából, útról el-ne ragadtatott, verembörtönökbe ne vetetett volna, hol tűzgyíkok és baglyok fészkeltek, hová napsugár soha sem világított, — hol lassú éhelhalás, vagy iszonyú kínzás várta őket, 's hideg — könyűik által melegre áztatott falak boszszúlatlan temették-el inségöket.

Honunkban is divatozott ezen kegyetlen jóg, ha erőjóg jógnak neveztethetik; noha azt országunk' törvényei vagy szokás soha sem szenvedték - meg; annyi-
val kevésbé soha jóvá nem hagyták, — mint másutt, hol azt legalább esti harangozásig szabad volt űzni — az nálunk csak külső háború, vagy belső meghasonlás által kapott lábra, 's polgári czivódás által tápláltatott. Jegyezzétek-meg magatoknak ti külföldiek, kik a' Magyarhont nem ismeritek, 's azért mindig félre-ismeritek, (vagy talán félre-ismerni *akarjátok?*) Nálunk köz az igazságérzés, mert még az erőszak' durva napjaiban is szilárd karral helyheztetett ismét vissza szent helyére az igazság, 's abban hatalmasan oltalmaztatott.

Kevéssel a' Mohácsi vész után, melly honunk' leg-szebb részét másfél századra vetette török iga alá, *Ferdinand* és *Zápolya'* idejében; hol a' korona-vadászok' rigolyája ketté-szakította az országot, magyar-szívek' felét, magyar szívektől elidegenítette; nemzetségeket nemzetségek ellen, 's fiakat atyjaik ellen fegyverkez-tette; 's a' hon meghasonlás' és polgárhaború' ostora, minden csapások' legvéresebbike alatt nyögött és gyászolt, 's csak gonosz örvendezett: akkor Murány' szik-lavarában egy szilaj dúlovag, Bászó Mátyás lakott, az-előtt Tornallyai' vazallja, de kinek hűbér urasága alól kevés idő múlva kivonni tudta magát. Az elámítatott öreg úr, halálos ágyában még fia' gyámatyjává rendelé Bászót; de ez nem sokára a' vár' urává tevé magát, eltakarítván láb elől gyámgyermekét. Meredek, majd meghághatatlan sziklán feküdt a' vár — vagy helyesebben az ortanya, — mellynek pártázatairól vakmerőn 's kevélyen nézett-le az ádáz a' körülfekvő vidékre, 's a' mit hiuzszemeivel meglátott, azt magáénak nevezte, és szemtelenül gúnyolta a' törvényeket, emberiséget 's az egész világot. Sok nemes epedett a' vár' verembörtö-

nében 's nyomorún veszett-el ott, számos polgárok és kereskedők, ezen haraszi zsitány által vasra-veretve, fokáskodtak mély boltozataiban, 's csak drága pénzen vagy haláluk által vásárolhatták-meg szabadságukat; sok rényes hölgy' és szűz' ártatlansága — mert a' kegyetlen, mióta özvegyi állapotra jutott, féktelen folyáságban tobzódott — lett buja vágyainak áldozatjává; minden ösvényeken, 's minden bokor megett lest állottak zsitányjai; 's ki közel kénytelenítetek a' vár mellett elmenni, az keresztet vetett magára, lelkét minden szenteknek ajánlá, és szapora léptekkel, mint-ha rémalak sarkalná, surrant-el. — Így lett Bászó' neve átokká ama kies vidéken; vára nyomorúság' és iszonyodás' helyévé közel és tova, ő maga pedig rémmé, kinek nevével az anyák ágytakaró alá űzték kötődő gyermekeiket. Számos évekig élt ő itt elbízott gonoszságában; Istent, embert daczolva, míg valahára eljött a' forbátolás' órája, melly korábban vagy későbben, de bizonyosan űtni szokott. A' türelmes igazgató és boszszuállo adott ugyan neki már azelőtt óvó intést — ő nem figyelmezett arra. Egy csatában Nyáry Ferenczel jobb keze levágotott, 's ő maga elfogva erős várba záratott, — de onnan kiszökvén, baljával, mellyet épen olly ügyesen tudta használni mint jobb kezét, még nagyobb mértékben űzte gonosztéiteit, mint azelőtt. Vad seregével, mellyhez nem csak Magyarok — megbecstelenítvén ezen nevet — hanem még több Lengyelek és Oroszok, szóval: sok préda és vérszomjas gaznép társulván, tűzzel vassal pusztítva, rabolva és gyilkolva még Moldvába, Lengyel-országba és Sléziába is portyázott. A' Király' intését és fenyegetését kinevette, parancsait kigúnyolta. Ekkor végre, midőn az ország' nagyobb része által elismert Ferdinand Király trónjánál, számtalan panaszok hallatszottak ezen adász

ellen, fölébrült a' régen szendergő Nemesis, és szent kötelességét komolyan és szigorún teljesíté, úgy mint kell. Az 1548. po'sonyi ország-gyűlés rendelkezéseket tett: hogy Ferdinand Király a' dulólovagok' várait, jelesen Básoét szétromboltathassa, 's a' vár' urait törvényszékek kezébe szolgáltatthassa. A' Király egyszeriben a' híres hadi hőst, gróf Salm Miklóst küldötte - ki ellenök, kinek Magyar nemesekből, Spanyolok és Németekből álló serege közel 15,000 fegyverest számolt. A' gróf Muránnal szemközt üté-fel táborát, 's a' hegyvárat, kelet, nyugat és éjszak felől lövöldöztetni kezdé. A' gyűlevész és kétségbe esett őrizet, vitézül óltalmazta magát. Azonban Báso a' közelgő ítélet' irtóztató kezét sejdíteni kezdvén, a' várban vele volt két testvére egyikét Mártont, a' grófhhoz küldé kiakudozni. Minden módon igazolni akarta magát, 's meghódulást ígért; de azon hallatlan föltétel alatt, hogy a' várat neki örökre engedje-át a' király, 's egy lovasokból 's gyalogokból álló sereget, melly mintegy testőrsége lenne, ő helyette fizesse. A' gróf ezen szemtelen ajánlatot boszorkodva vetette-meg, a' követet pedig jól lepi-rongatva küldé vissza a' várba. Báso hason ajánlatot tett már az előtt Isabella királynénak, de melly szinte süker nélkül maradt; mivel akkor is a' várat, mellyet Isabella önmagának számára követelt, kiadni nem szándékozta. — Most a' gróf buzgalommal folytatá a' megszállást. Muránnal átellenben feküdt egy más erős vár is egy sziklán, mellyet Báso építtetett 's most számos őrséggel megrakott. Hoszasz véres munka után bevette azt a' gróf, 's most már innen is lövöldöztette Murányt. Végre ostromot fúvatott. Báso' testvére Márton, a' vivás alatt nehéz sebet kapott; 's noha a' vár első megrohanásra nem adatott-fel, mindazáltal nyilvános volt, hogy magát soká tartani nem képes. Ezen okból

e' várban lévő idegen fegyveresek, Oroszok és Oláhok — mert a' Magyarok még a' száműzött mellett is hívek maradtak, — árulást és átadást forraltak. Ők, míg a' tobzódás tartott, Básóval tartottak, de elhagyák őt, mihelyt órája ütött. Básó sejdíté az árulást, 's néhány meghitt czimborájával még jókor menekült ki egy titkos ajtón. Az árulók megnyitották a' vár kapuit, a' gróf serege pedig benyomulván, fölprédálta Básónak igazságtalanul öszvehalmozott véres kincseit. — Ő maga hegyeken erdőkön kóválygott nyomorún 's mint szökevény, míg egy pásztor gunyhójához ért, ki valaha jobb napjaiban ortársa, leánya pedig akaratja ellen is Básó' szeretője volt; ki még emberhűségre számolt, holott önmaga lábaival taposta az emberi jogokat. Itt utólérte a' sors. A' pasztort arra kérte, kísérné-el titkos ösvényeken a' lengyel határig. A' pásztor megígérte, azonban három testvérét előhíván, Básó' czimbora kíséreit agyon-verte, magát pedig kötözve vitte Salm grófhhoz. Ennek azt tanácsolták, hogy a' dúlovagot gyalázatosabb és kínosabb halállal végeztesse ki mint rablóit. De a' nemes gróf nem fogadta-el a' nemtelen javallatot, megelegülvén az igazság' áldozatával, a' nélkül hogy a' mellett az emberiségről megfeledkezett volna. Salm a' Básó' két testvérét 's tizen-négy haramia-társát, végre pedig magát Básót nyakaztatta-le. Fiatal ártatlan fiát, jobb fégyre magával vitte, de nem sokára mint tisztát 's jobb útra térítettet ismét elbocsátá; vissza-adván néki atyja' birtokát. A' grófnak legszebb jutalma az volt, hogy a' fiú nem követte atyja' véres nyomdokit, hanem helyét az ország' nemesei közt foglalta-el, 's Básó' gonosz nevét ismét tiszteletessé tette.

11.

Az Isten' ítélete.

Szent István Király ült Magyar-ország trónján, fölékesítve azon koronával, melyet Szent Serestély, az úr' méltó helytartójának szentelt; 's egy angyal' parancsára, mint a' legenda beszéli, küldött neki, felöltözve az áldást terjesztő köpönyegbe, mellynek tágas ránczai alá alattvalói' szíveik szerettette és szeretve rejtezhettek; ellátva a' kegyesség' kormány-pálcájával, de az igazság' felkötött kardjával is, hogy — mint jó királyok tesznek — kegyelmet az igazsággal párosítsa, — 's a' béke-angyala áldva lebegett királyszéke körül, a' keresztyénség' fönségés nemtője pedig szárnyait terjeszté-el a' dicső ország fölött.

A' megváltás' ezeredik évében koronáztatása napján történt — amaz örökös ünnep - napon országában, — midőn az általa választott püspökök — fényes gyházi öltözetben, magas püspök süvegeikkel 's görbe ásztori pálcáikkal ékesítve; midőn az egész nemzetiség ünnepélyes hadiöltözetben, vállra vetett drága remű mentékben 's gazdagon cziczomázott süvegekben pompázva, hajaikba és szakállaikba drága kövek és gyöngyök fűzve; görbe, fényes szablyákkal fölfegyverezve; — midőn az ország' lakosai nagy számmal ünnepi ruháikban gyűltek-össze, hogy az új 's első kilyukat örömjazzal üdvözljék.

Az ünnepi szertartásnak vége lön, — a' Király ztergami Érsek, Domonkos által fölkenve 's megkoronázva; ünnepélyes menettel tért haza a' fejférvári Székes egyházból, hol királyszékbe ült; fölékesítve a' ki-

ráltság' új drágaságaival, hogy igazságot szolgáltatasson azon napon, mellyen az ég igazságos volt iránta, 's kegyelmet osztogasson azon napon, mellyen olly nagy kegyelem áradott rá felülről. Illy napon egy alattvalója se maradjon vigasztalatlan; minden, kit illet, igazságot nyerjen; kegyelmet pedig az, ki arra érdemes. És a' főpapok körbe fogták székét, — a' nemesek egy szép, elbonthatlan karikában állottak körül; a' néptömeg pedig testeivel 's mély tiszteletben áthatlan bástyát képezett fölséges személye körül.

Ekkor egy külhoni, pompás lovag, fekete 's arannyal kirakott vértzetben a' királyszék' zsámolyához lépet 's mondá: „*Igazságot* óh Király!“ — Azt megnyered, felelé István, én azt népem' egyikétől sem tagadom-meg, annyival kevésbé idegentől? — „úgy hát, viszszoneozá amaz, halgass-ki, Király! Arám, az övéi által nekem eljegyeztetett arám — elszökött, s udvarodban a' királynő' kíséretében tartózkodik — én viszsza követelem őt.“ — „Megkapod, szóllott a' Király, ha ő neked nem csak rokonai, hanem szíve' választása, az az: Isten' akarátja által is jegyeseddé lőn! Mi a' neve? — „Elmenaui Erzsébet, — felelé a' lovag — a' királynő' udvari-kisaszszonya.“ — Hivassék-elő! parancsolá a' Király. Ekkor tompa mély sohajok' zúgása hallatszott a' csarnokban, mert a' jelenlévők ismerték a' jámbor, nyájas leányt és sajnálták, hogy illy nyers embernek martalékáva legyen. Most a' terem' ajtaja megnyílt 's egy csodálatos kellemű némberalak lebegett-be. Termete sugár 's karcsú, haja szőke 's aranyszín; szelid és kék a' szeme, arczain liliomok díszlettek, mellyekről fájdalom és félelem rezzentették le a' virító rózsákat. „Mit parancsol az én uram a' Király?“ remegé, a' trón' lépcsőire térdelve. „Ismered amaz férfiút ott?“ kérde a' Király szigor hangon, ki-

nek fáj, hogy ezen ártatlan búalak előtt keménynek kell látszania, — nézz rá, vőlegényed e?“ — „Ah! — fohászkodék a' szűz — rokonim választása szerint igen, de nem szívem' választása után. Mint szegény árva csereberéltettem ama férfiúnak. Lelkiösmérete mondja-meg neki, miért nem szerethetem őt. Akkor szorongatásomban a' királynő' kegyes oltalma alá futottam, 's ő jótékonyan fogadott-el engem szegény árvát. Ő ismeri szenvedtem, ő 's az Isten. Hagyj meghalnom uram Király! de soha ezen levante nőjévé lennem!“ A' Király, mélyen illetődve, megszóllítá a' külhoni lovagot: „mi a' neved?“ — „Lundenburgi Wilibáld!“ — „No, Lundenburg hallottad — 's még vissza-kivánod a' leányt?“ — „*Még akkor is* visszszaköve telem arámat!“ — „Ember! nincs szív melledben?“ — „Király! a' szívnek hallgatni kell, mikor az igazság megszólal.“ — A' jó Király elszörnyedt, az egész kör fölindult; — ekkor a' jámbor szűz halkán 's pirulva monda: „Uram Király! én mást szeretek 's amazé soha sem lehetek!“ és a' lovag dühösen felpattan vala: „Kicsoda az, ki mátkámat szeretni bátorodik?“ — „Én vagyok az!“ szóllott egy fiatal magyar hős, büszke önérzelemmel, 's fenyegetve lépett-elő a' körből, „itt állok, hogy megfeleljek *neked!*“ — „te szakállatlan ficzkó!“ ráival a' durva, „ezt keservesen fogod meg-lakolni!“ — Erre a' körülálló nemesek villámként kaptak kardjaikhoz, hogy az idétlen hetvenkedőt megfenyítsék; mert az mindnyájuk kedvence volt, kit így csúffá tett; a' legvitézebb, ha mindjárt legfiatalabb bajnokoknak egyike, a' nemes ágyból származott *Andorás*. Most a' Király csendet intett 's monda: „Tiszteljétek a' vendéget, ha viselete nem is lenne becsülés-re méltó! — Mond-meg ifjú bajnok! hogyan nyeréd-el a' szűz' szívét?“ — „Mi, ugymond: aszszonyunk ki-

rálýn  nk' udvarában találkoz  nk, midőn még bajor herczegaszszyony volt; 's te uram engem' n  mesiddel oda küldöttél, a' királyi ar  t számodra megkérni, mi   ott találkoz  nk! ez mind, 's elég. Ezen l  gy szív 's ama v  rszomyas férfi közt nem lehet   szhangot gondolni, ki honja' ostora; ki számos h  lgy  k' ártatlanságát feldúlta, sőt ezen angyal' r  nye nt  n is t  rekeedik.“ — „Te lelkedben hazudsz,“ — felfortyant amaz, 's azt véreddel fogod nekem megfizetni;   me   n téged most élet —   s halálos párviadalra hívlak-ki!“ — „Jó,   n kész vagyok!“ felel   az ifjonz, 's a' királyhoz fordulván mond  : — „engedd-meg   h Uram! hogy Isten' ítélete határozzon-el közöttem 's közötte!“ — „Légyen,“ válaszolt a' Király, „Isten legyen közöttetek a' biró!“ —

Erzsébet reszketve tántorgott szobájába, hol az   jt virrasztva töltötte k  nyz  por 's imádság közt. A' kir  lyn  ' kegyes biztatása lecsillap  t   l  lk  ben a' vihart. Korán reggel megvált v  gasztalva 's az   r  kk  val     rgalm  bani bizodalommal várta a' sors' kimenetelet  . — Hiszen    a' jámborok' menedéke, 's legközelebb áll ott segelm  vel, hol a' szükség legnagyobb. — A' vad Lundenburg   g  sz éjet tobz  d  sban töltvén, t  zes  t   bor által heves dühre l  z  tva, fekete hadim  nen várta már ellen  t a' ver  cz  ben. A' Király megjelent 's fejedelmi sz  k  ben   lt; a' viadalbir  k is helyet foglaltak, a' p  lya  r  k szelet és napfényt felosztották; a' koporsó behozatott, 's most heves borzalom r  ztam  g Lundenburg' tetemeit. — S  rcsend alatt adatott a' jel. A' két viaskodó   szve  tk  z  tt, 's ismét visszaugrott, kengyeleikben alig tarthatták magukat. M  g egyszer   szve  tk  ztek, 's l  ndzs  ik n  dk  nt recsegt  ks  t ércz-melleiken. Ekkor leugráltak lovaikról 's kardot rántottak. — De *Andorás* (a' régi   vk  nyvek f  ljegyzett  k, 's e' naptól czímer-paizs  ban áll) egyetlen

óriási csapással vágta-le Lundenburg' fejét fölfegyverezett jobbjaival együtt. Az ádáz' fekete vére homokba csörgedezett.

Az ujjongó nép karjain vitte Andorást a' Király' arany székje elébe, — 's a' Király mondá: „Ez *Isten' ítélete* volt, fiam!“ — Midőn az örömjaj a' palotába is beharsogott, ekkor a' fönséges királynő kilépett, magával hozván - ki az angyal-alakot 's azt kedveséhez vezette. A' Király 's úrnéja, megáldák az egek által jóvá hagyott frigyet. Andorás pedig, ki mostantól *erős* nevet nyert, 's kit királya 's honfi társai nagy tiszteletben tartottak, Gyula' el este után erdélyi helytartó lett; nemzett három nemes atyjukhoz hason fiat, kiknek ketteje csata-mezőn esett-el királyukért 's hazájukért; a' harmadik pedig atyja rényeinek 's méltóságainak örököse; alapítója lett az olly híres Andrássy családnek, melly annyi sok polgári hű tisztviselőt adott az országnak, 's annyi sok vitéz bajnokot a' hazának, melly jelenkorunkig virágzik; melly még kevéssel ez előtt egy püspököt szült — a' Rosnyóit, ki elnyomrodott testben nagy lelket rejtett, kiről Róma, hol műveltetett, búcsúzásul a' honba, ama nagy 's igazságos bizonyítványt írta: *Misistis nobis monstrum hominis, remittimus vobis portentum scientiarum.*

B. H*** után közli St*** J.

12.

Gyújtóüvegek már 1130^{ban} V-dik Henrik idejében voltak.

Nap alatt semmi új sincs; sokszor a' mit új találmánynak tartunk, azt már az ó világ ismerte, 's csak az idők' viszontagsága által jött feledékenységbe; így a' könyvnyomás, a' lőpor, az üvegfestés, a' gőz-ereje 's ezer más tárgyak, álmélatra ragadták az ifjabb kort, holott azok már régi, 's talán ezen réginél is régibb lelemények. Naponként több és több tanuságaira bukkanunk annak, hogy a' nap alatt semmi új sincs. — Illyen emlékezetes azon *bútorlajstrom*, melly a' hajdani agilolfingeri várak' alapjára épített Weihestephan nevű Freising melletti Sz. Benedek apátság' régi házi bútorairól szóll, 's melly még Meginhard apát idejéből való, ki 1116-ban a' kétszer letett 's kétszer ismét visszaiktatott Erchanger és Babo apátok' utódja volt, 's 1138-ban meghalt. Ezen *bútorlajstrom* így végződik: „*Quatuor cyrothecae liseninae. Tres cruces portatoriae, una sine patibulo. Una christallus, cum qua ignis acquirendus est a Sole in parasceve.*“ — Ezen tiszteletre méltó szokás, melly szerint hajdant husvét szombatján, a' nagypénteki gyász alatt a' templomokban kialudt világot és tüzet, felfogván gyújtóüveg által a' napsugarakat, ismét meggyújtottak; a' trienti püspökségnek egy régi kalendáriumában, 's a' Botzen mellett lévő griesi kanonjának egyik jegyzetében is eléfordul.

Menyőhárítók már 1346^{ban} bajor Lajos' ideje alatt.

Így szinte az 1749-dik év tartatik közönségesen annak, mellyben Pénszhaill-ban (Payneshill) Angliában *Uatszn* (Watson) doctor által, — 's 1769-ben Németországban a' hamburgi Jakabtoronyra az első menyőhárító állítatott-fel. Épen négy századdal régibb az 1346 és 1349 közt írott könyvnek, (*a' természetéről Magdeburg Konrád* által) azon cikkelye, melly a' madarokról szől, 's alább a' tyúkokról ezen cím alatt *Gallina*, itt ez áll német nyelven: „Ez verderbent auch die prutayer dicke (oftmals) von einem *gühen donr*, oder von des *habichts Stimme*. Jedoch hat man ein *Chunst dawider*, *das in der donr iht* (nicht) *schad*: der ainen *spizzen eysnen* (eiserne) *nagel nimmt*, und legt in *twerhs* (quer) *zwischen die ayr*, oder *inwendig* (inmitten) *setzet den nagel aufgerichtet*; so *schadet in der doner nicht*.“ — Magyarul: „A' kotlott tojások' széke is megromlik (gyakran) a' hirtelen mennydörgéstől, vagy a' héja szavától. De van az ellen mesterség, hogy azoknak a' villám nem árthat: a' ki egy hegyes vas-szeget elővesz, 's azt keresztbe teszi a' tojások közé, vagy közöttök egyenesen felállítja; tehát a' villám nem árt nekik.“ — Íme a' villám' elhárítása, egy hegyével fölfelé állított vas-szeggel!

Közli *Staut J.*

13.

APRÓSÁGOK.

Barátság, Szeretet.

Bóldog halandó! te, ki a' tiszta *Barátság* és ártatlan *Szeretetet* esméred, 's ezeknek érzeteit egy erköcsi valóságként viszonyozni képes vagy; melly nagyra emelkedhetsz — vélek! ők téged követni fognak sőt által-kísérnek egy szebb létben! az örök Szeretet' kútfejéhez, *Barátság!* egy erős kőszirt melly az élet' veszélyes hajótöréseinek ellent áll. Ő az emberiségnek — védangyala, és egy jobb *Jövendőknek* előérzete. — *Szeretet!* egy varázs tavasz, mellynek virágai mindent hódítva győznek, bájolnak. A' hol ő reánk mosolyog, ott az ég is mosolyog véle; tiszta nekünk még a' szenvedés! tövises, rögös ösvénye is, ha Szeretet' kezei vezetnek azon. Angyalok örülnek! a' halandók tiszta ártatlan szeretetjök felett — mellyet még az időkrontó pusztító karjai is szélyel nem dülhatnak. Hódol a' Szeretetnek, Rang és Méltóság; ő egyesíti a' szíveket — paloták és gunyhók között, — 's a' legvadabb ellenségnek béke, olajágát nyújtja. — Hogy a' Szeretet különböző nemű, az igaz, felemel bennünket magasb valóságokhoz! de le is tapod az alacsonyságok' mocsárjában. Ha tiszta erkölcs tőle távozik; úgy élesztő napfényét is romlottság' éjje fedi! és a' lelket veszélyes örvényében ragadva — emészti! Ő örömeink és bánatink' szerzője 's védője is.

Minden kellemetlen társalkodó közt leguntatóbb,
a' fel nem világosodott okoskodó, és a' *képzelt* Bölcs. —

Béketülés, ész, és szív' bátor elszánás, leánya, szü-
löttje a' magán uralkodásnak. —

A' gyáva kis lelkű mindenben akadályra talál, a'
meggondolatlan hirtelenkedő ritkán látja a' valót, —
a' megvilágosodott szép elme próbál, — vizsgál és
talál. —

Becsüljed az Emberiséget! — noha bár ennek be-
csét, sokan porban tapodják is. —

Bánati Katalin' magánjabul.

14.

Néptanács az állatok' országában.

Hatalmas orosz lány! mint feje népének,
Egykor öszvehívá a' főbb 's köz rendeket; —
Székén ülve szót hágy, egyeránt mindennek,
Tanácsra kérve most a' magasb elméket.
Hogy itt minden jobbágy szabadon szólt ekkor;
Több hangok közt a' kis méhek' királynéja
Elő áll, óh nagy Szir! gyors népem gátlója
A' sok sűrű erdő — azért írtsd, mert százszor
Több 's nemessebb haszon a' rétek' virági —
Mellyből édes mézet! gyűjtünk *mi* — 's viaszszat.
Nem, kiált a' farkas, az erdők' zöld ági,
Jó árnyékot adnak; de szerezh több roszszat

A' sok kutya exil nékik, mert ők kőltik-
 Fel a' juhászokat; ha mi prédát lesünk,
 Óh e' *hív állatok!* pontossak, bétöltik
 Kötelességöket, azért mi sem késünk
 Szólni, mond a' *patkány*, undok macska-nemet
 Inkább — rontsd; kezökben sokszor az életünk!
 Hamis *hízelkedők*, pusztuljon e' szemet,
 Ez álorczás fajzat! legfőbb ellenségünk.
 Mind ez semmi: — sűgá repve trónus körül
 Egy szép tarka *lepke*, én lásd jobbra intlek;
 A' szép kecses *Nyárnak* minden élet örül,
Est, örökösítsd-meg — 's *urának* tekintlek.
Tavas, rövid álom! *Ősz*, változó nedves;
Ezen ködös vándor, *Nyárunk hamar űzi*, —
 Tyrannus *Tél* emészt!! mindent a' mi kedves
 'S a' szép természetet — hatalmába fűzi.
 Azért Jupiterhez küldjél követeket
 Nagy fejdelem! — kik *est* elvégezzék bölcsen,
 Igy magadnak nagy hírt szerezh' s érdemeket; —
 De ez *tanácsért rám* fényes rang tekintsen.
 Hah! dörög most a' *Sach* — nincs helye kérésnek!
 Miért nem a' *közjóra*, csalárd nyelvetek szóll?
 Ki-ki csak magának? óh! ez *tévedésnek*,
 Mond a' nyúl, rég tudom hogy alapja *áll jól*.

Bánati Katalin.

15.

Néhai Tisztelendő Nemes Gödör Lajos, Vadosfai Káplán fölött.

Ihr Guten und Weisen und Reinen,
Ihr Seelen ohne Schuld und ohne Freude,
Ihr Entschlafenen in der Knoche, ihr Ersticken in der Blüthe,
Ihr zeuget, wer wir sind, und wer wir werden.

KÖSEGGARTEN.

Hát csakugyan letörött a' vad szél, ritka virág-szál!

Már reggel fonnyadt éke vidékeknek enyész?

Éltednek tavaszán kivirítál, szép jeles ifjú!

Igy keleted' keletén, porba lehulva terülsz?

Drága remény, szeretett Lajos, esteddel sok ezernyi

Biztos öröm 's várás' csirja tapodva kivész.

Óh Te! kebelben ápolt, kedvelt fiya, kedves atyának,

Elválsz! mint hagyod Ezt, mint fog eresztetni Ő?

Éltedet' éltével megváltani kész; de kezest haj!

Nem fogad-el Végzés: áldozat' tesz Te magad!

Két testvéri szívek, repedezve sohajtnak utánnad;

A' szent szám' szeretett Egygyike, ám; Te valál.

A' tudomány' mezején, mint szárnyal elébbre unatlan

Szorgossággal eszed, 's tud megelőzni sokat!

Lelked előtt, az igazság' szentebb szente, kinyilva,

'S már szövevényes után, mennyei fénynek eredsz.

Gyors leleményes eszed, már tájékozni tanulja

Szív emelő szent kört, 's ízleni kezdi erét.

Azt, hol aranykorban Helikon' fejedelme Homérus,

Máró, és Flakkus, mennyei hangra fakadt.

Mint láttuk nevedetni Te tollaidat, hogy utánnok
 Röppenhetne, merész szárnnyal, ifjanti erőd!
 'S melly bátran sietél, pályádat futni, szerencsés
 'Sengéid köztünk, már is, elégre, tanúk. —
 'S hát remek erkölcsid' seregét, hogy fesse-le Múza?
 Romlandó testtől válva, vagy angyali kép!
 Nyílt szív, tiszta barátság, 's érdemeket követő társ,
 Ritka szerénység lett, mágnesi csendes erőd.
 Ép, 's egyenes lélek, nyájasság birta Te kebled';
 Díszes módosság' fényje övedze körül. —
 Mind ez, sírba leszáll, 's óh! e' sebe annyi szíveknek;
 Könny tömlőknek, ez egy, megszorítja sokát! —
 Napnak eredt repülésed, megtikkadni nem esmért
 Elmed, bölcs szomjad, 's bátor erányod — oda!
 Meszsze jövődöket képző, 's használni töreksző
 Szentebb lelkesedés' mindene, Véled — oda!
 Busongó szomorún, gyász-sírba levettjük azért már
 Melléd zöld koszorúd, melyet az érdem adott.
 Cyprusokat 's ró'sákat tüzdel, még sok időig,
 Sírhalmodba utóbb, 's most is az emberiség. —
 Itt nyugodj jeleseknek 's jóknak társa, barátja,
 Ifjak' dísze, Atyád' víg nyara, bús tele. most!
 Béke Veled! keserűség' tárgya, halálad halálos
 Szíveket öszveteper, 's ölte nyalábra reményt. — —
 Álj-el, könnyek' özönje, porányit, vedd füleidbe
 Bús Fél, mint hangzik! — zengenek égi karok!
 Angyali hymnusokat hallok, szakadozni felülről;
 Édes báj-hang! — ezt lengi-le mennyei ajk:
 „A' mit most temettétek, csak por; lelke szabaddá
 „Ennek, most született, hogy leveté hüvelyét.
 „A' szent fény' honnyába, dicső céljának helyére,
 „Most kíséri karunk víg öröm' éneke közt.
 „A' jó, 's szeplőtlen lélek magá Ég is ölelni
 „Vágy; 's valakit meghív: pályafutása kinyílt.“

Haljátok vérző szívek, ezt! hald, bánatos Atyja.

Jó'sef 's Lydia, hald! a' mire önn' maga kér:

„Térjetez enyhülten, már vissza, porok' kebléből,

„A' mit elástotok haltt: — mit Ti sirattok, az — él!“ —

16.

Egy kedves pár' öszvekelésére.

Mächtige Liebe, du bist's, die der Menschheit Blumen vereinigt,
Ewig getrennt — sind sie doch, ewig verbunden durch dich.

SCHILLER.

Boldog Férjfi, ki megleli

Élte' kegyes felét.

Szűz kebelét öröm teli,

'S midőn angyal-kar öleli,

Búja is, oszlik szét.

Boldog Nő, kit eljegyeze,

Egy hív társ magának.

A' szerelem' édes keze,

Azzal öszve-ölelkeze,

'S nincs gyászsza napjának.

Boldog amaz, boldog már ez,

Mennyország virít ott;

Az is, ez is, egygyütt érez,

Mikor a' sors szívet vérez,

'S remény is megfogyott.

Boldog vagy Te, szerencsés pár,
 Kit szerelem szeret.
 A' Hymeni tiszta oltár,
 Ma Titeket egygyüvé zár,
 'S nyit száz öröm eret.

Boldogok Ti, már avattak,
 Szerelem' szentjébe;
 Minden földit, meghaladtak
 Érzésitek, hogy olvadtak
 Egymás' kebelébe.

Boldogok! már az élet lesz
 Éden minden sorban;
 Egy csepp időt századdá tesz,
 Minden nyomot vigság jegyez.
 Néktek minden korban.

Boldogok! ha hajfürtitek
 Kezdenek szürkülni;
 'S mint fogtok, ha gyermekitek,
 Fogják-bé majd szemeitek'
 E' napnak örülni!

Néhai T. T. Sikos István,
 Nagy-Györi 's Pápai volt Ev. Pap' írásaiból.

PROTESTATIO

azon méltatlan Crisis ellen, melyet Pap Ignácz tett, néhai Professor V. Nagy Ferencz' Iliássára, a' Sas' 2-dik kötetje 149-dik lapján e'képpen :

„A' Plagium pörnek még nincsen vége, ha úgy van,
Azt kívántuk volna elébb leveretni nyakáról.“

A' Plagium' perit, a' ki tevéd vaktába nyakára
Véremnek, levegyed: Mert én leveszem, de bajoddal.
Hol foly az? és ki előtt? ki az Actor? — Vádja miből áll?
Add-ki pered, másként Calumnia leszen egészen.
E' mellett kérdem Tőled: hogy — kit lopa ő meg?
Hogy Plagium pert merészelsz ő ellene írni;
Megbizonyítsd, másként pennám' harczára idézlek:
Egyszer'smind küldök, hogy láss egy pápa-szemetskét:
Érdemtől a' bért méltatlannak ne csikard-el;
Méltót szép koszorú — méltatlant csak tövis illet.—

V. Nagy István.

FOGLALAT.

Lap.

Gróf Battyányi Ádám', Cs. Kir. Kam. és Hadi-Vezér' a' Kani'sai - Vidék' 1651-ben katonai kormányozó' ábrázolatja.	
1. Néhai Bereghszászi Nagy Pál' élete rajza. (<i>Balajthy J'óseftól.</i>)	3
2. Hadiföldképekről és tervrajzokról. (<i>Kis Károly, Cs. kir. Kapitány.</i>)	16
3. Polykletus' utazása, vagy Római Levelek. Negyvenötödik Levél. (<i>Sup. Kis János.</i>)	48
4. Jöjjön-el Országod. Allegoria. (<i>Udvardy.</i>)	62
5. A' Magyar-nyelvészet ügyében,	89
6. Zagyva. (<i>Folytatás.</i>)	109
7. Székelyek' eredete és a' Csik-gyergyói Kászon-székbeli fő Tisztviselők' karakterei. (<i>Prof. Szigethi Gyula Mihály</i>)	164
8. A' Keresztyén régiségek' rövid leírása. (<i>Szigethi Gyula Mihály.</i>)	185
9. Schwarzenberg Ádolf, Győr' viszzzahódítója. (<i>Közlő Staut J'ósef.</i>)	215
10. Bászó a' dúlovag. (<i>Ugyan az.</i>)	220
11. Az Isten' ítélete. — —	226
12. Gyujtóúvegek már V-dik Henrik alatt, menyköhárítók már a' bajor Lajos' idejében voltak.	230
13. Apróságok. Barátság és Szeretet.	232
14. Néptanács az állatok' országában. (<i>Bánati Katalin.</i>)	233
15. Néhai Tisztelendő Nemes Gödör Lajos' Vadosfai Kaplán fölött.	235
16. Egy kedves pár' öszvekelésére.	237
Protestatio, egy méltatlan Crizis ellen. (<i>Vályi Nagy István.</i>)	239

